

**O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining
Ma'naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari
departamenti**

O'ZBEKISTON JOY NOMLARINING IZOHLI LUG'ATI

Birinchi nashr

TOSHKENT
2022

UO'K 811.512.133'373.21(038)
K BK 81.20'zb
O' 17

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining
Ma'naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari departamenti
Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi Kadastr agentligi
O'zbekiston Toponimika jamiyati

Tahririyat a'zolari:

A.K.Qirg'izboyev (t.f.d., prof.), **N.Mahmudov** (f.f.d., prof.), **T.M.Abdullayev** (t.f.n., dots.)

Muvofiqlashtiruvchi:

U.A. Maxmudov

Tuzuvchilar:

R.Y.Xudoyberganov (f.f.n., dots.), N.Uluqov (f.f.d., prof.), M.T.Mirakmalov (g.f.d., dots.),
T.J.Enazarov (f.f.d., prof.), V.T.Nafasova (f.f.n., dots.), M.M.Avezov, Sh.Temirov (f.f.f.d.),
O.Bo'riyev (t.f.d.), X.O.Bo'riyeva (t.f.f.d.), O.Boltabayev, Y.Ahmadaliyev (g.f.d., prof.),
Q.Hakimov (g.f.n., prof.), Sh.Bekturdiyev, S.G'aybullayev, K.M.Seytniyazov (g.f.n.),
Y.Ne'matova (f.f.f.d.)

Mas'ul muharrirlar:

Z.Do'simov (f.f.d., prof.), N.Uluqov (f.f.d., prof.), R.Y.Xudoyberganov (f.f.n., dots.)

Taqrizchilar:

A.D.O'rozboyev (f.f.d.), Y. Odilov (f.f.d., prof.)

O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati [Matn]: lug'at / tuzuvchilar
R.Y.Xudoyberganov [va boshq.]. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – 624 b.

O'zbekiston Respublikasidagi joy nomlari nihoyatda ko'p va rang-barang bo'lib, ular mazmunan boy hamda tarixiy sanaladi. Mazkur lug'atda katta obyektlar, tarixiy va ayrim zamonaviy nomlar jamlangan. Asosiy maqsad, ushbu joy nomlarining ma'nolarini aniqlash va belgilab olish hamda kelgusida shu sohada ilmiy-tadqiqot olib boruvchi izlanuvchilar uchun zamin hozirlash, eng asosiysi, yoshlarga mazkur nomlarning ma'nolarini bekam-u ko'st yetkazishdan iborat.

Ayni paytda, ushbu kitob joy nomlarining lotin alifbosiga asoslangan o'zbek yozuvida yozilishi har bir kitobxonga, qolaversa, rasmiy idoralar va tashkilotlarga ko'mak beradi.

Mazkur lug'at O'zbekiston Toponimika jamiyatining yig'ilishida muhokama qilinib, 2021-yilning 30-sentabrida 1-sonli bayoni bilan nashrga tavsiya etilgan.

Ushbu kitob ilk nashr bo'lib, unga tarixiy joy nomlarining ayrimlarigina kiritildi. Kelgusida kitobxonlarning taklif va mulohazalarini inobatga olib to'ldirilib boriladi.

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi
O'zbek tilini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan chop etildi.*

ISBN 978-9943-7673-7-9

© Tuzuvchilar, 2022

© "Donishmand ziyosi", 2022

MUQADDIMA

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Ma'naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari departamenti tashabbusi bilan nashr qilinayotgan "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" bugungi kunda joy nomlari ma'nolarini aniqlash, keng ommaga ma'lum qilish borasida qilinishi zarur bo'lgan bo'shliqni to'ldirishi bilan ahamiyatlidir. Garchi toponimika bo'yicha ko'plab fundamental tadqiqotlar yaratilgan bo'lsa-da, bir necha nafar mualliflarning ilmiy yutuqlarini umumlashtiradigan, hayotga tatbiq etadigan mana shunday manbalar nashr qilinmagan edi. Qo'lingizdagi kitobning yuzaga kelishi bevosita hukumatimizning davlat tili va mamlakatimizda istiqomat qilayotgan millat va elatlarning tillarini rivojlantirish va asrab-avaylash yo'lidagi oqilona siyosati natijasidir.

Ma'lumki, joy nomlari hududning o'tmishdagi tabiiy sharoiti, relyefi, o'simlik va hayvonot olami, qazilma boyliklari kabilar haqida ham qimmatli ma'lumotlar beradi. Bundan tashqari, etnotoponimlar tarkibida ishtirok etgan etnonimlar orqali ma'lum bir hududda qaysi qabila, urug' vakillari yashaganligi, ularning turmush tarzi haqida ma'lumotga ega bo'lish ham mumkin. Toponimning ma'nosini bilib olish orqali muayyan hudud haqida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lish uchun toponimik tadqiqotlar olib borish va joy nomlari lug'atini tuzish kerak bo'ladi. Bugungi kunda bunday lug'atlarga ehtiyoj nihoyatda katta.

Keyingi yillarda respublikamizda o'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to'laqonli joriy etishni ta'minlash, O'zbekistondagi millat va elatlarning tillarini saqlash va rivojlantirish, davlat tili sifatida o'zbek tilini o'rganish uchun shart-sharoitlar yaratish, o'zbek tili va til siyosatini rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalish va vazifalari hamda istiqboldagi bosqichlarini belgilash maqsadida til siyosatiga oid ko'pgina hujjatlar qabul qilindi. Bular ichida Respublikamiz Prezidentining ikkita farmoni tilimiz taraqqiyotini belgilashda muhim rol o'ynayotganini ta'kidlab o'tish joiz. Birinchisi, 2019-yil 21-oktabrda qabul qilingan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son Farmoni bo'lib, unda tilni rivojlantirishga qaratilgan ko'pgina masalalar qatorida geografik va boshqa toponimik obyektlarga

qonun hujjatlariga muvofiq nom berilishi borasidagi faoliyatni monitoring qilish va muvofiqlashtirish ko'zda tutilgan. Qo'lingizdagi ushbu lug'at ana shu monitoringni yuritish va tartibga solish yo'lidagi samarali ishlarning ajralmas qismi sifatida maydonga keldi hamda joy nomlarini to'plash va tartibga solishda muhim manba bo'lib xizmat qilishi tabiiy.

Ma'lumki, Respublikamizdagi joy nomlarining barchasini insonda estetik zavq uyg'otadigan, milliy mafkura va qadriyatlarimizga mos keladigan, hududning xususiyatlarini o'zida aks ettiradigan deb bo'lmaydi. Ayrim nomlarni o'zgartirish ehtiyoji bor, shuningdek, imlo xatolari mavjudligi, o'zlashmagan so'zlar bilan ifodalanganlari tilimizga putur yetkazmoqda. Prezident Sh.Mirziyoyev shu kabi holatlar haqida quyidagi fikrlarni bildirgan edi: "Afsuski, jamoat joylarida, ko'chalarda, binolar peshtoqida toponimik belgilar, turli lavha va reklamalar ko'pincha xorijiy tillarda, ma'naviyatimizga yot mazmun va shakllarda aks ettirilmoqda. Bu davlat tili talablariga, milliy madaniyat va qadriyatlarimizga bepisandlikdan, umumiy savodxonlik darajasi esa tushib ketayotganidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan, Vazirlar Mahkamasi Atamalar komissiyasi bilan birgalikda, ushbu masalalarni keng jamoatchilik ishtirokida jiddiy o'rganib chiqish va tartibga solish zarur. Chunki ijtimoiy obyektlarga nom berish – bu shunchaki shaxsiy yoki xususiy ish emas. Bu barchamizning vatanparvarlik va ma'naviy saviyamizni yaqqol ko'rsatadigan o'ziga xos mezondir. Buni hech kim hech qachon unutmazligi kerak. Biz xalqimizning taqdiri, ertangi kuni haqida o'ylar ekanmiz, eng avvalo, millatimizning asl fazilatlarini, go'zal urf-odatlarimiz, betakror san'atimiz va adabiyotimiz, ona tilimizni ko'z qorachig'iday saqlashimiz zarur". Davlatimiz rahbari tomonidan joy nomlari bo'yicha ta'kidlab o'tilgan muammolarni bartaraf qilish uchun toponimlarni tarixiy-lisoniy jihatdan tadqiq qilish va toponimik lug'atlar yaratish lozim bo'ladi.

"Davlat tili haqida"gi Qonunning 22-moddasida: "Geografik obyektlarning nomlari davlat tilida aks ettiriladi", – deb yozib qo'yilgan bo'lsa-da, yangi qurilgan, qurilayotgan aholi punktlari yoki ko'ngilochar maskanlarga nom berishda bir qismi yoki to'laligicha xorijiy tilga oid so'z bilan ifodalanuvchi Toshkent siti, Olmazor siti, Nukus siti, «Magic City» kabi so'zlar paydo bo'la boshlagani ijobiy hodisa emas, albatta. Mazkur lug'atda asosiy e'tibor tarixiy nomlarga, shuningdek, yirik toponimik obyektlar nomini izohlashga qaratilganki, ular xalqimizning tafakkuri, dunyoqarashi va turmush tarzini o'zida aks ettiradigan onomastik birliklar bo'lib, yuqoridagi kabi sun'iy ravishda yoki boshqa tillarga taqlidan qo'yilmagani bilan qimmatlidir. Bugungi kunda joy nomlarining ma'nolarini, ularning xalq tafakkuri asosida shakllangani, milliy mentalitetimizni aks ettirishini

o'sib kelayotgan avlodga tushuntirmas ekanmiz, yuqoridagi kabi nomlar paydo bo'lishda davom etaveradi.

O'zbekiston toponimiyasi so'nggi yuz yil ichida murakkab bosqichlarni bosib o'tdi. Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni ishg'ol qilgunga qadar toponimlarimiz o'zbek tilining nom qo'yish qonuniyatlari asosida shakllangan birliklaridan iborat edi. Sovetlar davrida esa milliy joy nomlari o'rniga, Sho'ro mafkurasini yoyishga qaratilgan nomlar qo'yildi. Bu haqida birinchi Prezidentimiz shunday deb yozgan edi: "Bugungi kunda yoshlarimiz yurtimizning ko'cha va xiyobonlari, metro va avtobus bekatlari, katta-katta maydonlar, binolarni bezab turgan o'zbekcha nomlar, shior va lavhalarni ko'rib, bularning barchasini odatiy bir hol sifatida qabul qiladi. Vaholanki, yaqin tariximizda bu manzara butunlay boshqacha ko'rinishga ega edi. Birgina Toshkent shahridagi ko'chalarning nomlarini o'qib, beixtiyor qaysi mamlakatda yurganingizni bilmay qolar edingiz: Lenin, Marks, Engels, Lunacharskiy, Kirov, Voroshilov, Lopatin va hokazo. Shunisi ajablanarliki, bolsheviklar partiyasining dohiylari bo'lmish bu insonlarning birortasi ham umrida yurtimizga qadam qo'ymagan, bizning tariximiz va qadriyatlarimizga mutlaqo aloqasi bo'lmagan kimsalar edi. Yoki shahardagi aksariyat turarjoy mavzelari "S-1", "S-2", "S-15" degan, odamda hech qanday his-tuyg'u, xotira uyg'otmaydigan mavhum nomlar bilan atab kelinganini eslaylik. Bularning barchasi zamirida sovet mafkurasiga xos bo'lgan, odamzotni tarixiy xotira, Vatan tuyg'usidan judo qilishga qaratilgan g'arazli intilishlar mujassam ekanini anglash, tushunish qiyin emas".

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, respublikamizning barcha hududlarida sho'rolardan oldingi joy nomlarining qayta tiklana boshlagani juda quvonarli hodisalardan biridir. Mazkur lug'atda murakkab sinovlarga duchor bo'lsa ham, yo'qolib ketmagan ana shunday joy nomlari ham kiritilgani uchun lug'atni tuzuvchilarga har qancha minnatdorchilik bildirsak arziydi.

Ushbu lug'at "2020–2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi"da ko'zda tutilgan o'zbek tili o'quv leksikografiya tarmog'ini rivojlantirish, zamonaviy, yangi avlod o'quv lug'atlarini tuzish hamda ularning elektron shakllarini yaratish orqali sohalar bo'yicha milliy terminologik tizimni takomillashtirishda ham muhim manba bo'lib xizmat qilishi shubhasiz.

Shu paytga qadar yaratilgan toponimik lug'atlarning aksariyati ma'lum hududga tegishli joy nomlarini izohlashga qaratilgan edi. Bu o'z-o'zidan tushunarli bo'lib, muayyan hudud toponimiyasi tadqiqi bilan shug'ullangan olimlarning ilmiy izlanishlari natijasida biror viloyat kesimidagi toponimik lug'atlar nashr qilingan. Z. Do'simov va X. Egamovlar hammuallifligida yaratilgan "Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati"

(1977), B. O‘rinboyevning “Jizzax viloyati toponimlari” (1992), “Samarqand viloyati toponimlarining izohi” (1997), Q. Hakimovning “Jizzax viloyati toponimlari” (2014), M. Mirakmalov va M. Avezovlarning “Vobkent tumani toponimlari” (2017), “Buxoro viloyati oronimlari va gidronimlari” (2020), “O‘zbekiston toponimlarining tabiiy geografik xususiyatlari va geografik lingvistika” (2021), “Arid o‘lkalar toponimlarining tabiiy geografik xususiyatlari” (2021) kabi kitoblari fikrimizni dalillaydi.

Olimlarimiz O‘zbekistonning barcha hududlaridagi toponimlarni izohlashga qaratilgan lug‘atlarni ham tuzishgan. T. Nafasovning besh mingdan ortiq toponimlarni o‘z ichiga qamrab olgan “O‘zbekiston toponimlarining izohli lug‘ati” (1988), S. Qorayevning “O‘zbekiston viloyatlari toponimlari” (2005) kitoblari shular jumlasidandir.

O‘zbekiston Mustaqillikni qo‘lga kiritgach, joylarni nomlash milliy an‘ana va qadriyatlarimizga, o‘zbek mentalitetiga mos ravishda amalga oshirila boshlandi. Bu esa, yangi toponimik lug‘atlar yaratish ehtiyojini tug‘dirdi. Shuningdek, respublikamizning barcha hududlari bo‘yicha qilingan tadqiqot natijalarini umumlashtiradigan toponimik lug‘at nashr qilish toponimika sohasi uchun juda zarur edi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Ma‘naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari departamentining tashabbusi va homiyligi bilan soha olimlarining tadqiqotlari birlashtirilgan, umumlashtirilgan holda ushbu lug‘at maydonga keldi. Mazkur kitob tuzuvchilar sonining ko‘pligi bo‘yicha ham o‘zbek onomastikasida yaratilgan lug‘atlarning dastlabkisi hisoblanadi.

Lug‘at tuzish o‘ta mashaqqatli ish bo‘lib, tuzuvchilarning sabrli, har qanday mayda-chuyda unsurlarga ham o‘ta sinchkovlik bilan yondashishini talab qiladi. Berlin akademiyasi lug‘atshunoslik bo‘limidagi devorda o‘rta asrlarning mashhur filologi Yustus Skaligerning lug‘at tuzishning naqadar mashaqqatli, og‘ir va sharafliligi ekanligini betakror o‘xshatishlar orqali ifodalagan ushbu misralari yozib qo‘yilgan ekan: “Agar kimdir og‘ir mehnat-u azoblarga mahkum etilgan bo‘lsa, unga temirchi-yu konchilar mashaqqatini ravo ko‘rmay qo‘yaqol-da, lug‘at tuzishni buyur: shu ishning o‘ziyoq barcha mashaqqatlarning mashaqqatlirog‘idir”. Nazariy leksikografiyaning asoschilaridan biri mashhur tilshunos akademik L.V.Shcherba ham “Men tilshunoslikda lug‘atshunoslikdan ko‘ra jiddiyroq sohani bilmayman”, – deb aytgan ekan. Haqiqatdan ham lug‘at tuzish, ayniqsa, mamlakatimizning turli hududlaridagi oliy ta‘lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasalarida hududiy toponimiya masalalari bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib borgan va borayotgan olimlarning ishlarini birlashtirib, yaxlit lug‘at qilish oson ish emas. Shularni hisobga olgan holda, ushbu kitobning yuzaga kelishida mashaqqatli mehnat qilgan R.Y. Xudoyberganov,

N.Uluqov, M.T.Mirakmalov, T.J.Enazarov, V.T.Nafasova, O.Bo'riyev, X.O.Bo'riyeva, M.M.Avezov, O.Boltabayev, Y. Ahmadaliyev, S. G'aybullayev, Sh.Bekturdiyev, K.Seytniyazov kabi olimlarga samimiy minnatdorchilik izhor qilamiz.

Respublikamiz joy nomlarini o'rganishda olimlarimiz keng ko'lamli ishlarni amalga oshirganlar. Y.G'G'ulomov, R.N.Nabiyev, A.R.Muhammadjonov, H.Hasanov, F.Abdullayev, Z.Do'simov, S.Ibrohimov, E.Begmatov, A.Ishayev, S.Qorayev, T.Nafasov, R.Qo'ng'urov, B.O'rinboyev, N.Begaliyev, N.Uluqov kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan ishlar e'tiborga molik. Joy nomlarini lisoniy tadqiq qilishda T.Enazarov, A.Otajonova, M.Tillayeva, O'Rajabov, D.Yo'ldoshev, X.Egamov, Sh. Qodirova, L.Karimova, T.Rahmatov, S.Gubayeva, Y.Xo'jamberdiyev, J.Latipov, N.Oxunov, S.Nayimov, N.Mingboyev, A.Zokirov, X.Xolmo'minov, O'Oripov, A.Turobov, Sh.Temirov kabi olimlar respublikamizning turli mintaqalari toponimik obyektlarini monografik tarzda o'rgandilar. Ushbu lug'atni tuzuvchilar ba'zi toponimlarning ma'nosini izohlashda yuqorida sanab o'tilgan nomshunoslarning ilmiy izlanishlaridan ma'lum ma'noda foydalanganliklari, ularning ishlariga murojaat qilganliklari lug'atning ilmiy qimmati yanada oshishiga sabab bo'lganini ham ta'kidlab o'tish lozim.

Umuman, mazkur lug'atni yaratish va nashr qilish kelgusida "O'zbekiston joy nomlari ensiklopediyasi" yaratilishida tamal toshi bo'lishida ushbu kitob materiallari muhim manba sifatida xizmat qilishi mumkinligi o'zbek leksikografiyasi uchun muhim voqeadir.

Nizomiddin Mahmudov,
*O'zFA O'zbek tili, adabiyoti va
folklori instituti direktori,
filologiya fanlari doktori, professor.*

Azamat PRIMOV,
*Urganch davlat universiteti
O'zbek tilshunosligi kafedrası mudiri,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent.*

LUG'ATNING TARKIBI VA TUZILISHI

Ma'lumki, joy nomlari yurtimizning qadimiy tarixi, geografik sharoiti, xalqimizning orzu-umidlari, madaniy-ma'naviy, siyosiy, diniy-falsafiy, estetik qarashlari, ona tilini e'zozlash va uning boyliklarini asrab-avaylash usullarini o'zida ifoda etgan ulkan xazina, lisoniy birliklardir.

Shu kunlarda xalqimizning ma'naviy qadriyatlarini tiklash, xalqning o'zligini anglash, davlatimiz tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlarning chinakamiga sezish ishiga juda katta e'tibor va mas'uliyat bilan yondasha boshladi. Ana shu e'tibor va mas'uliyat joy nomlariga bo'lgan munosabatni, ularning tartibga keltirish, ilmiy jihatdan tadqiq etish masalalarini yanada kuchaytirmoqda. Chunki joy nomlari, tarixiy toponimlar, milliy qadriyatlar tilning bebaho boyligi hisoblanishi bot-bot aytilmoqda. Shu bilan birga, joy nomlarining atoqli ot sifatida tilda muqimlashuvi o'zbek onomastikasining muhim nazariy, amaliy va jiddiy masalasi hisoblanadi. Shu munosabat bilan mazkur lug'atni butun Respublikadagi ayrim olimlar jamoasi tarqoq holda bo'lgan joy nomlarini umumlashtirib, aziz kitobxonlarga yetkazishni maqsad qildik.

Umuman, joy nomlarining izohli lug'atiga kirgan nomlarning lug'aviy tarkibi haqida quyidagilarni ta'kidlash lozim.

Birinchidan, lug'atda izohlangan nomlar tarixning uzoq o'tmishlarida yaratilgan toponimlar, joy nomlari haqida xalq orasida turli xil izohlar, sharhlar, talqinlar, rivoyatlar mavjud. Ularning yaratilishi va tarqalishi yuzasidan talqinlar ham turlichadir. Masalan, mahalliy kishilar, ko'pincha, nomga xalq tomonidan berilgan izohlarni to'g'ri va ma'qul deb bilishadi. Bunday hollarda yolg'on ma'lumotlar berilishi ham mumkin. Aslida, nomlar ilmiy, nazariy, amaliy asoslangan, ularning turli davrlarda turli xil lisoniy o'zgarishlarga uchragani aniqlangan bo'lishi kerak. Masalan, Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi **"Beshta"** nomli qishloq nomining ma'nosi, paydo bo'lishi haqida ham turlicha qarashlar mavjud. Aslida **"Beshta"** toponimi besh soni bilan bog'liq emas, u 2500 yillik tarixga ega bo'lgan tarixiy nom sanaladi. U Xorazmiycha **"pesh"**, ya'ni **"old tomon"** degan ma'noni anglatadi va **"ta"** qismi esa **"daha"** so'zining qisqartirilgan dialektal variantidir. Demak, **"Beshta"** aslida **"Peshdaha"**, ya'ni old qishloq

deganidir. Shuningdek, **Toshkent, Samarqand, Xorazm, Buxoro, Qarshi, Xiva** va boshqa qator tarixiy toponimlarning izohi ushbu lug'atga kiritilgan.

Ikkinchidan, ushbu lug'atdan ayrim muqaddas joy nomlari, avliyolar, ziyoratgohlar nomlari ham o'rin olgan bo'lib, **Avliyochek, Boboshayx, Zangiota, Sulton Uvays, Chorbakr** kabi nomlar shular jumlasidandir.

Uchinchidan, tabiiy-geografik obyektlarga mos keluvchi joy nomlarini ijod qilgan, qadimda yashab o'tgan mashhur, o'zidan chuqur tarixiy iz, boy ma'naviy meros qoldirgan kishilar allaqachon mangu uyquga ketgan. Ammo ular yaratgan kashfiyotlar, nomlar, ismlar turli dolg'ali bo'ronlardan omon qolib, bizgacha yetib kelgan. Ushbu lug'atdan ana shunday tarixiy shaxslar nomlari ham joy olgan: **Al-Beruniy, Al-Xorazmiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish** va boshqalar.

To'rtinchidan, urug', qabila, elat, xalq, millat va boshqa xil etnik uyushmalar nomi bilan ataladigan, o'zbek tilidagi joy nomlaridan o'rin oladigan etnonimlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Ushbu lug'atda urug', qabila, elat, xalq, millat nomidan joy nomiga aylanib ulgurgan etnotoponimlar ham izohlangan, masalan: **Avoqli/Aboqli, Achamayli/Ashamayli, Bahrin, Misit, Kenegas, Oqto'nli, Qora** va boshqalar.

Beshinchidan, yer yuzasida, jumladan, O'zbekistonda ham suv bilan bog'liq tabiiy va sun'iy obyektlar mavjud bo'lib, tilda ularga ham maxsus nomlar berilgan. Mazkur lug'atda ana shular bilan bog'liq bo'lgan *ko'llar*: **Ashiko'l, Baxmalko'l, Biydayko'l, Bo'tako'l, Damko'l, Jarmishko'l, Laylakko'l**; *daryolar*: **Sirdaryo, Oqdaryo, Qoradaryo, To'polondaryo**; *soylar*: **Kosonsoy, Jilg'asoy, Oqsuv**; *quduqlar*: **Bolquduq, Galaquduq, Jarquduq**; *buloqlar*: **Arnabuloq, Galabuloq, Gumbuloq, Jarbuloq, Itbuluq**; *kanallar*: **Anhor, Solar, Ulug'nor, Toshsoqa**; *ariqlar*: **Abbosariq, Bodoqsoy, Iskanarariq, Kildonariq** va boshqalar izohlangan.

Oldinchidan, yer yuzasidagi quruqlikda joylashgan fizikaviy-geografik obyektlarning atoqli otlari. Ular baland joylar hisoblanib, mazkur lug'atga ushbu joy nomlari ham kiritildi, masalan: *tog'lar*: **Ultov, Shovdor, Qusxonatov, Qulontaqir, Qoraqush**; *tepaliklar*: **Oqtepa, Yapaloqtepa, Sho'rtepa, Ustuvortepa, Toltepa**; *qoyalar*: **Bamardak, Darg'ot, Mumloyxona** va boshqa qator geografik obyektlar nomlari izohi ham ushbu lug'atdan joy olgan.

Yettinchidan, totemizm ilk urug'chilik davrida yuzaga kelgan diniy ko'rinish bo'lib, bunga ko'ra ma'lum urug' va qabila, uning a'zolari biror hayvon, o'simlik yoki predmet bilan qandaydir aloqador, deb hisoblangan va bu aloqa qarindoshlik deb tushunilgan. Mazkur lug'atda hayvonlar va

qushlar nomi bilan atalgan joy nomlari (fitonimlar va zoonimlar) izohlandi, *hayvonlar nomlari*: **Bug'ra/Buvra, Qorabura, Bo'ri, Qoraqulonchi, Baroq, Qo'zichi**; *qushlar nomi*: **Qizilishton, Qushchi, Shunqor** va boshqalar shular jumlasidandir.

Sakkizinchidan, tuman yoki shahar ichida ekinzor yoki bog'lar va boshqalar mavjud. O'z navbatida, ular o'z atoqli otlariga ega bo'lib, biror obyektни boshqalaridan farqlashga xizmat qiladi. Ushbu lug'atda Respublika hududidagi tarixiy va zamonaviy bog'lar, ekinzorlar va boshqalar nomlari izohi berildi. Masalan: **Bog'idilkusho, Bog'ibihisht, Behizor, Olmazor, Uzumzor** va boshqalar.

Lug'atning tuzilishi, unda joy nomlarining berilish xususiyatlari yuzasidan quyidagilarni eslatib o'tish o'rinlidir:

- Lug'atda joy nomlari alifbo tartibida joylashtirildi.
- Joy nomlarining yozilish shakli lotin alifbosiga asoslangan o'zbek imlosida berildi. Kitobxonlarga joy nomlarining lotin yozuvida yozilishini o'zlashtirishga yordamlashish maqsadida ham shunday qilindi.
- Joy nomlarining ayrimlari ajratilgan holda yozilgan bo'lsa, ayrimlari qo'shib yozilgan holda berilgan.
- Lug'atga shevalarga oid bo'lgan joy nomlari shevada qanday talaffuz qilinsa, shunday shakllarda kiritildi.

A

ABADOVUL – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Qo‘ng‘irotko‘l” va Chimboy tumanining “Tazg‘ara” OFY hududlarida joylashgan aholi punktlari nomi. Mahalliy xalqning aytishiga qaraganda, shu yerlik xalqning obod va totuv turmush kechirishlari uchun yaxshi niyatlar bilan aholi punkti nomiga Abatovul nomini bergan.

ABBOSARIQ – Urgut tumanidagi Yangiariq kanalining o‘rta asrlardagi nomi. Ariqning quyi oqimi Anhor tumaniga borib tutashgan. XVII–XVIII asrlarda Jo‘yi Nav deb atalgan, keyinchalik Yangiariq deb atala boshlagan (Vyatkin, 1902: 9; Mukminova, 1966: 254–280). V.L. Vyatkin Muhammad Qozining “Silsilat ul-orifin” asarida shu nomdagi ariq va cho‘l tilga olinganligini ta’kidlaydi. V.V. Bartold Istaxriy (X asr) bergan ma’lumotlarga asoslanib, bu kanal o‘rta asrlarda Barmish deb atalganligini va u bir kunlik yo‘l uzoqligi masofasida ekanligini qayd qiladi (Bartold, I, 1963: 133–134).

Prof. Sh.S. Kamoliddin Bormish (Nahr Bormish) arig‘ining nomi turkcha “bor+mish” so‘zlaridan yasalgan bo‘lishi mumkin, deydi (Ibn Xavkal, 2011:205). Ariq 1464-yilda tuzilgan vaqf hujjatida fors tilida Juyinav deb tilga olinadi (Vyatkin, 958:124).

Ashtarxoniylar hukmronligining so‘nggi davrlariga kelib tashlandiq holda bo‘lgan va keyinchalik ariqning bosh tomoni tuzatilib, undan yana suv oqa boshlagach, Yangiariq deb atala boshlagan. Ariq o‘zani keyinchalik doimiy qazilib turilgan. L.Sobolev o‘zining “Zarafshon okrugi haqida geografik va statistik ma’lumotlar” (1874) kitobida Yangiariq kanalining 1827-yilda Samarqand hokimi Kattabek parvonachi tomonidan qazdirilganligini qayd etadi. V.V. Bartold ariq Temurning harbiy sarkardalaridan Abbos bahodir nomi bilan atalgan bo‘lishi mumkin, – degan fikrni bildiradi. “Yangi” so‘zi toponimiyada ko‘p qo‘llaniladigan terminlardan biridir. Jumladan, birgina Samarqand viloyatidagi 21 ta ariq nomi mazkur so‘z ishtiroki bilan yasalgan.

ABDOL – Kattaqo‘rg‘on tumanidagi qishloq. Abdol xalqi nomi bilan bog‘liq toponim. Abdallar tarixiy manbalarda eftalit nomi bilan mashhur bo‘lgan xalq vakillari bo‘lib, ularning nomi bilan bog‘liq toponimlar respublikamizning ko‘pgina viloyatlarida uchraydi. Toponimist A.Turobovning qayd qilishicha, abdal qabilasi qadimgi Volgabo‘yi, Orol atroflarida yashagan massagetlar avlodi bo‘lgan eftalitlar yoki boshqacha aytganda, oq xunlar, haytallar avlodidir. “Haytal” so‘zi Buxoro lahjasida “pahlavon”, “jasur odam” degan ma’noni ifodalaydi.

Markaziy Osiyo toponimiyasida bu etnonim abdal shaklida uchraydi. G.P.Vasilyeva abdol etnonimi turkman urug‘lari orasida, R.G.Qo‘ziyev esa

boshqird urug'lari orasida borligini qayd qilganlar. Xorazm viloyatining Gurlan (Abdalboy, Mullaabdal), Yangi Urganch (Abdalaras), Bog'ot (Abdalbova), Samarqand viloyatining Poyariq (Qoraabdal), Urgut (Xo'jaabdal), Oqdaryo (Abdal) tumanlarida ushbu etnonim bilan bog'liq geografik nomlar ko'p uchraydi.

ABDUJABBOROS//OLLONAZAROS//ESHBOYOS – Xiva xonligidagi masjidlar (xutorlar) nomi (M. Yo'ldoshev. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. –T., 1959. B. 31, 106, 133, 134 va b.). **“Az, asos** asosli etnonimlar Oltoydan Uralgacha bo'lgan katta hududlarda mashhurdir” (P.Г.Кызеев. Происхождение башкирского народа. С. 228, 229).

N. Aristovanning kuzatishlari bo'yicha hayvonlar nomlari, shu jumladan, oqsichqonlar Oltoy xalqlari urug'lari nomlarida uchraydi (H.A.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен. С. 340). **As** komponenti mustaqil etnonim sifatida O'zbekistondagi boshqa geneonimlar tarkibida qayd etilgan (Б.Х. Кармышева. Следы средневековых этнонимов и антропонимов в узбекских генеологиях (ас, кышлак, урус). Сб. “Ономастика Средней Азии”. –М., 1978. С. 18–21).

ABDULLAXON – Buxoro viloyatidagi kollektor nomi. Kollektor Peshku va Vobkent tumanlari chegarasi bo'ylab o'tkazilgan. U o'zbek davlatchiligi tizimidagi Buxoro xonligining shayboniylar sulolasidan chiqqan eng yirik hukmdori (1583–1598), davlat arbobi, sarkarda, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat homiysi Abdullaxon II (to'liq ismi: Abdulla ibn Iskandarxon ibn Jonibek sulton ibn Xo'ja Muhammad ibn Abulxayrxon) (1534, Miyonqol, Ofarinkent qishlog'i, Samarqand; Buxoro yaqinidagi Bahouddin Naqshband majmuasiga dafn etilgan) sharafiga shunday nomlangan. Tarixdan Abdullaxon II davrida karvon yo'llarida sardobalar, rabotlar, kanallar, suv omborlari bunyod etilganligi ma'lum.

ABDURAYIMBOVLON – Urgut tumanidagi Yangiariq kanalining o'ng qirg'og'idan chiqarilgan ariq. Abdurahim (ism) va “bovlon, bog'lon” (ming urug'i tarmoqlaridan biri) so'zlaridan yasalgan antropogidronim.

ABDUSAMAD – Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi qishloq. Kishi ismi bilan atalgan joy nomlaridan biri. Toponimikada shu yerda yashagan, yurt obodligiga xizmat qilgan yoki butun millatning faxriga aylangan kishilarning ismi va familiyalari biron qo'shimchasiz joy nomlariga qo'yiladi. Bu nomlar ham ma'lum ma'noni anglatishi shubhasiz. Jumladan, **Abdusamad** arabcha “*abdu (abdi)* – qul, banda, *samad* – doimiy, boqiy” degan ma'noni anglatga, viloyatdagi joy nomlarida ko'p takrorlanadigan **Abdulla** – *Tangrining quli*; **Abdurahmon** – *mehribon, rahm qiluvchining quli*; **Aziz** – *qadr-qimmatli, mo'tabar*; **Azim** – *ulug'vor, ulkan*; **Akbar** – *ulug', katta, hurmatli*; **Alisher** – *oliy, mo'tabar, shersifat va dovyurak*, degan ma'nolarni anglatadi.

ABJUVOZ BOSHI – Farg‘ona viloyatidagi Qo‘shtepa, Quva tumanlarida joylashgan qishloqlar nomi, to‘g‘ri yozilishi **Objuvoz boshi**. “Objuvoz” – suv harakatlantiradigan juvoz bo‘lib, uning yordamida yog‘ ajratib olinadi.

Abjuvoz boshi shu qurilma atrofidagi qishloq demakdir. Bu nomning paydo bo‘lishi XVIII asrlarga borib taqaladi. Viloyatda qayta ishlovchi mahalliy ishlab chiqarish korxonasi nomi bilan bog‘liq bo‘lgan **Tegirmonboshi, Qo‘shtegirmon, To‘pjuvoz, Suvjuvoz, Yog‘juvoz** kabi qishloqlar bor.

ABILLAJALG‘IZQUM – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Mulik” OFY hududida joylashgan yolg‘iz qum tepaligi nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixi – bu qumlik yonida Abilla ismli yoshi ulug‘ inson istiqomat qilgan ekan.

ABU MUSLIM – Buxoro viloyati hududlaridagi kanal va tepalikning nomi. Abu Muslim – bu 747–749-yillarda immavitlar hukmronligiga qarshi Movarounnahr va Xuroson hududlarida hamda arab xalifatlarining g‘arbiy qismida qo‘zg‘olonni boshqargan Abdurahmon ibn Asadning laqabi. Tepaliklar – Zarafshon daryosining boshidan chiqqan Navoiy viloyatining shu nomli tumanlari hududlarida Ju va Abu Muslim – kanalning asosiy qismi Qiziltepa qishlog‘i yaqinidagi qal‘aning buzilgan qoldiqlari.

ABU RAYHON BERUNIY – Xorazm viloyati Bog‘ot tumanidagi mahalla nomi. Abu Rayhon Beruniy – Xorazmning buyuk allomasi, tarix, geografiya, filologiya, astronomiya, matematika, geodeziya, mineralogiya, farmakologiya, geologiya va boshqa ko‘plab fanlarga oid qomusiy asarlar muallifi hisoblanadi.

ABUZ – qishloq. Jizzax viloyatining G‘allaorol, Surxondaryo viloyatining Jarqo‘rg‘on tumanlaridagi qishloq nomi. O‘zbeklarning Qo‘ng‘irot qabilasi tarkibida (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 213) va o‘z qabilasi (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах. С. 19), qozoqlarda (жетыри qabilasi) va qoraqalpoqlarda (ashamayli qabilasi) abuz urug‘i qayd etilgan. Demak, Abuz – urug‘ nomi, etnonim.

ADAS – Toyloq tumanidagi qishloqlardan biri. Toponimist olimlarning qayd qilishlaricha, kenagas urug‘ining bir tarmog‘i *andas* deb ataladi. Andas keyinchalik adas bo‘lib ketgan (Nabiyev, Asrorov. “O‘zbekiston SSR tarixi” kursi. 1985: 96). “*Anda*” so‘zi “*tutingan og‘a-ini*” ma‘nosida bo‘lib, qadimiy mo‘g‘ul odatiga ko‘ra, ikki urug‘ga tegishli kishilarning o‘zaro do‘stlashuvi demakdir (Vladimirsov, 1934: 60–61), -s esa mo‘g‘ul tilida ko‘plik qo‘shimchasi bo‘lib, *andas, adas* – “*Tutinganlar, tutingan og‘a-inilar*” ma‘nosidadir. Hozirgi o‘zbek tilida mazkur so‘z “*quda-anda*” qarindoshlik atamasida saqlanib qolgan. Shuningdek, “*adas*” fors tili lug‘atlarida *jigarrang loviyaning bir turi* ekanligi qayd qilingan (Farhangi zaboni., 1969: 39).

ADRASBOF – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. *Adras* – bezakli yarim ipak hunarmandlar gazlamasi; *bof, boftan* – hozirgi zamon fe'lining asosi “olmoq”. *Adrasbof* – adras tayyorlash bo'yicha usta; shunday mutaxassislar yashaydigan qishloq.

ADRASBOFON – “adras-gazlamachi ustalar yashaydigan joy”.

AFG'ON//AFG'ONI//AFG'ONBOG' – Farg'ona viloyatining Qo'qon shahri va O'zbekiston tumanidagi mahallalarning nomi. Afg'on (Avg'on) toponim yasovchi so'z sifatida respublikamizda keng tarqalgan. Afg'on xalqi nomi bilan bog'liq. O'zbek tilida bu so'z «*faryod, fig'on, nola chekmoq*» ma'nosida ham ishlatiladi. O'zbekistonda bu toponimlar oz emas: **Afg'on, Afg'onon, Avg'oni** va boshqalar. Bu nom afg'onlar joylashgan hududdan, shu etnik guruhdan kelib chiqib, o'zlarini afg'onlar deb atashadi, ammo ular hind tili guruhi dialektida gaplashishadi.

AFROSIYOB – Samarqand shahrining qadimiy vayronasi. V.L.Vyatkinning fikricha, Afrosiyob nomi XVII asrdan boshlab yozma manbalarda uchray boshlaydi. Bungacha uni “*Hisori ko'hna*”, “*Qal'ayi ko'hna*” (“*Eski qal'a*”) nomlari bilan tilga olishgan. Endilikda xalq tilida ham, ilmiy adabiyotlarda ham *Afrosiyob* nomi bilan mashhur.

V.A. Livshis yodgorlik nomini *Parshab* (so'g'dcha *Parshvab*) – “*Siyob usti*” so'zidan kelib chiqqan, deydi. Biroq Afrosiyob nomi bilan bog'liq geografik nomlar respublikamizning boshqa joylarida ham ko'plab uchraydi. Jumladan, Toshkent shahridagi Mingo'rik yodgorligining yana bir nomi “*Afrosiyob oshxonasi*”, “*Shohnishintepa*” esa “*Afrosiyob taxi*” deb ataladi. Shuningdek, Kitob shahridagi yodgorlik ham Afrosiyob nomi bilan bog'liq.

V.V. Bartold o'rta asr arab mualliflari asarlariga tayanib, Afrosiyobdagi bir qator joy nomlarini qayd qiladi. Jumladan, Shahristondagi Asfizar mahallasi, Arab amirlarining eski saroyi, Jome masjidi, Rofe ibn Lays qasri singari bir qator geografik nomlarni o'rganish Afrosiyobning topografiyasini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Afrosiyob XIII asrdagi mo'g'ullar hujumidan so'ng xarobalikka yuz tutgan qadimiy Samarqand shahrining markazi bo'lib, uning afsonaviy Turon shohi nomi bilan atalishida tepalik yonidan oqib o'tuvchi Siyob arig'ining aloqasi yo'q. Samarqandning mo'g'ullar hujumiga qadar asosiy markazi bo'lgan hozirgi Afrosiyob o'rta asrlarda mustahkam devorlar bilan o'ralgan edi. Ibn al-Faqih asarida qal'a haqida to'xtalar ekan, uning Kesh, Xitoy, Usrushon va Ohanin darvozalari haqida ma'lumot beradi. Har qanday geografik nomda bo'lgani singari, darvozalar nomi ham vaqt o'tishi bilan o'zgarib turgan. Afrosiyob darvozalari haqida yozgan al-Istaxriy (X asr) Kesh darvozasini Katta, Ohanin darvozasini Navbahor, Usrushona darvozasini esa Buxoro darvozasi deb qayd qilgan. Mazkur darvozalardan biri Xizr masjidi o'rnida bo'lib, u Kesh yoki Katta darvoza

nomi bilan mashhur bo'lgan. Arab tarixchisi Istaxriyning aytishicha, bu darvoza temirdan bo'lib, unda xalqqa notanish yozuv bo'lgan. Samarqandliklar bu yozuvni imyariy (arab qabilalaridan biri) yozuvi, deb bilishgan. Bloshe ularni o'rxun bitiklari bo'lishi mumkin deydi. Har holda Istaxriy Samarqandga kelgan paytda bu yerda ko'tarilgan isyonning guvohi bo'lgan edi. Isyon vaqtida qo'zg'olonchilar mazkur darvozani buzib tashlashgan. Keyinchalik shahar hokimi Abul Muzaffar darvozani yana temirdan yasatgan, lekin undagi yozuvlar qayta tiklanmagan.

AFSHINA DARVOZASI//BOB AFSHINA – Samarqand viloyatida, bu darvoza Isbask qishlog'i va Cho'ponota tepaligi oralig'ida bo'lgan (Беленицкий 1973: 226). As-Sug'd (Zarafshon) daryosining narigi qirg'og'ida Afshina nomi yer bo'lib, darvoza uning qarshisida bo'lganligi tufayli shunday nomlangan.

AGANAY – Toshkent viloyati Qibray tumanidagi qishloq. Qirg'izlarning saruu qabilasining bir urug'i aganay deb atalgan. Qishloq nomiga etnik birlik nomi asos bo'lgan.

AHILLIK – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'z "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: "*ahil munosabat, shunday munosabatli holat*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 522-bet).

AHMAD DONISH – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2014-yilga qadar **Murdashuylar** deb atalgan. Toponimni hosil qilgan "*murdasho'y*" so'zi kasb nomi. Marhum (murda)larni yuvib, tarash bilan shug'ullanuvchi kishi *murdasho'y (yuvuvchi, g'assol)* deb ataladi. Shu kasb egalari yashaydigan joy – Murdasho'yalar.

Mahalliy aholining ma'lumotlariga ko'ra qishloq hududida avvallari marhumlarni yuvib, tarash kasbi bilan shug'ullanuvchilar ko'p bo'lganligi sababli qishloq shunday nom olgan. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Ahmad Donish* deb o'zgartirilgan. Ahmad Donish – buxorolik yozuvchi, rassom, xattot, olim va ma'rifatparvar. To'liq ismi Ahmad Donish Maxdum ibn Nosir, taxallusi Kalla. Ahmad Donish 1826-yilda Buxoroda tug'ilgan, 1897-yilda shu yerda vafot etgan. XIX asrda Buxoro taraqqiyparvar muhitining yuzaga kelishida muhim o'rin tutgan. Qishloq taniqli ma'rifatparvar Ahmad Donish nomi bilan atalgan.

AJIMOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus, Kegeyli tumanlaridagi ovul nomi. Qozoqlarning jetiruv, qirg'izlarning sayoq qabilalarining bir urug'i ajim deb atalgan.

AJIRIKTI – Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi ovul. U "*ajriq o'tli joy*" degan ma'noni ifodalaydi.

AKBAROBOD – Farg'ona viloyati Quva tumanidagi qishloq. Qo'qon xoni Xudoyorxonning nabirasi Akbarali nomi bilan atalgan. "*Obod*" so'zi tojikcha "*ob* – suv, *obod* – suvli, suv yetarli joy" degan ma'noni bildiradi. Bu so'z shahar,

qishloq, umuman, aholi manzilgohlariga nisbatan ishlatiladi. Asosiy ma'nosi "gullagan" demakdir.

Farg'ona viloyatida "obod" affiksoidini kishilar ismiga qo'yilishidan *Azim-obod, Bekmirzaobod, G'aniobod, Zafarobod, Islomobod, Yo'ldoshobod, Matqul-obod, Mirzaobod, Sattorobod, Solijonobod, Usmonobod, Haydarobod, Qay-quobod* kabi qishloq nomlari yaratilgan bo'lsa, kishilarning amali, mansabi kasb-koridan kelib chiqib, *Amirobod, Bekobod, Sultonobod, Xonobod* nomlari hosil qilinganligini ko'rish mumkin. Viloyatdagi qishloq va mahalla nomlari orasida *Begobod* olti marta takrorlanadi.

ALAKO'YLAK – Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi shaharcha (2009). Nomning tarkibi o'zgargan. Qadimiy shakli – *alacha/olacha + ko'ylak*. O'zbek etnonimiyasida *ko'ylak, qalpoq, telpak, to'n* so'zlari uchraydi: *olako'ylak/olachako'ylak, qoraqalpoq, qoratelpak, olato'n/alato'n*. Demak, mazkur nom etnonim hisoblanadi.

O'zbek xalqi tarkibidagi 300 urug'ning biri *olacha to'qib*, undan ust-bosh qilib kiygan hunarmand kishilar nomidan – *alachako'ylak/olachako'ylak* (Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari. – T., 1968. – B. 80).

Bu – xalq izohi. *Alaqa'yliq/alaqa'ylik/olaqa'yliq/olaquylik* etnonimining tovush va morfema tarkibi o'zgargan shakli – *alako'ylak/olako'ylak*. Ana shu etnonim qishloq nomiga aylangan. Qishloqning nomlanishida aholining etnik tarkibi e'tiborga olingan.

ALAQARG'A – Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi shaharcha. Turkiy etnonim *qarg'a*, shu urug'ning bir bo'limi, katta tarmog'i – *alaraqarg'a*. Azaldan *ulug'+qarg'a* tarzida bo'lgan: *ulug'qarg'a → uluqarg'a → ulaqarg'a → alaraqarg'a → Alaraqarg'a*, ya'ni *alaraqarg'a* urug'i vakillari yashagan joy (qishloq) – *Alaraqarg'a*. Tovush o'zgarishlari orqali so'z etnonimga aylangan. Qashqa-Surxon qo'ng'irotlari qanjig'ali bo'limining qoraqursoq tarmog'ida *qarg'a* urug'i bor. *Qarg'ani* totem deb qabul qilgan jamoa nomidan *qarg'a* etnonimi yaralgan.

ALAMDOR – Buxoro viloyati Romitan tumanidagi qishloq, **Alamli** – Buxoro viloyati Romitan tumani, Jizzax viloyati G'allaorol tumanidagi qishloqlar. **Alam** (arabcha) – "*bayroq, tug*" ma'nosida. Avvalgi davrlarda har bir muqaddas joyning o'zining bayrog'i bo'lgan, u uyining oldiga ilingan; o'limidan keyin ham ilinib turgan. Muqaddas joylar, qabristonlardagi aybsiz o'ldirilgan qabrlarda yoki o'sha qabristonlardagi daraxtlar tepasiga ilingan oq mato – **alam** deb atalgan.

Alamdor (forscha), **Alamli** (o'zbekcha) – *bayroqli, tug'li* joy. Bunday joylar muqaddas joylar hisoblanadi.

ALAMI – Namangan viloyatining Mingbuloq tumanidagi qishloq nomi. Qishloqning nomlanishi haqida bir necha qarashlar mavjud. Ayrim kishilar-

ning fikricha, bir vaqtlar qishloq atrofidagi ekinzor yerlar bir alamga qarashli bo'lgan emish. Shu bois, bu joy a'lamning yeri, a'lamning qishlog'i deyilib, keyinchalik *Alami* bo'lib ketgan emish¹.

Bizningcha, bu xalqona yuzaki talqin. O'zbek tilidagi omonimik xarakterga ega "*alam*" so'zi "*bayroq, tug', nishon, alomat, belgi*" ma'nolarini anglatadi². O'zbek tili toponimiyasida alam apellyativi asosida yasalgan *Alamli* (Samarqand viloyati Bulung'ur tumani)³, *Alamdor* (Buxoro v. Romiton t.) kabi nomlar ham kuzatiladi. Mazkur oykonimlarning etimoni ana shu *alam* so'zi bilan bog'liq.

Demak, *Alami* oykonimining tarkibi *bayroq, tug', nishon, belgi* ma'nosini anglatuvchi *alam* va *-i* morfemalaridan iborat.

ALAMLISOY – Samarqand viloyati Poyariq tumanidagi gidronim. *Alam* (arabcha) – *bayroq* ma'nosida bo'lib, "*muqaddas joyda o'sgan daraxt shoxlari*"ga yoki "*shahid bo'lgan kishi mozoriga o'rnatilgan tayoqqa osilgan har xil mato*"lardir. S. Qorayev ma'lumotlariga ko'ra, *Alamli* – "*aziz-avliyolar mozori*" yoki "*shahid kishi ko'milgan joy*" demakdir.

ALVONJ – Buxoro shahrining guzari. Forscha *alvonj* – "arg'umchoq". Bu urug'ning nomi mahallaliklarning mashg'uloti bilan bog'liq (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 74). Tadqiqotchi M.M.Avezovning ma'lumotlariga ko'ra, chaqaloqlar belanadigan maxsus boshpana (chaqaloqlar uyi) *alvonj* deb ataladi. Buxoro viloyatining aksariyat hududlari (Vobkent, Qorako'l, Jondor, Olot va boshqa tumanlar)da chaqaloqni beshikka emas, *alvonj* nomli tebranuvchi moslamaga belashadi. Shu moslamani yasash bilan shug'ullanuvchi kishilar yashaydigan joy – *Alvonj*. Guzar u yerda yashovchi aholining kasbidan nom olgan.

ALELI – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq. Alili (to'g'rirog'i, Alieli) turkman qabilasining nomi (С.Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов. –Ашхабад, 1988. С. 202). Buxoro viloyatida turkmanlar yashashadi. Demak, qishloq etnik birlik nomidan shunday atalgan.

ALISHER NAVOIY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq g'azal mulkining sultoni mir Alisher Navoiy (1441–1501) nomi bilan atalgan.

ALQOR – Farg'ona viloyati Buvayda tumanidagi qishloq. Ilmiy adabiyotlarda etimologiyasi berilmagan. Biroq zootoponimik oykonim (hayvon nomi bilan bog'liq nom) bo'lishi mumkin. O'zbek tilida yovvoyi tog' qo'yi *Alqor* deb ataladi. Viloyatdagi *Bo'riqum, G'ozigijdon, G'oziyog'liq, Kaptarxona, Laylakuya,*

¹ Bu haqida qarang: Abdulla Jabbor. Namangan viloyati. Ixcham ma'lumotlar to'plami. – Namangan, 2011. – B. 50.

² Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. I tom. – Toshkent: Fan, 1983. – B. 75–76.

³ Qarang. O'rinboyev B. Asrlardek barhayot nomlar. – Samarqand: Zarafshon, 2003. – B. 16.

Qushqo'noq, Qushchi, Qo'chqorch, Shunqor nomlari ham hayvonlarga nisbat berib qo'yilgan bo'lishi mumkin. Biroq bu toponimlar orasida urug'lar nomi, etnonimlari ham ko'p uchraydi. Masalan, S.Gubayeva (1983) *Alqor* qalmoqlar qishlog'i bo'lib, uni Oppoxo'ja eshon duo qilganligini yozadi. *Qushchi, Qutchi, Quchchi* toponimlari parranda nomidan emas, balki urug' nomidan olinganligi isbotlangan (S.Qorayev, 2001). Shuning uchun har bir nom izohi alohida tahlilga muhtoj.

ALLOP – Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi qishloq. *Allop (allof)* – “bug'doy va un sotuvchi”, “shunday insonlar yashaydigan qishloq”.

ALLOT – Navoiy viloyati Xatirchi tumanidagi qishloq. *Allat* – arlat etnonimining dialektal shakli (qarang: *Arlat*).

ALOQABANDOM – Buxoro shahrining guzari (mahallasi). “*Zar uqa tayyorlaydigan – jiyak tayyorlash bo'yicha ustalar*”.

AL-XORAZMIY – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi qishloq. Markaziy Osiyoning buyuk allomasi, matematik, astronom Abu Abdulla Muhammad ibn Muso Al-Xorazmiy (780–850) nomi bilan atalgan.

ALCHINARIQ – Oqdaryo, Samarqand, Kattaqo'rg'on tumanlaridagi ariqlarning nomi. *Alchin* (olchin) – bir qancha turkiy xalqlar, shu jumladan, kichik juz qozoqlari tarkibiga kirgan yirik qabila (alshin).

AMIRQUM – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. *Amir* ismi va *qum* so'zining qo'shilishidan toponim hosil bo'lgan.

Odatda, qaysidir bir hududda qandaydir shaxs istiqomat qilib, o'zining xizmatlari bilan nom qozonsa, shu nom mahalliy aholi tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Mazkur hududda ham qadimda Amir qozoq nomli odam yashagan bo'lib, keyinchalik mazkur hudud shu nom bilan atalib, *Amirqum* nomini olgan.

AMUDARYO – Markaziy Osiyo va O'zbekistonning eng sersuv daryosi. Temuriylar davri yozma manbalarida Amudaryo ko'proq “*Jayhun*” va nisbatan kamroq “*Obi Omuya*”, Xorazm hududida Gurganj shahri yaqinidagi qismi “*Obi Gurlan*” (Gurlan daryosi) va “*Jo'yi Gurlan*” (Gurlan arig'i), yuqori oqimida “*Panjob*” nomlari bilan uchraydi. Uning “*Obi Vaxsh*” (hozirgi Vaxsh daryosi), “*Surxob*”, “*G'und*”, “*Hisor*” va “*Chag'onrud*” (hozirgi Surxon daryosi) irmoqlari ham eslatib o'tilgan.

“Boburnoma”da mazkur daryo nomi “*Amu daryosi*”, “*Amu suyi*” shakllarda uchraydi. Zahiriddin Bobur 909 (1503)-yili Movarounnahrda Qobul tomoniga ketayotganida: “Amu suyini Uyoch (hozirgi atalishi *Ayvaj*) guzaridin o'tgandi” (B. 102).

Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibida shu nomdagi tuman mavjud. Tumanga nom bo'lgan Amudaryo – Markaziy Osiyoning eng sersuv, yirik

daryosi. Daryoni yunon va rimliklar *Oksus* yoki *Oksos*, arablar Jayxun, yerli xalqlar dastlab *O'kuz*, *Vaxsh*, so'ngra *Amul* deb ataganlar. "Avesto" va boshqa tarixiy manbalarda daryoning *Arang*, *Raxa*, *Ranxa*, *Aranxa* kabi tarixiy nomlari ham uchraydi. Ayrim mutaxassislar Amudaryoning hozirgi nomini o'rta asrlarda mavjud bo'lgan Amul shahri nomi bilan bog'liq deyishadi.

Masalan, H.Hasanovning yozishicha, "Daryoning ayrim qismlari Jaryob, Balx daryosi, Termiz daryosi, Kolif daryosi, Urganch daryosi, Xorazm daryosi, Jurjoniya daryosi nomlari bilan yuritilgan. Omul (Omuyya – XV asrdan buyon Chorjo'y) shahri yonida esa Omuy daryosi deb atalgan, keyin qisqacha Amu bo'lib qolgan (bu so'zlarning asl ma'nosi hozircha noma'lum; ehtimol, amurd ismli xalqqa daxldordir). Zamonlar o'tishi bilan daryo tamomila shu nom bilan atala boshlagan".

Buning boisi shuki, Omuyya (Omul, Chorjo'y) shahri Eron bilan Turkiston o'rtasidagi eng muhim savdo yo'lida, eng qulay daryo kechigi ustida joylashgan yirik manzil bo'lganligidan nomi og'izdan og'izga o'tib, boshqa nomlarga nisbatan mashhurroq bo'lgan. Ba'zan Amu nomiga beriladigan izohlar – "o'jar daryo", "jo'shqin daryo", "quturgan daryo", "jinni daryo" uning lug'aviy ma'nosi emas, balki laqabi, xulqi, epitetidir. Daryo so'zi – yer osti va yer usti suvlardan hosil bo'lib, o'zi hosil qilgan o'zandan oqadigan katta suvlarga nisbatan qo'llaniladi.

Amudaryo tumanining ma'muriy markazi Mang'it shahri (1957-yildan). O'zbekistonning ko'plab hududlarida mang'it etnonimi joy nomlari hosil qilgan. Mang'it qabilasining nomi aholi punktlari nomiga aylanishiga, etnik guruh vakillari respublikaning barcha hududlariga tarqalishi sabab bo'lgan. Mang'itlar XII asrda Dashti Qipchoqda, katta bir qismi esa Volga va Ural daryolari oralig'ida yashashgan. Ular qipchoqlar ta'sirida o'z tillarini unutib, turk – qipchoq tilini qabul qilganlar.

Mang'itlar o'zbeklar, qoraqalpoqlar va qisman qozoqlarning etnik tarkibiga kirganlar. XVI asrda hozirgi O'zbekiston hududiga ko'chib kelganlar. Mang'itlar XX asrning boshlariga qadar yarim o'troq holda yashab, chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan. Ular Buxoro xonligining siyosiy hayotida faol qatnashganlar. 1753–1920-yillar davomida Buxoroni idora qilib kelgan xonlar mang'itlardan bo'lgan.

T.Nafasovning yozishicha, mang'it – turkiy, mo'g'ul, tungus-manjur tillariga, ya'ni ularning o'tmishidagi oltoy bobotiliga tegishli so'z. Mang'it nomining mo'g'ulcha shakli – myangat. Mo'g'ul tilida ming soni manga(n) so'zi bilan ifodalangan. Myangat – mingtalik ma'nosini beradi.

ANGARIK – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. Xorazm shevasiga xos bo'lgan "*ang*" so'zi "*eng*" so'zining dialektal shakli bo'lsa, mazkur shevaga xos yana bir so'z *arik*dir. U *o'rik* so'zining dialektal variantidir. Angarik yerlari juda hosildor, o'rik va uzumlar ko'p va ertapishar bo'lgani uchun shevada

ang (eng, old), *arik* (o'rik) "*ang-arik*" – ertapishar o'rik ma'nosida *Angarik* deb nom berganlar. "*Angur-nek*" forsiyda "*anguri*" so'zi *uzum* degani, "*nek*" so'zi *shirin* (yaxshi) degan shu ikki so'z qo'shilib, "*shirin uzum*" Xiva shevasida "*angarik*" so'zi bo'lib aytilib kelingan.

ANGISHTIHO//ANGISHTIYON – Buxoro shahrining guzari. Forscha *angisht* – daraxtli ko'mir, ko'mir. *Angishtiho* – ko'mirchilar (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 106).

ANGREN – Toshkent viloyatidagi shahar. Angren – bu Ohangaron ("Temirchilar") so'zining buzilgan shakli. Ko'plar buni ruscha talaffuz oqibati deyishadi. Aslida quramalar shunday talaffuz qilganlar.

ANDAK – Samarqand viloyati Urgut tumanidagi mahalla nomi. Mazkur viloyatning Kattaqo'rg'on tumani va Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanlarida ham *Andoq* nomli qishloqlar bor. *Andak, andoq* – "*qayir*" (*пойма*) degan so'z (A.Muhammadjonov). *Adak (Andak)* nomli qishloq Poyariq tumanidagi *O'ymovut* qishlog'i o'rnida ham bo'lgan (Вяткин, 1902: 64; Список населенных мест Узбекской ССР, вып. 11, 1925: 73).

ANDIJON – O'zbekistondagi viloyat nomi. Viloyatda shu nomdagi shahar ham mavjud. Viloyat mamlakatimizning, jumladan, Farg'ona vodiysining sharqiy qismida joylashgan. X asrdan boshlab, tarixiy yozma yodgorliklarda *Andiyan, Andukan, Andugan, Andigan* va nihoyat, *Andijon* (masalan, Boburda XVI asr) sifatida tilga olinadi.

XV asrda Andijon yirik va muhim shahar bo'lgan, XV asr boshlarida Farg'ona vodiysining markazi bo'lgan. Andijonlik Zahiriddin Muhammad Boburshoh (1530) o'zining shahrini shunday ta'riflagan: "Andijon... – Farg'ona viloyatining poytaxti. U yerda non ko'p bo'lgan, serhosil mevalar ham ko'p bo'lgan, qovun va uzumlari yaxshi, ammo Andijonning nokidan shirini bo'lmagan.

Movarounnahrda Samarqand va Keshdan tashqari, Andijondagi kabi ko'p qal'a bo'lmagan. Shaharda uchta darvoza mavjud bo'lgan, Andijon arki janub tomonda joylashgan. Andijon aholisining barchasi turklar; shahar va bozorlarda turk tilini bilmagan inson bo'lmagan. Sheva adabiy til bilan o'xshash bo'lgan; Alisher Navoiyning asarlari, garchi u Hirotda tug'ilib o'sgan va tarbiyalangan bo'lsa ham, mazkur tilda yozilgan". XVIII asrda Qo'qon xonligi barpo etilganidan keyin markaz Qo'qon shahri bo'lgan, Andijon o'zining ma'muriy-poytaxt maqomini yo'qotgan va Andijon beklari markazi bo'lgan.

Rus harbiylari tomonidan (1876-yil 9-yanvar) bosib olinganidan keyin shahar Qo'qon xonligi bilan birgalikda Turkiston general-gubernatoriga birlashgan. Hozir Andijon Farg'ona vodiysining yirik sanoat va madaniy markazidir.

Shahar nomining kelib chiqishi bo'yicha bir qancha afsonalar ham bor. Eng keng tarqalgan afsona bo'yicha Andijon – bu ayol ismi: turklarning afsonaviy shohi Afrosiyob shahar qurgan va uni o'zining sevimli qizi Adinajon qizining nomi bilan atagan; boshqa bir taxmin bo'yicha, shahar mo'g'ul xonlaridan birining sevimli qizi nomiga atab qurilgan va shunday nomlangan.

Boshqa bir afsonada xabar berilishicha: allaqanday xon: “Anda jon qoldi”, ya’ni “*u yerda mening yuragim – sevimli yorim qoldi*”, – deydi.

Boshqa bir afsonalarga ko'ra Andijon toponimi ikki so'zdan tashkil topgan: *Olti jon*, u yerda insonlarning joylashishi bo'yicha. A.Vamberining fikricha, Andijon nomi *ant* – “qasam” va *jan* – “rozilik” so'zlaridan kelib chiqqan. Mazkur toponimni birinchilardan bo'lib, ilmiy nuqtayi nazardan tushuntirishga harakat qilgan rus olimi V.P.Nalivkin (1852–1918), Namangan aholisining og'zaki afsonalariga asoslanib, “Andijon” *andi* so'zidan kelib chiqqan (go'yo-ki, turkiy qabilalarning nomlaridan biri), forscha ko'plik qo'shimchasi bilan shakllangan; “Shu davrdan boshlab, namanganliklar andijonlik o'zbeklarni tez-tez *andi* nomi bilan atashadi, hatto shunday tasdiqlaydilarki, andi nomi o'sha turklardan kelib chiqib, hozirda ham Turkiston shahri va uning tevarak atrofida joylashgan” (В.П.Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. –Казань, 1886. С. 6).

Andijonlik tarixchi S.Djalilovning ta'kidlashicha, “hozirgacha O'rta Osiyo xalqlari va o'zbeklar tarkibiga kiruvchi katta miqdordagi urug' va qabilalar haqida asarlar nashr qilingan”. Biroq biror bir asarda *andi* nomi ostida turkiy qabila kuzatilmagan. Uning ta'kidlashicha, Andijon toponimi turk qabilasi kiruvchi *ad* elementi bilan nomlangan, bu etnonim fors-tojikchasiga ko'plik shaklda *adgon* – *adigon* shaklida talaffuz qilingan, natijada u yerda *n* tovushi paydo bo'ladi” (С.Д.Джалилов. О названии “Андижан”. Материалы конференции по ономастике Узбекистана. –Джизак, 1985. С. 7–8).

Boshqa bir andijonlik tilshunos olim A.Turg'unov shunday hisoblaydi: “*andi* qabilasi o'tmishda Shimoliy Kavkazda ko'chmanchi bo'lgan. Uning kuzatishlari bo'yicha, o'zbek shevalarida *andi* komponenti “*lo'li*”, “*iflos odam*, *isqirt*”, “*uquvsiz*” va boshqa ma'nolarni ifodalagan”. Natijada andi etnonim sifatida qo'llanilgan (A.Тургунов. К этимологии топонима “Андижан”. Из истории Средней Азии и Восточного Туркестана XV–XIX вв. –Ташкент, 1987. С. 130, 136).

V.V.Radlovning so'zlariga qaraganda, *andi* so'zi fonetik transformatsiyaning natijasi bo'lgan va qadimgi turkiy *argo* komponenti bilan bog'liq va u “*o'rtada ajralib turgan yashil joy, daryoning irmog'i*” ma'nosini ifodalagan. V.V.Radlov va A.Turg'unovlarning so'zlariga asoslanib, Andijon toponimi *argoning* fonetik deformatsiyasi natijasi hisoblanadi: (qadimgi turkiycha “*odam yashamaydigan yashil joy*”) va *yan* (*gan*) *jan* – (“*ko'ngil*”, “*hayot*”), bu Andijonsoyning odam yashamaydigan yashil joyidagi jamoaviy ko'ngillilar (insonlar), deganidir.

Shunday qilib, Andijon shahri nomining kelib chiqishi haqidagi masala oxirigacha o'z yechimini topmagan. Hayratlanarlisi shuki, tilshunoslarning aytishlaricha aniq, ishonchli etimologiya bo'lishi mumkin emas. Shuningdek, *Andijon* (*Andigan*) nomi O'zbekiston va Tojikistonning kartasida bir necha bor takrorlanadi. Bu o'rinda mutaxassislarning fikrlari o'rinlidir va keltirilgan toponim "andi – turklarning shu hududni o'rganayotgan izlari deb ham hisoblash mumkin", – deb yozadi etnograf B.X.Karmishov. ("Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана". –М., 1976. С. 171).

ANDIJON SUYI//ANDIJON RUDI – kichik daryo. Temuriylar davrida O'sh shahridan o'tib, Andijongacha oqib kelgan. Hozirgi nomi Oqburga, asosiy qismi Qirg'iziston hududida. Bobur daryo suvidan obodonchilikda keng foydalanishini ta'kidlagan: "Andijon rudi O'shning mahallotining ichi bila o'tub, Andijong'a borur. Bu rudning har ikki jonibi bog'ot tushubtur, tamom bog'lari rudqa mushriftur, binafshasi bisyor latif bo'lur. Oqar suvlari bor, bahori bisyor yaxshi bo'lur, qalin lola va gullar ochilur".

ANDIJONI – Samarqand viloyati Samarqand tumanidagi qishloq. Qadimiy turk-andilar nomi bilan bog'liq nom. Ilmiy adabiyotlarda turk-andilar tilga olinadi.

A.K. Pisarchik Andijon shahrining tarixiy topografiyasi haqidagi ocherkida Markaziy Osiyodagi Andijon (hozirgi shakli) yoki "Andigon", "Andikon" (qadimiy shakllar) nomli qishloqlarning ro'yxatini keltiradi. Surxondaryo vodiysi Denov shahri yaqinidagi Andijon, Kofirnihon daryosining chap qirg'og'ida gi Andigon, Saroykamar tumanidagi Panj daryosi bo'yidagi Andijon, Samarqand tumanidagi Andijoni toponimlari turk-andilar bilan bog'liq nomlardir. Mazkur geografik nomlar, shubhasiz, o'rganilayotgan hududda turk-andilar qoldirgan izlardir. V.P. Nalivkinning yozishiga ko'ra: "hozirga qadar naman-ganliklar andijonlik o'zbeklarni andi nomi bilan atashadi va andilar Turkis-tonda va uning atrofida yashovchi turklar bilan bir xalqdir (bir joydan kelib chiqqan) deb aytadilar".

ANDOQ – Navoiy viloyatining Xatirchi va Qiziltepa tumanlaridagi qishloqlar. V.V. Bartoldning so'zlariga qaraganda (Сочинения I, С. 173), qishloq arab geografi Yoqut Xamaviy tomonidan tilga olingan (XII–XIII asrlar). A.R.Muhammadjonovning fikriga ko'ra, *andak* so'zi "*qayir, o'tloq yerlar*" ma'nosini ifodalaydi.

ANJIRBOG' – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Geografik joy nomining tarkibi ikkita so'z – *anjir* va *bog'* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *anjir* so'zi o'simlik (daraxt va uning mevasining) nomi, fitonim. Uning ikkinchi komponenti – *bog'* so'zi "*mevazor*" degan ma'noni bildiradi. Demak, *Anjirbog'* – "*anjir daraxti ko'p bo'lgan bog'*" ma'nosidadir. Qishloqning o'rta asrlardagi nomi *Anjirfag'na*. Naqshbandiya tariqatining uchinchi piri Mahmud Anjir Fag'naviy shu qishloqda istiqomat qilgan.

ANNAOVUL – Qoraqalpog‘iston Respublikasi. Bunday nom bilan atalgan qishloq nomlari Taxtakó‘pir tumanining “Qorateren”, Chimboy tumanining “Baxitli”, “Tag‘jap”, “Tozajol” OFY hududlarida bor. Bu qishloq nomlarining *Annaovul* atalishining sababi, bu yerda yashovchi xalqlarning ko‘pchiligi qoraqalpoqning anna urug‘iga tegishli xalqlar hisoblanadi, ular azaldan shu yerga makon bosgan.

ANHOR – termin, arabcha *nahr* (*daryo, kanal*) so‘zining ko‘pligi. Zarafshondan chiqarilgan Narpay (Nahri Pay), Farg‘ona vodiysidagi Ulug‘nor (Ulug‘ Nahr) kanallarining nomi ham ana shu termindan hosil bo‘lgan (Qorayev. 1970, 14).

ANHOR KANALI – Bo‘zsuvning chap tarmoqlaridan biri, uzunligi 8,7 km. Shahar ichida shimoli-sharqdan janubi-g‘arbga qarab oqadi⁴. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Anhor Toshkentning Eski shahar va Yangi shahar qismlari o‘rtasidagi chegara vazifasini ham o‘tagan. Uning o‘ng va chap tomonlaridan bir nechta ariq suv olgan. “*Anhor*” gidronimi arabcha “*nahr*” – “*daryo*” so‘zining ko‘plik shakli bo‘lsa-da, bu yerda “*katta ariq*” ma‘nosini bildiradi.

Shuni ham ta‘kidlash lozimki, “*Anhor*” gidronimi mahalliy aholining talafuzida ko‘pincha “*ariq*”, “*soy*” ma‘nolarini anglatadi. Anhor shahardan oqib chiqqach, Bo‘rijar nomini olgan. Anhor kanalining nomi turli davr yozma manbalarida qayd etilgan. XIX asr rus yozma manbalarida mazkur gidronim ko‘proq “*angor*”, shuningdek, “*anxor*” deb yozilgan. O‘sha davrda nashr etilgan xaritalarda mazkur ariqning nomi “*anxor*” shaklida qayd etilgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Anhor arig‘i Shayxontohur dahasining Yerteshgan, Yangi shahar Labzak, Turk, Yangi shahar, Minor, Qiyot, Tojik mahalla mavze-mahallalari, Shatak, Turktepa, Qashqar, Qiyot katta ko‘cha, Kaltatoy, Qaymoq bozor, Qiyot tor ko‘cha, Pastak, Qoryog‘di, Quduqboshi, O‘rda, Qiyottepa, Qiyot, Quyi Mergancha mahallalari hududidan oqib o‘tgan va ularni suv bilan ta‘minlagan.

ANGOR – Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi viloyatning eng janubiy qismida joylashgan. Mahalliy aholi “*Hosili yig‘ishtirib olingan g‘alla maydoni*” ma‘nosidagi *angor* so‘zi bilan bog‘lab, qadimda Termiz va uning atrofidagi o‘troq aholining lalmikor dehqonchilik qiladigan g‘allazori, yaylovi bo‘lgan joy, deb izohlaydi.

Tuman nomiga aylangan angor geografik termini haqida ikki xil talqin mavjud. Birinchisi, odatda bug‘doy, arpa kabi g‘allasi o‘rib olingan maydon shevalarda *angor*, adabiy tilda *ang‘iz* deyiladi. Qadimda angor so‘zi o‘lchov birligini ham anglatgan. Ko‘pincha, atrofi uvat bilan o‘ralgan yaxlit ekin maydoni bir angor deyilgan.

⁴ Mazkur lug‘atda nomlari tahlil etilgan ariqlarning uzunligi va yo‘nalishiga oid ma‘lumotlar quyidagi adabiyotdan olingan: Xolmatov Q., Baratov P. Toshkent shahrining irrigatsiya shoxobchalari. – T.: Fan, 1983. – 23–29, 33–39-betlar.

Ikkinchi talqin toponimist olim T.Nafasovga tegishli, uning yozishicha, aholi punkti nomiga forscha *angor* soʻzi emas, balki “*suv yoʻli, kanal*” maʼnosidagi *anhor* (arabcha – “*nahr*” soʻzining koʻpligi) soʻzi asos boʻlib xizmat qilgan. Olimning fikricha, nom dastlab suv obyekti – Surxon va Sherobod daryolaridan chiqarilgan kanalning nomi boʻlgan. Bu suv yoʻli Anhor (arabcha “*ariq, kanal*”) deb atalgan. Vaqt oʻtishi bilan *anhor* soʻzi mahalliy xalq talaffuzida *angor* shakliga oʻzgargan. Ayrim hollarda anhor soʻzining oʻzi ham mustaqil toponim oʻrnida ishlatiladi.

Tarixiy manbalarda hozirgi angor tumani hududida miloddan avvalgi VI–IV asrlarda ham aholi manzilgohlari boʻlganligi qayd qilingan. Arxeologik maʼlumotlarga koʻra, Kushon podsholigi davrida (I–III asrlar) ushbu hududda dehqonchilik rivojlangan oʻsha davrlarda Zartepa qalʼasi Angorning markazi boʻlgan.

Mutaxassislarning aniqlashicha, VI–VII asrlarda qalʼalar va qoʻrgʻonlar vujudga kelgan, chunki Angor oʻtmishda Termizga boradigan savdo karvonlari qoʻnib oʻtadigan maskanlardan biri boʻlgan. Hozirda Angor shaharchasi Surxon-Sherobod vodiysida, Katta Oʻzbek trakti yonida joylashgan. Tuman maʼmuriy markazi – Angor shaharchasi (1979-yildan).

Surxondaryo viloyati Angor tumani markazi. *Angor* (adabiy *angʻiz*) – “oʻrilgan maydon, oʻrim-yigʻim”. Shunday fikr bor, Kichik Osiyoning Angor pasttekisligi boʻyicha Angor deb nomlangan, shunda, yaʼni 1402-yili Amir Temur turk sultoni Boyazid ustidan gʻalaba qozongan (Г.А.Арандаренко. “Досуги в Туркестане”, СПб, 1889. С. 277).

Pushtu tilida pasttekislik ham Angor deb nomlanadi. T.Nafasovning fikriga koʻra, yuqorida tilga olingan geografik obyektning nomi arabcha *anhor* “katta ariq” terminining dialektal variantidir (T.Nafasov. Oʻzbekiston toponimlari, 1988. – B. 13).

APARDI – Qashqadaryo viloyati Gʻuzor tumanidagi qishloq. Nom oxiridagi *-di* soʻz qoʻshimchasining azaliy shakli *diz* – *qoʻrgʻon, istehkom*. Nom boshidagi apar qismining tarkibi *ob+par/ob+i+par* – *yuqoridagi oqar suv. Apar-di* – *yuqoridagi oqar suv boʻyidagi qoʻrgʻon*.

Boshqa tahlil: “Boburnoma”da qayd qilinishicha, oʻzbek xalqining tarkibida apar, apardi degan urugʻ boʻlgan. Bu urugʻ vakillari Bobur qoʻshini tarkibida jangchilik qilgan. Hozirgi davr oʻzbek etnonimiyasida bu nomdagi urugʻ yo qabila nomi mavjudligi aniqlangan emas. Oʻzbek xalqining qadimgi urugʻ nomi aholi maskani nomiga aylangan boʻlishi ham mumkin.

APPAQ – qishloq. Oʻrta Chirchiq tumani. Qozoqlarning alimuli qabilasi-ning bir urugʻi *appaq (oppoq)* deb ataladi.

AQBA//AQABA (koʻpligi – aqabot) – geografik termin. *Aqba* arab tilida “*dovon*” demakdir. IX–X asrlarda arab tilida yozgan geograflar *aqba* (dovon,

tog' yo'li) terminini ishlatganlar. Pomir, Hisor, Zarafshon tog'laridagi o'nlab toponimlar tarkibida, xususan, dovon nomlari tarkibida *aqba* so'zi uchraydi: *Aqba, Ag'ba, Aqbaboshi, Aqvavodif, Aqbayi Farob, Axba Ispan, Aqbayi Obburdon* va hokazo. Bu termin hozir ham Markaziy Osiyoning turli joylarida *Axba, Ag'ba, Avg'a* shakllarida turli ma'nolarda ishlatiladi. Masalan, Samarqand viloyatining ba'zi joylarida dovonga chiqiladigan tik yo'lni *ovg'a* deyishadi (Qorayev, 1970: 20).

AQOR – Zarafshon vodiysidagi bir necha joy nomi. Bobur Zomin yaqinidagi *Oqar tuzi* (tekisligi) degan joyni tilga oladi. ("Boburnoma", 1961: 75). O'rta asrlarda machit, ombor, otxona, pichanxona kabi binolar qurilgan joy aqor deb atalgan. *Aqar, og'ar* degan etnonim (urug' nomi) ham bor. (Qorayev, 1970: 21).

Aqar (og'ar) so'zining "o'zan" ma'nosi ham bor. Masalan, Cheleken yarim orolida (Turkmaniston Respublikasi) mineral suv oqib, har xil ohak eritmaları qoladigan o'zanni *aqar* deyishadi. (Э.М. Мурзаев. Природа Синьцзяна и формирование пустынь Центральной Азии. –М., 1966: 366).

AQTO'G'IN – Qoraqalpog'iston Respublikasi *Kegeyli, Chimboy tumanlaridagi ovullar nomi*. Qoraqalpoqlarning keneges qabilasi tarkibidagi bir urug' *aqto'g'in (oqto'g'in)* deb atalgan.

AQCHA – qishloq va soy nomi. Ohangaron tumani. Shu yerda *Aqcha* nomli soy bor. Respublikada *Aqcha, Oqcha* degan joy ko'p. To'g'risi, *oqcha. Oq* so'zining rangni bildirishidan tashqari, "oqib turgan, qurib qolmaydigan" ma'nosi ham bor. Oqsoy bora-bora *Oqcha, Aqcha* bo'lib ketgan bo'lishi ham mumkin.

ARABA – Samarqand viloyatining Urgut tumani, Buxoro viloyatining Romiton tumanidagi qishloqlaridan biri. Forscha *arabxo* – "arablar" degan ma'noni anglatadi. Geografik joy nomiga xalq nomi asos bo'lgan.

ARABACHI// ARABACHILAR – Buxoro viloyati Shofirkon, Vobkent tumanlaridagi qishloq. Arava dialektal shakli (turkmanchada ham) araba – arba, *aravachi* (adabiycha – aravakash) – *aroba tortib yuruvchi*.

Arabachi – arobachilar qishlog'i. Bizningcha, obyekt turkmancha etnonim *arabachi* bilan nomlangan. Arabachi qabilasi Xiva xoni Abulg'ozixonda ham qayd etilgan. Turkmanistonlik shoir Arif (XIX asr) arabachi etnonimini arabcha *arabagin* – "qirq" va forsha *chil* – "qirq" so'zlarining qo'shimchasi deydi, (С.Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов. –Ашхабад. 1988. С. 22).

O'zbeklarda ham arabachi etnonimi qayd etilgan (П.П.Иванов. Архив хивинских ханов XIX века. 1940. С. 220).

Arabachi+lar (ko'plik ko'rsatkichi); qarang: *Arabachi*.

ARABBANDI – Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq. *Arab-bandi* – "arabcha to'g'on" (O'zbekistonda arablar ko'p va ularning joylashgan vaqti noma'lum).

ARABKENT – Buxoro viloyati Kogon tumanidagi qishloq. *Kent, kend* – katta qishloq, shaharcha. *Arabkent* – “arablar qishlog‘i”. *Arabon, Arablar, Arabobod, Arabxona* ham shular jumlasidandir.

ARABLAR – Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumanidagi mahallaning tarixiy nomlaridan biri. Bu etnonim. Mahalliy xalq vakillari fikrlariga ko‘ra, urush yillarida Arabistondan qullar olib kelingan va ular bu hududda qolib ketgan. Shundan keyin bu joylar *Arablar* deb atala boshlagan. U boshqacha ham bo‘lishi mumkin, ilmiy manbalarda qayd etilishicha, arablar istilosidan keyin, VI–VIII asrlarda Markaziy Osiyo, shu jumladan, O‘zbekistonga ham arablar kelib, muqim joylashgan va ular qolib ketishgan. Hatto, ular o‘zlarining tillarini ham unitishgan, faqat millatini saqlab qolgan.

ARABMOZOR – Farg‘ona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq. Mazkur nomda asosiy o‘rinni arab etnonimi egallaydi. *Arabon, Arabband, Arablar, Arabxona, Arabqishloq, Arabqo‘rg‘oncha, Aravon, Yangi Arab, Eski Arab, Arabbek, Arabto‘pi, Arab mahalla* kabi qishloqlar nomi arab xalqi nomi bilan bog‘liqdir (Oxunov, 1989).

Ajdodlari VII–XIV asrlarda O‘rta Osiyoga kelib o‘rnashgan, o‘zbek, turkman, tojik millatining tarkibiga kiruvchi etnik guruhlar yashaydigan qishloqlar ko‘proq shunday nomlangan.

ARABOBOD – Navoiy viloyati Qiziltepa tumanidagi qishloq. *Arabobod* – arablar tomonidan o‘zlashtirilgan va qurilgan “arablar qishlog‘i”, aynan Arabxonadir.

ARABSAROY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Arabxona* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Arabsaroy* deb o‘zgartirilgan. Geografik joy nomiga xalq nomi, etnonim asos bo‘lgan. Toponimning birinchi komponenti – *arab* so‘zi xalq nomi, etnonim. Toponimning ikkinchi komponenti – *saroy* so‘zi “hashamatli bino”, “omborxona” kabi ma’nolarni anglatadi.

Ammo shuni ham alohida ta’kidlash kerakki, saroy nomli urug‘ mavjudligi ham aniqlangan. 92 bovli o‘zbek qavmlaridan biri saroy deb atalgan. Bu qabila vakillari, asosan, Zarafshon vodiysi, Jizzax hamda Andijon viloyatlarida yashagan. *Saroy qabilasining chemsaroy, qo‘ng‘irotsaroy, jomonsaroy, chirg‘izsaroy, mojorsaroy, oltintamg‘alisaroy, qipchoqsaroy, jolong‘ochsaroy (yalang‘ochsaroy)* kabi tarmoqlari bor.

Shunday ekan, *Arabsaroy* – “arab xalqi va saroy urug‘i vakillari birgalikda yashaydigan joy” ma’nosidadir. Qishloqqa nom rasmiy-ma’muriy tarzda berilgan.

Shuningdek, Navoiy viloyatining Karmana tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud. Markaziy Osiyolik arablar bu yerda 1000 yildan ortiq davr mobaynida yashashmoqda. Mazkur davrlar mobaynida ko‘pchilik arablar o‘z

tillarini unutishgan va o'zbeklar hamda tojiklar tillari bilan aralashib ketgan. Arabsaroy – arablar avlodlari va o'zbek qabilalarining vakillari yashaydigan saroy.

ARABXONA – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon, Kogon, Qorako'l, Shofirkon tumanlari; Samarqand viloyati Samarqand, Narpay, Ishtixon, Kattaqo'rg'on tumanlari; Qashqadaryo viloyati Koson tumani. *Arabxona* – “arablar uyi”, “arablar yashaydigan uy”. Markaziy Osiyoga arablarning bir qismi VIII–IX asrlarda, qolganlari keyinchalik kelishgan. O'zbekistonda bir qancha qishloqlar *Arablar*, *Arabon*, *Saidon* (“arablar”) va boshqa nomlar bilan atalgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Viloyatda *Arabolchin*, *Arabboy* (*Narpay*), *Arablar*, *Arab*, *Arabxona*, *Kattaarab*, *Kichik-arab* (Kattaqo'rg'on) nomli qishloqlar ko'plab uchraydi. Bu qishloqlarda asosan arab millatiga mansub, ammo bugungi kunda o'zbek va tojik xalqi tarkibiga singib ketgan va o'zlarini tojik yoki o'zbeklarning “arab” urug'idan-miz, deb bilgan kishilar yashashadi.

1926-yilgi aholi ro'yxatida arablar respublikamizning Qashqadaryo, Zarafshon, Samarqand, Buxoro va qisman Surxondaryo okruglari va Konimex tumanlarida istiqomat qilganliklari qayd qilingan. Mazkur ro'yxatga ko'ra, arab xo'jaliklari (assimilatsiya qilinganlaridan tashqari) respublika hududida 5219 ta yoki jami xo'jaliklarning 0,7 foizini tashkil qilgan. Markaziy Osiyo arablari haqida M.S.Andreyev, I.N.Vinnikov, S.A.Volgin, B.X.Karmishov, I.A.Amiryans va boshqa etnograf olimlar tadqiq olib borganlar. Ularning qayd qilishlaricha, Markaziy Osiyo arablari o'tmishda arab tilining alohida dialektidan foydalanganlar. Hozir bu tildan juda kam kishilar foydalanadilar. Ular ham kekxa kishilardir.

A.D.Grebenkin ma'lumotiga ko'ra, XX asr boshlarida arablar o'zaro “buzilgan arab tili”da gaplashganlar. L.N.Logofet Buxoro xonligidagi arablar arabcha so'zlar aralashtirgan holda o'zbek tilida so'zlashganlar deydi. Respublikamizda ijtimoiy-madaniy hayot (o'quv-o'qitish ishlari, nashriyot, radioeshittirish) o'zbek va tojik tillarida olib borilishi arablar tiliga ham katta ta'sir o'tkazgan. Natijada 1938-yili O'zbekistonda ona tilini saqlab qolgan arablar soni 1750 kishi bo'lgan.

1970-yilda aholi ro'yxatidagi 3,5 kishidan 900 nafari arab tilini ona tili deb tan olgan. Ayrim arab guruhlar orasida ajdodlarining Amir Temur davrida olib kelinganligi haqidagi rivoyatlar mavjud. Biroq manbalar buni tasdiqlamaydi. Aksincha, tarixiy manbalarda arablarning kattagina qismi XVII asrda Afg'onistonning shimoliy qismi va Hisordan Qashqadaryo, Kattaqo'rg'on, Samarqand va Buxoro hududlariga ko'chib kelganliklari ko'rsatilgan. Hozirda arablarning asosiy qismi o'zbek va tojik tillarini, madaniyati, turmush tarzini qabul qilgan holda xalqimiz tarkibiga singib ketgan.

ARAL – Qashqadaryo viloyati Qarshi shahridagi mahalla va sobiq qishloqning nomi. Orol, Ahror, O’rol ismlarining o’zgargan shakli tarzida izohlash hollari bor. Orol/Aral – umumturkiy so’z. Oqar suv (daryoning tarmoqlangan, bo’lingan, qayrilgan joyi) o’rtasidagi yer bo’lagi, oqar suvdan ajralib chiqib turgan balandroq joy, yalanglik – aral/orol.

Boshqird tilida aral – kichik tepalik, balandlik, tog’ tizmasi. Aral – daryo (Qashqadaryo va Qorasuv) qirg’og’idagi balandlikda o’rnashgan qishloq. Balandlik nomi qishloq nomiga o’tgan.

ARASHON – Ohangaron daryosining irmog’i, Toshkent viloyati hududida joylashgan. Gidronim sanskritcha “rasayana” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “obi hayot”, “xudolar ozig’i” demakdir. Arashon shifobaxsh issiq suvli buloqlardir. Bu termin Markaziy Osiyodan Uzoq Sharqqacha, Buryatiyadan boshlab, Tibet tog’larigacha bo’lgan hududlarda *arashan*, *arshan* shakllarida ko’plab gidronimlar hosil qilgan. Shuningdek, u soy, Ohangaron daryosining irmog’i, Namangan viloyati, Chotqol va Qiziltor cho’qqilari qoyalaridagi dovon; Arashonbuloq – buloq, Toshkent viloyati O’rta-Chirchiq tumani. Arashan – mineral suvlar manbalari, issiq shifobaxsh suv bulog’i. Arashan sanskritcha *rasayana* – “nektar”, “shohlar ichimligi”, “shifobaxsh suv”.

ARBINJON – Samarqand viloyati Narpay tumanidagi qadimiy shahar. Arbinjon yoki Rabinjon shakllarida uchraydi (Samoniylar ushbu shahar Xorazmshoh II – Arslonning Samarqandga 1158-yilgi yurishi davrida vayron qilinganligini ta’kidlaydi. Eramizning IV asrida bunyod etilgan mazkur shahar hozirgi Raminjontepa xarobasi o’rnida bo’lgan. Yodgorlik hududida zardushtiylik ibodatxonasi o’rnida qurilgan IX asr machiti qoldiqlari topilgan).

ARBOB – Xorazm viloyati Shovot tumanidagi qishloq, viloyatning Yangiariq tumanida Arboblarning nomli qishloq ham mavjud. Arbob (arabcha, birlik sonda – rabbun – ega) – Xorazmda inqilobgacha qishloq sardori, yo’lboshchi bo’lgan.

ARG’IN – Andijon viloyati Shahrixon tumani; Samarqand viloyati Narpay tumani; Toshkent viloyati Qibray va O’rta Chirchiq tumanlaridagi qishloqlar; Toshkent viloyati Zangiota tumanidagi qishloq; Arg’inchi – qishloq, Toshkent viloyati Quyi Chirchiq va Yuqori Chirchiq tumanlari, Argun – Navoiy viloyati Karmana tumani. Argin (argin, argun) – turkiy qabila, Mahmud Koshg’ariyda Amudaryo bo’ylarida argu shaklida qayd etilgan, qadimda Movarounnahrda yashagan.

Arg’in etnonimi qozoqlar, qirg’izlar, boshqirdlar, xakaslar, tatarlar tarkibida ham qayd etilgan. *Argin* so’zi (o’zagi – arg’) mo’g’ulchadan kelib chiqqan bo’lib, “*chatishma*” ma’nolarini ifodalaydi.

Arg’inlar Movarounnahrda, Amudaryo bo’ylarida qadimdan istiqomat qilib kelgan turkiy qabila. Arg’in Mahmud Koshg’ariyning “Devonu lug’otit

turk” asarida qayd qilingan arg’u qabilasining o’zi bo’lsa kerak. Tarixiy manbalarda, jumladan, “Boburnoma”da, Mulla Sayfiddin Axsikandiyning “Majmuat at-tavorix” (XVI asr) asarida bu urug’ nomi arg’un shaklida qayd qilingan. Mazkur etnonim mo’g’ulcha *arg’in* (o’zagi *ar-*) – “duragay” so’zidan kelib chiqqan. Arg’in so’zi, masalan, qirg’iz tilida hozir ham shu ma’noni anglatadi.

ARDAQQUVA – Muqaddasiy asarida tilga olingan (Ko’hna Urganch – Gurganchdan unchalik uzoqda bo’lmagan), Xorazmdagi qadimgi qishloq (БАГ, III, 344, примечание О). *Ardaqquva* – “ajoyib Quva”.

ARDAXIVA – arab geograflari Istaxriy, Muqaddasiy tomonidan tilga olingan Xorazmdagi qadimgi qishloq (БАГ, III, 288–290). Qadimgi forsiy tilida *arda*, *arta* – “ajoyib”, “yaxshi” ma’nolarini ifodalaydi. (B.B. Бартольд. Сочинения, III. С. 171). *Ardaxiva* – “ajoyib, oliyhimmat Xiva”.

ARDASHON – Farg’ona viloyati Furqat tumanidagi mahalla. Sharqiy Sibir va Markaziy Osiyo hududlarida keng tarqalgan toponim bo’lib, “mineral, shifobaxsh yoki muqaddas suv” degan ma’noni anglatadi. *Ardashon*, *Arashon*, *Arasan* terminlarining ko’plikdagi shakli *Narzan* bo’lib, u ham yuqoridagi ma’noni bildiradi (Murzayev., 1984).

ARZIQTEDA – Farg’ona viloyati Dang’ara tumanidagi qishloq. Arziq – gipsga o’xshagan oq loy. Ko’chmanchi o’zbeklar, qisman mang’itlarning urug’-qabila bo’linishlari tarkibida arzuk urug’i mashhurdir.

ARIQBAG’ISH – qishloq. Namangan viloyati Yangiqo’rg’on tumani. Qishloq qirg’iz etnonimi *арикбағиш* bo’yicha nomlangan.

ARIQBO’YIQUILONCHI – qishloq. Buxoro viloyati Qorako’l tumanidagi qishloq. Toponimga qulonchi urug’i nomi asos bo’lgan; *Ariqbo’yiquilonchi* – “kanal bo’yida yashovchi qulonchi urug’i vakillari” ma’nosini anglatadi.

ARIQMAHALLA – Andijon viloyati Asaka tumanidagi qishloq. *Ariqmahalla* – “*ariq bo’yidagi mahalla (daha)*”. Balki “ariq urug’i vakillari yashaydigan mahalla” ma’nosida ham bo’lishi mumkin. Qozoqlardagi argin, bayuli, qang’li qabilalari, qirg’izlardagi adigine, mungush, sayak qabilalari, turkmanlardagi karkin, teke, ersari qabilalari, o’zbeklardagi yuz, qo’ng’irotariq urug’i ma’lum.

ARK ICHI – Andijonning eski shahar qismidagi qadimiy mahalla nomi. “Boburnoma”da yozilganidek, Farg’ona mulkining XV asrdagi poytaxti Andijondir. Uning arki 1504-yili Shayboniixon qo’shinlari tomonidan vayron qilingan. Tekshirishlarimiz natijasiga ko’ra hovlilar oralab saqlanib qolgan ark devorining uzunligi 460 m.ga, eni 180 m.ga to’g’ri keladi (XX asr 60-yillaridagi tekshirishlar). Ark devorining shimoliy qismi hozirgi Haqiqat torko’chasiga to’g’ri keladi. 60-yillargacha ham devor qoldiqlari saqlangan edi. Keyinchalik imoratlar ortida qolib ketdi.

ARLOT – Samarqand viloyati Ishtixon tumani, Navoiy viloyati Nurota tumanidagi qishloqlarning nomi. Arlat – Chingizxon o'g'li Chig'atoy uchun tashkil qilgan to'rtta mo'g'ul qabilalarining nomlaridan biri. Arlotlarning asosiy qismi hozirgi Afg'onistonning shimoliy qismida joylashgan. Shunga qaramasdan, arlotlar Movarounnahrda ko'p sonli bo'lgan va ular o'ziga xos qabila hisoblangan. 92 o'zbek "urug'lar"i orasidan tilga olingan Arlot qabilasi ko'pchilik ro'yxatlar va joylarda *Arlat, Arlot, Allot, Olot* qabilalari sifatida talaffuz qilingan va qayd etilgan.

ARMETAN – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Mahalliy aholi qishloq hududidan ariq oqib o'tganligi sababli toponim "metin ariq" ma'nosini bildiradi, deb hisoblashadi.

Tadqiqotchi M.M. Avezovning fikricha, geografik joy nomi aslida *Ariq-mitan* bo'lsa kerak. Uning birinchi komponenti "*ariq*" so'zi – suvni ma'lum bir joydan boshqa bir yerga olib borish uchun yer sathini qazib hosil qilingan oqar suv yo'li va o'zanini bildiradi.

Professor T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, yerlarni o'zlashtirish, dehqonchilik qilish, qishloqqa oqar suv keltirish uchun mahalliy aholi tomonidan qazilgan yagona suv o'zani nomi – ariq. Toponimning ikkinchi komponenti "*metan*" so'zi – *mitan* qabilasi nomining o'zgargan shakli, etnonim.

Demak, *Armetan* (aslida *Ariqmitan*) – "mitan qabilasi vakillari tomonidan yoki ularga tegishli yerda qazilgan suv yo'li" ma'nosini anglatadi.

ARMIYON – "Boburnoma"da Andijon viloyatining Rabotak o'rchin (tuman)iga qarashli kent (qishloq) deyilgan. Bu joylarning tabiiy sharoiti qishlov uchun qulay bo'lgan. Bobur (1499–1500) 905-yili o'z cherigi bilan Armiyon va o'sha atroflarda qishlagan. "Rabotak o'rchinini Ikki suv orasi ham derlar, Armiyon va No'shob navohisida qishlamoq xayoli bila Andijondin ko'chub, mazkur bo'lgan kentlarning navohisig'a kelib qishloq solduk" (-B. 72–73). Bu yerda "Ikki suv orasi" deganda, Ilamish (yoki Iramish) daryosi (Qoradaryo) bilan Norin daryosi oralig'i nazarda tutilgan.

ARNABULOQ – Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq. Xorazmda "*arna*" – *katta ariq, anhor, daryodan chiqarilgan kanal*. Tog' etaklarida va adirliklarda *arna* – sel, tabiiy yog'in suvlari yerni yuvib, o'yib ketishidan hosil bo'lgan jarsimon uzun o'yiqliq, suv oqqan o'zan. *Arnabuloq* – sel yoki tabiiy yog'in suvlari o'yib ketgan jarsimon chuqurlik bor joydagi buloq (yonidagi qishloq).

ARNAQAPCHIG'AY – Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanidagi qishloq nomi. 1926-yilgi aholi punktlari ro'yxatida qayd qilingan. Tarkibi: *arna+qapchig'ay*. *Arna* – qadimgi eroniy tillarga mansub so'z. Tarixshunoslar, tilshunoslar, elshunoslar asarlarida *arna* so'zi xorazmiy tiliga mansub kalima ekanligi ta'kidlangan (Abdullayev F. Xorazm shevalari. I. – T., 1961. –B. 50.).

Xorazmiy tilida *arna* – katta kanal, daryodan qazib chiqazilgan va katta hajmda suv oqizilgan anhor. Xorazm shevalarida *arna* – ulkan kanal, anhor. Sirdaryo, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarining qipchoq lahjasi aholisi nutqida *arna* soʻzi mavjud, xususan, togʻli hududlarda bu atama saqlangan. Tovush shakli – *arna/orna/onna/anna*. Maʼnosi – yogʻin va tabiiy suvlar oʻyib ketgan jarsimon oʻyiq. Arna – soy, dara tubi. Xalq dostonlarida otning arnadan irgʻib sakrab oʻtishi koʻp tasvirlangan. Qashqadaryoning togʻli hududlarida *arna/orna/onna* – soy va dara tubida oqar suv oʻyib ketgan jarsimon oʻyiq, chuqurlik. Kosonda uncha chuqur boʻlmagan choʻziq oʻyiq – arna.

ARNASOY – Qizilqum choʻllarida tutashgan Murzachoʻlning shimoli-gʻarbiy qismidagi pastliklar, hozirda suv bilan toʻldirilgan. *Arna* – “jarlik”, “kanal”, “soylik”, “jar”, “*arna*” soʻzi juda qadimgi. *Arna* – daryodan hosil boʻlgan kanal (B.B.Радлов, Опыт словаря. Т. I. С. 303). V.V.Bartoldning taʼkidlashicha, arna Xorazmchadan kelib chiqqan: “X asrlarda Xorazmda boshqa eroniyalar uchun tushunarsiz boʻlgan xalq hali oʻzining ona tilida gapirishda davom etgan va hatto yozma hujjatlarda qoʻllanilgan, bizningcha, bu til keyinchalik forsiy deb surib chiqarilmagan, turkiy til deb (turkiy – taʼkid S.Q.niki) hisoblangan, shubhasiz, Xorazmiy tilining qoldiqlari, sugʻorishning ayrim sunʼiy terminlari hisoblangan (*arna* – katta kanal, *yop* – kichkina kanal)”. V.V.Bartoldning soʻzlari boʻyicha quyidagi sitata keltiriladi: “xorazmiy tili oʻzbek tili leksikasining Xorazm shevalarida oʻz izini qoldirgan (masalan, sugʻorishda xorazmiy terminlari saqlanilgan: *arna* – “katta kanal”, *yop* – “kichkina kanal, ariq” (Народы Средней Азии и Казахстана. –М., 1962, ч. 1. С. 140).

Mazkur fikrni oʻzbek olimi rivojlantiradi: “Xorazmda katta kanallar “*arna*”, kichkinalari – “*yop*” deb atalgan (Я.Г. Гулямов. История орошения Хорезма”. –Ташкент 1957. С. 294). Buyvola koʻrinishidagi nom oʻziga alohida eʼtibor qaratadi, u *arni* yoki hindcha “*Buxalus arni*”, yaʼni “suvli buyvol” deb nomlanadi. Hindiston, Shri Lanka va Birmaning botqoqlik joylari sifatida tilga olinadi. Bu yerda arna, shubhasiz, “suvli” demakdir. Shu munosabat bilan biz Mahmud Koshgʻariyda uchraydigan “suvsigiri”, bu degani, “suvli sigir” (buyvol xitoycha *shuynyu* deb nomlanadi: *shuy* – “suv”, *nyu* – “sigir”, yaʼni, “suvli sigir”), demak, buyvola nomini qadimgi eski turkiycha nom sifatida keltirishni oʻrinli deb hisoblaymiz.

Biroq mazkur “Devon”da ushbu hayvon nomining tarjimasini eski oʻzbek tilida qoʻtos deb xato keltirishadi yoki oʻzbekcha qoʻtos (qirgʻizcha – joy) “buyvol” emas, ammo “qoʻtos” suvda emas, togʻning balandliklarida yashaydi.

Arna terminining arealiga kelsak, V.V. Bartoldning koʻrsatganiga qaraganda, u nisbatan kengroq va tasdiqlashicha, *arna* soʻzi “faqat Xiva va turkmanlarda” uchraydi (B.B.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 122). Xorazm va Turkmanistondan tashqari *arna* termini Oʻzbekiston aholisining boshqa qismlarining belgisi hamdir, masalan, Jizzax viloyatining Zomin, Jizzax, Gʻallaorol, Forish

tumanlarida *arna* termini vaqtli oqimlarda yorilgan jar-quruq o'zanining sinonimi hisoblanadi. Bunga misol bo'lib, Sirdaryo viloyatining Arnasoy tumani xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, *arna* so'zi (Xorazm va Turkmaniston) bir tumanni ifodalaydigan "magistral kanal va oqim" mustaqil turdosh geografik termin hisoblanadi, boshqa tomondan (Samarqand va Sirdaryo viloyatlarida) – "quruq o'zan, jar", uchinchi tomondan, "daryo" Shimoliy Qirg'izistonda (qiyoslang: katta arna va kichik arna daryolari), Qozog'istonda esa "daryo o'zani". Biroq *arna* terminining ma'nosi kanalga nisbatan kengroqdir. S.P.Tolstovning fikricha, *arna* – "*manba, kalit*" ma'nosini ifodalaydi. (С.П. Толстов. По следам древнехорезмийской цивилизации. –М. – Л., 1948. С. 81).

Mazkur so'zning ma'nosi Y.G'ulomov tomonidan ham to'g'ri ta'kidlangan: "Asosiy va katta kanallar, kanallarning keng qismlari arna deb nomlanadi. Keyingi termin xususiy ma'noda daryoning o'zanga bo'linishidagi oqimga tegishlidir. "*Arna*" termini ostida uning "oroldan ajralgan yoki sayoz, daryoning qismi, oqimi"ni tushunish mumkin. Sun'iy kanallarga nisbatan mazkur terminning qo'llanilishi shunday tushuntiriladi, oxirgisi kattaligi bo'yicha daryoning qismi sifatida qaraladi. Misol uchun: *Paxtaarna, Shovotarna, Polvonarna, Otaliqarna*. Shu bilan birgalikda, bu termin bilan *Bog'lanarna, Kesikarna* sifatidagi Amudaryoning shunday oqimlari ham ifodalanadi (Я.Г.Гулямов. История орошения Хорезма. –Т., 1957. С. 243). *Arna* so'zining etimologiyasi qanday? V.V.Radlov (Опыт словаря. Т.I. 303) va L.Z.Budagovda (Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, СПб 1871. С. 34) *arya* so'zi uchraydi. Har ikkala muallif ham mazkur so'zning etimologiyasini *rohi* va *ob* sifatida beradi, bu "*suv yo'li, ariq*" so'zi bilan ma'nodosh.

Ma'lumki, qadimgi eron tilida *ar* so'zi "*suv*" so'zini ifodalagan; balki *ariq* so'zi ham shundan kelib chiqqan. Qozoq tilida *arna* so'zi *buloq* ma'nosini ifodalaydi.

Endi biz *arna* komponenti bilan bog'liq geografik nomlarni keltiramiz: *Arna* (Buxoro viloyatidagi qishloq), *Arnabo'yi* (Xorazm viloyatidagi qishloq), *Arnaqapchig'ay* (dara – Qashqadaryo viloyati), *Arnasoy* (Jizzax viloyati), *Arnao'tkan* (urochishche – Xorazm viloyati), kanallar – *Otaliqarna, Bog'lanarna, Kesikarna, Nazarxonarna, Shovotarna* (Xorazm viloyati); daryolar – *Katta arna, Kichik arna* (Chu tizimi); Dog'istonda toponimlar mavjud: *buloq* – *Arna-Bulak*, haydalgan yer – *Arna-Gvay Djiga*.

AROBASOZ//AROBASOZLAR – Buxoro viloyati Vobkent, Romitan tumanlaridagi qishloq. *Araba* – arba, *arobasoz* – arba tuzatadigan usta ma'nosini anglatadi.

Aslida, Aravasozlar bo'lishi kerak. Geografik joy nomi tarkibidagi *arobasoz* so'zi *aravasoz* so'zining xalq tilida fonetik jihatdan o'zgargan varianti. Arava – transport vositasi. Aravasoz – "arava yasovchi (yoki uni tuzatuvchi)

usta” degan ma’noni bildiradi. Toponim tarkibidagi *-lar* ko’plik affiksi. Demak, Arobasozlar – “arava yasovchi yoki uni tuzatuvchi kishilar (yashaydigan joy)” ma’nosidadir.

AROBASOZON – Buxoro viloyati Buxoro tumanidagi qishloq. *Arobasoz* – aroba tuzatadigan usta; *-on* – ko’plik ko’rsatkichi.

ARPA – Oqdaryo tumanidagi qishloq nomi. Toponimist V.A.Nikonov Araks daryosining chap irmog’i Arpa deb atalishini qayd qilgan va bu daryo arpa o’simligi ekiladigan hududdan oqib o’tganligi uchun shunday nomlangan, deb izohlaydi (Nikonov, 1966: 33).

O’zbek toponimikasi fanining yirik vakili T.Nafasov Qashqadaryo viloyatidagi *Arpazor*, *Arpali*, *Arpapoya*, *Arpachak* toponimlari haqida fikr yuritib, mazkur nomlar arpa (don o’simligi) bilan bog’liq ekanligini ta’kidlaydi (Nafasov, 1988: 16). Buxoro viloyatida ham *Arpa* nomli qishloq qayd qilingan.

Demak, Oqdaryo tumanidagi *Arpaqishloq* qishlog’i nomi ham boshqli don o’simligi – arpa bilan bog’liq holda yaratilgan, ya’ni “*arpa ekilgan maydon atrofidagi qishloq*” ma’nosidadir.

ARSIF – Farg’ona viloyati Quvasoy shahar Kengashiga qarashli qishloq. Quvasoy arig’i bo’yidagi adirlar orasida joylashgan. *Arsif* so’zi S.Qorayevning yozishicha, tojikcha *arz purs* – “arz so’rash” so’zidan kelib chiqqan. O’zbekistondagi joy nomlari zahirida ba’zan fe’l shaklidagi nomlar ham uchraydi (Qorayev, 1970).

ARTAXUSHMITAN//ARDAXUSHMISAN//RAXUSHMITAN//XUSHMITAN – (Gurganchdan uch kunlik yo’l) O’rta asrlarda Xorazmdagi katta va boy shahar. Arta sifati qadimgi forsiydagi murakkab so’z (“yaxshi”, “ajoyib”), Xorazmning geografik nomenklaturasida tez-tez uchraydi (B.B.Бартольд, Сочинения. Т. III. С. 171). Unga shuni qo’shish mumkinki, *xush* komponenti tarkibidagi mazkur nom fors tilida ham “yaxshi”, “ajoyib” (qarang: Mitani) ma’nolarini ifodalaydi.

ARCHALI – dovon nomi, archa daraxti o’sgan joy bo’lganligi uchun shunday nomlangan. Archali qishlog’ining nomi “*archa daraxti o’sgan kichik tekis joy*” degan ma’noda qo’llanilgan.

ARCHAMAYDON – urochishche, Jizzax viloyati Baxmal tumani. Archa – archa, daraxt ko’rinishidagi qora archa, maydon – dala. *Archamaydon* – tog’lardagi archali tekis maydon.

ARSHANGUL – ovul, Qoraqalpog’iston Respublikasi Chimboy tumani. *Arshan* – qoraqalpoq qabilasi mang’it urug’laridan biri (T.A.Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса).

ARSHANOVUL – Qoraqalpog’iston Respublikasi. Qoraqalpoqning arshan urug’i nomi bilan atalgan nom bo’lib, bu qishloq Chimboy tumanining “Baxitli” OFY hududida joylashgan.

ASADBAHRIN – Ishtixon tumanidagi ariq nomi. Kattaqo'rg'on, Urgut tumanlarida ham *Bahrin* nomli qishloq va ariqlar bor.

Tarixchi B.Y.Vladimirsov fikricha, bahrin turklashgan mo'g'ul qabilalaridan bo'lib, ular mo'g'ullar hukmronligi davrida Dashti Qipchoqqa kelib o'rtnashganlar. XVIII–XIX asrlarda bahrinlarning katta bir qismi Toshkent vohasi, Farg'ona va Zarafshon vodiylarida o'troqlashib qolgan. Bahrin qabilasi afsonaviy Budunchardan tarqalgan urug'lar orasida eng yirik tarmoq bo'lib, uning katta o'g'li Baaridayning avlodidir (Vladimirsov, 1934: 49).

Bahrin qadimiy turkiy urug'lardan biri bo'lib, Markaziy Osiyodagi ko'plab joy atamaları tarkibida uchraydi. "Jome at-tavorix" asarining muallifi Rashid ad-din Fazlullohning (XIV asr) qayd qilishicha, bahrin qabilasi turkiy urug'lardan bo'lib, durban urug'iga yaqin hisoblangan.

Tilshunos olim K.Marqayevning aytishicha, bahrin – qadimiy turkiy tilda *katta yirtqich qush lochinining bir turi bo'lib*, uni qo'lga o'rgatib, ovchilikda foydalanilgan. Qush nomi urug' nomiga ko'chgan. Bu holatda nomlanish asosida totemistik tasavvur mavjud. Totemizm ilk urug'chilik davrida yuzaga kelgan diniy ko'rinish bo'lib, bunga ko'ra ma'lum urug' va qabila, uning a'zolari biror hayvon, o'simlik yoki predmet bilan qandaydir aloqador, deb hisoblangan va bu aloqa qarindoshlik deb tushunilgan. Shunga ko'ra, bunday hayvon, o'simlik yoki narsa muqaddaslashtirilgan va unga sig'inishgan. Totem deb tan olingan jonli va jonsiz obyekt urug' yoki qabilaning shunchaki muqaddas e'tiqodi bo'lmasdan, totemni qarindosh deb hisoblashgan, o'zlarining taqdirlari va baxtlarini u bilan bog'lashgan.

ASAKA – Andijon viloyati tarkibidagi tuman nomi. Mutaxassislar Asaka nomining kelib chiqishini turlicha talqin qilishgan. Ayrim tadqiqotchilar Asaka nomining paydo bo'lishini Markaziy Osiyoda miloddan avvalgi VI–V asrlarda yashagan sak qabilalari nomi bilan bog'lashadi. Chunki bu qabila ba'zi tarixiy manbalarda "assakenlar" nomi bilan ham tilga olingan. Ularda "*asvaka*" – ot, "*assaka*" – otliqlar ma'nosini bildirgan. Qadimshunoslar vodiyning sharqiy qismida topilgan toshlardagi otlar tasviri bilan o'z fikrlarini asoslashga harakat qilishgan va shu hududda qadimda nasldor otlar boqilgan, degan xulosaga kelganlar.

Rus tarixchisi B.A.Litvinskiy Asaka tarixini Farg'onada miloddan avvalgi VI–V asrlarda yashagan sak qabilalar bilan bog'laydi. Taniqli olim qadimgi yunon va hind manbalariga asoslanib, o'tmishda Pomirda yashovchi sak qabilalarining yurti Assakana, xalqi esa assake(n)lar deb atalganligi, A.Makedonskiy O'rta Osiyodan keyin, ana shu yo'l orqali Hindistonga o'tganligini ta'kidlaydi.

Arxeolog olim B.X.Matboboyev esa Asaka tarixini Dayyuan (qadimgi Farg'ona) davlati tarixi bilan bog'liq deb hisoblaydi. Uning talqinicha, Asaka so'zi jonli hind tilida "*asvaka*" – ot, "*assaga, assaka*" – otliqlar, chavandozlar

degani, ya'ni assaka – otliqlar yurti deb e'tirof etadi. Shu xulosaga asoslanib, 1997-yili Asaka shahriga kiraverishdagi maydonda tulpor otning ramziy haykali qo'yilgan.

Taniqli nomshunos olim S.Qorayevning yozishicha, ba'zi nasabnomalarda o'zbek urug'lari orasida asaka va qirg'izlarning sayaq qabilasi tarkibida asake urug'i qayd qilingan. Oltinko'l tumanidagi Asakalik qishlog'i va Ustyurt platosining janubidagi Asakaovdon botig'ining nomi ham shu etnik guruh nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ammo bir qator olimlar borki, ular Asaka nomi va uning tarixini ilk o'rta asrlar bilan bog'laydi. Masalan, professor A.Teshaboyev Asaka so'zini o'zgacha talqin qilgan. Olim qadimgi turkiy tilda *“ass” – burgut, lochin* degan ma'nolarni anglatgan va o'tmishda turk urug'lari ichida *“ass” – burgut (totemi)* urug'i ham bo'lganligi to'g'risida ayrim tarixiy manbalarda ma'lumotlar bor deydi.

Shu o'rinda B.Ahmedovning Asaka nomini *“ass”* urug'i bilan bog'liq degan xulosasini ham aytish mumkin. Olimning fikricha, hozirgi Asaka va uning atrofidagi adir va vodiylarda ilk o'rta asrlarda *“ass”* etnik guruhi vakillari yashaganlar. Bu mulohazani tarixchi A.Muhammadjonov ham tasdiqlaydi va uning fikricha, Asaka aslida Assikal shaklida talaffuz etilib, *ass – turkiy urug', kal – suv yoki soy* demakdir.

ASAKAOVDON – Qoraqalpog'iston Respublikasidagi urochishchening nomi. Shu nomdagi botiq ham mavjud. Asaka – urug' nomi, etnonim. O'zbek urug'larining ayrim ro'yxatlarida asaka etnonimi qayd etilgan, bizningcha, bu qadimgi sak xalqlarining nomidan kelib chiqqan. Forscha *ovdon-obdon* – *“suv ombori”, “ko'l”, “havza”*. Geologiya fani ma'lumotlariga ko'ra, to'rtlamchi davrda Asakaovdon botig'i o'rnida ko'l bo'lgan.

ASBOB – Buxoro viloyati Buxoro, Vobkent, Romitan tumanlaridagi qishloq nomi. Arabcha – *“asbab”* (birlik sonda *“sabab”*) XI–XII asrlarda *“yer xususiychiligi va boshqa egaliklar”*; nisbatan keyingi vaqtlarda, xususan, XVI–XVII asrlarda, *asbab* termini boshqacha ma'noga ega bo'lgan va u, odatda, *“mulk harakati”* ma'nosini ifodalagan (A.Ю.Якубовский. Восстание Тараби в 1238 г. Труды ИВАН. Т. XVII; 1936. С. 108; примечание 2; П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 11; О.Д.Чехович. Бухарские документы XIV в. С. 220). *Asbab* komponenti bilan toponimlar, ayniqsa, XVI–XVIII asrlarda Buxoroning jubay shayxlari hujjatlarida tez-tez takrorlangan: *Asbab-i Ali Yamchi, Asbab-i bag-i kalyan, Asbab-Ibraxim, Asbab-i Kafiran* va boshqalar. (П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 173, 260, 317, 318 и т.д.)

ASQARSHIRAM – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' va Dehqonobod tumanlaridagi joy nomlari. Toponimshunos T.Nafasov askar komponentini mazkur nomlarda *“katta, buyuk, baland”* deb tarjima qiladi. Shunday tushunchalar qirg'iz tilining misollarida ham tasdiqlanadi: *aska – “yalang'och tog”, “zabt etib bo'lmaydigan baland qoya”* (К.К.Юдахин. Кыргызско-русский

словарь. С. 74); *shiram* – geografik termin, uning ostida mahalliy aholi oxirida birdan yoriladigan tog'li joylardagi qalin balandlik tushuniladi.

AVVAL – Farg'ona viloyati Farg'ona tumanida joylashgan qadimiy qishloq. Dastlab “Hudud al-olam” (24-a varaq) hamda arab geografi Muqaddasiy (X asr) asarlarida qayd etilgan. Aholisining milliy tarkibi tojiklar va o'zbeklardan iborat. “Avval” so'zi o'zbek tilida dastlabki, ilgarigi, burungi voqea, hodi-sa va jarayonlarni ifodalashda ishlatiladi.

AVG'ONBOG' – Andijon shahrining “Yangi bozor” mavzesidan Hakan to-monga ketishda chap tomondagi eski bog'. Afg'on-avg'on nomi (etnonimi) laqabga aylangan. “Bog'” so'zi o'zbek tiliga qadimgi sug'd tilidan kirib kelgan va mevali daraxtlar hamda boshqa nav o'simliklar o'sadigan obod joy. XIX asr oxirida chorizm ma'muriyati o'lkada yangi nav o'simliklar o'stirishni si-nash uchun tajriba uchastkasi barpo qilib, dastlab asli afg'onistonlik bo'lgan agronomni boshliq qilib tayinlagan. Shu sabab xalq orasida keyinchalik “Afg'onbog'” nomida mashhurlashib ketgan (Qashqadaryo viloyati, G'uzor tumanida ham Avg'onbog' bor. Jalolobodning Arslonbob qishlog'ida ham “Afg'on dala” degan joy bor).

AVJIN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. Qo'ng'i-rotlarning qanjig'ali bo'limiga mansub urug'lardan biri – *avjin/avjun*. Urug' nomiga totem nomi asos bo'lgan: *av/ev←uy – sigir, ho'kiz, qo'tos* (Koshg'ariy M. Devonu lug'otit turk, 1, 80). Nomning so'nggi qismi “*chin*” so'zi turkiy, mo'g'ul tillaridagi *chin/chun/shin/sho'n/jin/jun/sin/sun/so'n/zin/zun/zo'n* so'zlariga daxldor. Turli tovush qiyofasidagi bu so'z “*odam, kishi, xalq*” ma'no-sida. Avjin urug'i sigir (ho'kiz, qo'tos)ni totem deb bilishgan. Totem asosida urug' nomlangan. Urug' nomidan qishloq nomi yasalgan.

AVOQLI//ABOQLI – Qashqadaryo viloyatidagi qishloq. Avoqli//Aboqli – bir necha turkiy xalqlarga xos urug'. Qirg'iz, qoraqalpoq, qozoq, boshqird xalqining *avaqli/abaqli/abaxli* urug'i borligi ma'lum. *Avoq/oboq* – tamg'a shaklining nomi. Tamg'a qora uyning urug'iga o'xshash, to'g'ri chiziqning boshi yonga qayrilgan, boshi egik to'g'ri chiziq tamg'a mollarga qo'yilgan, tamg'asining shakli asosida urug' nomlangan. Urug'iga qarab, ular yashagan qishloq *Avoqli* deb nom olgan.

AVSHARMAHALLA – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq. Arab geograflari (X asr) Buxoro yaqinida Avshar qishlog'ini qayd etadi (BAI, III. C. 282). Avshar (afshar) urug'-qabilasi nomi bilan mashhur. Abulg'ozir Bahodirxonning so'zlariga ko'ra, *avshar* – “*tez ishlovchi*”, “*tezkor*” ma'nosini ifodalaydi. Forscha “*ob*” (suv) va “*sho'r*” (sho'r) so'zlaridan hosil bo'lgan. *Obi sho'r* (ariq, buloq) o'zbekcha talaffuzda *abshar (avshar)*ga aylangan bo'lishi mumkin.

AXSI//AXSIKENT – Namangan viloyatining Uychi, To'raqo'rg'on tumanla-ridagi qishloqlar nomi. Mazkur oykonimlar etimologiyasi xususida ko'p

YIL 2836
yozilgan. Oykonim haqida “Hududul-olam” asarida quyidagi ma’lumot uchraydi: “Axsikat – Farg’onaning poytaxti, amirning qarorgohi, katta shahardir. Kasart (Sirdaryo) daryosi labida”⁵.

Yoqut Hamaviy bu haqida: “Axsikat Farg’ona vodiysining shaharlaridan bo’lib, bu nom Axsikat va **Axsikos** deb ham ishlatila bergan”, – deb yozadi⁶.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida Axxi Farg’ona viloyatining poytaxti, ya’ni shahar nomi sifatida tilga olinadi: “Sayxun suyining shimoli tarafidag’i qasabalar: biri Axxidir. Kitoblarda Axsikat bitarlar. Nechunkim, Asiriddin shoirni Asiriddin Axsikatiy derlar. Farg’onada Andijondin so’ngra mundin ulug’roq qasaba yo’qtur. Andijondin g’arb sori to’qqiz yig’och yo’ldir. Umarshayx mirzo muni poytaxt qilib edi, Sayxun daryosi qo’rg’onning ostidan oqar...”⁷. Hozirda Axsikent qishloq hisoblanadi.

Uychi tumanidagi Axxi qishlog’ining nomlanishi ham Axsikent oykonimiga borib taqaladi. Axsikentdagi zilziladan keyin shahar aholisining ko’p qismi atrofga tarqalib ketadi. Aholining bir qismi hozirgi Uychi tumanining Jiydaka-pa mahalla fuqarolari yig’ini hududiga borib, yer ochib, shu joyda o’rnashib qolganligi uchun bu qishloq Axxi deb atalgan.

Shuningdek, Namangan shahridagi mahallalardan biri ham Axsikent deb ataladi. Axxi, Axsikent oykonimlari etimologiyasi haqida bir necha xil qarashlar bor. S.Qorayev oykonim Balazuriy asarida Xishkat shaklida tilga olinishini ko’rsatadi. U sug’dshunoslar fikricha, Axsikat (Xishkat) “oq shahar” ekanligini ta’kidlaydi hamda Axxi o’zagi qadimiy turkiy tilda biror ma’noni anglatgan turdosh ot bo’lsa kerak, degan mavhumroq xulosa beradi⁸.

S.Tulakov oykonimning lug’aviy ma’nosini Namangan shahriga borish yo’lidan biri Axxi ko’chasida bo’lganligiga nisbat berib, “xakas tilidagi axsi – “og’iz” so’ziga aloqador”, degan fikrni bildiradi va nomning lisoniy shakllanishini quyidagicha ko’rsatadi: 1) aruz + i (“u” egalik affiksi) > aʒuzʒu; 2) aʒuzʒu > aʒzu > axsi, ya’ni ag’ > ax + zu + cu.⁹ A. Juvonmardiyev: “axsi” so’zi “axzi”dan olingan. Anushirvoni odil har o’lkadan bittadan yaxshi qilmishlik kishilarni keltirib, “axzi”ga qo’yib, yangi viloyat qilgan. Ko’p aytish, takrorlanish natijasida axzi > axsi bo’lib ketgan”, – deb yozadi. Yoqut Hamaviy keltirishicha, “Axsikat ichki shaharining to’rtta darvozasi bo’lib, uning imoratlari loydan yasalgan. Shahar ichida va qo’rg’oni atrofida oqar suvlar va katta ho-

⁵ Qarang. Hasanov H. O’rta Osiyolik geograf va sayyohlar. – Toshkent, 1964. – B.61.

⁶ Hikmatullayev H., Shoislomov Sh. Yoqut Hamaviy. – Toshkent, 1965. – B.37.

⁷ Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1990. – B.8.

⁸ Qarang. Qorayev S. O’zbekiston viloyatlari toponimlari. – Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – B.95.

⁹ Qarang. Tulakov S. Namangan shahar shevasi leksikasidan materiallar // O’zbek shevalari leksikasi. – B. 441.; Juvonmardiyev A. XVI-XIX asrlarda Farg’onada yer-suv masalalariga doir. – Toshkent, 1965. –B. 76.

vuzlar bor... Bu – Movarounnahrda eng xushmanzara joylardan biri”¹⁰. Haqiqatdan, Aysi oʻtmishda eng yirik savdo markazlaridan biri boʻlganligini tarixiy yozma yodgorliklar ham tasdiqlaydi. Undan tashqari, shaharning qoʻrgʻoni tepada boʻlganligi, devorlar bilan oʻralganligi ham maʼlum. Buni qomusiy lugʻatlardagi maʼlumotlar ham tasdiqlaydi”¹¹.

Aysi soʻzi usmonli turk tilida va arab tilida **axs** shaklida omonim sifatida quyidagi maʼnolarda qoʻllangan: 1) savdo; 2) oldi-berdi (munosabat); 3) qoʻrgʻon, qalʼa¹². Y.Uzoqov, A.Aliyevlar fikricha, **axsi** soʻzining “savdo” maʼnosi Axsikent oykonimi uchun asos boʻlgan¹³.

Bizningcha, Axsikent oykonimi uchun koʻproq omonimik **axsi** soʻzining “qoʻrgʻon, qalʼa” maʼnolari etimoni hisoblanadi. “Boburnoma”da keltirilganidek, Aysi Umarshayx mirzo davrida Andijonning poytaxti boʻlganligi, Bobur tomonidan uni qoʻrgʻon deb atalganligi kabi omillar eski Axsikent xarobalari, arxeologlar bergan maʼlumotlar ham fikrimizga asos boʻla oladi. Demak, *axsi* va *kent* morfemalaridan tarkib topgan oykonim “qoʻrgʻonli shahar” degan maʼnoga ega. Uning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *axsi* > *axsi* + *kent*(*kat*) > *Axsikat* // *Axsikent* > *Aysi* kabi.

AXTAXONA – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Antaxona* – “ot boqiladigan joy” (Л.Будагов. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I. С. 17; И.Д. Ягелло. Полный персидско-русский словарь. – Ташкент, 1910, 38). Boshqacha talqini – *astaxon* etnonimi mashhur (*axtixona*), (*Axtachi*). Koʻpchilik toponimlarda -*li*, -*chi* qoʻshimchalari etnonimlar tarkibida tushib qoladi; mazkur vaziyatda etnonimga -*xona* komponenti qoʻshilgan; qiyoslang: *Arabxona*, *Uyshunxona*, *Doʻrmanxona*.

AXTACHI – Andijon viloyati Asaka tumaniga qarashli qadimiy qishloq. Keyingi tekshirishlar natijasining koʻrsatishicha, turkiy qavmlarning mayda bir urugʻining nomi “axta” deb atalgan. Biroq ilmiy izlanishlar natijasi oydinlashgunga qadar xalq orasida “otlarni axta qiladigan (bichadigan) joy”, – deb atash urf boʻlib ketgan. Endilikda buning toʻgʻri emasligi isbot qilingan. *Axta* – *ot* maʼnosini ham bildiradi.

Andijon viloyatining Shahrixon tumanida ham shunday nomli qishloq bor. *Axtachi* – qadimgi oʻzbek qabilalaridan biri. *Axtachi* urugʻi qirgʻiz-qipchoqlarida ham qayd etilgan. *Axtachi* qabilasi vakillari Boburda ham tilga olinadi. *Axtachi* soʻzi moʻgʻul tilidan kelib chiqqan boʻlib, “*ot boquvchi*”, “*otchi*” maʼnolarini ifodalaydi.

¹⁰ Hikmatillayev H., Shoislomov Sh. Yoqut Hamaviy, 127-bet.

¹¹ Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000, I j. – B. 533.

¹² *Qarang.* Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. СПб. I. – С.138.

¹³ Uzoqov Y., Aliyev A. Namangan toponimikasidan // Oʻzbek tili va adabiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 1968. – B.90.

AXSHAK – Fargʻona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq. *Axshak, Axshak-guzar* nomli toponimlar qayd etilgan. Soʻzning aniq etimologiyasi maʼlum boʻlmasa-da, uning “*yorma*” degan maʼnoni anglatishi haqida adabiyotlarda taʼkidlab oʻtilgan (Qorayev, 2001).

AYDAR – Jizzax viloyatidagi koʻlning nomi. *Aydar* – qozoq tilida “*peshona gajak*”, “*oʻroq*”; geografiyada – “*balandlikdagi katta toshlar uyumi, tepalik*” (Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов. – М., 1964. С. 41) maʼnolarini anglatadi. Shuni ham taʼkidlash kerakki, – qozoqlarda olchin qabilasi bor (Н.А. Аристов. Заметки об этническом составе. С. 363), shuningdek, aydar etnonimi ham bor. Oʻzbeklardagi kabi qozoqlar va qirgʻizlarda koʻpchilik geografik obyektlar urugʻ-qabila nomlari bilan uyqash qilib qoʻyilgan. Aydar etnonimi qirgʻizlarda ham bor.

AYDASQALʼA – Qoraqalpogʻiston Respublikasi qoraqalpoq xalqi Qoʻngʻirot aholisining qoldovli urugʻidan boʻlgan va XIX asrda yashagan qoraqalpoq xalqiga taniqli tarixiy shaxs Aydosbiy nomiga qoʻyilgan eski tarixiy joy nomi. U hozirgi Taxtakoʻpir tumani “Qoraoy” OFY hududida, Koʻkoʻzekning eski oʻzanining sharqiy tomonida va Oqjagʻisning janubida joylashgan tarixiy joy nomi.

1810-yili Muhammad Rahimxon Aydosbiyga Koʻkoʻzekning Oqjagʻis boʻyiga yaqin joyidan qoʻrgʻon qurishiga ruxsat beradi va bu qoʻrgʻonni *Aydosqalʼa* nomi bilan atagan.

AYLOVOT (*Aylovotxoʻja* ham deyiladi) – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq nomi. 1546-yilgi vaqf hujjatida *Aliobod* shaklida yozilgan. Temuriylar davrida Sugʻudi Kalon tumanining shimoliy qismi hisobiga Aliobod tashkil qilingan. XV asr boshlarida Aliobod bu hududdagi asosiy aholi punkti hisoblangan. Keyinchalik u tuman markazi boʻlgan (Chexovich, 1974: 359–406).

V.L.Vyatkin Sugʻudi Kalon tumanini tasvirlar ekan, Aliobod mangʻitlar davrida oʻz mavqeini yoʻqotganligi va Chelak tumani markazi boʻlib qolganligini yozadi. Alioboddan soʻng choʻl boshlangan, qishloqdan Samarqand – Jizzax yoʻli oʻtgan boʻlib, tarixiy hujjatlarda uning yaqinidagi *Xoʻja Diydor qalʼasi, Karjak* (yoki *Karzak*) mavzesi nomlari tilga olinadi. Bu nomlar allaqachon unutilgan, ammo qishloqqa chegaradosh *Siyob (Qorasuv)*, *Adak* yoki *Andak* (hozirgi *Oʻymovut*), uning sharqidagi *Kurtushayx* va *Said Ohu* (hozirgi *Saydov*) qishloqlari, gʻarb tomondagi *Xonqoʻrgʻon* mavzelari tilga olinadi. V.L.Vyatkin oʻz asarida Bulungʻur arigʻidan chiqarilgan *Kuchakariq* (hozirgi *Kuchukariq*)ni ham qayd etadi.

“*Kuchak*” soʻzining lugʻaviy maʼnosi “kichik” boʻlib, *Kuchakariq* – “kichik ariq” demakdir. *Aylovot* toponimi “Ali” (kishi ismi) va “obod” soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. *Aliobod* vaqt oʻtishi bilan talaffuzda *Aylovot* shaklida qoʻllana boshlagan.

AYLOQ – tarixiy Iloq viloyatining parallel nomi (Ohangaron vodiysi). *Aylak (ayloq), yaylaq* soʻzining dialektal varianti – *yaylov*. Chigʻotoy tili lugʻati Kalkutta nashrida (1890) *aylak* soʻzi *yozgi yaylov* sifatida tushuntirilgan. V.V. Radlov bu shakllarni xato deb hisoblaydi va *yaylak* soʻzi *yaylov* maʼnosida deb sanaydi. Shu bilan birga, mazkur soʻz qisqartirilgan shaklda hozirda ham katta hududda qoʻllanilmoqda. Masalan, Afgʻon Badaxshonida yozda podani yozgi yaylovga haydashadi – *aylak*, Tojikiston janubida yozgi yaylovni ham *aylaq* deb nomlashadi. Oʻxshash varianti qirgʻiz tili dialekti uchun ham ahamiyatlidir, chunki u yerda ham *jayloo (yaylov)* shakli bilan birgalikda *aylak* shakli ham bordir.

Shunisi bilan qiziqarliki, turkman urugʻlaridan biri salax aylak deb nomlanadi. Shu narsa diqqatni tortadiki, qadimgi Iloq poytaxti yonida – Tunket shahri bilan unchalik katta boʻlmagan Sarijayloq qishlogʻi joylashgan, keksa avlod vakillarining soʻzlariga qaraganda uning nomi forscha sar – (bosh) va turkcha *jayloq* (yozgi yaylov); xulosa qilish mumkinki, Sarijayloq nomi oʻrta asrlardagi Ayloq nomidan kelib chiqqan emasmi? Buxoro vohasida aynan shunday komponentli toponim – Ayloqtepa (aholi punkti) uchraydi; Tojikiston Respublikasining Novobod tumanida Ayloqjo darasi ham uchraydi.

AYMOQARIQ – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi ariq. Maʼlumki, *aymoq* – moʻgʻul tilidan kelib chiqqan soʻz. B.Y.Vladimirsovning soʻzlariga qaraganda, uning asosiy maʼnosi *“yigʻim, qandaydir bir yaqin turlarni birlashtirish”*dir.

Shunday qilib, aymoq – bu ittifoq yoki qadimgi urugʻlardan kelib chiqqan turli shohalar, qarindosh oilalarini birlashtirish demakdir (Б.Я. Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 137).

T.A.Bertogʻayevning taʼkidlashicha, aymoq ikkita komponentdan tashkil topgan – *aymoq*: oʻzak soʻz – *ay* koʻproq moʻgʻul qabilalari xalq ogʻzaki ijodi asarlarida *“cheklanmagan miqdordagi koʻplik”*, *“cheksiz, son-sanoqsiz”*. V.V.Bartold shunday hisoblaydi, *aymoq* soʻzi taxminan turkcha il (xalq) soʻzi bilan bir xil maʼnoni ifodalaydi: “har ikkalasi ham dastlab “qabila” soʻzini ifodalagan, ammo siyosiy birlashma sifatidagi katta qabila ittifoqlarini ifodalash uchun qoʻllanilgan.

Afgʻonistonda *“char (chaxar) aymoq”* (“Toʻrt aymoq”) ifodasi koʻchmanchi xalqlarni ifodalagan (jamshidlar, hazoriylar, firuzkuxlar, teymenlar)” (В.В.Бартольд. Сочинения, т. V. С. 489). Umuman, aymoq soʻzi turli hududlarda turlicha qoʻllanilgan.

Qirgʻiz tilida u *“mamlakat”*, *“oʻlka”*, *“hudud”* maʼnolarini ifodalaydi. Hozirgi moʻgʻul tilida u koʻp maʼnolarni ifodalaydi: 1) hududiy birlik: 2) qabila: 3) boʻlim, tur: 4) soʻz turkumlari (Монгольско-русский словарь. – М., 1957. С. 27).

AYOZQAL'A – Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumani hududidagi arxeologik yodgorlik, shu hududning nomi. Miloddan avvalgi IV–II asrlarga oid uchta qal'a xarobasidan iborat. Bir necha turkiy xalqlar folklorining qahramoni Ayozi nomi bilan atalgan.

AYRONKO'L – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Tumandagi qadimiy nomlardan biri bo'lib, rivoyatlarga ko'ra qadimda bir odam bu ko'lda qushini yo'qotgan va shundan hayron bo'lib yurgan. Shundan keyin bu ko'l *Hayronko'l* nomi bilan atala boshlagan hamda keyinchalik mazkur hudud *Ayronko'l* nomini olgan. Har qanday rivoyatning ham tagida qaysidir ma'noda kichkina haqiqat yotishini inobatga olsak, bu haqiqatga yaqinroq. Chunki tilshunoslikdagi fonetik qonuniyatlarga asosan tovush tushish hodisasi mavjud bo'lib, Xorazm shevasida so'z boshida tovush tushishi bor, masalan, Hayitjon, Hayitboy ismlaridagi so'z boshidagi **h** harfi tushirilib, Aytjon va Aytvoy tarzida talaffuz qilinadi, shunday ekan, *Ayronko'l* ham *Hayronko'l* bo'lishi mumkin.

Andijon viloyati Oltinko'l tumaniga qarashli qishloq nomi ham shunday nomlanib, u quyidagicha izohlanadi: "O'zbek xalqi tarkibidagi urug'lardan birining nomidan olingan. Tilshunoslar fikricha, *-chi* affiksi ma'nosiga ko'ra, toponimikada *-lik* affiksiga yaqin: *ayronchi* – *ayronli(k)*, *farg'onachi* – *farg'onalik* va h.k. Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida ham shu nomli qishloqlar bor.

Shuningdek, Andijon viloyati Andijon tumani; Qashqadaryo viloyati Koson va Kitob tumanlarida ham shunday nomli toponim mavjud. Nayman qabilasi urug'laridan biri *ayronchi* deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 102). Shunday fikrlar ham bor, *ayronchi* so'zi *ironchi* – "eronlik", "erondan kelib chiqqan odam".

Mazkur toponim Respublikaning juda ko'p hududlarida uchrab, uning ma'nosi yuzasidan turli xildagi rivoyatlar va afsonalar qayd etilsa, shu bilan bir qatorda, soha olimlarining har birisi o'z nuqtayi nazaridan yondashgan. Masalan, Qashqadaryo viloyati Koson, Kitob tumanlaridagi ushbu nomning ma'nosi yuzasidan tilshunos T.Nafasov quyidagi fikrlarni qayd etadi: "O'zbek xalqi tarkibidagi urug'lardan biri – *ayronchi*. Urug'iga nisbat berilib, qishloq nomlangan. Etnonimning tarkibi: *ayron+chi*. *Ayron* – qush turi, *-chi* qo'shimchasi etnonimiyada "mansublik, tegishlilik" ma'nosidan tashqari, "to'da, jam", "to'p, jamoa" ma'nolarini ham anglatgan: *ayronchi* – *ayron* qushini totem deb biluvchi jamoa".

AYTEKE – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy, Kegeyli tumanlaridagi ovul nomi. Kegeyli tumanida 8 ovul *Ayteke* deb ataladi. Qoraqalpoqlarning qitay qabilasi tarkibidagi *ayteke* degan urug' nomi bilan atalgan.

AYUCHI – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. Ayuchi – dash-tiqipchoq urug'i bo'lib, o'zbek va qirg'izlar tarkibiga kirgan. Zarafshon

qipchoqlarining nomlaridan biri ham ayuvchi – ayuchi deb nomlanadi (K. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. –Т., 1974. С. 123).

AYG'IRTEPA – qishloq. Samarqand viloyati Jomboy tumani. *Ayg'ir* – “ayg'ir ot”, toponimiyada “yirik”, “katta” ma'nosidadir; shunday tushunchadagi *Ayg'irtepa* – katta, yirik tepalik. *Ayri, ayriq* – “ikkilangan”, “ikki cho'qqisi bilan” nomli geografik terminlar bor (tovushlarning almashishi natijasida “*ayriq*” so'zi *ayg'ir* shaklini olgan), *Ayg'irtepa (Ayriqtepa)* – “ikkita cho'qqili tepalik”, “ikki boshli tepalik” ma'nosini ifodalaydi.

AZLARBOVA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi ziyoratgoh nomi. Arabcha “aziz” so'zining shevadagi shakli va “muqaddas ziyoratgoh joylar” tarkibida qo'llanadigan “bobo” so'zlaridan yasalgan toponim.

AG'RON – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq. Nayman qabilasining bir tarmog'i ag'ron deb yuritiladi. 1926-yilgi aholi ro'y-xatida Narpay tumani Qo'rg'on qishloq kengashida *Ag'ron qishlog'i* deb qayd qilingan.

ASHAQQAL'A – qishloq. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Xorazmcha *oshaq* – past, pastki; *qal'a* – shahar (*Ashaqqal'a* – “pastki shahar”). Demak, *Ashaq qal'a* – “quyidagi, pastdagi qishloq” ma'nosini ifodalaydi.

ASHIRQULMERGAN – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi mahalla nomi. Toponimikada kishilarning ismiga amali, mansabi, laqabi, kasbi, tabaqasi qo'shib aytilishidan hosil bo'lgan joy nomlari ko'p. Bu o'rinda kishi ismiga uning xislati (bexato otishi, merganligi) qo'shilishidan joy nomi hosil qilingan bo'lishi mumkin. Viloyatda *Alimergan, Qurbonmergan, To'xlimergan* kabi joy nomlari bor. Mergan etnonim (xalq nomi) bo'lishi mumkin, chunki *Mergancha, Merganto'pi* nomlari shundan dalolat beradi.

Bunday nom bilan ataluvchi qishloqlarning odatda yonma-yon, bir hudud-da uchrashi ham diqqatga sazovor. Andijon viloyatining Marhamat tumanida *Hasanmergan, Shukurmergan*, Fargona viloyatining O'zbekiston tumanida *Ashirqulmergan, Qurbonmergan* kabi joy nomlari uchraydi.

ASHPORIYON – “Boburnoma”da Andijondan janubdagi tog'larda yashovchi elat sifatida qayd etilgan va mazkur elat yashagan joylar shu nom bilan atalgan. Bobur 914 (1498–1499)-yili Uzun Hasan va Sulton Ahmad Tanbalga qarshi kuch to'plash uchun Qosimbekni *Ashporiyonga* jo'natgan va mazkur elatdan o'ziga navkarlar olgan. “Qosimbekka Pashog'ariydin va yangi navkar bo'lg'onlardan va Ali Do'st bekning navkarlaridin yuzdin ko'prak kishi qo'shub, Andijonning janub tarafidagi tog' ellariga, misli Ashporiyon va To'ruqshoron va Chakrak va ul navohilarg'a yiborildikim, istimolat bila yo zo'r bila bu ellarni kelturgay... va ul navohidagi tog' va tuzdagi raiyat va aymoq tamom kirdilar” (B. 68).

ASHXOBOD – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mahalliy aholining fikriga ko'ra, *Ashxobod* – bir paytlari mazkur hudud-

da o'ziga xos tarzda shirin taomlar tayyorlangani va shu sababli u yerni Oshi obod mahallasi deb nomlangani qayd etiladi, biroq bu munozaralidir, u xalq og'zaki ijodi mahsuli bo'lib, aslida u o'sha davrdagi rahbariyatning topshirig'iga asosan tez nom topish maqsadida to'satdan atalgan nom bo'lishi mumkin. Aslida esa, Turkmanistonning poytaxti Ashxobod shahrining nomi bilan atalgan toponimdir.

ACHAVOT – Toshkent shahridagi mahalla. Avvaldan bu yerda lo'lilar yashashgan. **Achi** etnonimi ham bor (**achchi**). *Achavat*, xususan, *Achiobod* – “*achi qabilasi vakillari tomonidan o'zlashtirilgan va obod qilingan*” mahalla nomi bo'lib, shuning uchun mazkur mahalla shunday atalgan.

ACHAMAYLI (Ochamayli talaffuzi ham bor) – Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi qishloq. Respublikaning bir necha tumanlarida ham *Achamayli/Ochamayli* qishlog'i mavjud. O'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug'lardan biri – achamayli. O'zbek xalqining qadimiy etnik birligi bo'lganligi bois so'nggi davrlarda turli qabila va urug'lar tarkibiga singishib ketgan. Shu bois qo'ng'iroq, kenagas, yuz, do'rman, nayman, qurama, marqa qabilalari tarkibida achamayli urug'i mavjud. *Achamayli* – umumturkiy etnonim, qoraqalpoq va qozoqlarning *achamayli/atamayli* urug'i aniqlangan. *Achamayli/ashamayli* etnonimining tarkibi: *acha+mayli*. Ba'zi manbalarda achamay+li tarzida talqin qilingan. Ho'kiz, qo'tosga uriladigan egar yoki bolalar minishi uchun mo'ljallangan egar *ochamay/achamay* deyilgan. *Achamayli* – tamg'asi egar shaklidagi urug' demak (O'rinboyev B. Asrlardek barhayot nomlar. – Samarqand, 2003. – 20-bet).

Boshqa izoh: etnonimning tarkibi: *acha/ocha+mayli/moyli/boyli* – *achamayli/ochamayli/ochaboyli*. Boyli qabilasining urug'i – *achamayli/ochamayli/achaboyli*. Boy – qush turi, totem. Boyli qabilasining bir urug'i – *achaboyli/ochamoyli/achamayli*. Urug' nomi bilan qishloq atalgan.

Shuningdek, Samarqand viloyati Urgut va Bulung'ur tumanlari, Toshkent viloyatining Bekobod, Bo'ka tumanlari, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida ham shunday nomli qishloqlar bor. *Ochamayli*, *Achamoyli* shakllarida talaffuz qilinadi. *Achamayli* boshqa turkiy xalqlar tarkibida, jumladan, qoraqalpoqlar tarkibida ham uchraydi (*ashamayli*). T.Nafasov fikricha, bu izoh etnonimning lingvosotsiologik xususiyatiga to'g'ri kelmaydi. *Achamay* – “*may-bay-moy-boy*” qushining bir turi, bu qush shu qabilaning totemi sanalgan. Totem etnonimga aylanib, -li affiksi qo'shilgach, jamlik – kishilar jamoasi ma'nosini ifodalagan (Nafasov, 1988: 19).

ACHISOY – Samarqand viloyatining Pstdarg'om tumanidagi gidronim. Viloyat hududida Sho'rtepakol, Sho'rnavo bulog'i (Urgut), Sho'rbuloq (Bulung'ur), Sho'rtepaariq (Oqdaryo) kabi nomlar uchraydi. Mazkur nomlarning ba'zilari qishloq nomlari bilan aloqador. Biroq gidronimlar tarkibida

uchraydigan “sho’r”, “achchi” singari terminlar bu obyekt foydali qazilma bilan bog’liqligini ko’rsatadi.

Bu borada geolog R.Musin shunday yozadi: “Agar joy nomi Achchisuv, Ashshibuloq, Sho’rsuv, Sho’rbuloq deb atalsa, u yerda albatta ruda bo’ladi, chunki achchiq toshlar sulfidlarning yoki oltingugurtlarning parchalanishidan hosil bo’ladi”.

ACHCHI – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. Birinchi marta (XVI asr) Abdullaxon tarixida Achiq shaklida tilga olingan (“Abdullanoma”, t. II. 219-bet. Ochik (“Abdullanoma” II. 252-bet). Achik (ochiq) (ochiq joyda joylashgan). *Achchi* dialekti “achchiq”, “tuzli” (qishloq suvining ta’mi haqiqatda achchiq – tuzli bo’lgan). Achchi urug’i mashhur. Hali qadimgi turkiy yozma manbalarida *ach* yoki *achiq* etnonimi esga olinadi (М.И.Боргояков. Хакаские этнонимы тюркского и нетюркского происхождения. – “Происхождение аборигенов Сибири”. –Томск, 1969. С. 10). Samarqand viloyatining Xatirchi tumanida ham Achchi qishlog’i mavjud.

ACHCHIQQO’L – Farg’ona viloyati Qo’qon shahridagi mahalla va mavze nomi. Hidronimlarni nomlashda suvning maza-ta’mi, hidi va haroratiga nisbatan nom olgan toponimlar alohida guruhni tashkil etadi (Oxunov., 1989). *Obishir, Issiqsuv, Shirinbuloq, Sho’rsuv, Sassiqqo’l* kabi geografik nomlarni yaratilishida mazkur tamoyilga amal qilingan.

Shuningdek, Amudaryo va Sirdaryo daryolari qirg’og’idagi ko’pchilik ko’llarning nomi. *Achchiqqo’l* – “tuzli ko’l”.

B

BADOY//BADAY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko‘ra yerlari unumdor bo‘lganligi sababli jannatmakon deb atalgan. Bu fikrga unchalik ham qo‘shilib bo‘lmaydi. Aslida Baday bo‘lsa kerak. Baday – ko‘chmanchi o‘zbeklar tarkibidagi urug‘ nomi, etnonim. Badaylar asosan Amudaryoning quyi oqimida, Xorazm viloyatining Urganch, Qoraqalpog‘istonning Beruniy tumanlarida yashagan. XIX asrning boshlarida Surxon vohasiga, Bekobod, Zomin dashtlariga tarqalgan. Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, qishloq shu urug‘ nomi bilan atalgan.

Samarqand viloyatidagi Narpay, Ishtixon, Paxtachi, Oqdaryo tumanlaridagi qishloqlar nomi. Baday o‘zbek urug‘laridan birining nomi bo‘lib, ular avval Xorazm va Qoraqalpog‘istonda yashaganlar. XIX asr boshlarida Surxondaryo vodiysi, Bekobod bilan Zomin orasidagi dashtlarga tarqalgan. Ishtixon tumanida *Badayovul*, *Qo‘riqbaday* nomli qishloqlar mavjud (Qorayev, 1978: 31).

BADAYOVUL//QO‘RIQBADAY – qishliq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani, *Badayto‘g‘ay* – Qoraqalpog‘iston Respublikasidagi qo‘riqxona. *Baday* – ovchilik bilan shug‘ullanadigan o‘zbek urug‘i, (Xorazm viloyati Urganch tumani, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Beruniy tumani). XIX asr boshlarida *bodoyliklar* Surxondaryo viloyati bo‘ylab tarqalishgan va Bekobod shahri hamda Zomin posyolkasi oralig‘ida joylashgan.

BADAL – Toyloq tumanidagi qishloq. 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro‘yxatida *Badalqorovulbegi* deb qayd qilingan. Toponim *Badal* (shaxs ismi) va “*qorovulbegi*” so‘zlaridan yasalgan. Qorovulbegilar harbiy tabaqaga mansub amaldorlar bo‘lib, ularning qo‘l ostidagi kishilarning bir turi harbiy yurishlar davrida xon o‘rdasini qo‘riqlagan va “keshik qorovul” deb yuritilganlar. Ikkinchi bir turi asosiy qo‘shindan oldinda yurib, dushmanning xatti-harakatlari haqida markazga xabar yetkazib turgan, ya‘ni xabarchi vazifasini bajaragan (Axmedov, 1982:173). *Badalqorovulbegi* toponimi mazkur qishloq bilan bog‘liq shaxs nomi va uning unvoni asosida hosil bo‘lgan. Vaqt o‘tishi bilan unvon talaffuzda tushib qolib, *Badal* so‘zi qishloq nomi bo‘lib qolgan.

BADALSOY – mazkur soyning nomi haqida ikki xil talqin mavjud. Bularndan biri *badal* – “chakalakzor”, “butazor” degan so‘z bo‘lsa, ikkinchisi laqay qabilasining kichik bir tarmog‘i badal deb atalgan (Karmisheva, 1976:100).

BADOQSOY – Toshkent viloyatining Bo‘stonliq tumanidagi soy, Piskom daryosining yuqori oqimidagi chap irmog‘ining nomi. Buxoro viloyatida *badoq*, *bodoq* deb katta ariqdan chiqarilgan ariqqa (suvga) aytiladi. Bu yerda

iyak tagi – botoq ma'nosida bo'lsa kerak. Tepa, tog' tagidagi soy deyish mumkin. Soyning nishabligi juda yuqori bo'lib, tor o'zanda, tez oqadi. Etnonimlar tarkibida ham bodaq degan urug' qayd etilgan. Lekin bu yerda, joyning tabiiy geografik xususiyati toponimga asos bo'lgan.

BADRAQJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani hududidagi uzunligi 15 km bo'lgan sug'orish tarmog'i. U "Janadaryo" OFY aholisini suv bilan ta'minlaydi. U Quvonchjarmadan bo'linib, Qorag'ash va Marjanko'l aholi punktlarining shimoliy qismidan oqib o'tadi.

Hamamizga ma'lumki, tarixda XX asrning boshlarida yollanma ishchilar Batraklar deb atalgan, bu sug'orish tarmog'ining qazilishida ham Batraklar qatnashgan va sug'orish tarmog'ining nomi shu nom bilan atalgan.

BAHOR – Farg'ona viloyatida keng tarqalgan, takrorlanadigan joy nomlaridan biri. O'zbek tilida yil faslini anglatganda, nom berishda joyning gullab-yashnagan, chiroyli, rivojlanayotgan maskan ekanligini e'tirof etilishi nazarda tutiladi.

BAHORISTON – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Ushbu toponim bahor so'ziga o'rin-jon oti yasovchi *-iston* qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan. U fors tilidan o'zlashgan bo'lib, "gullab-yashnagan bog" ma'nosini ifodalaydi hamda "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: "Bahorga makon bo'lgan, doim yashnab turgan o'lka, mamlakat" (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 198-bet).

BAHRIN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani. Respublikaning ko'pgina tumanlarida Bahrin qishlog'i borligi ma'lum: *Bahrinbayot* (Qorako'l), *Kattabahrin*, *Kichikbahrin*, *Bahrinovul*, *Tolbahrin*, *Etakbahrin*. Bahrin – turkiy qabila. O'zbek, qozoq, qoraqalpoq, qirg'iz, turkman xalqlari tarkibiga kirgan qadimiy qabilalardan biri – bahrin. Elshunoslar bahrinlarni turkiylashgan mo'g'ul qabilasi deb qarashadi. Mo'g'ullar istilosi davrida bahrinlar Dashti Qipchoq hududiga kelib o'rtnashganini bunga dalil qilib keltirishadi. Bahrin qabilasi ham turkiy xalqlar, ham mo'g'ul xalqlari tarkibida bo'lgan. Turkiylashish Chingizxon istilosi davrida kelgan bahrinlarda yuz bergan. Bahrinlarning O'zbekiston hududiga kelib o'rtnashib qolishi Shayboniynxon yurishi bilan bog'liq. Bahrin qabila nomiga totem asos bo'lgan. *Lochinning bir turi – bahrin*. Bahrinlarni qushbonlar qo'lga o'rgatib, qush va boshqa jonivorlarni ovlashgan. Qabila jamoasi bahrin qushiga sig'inishgan, tug'iga qush tasvirini tushirishgan. Totemistik qarash tufayli qabila totemi nomi bilan atalgan. Aholisining etnik mansubligi asosida qishloqlar nomlangan. Bahrin – bahrin qabila jamoasining qishlog'i.

Andijon viloyati Asaka tumani; Samarqand viloyati Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Paxtachi tumanlari; Navoiy viloyati Xatirchi tumani kabi hududlarda ham Bahrin nomli toponimlar uchraydi.

BAHRINBAYOT – qishloq. Buxoro viloyati Olot, Qorako'l tumanlari. Qishloq bahrin va bayat urug'lari ismlari bo'yicha nomlangan. Baxt (1964-yilgacha – Buyuk Alekseyevskiy) – Sirdaryo viloyati Sirdaryo tumani, shahar posyolkasi. Hozirgi nomi: Baxt.

BAHRINOBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar Bahrin deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda Bahrinobod deb o'zgartirilgan. Toponim tarkibi ikkita so'z – *“bahrin”* va *“obod”* so'zlaridan iborat. Nomning birinchi komponenti – bahrin so'zi urug' nomi, etnonim. Bahrin – turklashgan mo'g'ul qabilalaridan biri. Mo'g'ullar hukmronligi davrida bahrinlar Dashtiqipchoqqa kelib o'rnashgan. XVII–XIX asrlarda bahrinlarning katta bir qismi Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi (Marg'ilon atroflari), Zarafshon vodiysida o'troqlashib qolgan. Y.R.Vladimirsovning ma'lumotlariga ko'ra, bahrin qabilasi mo'g'ullarning afsonaviy ajdodi Bo'do'nchardan tarqalgan urug'lar orasida eng katta tarmoq bo'lib, Bo'do'ncharning katta o'g'li Baarindayning avlodidir. Toponimning ikkinchi komponenti – *“obod”* so'zi esa ba'zi otlarga yoki ayrim sifatarga qo'shilib, joy nomini yasaydigan, *“obodonlashtirilgan”*, *“o'zlashtirilgan”*, *“gullab-yashnagan”* ma'nosidagi affiks. Demak, *Bahrinobod* – *“bahrin qabilasi vakillari tomonidan o'zlashtirilgan yer (dagi qishloq)”*, *“bahrin qabilasi vakillari obod qilgan joy”*, – degan ma'nodadir.

BALANDCHAYLA – Qashqadaryo viloyati Qamashi tumanidagi shaharcha. *Baland* – yer yuzasidan baland ko'tarilib turgan joy. *Chayla* – vaqtincha qurilgan boshpana, odatda, yoz oylarida dehqonlar va chorvadorlar shox-shabba, qamish va turli xashaklardan qurishadi. Ana shunday chaylalar baland joyda yoki boshqa chaylalarga nisbatan balandroqda joylashganligidan shunday nom bilan atalgan.

BALIQCHI – Andijon viloyatidagi tuman va uning markazi nomi. Shuningdek, Qashqadaryoning Koson tumanidagi qishloq. Baliq – eng qadimgi turkiy so'zlardan biri bo'lib, shahar ma'nosida keladi. VII–X asr yozma yodgorliklarida *“Baliq”*, *“Baluq”* shaklida yozilgan. Mahmud Koshg'ariyda ham shunday uyg'urlarning eng katta shahri *“Beshbaliq”* deb atalgan. *“Yangi baliq”* degan shahar ham bo'lgan (*“Yangi shahar”*). Qadimgi turkiy xalqlar Pekinni *“xon baliq”* deb atashgan va yozishgan. Shuningdek, *“Kuzbaliq”*, *“Boybaliq”*, *“O'rdu baliq”* nomli qadimiy shaharlar bo'lgan. Yozilish shakli baliq so'ziga o'xshash bo'lgani sabab keyinchalik kundalik hayotda uning asl ma'nosiga e'tibor kamaygan. Chunki X–XI asrlardan *“Baliq”* (shahar) atamasi arxaiklashgan. *“Baliqchi”* – *shahar, qal'a qo'riqchisi* ma'nosida keladi. Yana bir ma'nosi o'zbek urug'laridan birining nomidir. Boshqa turkiy xalqlardan turkmanlarning ersari qabilasida *“baliqchi”*, boshqirdlarda *“baliksi”* urug'i uchraydi. Ammo hozir ma'lum bo'lgan 92 ta o'zbek urug'i nomida *“baliqchi”*

yo'q. Tilshunos olim T.Nafasov fikricha, tojikcha "Panjikent" ham "Beshbaliq" nomining tarjimasidir. "Baliqchi" toponimiga professor A. Nurmonovning munosabati ham shunday.

BALQANQAYCHILI – Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi qishloqning nomi. Aslida Balandqaychi bo'lishi kerak. Tarkibi: *balqan+qaychili*. Qadimgi turkiy tilda *bolqon – tog'* (Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T., 1965. – B. 47). Turk tilida *balkan – usti o'simlik bilan qoplangan tog'* (Турецко-русский словарь. – М., 1945. – С. 110).

Qaychili – turkiy xalqlarga mansub urug'. O'zbek, qozoq, qoraqalpoq, boshqird xalqlarida shu nomdagi urug' mavjud. Qo'ng'iro't va kenagaslarning qaychili urug'i borligi ma'lum. Urug'ning tamg'asi qaychi shaklida bo'lgan. Balqanqaychili – yuqorida (tog'da) joylashgan qaychili urug'i vakillari yashaydigan joy. Qishloqning geografik o'rni va u yerda yashovchi aholining etnik tarkibi e'tiborga olinib, qishloq shunday nomlangan.

BALXI – Qashqadaryo viloyati Shahrisabz, Qarshi tumanlaridagi qishloq. *Balx* – Afg'onistondagi qadimiy shahar. *Balx+-i* – balxlik, Balx shahri, viloyatidan kelgan kishi(lar). *Balx/balq/baliq* – turkiy tillarning eng qadimgi davriga xos so'z, ma'nosi – *qo'rg'on, qishloq, shahar*. Qashqadaryo qovchinlarining balxi urug'i mavjud.

BALXIYON – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. Balxiyon – "Balx shahridan yetishib chiqqanlar".

BAMARDAK – Parkent tumanidagi qoya, Odamtosh ham deyiladi. **Bomardak** – tojikchada *Boboi mardak* – "buva" degani. Qoya odam shaklida bo'lgani uchun shunday atalgan. Kofirlar bosib kelganda bir qariya toshga aylanib qolgan ekan. Bu toponimiyada keng tarqalgan rivoyat.

BAND – qishloq. Navoiy viloyati Karmana, Xatirchi tumanlari. *Band* – "qo'rg'on, to'g'on, suv ombori, damba" (qarang: Bandixan).

O'zbekistonda joy nomlari tarkibida uchraydigan irrigatsion termin. Tog' daralariga qurilgan qadimiy gidroteknik inshoot *band* deyilgan. Masalan, Jom qishlog'i yaqinidagi suv omborining to'g'oni (XII asr) *G'ishtband*, Eskioqchob qishlog'i yaqinida Buxoro xoni Abdullaxon (1557–1598) tomonidan qurdirilgan *Abdullaxon bandi* ana shular jumlasidandir. Daryolarga qurilgan to'g'on ham *band* deb atalgan.

BANDISOLOR – Axsi bilan Andijon oralig'idagi joy. Axsidan Andijonga boradigan eng yaqin yo'l Bandi Solor orqali o'tgan va "Boburnoma" da "Bandi Solor yo'li" deb qayd etilgan. "Axsidin namoz jum'a vaqtida chiqib, Bandi Solor yo'li bila namoz shom bila namoz xuftan orasida Andijong'a keldim" (B. 51). Zahiriddin Bobur 905-yilning qish faslida (jumod ul-avval – sha'bon /1499-y. dekabr – 1500-y. fevral), Kosonda joylashgan Sulton Ahmad Tanbal-

ga qarshi jang qilish maqsadida, Andijondan safar qiladi va Bandi Solor yo'li bilan Axsiga kelib, u yerdan Kosonga yuradi.

BANDIXON – Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman hududi Surxon – Sherobod cho'lining shimoliy qismida joylashgan. Tumanga nom bo'lgan *bandixon* so'zi fors-tojik tilida “*xon tomonidan qurilgan suv to'g'oni*” ma'nosini anglatadi. Nom dastlab “*suv to'planadigan va taqsimlanadigan joy*” bo'lgan. Keyinchalik gidronim shu atrofda paydo bo'lgan aholi punktiga ham berilgan.

Tuman va shaharchaga nom bo'lib o'tgan Bandixon aslida qisq darada qurilgan to'g'on (band) ning nomi. Suv manbalari taqchil bo'lgan Markaziy Osiyo sharoitida suvdan tejab-tergab foydalanish, mavsumiy suvlarni bir joyga to'plab, ulardan unumli va oqilona foydalanish hamma davr-u zamonda g'oyatda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu maqsadlarni ko'zlab, qadimdan hozirgi O'zbekiston hududida suv omborlari va to'g'onlar qurilgan.

Bandixon to'g'oni qurilgan dara Boysunsoy vodiysi Takasakirdi tizmasini kesib o'tgan joyda joylashgan. Uning uzunligi 10–12 km, tagining eng tor joyi 8–10 metr. Yonbag'irlari tik, janubiy yonbag'rida ba'zan qiyaroq joylari ham uchraydi. Bandixon darasining yonbag'irlari bo'r davrining gil, gips, ohaktosh, alevrolit jinslaridan, suvayirg'ich qismi paleogen ohaktoshlaridan tuzilgan. Ohaktosh jinslari qattiq bo'lganidan kam yemirilgan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, to'g'on XVI asrda shayboniylardan bo'lgan Abdullaxon II (1534–1598) tomonidan pishiq g'ishtdan qurilgan va unga mahalliy xalq Bandixon nomini bergan. Uning eni 30–35 metrni tashkil qiladi. Soy eng tor joyida to'g'on bilan to'silgan va o'sha davrda hozirgi Bandixon – Qiziriq tekisliklariga suv chiqarish uchun xizmat qilgan. Abdullaxon II davrida karvon yo'llarida sardobalar, rabotlar, kanallar, suv omborlari, ko'priklar, chorbog'lar bunyod etilgan. Bandixon to'g'oni va suv ombori ana shulardan biri hisoblanadi.

Bandixon tumani hududida bir qancha qadimiy qo'rg'on qoldiqlari topilgan. Arxeologik yodgorliklar va madaniy meros obyektlari O'zbekistonning me'morchilik, hunarmandchilik va dehqonchilik madaniyati tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Tuman ma'muriy markazi – Bandixon shaharchasi (2009-yildan).

BANOKAT//BINOKAT – Shohruxiya shahri o'rnidagi o'rta asrli shahar. Muqaddasiy asarida ilk bor tilga olinadi (BAF, III. C. 277) (*kat – shahar, qishloq*). Bu shaharning xarobalari Toshkent viloyatining Oqqo'rg'on tumani hududida joylashgan.

BAQAQANGLI – qishloq. Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani. Baqaqangli – qangli qabilasi bo'limlaridan biri bo'lishi mumkin (qarang: *Qangli*).

BAQANLIJAP – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Shumanay tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqlarning qo‘ng‘irot qabilasi tarkibida bir urug‘ baqanli deb atalgan; *jap, yab (yob)* – “kanal”, “ariq”.

BAQIROQSOY – Aygaing daryosining chap o‘zani, soy (Chirchiq daryosining tizimi). Baqiroq – balki tez oqayotgani uchun shunday nomlangandir.

BAQIRCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi, Qamashi, Nishon, Dehqonobod tumanlari. Tarkibi: *baqir/paqir+-chi*. Qadimgi turkiy tilda *baqir/paqir* – mis (metall turi); to‘rt gramm og‘irligidagi o‘lchov birligi; mis tanga; pul birligi (Древнетюркский словарь. – Л., 1969. – С. 82). Baqirchi/paqirchi – *ro‘zg‘or va bezak buyumlari yasovchi, mis bilan boshqa metallarni qorishtiruvchi usta*. Kasb-hunar so‘zidan urug‘ nomi yuzaga kelgan. Mang‘itlarning qoramang‘it bo‘limi tarkibidagi urug‘ tarmog‘i – baqirchi. Urug‘ nomidan qishloqlar nomi hosil bo‘lgan.

BARZUVON – Samarqand viloyati Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. Barzu – sug‘d tilida “baland”, “bahaybat” ma‘nosida. *-on (“-lar”)* forscha ko‘plikni ko‘rsatuvchi qo‘shimcha. Tali Barzu tepaligi nomi ham shu asosda yasalgan.

BARKAD//ABARKAD – o‘rta asrdagi shaharlardan birining nomi. Buzmajin rustog‘i (tumani)ning markazi. Samarqanddan 4 farsax (28–32 kilometr) masofada joylashgan. Temur davrida mazkur shahar o‘rnida Sheroz qal‘asi qurilgan. V.L. Vyatkin Sheroz G‘azira qishlog‘ining (Jomboy tumani) shimoliy tomonida bo‘lgan, deb yozgan. Sheroz nomi XVII asrga qadar tarixiy manbalarda uchrab turadi.

Mahalliy aholi Misr nomi bilan ataladigan qadimiy qal‘a xarobasini Sheroz qal‘asining qoldig‘i, deb ko‘rsatishadi. Barkat (keyinchalik Sheroz) shahri o‘rta asr tarixida muhim rol o‘ynagan. Arablar davrida ham, temuriylar davrida ham mazkur shahar nomi siyosiy voqealar munosabati bilan bir necha bor tilga olingan. Akademik Y.F. Buryakov Samarqanddan 30 km uzoqlikdagi masofada joylashgan G‘ishtlitepa yodgorligini (Bulung‘ur tumani) Barkat shahri xarobasi, deb yozadi. Bulung‘ur kanali bo‘yidagi Bolg‘alitepa yodgorligini esa Sheroz shahri, – deb izohlaydi.

Prof. Sh.S.Kamoliddin esa “*Aborkat* yoki *Borkat* shahrining qoldiqlari Samarqanddan shimoli-sharqdagi Oqtepametan qishlog‘i yonida joylashgan”, deydi (Ibn Xavkal. 2011:210). *Barkat* nomi sug‘dcha “*bar*” – *baland* va “*kat*” – shahar, *qishloq* so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, “*Baland shahar yoki qishloq*” ma‘nosidadir. O‘rta asrlarda Buxoroda ham xuddi shu nomdagi qishloq bo‘lgan.

BARKAMOLLIK – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahallaning nomi. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur so‘z “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da quyidagicha izohlanadi: “*Yetuklik, mukammallik holati, kamolot cho‘qqisi*”.

BARLOS – Samarqand viloyatining Ishtixon, Bulung’ur tumanlaridagi qishloqlar nomi. Qabila nomi bilan bog’liq nom. Hozirgi vaqtda barloslarning avlodlari Chiroqchi, Koson, Shahrisabz, Boysun, Denov, Sariosiyo, Forish, Jizzax, Marhamat, Xo’jaobod, Nurota, Urgut, G’allaorol tumanlarida yashaydi. “Badoyi al-lug’at” asarida “*barlos*” so’zi – “mard, botir, qo’mondon”, deb izohlangan.

BAROQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota, Xatirchi tumanlari. Baroqqishloq – Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Qatag’on, qo’ng’irot o’zbek qabilalari, Nurota turkmanlarining qozayaqli urug’i tarkibida, shuningdek, qirg’iz urug’ida barak (baraq) etnonimi qayd etilgan.

BAROQTOM – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtako’pir tumani hududidagi tarixiy qal’a. Toponimning boroq so’zi bilan hech qanday aloqasi yo’q. Nom aslida eron tillariga xos. V.A. Abayevning yozishicha, eron tilida *baroq* so’zi “chavandoz, xabarchi” demakdir. *Baroqtom* – “*xabarchilar to’xtab o’tadigan joy*” degan ma’noni anglatadi.

BATOSH – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi, G’uzor, Yakkabog’ tumanlari. Qadimiy o’zbek qabilasi – batosh. Bir necha o’zbek qabila va urug’lari tarkibida ham batosh urug’i bo’lgan. Turkmanjuz (Surxon vohasi) larning voxtamg’ali bo’limida batosh urug’i borligi aniqlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 97).

Afg’onistonda ham o’tmishda batoshlar yashaganligi ma’lum (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 128). Surxondaryoning Sho’rchi, Oltinsoy tumanlarida ham Batosh qishlog’i mavjud. Barcha batoshlar Afg’oniston hududidan kelishganini ta’kidlashadi. Qishloq atrofida yashovchi boshqa etnik birlikka mansub aholi Batosh deb atagan, nomlashda etnik tarkib e’tiborga olingan.

Surxondaryo viloyati Sho’rchi tumani. T.Nafasovning fikricha, batash o’zbek qabilasi Qashqadaryo viloyatida yashashgan. Batash urug’i, shuningdek, yuz o’zbek qabilasi, ersari turkman qabilasi tarkibida va ko’chmanchi o’zbeklar tarkibida ham qayd etilgan.

BAXILTOG’ – Oqtog’ning g’arbiy davomi va Samarqand viloyatining shimoli-g’arbiy qismidagi tog’ cho’qqisi. Baxil – “xasis, ziqna” ma’nosini anglatadi. Tog’ning past tog’ ekanligi, shu bois balandlik mintaqalari ko’p emasligi va o’simlik hamda hayvonot dunyosiga nisbatan “kambag’alligi” obyektning shunday atalishiga asos bo’lgan bo’lsa kerak.

BAXITLI – Qoraqalpog’iston Respublikasi Chimboy tumanining shimoli-g’arbiy qismida, Chimboy shahridan 14 km uzoqlikda joylashgan OFY va aholi punkti nomi. Bu nom ideologik nom hisoblanib, xalq baxtli, shod-u xurram yashasin degan niyatda shunday nomlangan.

BAXMAL – Jizzax viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman hududi, asosan, tog' oldi tekisliklari va tog'lardan iborat. Nomshunos olimlar tomonidan tuman nomining etimologiyasi haqida aniq bir fikr bayon qilinmagan. Ko'pchilik mutaxassislar gazlama hisoblangan baxmalga bu so'zning hech qanday aloqasi yo'qligini ta'kidlashgan. Janubiy O'zbekiston toponimiyasini o'rgangan olim To'ra Nafasov baxmal so'ziga ta'rif berib, qovchinlarning bir urug'i boqmon (baqman), baxmal uning talaffuzda o'zgargan shaklidir, degan xulosani bayon qilgan. Bozorboy O'rinboev ham yuqoridagi fikrni tasdiqlagan. Ammo, qaysi til qonuniyatlari asosida baqman so'zi baxmal shakliga o'zgariganligi sabablari ochib berilmagan.

Tuman nomining etimologiyasi haqidagi yuqorida keltirilgan izohni ishonarli deb bo'lmaydi. Chunki hozirgi Baxmal tumani hududida o'tmishda baqman, boqmon yoki baxmal nomi bilan etnik guruh yoki qishloq qayd qilinmagan. Mavjud dalillarga asoslanib aytish mumkinki, tuman nomi xuddi Forish, G'allaorol tumanlari nomlari kabi sobiq sho'rolar davrida paydo bo'lgan yasama (soxta) nomlar sirasiga kiradi.

Yana bir e'tiborli tomoni shuki, Baxmal tumani 1943-yili G'allaorol tumani negizida Qoraqishloq nomi bilan tashkil etilgan. Dastlab tuman markazi sifatida Qora qishlog'i tanlangan, ammo ko'p o'tmay qishloqni noqulay geografik o'rni, katta yo'l va yirik aholi punktlardan chekkada joylashganligi e'tiborga olinib, tuman markazi hozirgi O'smat shaharchasiga ko'chirilgan. Mahalliy ma'lumotlarga qaraganda, baxmal so'zi tuman nomi sifatida 1971-yili tuman qayta tashkil etilgan vaqtda paydo bo'lgan.

Sangzor vohasi tarixini o'rgangan arxeolog olim M.Pardayev ham tumanga qachon bu nom berilganligiga e'tiborni qaratish lozim deb hisoblaydi. Olimning yozishicha, tarixiy manbalarda ushbu voha "yoryayloq" nomi bilan qayd qilingan. Balki vohaning aynan go'zal, yam-yashil va chiroyli tabiati uni shu nom bilan atalishiga sabab bo'lgandir. Mutaxassislar tomonidan tuman nomi-ga asos bo'lgan baxmal so'zining kelib chiqishi va etimologiyasi sinchiklab o'rganilishi maqsadga muvofiq.

Tuman ma'muriy markazi O'smat shaharchasi (1971-yildan). Nomning Usmat talaffuzi ham bor. O'smat so'zining ilmiy etimologiyasi aniqlanmagan bo'lsa ham, oykonimning kelib chiqishi to'g'risida ko'plab afsona va rivoyatlar mavjud. Tarixchi S.Ravshanov "Baxmal tarixi" kitobida: "O'smat buyuk kishilarni tarbiyalab voyaga yetkazgan maskandir, qadimda bu hududdan Buyuk Ipak yo'li o'tgan. Tuman markazidagi eng so'lim go'shada, Dunyotepa poyida hazrat Usmon ota ziyoratgohi bor.

Rivoyat qilishlaricha, u kishi dushmanlar ta'qibidan qochib, tepa poyida yashirinadi va sirli ravishda g'oyib bo'ladi. Zamonlar o'tib e'tiqodda sobit xalq tomonidan bu muqaddas joyda hujra barpo etilib, ramziy qabr o'rnatilgan. Bu joyning O'smat deb atalishi ham shu kishining nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, degan taxmin mavjud", – deb yozgan.

Abu Sa'd Abdulkarim Samoniyning "Kitob al-ansob" ("Nisbalar kito-bi") asarida (XII asr) Usmatning nomi "Usmand" shaklida berilgan. Usmat-dan fiqhshunos Abul Fath Muhammad ibn Abdulhamid al-Usmandiy as-Samarqandiy (XII asr), Abdullo Usmatiy ibn Muhammad Yusuf Xalifa ("Sharh al-Ilyos" asarini yozgan) yetishib chiqqan. Nomning xalqona etimologiyalari ishonchsiz.

BAXMALBOP – Farg'ona viloyatining Qo'qon shahridagi mahalla; Bax-malbofon – qishloq, Buxoro viloyati Buxoro tumani. *Baxmalbof* (forscha) – "Tikadigan duxoba", *-on* – ko'plik son qo'shimchasi.

BAXMALBOFON – qishliq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Baxmal – barxat, duxoba. Baxmalbofon (forscha) – barxat tikuvchilar (baxmalchilar qishlog'i).

BAXSHIVOY – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. Baxshi-voy – Zarafshon vodiysidagi arabcha etnonim.

BAXSHIYON – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumani. "*Baxshi*" so'zi bir necha ma'nolarga ega: a) aytimchi, xalq hofizi; b) emchi, ruhoniy, tabib-afsun-gar; v) Buxoro xonligidagi amaldor. Baxshiyon – tabiblar qishlog'i yoki har bir ovulda bir necha emchi, ruhoniy yoki tabiblar bo'lgan.

BAXSHITEPA – qishloq. Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani. Xo'ja Asrorning vaqf hujjatlarida Samarqand atrofida Baxshikent kanali qayd etil-gan (О.Д.Чехович. Самаркандские документы. С. 246). V.V. Bartoldning fikricha, baxshi sankritcha *baxshu* – "sufizm darveshi".

Mo'g'ullar hukmronligi davrida *baxshi* – "kotib, mansabdor shaxs" ma'no-larini ifodalagan. 1920-yili Kalkuttada nashr qilingan Chig'atoy lug'atida *baxshi* so'zi "noib, tabib, nozir, ovchi" sifatida tushuntirilgan (Л.Будагов. Сравнительный словарь, т. I. С. 245).

Buxoro xonligida kirim-chiqim resurslari bilan shug'ullanuvchi, mam-lakat qurilishi uchun mablag' ajratuvchi *baxshi* deb atalgan. Hozirgi o'zbek tilida baxshi: 1) to'quvchi; 2) ruhoniy, sehrGAR. Qo'ng'iroq qabilasining bir qis-mi baxshi atalgan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 93).

BAYDOQCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Muborak, Kasbi tumanla-ridagi qishloq nomi. O'tmishda bu qishloqni *Neko'z/ Nekuz* ham deyishgan. *Neko'z, baydoqchi* – mang'itlarning oqmang'it bo'limiga qarashli urug'lar. "O'zbek xalq dostonlarida *baydoq* – "bayroq". Turkman tilida *bayroqchini baydaq* deyishadi. Uch qismidagi qo'ndoqqa ipak popuk taqilgan bayroqni ko'tarib yuruvchi harbiy kishi – *baydoqchi*. Harbiy atama etnonimga aylan-gan. Etnonimdan qishloq nomi yuzaga kelgan.

BAYKEQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixi-ga ko'ra qumlik yonida Bayke ismli yoshi ulug' inson istiqomat qilgan ekan.

BAYOT – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. *Bayt* – turkman qabilasining nomi. Qorako'l vohasida ancha miqdordagi boyatlar yashagan (Материалы по районированию Средней Азии, ч. I, кн. I. С. 224). Qadimgi turkiy tilda “Bayat – Alloh” (Древнетюркский словарь. С. 79). “Bayat” so'zi “boylar” ma'nosini ifodalagan.

BAYOTQISHLOQ – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. Bayot urug'i yashaydigan qishloq bo'lganligi uchun shunday nomlangan (Ataniyov. 1980: 347).

BAG'ANALI – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol va Forish tumani; Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on, Narpay, Pastdarg'om tumanlari; Qorabag'anali – Jizzax viloyati Forish tumani. Bag'anali etnonimi qoraqalpoq qabilasining qipchoq, qozoq qabilasining argin va nayman, o'zbek qabilasining yuz tarkibida qayd etilgan.

Undan tashqari, o'zbek qabilasi ming tarkibida bog'olan urug'i tilga olingan. Ta'kidlash mumkinki, bag'anali va bog'olan etnonimlari aynan bir xildir. Qolaversa, Xorazm viloyatining Urganch tumanida Bag'alanchi bor. Bag'anali – “qorako'l terisi bilan” (*Bag'ana* – qorako'l terisi).

BAG'ANALIARIG'I – Samarqand viloyati Paxtachi tumani. Bu ariq ochamayli, vaxtamg'ali, kenagas, qozoqli kabi urug'lar tarkibiga kiruvchi aholi nomi bilan bog'liq holda atalgan. “Bag'ana” so'zining “ustun” ma'nosi ham bor.

BAG'DOD – Farg'ona viloyati tarkibidagi shaharcha va tuman nomi. Tuman hududi asosan, tekislik, janubi-g'arbida toshloqli dasht yerlar bor. Bag'dod juda qadimiy nom, yozma manbalarda ikki ming yildan buyon qayd qilib kelinadi. O'zbekiston joy nomlari tarkibida diniy e'tiqodlar bilan bog'liq toponimlar ko'plab topiladi. Ularning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar ham turlicha. Bunday geografik nomlar qatoriga Bog'dod – “Alloh in'om etgan” nomini kiritish mumkin.

Shaharcha va tuman nomining etimologiyasi haqida bir qancha rivoyatlar mavjud, shulardan eng keng tarqalgani: Bog'i Dod (Dodning bog'i) va But (sanam) tuhfasi. Rus sharqshunos olimi V.V.Bartold Bag' so'zini eroniy tillarda “xudo” degan ma'nosi borligini ta'kidlaydi. Olim o'zining “Eronning tarixiy-geografik tavsifi” nomli asarida Bog'iston degan joyni “Xudo maskani” deb ta'rif bergan.

Taniqli toponimist olim H.Hasanov Bag'dod nomini quyidagicha izohlagan: *bog'* – “Alloh”, *dod* – “tuhfa”, ya'ni “Allohnin tuhfasi”. Demak, Toshkent viloyatidagi *Bog'iston*, Jizzax viloyatidagi *Bog'don*, Xorazm viloyatidagi *Bog'ot* kabi qadimiy nomlarni talqin qilishda *bag'* yoki *bog'* so'zining qadimiy ma'nosini ham inobatga olish zarur. E'tiborli tomoni shuki, olim har qanday geografik nomni mintaqa tarixi va tabiiy sharoiti bilan bog'liq holda o'rganishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

Mutaxassislarning fikricha, O'zbekiston toponimiyasi tarkibidagi diniy e'tiqodlar bilan bog'liq toponimlarning negizini tashkil qiluvchi so'zlar ancha qadim davrda mahalliy xalqlar tiliga o'zlashgan va ular bevosita arablarning Movarounnahrni ko'p asrlik istilosi bilan bog'liq. Olimlar, diniy toponimlar orasida avliyolar, payg'ambarlar va har xil diniy e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lgan nomlarning ko'pligini alohida qayd qilishgan.

Tuman ma'muriy markazi Bag'dod shaharchasi (1962-yildan). Shaharcha 1894–1962-yillarda Serovo deb atalgan. Bu nomni shaharchaga XIX asrning oxirida Rossiyadan ko'chirib keltirilgan ruslar berishgan.

BAG'DODAK – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani Primkent qishloq kengashi nomi. *Bag'dod* va *-ak* affiksidan yasalgan toponim. “*Kichik Bag'dod qishlog'i*” ma'nosini ifodalaydi.

BASHIR – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani. Beshir (tojik tilli qishloqlar aholisi nutqida) talaffuzi ham bor. *Be+shir* (f-t) so'zi asosida ona sutini emmasdan o'sib ulg'aygan kishi ismi (Beshir) bilan bog'lab izohlashga mayldorlar mavjud.

Bashir – o'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug', qadimiy etnonim, qishloq nomi sifatida saqlanib qolingan. O'zbekistonning qadimiy aholisi bo'lmish qatag'anlarning bashir urug'i borligi aniqlangan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 105).

BACHKI – qishliq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Bachki* – o'simlik yonidan o'sib chiqqan shox-shabba. Etnonim bo'lishi mumkin. Байулы qozoq qabilasida bachik urug'i qayd etilgan (Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе. С. 280).

BEDANA – qishloq. Samarqand viloyati Bulung'ur tumani. Hech qanday qo'shimcha komponentlarsiz toza asos, toponim sifatida deyarli uchramaydi, uchrasa ham o'zining komponentlaridan birini takrorlaydigan toponimlar – ellipslar.

Samarqand atrofida Bobur davrida (XV–XVI asrlar va undan keyin ham) xon mulozimlariga ov qilish uchun xizmat qilgan “Bedana qo'rig'i” nomli qo'riqxonaga bo'lgan.

BEDANAQO'RIQ – Samarqand yonidagi joy nomi. Amir Temurning Dilkusho bog'ining janub tomonida (Panjakentga ketadigan yo'l yaqinida) bo'lgan. Bedanaqo'riq – o'zlashtirilmagan keng yaylov, shu yerda bedana ko'p bo'lgan va xon tomonidan qo'riqlangan, ya'ni qo'riq hisoblangan. Bu qo'riq to'g'risida Bobur bunday deydi: “Yana bir o'lang Bedana qo'rug'idur, Dilkusho bog'i bilan Samarqand orasida voqe bo'lubtur” (BN, 107).

BEDARAK – Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponimning etimologiyasi aniq emas. O'zbek tilida “bedarak” – daraksiz, nom-nishonsiz” degan ma'noni bildiradi.

BEGISNING QUMI – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Qoraoy” OFY hududida joylashgan qumlik. Qumlikning bunday atalishiga qoraqalpoqlar tarixidagi tarixiy shaxs Aydosbiyning ukasi Begis shu qumlikka yaqin joyda yashaganligi sabab bo‘lgan.

BEGISH – Samarqand viloyati Qo‘shrabot tumani; Qashqadaryo viloyati Kitob tumanlaridagi qishloq. Toponimining kelib chiqishi haqida uch xil taxmin mavjud:

1. Bu toponim “begning ishi” ma’nosini anglatadi: *begning ishi* > *begishi* > *begish* > *Begish*. Bu holda qaratqich kelishigi qo‘shimchasi tushib qolgan va ikki so‘z birikib, qo‘shma so‘zga aylangan. So‘ngra u toponimik leksika sathiga ko‘chgan.

2. Etnonimdan hosil bo‘lgan joy nomi: *begshi* > *Begish*. Qatag‘on urug‘ining bir bo‘limi *begish* deb atalgan.

3. Odamlar “Beglar yashagan joy” ma’nosida topoobyektga **Begish** deb nom berishgan: *beg+-ish* > *begish* > *Begish*. Bunda beg so‘zi ba’zi amaldorlarga beriladigan unvon, bunday unvonga ega bo‘lgan amaldorlar ma’nosini ifodalaydi, *-ish* topoformanti ko‘plik ma’nosini bildiradi: *beg+-ish* > *begish* > *Begish*. Bu joy nomi toponimik derivatsiya jarayonida hosil bo‘lgan. Uning etimoni *beglar* ma’nosidagi *begish* yasama so‘zidir. Shu o‘rinda T.Nafasovning ushbu toponim etnonimdan shakllangan etnotoponim degan fikriga qo‘shilmaymiz. Bizningcha, yuqorida keltirilgan uchinchi fikrda asos bor: *beklar* yashagan joyning shunday atalishi tabiiy. Uning etimoni *beglar* ma’nosidagi *begish* yasama so‘zi hisoblanadi.

BEGLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon, Romitan tumanlari, Navoiy viloyati Konimex tumani. *Beg* (eskirgan, hozirda bek) – *bek* – *hukmdor*, *beglar* – *hukmdorlar*, *Beglar* – “*beklar yashaydigan qishloq*” yoki “*beklarga tegishli qishloq*” ma’nosini ifodalaydi.

BEGLARQISHLOQ – Kattaqo‘rg‘on tumanidagi qishloq. Qabila boshliqlari yoki yirik harbiy sarkardalar unvoni bilan bog‘liq nomlar tarkibida “bek” so‘zi qo‘llangan. Pastdarg‘om tumanidagi “*Beklar*”, Urgut tumanidagi “*Beklar ravot*” nomli qishloqlar nomi ham shunday hosil bo‘lgan.

BegliK – qishloq. Navoiy viloyati Konimex tumani. “Beglik” bu yerda beklar tomonidan boshqariladigan ma’muriy birlik sifatidagi “beklik”ni ifodalamaydi, balki “dehqonchilik”, “o‘qituvchilik” umumiy ma’nolariga ega. *BegliK* – “*beklar*”, “*beklar yashaydigan qishloq*” yoki “*beklarga tegishli qishloq*”.

BEHIZOR – Farg‘ona viloyatida keng tarqalgan joy nomlaridan biri. O‘simlik va daraxt nomlari bilan ataladigan aholi manzilgohlari ko‘p takrorlanishi kuzatiladi. Bunday fitooykonimlar tarkibidagi *-zor* qo‘shimchasi ma’lum turdagi o‘simlikni shu yerda keng tarqalganligini bildiradi. Viloyatda *Anjirzor*, *Bodomzor*, *Gulzor*, *Do‘lanazor*, *Qayrag‘ochzor*, *Ko‘kalamzor*, *Ko‘chatzor*, *Limon-*

zor, Lolazor, Mevazor, Nokzor, Olmazor, Olchazor, Terakzor, Tokzor, Tolzor, Tutzor, Uzumzor, O'rikzor, Chamanzor, Chilonzor, Shaftolizor, Yulg'unzor kabi qishloq va mahallalar nomi qayd etiladi. Bu nomlardan *Behizor*, *Mevazor* 3 martadan, *Uzumzor* 5 marta, *Bodomzor* 7 marta, *Gulzor*, *Olmazor*, *O'rikzor* 10 martadan takrorlanadi.

BEKAT – qishloq. Jizzax viloyatining Forish tumani, Samarqand viloyatining Samarqand tumani, Farg'ona viloyatining Oltiariq tumani. Chuqurbekat – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. *Bekat* – “kordon”, “o'rmon xo'jaligi”, “pochta stansiyasi”, “karvon-saroy” ma'nolaridagi ruscha – “beket” (fransuzcha – “piket”) so'zidan kelib chiqqan. Qozoqlarning alimulla qabilasida beket urug'i bor (B.B.Востров. Родоплеменной состав и расселение казахов на территории Тургайской области. – Труды Института истории, археологии и этнографии АН Казахской ССР. – Алма-Ата, 1962. С. 87.)

BEKENCHILAR – qishloq. Xorazm viloyati Urganch tumani. *Baken* – sudlarning tergov olib borishi uchun langarda suzuvchi belgi. *Bekenchi* – bakenlarni o'rnatish va kuzatish bilan shug'ullanuvchi; *-lar* – ko'plik qo'shimchasi.

BEKLAR – qishloq. Jizzax viloyatining Jizzax tumani, Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani, Farg'ona viloyatining Farg'ona tumani. *Beklarsoy* – soy, Navoiy viloyati Nurota tumani.

Bek – 1) taniqli shaxsning maqomi, 2) feodalizm davrida O'rta Osiyo xonliklaridagi qaysidir bir shahri yoki tumani boshqaruvchisi (*-lar* – ko'plik qo'shimchasi; bu yerda toponim hosil qiluvchi formant rovida).

BEKOBOD – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Jonli tilda nomining Begovot talaffuzi ham bor. Bekobod shahri Farg'ona vodiysining eng tor qismidan oqib chiqqan Sirdaryoning bo'yida, Farhod qoyalari etagida qad ko'targan. Nom ikki tarkibiy qismdan iborat, bek (beg) – O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida mansab, unvon. Qadimda turkiy xalqlarda xon xizmatidagi alohida harbiy qism vakillari. Ular katta imtiyozlarga ega bo'lib, oliy harbiy zodagonlar tabaqasini tashkil qilgan. Movarounnahr xonliklarida davlat arboblarning bolalari va yaqin qarindoshlariga, zodagonlarga berilgan faxriy unvon.

Obod – ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib, joy nomini yasaydigan, “obodonlashtirilgan”, “o'zlashtirilgan”, “gullab yashnagan”, “go'zal” ma'nosidagi so'z. Obod – asli ob – “suv” so'zidan kelib chiqqan, degan fikr ham bor. Bekobod yaqinidan Dalvarzin va Do'stlik kanallari boshlanadi.

Chor Rossiyasi davrida (1899-yili) shahar atrofidan temir yo'l o'tkazilgan va ruslar temir yo'l stansiyasiga Xilkovo nomini berishgan. 1915-yilda temir yo'l stansiyasi yaqinida sement zavodi qurilgan, uning yonida paydo bo'lgan aholi punkti, keyinchalik Bekobod shahriga (1954-yildan) aylangan. Bekobod shahrida 1942-yili Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan qora metallur-

giya zavodi barpo etildi. 1943-yili shahar yonidan oqib o'tadigan Sirdaryoda Farhod gidroelektrostansiyasi qurilgan. Hozirda Bekobod Toshkent viloyatining sanoatlashgan yirik shahri bolib, Dalvarzin cho'lining janubiy-sharqida, Sirdaryoning har ikkala sohilida joylashgan.

Tuman ma'muriy markazi Zafar shaharchasi (1954-yildan). Zafar – rasmiy-ma'muriy tarzda yaratilgan nomlar sirasiga kiradi. *Zafar* so'zining yutuq, g'alaba kabi ma'nolari bor. Aholi punkti 1918–1972-yillarda Olmazor deb atalgan. 1870-yili Rossiyadan ko'chirib keltirilgan ruslar barpo qilgan aholi punkti Korzinkin xutori deb atalgan va o'sha vaqtlar Dalvarzin volostining markazi bo'lgan.

BEKSIK – ovul. Qoraqalpoqiston Respublikasi Kegeyli, Xojayli, Chimboy tumanlari. Beksiik – ktay qoraqalpoq qabilasi urug'laridan biri (Т.А. Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса. Рис. 3. Таблица родоплеменных делений).

BEKTEMIR – Toshkent shahridagi tuman, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. Bektemir – bu atoqli ot yoki etnonim; igdir turkman qabilasida bektemir urug'i qayd etilgan.

BEKTO'BI – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. Bekto'bi – beklar guruhi. To'p – urug' bo'limlarini ifodalash uchun nisbatan qo'llaniladigan terminlardan biri (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 27–28).

BELESMOZOR – Jizzax viloyati Zomin tumanidagi urochishche. Qirg'izcha *beles* – “qalin tog' tarmog'i” (К.К. Юдахин. Киргизско-русский словарь, 1 книга. –Фрунзе, 1985. С. 127), *Belesmozor* – “*Tog' tarmog'idagi qabriston*” (u yerda qirg'izlar yashashadi).

BELIBOYLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. Tarkibi soddalashgan, azaliy shakli o'zgargan. Boyli – urug' nomi. Qipchoq turkiy tillari (qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, boshqird, o'zbek qipchoq lahjasi)ga xos urug', qabila – *boyli/moyli*. Nomning bosh qismi qadimgi turkiy tilga mansub “*bo'rluk*” (*tepalik, qir; chakalak, to'qay*) so'zining o'zgargan shakli bo'lishi mumkin: *bo'rluk*→*bo'llik*→*bullik*→*bellik*→*belli*→*beli*. **Beliboyli** – “*Tepalikdagi yoki qir quyisidagi Boyli qishlog'i*” yoki “*boylilarning balandlik etagidagi qishlog'i*”.

BELTOV – Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtako'pir tumani hududining shimoli-sharqiy qismida joylashgan qirlar. Balandligi 140–145 metr atrofida. Bu ikki oronimik “*bel*” va “*tov*” terminlaridan tarkib topgan. “*Bel*” mahalliy geografik termin sifatida “*tog'dan oshib o'tish joyi*” degan ma'noni anglatadi. Qadimgi turkiy tillarda “*bel*” so'zi “*to'be, tepa, do'ng*”, “*past tog*”, “*tog' tizmasining pasaygan joyi*” ma'nolarida (asosan balandliklarda) joy nomlari tarkibida uchraydi. *Belto*v – “*past tog*”, “*tog' tizmasining pasaygan joyi*”, “*tog'dan oshib o'tish joyi*”.

BERUNIY – Qoraqalpog‘iston Respublikasi tarkibidagi shahar va tuman nomi. Beruniy Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad (973, Kat sh. –1048, G‘azna sh.) – ulug‘ o‘zbek mutafakkir olimi, o‘rta asrning buyuk daholaridan biri. Mutaxassislarining fikricha, uning nasl-nasabida “*berun*” so‘zi “*tashqi*”, *Beruniy* esa “*shahardan tashqarida yashovchi kishi*” ma‘nosini bildiradi. Abu Rayhon Beruniy shu hududda joylashgan qadimiy Kat shahrida tavallud topgan.

Geograf, sayyoh, olim va yozuvchi Asror Nizomov “Beruniyning gidrologik merosi” nomli monografiyasida Beruniy taxallusini yangicha talqin qilgan. Unga ko‘ra, ko‘pchilik olimlar ta‘kidlagandek, Abu Rayhon Beruniy shahardan tashqarida emas, balki shaharning o‘zida tug‘ilgan. Chunki o‘rta asrlarda Kat shahrining Raboti Berun degan nomi ham bo‘lgan. Nomshunos olim, ayrim tarixiy manbalarda, jumladan, A.Samoniylar asarlarida shahar “Raboti Berun” nomi bilan qayd qilinganligi va o‘sha davrda A.Beruniy tug‘ilganligini hisobga olib, Beruniy taxallusining kelib chiqishi sabablarini ilmiy asoslashga harakat qilgan.

Amudaryoning o‘ng sohilidagi bu shahar qadimda Kat deb atalgan va Xorazmning poytaxti bo‘lgan. Qadimgi Kat (Kad) shahrining xarobasi hozirgi Beruniy shahridan taxminan 2,5 km shimolroqda joylashgan. 1957-yilgacha shahar Shabboz (Shayx Abbos Vali) deb atalgan. 1957-yil shaharga shu yerda tug‘ilib o‘sgan olim va mutafakkir Abu Rayhon Beruniy nomi berildi. Beruniy 990-yillarda shaharda astronomik kuzatishlar olib borgan. X asrda fors-tojik tilida bitilgan muallifi noma‘lum “Hudud ul-olam” nomli geografik asarda “Kat – Xorazmning bosh shahri, savdogarlar oqib keladigan joy, shahar katta boylikka ega, yostiq-choyshablari, qavilgan kiyimlar, ip gazlamalar, kigiz va boshqalar o‘sha yerdan olib kelinadi”, deb yozilgan. Kat o‘rta asrlarda turkiy elatlarning savdo-sotiq markaziga aylangan. Tarixiy manbalarga qaraganda, shahar turli davrlarda turlicha nomlangan. Ular orasida eng mashhuri Kat – xorazmiy tilida “aholi yashash manzili” degan ma‘noni anglatgan.

O‘rta asr arab geografi Yoqut Hamaviyning yozishicha, Kat Jayxun (Amudaryo) ning sharqiy qirg‘og‘ida, Jurjoniya yigirma farsax narida joylashgan. Bozori shahar markazida, Jardurishak soyi bo‘yida bo‘lgan. Muqaddasiyning ma‘lumotlariga ko‘ra, Kat shahriston deb ham atalgan va kattaligi jihatidan Nishopurga tengdir. A.Samoniylar esa o‘zining “Kitob ul-ansob” asarida Kat raboti “Berun” deb atalganini qayd etgan. Beruniy Afrig‘iylar sulolasining asoschisi Afrig‘ shahar ichida 3 qavat devor bilan o‘ralgan qasr qurdirganligi, uning devorlari nihoyatda baland bo‘lib, taxminan 20 km uzoqlikdan ham ko‘rinib turganligi haqida ma‘lumot yozib qoldirgan.

X asrda Kat Xorazm davlatining poytaxti bo‘lgan. Keyinchalik Amudaryo shaharni yuvib keta boshlagach, aholi uning sharq tomoniga ko‘chib o‘tib, yangi Kat shahrini qurgan. X asr oxirlariga kelib eski shahar, asosan, yuvilib ketib, poytaxt Gurganj (hozirgi Ko‘hna Urganch) ga ko‘chirilgan. 995-yil Gur-

ganj hokimi Abulabbos Ma'mun ibn Muhammad dastlabki Xorazmshohlar sulolasini tor-mor keltirgach, Kat shahri o'zining siyosiy ahamiyatini yo'qotgan. Arab sayyohi Ibn Battuta Katni Xorazm (ya'ni, Gurganj) bilan Buxoro o'rtasidagi aholi yashaydigan yagona shahar ekanligini eslatib o'tgan.

XIV asrda shahar Xiva bilan birga Chig'atoy ulusi tarkibiga kirgan. 1372-yili shaharni Amir Temur egallagan. XVII asrda yangi Katni suv bilan ta'minlab turgan yop (yob)ni Amudaryo yuvib ketadi va Xiva xoni Anushaxon daryoning chap qirg'og'ida Toza Yormish yopni qazdirib, uning bo'yida bir qal'a qurdirgan (1681), so'ng eski shahar aholisi o'sha yerga ko'chib o'tgan.

XIX asr boshida bu joyni ham Amudaryo yuvib ketgan, shahar aholisi daryoning o'ng sohilidagi Shayx Abbos Vali mozori tevaragiga kelib joylashgan. Shundan e'tiboran aholi punkti Shobboz deb atala boshlagan. 1957-yili Shobboz shaharchasiga Beruniy nomi berilgan. Tuman ma'muriy markazi Beruniy shahri (1962-yildan).

BESJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasining Chimboy va Qorao'zak tumanlari hududida oqadigan kanal. Bu kanalni beshta kishi qazdirgan va qazib bo'lgach, ular kanal nomini o'zlarining ismlari bilan atashi ustida janjallashadi. Oxirida esa kanal nomi beshalasining ham nomi bilan *Besjap* deb atalgan.

BESKEMPIR OVULI – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning Beskempir urug'i nomi bilan atalgan qishloq nomlari. Bunday nom bilan atalgan qishloqlar Chimboy tumanining "Qosterak", Qorao'zak tumanining "Olg'abos" OFY hududlarida bor.

BESSARI – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli, Chimboy tumanlari. Bessarlar – ktay qoraqalpoq qabilasi urug'laridan biri (Т.А.Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса, рис. 3, таблица родоплеменных делений).

BESSARIOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasida bu nom bilan atalgan qishloqlar Taxtakopir tumanining "Qoraoy", "Otako'l", Chimboy tumanining "Kenes", "Tazg'ara", Qorao'zak tumanining "Qarshig'ali" OFY hududlarida bor. Qoraqalpoqlarning Bessari urug'idan bo'lgan xalq bu qishloqlarda ko'pchilikni tashkil qiladi va ular bu yerlarda azaldan yashashi sabab qishloq nomlari shunday atalgan.

BEVAZANON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro, Kogon tumanlari. *Bevazan* forscha – "beva", *bevazanon* – "bevalar". *Bevazanon* – "bevalar ko'p qishloq", qishloqqa balki bevalar tomonidan asos solingandir va nom ham shu yerdan paydo bo'lgandir.

BEVATAN – qishloq va mahalla nomi. Xorazm viloyatining Yangiariq va Qo'shko'pir tumanlari. Aynan "vatansiz". Tarixiy bevatanlar – yer solig'iga ega bo'lmagan qashshoq dehqonlar. Ular davlat, vaqf va xususiy yerlarni ijaraga olib ishlashgan. XIX asrda "bevatan" termini ikki ma'noga ega bo'lgan:

1) to'g'ri ma'noda – yersiz, boshpanasiz; 2) maxsus – bu podsholik davlat yerlarining doimiy ijarachilari (М.Ю. Юлдашев. К истории крестьян Хивы XIX века. -Т., 1969. С. 41; А.Кошчанов. По поводу термина беватан – “Народы Азии и Африки”. 1965, № 4. С. 102–103).

BESHARIQ – Farg'ona viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi, asosan, pasttekislik, tekislik, qir, toshloq va qumli chala cho'llardan iborat. Janubi-g'arbida qum barxanlari, sharqida Markaziy Farg'onaning So'x – Isfara massivi joylashgan.

Ayrim manbalarda Beshariq nomini quyidagicha izohlangan: “Qadimda aholi suvsizlikdan qiynalib ariq qazib, Ravot tomonidan suv olib kelingach, shodlanib bu ariqni “Behisht ariq” deb nomlaganlar, keyinroq bu yerni Beshariq deb talaffuz qilganlar. Yana bir variantda esa suvsizlikdan qiynalgan xalq Sirdaryodan beshta ariq orqali suv o'tkazib ichganlar, shunga bog'liq holda Beshariq deb nomlangan deyiladi”.

T.Nafasovning yozishicha, ariq so'zi oldidan uch, besh, olti kabi sonlarning qo'shilishi nutqda bor hodisa. Uchariq, Beshariq, Oltiariq nomlari shunday yaratilgan. Bunday nomlarning yaratilishida ariqni boshlangan joyida bir necha shoxobchalarga bo'linishi nazarda tutiladi. Nom dastlab gidronim sifatida yaralgan, so'ngra shu yaqin masofada paydo bo'lgan aholi punktiga nom bo'lib o'tgan.

Ariq (ayiriq so'zidan) – daryo, soy, kanal va boshqalardan sug'orish, suv bilan ta'minlash maqsadlarda inson kuchi bilan chiqarilgan suv shoxobchasi. Qadimdan har bir ariq sug'oriladigan voha, kesib o'tadigan maydon, shahar, qishloqlar yoki uni ochgan kishi nomi bilan atalgan. Katta ariq – anhor deyilgan. Anhor o'zani kengroq, tubi chuqurroq, notabiiy suv yo'lidan besh, ba'zan ko'p yoki oz ariqqa bo'lingan band quyisidagi joy – Beshariq. Tuman ma'muriy markazi Beshariq shahri (1983-yildan).

BESHATMON – Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumanining Nanay qishlog'idan qo'shni Qirg'izistonning Karavon shahriga oqib o'tuvchi ariq nomi. *Beshatmon* gidronimi “besh botmon” so'z birikmasining fonetik o'zgarishga uchragan shakli bo'lib, birikma tarkibidagi ikkinchi so'zning birinchi bo'g'ini-dagi **b** undoshi davrlar davomida tushib qolgan, keyinchalik so'z birikmasi, ya'ni otli birikma yuzaki qaraganda etimologik talqini murakkab tuyuladigan suv obyekti nomiga aylangan: *besh botmonli* > *besh botmon* > *besh + atman* > *Beshatmon*. Aniqrog'i, yer o'lchovi tushunchasini ifodalovchi birikma onomastik konversiya usulida atoqli otga, gidronim (ariq nomi)ga o'tgan. “Botmon” so'zi asli fors-tojikcha bo'lib, og'irlikni ifodalovchi o'lchov birligi. Manbalarda *mann* shaklida ham qo'llanadi.

Botmon so'zi Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari: Arabiston, Misr, Suriya, Iroq, Eron, Turkiya, Hindistonda, shuningdek, Markaziy Osiyoda qo'llanib kelingan. Shariatga ko'ra, botmon asosan 0,832 kg ni tashkil qilgan, le-

kin turli mamlakat va davlatlarda uning mezoni har xil bo'lgan. Markaziy Osiyoda ham botmonning vazni o'zgarib turgan. Jumladan, Farg'ona vodiysida botmon 8–10 pud (131,044–163,805 kg)ga teng bo'lgan¹⁴. Bu o'lchov paxta va mevalarni o'lchashda ham qo'llanilgan. Markaziy Osiyoning ko'p joylarida esa botmon yer sathini o'lchash birligi sifatida qo'llanilib, 1 botmon yer deganda, 1 botmon don yoki paxta ekiladigan maydon tushunilgan¹⁵. Hozirgi o'zbek tilida botmon taxminan bir gektarga teng sath, yer o'lchov birligini ham anglatadi¹⁶. Mavlon akaning meros mahriga tushgan ikki botmon yeri bor (H.G'ulom. "Mash'al"). Biz yuqorida tilga olgan ariqning nomlanish tarixi "*botmon hisob*" so'zining ana shu so'nggi ma'nosi bilan bog'liq.

Nanay qishlog'i hududidagi mazkur ariq dastlab besh botmon – besh gektar yerni sug'orishga xizmat qilganligiga ko'ra, "*Besh botmonli yer arig'i*" deb atalgan. Vaqtlar o'tishi bilan birikma tarkibidagi "*ariq*" so'zi tushib qolgan, "*besh botmon*" birikmasi xalq jonli nutqida hozirgidek *Beshatmon* shakliga kelib qolgan.

Demak, *Beshatmon* gidronimining etimoni *besh botmonli yer arig'i* o'tli birikmasidir. Gidronim tarixan uch ma'noli qismdan tarkib topgan: *besh*, *botmon*, *-li* > *besh botmonli*. Keyinchalik til taraqqiyoti va toponimik derivatsiya natijasida so'z birikmasi fonetik o'zgarishlar bilan gidronimga aylangan: *besh botmonli yer arig'i* > *besh botmonli* > *besh botmon* > *beshatman* > *Beshatmon*.

BESHBOLA – Samarqand viloyatining Jomboy, Bulung'ur, Ishtixon, Pastdarg'om tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Beshbola – etnonim. Qo'ng'irotlarning oyinni bo'limida, Zarafshon qoraqalpoblari, sariqipchoqlar tarkibida, turkman juzlari, marka shoxobchasida Beshbola urug'i mavjud. Qishloq aholisining etnik tarkibi asosida qishloq nomlangan (O'rinboyev, 2003:29).

Farg'ona viloyati Farg'ona shahar kengashiga kiruvchi qishloqlardan biri ham Beshbola deb nomlanadi. Qo'ng'iroq qabilasining kichik bir guruhi beshbola deb atalgan. Respublikada bu etnonim joy nomi sifatida 10 martagacha takrorlanishi qayd etiladi.

Professor Z.Do'simov: Mazkur toponim forsha "*Bolo*" so'zidan olingan bo'lib, "*Tepalik, balandlik*" degan ma'noni beradi", deb yozadilar. Bunday yondashuvda *Beshbola* – "*Tepa oldidagi qishloq*" degan ma'noni anglatadi (Do'simov, 1977). Viloyatdagi Beshbola qishlog'ining geografik o'rnini (rel'yefini) o'rganish, bu nomni etnonim (urug' nomi) deb izohlash haqiqatga yaqin ekanligini ko'rsatadi. Viloyatda *Beshog'a*, *Beshsari*, *Beshog'ayni*, *Besh-*

¹⁴ Хинц В. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. – Москва, 1970.

¹⁵ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2001. – B. 171.

¹⁶ O'zbek tilining izohli lug'ati. T. 1. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 135.

kal, Beshkaltak kabi joy nomlari qayd etilgan, ularning ko'pi etnonim – urug' nomidir.

BESHBOLAARIG'I – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi ariq. Qishloq nomining gidronimga ko'chishi natijasida hosil bo'lgan termin. O'zbek-qipchoqlarning qoraqipchoq tarmog'iga kiruvchi urug'lardan biri Beshbola deyiladi. Jomboy tumanida ham Beshbola nomli qishloq bor.

BESHBO'YNOQ – Andijon shahrining shimolidagi qadimiy qishloq. Qadimgi turkiy tilda tog'ning ingichka siqiq joyi Bo'ynoq atalgan va ikki balandlikni tutashtirgan oraliqqa aytilgan. Hozirgi Beshbo'ynoq qishlog'ining qadimgi o'rni Andijon-Bo'taqora adirlarining yonbosh-etak qismi cho'zilib ketgan balandlik tepaliklarning oralig'i edi. XVI asrdan boshlab o'zbek urug'lari o'rnashib, landshaft asrlar davomida o'zgarib ketgan.

BESHKAPA – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani; Andijon viloyati Asaka tumani; Farg'ona viloyati Beshariq tumani, Namangan viloyati Uchqo'rg'on, Yangiqo'rg'on tumanlari. "Beshkapa" – etnonim; adagine qirg'iz qabilasida Beshkepe urug'i, qoraqalpoqlarda Kepe urug'i, o'zbeklarda Kapa urug'i bo'lgan.

Mazkur toponim Farg'ona vodiysida ham keng tarqalgan joy nomlaridan hisoblanadi. Qamishdan yasalgan, usti somonli loy bilan suvalgan uylar – kapa deyilgan. Beshkapa – beshta kapa ma'nosidadir. Beshkapa bora-bora urug' nomi – etnonimga aylangan. Viloyatda *Beshkapa, Kapa, Kapasaroy, Kapayangi, Katta Beshkapa, Kichik Beshkapa, Pastki Beshkapa, Yuqori Beshkapa* kabi qishloq va mahallalar bor. Ushbu kapa so'zi orqali hosil qilingan toponimlar respublikamizda joy nomi sifatida 40 martaga yaqin takrorlanishini, uning asosiy qismi Farg'ona vodiysida ekanligini qayd etish mumkin.

BESHKENT – Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani markazi, shahar (1982). Naxshab viloyatida eng qadimiy aholi maskani, Qarshi quyisida va atrofida "kent" so'zli birorta qo'rg'on, qishloq, shahar bo'lmagan. Yerqo'rg'on xarobasi o'rnida bo'lgan aholi maskani (shahar) Navkat (Yevropa ilmiy manbalarida – Navtaka) deb atalgan. Qarshi shahri janubida Kat qo'rg'oni bo'lgan. Hozir Kat mahallasi, yaqin o'tmishda Kat qishlog'i. Beshkentdan quyida Navkat qishlog'i bo'lgan. Hozir bu qishloqning nomi – Novqat. Hozirgi Beshkent nomi Somoniy, Yoqut Hamaviy asarlarida *Fijkat/Fijaket* (B.B.Бартольд Сочинения. Т. 1. – М., 1963. – С. 196). XVI asr vaqf hujjatlarida *Vijkat/Bijkat/Bejkat* (P.G.Мукминова. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. по материалам "Вакф-наме". – Т., 1966. – С. 218, 291). Bu nomning (**p**) undosh tovush bilan boshlanadigan varianti ham bo'lgan: *Bijkat/ Bujkat/ Bijkat/ Pijkat/ Pejkat/ Vijkat/ Fijkat*. Aholi maskanlari nomida **kat** va **kent** so'zli nomlar sarhadi bir-biridan farq qiladi.

Eroniy tilli hududlarda **kat** so'zli, turkiy tilli hududlarda esa **kent** so'zli qishloq, qo'rg'on, shahar nomlari tarqalganligi aniqlangan. **Kat** va **kent** so'zlari

qaysi hududdagi nomlar tarkibida bo'lishidan qat'i nazar, qo'rg'on, qishloq, shahar ma'nosini bildirgan. Nomning bosh qismi bo'lmish **besht** so'zi **Beshkent** nomi haqida turli izoh, talqinlar yaratilishiga sabab bo'lgan: *Besh+kent – beshta qo'rg'on. Besh+kent – yaxshi qo'rg'on.*

Fors-tojik tilida **besht** so'zining "*yaxshi, ajoyib, durust*" ma'nolari ham bor. Besh+kent – Beshkas nomining o'zgargani, beshta og'ayni beshta qo'rg'on qurgan. Besh+kent nomi azalda Pesh+kent tarzida bo'lgan – old qo'rg'on, oldingi qo'rg'on, sharq tomondagi qo'rg'on (Z.Do'simov, 1977). Beshkent – beshkal urug'ining qishlog'i. Bu izohlarning barchasi o'zbekcha "**besht**", fors-tojikcha "**pesh**" so'zlarining ma'nolariga asoslanib yaratilgan. Beshkent nomidagi **besht** so'zining o'zbekcha **besht** so'ziga daxli yo'q. Nomning bosh qismidagi *besht/pesh/bij/pij/fij/vij* so'zi shahar/qo'rg'onning joylashgan o'rni bilan bog'liq belgisini bildirgan. Qo'rg'onning o'rni Naxshab shahrining o'rni bilan qiyoslangan.

Ana shu qiyos asosida aytish joizki, nom boshidagi "besht" so'zi – "quyi, adoq" yoki "old, yuqori" ma'nolarini bildirgan bo'lishi mumkin: *Beshkent – quyi qo'rg'on. Beshkent – yuqori qo'rg'on, kun chiqar tomondagi qo'rg'on.*

BESHKUBI – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumani; Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. Beshkubi – etnonim: Xitayizi unchalik katta bo'lmagan o'zbek urug'lari avlodidan sanaladi (X.Doniyorov, O'zbek shajara va shevalari).

BESHQO'SH – Sirdaryo viloyatining Mirzaobod tumanidagi qishloq bo'lib, o'zbek urug'laridan birining nomi. Asosiy aholisi "beshqo'sh" urug'idan bo'lgani uchun ushbu qishloq nomini olgan. Bu yerda yashovchi aholi, asosan, Zomin tog'laridan ko'chib kelgan.

BESHOG'OCH DARVOZASI – Ko'kcha dahasining janubiy qismida. Bu darvoza nomini Beshog'och qabilasi nomidan olingani qayd etilgan. U holda mazkur toponim etnotoponimlar guruhiga mansub bo'ladi. Ba'zi tadqiqotlarda esa bu so'z "beshinchi manzil" ma'nosini anglatishi haqida yozilgan. Mazkur darvozaning nomi Muhammad Solihning XIV–XV asrlar uchun bergan ro'y-xatida mavjud. Keyingi davr rus manbalarida ham u qayd etilib, "Beshagach" shaklida berilgan. Beshog'och darvozasi XX asr boshlarigacha bo'lgan, bu yerlarda Beshog'och mahallasi joylashgan. Hozir mazkur hudud "Beshyog'och" deb ataladi, sababi, vaqt mobaynida "Beshog'och" toponimi xalq talaffuzida birmuncha o'zgarib, "Beshyog'och" shaklini oldi.

BESHPAYKAL – qishloq. Surxondaryo viloyatining Angor tumani; Samarqand viloyatining Narpay tumani; Buxoro viloyatining Kogon tumani. Qadimgi O'rta Osiyo paykal termini.

X asrdan boshlab, manbalarda yer-suvdan foydalanish haqida tilga olinadi, u turli tumanlarda har xil qo'llaniladi: yer uchastkalari maydoni va suvni

o'lchash ma'nosida. Paykallarning o'lchovi turli joylarda yer uchastkasi sifatida turlicha bo'lgan: 12 gektardan 160 gektargacha. Paykal hammasidan ko'proq suvdan foydalanish bilan bog'liq yer uchastkalari sifatida mashhurdir. **Paykal** so'zi ikki komponentdan tashkil topgan: **pay** (turkcha) – "qism", yer maydoni; **kal** (forscha) – "xandaq" (А.Б.Вильданова, О.Д.Чехович. Об общественном водо-земельном пользовании, обозначаемом термином пайкал, ж. "Народы Азии и Африки", 1965, №1. С. 110–112).

Mazkur komponentlar bilan bog'liq tarixiy toponimlar Buxoro shayxlari arxivlarida qayd etilgan (XVI–XVII asrlar) (П.П. Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. К истории феодального земледелия в Средней Азии в XVI–XVII вв. –М. – Л., 1954. С. 188).

BESHSARI – Farg'ona viloyati Beshariq tumanidagi qishloq nomi. Namangan viloyati Pop tumanida ham shu nomdagi qishloq qayd etilgan. Sari qipchoqlarning bir urug'i Beshsari deb atalgan (Qorayev, 1987).

BESHTA – Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. O'zbek tilida jamlovchi sonlardan toponimlar hosil qilinmaydi (Beshta – beshala). Z. Do'simovning fikrlariga ko'ra, **Peshdaha** (daha – ma'muriy birlik) –Beshtaga aylangan. (Aslida, Beshta besh raqami bilan emas, Xorazm shevasida "**pesh**" so'zi bilan bog'liq, **pesh** – "**old tomon**" ma'nosini ifodalagan, shuning uchun Z.Do'simov **Peshdaha** deb to'g'ri ta'kidlagan va **Peshdaha** – "old qishloq" ma'nosini ifodalaydi).

BESHTERAK – Farg'ona viloyatining Buvayda tumanidagi qishloq nomi. O'simliklarning kamligi yoki sanoqli ekanligini, biroq shu hudud uchun xarakterli belgi vazifasini o'taganligi uchun qo'yiladigan nom (Oxunov, 1989). Bunday nomlardan viloyatda *Chorbog'*, *Yakkatut*, *Qo'shchinor* kabilarni, qo'shimchasiz o'zak holida ishlatiladigan *Archa*, *Rayhon*, *Sadda*, *Qayrog'och* nomli qishloqlarni ham keltirish mumkin.

BESHTOL – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Besh, tol (Beshtol). Tol – daraxt nomi bo'lib, mo'ljal olish uchun xizmat qilgan va tez-tez toponimlar tarkibiga kiradi (Qatortol – tollar ekilgan qator).

BESHUY – Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi mahalla nomi. Hali hududlar markazlashtirilmagan va ko'challashtirilmagan vaqtda mazkur hududda dastlab faqat beshta uydan iborat bo'lgan aholi punkti mavjud bo'lgan, keyinchalik ushbu hudud markazlashtirilib, ko'plab oilalar ko'chib borib joylashgandan keyin ham shu nom saqlanib qolgan va shuning uchun mazkur nom bilan atalgan.

BESHECHKI – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. Echki – etnonim. Echki – qatag'on qabilasi o'zbek urug'i nomi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 105).

BESHYUZ – qishloq. Toshkent viloyatining Bekobod tumani. Beshyuz (beshjuz) – Jizzax viloyatining G'allaorol va Zomin tumanida yashovchi yuz

qabilasi o'zbek urug'i nomi hisoblanib, mazkur qishloq shuning uchun ham shunday nomlangan.

BESHTENTAK – Samarqand viloyati va Toshkent viloyatidagi qishloq. Toponimning shakllanishi va kelib chiqishi to'g'risida bir necha farazlar mavjud:

1. Avvallari odamlar bir-biriga haddi siqqani uchun hazillashib chaqirish ma'nosida bir guruh vakillari ikkinchi bir guruhning vakillarini chaqirishda "besh tentak" deyishgan.

2. Toponim ikki ma'noli qismdan iborat: *besh, tentak*. Ikkalasi ham topoasos hisoblanadi. Bular birikib, oldin qo'shma so'zni, keyin etnonimlashuv jarayonida etnonimni, so'ngra toponimlashuv jarayonida etnotoponimni hosil qilgan: *besh+tentak > besh tentak > beshtentak > Beshtentak*.

Demak, bu toponim etnonimdan shakllangan bo'lib, "*beshtentak urug'i vakillari yashagan joy*" degan ma'noni anglatadi. Uning etimoni qo'shma so'z shaklidagi *beshtentak* etnonimi, etnonimning etimoni esa *besh tentak* qo'shma so'zi sanaladi.

Beshsariq toponimi ham etnonim nomidan hosil bo'lgan. Toponim ikki topoleksemdan tashkil topgan: *besh, sariq*. U quyidagicha shakllangan: *besh+sariq > besh sariq > beshsariq > Beshsariq*. Ikki so'zning qo'shilishidan, avval *beshsariq* etnonimi hosil bo'lgan, so'ngra etnonim toponimga ko'chgan. Toponim beshsariq urug'i vakillari yashagan obyektning nomini ifodalab, etnotoponimlardan biri hisoblanadi. Uning etimoni *beshsariq* etnonimi, etnonimning etimoni esa *beshsariq* qo'shma so'zi hisoblanadi.

BESHYOG'UCH – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Mahalla nomi beshog'och nomli qabila bilan bog'liq. "**Beshog'och**" qo'shma toponim bo'lib, "*besh*" va "*og'och*" so'zlarining qo'shilishidan hosil topgan. H.Hasanov fikriga ko'ra, **Beshog'och** – "*beshinchi yog'och*", ya'ni "*beshinchi stansiya*", Eski Toshkentdan hisoblaganda beshinchi karvonsaroy ma'nosida ham talqin qilinadi ("*og'och*" yoki "*yog'och*" – masofa o'lchov birligini anglatgan, taxminan 7–8 km.). Tarixchi Muhammad Solihxo'ja asarida mazkur toponim "**Beshog'och**" shaklida berilgan va qabila nomi ekanligi qayd etilgan. Beshog'och mahallasi aholisi aholisi misgarlik, egarchilik, tikuvchilik, pishiq g'isht tayyorlash kabi kasblar bilan mashhur edi. Daha hududida bog'lar ham ko'p bo'lgan. Shahar tashqarisidagi yerlarda beshog'ochliklarning bog'lari va dehqonchilik yerlari (mavzelari) joylashgan.

Ushbu nom Samarqand viloyatida mavjud.

BIRKUNLIK – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi. Nomning tovush va so'z tarkibi o'zgargan. Ayrimlar qishloq bilan Kitob shahri yoki markaziy bozor orasidagi masofa bir kunlik yo'l bo'lgan, markazdan ancha uzoq bo'lgani bois bir kunlik yo'l → Birkunlik deb atalgan deyishadi.

Tilshunos olim X.Doniyorov esa nom asossiz tarzda o'zgartirilganligini qayd etadi. Uning azaliy shakli – *Burgutli/ Burqutli*. O'zbek xalqi tarkibiga kir-

gan urug'lardan biri – *burgut/burqut* (X. Doniyorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari. – T., 1968. – B. 81).

Burgutli, Burqutli nomining qarluq lahjasidagi shakli – *Burgutlik, Burqutlik*. Shahrisabz, Kitob tumanlari shevasida ham *-li* qo'shimchasi *-lik* qo'shimchasi tarzida aytiladi va yoziladi.

BIRQOZONLIKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasining Qo'ng'iro't tumanidagi ovul nomi. Birqozon (yoki saqoqush), Birqozonliko'l – Saqoqush ko'li ekanligi qayd etilgan va shuning uchun ham shunday nomlangan.

BIRLASHGAN – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu termin "*birlashmoq*" so'zining sifat-doshi asosida nomlangan bo'lib, u "*o'zaro jipslashgan, o'zaro kelishilgan*" ma'nolarini ifodalab, mazkur hududning aholi vakillari birlashsin, deya shunday atalgan.

BITIKLIK – Mo'g'ultav tog'laridagi dara (O'zbekiston va Tojikiston chegaralarida). *Bitik* – yozuv. *Bitiklik* – "*yozuvi bilan*". Daraning qoyalarida turli xildagi yozuvlar uchraydi, shu jumladan, shoir Amir Ma'sudning she'rlarida ham qayd etilgan.

BIYDAYKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Qorao'y" OFY hududida joylashgan quruq ko'l nomi. Ko'l joylashgan hudud dastlab bug'doy ekiladigan o'y joy ekan, keyinchalik bu hududni suv bosgan va ko'l shu nom bilan atalib ketgan. Hozirda ko'l yo'q, lekin nomi saqlanib qolgan.

BIYA – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Ilmiy manbalarda Nayman qabilasining bir urug'i biya deb ataladi (O'rinboyev, 2003:29).

BIYASIG'MAS – Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi dara, eski qishloq nomi hisoblanadi. Oykonim shakllanishining talqini bo'yicha bir necha taxminlar bor:

1. Bu toponim chorvadorlar tomonidan yaratilgan. Ular yashaydigan joylari tor bo'lgani uchun *biyasig'mas* deb atashgan. Oldin bu birikma bir xonadon uchun aytilgan, keyin butun qishloqqa shu birikma nom bo'lib qolgan.

2. Toponimi uchta ma'noli qismdan iborat: *biya, sig', -mas*. Bu toponimda ikkita topeleksema bor: *biya* va *sig'moq*. Tabiiy geografik omilning ta'sirida, obyektning nomlanish ehtiyoji bilan hamda toponimlashuv va toponimik derivatsiya oqibatida joy nomi shakllangan: *biya+sig' + -mas > biya sig'mas > Biyasig'mas*. Ungacha *biya sig'mas* ko'rinishidagi predikativ birikma holatida bo'lgan.

"**Biya**" so'zi bir ma'noga ega. Otning urg'ochisi. Bu ma'nosi bilan ushbu so'z "*sig'moq*" so'zining "*joylashmoq*" ma'nosiga moslashgan. Sifatdoshning bo'lishsizlik shaklini hosil qiluvchi *-mas* qo'shimchasi bu predikativ birikmaning yuzaga kelishida vosita bo'lgan. *Biya sig'mas* predikativ birikmasi toponimikadagi birlamchi o'tish qonuni asosida toponimga aylangan. So'zsiz, bu yerda ham toponimik derivatsiya jarayoni bor. Hosil bo'lgan joy nomi-

ning etimoni predikativ birikmaning ot+sifatdosh ko'rinishidagi birikmaga oid: *biya sig'mas*. Bu yerda, albatta, ekstralingvistik omillardan biri bo'lgan geografik omilning mavjudligini ta'kidlash shart.

BICHOQCHI – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. **Bi-choqchi** aslida **Pichoqchining** dialektal varianti bo'lib, u "*pichoq tayyorlaydigan usta*" ma'nosini ifodalaydi. Zarafshon daryosining quyi oqimida **pichoq** so'zi **bichoq** sifatida talaffuz qilinadi.

BOBIRTEPA – Toshkent viloyatining Bo'ka tumanidagi cho'qqi nomi. Bu yerda Samsirak qishlog'ida 907-hijriy yili (mil. 1501–1502-yillar)da bir necha bor Zahiriddin Bobur bo'lgan (M.E. Массон. Ахангерах. С. 117). Balki bu toponim shu haqida guvohlik berar. Qashqadaryo viloyatidagi *Bobirtepa*, *Bobirgurgon* toponimlari Hindistondagi Boburiylar sulolasining asoschisi Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) bilan bog'liq.

Qirg'izistonning O'sh viloyatida Bobul qishlog'i bor. Keksa insonlar o'zining harbiylari bilan mazkur o'lkalarda bo'lgan, asli kelib chiqishi andijonlik hisoblangan Bobur nomi ularning qishlog'ining nomi ekanini qayd etishadi.

Bobur nomi Rossiyada ham mashhur. Rus onomastikasida uchraydigan *Baburin*, *Baburov*, *Zababurin*, *Baburchyonok*, *Babur* kabi familiyalar shular jumlasidandir. G.F. Blagova aynan Zahiriddin Bobur bilan bog'laydi.

Qiziqarlisi shundaki, XVI asrdagi "yozma kitoblar"da Nijneye Baburino tilga olinadi; undan tashqari, Vladimirsk viloyatining Kirjak tumanida hozirgi davrda ham Baburino nomli qishlog'i bor, balki bu qadimgi bo'sh yer Nijneye Baburinodan kelib chiqqandir.

BOBO XUROSON – Andijon viloyatining Marhamat tumani markaziga yaqin qishloqning nomi. Uning tarixi xalq og'zaki ijodida ba'zi rivoyat-naqlar bilan izohlanib kelinadi. Bizning tekshirishlarimiz shundan dalolat qiladiki, Bobur otasi Umarshayx Mirzo davridan boshlab, Andijonda ma'naviy-ma'rifiy hayot sezilarli darajada rivojlanib, atrofda ilm ahli – ulamolar, shoirlar kelib o'rnashgan. Shulardan biri hirotlik katta olim Mavlono Shayx Husayndir (uning nomi hamon xalq xotirasida saqlanadi).

Fikrimizcha, o'sha olimning safdoshlaridan yoki shogirdlaridan biri bugungi Marhamat tomonga borib, turib qolgan. Uning vafotidan so'ng o'sha mahalla, keyincha esa butun qishloq Bobo Xuroson(iy) deb atalib ketgan.

BOBOILOHIY – Xurosondagi kent. "Boburnoma"da Sulton Husayn Mirzo (Husayn Boyqaro) vafot etgan joy sifatida eslatilgan. "Bu [911]-yilning oxiri zulhijja oyida Sulton Husayn Mirzo Shayboniyxonning ustiga cherik tortib, Boboilohiyg'a yetganda tengri rahmatig'a bordi" (B.127). Mirxondning "Ravzat as-safo" asarida bu sana aniqroq yozilgan va 911-yil 11-zulhijja (1506-yil 5-may), dushanba, hayit kunining ertasiga, quyosh botishi paytida, ul saltanat osmonining quyoshi mag'rib tomon ko'chdi, deyilgan.

BOBOSHAYX – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Toponimning asosini tashkil qiluvchi **“shayx soʻzi oliy musulmon ruhoniylari vakilini hamda mozar va boshqa ziyoratgohlar mutasaddisi”** maʼnosini ifodalaydi. Mahalliy aholining maʼlumotlariga koʻra, qadimda qishloq hududida kekxa yoshli shayx yashagan. Shu sababli qishloqning nomi ham Boboshayx deb atalgan.

BODIYA-I XURDAK – Navoiy viloyatining Karmana shahri qadimgi nomlaridan biri. Narshaxiyning “Buxoro tarixi” va akademik V.V.Bartoldning asarlarida bu nom **“koʻzacha”** sifatida qayd etilgan.

Badiya (bodiya)ning boshqa bir maʼnosi – **“choʻl”, “dasht”**. **Badiyai Xurdak** – **“katta boʻlmagan dasht”**. Narshaxiy “Buxoro tarixi” asarida Buxoro atrofida Dashtak nomli joyni aynan shu maʼnoda tilga oladi (**dasht**, – ak erkalash qoʻshimchasi).

Bu dasht Eronda **Sarob-i bodiya** deb nomlanib, u **“sarobdagi dashtliklar”** maʼnosini ifodalaydi.

BODOQSOY – qishloq va ariq nomi. Toshkent viloyatining Boʻstonliq tumani; bodoq – etnonim. Xorazmiy tilida esa **bodoq** – **ariq, kanal** maʼnosini ifodalagan.

BODOMCHA – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Ilgari qishloq hududida bodomzorlar koʻp boʻlgan. Mazkur nom **bodom** soʻzi va **–cha** affiksining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. Demak, Bodomcha – **“bodom koʻp oʻsadigan joy”** maʼnosidadir.

Shuningdek, Buxoro viloyatining Vobkent tumanida shunday nomli toponim mavjud boʻlib, u aynan shunday maʼnoda ekanligi qayd etiladi.

BOFANDALAR – Buxoro viloyatining Gʻijduvon tumanidagi qishloq. **Bofanda** forscha boʻlib, u **“Tikuvchi”** maʼnosini ifodalaydi. Demak, **Bofandalar** – **“Tikuvchilar”, “Tikuvchilar qishlogʻi”** maʼnosini bildiradi.

BOLATOSH – Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumanidagi qishloq. Bola, tosh (bolaning gavdasini eslatadigan tosh). Balki forscha **bolo** – **yuqori, yuqorigi, baland**”, oʻzbekcha – **tosh** maʼnosida ham boʻlishi mumkin. Agar shunday boʻlsa, **Bolatosh** – **“baland tosh” (qoya)** maʼnosini ifodalaydi.

BOLGʻALI – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo, Bulungʻur, Narpay, Pastdargʻom, Paxtachi; Navoiy viloyatining Xatirchi tumani; Jizzax viloyatining Gʻallaorol, Forish, Zomin tumanlari. **Bolgʻali** – yuz, qoraxitoy, qoʻngʻirot qabilalari urugʻlaridan biri; **balgʻali (balgʻa)** etnonimi qozoqlar, boshqirdlar va boshqa turkiy xalqlarda ham qayd qilingan (S.Qorayev, 1978).

BOLDIR – Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumani va Surxondaryo viloyatining Muzrabod tumanlaridagi qishloq nomi. Baldir (**boldir**) – **choʻqqi** maʼnosini ifodalaydi (Древнетюркский словарь. С. 28). Ayrim manbalarda etnonim boʻlishi mumkinligi ham qayd etiladi.

BOLQUDUQ – quduq. Navoiy viloyatining Tomdi tumani. *Bol* – “asal”, *bolquduq* – “chuchuk suvli quduq” ma’nolarini ifodalasa, cho’l-sahrolarda cho’ponlar uchun asosiy taxmini joy ma’nosini ham bildiradi.

BOLTA – Samarqand viloyatining Oqdaryo, Kattaqo’rg’on, Poyariq tumanlari, Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumanlaridagi qishloq nomi. Mazkur nom etnonim hisoblanadi. Uning Toshkent viloyatining Quyi Chirchiq tumanida **Qorabolta** shakli ham mavjud. *Baltali* etnonimi mashhur bo’lib, u bolta shaklidagi tamg’ani eslatadi. Qozoq olimining ma’lumotiga ko’ra, Baltali – O’rta juzning asosiy qabilalaridan biri (С.А. Аманжолов. Вопросы диалектологии и истории казахского языка, ч. I. –Алма-Ата, 1959. С. 9, 14, 16). Toponimikaning ma’lumotlari bo’yicha ta’kidlash mumkinki, *Boltali* etnonimi (qisqartirilgan varianti *bolta*) o’zbeklar tarkibida bo’lgan.

BOLTABOSHI – Samarqand viloyati Poyariq tumanidagi qishloq. *Bolta* nom hisoblanib, *boshi* esa, shu urug’ning boshi ma’nosidadir. Shuningdek, qozoqlarda Boltali asosiy urug’lardan biri hisoblanadi. S.Qorayevning fikricha, Boltali (bolta) urug’i o’zbeklar tarkibiga ham kirgan bo’lsa kerak (Qorayev. 1978, 39).

BOLTAKO’L – Farg’ona viloyati Qo’shtepa tumanidagi qishloq nomi. Urug’ nomidan olingan, degan fikrlar bor. Biroq bu so’z ko’l kotlovinasining shakli-dan olingan bo’lishi ham mumkin. Viloyatdagi *Achchiqko’l*, *Damko’l*, *Ko’lbo’yi*, *Ko’lariq*, *Qorako’l*, *Oydinko’l* kabi joy nomlarini paydo bo’lishida ko’l so’zi asosiy o’rinni egallaydi.

BOLTAMING – 1926-yilgi aholi ro’yxatida Mitan tumanidagi qishloq sifatida qayd qilingan. Tamg’asi bolta shaklida bo’lgani uchun shunday nomlangan urug’ qishloq nomiga asos bo’lgan.

BOLTAMOZOR – Toshkent shahri hududidagi qabriston, shunday nomli urochishche Qozog’istonda bor. Qozoqcha Balta (baltali) urug’i bilan nomlangan.

BORSAKELMAS – Qoraqalpog’iston Respublikasi Orol dengizining suvi kamaymasdan oldin katta orol bo’lgan, hozir yarim orol.

Orolning nomi haqida turlicha rivoyatlar bor. Shulardan biri haqiqatga yaqinroq bo’lib, ilgarilari Orol atrofidagi boylar qish paytlarida chorva mollarini muz ustidan sero’tli orolga haydab borib, bahorda muz erishi oldidan chorvalarini yana orol sohiliga olib qaytishar ekan. Bir yili bahor erta kelib, muz erib ketganidan mollar o’sha orolda qolib ketgan emish. Shundan keyin orol *Borsakelmas* deb atalar ekan.

BOSAY – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtako’pir tumani markazidan oqib o’tuvchi kanal nomi. Kanalning Bosay deb nomlanishining sababini 60 yoshli (2017-yil) Qadir bobo quyidagicha tushuntirdi: uning Bosay degan bobosi cho’pon bo’lgan. Har kuni ot bilan mol boqqan. Kunlarning birida otni

minib uyiga kelayotganda, kanalga oti bilan qo'shilib oqib, cho'kib ketadi va shundan so'ng mazkur kanal *Bosay* nomi bilan ataladi.

BOTIR – Andijon viloyatining Baliqchi tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanida *Botirboy*, Andijon viloyatining Izbosgan tumanida *Botirobod* shaklidagi qishloq, Farg'ona viloyatida esa *Botirsoy* nomli ariq mavjud. Xullas, deyarli barcha turkiy xalqlarda *Botir* etnonim sifatida qayd etilgan.

BOTQOQQUM – Amudaryo va Zarafshonning quyi qismida joylashgan Qizilqumning janubiy qismi shunday nomlangan. *Botqoqqum* – “*botqoq sochiluvchan qum*” ma'nosini ifodalagan.

BOVURCHI – atrofi tabiiy narsalar bilan o'ralgan chegara, Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani. *Bovurchi* (“*dasturxonchi*”) – Chingizxon davrida “*ovqat va ichimlik mudiri*”, keyinchalik *xonning asosiy oshpazi (bakovul)* bo'lgan. Demak, *Bovurchi* – “*oshpaz*” ma'nosini ifodalaydi.

BOZORBOSHI – Farg'ona viloyati Oltiariq va O'zbekiston tumanlaridagi qishloq va mahallalar nomi. Markaziy Osiyoda kishilarning iqtisodiy turmushida savdo va transportning ahamiyati yuqori bo'lgan. Savdo mazkur hududning gullab-yashnashiga ta'sir o'tkazgan. Shu bois “bozor” iborasi toponimlar tarkibida keng tarqalgan. Viloyatda *Bozor*, *Bozoryaypan*, *Yog'bozori*, *Saribozorcha*, *Ustabozor*, *Yangibozor* kabi joy nomlari mavjud.

Andijon viloyati Izbosgan tumanidagi qishloq ham shunday nomlanadi. U “*Bozorda*”, “*Bozorning yonida*” (aynan “*bozor boshi*”); forsha ekvivalenti *Saribozor (Sarbozor)* aynan shu ma'noni ifodalaydi.

BOZORJIQ – Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi qishloq nomi. U adabiy tilda “bozorcha” ma'nosini ifodalaydi. Hozirda mazkur toponimning nomi kekxa avlod vakillari nutqidagina tilga olinadi, xolos.

BOZORCHABOLO – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. **Bozorcha** – *unchalik katta bo'lmagan savdo joyi*, *bolo* – *yuqori*, *yuqori qism*, **Bozorchayi bolo** – “*yuqori bozorcha*”. Shunday deb nomlangan qishloqlar Respublikamizning boshqa hududlarida ham bor.

BOY – Farg'ona viloyatida keng tarqalgan joy nomlaridan biri, ushbu mas-kanda yashayotgan kishilarning mulkiy holatiga nisbatan yoki biror kishiga qo'yiladigan ism nomidan joy nomi hosil qilingan.

Boymahalla, *Boyto'pi*, *Botirboy*, *Jumaboy*, *Katta-boybuchcha*, *Meliboy*, *To'laboy*, *Toshboy zamini*, *Uzoqboy*, *O'rinboy*, *Qo'qonboy* kabi joy nomlari shu-lar jumlasidandir.

BOYBICHAKON – Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qaynatilgan tuzning paydo bo'lgan joyi. **Boybicha** (eski o'zbekcha, qirg'izcha, qozoqcha) – *boyning xotini*, *boyning katta xotini*; **kon** (forsha) – *paydo bo'lgan joy*.

Taxmin qilish mumkinki, “boybicha” soʻzi moʻgʻulcha boʻlib, dastlab *bay-djin*, *baychin*, *baycha* tarzida talaffuz qilingan. Oʻxshashligi boʻyicha va “*bayvachcha*” soʻzining taʼsirida (boyning oʻgʻli) oʻzbek tilida *boybicha* va *boyvuchcha* sifatida talaffuz qilinadigan boʻlgan yoki moʻgʻulcha *djin*, *chin* qoʻshimchalari ayollik jins belgisini koʻrsatuvchi affiks boʻlib xizmat qilgan, masalan, *gʻunan* – uch yoshli ot, *gʻunajin* – uch yoshli hoʻkiz yoki sigircha, *dunan* – toʻrt yoshli ot, *dunajin* – yosh (toʻrt yoshli) hoʻkiz yoki sigir; *megajin* – toʻngʻizning urgʻochisi va boshqalar.

BOYBOGʻISH – Samarqand tumanining Jomboy tumanidagi qishloq nomi. **Bagʻish** – qirgʻiz urugʻining “butoq” maʼnosidagi nomi. Fargʻona vodiysining oʻzbek qismlarida *Bogʻish*, *Saribogʻish*, *Choʻngbogʻish* kabi qishloqlar mavjud. Baʼzan Bogʻishni oʻzbek urugʻi deb ham hisoblashishadi (В.П. Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. –Казань. 1886. С. 13.)

BOYBOʻL – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. **Boyboʻl** – “*boy boʻl*” maʼnosidagi etnonim (qozoqlar, turkmanlar, balki oʻzbeklar tarkibida ham boʻlishi mumkin).

BOYBOʻRI – Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Boyboʻri – “Alpomish” dostonidagi toʻrt qahramonlardan biri (jarayonlar hozirgi Surxondaryo viloyati hududida boʻlib oʻtadi). Katta ehtimollar bilan bu etnonim.

BOYBOʻTA – Fargʻona viloyatining Qoʻqon shahridagi mahalla nomlaridan biri. Boyboʻta urugʻ nomlaridan biri boʻlib, u etnonim hisoblanadi. Bundan tashqari, qirgʻiz qabilalari boʻlimlaridan biri Бағыш ham shunday deb nomlangan.

BOYOVUT – Sirdaryo viloyati tarkibidagi tuman va shahar nomi. Boyovut tumani viloyatning sharqiy qismida, Mirzachoʻl dashtining janubida joylashgan. Relyefi, asosan, tekisliklardan iborat boʻlib, uning yuzasi allyuvial yotqiziqlar bilan qoplangan. Tuman nomiga aylangan Boyovut – Oʻzbekiston hududida qadimdan yashab kelgan turkiy urugʻlardan birining nomi.

Rashididdinning “Jome ut-tavorix”, Abulgʻozi Bahodirxonning “Shajarai turk” asarlarida Chingizxon qoʻshinlari bilan birga kelgan qabilalar orasida Boyovut urugʻi tilga olingan. *Boyovut* – “*boy*”, “*boylar*” degan maʼnolarni anglatadi. Qozoqlarning Argʻin qabilasi tarkibida ham bayaut urugʻi qayd qilingan. Ayrim mutaxassislar, jumladan, boshqird etnolog olimi R.G.Kuzeyev Boyovut bilan Bayot aslida bir qabila, deb hisoblaydi.

Rashididdinning yozishicha, qadimgi vaqtda boyovut ancha katta qabilalardan biri boʻlib, bir necha tarmoqqa boʻlingan. XII-XIV asrlarda Boyovutlarning katta bir qismi oʻzbek, turkman xalqlari tarkibiga kirib, ular bilan aralashib ketgan. Qoʻlyozma nasabnomalarning baʼzilarida boyovut qadimiy 92 oʻzbek urugʻining biri sifatida koʻrsatilgan.

Boyovut so'zining kelib chiqish tarixiga oid rivoyatlarga asoslangan boshqa talqinlar ham bor. Masalan, rivoyatlardan birida qadimda bu yer otlarga boy bo'lgan va "otga boy", "boy ot" so'zlaridan kelib chiqqan deyilsa, boshqa rivoyatda bu yerlar o'tga boy joylar bo'lgan, *Boyovut* – "boy o't" so'zidan kelib chiqqan deyiladi. XVI asrda yashagan farg'onalik Mulla Sayfiddin Axsikandiyning "Majmu-at-tavorix" asarida Boyovut 92 bo'vli o'zbek urug'laridan biri sifatida qayd qilingan.

Tuman ma'muriy markazi – Boyovut shahri (1991-yildan). O'tgan asrning 60-yillarida Mirzacho'lni o'zlashtirish harakati boshlanishi bilan uzoq-yaqindan ko'chib kelganlar va quruvchilar hisobiga shahar kengaygan. Shahar 1961–1991-yillari *Dmitrovo* deb atalgan.

BOYG'UNDI – Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi shaharcha (2009). Shuningdek, Qarshi tumanida qishloq va Kasbi tumanida esa mahalla nomi ham shunday ataladi. Mang'itlarning bir urug'i – Boyg'undi. Ba'zan Boyg'undi mang'it ham deb atashadi.

Mahalliy aholi *boy qo'ndi*, *qo'nish qildi*, *qo'rg'on qurdi* tarzida izohlashadi. Bu – xalq og'zaki ijodining izohi. Boyg'undi – qadimgi turkiy xunn xalqi nomi bilan bog'liq etnonim. Etnonim tarkibidagi "boy" so'zining ma'nosi – *ulug'*, *qudratli*; *ulkan*, *yuksak* demakdir. Bundan tashqari, totem vazifasini bajargan va jamoa uchun totem hisoblangan qushning nomi ham hisoblanadi. Boyqushni totem qilib tanlagan. *G'undi/qundi/xundi/g'unli/qunli/xunli* so'zlari esa etnonim sifatida qayd etilgan.

BOYQOZOQ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Viloyat tumanlari hududlarida "qozoq" etnonimi ishtirok etgan geografik nomlar juda ko'plab uchraydi. *Maydaqozoq*, *Beshqozoq*, *Qozoqlar* (Narpay), *Qozoqot* (Kattaqo'rg'on), *Qozoqovul*, *Kichikqozoqovul*, *Qozoqxurmi* (Oqdaryo), *Qozoqtepa*, *Qozoqko'prik* (Urgut) kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur nomlar turli siyosiy voqealar bilan bog'liq tarixiy ma'lumotlar berish bilan ajralib turadi. Jumladan, tarixchi Mahmud ibn Valining aytishicha, Buxoro hukmdori Imomqulixon o'z amakisi Valimuhammadxonga qarshi kurashda qozoq xoni Ishim Sultondan yordam so'ragan va evaziga uning o'g'li Jonibek Sultonga Sog'arj tumanini tuhfa qilgan (Ahmedov. 1982 : 107).

Ko'rinib turibdiki, qozoqlarning Movarounnahrda kelib o'rnashishlari, ko'pchiligining qaytib ketishlari bir paytda sodir bo'lmasdan, vaqti-vaqti bilan yuz berib turgan va bu hodisa mahalliy toponimiyada o'z aksini topgan.

BOYQOZON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi qishloqni *Boyqazon* deb ataydi. Buxoro viloyatining ko'pgina hududlarida *qozon* so'zini *qazon* shaklida talaffuz qilish hollari uchraydi. Toponim ikkita so'z – *boy* va *qozon* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Toponimning birinchi komponenti – *boy* soʻzi “*badavlat odam*” maʼnosini bildiradi. Ikkinchi komponenti – *qozon* soʻzi esa – *ovqat pishiriladigan quyma choʻyan idishni* bildiradi.

Mahalliy aholining maʼlumotlariga koʻra, ilgari bu hududda boy temirchi, misgarlar yashagan boʻlib, ular qozon va har xil xoʻjalik buyumlari yasashgan. Ammo, *Qozon* nomli etnonim – urugʻ nomi mavjudligini eʼtiborga oladigan boʻlsak, *Boyqozon* – “*qozon urugʻidan boʻlgan boylar bunyod etgan (qurgan) qishloq*” maʼnosini anglatadi.

BOYQOʻNGʻIR – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Shuningdek, Boyqoʻngʻirsoy nomli ariq ham bor boʻlib, u Sangzor daryosining oʻzani (shu yerda) sifatida qaraladi. Aslida esa Boyqoʻngʻir etnonim hisoblanadi.

BOYQUT – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Ilmiy manbalarda Boyqut etnonim sifatida qayd etiladi (X.Doniyorov. Oʻzbek shajara va shevalari).

BOYLIK – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Qishloq nomiga asos boʻlgan *boylik* soʻzi “*mol-mulk*”, “*davlat*”, “*moʻllik*” kabi maʼnolarni anglatadi.

Xalq etimologiyasiga koʻra, qishloq joylashgan hududda Rahmatboy ismli boy hosildor bogʻlar yaratgan, shu sababli ham qishloq mazkur nomni olgan. Bu, albatta, xalq etimologiyasi. Ammo qishloqning nima sababdan bunday nomlanganligi nomaʼlum.

BOYLIOTA – Miyonqolning qadimiy qishloqlaridan biri. Sugʻd azizlaridan Abul Hasan Rastafigʻoniy mozori ushbu joydadir. Qishloq XVI asrgacha *Rastivagʻn* deb atalgan. Ushbu toponimning etimologiyasi haqida turlicha fikrlar bor.

V.A. Livshis qishloq nomi Mugʻ bitiklarida tilga olingan dehqon Rustning ismi bilan bogʻliq, deydi. O.I.Smironova esa, qadimiy Eron ilohi Rashna nomiga aloqador, deb izohlaydi. Toponimning birinchi qismi adolat ilohi Rashna nomi va ikkinchi qismi “*bagʻn*” (sugʻd tilida “*ibodatxona*”) soʻzlaridan yasalgan va *Rashibagʻn* shaklida boʻlgan hamda “*adolat ilohi ibodatxonasi*” maʼnosida, – deyiladi.

Qishloq nomi keyinchalik talaffuzda oʻzgarishga uchrab, *Rast(i)-vagʻn* deb atala boshlangan. Agar sugʻd tilida “*rusto*” – qishloq soʻzining mavjudligini hisobga olsak, mazkur nomning maʼnosini “*qishloq yoki tuman ibodatxonasi*” deb izohlash mumkin. Qishloq qadimdan muqaddas joylardan biri sifatida eʼzozlanib kelingan. Bu uning keyingi nomi – *Boyliotada* ham oʻz aksini topgan.

BOYMOQ – Namangan viloyatining Chust tumani, Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumanlaridagi qishloq nomlaridan biri. Mazkur nom Boymoqli urugʻi ismi boʻyicha nomlangan; -*li* qoʻshimchasi etnonimlar tarkibida kamdan kam holatlarda tushadi.

BOYMOQLI – Jizzax viloyatining G’allaorol va Zomin tumanlari; Surxondaryo viloyatining Jarqo’rg’on tumani. Boymoqli etnonim hisoblanib, xususan, u qo’ng’iroq qabilasi bo’limlaridan biridir. Shuningdek, Baymoqli urug’i boshqa turkiy xalqlar, xususan, qoraqalpoqlar, qozoqlar (baybakti) tarkibida ham qayd etilgan.

BOYSUN – Surxondaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Boysun Surxondaryo viloyatidagi eng qadimiy aholi manzilgohlaridan hisoblanadi. Boysunning shimoli-g’arbida Teshiktosh g’ori joylashgan. Boysunda miloddan avvalgi taxminan 5-ming yillik oxirida aholi yashaganligi ma’lum. Miloddan avvalgi I asrdan milodiy I asrgacha Boysun o’rnida Poyikalon nomli mustahkam qal’a-shahar mavjud bo’lgan.

Milodiy VI–XIII asr boshlarida Boysun o’rnida Chag’oniylar shaharlaridan biri – Bosand joylashgan. Abu Is’hoq Istaxriyning “Kitob masolik va al mamolik” (“Mamlakatlar yo’llari to’g’risida kitob”) asarida ham Bosand deb ta’riflangan.

“Hudud ul olam” kitobida Bosand ko’p sonli va jangovar aholili mustahkam joydir deyilgan. Bosand Chag’oniylar markazidan Temir qapig’ orqali Samarqandga boradigan savdo yo’li ustida joylashgan.

Arxeologik manbalarga ko’ra, Bosandda hayot ilk o’rta asrlardan mo’g’ullar istilosigacha davom etgan. Mo’g’ullar bosqinida vayron bo’lgan shahar keyinroq qayta tiklangan. Boysun mavzesi.

“Zafarnoma”da ham qayd etilgan. XIX asrda Boysun Buxoro amirligi davrida Surxondaryodagi uchta beklikdan birining markazi bo’lib, unda badavlat turkiy qavmlar yashagan.

Chig’atoy ulusi tarkibiga mansub ko’chmanchi turkiy qavmlar unga “Boysun” deb nom berganlar. “Boysun” atamasi qadimiy turkiycha “boy” va “sin”dan olinib, “ulug’ tog’” yoxud “katta tog’” ma’nosini ifodalagan. V.V.Verbitskiyning XIX asr oxirida tuzgan lug’atida ham “sin” so’zi orografik obyekt ifodalashi qayd qilingan.

T.Nafasovning yozishicha, “sin” so’zining areali ancha keng, orografik obyekt – tog’, tog’ tizmasini bildirishi Oltoy, Sibirda saqlangan, qad-qomat, bo’y-bast ma’nosini ifodalashi Volgabo’yi, Markaziy Osiyo, Qozog’istonda saqlanib qolgan. Qadimiy turkiy qavmlarda boshqa narsalarga sig’inishlar qatorida toqqa sig’inish ham mavjud bo’lib, tog’lar muqaddas sanalgan.

Tog’, tog’ tizmasi “sin” so’zining qadimgi, birlamchi ma’nosi, “bo’y, qad-qomat” ma’nosi ikkilamchidir. O’zbek xalq dostonlaridagi Boysin yurti ham tog’ va o’lka nomidir. Mahalliy rivoyatlarga ko’ra, bu yerda qadimdan turkiy qavmlarning badavlat kishilari yashagan bo’lib, “Biysun” atamasi “Boylar qishlog’i” ma’nosini anglatgan. Tuman ma’muriy markazi – Boysun shahri (1975-yildan).

BOYTERAK – Qashqadaryo viloyati yondosh qishloq. Nomning talqini *“ulkan terak, muqaddas terak”* ma’nosidadir. Terak – mevasiz, manzarali, yog‘och bo‘ladigan daraxt. Daraxtlarga sig‘inish kulti asosida nomlangan.

Boshqacha talqin: *boy – katta, ulkan, “terak – darak”* so‘zining o‘zgargani. **Darak** – *katta anhordan oqayotgan suvni bir necha ariqlarga bo‘lib yuboradigan band*. Demak, **Boyterak** – *bir qancha ariqlarga suv bo‘linadigan katta band*.

Bundan tashqari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qo‘ng‘irot tumanidagi joy, quduq nomi ham shunday ataladi. **Boyterak** – *chinor, tayanch, muqaddas daraxt*. Turkiy xalqlarda *Boyterak, Bayterek* degan ismlar bor. Boyterak etnonim – qozoqlarning Qangli qabilasi va qirg‘izlarning Saribag‘ish qabilasi tarkibida Bayterek (Bayterek) urug‘i qayd qilingan.

BOYTO‘BI – Toshkent viloyatining Bo‘ka tumani; Samarqand viloyatining Bulung‘ur, Ishtixon, Pastdarg‘om tumanlaridagi qishloq nomlaridan biri. *Boyto‘bi* – *“boylar urug‘i”* etnonim, aniqrog‘i, patronim. *Bay* asosi bilan (*boy, boylar, baydar, bayli, bayat, bayaut, bayandur* va boshqalar) bog‘liq etnonimlar o‘zbeklar, qozoqlar, qirg‘izlar, boshqirdlar va boshqa turkiy xalqlarda keng uchraydi.

BOYO‘G‘LI – Toshkent viloyatining Oqqo‘rg‘on tumanidagi qishloq nomi. Boyo‘g‘li-aday qozoq qabilasi; o‘zbek-qipchoqlarda ham Boyo‘g‘li urug‘i bo‘lganligi ilmiy manbalarda qayd etilgan.

BOYHO – Navoiy viloyatining Konimex tumanidagi qishloq nomi. U forscha *“boyxo”* – *boylar* ma’nosida bo‘lib, etnonim (patronim) hisoblanadi.

BOG‘DOR – Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. Mazkur **Bog‘dor** nomi – *“bog‘bon, bog‘ egasi”* ma’nosini ifodalaydi shuning uchun ham bu hudud shunday atalgan.

BOG‘ZOR – Xorazm viloyatining Bog‘ot tumanidagi mahalla nomi. Bog‘ot tumanining aksariyat hududlarida bog‘lar ko‘p bo‘lib, ular, asosan, uzumchilik bilan shug‘ullanishadi. Shuning uchun bo‘lsa kerakki, Bog‘ot tumanida *Bog‘zor, Uzumzor, Uzumchilik, Mevazor* kabi nomlar, aniqrog‘i, toponimlar ko‘plab uchraydi. Demak, **Bog‘zor** – *“mevazor, chamanzor, bog‘li joy”* deganidir.

BOG‘IBIHISHT – bog‘ nomi. Samarqandda 1378-yili Amir Temur tomonidan o‘zining xotini Tuman og‘a uchun qurilgan bog‘ning nomi Bog‘ibihisht deb nomlanib, u *“Jannat bog‘i”* ma’nosini bildirgan.

BOG‘IDILKUSHO – Amir Temur bog‘laridan birining nomi. U *“ko‘ngil ochadigan, xursand qiladigan bog‘”* ma’nosini ifodalagan. Samarqandning sharqida, Feruza darvozasidan 6 km narida bo‘lgan. 1396-yilda Amir Temurnig xotini To‘qalxonim uchun qurilgan. Bog‘ to‘rtburchak shaklida

bo'lib, har tomoni 1500 gaz (taxminan 1 km) bo'lgan. Bog'ning atrofi baland devor va xandaq bilan o'ralgan. Bog'ning o'rtasida uch qavatli saroy (ko'shk) bo'lgan. "Ul ko'shkda Temurbekning Hindiston urushini tasvir etib turlar" (BN,105) va Amir Temurning hamda xotinlarining surati solingan edi (Qorayev, 1970, 29–30). Dilkusho saroyining xarobalari Panjakentga boradigan yo'lning janub tomonidagi Xoncharbog' tepaligi o'rnida bo'lgan (M.Y.Masson).

BOG'IJAHONNAMO – tog' yaqinida joylashgan Samarqanddagi Amir Temur bog'i. U "*butun dunyoni ko'rsatadigan bog*" ma'nosini ifodalagan.

BOG'IZOG'ON – Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloq nomi. Bu yerda *Bog'izog'on* nomli Amir Temurning mashhur bog'i bo'lib, u *Qarg'alar bog'i* deb ham atalgan.

BOG'ISAIDON – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. Forscha-izafet *Bog'i+saidon*: *bog'* va *said*, sayyid – Muhammad payg'ambarning avlodlari, *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichidir. Demak, *Bog'i Sayyidon* – "*Muhammad avlodlari bog'i*" ma'nosidadir.

BOG'ISTON – Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi qishloq nomi. "**Bog'**" so'zi bundan bir necha asr oldin "Alloh" ma'nosini ifodalagan (B.B.Бартольд. "Историко-географический очерк Ирана", Ташкент, 1926. С. 55, 130).

Geograf olim X.Hasanovning fikricha, Bog'iston toponimi "*Bug'ular hayot*" ma'nosini ifodalagan. Biroq bunday tahlillar asos talab qiladi. Yoki *-iston* qo'shimchasi so'zlarga qo'shib, quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

- 1) qaysidir mamlakat yoki xalqning yashash joyi, mamlakat nomi;
- 2) nimalarnidir serob joyi. Mazkur qo'shimcha so'zlarga qo'shib, qaysidir bir hayvonning nomini hosil qilgani noma'lum.

Professor I.P. Petrushevskiy "Bog'iston" terminini "*daraxtlar o'tkazilgan bog*" sifatida tushuntiradi va buni biz nisbatan to'g'ri deb hisoblaymiz.

Shunga qo'shish mumkinki, qirg'izlarda bogostan-bugustan urug'i bo'lgan (Н.Ф.Ситняковский. Перечисление некоторых родов киргизов, обитавших в восточной части Ферганской области. – ИТОРГО, т. 2, вып. 1,2, –Ташкент, 1900. С. 58)

Boshqa bir ilmiy manbalarda uning ikki xil talqini mavjud. Bularidan biri Bug'uston – "*bug'ular yashaydigan makon*" degan ma'noni bildirsa, ikkinchidan, o'tmishda bog'-rog'lar ko'p joy, serdaraxt guzar – bog'iston deyilgan. Rashiddinning "Jome' at-tavorix" asarida ham bog'iston so'zi bor.

Xorazm viloyati Bog'ot va Gurlan tumanlarida ham mazkur nom bilan atalgan mahalla nomi mavjud bo'lib, u quyidagicha izohlangan: "*Bog'iston – (forscha – bog'larga boy joy; bog'lar) serbog' joy; bog'lar o'lkasi, bog'-rog'lar bilan qoplangan maydon, joy*" ma'nosini ifodalaydigan toponimdir". Mazkur hudud shuning uchun ham shunday nomlangan.

BOG'ITURKON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumani. *Bog'-turkon* – turklar, *Bog'i turkon* – turklar *bog'i*. Undan tashqari, “*Turkon*” so'zi “*Turk shohlari*” nomi sifatida tez-tez uchraydi.

BOG'ICHINOR – Amir Temur o'z hayotining eng oxirida qurgan bog'lardan biri. U Samarqandning janubida joylashgan bo'lib, “**Qal'aga yovuqtur**” (BN, 1965), “**Bog'ning saroyi**” (ko'shk) nomlari bilan tepalikda qurilgan edi.

Bog'ichinor hozirgi Qizilqo'rg'on tepaligi o'rnida joylashgan bo'lsa kerak, chunki bu yerda ko'plab paxsa devor qoldiqlari bor (M.Y. Masson).

Boshqa bir ilmiy manbalarda u shahardan janubda joylashganligi qayd etilib, Amir Temur umrining oxirgi kunlarida asos solgan Samarqand shahridagi bog' ekanligi qayd etiladi (O'rinboyev, 2003). Istirohat bog'i bo'ylab chinorlar ekilgan bo'lib, shu yerdan bog'ning ham nomi kelib chiqqan.

BOG'ISH – Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi qishloq nomi. Bog'ishni o'zbek urug'i deb hisoblashadi (В.П.Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886. С. 13). Farg'ona vodiysida bir necha qishloqlar *Boybog'ish*, *Saribog'ish*, *Cho'ngbog'ish* kabi nomlar bilan ataladi. *Багыш солто* qirg'iz qabilasining urug'i (С.М.Абрамзон. Этнический состав киргизского населения. ТКАЭЭ, т. 4, –М., 1960. С. 108).

Aslida, **bag'ish** – “*bag'ish*” so'zining fonetik varianti. Bag'ish – Oloy tomonlardan ko'chib kelgan qirg'izlar urug'ining nomi, etnonim. Manbalarda izohlanishicha, *Bag'ish* etnonimining ma'nosi: “*люсь*” – qadimgi turkiy tilda *bulan* // *pulan* deb atalgan “*bug'usimon sershox yirik hayvon*”¹⁷.

Ko'chmanchi Bag'ishlar Namangan viloyatidagi Chortoq tumanining Peshqo'rg'on qishlog'i atrofiga kelib o'rtnashgan va hozirda ham shu hududda yashaydi. Ular yashayotgan manzillar *Cho'mbag'ish* (aslida, *Cho'ngbag'ish*) va *Arbag'ish* deb ataladi. Ana shu *Arbag'ish* qishlog'idagi bag'ishlar tomonidan qazilgan, ularga xizmat qiluvchi ariq *Bag'ishariq* deb atalgan.

Demak, bag'ishlar arig'i qaratqichli birikmasi davrlar davomida sayqallanib, Bag'ishariq gidronimiga aylangan va gidronimning birinchi bo'g'inidagi **a** unlisining **o** tarzida talaffuz qilinishi natijasida *Bog'ishariq* shaklini olgan: *Bag'ishlarning arig'i* > *Bag'ishlar arig'i* > *Bag'ish arig'i* > *Bag'ishariq* > *Bog'ishariq*.

BOG'ISHAMOL – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. Bu yerda 1397-yili Amir Temur tomonidan o'zining Mironshoh qizi va nevarasiga bag'ishlab *Bog'ishamol bog'i* barpo etilgan, u “*Shamolli bog*” ma'nosini ifodalaydi. Aynan shunday nomli qishloq Jizzax viloyatining Zomin tumani, Farg'ona viloyatining Bog'dod tumani va Namangan viloyatining Chust tumanlarida ham bo'lganligi qayd etiladi.

¹⁷ *Qarang.* Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston, 1978. – B. 153.

Mazkur qishloq Temurning yetti bog'idan birining nomi bilan atalgan. "Boburnoma" da: "yana Samarqandning quyi yonida Bog'i Shamol va Bog'i Bi-hishtdir" (BN,105), – deb ko'rsatiladi.

BOG'ISHARIQ – Namangan viloyati Chortoq tumanining Arbag'ish qishlog'idagi ariq nomi. Mazkur gidronim etnogidronimlar guruhiga mansub. Ma'lumki, Farg'ona vodiysining tub joyli xalqlaridan biri qirg'izlardir.

V.Nalivkinning ko'rsatishicha, XVI asrdan boshlab, ayniqsa, XVII asr oxirlarida Farg'ona vodiysiga, tog' va tog'oldi tumanlariga ko'chmanchi chorvador qirg'izlar kelib o'rnashadilar¹⁸. Ana shu "ko'chmanchi o'zbeklar" – Oloy tomonlardan ko'chib kelgan qirg'izlar, asosan, Namangan bilan Peshqo'rg'on hamda Namangansoy oraliqlariga kelib o'troqlashganlar. Farg'ona vodiysiga Oloy tomonlardan kelgan mazkur qirg'izlarning bir qismi dehqonchilik bilan shug'ullangan. Ular asosan soy suvlaridan foydalanganlar. Shuningdek, o'troqlashgan aholining har bir urug'i o'z imkoniga qarab sug'orish tarmoqlari barpo etishga, qazishga harakat qilgan. Ana shu harakatlar mahsuli sifatida yuzaga kelgan har bir ariq aynan shu jamoaning, urug'ning ehtiyojinigina qoplagan va mazkur urug' nomi bilan atalgan. Namangan viloyati hududidagi *Quramaariq*, *Mamayariq*, *Qipchoqariq*, *Qirg'izbuloq* kabi etnogidronimlar fikrimizning dalilidir. Jumladan, *Bog'ishariq* ham ana shunday etnogidronimlardan biridir.

BOG'OLON – Xorazm viloyati Yangibozor tumanidagi qishloq va mahalla nomlaridan biri hisoblanadi. Mahalliy aholi mazkur toponimni "*bog'i ko'p*, *bog'zor*" deb talqin qilsa, shu hududdan yetishib chiqqan O'zbekiston xalq shoiri Omon Matchon Bog'olonni "*bog' va olanglar bilan o'ralgan qishloq*" deb ataydi. Keyinchalik Xorazm toponimlari bo'yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borgan prof. Z.Do'simov bu haqida tarixiy faktlarga asosan shunday yozadi: "Ushbu toponimni *bog'i alon* deb tushunish, ya'ni qadimgi alon xalqining nomi bilan bog'lash haqiqatga ancha yaqindir, chunki Xorazmda qadimgi eron guruh tillarida gaplashuvchi alon qabilalarining yashaganligi haqida ma'lumotlar bor, shuningdek, bu yerda hozir ham saqlanib qolgan alanlar, Alan Qal'a kabi nomlar bu fikrni yana bir bor isbotlaydi.

Bu fikrni S.P.Tolstov ham tasdiqlaydi. Toponimning birinchi qismi "*bog*" so'zining mevazor ma'nosidan tashqari bir qancha ma'nolari bor: *bog'*, *yer to'p*, *jamlik*, *atrofi o'ralgan maydon*, *xalq*, *qabila* kabilar. Shunday ekan, *Bog'olon* – *alonlar jami*, degan ma'noni anglatadi" (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 1977. 33-bet).

¹⁸ *Qarang.* Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixi. – Toshkent: Fan, 1977; Middendorf A. Ocherki Ferganskoy doliny, 1982. – S. 195.

BOG'OT – Xorazm viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Bog'ot tumani Xorazm viloyatining janubi-sharqiy qismida joylashgan.

Relyefi asosan, uchlamchi davr oxiri va to'rtlamchi davr boshlarida daryo keltirgan yotqiziqlarning to'planishidan vujudga kelgan.

Janubiy O'zbekiston toponimiyasini o'rgangan nomshunos olim T.Nafasovning yozishicha, bog'ot so'zining ilmiy ma'nosi – *bog'lar*, *bog'* so'zining ko'plik shakli, *-ot* qo'shimchasi ko'plik, me'yoridan ko'p ma'noni bildiradi. Shahardan tashqari, atrofi devor bilan o'ralgan, mevali daraxtlar, tok va gul-lar ekilib, bog'-rog' va gulzorga aylantirilgan joy – bog'ot. Ana shunday joy atrofida bunyod qilingan aholi punktiga ham Bog'ot nomi berilgan. Xorazmiy tilda bog'ot so'zi ana shunday ma'noda qo'llangan bo'lishi mumkin.

Markaziy Osiyo xalqlari qadimdan bog'-rog'lar barpo qilishga ishtiyoqi baland bo'lgan. Arab sayyohlari O'rta Osiyo shaharlari bog'larga burkangan-ligini ko'rib hayratda qolganlar. Amir Temur davrida barpo etilgan bog'lar-ni tuzilishi o'ziga xos bo'lgan. XVII–XIX asrlarda Xiva atrofida Qibla toza bog', Rofanik kabi bog'lar barpo qilingan. Bog'otlar nafaqat dam olish va hordiq chiqarish maskani, balki mahalliy aholining meva va meva mahsulot-lariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun ham xizmat qilgan.

Tarixiy manbalardan Bog'otni 2000 yillik tarixga ega ekanligi ma'lum. Bog'ot janubidagi Qal'ajiq (Dovudqal'a) dan topilgan buyumlar milod bosh-lariga oidligi aniqlangan. Bu qal'a "Buyuk ipak yo'li"da joylashganligi sabab-li iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotda katta rol o'ynagan. Hozirgi kungacha qal'aning g'arbiy qismi mahalliy aholi o'rtasida "cho'yanbozor" deb yuritila-di. Hozirda qal'aning ayrim qismlarigina saqlanib qolgan. Navoiy va Surxon-daryo viloyatlarida ham Bog'ot nomli aholi punktlari bor. Tuman ma'muriy markazi Bog'ot shaharchasi (1970-yildan).

BOCHQIR – Farg'ona viloyati Buvayda tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Ayrimlar qishloq nomi "*Bos*" va "*qir*" so'zlaridan tarkib topgan deyishadi.

Bu yerga arablar bostirib kirganda xalq bosqinchilarga qattiq qarshilik ko'rsatadi, arab sarkardasi xalqni "Bosib, qirib tashla" deb buyruq bergani-dan qishloq shunday atalgan emish. Ba'zilar qishloq **Boj gir** – "*Soliq sol*" de-gan ma'noni anglatadi, deyishadi.

Bizningcha, haqiqatga yaqinrog'i Bochqir qishlog'i nomining boshqird etnonimi bilan atalganligidir. XVII – XVIII asrlarda ana shu qishloqda bosh-qirdlar yashagan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. – Т., 1974. С. 145).

BULOQBOSHI – Andijon viloyatidagi tuman, Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani hamda Farg'ona viloyatining Qo'qon shahridagi mahalla va Rishton tumanidagi qishloq nomi. Aholi maskani buloqning boshlanishi tomonidan bo'lganligi uchun shunday nomlangan. **Buloqboshi** "*sarchashma*" so'zining o'zbekchasidir. Buloqboshi nomli o'zbek urug'i ham bor (Qorayev,

1970). E.Murzayevning yozishicha, bu soʻz “oqmoq”, “aralashmoq” feʼlidan olingan (1984). Buloqning xarakteri, shakli, soni, egasini ifodalovchi soʻzlar qoʻshilib, koʻplab joy nomlari hosil boʻlgan, jumladan, *Yettibuloq, Zarbuloq, Oqbuloq, Toʻqqizbuloq* kabi joy nomlari **“buloq”** soʻzi bilan bogʻliq.

BULUNGʻUR – Samarqand viloyatidagi tuman va yirik ariqlardan birining nomi. Shu nomdagi qishloq ham bor. Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida *“Bulungʻur suyi”* nomi bilan tilga olingan.

V.L.Vyatkin fikricha, bu ariq qadimiy sugʻorish inshootlaridan boʻlib, uning oʻzani ilgaridan mavjud boʻlgan soylik boʻylab oʻtgan.

S.D.Nomixonovning aytishiga koʻra, **Bulungʻur** moʻgʻulcha *“loyqa suv”* demakdir. Surxondaryo viloyatida *Bulungʻur* nomli soy, Xitoyning Gansu viloyatida *Bulunszir*, yaʼni *Bulungʻur* degan daryo bor.

Professor B.Oʻrinboyevning fikricha esa, **bulungʻur** umumturkiy soʻz boʻlib, **bulung, bulun**, yaʼni *“burchak oxiri, chegara va qir, qir yonbagʻri, togʻ yonbagʻridagi soylik, zov, tepalik qirrası”* soʻzlaridan tashkil topgan. Demak, **Bulungʻur** – *“uzunasiga ketgan yassi togʻlik burchagi”* maʼnosini beradi.

Mahalliy aholi uni *Qumariq* nomi bilan ham yuritadi. Tuman markazi nomi 1926-yilgi aholi roʻyxatida *Rostovsevo stansiyasi (bekati)*, deb tilga olingan, oʻtgan asrning 90-yillariga qadar esa Krasnogvardeysk nomi bilan mashhur edi. Mustaqillikdan soʻng *Bulungʻur* nomi bilan yuritila boshlagan. Xuddi shu tumandagi Temiryoʻlchi bekating nomi ham mustaqillikka qadar rus tili taʼsirida Mixaylovo-Valnevskoye, Bol. Mixaylovka nomlari bilan atalib kelinganligi keksha kishilar xotirasida saqlanib qolgan.

BULUCH – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani. Mazkur qishloq belunj xalqlari nomi bilan atalgan, ular asosan Eron va Afgʻonistonda, shuningdek, Tojikistonning ham ayrim hududlarida yashaydi (T.Nafasov. “Mehnat va turmush”, 1973, № 8).

BOʻM – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. Turk-moʻgʻulcha **bum, boom** – *“qiyin oʻtiladigan soylik, tor joyda joylashgan daryo vodiysi, darasi, qoyali devor”* (Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов. – М., 1984. С. 91). Qishloq togʻ darasida joylashgan.

BUNYODKOR – Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillikdan keyin atalgan mazkur soʻzga “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da quyidagicha izoh beriladi: *“asos soluvchi, barpo qiluvchi, yaratuvchi”* (Oʻzbek tilining izohli lugʻati, I jild, 522-bet). Keyin davr mahsuli boʻlgan bunday nomlar Respublikamizning koʻplab hududlarida uchrashini qayd etish zarur.

BURAMATUT – Namangan viloyatining Toʻraqoʻrgʻon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Buramatut** – *“Tut daraxtlari bilan oʻralgan tutzor”* maʼnosini ifodalaydi.

BURGALIK – qishloq. Toshkent viloyatining Oʻrta Chirchiq tumani. Koʻchmanchi oʻzbeklar tarkibida *Burga* degan **urugʻ** boʻlgan, saroy qabilasining bir urugʻi *Burgali-saroy* deb atalgan. **Burganlik**, yaʼni “*soy ichi burgan oʻsimligi bilan qoplangan*” maʼnosida ham boʻlishi mumkin.

BURGUT – qishloq. Navoiy viloyati Karmana tumani. Burgut, aniqrogʻi, burqut – turklashgan moʻgʻul qabilasi, ularning aksariyati XII – XVI asrlarda Markaziy Osiyoga kelib, Zarafshon vodiysi va boʻsh dashtga joylashib, oʻzbeklarga moslashishga ulgurishgan.

BURGUTLAR – Buxoro viloyatining Gʻujduvon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Burgut toponimining hech qanday yirtqich qushga aloqasi yoʻq, bu oʻzbeklar tarkibiga kirgan *Burqut* qabilasi nomidan kelib chiqqan.

BURGUTLI – Turkiston tizmasi choʻqqisidagi dovon (Jizzax viloyati Baxmal tumani). “**Burgutli**” – “*burgut –berkut*” maʼnosini ifodalaydi.

BURDAGOʻY – Termiz yaqinidagi qishloq (Surxondaryo viloyati). XV asrda Amudaryoda Burdaguy boʻlgan. Mashhur tarixchi va geograf Hafiz Abru (1361–1430) shunday yozgan: Burdaguy qishlogʻi Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn), mazkur soʻz yunoncha “*mehmonxona*” maʼnosini ifodalaydi. Harbiy kartograf, general-mayor I.V.Bouverning (XVIII asr oxiri) xaritasida qadimgi Burdaguy shahrining yaqinida Burdalik aholi punkti koʻrsatilgan, Burdalikbeklar markazi boʻlgan. Professorning hisoblashicha, Hafiz Abru tomonidan tilga olingan Burdalik qadimgi Burdaguy shahridir (М.Е.Массон. Новые картографические данные о прошлом Туркменистана XVIII в. Известия АН Туркменской ССР, №1, 1958. С. 47).

BURQUT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimga asos boʻlgan *Burqut* (*burqit*) soʻzi urugʻ nomi, etnonim. Shu urugʻ vakillari yashaydigan joy – Burqut. Geografik joy nomi etnonim asosida vujudga kelgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumanidagi qishloq nomi ham shunday ataladi. *Burqut*, *burgut* – oʻzbek xalqi tarkibidagi urugʻlardan biri (Doniyorov, 1968:81).

Buxoro viloyatining Gʻijduvon tumani, Samarqand viloyatining Poyariq, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanlarida *burkut* etnonimi bilan bogʻliq qishloqlar nomi koʻp.

Burqut, bargut qabilasi nomi mahalliy talaffuzda burgut boʻlib ketgan. Rashididdin asarida qayd qilingan Burgut qabilasi keyinchalik oʻzbek qavmlari qatorida tilga olingan boʻlsa kerak.

Olim Qori, Tulas, Bargut qabilalarining oʻzaro yaqinligini taʼkidlaydi.

“Abdullanoma” asarining muallifi Hofiz Tanish Buxoriy oʻz asarida Abulxayrxonning oʻgʻli Shoh Budogʻ (Muhammad Shayboniyxonning otasi)ning onasi Burkut qabilasidan boʻlganligini yozib qoldirgan.

BURCHMO'LLA – Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi qishloq. Toponimning etimologik tahlili bilan uning etimoni ham bahsli va unutilgan jarayon nomi ekanligi ko'rsatildi. Toponim haqida ikkita taxmin bor:

1. Toponim ikki ma'noli qismdan tashkil topgan: *burch, mo'lla*. Undagi "mo'lla" so'zi "*mulla*" so'zining o'zgargan shakli. Bu joy nomi "*burchli mulla*" degan ma'noni beradi: *burchli + mulla > burchli mulla > burchmulla > Burchmo'lla*. Mazkur toponimda *u > o'* fonetik hodisasi ro'y bergan. Ammo toponimning ma'noli qismlariga qarab, "*Burchli mulla*" degan ma'noni anglatadi, deyish, bizningcha, xalq etimologiyasi sanaladi.

2. Oykonom ikki ma'noli qismdan iborat: *burj, mo'lla*. "**Burj**" so'zi – "*qal'a, qo'rg'on devori bilan tutashgan kuzatuv binosi*" ma'nosini ifodalaydi. "**Mo'lla**" so'zi toponim uchun lug'aviy asos bo'lgunga qadar asli *mo'la* shaklida bo'lgan. U lug'aviy asos sifatida tanlangach, bir *l* undoshi orttirilgan: *mo'la > mo'lla*.

T. Nafasovning qayd etishicha, *mo'la* – *tuproq uyib, chim yo g'isht (tosh) qalab, baland qilingan so'risimon joy*. **Mo'la** – *kuzatish, qo'riqlash, xabar berish obyekti*. Agar *mo'la* lug'aviy asosining yuqoridagi ma'nolari e'tiborga olinadigan bo'lsa, u holda harbiy termin sifatida qo'llanadigan **mo'ljar** so'zi ham u bilan ma'no jihatdan bog'liq: "*xandaq oldidagi tuproq uyumi*". Ehtimol, **mo'ljar** apellyativi fonetik o'zgarishlarga uchrab, *mo'la* shakliga kelib qolgan: *> mo'lja > mo'la*. O'rganilayotgan lug'aviy asos tarkibidan talaffuz vaqtida avval *r* undoshi, so'ngra *j* undoshi tushib qolgan.

Bizningcha, **burj** so'zi *mo'lla* so'zidan keyin toponimga qo'shilgan. Arablar bu obyektga yetib kelishgach, uning "*kuzatish, qo'riqlash, xabar berish obyekti*" ma'nosidagi *mo'lla* so'zi ekanligini tushunib-tushunishmay, uning arabcha ko'rinishi bo'lgan *burj* so'zini ham birgalikda qo'llashgan: *burj + mo'lla > burj mo'lla > burchmo'lla > Burjmo'lla*. Uning shakllanishi jarayonida *j* tovushi **ch** tovushiga o'tgan: *j > ch*. Toponimdagi ikki lug'aviy asosning ma'nolari bir-birini to'ldirib, qo'riqlash va kuzatish punkti bo'lgan harbiy inshootni bildiradi. Mazkur topoobyektning tog' o'rtasida joylashishi ham u ifodalayotgan toponimik ma'noga zid emas. Shuning uchun ham Burjmo'lla toponimi oldingi davrlarda "*qurilgan kuzatish, qo'riqlash punkti joylashgan joy*" ma'nosini anglatgan.

Demak, uning etimoni **burj** va *mo'la* lug'aviy asoslarining birikishidan hosil bo'lgan **burj mo'la** birikmasi hisoblanadi. Xullas, bu toponim xalqimiz qadimdan himoya – qo'riqlash tizimiga e'tibor berganligini asoslab turibdi.

BUXORO – Markaziy Osiyodagi qadimgi shaharlardan, endi shu nomdagi viloyatning markazi. U shahar sifatida yangi era davridan ma'lum. VI–VIII asrlarda feodal buxarxudotlar ("buxorolik hukmdorlar") davlatining poytaxti bo'lgan.

Buxoro 709-yili Qutayba ibn Muslim boshchiligida arab harbiylari tomonidan bosib olingan. IX–X asrlarda Buxoro Xuroson va Movarounnahr hududlaridagi Somoniylar davlatining poytaxti bo'lgan. Mazkur shaharda butun dunyoga mashhur bo'lgan Abu Ali ibn Sino (980–1037) shifokor sifatida, shoir Rudakiy (X asr), davlat arbobi va tarixchi Bal'amiy (X asr), shoir Daqiqiy (X asr), tarixchi Narshaxiy (X asr), yozuvchi va astronom Ahmad Donish (1825–1897), yozuvchi Ayniy (1878–1954) va boshqalar yashab, o'zlarining mo'jizalari bilan dunyoni lol qoldirgan.

Buxoro nomi ilk bor Ptolemey (II asr)ning “Geografiya” asarida **Puxar** tilga olinadi, sug'd hujjatlarida mug' tog'larida (Tojikiston Respublikasi) (VIII) asrda, shevalarda **Buxara, Bukar, Puqar** shakllarida talaffuz qilinadi.

Akademik V.V. Bartoldning yozishicha, hozirgi Buxoroning o'rnida islomgacha bo'lgan davrlardan ham bir necha asrlar avval shaharga asos solingan. Xitoyliklar uni hozirgi eramizdagi V asr deb nomlaydi va **Numijkatu** (Numijkat – Buxoro nomlaridan biri) nomiga moslaydilar. Buxoro nomi (xitoycha **Buxo**) ilk bor xitoylik mashhur Syuan Szanu (630-yillar atrofida) tomonidan tilga olinadi. Akademik V.V. Bartold kabi ko'pchilik olimlar ham, nemis olimi V. Tomashek **Buxoro** nomini sanskritcha *vixara* so'ziga olib borib taqashadi va u “*buddizm cherkovi*” ma'nosini ifodalashini qayd etishadi.

Mazkur olimlarning so'zlariga ko'ra, **Buxor(o)** – mazkur sanskritcha so'zning turkcha-mo'g'ulcha shaklidir. So'nggi yillarda shunday tasdiqning qarshi tarafdorlari topildi. Shahar nomining sug'dcha shaklda yozilishiga asoslangan eronliklar, shunday etimologiyaning ishonchligiga shubha qilişgan; ularning fikricha, *vixara* fonetik jihatdan shahar nomining hozirgi shaklini berishi mumkin emas (B.A. Лифшиц, К.В. Кауфман, И.М. Дьяконов. О древнейшей согдийской письменности Бухары. Вестник древней истории, № 1, 1954. С. 150–163).

Buxorolik tarixchi Hofiz Tanishning (XVI) tasdiqlashicha, Buxoro nomi *buxor* so'zidan kelib chiqqan, u otashparastlar tilida “*bilimlar uyi*” ma'nosini ifodalaydi (Hofiz Tanish. “Abdullanoma” –T., I. 1966. С. 273).

Ta'kidlash joizki, **Buxoro** boshqa joylarda ham uchraydi: Sibirda **Buxoro** arig'i, Janubiy Uralda – **Buxorcha** ariqchasi, Bekobod yaqinida **Buxarariq** kanali; Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida okruglar, mahallalar, joy nomlari **Buxoro** nomi bilan qayd etilgan. “Buxoro”ning nomlanishi ilk bor V asr tangalarida bo'lib, yozma yodgorliklarda esa VII asrda tilga olinadi. Tarixchi Djuveyn (XIII), uning izidan boshqa tadqiqotchilar, shu jumladan, I. Markvart, V. Tomashek, V.V. Bartoldlar **Buxoro** nomini sanskritcha *vixara* – “suffizm cherkovchisi”ga bog'lashga harakat qilishgan.

O'zbekistonning o'zida ham **Buxoro** deb nomlanadigan ko'plab joylar bor: Samarqand tumanida **Buxoro** nomli qishloq, Oqdaryo tumanida **Buxorora-**

vot qishlog'i, Toshkent viloyatining Bekobod tumanida **Buxoroariq** nomli ariq bor. Bundan tashqari, Respublikada **Buxoro**, **Buxorto'par**, **Buxoriy**, **Xo'jabuxoriy** nomli mahalla va dara va boshqalar bor.

BUVAYDA – Farg'ona viloyati tarkibidagi tuman nomi. N.Abdulohatovning yozishicha, tuman o'tgan asrning 30–50-yillarida Molotov nomi bilan atalgan. Tuman tashkil qilingan vaqtda o'sha hududda muqaddas qadamjo hisoblangan Buvayda ziyoratgohining nomi tumanga berilgan. *Buvayda* nomining ilk shakli Bibi Huvaydo. Toponimikadagi tejalish qonuniyatiga ko'ra, nom qo'llanish jarayonida soddalashgan va talaffuzda qulay bo'lgan Buvayda shaklini olgan. *Bibi* – *buvi* (*momo*) so'zining mahalliy shevadagi shakli. *Huvaydo* arabcha "*oshkora, ravshan*" kabi ma'nolarga ega so'z.

Farg'ona viloyati toponimlarini o'rgangan olim N.Oxunovning yozishicha, *Buvayda* nomi – Bibi Ubayda so'zining fonetik o'zgarishga uchragan shaklidir. Bunda avval o'xshash bo'g'inlardan biri (*bi+bi=bi*), keyin yonma-yon kelgan tor unli (*i+u*) lardan "*i*" unlisi tushib qolgan va intervokal holatda "*b*" fonemasi "*v*" tovushiga o'tgan. Natijada *Bibi Ubayda* – *Buvayda* ko'rinishiga kelib qolgan. Imlo uchun nomning talaffuzi asos qilib olingan.

"O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"dagi ma'lumotlarga ko'ra, tuman hududida tarixiy obidalaridan *Bibi Buvayda* me'moriy yodgorligi (XV–XVI asrlar) saqlangan. Uni Farg'ona vodiysida islom dinini targ'ib qilgan imom, afsonaviy sarkarda Shoh Mahmud Jalil onasi Bibi Huvaydo va xotiniga atab qurdirgan, deb taxmin qilinadi. Bundan tashqari tumanda *Podshopirim*, *Bandikushod*, *So'fi Aziz*, *Boston buva* (*Sulton Boyazid Bistomiy*)larning maqbaralari bor.

IX asrda yashagan Sulton Boyazid Bistomiy musulmon olamida katta shuhrat qozongan shaxs bo'lib, tasavvufni yirik ta'limotga aylanishida juda ulkan xizmatlar qilgan. Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat"da u kishi haqida: "Boyazid Bistomiy – avvalqi tabaqadindur. Oti Tayfur binni Iso Ahmad Xizraviya... Tarix ikki yuz oltmish birda olamdin o'tdi", – deb yozadi.

XVIII asrda yaratilgan "Tazkirat ul-avliyoyi turkiy"da Bistomiyga shunday ta'rif beriladi: "Ul sulton ul orifin, ul burhonil muttaqin, piri vaqt shayx Boyazid Bistomiy ul vaqtning avliyolari va mashoyixlarining ulug'i erdi. Va xalifayi barhaq va qutbi olam erdi. To'la riyozatlar tortqon va bisyor karomat-lari bordur".

Qo'llanish jarayonida Sulton Boyazid Bistomiy nomi ixchamlashgan va qo'llash uchun soddaga va qulay bo'lgan shaklga kelib qolgan. Nomning so'ngi qismi – *Bastom* so'ziga *bobo* so'zi qo'shilib, *Bastombobo*, so'ngra *bobo* qo'shimchasi o'rnini mahalliy shevadagi *buva* so'zi egallagan va nom tubjoy xalq uchun qulay bo'lgan *Bostonbuva* shaklini olgan.

Tuman ma'muriy markazi Yangiqo'rg'on shaharchasi (2009-yildan). Yangiqo'rg'onning belgisini bildiruvchi so'z. Yonidagi qo'rg'onlarga nisbatan

ulardan keyinroq qurilgan qo'rg'on – Yangiqo'rg'on. O'tmishda Farg'ona vodiysi tarkibida qo'rg'on so'zi bo'lgan nomlar boshqa mintaqalarga nisbatan ko'proq bo'lgan.

BUYRAK – Farg'ona viloyatining Buvayda tumanidagi qishloq nomi. Toponimning kishilar orasida: "Buyrakka o'xshash" bo'lganligi uchun shunday ataladi, – degan izohining hech qanday asosi yo'q. *Buyrak* – "*Bayri*" va "*-ak*" ("*kichraytirish*" ma'nosini bildiruvchi qo'shimcha) affiksi orqali yasalgan joy nomidir. "*Bayri*" – "*Bekat, to'xtash joy*" degan ma'noga ega. *Buyrak* yoki *Bayrak* – "*kichik bekat*" demakdir (Do'simov, 1977). Ayrim manbalarda *Buyrak* urug' nomi ekanligini yozadilar. Buxoro viloyati Kogon tumanida ham shunday nomli toponim mavjud bo'lib, uni Shayboniylar hukmronligi ostida joylashgan asosiy urug'lardan biri (qushchi, nayman, buyrak va qarluq) ekanligi qayd etiladi (B.B.Бартольд, Сочинения. Т. VIII. С. 168).

BUZRAVOT – Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanidagi mahalla nomlaridan biri. **Buzravot** forscha "*buzrug*" – "*katta*" va arabcha "*rabot*" – "*karvonsaroy*" so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan (T.Nafasov. O'zbekiston toponimlari izohli lug'ati. – Toshkent, 1988. С. 45).

BUZUQLI – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi tepa va qishloqning nomlaridan biri. Toponimning shakllanishi to'g'risida quyidagi taxminlar mavjud:

1. Bu toponim ikkita ma'noli qismdan iborat: *buzuq*, *-li*. "**Buzuq**" so'zi *buz* fe'lidan *-uq* qo'shimchasi bilan yasalgan: *buz+uq* > *buzuq*. Ushbu so'z asosida oykonim yasalgan. Binobarin, mazkur so'z toponim tarkibida "*yurib bo'lmaydigan joy*", ya'ni qisman salbiy ma'noni anglatgan.

2. B.O'rinboyev bu toponimni *yurib bo'lmaydigan tik yon bag'irdagi joy*, deb ko'rsatgan.

3. Sababi, bunday nomlangan obyekt tog'li hududda joylashgan qishloqdir, *-li* topoformanti esa xususiyatga tegishlilik, ega bo'lganlik ma'nosini ifodalab, *buzuq* so'ziga birikib kelgan: *buzuq-li* > *buzuqli*. Hosil bo'lgan yasama so'z toponimlashuv hodisasining toponimik derivatsiya jarayonida apellyativ leksika sathidan onomastik leksika sathiga ko'chgan: *buzuq+-li* > *buzuqli* > *Buzuqli*.

Demak, toponim "*yurib bo'lmaydigan tik joy*" ma'nosini ifodalaydi. Uning etimoni esa, *buzuqli* shakliga ega bo'lgan yasama so'z sanaladi. Joy nomi to'g'risidagi ikkala taxmin bir-birini ma'lum ma'noda to'ldirib borgani uchun bir mukammal ilmiy tahlil yuzaga kelgan.

BUZUQSOY – Yuqori Zarafshon daryosining irmoqlaridan biri. *Buzuq* – yomon, xo'jalikda foydalanish uchun yaroqsiz yerlar, yo'lsiz aylanma qoyalarni ifodalaydigan geografik termin hisoblangan. Shuning uchun ham mazkur hudud shunday nomlangan.

BUZUNDUVON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Nomning etimologiyasi ma’lum emas. Bu nomni ikki xil talqin qilish mumkin:

birinchisi, toponim aslida *Buzurgdovon* bo’lishi mumkin. Toponim tarkibidagi *buzurg* so’zi “katta”, “ulkan”, “yirik” degan ma’noni bildiradi. Ikkinchi komponenti – *dovon* so’zi esa “*Tog’dan oshib o’tish mumkin bo’lgan joy*” ma’nosidadir;

ikkinchisi, toponim *Buzuqdovon* bo’lishi ham mumkin. Toponimning birinchi komponenti – *buzuq* so’zi “*yurib bo’lmaydigan, yiqilib tushadigan tik yonbag’ir*” ma’nosini bildiradi. Ikkinchi komponenti – *dovon* so’zi esa “*Tog’dan oshib o’tish mumkin bo’lgan joy*” ma’nosini anglatadi. Demak, *Buzuqduvon* – “*Tik yonbag’irli dovon*” deganidir.

BUG’AJIL – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi ariq va qishloq nomi. Bo’gajil ochamayli, vaxtang’ali, kenagas, qozoqli kabi qabila tarmoqlari tarkibiga kiruvchi urug’. Ariq shu nomdagi qishloq yonidan oqib o’tadi. Shuning uchun ushbu ariq va qishloqning nomi shunday atalgan.

BUG’DOYCHI – qishloq. Farg’ona viloyati Oltiariq tumani. *Bug’doy* so’zi va *-chi* – ma’lum bir kasbni ifodalovchi ot yasovchi affiksining qo’shilishidan hosil bo’lgan.

Demak, **Bug’doychi** – “*bug’doy bilan shug’ullanadigan yer egasi*” ma’nosi-ni ifodalaydi.

BO’BAKSOY – Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi soy nomlaridan biri. **Bo’bak** – “*kichkina bola, go’dak*” ma’nosini ifodalab, **Bo’baksoy** esa – “*daryoning, soyning kichkina bolasi*” ma’nosini bildiradi.

BO’DANA QO’RUG’I – Samarqand shahri yaqin-atrofidagi dasht-qo’riqlardan biri. “Boburnoma”da Samarqand atrofida bir nechta o’langlar sanab o’tilgan va tavsiflangan (*Konigil o’langi, Xon yurti o’langi, Bo’dana qo’rig’i, Ko’li mag’ok o’langi, Qulba o’langi*). Shulardan yana biri Bo’dana qo’rug’idur. Mazkur asarda u “Dilkusho bog’i bila Samarqand orasida voqi’ bo’lubtur”, deb qayd etilgan (B.61).

BO’JAY – Farg’ona viloyatining Rishton tumanidagi qishloq nomi. U yerda yashovchi mahalliy aholi mazkur terminni *bu* va *joy* so’zlarining o’zaro birligidan vujudga kelgan, deb izohlaydi. Lekin etnografiyaga oid adabiyotlarda qirg’izlarning bir urug’i bo’jay deb yuritilganligi qayd etilgan. Qishloq shu urug’ nomi bilan atalgan bo’lishi ehtimoli bor (Oxunov, 1984).

BO’KA – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Bo’ka tumani hududi janub va janubiy-g’arbga tomon Sirdaryoga qiya tushgan tog’oldi tekisliklaridan iborat. Tuman nomiga turkiy xalqlarning Bo’ka (Bo’ke) urug’ining nomi asos bo’lgan deb taxmin qilinadi. Mutaxassislar O’zbek-

qang'lilar va Qatag'anlar tarkibida Qo'ka-qang'li, Bo'ka-qatag'an urug'lari borligini qayd qilishgan.

Qozoq toponimisti Y.Koychubayev ma'lumotiga ko'ra, qozoqlarning bir urug'i Bo'ke (Bo'ka) deb atalgan. Taniqli olim Suyun Qorayevning yozishicha, qadimiy turkiy tilda *bo'ka* so'zi – "*kuchli, qudratli, pahlavon*" kabi ma'nolarni anglatadi. Mahalliy xalqning aytishicha, o'tmishda etnik guruh vakillari turli milliy bayram va tantanali marosimlar chog'ida o'tkaziladigan pahlavonlar musobaqasida kurashchi, polvon sifatida faol qatnashib, nom chiqargan.

Tarixiy manbalarda qadimgi turkiy tilda "*Bo'ka*" so'zi – "*zo'r*", "*kuchli*" deb izohlangan. Darhaqiqat, o'tmishda turli an'anaviy bayram va tantanali marosimlar chog'ida o'tkazilgan pahlavonlar musobaqasi qatnashchisini *bo'ka* deyishgan. Bo'kalarining xalq orasidagi obro'si juda baland bo'lgan.

Sug'dda eng kuchli bo'ka sharafiga yiliga bir marta nishonlanadigan bayram kuni bo'lgan. O'sha kuni bo'ka uchun noz-ne'matlar bilan bezatilgan maxsus dasturxon tayyorlangan. Yozilgan dasturxonga bo'kadan boshqa kishi yaqinlashmagan. Bo'kalar musobaqasi tinchlik vaqtlarida, shuningdek, harbiy safar va yurishlar paytida ham o'tkazilib turilgan.

Professor Z.Do'simovning ta'kidlashicha, *bo'ka* so'zining boshqa ma'nolari ham bor. Eron toponimiyasida sermahsul bo'lgan *bo'ka* so'zi ikki xil ma'noga ega: 1) mozor, ibodatxona, bino. 2) mamlakat, joy, pastlik. Taniqli olimning taxminicha, *bo'ka* toponimi birinchi ma'nosi asosida paydo bo'lgan. Tuman ma'muriy markazi Bo'ka shahri (1980-yildan).

BO'KALAY – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Etimologiyasi noma'lum. Qadimgi turkiy tilda *bo'ka* (vökä, vögä) "qahramon, kuchli, botir" (Древнетюркский словарь, 1969. С. 116) sifatida qayd etilishini inobatga olsak, *-lay* – erkalash-kichraytish qo'shimchasi bo'lib, **Bo'kalay** – *erkalangan botir* ekanligini bildiradi.

BO'KTARYO'L – Jizzax viloyati Zomin tumanidagi yo'l. **Bo'ktar** – umumturkiy so'z sifatida "*Tog' etaklari*" ma'nosini ifodalaydi (Mahmud Koshg'ariyda qayd etilgan). **Bo'ktaryo'l** – "*Tog' etaklariga mos keladigan yo'l*", shunda haqiqatga yaqinroq bo'ladi.

BO'LMAS – Qashqadaryo viloyatining Koson va Qamashi tumanlarida ham O'lmas qishlog'i bor. *Bo'lmas*, – *O'lmas* nomlari bir so'zning so'z boshidagi bir tovush bilan farqlanadigan ko'rinishi. Tarkibi: *bo'l/o'l+mas*. Tarixiy manbalarda *bo'lmas*, *o'lmas* shaklida ishlatilganligi ma'lum.

Nomning qadimiy shakli bilan hozirgi amaldagi shakli o'rtasida nomutanosiblik yuzaga kelgan. *Bo'lmoq*, *o'lmoq* fe'lining asosi (*bo'l*, *o'l* so'zi) va fe'lining bo'lishsiz shakli *-mas* qo'shimchasining (*ishlab charchamas*, *oqar-oqmas*, *kelar-kelmas*) qo'shilishidan hosil bo'lgan (*bo'lmas* → *Bo'lmas*, *o'lmas* → *O'lmas*) tarzidagi tafsir nomlarning hozirgi shakli va tilda bu nomlarga o'xshash bo'lgan so'z va qo'shimchalarga asoslanib izohlashdir.

Farg'ona qipchoqlarining urug'laridan biri – O'lmas (K.K. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. – Т., 1971. – С. 116). Bu urug' nomi bir necha manbalarda qayd qilingan. Qamashida O'lmas – saroylarning urug'i. Kosonda Bo'lmas – mang'itlarning urug'i. Urug'ga totem nomi asos bo'lgan. *Bo'lmas, o'lmas – totem vazifasidagi jonzot nomi (qo'y, hayvon, hasharot), turkiy so'z.*

BO'RBALIQ – Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Toponimning “bo'rilar shahri” degan etimologiyasi nomning tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. **“Baliq”** so'zining *“aholi yashaydigan maskan, qishloq”* ma'nosi bor. **Bo'r** so'zi – *“ekin ekilmaydigan bo'z, partov yer”*, degan ma'noni bildiradi.

Demak, **Bo'rbaliq** so'zi *“bo'z, partov yerdagi qishloq”* degan ma'noni beradi (Do'simov, 1977).

Bo'r so'zining *orol* ma'nosi ham borligini e'tiborga olgan holda, ushbu toponimning etimologiyasini yanada chuqurroq tahlil qilish lozim.

BO'RI – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq nomi. O'zbek ko'chmanchilari, Zarafshon qipchoqlari tarkibida Adigine, qirg'iz qabilalarida – Aziq, qozoq qabilasi Arg'in bo'ri deb qayd etilgan (K.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа, 1974. С. 123, 129; Н.Ф.Ситняковский. Перечисление некоторых родов киргизов... ИТОРГО, т. 2, вып. 1, 2. – Ташкент, 1900. С. 102).

Demak, **Bo'ri** toponimi qabila nomlaridan biri bo'lib, u etnonim hisoblanadi.

BO'RIJAR ARIG'I – Bo'zsuvning chap tarmog'i, uzunligi 5,4 km. Hozirda Chilonzor va Yakkasaroy tumanlari hududidan oqadi, Salor kanaliga quyiladi. Mazkur ariq Anhor arig'ining shahar tashqarisidagi davomidir.

“Bo'rijar” gidronimi tadqiqotlarda har xil talqin qilingan: **“Bo'rjar”** *aslida “bo'z (oqish, oqimtir) va jar”* so'zlarining o'zgargan shakli¹⁹; bu yerda chiya-bo'ri ko'p bo'lganidan xalq ariq oqib o'tgan jarni va ariqni **“Bo'rijar”** deb atagan²⁰.

Bizningcha, **“Bo'rjar”** gidronimining etimologiyasini **“Bo'zsuv”**dan olib qaragan to'g'riroq, chunki *Bo'rijar arig'i* Bo'zsuv kanalining davomi va **“Bo'rjar”** – **“Bo'z jar”** – **“Bo'zsuv oqqan jar”** iborasining qisqargan shaklidir.

XX asr boshlarida **Bo'rijar arig'i** Toshkent shahri atrofidagi *Rakat, Chilonzor, Taxtako'prik, Xayrobod, Katta Qozirabod, Kichik Qozirabod, Zangikota, Bo'rijar* mavzalaridan oqib o'tgan va bu suvdan ekinzorlarni sug'orishda foydalanilgan.

BO'RILIK – Qo'rg'ontepa tumaniga qarashli qishloq. O'zbek va qirg'izlarning kichik bir urug'ining nomi. Shayboniylar davridan shu urug'ga mansub

¹⁹ Qorayev S. Geografik nomlarning ma'nosini bilasizmi? – T.: O'zbekiston, 1970. –B. 67.

²⁰ Karimova L. O'zbek tilida toponimlarning o'rganilishi. – T.: Fan, 1982. –B. 91.

kishilar o'rnashib qolgani sabab bu joy shunday deb atalib ketgan. Qadimda qirg'izlarda bo'rini muqaddas urug'boshi deb bilish ham bo'lgan (Chingiz Aytmatov qissasidagi bo'ri obrazi shu haqidagi afsonaga asoslanadi).

BO'RIXONA – Jizzax viloyati Zomin tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Demak, **Bo'rixona** – “*ko'p bo'rilar joylashgan yer*” ma'nosini ifodalaydi.

BO'RLOQ – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Nafaqat viloyatda, balki respublikaning ko'pgina hududlarida mazkur nom bilan atalgan toponimlar uchraydi. Rivoyatlarga qaraganda, bu joyga qadimda Xon dam olgani borgan va bu yerning tabiati unga yoqqan hamda Xon bu joyni "Borliq" deb atagan. Shundan keyin mahalliy aholi o'zlarining talaffuziga moslashtirib, mazkur hududni *Bo'rloq* deb atashgan.

Shuningdek, bir necha aholi punktlarining nomi (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Samarqand viloyati Jomboy tumani). **Burlak** so'zi bilan bog'liq. O'ylash mumkinki, mazkur toponim ruscha *burlak* so'zi bilan bog'langan deb, qolaversa, ko'pchilik qishloqlar nomi Amudaryo va Zarafshon daryolarining qirg'oqlarida joylashgan. Bundan tashqari, rus leksikografi V.Dalning so'zlariga ko'ra, rus tilining shevalarida "*Burlak*" – “*daryo kemalarida pul topish uchun elga ketadigan dehqon-krestyanin*”, shuningdek “*uysiz, uylanmagan, bo'ydoq*” ma'nolarini ifodalaydi (В.Даль.Толковый словарь живого русского языка, – М., 1955, т. I. С. 143). Ko'chmanchi o'zbeklar tarkibida (“Материалы по истории казахских ханств в XV–XVIII веков”. – Алма-Ата. 1969. С. 452) va no'g'aylarda burlak etnonimi bor (Н.Г.Волкова. “Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа”. – М., 1973. С. 81). Demak, *Burlaq* aslida etnonim hisoblanadi.

BO'STON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Uning nomi 2006-yilga qadar *Arabxona* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Miyona Arabxona* deb o'zgartirilgan. Qishloq nomiga *arablar* nomi asos bo'lgan. Shu sababdan ham bu geografik joy nomi etnotoponim hisoblanadi. Toponimning birinchi komponenti – *miyona* so'zi “*o'rta*”, “*o'rtaliq*”, “*bel*” degan ma'nolarni bildiradi. Toponim tarkibidagi *Arabxona* so'zi esa, “*arablar yashaydigan joy*” ma'nosidadir. Shundan bilish mumkinki, *Miyona Arabxona* – “*o'rtadagi arablar yashaydigan joy*” ma'nosidadir. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Bo'ston* deb o'zgartirilgan. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da (1981) arabcha *bo'ston* so'zi “*bog*”, “*dala*”, “*tomorqa*”, “*poliz*”, “*bog'-rog'li obod yer*” kabi ma'nolarni anglatishi qayd etilgan.

Shuningdek, Andijon viloyatining Andijon va Baliqchi tumanlari, Farg'ona viloyatining Rishton tumanida ham shunday nomli qishloqlar bor.

Bundan tashqari, ilmiy manbalarda Farg'ona viloyatida mazkur toponimning o'n martadan ko'proq takrorlanadigan qishloq va mahallalar nomlari qayd etilgan. Farg'ona – Yozyovon – Quva oralig'ida yashovchi qirg'izlarning Bo'sto'n (*bo'z to'nli*) urug'i vakillari keng tarqalgan joylarda shu nomli

qishloqlar bor (Gubayeva, 1983). Albatta, hamma Bo'ston toponimlari urug' nomidan olingan – etnonim deb o'ylash xato. *Bo'ston* so'zi o'zbek tilida “*yashnagan bog*” ma'nosida ishlatilishini ham e'tiborga olish lozim.

Andijon viloyatida *Bo'ston* tumani mavjud. U 1950-yilda tashkil etilgan. 2019-yilga qadar tuman nomi *Bo'z* deb atalgan. H.Hasanovning yozishicha, *bo'z* so'zining *yangi* degan ma'nosi bor, *bo'z yer* – *yangi yer*, *bo'z bola* – *yosh yigit* va boshqalar. Shu sababdan *bo'z qishloq* deganda, *yangi qishloq* deb tushunish mumkin. **Bo'z** so'zini *loyqa*, *sarg'ish* degan ma'nosi ham bor. *Bo'z suv* – *loyqa suv*, *sarg'ish rangdagi suv*.

Qadimda qo'l dastgohlarida bo'sh pishitilgan paxta ipidan sodda to'qilgan mato ham *bo'z (karbos)* deyilgan. Yozma manbalarda boshqa matolar qatori *bo'z* ham ko'p tilga olingan. *Bo'z* Turkistonda qo'lda to'qilgan matolar orasida xaridorbop mato bo'lgani uchun mahalliy aholi orasida keng tarqalgan. Chunonchi, Buxoroda *bo'z* sotiladigan “Bozori karbos” nomli maxsus joy bo'lgan. *Bo'zchilar* (*bo'z* to'qish kasbini egallagan) – *bo'zdan* turli xil kiyimlar, kashta tikilgan buyumlar, gul bosib bezatilgan dasturxon, choyshablar tayyorlagan.

Bo'z so'zining yana bir ma'nosi – *o'zlashtirilmagan, uzoq yillar ishlov berilmagan qo'riq yer, dasht, cho'l*. *Bo'z yer*, asosan, sug'orish imkoni bo'lmaganligi tufayli saqlanib qolgan va ular ekin maydonlarini kengaytirishning asosiy zaxirasi hisoblanadi. O'zbekistonda *bo'z* tuproq turi dengiz sathidan balandligi 300 metrdan 1000 metrgacha bo'lgan yerlarda tarqalgan va qishloq xo'jaligida keng foydalaniladi. Ayrim mutaxassislar, “*baz*” yoki “*bo'z*” so'zini qadimiy turkiy tilda “*o'zga yerlik kishi*”, “*begona kishi*” degan ma'nolari ham bo'lgan deyishadi.

2019-yil 30-sentabrda tuman nomi *Bo'ston* tumani deb o'zgartirilgan. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *bo'ston* so'zi “*gullagan joy*”, “*gulzor*”, “*serbog' joy*”, “*bog'iston*”, “*diyor*” degan ma'nolarni anglatadi.

BO'STONLIQ – Toshkent viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman hududi Tyanshan tog' tizimidagi Ugom, Piskom, qisman Qorjontov, Chotqol tizmalari oralig'ida joylashgan. Tumanga nom bo'lgan *Bo'stonliq*dan tashqari, mintaqa joy nomlari tarkibida, xuddi shunday “**-liq**” qo'shimchasi (formanti) bilan tugaydigan *Xondayliq*, *Soyliq* kabi nomlar ham bor. Albatta, bu tasodifiy holat emas, balki aniq bir toponimik qonuniyat mahsulidir.

Bo'stonliq nomiga asos bo'lgan “*bo'ston*” so'zining ilk shakli fors-tojik tilidagi – “*bo'yiston*”, “*yashnagan*”, “*gullagan*”, “*bog'-rog'li joy*”, “*hidlar o'lka-si*” degan ma'noni bildiradi. Nom so'ngidagi “**-liq**” qo'shimchasi shu narsani ko'pligiga ishoradir. Ayrim mutaxassislar, tuman tashkil etilayotgan vaqtda tumanga nom rasmiy–ma'muriy tarzda berilgan, deyishadi.

S.Qorayev tuman nomi haqida shunday yozgan: “Bu rayon Qozog'iston Respublikasi tarkibida ekanligida qozoqcha Bostandiq (*Bo'stonliq*) shak-

lida yozilar edi. Bo'stonliqni *"bog'-rog'"* ma'nosidagi *bo'ston* so'zidan ko'ra *Bo'ston* (*bo'z-to'n-li*) degan urug' nomi bilan atalgan deyish to'g'riroqdir. Shu joyda *Chimboyliq* degan qishloq ham bor. (*Chimboy* – urug' nomi); **-liq, -lik** (**lig'**) affiksi kishilarning qaysi qabila-urug'dan ekanini ham ko'rsatadi; masalan, ming qabilasidan bo'lgan kishilar minglig' deb atalgan".

Tuman ma'muriy markazi G'azalkent shahri (1964-yildan). Shahar Chirchiq daryosining chap sohilida, Oqsoq ota soyining Chirchiq daryosiga quyilish joyida joylashgan. Ayrim mutaxassislar, o'rta asr arab geograflari asarlariga tayangan holda, Gazak shahri hozirgi G'azalkent bo'lsa kerak, – deb taxmin qilganlar. Professor H.Hasanov esa, *G'azalkent* nomi *g'izol* – *"ohu"* va *kent* – *"shahar"* so'zlaridan tarkibi topgan, degan xulosaga kelgan.

BO'TAKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Qorateren" OFY hududida joylashgan ko'l nomi. Ko'lning bo'yida cho'ponlar tuya boqadi va ularning bo'talari nomiga *Bo'tako'l* deb atalgan.

BO'TAQORA – Andijon viloyati Andijon shahridan 6 km shimoliy-sharqdagi qishloq. Etimologiyasi – asl ma'nosi aniq emas. Ammo o'zbek urug'larining kichik bir tarmog'i qadimda *"Bo'taqara"* deb atalgan. Shaxsiy tekshirishlarimiz natijasiga suyanib, quyidagi xulosaga keldik: *Bo'taqora* Qoradaryo bo'yidagi qadimiy buloq atrofida paydo bo'lgan qishloq. Islom dinidan ilgari odamlar buloqni muqaddas deb hisoblaganlar. Johiliya davridagi e'tiqodning *"animizm"* tarmog'i, ya'ni ayrim tabiiy narsalarga sig'inish hisoblangan.

Arablar kelgach, bu atrof egallanib, buloq atrofiga maxsus kishilar tayinlangan. Bir ungurda XI asrga oid qabr toshi saqlanib qolgan. Bu yer hozirgacha buloq bo'yidagi odamlar dam oladigan joydir. Unga yaqin *"xo'jalar mahallasi"* ham bor. XVI asr boshlarida Farg'ona vodiysini Shayboniynxon boshliq ko'chmanchi o'zbeklar egallab, asta-sekin o'troqlashadilar. O'zbek urug'ining *"Bo'taqora"* tarmog'i shu yerda o'rnashib, joyning qadimgi nomi unutilib ketgan. Keyinchalik *Bo'taqora*ning janub tomonidagi adirga bug'doy ekilib mashhurlashdi (*"Bo'taqora*ning qayrog'i"). Shimol qismi Qoradaryoning qadimiy izlaridan bo'shab, *"achima"* joylarda sholikorlik rivojlanib, *"Bo'taqora"* guruchi bilan mashhur bo'lib ketgan.

BO'TAN – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Toponimist olimlar **"Bo'tan"** so'zi *"To'daga qo'shilmay ajralib chiqqan, yakka, yolg'iz, chekkaroq joyda, boshqa aholi punktlaridan uzoqroq, xilvat joyda bunyod bo'lgan qishloq"* ma'nosida ekanligini yozishgan (Nafasov. 1988:50; O'rinboev. 2003:47).

BO'TANACH (hozirgi ko'rsatkichlarda *Bo'tanosh* shaklida yozilgan). – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq. Bizningcha, bu nom

ham **“bo’tan”** so’ziga tegishli bo’lib, *“asosiy qishloqdan ajralib chiqqan qishloqcha”* ma’nosida bo’lsa kerak.

BO’TQACHI – Farg’ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq nomi. Bo’tqachi qirg’izlarning ichki guruhi tarkibiga kiruvchi nayman qabilasining bir tarmog’i bo’lgan (Gubayeva., 1983). Urug’ nomi asosida qishloq nomi vujudga kelgan. Ba’zi adabiyotlarda bu qishloq aholisi shirin-shirin bo’tqa pishirib, mehmonlarni kutganidan shunday yuritiladi (Oxunov, 1989).

BO’Z – Andijon viloyatining Bo’z shaharchasi, Toshkent viloyatining Qibray tumanidagi qishloq nomlaridan biri. U o’zbekcha *bo’z yer* ma’nosini ifodalaydi, shuning uchun mazkur hudud shunday nomlangan.

BO’ZATOV – Qoraqalpog’iston Respublikasi tumani nomi va markazi. Amudaryo bo’yida – Xorazmda, Qoraqalpog’istonda **atao’** – 1) *o’tov, bo’z uy*; 2) *daryo o’rtasidagi kichikroq orol*; 3) *qamishzor, to’qay* ma’nolarini ifodalaydi. Shuning uchun ham bu hudud shunday nomlangan.

BO’ZAXONA – Toshkent viloyatining Qibray tumanidagi qishloq nomlaridan biri. U yerda odamlar-savdogarlar yo’lining to’xtash joyida, karvonning yonida bo’z savdosi bilan shug’ullanishgan. Shu sabab hududdagi qishloq shunday nom olgan.

BO’ZAXO’R – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq. *Bo’zaxo’r* – *“bo’zni yoqtiruvchi”* ma’nosini ifodalab, u *“bo’zni yoqtiruvchilar qishlog’i”* ma’nosini bildiradi.

BO’ZACHI – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Bo’za** – *tariqdan, mayda guruchdan tayyorlangan mast qiluvchi ichimlik* bo’lib, **bo’zachi** yoki **bo’zagar** esa, bo’za *tayyorlash bilan shug’ullanadigan shaxsdir*.

BO’ZYOP – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtakopir tumani Qoraoy aholi punktining sharqiy va Oqko’l aholi punktining shimoliy tarafidan oqib o’tuvchi sug’orish tarmog’i.

Yoshi katta bobolarimizdan eshitishimizga qaraganda, ekin maydonlarini kengaytirish maqsadida yangidan bo’z yerlar o’zlashtirilib, bu o’zlashtirilgan yerlarni sug’orish uchun kanal qazilgan hamda kanal nomi Bo’zyop deb atalgan.

BO’ZQAL’A – mahalla. Xorazm viloyati Yangibozor tumani. Mazkur termin *ekin ekishga yaroqli, lekin uzoq vaqt ekin ekilmay, ishlanmay yotgan yer* ma’nosidagi bo’z va toponimik indikator bo’lgan **qal’a** so’zlarining qo’shilihidan hosil qilingan. Ushbu fikrni professor Z.Do’simov ham qo’llab-quvvatlagan.

BO'ZSUV – Toshkent viloyatidagi daryo nomi. Gidronimning kelib chiqishi bo'yicha bir necha variantlar bor. Biz nisbatan mos keluvchi deb bo'zsuvni hisoblaymiz. U *"ko'kroq (rangli) suv"* bo'lganligi uchun Chirchiqning irmoqlaridan biri *Ko'ksuv* deb nomlanadi, daryo aslida chuqur bo'lib, uning soy joylari ko'kroq bo'lib oqadi va nom ham shu yerdan kelib chiqqan.

BO'ZCHI – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. *Bo'z – qo'pol paxta xomashyosidan ishlab chiqariladigan mato* ma'nosini ifodalaydi. Demak, *Bo'zchi – bo'z to'quvchidir*.

BO'YINTURUQ – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. *Bo'yinturuq – bu eshakni aravaga qo'shganda uning bo'yniga ildiradigan buyumning ustida turadigan qurilma*. Qishloqning nima uchun shunday nomlangani nomal'm. Balki shu buyumni tayyorlaydigan joy bo'lgani uchun shunday nomlangandir.

BO'YNIQORA – Qashqadaryo viloyatining G'uzo tumanidagi qishloq nomi. *Qorabo'yin* aslida etnonim bo'lib, mazkur etnonim fors tilining ta'sirida *"Bo'yniqora"*ga aylangan va shunday nomlangan.

BO'YRABOP – Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Forscha **"Buryobof"** – *o'g'ilcha* ma'nosini ifodalaydi. *Bo'yra* o'simlik nomi bo'lib, shu o'simlikka xos tushunchani ham ifodalashi mumkin. Xalqda maqol bor: *"O'tirgan bo'yra, yurgan daryo"*.

BO'YRACHI – Surxondaryo viloyatining Denov tumani, Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumani, Xorazm viloyatining Shovot tumani hududlarida shunday nomli qishloqlar mavjud. Mazkur toponimning shunday nomlanishini *buyrak* etnonimi bilan bog'liq ekanligi qayd etiladi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 99).

D

DABBOQI – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq. Forscha "*Dabbog'*" – "*charm terisi bilan shug'ullanuvchi, terichi*" ma'nosini ifodalaydi.

DABUSIYA – Samarqand viloyatining Narpay tumani. Zarafshon daryosining chap sohilidagi ulkan qal'a xarobasi.

Qal'a raboti 70 gektarni, shahristoni esa 22–23 gektarni tashkil qiladi. Shahar hukmdorini Dabusshoh deb ataganlar. Qal'a bir necha asrlar davomida viloyatning markazi bo'lgan. Shahar xarobasida Imom Bahra ota maqbarasi (XVI asr) mavjud.

Dabus – "*Temir qo'rg'on*" ma'nosini bildiradi. Shahar mustahkam qurilgani uchun shunday atalgan (Sanayev, 1996 : 14).

DAGARLIK – yaylov. Surxondaryo viloyati Muzrabod tumani. Qashqadaryo daryosining quyi qismida tuproqlari zich va qotib qolgan, o'simliklardan mahrum bo'lgan pasttekisliklar *dagar* deb ataladi (qarang: **Taqir**) (T.Nafasov. O'zbekiston toponimlari izohli lug'ati. T., 1988. C. 56).

DAHANA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim forsha-tojikcha *dahan*, ya'ni "*og'iz*" so'zidan olingan bo'lib, toponimi yada "*daraga kiraverish joyi*", "*dara*", "*daryoning quyilish joyi*", "*bo'g'iz*", "*to'g'on*", "*ariq yoki kanal boshlanadigan joy*", "*ko'chaning og'zi*" kabi bir qancha ma'nolarda kelishi qayd etiladi.

Bu yerda *dahana* so'zi "*to'g'on*" ma'nosini anglatmoqda. Qishloq hududida uni suv bilan ta'minlovchi kanalga to'g'on qurilgan bo'lib, u orqali boshqa qishloqlar hududiga suv taqsimlanadi. Shu sababdan ham qishloq shunday nom olgan.

Shuningdek, mazkur nom Surxondaryo viloyatining Denov tumanida ham uchraydi. Mazkur elementlar bilan bog'liq bo'lgan toponimlar O'zbekistonning janubida tez-tez uchraydi: *Bo'zrabotdahana*, *Gundahana*, *Dahanajom*, *Kattadahana*, *Nandahana*, *Oqdahana* (4 marta takrorlanadi), *Qoradahana*. *Dahana* – ko'p ma'noli termin: "*daraga chiqish; daryoning og'zi; ko'chaning boshi; to'g'on; ariqning sug'orish joyidan kanalning asosiy joyigacha*" ma'nolarini ifodalaydi. Oqim suvini maydalash uchun katta sug'orish ariqchasi bo'ylab kesilgan narsa bilan mustahkamlanadi. Suv oqib o'tadigan har bir kesik narsa ham *dahana* deb nomlangan(forscha *dahon* – "*og'iz*").

Ta'kidlash joizki, nomlar turli hududlarda uchrasa-da, ma'nolari deyarli bir-biriga yaqindir.

DAHBED – Shayboniyxon hukmronligi davrida Ofarinkent tumanidagi bu qishloq nomi ilk bor tilga olinadi.

Dahbedning paydo bo'lishi XVI asrning birinchi yarmida Farg'ona vodiysining Koson shahrida yashagan Sayid Ahmad Jaloliddin Kosoniyning (1461–1542) nomi bilan bog'liqdir. U Samarqand hukmdorlari, xususan, shayboniylardan Jonibek Sultonning taklifiga binoan Miyonko'lga ko'chib kelgan va shu yerda dastlab o'nta tol ekkan. Natijada ul zot yashagan mavze "*Dahbed*" (forscha "*o'nta tol*" degani) nomi bilan atalib ketgan, – deyiladi rivoyatlarda.

Farg'onaning Koson qishlog'idan shayx Mahdumi A'zamning bu yerga ko'chib kelishi bilan mazkur joy mashhur bo'lib ketadi. Shayxning qabri ham Dahbedda bo'lib, keyinchalik Yalangto'sh Bahodir bu yerda xonaqoh qurdirgan. Mang'itilar davrida pishiq g'ishtdan machit va darsxonadan iborat 34 hujrali madrasa bunyod etilgan. Shayboniylar davrida Dahbed bir necha darvozasi bo'lgan devor bilan o'ralgan va ular orasida Juq mozori darvozasi mashhur bo'lgan. Dahbedning shimoliy tomonidagi bu darvozaga yaqin joyda keyinchalik daryo yuvib ketgan *Safeduk* qishlog'i bo'lgan. Qishloqda shayx Xo'ja Is'hoqning mozori va xonaqoh bo'lgan. Qabrni Oqdaryo suvlari yuvib ketishi xavfi tug'ilgach, Xo'ja Is'hoqning mozori Bog'i Balandga ko'chirilgan (Vyatkin, 1902: 60).

1892–1893-yillarda *Dahbed* qishlog'ida *Shaxob*, *Sartarosh*, *Safeduk*, *Achidoqar*, *Tongotar*, *Beshtut*, *Oynaqo'rg'on*, *Kattaqo'rg'on*, *Kattasolin*, *Xonaqoh*, *Temirchi*, *Qozi*, *Kichiksolin*, *Dehqon*, *So'fi*, *Kichikqo'rg'oncha*, *Bozorjoy* guzarlari bo'lgan (CKCO ha 1896 r. :1–2).

Hozirgi kunda *Dahbed* qishlog'ida *Ulug'bek*, *Navoiy 1*, *Navoiy 2*, *Ibn Sino* mahallalari mavjud.

DAHYAKOTA – Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qishloq nomi. Forscha "*dahyak* – *kirimning o'ndan bir qismiga teng soliq*" ma'nosini anglatadi. O'qituvchilar va o'quvchilar tomonidan pulga beriladigan qo'llanma ham *dahyak* deb atalgan. "*Dahyakota* – *qo'llanma olgan mulla*" ma'nosini ifodalaydi.

DALVARZIN – Andijon shahrining g'arb tomonidagi sobiq qishloq (hozir shahar mahallasi) va Jalaquduq tumani hududidagi arxeologik yodgorlik nomi. Qadimgi istehkom xarobasi.

Eski o'zbek tilida "*Dalvarzin*" ("**Dal**" (**tal**) – *tepa*, "*var*" – *qal'a*, *qo'rg'on*) – "*Tepalikka qurilgan qal'a-istehkom*" – degan ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi (akademik Y.G'ulomov tekshirishlarining qo'lyozmalari). Demak, Andijonning sobiq Dalvarzin qishlog'i o'rnida qadimiy qal'a-istehkom bo'lganligi mumkin. Afsuski, ular paxta dalalari bilan tekislanib ketgan. Jalaquduq tumanidagi Dalvarzinda esa bundan uch ming yil ilgari davrga oid shaharcha qoldiqlari, tepaliklar hamon saqlanadi. Keyinchalik bu joylarga odamlar kelib o'rnashib, o'sha urug'-qabila ham "*Dalvarzin*" nomi bilan atalib, etnotoponimga aylanib ketgan (ya'ni, joy nomi urug' nomiga aylangan). O'zbekistonning janubiy tomonlarida ham shu nomdagi qishloqlar ko'plab uchraydi.

Shuningdek, Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi (O'zbekistonning Toshkent viloyati) dashtning nomi ham shunday ataladi.

O'zbek arxeologi A.R.Muhamedjanovning fikricha, *dalvarzin* so'zi arabcha *dal*, – *tal* – “*tepalik*”, “*qo'rg'on*”, eroncha *var* – “*qal'a*”, “*qasr*” so'zlaridan kelib chiqqan va *zi (zin)* – *yer* deganidir. Yana ham ishonchliroq etimologiyasi bo'yicha, *dalvarzin* mo'g'ulcha *dorboljin* – “*to'rtburchak*” (hozirgi mo'g'ul tilida *dorvoljin* – “*kvadrat*”) so'zidan kelib chiqqan. Qadimgi istehkomlarning qoldiqlari ham *dorboljin* deb atalgan”.

Qadimgi turkcha *to'rtko'l*, forsha *choldevor* (xususan, *chordevor*), mo'g'ulcha *dorboljun* aynan bir xil: “*sobiq istehkomlarning kvadrat xarobalari*” ma'nosini ifodalaydi. Dalvarzin dashtini tojiklar **Dilvarzin** deb atashadi, Afg'onistonning Balx vohasidagi tarixiy viloyat **Dilberjin** tarzida nomlanadi. Bu nomlarning barchasi mo'g'ulcha “*dorboljin*”, “*dorvoljin*” so'zlaridan kelib chiqqan.

DALOILXONA – Qo'qon xonligi madrasasida (А.Л.Троицкая. Каталог архива кокандских ханов XIX в. – М., 1968. С. 83, 332) shunday nomli joy bo'lgan. *Daloilxona* – arab tilidagi kitoblarni o'rganadigan musulmon diniy maktabi “*Daloil ul-hayrat*” – “*Dalillar bilan hayratlanadigan*” (*daloil* so'zining ko'plik shakli *dalil* – “*asoslash*”, “*dalil*” ma'nolarini anglatadi).

DAM – Namangan viloyatining Jarqo'rg'on tumani, Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanidagi qishloqlar nomi. Shuningdek, Samarqand viloyatining Narpay tumanida esa **Damcha** nomli qishloq mavjud. *Dam* – tortishish kuchi emas, “*tortish*” ma'nosini ifodalaydigan geografik termin bo'lib, *ariq* so'zi bilan birgalikda qo'llaniladi. Demak, **Damariq**ning qisqartirilgan varianti **Dam** hisoblanadi.

Shuningdek, Andijon viloyatining Andijon tumani, Farg'ona viloyatining Quva tumanlarida **Damariq** nomli qishloqlar ham mavjud.

Damaxumdon, **Damcha**, **Damqishloq** (Narpay), **Damchag'atoy** (Ishtixon), **Damqorin** (Qoradaryo) toponimlari tarkibidagi “*dam*” so'zi “*suvi yaxshi oqmaydigan, dam bo'lib qoladigan arig'i bor qishloqlar*” ma'nosida qo'llanilgan.

DAMACHCHI – Toshkent viloyatining Zangiota tumanidagi qishloq nomi. U “*achchi qishlog'i arig'i*” ma'nosini ifodalaydi.

DAMBURQUT – Samarqand viloyati Narpay tumanidagi qishloq. **Dam** – geografik termin bo'lib, bu so'z **Damariq**, **Jo'yidam** kabi gidronimlar tarkibida uchraydi.

Suvi yaxshi oqmaydigan, dam bo'lib qoladigan ariq Damariq deyiladi. Ba'zan to'g'on dam deb yuritiladi. **Dam** so'zining **ariq** ma'nosi ham bor. **Burqut** esa o'zbek urug'laridan birining nomi sifatida qayd etiladi.

DAMKO'L – botqoqlik. Markaziy Farg'onaning shimoliy qismida joylashgan bo'lib, aynan "damlangan" ma'nosini ifodalaydi. Shuningdek, Namangan viloyatining Namangan tumanida shunday nomli qishloq oldin ko'l deb nomlangan va qirg'og'ida aholi punkti paydo bo'lgan.

DAMQISHLOQ – Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi. "O'zi oqadigan ariqqa ega qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

DAMCHA – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. *Dam* – "damlangan ariq", *-cha* erkalash-kichraytish qo'shimchasi, toponim hosil qiluvchi formant hisoblanadi.

DANFAG'ANKAT – shahar. O'rta asrlarda Binketdan (Toshkentdan) uzoq bo'lmagan joyda mavjud bo'lgan va *Shuturket* (*Tuyalar shaharchasi*) dan ikki chaqirimda joylashgan shahar. (Мукаддаси. БАГ II. С. 276–277).

Danfag'ankatning xarobalari Niyozbosh qishlog'idan uzoq bo'lmagan joyda, Yugantepa qo'rg'oni yonida, Sharqiy Yangiyo'l temiryo'l stansiyasidan 4 km. uzoqda joylashgan. Tarixchi O.I.Smirnov mazkur shaharning nomini **Dinfagnkat** deb hisoblaydi va uni sug'dcha "*kat – ibodat uyi*", deb hisoblaydi (О.И.Смирнова. Места до мусульманских культов в Средней Азии (по материалам топонимики)).

DANG'ARA – Farg'ona viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi asosan tekisliklardan iborat. Uning janubi-g'arbiy qismi So'x yoyilmasining shimoli-g'arbiy chekkasida, shimoli-g'arbiy qismi esa Sirdaryoning birinchi va ikkinchi terrasalarida joylashgan. Bahorda va kuzda kuchli "qo'qon shamoli" esadi.

Shubhasiz, har qanday joy nomi qandaydir bir ma'noni anglatadi, chunki ma'nosiz toponimning o'zi yo'q, ammo hali ma'nosi aniq bo'lmagan nomlar ko'p. Buning sababi, ayrim toponimlar uzoq o'tmishda paydo bo'lgan, ularni yaratgan xalqlar tarix sahnasidan ketgan, nomga asos bo'lgan so'zlar muomaladan chiqqan yoki fonetik jihatdan tamoman o'zgarib, tushunarsiz bo'lib qolgan bo'lishi mumkin.

Nomshunoslikning muhim qonuniyatlaridan biri shuki, notanish so'zlarni xalq o'z tilining grammatik xususiyatlariga moslashtirishga urinadi. Mahalliy xalq orasida *Dang'ara* nomi "*don g'arami*" so'zidan kelib chiqqan, degan rivoyat bor. Nomdagi notanish so'z tildagi tanish so'zga aylantirilgan. Demak, bu xalqona talqin, nomning ilmiy etimologiyasi noma'lum va u qo'shimcha toponimik tadqiqotlarni talab qiladi.

Bizningcha, tuman nomi tarkibidagi "*dan*" so'zi sug'd tilidagi "*darani boshlanishi, og'zi*" ma'nosidagi *dahna*, *dahana* so'zining qisqargan, soddalashtirilgan shakli bo'lishi mumkin. Tog'li tumanlarda *dahana*, *dahna* – *doimo suv oqadigan o'zan, oqar suv*. T.Nafasovning yozishicha, IX–XIX asrlar tojik

tilida *dahana* – *dara*, *soy*, *qishloqning etak qismi*. Oykonimning ikkinchi qismidagi “*g’ar*, *g’ara*” so’zi esa qadimiy sug’d tilida tog’ ma’nosini ifodalaydi. *Dang’ara* – tog’ darasida yoki kiraverish qismida joylashgan joy, aholi punkti.

Joy nomi nomlanayotgan obyektning o’rni, tabiiy va iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatlarini hamda ko’pgina boshqa geografik tushunchalarni ham o’zida mujassam etgan bo’ladi. H.Hasanovning iborasi bilan aytganda: nomlar joylarga shunday moslab berilganki, mahalliy aholining zakovatiga qoyil qolasan kishi. Yangi tug’ilgan chaqaloqqa ot qo’yish oson. Chunki yuzlab tayyor ismlar bor, ulardan faqat o’zingizga ma’qulini tanlab olasiz. Ammo joy nomlarini o’ylab topish lozim va ismini jismiga monand qilish kerak. Tuman ma’muriy markazi Dang’ara shaharchasi (1979-yildan).

DAPSAN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Dapsan* – bu *O’zbekistonning tog’oldi hududlaridagi tekis yuzaga ega balandlik*. Mazkur termin *depsan*, *depsen*, *tepsen* shakllarida Jizzax viloyatida, shuningdek, Qozog’istonda ham aynan shu ma’noda uchraydi (Г.К. Кошкашпаев. Словарь географических терминов. – Алма-Ата, 1963).

Qiyoslang: Qoraqum tog’idagi eng katta balandlik **Chogori Dapsang** deb nomlanadi.

DARAI ZANG – Bu nom Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma”sida “*Darai Zangiy*” shaklida yozilgan. Movarounnahrning janubiy qismida, hozirgi Surxondaryo viloyatining Boysun tumani hududida joylashgan qishloq. XIV–XV asrlarda muhim strategik ahamiyatga ega bo’lgan.

746 (1345–1346)-yili Darai Zangiy qishlog’i yaqinida Chig’atoy ulusi xoni Qazon Sultonxon bilan Amir Qazag’an o’rtasida jang yuz beradi va unda Qazon Sultonxon g’olib keladi.

“Boburnoma”da 909 (1503–1504)-yil voqealari bayonida Sulton Husayn mirzo Shaybonxonning Xurosonga bostirib kelishiga qarshi choralar ko’rgani va o’g’li Badiuzzamon mirzoga Darai Zangda turishni buyurgani qayd etilgan. “Badiuzzamon mirzo Balx va Shaburg’on va Andxud qo’rg’onlarig’a mazbut kishilarni qo’yub, o’zi Gurzvon va Darai Zangda ul ko’histonni berkitsun” (B.103). Bobur Movarounnahrda Chag’oniyonga va Qobuldan Samarqandga hamda u yerdan yana Qobulga qaytish safarlari chog’ida uning yo’li Darai Zang orqali o’tgan.

DARAYTUT – Samarqand viloyati Nurobod tumanidagi qishloq nomi. *Dara* tojikcha izofa *dara+yi+tut* hosil qilingan bo’lib, u “*Tutli dara*” ma’nosini ifodalaydi.

DARBAND – Surxondaryo viloyatining Boysun tumanidagi qishloq nomi. *Darband* – “*qisqa joy*”, “*tog’dan o’tish uchun tor yo’l*” – (forscha *dar* – eshik, *band* – yopiq, mustahkamlangan) ma’nolarini ifodalaydi.

DARVESHI – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq nomi. *Darvesh* – *darvish, zohid; darveshi* – “*darvishlar qishlog’i*” ma’nolarini anglatadi.

DARVESHIBOLO – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Forscha izafet *Darveshi bolo* – *Yuqori darveshlar* ma’nosini ifodalaydi.

DARVESHIPOYON – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq nomi. *Darveshi poyon* – *Quyi Darveshlar* (qarang: **Darveshlar**) ma’nosini anglatadi.

DARVISHIQ – 1926-yilgi aholi ro’yxatida qayd etilgan. Samarqand viloyati Poyariq tumani O’rta Saydov qishloq kengashidagi **Darvesh shayx** qishlog’i keyinchalik mahalliy aholi tilida **Darvishiq** shaklida talaffuz qilina boshlagan.

Abu Tohir Xojaning “Samariya” asarida Sheroy tumaniga qarashli Aliobod (hozirgi Aylavot) qishlog’i yaqinidagi Darvesh shayx Azizonning (XVI asr) o’g’li Mo’min shayx mozori haqida ma’lumot berilgan (Abu Tohir Xoja, 1991:59).

Demak, qishloq tarixiy shaxs bo’lgan Darvesh shayx nomi bilan atalgan.

DARVOZAQUM – Andijon viloyati hozirgi Bo’z shaharchasi paydo bo’lgunga qadar uning g’arb tomoni Markaziy Farg’ona cho’liga tutashgan qumlik barxanlar bilan qoplangan cho’l yerlar ushbu nom bilan atalib kelgan.

“Boburnoma”da Xo’jandgacha tutashgan qum sahrosi “Ho darvish cho’li” deb tilga olinadi va bu nom haqida naql ham keltiriladi (ya’ni, sayohatchi darvishlar qum bo’roniga uchrab, bir-birlarini yo’qotib qo’yishgan va “ho darvish” – deb chaqirishib halok bo’lganlar). “Darvozaqum” ham tarixiy nom hisoblanib, XX asr o’rtalarida cho’lga hujum boshlanib, butunlay o’zlashtirilgan va qum barxanlari deyarli tugatilgan.

DARG’ABOG’I – Buxoro viloyatining Qorako’l tumanidagi qishloq nomi. *Darga* – *daruga* mo’g’ullarda *viloyat, shahar, gubernator boshlig’i* ma’nolarini ifodalaydi (Л.Будагов. Сравнительный словарь, Т. I. С. 547).

Buxoro xonligida *darg’a* – “*solliq yig’imchisining yordamchisi, tuman bo’yicha hosilni xirmon bilan yig’ib olishni ta’minlaydigan shaxs*”.

Qo’qon xonligida *darg’a* solliq yig’imlari masalalari bilan shug’ullangan. Bosh *darg’a darg’aboshi* deb nomlangan. Qo’qon xonligida Xudoyorxon davrida *darg’aboshi* (“*bosh darg’a*”) xon tuyalari va ularning haydovchilariga mas’ul mansabdor shaxslar nomlangan (А.Л. Троицкая. Каталог архива Кокандского ханства. С. 539).

Xiva xonligida *darg’aning* ma’nosi “*kema kapitani*” tarzida qayd etiladi.

DARG’OM – kanal. Sosoniylar davri diniy afsonalari to’plami “Bundaxesht”-da “Suda”, ya’ni Sug’ddagi Dargaman (Darg’am) kanali tilga olinadi (Masson, 1972: 22).

V.V.Bartold o’rta asr tarixchisi Istaxriy asarida tilga olingan Barsh kanalini Darg’om bilan bir bo’lsa kerak, – deb qayd qiladi (Бартольд. 1. 1963: 133–134). Darg’om nomli qishloq ham bo’lgan (Вяткин, 1902: 39).

Zahiriddin Muhammad Bobur o'z asarida Darg'om haqida shunday yozadi: "...Ko'hak suyi derlar. Bu suvdin bir ulug' rud ayiribturlar, balki daryochadur, Darg'am suyi derlar" (Bobur, 1966: 104).

Sh.S. Kamoliddin Darg'am dunyodagi inson qo'li bilan barpo qilingan eng uzun sun'iy ariqlardan biridir, deydi.

Rozenfeld: "Darg" so'zi "daryodan ajratilgan ikkinchi yoki uchinchi darajali oqim, kanal" ma'nosida, – deb qayd qiladi (Розенфельд, 1980: 157).

B.P. Lurye fikricha esa, uning nomi qadimgi eroniy darg'a – "uzun" so'zidan hosil bo'lgan (Лурья, 2004).

DARG'OT – Jizzax viloyatining Jizzax tumanidagi qishloq nomi. *Darg'ot* – *to'g'on, qoya* (Таджикско-русский словарь. – М., 1954. С. 137), *dargot* – *suvni ajratib turuvchi tog'on*, degan ma'nolarni anglatadi (О.Д. Чехович. Бухарские документы XIV в., 222).

DAROZON – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u forscha *daroz* – "*baland, uzun, uzun bo'yli (inson)*" ma'nolarini bildiradi. *Darozon* – *uzun, baland bo'yli odamlar, "uzun, baland bo'yli odamlar yashaydigan joy"* ma'nolarini anglatadi.

DARXON – Andijon viloyati Xakan qishlog'i o'ramidagi qishloqcha – hozir mahalla nomi hisoblanadi. Manbalarda: "*Davlat oldidagi ma'lum xizmatlari evaziga barcha soliq va majburiyatlardan ozod qilingan shaxsga "Tarxon (Darxon)" yorlig'i berilgan*", deb ko'rsatiladi. Termining kelib chiqishi haqida turli fikrlar mavjud. Bu so'z ko'pchilik turkiy tillarda uchraydi, shuningdek, fors-tojik, kurd, osetin, gruzin, venger, rus tillarida ham uchraydi va "*Ma'lum imtiyozlarga ega bo'lgan, davlat oldida gunohi kechirilgan shaxs*", – deb tushuniladi. Gruzin tilida "*darxon (tarxan)*" – "*shahzoda, yuksak unvon*" ma'nosini ifodalaydi (bundan 50-yillar ilgari Andijonda ishbilarmon gruzin "Tarxun" nomli yaxna ichimligini ishlab chiqqan edi).

Shuningdek, Andijon viloyati Andijon tumani; Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq va O'rta Chirchiq tumanlari; Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanlarida ham shunday nomli qishloqlar bo'lgan. *Darxon* (tarxan) – barcha turdagi soliqlar va bojlardan ozod qilingan shaxs. Chingizxon davrida harbiy zodagonlar tomonidan urushda va ovda qo'lga kiritilgan barcha o'ljalar ularning shaxsiy mulki hisoblangan (В.В. Бартольд. Сочинения, Т. I. С. 451).

Bundan tashqari, Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi bir qator qishloqlar nomlari tarkibida uchraydigan termin. 1892-yilgi manbalarda *Qirqdarxon*, *Po'latdarxon* qishloqlari nomlari uchrasa, 1926-yilgi aholi ro'yxati materiallarida *Ozoddarxon*, *Jo'raboydarxon*, *Nomozdarxon*, *Oshkadidarxon* kabi qishloqlar nomi qayd qilinadi (Материалы, 1927: 117).

Darxon so'zi ancha qadimiy manbalarda uchraydi. Mug' tog'i yodgorliklarida, shuningdek, arab yilnomalarida tilga olingan Tarxun (704–710) nomi

munosabati bilan bu soʻzning etimologiyasiga doir birmuncha mulohazalar bildirilgan.

Tarxonlik ayniqsa, XV asrda avj olgan va feodallarga keng imtiyoz berishning bir vositasi boʻlib xizmat qilgan. Temuriylar davlatida tarxonlar qoʻlida yirik yer maydonlari va katta hokimiyat boʻlgan. Tarxon xohlagan narsasini qila oladigan, butunlay mustaqil, harbiy xizmatdan ozod kishidir, tarxonlar har qanday jinoyat qilsa ham, toʻqqiz martagacha afv etilgan. Aftidan, darxon termini ishtirok etgan qishloqlar hukmdorlar tomonidan tarxon (darxon)lik berilgan shaxslarga tegishli boʻlgan.

DARXONARIQ – Toshkentdagi ariq. Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumanida *Boshdarxon*, *Ozoddarxon*, *Naymandarxon*, *Poʻlatdarxon*, *Qirqdarxon* nomli qishloqlar mavjud.

Moʻgʻulshunos Nominxanovning soʻzlariga qaraganda, *darxan* moʻgʻulcha soʻz boʻlib, “*Temirchi (odam) – barcha bojlar va toʻlovlardan ozod etilgan*” maʼnosida qoʻllanilgan (Ц.Д. Номинханов. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР. “Записки (Калмыцкий. Научно-исследовательский институт языка, литературы и истории”, вып. 2. Элиста, 1962. С. 258).

V.V.Radlovning fikrlariga koʻra, turkiy xalqlarda (xususan, qozoqlar va qirgʻizlarda) *darkan (tarkan)* “*tumirchi*”, “*rassom*”, “*ozodlikni sevuvchi*”, “*qadr-qimmat*” maʼnolarini ifodalagan (B.B.Радлов. Опыт словаря, т. III, 1629). Shunday qilib, *darkan (darxan)* va *tarxan (tarqan)* aynan bir maʼnolarda: *tarxan – hukmdor nomi* (Mahmud Koshgʻariy. Devon. Т. I. 409-bet). “*Tarxan – barcha soliqlardan ozod qilingan bilimdon*” (B.B.Бартольд, Сочинения, Т. III. С. 44).

Markaziy Osiyoda tarxonizm soʻnggi asrlarda ham harakatda boʻlgan. Baʼzida tarxonizm nafaqat ayrim shaxslarga, balki butun shahar aholisiga ham berilgan. Masalan, amir Shoh Murod Buxoro aholisining ishonchiga kirish uchun aholini barcha soliqlardan ozod qilgan tarxonizm faxriy yorligʻi bilan taqdirlagan. Zarafshon vodiysida **Tarxon**, **Tarxonon**, **Tarxononbolo**, **Tarxononpoyon**, **Tarxonsayot** sifatidagi ariqlar va qishloqlar boʻlib, ularning ayrimlari hozirgi kungacha mavjuddir. Shu bilan birgalikda, shunday nomli etnonimlar: *darkan* (qirgʻiz qabilasida cherik), *darxan* (qozoq qabilasida chanshkili), *tarxan* (turkman qabilasida gyoklen, igdir, ersari, shuningdek tuvinlarda) ham mavjud.

Shubhasiz, bu etnonimlarning barchasi egalari tarxonlik yorligʻini olgan insonlarning avlodlaridir. Taʼkidlash joizki, Toshkentda **Darxonariq** kanali **Jui Tarxon** yoki **Tarxonsayot** tarzida nomlangan.

DASTURXONCHI – Andijon viloyatining Asaka tumanidagi qishloq nomi. Xonliklar zamonida ushbu nomda maxsus saroy xizmatchisi boʻlib, mehmon kutib olish, taom keltirish va kuzatib qoʻyish vazifasini bajargan.

Qo'qon xonligi tarixida davlatlar lavozimlari ro'yxatida "Dasturxonchi" ham keltiriladi. Keyinchalik ularning xizmati evaziga yer-suv berilgan (Farg'ona viloyatida "*Cheki dasturxonchi*" qishlog'i bor).

DAVKAMAR – Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qishloq. *Dav* – *tov*, ya'ni "*Tog*" so'zining o'zgargan shakli. – *Tog* tizmasi yonbag'ridagi kamar. Yana bir izoh: *dav* – *katta, ulkan*. *Kamar* – *tog* yonbag'ridagi o'yi, *pastqam joy*. Demak, **Davkamar** – *katta kamar (yonidagi qishloq)* ma'nosini anglatadi.

DAVTOSH – Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq. Toponimist T.Nafasovning yozishicha, "*dav (dev) – jonsiz narsalarning me'yoridan katta, hajmi va tanasi ulkan*" ekanligini bildiradi. Qishloq atrofida ulkan hajmli toshlar ko'p bo'lganligidan Davtosh deb atalgan. **Davtosh** – "*tog' bag'ridagi qishloq, tog'-u toshli qishloq*" ma'nosini anglatadi.

DASHYOQ – mahalla va qishloq. Xorazm viloyati Xiva tumani. Afsona va rivoyatlarga ko'ra, Xiva qal'asining atrofi dasht, qum, ko'llardan tashkil topgan bo'lib, u ikkita qum oralig'ida joylashgan, ya'ni cho'lliklar, dashtliklardan iborat deb qaralgan va shuning uchun bu hududni *Dashtyaq*, *Dashyat* tomon deb aytilgan, keyinchalik *Dashyoq* deb yuritilgan.

Aslida, Xorazm shevasida, umuman, o'g'uzlarda "*dash*" so'zi "*uzoq*", "*yiroq*" ma'nolarini ifodalagan. "*Yoq*" shaklining "*yaq*" va "*yat*" shakllari ham bo'lib, u ham Xorazm shevasiga xos va "*tomon, chekka*" ma'nolarini bildirgan. Demak, **Dashyoq** – "*uzoq, yiroqdagi qishloq*" ma'nosidadir.

DASHT – Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani, Farg'ona viloyatining Bog'dod tumani, Andijon viloyatining Izboskan tumanlaridagi qishloq nomlari.

Dasht – "*bo'shliq, dasht, toshli, g'ishtli tekislik*" degan ma'nolarni ifodalaydi. Respublikada *dasht* so'zi bilan bog'liq bir qancha toponimlar uchraydi: **Dashtariq** – qishloq. (Qashqadaryo viloyati Kitob tumani), **Dashtiso'xta** – "*kuygan dasht*" (Samarqand tumani), **Dashtig'oz** – "*g'ozlar dashti*" (Surxondaryo viloyati Boysun tumani), **Dashtichinor** – "*chinorlar dashti*" (Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani), **Dashtmahalla** – (Farg'ona viloyati Quva tumani, Andijon viloyati Izboskan tumani) va boshqalar.

Shuningdek, Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanida ham shu nomli qishloq bo'lib, u o'zbek tilida "*ekin ekilmay yotgan suvsiz yer, cho'l, keng ochiq maydon*", degan ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi. Shunday yerda barpo bo'lgan qishloq shu nom bilan atalgan.

Bundan tashqari, Farg'ona viloyatida keng tarqalgan toponimlardan biri ham dashtdir. Dasht aslida geografik termin sifatida "*dala, ovloq joy*", "*Toshloq cho'l*" ma'nolarida qo'llaniladi. Ana shunday ovloq, ochiq joylardagi qishloqlar dasht deb yuritiladi. Ba'zi hollarda bu so'z toponim tarkibida ham

uchraydi, masalan, *Dashtmahalla*, *Dashthasan*, *Dashtcho'pon*, *Dashtiqipchoq* (Do'simov, 1977; Oxunov, 1989).

DASHTAK – Buxoro shahri ostidagi dara. Narshaxiy tilga olganidek, bizningcha, bu Dashtak (Narshahiy. Buxoro tarixi. – T., 1966, S. 31–32) forscha *dasht* so'zi va *-ak* – erkalash-kichraytish qo'shimchasining qo'shilishi natijasi-da hosil bo'lgan. **Dashtak** – “*kichkina dasht*”, “*kichkina bo'shliq*” ma'nolarini ifodalaydi.

DASHTISO'XTA – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u “*kuydirilgan dasht*” ma'nosini anglatadi.

DASHTMAHALLA – qishloq. Andijon viloyati Izboskan tumani, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. *Dashtmahalla* – “*Bo'sh mahalla*”, “*bo'shliqda paydo bo'lgan mahalla*” (mahalla – shahar dahasi) ma'nolarini ifodalaydi.

DEBALAND – qishliq. Navoiy viloyati Nurota tumani. Forscha *-de (deh)* – “*qishloq*” va “*baland*” – “*Tepalikdagi qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

DEGREZLAR – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. *Degrezlar* – “*qozonchi*”, “*quyma temirdan qozon quyuvchi usta*” ma'nosida qayd etilgan. Toshkent shahri Uchtepa tumanida Degrez nomli mahalla mavjud.

DEGREZLIK – Farg'ona viloyati Qo'qon shahridagi mahalla nomi. Fors-tojik tilida “*cho'yandan xo'jalik buyumlari yasaydigan ustalar yashaydigan joy*” ma'nosini bildiradi.

DEHVAYRON – Farg'ona viloyati So'x tumanidagi mahalla nomi. *Dehvayron* va *Dehmursad* kabi aholi manzilgozlari nomidagi “*deh*” iborasi *qishloq* ma'nosini anglatadi.

DEHIBALAND – Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi qishloq nomi. *Deh* – “*qishloq*” va “*baland*” – “*tepalikdagi qishloq*” (**Dehibaland** – *tepalikda joylashgan qishloq*) ma'nosini ifodalaydi.

DEHIMULLAYON – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. *Deh* – *qishloq*, *-i* forscha izofani ko'rsatuvchi; *mullo* va *-yon* ko'plik qo'shimchasi. Demak, *Dehimullayon* – “*mullolar qishlog'i*”, “*mullolar ko'p yashaydigan qishloq*” ma'nosini anglatadi.

DEHISAYIDON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *Deh* – *qishloq*, *ovul*, *sayid* – *Muhammad payg'ambarning avlodi*, *-on* – ko'plikni ifodalovchi qo'shimcha; *Dehisayidon* – “*Muhammad payg'ambarning avlodlari qishlog'i*”, “*ko'p sayidlar yashaydigan qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

DEHQALANDAR – qishloq. Surxondaryo tumani Sariosiyo tumani. *Deh* + *qalandar*, “*adashgan darvish*”, **Dehqalandar** – *darvishlar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

DEHQON – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. *Dehqon* – “*qishloq xo'jayini*”: forscha *-deh* (*qishloq*) va mo'g'ulcha *kann* (*xoqon*). Dastlab Marka-

ziy Osiyoda (V–XII asrlar) dehqonlar deb yer egalari, yirik feodallar nomlangan. Asta-sekin oddiy qishloq mehnatkashlari leksikasida qishloq deb nomlana boshlangan. Bugungi kunda qishloq xo'jaligi ishlari bilan shug'ullanib, biror bir qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi shaxs dehqon nomi bilan ataladi.

DEHQONBOZOR – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi qadimiy qishloq nomlaridan biri sanaladi. *Dehqonbozor* – “Dehqon” so'zi katta yer egasi, *zamin*dor, *qishloq hokimi* va “bozor” so'zi esa *savdo rastasi*, *savdo qatori*” ma'no-larini ifodalovchi so'zlarning qo'shilishidan hosil qilingan nom.

Shu nomdagi toponimlar O'zbekiston Respublikasining ko'plab hududla-rida uchrashini ta'kidlash zarur.

DEHQONOBOD – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. 1925-yili tuman *Tangiharam* nomi bilan tashkil qilingan. Dehqonobod tog'li tuman, relyefi o'rtacha balandlikdagi tog'lar, past tog'lar va tog'oldi qiya tekisliklar-dan iborat. Tog'li tumanlar aholisi nutqida *tangi* – *tor dara* (tojikcha *tang* – “*ensiz*”). Kambar soylik, daraning tor, siqiq joyi, tangida ko'pincha suv oqib turadi. *Haram* – muqaddas joy, ziyoratgoh. Ziyoratgoh, muqaddas qadamjo joylashgan daradagi tangi – *Tangiharam*.

1935-yili tuman nomi rasmiy-ma'muriy tarzda *Dehqonobod* deb o'zgar-tirilgan. Nom ikki tarkibiy qismdan iborat: *dehqon* va *obod*. Dehqon – agrar sohada faoliyat ko'rsatadi, yerga egalik qiladi va unda xo'jalik faoliyatini yuritadi. Dehqonning paydo bo'lishi ibtidoiy jamoat tuzumining parchal-anishi jarayonida ixtisoslashuv yuz berib, dehqonchilikni paydo bo'lishi bilan bog'liq.

Markaziy Osiyoda dastlab jamoadan ajralib chiqqan katta yer egalari, ba'zan qishloq oqsoqollari “dehqon” deyilgan. Ular o'zlarining devor bilan o'ralgan mustahkam qo'rg'onlariga ega bo'lganlar. O'rta asrlarga kelib dehqonlar qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining asosiy tayanchiga aylandi. Z.Do'si-movning yozishicha, XI–XII asrlardan keyin ekin ekuvchi aholining barchasi-ni dehqon deb ataganlar. So'nggi davrlarda Xiva xonligida katta yer egalari-ga yollanib ishlovchi mardikorni dehqon deyishgan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda dehqon davlatdan yerni uzoq muddatga (10–50 yil) ijaraga olgan yirik fermer xo'jaligi sohibi.

Dehqonlar o'zlashtirib, yangidan tashkil qilingan obod maskan – Dehqonobod. *Obod* – ba'zi otlarga yoki ayrim sifat-larga qo'shilib joy nomini yasaydigan, “obodonlashtirilgan”, “o'zlashtirilgan”, gullab-yashnagan, go'zal ma'nosidagi so'z. *Obod* – *asli ob* – “suv” so'zidan kelib chiqqan, degan fikr ham bor.

Ta'kidlash joizki, geografik obyektlarga nom berishda quyidagi shartlar-ga rioya qilishni zarur deb hisoblaymiz: birinchidan, nomning ma'nosi aniq,

tuzilishi sodda, qulay bo'lishi lozim. Ikkinchidan, qo'yiladigan nom tilning grammatik qoidalariga mos kelishi zarur. Nom birgina geografik termin yoki ijtimoiy-siyosiy istilohlardan, birgina o'simlik yoki hayvon nomlaridan iborat bo'lmasligi kerak. Uchinchidan, bir xildagi nomlar ko'payib ketmasligi lozim, chunki bir viloyat, shahar yoki tumanning o'zida bir xil yoziladigan nom ikkita bo'lsa, chalkashlik tug'iladi. Tarixiy toponimlarni o'zgartirmaslik kerak, ular lisoniy, tarixiy, siyosiy va ilmiy ahamiyatga ega. Xalq o'tmishidan darak beruvchi bunday nomlarni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish shart.

Tuman ma'muriy markazi – Qorashina shaharchasi (1976-yildan). Nomning tarkibi ikki, ya'ni *qora* va *shina* so'zlaridan iborat. Janubiy O'zbekiston toponimiyasini o'rgangan T.Nafasovning yozishicha, turkiy va mo'g'ul tillarida *qora*, *xara* – *balandlik*, *do'nglik*. Qozoq tilida *shin* – *cho'qqi*, *tog'ning baland cho'qqisi*. Oltoy tillarida *sin* – *tog' tizmasi*, *cho'qqi*, *qoya*. Olimning fikricha, geografik obyektning joylashgan o'rni uni nomlashda muhim ahamiyat kasb etgan. *Qorashina* – *uncha baland bo'lmagan tog'*, degan ma'noni anglatadi, ya'ni aholi manzilgohi nomiga *tog'* nomi asos bo'lib xizmat qilgan.

DEHQONTO'DA – Farg'ona viloyatining Beshariq tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *to'da* – “*guruh*”, “*gala*” ma'nolarini anglatadi, shuningdek, *to'da* etnonimi ham mavjud.

DEHQONCHEK – Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, u *chek* – “*yer ishlari*”, “*yer uchastkalari*” ma'nolarini anglatadi. Farg'ona vodiysida mazkur termin, shuningdek, 432–450 kv. metr-ga teng bo'lgan yer o'lchovini ifodalash uchun ham qo'llanilgan (А.Л. Троицкая. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – М., 1969).

DEHNAV – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, “*yangi qishloq*” ma'nosini anglatadi.

DEHOJI – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *De* (deh) – *qishloq* va *hoji* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Dehoji** – “*Makka va Madinaga haj qilganlar qishlog'i*” ma'nosini ifodalaydi.

DEKDAVON – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq bo'lib, u turkiycha-mo'g'ulcha “*dovon*” (*Dovondagi qishloq*) ma'nosini anglatadi.

DEKMORON – Qashqadaryo viloyati Qamashi, Kitob tumanlaridagi qishloq. Ayrim manbalarda *Dekmoron* forschadan (*deh* (de) – *qishloq* va *mor* – “*ilon*”, *-on* ko'plik qo'shimchasi) – “*ilonlar qishlog'i*”, “*ilonli qishlog'i*” sifatida qayd etiladi.

Dek (*deh*) forscha-tojikcha so'z bo'lib, *qishloq*, *ovul degani*, *moron* – xalqona talqinda *mor* – *ilon*, ya'ni *ilonlar ko'p joy* ma'nosida, lekin T.Nafasovning fikricha, *moron* – *marg'*, ya'ni *o'tloq* so'zidan olingan. *Marg'* – *o't*, *o'tloq*, *chamanzor*, *o'tzor* degan ma'nolarni anglatadi. Demak, *Dekmoron* – *o'tloqdagi qishloq* deganidir.

DEKTAR – Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanidagi qishloq. Nomning qadimiy shakliga asos bo'lgan so'z – *bo'ktir (bo'ktar)*. Mahmud Koshg'ariyda *bo'ktir – tog'lardagi past-baland yer*. Qozoq tilida *bo'ktur – tog'lardagi past-baland yer*, qirg'iz tilida *bo'ktur – tog' etagidagi tepalik*. *Bo'ktar* so'zining dialektal o'zgarishidan *dektar* so'zi kelib chiqqan. Demak, *Dektar – tog' etagidagi qishloq, balandlik yonidagi qishloq* ma'nosidadir.

DENGIZKO'L – ko'l. Buxoro viloyati Qorako'l tumani (Zarafshon daryosining quyi oqimida). *Dengiz* va *ko'l* (*“katta ko'l”* ma'nosida) so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

DENAV – Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi shaharcha (2009) bo'lsa, Kitob tumanida qishloq nomidir. Tarkibi *deh+i – nav (-t) – yangi qishloq*. Yonidagi shaharcha qishloqdan keyin, so'nggi davrda qurilgani uchun shu nom bilan atalgan.

DENOV – Surxondaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududining shimol, janub va markaziy qismi tekislikdan iborat. Sharqda Bobotog', g'arbda Boysuntog' tizmalari bilan o'ralgan. Relyefi sharqqa tomon asta-sekin pasayib boradi.

Denov qadimiy shahar, yozma manbalarda XIV asrning oxirlaridan shahar tojik tilidagi Dehinav nomi bilan tilga olingan. Shahar shu nom bilan Sharaiddin Ali Yazdiyning *“Zafarnoma”* (XV asr) asarida qayd qilingan. Nom ikki tarkibiy qismdan iborat, *deha – “qishloq”* va *nav – “yangi”*, ya'ni *“yangi qishloq”* ma'nosini anglatadi. Uzoq muddat iste'molda bo'lgan nom soddalashgan va talaffuzda qulay bo'lishi uchun *“deha”* so'zi tarkibidagi *“a”* harfi tushib qolgan.

Dehinav so'zi nom sifatida hozirgi o'zbek tiliga *“Denov”* shaklida o'zlashgan. Hozirda tuman markazi bo'lgan Denov shahri kattaligi va aholi soni jihatidan viloyatda Termizdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Shahar dengiz sathidan qariyb 600 metr balandlikda, Surxondaryo va Sangardak daryolari oralig'ida joylashgan. O'zbekistonda *Dehibaland, Dehisurx, Dehibolo* kabi yuzlab toponimlar *deha* atamasi ishtirokida paydo bo'lgan.

XVII asr tarixchisi Mahmud ibn Valining yozishicha, Dehinav ajoyib bozori, katta masjidi va xonaqosi bo'lgan mustahkam qal'a-shahar hisoblangan. Ayrim tadqiqotchilar qadimgi Chag'oniyon shahri o'rnida hozirgi Denov shahri barpo qilingan, deb hisoblashadi. Arxeologlar Chag'oniyon shahri xarobalarini Denovdan 6 km janubi-sharqda joylashganligini aniqlashgan.

Mo'g'ullar istilosidan keyin, xususan, temuriylar davrida Denov yirik savdo-sotiq va hunarmandchilik markaziga aylangan. XVII–XVIII asrlarda Buxoro xonligi tarkibida karvon savdosi markazlaridan bo'lgan, tuman hududida hunarmandchilikning yuzdan ziyod turi, ayniqsa ko'n-charm tayyorlash, etikdo'zlik, to'quvchilik, zardo'zlik yaxshi rivojlangan. Denov shahrida

me'moriy yodgorliklardan Said Otaliq madrasasi (XVI asr) saqlanib qolgan. Tuman hududidan xalqaro ahamiyatdagi temir yo'li va avtomagistral o'tgan. Tuman ma'muriy markazi Denov shahri (1958-yildan).

DEVONALAR – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi hisoblanib, *Devona* so'zi va *-lar* ko'plik affiksining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Xorazm viloyati Yangibozor tumani O'zbekiston qishlog'ida ham shunday nomli aholi punkti bo'lib, mazkur toponim urug' sifatida qayd etiladi.

DEVONALIK – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. *Devona* so'zi va *-lik* toponim hosil qiluvchi qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan.

Demak, **Devonalik** – “*devonalar yashaydigan yoki devonalar ko'p qishloq*” ma'nosini anglatadi.

DEVONASOY – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. “*Devona*”, “*past*” – bu yerda “*adashish*” ma'nosida (boshida aholi punkti nomi ma'nosida bo'lgan) qayd etilgan.

DEVORI QIYOMAT – Samarqand shahrining o'rta asrdagi devori nomi. Qoldiqlari hozir ham bor. Tarixchi at-Tabariy 713-yil voqealari haqida hikoya qilar ekan, “*Samarqand devori*” (hayit) haqida eslatib o'tadi.

Ayrim kishilar devorni Abu Muslim qurdirgan, deb ma'lumot berishadi. Devorning “*Devori ko'ndalang*”, “*Devori qal'a*”, “*Kampir devor*”, “*Kampirak devor*” kabi nomlari ham bor.

Poyariq tumanidagi qadimiy devor qoldiqlari *Kampirariq* deb ataladi. Buxoro vohasida ham *Kampirdevor* bo'lib, bu nomlarning kelib chiqishidagi ma'nolarida bog'liqlik mavjud.

Toponimist Z. Do'simov bu nom haqida to'xtalib, “*para*”, “*par*”, “*var*” so'zlarining “*qo'rg'on*”, “*devor*” ma'nolari borligini qayd qiladi va respublikamizda *Kamparakdevor*, *Kampirdevor* nomi ko'p uchrashi hamda bu nom “*Kanti parak*” – ya'ni, *shahar devori* ma'nosida ekanligini qayd qiladi.

DEVXONA – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. *Dev* – *div*, *devxona* – *ko'p devlar yashaydigan joy* ma'nosini anglatadi.

DEYCHA – Buxoro viloyatining Buxoro, Peshku, Romitan tumanlaridagi qishloq nomlaridan bo'lib, u forscha *-deh* (de) – *qishloq*, *ovul*, *-cha* toponim hosil qiluvchi erkalash-kichraytish qo'shimchasining qo'shilishi orqali hosil qilingan.

DEYCHACHORVOQCHA – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq. *Deycha* + *chorvoqcha* – “*kichkina chorbog'*” (qarang: **Chorbog'**) ma'nosini ifodalaydi.

DESHONQAL'A – Xorazm viloyatining Xiva shahridagi qal'alardan biri bo'lib, “*shahardan tashqaridagi qal'a*” ma'nosini anglatadi. “*Deshon*” so'zi xorazmiy tiliga mansub bo'lib, u “*tashqari*” ma'nosini bildiradi.

DIBOLA – Surxondaryo viloyatining Boysun tumanidagi qishloq nomi hisoblanadi. **Debolo (Dehi bolo)** – “*yuqori qishloq*” ma’nosini anglatadi.

DIVARAKXURD VA DIVARAKKALON – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloqlar nomlari. Prof. B.O’rinboyev mazkur nom *devor* va *-ak* qismlaridan hosil bo’lgan, deb ko’rsatadi va toponim ma’nosini “*devor bilan o’rab olingan qishloqcha*” deb izohlaydi (O’rinboyev, 2003: 58).

DIYQANOVUL – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Qorateren” OFY hududida joylashgan aholi punktining nomi.

Mahalliy xalqning ko’pchilik qismi dehqonchilik bilan shug’ullanadi, bu esa aholi punkti nomining *Diyqanovul* atalishiga sabab bo’lgan. Qangliko’l tumani hududida ham *Diyqanobod* deb atalgan aholi punkti bor.

DILEKESHOQAT – Qoraqalpog’iston Respublikasi Qorao’zak tumani hududida joylashgan qumlik va aholi punktining nomi. Qumlik yonida Dileke ismli kishi istiqomat qilgan va bu qumlikning *Dilekeshoqat* deb nomlanishiga sabab bo’lgan. Keyinchalik bu nom shu hududdagi aholi punkti nomiga aylangan.

DILKUSHOD – Andijon viloyatining Xo’jaobod tumaniga qarashli Childuxtaron tog’ yonbag’ridagi qishloq (tuman janubida). Uning paydo bo’lish tarixi quyidagicha: Zahiriddin Muhammad Bobur 1499-yil yozida O’shga ketishda o’sha tog’ yonbag’ridagi Lotkankentga (katta qishloq) to’xtab o’tadi. Ushbu qishloq XVII asr o’rtalarida yuz bergan qattiq zilzilada vayron bo’lgan. Sobiq qishloq shimolidagi tekislikda yangidan qad ko’targan hozirgi *Dilkushod* qishlog’i tarixi Bobur xizmatidagi xo’jalar nomi bilan bog’liq. U to’g’risida ayrim naql-rivoyatlar saqlangan. Ammo tafsilotini manbalarda uchratmadik. Boburning 1993-yilda o’tkazilgan 510 yillik yubileyi munosabati bilan hozirgacha saqlanib qolgan “*to’skan*” arxeologik tepalik qo’rg’onga olindi va toshdan zinapoyalar qilinib, oldiga maxsus marmar lavha o’rnatildi va ziyoratgoh joyga aylantirildi.

Shuningdek, Andijon viloyatining Xo’jaobod tumanida aynan shunday nomli qishloq bo’lib, u “*yoqimli, qalbga yoqimli, sehrli*” kabi ma’nolarni ifodalashi qayd etiladi.

DIMISHQ – Temuriylar davridagi mashhur qishloqlardan biri. Samarqandning qadimiy devori yonida, g’arbida bo’lgan.

Xalq rivoyatiga ko’ra, qishloqqa Damashq shahridan olib kelingan asirlar tomonidan asos solingan. Ammo Damashq shahri 1401-yili zabt etilganligi, Samarqand Dimishqi esa tarixiy asarlarda 1392-yilda tilga olinganligini hisobga olsak, bu rivoyat asosli emasligini ko’rish mumkin (Bartold, 1965:195).

Dimishqdan janub tomonda *Xishrav* qishlog’i joylashgan bo’lib, uni *Arab qishloq* deb ham atashadi. V.L.Vyatkinning qayd qilishicha, qishloq aholisi o’zlarini arablar deb bilishadi.

DIYUL – Samarqand yaqinida, sharq tomonda joylashgan qishloq. “Boburnoma”da 906 (1500–1501)-yil, ya’ni Zahiriddin Boburning 240 kishi bilan Samarqand shahrini Shaybonxondan tortib olib, to’rt oy davomida o’z qo’lida ushlab turgani voqealari bayonida tilga olingan. “Sayid Muhammad mirzo do’g’lat ham xon dodam (Sulton Mahmudxon) qoshidin ko’mak ke-lib, ming-ming besh yuz kishi bila Diyul tushubtur, ora to’rt yig’och yo’ldur” (B.82) , – deb yozadi Bobur Toshkentdan yetib kelgan yordam xususida.

DOV – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Dialektal shakli Dav. **Dav** – *katta, yirik jussali, ulkan, bahaybat* ma’nosini ifodalaydi. Qishloq kishi laqabi asosida nomlangan. **Boshqacha izohi:** Qipchoqsaroylar-ga oid Mirzato’p urug’ining bir tarmog’i – dav yoki davbola. Shunday ekan, patronim qishloq nomiga asos bo’lgan.

DODIQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Dodiq* – Dodik nomining o’zgargan shakli, *dodik* – *dodxohlarning arz so’raydigan joyi* degan izohlar mavjud (Z. Do’simov, X. Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug’ati. – T., 1977. – B. 53).

Avliyo mozori ustiga ko’plab tug’lar (cho’p, xoda, yog’och, tayoq) o’rnatil-gani sababli *dah+tug’* (*o’nta tug’*) birikmasi bilan atalgan, degan sharh ham bor: *dah+tug’→do: tug’→dodug’→doduq→dodiq→Dodiq*. Tarkibida forscha *deh* (*qishloq*) so’zi o’zgarishga uchragan nom ekanligi ilmiy haqiqatga yaqin-roq.

DODXO – Buxoro viloyatining Qorako’l tumani, Samarqand viloyati-ning Qo’shrabot tumanidagi qishloq nomi. *Dodxo* lavozimi Buxoro xonligida to’rtinchi yuqori amaldor bo’lgan. Uning vazifasi xon nomiga arizalarni qabul qilish (yoki amirning) va ular bo’yicha qabul qilingan qarorlar haqida xabar berishdan iborat bo’lgan. Keyinchalik *dodxo* harbiy boshliq bo’lgan. N.Xani-kovning fikricha, *dodxo* unvoni yana ham yuqori deb sanalgan.

DODXOH – Farg’ona viloyati Buvayda tumanidagi qishloq nomi. Qo’qon xonligida “*dodxoh*” – saroy lavozimlaridan biri bo’lib, bu mansabdagi shaxs qal’a boshlig’i sanalgan.

Shuningdek, qozixona ishlari ustidan nazoratchi vazifasini bajargan.

Xonlikning XIX asrga oid hujjatlarida *Abdurahim dodxoh*, *Abdullabek dod-xoh*, *Otabek dodxoh*, *Ashurbek dodxoh*, *Gadoyboy dodxoh* kabi nomlar uchraydi. S.Qorayevning (1970) yozishicha, bu so’z forscha bo’lib, “*adolat talab qiluv-chi*”, “*adolatparvar*” kabi ma’nolarni anglatadi.

DOMAN – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. **Doman** (*domana*) so’zi “Boburnoma”, “Shayboniynoma” kabi tarixiy asarlarda tez-tez uchraydi va “*nimanidir chekkasi*”, “*tog’ning qoyasi*” ma’nolarini ifodalaydi, demak, **doma-ni ko’h** – “*tog’etaklarida*” deganidir.

DORBOZLAR – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Darboz* – *dorvoz* – “*arqonda yuruvchi*” ma'nosini anglatadi. *Dorbozlar* – “*arqonda yuruvchilar, arqonda yuruvchilar yashaydigan qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

DORILOMON – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. XIX asrning boshlarida Shahrixon (“xon shahri”) shahriga asos solinganidan keyin bu yerlarni obodonlashtirish maqsadida mohir hunarmandlar va ustalar jalb qilingan. Shaharning yonida **Dorilomon** nomli qishloqqa ham asos solingan bo'lib, u “*ozod*” ma'nosini ifodalab, mazkur qishloqqa bir guruh mahbuslar keltirilgan.

DOTQUSH – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani. Nomning tovush tarkibi o'zgargan. Uning so'nggi qismi bo'lmish *qush* so'zi *Hindukush* (ba'zan Hindiqush tarzida xato yozishadi) tog' nomidagi *kush* so'zi bilan manbadoshlik munosabatida ekanligi qayd etiladi.

Forslar *Hindukush* (Afg'oniston va Pokiston hududidagi tog')ni *Hindukush* deb atashgan. “*Kush*” va “*ko'h*” so'zlari ma'no va kelib chiqishi jihatidan bir-biriga yaqin. *Kesh* nomi ham shu so'zga daxldor.

Hind professori S.N. Pande bu tog' nomi qadimda *Hindukush* bo'lganligini, nom tarkibidagi *kush* so'zi “*suvayirg'ich tog*” ma'nosini bildirishini yozgan (H. Hasanov. Yer tili. – T., 1977).

Nomlar tarkibidagi *kash/kish/kesh* so'zi *tog'*, *balandlik* ma'nosini anglatgan. **Dotqush** nomi ham qadimda *Dodkash/Dotkash/Dotkesh* tarzida bo'lganligi taxmin qilinadi. *Kash/kish/kesh/kush/qush* so'zi *tog'*, *balandlik* ma'nosini bildirgan. **Dot** so'zining tarkibi o'zgargan, ma'nosi noaniq. *Deh, dej, diz (qo'rg'on, qishloq)* so'zining o'zgargan shakli bo'lishi mumkin.

DOVDON – Amudaryoning quyi qismidagi qadimgi irmoqlar. **Dev (div)** – “*iblis mavjudot*” va forscha *don* – “*joylashish*” so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Devdon – “*devlarning kelish joyi*” ma'nosini anglatadi. Qadimdan mavjudligi sababli, Amudaryo va Vaxshlar suv ma'budasi (farishtalar)ning tug'ilgan joyi hisoblangan, daryoning irmoqlari esa **Devdon** deb nomlangan (Н.Г. Маллицкий. О некоторых географических терминах, имеющих отношение к Средней Азии. Изв. ВГО №5, 1945. С. 283).

DOVQARA – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani “Qorateren” OFY hududida joylashgan aholi punktining nomi. Taxtako'pir tumani hududi ilgari “*Dovqara yerlari*” deb atalgan katta aholi yashash punkti bo'lgan.

Ilmiy adabiyotlarda bu yerda *Dovqara ko'li*, bir manbalarda *Dovqara botig'i* shaklida uchraydi. Sababi, bu yerlarda suv toshqini ko'p takrorlanadigan bo'lgan. Shu sababli ham birida quruqlik, birida esa ko'l tagi bo'lib turgan. *Dovqara* kishi ismi bo'lib, Y.Gulyamovda *Tao'qara* shaklida uchraydi, aslida esa, *Dovqara* bo'lishi kerak.

Xalq rivoyatlarida Dovqara Chimboyning bolasi degani aytiladi. Bu haqida quyidagicha rivoyatlar bor: “Chimboy juda katta boy kishi bo’lgan, mollarini sig’dira olmay katta o’g’li Dovqarani o’tovga yaylovga chiqarar ekan. Dovqaraning ham keyin boyligi ortib, xalq orasida nomi chiqqan boy bo’lgan”, deyishadi. Mazkur nom *tog’* so’zining *tov*, *dov* ko’rinishidagi dialektal varianti hamda *qorator* ma’nosini ham anglatishi mumkin.

DOVUD – Xorazm viloyatining Qo’shko’pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlari sanaladi.

Mahalliy xalq afsonalariga ko’ra bu yerda Dovut dafn etilgan emish. Shu sababli bu joy Dovud deb atalgan. Balki, David (“chiroyli”) ismi – qadimgi yahudiy shohi David, musulmon payg’ambari sifatida Bibliya orqali Qur’on kitobiga kirgan.

Prof. Z.Do’simovning fikrlariga ko’ra, haqiqatan ham Dovud tarixiy shaxs bo’lib, eramizdan avvalgi X asrda Isroil va Iudeyani birlashtirib, yahudiy davlatini tuzgan. Keyinchalik uning o’g’li Sulaymon hukmronlik qilgan. U ilmiy, diniy manbalarda payg’ambar sifatida talqin qilinadi. Shu rivoyatlarga asoslanib, ruhoniylar ko’pgina joylarda ularning “mozori”ni vujudga keltirgan. Shu tariqa Xorazmda ham Dovudning qabri paydo bo’lgan va shu hudud Dovud deb atalgan (Z.Do’simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug’ati. – Toshkent, 1977. 53-bet).

Buxoro viloyati Jondor tumanida Dovut nomli qishloq bo’lib, aholisi turli pichoqlar tayyorlash bilan shug’ullanadi.

DRDUARIQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi Ipakli qishlog’i yonida Qozonariq arig’idan chiqarilgan tarmoq. Uning yonidagi yana bir tarmoq Qo’ng’irotariq deb ataladi. *Drdu* yoki *durduv* nomi bilan ataluvchi bu ariq qo’shni Cho’michli qishlog’i yerlarini sug’oradi.

Rashididdinning “Jome at-tavorix” asarida O’g’uzxonning nabiralaridan biri Oyxon haqida gapirar ekan, uning o’g’li Dordirg’a ismini ham tilga oladi. Muallif “*dordirg’a*” so’zi “*hokimiyatni egallovchi va qonunlarni amalga oshiruvchi*” ma’nosida ekanligini ta’kidlagan. Rashididdinning asarida qayd qilingan bu ma’lumotlar boshqa kitoblarda ham uchraydi.

Mahmud Koshg’ariyning “Devonu lug’otit turk” asaridagi 22 o’g’uz qabilalari haqidagi ma’lumotda “Tutirqa” nomi ham keltirilgan.

Xuddi shunday fikr Abulg’ozi Bahodirxonning (XVII asr) “Shajarai taroki-ma” asarida ham bor. Muallif o’g’uz qabilalarini sanar ekan, ularning etimologiyasi haqida ham to’xtaladi va “Dudurg’aning ma’nosi yurt olmoqni va ani saqlamoqni bilgichi temak bo’lur”, – deb yozadi.

Yuqoridagi barcha fikrlar bitta, ya’ni Drdu qabilasi haqidadir. Tutirqa, dordirg’a, dudurg’a bitta so’zning turlicha fonetik variantlaridir. So’zning ma’nosi “*Tutmoq, tutib turmoq*” bo’lib, aftidan, Turk xoqonliklari davridagi “*Tutuq, tudun*” unvonlari ham ushbu ma’no bilan bog’liq bo’lsa kerak.

Urgut tumanidagi Mirzaqishloq qishlog'ida istiqomat qiluvchi bir guruh oila o'zlarini "drduv to'p"ga tegishli deb biladilar, ammo o'zlaridan 2–3 km. uzoqlikdagi *Drduariq* haqida hech narsa bilmaydilar.

Demak, ushbu fakt o'g'uz qabilalaridan bo'lgan durduv (drdu, dudurg'a) larning o'zbek xalqi tarkibida etnografik guruh sifatida saqlanib qolganligini ko'rsatadi (dala materiallarida Dodurg'alar guklan turkmanlarning to'rt urug'idan biri sifatida tilga olinadi).

DRIN – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Professor B.O'rinboyev ushbu toponimni "*Diring*", "*dirang*" shakllarida yozadi va mazkur so'z tojikcha bo'lib, "*sustlik, o'rtaga tushmoq, harakatsizlik, doimiy sukunat, ustuvorlik, vaqt, zamon, soat*" ma'nolariga ega, deb qayd qiladi (O'rinboyev, 2003).

DUVLAT – qishloq. Jizzax viloyati Baxmal tumani. Duvlat (qirg'iz tilida – duulat) – qirg'izning Manak urug'i kichik qabilasining nomi (bu qabilaning avlodlari u yerda yashaydi). Dulat – qozoqlar orasida katta urug' va qabila birlashmasi. Dulat, Duvlat, Dug'lat qabilasi boshqirdlar, o'zbeklar va boshqa turkiy xalqlarning qabilaviy bo'linmalarida ham uchraydi.

DUKTAROSH – qishloq. Buxoro viloyatining Peshku tumani. **Duk** – *yo'nuvchi, tarashlamoq* ma'nosida bo'lib, **Duktarosh** – *duk ishlab chiqaruvchi, temir yo'nuvchilar qishlog'i* ma'nosini ifodalaydi.

DUKCHILAR – Buxoro viloyatining Buxoro va Vobkent tumanlaridagi qishloqlar nomi. Toponimga asos bo'lgan *duk* so'zi *charxning ip o'ralib boradigan qismini* bildiradi. *Dukchi* – *duk yasovchi usta*. Toponim tarkibidagi *-lar* qo'shimchasi ko'plikni bildiradi. Demak, **Dukchilar** – "*duk yasovchi ustalar yashaydigan joy*" ma'nosini anglatadi.

DUKCHILIK – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. **Duk** – *yo'nuvchi* ma'nosini ifodalab, dukchilik esa quyidagi ma'nolarda ekanligi qayd etiladi: 1) *temir yo'nuvchi usta*; 2) *tayyorlangan mahsulotlar sotiladigan bozor qatori*. Matolardan qo'l san'atlari ishlab chiqarilishida yo'nuvchi kasbi Markaziy Osiyoda juda keng tarqalgan edi. Barcha shaharlarning bozorlari va ba'zi bir yirik qishloqlarida tayyor mahsulotlar sotadigan rastalar shunday atalgan.

DULDUL – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumani. *Duldul* – Muhammad payg'ambarning sherigi, xalifa Alining afsonaviy nomi. Markaziy Osiyoda ko'plab joylar Ali va uning otining nomi bilan bog'liq. Darhaqiqat, bu iymon uchun kurashuvchi Movarounnahrda umuman bo'lmagan.

DULOBO – Buxoro vohasidagi bir qancha aholi punktlari va joylarning nomi. *Dulob* – *suvni baland joylarga ko'tarish vositasi* hisoblanadi (B.B.Бартольд. Сочинения. Т. III. С. 117).

DUOB – Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanidagi qishloq. Forscha *du* – ikki, *ob* – oqar suv, *jilg'a* yoki *daryoning irmog'i* ma'nolarini ifodalaydi. **Duob** – ikki *jilg'a*, qishloq shu ikki *jilg'a* qo'shilgan joyda joylashgan. **Duoba** degan qishloq ham bo'lib, u ikki suv (daryo, *jilg'a*, suv)ning dara ichidan oqib kelib, yoyiq maydonchada tutashgan joydagi qishloq shunday atalgan.

Shahrisabz va Boysun tumanlaridagi *Dug'oba* qishloqlari ham aynan shu ma'noda qayd etiladi.

Markaziy Osiyodagi ikkita sayoz daryolarning tutashgan joyi **Duoba**, **Dug'oba**, **Duvava** deb nomlanadi.

DUOBASOY – soy, To'polondaryoning irmog'i. (Surxondaryo daryosi havzasi), **Duobasoy** – “Ikki suvning quyilishidan hosil bo'lgan soy” ma'nosini anglatadi.

DURGADIK – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi eng qadimiy qishloq va mahalla nomlaridan biridir. Qishloq Polvon-G'azovot kanali o'rtasida joylashgan. Qadimda bu qishloqning atrofi chorbog' bilan o'rab olingan qal'a bo'lgan. Unda ma'dan, ro'mol va olacha kabi ipak matolar to'qiydigan ajoyib hunarmand kosiblar yashagan.

Xalq rivoyatlarida *Durvadik* yoki *Durg'adik* so'zining ma'nosi “durlar, durdonalar vodiysi”, “*dur*, *durdona*, *qimmatli*, *qimmatbaho*” bo'lib, ikki kanalning “*Torayib*, *kichrayib*, *oqqan joyi* “*daqidik*” deb nomlanib, shundan *Durga-dik* termini paydo bo'lgan.

DUXCHI – Samarqand viloyati Samarqand tumani; Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani.

Joy nomining kelib chiqishi haqida ikkita taxmin mavjud:

1. Toponim ikkita ma'noli qismdan iborat: *tug' > tug > tux+chi > tuxchi > duxchi > Duxchi*.

2. “*Bayroq*” so'zi turkiy tillarda *to'* // *tug* so'zi bilan ataladi. *To'* // *tug* so'zi fonetik o'zgarishlarga uchrab, *t > d*, *g > x* o'zgarishlari natijasida *dux* so'zi paydo bo'lgan: *tug' > dug > dux*. Unga *-chi* qo'shimchasi qo'shilib, *bayroqdor* ma'nosidagi *duxchi* so'zi yuzaga kelgan: *dux+chi > duxchi*. Ushbu so'z toponimning etimoni. Unda fonetik tamoyil amal qilgan. Hosil bo'lgan *duxchi* so'zi etnonimlashuv hodisasi natijasida apellyativ leksikadan onomastik leksikaga o'tib, etnonimning nomini bildiradi: *duxchi > duxchi*. So'ngra bu etnonim onomastik konversiya tufayli toponimga ko'chgan: *duxchi > Duxchi*. Uning etimoni esa bayroqdor ma'nosidagi *tuxchi* so'zi.

3. Bu toponim bir ma'noli qismdan iborat: *tuxsi*. T.Nafasov uni *tuxsi* etnonimining fonetik o'zgarishga uchragan ko'rinishi, deb ko'rsatgan: *tuxsi > tuxchi > tuqchi > duxchi* // *duqchi*. Bunda *s* undoshi **ch** undoshiga o'tgan: *s > ch*. So'ngra onomastik konversiya jarayonida etnonim toponimik leksika sathiga ko'chib, joy nomini hosil qilgan: *Duxchi > Duxchi*. Uning etimoni

tuxsi etnonimi hisoblanadi. Ushbu toponimning shakllanishiga etimon asos bo'lgani uchun etnotoponim hisoblanib, *bayroqdorlar va duxchi qabilasi vakillari yashaydigan joy*, degan ma'noni ifodalaydi.

Bulardan ko'rinib turibdiki, ikkala taxmin ham bir-birini to'ldiradi. Duxchi toponimiga qachon duch kelsak, ozodlik hamda mustaqillik uchun kurashchilardan biri bo'lgan Dukchi eshon qo'zg'oloni esga tushaveradi.

DUSHOHASOY – soy. Navoiy viloyatining Konimex tumani. Forscha **Dushoha** – “*ikkiga bo'lingan*”, “*ikkita shoxli*” (*irmoqlari bilan*) ma'nolarini anglatadi.

DUYUM – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. Naymansay urug'ining bo'linmalaridan biri *duyum* deb nomlangan (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков верхней Кашкадарьи // В книге “Этнографические культуры и быта узбекского народа”. – Т., 1972).

DUMAR – Namangan viloyatining Uchqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Dumar (tumar)* – o'zbek-qipchoq urug'larining nomi sanaladi.

DUMOR, TUMARTO'P – Namangan viloyatining Norin tumanidagi qishloq nomlari. S.Qorayev *Dumor* oykonimining ma'nosi ma'lum emasligini ta'kidlagan holda, Farg'ona vodiysida Dumar (tumar) nomli qipchoq urug'i bo'lganligini keltirib, qishloqlarning nomlanishini ana shu etnonim bilan bog'laydi²¹.

O'zbekiston toponimiyasida *Tumorchi* (Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani)²², *Tumor* (Samarqand viloyatining Paxtachi va Ishtixon tumanlari) kabi oykonimlar ham kuzatiladi²³. Bizningcha, *dumar* haqiqatan etnonim, u *tumar* // *tumor* fonetik variantlariga ega. Yuqorida keltirilganidek, shu nomdagi qishloqlarning ko'pligi ham fikrimizni tasdiqlaydi. Norin tumanidagi *Tumorto'p* oykonimi ham *tumor//dumor* etnonimi asosida shakllangan. Oykonim tarkibi *tumar* va *to'p* kabi morfemalardan iborat. *To'p* so'zi ot bo'lib, qadimgi turkiy tilda *asos*, *ildiz* ma'nosini anglatadi²⁴. Hozirda “*o'simlikning har bir donasi*” ma'nosida qo'llanadi²⁵. Sh.Rahmatullayev fikricha, so'zning hozirgi ma'nosi “ildiz” ma'nosidan o'sib chiqqan²⁶.

Demak, *Tumarto'p* nomlanish asosiga ko'ra etnooykonim bo'lib, *tumarlar asosi* birikmasi uning etimoni hisoblanadi. Oykonim *tumar urug'ining asosi*

²¹ *Qarang.* Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston, 1978. – B.50.

²² Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. – Toshkent: Muharrir, 2009. – B. 250.

²³ *Qarang.* O'rinboyev B. Asrlardek barhayot nomlar. – Samarqand: Zarafshon, 2003. – B. 177.

²⁴ *Qarang.* Малов С. Памятники древнетюркской письменности. – М – Ленинград, 1951. – С. 435.

²⁵ O'zbek tilining izohli lug'ati. II tom. – M.: 1981, II tom. 224-bet.

²⁶ *Qarang.* Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – B. 360.

yashaydigan joy degan ma'noga ega. *Dumar* oykonimi ham *tumar* so'zining fonetik varianti asosida shakllangan.

DO'ZANDA – Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi. Mazkur oykonim mahalliy tojiklar tomonidan fors-tojikcha kasb otidan hosil bo'lgan. *Do'zanda* – *igna bilan tikuvchi, mashinachi, poyafzaldo'z* degani²⁷. Qishloq aholisi o'tmishda kashta hamda turli kiyim-kechak tikish bilan shug'ullangan, ularga bu hunar nasldan naslga o'tgan. Qishloq ana shu kasb-hunar egalariga nisbat berish asosida shunday nomlangan.

N.Oxunov negadir *Do'zanda* oykonimini mahalla nomi deb izohlaydi. Shuningdek, nom tojikcha *do'xtan (tikmoq)* fe'lining hozirgi zamon o'zagi hisoblanmish *do'z* so'ziga *-anda* qo'shimchasini qo'shish orqali yasalgan, deb ko'rsatadi²⁸.

Bizningcha, nom haqidagi bunday talqin noto'g'ri. *Do'zanda* oykonimi fors-tojik tilidagi sodda yasama kasb otidan yasalgan. Demak, nom yasama emas, uning lug'aviy asosi yasama, o'zbek tiliga shu shaklda o'zlashgan.

DO'LANAQISHLOQ – Andijon viloyatining Asaka tumanidagi qishloq nomi. Do'lana mevali o'simlik nomi bo'lib, **Do'lanaqishloq** – "*ko'p do'lana o'sadigan qishloq*" ma'nosida ekanligi qayd etiladi.

DO'LTA – Toyloq tumanidagi qishloq. Do'lta yoki do'lta bo'ri adabiy tilda sirtlon deb ataladigan hayvon. Do'lta qishlog'i nomi elliptik, ya'ni qisqargan nomdir. Chunki hayvon, o'simlik nomi toponimga aylanganda unga biron qo'shimcha (chunonchi *-li*, *-lik*, *-xona*) yoki biron aniqlovchi (chunonchi *soy*, *qishloq* kabilar) qo'shilishi kerak (Qorayev, 1970).

Nayman urug'ining bir tarmog'i Do'ltanayman deb yuritiladi. Do'lta totem bo'lishi ham mumkin.

DO'LTALI – Qashqadaryo viloyatining G'uzor, Qamashi tumanlaridagi qishloq nomi. Shuningdek, Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz, Dehqonobod tumanlari va Surxondaryo viloyatining Denov tumanida Do'ltaxona nomli joylar mavjud.

T.Nafasovning so'zlariga ko'ra, relyef turlarini bildiruvchi terminlar xon komponenti bilan toponim hosil qilmaydi: bunday terminlarga *-li* affiksi yoki qirq va ming soni, odatda, "son-sanoqsiz" qo'shilishi mumkin: masalan, *Mingchuqur, Mingtepa, Qirqquduq, Qirqo'zak* va boshqalar.

Bizning kuzatuvlarimizga ko'ra, *do'lta* – *yirtqich hayvon* nomi – uning adabiycha nomi – *sirtlon*; xona komponenti esa "*uy*", "*xona*", "*mo'l-ko'llik yoki yashash joyi*" ma'nosida toponimlarni hosil qiladi: **Bo'rixona** – "*bo'rilar yashaydigan joy*", **Qulonxona** – "*ko'plab qulonlar yashaydigan joy*". O'zbekistonning janubida, Samarqand, Farg'ona viloyatlarida tog'lar, qishloqlar,

²⁷ O'zbek tilining izohli lug'ati, 241-bet.

²⁸ Oxunov N. Joy nomlari ta'biri. – Toshkent: O'zbekiston, 1994. – B.18.

quduqlar bor: **Do'lt**, **Do'ltali**, **Do'ltalik**. Ushbu toponimlarning barchasida yoqimsiz tungi yirtqich hayvonining nomi – do'lt aks etgan.

DO'NGBURKUT – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi bo'lib, **do'ng** – “tepalik” va **burkut** – “turkiy-mo'g'ul qabilasi” so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Burkutning bir qismi o'zbeklar tarkibiga kirgan. **Do'ngburkut** – tepalikda joylashgan burkut qabilasining qishlog'i ma'nosini ifodalaydi.

DO'NGQISHLOQ – Andijon viloyatining Andijon, Xo'jaobod tumanlari, Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. **Do'ngqishloq** – “tepalikdagi qishloq” ma'nosini anglatadi.

DO'NGSAROY – qishloq. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. *Do'ng* – tepalik ma'nosini ifodalasa, *saroy* – bu o'zbek qabilasining nomidir. Demak, tepalikda mazkur saroy qabilasi vakillari yashaganligi uchun qishloq shunday nomlangan.

DO'RMAN – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mamlakatdagi ko'p sonli aholi punktlari nomi. U aslida etnonim bo'lib, prof. Z.Do'simovning ta'kidlashicha, “Zarafshon vohasi, Xorazm, Surxondaryo, Toshkent viloyatlarida va Tojikistonda hamda Shimoliy Afg'onistonda istiqomat qiluvchi o'zbek qabilalaridan biri. Ular XVI–XVII asrlarda Dashti Qipchoqdan ko'chib kelishgan va ular yashagan qishloqlar **Do'rmon**, **Do'rmoncha** deb atalgan. **Do'rman** – mo'g'ulcha “do'rba” so'zidan olingan bo'lib, *to'rt* degan ma'noni anglatadi” (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 1977. 55-bet).

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Qo'shtepa, Bog'dod tumanlaridagi qishloqlar nomi bo'lib, u XVI–XVII asrlarda Dashti Qipchoqdan kelgan o'zbek qabilalaridan biri ekanligi qayd etiladi.

Bundan tashqari, Do'rmanlar Zarafshon vodiysi, Surxondaryo va Toshkent vohalarida yashagan. Do'rmon qabilasining *Qo'yli*, *Uvoq*, *Uch rug'*, *Ko'kchelak*, *Sakson*, *No'g'oy*, *Gurdak*, *Oytamg'ali* kabi urug'lari bo'lgan. Bu qishloqlar nomi *Do'rman* va *Do'rmon* shakllarida talaffuz qilinadi.

Shu bilan birgalikda, Samarqand viloyatining Narpay, Kattaqo'rg'on, Oqdaryo tumanlaridagi qishloqlar nomi ham shunday atalganini uchratish mumkin. Rashiddin Fazlullohning “Jomi at-tavorix” kitobida (XIV asr) do'rmonlar (baarin) qabilasi bilan yaqinligini qayd qilib, ikkalasi bir o'zakdan kelib chiqqan, deydi. U “Jomi at-tavorix” kitobini yozishda 1286-yili Xitoydan Eronga kelgan Po'lod Chjen-syan (ushbu amir Do'rmon urug'idan bo'lgan) ning hikoyalaridan keng foydalangan.

Do'rmonlar Chingizxon hokimiyat uchun kurash boshlagan yillarida unga qarshi turgan qabilalardan biri bo'lgan (24:84). Abulg'ozining aytishicha, do'rmonlar mo'g'ullarning Bichinkayon nomli podshosining to'rtta o'g'lidan tarqalgan. Bichinkayon vafoti oldidan kichik o'g'lini to'ra, ya'ni podsho qilib tayinlashlarini vasiyat qilib, ko'z yumadi. Ota vasiyatiga amal qilgan xalq

kichik o'g'ilni xon qilib ko'taradi. Ammo to'rtta aka norozi bo'lishib, bizlardan qaysi birimizni xon qilib ko'tarsalaringiz rozimiz, ammo ukamizning xonligini tan olmaymiz, deb xalqqa murojaat qiladilar. Xalq esa bu to'rtta aka-ukalarining so'zlarini qabul qilmaydi. Natijada ular begona yurtga ko'chib ketishadi va bu elda aka-ukalarga *"do'rmon"* deb nom qo'yishadi, chunki mo'g'ullar to'rtni *"do'rmon"* deydilar.

Hofiz Tanish Buxoriyning *"Sharafnomayi shohiy"* asarida yozilishicha, to'rtta yosh yigit boshqa viloyatga borib yashash uchun daryodan o'tib istiqomat qilganlar. Mo'g'ullar to'rtni *"do'rmon"* deydilar. Ana shu to'rt yigitdan tarqalgan odamlarni *do'rmonlar* deb atay boshlaganlar.

Har ikkala rivoyat bir-biriga yaqin bo'lib, xalq orasida Do'rmon qabilasining kelib chiqishi haqidagi afsonalarning umumiyligini ko'rsatadi.

"O'zbek ensiklopediyasi" da do'rmonlar XV–XVI asrlarda Dashti Qipchoqdan kelgan o'zbek qabilalaridan biridir deyiladi (bu o'rinda ularning mo'g'ul qo'shinlari safida XIII asrdayoq O'rta Osiyo hududida bo'lganlari hisobga olinmagan bo'lsa kerak).

Ularning anchagina qismi Surxondaryoning Bobotog' tog'larining shimoliy yonbag'irlarida, shuningdek, Hisor va Kobadiyon tumanlarida istiqomat qiladilar. Xuddi shu hududda 1924-yilda Do'rmon qabilasiga mansub 7979 kishi bo'lgan. Kobadiyon tumani Shox qishlog'ida istiqomat qiluvchi J.Shomurodovning (1967-yil tug'ilgan) aytishiga ko'ra, bu yerda Do'rmonlarning O'raqlar, Xalachilar, Bekto'bi, Navandaki urug'lari yashashadi. Xalaji (xalach, kalach)lar qadimgi turkiy qabilalardan bo'lib, ular Qarluqlar bilan (balki ulardan ham oldinroq) Amudaryoning janubidagi mamlakatlar – Tohariston, Seiston va ularga chegaradosh viloyatlarga taxminan VI asrlarda ko'chib kelib joylashgan. Keyinchalik ular mahalliy xalq tarkibiga singib ketgan. Xalachlar afg'onlarning Gilzoyi qabilasining shakllanishida katta o'rin tutganlar.

Tadqiqotchilar Gilzoyi nomini Xalaj so'zi bilan bog'lab izohlaydilar. Xalajilarning bir qismi Eronda yashab, hozirgi kunga qadar o'z nomlarinigina emas, balki tillarini ham saqlab qolganlar. Ular Ozarbayjonning janubida, shuningdek Shimoliy Afg'onistonda – Rustakda ham yashashadi. Karmishevaning qayd qilishicha, Rustak xalachilari sho'rolar inqilobidan oldin o'zlarining Kobadiyondagi qabiladoshlari bilan bordi-keldi qilishgan. Demak, Do'rmonlar ichida yashayotgan Xalaji urug'i keyinchalik ushbu qabila tarkibiga singib ketgan.

DO'RMONCHA – Farg'ona viloyatining Bog'dod tumanidagi qishloq nomi. **Do'rmon** so'zi va unga *-cha* (toponim hosil qiluvchi formant rolidagi erklash-kichraytish affiksi) qo'shish orqali hosil qilingan. Demak, **Do'rmoncha** – *"kichik do'rmon, ikkinchi do'rmon"* ma'nosini anglatadi.

DO'SKA – qishloq. Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani. Do'ska – o'zbek qabilasi Qo'ng'irotning Qonjig'ali bo'linmalari urug'i nomlaridan

biri sanaladi (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории узбекского народа. С. 92).

DO'STLIK – Jizzax viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman yer yuzasi, asosan, tekislik, qisman qir va adirlardan iborat. O'tgan asrning 70-yillari boshida Jizzax cho'lini o'zlashtirish boshlandi. Sirdaryodan Janubiy Mirzacho'l kanali orqali katta miqdorda suv keltirildi. Sobiq Ittifoqning turli hududlaridan Jizzax cho'lini o'zlashtirish uchun ko'plab mutaxassislar ko'chib kelishdi.

Bir qator yangi tumanlar, shaharchalar, qishloqlar qurildi. Yangi aholi maskanlariga yangi nomlar berildi. Millati, tili, e'tiqodidan qat'i nazar, barcha mehnatkash xalq bir tan bir jon bo'lib Jizzax cho'lini obod qilish uchun jonbozlik ko'rsatishdi. Turli millat va elat vakillarining hamkorligi sharafiga yangi tashkil etilgan tumanga *Do'stlik* nomi berildi.

Do'stlik so'zi ijtimoiy-axloqiy va psixologik tushuncha. O'zaro hurmat, yoqtirish, manfaatlarning umumiyligi, yaqinlik, bir-birini tushunishga asoslangan kishilar o'rtasidagi munosabat shaklini ifodalaydi. Do'stlik millat va xalqlar o'rtasidagi ijobiy aloqalarda ham o'z ifodasini topadi. Hozirgi davrda ko'p millatli mamlakatimizning rivojlanishi uchun xalqlar o'rtasidagi do'stlik nihoyatda muhim.

Do'stlik oykonimi haqiqatdan Mirzacho'l va Jizzax cho'lini o'zlashtirishda qatnashgan saksondan ortiq millat va elat vakillarining hamkorligi sharafiga berilgan nomdir. Nom rasmiy-ma'muriy tarzda berilgan, xalqlarning ittifoqligi, birgalikda xo'jalik yuritishi, do'stligi kabi omillar uning paydo bo'lishida ijtimoiy asos vazifasini bajargan.

Aslida geografik obyektlarga balandparvoz nomlar qo'yish, chaqiriq yoki shior toponimlarning sonini ko'paytirish, mafkuraviy lof urishning hayotiy siyosat emasligini sho'rolar toponimiyasi ko'rsatdi. Shuning uchun, har qanday joy nomi, jumladan, oykonimlar mustaqillikning muhim ko'rsatkichi, yurt jamoli, xalqning aql-zakovati mahsuli bo'lmog'i kerak. Tuman ma'muriy va madaniy markazi Do'stlik shahri (1970-yildan).

DO'STLIK BOG'I – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur so'z birikmasi *do'stlik* va *bog'* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan.

E

EGARBELITOG' – qoya. Jizzax viloyati Forish tumani. *Egar, egarbeli* – o'tiradigan egar, *tog'*; *Egarbelitog'* – o'tiradigan egar *tog'i*.

EGIZQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumanidagi joy. Egiz so'zi "*qo'shaloq*"dan tashqari, "*baland, yuksak*" degan ma'nolarni ham bildiradi. *Egizqum* – "*baland qum tepaligi*" ma'nosini ifodalaydi.

EGRIQO'L – qishloq. Samarqand viloyatining Nurobod tumani. V.L.Vyatkin mazkur qishloq o'tmishda Zarganlik nomi bilan mashhur bo'lganligini yozadi. (Вяткин, Материалы... 1902: 56). *Tog'ning* yuqori qismidan pastga qarab egri-bugri bo'lib tushgan, qiyshiq qo'l shunday atalgan bo'lishi mumkin. Mazkur qishloq *Uyriqo'l, Uyrig'o'l, lyriqo'l* deb ham yuritiladi.

Bu shakllar *Egriqo'l* so'zining shevadagi variantlaridir. Chunki tarixiy manbalarda *uyri* yoki *iyri* so'zi uchramaydi. *G'o'l* yoki *g'ul* so'zi eski o'zbek tilida, xususan, "Boburnoma"da tamoman boshqa ma'noda, ya'ni "*harbiy qo'shinning markazi, qo'shin saflanganda uning o'rtasidan joy olgan asosiy otryad*" ma'nosida ishlatiladi. Urgut tumanida *Eyriqo'l*soy nomli gidronim mavjud.

EHTIROM – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur nom arab tilidan o'zlashgan so'z bo'lib, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izoh beriladi: "*yuksak hurmat, izzat-hurmat*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 70-bet).

EKIN-TIKIN – Andijon viloyati. Shaharning sharq tomonidagi sobiq qishloq nomi. Bu yerlar sharqdan g'arbga cho'zilgan adir etaklari bo'lib, etagi Andijonsoyga tutashgan. Shaharliklar bahorda bu tomonlarga ko'chib chiqib yer o'zlashtirar va dehqonchilik qilar edilar. Yillar o'tgach, bu dala joylardan paydo bo'lgan yangi qishloq ham "*Ekin-Tikin*" nomi bilan atalib ketdi. O'lkani Rossiya bosib olgach, temir yo'l qishloqning bir qismini oralab o'tgan, hozir uning bir qismi shahar tarkibiga kirgan.

ELATON – qishloq. Andijon viloyati Izboskan tumani, Namangan viloyati Namangan tumani. *Elaton* – Farg'ona va Zarafshon qipchoqlari urug'ining nomi (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 104, 145).

Jomboy tumanida ham shu nomdagi ikki qishloq bor. Qipchoq, qirg'iz va o'zbeklarning *Elatan* degan urug'i bor.

ELLIKQAL'A – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani. Xorazmda shaharni *qal'a* deyishadi. Aytishlaricha, mazkur hududda ellikta qal'a mavjud bo'lib, shuning uchun ham shunday nomlangan.

ELTAMG'ALI – qishloq. Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani. *Eltamg'ali* – etnonim.

ELCHI – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq va mahalla. O'z eli, yurtining ishonchli vakili, ishongan kishiga xabar yetkazuvchi vakil shunday nomlanadi. Mazkur toponimni alohida etimologik tahlil qilish lozim.

ENAKACHANDIR – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq. *Eneke – Chandir urug'i tarmoqlaridan biri* (Ataniyozov, 1980: 348).

ERGANAKLI – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq. Erganak (erganakli) – etnonim. *Erganak* so'zi "*katak*", "*uycha*" ma'nolarini ifodalagan.

ERNAZARQO'RG'ON – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi toponim. Ashtarxoniylar davrida mazkur qishloq *Ortiqmo'ytan* nomi bilan mashhur bo'lgan.

ERONIHO – Buxoro shahridagi guzar. Daha, asosan, eronliklar bilan to'ldirilgan edi va shundan shu nom kelib chiqqan.

ERSUV – Ohangaron vodiysidagi bir necha daryolarning nomi (Toshkent va Namangan viloyatlari). Harakatchan va tez oquvchi daryo *Ersuv* – "*erlar suvi*" deb nomlangan (Н.Г.Маллицкий. О некоторых географических терминах, имеющих отношения к Средней Азии, ИВГО. Т. 77. С. 283).

Ehtimol, bu qadimgi turkiycha kult *yer* va *suv* – *yer-su* bilan bog'liqdir (Л.П. Потапов. К изучению шаманизма у народов Саяно-Алтайского нагорья. Сб. Филология и история монгольских народов. М., 1958. С. 322).

ERTOSH – qishloq. Toshkent viloyati Ohangaron tumani. Mahalliy talafuzi *iyartosh*: dialektal *iyar* (adabiycha – *egar*), *tosh* – egarni eslatadigan tosh, qoya, qoya-egar.

ESABIY – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur nom aslida shu yerlarga qadimda egalik qilgan beklarning nomidan kelib chiqqan. Esabiy nomi Isabiyning dialektal shakli bo'lsa kerak.

ESAT – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog', Qamashi tumanlari. Naymansaroy urug'i bo'linmalaridan biri *Esat* deb atalgan (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи. С. 14).

ESKI BIRINCH – Samarqand viloyatining Urgut tumani Terak qishlog'ida-gi soy nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, mazkur soydan topilgan birinch (bronz) buyum soy nomining yuzaga kelishiga asos bo'lgan.

ESKI JO'VA – mahalla. Toshkent shahri. H.Hasanovning fikriga ko'ra, bu yerda qurol-yarog'lar ombori joylashgan – juva (xususan, **jiba** – "*qurol*", "*ovchilar qurollari*") va shu yerdan mahallaning nomi ham kelib chiqqan (H.Hasanov, O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T., 1965. 40-bet).

Buxoro xonligida *jibachi* – “*ovchi*” shu tarmoqdagi to‘rtinchi amaldor deb hisoblangan. Tarixiy manbalarda *juba* – bozor maydoni, bozor rastalari (Р.Г.Мукминова. “Вакф-наме”. С. 319) sanalgan. Buxoroda o‘rta asrlardan *Jubai baqqolon* – “Baqqollar bozori” bo‘lgan (Narshaxiy. Buxoro tarixi. –T., 1966. S. 21, 51). Eronda esa *Jubai jadid* – “Yangibozor” toponimi mavjud.

ESKIARAB – Farg‘ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Bu nomi arab etnonimiga aloqador ekanligi yuqorida ta’kidlangan edi. Toponimikadagi xronologik qonuniyatga ko‘ra barcha nomlar eski va yangi nomlarga bo‘linadi. Yangi aholi maskanini paydo bo‘lishida boshqa maskandan kelgan kishilarning xizmatlari bo‘ladi, ular odatda o‘z maskanlari nomini “*yangi*”, “*obod*” qo‘shimchalari bilan yangi joyga ko‘chirib boradilar. Ularning oldingi maskanlariga ko‘pincha “*eski*” iborasi qo‘shiladi. Masalan, *Eski*, *Eskishipan*, *Eskiko‘rpa* kabi.

EVALAK – qishloq. Toshkent viloyati Bo‘ka, Piskent, O‘rta Chirchiq tumanlari. Ayrim olimlarning fikrlariga ko‘ra (xususan, filologiya fanlari doktori X.Zaripov) *Evalak* – o‘zbek urug‘ining nomi.

EZGULIK – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Ushbu termin mustaqillikdan keyin atalgan nom bo‘lib, unga “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da shunday ta’rif beriladi: “xayrli, ezgu ish” (O‘zbek tilining izohli lug‘ati, V jild, 22-bet).

ESHIKOG‘ABOSHI – Kattaqo‘rg‘on uyezdi Charxin qishloq jamoasidagi qishloq. Eshikog‘aboshi darvozabonlar boshlig‘i hisoblangan. XVII asrda Balxda mazkur amaldor saroydagi quyi amaldorlar qatoriga kiritilgan. Buxoro xonligining so‘ngi davrlarida sakkizinchi darajali unvon bo‘lgan (Мукимханская история, 252).

ESHIMJIRON – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Bu toponimning kelib chiqishi haqida turli xil farazlar mavjud. Bulardan biri shuki, bu yerda Eshim degan kishi yashagan bo‘lib, u jayron ovlashga qiziqqan. Uni hamma *Eshim jayron* deb atagan.

Mana shu jumlaning talaffuzda buzilishidan *Eshimjiron* atamasi kelib chiqqan.

Professor Z.Do‘simov ushbu terminni *yorgan/yorg‘an* so‘zi bilan bog‘liq deb ko‘rsatadi: *Eshimjarg‘an/ Eshimjaran/ Eshimjiron*. Bizningcha, bu toponim bo‘lsa kerak, chunki Eshim nomidagi **m** harfi Muhammadning qisqargan shakli bo‘lib, aslida ushbu nom Eshmuhammad ismining dialektal variantidir.

ESHON – Uchko‘prik tumanidagi qishloq nomi. Eshon dindorlar orasida ma‘lum obro‘ qozongan ruhoniy, din peshvosi. Viloyatda *Eshonguzar*, *Eshonko‘cha*, *Eshon Sayid*, *Eshonto‘t*, *Eshonqishloq*, *Eshonqo‘rg‘on*, *Bandi*

Eshon kabi joy nomlari tarkibida *eshon* toponim yasovchi soʻz sifatida ishlatilgandir.

ESHONLAR – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi hudud nomi; Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Xalq etimologiyasiga koʻra, qadimda bu yerda taʼlim beruvchi ilm-u toliblar – *eshonlar* juda koʻp boʻlgan, shu sababli ham qishloq *Eshonlar* deb atalgan. Toponimni hosil qilgan *eshon* soʻzi oʻtmishda “*din odami*”, “*ruhoni*”, “*dindorlar orasida katta obroʻga ega boʻlgan shaxs*” maʼnolarini anglatgan. Toponimning ikkinchi tarkibiy qismi qoʻshimchasi esa koʻplikni bildiradi.

Demak, **Eshonlar** – “*dindorlar orasida katta obroʻga ega boʻlgan shaxslar yashaydigan joy*” maʼnosidadir.

ECHKILAR – qishloq. Xorazm viloyati Yangiariq tumani. Dashti Qipchoq oʻzbeklar tarkibida *Echki* (ehtimol – *ichki*) qabilasi qayd etilgan; bu qabilalar ichidan Shayboniyxon Movarounnahrni bosib olishda qarshilik koʻrsatgan va shundan *echki* kelib chiqqan (A.A. Семенов. К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбани-хана, – МИТУ, вып. I, ТИИАЭ АН Тадж. ССР, т. XII, 1954. С. 24, 29; Б.А. Ахмедов. Государство кочевых узбеков, – М., 1965. С. 16).

XX asrning boshlarida *echki* nomi Qatagʻon qabilalarini birlashtirishda unchalik katta boʻlmagan guruh sifatida saqlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории узбекского народа. С. 105, 246).

F

FAQIR, FAQIRQISHLOQ – qishloq. Andijon viloyati Xo‘jaobod tumani. *Paqir* (og‘zaki so‘zlashuvda) – *past, kambag‘al* (adabiycha – *faqir*), etnonim bo‘lishi mumkin; turkmanlarda *Paqir* (shix) urug‘i deb qayd etiladi.

FARG‘ONA – O‘zbekiston Respublikasi tarkibidagi vodiylar, viloyat va shahar nomi. Farg‘ona juda qadimiy nomlardan biri. V.V.Bartold ma‘lumotlariga ko‘ra, hozirgi Farg‘ona shahri qurilishi 1877-yilda boshlangan. Shahar 1907-yilgacha *Yangi Marg‘ilon* (mahalliy xalq orasida *Sim*) deb atalgan. 1907–1924-yillarda podsho Rossiyasining O‘rta Osiyoni bosib olishda va keyingi yillarda ko‘plab qirg‘inbarotlar uyushtirgan generali M.D.Skobelev sharafiga shaharga *Skoblevo* (mahalliy aholi talaffuzida *Iskobil*) nomi berilgan.

1924-yildan boshlab shahar Farg‘ona nomi bilan mashhur. Ko‘rinadiki, shahar uzoq tarixga ega bo‘lmasa ham, ammo nom uzoq tarixga ega. Taniqli nomshunos olim H.Hasanov *Farg‘ona* so‘zining etimologiyasiga oid o‘ndan ortiq talqinni keltirgan va ularning birontasini ham qat‘iy izoh deb hisoblama-gan. Ular orasida vodiyni geografik o‘rni bilan bog‘liq va qadimiy sug‘d tili-ga tegishli **Parkona** – “*har tarafi tog‘, bir yog‘igina ochiq bo‘lgan vodiylar*”, “*atrofi berk vodiylar*” so‘zi **Farg‘ona** nomiga asos bo‘lgan, degan izohni haqiqatga yaqin desak bo‘ladi.

Tarixchi A.Xo‘jayev milodiy VI asrgacha yozilgan xitoy manbalaridagi ma‘lumotlarni chuqur o‘rganib, qadimiy Farg‘ona mamlakati bilan uning ilk poytaxtining nomi bir xil bo‘lganligi va ular xitoycha “*atrofi tog‘lar bilan o‘ralgan tekislik*” ma‘nosini bildiruvchi bitta **Yuan** iyeroglifi bilan ifodalanganligini aniqlagan. Olimning yozishicha, chalkashliklarning oldini olish maqsadida qadimgi xitoy tarixchilari mamlakat nomiga *day* – “*buyuk, katta*” so‘zini qo‘shish orqali uni *Dayyuan* – *Buyuk Farg‘ona* yoki *Katta Parkona* deb atashgan.

Qadimgi xitoy tarixiy manbalarini o‘rgangan rus olimi N.Y.Bichurin *Dayyuan* toponimini ruscha transkripsiyada “*Davan*” shaklida yozgan va uni Farg‘ona ekanligini yaxshi bilgan. Rus olimi o‘z tarjimalarida *Davan* so‘zini Farg‘ona vodiysining qadimiy xitoy manbalaridagi nomi sifatida qo‘llagan bo‘lsa ham, ammo uning ma‘nosi va kelib chiqishi haqida ma‘lumot bermagan. *Dayyuan* toponimining paydo bo‘lishi va etimologiyasi keyincha Yevropa olimlarini ham qiziqtirgan. XVIII asrda yashagan fransuz olimi M.Degin birinchi bo‘lib uning Farg‘ona nomi bilan bog‘liqligini aniqlagan.

O'zbek olimi A.Xo'jayevning yozishicha, *Dayyuan* toponimi ilk bor Xan sulolasining elchisi Chjan Syanning hisobotnomasi orqali xitoy manbalarida paydo bo'lgan. Faqat milodiy VII asrdan keyin yozilgan xitoy manbalarida *Farg'ona* nomi *Faxanna* shaklida tilga olingan. Mutaxassislar *Faxanna* *Farg'ona* toponimining xitoycha transkripsiyasi ekanligini aniqlashgan. Demak, milodiy VII asrdan keyin qadimiy *Parkona* nomi *Farg'onaga* aylangan.

A.Xo'jayev mantiqiy tahlil asosida *Dayyuan* toponimi aslida *Parkona* so'zining xitoycha tarjimai ekanligini aniqlashga musharraf bo'lgan. Olim fikrining isboti uchun quyidagi ma'lumotlarni dalil sifatida bayon qilgan: "Qadimgi Xitoyda "yuan" iyeroglifi ko'pincha atrofi balandlik yoki tog'lar bilan o'ralgan, relyef shakli kosasimon hududga nisbatan qo'llanilgan. *Farg'ona* vodiysi aynan shunday relyefga ega ekanligi" bu fikrni tasdiqlaydi. O'sha davrda Xitoydan kelgan sayyohlar ham *Farg'ona* vodiysining geografik o'rniga alohida e'tibor berishgan. Masalan, 629–646-yillari O'rta Osiyo orqali Hindistonga borgan xitoy budda rohibi Shyuan Zang kundaligida *Farg'onani* "to'rt tomoni tog'lar bilan o'ralgan" deb yozgan. Ikkinchidan, atoqli geograf olim S.Qorayev – V.A.Livshits va M.Isxakov tadqiqotlariga ishora qilib, *Parkona* toponimida *par* – "aylanma shakldagi balandlik", *kan* – "joy" ma'nosi borligi va hozirgi *Farg'ona* nomi ana shu ikki so'zdan tashkil topganligini aytgan. Rus geograf olimi E.Murzayevning yozishicha, "*pargona*" so'zi pomir tillarida hozir ham "*atrofi balandliklar bilan o'ralgan tekislik joy*" ma'nosini anglatadi. Ma'lumki, ayrim shevalarda "*f*" bilan "*p*" tovushi almashtirib talaffuz qilinadi. Masalan, *Farg'onani* *Parg'ona* shaklida talaffuz qilish tez-tez uchrab turadi. Xitoy olimi Shyuy Shyuynaning yozishicha, sharqiy eroniy tillarda *Pargona* so'zi – "*atrofi tog'lar bilan o'ralgan va faqat bir tomoni ochiq bo'lgan joy*" ma'nosida qo'llanilgan. Arablar kelganidan keyin ularning til xususiyatlariga ko'ra "*p*" tovushi "*f*"ga o'zgarib, *Pargona* nomi *Farg'ona* deb talaffuz qilingan.

A.Xo'jayevning yozishicha, xitoylarning yana bir e'tiborga molik odati – bu qadimdan o'zgalar yurtidagi nomlarni xitoychaga tarjima qilib olganlar. Miloddan avvalgi 128–127-yillarda *Farg'onaga* kelgan xitoy elchisi Chjang Chyan vodiylar nomi bo'lgan *Pargona* so'zini tarjima qilib, kundaligiga uning xitoycha sinonimi *Yuan* so'zini vodiylar nomi sifatida yozib qoldirgan. Hozirgi xitoy tilida ushbu iyeroglif ro'zg'or buyumi bo'lgan kosa ma'nosini ifodalaydi. Yuqorida bayon qilingan fikrlardan quyidagi xulosa kelib chiqadi: "Xitoycha "yuan" atamasi mahalliy xalq qo'llab kelgan *Parkona* toponimining xitoycha tarjimai hisoblanadi". Demak, qadim zamonda geografik joylashuviga ko'ra, atrofi tog'lar bilan o'ralgan, o'rta sathi tekis va nisbatan pastroq vodiyni mahalliy xalq "*parkona*" deyishgan. Zahiriddin Muhammad Bobur "*Boburnoma*" asarida *Farg'ona* vodiysining geografik o'rnini juda aniqlik bilan tasvirlagan: "Girdo girdi tog' voqe' bo'lubtur. G'arbiy tarafidakim... tog' yo'qtur. Ushbu

jonibtin o'zga hech jonibtin qish yog'i kela olmas". Farg'ona shahri – viloyatining ma'muriy, iqtisodiy va madaniy markazi (1938-yildan).

FAYZIOBOD – Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq. **Obod** so'zi tojikcha *"ob – suv, obod – suvli, suv yetarli joy"* degan ma'noni bildiradi. Bu so'z shahar, qishloq, umuman, aholi manzilgohlariga nisbatan ishlatiladi. Asosiy ma'nosi *"gullagan"* demakdir. Viloyatda ijtimoiy hayotdagi voqealardan *Dehqonobod, Jonobod, Yoshlarobod, Mehnatobod, Mingdonobod, Mulko-bod, Navro'zobod, Nurobod, Obodmahalla, Oqariqobod, Paxtaobod, Toshobod, Fayziobod, Xalqobod, Chekmirzaobod, Chinobod, Sharqobod, Shohimardon-obod, Yangiobod* kabi joy nomlarining yaratilganligini ko'rish mumkin. Viloyatdagi qishloq va mahalla nomlari orasida Mehnatobod 3 martadan, Dehqonobod 6 marta, Yangiobod 7 marta takrorlanadi.

Andijon viloyatining Paxtaobod tumani. *Fayz* – *"ko'rkamlik, jozibadorlik"* hamda *obod* – *"obodon"*. Demak, **Fayzobod** – *"jozibali obod aholi yashash punkti"* ma'nosini ifodalaydi.

FERUZA DARVOZASI – Samarqand shahri devoriga janubi-g'arb tomondan o'rnatilgan darvoza. "Boburnoma"da Zahiriddin Boburning 906 (1500–1501)-yili Samarqand shahrini egallash harakatlari va Shayboniynxon bilan janglari bayonida tilga olingan. "[Temurbek] Samarqandning sharqida ikki bog' solibtur, birikim yiroqroqtur, Bog'i Bo'ldudur, yovuqrog'i Bog'i Dilkushodur. Andin Feruza darvozasig'acha xiyobon qilib, ikki tarafida terak yig'ochlari ekturubtur".

FIDOYILAR – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillikdan keyin nomlangan *fidoyilar* so'ziga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izoh beriladi: *"O'z tanlagan yo'li, maslagi, g'oyasiga, kasb-u koriga yoki biror kimsaga sodiqlik, o'zini baxshida etish"* (O'zbek tilining izohli lug'ati, IV jild, 342-bet).

FIDOKOR – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallaning nomi. Ushbu termin mustaqillik yillarida nomlangan yangi toponim hisoblanib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *"biror kimsa, narsa yoki e'tiqod yo'lida o'z jonini qurbon qiladigan"*, degan ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, IV jild, 342-bet).

FORISH – Jizzax viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman hududi viloyatning shimoli-g'arbiy qismida joylashgan va viloyat maydonining salkam ellik foizini tashkil qiladi. Relyefi pasttekislik, qir, adir va tog'lardan iborat. Tumanda *Arnasoy, Tuzkon, Baliqli, Pistali ko'llari* va *Aydar botig'i* bor.

Tumanga nom bo'lib o'tgan Forish so'zi g'alatiroq bo'lganligi bois, uning etimologiyasi ko'plab mutaxassislar diqqatini tortgan va turlicha talqin qilingan. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da tuman nomi quyidagicha izohlangan: "Mahalliy ma'lumotlar bo'yicha tuman nomiga o'tgan Forish

qishlog'ining nomi Amir Temur Samarqand atrofida qurdirmoqchi bo'lgan "Parij" shahri nomidan olingan. Keyinroq mahalliy xalq shevasida bu atama Forij, Farish, Forish deb o'zgarib borgan, degan taxmin mavjud".

Samarqand atrofida qurilmay qolgan "Parij" shahrining nomi qanday sabablarga ko'ra, undan salkam 200 km shimolroqda, ya'ni Nurota tog'larining shimoliy etagida joylashgan kichik bir qishloqqa berilishi mumkin. Bu taxmin qanchalar haqiqatga yaqin? Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "Parij" so'zi atoqli ot sifatida o'zbek tiliga rus tili orqali o'zlashgan, chunki faqat ruslar Fransiya poytaxtini Parij deb atashadi. Fransuzlar mamlakat poytaxtini Parij emas, balki Paris deb yozadilar, og'zaki nutqda "s" harfi qoldirilib, "Pari" shaklida talaffuz qilishadi.

Binobarin, "Parij so'zi Amir Temur davrida bizga rus tili orqali kirib kelgan", degan fikrni haqiqatga yaqin deb qabul qilib bo'lmaydi. Shuni ham ta'kidlash joizki, hozirgacha Amir Temur va undan keyingi davr yozma manbalarida Forishni Parijga nisbat berib atalganligi to'g'risida hech qanday ma'lumotlar aniqlanmagan. Bundan shunday xulosa chiqadiki, *Forish* so'zining Fransiya poytaxti Parijga hech qanday aloqasi yo'q.

Forish so'zining yana bir izohi B.O'rinboyevga tegishli. Olimning yozishiicha, "Toponim sug'd tilidagi *far, par, bar, var* (yuqori) va turkiy, mo'g'ul tillaridagi *sin, shin* (xalqlar) qismlaridan tashkil topgan. *Forish, farshin* – "yuqorida istiqomat qiluvchi xalqlar demakdir". Bu talqin esa haqiqatga uncha to'g'ri kelmaydi, shu bois, uni sharhlash ham maqsadga muvofiq emas, deb hisobladik.

Bizningcha, tuman nomiga aylangan Forish – yasama so'z, uning paydo bo'lishi tumanning tashkil etilishi bilan bog'liq. Tuman nomiga hozirgi tuman markazidan 30 km. shimoli-g'arbda, Nurota tog'lari etagidagi qadimiy *Porasht* qishlog'ining nomi asos bo'lgan. Mahalliy xalqning aytishicha, o'tgan asrning 30-yillarida respublika rahbarlaridan biri bo'lgan Yo'ldosh Oxunboyev yangi tuman tashkil etish maqsadida shu joylarga kelib, unga markaz sifatida *Porasht* qishlog'ini tanlagan.

Tuman tashkil etilayotgan vaqtda esa qishloq aholisining kamligi, katta yo'llardan uzoqligi inobatga olinib, tumanning ma'muriy markazi qilib geografik o'rni nisbatan qulayroq bo'lgan *Bog'don* qishlog'i tanlangan. Tuman nomi sifatida esa avvalgi qishloq nomini qoldirishga qaror qilingan.

Porasht so'zi tojik tilidagi og'zaki talaffuzda *Porash* deb, "t" harfi tushirib talaffuz qilinadi. Tumanga nom berilayotgan vaqtda *Porash* so'zini o'zbekona talaffuzga moslashtirib, rasmiy hujjatlarda *Forish* deb yozilgan. Qadimiy *Porasht* qishlog'ining nomi esa rasmiy-ma'muriy tarzda *Eski Forish* deb o'zgartirilgan. E'tiborli tomoni shuki, mahalliy aholi hozir ham qishloq nomini *Porasht* shaklida talaffuz qilishadi.

2014-yili Forish tumani xalq deputatlari Kengashi qarori bilan qishloqning qadimiy *Porasht* nomi qayta tiklandi. Tuman tashkil etilgandan bosh-

lab, mazkur qishloq nomi rasmiy hujjatlarda *Eski Forish* deb qayd qilinganligi tuman nomining shu qishloq nomi bilan bog'liqligidan dalolat beradi. Tuman ma'muriy markazi *Bog'don* shaharchasi (2009-yildan).

FURQAT – Farg'ona viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman hududi Markaziy Farg'ona cho'lida, So'x-Isfara massivida joylashgan. 1992-yili yangi tashkil etilgan tumanga, o'zbek taraqqiyparvar shoiri, mutafakkir, publitsist Zokirjon Mullo Xolmuhammad o'g'li Furqat nomi berildi.

Barkamol lirikasi, jozibali nasri va publitsistikasi bilan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi milliy adabiyotimiz rivojiga ulkan hissa qo'shgan Furqat ona vatanidan uzoqda vafot etdi. Uning jasadi Yorkentning Dongdor qabristonida ko'milgan. 1990-yili shoir qabri ustida maqbara qurilgan. Shoir hayoti va ijodi haqida qator ilmiy asarlar yozildi, dissertatsiyalar yoqlandi, opera libretto-si, kinossenariy va boshqalar yaratildi.

Furqat she'rlari kitob holida dastlab 1913-yili bayoz holida toshbosmada bosilgan edi. O'tgan asrning 1950–1980-yillari oralig'ida shoir asarlari ko'p bor nashr etildi. O'zbekistondagi bir qator qishloq, tuman, maktab, ko'cha va xiyobonlar o'zbek taraqqiyparvar shoiri Furqat nomi bilan ataladi. Furqat tumani hududida tarixiy va me'moriy yodgorliklardan Qilich Mergan bobo va Abduqahhor ota ziyoratgohlari saqlangan.

Tuman ma'muriy markazi – Navbahor shaharchasi (2009-yildan). *Navbahor* so'zi tojik tilida *nav* – “yangi” va *bahor* – “ko'klam” so'zlari o'zbek tiliga yaxlitlashgan, mujassamlashgan navbahor shaklida o'tgan. Navbahor so'zi o'zbek tiliga XIV–XV asrlarda o'zlashgan. Ma'nosi – *erta bahor, ilk bahor, bahorning boshi*.

Navbahor so'zi o'tgan asrning 80-yillarida navro'z (bahorning birinchi kuni) bilan ma'nodosh tarzda ham qo'llanilgan. Mustaqillikdan keyin, ayrim viloyatlar toponimiyasi tarkibida ma'muriy-rasmiy tarzda *Navbahor, Navro'z, Nurobod, Nurafshon* kabi nomlar soni ancha ko'paydi.

FO'TABOB – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *Fo'ta* – “*belbog'*; *belbog'* sifatida xizmat qilgan mato bo'lagi”; *fo'tabof* – “*belbog'* tikish bo'yicha *mutaxassis*”. Keyinroq qishloqning nomi **Fayzobod** “*saxiy, muruvvatli*” deb o'zgartirilgan.

G

GADAVAD DARVOZASI//BOB G'ADOVAD – Samoniy asarida *Guzavaz* mahallasi va darvozasi deb tilga olinadi. *G'adovad* mahallasi shahar devorlaridan bir farsax uzoqlikda joylashgan. Bu nom sug'dcha **yada** – “yog'och” va **yd** – “yer” so'zlaridan hosil bo'lgan bo'lib, “yog'ochli yer” ma'nosini ifodalaydi (Лурье. 2004: 128, 222, 225).

GADOY – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Shuningdek, mazkur viloyatning Qo'shrabot tumani Jo'sh qishloq kengashida ham Gadoy nomli qishloq bor. Gadoy – Qarluq qabilasi urug'laridan biri. (Nafasov. 1988: 245). Etnonim qishloq nomiga asos bo'lgan. Samarqand tumanida **Gadoyboyi** nomli qishloq ham bor.

GADOYTOPPAS – Samarqand viloyatidagi bir qator qishloqlar nomi. Prof. B.O'rinboyevning fikricha, yirik aholi punktlaridan ancha pastqam, yiroq joyda tashkil topgan qishloq. Mazkur nomdagi qishloqlar viloyatning Mitan, Qo'shrabod, Oqdaryo tumanlarida ham uchraydi. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Mitan tumanidagi *Gadoytoppas boksan* qishlog'i qayd qilingan.

GADOYXONA – Buxoro viloyatining Vobkent tumani, Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi qishloqlar nomlaridan biri. *Gadoy* – “qashshoq, tilanchi” ma'nolarini ifodalab, *Gadoyxona* – “Tilanchilar va qashshoqlar yashaydigan qishloq” degan ma'noni bildiradi.

GAJDUMAK – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, u forscha *gajdum* – *chayon* ma'nosini ifodalaydi.

GALABOTIR – Samarqand viloyatining Samarqand, Pstdarg'om, Jomboy tumanlari, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloqlar nomi. **Galabatir** – mang'itlar qabilalarining Samarqand atrofida yashaydigan 17 urug'laridan biri (А.Д. Гребенкин. Узбеки. С. 87).

Boshqa ma'lumotlarga ko'ra, Galabatir – Qo'ng'iro't qabilasining Qoragursak urug'i bo'limlaridan biri (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 92). Nima bo'lganda ham Galabotir urug' nomi bo'lib, u etnonim hisoblanadi.

GALABULOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi buloq nomi. Bir-biriga yaqin bir necha buloqlarning qo'shiluvidan hosil bo'lgan buloq hisoblanganligi uchun shunday deb atalgan.

GALAGUZAR – Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Gala* – “guruh”, *guzar* – “daha” ma'nolarini ifodalaydi.

GALAQUDUQ – Samarqand viloyatining Narpay, Pastdarg‘om tumanlaridagi quduq nomi. **Galaquduq** – “quduqchilar guruhi” (qishloq tumanning Karnab dashtida joylashgan) ma’nosini ifodalaydi.

GALAMO‘LA – Qashqadaryo viloyati Yakkabog‘ tumanidagi qishloq nomi. Rasmiy ma’lumotnomalarda **Galamulla** (mullasi ko‘p qishloq) tarzida xato yozish hollari mavjud. Mo‘la so‘zli joy nomlari respublikaning ko‘pgina hududlariga xos. Bu tur nomlarni mulla so‘zi bilan yozish xato: *Burchmo‘la, Uzunmo‘la, Toshmo‘la, Mo‘labuloq, Mo‘laqo‘rg‘on, Kattamo‘la, So‘pimo‘la.*

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ga mo‘la so‘zi kiritilmagan, izohlanmagan. Sug‘orma dehqonchilik qilingan hududlar aholisi nutqida **mo‘la** – *ekilgan don ekinlari, poliz ekinlarini zararkunandalardan qo‘riqlash, kuzatish, xabar berish uchun yer sathidan 1–1,5 metr balandlikda doira yoki to‘rtburchak, uzunchoq shaklda chim yoki paxsa loydan ko‘tarib qilingan supasimon moslama; lalmikor dehqonchilik qilinadigan hududlarda va chorvachilik bilan shug‘ullanadigan joylarda sut mahsulotlarini qo‘yish, saqlash uchun odam qo‘li yetadigan balandlikda loy, chim, kesaklardan qilingan supaga o‘xshash moslama. Gala* – ko‘p, me’yordagidan ortiqcha. **Galamo‘la** – “makkajo‘xori, jo‘xori, arpa, bug‘doy, poliz ekinlari ekilgan joyda qilingan ko‘p mo‘lali joy” ma’nosini ifodalaydi.

GALAOSIYO – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi “*Tegirmonchilar guruhi*” (forscha *gala* – guruh, to‘da; *osiyo* – tegirmon) ma’nosini anglatadi.

GALATEGIRMON – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. “*Tegirmonchilar guruhi*” (o‘zbekcha– *tegirmon*) ma’nosini ifodalaydi.

GANDABULOQ – Qashqadaryo viloyati Yakkabog‘ tumanidagi qishloq nomi. Aslida **Kandabuloq**: *kanda* – qazilgan chuqurlik; qo‘rg‘on devorining tashqarisida suv bilan to‘ldirilgan xandaqni ham kanda deyishgan. **Gandibuloq** – “*yerni o‘yib, chuqur hosil qilinib suv chiqarilgan buloq*” ma’nosini ifodalab, shu atrofda qishloq shunday atalgan.

GANDABULOQSOY – soy, Sherobodning o‘ng irmog‘i (Surxondaryo viloyati), Gandasoy – soy, Sho‘rsoyning o‘ng irmog‘i (Qashqadaryo viloyati Yakkabog‘ tumani). Mo‘g‘ulcha *Ganda* “yakka” ma’nosini ifodalaydi, o‘zbekcha *buloq*.

GANDIMYON – Xorazm viloyati Xiva tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. Mahalliy aholi vakillari va ayrim mahalliy ijodkorlar mazkur toponimni *bug‘doy* so‘zi bilan bog‘lab, shunday izohlashadi: “**Gandimyon**” forscha so‘z bo‘lib, “*Gandum*”, “*choxdum*” – bug‘doy; “*yon*” – “kon”, ya’ni “*bug‘doy koni*” degan ma’noni bildirgan”. Bizningcha, bu munozaralidir.

Prof. Z.Do‘simovning fikriga ko‘ra, “*Gandi*” qabila nomi bo‘lsa kerak, “*Miyon*” so‘zi hozir Eron toponimiyasida *qishloq* ma’nosini ifodalaydi.

Demak, **Gandimiyon** – “*Gandilar qishlogʻi*” dir (Z. Doʻsimov, X. Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lugʻati. – Toshkent, 1977. 43-bet). Bu haqiqatga yaqinroqdir.

GANCHKASH – mahalla. Fargʻona viloyatining Qoʻqon shahri. *Ganch* – alebastrning koʻrinishi, *-kash* – maʼlum kasbning vakili yoki arbobning nomini hosil qiluvchi affiks hisoblanib, *Ganchkash* – “*ganj ustasi*” maʼnosidadir.

GARDON – Samarqand viloyati Jomboy tumanidagi ariq nomi. Mazkur viloyatning Urgut tumanida *Gardonbuloq* gidronimi bor. **Gardon** fors-tojik tilida “*boʻyin*” degani boʻlib, geografik termin sifatida “*burilish, qayrilish*” maʼnosini beradi. Oronimiyada **gardon, gardan** – “*togʻ beli, togʻning ikki choʻqqisi oʻrtasidagi qismi*” maʼnosini anglatadi (Xromov. 1978: 61).

GARIMDON – Fargʻona viloyatining Qoʻsh tepa tumanidagi mahalla nomi. **Garim** tojikcha “*issiq, jazirama*” degan maʼnoda ishlatiladi. “*Issiq joy*” maʼnosida ishlatilgan boʻlishi mumkin. S.Gubayeva (1983) bundan 175 yil avval Fargʻona vodiysiga Garm aholi maskanidan koʻchib kelgan tojiklar haqida yozadi.

GARMALI, GARMALISOY, GARMATEPA, GARMAQOʻTON – tabiiy obyektlar bilan oʻralgan joy nomi. Surxondaryo viloyatining Shoʻrchi tumani. Demak, *Garma* – “*tuya tikanlariga oʻxshash tikanli oʻt oʻsimligi*” maʼnosini ifodalaydi.

GARMISTON – Qashqadaryo viloyatining Gʻuzor tumanidagi qishloq nomi. **Garm** – “*issiq, iliq*”, **Garmiston** – “*issiq joy*”, “*issiq oʻlka*” maʼnosini ifodalaydi. Eronning Mozandaron viloyatida Garmiston nomli tabiiy obyektlar bilan oʻralgan joy bor (В.И. Савина. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимии Ирана. – М., 1971. С. 56).

GAVXONASOY – Samarqand viloyatining Bulungʻur tumanidagi soy nomi. Fors-tojikcha “*gav, gov*” va “*xona*”, yaʼni *hoʻkiz, mol* va *xona* soʻzlaridan tuzilgan nom. Soyda mavjud boʻlgan qoʻtonga ishora. Urgut tumanining *Gʻoʻs* va *Soygʻoʻs* qishloqlarida bunday qoʻtonlarni *gava* deb atashadi.

GAZAI KALON – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi Turkiston choʻqqisi tepaliklaridan biri. *Gaza* – “*togʻli choʻqqi*”; *och gaza* – “*egar*”, *toʻq gaza* – “*tepalik*”; *adir-gazalar* – *togʻ choʻqqilari, tepaliklari* maʼnolarini ifodalaydi. Demak, **Gazai Kalon** – “*choʻqqi, tepalikdagi qishloq*” maʼnosini ifodalaydi.

Bu soʻzning kelib chiqishi qadimiydir. Qiziqarlisi, Makedoniyalik Aleksandrga oʻjarlik bilan qarshilik koʻrsatgan barbarlarning daryo boʻyidagi yettita qalʼasidan biri **Gaza** nomiga ega boʻlgan va u Tojikiston Respublikasining hozirgi Shahrison va Nov qishloqlarining togʻli yerlarida joylashgan.

GAZAXONA – Ohangaron daryosi basseynidagi soy. Namangan viloyati Pop tumani. *Gaza* (forschadan – *echki*) – *tutqir qushlar bilan ovchilar yashiringan*

joy: uzun iplarda qochib ketishga urinayotgan kaparlarni ushlab turishgan, biroq kaparlar uchib keta olishmagan, chunki ular bog'langan bo'lgan. Uzoq yashirilib yuradigan insonga "*gaza tutib yuribsanmi*", deb aytishgan. Demak, **Gazaxona** – "*tutqir qushlar, kaparlar saqlanadigan joy*" ma'nosidadir.

GAZLI – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi shahar nomi. Gazli yerlaridan gaz va neft kashf etilganidan keyin bu nom *Gazli* deb atala boshlandi (affiks *-li* egalik miqdor ma'nosi bilan otlardan nisbiy sifat hosil qiladi. Amaliy jihatdan bu punkt *Gadjdu* sifatida ma'lumdir.

GAZCHI – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. **Gazchi** – *gaz sohasida ishlovchi mutaxassis*. 1967–70-yillarda Xiva shahrida katta Kompressor stansiyasi qurilishi munosabati bilan turli davlatlardan yuqori malakali mutaxassislar, ishchilar taklif qilindi. Ularni birinchi navbatda turar joy, maktab, bolalar bog'chasi bilan ta'minlash maqsadida, 1968-yili Xiva shahar ijroiya qo'mitasining qaroriga ko'ra, 33 gektar yer ajratildi.

Shundan keyin kompressor stansiyasi ishchi-xizmatchilarining oilalari yashayotgan ushbu mahallaga "*Gazchi*" nomi berilgan.

GIYOXO'R – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. *Giyo(h)* – "*har xil o't, o'simlik*"; bu yerda narkotik vosita ma'nosidadir.

GILAMBOF – Surxondaryo viloyatining Angor, Termiz, Sherobod tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Forscha *gilambof* – "*gilam to'quvchi*". *Gilambap* (gilambapi) etnonimi ham ma'lum.

GILAMCHI – Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. **Gilamchi** – "*gilam to'qish bilan shug'ullanuvchi kasb egasi*". Xiva shahrida 1976-yilda gilam to'qish kombinati ishga tushirilgan va ishchilarning yashash sharoitlarini yaxshilash maqsadida ikki qavatli uylar qurilib, gilam to'qish fabrikasida ishlovchi ishchilarga berilgan. Shundan so'ng, yangi tashkil qilingan mahallaga 1979-yili **Gilamchi** nomi berilgan.

GOVXONA – Farg'ona viloyatining Bag'dod tumanidagi qishloq nomi. Fors tilidagi "*gov – sigir, xona – joy*" degan izoh toponimning tashqi ko'rinishi asosida vujudga kelgan "*xa*lq etimologiyasi"dir. Aslida nomning birinchi qismi "*ob*" so'zining fonetik varianti, *Govxona* – "*Suv saqlagich yoki suv ombori*" degan ma'noni bildiradi (Do'simov, 1977).

GOJO – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. S.S.Gubayeva Gojlar urug'i O'sh viloyati Aravon tumanidagi turklar tarkibida uchrashini qayd qiladi (Gubayev. 1983:70).

Demak, **Gojo (gojho)** – *gojlar qishlog'i* hisoblanib, etnotoponim sanaladi.

GUVALAK – Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi shaharcha (2009) nomi bo'lib, umumturkiy etnonimlar sirasiga mansub hisoblanadi.

Tatariston Respublikasida Go'balak urug'i, Go'balak tumani mavjud. Boshqird xalqining ham shu nomdagi urug'i borligi ma'lum.

Qashqadaryo mang'itlarining oqmang'it bo'limida *guvalak/go'balak* urug'i mavjud. Bu urug'ning *gaularak* talaffuzi ham bor (O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1. – T., 2002). Go'balak tuja urug'i qo'ng'irotlar vaxtamg'ali bo'limining Chanchiqli urug'i tarkibidagi tujalarga tegishlidir (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 90). XII–XIV asrlar qipchoq turkiy tillarida *ko'balak – itning bir turi* (Attuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya. – T., 1968. – B. 219). *Guvalak/gubalak/go'balak* – totem, muqaddas sanalgan mavjudot (hayvon). Totem→urug' nomi→shaharcha nomi. Demak, aholining etnik tarkibi asosida shaharcha shunday nomlangan.

GUGURTLI – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. *Gugurt*, oltin gugurt, gugurtli. Balki gugurt tashkil topgan qishloq nomi bilan ma'lum bo'lgan bo'lishi mumkin.

GUZAR – viloyatda keng tarqalgan joy nomi yoki nom tarkibida ishlatiladigan termin. Shahar, qishloq va mahallalarda ko'chalar kesishgan, chorrahalarda joylashgan savdo va xizmat ko'rsatish rastalari bo'lgan gavjum, serqatnov, obod joy *guzar* deb atalgan.

Bundan tashqari, suvdan o'tadigan joy (kechuv), dovon, biror obyektни ko'p bo'lishini bildiruvchi ma'nolari ham bor. *Arabguzar, Axshakguzar, Guzar-boshi, Isfaraguzar, Novoyliguzar, Soyguzar, Toshkenliguzar, Eshonguzar, Qaymoqliguzar* kabi nomlar Farg'ona viloyatida qayd etiladi.

GUJUMLIK – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq. *Gujum* – qattiq daraxt qorayog'ochning turli ko'rinishi. *Gujumlik* – shunday ko'p daraxtlar o'sadigan joy. *Gujum* daraxti Xorazm viloyati va Buxoro viloyatining Xorazm bilan chegaradosh Olot va Qorako'l tumanlarida va Qoraqalpog'istonda o'sadigan qattiq daraxt, uni ko'pincha qayrag'och daraxti deb atashadi, aslida qayrag'och daraxti emas, u dumaloq shaklda bo'lib, ko'p shoxli va soya, salqin beradigan o'ziga xos o'simlik. Ushbu qishloqda shunday daraxtlar ko'p bo'lgani uchun qishloq shu tarzda atalgan.

GULBOG' – Samarqand viloyatining Samarqand tumani, Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qishloqlar nomi. *Gulbog'* – "istirohat bog'i, gulzorli bog'" ma'nosini ifodalaydi.

GULG'UNCHA – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur toponim mustaqillik yillarida atalgan nom bo'lib, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagi ma'nolarda izohlanadi: "*Gulning g'unchasi, ochilgan gul*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 522-bet).

GULZOR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Guliston* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Gulzor* deb o'zgartirilgan.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, qishloq gulzorlari ko'p bo'lganligi sababli shunday nomlangan. Uning tarkibi ikki komponent: *gul* so'zi va *-zor* so'z

yasovchi qo'shimchalarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. *Gul* – ziynat uchun ekiladigan yoki o'zi o'sadigan gulli o'simliklar, chechaklar. Demak, *Gulzor* – “*gullar bilan ishg'ol etilgan yer*”, “*gulshan*”, “*chamanzor*”, “*gul ekilgan obod joy*” degan ma'nolarni anglatadi. Shuningdek, Xorazm viloyatining Bog'ot va Qo'shko'pir tumanlaridagi mahalla nomlaridan biri ham shunday nomlangan. Mazkur “*Gulzor*” termini “O'zbek tilining izohli lug'ati”da “*gul bilan qoplan-gan maydon; gul ekilgan yer, chamanzor, gulshan*” ma'nolarida qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 519-bet).

GULIOB – Surxondaryo viloyatining Soriosiy o tumanidagi qishloq nomi bo'lib, **Guliob (gulob)** – “*atirgul suvi; atirgul guli bargidan ishlangan suv*” ma'nolarini anglatadi.

GULIRAYHON – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. Xiva shahar Yangi-obod (Qosmaobod) shaharchasida 1977-yilda tashkil topgan. Bo'z yerlardan unumli foydalanish maqsadida zich aholini ko'chirish uchun qabul qilingan qarorga muvofiq, yangi mahalla tashkil qilingan va obod bo'lishi, gullab-yashnashi uchun mazkur mahallaga *Gulirayhon* deb nom berilgan.

GULISTON – Sirdaryo viloyati tarkibidagi shahar (1961-yildan) va tuman nomi. 1963-yili Sirdaryo viloyati tashkil qilingandan so'ng, Guliston shahri viloyatning ma'muriy, iqtisodiy va madaniy markaziga aylandi. Mirzacho'l-ni ng janubi-sharqida, Do'stlik kanali sohilida joylashgan.

1895-yilda yangi qurilayotgan Samarqand – Toshkent temir yo'li yoqasi-da, hozirgi Guliston shahri o'rnida dastlabki uylar qad ko'targan. Keyinchalik hozirgi shahar o'rnida Duxovskiy va Spasskiy nomli ikkita qishloq paydo bo'lgan. Bu ikkita qishloqning birlashishi natijasida vujudga kelgan shahar Mirzacho'l deb atalgan. 1961-yili shaharga ma'muriy-rasmiy tarzda Guliston nomi berilgan. Mirzacho'l o'zlashtirilishi bilan asrlar davomida qaqrab yotgan cho'l bog'-rog' va ekinzorlarga aylantirildi.

Gul so'zi joy nomlari tarkibida ko'p uchraydi va toponimlar yasashda ancha faol qo'shimcha hisoblanadi. Cho'l, dasht yoki umuman o'zlashtirilmagan joyda tashkil qilingan obod, yashnagan, bog'-rog'lari ko'p joy – Guliston. O'tgan asrda bu nom yangidan o'zlashtirilgan joylarda tashkil etilgan aholi punktlariga ko'p marotaba berildi. Hozirda *Guliston*, *Bo'ston* kabi nomlarni respublikamizning barcha mintaqalarida uchratish mumkin.

Joyning obodlik belgisi bo'lgan *guliston* so'zi geografik obyektlarni nomlash qonuniyatlari talabiga to'la javob berganligi sababli atoqli otga aylangan. XX asrning 60-yillari Sirdaryo viloyati hududida kanallar, zovurlar qazilib, cho'l o'zlashtirildi, ekin maydonlariga aylantirildi. Viloyatning tekislik qismida irrigatsiya inshootlari qurildi, paxtazor, bog' va tokzorlar barpo qilindi.

Guliston tumani ma'muriy markazi – Dehqonobod shaharchasi (1992-yildan). Dehqonobodda dastlab 1886-yili Rossiyaning Poltava, Tver

guberniyalaridan podsho hukumati tomonidan ko'chirib keltirilgan rossiyaliklar yashagan. 1887-yildan boshlab aholi punkti *Romanovsk* (Rossiyada hukmronlik qilgan Romanovlar oilasi sharafiga) deb atalgan. Hududda sho'rolar hokimiyati o'rnatilganidan so'ng, 1923-yili shaharchaga *Krestyansk* nomi berilgan. Bu nom 1992-yilgacha amalda bo'lgan va o'sha yili shaharcha nomi rasmiy-ma'muriy tarzda *Dehqonobod* deb o'zgartirilgan.

GULKORON – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, u forscha *gulkor* – “gul yetishtiruvchi”, -on affiksi esa ko'plik hosil qiluvchi qo'shimcha hisoblanib, *Gulkoron* – “gul yetishtiruvchilar qishlog'i” ma'nosini ifodalaydi.

GULOBIYON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *Gulob* – “atirgul suvi; atirgul guli bargidan ishlangan suv” ma'nosini anglatib, *Gulobiyon* – “atirgul bargidan suv ishlash bo'yicha ustalar” ma'nosida bo'lishi mumkin.

GULRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2014-yilga qadar *Tatar* deb atalgan.

Mahalliy aholi toponimga asos bo'lgan *tatar* so'zini millat nomi sifatida bilib, joy nomini “*Tatar millatiga mansub aholi yashaydigan joy*” deb izohlashadi. Ammo o'zbek xalqi tarkibida *Tatar* urug'i mavjudligi qayd etilgan.

Demak, *tatar* – urug' nomi, etnonim. Shu urug' vakillari yashaydigan joy ham.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Gulrabot* deb o'zgartirilgan. Nom *gul* va *rabot* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Appellyativ birinchi komponenti – *gul* so'zi ziynat uchun ekiladigan yoki o'zi o'sadigan gulli o'simliklar, chechaklar ma'nosini anglatib, uning ikkinchi komponenti – *rabot* so'ziga “O'zbek tilining izohli lug'ati”da (1981) quyidagicha izoh berilgan:

1. Mustahkamlangan qo'rg'onlarda soqchilar turadigan joy yoki istehkom, qo'rg'on.

2. Savdo yo'llaridagi mustahkamlangan manzil, karvonsaroy.

3. Shahardan chetroqdagi turar joy.

Akademik V.V.Bartoldning ma'lumotlariga qaraganda, musulmon dunyosining chegaraga yaqin boshqa o'lkalaridagi kabi Turkistonda ham diniy urush – g'azovot uchun devor va g'ovlardan tashqari *ribotlar* (to'g'ri talafuzi shunday) yoki *rabotlar* qurganlar (buni Turkistondagi *rabod* so'zi bilan adashtirmaslik kerak, – deydi V.V.Bartold), – u o'z fikrini davom ettirib yozadi, – *rabot* so'zining ma'nosi “*ot bog'lanadigan joy*” demakdir, *rabot* muqaddas, ya'ni diniy urush uchun kurashadigan g'oziy-larga mo'ljallab qurilgan. G'oziy-lar rabotda dushmanlar bilan yuzma-yuz yashab, ularning hiyla-nayranglari, hujumlarini bartaraf qilib turganlar. Ribotlar (rabotlar) otliq askarlar dastalari uchun kazarma rolini bajargan.

Bundan tashqari, Markaziy Osiyoda *rabod* yoki *rabaz* termini ham bo'lgan. Tarixchi A.A. Semyonovning yozishicha, shaharga tutash shahar-mahallalar

rabaz deb yuritilgan. Shunday qilib, dastlab *rabaz* deganda ichki shaharni emas, balki shahar atrofidagi devor hamda shaharga tutash qishloq-mahallalar tushunilgan. Keyinchalik bu ikki termin bir-biriga qo'shilib, *karvonsaroy* ham *rabot* yoki *rabod* deb ataladigan bo'ldi.

Buning sababi deb yozadi V.V.Bartold, – istilochilar qurgan rabotlar bu yerda oldindan mavjud bo'lgan g'aribxonalar va ibodatxonalarga juda o'xshab ketar edi. Shuning uchun ham bunday tayyor binolar *rabotlarga* moslashtirilgan. Buning ustiga, rabot qurish ham masjid solish kabi savob ish hisoblangan. Bu so'zlarning yaqinligini shundan ham bilsa bo'ladiki, Buxoro yaqinida yashab o'tgan Jo'ybor shayxlari (xo'jalari)ning arxivlarida (XV–XVI asrlar) bu terminlar deyarli bir-biridan farq qilmagan: *rabaz* – og'ilxona, hovli joy; *rabot* – qo'rg'on, qo'ra.

A.R.Muhammadjonov *rabot*, *ravot* so'zini sug'dcha deb hisoblaydi: *ro(x)* – “yo'l”, *bat* (*bata*, *vata*) – “manzil, mazgil” va Buyuk Ipak yo'li bo'ylab qurilgan ko'pdan ko'p bekatlar ana shu termin bilan atalgan, deydi.

Bundan tashqari, yag'nobshunos olim A.L. Xromov “*ayylov sifatida foydalaniladigan sero't adir, joy*” ma'nosida *ravad* (*ravod*) so'zi borligini aytadi va uni qadimgi eroniy *ravati*, yag'nobcha *rowut*, xorazmcha *rwyn* (“yer”, “joy”) so'zlari bilan bog'laydi. Demak, **Gulrabot** – “*gulli qo'rg'on*” ma'nosidadir.

GULTEPA – Andijon viloyatining Asaka tumani va Toshkent viloyatining Piskent tumanidagi qishloq nomi. *Gultepa* – “tepalik – gulzor” degan ma'noni anglatadi.

GULSHAN – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan va Bog'ot tumanlari. Mazkur termin “*O'zbek tilining izohli lug'ati*”da “*gul bilan qoplangan, gulzor, chamanzor*” ma'nolarini ifodalovchi forsiy so'z asosida hosil qilingan joy nomidir. Aynan shunday nomli toponimlar Farg'ona viloyatidagi qishloq va mahallalar nomlarida ham uchrashini qayd etish lozim.

GUMBAZ – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq nomi. Zarafshon vodiysida yashaydigan Qoraqipchoqlarning bir urug'i Gumbaz deb yuritilgan va qadimdan Pastdarg'om tumanida yashab kelgan (Shaniyazov, 1974:123). Shuningdek, qubbali bino gumbaz deyilgan, shu bilan birga, toza suv saqlanadigan sardobalar ustida ham pishgan g'ishtdan gumbazi bo'lgani uchun qisqagina gumbaz deb atalgan.

Bundan tashqari, Respublika tuzilmalaridagi aholi punktlari nomlari ham shunday nomlanib, *Gumbaz* – Markaziy Osiyo me'morchiligining ajralmas qismi (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123).

GUMBULOQ – Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qishloq nomi. **Gum** – *chuqur*, suvning yuqoridan quyi tomon masofasi uzun. Demak, **Gumbuloq** – *ko'p suvli buloq*, yer yuzasidan oqar o'zani balandlikda bo'lganligi sababli qalin (ko'p suvli) buloq. Buloq nomi qishloq nomiga o'tgan.

Bundan tashqari, Surxondaryo viloyatining Dehqonobod tumanida ham shu nomli toponim mavjud bo'lib, u forscha *gum* – “chuqur”, o'zbekcha *bulog* ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi.

GUMKON – Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahri va tumanlaridagi mahalla, qadimiy qishloq nomlaridan biri. Ayrim kishilar *gung* (qulog'i kar bo'lganligi sababli eshitmaydigan va so'zlash iqtidoriga ega bo'lmagan kishi) va *-on* (ko'plik ma'nosidagi) qo'shimcha asosida izohlashga moyillik bildiradilar.

Nomning qadimiy shakli: *gum+kom* (forscha). Eroniy tillarda **gum** – “chuqur, teran, yer *sathidan ancha past*” va **kom** – “oqar suv, anhor, kanal” ma'nosini ifodalaydi.

O'tmishda Jayxun daryosining sharqidan Qarshi tumanining Fayzobod qishlog'i tomon Jo'ybor arig'i (keyingi vaqtlarda bu ariqni *Javharariq* deb atashgan)dan Kat va Gungon qishloqlariga ariq o'tgan. Shu ariqni *Gumkom*→*Gunkom* deb atashgan.

Dastlab ariq nomi bo'lgan. Ariq ko'milib ketgach, shu ariq bo'yidagi qishloqqa nom bo'lib qolgan.

GURGULI – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi bo'lib, Loqay qabilasi bo'limining Gurguru urug'i etnonimini aks ettirishidir (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 101).

GURGUTSOY – ariq. Oqqopchig'ayning o'ng irmog'i, Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani. Shevalarda adabiy tildagi *gugurt* o'rniga *gurgut* talaffuz qilishadi. Shu sababli mazkur nom shunday atalgan bo'lishi mumkin.

GURLAN – Xorazm viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi Amudaryoning chap sohilida joylashgan, relyefi bir oz past-baland tekisliklardan iborat. S.Qorayev tuman nomining kelib chiqishini gurlan etnik guruh nomi bilan bog'liq deb hisoblaydi. Olimning fikricha, ushbu hududda Gurlan degan kichkina urug' bo'lgan.

Z.Do'simovning yozishicha, Xorazmda yashovchi aholi o'zlarining urug' va qabila bo'linishlarini unutgan bo'lsalar ham etnik nomlar asosida vujudga kelgan toponimlar viloyat toponimiyasining anchagina qismini tashkil etadi. Chunki ushbu hudud qadimdan turli etnik guruhlarining to'qnashish, doimiy yashash manzili va aralashish joyi bo'lgan.

Taniqli nomshunos olim *Gurlan* nomining paydo bo'lishini Xorazm toponimiyasining turkiy-mo'g'ul davri bilan bog'liq, deb hisoblaydi. Mo'g'ul tiliga xos so'zlar Xorazmning shimoliy qismida ancha sermahsul. Gurlan tumani Xorazm viloyatining shimolida joylashganini inobatga olsak, farazni haqiqatga ancha yaqinligi ayon bo'ladi. Xorazmning janubida urug', qabila nomlari, ya'ni etnotoponimlar ko'proq bo'lsa, uning shimoliy qismida ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sirida shakllangan joy nomlari ko'proq uchraydi.

Z.Do'simovning ta'kidlashicha, Shimoliy Xorazmdagi Gurlan toponimi mo'g'ul tiliga aloqadordir. Buni toponim etimologiyasini kuzatish jarayonida yaqqol ko'rish mumkin. *Gurlan* asli *Ko'rlang* bo'lgan deb izohlaydi mahalliy aholi. Darhaqiqat, bu so'z uning dastlabki shakliga yaqindir. Hozirgi mo'g'ul tilida *hovli*, *bog'* ma'nosidagi "*xureelen*" so'zi mavjud. E'tiborli tomoni shuki, bu so'z o'zining semantik taraqqiyotida qator bosqichlarni bosib o'tgan va ma'no-mazmuni qisman o'zgargan. Shunday qilib, *Kuralan* yoki *Gurlan* toponimining eng so'nggi ma'nosi "*to'xtash joyi*". Bir nechta ovullarning birikuvi, to'xtash joyi – Gurlan.

Ushbu toponimning kelib chiqishi haqidagi quyidagi qarashlar haqiqatga yaqinroqdir: ayrim manbalarda mo'g'ulcha *Xureelen*, *Kuren* (qo'ra, atrofi o'ralgan qishloq) deyiladi (Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати, –Т., 1977. 45–46-бетлар). Ba'zilar mo'g'ulcha *kuriygen* (to'xtash joyi) so'zidan kelib chiqqan.

Ma'lumki, har qanday nomda qandaydir ma'no – tarixiy, lisoniy ma'lumotlar yashiringan. Chunki nomlar ma'lum bir tarixiy davrda yaratilgan va ularda tarixiy voqea-hodisalar muhrlanib qolgan. Aksariyat hollarda aholi maskanlariga, qishloqlarga nom o'zgarlar tomonidan berilgan. Bu nomshunoslikning o'ziga xos qoidalaridan biridir. Aholi maskanini yaratuvchi bilan nomlovchi jamoa munosabati bu jarayonda muhim omil sanaladi. Tuman ma'muriy markazi – Gurlan shaharchasi (1992-yildan).

GURLAN-URGANJI – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Urganji** (Urganch – Gurganj shahar nomidan) – ayrim tarixchilarning tasdiqlashicha, xorazmlik o'zbeklar; boshqa bir tarixchilarning ta'kidlashicha, urganji – u yerdan kelgan xorazmliklar emas, XVIII asrning oxirida Urganchni tark etib, Buxoro va boshqa joylarga joylashishgan; yana boshqa ma'lumotlarga ko'ra, urganji – hunarmand ustalar avlodlari, Chingizxon tomonidan Xorazmning tor-mor qilinishidan so'ng Buxoroga olib kelishgan (А.Д.Гребенкин. Узбеки. Сборник “Русский Туркестан”, вып. 2, М., 1872). Gurlan – Xorazm o'zbeklari urug'larining nomlaridan biri.

GURTAK – qishloq. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. *Gurdak* (gurtak) – do'rman qabilalarining to'rt bo'limlaridan biri hisoblanadi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. С. 107).

GURUNCHMOZOR – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq tumani. Aynan kelib chiqishi "*gurunch mozori*". Aniqrog'i, **Qulijmozor** – shu nom bilan qishloq XII asrdan boshlab mashhur (А.К. Писарчик. Некоторые данные по исторической топографии городов Ферганы. Сборник статей, посвященных искусству таджикского народа. – Сталинабад, 1956. С. 171–172).

GUZARGO – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi bo'lib, forsha *guzargoh* – "*o'tish yo'li, dovon*" ma'nosini ifodalaydi.

GUZARXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. **Guzar** – *shahardagi, ko'chadagi jonli joy*, Buxoro shahrida esa – daha, mahallalar nomlari **Guzar** deb yuritiladi. Demak, **Guzarxona** – “*bir necha guzarlar joylashgan yer*” ma'nosini anglatadi.

GO'JAXO'R – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. **Go'ja** – *jo'xori yoki bug'doydan tozalab tayyorlangan osh*; *go'jaxo'r* – *shunday oshni yoqtiruvchi yoki tayyorlovchi* (qishloq aholisining laqabi) *kasb egasidir*.

GO'RIARAB – Qashqadaryo viloyatining Guzar tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, forscha *go'r* – “qabr”; *go'riarab* – “arabning qabri” ma'nosini ifodalaydi.

GO'RIMIRON – qishloq. Namangan viloyati Chust tumani. Forscha “*hukmdorlar qabri*” (*go'r* – qabr, *mir* – hukmdor, *-gon* – ko'plikni ko'rsatuvchi qo'shimcha) ma'nosini anglatadi.

GO'RKOV – Samarqand viloyatining Darg'om kanali bo'yidagi qishloq. Hozirgi Miyonkov qishlog'i o'rnida bo'lgan (Вяткин, 1902: 45). **Go'rkov** – “*qabr qazuvchi*” ma'nosini ifodalaydi.

GO'RTEPA – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi qishloq nomi. *Go'rtepa* – “*tepalikda joylashgan qabriston*” ma'nosini ifodalaydi.

GO'RXONASOY – ariq. Beklarsaroyining o'ng irmog'i (Navoiy viloyati Nurota tumani). **Go'rxona** – “*qabr*”, “*qasr*”, “*maqbara*” ma'nolarini anglatadi.

Mazkur so'z o'zbek adabiy tilida qayd etilmagan, ammo shevalarda, shuningdek, tarixiy manbalarda, shu jumladan, “Boburnoma” asarida ham uchraydi.

GO'SPANDJALLOB – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, forscha **go'sfand** – “*qo'y, qo'chqor*” va **jallob** – “*savdogar*” ma'nolarini anglatadi. Demak, **Go'sfandjallob** – “*qo'y savdosi bilan shug'ullanadigan qishloq*” ma'nosidadir.

H

HAKKA – qishloq. Andijon viloyatining Marhamat tumani. Farg‘ona turklari urug‘larining biri *hakka* deb nomlangan.

HALVOGARON – qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Mirzolar* deb atalgan. 2006-yil 27-dekabrda *Halvogaron* deb o‘zgartirilgan. Toponimning asosini tashkil qiluvchi *halvo* so‘zi shirinlikning nomi (aslida *holva*). Buxoroda qadimdan *halvo* nomli shirinlik tayyorlanadi. Shunday shirinliklarni pishiruvchi kishi – *holvagar*.

Forscha-tojikcha *Halvogaron* – “*holva pishiruvchilar yashaydigan joy*” degan ma‘noni bildiradi. Avvallari mahalliy aholining asosiy qismi holvapazlik bilan shug‘ullangan. Shu sababli aholining kasb-kori qishloq nomiga asos bo‘lgan.

HAMZA – Farg‘ona viloyati Oltiariq tumanidagi shahar va ko‘plab aholi maskanlariga qo‘yilgan nom. O‘zbek yozuvchisi, kompozitor, rejissyor, jamoat arbobi Hamza Hakimzoda Niyoziy sharafiga shunday atalgan. Tojikcha **Niyoz** – *yolvorib, tilab olingan farzandga* qo‘yiladigan ism. Viloyatda **Haydar** (*arslon, kuchli, baquvvat*), **Hakim** (*dono, bilimdon, tabib*), **Hamid** (*maqtashga arzigulik*), **Hasan** (*chiroyli, go‘zal*) kabi kishilar ismlariga qo‘shimchalar qo‘shish bilan yoki alohida holda joy nomlari yasalgan.

HAQDIZA – hozirgi *Bo‘tanach* qishlog‘ining eski nomi. Tortuvli qishlog‘ining sharq tomonida joylashgan. O.D. Chexovich fikricha, Haqdiza keyinchalik *Bo‘tatoj* va *Qiyot* qishloqlariga bo‘lingan.

HAVZAK – Toyloq tumanidagi qishloq. *Hovuz* (*havz*) va *-ak* (*-cha*) elementlaridan yasalgan toponim. **Hovuz** (*ar.*) – *suvli joy, basseyn*. Hovuz tojik tilida *havz* shaklida ishlatiladi. Pstdarg‘om tumanida *Havzak* nomli ariq, Paxtachi tumanida *To‘qqizhovuz* nomli qishloq bor.

HAVZAKDORSOZLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumani. Bu yerda biz tojik-o‘zbek toponim yasash namunasini ko‘rishimiz mumkin: *havz* – *hovuz*; *-ak* – kichraytirish affiksi; *dorusoz* – provizor, farmatsevt; *-lar* – ko‘plik affiksi: **Havzakdorsozlar** – “*provizorlarning katta bo‘lmagan hovuzi*”.

HAYTALISOY – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani. Bu qadimgi xalq – eftaliylar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, ular Sharq tarixiy manbalarida *haytal* deb atalgan.

HAZARA – Ishtixon tumanidagi ariq nomi. Samarqand shahrining chekasida ham xuddi shu nomdagi mahalla bor. *Hazara* (Hazora) arig‘ining nomi “*hazira*” so‘zi bilan bog‘liq deyishadi.

Hazira deb, atrofi ihota qilingan maxsus xilxona – *qabristonni* aytishgan. Shuningdek, tarixchi olimlar “hazara” termini – Temur davrida ma’muriy-hududiy atama ma’nosida qo’llangan, deb ko’rsatadilar. Hazara chegarasidan kanal o’tishi shart bo’lib, mingta jangchi berishi kerak edi.

Keyinchalik “hazara” termini Markaziy Osiyoning bir qator qishloq va kanallari nomiga aylangan.

HAZORA – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumani. Shu nomli toponim Zarafshon vodiysining boshqa tumanlarida ham uchraydi. Temur davrida *hazora* termini 1000 ga yaqin jangchini yetkazib bergan (tuman 10000 jangchi yetkazib bergan) ma’muriy-hududiy tumanni anglatgan.

Boshqa manbalarga qaraganda, mazkur ma’muriy-hududiy tuman jangchi yetkazib berish emas, balki ma’lum bir kattalikdagi sug’oriladigan yerlarni qayta ishlaydigan odamlar hisobiga boqilish bilan bog’liq bo’lgan. Hazora hududida 50000 tanob yerni sug’oradigan kanal bo’lishi kerak bo’lgan, bu 1000 jangchini boqish uchun yetarli bo’lgan (А.А.Семенов. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре. “Советское востоковедение”, V, М-Л, 1948. С. 151–158; В.Л.Вяткин. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаята. СКСО, вып. VII, 1902. С. 53).

HAZORASP – Xorazm viloyatidagi qadimiy tuman nomlaridan biri. Mazkur toponimning etimologiyasi haqida turlicha fikrlar mavjud bo’lib, bularning barchasi ushbu toponimning etimologiyasini o’rganayotgan shaxsning nuqtayi nazariga bog’liq holda talqin qilinadi.

Tadqiqotchilarning ko’pchiligi mazkur toponimni ikki qismga, ya’ni “Hazor” va “Asp” ga bo’lib o’rganadilar hamda shu asosda toponimning kelib chiqishini izohlaydilar.

Y.G’ulomovning fikricha, mazkur qal’ani bahaybat dev qurgan emish. Dev aldash yo’li bilan shu yerga suv ichgani keladigan mingta qanotli otni qo’lga kiritadi va ularning qanotini kesib o’ziga o’rgatgan. Shu otlarning nihoyatda yaxshi avlodlari tufayli *Hazorasp*, ya’ni *ming ot* deb atay boshlagan (Y.G’ulomov, 149).

A.R.Muhammadjonov va T.Ne’matovlar esa shu asoslarga tayangan holda, “*Hazorasp* – “*ming suvoriyni beradigan ma’muriy hudud*” ma’nosida bo’lsa kerak”, degan fikrni aytadilar.

Tilshunos Y.Jumanazarov esa *Hazorasp* toponimi asosida qabila nomi yotadi, deydi va u Hazora-os bo’lib, “Os qabilasi” degan ma’noni anglatadi. Shuningdek, *Hazorasp* toponimi Xorazm shevasida *Hazaris* shaklida qo’llaniladi va yozma manbalarda ham *Hazaris*, *Hazarus*, *Azarus* shakllarida tilga olinadi.

Boshqa bir manbada esa, *Hazorasp* toponimi ikki komponentdan: *Hazor* – xalq nomi va *-us* ko’plik qo’shimcha shaklidan iborat (З.Дўсимов, Х.Егамов. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Тошкент, 1977. 160 бет).

HAZRAT IMOM QAFFOLI SHOSHIY DAHASI – iste’molda ko’proq *Sebzor* deb atalgan. “*Hazrat Imom Qaffoli Shoshiy*” dahasining nomi murakkab antropotoponimlar guruhiga kiradi va X asrda yashagan tarixiy shaxs ismidan olingan. Imom Qaffoli Shoshiyni ismi kundalik iste’molda qisqartirilib, “*Hastimom*” shaklida talaffuz qilingan. Ayni paytda dahaning “*Sebzor*” degan nomi ham saqlangan.

Qaffol Shoshiyning to’liq ismi – Abu Bakr Muhammad ibn Ali ibn Ismoil al-Qaffol ash-Shoshiy (904–976), shofi’iya mazhabining yetakchi olimlaridan, fiqhshunos. Shoshda tug’ilgan. Dastlabki ma’lumotni shu yerda olgan. Iroq, Shom mamlakatlariga safar qilgan. Islom dunyosining eng mashhur imomlaridan Abul Abbos Ahmad ibn Umar ibn as-Surayjiy (850–918)ning shogirdi bo’lgan.

Har tomonlama o’qimishli, aql-zakovat sohibi bo’lgan. Vataniga qaytgach, Movarounnahrda, jumladan, Shosh viloyatida shofi’iya mazhabini targ’ib etgan, ilohiyotga doir bir qancha asar yozgan. Qur’on, hadis va shariat ilmi, shuningdek tilshunoslik sohasida bilimdon bo’lgan.

“*Odob ul-qozi*” (“*Qozi odobi*”), “*Odob ul-bahs*”, “*Husni jadal*” nomli asarlar yozgan²⁹. Qaffoli Shoshiy Toshkentda vafot etib, Kaykovus arig’iga yaqin yerga dafn etilgan. Keyinchalik qabri ustiga maqbara bunyod etilgan. Bu daha Muhammad Solihning “*Tarixi jadidayi Toshkand*” asarida Imom Qaffol Shoshiy dahasi deyilgan. Qaffol Shoshiy maqbarasi xalq orasida Hazrat Imom (qisqacha *Hastimom*) nomi bilan shuhrat topgan, muqaddas ziyoratgohga aylangan.

Hozirgi kunda *Hastimom* – bu faqat bir maqbaraning emas, balki Toshkent shahridagi arxitektura majmuining nomlanishi. Uning tarkibiga Qaffol Shoshiy maqbarasi (XVI a.), Tilloshayx masjidi (XIX a.), Juma masjid (XX a.) imoratlari kiradi. Qaffol Shoshiy qulfsizlik kasbi bilan tirikchilik qilgan. Og’irligi yarim gramm keladigan ajoyib qulf-kalit yasaganligi uchun “*Al-Qaffol*” (“*qulfchi*”) laqabini olgan.

Arab tarixchisi va geografi Abul Fido (1273–1331)ning yozishicha, Qaffol Shoshiy o’z zamonasining yetuk olimlaridan bo’lib, Movarounnahrda unga teng keladigan alloma bo’lmagan. Toshkent ko’chalaridan biri Qaffol Shoshiy nomiga qo’yilgan. Qaffol Shoshiyga atab qurilgan dastlabki maqbara saqlanmagan.

Keyingi maqbara me’mor G’ulom Husayn tomonidan qurilgan (1541–1542). Hozirgi kunda u tarixiy yodgorlik sifatida mashhurdir. Yuqorida qayd etilganidek, dahaning ikkinchi nomi “*Sebzor*”. “*Sebzor*” – qo’shma toponim,

²⁹ Hakimjonov A. Xalifani lol etgan zakovat / “*Toshkent oqshomi*” gazetasi. 1993-yil 10-mart; yana qarang: А.И. Добросмыслов. Ташкент в прошлом... – С. 75–76; Д.И. Эварницкий. Путеводитель по Средней Азии от Баку до Ташкента. В археологическом и историческом отношениях. – Ташкент, 1983. – С.191–193.

“seb” (forscha “seb” – “olma”) va “zor” qismlardan tuzilgan, “olmazor” degan ma’noni anglatadi. Ya’ni, Sebzor dahasi olmazor, umuman bog’lari ko’p yer bo’lgan.

Hazrat Imom Qaffoli Shoshiy (Sebzor) dahasi XVIII asr boshlarida shakllangan va shaharning shimoliy qismini egallagan, Ko’kcha, Shayxontahur, Beshyog’och dahalari bilan tutashgan, Toshkentdagi to’rtta dahadan eng kichigi. Chegarasi g’arbdan Sag’bon va Qorasaroy ko’chalarining oralig’idan (hozirgi Zarqaynar ko’chasining g’arbidan), janubdan Jangob arig’idan o’tgan, dahaning shimoli-sharqiy qismida sebzorliklarning bog’lari va dehqonchilik yerlari (mavzelar) o’rin olgan; undan Kaykovus, Shahar (Tanishahar) kabi yirik ariqlar oqib o’tgan³⁰. Dahada shaharning eng katta molbozori joylashgan.

Mallitskiy ro’yxatiga ko’ra, dahada 79 mahalla va shahar atrofida unga qarashli 64 mavze bo’lgan³¹. XIX asr oxirlarida Sebzorda 3 madrasa, 78 masjid bor edi. Toshkentning 3 darvozasi (Labzak, Taxtapul, Qorasaroy) va Eskijo’va bozori Sebzor hududida joylashgan. Aholisi hunarmandchilik (kosibchilik, to’quvchilik, chitga gul bosish va b.), savdo-sotiq, shahar tashqarisidagi yerlarda esa dehqonchilik va bog’dorchilik bilan shug’ullangan.

Dahada ko’hna qabristonlar (Kohota mahallasidagi Voyvoyota, shahar darvozasidan tashqarida joylashgan Darvishqofqa) bor edi. Daha hududida 1970-yillarda 2230 xonadon bo’lib, ulardagi aholi soni 18650 kishini tashkil etgan³².

HINDIMOZOR – Andijon viloyati Oltinko’l tumaniga qarashli katta qishloq nomi. Andijon haqidagi bizning tekshirishlarimiz ko’rsatishicha, shahar sharq tomonidan kelib Ergashtom dovoni orqali Farg’ona tomon davom etgan qadimiy savdo yo’li – Buyuk ipak yo’li ustida joylashgani sabab, hind savdogarlari ham kelib turgan (akademik Komil Yashin xotiralarida yozishicha, Andijonda XX asr boshlarida ham hindlarning do’konlari bo’lgan). Xotiralarda ushbu qishloq tarixini o’sha hind savdogarlaridan vafot qilganlari nomi bilan bog’laydilar.

HINDUVON – Samarqand viloyati Urgut tumani. O’rta asr vaqf hujjatlari tilga olingan qishloqlardan biri. Ispanza qishlog’ining sharqiy tomonida bo’lgan.

V.L.Vyatkin Hinduvon nomli qishloqlar soni ko’p bo’lganligini qayd qiladi. Olim Markaziy Osiyoda “Hindi, Hindu”, ko’pligi “Hinduvon” nomi bilan ataluvchi joy nomlari temuriylar davrida, ba’zan undan oldinroq ham mavjud bo’lganligini qayd etadi.

³⁰ Toshkent. Ensiklopediya... – 263-b.

³¹ Mallitskiy N.G. Toshkent mahallalari..., 12–14-b.

³² Toshkent. Ensiklopediya... – 263-b.

U mahalliy kishilarning bu qishloqlar aholisini Temur Hindistondan olib kelganligi haqidagi hikoyani keltirib, bu fikrda ma'lum asos bo'lsa kerak, deydi.

Shuningdek, Temurning mashhur bog'laridan biri Bog'i Dilkusho yaqinidagi qishloq. Rus istilolaridan so'ng *Do'ngqishloq* deb atala boshlagan.

HISORAK – qishloq. Namangan viloyati Chust tumani. *Hisor* (arabcha) – “*qal'a, istehkom*”, -*ak* – kichraytiruvchi affiks.

HOVSKANCHEK – Andijon viloyati Paxtaobod tumaniga qarashli Uchko'za (Fayziobod) qishlog'i o'rnidagi qadimiy joy nomi. Bu yerda *Hovskante-pa* nomli qadimiy katta tepalik hamon saqlanadi.

Akademik V.Bartold fikricha, ushbu tepalik miloddan avvalgi VIII–VI asrlarda mavjud bo'lgan qadimiy shahar o'rnida saqlanib qolgan vayrona qoldig'idir.

Atrofi soya-salqin va katta qabriston bo'lganligi sababli, keyingi yillarda ziyoratgohga aylangan (tepalik haqida xalq og'zida ayrim afsonalar ham saqlangan).

HOVUZAKSOY – daryo. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. Havzak (forscha *shakl*) – “*kichik hovuz, ko'lmak*”; **Havzaksoy** – “*kichik hovuzli soy*”.

XUMDONAK – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumani. *Xumdon* – g'isht, sopol idishlar pishirish uchun o'choq, -*ak* – toponim hosil bo'lishining kichraytiruvchi affiksi; **Xumdonak** – *g'isht pishirish va kulolchilik uchun pechlari bo'lgan qishloq*.

HUNARMAND – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. *Hunarmand* – mohir, yuksak mahoratli, iste'dodli, qobiliyatli, uyida va do'konida mahsulot ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi malakali mutaxassis, kasb-hunar egasi ko'p joy.

HURVATAN – qishloq. Surxondaryo viloyati Soriosiy tumani, *Hur vatan* – ozod vatan.

HURRIYAT – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da “**hurriyat**” so'zi – *siyosiy, iqtisodiy va boshqa zulm, tazyiqdan xaloslik, erkinlik, ozodlik* (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 565-bet) kabi ma'nolari qayd etilib, mazkur hudud ham shularni nazarda tutgan holda nomlangan.

I

IBRAYIMO'ZEK – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Qoraoy” OFY hududini sug'oruvchi kanal. Nuroniy otaxon Yesbosin Saparovning aytishiga qaraganda (2017-yil), qoraqalpoqning Bessari urug'idan bo'lgan Narimbet oxunning o'g'li Xudoybergan ismli kishi bo'lgan ekan. U tuman kengashi raisi bo'lgan paytida hozirgi Qoraoy hududidagi Besmeshit degan joyga suv olib borish maqsadida kanal qazdirgan. Lekin kanal nomini o'zining ukasi Ibrayimning nomi bilan atagan.

IBRAT – Farg'ona viloyati Farg'ona shahridagi mahalla nomi. Viloyatda bir necha marta takrorlanadigan joy nomlaridan biri. Arabchada **Ibrat** – *namuna, o'rnak* degan ma'noni bildiradi. **Ikrom** – *izzatli, hurmatli*, **Islom** – *bo'ysungan, itoatkor, islomni qabul qilgan*, **Iftixor** – *faxr, g'urur, shon-shavkat*, **Yo'ldosh** – *esh, hamroh, do'st* deb izohlanadigan kishilar ismidan ham viloyatda joy nomlari vujudga kelgan.

IBROHIMOTA – qishloq. Toshkent viloyatining Zangiota tumani. Afsonalarga ko'ra, *Ibrohim ota* tasavvufning Turkistondagi taniqli vakili bo'lgan Xoja Ahmad Yassaviyning (XII asr) otasidir. U yerda Ibrohimota maqbarasi ham bor. Qishloq shu nom bilan atalgan.

IFTIXOR – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2014-yilga qadar *Tojiklar* deb atalgan.

Geografik joy nomiga *tojik* xalqi nomi asos bo'lgan, ya'ni bu nom hosil bo'lishiga ko'ra etnonimdir. Toponim tarkibidagi *-lar* qo'shimchasi ko'plik affiksi hisoblanadi. Demak, **Tojiklar** – “*Tojik millatiga mansub kishilar yashaydigan joy*” ma'nosidadir.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Iftixor* deb o'zgartirilgan. *Iftixor* so'zi arabcha so'z bo'lib, “*faxrlanish*”, “*maqтанish*” degan ma'nolarni bildiradi.

ILGALDI – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Avvallari bu hududlarda hech kim yashamagan va taxminan 1920-yillardan keyin mazkur hududga odamlar kelib yashay boshlagan. Shundan keyin bu hudud “*elkeldi*” < “*elgaldi*” deb nomlana boshlangan. Keyinchalik mahalliy aholi vakillari mazkur nomni o'zlarining nutqiga moslashtirishi natijasida uning **Ilgaldi** dialektal shakli vujudga kelgan.

ILG'OR – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'zga “*O'zbek tilining izohli lug'ati*”da quyidagicha ta'rif beriladi: a) qo'shinning oldingi qismi, avangardi; b) ishda, taraqqiyotda oldinda boruvchi, peshqadam; v) taraqqiyot, rivojlanishga, olg'a siljishga xizmat qiluvchi, yangilikka boshlovchi” (O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild, 201-bet).

ILOQ – Oʻrta asrlardagi Ohangaron vodiysining nomi. Ilk bor arab geograf-lari Istaxriy (БАГ, I, С. 280, 290, 312 и т.д.), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 342, 348, 362 и др.), Muqaddasiy (БАГ, III, С. 49, 262, 265 va boshqalar.), shuningdek, “Hudud ul-olam” asarlarida tilga olinadi. *Iloq* turkcha toponim, *loq*, profes-sor A.Gulyamovning fikricha, “joy” ma’nosini ifodalaydi. Iloq toponimini arab grafikasida **Ayloq**, shunda u “*yaylov*” ma’nosini ifodalaydi, ba’zan **Eloq** sifati-da ham o’qish mumkin.

ILONLI (mahalliy talaffuzi – Jilonni). – Jizzax viloyatining Baxmal, Samar-qand viloyatining Narpay tumanlaridagi qishloq nomi. **Ilonli (Jilonli, Jilon-ni)** – o’zbek qabilasining nomi, etnonim hisoblanadi.

ILONLISOY – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi gidronim. *Ilon-li* nomli qishloq ham bor. Tamg’asi ilonga o’xshash urug’, qabila nomi bilan bog’liq gidronim.

O’lkashunos V.Kucheryavixning aytishiga ko’ra, Markaziy Osiyoda ilon bi-lan bog’liq *Ilonsoy*, *Jilono’ti*, *Morguzar* kabi toponimlar keng tarqalgan. Xalq rivoyatida aytilishicha, *Ilonsoyda* ajina paydo bo’lib, suv yo’lini to’sgan va bu yerda qurg’oqchilik bo’lgan. Shunda xalq Kamqo’ton tog’idagi Ko’lbobo chashmasida yashovchi ilonga murojaat qiladi. Ilon kishilar iltimosini bajarib, toshlarni qo’porib, suv yo’lini ochadi. O’zi esa kuchsizlanib, tog’ cho’qqisiga aylanadi. Shu paytdan boshlab, soy *Ilonsoy* deb atala boshlangan (Кучерявых, 1982). Mazkur satrlar muallifi ilonsoylik kishilar bilan suhbat qurganda, ular bu soyda haqiqatan ham ilon ko’pligini ta’kidlashdi.

Shuningdek, *Ilonsoy* nomli ariq ham mavjud bo’lib, u 1) Qoratepa tog’la-rining shimoliy yonbag’ridan kelib chiqadi, Darg’om kanaliga quyiladi – “ilon daryosi”; 2) Surxondaryo viloyati Sherobod daryosining o’ng irmog’i. *Ilonsoy* – shu tumanda. *Ilonsoy* – “*ilon kabi tebranayotgan daryo*” ma’nosini anglatadi.

ILONO’TTI – Jizzax shahri yaqinidagi dara, yaqindan boshlab **Ilono’tti** yoki **Jilono’tti** (“ilon yo’li”) nomiga ega bo’lgan.

Rus mualliflari ushbu darani “Tamerlan darvozasi” deb atashgan. Ush-bu daraning qadimiy turkiy nomi “Temir qapusi” bo’lgan, deb hisoblaymiz. Temir so’zi ruslar uchun hech narsani anglatmasdi. Shu sababli dahshatli qo’mondonning ismi, go’yo to’liq noma’lum ismning o’rnini egallagan. Bun-day fikr uchun biz:

1) agar darada chindan ham Temurlan ismini olgan bo’lsa, unda u “Amir Temur darasi” deb nomlanishi mumkinligiga asoslanamiz: chunki u mahalliy aholi orasida Amir Temur nomi bilan tanilgan. Bu yerda O’zbekiston janu-bidagi mashhur Amir Temur g’orini eslash mumkin. Buxoro viloyatida eski Amir Temur kanali va boshqalar mavjud. Bundan tashqari, o’zbek urug’lari qabilasi Amir Temir nomi bilan tanilgan;

2) har bir tog’ dovoni, tog’, dara – hamma joyda nom bor, bu tarjimada “Temir eshiklar” degan ma’noni anglatadi. M.E. Massonning so’zlariga ko’ra,

faqat Qrimda 7 daralar “Temir darvozalar” (Demir qapu) deb nomlangan. Bunday misollar juda ko‘p. Qadimgi turkcha *qapug* hozirgi o‘zbek tilida *qopqa* deb talaffuz qilinadi. Toshkentda bir ko‘chaning nomi **Teshikqopqa** deb atalgan. Olimlarning ta’kidlashicha, **Yenchu** yoki **Yenchu-o‘kuz** – Sirdaryo daryosining qadimgi turkcha nomi hisoblanadi (И. Маркварт, В.В. Бартольд, С.Е. Малов, С.Г. Кляшторный).

IMOMBOYLIOTA – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq. Tarixiy manbalarda **Rustuvag’n** shaklida uchraydi. *-bag’n (-vag’n, -fag’n, -pag’n)* va *-bag’ (-fag’, -pag’)* topoleksemalari. *-bag’n* (sug’dcha “ibodatxona”) va *-bag’* (sug’dcha “iloh, xudo”) (V.B. Xenning etimologiyasi) topoleksemalari bilan yasalgan toponimlar ilk o‘rta asrlarga oid bo‘lib, hozir kam saqlanib qolgan. Bu turdagi nomlar asosan tarixiy toponimiyada qayd qilinadi. *-bag’n (-bog’)* topoleksemasi ishtirokida yasalgan toponimlar yuzasidan fikr yuritgan olim O.I.Smirnova Samarqand hududidagi *Xushuvag’n, Rustvag’n (Rastivag’n), Sanjarvag’n (Zanjirvoq), Bag’diza, Rudfag’kad (Rudvog’kad)* kabilar haqida to‘xtaladi. Musulmon manbalarida tilga olingan *-vag’n* topoleksemali nomlarga e’tibor bergan V.B.Xen Samarqand qishloqlaridan birining sug’dcha **Xushuvag’n** nomi “*Olti ibodatxonali qishloq*” ma’nosida ekanligini ko‘rsatadi (Smirnova, 1971). Nom ma’nosidan bu qishloqda bir vaqtda oltita ibodatxona yoki butxona bo‘lganligi ko‘rinadi. Sug’dning muhim madaniy markazlarini birlashtiruvchi yo‘llar kesishgan joyda qurilgan bu qishloq XII asrda “*Ras al qantara*” (“ko‘prikboshi”) nomi bilan mashhur bo‘lgan. XIII asrdan esa *Saripul* deb qayd qilina boshlaydi. Chingizxon qo‘shinlariga qattiq qarshilik ko‘rsatgan bu qishloq mo‘g‘ullar istilosi davrida ham mashhur bo‘lgan. Saripul qishlog‘i XVI asr manbalarida yirik qishloqlardan biri sifatida qayd qilingan. Kataqo‘rg‘on shahridan 4 km uzoqlikdagi masofada bo‘lgan bu qishloq o‘rnida saqlanib qolgan qal’a xarobalari XIX asrda N.Veselovskiy tomonidan tekshirilgan (Veselovskiy, 1888: 221–226). *-vag’n* topoleksemali geografik nomlardan yana biri Samoniy asarida qayd qilingan *Rastvag’n (Rastivag’n)* qishlog‘ining birinchi komponentini O.I.Smirnova adolat ilohi Rashn nomi bilan bog‘laydi. U Rashn(i)vag’n so‘zi keyinchalik talaffuzda Rast(i)vag’n shaklini olgan, deydi. *Rastivag’n* qishlog‘i nomi XVI asr vaqf hujjatlarida ham tilga olingan.

V.L.Vyatkinning ko‘rsatishicha, o‘rta asr qishlog‘i *Rastivag’n* Ishtixon tumanidagi *Boyliota* qishlog‘i o‘rnida bo‘lgan. Bu qishloqdagi Abulhasan Ali ibn Sa’id Rustufag’niy mozorining mavjudligi ham olimning fikrini tasdiqlaydi. V.V.Bartold qishloq nomi *Rustagfag’n* shaklida bo‘lgan, deydi.

Bizningcha, toponimning birinchi komponenti “**rustoq**” (tojikcha “**rusto**”) – *qishloq* (bu o‘rinda ma’muriy-hududiy birlik – “Tuman” ma’nosida) so‘zining arabchalashtirilgan shaklidir.

Demak, **Rustoqvag’n, Rustuvag’n** toponimini “*qishloq yoki tuman ibodatxonasi*” deb izohlash to‘g‘ri. *-bag’n* topoleksemasi ishtirokida yasalgan

Zanjirvoq toponimi (Urgut) etimologiyasi esa sanskritcha “**sangarma**” (“*ibodatxona, jamoa joyi*”) soʻzi bilan bogʻliq holda izohlangan.

O.I. Smirnova musulmon mualliflari asarlarida *Sanjarvagʻn* shaklida qayd qilingan bu toponimni **Sankaramvagʻn, Sangarvagʻn** (“*Budda monastiri, ibodatxonasi*”) soʻzining oʻzgargan shakli, deb koʻrsatadi. Yangiariq kanalining chap qirgʻogʻidagi bu joy haqida XV–XVI asrlar vaqf hujjatlarida “*Sanjarvogʻni mavzesi Zanjirbogʻ nomi bilan mashhurdir*”, – deb yozilgan.

Tarixiy manbalarda Bagʻdiza qishlogʻi (XV asr) ham qayd qilingan. Xoja Ahror mahallasining sharqidagi bu qishloq, aftidan, Hurmuzd nomi bilan bogʻliq boʻlsa kerak. **Bagʻ** – *iloh, xudo va diza* – *qalʼa, istehkom* soʻzlaridan tashkil topgan. -bagʻn topoleksemasi Shirvoqota (Urgut) ziyoratgohi nomida ham uchraydi. *Shirmitan, Shirqoʻrgʻon* singari toponimlar tarkibidagi “**shir**” leksemasi sugʻdcha “*yaxshi, mashhur, aziz, hurmatli*” maʼnosida boʻlib, **Shirvoqota** – “*aziz, ulugʻ sajdagoh, ibodatxona*” maʼnosidadir. Buxoro viloyatidagi Shirbudun toponimi tarkibidagi “*shir*” soʻzini olimlar “*shir, sir, chir*” deb atalgan turkiy xalq nomi bilan bogʻlaydilar (Sayfullayeva, 2009). -bagʻn topoleksemali joy nomlaridan yana biri Anhor tumanidagi (Miyonqolning quyi qismidagi *Tabaron* va *Navqa* qishloqlaridan janubda joylashgan) Qarasfagʻn qishlogʻidir. Bagʻn topoleksemali geografik nomlar tarkibida keyinchalik “*ota*” leksemasi qoʻshib ishlatila boshlagan. Bu islomga qadar muqaddas joy sifatida eʼzozlanib kelgan obyektlarning keyinchalik ham oʻz mavqeyini saqlab qolganligini koʻrsatadi. Masalan, *Shirvoqota, Zanjirvoqota, Imomboyliota* singarilar shular jumlasidandir.

IMOMQOZIXON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimning etimologiyasi nomaʼlum. Xalq etimologiyasiga koʻra, qadimda Imomxon ismli amir maslahatchisi shu yerda Eron lashkarboshisi bilan sulh tuzib, urushni bartaraf qilgan va keyinchalik qishloq shu inson nomi bilan atalgan. Toponim tarkibi uchta soʻz – *imom, qozi* va *xon* soʻzlaridan iborat. Nomning birinchi komponenti – *imom* soʻzi “*namoz boshqaruvchisi*” degan maʼnoni anglatgani holda *islom peshvolarining* unvoni maʼnosini bildiradi. Toponimning ikkinchi komponenti – *qozi* soʻzi esa “*shariat qonuni boʻyicha ish koʻradigan sudya*” maʼnosini anglatadi. Nomning uchinchi komponenti – *xon* soʻzi bu yerda “*mehmonxona*” maʼnosida kelmoqda.

INGICHKA – Fargʻona viloyati Furqat tumanidagi mahalla nomi. Bu soʻz oʻzbek tilida *xipcha, nozik* maʼnosida ishlatiladi. Lekin mazkur toponim shu nomdagi urugʻ nomidan olinganligi aytiladi. Bunday nom Respublikamizning boshqa viloyatlarida ham keng tarqalgan.

INGICHKASOY – Samarqand viloyatining Bulungʻur va Poyariq tumanlaridagi soylarning nomi. Ingichka (jingichka) urugʻ nomi boʻlsa kerak (Qorayev, 1978). Relyef bilan bogʻliq boʻlishi ham mumkin.

INOQ – qishloq. Xorazm viloyatining Xiva tumani. Buxoro xonligida buyuk *inoq* amir bo'lmaganlar toifasi va amaldor bilan suhbatga loyiq bo'lgan shogirdi peshaga hukmdorning buyruqlarini yetkazib berardi va shu orqali hukmdor bilan suhbatlar o'tkazilardi. Ashtarxoniylar davrida Inoq xon muhrining saqlovchisi ham bo'lgan. Arabcha **inoq** so'zi "*samimiy do'st, suhbatdosh, insonning ishonchli odami*" kabi ma'nolarni ifodalagan. Shu yerdan xonning eng yaqin odami sifatida inoqning muhim holati aniqlangan. Shunday lavozim Xiva xonligida ham bo'lgan.

IQBOL – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur toponim boshqa nomlarga qaraganda mazkur hududdagi nisbatan yosh toponimlardan sanaladi va unga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'rif beriladi: "*Baxtli taqdir, porloq kelajak, baxt, omad, peshvoz chiqish*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 263-bet).

IRG'AQLIOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir va Qorao'zak tumanlarida joylashgan aholi punktlari nomi. Bu aholi punktlari mahalliy aholining asosiy qismini qoraqalpoqlarning Irg'aqli urug'idan bo'lgan xalqlar tashkil qilganligi sababli shunday atalgan.

IRG'OLI – Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq nomi. Toponimikada *-li* qo'shimchasi biror narsani ushbu joyda keng tarqalganligini bildiradi. Bu joy **Irg'ay** – "*yog'ochi qattiq buta o'simligi*" keng tarqalganligi uchun shunday nom olgan bo'lishi mumkin. Professor Z. Do'simov mazkur nomni qush yoki urug' nomi bo'lishi mumkin, – deb yozadi (Z.Do'simov, 1977).

ISABOY – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Qishloq yaqinida Isaboytepa nomli tepalik ham bor. Mang'it qabilasining bir tarmog'i Isaboy deb ataladi.

ISBISK yoki **ISBASK DARVOZASI** – Siyob kanalining narigi tomonida, *O'zbekkenti* va *Qunduzso'fi* qishloqlari oralig'ida bo'lgan. Darvoza Samarqanddan ikki farsax uzoqlikdagi *Isbisket* yoki *Isbasket* qishlog'i nomi bilan atalgan. XV asr hujjatlarida *Motrid* yonida joylashgan *Isbask* qishlog'i qayd qilingan. U taxminan Afrosiyobdan shimoli-g'arbdagi *Qunduzso'fi* va *O'zbekkenti* qishloqlari yonida joylashgan. Bu nom sug'dcha *sp* – "*ot*" va *-ask* sufiksidan yasalgan bo'lishi mumkin (Лурье, 2004).

ISKA – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Xuddi shu nomda ariq ham bo'lgan.

Professor B.O'rinboyev mazkur nom qozoqlarning Qorakesak urug'i shoxobchalaridan biri *iskana*, *iska*, *kana* bilan bog'liq deb ko'rsatadi. *Iska* qishlog'i va ariq nomi 1489-yilgi vaqf hujjatlarida *Iski* shaklida qayd qilingan. Tarkibida "*iski, iska, iskan, iskotar*" terminlari ishtirok etgan nomlar Samarqand viloyati tarixiy toponimiyasida anchaginadir.

Jumladan, S.Qorayev Tojikistondagi *Iskandarko'l* nomi "*iskotar*" – *baland, yuqori*" so'zi bilan bog'liqligini ko'rsatgani holda, Zarafshondan chiqarilgan o'rta asr ariqlaridan birining *Iskandarg'om* nomi bilan atalganligini ham qayd qiladi. Bu ariq nomi ayrim manbalarda *Eski Darg'om* va *Iskandarg'om* deb tilga olinadi. Aslida, deb yozadi olim, kanal *Iskadarg'om* – (**iska** – *yuqori* va **kom, g'om** – *kanal, ariq,*) "*yuqori ariq*" ma'nosidadir.

Bizningcha, *Iska* qishlog'i nomi ham "*baland, yuqori*" so'zi bilan bog'liq. Bu o'rinda qishloq ariq nomi bilan atalgan yoki aksincha holat yuz bergan bo'lishi mumkin. Xuddi shu hududda *Pastqishloq* nomli toponim mavjudligi ham fikrimizni tasdiqlaydi.

ISKANARARIQ – Toshkentning pastida imperator Aleksandrning nomiga atalib qo'yilgan. Shuningdek, Zulqarnayn (Zulqarnayn "ikki shoxli") – Aleksandr Makedonskiyning laqabi toponimi ham mavjud.

Ta'kidlash joizki, *Zulqarnayn* toponimi Iskandar nomiga qaraganda ham ko'proq sarkarda Makedonskiy nomi bilan bog'liq, garchi, Zulqarnayn shaxs ismi ko'p uchrasa ham yoki Zulqarnayn nomi Iskandar nomiga qaraganda ham kamroq tarqalgan, ikkinchidan, yevropacha Aleksandr tez-tez Iskandar sifatida "Tarjima qilingan", uchinchidan, sug'dcha *Iskadar* nomi qabul qilish jarayonida Iskandarga aylangan.

ISKANDAR – Sug'dda va Baqtriyada yunon-makedonlari o'zlarining bir yuz ellik yillik hukmronligi davrida geografik nomlar haqida oz bo'lmagan xotiralarni qoldirishgan. O'rta Osiyoliklar budligini ta'minlashga harakat qilib, yunon sarkardalari koloniyalarni asoslab mustahkamlashgan va u yerlarga ko'proq o'zlarining askarlarini joylashtirishgan. Shaharlarning nomlarini ham o'zlarining nomlari bilan atashgan (Aleksandriya, Antioxiya, Selevkiya).

Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn)ga Sug'd va Baqtriyada yettita shahar (Strabon bo'yicha) yoki 12 ta shahar (Ostin bo'yicha) atab qo'yishgan. Talantli sarkarda Aleksandrning nomiga – qishloqlar, Vavilonga egalik qiluvchi Sirdaryodan Indagacha 72ta shaharning nomini berishgan. Grek nomlarining ayrim ma'lumotlari tarixdan mashhurdir. Greklar nomiga asoslangan eng yangi shaharlarga Yaksart ortidagi Antioxiya shahri kiradi. Olimlarning ta'kidlashicha, u hozirgi Toshkent yoki Farg'ona vodiysida joylashgan. Antioxiya shahrining qoldiqlari hozirgi Bayramali shahri (Turkmaniston Respublikasi) atrofida joylashgan. Skifdagi Selevkid Antioxiya hozirgi Uzgen (Qirg'iziston Respublikasi) hududidan o'rin olgan.

Aytgancha, Orol dengizining qadimgi nomlaridan biri ham Antiox dengizi (Antiox Selevka sarkarda Aleksandr Makedonskiyning o'g'li bo'lgan va O'rta Osiyo hududlarining katta qismiga egalik qilgan). Oz bo'lmagan miqdordagi nomlar ham Aleksandr Makedonskiyning nomi bilan bog'liq bo'lgan.

Markaziy Osiyoning eng qadimgi shaharlarining birining nomi Termez

bo'lgan, u yunon-makedonlari hukmronligi davrida *Aleksandriya*, *Demitras*, *Yevkrovtediyanii* nomlari bilan atalgan. Markaziy Osiyoda ko'pgina nomlanishlar Iskandar (arablashgan shakli Aleksandr) komponenti bilan bog'liq. Bu nomlar odatda Aleksandr Makedonskiy nomidan hosil bo'lgan. Biroq bunday dalillar o'z tasdig'ini topmadi. Biz yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Iskandar ko'lining nomi sug'dcha "*yuqori, yuqorida yotuvchi*" ma'nosini ifodalaydi.

ISLOMKENT – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumani. Islom – musulmon dini, **Islomkent** – islom diniga oid qishloq, musulmonlar qishlog'i. **Islom**, ehtimol, qishloq asoschisining ismidir.

ISMITAN – Samarqand viloyati Ishtixon tumanidagi Miton qishlog'ining o'rta asrlardagi nomi. Arab muarrixlari Samoniy va Yoqutlarning xabar berishlaricha, Kushoniya (Sug'd) atrofidagi qishloqlardan biri shu nom bilan atalgan. Tarixchi O.I.Smirnova Ishtixon tumanidagi *Mitan* qishlog'i qadimgi *Ismitan* bo'lishi kerak, deb qayd qilgan.

ISPANZA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi yirik qishloqlardan biri. O'rta asr vaqfnomalarida *Ispandiza* tarzida qayd qilingan. Mazkur nomning etimologiyasi (ma'nosi) haqida fikr yuritgan olim O.I. Smirnova fikricha, "**Ispanza**" sug'dcha Asfantarmatdiza – "*yer ilohining qal'asi*" so'zidan kelib chiqqan. Samarqand yaqinida *Ispandi* qishlog'i va *Dami Ispandi* nomli ariq ham bor.

ISTIQLOL – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mustaqillik yillaridan atalgan mazkur so'zga "O'zbek tilining izohli lug'ati" da shunday ta'rif beriladi: "*Inson, millat, davlatning boshqalarga tobe bo'lmay, o'z erki bilan yashashi, o'zini o'zi idora etishi; mustaqillik, erkinlik*" (O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild, 239-bet).

ISFARA – Farg'ona vodiysidagi daryo. *Asbar* shaklidagi *Isfara* arab geograf-lari Ibn Havqal (BAF, 2, 390, 397-betlar), Istaxriy (BAF, 1, 334-bet) asarlarida eslatib o'tilgan. Etimologiyasi aniqlanmagan. Ammo qadimgi eron tilida **aspabara** – "*chavandoz, otliq*". Qadimgi davrlarda otchilik Markaziy Osiyoda, ayniqsa, Farg'ona vodiysida rivojlanib, otchilikning gullab-yashnashiga hissa qo'shishi mumkin edi.

ITBULOQ – Qashqadaryo viloyati Qamashi va Yakkabog' tumanlaridagi buloq. Topogidronim *it* va *buloq* ma'noli qismlardan tashkil topgan.

Ushbu toponimning yuzaga kelishi to'g'risida bir necha xil faraz bor:

1. It yashagan buloq yoki it o'lgan buloq. Bu fikr ishonarsiz.
2. Itli buloq yoxud iti bor buloq. Mazkur ikki taxmin xalq etimologiyasi hisoblanadi.

3. Joy nomi *it ichgan buloq* birikmasidan shakllangan: *it ichgan buloq* > *it buloq* > *Itbuloq*. Mazkur fikrga ham ishonish qiyinroq. Sababi, bu topoobyekt bor hududda itlar kam bo'ladi.

4. Bizningcha, toponim tarkibidagi it soʻzi hayvon maʼnosidagi it soʻzi emas, balki biror soʻzning fonetik oʻzgarishlarga uchragan shakli deyilishi toʻgʻri.

T.Nafasovning qayd etishicha, oʻtkir, tigʻli maʼnosidagi *yitik* > *yitig* > *itik* > *itig* > *iti* > *it* soʻzi ushbu soʻzning shakllanishiga asos boʻlgan. Lekin "...toponimiyada bu soʻz suv manbaining koʻlami, kichik, tor, ingichka demakdir", deyilishini oʻylab koʻrish kerak. Sababi, mazkur maʼno faqat suv manbaiga oid boʻlib qolmay, balki buloq joylashgan yerdagi mayda toshlarga ham tegishli deyish har jihatdan haqiqatga yaqin. Geografik omilga amal qilib, mazkur toponim joylashgan hudud kuzatilganda, u tor hamda kichik buloq boʻlishi bilan birgalikda, oʻsha atrofda oʻtkir va tigʻli toshlarning koʻpligi seziladi. Buloqlarning, asosan, vodiylar, soylar, jarlar, togʻ yonbagʻirlari, togʻ etaklaridan oqib chiqishi ular joylashgan hududda tigʻli, oʻtkir toshlarning mavjudligini tasdiqlaydi. Bu ham gidronimning nomlanish jarayonini asoslaydigan ekstralingvistik omillar jumlasiga kiradi.

Buloq ikki maʼnoli soʻz boʻlib, uning birinchi maʼnosi ("*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma. Issiq buloq. Buloq suvi*") biz istagan maʼno. Uning manbai hajman eni kichik, tor yoki katta boʻlishi mumkin. It soʻzi buloq joylashgan hududga oid xususiyatni, yaʼni u yerdagi toshlarning oʻtkir va tigʻli boʻlishini anglatadigan *yitik* // *yitig* soʻzining fonetik oʻzgarishlardan biri boʻlgan tovush tushishiga uchragan shakli. Bunday gidronimlar togʻli va soyli joylarda koʻp uchraydi. Ushbu toponimning Qamashi hamda Yakkabogʻ tumanlarida uchrashi yuqorida aytilgan fikrni dalillashga xizmat qiladi. Uning tahlilida fonetik tamoyil va rekonstruksiya usuli faol qoʻllangan. Mazkur toponim onomastik konversiya natijasida apellyativ leksika sathidan onomastik leksika sathiga koʻchgan: *yitik+buloq* > *yitik buloq* > *it buloq* > *itig buloq* > *iti buloq* > *Itbuloq*. Bu yerda **y**, **k**, **i** tovushlari talaffuz jarayonida tushib qolishi roʻy bergan.

Demak, "*tigʻli, oʻtkir toshlardan iborat joydagi buloq*" maʼnosida qoʻllanuvchi *itik (itig) buloq* birikmasi ushbu toponimning etimoni hisoblanadi.

ITMAK DOVONI – Zarafshon tizmasining Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari oʻrtasidagi qismida joylashgan dovon.

"Boburnoma"da bu joy haqida: "Samarqand bila Kesh orasida bir togʻ tushubtur, Itmak doboni derlar, sangtaroshliq qilur toshlarni tamom bu togʻdin eltarlar" (B. 61), deb yozilgan.

Temuriylar davriga mansub boshqa tarixiy manbalarda uning nomi *Kesh dovoni* (aqbai Kesh) shaklida berilgan. Hozirgi nomi *Taxtaqoracha dovoni*, absolyut balandligi 1675 m.

ITTIFOQ – mahalla. Xorazm viloyati Qoʻshkoʻpir tumani. Hududning shunday nomlanishiga sabab, ushbu hududda turli millat vakillari, aniqrogʻi, Oʻzbek, Eron, Turkman va boshqa xalqlar vakillari ahillikda birlashib yashaganligi tufayli, mazkur joy *Ittifoq* deb atalgan.

IYRISUV – ariq va qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani. *Iyri* (adabiy tilda *egri*) – oqadigan suvlarga munosabati bo'yicha. Iyrisuv (*egrisuv*). Balki toponim qadimiy turk xudosi **Iyirsuv** (Yersuv) nomi bilan bog'liqdir.

IZBOSKAN – Andijon viloyatidagi tuman nomi. Toponimning kelib chiqishi to'g'risida bir necha taxminlar bor:

1. Emishkim, oldinlari xalq vakillari tomonidan yaxshi tozalanmagan joy ma'nosida ba'zi bir toponimlar *Isbosgan* deb atalar ekan. Bunday deb tushuntirilishiga sabab, *Izbosgan* va *Isbosgan* toponimlaridagi **z** // **s** yoki **s** // **z** holatlarining talaffuz jarayonida ro'y berishidir. Lekin joyni *Isbosgan* deyish noo'rin, chunki xalqimiz tozalikka o'rgangan.

2. Toponim hududida mard, lafzi halol kishilar yashashgan ekan. Ularning avlodlari ham shunday kishilar bo'lishgani uchun avlod-ajdodlar qadriyatlarini ulug'lovchilar, bobolar an'analariga amal qiladiganlar, avlodlari izidan yurganlar ma'nosida *Izbosgan* toponimi qo'llangan.

Bizningcha, ikkinchi taxminiy fikr asosliroq. Chunki bu toponim to'rtta ma'noli qismdan iborat: *iz*, *-ni* (belgisiz ishlatilgan), *bos*, *-kan (gan)*. Toponimda "**bos**" so'zining o'n oltita ma'nosidan birinchi ma'nosi "**iz**" so'zining to'rtta ma'nosidan birinchi ma'nosi bilan birikib kelgan. Ularning birikishi natijasida tushum kelishigi qo'shimchasi tushib qolgan va **g** undoshi **k** undoshiga o'tgan: **g** > **k**. Joy nomi quyidagi taraqqiyot bosqichini bosib o'tgan: *iz+ni+bos+gan* > *izni boskan* > *iz boskan* > *Izboskan*. Bu toponim avlodlar an'analarini davom ettirish ma'nosida bobolar izini bosganlikni anglatadi. Uning etimoni *izni boskan* shaklidagi obyektli birikma sanaladi.

ISHAT – Yana bir nomi **Galabek**. Nurobod tumanidagi qishloq. Qo'ng'iroq qabilasining chovjayli urug'i o'z navbatida *gul*, *oqto'nli*, *chilpoycha*, *qoraqiz va baxshi* tarmoqlariga bo'linadi. Qoraqiz tarmog'i *so'pi* va *ishat (eshat)* guruhi-ga ajraladi (Karmisheva, 1976). Demak, Ishat (Eshat) toponimi patronimdir. Jizzax viloyati Baxmal tumanida ham shu nomdagi qishloq bor (O'rinboyev, 1992).

ISHONCH – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu so'zning "O'zbek tilining izohli lug'ati"da ikkita ma'nosi qayd etiladi: a) ishonish hissi, tuyg'usi; b) e'timod etilgan, suyanilgan, umid bog'langan shaxs yoki narsa tushunchalarini ifodalab, har ikkala ma'nosini ham nazarda tutgan holda qo'yilgan nom.

ISHRATXONA – Samarqanddagi me'moriy yodgorlik (XV asr). Boshqa bir taxminga ko'ra, yodgorlikning nomi arabchadan *asharat* – *o'n (o'n xona)* ma'nosini anglatadi.

ISHTIRXON – Farg'ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq nomi. Aholisining milliy tarkibi tojiklar. Sug'd tilida **isht-hasht** – *sakkiz, xon (kan)* –

kanal, ariq degan ma'noni bildirishini e'tiborga olsak, bu toponimni "*Sakkiz ariq*" deb izohlash mumkin.

ISHTIXON – Samarqand viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Zarafshon daryosi o'rta oqimida ikkiga – Oqdaryo va Qoradaryoga bo'linadi. Ikki daryo oralig'idagi yerlar *Miyonqol* deb ataladi va bu hudud to'g'risida o'rta asrlardagi tarixiy yozma manbalarda juda ko'plab ma'lumotlar saqlanib qolgan. Temuriylar davri va undan keyin ham ikki daryo orasidagi Miyonkom hududi *Sug'di Xurd* – "*kichik Sug'd*", Oqdaryodan shimoldagi yerlar to Nurota tog'larigacha bo'lgan hudud esa *Sug'di Kalon* – "*katta Sug'd*", deb atalgan.

Ishtixon shahri va unga tutash hududlar G'arb va Sharqni bog'lab turgan savdo karvon yo'li – Buyuk Ipak yo'lining ustida, Miyonkomning markaziy qismida joylashgan. Tarixchi olimlar Ishtixon shahrining qadimgi nomi va uning qayerda joylashganligi masalasini turlicha talqin qilishgan. Hozirgi kunda Ishtixon viloyat markazi Samarqand shahridan 54–55 km masofada joylashgan. Shahar markazida joylashgan Ishtixontepa tarixiy yodgorligi, qadimgi shahar o'rni bo'lganligini deyarli barcha olimlar e'tirof etishgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Ishtixon shahri ilk o'rta asrlarda mustaqil hokimlik markazi hisoblangan. X asrda Ishtixon qal'a, shahrison va rabotdan iborat katta shaharga aylangan. Keyingi asrlarga kelib shahar atro-fida ko'plab mevali bog'lar paydo bo'lgan, savdo-sotiq, hunarmandchilik bilan birga dehqonchilik ham yaxshi rivojlangan.

Mutaxassislar Ishtixon so'zini turlicha talqin qilishadi. Mahalliy xalq orasida ham nomning paydo bo'lishi haqida turli rivoyat va afsonalar yuradi. Ulardan birida aytilishicha, ushbu hududda qadimgi xonlardan biri shahar bunyod etgan ekan. Uning go'zallikda tengi yo'q bir qizi bo'lib, unga bir boy oshiq bo'lib qolibdi. Buni eshitgan xon achchiqlanib, bepisandlik bilan unga: "Sening boyliging meniki bilan tenglasha olmasa, qanday qilib mening qizim-ga uylanmoqchisan", – debdi. Bunga javoban boy o'zi yashab turgan joydan, xon saroyigacha ikkita quvur yotqizib, ularning biridan sut, ikkinchisidan yog' oqizdiribdi. Keyin odam yuborib: "Ishdimi (ichdimi) xon?" – deb so'rabdi, bu tomondagilar, "Ishti xon (ichdi xon)", deb javob berishibdi. Xon uning boyligiga ishonch hosil qilib, Chim boy (chin boy) ekan, deb xitob qilibdi va qizini unga berishga rozi bo'libdi. Shu tariqa *Ishtixon* va *Chimboy* degan nomlar paydo bo'lgan ekan. Shunga o'xshash yana bir rivoyatda, Samarqanddan Ishtixongacha quvurda oqizilgan qimizni podsho tatib ko'rganda xalq "qimizni ichdi xon, xon ichdi" deganidan buyon qishloq *Ichdi xon* (keyinchalik *Ishtixon*) deb atalgan emish. E'tiborli tomoni shuki, nom qancha qadimiy bo'lsa, uni izohlash shuncha qiyin bo'ladi. Natijada nomning xalqona yoki soxta etimologiyasining soni ko'payadi.

Boshqa bir rivoyatga ko'ra, VIII asr boshida Samarqandni arablar bosib olgach, Sug'd ixshidlari poytaxtni Ishtixonga ko'chirishga majbur bo'lishgan.

Demak, *Ishtixon* soʻzi *Ixshitxon* soʻzining oʻzgargan shakli boʻlishi mumkin. Chor Rossiyasi davrida Miyonkomga ekspeditsiya tarkibida kelgan rus tadqiqotchisi L.Vyatkinning yozishicha, Tengʻiz arigʻi qadimda *Shayxon* deb atalgan va uning transformatsiyalashuvi natijasida *Ishtixon* nomi paydo boʻlgan.

Taniqli arxeolog olim G.A.Pugachenkovaning fikricha, *Ishtixon* nomi Xitoy tarixiy manbalarida *Sindixon*, arab manbalarida esa *Ishtixon* shaklida qayd qilingan. Ayrim mutaxassislar, nomning ikkinchi qismidagi “xon” soʻzi, joy nomini, Turk xoqonligi davri paydo boʻlganligini koʻrsatadi, deyishadi. Chunki, oʻsha davrda Sugʻd va uning tarkibida boʻlgan *Ishtixon* ham xoqonlik tarkibiga kirgan.

Boshqa tarixchi olim O.I.Smirnovaning yozishicha, *Ishtixon* soʻzi sugʻdcha, **isht** – “*hasht*, yaʼni *sakkiz*”, **xon** – “*kan*, *kanal*” maʼnosini anglatadi. Yuqorida keltirilgan tarixiy maʼlumotlarga tayangan holda *Ishtixon* nomi V–VI asrlarda paydo boʻlgan, deyish mumkin. Tuman maʼmuriy markazi – *Ishtixon* shahri (1992-yildan).

ICHONQALʼA – qadimgi. Xiva shahrining markaziy qismi, aynan “Ichki shahar”. Dishonqalʼa – “Tashqi shahar”. Hozirda Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri.

XVII–XVIII asrlarda Ichonqalʼa atrofida qurilgan. Maʼlumki, Markaziy Osiyoning barcha shaharlari, shu jumladan, Oʻzbekiston ikki qismdan: ichki va tashqi shaharlardan iborat edi. Xorazm shaharlarini bundan mustasno qilganda, shaharning ichki qismi arabcha *madina* soʻzi yoki fors-tojikcha *shahriston* termini, yoki forscha *darun* – “ichki shahar” deb nomlangan; shaharning tashqarisi esa *rabod* (“shahar”) yoki *berun* (“Tashqi shahar”) terminlari ostida nomlangan.

ICHKILIKQUM – Qizilqumning qumloq joylari, Navoiy viloyati. **Ichki, Ichkilikqum** – (*bir narsaning*) *ichki qismida joylashgan qumlar* maʼnosini anglatadi.

J

JABG'UKET – O'rta asrlarda mavjud bo'lgan qadimgi shahar. "Hudud ul-alam" asarida tavsiflanishicha, bu chiroyli shahar bir vaqtlar Chach (Shash) viloyati harbiylari (lashkargohi) bo'lgan. U Binket (Toshkent) shahrining Choch viloyati poytaxti yuqorisida 2 farsax (12–14 km)da joylashgan, bu degani, uning shimoli-sharqiy tomonida. V.V.Bartoldning taklifiga ko'ra, Jabg'uket avvalgi Niyozbek qal'asining o'rnida joylashgan.

Bu shaharning nomi turk tilidan kelib chiqqan: *jabgu* yoki *yabgu* so'zi – suveren ma'nosiga ega bo'lgan qadimgi turkiy unvon va umuman, harbiy turklar orasida oliy hukmdor unvonidir. O'z navbatida, **Jabguket** – "*Jabgu shahri, jabgular joylashgan yer*" ma'nosini anglatadi.

JABU – Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumanidagi qishloq nomi. Jabu (yabu) – kichkina o'zbek urug'i nomi. Urug' vakillari O'zbekistonning janubi va Zarafshon vodiysida yashashgan va shuning uchun shunday nomlangan.

JAKARDIZA – Samarqand shahridagi mahallalardan biri. Mazkur nomdagi kanal va qabriston ham mavjud.

Jakardiza qabristoniga yirik allomalar – faylasuf Abu Mansur Muhammad ibn Ahmad Nizomiddin Moturudiy (945-yili Jakardiza qabristoniga qo'yilgan), "Kitob al-qand fi ta'rixi Samarqand" asarining muallifi Abu Hafs Najmiddin Nasafiy as-Samarqandiy (XII asr), Taftazoniy (1389-yilda vafot etgan) singarilar dafn etilgan. Mahalla hududida harbiy istehkom bo'lib, atamaning yuzaga kelishiga shu sabab bo'lgan. Jakardiza "*chaqir*" – jangchi (aslida "xizmatkor" ma'nosida) va "**diza**" – *qal'a* so'zlaridan tashkil topgan nom bo'lib, "*Jangchilar qal'asi*" ma'nosini ifodalaydi. Chaqir (shokir), chaqar so'zlari VI–VIII asrlarda keng tarqalgan harbiy termin bo'lib, manbalar Markaziy Osiyo hokimlarining maxsus imtiyozli qo'shini – chaqirlari haqida ma'lumot beradi.

Xitoy tarixchilari Buxoro chaqirlari (xitoy tilida *cho-ki*) kuchli va mard yigitlardan tanlab olinganligini qayd qilishadi. Syuan Szyanning so'ziga qaraganda, Samarqand chaqirlari nihoyatda jasur bo'lganlar. Shuning uchun bo'lsa kerak, Samarqand ixshidi (podshosi) G'urak (VIII asr) o'zini chaqir deb atashdan or qilmagan. Yirik shaharlardagi Chaqar mahallalari nomi ham "*chaqir*" so'zi bilan bog'liq bo'lishi tabiiy. Toponim tarkibidagi *-d i z* topoleksemasining *-diza*, *-di*, *-za* kabi variantlari ham bor. Sug'dcha **-diz**, **-diza** – "*devor bilan o'rab olingan joy, qal'a, istehkom*" ma'nosidagi termin.

M.Koshg'ariyning (XI asr) fikricha, bu leksema turkiy tillardan fors tili-ga o'tgan. **-diz** termini Markaziy Osiyoda, asosan, Zarafshon vodiysida keng

tarqalgan bo'lib, mustahkam istehkom turlaridan birini bildirgan. Bu leksema qadimgi eron tilidagi "*Tosh, tuproq uyumi, to'plami*" so'zi bilan aloqadordir.

Samoniyning "Kitob al-ansob" asarida mazkur topoleksema ishtirokida yasalgan *Jakardiza, Sankadiza yoki Sanjadiza, Fag'ndiz* (Samarqand mahallalari) nomlarini keltirgan. *Jakardiza yoki Chokardiza* (sug'dcha "**chaqar**" – *harbiy qo'shin, jangchi* va **diza** – *qal'a* so'zlaridan) Afrosiyobdan janub tomonda joylashgan qal'a va mahalla nomi.

XI asrdan boshlab, bu hududda qabriston paydo bo'ladi. Chokardiza toponimi tarkibidagi fonetik o'zgarishlar uning keyingi variantlarini yuzaga keltirgan: *Chaqardiza-Chokardiza-Jakardiza-Shakarjizza* singari. *Sangdiza* mahallasi nomi forscha "*Toshqal'a*" ma'nosidadir, -*diz* topoleksemasi bilan yasalgan geografik nomlar Samarqand viloyati tarixiy geografiyasida keng tarqalganligini manbalarda uchraydigan *Farundiza, Zerudiza, Bag'diza* va boshqa toponimlar ham tasdiqlaydi, -*diz* topoleksemali geografik nomlar etimologiyasi va tarixiga doir maqolasida O.I.Smirnova ularning islomga qadar bo'lgan tarixiy obyektlar bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Olima Toyloq tumani-dagi *Ispandi* va Urgut tumanidagi *Ispanza* qishloqlarining nomlarini izohlashda ular tarkibida diza elementi qatnashgan, – deb ko'rsatadi.

JALAQUDUQ – Andijon viloyatidagi tumanning nomi. Shu davrgacha bu nomning ma'nosi *yomg'ir suvidan (jala) paydo bo'lgan quduq*, deb ta'riflab kelinmoqdaki, bu mutlaqo noto'g'ri talqindir. Qadimda ko'pgina otni bog'lash uchun qator qoqilgan qoziqlarga arqon tortilgan va mana shu uzun arqonga otlar bog'langan. Qoziqlarga tortilgan arqon turkiy tilda "*jala*" deb atalgan. Binobarin, "**Jalaquduq**" – "*qator quduq*" (bir necha quduq), degan ma'noni anglatadi.

Shuningdek, Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud. *Jala*, ba'zan – do'l, *quduq*, *Jalaquduq* – "*halokat qudug'i*", "*jala, bo'ronli suv yig'iladigan quduq*" ma'nolarini anglatadi.

JALANASHQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan qumlik nomi bo'lib, bu nomning kelib chiqishiga qumlikda o'simliklarning juda oz, ko'pchilik paytda o'simliklarning o'smasligi sabab bo'lgan.

JALOYIR – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Jaloyirlar haqidagi dastlabki ma'lumot Rashid-ad-din asarida uchraydi. Jaloyirlarning yashash joylaridan biri Onon bo'ylari, – deb ko'rsatadi muallif. Rashid ad-din jaloyir qabilasining o'nta katta shoxobchasi haqida yozib qoldirgan.

Petrushevskiy Mahmud Koshg'ariy va Juvayniylar ma'lumotlariga tayanib, jaloyirlar XIII asrda mo'g'ul tilida so'zlashganlar, – degan xulosaga keladi. Bu fikrga V.V.Bartold, Ch.Valixonovlar ham qo'shilishadi.

Biroq N.A.Aristov jaloyirlar qabilasidagi urug'larning turk-mo'g'ullar qorishmasidan iborat ekanligini hisobga olib, ularning mo'g'ul ekanliklari haqidagi fikrga shubha bilan qaraydi.

S.A.Amonjulov ham jaloyirlarning asosini turklar tashkil qilganligini aytdi. Jaloyirlar eng qadimiy urug'lardan biri bo'lib, ular Yettisuv va Markaziy Osiyoga XII–XIII asrlarda kirib kelishgan. O'zbeklar tarkibiga kirgan jaloyirlar Toshkent, Buxoro vohalarida, Nurota tog'lari etaklarida, Jizzax, Kattaqo'rg'on, Karmana, Qorako'l tumanlarida, Xorazmda yashaganlar va ikkita yirik urug' – *Qaychili* va *Bolg'alilarga* hamda mayda urug'lar (*Qarg'ali*, *Boshqird*, *Qorabdal*, *Qorako'li*, *Qorachopon*, *Chuvuldoq*, *Jastabon*)ga bo'lingan.

Navoiy viloyatidan Barno Eshpo'latov "Yoshlik" jurnalida: "*Jaloyir* – "vatanni tark aylaganlar" degan ma'noni anglatadi", deb yozgan edi. Bu qabila deydi u, o'zining ko'p sonli urug' tarmoqlari bilan Oltoy, Boyko'l tomonlardan Markaziy Osiyoga kelgan. Jaloyiriylar yirik davlat tuzib, 1338–1432-yillarda Iroq, Eron, Ozarbayjon hududlarida hukmronlik qilganlar.

O'tmishda yashagan Ahmad Jaloyiriy, Shayx Hasan Jaloyiriy, Shayx Murod Jaloyiriy, Shoir Tufayliy kabi bir qator siyosat va madaniyat arboblari ushbu qabila vakillari bo'lgan. Manbalarda jaloyirlarning XIII asrdan to 1375-yilgacha Ohangaron havzasi va Xo'jand atroflarida yashaganliklari, Amir Temur hukmronligiga qarshilik ko'rsatganligi uchun ularning turli tomonlarga tarqatib yuborilganligi haqida ma'lumotlar bor.

Shuningdek, Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumani; Jizzax viloyatining Zomin tumani; Farg'ona viloyatining Quva va Uchko'prik tumanlari; Toshkent viloyatining Qibray tumani; Farg'ona viloyatining Rishton tumanlarida ham shunday nomli toponimlar mavjud.

Jalayir (jaloyirlar) – turk-mo'g'ul qabilalari ittifoqi. XII asrda Jaloyirlar Sibirning Onon va Kerulen daryolari qirg'oqlarida yashashgan. XII asrning oxiri va XIII asr boshlarida ular Markaziy Osiyoning, jumladan, O'zbekistonning Yettidaryosiga joylashgan. Jaloyirlar o'zbek, qoraqalpoq, qozoq va qirg'iz xalqlari tarkibiga kirishgan. 1926-yildagi qaydlarga ko'ra, O'zbekiston hududida, asosan Toshkentda, Buxoro vohasida va Nurota cho'qqilarining tog'oldi joylarida, Jizzax viloyati Zomin tumani, Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanida, Navoiy viloyati Karmana tumanida, Buxoro viloyatining Qorako'l tumanida va Xorazm viloyatida 25 mingga yaqin Jaloyirlar yashashgan.

JALOYIRCHEK – Farg'ona viloyatining Rishton tumanidagi qishloq nomi. *Jaloyirchek* – "*jaloyir qabilasi vakillarining yer ishlari*" ma'nosini anglatadi.

JALAQUDUQ – Andijon viloyatidagi shahar, tuman, qishloq. Toponimning kelib chiqishi haqida bir necha taxmin bor:

1. Bu toponimni jarlikdagi quduq, jarlik quduq (*jarlikdagi quduq > jarlik quduq > jarquduq > Jalaquduq*) birikmalaridan keltirib chiqarayotgan kishilar

ham bor, ammo bu farazga qo'shilib bo'lmaydi, chunki *jarlik* so'zining *jala* yoki *jalol* ko'rinishiga kelib qolishi mumkin bo'lmagan hol.

2. Toponim tarkibidagi *jalol* so'zini kishi ismiga bog'lashadi: *jalol* > *Jalol*. Bu gidronim kishi nomi bilan atalgan va "*Jalol qazigan quduq*" ma'nosini ifodalaydi. Ushbu taxmin ham, bizningcha, xato. Agar obyektlarga nom kishi ismlaridan olinsa, unda hamma joyni kishi nomlari bosib ketardi.

Demak, bu ikki taxmin xalq etimologiyasi. Jala topoleksemasi bu toponimning toponimik asosi vazifasini bajargan. Toponimik indikator sifatida quduq so'zi ishlatilgan, ammo obyektlarning vazifasi o'zgarishi bilan *quduq* so'zi toponimik aniqlagich vazifasini bajarmay, jala toponimik asosiga birlashib ketgan. Natijada, shahar, tuman, qishloq kabi so'zlar bu joy nomi uchun indikator, ya'ni toponimik aniqlagich vazifasida qo'llana boshlangan: *Jalaquduq tumani*, *Jalaquduq shahri*, *Jalaquduq qishlog'i*. Biroq bu indikatorlar kamdan kam hollarda ishlatilishi tufayli toponim Jalaquduq holatida qo'llanishi ko'p uchraydi. Ushbu toponim uchun etimon *jala* va *quduq* so'zlarining birlashtiruvchi ma'nolari, ya'ni "*jala ko'p yoqqani uchun yer qazilganda yer osti suvlari tez chiqadigan joy*" ma'nosini anglatuvchi *jalaquduq* birikmasi hisoblanadi.

Toponimning *Jalaquduq* bo'lib ketishi tilimiz tarixiy taraqqiyotining o'ziga xos mahsuli. *Jalaquduq* joy nomining etimoni *jala* va *quduq* so'zlarining birlashtiruvchi ma'nolari, ya'ni *jala ko'p yoqqani uchun yer osti suvlari yer qazilganda tezda chiqadigan joy* ma'nosini anglatuvchi *jalaquduq* birikmasi ekanligini asoslovchi manba bu geografik omil sanaladi. Uning shakllanishida quyidagi geografik omillar yetakchi vosita bo'lgan:

a) obyektning boshqa obyektlarga nisbatan olganda pastlikda joylashganligi;

b) ko'p vaqtlarda yomg'ir bilan birga jala yog'ib turishi;

v) yeri qazilganda tezda suv chiqib kelishi quduqlarning ko'pligiga asos bo'ladi. Bu omillar toponimning nomlanishida ham vosita bo'lgan. Leksik va fonetik tamoyillar toponimlarning tarkibini o'rganish usuli bilan bu toponimning etimologik tahlili jarayonida ishlatilgan.

Demak, *Jalaquduq* toponimi kishi ismi bilan bog'liq emas, balki tabiiy geografik holatlarni ifodalaydigan *jala*, *quduq* so'zlarining ma'nolarini jamlovchi geografik omillarga bog'liq.

JALPAQTEVA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq nomi. Ayrim hududlarda tepa so'zi "Tepalik", *teva* (*jalpaq* adabiycha *yalpoq* – "*qalin*" ma'nosini ifodalaydi) sifatida talaffuz qilinadi. Qishloqda Jarat urug'i vakillari yashashadi va shuning uchun ham u qishloqning ikkinchi nomi **Jarat**dir.

Jarat, juyrot, juyrat – o'zbek xalqi tarkibidagi qabilalardan biri. Juyrot, jarat qadimiy etnonimlardan hisoblanadi. Mo'g'ullarda ham Juryat urug'i bo'lgan.

Bu qabila Rashid ad-din asarida, XV asr yodgorligi “Tavorixi guzida – Nusrat-noma”, XVII asr yilnomachisi Mahmud ibn Vali asarida ham qayd qilingan. Ularning yozishlaricha, bu qabilani Jijirat deb ham atashgan (Rashid ad-din, 1952). *Juyrat/jurchat* so’zi turkiy va mo’g’ul tillariga xos bo’lib, bir so’zning variantlaridir. Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarida *Juyrat* nomli qishloqlar bor. Hozirgi kunda Urgut shahri mahallalaridan biri sanaladi.

JAMANSHA – Qoraqalpog’iston Respublikasi Kegeyli, Chimboy, Nukus tumanlaridagi ovullar nomi. *Jaman, Jamanshaq* – Kegeyli tumanidagi ovullar nomi.

Qoraqalpoqlarning Qiyat, Qitay qabilalari tarkibida Jaman, qoraqalpoqlarning Mang’it qabilasi tarkibida Jamansha urug’lari bor. Ko’pgina turkiy etnonimlar orasida Jaman, Yomon laqabli urug’-aymoq nomlari bir necha marta takrorlanadi.

JANADARYO – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtakopir tumanidagi quruq o’zan, OFY va aholi punkti nomi. Orol dengiziga quyadigan daryolar va uning tarmoqlari haqida taniqli geograf olim L.Berg yozib o’tgan. Orol dengiziga Amudaryodan boshqa uning sharqiy tomonidan Sirdaryo kelib quyadi. L.Bergning tasdiqlashi bo’yicha Sirdaryoning janub tomonidan ikki daryoning katta tarmog’i dengizga quygan. Uning biri Janadaryo, ikkinchisi esa Quvondaryodir. Bu daryolarning o’sha davrlarda suvi gohida ko’payib, gohida kamayib turgan. Janadaryoning boshlanish joyi Perovski (Qizil O’rda) shahridan 12 verst pastda bo’lgan.

D.Gladishev va I.Muravinda (1740) bu daryoni uchratmaymiz. Qoraqalpoqlar o’tgan asrning oxirida Perovski portining yuqori tomoniga ko’chib kelib, bu yerdan katta kanal qazishadi, uni Janadaryo nomi bilan atashadi. Bu quyidagicha tarixiy hodisalar bilan aloqador bo’lishi mumkin. D.Gladishev va I.Muravin 1740-yili Sirdaryoning quyi bo’yidan Shaxtemir (hozirgi Chimboy shahriga yaqin joyda ilgari Shaxtemir degan shahar bo’lgan) shahrigacha bo’lgan oraliqda sayohat qilgan. Bularning asarida yana P.Richkovning 1762-yilgi asarida ham Janadaryo belgisiz edi.

Demak, Janadaryo qoraqalpoqlar tomonidan XVIII asrning ikkinchi yarmida qazilganligini bir qancha hujjatlar tasdiqlaydi.

JANBASJAP – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtakopir tumanining Dovqora aholi punktining shimoli-sharqiy tarafidan oqadigan sug’orish tarmog’i. “Qorateren” OFY fuqarosi 94 yoshli (2017-yil) nuroniy Xojaxmetov Xojaboy boboning aytishiga qaraganda, bu sug’orish tarmog’i Timpiyapning yon, ya’ni yonbosh tomonidan qazilgan ekan.

JANG – Farg’ona viloyatining Furqat tumanidagi mahalla nomi. Farg’ona viloyatida jang so’zi qatnashgan joy nomlari ko’p uchraydi. Masalan, *Jangketmon, Jangkent, Jangchilar, Jaygir* kabi. Mazkur toponimlar tarkibidagi *jang*

so'zi o'zbek tilida *qonli olishuvni* anglatadi, biroq ushbu nomlarning har biri chuqur ilmiy tahlilga muhtoj.

JANGADARYO – Orol dengizining janubiy qirg'og'idagi quruq daryo irmog'i (Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani). Qadimgi davrlarda Jangadaryo Sirdaryodan ajralgan holda Orol dengiziga quygan. XIV asrda *Jangadaryo* – “yangi daryo” qurib qolgan.

JANGAL – Navoiy viloyatidagi quduqlar nomi. *Jangal* – o'rmon, jungli (Таджикско-русский словарь, – М., 1954. С. 512); **jangal** (forscha) – “*qurilish o'rmoni emas, shoxchali mayda*” (Л.Будагов. Сравнительный словарь, –Т. I. С. 443); **changal** – “*tikanli chakalakzorlar*” (Узбекско-русский словарь. –Т., 1958. С. 514) ma'nolarini anglatadi.

“Boburnoma” asarida *jangal* so'zi “o'rmon” ma'nosini ifodalaydi (“Boburnoma”. –Т., 1960. 340, 345-bet). Qiziqarli tomoni shundaki, Bobur *to'qay* so'zini hozirgidagiday *chakalakzor* ma'nosida qo'llamagan, to'g'ri ma'nosida “*daryoning nurlanishi*” deb qo'llagan (“Boburnoma”. –Т., 1960. 420-bet). “Boburnoma”da muallif tomonidan *o'rmon to'tisi jangaliy to'ti* deb nomlangan (“Boburnoma”. 1960. 337-bet).

JANDALIK – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Janda: 1) turli rangli materiallardan tez-tez tikilgan quyi darvishlarning kiyimlari; 2) rangli matolardan tikilgan kambag'allarning kiyimlari), *-lik* – egalik qilish ma'nosidagi nisbiy sifatdan ot hosil qiluvchi affiks. **Jandalik** – *kambag'allar qishlog'i* ma'nosini ifodalaydi.

JANNATMAKON – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mazkur toponim *jannat* va *makon* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan bo'lib, “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *obod, go'zal* ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 72-bet).

JAR – Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Jar* – “jarlik”, bu “*jarlikdagi qishloq*” ma'nosini anglatadi.

JARARIQ – Chig'atoy arig'ining tarmog'i. Hozirgi kunda uzunligi 1,8 km., Sobir Rahimov (hozirda Olmazor) va Shayxontohur tumanlaridan oqib o'tadi³³. “Jarariq” gidronimi relyef bilan bog'liq bo'lib, “*jarlikda hosil bo'lgan ariq*”, “*jardan oqib o'tgan ariq*” ma'nolariga yaqin. Ma'lumki, Chig'atoy baland yerlardan oqqan, undan o'ng tomonga tarmoqlangan ariqlardan eng kattasi sanalgan Jarariq oqib o'tgan yerlari nisbatan pastlik joylarga to'g'ri keladi.

XX asr boshlariga oid rus manbalarida³⁴ Jarariq “Djar” shaklida berilgan. Mazkur davrda Jarariq Toshkent shahri Ko'kcha dahasining *Shahidontepa* mahallasi hamda shahar atrofidagi *Jarariq* mavzesini suv bilan ta'minlagan.

³³ План города Ташкента. – Ташкент, 1980.

³⁴ План-путеводитель по городу Ташкенту. – Ташкент, 1936.

Shuningdek, Toshkent shahrining Zangiota tumanida ham shu nomli toponim mavjud bo'lib, u quyidagicha izohlanadi: *Jarariq* – “*jarlik pastidagi ariq*” deganidir.

JARBULOQ – Jizzax viloyatining Baxmal tumanidagi qishloq nomi bo'lib, “jarlikdagi buloq” ma'nosini ifodalaydi.

JARQISHLOQ – Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanidagi qishloq nomi bo'lib “*jarlikdagi qishloq*” ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining *Beshariq, Bog'dod, Dang'ara, Toshloq* tumanlarida shu nomli qishloqlar bor. *Jar* asli geografik termin bo'lib, tog' etagi qiyalarida, zamini yumshoq tekisliklarda ko'plab uchraydigan, oqar suvlar yerni yuvib ketishi natijasida hosil bo'lgan chuqurliklardir. *Jar* umuman “*chuqurlik, pastlik*” ma'nosini ham ifodalaydi. “*Jar*” so'zi qo'shilishidan *Anorjar, Jamanjar, Jarariq, Jarboshi, Jarqo'rg'on, Oqjar* kabi qishloq nomlari vujudga kelgan.

Shuningdek, Samarqand viloyati Pstdarg'om va Urgut tumanlari; Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani; Surxondaryo viloyati Sho'rchi, Sori-siyo tumanlarida ham mazkur nom bilan atalgan toponimlar mavjud bo'lib, u “*jarlikdagi qishloq*” (aynan, “*qishloq – jarlik*”) ma'nosida ekanligi qayd etiladi.

JARQUDUQ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi bo'lib, “jarlikdagi quduq” (aynan, “*quduq – jarlik*”) ma'nolarini anglatadi.

JARQUM – Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi qishloq nomi. “Jarlikdagi qum” (aynan, “*qum – jarlik*”) ma'nosini ifodalaydi.

JARQO'RG'ON – Surxondaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tabiiy geografik jarayonlar (yomg'ir, sel, toshqin, zilzila, yer ko'chishi, o'pirilishi va boshqalar) natijasida yerning yuza qismida hosil bo'lgan o'yiqlik, yoriqlik, kesik joylar deyiladi. Jar asosan, yumshoq jinslardan tuzilgan baland tekisliklarda, tog' etagi qiyaliklarida, relyefi notekis joylarda ko'proq kuzatiladi. Respublika toponimiyasi tarkibida jar so'zi juda ko'p uchraydi. Jar – yangi geografik obyektni nomlashda belgi vazifasini bajargan.

Nomning ikkinchi tarkibiy qismi bo'lgan qo'rg'on – yer sathidan ko'tarilgan joyda tevaragi devor bilan o'rab olingan, darvozali qal'a, istehkom. Ta'kidlash joizki, qo'rg'on qurish xalqimizning o'troq hayotga ko'chish ma'naviyati va shaharsozlik qadriyatlarini bilan bog'liq. Dastlab atrofi devor bilan o'ralgan aylana, to'rtburchak tarzidagi imorat qo'rg'on deyilgan. So'ngra devorini baland, qalin, mustahkam va mahobatli, bir darvozali qilib qurishgan. Ilk o'rta asrlarda mudofaa maqsadida qo'rg'onlar tevaragida xandaq qazilib, suv bilan to'ldirilgan.

Mahalliy aholi Jarqo'rg'on nomi qadimda daryo yuvishi natijasida paydo bo'lgan jar yoqasida joylashgan qo'rg'on nomidan kelib chiqqan deyishadi. VIII–XII asrlarda hozirgi Jarqo'rg'on o'rnida Charmangan (Sarmangan) shahri bo'lib, arab-fors geografik adabiyotlarda ko'p tilga olingan. O'sha davrlarda

Jarqo'rg'on mavqei jihatidan Termiz shahridan keyin ikkinchi o'rinda bo'lgan. Geografik o'rnining qulayligidan Jarqo'rg'on qadimdan muhim savdo-sotiq markazi bo'lib kelgan.

Tumandagi Minor qishlog'ida Jarqo'rg'on minorasi (1108–1109) me'moriy yodgorligi joylashgan. Minora Xuroson me'morlik maktabi an'analari asosida, Xuroson amiri Abu Sa'id buyrug'i bilan, me'mor Ali ibn Muhammad Saraxsiy tomonidan barpo etilgan. Minora tuzilishi me'morning yuksak didi, san'ati va mahoratini namoyish etadi. Minoraning hozirgacha saqlanib qolgan qismi-ning balandligi 21,6 metrni tashkil etadi. Jarqo'rg'on minorasi madaniy meros obyekti sifatida, davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Tuman ma'muriy markazi – Jarqo'rg'on shahri (1973-yildan).

JARMISHKO'L – Polvonyop kanalining chap qirg'og'idagi ko'l (Xorazm viloyati Yangiariq tumani). Xorazmcha *jarmish*, *jarg'an*, *yorg'an* – “ariq”, “kanal” ma'nosini ifodalab, *Jarmishko'l* – “ariqdagi ko'l” deganidir.

JARTEPA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi mahalla. Toponimiyada “jar” termini ishtirok etgan nomlar ko'p uchraydi. *Jarqishloq*, *O'roqvoyjar*, *Qaldirg'ochjar* (Urgut) va boshqalar shular jumlasidandir. Jartepa mahallasi bir necha qishloqlardan tashkil topgan bo'lib, ular *Qo'qonqishloq*, *Erniyoz*, *Boybo'l*, *Saroy*, *Hakachak*, *Usta Abdulla* (*Yomonkal* ham deyiladi), *Po'dari*, *Eshonqishloq*, *Nodirboy*, *Chovurchi*, *Jaloyir* qishloqlaridan iboratdir.

Mazkur nomlarning ko'pchiligi etimologik jihatdan “tiniq” bo'lib, faqat *Chovurchi* va *Po'dari* toponimlarining ma'nosi “xira”lashgan.

JARCHIBOSHI – Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanidagi qishloq nomi hisoblanadi. *Jarchi* – “xabarchi”, *jarchiboshi* – “xabarchilar boshlig'i” ma'nosini anglatadi.

JATTAGUZAR – qishloq. Surxondaryo viloyati Soriosiy tumani. *Jatta* urug'i Barlos qabilasi tarkibiga kirgan. Ba'zan esa Jattaning Barlos qabilasi tarkibiga kirishi shubha uyg'otadi. Bu to'g'ridir.

Ma'lumki, *nopok jete* (“qaroqchi”) laqabi Movarounnahr turklari tomonidan mo'g'ullar – Mo'g'ulistonning turk-mo'g'ul aholisi ko'chmanchilariga berilgan (Восточный Туркестан и Семиречья) (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 186). Demak, *jatta* va *jete* laqabi, aynan shu ma'noda mo'g'ullarga tegishlidir.

JAVLON – Kattaqo'rg'on va Oqdaryo tumanlaridagi qishloqlar.

B.O'rinboyev *javli*, *chavli* qadimgi turkiy tilda *chavli* – *lochin* totem demak. Totemdan etnonim, unga *-on* (*-lar*) qo'shimchasi qo'shilib, kishi ismi yasalgan. Shu ism bilan bog'liq kishilar avlodi yashagan joy, deb izohlaydi.

Boshqacha izoh: Javlon qarluq qabilasi urug'laridan birining nomi. Demak, Javlon etnooykonim, ya'ni etnik birlik bilan bog'liq qishloq nomi.

JAVOG'LI – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. Demak, Javog'li – saroy o'zbek qabilasi bo'linmalaridan biri sanaladi.

JAVTUK//JAVTUK ALGAL – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq nomi. Tumanda *Yuqori Algal*, *Quyi Algal* nomli qishloqlar ham bor. Algal – ming qabilasi urug' tarmoqlaridan biri hisoblanadi.

Professor B.O'rinboyev Javtuk qishlog'i etimologiyasi haqida to'xtalar ekan, "*jav, jabi*" o'zbek millati tarkibiga kirgan qadimiy urug'. "**Tug**" so'zining "*nog'ora, xon huzurida chalinadigan baraban, bayroq, dam olib o'z tug'ini tikkan joy, to'g'on*" kabi ma'nolari bor. Javtug – jobi urug'i vakillarining o'z tug'ini tikkan joy demak", – deb qayd qiladi.

Rus olimi A.D.Grebenkin o'zi yiqqan dala materiallariga asoslanib, "algal" ming qabilasining tarmoqlaridan biri ekanligini ko'rsatib o'tgan edi. Muallif ming qabilasi uch katta uruqqa – *To'g'ali, Bog'lon va uvoqtamg'aliga* bo'linishi ni ko'rsatib, *uvoqtamg'alilarning yana algal, chavutjayli, o'ramas, to'qnamoz, kiyikxo'ja va yarat* tarmoqlari borligini qayd qiladi (Grebenkin, 1874: 42).

Mazkur urug' tarmoqlarining keyinchalik etnotoponimlarga aylanganligini kuzatamiz. Urgut tumanidagi *O'ramas* (Paxtachi tumanida ham shu nomdagi qishloq bor), *Algal* (shuningdek, *Javtuk Algal* ham) shu yo'l bilan hosil bo'lgan.

Tilshunos K.Marqayev Janubiy O'zbekiston etnonimlari yuzasidan olib borgan tadqiqotlarida Chiroqchi tumanida yashovchi qipchoqlarning Qirqoyoq urug'idagi bir tarmoq *chavtik, chavtak* deb atalishini qayd qiladi. **Chovtik** ("*chav, jov, jovli*") – (*shumovka*) *cho'mich* ma'nosida bo'lib, urug' tamg'asi chovli (cho'mich) shaklida bo'lgan, deb ko'rsatadi. *Chovli* nomli qishloq Ishtixon tumanida ham bor. Bu chovli etnotoponimi areali keng ekanligini ko'rsatadi.

Bizningcha, *Javtuk Algal* qishlog'i nomi etnotoponim bo'lib, *Algal urug'ining Javtuk tarmog'i yashaydigan joy* demakdir. Qishloqning g'arbiy tomonida *Cho'michli* nomli qishloq ham bor. O'zbek qabilalaridan qipchoq, qo'ng'iroq, nayman va boshqalar tarkibida "cho'mich, cho'michli" so'zi bilan bog'liq etnonimlar ko'p.

JAYLOV – Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Yaylov* so'zi (aynan "yozlovchi") deganidir, "je"lashgan shevalarda *jaylov* sifatida talaffuz qilinadi.

JAYRALI – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi. *Jayra* – tikonli hayvon, yovvoyi sifat ma'nolarini ifodalasa, *Jayrali* – yovvoyi sifat joylar deganidir. Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumani va Jizzax viloyatining Zomin tumanlarida *Jayraxona* – "*yovvoyi sifat jayrali ko'p joy*" nomi mavjud.

JAYRAXONA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. *Jayra* – tikonli hayvon, yovvoyi sifat ma’nolarini ifodalasa, *Jayraxona* – yovvoyi sifat jayrali ko’p joy deganidir.

JAYRONXONA – Surxondaryo viloyatining Termez tumanidagi qishloq nomi. *Jayronxona* – “jayronlar saqlanadigan joy” ma’nosini anglatadi.

JAYXUN – mahalla. Xorazm viloyati Urganch tumani. Jayxun – 1) Amudaryoning qadimiy nomlaridan biri; 2) har qanday daryo; 3) Jayxuni Xorazm – Amudaryo. Amudaryoning qadimiy nomini tiklash maqsadida mahalla shu nom bilan atalgan.

JAZIRATI USMON – **Orolpayg’ambar** orolining kitobiy nomi. U arabcha *jazira* – “orol” ma’nosini ifodalaydi, Usmon ibn Ma’sud – arab sarkardasi.

JAZXO’RLAR – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. *Jaz* – *mayda-mayda qilib kesilgan go’sht*; **jazxo’r** – *shunday go’shtli taomlarni iste’mol qiluvchi*; -lar – ko’plik qo’shimchasi. Hamqishloqlarning qo’shnilari tomonidan berilgan jamoaviy laqabi.

JAG’ALBOYLI – Samarqand viloyatining Poyariq, Pstdarg’om tumanlari, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloqlar nomlari. Jag’alboyli – etnonim. Zarafshon vodiysidagi o’zbek-qipchoqlarda jag’alboyli urug’i qayd etiladi (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123).

Mazkur termin qozoqlar o’rtasida *jagalbayli* sifatida ma’lum, qirg’izlarda *djagalmay* urug’i mavjud, boshqirdlarda *yagalbay*, qoraqalpoqlarda *djagaltay* urug’i bor.

JASHA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Jasha* – qipchoq-saroilar urug’ining nomi hisoblanadi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 124).

JENAV – Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi qishloq nomi bo’lib, bu yerda *je* komponenti o’zlashgan hisoblanib, *ju(y)* terminining dialektal variantidir, *nav* – “yangi” ma’nosini ifodalab, *Jenav* – “yangi ariq” deganidir.

JETIURUV – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq nomi bo’lib, *Jetiuruv* – Zarafshon qipchoqlarining unchalik katta bo’lmagan urug’i, *jeti* (adabiycha – *yetti*) *uruv* yoki *uru* (adabiycha – *urug*) ma’nolarini anglatadi.

JETKINSHEK – Qoraqalpog’iston Respublikasi To’rtko’l, Qo’ng’irot, Ellikqal’a tumanlari. *Jetkinshek* qoraqalpoq tilida “o’smir”, “yosh avlod” degan ma’noni bildiradi.

JIBACHI – qishloq. Buxoro viloyati Qorako’l tumani; aynan, “kolchuk yoki (jiba) egalik qilganlar” – Buxoro xonligidagi Qoraul unvonidan oldingi amaldor unvonining nomi.

JIDA – Qashqadaryo viloyatining Yakkabogʻ tumanidagi qishloq. Naymansaroy urugʻining shoxchalaridan biri *jida* deb atalgan (К.К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи).

JIDAKAPA – qishloq. Namangan viloyatining Uychi tumani. *Jida* – jiyda, buta; *kapa* – kulba, kambagʻalning kichkina uyчасi. Demak, **Jidakapa** – “*butalardan boʻlgan kulba*” maʼnosini anglatadi.

JIDAQISHLOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabogʻ tumani. *Jida-qishloq* – “*butalardan tashkil topgan qishloq*” maʼnosini ifodalaydi.

JIDAMOZOR – Andijon viloyatining Marhamat tumanidagi qishloq. *Jidamozor* – “*butalardan tashkil topgan mozor*” maʼnosini anglatadi.

JIGDAZOR – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. *Jigda* (adabiycha – *jiyda*) – jiyda, sharq butasi maʼnosini ifodalasa, *-zor* – joy nomi hosil qiluvchi qoʻshimchadir. Demak, *Jigdazor* – “*jiyda oʻsimliklari oʻsadigan joy*” maʼnosini anglatadi.

JIGDAZORQISHLOQ – qishloq. Buxoro viloyati Gʻijduvon tumani. *Jigdazorqishloq* – “*jiyda oʻsimliklari yetishtiriladigan qishloq*” maʼnosini ifodalaydi.

JILBON – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. Buxoro viloyatida *Jilbon* nomli eski kanal bor. Buxoro xonligida koʻp sonli amaldorlardan biri *jilbon* deb nomlangan va ular xalqni oʻgʻrilar, qaroqchilar va boshqalardan saqlashgan (А.Б.Вильданова. Подлинник Бухарского трактата о чинах и званиях. Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. – М., 1970. С. 44) va shundan soʻng qishloq nomi shu nomda atalgan.

JILGʻINSOY – soy. Navoiy viloyati Nurota tumani. *Jingʻil* (yulgʻun)soy – “*soyning qirgʻoqlari boʻylab yulgʻun oʻsadigan joy*” maʼnosini anglatadi.

JILIBULOQ – Samarqand viloyati Nurobod tumani Tim qishlogʻi yaqinidagi buloq. Suvining iliqligi bilan xarakterlanadi. Xuddi shu qishloq bilan bogʻliq *Qoʻtirbuloq, Gurulloqbuloq, Kichiksoy, Devonasoy, Tumshuqariq, Quduqchaariq* gidronimlari va *Piyozliota* oronimlari ham mavjud.

JILONSOY – Samarqand viloyatining Samarqand tumani. *Jilonlibuloqsoy* (Jomboy tumani) – “*soy boshlanishidagi relyefning egri-bugriligini bildiradigan nom*” maʼnosidadir.

JILONTAMGʻALI – Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi qishloq. *Jilontamgʻali* – “*ilon shaklidagi tamgʻa*” (*jilon* adabiycha – *ilon*) – qoʻngʻirot qabilasi oʻzbek urugʻi va oʻzbek-turkmanlar hamda nayman qabilasi nomi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 90; В. Мошкова. Некоторые общие элементы в родоплеменном составе узбеков, каракалпаков и туркмен//Труды института истории и археологии АН УзССР, т. 2. – Т., 1950).

JING'ILDI – urochishche. Buxoro viloyatining Qorako'l tumani; *julg'unli* (qozoqcha). O'zbek tili shevasida *jing'il* (o'zbekcha adabiycha – *yulg'un*). *Jangeldi* etnonimi mavjud.

JING'ILSOY – soy nomi. *Yulg'un butasi ko'p o'sgan joy* – soy shunday nom olgan. *Jingil* – *yulg'un*ning mahalliy nomidir.

JINDIBULOQ – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumani. *Jindi* (shevadagi "jinni"dan) – "tezaki"; **Jindibuloq** – "tezaki buloq" ma'nosini ifodalaydi.

JINQISHLOQ – Samarqand viloyatining Oqdaryo va Ishtixon tumanlaridagi qishloq. **Jin** so'zining "kichik", "tor", "mayda" ma'nolari ham bor. **Jinqishloq** – *mayda, kichik qishloq* ma'nosini anglatadi.

JINNIDARYO – Qashqadaryoning o'ng irmog'i. Norin, Chirchiq, Zarafshon, Surxon daryolarining ham shu nomdagi irmoqlari borligi ma'lum. Respublika hududida *Jinnidaryo* degan jilg'a, irmoq, ko'l (kattaroq daryoga kelib qo'shiladigan, o'zani nisbatan qisqa masofali soy, oqarsuv)larning bo'lishi tabiiy, chunki *Jinnidaryolar* qaysi viloyat, tuman hududida bo'lishidan qat'i nazar, tog'oldi yoki tog' etaklarida uchraydi.

Jinnidaryolar, asosan yirikroq daryolarga kelib qo'shiladigan irmoq, soy maqomidagi oqarsuvlardir. Jinnidaryolarning suvi bahorda ko'payadi. Yog'insochin ko'p bo'lganda, jala yo do'l yog'ganda suvi birdan ko'payib ketadi, natijada qirg'oqlarini to'ldirib oqadi. Ba'zan o'zanini o'zgartirib – o'ng yo chap tomonga burilib ketib, oqim yo'nalishini o'zgartiradi. Yog'ingarchilik bo'lmagan vaqtlarda suvning miqdori bir xil bo'ladi. O'zanini ham o'zgartirmaydi, suvi bir tekisda, bir maqomda oqadi. Oqim tarzidagi bu holat oqarsuvning tabiiy holati, to'yinish manbasi bilan bog'liq.

Jinnidaryolarning suvi tog' etaklaridagi, ba'zi hududlarda dara ichidagi buloq, yerosti sizot suvlaridan hosil bo'ladi. Ana shu xususiyati bilan ular *Qoradaryo*, *Qorasuv*, *Qorabuloq* nomlari bilan atalgan daryo irmoqlariga o'xshaydi. Respublika hududidagi barcha *Qorabuloq*, *Qorasuv*, *Qoradaryo*larning to'yinish manbasi – buloq, yerosti sizot suvlaridir.

Jinnidaryo bilan *Qoradaryo*ning boshlanishi va tugallanishi, boshqa daryoga qo'shilish nuqtasida o'xshashlik mavjud. Bu o'xshashlik ikki xil so'zlar bilan (*jinni* – *qora*) atalish sabablarini izohlashga imkon yaratadi. Kuzatishlar *Jinnidaryo* va *Qoradaryo* nomi bilan atalgan daryolarning bir xil geomorfologik hududlarda mavjudligini ko'rsatmoqda. Bir xil relyef shaklidagi hududlardagi oqarsuvlarning ikki xil nomlanish sababi bor. Bu omil xalq tilidagi *jinni* – *qora* so'zlarining qadimiy ma'nolari, so'zlarining oqarsuv havzalarini nomlashdagi xalqona tamoyillari bilan izohlanadi.

Jinnidaryo bir qator toponimik lug'atlarda, geografiya darsliklari va qo'llanmalarida, risola va ilmiy maqolalarda bir-biriga o'xshash tarzda izoh-

lanib kelinayotganligi ma'lum. Izoh mualliflari *jinni* so'zining adabiy tildagi, xalq nutqidagi, shevalardagi ma'nosini inobatga olishgan: suvning miqdori yog'in-sochinga bog'liq bo'lganligi tufayli o'zani va sathini o'zgartirib turadigan, qirg'oqlarni yuvib zarar keltiradigan, yozda qurib qoladigan daryo – *Jinnidaryo*. Shuni ham aytish kerakki, **Jin** so'zining *tor*, *kichik* ma'nosi ham bor: *jinko'cha* deganda, uzunligi qisqa, *tor* ko'cha tushuniladi. *Jin* so'zining ana shu o'rin, makon ma'nosi asosida *Jinnidaryoni* "*kichik daryo, oqim o'zani uzun bo'lmagan daryocha (irmoq, oqarsuv)*" tarzida izohlash mumkin. Tildagi *jinn* so'ziga -li qo'shimchasi qo'shilib, *jinli* – *jinni* so'zi hosil bo'lishi mumkin. Bu – tildagi bor nutqiy, lisoniy holat. Shu tariqa *Jinnidaryo* gidronimini ikki xil izohlash holati yuzaga kelgan. Bu ikki izoh ham *jin*, *jinni* so'zlarining ma'nosi bilan bog'liq. *Jin* so'zining ma'nosi asosida *Jinnidaryo* gidronimi izohlansa, oqim o'zanining hajm, o'rin belgisi motiv uchun asos bo'lib xizmat qilgan bo'ladi. Bu ikki izohda ham nomlanishning haqiqiy, ilmiy motivi aks etmaydi. Gidronimlarning bu tarzda izohlanishi onomastik illyuziya sanaladi. Demotivatsiya yuz berishining lisoniy va nolisoniy (ijtimoiy) sababi gidronim tarkibidagi *jinni* so'zining morfologik tarkibi va qadimiy ma'nosining to'g'ri aniqlanmaganligidir.

O'zbekistonning bundan bir necha ming yillar oldin nomlangan suv havzalari nomining qiyosiy lisoniy tahlili shuni ko'rsatadiki, *Jinnidaryo*, *Jilisuv*, *Jiliko'l* kabi gidronimlarning yaralishiga asos bo'lgan, suv havzalarining nomlanishiga omil bo'lgan lisoniy dalil boshqa so'z ekanini ko'rsatadi.

1. O'zbek tilining, umuman, turkiy tillarning V–X asrlar o'tmishida buloqdan, yerostidan sizib yo qaynab, otilib chiqadigan suv *yil* /*yul*/*yo'l* so'zi bilan atalgan.

2. *Yil/yul/yo'l* so'ziga -*ak/-oq* qo'shimchasi qo'shilib, *yilak/yulak/yo'laq* so'zi yasalgan. XI asrning buyuk tilshunosi M.Koshg'ariyning yozishiga ko'ra, bir necha suv yo'llari, ko'lchalar *yulak/yo'laq* deb atalgan.

3. *Yil/yul/yo'l* so'zi ham buloqni – yerostidan chiqadigan suvni, ham shu suv oqadigan o'zanni, ya'ni jilg'a shaklidagi oqarsuvni anglatgan. Shuni ta'kidlash lozimki, so'z boshida *y-j* tovushlarining mosligi, almashinib qo'llanishi turkiy tillarning qarluq va qipchoq guruhlariga xos. O'zbek tilining esa qarluq va qipchoq lahja (sheva)larida ham *y-j* tovushlari so'z boshida almashinib qo'llanishi qadimiy lisoniy qonunidir.

Buloq va oqarsuv – jilg'a ma'nosidagi qarluq lahja (sheva)sidagi *yil/yul/yo'l* so'zining qipchoq lahja (sheva)sidagi shakli – *jil* /*jul*/*jo'l* so'zidir. *Yil/yul/yo'l* va *jil/jul/jo'l* so'zlari bir o'zakdan hosil bo'lgan. Ma'nolari bir xil, tarqalish hududlari – har xil. *Jil* /*jul*/*jo'l* so'zi O'zbekiston hududiga xos. *Yil/yul/yo'l* so'zi esa Oltoy, Xakasiya, Uraldagi turkiy xalqlar yashaydigan hududlarda gidronimlar yasagan. O'zbekiston hududida *jil/jul/jo'l* so'zi *suv*, *ko'l*, *daryo* so'zlari bilan birikib, oqarsuv havzalari nomini hosil qilgan.

Jil/jul/jo'l so'zi va *Jinnidaryo* nomi tarkibidagi *jinni* so'zi o'rtasida ma'noviy, kelib chiqish, morfologik tuzilish, so'z yasalishi aloqadorligi bormi?

Bu savolga faqat ijobiy javob berish joiz. *Jil/jul/jo'l* so'ziga *-li* qo'shimchasi qo'shilgan: *jilli, julli, jo'lli*. Bu yasaliş V–X asrlarda yuz bergan. Bu yasama so'zga dastlabki davrlarda *suv, ko'l* so'zlari qo'shilgan. Chunki, yasaliş uchun asos bo'lgan so'z ham, *suv* havzasi turini bildiruvchi *suv, ko'l* so'zlari ham o'zbekcha: *Jillisuv – Jilisuv, Jilliko'l – Jiliko'l. Daryo* so'zi fors -tojikcha. *Jilli/julli/jo'lli* so'zining *daryo* so'zi bilan qo'shiliş nisbatan keyingi davrlarda yuz bergan. *Jil/jul/jo'l* so'ziga *-li* qo'shimchasi qo'shilgach, yasama so'z o'zagidagi *ll* tovush birikmasi *nn* tovush birikmasiga aylangan: *Jillidaryo – Jinnidaryo*.

Zahiriddin Muhammad Bobur O'zbekistonning, Hirotning tog'li hududlari aholisi nutqida Qorasuv atamasining shu ma'nosini, xalq nutqida shu vazifada qo'llanishini alohida yozib qoldirgan. O'zbek xalqining qor va muz suvlari bilan to'yinadigan oqarsuvlarini *Oqsuv, Oqdaryo* deb atalişini ham Bobur "Boburnoma" asarida qayd qilgan.

Jinnidaryo nomini izohlashda o'zbek tilidagi *jinni* so'ziga nisbat berib, jo'shib-toshib oqadigan, o'zanini o'zgartirib turadigan *jilg'a* deb izohlash – xalq etimologiyasidir. Bu etimologiya XIX–XX asrlarda yaratildi.

Tilda *jil/jul/jo'l* va undan yasalgan *jilli/julli/jo'lli* so'zlari o'zbek tili leksik xazinasida qo'llanmasligi, XII–XIII asrlardayoq iste'moldan chiqib ketganligi, ma'nosining noaniqligi, morfema tuzilişining o'zgarib ketganligi *daryo* nomi haqida xalq etimologiyasining yuzaga kelishiga motiv bo'lgan. O'zbek tilidagi *suv* havzalari nomi sistemasida *daryo* nomlari eng qadimiy sanaladi. *Jilg'a, ariq, soy, buloq, chashma, ko'l, qoq, hovuz, quduq, band* nomlari nisbatan keyingi davrlar mahsulidir.

O'zbek tilidagi *Amudaryo, Sirdaryo, Qashqadaryo, Norin, Chirchiq, Zarafshon, Oqdaryo, Oqsuv daryo* nomlari qanchalik qadimiy bo'lsa, *Jinnidaryo, Jilisuv, Jiliko'l* nomlari ham shunchalik qadimiy va azaliydir. Qadimgi turkiy tilga mansub *yil/jil/jul/yul/jo'l/yo'l* so'zidan tog' etagidan oqib kelayotgan kichik oqarsuv ma'nosidagi *jilg'a* gidrologik atamasi – gidronimik indikator yasalgan.

Tog' etaklaridan oqadigan har qanday oqarsuv *jilg'a* deb ataliş O'zbekistonning barcha hududlari aholisi nutqiga xos. *Jilg'a* atamasining qarluq lahjasi va qarluq turkiy tillariga xos *yilg'a* shakli ham bor. Bu so'z gidronimlar tarkibida ham uchraydi. Chiroqchi tumanida *Torjilg'a* qishlog'i bor. Azalda u gidronim bo'lgan, gidronim sifatida yaralgan. O'zbekistonning boshqa hududlarida *Qo'shjilg'a, Ayrijilg'a, Iyrijilg'a, Toshjilg'a, Suvlijilg'a* kabi gidronimlar borligi aniqlangan.

JIRMIZ – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Rivoyatlarga ko'ra bu yerda bir buzruk (ulug' zot, xo'ja) yashab o'tgan emish. Uning bir qancha shogirdlari bo'lib, shogirdlaridan biriga ko'proq mehr qo'yib, "sen Jirimsizsan"

(o'ta yuvosh, aytganini qiladigan ma'noda) der ekan. Shundan keyin o'rtoqlari uni "*Jirimsiz shogird*" deb atay boshlaganlar. Shogird keksayib vafot etgach, shu yerda dafn qilingan va elga xizmati singanligi tufayli qabriston ham, qishloq ham uning nomi bilan atala boshlagan. "*Jirimsiz*" so'zi yillar o'tishi bilan *Jirmiz* shaklida talaffuz qilinadigan bo'lgan. Aholi ko'payib, qishloq ancha kengaygach, *Katta jirmiz* deb atala boshlagan.

Shuningdek, Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanida ham shunday nomlangan toponimlar mavjud. Yuqori Qashqadaryoda *qayta ishlanmagan yer* – *jovuz* deb ataladi (B. Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo. 132-bet).

JIVACHI//JEVACHI – Andijon viloyati Andijon tumanining Xartum qishlog'i hududidagi kichik qishloq. So'zning asl atamasi "**Jeba**", "**Jiba**" – *mayda simdan to'qilgan urush kiyimi, sovut. Jevachi* – *shu kiyimning ustasi, hunarmand*. Ammo toponimist S.Qorayevning fikricha, "**Jevachi**" (Jebachi) – qurol-aslaha omborining boshlig'i. Toshkentdagi "Eski Jo'va (Juva) nomi ham ana shu so'zdan olingan.

JIYDASOY – soy. Namangan viloyatining Pop tumanidagi Sirdaryoning birinchi irmog'i, "*qirg'oqlar bo'ylab butalar o'sadigan soy*" ma'nosini anglatadi.

JIZZA – Qashqadaryo viloyatining Qarshi va Kasbi tumanlaridagi qishloq nomi. Taxmin qilinadi: toponim sug'dcha *diz* – "qal'a" va unga *-a* qo'shimchasi qo'shish orqali hosil qilingan.

JIZZALIK – Namangan viloyatining Koson tumanidagi qishloq. *Jizza* (*qarang*: yuqorida) va *-lik* mazkur joydan yetishib chiqqan insonlarni ko'rsatuvchi qo'shimchadir.

JIZZAX – mamlakatimizdagi viloyat va shahar nomi. Jizzax – Markaziy Osiyodagi qadimiy shaharlardan biri. Shahar Sangzor daryosi bo'yida joylashgan. Jizzax shahri VII asrdan buyon ma'lum, arablar kelmasdan oldin o'z ahamiyati jihatidan Ustrushonaning eng yirik shaharlaridan biri bo'lgan. Yunon solnomachilari Kiropol va Gazo shaharlarini alohida tilga olishgan. Arxeolog-olimlar Gazo shahri Samarqand va Toshkent oralig'ida joylashganligini ta'kidlashgan. Olimlar Gazoni qadimiy Jizzax deb taxmin qiladilar. Jizzax kichik qal'a sifatida bir necha qadimiy karvon yo'lining tutashgan joyida vujudga kelgan. Arxeologik ma'lumotlarning guvohlik berishicha, Jizzax vohasidagi ilk qadimiy shahar, hozirgi Jizzax shahrining sharqiy qismida joylashgan Qaliyatepa o'rnida miloddan avvalgi III–II asrlarda shakllangan. Milod boshida, taxminan ikki ming yil avval shaharning umumiy maydoni 50 gektarga yetgan, shahriston, ark qudratli mudofaa devorlari bilan o'rab olingan, uning atrofida suv to'ldirilib qo'yilgan muhofaza xandaqlari bunyod etilgan. Arab istilosi natijasida, ya'ni VIII asrning ikkinchi yarmida qadimgi Jizzax vayron etiladi.

Keyinchalik shahar hayoti Qaliyatepadan 6 km. shimoli-g'arbda joylashgan hozirgi O'rdaga ko'chadi.

Jizzax yozma manbalarda ilk bor islom dunyosi geograf olimlari va sayyohlaridan Ibn Havqal, Muqaddasiy, Yoqut Hamaviy asarlarida Ustrushonaning Faknon viloyatidagi shahar deb tilga olingan. Shahar IX–X asrlarda Somoniylar, XI–XIII asrlarda Qoraxoniylar, XIV–XV asrlarda Temuriylar davlati, keyinchalik Buxoro amirligi tarkibiga kiritilgan. Shahar bir necha marta inqirozga uchrab, yana qayta tiklangan. Amir Temur va Temuriylar davrida Jizzax yana ham obodonlashib, savdo-sotiq va strategik ahamiyatni kasb eta boshlagan.

XIX asrning 60-yillarida, ya'ni Sho'ro istilosi arafasida Jizzax (O'rda) 100 gektarga yaqin maydonni egallagan, ikki qator mudofaa devorlariga ega, Buxoro amirligi tasarrufidagi Jizzax hokimining ma'muriy markazi, harbiylashgan qal'a-shahar hisoblangan. Rossiya istilosidan keyin, Turkiston general-gubernatorligiga qo'shib olingan Jizzax shahri yangi tashkil topgan Jizzax uyezdining markaziga aylangan.

Nom davr, zamon, ijtimoiy ehtiyoj mahsuli. Nom paydo bo'lgan davr tarixini yaxshi bilmasdan, uning zamiridagi ma'noni anglash qiyin. Bu uchun kamida nomlashga asos bo'lgan ijtimoiy, madaniy, lisoniy omillarni aniqlab olish zarur. Joy nomlangan paytlarda uning ma'nosi va nomlanish sabablari shu nomni qo'ygan aholiga aniq ma'lum bo'lgan. Qadimgi buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan hozirgi Jizzax shahri, muhim strategik ahamiyatga ega kichik bir qal'a sifatida ilk o'rta asrlarda paydo bo'lgan va dastlab Dizak deb nomlangani ham shu fikrni tasdiqlaydi.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida Jizzaxni "Dizak" deb ta'riflab, shahar to'g'risida shunday yozgan: "Semiz etlar va mayda yetmaklar arzon, chuchuk qovunlar va yaxshi uzumlar farovon". Jizzax oykonimining kelib chiqishi to'g'risida turli fikr va mulohazalar mavjud. Masalan, H.Hasanov yozishicha, Jizzax qadimda Dizak deb atalgan. Ma'nosi: *diz* – qadimgi sug'd tilida "*qal'a, istehkom, qo'rg'on*", *-ak* esa kichkina, ya'ni kichiraytirish affiksi, bizdagi *-cha* qo'shimchasiga to'g'ri keladi. *Dizak* – "*qal'acha*" degan ma'noni beradi. Dizak so'zini Jizzax shakliga o'zgarishini S.Qorayev "z, d, j – tovushlarining o'zaro almashishi va munosabati toponimda katta ahamiyatga ega. Dizak nomining Jizzax shaklini olishi ham shu qonuniyat mahsulidir", deb izohlagan. Jizzax shahri – viloyatning ma'muriy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazi (1973-yildan).

JIZZAXLIK – qishloq. Jizzax viloyati Jizzax tumani. *Jizzax + -lik* mazkur joydan yetishib chiqqan insonlarni ko'rsatuvchi qo'shimchadir.

JIG'ACHI – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. *Jig'a* – erkaklar bosh kiyimidagi rangli toshlar, parlar va metall bezaklar, *jig'achi* yoki *jig'ador* – *xon* yoki *amir oldidagi amaldor* deganidir.

JODUGAR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani. O‘zbek laqay qabilasi urug‘i bo‘linmalaridan biri *jodugar* deb nomlanib, qishloq ham shu nom bilan atalgan.

JOM – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qishloq va soy nomi; Jom dashti – Samarqand viloyati. *Jom* aynan *yom* deganidir.

JOMASHO‘Y – Namangan viloyatining Jomashuy tumanidagi qishloq nomi sanaladi. Forscha **jom** – *kiyim*, **shu(y)** – *kir yuvadigan joy* deganidir. Ehtimol, *Jomasho‘y* – “*kir yuvadigan joydir*”.

JOMBOY – Samarqand viloyatining Jomboy tumani markazi. Avvalgi nomi *Xashdala*. *Eski Jomboy* (ayrim manbalarda *Jonboy* tarzida yozilgan) toponimi metonimiya (bog‘liqlik, aloqadorlik) yo‘li bilan ikkinchi bir aholi punkti nomiga aylangan.

Mazkur nomning birinchi qismi “*jom*” so‘zi mo‘g‘ul tilida “*bekat*” ma‘nosini bildiradi. Ushbu so‘zning “*yom*”, “*yam*”, “*jom*” shakllari ham uchraydi. Bu atama mo‘g‘ullar hukmronligi davrida keng tarqalgan. Zomin tumanidagi Yom qishlog‘i, Samarqand shahridagi *Yomini* mahallasi, Nurobod va Kattaqo‘rg‘on tumanlaridagi *Jom* qishloqlari va boshqalar shular jumlasidandir. Tarixchi V.L.Vyatkin Samarqand shahriga yondosh *Cho‘michli* qishlog‘ining avvalgi nomi *Yom* ekanligini qayd qiladi.

Terminning ikkinchi qismi “*boy*” so‘zi toponimikada “*katta, ulug‘*” ma‘nolarida keladi. Eski Jomboy qishlog‘idagi *Bekat* deb nomlangan joyning mavjudligi ham fikrimizni tasdiqlaydi.

Demak, **Jomboy** – “*katta bekat*” ma‘nosidadir. Jomboy qishlog‘i Kattaqo‘rg‘on va Pastdarg‘om (Jomboyli) tumanlarida ham qayd etilgan (Материалы., 1926:99).

Bundan tashqari, ayrim manbalarda Jomboy etnonim ekanligi ham qayd etiladi. (Е. Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата, 1974).

JOMBULOQ – Qashqadaryo viloyatining G‘uzor tumanidagi qishloq nomi. **Jombuloq** – *chuqurlikdagi buloq* ma‘nosini anglatadi.

JOMONJAR – qishloq. Farg‘ona viloyatining O‘zbekiston tumani. **Jomonjar** – “*yaxshi emas, tentak cho‘qqi*” ma‘nosini ifodalaydi.

JONDOR – Buxoro viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman Buxoro vohasida Zarafshon daryosining quyi oqimining shimoli-g‘arbida, cho‘l zonasida joylashgan. Relyefi asosan tekislik, qisman botqoq va sho‘rxoklar ham bor.

Jondor so‘zi tuman va shaharcha nomi sifatida o‘z tarixiga ega. Jondor – saroy lavozimlaridan biri bo‘lgan. Movarounnahrda, xususan qoraxoniylar va xorazmshohlar davrida yasovulboshini ba‘zan jondor ham deyishgan.

Saljuqiylar davrida jondorlar qo'riqchilik va jallodlik vazifalarini ado etgan jangchilar bo'lib, ularning boshlig'i – amiri Jondor unvoniga ega bo'lgan.

Buxoroda *jondor* so'zi "*jallod*" ma'nosida qo'llanilgan. Yasovul boshlig'i ham jondor deyilgan. Buxoro amiri Haydarning (1800–1826) shaxsiy kotibi bo'lib ishlagan Mirzo Sodiq Jondoriy "*Sodiq*" taxallusi bilan she'rlar yozgan va hozirjavob, o'tkir zehnli kishi bo'lgan. Jondor qishlog'iga suv kelmay qolib, qurg'oqchilik boshlanganda hamqishloqlari Sodiq Jondoriydan amir nomiga ariza yozib berishni iltimos qilganlar.

Mirzo Sodiq: "Najotpanoh! Hamma narsa, xususan jondor suv bilan tirik", deb bir qatorgina ariza yozgan. Adabiyot va zakovatni hurmat qiladigan amir Haydarga bu so'z o'yini juda yoqib tushgan va Jondor qishlog'iga suv ochishga farmon bergan. Chunki, *Jondor* so'zining "*jonivor, tirik mavjudot*" degan ma'nosi ham bor. Tuman ma'muriy markazi – Jondor shaharchasi (1981-yildan).

JONKELDI – ovul. Navoiy viloyati Konimex tumani. *Jankeldi-Jing'ildi* (*jing'il* – yulg'unning shoxlari) so'zining dialektal variantidir. Aniqrog'i, *Jangeldi* – etnonim, qozoqlarning *uak* qabilasida *jangeldi* urug'i mavjud (M.C.Муканов. Этнический состав и расселение казахов Среднего Жуза. Алма-Ата, 1974. С. 66); qozoqlarning Alimuli qabilasida (H.A.Аристов. Заметки этнической истории. С. 380), shuningdek, turkmanlarning Gyoklen qabilasida (Д.М.Овезов. Население долины Чандыра и среднего течения Сумбара. Ашхабад, 1976. С. 45) ham *Jangeldi* urug'i qayd etilgan.

JORG'OQ – Jizzax viloyatining G'allaorol tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u etnotoponim sanaladi. Chunki chuyut o'zbek urug'i avlodlaridan biri jorg'oq deb nomlangan (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи// "Этнографическое изучение культуры и быта узбекского народа". – Т., 1972). **Jorg'oq (yorg'oq)** so'zi "*junsiz qo'y terisi*", ko'chma ma'noda "*soqolsiz*" ma'nosini ham ifodalaydi.

JOVUZ – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq. Ushbu nom uchun asos bo'lgan so'zning qadimgi shakli – *yog'iz* (*yag'iz*). Mahmud Koshg'ariy va Yusuf Xos Hojib asarlarida (XI asr) *yag'iz yer – kulrang, bo'z yer. Yog'iz (yag'iz)* so'zining qipchoq shevalariga xos shakli *joviz. Bo'z yerda bunyod bo'lgan qishloq – Jovuz*.

JUBUT – Buxoro shahri ostidagi qadimgi qishloq. *Ju(y)* – "ariq", *but* hamda *Ju(y)but* – "*sanam arig'i*" ma'nolarini anglatadi.

JUMA – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq nomi. Juma (bu juma bozorlari o'tkazilgan aholi punktlarining nomi). (*Qarang: Jumabozor*)

JUMABOZOR – Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi yirik qishloqlardan biri. Bu yerda bozor juma kuni bo'lganligi tufayli shunday nomlangan. O'tgan asrning 70-yillarida o'lkamizga kelgan rus olimi V.V.Radlov Zarafshon

vodiysidagi bozorlar haqida gapirib, Kattaqo'rg'on tumanidagi Payshanba shahrida payshanba kuni, Jumabozorda esa juma kunlari bozor bo'lishini qayd qiladi.

Dushambeqo'rg'on (Oqdaryo), *Chorshambe* (Narpay) qishloqlari nomlari ham bozor bilan bog'liq. *Yangiqo'rg'on* qishlog'i (Oqdaryo tumani) keksalari hafta kunlarini bozor bo'lib o'tadigan qishloqlar nomi bilan atashadi. Jumladan, *Yangiqo'rg'on* (dushanba), *Metan* (seshanba, poyariqliklar bu kuni *Aylovot* deb atashadi, chunki shu kuni *Aylovot* qishlog'ida bozor bo'ladi), *Chorshanba*, *Payshanba*, *Juma*, *Chelak* (shanba) va *Bozor kun* kabi.

Jumabozor – arabcha “*jam-jam bo'lish, to'planish va bozor*” so'zlaridan tuzilgan. Akademik V.Bartold mazkur termin haqida to'xtalib, **bozor** so'zi Old Osiyoning qadimgi tillaridan biriga mansub bo'lib, u dastlab “*darvoza oldidagi ish*” ma'nosida qo'llanganligini aytadi.

“G'iyos ul-lug'at” muallifi Muhammad G'iyosiddin esa mazkur terminga izoh berib, ushbu so'z asli **abozor**, ya'ni *abo (ust kiyimning bir turi) sotiladigan joy* ma'nosida, – deb ta'rif beradi.

Toponimist T.Nafasov **bozor** so'zining eroniy tillardagi qadimiy shakli *vazar*, ilk davrlarda *vachar*, *vasar*, *manixey* (sug'd tili yodgorligi) matnlari-da *vasar* bo'lgan, ma'nosi *bozor*, *savdo qilinadigan joy* ekanligini ko'rsatadi. **Vachar** so'zi qadimgi eroniy tildan fors-tojik tillariga *bozor* shaklida o'tgan. Samarqand viloyatida *Eski Juma*, *Anhorjuma*, *Juma* singari joy nomlari ko'plab uchraydi.

Shuningdek, qo'shni Buxoro, Qashqadaryo, Jizzax viloyatlarida ham mazkur so'z ishtirok etgan geografik nomlar mavjud. *Jumabozor* qishlog'idagi tabarruk joylardan biri Imom Faxriddinxon shahid mozoridir. “Samariya” kitobida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, turklar uni Shahsuvor ota deb ataydilar. Bu mozor Darg'om arig'ining yaqinidadir. U hanafiya mazhabining yirik mushtahidlaridan edi. Samarqand shahridan uning mozorigacha uch tosh keladi.

V.L.Vyatkin *Jumabozor qal'asi* haqida gapirar ekan, uning kuchli himoya inshootlaridan biri bo'lganligini qayd etadi.

Bundan tashqari, Buxoro viloyatining Olot, Qorako'l tumanlarida ham mazkur nomli toponimlar uchraydi. Markaziy Osiyoda inqilobdan oldin deyarli har kuni u yoki bu qishloqda bozor bo'lgan.

JUMMILAR – Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi eski nomlardan biri. Ilmiy manbalarda Jummilar etnonim sifatida qayd etiladi.

JUMURTOV – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qizilqumdagi tog'. Amudaryoning chap qirg'og'i bo'ylab shimoli-sharqiy yo'nalish bo'yicha joylashgan.

Qoraqalpoq toponimist olimi Q.Abdimuratovning yozishicha, bu tog' nomi *jumur* so'zidan olingan bo'lib, “*yumaloq*” degan ma'noni bildiradi. Bu – xalq

etimologiyasi hisoblanadi. *Jumurtov* soʻzi qadimgi afsonaga aylangan qahramon *Jovmard*, *Govmard* (hoʻkiz-odam) nomidan olingan. Xalq tilida saxiy, mard, botir insonlarni *jovmard* deb atashadi.

JURIYAT – Samarqand viloyatining Bulungʻur, Jomboy, Samarqand tumanlari va Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloqlar nomlari. Juriyat (juyrat, jurot) – etnonim.

JUVARIZOR – qishloq. Fargʻona viloyati Dangʻara tumani. Margʻilon shahrining atrofida *joʻxori* soʻzi *juvari* sifatida talaffuz qilinadi. **Juvarizor** – *joʻxori ekilgan maydon, dala* maʼnosini ifodalaydi.

JUVOZQOGʻOZ – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi boʻlib, *Juvozqogʻoz* – *shu qurilmali qishloq* maʼnosini anglatadi.

JUVOZXONA – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq nomi boʻlib, *Juvozxona* – “*juvoz saqlaydigan joy*” maʼnosini ifodalaydi.

JUVON – oʻrta asrlarda Qirgʻizistonda mavjud boʻlgan shahar. A.N.Bernshtam uni “katta” maʼnosidagi turk soʻzi sifatida aniqlaydi. Biroq bu shubhali, qolaversa, uning yonida Nuzketdan toʻrt chaqirimda Xoran-Juvon shahri joylashgan. *Duvon* (*juvon*) va *tuvan* soʻzlari bilan tugaydigan toponimlar Zarafshon vodiysida nihoyatda koʻpchilikni tashkil qiladi, masalan: **Aurduvan**, **Buzunduvan**, **Kaxishtuvan**; biz ularni sugʻdcha toponimlar deb hisoblaymiz, chunki ularning chegaralari Sugʻdiyona chegaralari bilan aniq chizib belgilangan. **Juvon** va **Xoran-Juvan** toponimlarini Yettiariq koloniyasidagi sugʻdcha toponimlar deb hisoblash mumkin. Buning ustiga, maʼlumki, Xoran-Duvon – koʻchmanchilariga egalik qilishgan.

JUVONSIYROQ – Sirdaryo viloyatining Guliston tumanidagi qishloq nomi. Juvonsiyroq – etnonim, aynan “*pochasi yoʻgʻon*” degan maʼnoni bildiradi.

JUVONTAYOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumani. Qozoqlar tarkibida Juvontayoq (argʻin) degan urugʻ qayd etilgan. Bu urugʻ oʻzbeklar orasida ham boʻlgan boʻlib, qishloq shu nom bilan atalgan.

JUYDAM – Fargʻona viloyatining Fargʻona tumanidagi qishloq nomi boʻlib, **Juy** (“*ariq, irmoq*”) va **dam** soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

JUYRAK – qishloq. Fargʻona viloyati Oltiariq tumani. *Juyrak* – etnonim.

JUYRAT – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani. Juyrat – kelib chiqishi qadimgi etnonim. Moʻgʻullarda *Juryat*, *Jirat* qabilalari boʻlgan (Рашид ад-дин. Сборник летописей, т. I, кн. 1. С. 190).

Juyrat, *jurat*, *juyrot* urugʻlari oʻzbeklar tarkibida qayd etilgan (X.Doniyorov. Oʻzbek shajara va shevalari; Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник, вып. III. С. 327; Султанов Т.И. Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. Вопросы этнической и социальной истории. – М., 1982).

JUYRUQARIQ – Samarqand viloyatining Poyariq, Jomboy va Urgut tumanlaridagi ariqlar. *Yugurik, tez* ma’nosidagi soʻzning shevadagi shakli. Ariq suvi oqimining tezligi shunday nomlanishiga sabab boʻlgan. *Qiyoslang*: Damariq. Jomboy, Poyariq, Samarqand tumanlarida Nishabariq nomli suv nomlari bor. Suvi pastlikka enib, tez oqqan ariqlar uchun qoʻyiladigan nom, termin.

JUZ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumani. *Yuz* (juz – jelashgan shevalardagi talaffuzi) oʻzbek qabilasi nomi boʻlib, qishloq shu nom bilan atalgan.

JUZQUDUQ – qishloq va ovul. Navoiy viloyatining Tomdi tumani. Qozoqcha – *juz // yuz* (son) va *quduq* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan boʻlib, u *quduqlar koʻp joy* ma’nosini ifodalaydi.

JOʻGI – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. *Joʻgi* – Markaziy Osiyo joʻgilarining “*past, kambagʻal*” ma’nosidagi urugʻ-aymogʻlari hisoblanadi.

JOʻGILAR – qishloq. Buxoro viloyatining Gʻijduvon tumani. *Joʻgi* – Markaziy Osiyo joʻgilarining nomlaridan biri hisoblanib, *Joʻgila, Djugixana* – joʻgilar yashaydigan qishloq ma’nosini anglatadi.

JOʻGIXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Demak, **Joʻgixona** – joʻgilar yashaydigan qishloq ma’nosini ifodalaydi.

JOʻI ARZIZ – Samarqanddagi eng qadimgi kanal, VIII asr oxirida qazilgan va IX asrning boshlarida moʻgʻullar tomonidan vayron qilingan. **Juy Arziz** fors tilidan oʻzlashgan boʻlib, “*qoʻrgʻoshin kanali*” ma’nosini anglatadi.

JOʻI ZAR – Buxoro shahrining guzarlaridan biri: **juy** – “ariq”, “xandaq”, **zar** – “oltin”. Demak, **Juy Zar** – “*Oltin ariq*” ma’nosini ifodalaydi.

JOʻI MULIYON – Buxoroning Registon yaqinidan oqib oʻtgan eng qadimgi sugʻorish arigʻi. Buxoro tarixchisi Narshaxiyning yozishicha, sugʻorish ariqchasining boshlangʻich shakli **Jui Mavoliyon** – “*Mijozlar kanali*” boʻlgan (Narshaxiy, “Buxoro tarixi”, 32-bet).

JOʻLANGAR – Sirdaryo viloyati Xovos tumanidagi qishloq. Toʻgʻrisi, **Joʻyi Langar** boʻlishi kerak. Tojikcha “**Joʻy**” – “ariq”, “kanal” demakdir. “**Langar**” deganda *mozor, qabr*, baʼzan *musofirxona, karvonsaroy*, koʻproq *avliyo qabri* tushunilgan. **Joʻlangar** – “avliyo arigʻi” degan ma’noni anglatadi. Langar degan kichik bir oʻzbek urugʻi sifatida ham qayd qilingan.

JOʻRAK – Fargʻona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Etimologiyasi ma’lum emas. *Yurak* soʻzini shevada aytilishi boʻlishi mumkin. **Yurak-tepa** – shakli *yurakka oʻxshash tepalik* degan ma’noni anglatadi.

JOʻRAQULOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumani. Mazkur ariqni qazdirgan Joʻra Sultonov nomiga qoʻyilgan.

JOʻYADOK – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Aslida **Joʻyodoq** (“*joʻy*” – ariq; “*adaq, odoq*” (turkcha) – *quyi, quyi oqim*) – “*quyi oqimda joylash*”

gan ariq” ma’nosini ifodalagan. Bundan tashqari, turkman qabilasi igdir va ko’chmanchi o’zbeklarning *adak, adag, azak* qabilalari orasida Adak etnonimi mavjud (K.Ниязкличев. Некоторые вопросы этнической истории туркмен-човдуров. – Вопросы этнографии туркмен. – Ашхабад. 1980. С. 17).

JO’YBOR – Zarafshon vodiysida keng tarqalgan geografik termin. **Juybor** – *kanal qirg’og’i, kanal qirg’oqlari* va ko’pincha shunchaki *“kanal”, “ariq”* ma’nolarini anglatadi. Sof shaklda u toponimlarni hosil qiladi.

JO’YDAM – Farg’ona viloyati Farg’ona shahridagi mahalla nomi. Toponimni *“joyi dam”,* ya’ni *“dam oladigan, istirohat qiladigan joy”* tarzida izohlaniishi u qadar to’g’ri emas. Aslida nomning birinchi qismi *“ariq”* ma’nosini ifoda qiluvchi tojikcha *“jo’y”* so’ziga aloqador. *Jo’ydam* – aynan *“dam ariq”* demakdir. Ariq suvining sekin, damlanib oqishi holati mazkur joyning shunday nomlanishiga asos bo’lgan.

JO’YJANGAL – qishloq. Surxondaryo viloyatining Termiz tumani. **Jo’y** – *ariq, irmoq* va **jangal** – *to’qay, chakalakzorlar* ma’nolarini anglatadi. Demak, **Jo’yjangal** – *“chakalakzorli ariq”* ma’nosini bildiradi.

JO’YI ARZIZ – Samarqand shahridagi mashhur suv inshootlaridan biri. **“Juyi Arziz”** – *“qo’rg’oshin ariq”* haqida Istaxriy shunday yozgan edi: “Oqar suv qo’rg’oshindan yasalgan nova (nasos) orqali o’tib, shaharga kiradi. “Misgarlar” (as-Safforun) deb atalgan joydan keladigan suv toshdan qurilgan baland to’g’on (musannot)dan oqib o’tib, Samarqandning Kesh darvozasini orqali shaharga (Afrosiyobga) kiradi”. Mazkur kanal 1220-yilda mo’g’ul galalari tomonidan buzilgach, Afrosiyobda ham hayot to’xtagan (Samarqand tarixi, I, 1971).

JO’YI QO’RCHI – Samarqand viloyatining Kattaqo’rg’on tumani yaqinidagi qishloq. **Jo’y** – *ariq. Qo’rchi* turkiy so’z bo’lib, “quoldor, qurolbardor” demakdir. Qo’rchilar ekin dalalarini qo’rib yurgan (L.Budagov). Buxoro amirligida qo’rchi o’q-dori omborlarini qo’riqlab turadigan qorovul bo’lgan (A.A.Semenov).

JO’YNAV – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani va Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. Demak, *Jo’ynav* – *“yangi ariq”* ma’nosini anglatadi.

JO’YODOQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Nomning tarkibi ikkita so’z – *jo’y* va *odoq* so’zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *jo’y* so’zi *“ariq”, “kanal”* degan ma’nolarni bildiradi.

Professor T.Nafasov forscha-tojikcha *jo’y* so’zining *“soy”, “kichik daryo”, “irmoq”* kabi ma’nolari ham borligini ta’kidlaydi. Toponimning ikkinchi komponenti – *odoq* so’zi *“oyoq”, “etak”* ma’nosidagi so’z.

Demak, *Jo'yodoq* – “*ariq (kanal) ning etagi, oxiri*” degan ma’noni bildiradi. Qishloq nomiga uning geografik o’rni (ya’ni, ariq (kanal)ning quyi qismida, etagida joylashganligi) asos bo’lgan.

JO’YSAFED – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumani. *Jo’y* – “*irmoq*” va *safed* – “*oq*” ma’nolarini ifodalab, **Jo’ysafed** – “*Oq suvli*” ma’nosini anglatadi.

JO’YSOY – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Forscha **juj** (“kanal”) va o’zbekcha **soy** so’zlarining qo’shilishidan hosil bo’lgan nom.

JO’SHASOY – Ohangaron vodiysidagi daralik. **Jusha** – *yog’ochni* va, ehtimol, *metallni bo’yash uchun ishlatiladigan modda*, o’tmishda og’irlik bilan sotilgan.

K.K.Yudaxin ushbu moddaga yanada aniqroq ta’rif beradi: “**Josho** – *qizil loy*”dir (Киргизско-русский словарь. – М., 1965).

Markaziy Osiyoda, ko’pincha, uchlamchi geologik davrda hosil bo’lgan, jarliklarda uchraydigan har qanday qizil loyni jo’sha deb nomlashgan.

K

KABERLI – qishloq. Toshkent viloyatining Chinoz tumani. Ilmiy geografik adabiyotda *kavir* – “*sho’rxok*”. Qozog’iston va Qoraqalpog’istonda *kabir* deyiladi. *Kaberli* (*keberli*) – “*sho’rxok yer*” degani. Zomin tumanida yerni sho’r bossa, “*kavar boylabdi*” deyishadi.

KADAN – Miyonqolning quyi qismi, Kattaqo’rg’on shahrining shimoliy tomonida 9–10 km. uzoqlikdagi masofada joylashgan yirik qishloqlardan biri.

XV–XVI asrlar vaqf hujjatlarida tilga olinadi. Hujjatda “...Faroxin qishlog’i Samarqand nohiyasida bo’lib, Mazrayi Rimiqliq nomi bilan ma’lum”, – deyiladi.

Ko’rinib turibdiki, qishloq o’rta asrlarda Faroxin nomi bilan mashhur bo’lgan. X.Doniyorov Kadan urug’ nomi ekanligini qayd qilgan. Qashqadaryo viloyatining Muborak tumanida Kadan nomli urug’ bor.

Demak, Kadan urug’i nomi toponim yasalishiga asos bo’lgan. Tarixiy manbalardagi *Kidan* qabilasi nomi keyinchalik Kadan tarzida talaffuz qilingan bo’lsa kerak. 1904–1905-yil aholi punktlari ro’yxatida Jizzax uyezdidagi Sangzor volostiga qarashli *Tangatopdi* qishloq jamoasidagi *Qirqkadan* qishlog’i nomi qayd qilingan (Список населен, 1906).

KALAVOT – Andijon viloyati Izboskan tumanidagi katta qishloq – Chuva-ma o’ramidagi kichik qishloq.

Etnografik adabiyotlarda o’zbek xalqi tarkibida “Kal” urug’i bo’lgani qayd qilingan. Bundan “*Kalobod*” (xalq so’zida “*Kalavot*”) nomi paydo bo’lgan. Farg’ona, Surxondaryo, Samarqandda ham “*Alqishloq*”, “*Beshkal*” qishloqlari bor.

KALVAK – Farg’ona viloyati Qo’qon shahridagi mahalla nomi. Forscha *kalpi* yoki *kalvi* so’zidan olingan bo’lib, “*To’xtash joyi, ko’prik, damba*” kabi ma’nolarni anglatadi. *Ak* – kichraytirish qo’shimchasi sifatida olinsa, **Kalvak** – “*kichik bekat yoki ko’prik oldidagi joy*” nomini bildiradi (Дўсимов, 1977). **Kalvak** so’zining o’zbekcha *befahm, befarosat* ma’nosidan toponim yaratilishi mumkinligi haqiqatdan uzoq.

KALKOVUZ – ariq. Toshkent shahri. 917–936 hijriy (1511–1530)-yilda Abulxayr Suyunch xonning o’g’li Shayboniyxon Kayoniylar sulolasi Kaykavusdan qadimgi Eron shohidan keyin nom qo’yib, bog’ni kengaytirdi; boqqa olib kelgan ariq ham shu nomni oldi. Kaykavus nutqda **Kalkovuz** bo’lgan.

KALLAXO’R – qishloq. Buxoro viloyatining G’ijduvon tumani. *Kalla* – (bu yerda so’yilgan hayvonning boshi), forscha *xo’r, xo’rdan* – “yemoq” hozirgi zamon fe’lining asosi, *Kallaxo’r* – “*bunday taomlarni sevuvchilar yashaydigan qishloq*” ma’nosini anglatadi.

KALLON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi qishloq nomi *“Katta makon”* degan ma’noni anglatuvchi soʻz, – deb izohlaydi. Toponim asli *Kalon* shaklida boʻlib, keyinchalik mahalliy aholining dialektik talaffuzida hozirgi holatga kelib qolgan. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da forscha *kalon* soʻzi *“katta”*, *“ulkan”* kabi maʼnolarni anglatishi haqida maʼlumot berilgan. Qishloqning nima sababdan bunday atalganligi aniq emas. M.M. Avezovning fikricha, uning maydoni katta boʻlganligi sababli shunday nom olgan boʻlishi mumkin.

KALTAMINOR – mahalla. Xorazm viloyatining Xiva shahri. Kalta minor mahallasi 1903-yili tashkil topgan. Mahalla nomi qadimda ham *“Kalta minor”* nomi bilan atalgan. 1903-yilda Mamat Mahram shu hududda machit, madrasa qurdirgan. Machit minorasi balandligiga qaraganda Xiva shahridagi minoralarning eng kaltasi boʻlgan. Shu sababli mahallaga *“Kalta minor”* nomi berilgan. Mahalla toʻrt oʻram, yaʼni toʻrtta elatdan: *“Otchopar”* (chavandozlar yashagan), *“Buzgoʻmar”* (Mamat Mahram qazdirgan hovuz muz saqlaydigan joy boʻlib, yoz kunlarigacha saqlab turilgan), *“Chilla Avliyo”* (bu yerda qadimda bir tup gujum daraxti boʻlib, undan shira oqib turgan va bu shira shifo uchun chilla toshgan goʻdakka surtilgan, goʻdak dori-darmonsiz sogʻayib ketgan), *“Nurli uy”* (bu yerda kecha-yu kunduz shamchiroq, fonuslar yoqilib savdo qilingan) tashkil topgan.

KALTAYOP – qishloq. Xorazm viloyati Urganch va Yangiariq tumanlari. *Kalta* va *yap, yab, yop* soʻzlaridan tashkil topib, Xorazmda *kichkina ariq, kanal* maʼnosini ifodalaydi.

KALTARABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Nom tarkibi ikkita soʻz – *kalta* va *rabot* soʻzlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *kalta* soʻzi forscha-tojikcha soʻz boʻlib, *“qisqa”*, *“boʻyi past”*, *“uzunlik koʻlami qisqa, meʼyoridagidan uzunligi kam”*, degan maʼnolarni anglatadi. Toponimning ikkinchi komponenti – *rabot* soʻzi *“qoʻrgʻon”*, *“qoʻra”*, *“hovli-joy”* kabi maʼnolarni bildiradi.

Yuqoridagilarni eʼtiborga oladigan boʻlsak, *Kaltarabot* – *“uzunlik koʻlami qisqa boʻlgan qoʻrgʻon”* maʼnosini anglatadi. *Boshqa bir talqin*: geografik joy nomi tarkibidagi *kalta* soʻzi urugʻ nomi, etnonim boʻlsa kerak. Oʻzbek xalqi tarkibida *kaltatoy* nomli urugʻ mavjudligi qayd qilingan. Toponim tarkibidagi *kalta* soʻzi *Kaltatoy* urugʻi nomining qisqargan shakli boʻlsa kerak. Shunday boʻlsa, toponim dastlab *Kaltatoyrabot* deb atalgan va keyinchalik qisqarib, *Kaltarabot* nomini olgan.

Demak, **Kaltarabot** – *“Kaltatoy urugʻi vakillari yashaydigan qoʻrgʻon”* maʼnosidadir.

KALTATOY – Jizzax viloyatining Baxmal tumani, Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanlaridagi qishloq. **Kaltatoy** – *oʻzbeklar tarkibiga kir-*

gan “Turk” etnik guruhining urug’laridan biri (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории).

Kaltatoyliklar, o‘z navbatida, mayda urug’larga bo‘lingan: *muazzimini, maxatori, mirzokaltatoy, qanglikaltatoy, kaltatoymashat* va boshqalar. Inqilobgacha kaltatoyliklar Farg’ona vodiysi, Nurota qoyalari va Molguzor tog’larida, Zarafshon daryosining o‘rta oqimida, Surxondaryo hamda Qoratorog’ daryoning yuqori va o‘rta oqimlarida yashagan (O‘zbek sovet ensiklopediyasi. T. 5. – 1974).

KAM – “chuqurcha” ma’nosi bilan toponimlar tarkibida tez-tez uchraydigan geografik termin. Masalan, **Sarikam** “sariq chuqurcha” toponimi – *tog’oldi cho‘qqilaridagi past joy*.

Prof. E.M. Murzayev mazkur so‘zni forscha “*og’iz*”, “*teshik*”, “*dara*” deb hisoblaydi va mazkur komponentlar bilan ko‘pchilik misollarni keltiradi.

KAMANDI – mahalla. Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri. 1980-yillarda shahar hududiga qo‘shilgan. Qadimda shahar sarhadlaridan tashqarida bo‘lgan.

Shahobiddin Abu Abdulloh al-Hamaviy Yoqut, Abu Said Somoniy asarlarida bu qishloq Naxshab atrofida ekanligi qayd etilgan. Yoqut, Somoniy asarida tilga olingan bu qishloqni tarixchilar *Kabandi, Kabanda, Kabinda, Kabindi, Kubindi, Kubinda* tarzida turlicha o‘qishgani ma’lum.

Naxshabliklar nutqidagi bu nomni arab tili tovush tizimiga moslashgan, ba’zan xattotlar buzib ko‘chirishgan. Bu nom hozirgi *Kamandi* qishlog‘ining aynan o‘zi deyishga asos bor.

Ma’lumki, Beshkentariq Kamandi qishlog‘i hududidan o‘tgan, qishloq shu anhor yoqasida bo‘lgani sababli, shunday nomlangan. Nomning tarkibi: *kom+ -an+ diz*. *Kom* – *ariq, anhor*; *-an* qo‘shimchasining qadimiy ko‘rinishi *-in, -on* shaklidir, ma’nosi o‘zbek tilidagi *-li* qo‘shimchasining mazmuniga teng: *kom+ -in, kom+ -on* – *ariqli, anhorli*. Sug’dcha **diz** so‘zining ma’nosi – *qo‘rg‘on, qal’a*. **Komindiz, Komondiz** – *ariqli qo‘rg‘on, anhorli qal’a yoki anhor bo‘yidagi qal’a, ariq yoqasidagi qo‘rg‘on*.

Koson tumanining *Boyterak* qishlog‘i yonida ham *Kamandi* qishlog‘i bor. O‘zbekistonning boshqa hududlarida ham *Kamandi* degan qishloq bo‘lishi tabiiy. *Lagandi, Pakandi, Apardi, Chovdi* kabi qishloq nomlari ham zikrlangan nomga ma’no, atalish, yasalish, tuzilish omili jihatidan to‘la daxldor, ularning barchasi bir davrda yuzaga kelgan.

KAMAR – qishloq. Surxondaryo viloyatining Jarqo‘rg‘on tumani, Farg’ona viloyatining Uchko‘prik tumani. Bu termin ikki ma’noda uchraydi:

1) tog’ qoyalaridagi “*g‘or*”, “*pastlik*”. Bu yerga **Kattakamar, Yerkamar** toponimlari kiradi. **Oqchepkanning kamari** (rivoyatlarga ko‘ra mazkur mehnatga layoqatli g‘orda o‘zining oziq-ovqati bilan Akchepkan – “Oq

plashli” laqabli o’g’ri yashagan). Mazkur termin *kamartash* shaklida ham qo’llaniladi;

2) adirlardagi “*past joy*”, “*yaylov*”. Jizzax viloyatining Zomin tumani Tamtum qishlog’ida ham shunday toponimlar bor: **Sarikamar, Mulla Qoraning kamari** – mazkur yaylovda joylashgan Mulla Qoraning yer uchastkasi.

Prof. E.M.Murzayev va G.K.Konkashpayevlarning fikrlariga ko’ra, turkcha *kamar* so’zi, keng hududda joylashgan va balandlik, jarlik, qiyalik, bir qator tepaliklarda ham uchraydi. Fors tilida *kamar kux* – “tog’ qoyasi”dir (Б.В.Миллер. Персидско-русский словарь. М., 1953. С. 406).

KAMOLON DARVOZASI – Beshyog’och dahasining janubiy qismida bo’lgan. Muhammad Solih bu toponimni Toshkentning Amir Temur davridagi darvozalar ro’yxatida eslatadi. Muallif uni “Kamondaron darvozasi” deb ataydi va etimologiyasi xususida so’z yuritib, darvoza nomi kamondaronlardan, ya’ni Buzuq qabilasi nomidan olinganini ta’kidlaydi.

Yozma manbalarda qayd etilishicha³⁵, Buzuqlar qadimgi turkiy qabila bo’lib, O’g’uzxon avlodiga mansub. Bu haqida u shunday yozadi: “O’g’uzxonning o’g’illari bir kuni to’planib ovga chiqdilar. (Ular) ovda bitta yoy, uchta tilla o’q topib oldilar va O’g’uzxonga keltirib berdilar. (Podshoh) uchchalla katta o’g’illariga yoyni va kichik o’g’illariga esa uchta o’qni (bo’lib) berdi. Katta o’g’illar yoyni uch qismga bo’ldilar. Shu sababdan ularni Buzuq, kichik (o’g’illarini esa) *Uch o’q* atadilar. (Shu bilan birga) Buzuqlarning hukmi Uch o’qlarnikiga qaraganda yuqoriroq bo’lsin, deb qaror qildilar, chunki o’q elchilik va yoy – podshohlikni anglatadi”. S.Qorayevning taxminicha, “*Kamondaron*” yoki “*Kamongoron*” toponimi “*kamon yasovchi ustalar*” ma’nosini bildiradi.

Ya’ni, “kamondaron” so’zi mazkur yerda kamon, o’q tayyorlagan kishilarning yashaganligidan dalolat beradi. Toshkentda kamon yasaydigan ustalar yashagani haqida yozma manbalarda ham qayd etilgan.

Jumladan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida XVI asrda Toshkentda kamon va kamon o’qi yasaydigan ustalarning mahorati butun viloyatga tarqalgani haqida yozilgan³⁶.

Kamolon darvozasi XX asr boshlarigacha saqlangan. Uning atrofida XIX asr oxirida Kamolon-1, Kamolon-2, Charxkamolon-1, Charxkamolon-2 nomli mahallalar bo’lgan. Hozirgi kunda ham bu hududda Kamolon mahallasi va shu nomdagi masjid mavjud.

³⁵ Amir Temur ajdodlari /Fors tilidan tarjima, kirish so’zi va izohlar muallifi Omonulla Bo’riyev. – Toshkent, 1992. – 13-b.

³⁶ Бабур-наме. Записки Бабур / Пер. М.Салье. – Ташкент: Главная редакция энциклопедий, 1993. – С. 21.

KAMONGARON – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. Ma’nosi “*kamon yasovchi ustalar*” demakdir (Qorayev, 1970). Urgut shahridagi Kalongar mahallasi nomi ham yasaliş jihatdan shunga o’xshash. **Kalon** – *ketmon* va **-gar** – kasb-hunar otini yasovchi qo’shimcha, ya’ni *ketmon yasovchi hunarmandlar mahallasi*.

Tadqiqotchilarning boshqa bir manbalarida *Kamon* (yoki kamalak), *kamongar* – “*kamon tayyorlaydigan usta*”, *-on* – ko’plik qo’shimchasi sifatida qayd etiladi.

KAMPIRDEVOR//KAMPIRDUVOL//KAMPIR – VIII–X asrlarda Markaziy Osiyoda qurilgan bir necha qal’a devorlari nomi, nisbatan mashhurlari: 1) Buxoro vohasida; 2) Samarqandda; 3) Jizzax va O’ratepa oralig’idagi Ustrushonada; 4) Farg’ona vodiysida; 5) Sirdaryodan Xo’jakentgacha – Toshkent vohasida. *Kampirdevor* “*eski, qishloq*” sifatida tushuntiriladi.

Boshqa varianti ham bor, unda toponim forscha **kand** – *shahar, okrug* va **parak** – *devor, chegara devori* (barcha tomondan devor bilan o’rab olingan) sifatida qayd etiladi.

KAMPIROBOD – Andijon viloyati Qo’rg’ontepa tumanidagi qishloq. Shu nomli suv ombori ostida qolib keldi (1968), aholisi atrofga ko’chirildi.

Atamaning ma’nosi quyidagicha: Qadimgi sug’d tilidagi “*qand*”, “*kand*” so’zidan bo’lib, “*qal’a*”, “*devor*” ma’nosida keladi. Qadimda shaharlar va yirik qishloqlar himoya devori bilan o’ralgan va “*kand*” deb atalgan. Keyinchalik qadimiy “*qal’a*” devorlari nomiga forscha “*pir*” (*eski, qari*) so’zi qo’shib, “**kandi pir**” – *eski, qadimiy devor* ma’nosida ishlatilgan.

Qoradaryoning tog’ darasidan tekislikka oqib chiqqan joyiga qadimda suv bo’lgich damba, to’g’onlar qurilib, daryo suvi dehqonchilikka olingan. Zamonlar o’tishi bilan bu joy “*Kampir rovo*” (aslida “*Kandi pir rovo*”) nomi bilan atalib kelgan. Arxeologlar bu atrofda ayol shakli tushirilgan yuzi yassi tosh haykalchalar topishgan (xalq og’zida “*kampir tosh*”).

Keyinchalik “*Kampir oboz*” deb ham atalib kelgan (С. Жалилов. *Фарғона vodiysi erlarining suғorилиши тарихидан. – Тошкент: Фан, 1978.*). Qashqadaryo va Surxondaryo tomonlarda “*Kampirtepa*”, “*Kampir chorbog*” degan qishloqlar bor.

KAMCHIK – dovon. Quramin cho’qqisi, Toshkent viloyati Ohangaron tumani. *Kam* – chuqurlik, *-chik* – erkalash-kichraytish qo’shimchasi; balki *kamshik, kemshik* terminlari ostida aynan shu ma’noda kelgandir.

KANBOY – Samarqand shahri yaqinidagi kent, Toshkent tomonga boradigan yo’lda. Bu joy ko’pgina tarixiy kechinmalarning guvohi bo’lgan. “Boburnoma”da 900 (1494–1495)-yil voqealari bayonida Boysunqur mirzo Samarqand taxtiga o’tirgach, Toshkentdan Sulton Mahmudxon bostirib kelgani va Kanboy atrofida ikkala tomon o’rtasida yuz bergan qattiq jangda Boysunqur mirzo g’olib kelgani aytilgan.

KANDA – Fargʻona viloyati Bagʻdod tumanidagi qishloq nomi. N.Oxunov (1989) Kanda – mahalliy gidrografik termin boʻlib, “*kan*” va “*-d+a*” (qoʻshimcha) elementlaridan tarkib topganligini va “tashlama” degan maʼnoni ifoda qilishini taʼkidlaydi. Viloyatdagi *Ahmadkanda*, *Boʻkakanda*, *Kandabuloq*, *Sarjanda* gidronimlarining nomlanishiga shu termin asos boʻlgan. **Kanda** soʻzining “*oʻymoq, kavlamogʻ*” degan maʼnosi ham bor (З.Дўсимов, 1977).

KANDIR – Qurama choʻqqisidagi dovon, (Toshkent viloyati). Zahiriddin Boburda “**kandirlik doboni**” sifatida uchraydi (“Boburnoma”. – T., 1960). **Kandirsoy** – Qurama choʻqqisi qoyasidan oqadigan soy, mazkur toponimlarda *kandir* komponenti – yovvoyi, koʻp yillik paxtasimon oʻsimlik.

KANDIRDOVON – dovon. “Boburnoma”da *Kandirlik doboni* deyilgan. **Kandir** – *tevarak atrofda yovvoyi kandir oʻsimligi borligidan nishona*. Yongʻoq daraxti bir joyda gʻuj boʻlib oʻsgan joy yoki yongʻoq koʻp soy *Yongʻoqli* deb atalgan. Jiyda daraxti koʻp oʻsgan joy va orol *Jiydali* deb nomlangan. Yulgʻun butasi koʻp oʻsgan joy, soy esa *Jingʻilsoy* deb nom olgan.

KANDIRLIK DOVONI – Qurama tizmasidagi dovon. Fargʻona vodiysi bilan Toshkent viloyati oʻrtasida hozir ham shu nomda. Hozirda ushbu dovondan oqib tushadigan Ohangaron daryosining soʻl irmoqlaridan biri *Kandirsoy* deb ataladi.

Zahiriddin Bobur “Boburnoma”da Movarounnahr voqealari bayonida bir necha marta Kandirlik dovonidan oʻtganini yozgan. “Qosimbekni Toshkandga xon (Sulton Mahmudxon) qoshigʻa yiborib, Andijon ustiga yurmakni istidʻo qilildi (lozim topildi). Xon ham cherik tortib, Ohangaron julgasi (vodiysi) bila kelib, Kandirlik dobonining tubiga tushganda men ham Xoʻjanddin borib, xon dodamni koʻrdim. (Soʻngra) Kandirlik dobonini oshib Aysi tarafigʻa tushuldi”, deb yozilgan mazkur asarda 903/1497–1498-yil voqealari bayonida (B. 64).

KANDIRSOY – Qurama togʻlarining shimoliy yonbagʻridan oqib tushadigan soy.

KAPA – qishloq. Andijon viloyatining Jalaquduq tumani. *Kapa* – kulba; ehtimol etnonim; masalan, qoraqalpoq qabilalari va urugʻlari orasida qirgʻizlar Kepe etnonimiga ega va turkiy xalqlarning qabila nomlari koʻpincha bir-biriga toʻgʻri keladi. Masalan, **Kapasaray**, **Kapayangi**. Shuningdek, Samarqand viloyatining Poyariq tumanida ham shunday qishloq borligi qayd etilib, S.Qorayev “*kapa*” soʻzi “*chayla*” maʼnosidan tashqari, biron urugʻ nomini bildirsa kerak, degan fikrni bildiradi (Қораев, 1978).

KAPA QISHLOQ – Andijon viloyati Jalaquduq tumaniga qarashli eski qishloq nomi. Daryolarga yaqin kichik vodiylar ommaviy ravishda oʻzlashtirilmasdan oldin qalin oʻsgan qamishzorlar qirgʻoqlarida yakka oilalarning vaqtincha kapa tikib oʻtirgan xonadonlari boʻlgan. Yerlar oʻzlashtirilishi tezlashgan sari kapa atrofida qishloqlar paydo boʻlgan (“*Jiyda kapa*”, “*Norin kapa*”

va boshqalar). Jalaquduqqa tobe “*kapa*” qishloq qadimgi Oqbo’ra daryosining quyi oqimida – qamishzorlar qirg’og’ida paydo bo’lgan eski qishloqdir. Bu so-biq “Paxtakor” jamoa xo’jaligi tarkibida edi.

KAPASAROY – qishloq. Farg’ona viloyatining Dang’ara tumani. Kapa – “*kulba*” va *saroy* so’zlari qo’shilishidan iborat bo’lib, bu yerda taniqli o’zbek urug’i ma’nosi ifodalangan.

KAPAYANGI – qishloq. Farg’ona viloyatining Beshariq tumani. **Kapa** – “*kulba*” va *yangi* so’zlari bu yerda fors tiliga xos bo’lgan so’zlarning teskari tartibi.

KAPPON – Namangan shahridagi Yangiariq kanalidan suv olib, Naman-gan tumaniga oquvchi ariq nomi. **Kappon** so’zi fors-tojikcha bo’lib, “*don, g’alla bozori*” degan ma’nolarni anglatadi³⁷. Aslida, **kappon** so’zi “*og’ir nar-salar tortiladigan bir pallali ulkan tarozi*”ni anglatgan. Kappon g’alla bozoriga o’rnatilib, unda bir necha qop g’alla tortish mumkin bo’lgan. Keyinchalik shunday tarozi o’rnatilgan, usti tim don bozori, g’alla bilan savdo qilinadigan rasta ham kappon deb atalgan. Hozir bozorda, umuman, g’alla sotiladigan joy kappon deyiladi³⁸.

Demak, “*bir pallali ulkan tarozi*” ma’nosini anglatuvchi kappon so’zi til taraqqiyoti davomida metonimiya asosida “*don bozori*” tushunchasini ham anglatadigan bo’lgan. Gidronimga ana shu kappon so’zi asos bo’lgan. Ariq Namangan shahridagi kappon, ya’ni don bozori hududidan oqib o’tganligiga ko’ra shunday nomlangan. Anglashiladiki, ariq o’zi oqib o’tgan hududga, ya’ni kappon bozoriga nisbat berish asosida nomlangan.

KAPTARUYA – joyning nomi. Andijon viloyatining Xo’jaobod tumani. *Kaptar* va *uya* so’zlarining qo’shilishidan hosil bo’lib, *Kaptaruya* – *kaptarlar uyasi* ma’nosini anglatadi.

KAPTARXONA – Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Ilgari-lari xon va zodagonlarning kaptar boqiladigan binolari bo’lgan. Kaptarlar-ga kaptarboqarlar qarab turgan. Bundan tashqari, qadimiy diniy e’tiqodga ko’ra pari ko’pincha kaptar ko’rinishida tasavvur qilingan. Dev-pari ko’ri-nadigan joy “kaptarxona” deb atalgan bo’lishi mumkin (Qorayev, 1978). Bulung’ur tumanida ham *Kaptarxona* nomli qishloq bor. Xona topoleksema-si o’zak (asos)dan anglashilgan ish-harakatga mo’ljallangan joy ma’nosini bildiruvchi ot yasaydi. Toponimikada esa, o’zakdan anglashilgan predmet mavjudligini anglatuvchi nom yasaydi. Masalan, *Shoxolxona* (Oqdaryo), *Xirsxonasoy* (Urgut), *Gavxonasoy* (Bulung’ur), *Bovlixona* (Samarqand) kabi. Shuningdek, bu topoleksema ishtirokida yasalgan *Xosxonasoy* (Bulung’ur),

³⁷ O’zbek tilining izohli lug’ati. T. 1. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 368.

³⁸ O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – B. 447.

Qalandarxona (Samarqand shahri), *Damxosxona* (Samarqand tumani) kabi nomlar ham bor.

Shuningdek, mazkur toponim Surxondaryo viloyatining Denov, Termiz tumanlari, Farg'ona viloyatining Farg'ona tumani va boshqa hududlarda ham uchraydi. *Kaptarxona* majoziy ma'noda – odamlar abadiy kelib ketadigan joy; – *bu dunyo kaptarxona* – bu dunyo kabutar sifatida (odamlar kelib ketishaveradi).

Demak, bu nom Respublikamizda keng tarqalgan bo'lib, toponimik adabiyotlarda ikki xil ma'noda izohlanadi. Birinchidan, ilgarigi zamonlarda xon va amaldorlarning kaptar boqiladigan binolari joylashgan qishloqlarga shunday nom berilgan. Ikkinchidan, diniy e'tiqodga ko'ra dev, pari va sanamlar ko'rinadigan joylar shunday nomlangan.

KAPTARXONA MAHALLASI – Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. Kaptarxona – kaptarlar turadigan in, uy. Hudud Xiva xoni yashab o'tgan maskanning bir bo'lagi, Ichon-qal'a obidalari atrofini o'rab olgan. Rivoyat qilishlaricha, Xiva xoni Muhammad Feruzning davrida uning sevikli ayoli qattiq betob bo'lib qoladi. Xon tabiblari unga kaptar go'shti iste'mol qilishni tavsiya qiladi. Shu qal'a atrofida joylashgan bitta xonadondan kaptar olib kelishib, uni ayolga yediradilar va ayol sog'ayadi.

Shundan so'ng xon Feruzning amri bilan shu hududda kaptar boqish uchun maxsus joylar qurdirilib, kaptar boqadigan maxsus odamlar yollanadi va barcha xonadonlarda kaptarlar boqilishi buyuriladi.

Shu tariqa mahallaning nomi azal-azaldan Kaptarxona nomi bilan atalgan. Kaptar uchiradigan minoralarning bir qismi hozirgacha mahalla hududida saqlanib qolgan. Mahalla 1992-yilda tashkil qilingan.

KARVOZBOF – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani. Forscha *karbos* – qo'l san'atlari ishlab chiqaradigan qo'pol paxta matoni; *bof*, boftan (to'qimoq) – hozirgi zamon fe'lining asosini tashkil etib, **Karbosbof** – *to'quvchi, karbos to'qish bo'yicha mutaxassis*. **Karvazbaf** (*Karbosbof*) – *bunday to'quvchilar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

KARIMBOBO – Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq va mahalla nomi. **Karim** so'zi arabchada – *ochiq qo'lli, himmatli, saxiy* degan ma'noni bildirsa, toponimlar tarkibida ko'p uchraydigan **bobo** – *katta ota, otaning otasi* demakdir, ko'pincha, *ulug', ulkan, mo'tabar, aziz* kabi ma'nolarda ishlatiladi.

KARKIDON – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumani. Quvasoy (Farg'ona viloyati) daryosidagi Karkidon suv ombori. Markaziy Osiyoda Karkidonlar bo'lmagan. Demak, toponim Karkidon bilan bog'liq emas.

KARMANA – Navoiy viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi viloyatning janubi-sharqiy qismida, Zarafshon daryosi vohasining

markazida, daryoning quyi qismi sohilida joylashgan. 2003-yilda Navoiy tumani nomi Karmana tumani deb o'zgartirildi va Karmana shahri tuman markazi sifatida belgilandi.

Karmana nomining Karmina talaffuzi ham bor. Akademik A.Muhammadjonovning yozishicha, shahar nomi sug'd tilida *Xarmana* – “katta saroy” ma'nosiga ega. Muhammad Narshaxiy o'zining “Tarixi Buxoro” asarida yozishicha, Buxoro vohasining sug'orma dehqonchilik yerlari Karmina hududidan boshlanadi va u vohaning dehqonchilik rivojlangan rustoqlaridan biri bo'lgan.

O'rta asr yozma manbalarida *Karmina rustoqi* ba'zan *Yasir* nomi bilan ham tilga olinadi. M.Narshaxiyning ma'lumoti bo'yicha, Buxoro bilan Karmina oralig'i 14 farsang (98–112 km) uzunlikka ega bo'lgan. Karmana shahrining qadimgi nomlaridan yana biri – *Bodiyai xurdak*. Tojik tilida *bodiya* so'zi – “cho'l, sahro”, *xurdak* – “kichkina” ma'nosini ifodalaydi. *Bodiyai xurdak* – “kichik cho'l, kichik dasht” demakdir.

Tarixiy manbalarda, jumladan, “Boburnoma”, “Shayboniynoma”da *bodiya* so'zi “cho'l, biyobon, dasht” ma'nosida qo'llanilgan. “May, sharob” ma'nosidagi *boda* so'zi ham bor. Balki, shu ma'noda Narshaxiy “Tarixi Buxoro” asarida *Bodiyai xurdak* nomini “kichik ko'za” deb izohlagan. Aslida *Bodiyai xurdak* nomining “kichik cho'l, dasht” degan ma'nosi haqiqatga yaqinroqdir.

Karmana so'zining semantikasi noma'lum, u qo'shimcha etimologik tadqiqotlarni talab qiladi. Tuman hududida me'moriy yodgorliklardan Mir Said Bahrom maqbarasi (XI asr), Qosim Shayx xonaqosi (XVI asr), Raboti Malik karvonsaroyi va sardobasi (XI asr) saqlangan. Buxoro amirligi davrida (1753–1920) Karmana alohida imtiyozli beklikka ajratilib, u Buxoro amirining valiahdi tomonidan boshqarilgan. Jumladan, Amir Abdulahad va Said Olimxonlarning qarorgohlari Karmana shahrida bo'lgan.

Tuman ma'muriy markazi – Karmana shahri (1979-yildan).

KASBI – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman nomiga asos bo'lgan *Kasba*, *Kasbi* shahrining xarobalari Qarshi shahridan 35 km janubi-g'arbda joylashgan. Arxeologik manbalarga ko'ra, 589-yil sosoniylar sarkardasi Bahrom Cho'bin turkiy qavmlar ustidan zafar qozonib, *Kasbi* qal'asini egallagan. Milodiy X–XII asrlarda Kasbi shahri rivojlangan, manbalarga ko'ra, X asrda hatto Nasafdan ham katta shahar bo'lgan.

Shahar Buxoro – Nasaf – Termiz karvon yo'lida joylashganligi tufayli yirik savdo markaziga aylangan. Mo'g'ullar istilosi (XIII asr) natijasida vayron bo'lgan. Shahar o'rta asr arab geograflari Istaxriy, Abdulkarim as-Samoniyy, Yoqut Hamaviy asarlarida *Kasba* nomi bilan qayd qilingan. Tarixiy manbalarda Kasbi hududiy jihatdan Nasaf shahridan ham kattaligi qayd qilingan. Kasbi nomi vaqf hujjatlarida uchraydi.

T.Nafasov *Kasbi* nomiga “*qasaba* so'zi” asos bo'lgan, deb taxmin qilgan. Olimning yozishicha, bu so'zning ikki ma'nosi bor: birinchisi, *katta qishloq*,

kichik shahar; ikkinchisi, *g'arov, qamish*. Ana shu ma'nolari bilan u tojik tilining X–XIX asrlar o'tmishida qo'llanilgan. Kasbi shahri Qashqadaryoning quyi oqimida joylashganligi, ya'ni geografik o'rnini hisobga olib, nom ma'nosini *qamish o'sgan joy*, deb izohlash mumkin.

Tuman ma'muriy markazi – Mug'lon shaharchasi (2009-yildan). Tilshunos olim D.Abdurahmonov shaharcha nomiga mo'g'ul etnonimi asos bo'lgan, deb hisoblaydi. Darhaqiqat, mutaxassislar tomonidan mo'g'ul nomli turkiy qabila borligi aniqlangan. Shu sababdan, Mug'lon nomining ilk shakli *Mo'g'ulon*, "*on*" – ko'plik qo'shimchasi.

KASOVLI – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq. Qo'ng'iro't qabilasining bir shoxobchasi *Kesavli* deb atalgan (tamg'asi kosov shaklida bo'lgan).

KAT – sug'diy kalima. O'zbekcha *qo'rg'on*, arabcha *qal'a* so'zi sug'd tilida kat atalgan. Hozirgi tepalik o'rnida IX–X asrlarda ulkan, mahobatli qo'rg'on bo'lgan. Bu qo'rg'on katta boy, badavlat kishi tomonidan qurilgan, tevaragida xandaq qazilib, suv bilan to'ldirib turilgan, shu tariqa qo'rg'on tashqi dushmandan qo'riqlangan, yoz issig'ida mo'tadil iqlim yaratilgan.

Shuni qayd qilish kerakki, sug'd tilida *qo'rg'on* ma'nosi bir o'zakdan hosil bo'lgan ikki so'z bilan bayon qilingan: *kat, kent*. Kelib chiqishi bir bo'lib, ma'nosi va vazifasi yaqin bo'lgan bu ikki so'z eroniy tilli aholi o'rtasida *kad, kat* tarzida, turkiy tilli aholi nutqida *kend, kent* tarzida bo'lgan. Bunday farqlanish X asrlardayoq yuz bergan.

XI asrning buyuk tilshunosi M.Koshg'ariyning yozib qoldirishicha, "kend-shahar o'g'uzlar va ular bilan yaqin turuvchilar nazdida qishloq. Ko'pchilik turklar nazdida viloyatdir. Kunchiqar tomondagi har bir shaharga *ken* deytilar. Bu so'z *kendning* qisqarganidir". *Kend* – qadimiyroq, undan *kent* shakli yuzaga kelgan. M. Koshg'ariyning izohidan shu narsa ma'lum bo'ladiki, *kend* so'zi *shahar, qishloq* nomlari tarkibida bo'lgan, sug'diy nomlar ommaviy qo'llangan, viloyatlar ham shahar yo qishloq nomi bilan yuritilgan.

Kad, kat shakli ancha qadimiy bo'lgan. *Kend, kent* shakli esa birmuncha so'nggi davrlarga xos bo'lgan. Asrlarda yaratilgan arabiy, forsiy yodnomalarda qayd qilingan qishloq nomlari faqat *kad, kat* so'zi bilan yasalgan. Zarafshon va Sirdaryo bo'ylarida *kad, kat* so'zli qishloq nomlari, ayniqsa, ko'p bo'lgan. X asr tarixnavisi Istaxriy asarlarida zikr qilinishicha, Ohangaron vodiysida 14 ta, Chirchiqda 27 ta qishloq nomi tarkibida *kad, kat* so'zi bo'lgan, shularning 21 tasi *kat* tarzida bo'lgan. *Kat* nomi *qo'rg'on, ravot, qal'a* nomlari bilan ma'nodosh.

Odatda, qo'rg'on yoki shunga o'xshash nomlanadigan maskan ma'lum bir hududda yolg'iz, bitta bo'lsa, shu narsaning nomini bildirgan so'zning o'zi uning maxsus otiga aylanadi. *Kat* – *kat, qal'a* – *Qal'a, qo'rg'on* – *Qo'rg'on, rabot* – *Rabot*. Agar nomlangan narsa ikki va undan ortiq bo'lsa, bu so'zga boshqa

YIL2836
bir soʻz yoki soʻz yasovchi qoʻshimcha qoʻshilib, yangi nom yaraladi: *qoʻrgʻon* – *Kattaqoʻrgʻon*, *Balandqoʻrgʻon*, *Oqqoʻrgʻon*, *Toshqoʻrgʻon* yoki *Qoʻrgʻoncha*, *Qoʻrgʻonak*. Kat deb atalgan qoʻrgʻon ham shu hududda yagona boʻlgan, unga tenglashadigan boshqa qoʻrgʻon boʻlmagan.

KATQALʼA – qishloq. Xorazm viloyatining Shovot tumani. Forscha *kat* – “uy”, “*aholi punkti*”, Xorazmda dasht oraligʻida devor (yoki devor) bilan oʻralgan joy, hattoki, bu makonning ichida hech narsa boʻlmagan boʻlsa ham *kat* deb atalgan. (B.B.Бартольд. Сочинения, т. II, ч. I. С. 209).

KATPUT – Fargʻona viloyatining Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Toponim tarkibidagi *kat* termini Yevroosiyo materigida eng keng tarqalgan va qadimgi iboralardan boʻlib, “Avesto” va qadimgi sugʻd yozuvlarida tilga olinadi. *Uy*, *boshpana*, *qishloq*, *shahar* kabi maʼnolarini anglatadi. *Put* iborasi – *yoʻl*, *soʻqmoq*, *koʻprik* kabi maʼnosida ishlatiladi. **Katput** – *yoʻl boʻyidagi qishloq* demakdir.

KATTA ARABLAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Arablar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Arablar* deb oʻzgartirilgan. Toponim tarkibi ikkita soʻz – *katta* va *arab* soʻzlaridan iborat.

YIL2836
Uning birinchi komponenti – *katta* soʻzi “*ulkan*”, “*zoʻr*” degan maʼnolarni bildirgani holda qishloq joylashgan hududning koʻlamini (kattaligini) anglatadi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *arab* soʻzi esa xalq nomi, etnonim. –*lar* qoʻshimchasi koʻplik affiksidadir. Demak, **Katta Arablar** – “*arab xalqi vakillari yashaydigan katta qishloq*” deganidir.

KATTA ASTARBOF – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Astarbof* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Astarbof* nomiga oʻzgartirilgan.

Mahalliy aholi toponimni “*qishloqda boʻz toʻqiydigan asbob yasalganligi uchun shunday nomlangan*”, deb izohlaydi.

YIL2836
Toponim tarkibi uchta soʻz – *katta*, *astar* va *bof* soʻzlaridan iborat. Apellyativning ikkinchi komponenti – *astar* soʻzi *koʻrpa* yoki *kiyimning ichki qavatidagi matoni* bildiradi. Uning uchinchi komponenti – *bof* soʻzi esa forscha-tojikcha *bofanda* – “*toʻquvchi*”, “*kosib*” soʻzining qisqargan shakli. Demak, **Katta Astarbof** – “*astar toʻquvchi hunarmandlar yashaydigan kattaroq aholi manzilgohi*” maʼnosini anglatadi.

KATTA BESHRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Beshrabort* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Beshrabort* deb oʻzgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta soʻz – *katta*, *bes* va *rabot* soʻzlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *katta* soʻzi qishloqning koʻlami keng, maydoni kichik

komponentli qishloqqa nisbatan kattaroq ekanligini bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *besh* soʻzi sonni, 5 raqamini bildiradi. Uning uchinchi komponenti – *rabot* soʻzi “*qoʻrgʻon*”, “*qoʻra*”, “*hovli joy*” kabi maʼnolarni bildiradi. Demak, **Katta Beshrabot** – “*beshta katta qoʻrgʻon*” yoki “*beshta kattaroq turar joy*” degan maʼnolarni anglatadi.

KATTA QUMRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Qumrabot* deb atalgan.

2006-yil 29-iyulda *Katta Qumrabot* deb oʻzgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta soʻz – *katta*, *qum* va *rabot* soʻzlaridan iborat. Apellyativning ikkinchi komponenti – *qum* soʻzi esa qattiq minerallar va togʻ jinslarining sochiluvchan mayda donachalarini bildiradi. Baʼzan, *qum* termini *qumli choʻl* maʼnosida ham ishlatiladi. Apellyativning uchinchi komponenti – *rabot* soʻzi “*qoʻrgʻon*”, “*qoʻra*”, “*hovli joy*” kabi maʼnolarni bildiradi.

Demak, **Katta Qumrabot** – “*qumlikdagi katta qoʻrgʻon*” maʼnosini anglatadi.

KATTA OQRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Oqrabot* deb atalgan.

2006-yil 29-iyulda *Katta Oqrabot* deb oʻzgartirilgan. Xalq etimologiyasiga koʻra, qishloq hududidan oquvchi ariqlarning suvi tiniq, shaffof boʻlganligi sababli shunday nomlangan.

Apellyativning tarkibi uchta soʻz – *katta*, *oq* va *rabot* soʻzlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *katta* soʻzi “*ulkan*”, “*zoʻr*” degan maʼnolarni bildirgani holda qishloq joylashgan hududning koʻlamini, uning oʻlchamini (kattaligini) anglatadi. Uning ikkinchi komponenti – *oq* soʻzi esa, M.M.Avezovning fikricha, qavm nomi, etnonim. S.Qorayev shu nomdagi qavm mavjudligini qayd qilgan. Apellyativning uchinchi komponenti – *rabot* soʻzi “*qoʻrgʻon*”, “*qoʻra*”, “*hovli joy*” kabi maʼnolarni bildiradi. Demak, **Katta Oqrabot** – “*oq qavmi vakillari yashaydigan kattaroq qoʻrgʻon*” maʼnosidadir. Qarang: **Gulrabot**.

KATTA SAROY – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Saroy* deb atalgan.

2006-yil 29-iyulda *Katta Saroy* deb oʻzgartirilgan. Toponimning asosini tashkil qilgan *saroy* soʻzi urugʻ nomi, etnonim. 92 boʻli oʻzbek qavmlaridan biri *saroy* deb atalgan. Bu qabila vakillari, asosan, Zarafshon vodiysi, Jizzax hamda Andijon viloyatlarida yashagan. Maʼlumotlarga koʻra, Saroy qabilasining *chemsaroy*, *qoʻngʻirotsaroy*, *jomonsaroy*, *chirgʻizsaroy*, *mojorsaroy*, *oltintamgʻalisaroy*, *qipchoqsaroy*, *jolongʻochsaroy* (*yalangʻochsaroy*) kabi tarmoqlari bor.

Demak, *Katta Saroy* – “*saroy urugʻi vakillari yashaydigan katta qishloq*” maʼnosini ifodalaydi.

KATTA XO'JALAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Xo'jalar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Xo'jalar* deb o'zgartirilgan.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, *Xo'jalar* – “boy-badavlat kishilar yashaydigan joy” ma'nosida. Toponim tarkibidagi *xo'ja* so'zi aslida forscha so'z bo'lib, “xo'jayin”, “boshliq”, “sohib” degan ma'nolarni anglatgan. Bu ma'no zamirida *xo'ja* so'zining bir qancha ma'nolari paydo bo'lgan.

Qozoq va qirg'iz tilida eski usuldagi maktab o'qituvchisini *xo'ja* deyishgan. Ko'pgina xalqlarda diniy ruhoniylar, mullani *xo'ja* so'zi bilan atashgan.

Markaziy Osiyoning ayrim xalqlarida yoshi ulug' kishi, oqsoqol, oila boshlig'i, er kishini *xo'ja* so'zi bilan ifodalashgan. Bu so'zning “janob”, “mulk egasi”, “jasoratli odam”, “tabib” ma'nosi ham bor.

Ba'zi mamlakatlarda *xo'ja* so'zi faxriy unvonni ham anglatgan. *Xo'jalar* o'tmishda ijtimoiy tabaqa hisoblangan, shu bois jamiyatdagi ma'lum bir imtiyozlarga ham ega bo'lganligi manbalarda qayd qilingan.

Shuni ta'kidlash lozimki, ba'zi turkiy xalqlarda *xo'ja* qavmi urug', qabila maqomida ham bo'lgan. Qoraqalpoq xalqi, o'zbeklarning Laqay qabilasida *Xo'ja* degan urug', urug' bo'limi borligi aniqlangan. *Xo'ja* so'zli aholi maskanlarining ko'pchiligi anhor, ariq, daryo bo'yida, katta yo'l yoqasida, dehqonchilik uchun qulay yerlarda, yirik qishloqlar yaqinida joylashgan.

Demak, **Katta Xo'jalar** – “*xo'ja qavmiga mansub kishilar yashaydigan katta qishloq*” ma'nosini anglatadi.

KATTA BAYOT – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumani. Bayat (bayot) – turkman, ozarbayjon, o'zbek xalqlarining tarkibiga kirgan turk-o'g'uz qabilalaridan biri. 1920-yili aholining ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistondagi Bayat qabilasi vakillari Buxoro atrofi va Qorako'l tumanida yashagan.

KATTABULOQ – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumani. *Katta va buloq* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

KATTAKUBA – Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *katta* va *kuba* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. *Kuba* – etnonim.

KATTAQAYNAR – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. *Katta* va *qaynar* so'zlari qo'shilib hosil bo'lgan.

KATTAQANGLI – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Qanglilar haqidagi dastlabki ma'lumotlar eramizdan avvalgi II asrga oid Xitoy solnomalarida uchraydi. Tarixiy manbalarda *kanga*, *qangar*, *kangeres*, *qanli*, *qangli* shakllarida tilga olinadigan ushbu qabila tarixi birmuncha keng o'rganilgan. Rashiddin “qangli” so'zining turkiy “arava” ma'nosida ekanligini ko'rsatib o'tgan. Bu xalq etimologiyasidir. Olimlar “qang” so'zini turkiy

va tungus-manjur tillarida saqlanib qolgan “*daryo, suv*” ma’nosidagi soʻz (qadimgi hind-yevropa tillarida ham shu ma’noda qoʻllanilgan) ekanligini hamda Sirdaryoning oʻrta asrlardagi nomi *qang* bilan bogʻliqligini koʻrsatishadi.

Qangli soʻzi *qang* – daryo, *-li* esa ma’lum bir xalqning shu daryo boʻyida yashovchilar ekanini anglatadi (Nafasov, 1988). Qangli qabilasi 92 bovl oʻzbek qabilasi roʻyxatining qariyb barchasida uchraydi. Qanglilar tarixi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar mazkur qabila vakillari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Toshkent, Mirzachoʻl, Fargʻona va Zarafshon vohalarida yashaganliklarini tasdiqlaydi. Toshkent vohasida yashagan qanglilar Niyozbek, Toʻytepa, Oqjar, Gʻoyibota, Zangiota, Qoʻshqoʻrgʻon boʻlimlarida istiqomat qilganlar. 1920-yilgi aholi roʻyxatiga koʻra, Jizzax yaqinidagi Zomin tumani Qangli va Chambil qishloqlarida ham ushbu qabila vakillari yashaganlar.

Hozirgi kunda Gʻallaorol tumanidagi Qangli, Shirkonli qishloqlarida, Ishtixon, Jomboy, Kattaqoʻrgʻon, Oqdaryo tumanlarida (Samarqand viloyati), shuningdek, Xatirchi (Navoiy viloyati), Hazorasp (Xorazm viloyati), Amudaryo (Qoraqalpogʻiston) tumanlarida ham qanglilar yashashadi. Zomin, Jizzax, Gʻallaorol tumanlarida, Fargʻona vodiysida hamda Toshkent vohasida qanglilarning *sariq (sari)*, *qora (qoratoʻnli)*, *oq (oqtoʻnli)*, *koʻk (koʻktoʻnli)* va *qizilqangli* kabi yirik boʻlinmalari yashashadi.

Sariq va qora qanglilar, oʻz navbatida, bir necha guruhlariga boʻlinadi: **Sariq qanglilar** – *qoʻshtamgʻali, orishli, jaytamgʻali, bolgʻali*; **Qoraqanglilar** – *taraqli-irgʻoqli, quyushqonli, qoraqizlarga* boʻlinadi. Qanglining yana bir qator urugʻlari boʻlib, ular Janubiy Tojikiston tumanlaridagi Qatagʻonlar tarkibida ham uchraydi (Karmisheva, 1976).

Ushbu qabila Oʻzbekiston davlatchiligi tarixida oʻziga xos oʻringa ega. Miloddan avvalgi III asrdan milodiy III asr oʻrtalariga qadar yashab kelgan Qang davlatiga asos solgan qanglilar hozirgi paytda oʻzbek xalqining yirik qabilalaridan biri hisoblanadi.

KATTAQOʻRGʻON – Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumani markazi. Samarqand viloyatidagi yirik shaharlardan biri.

Toponimist E.M.Murzayev mazkur toponimni “**kanta**” (sak tilidagi “*qazilgan, devor bilan oʻralgan joy*”); **kat** – “*shahar, bosh shahar*”; **qoʻrgʻon** – *tepalik yoki tepalikdagi istehkom*” soʻzlaridan hosil boʻlgan, deydi (Murzayev, 1957).

Lekin mazkur nomni turkiy **katta** – “*ulkan, yirik*” va **qoʻrgʻon** – “*qalʼa, istehkom*” soʻzlaridan yasalgan deyish toʻgʻri. Bu shahar asoschisi Farhodbiy otaliq faoliyati bilan bogʻliqlikda ham koʻrinadi. Toponimiyada “qoʻrgʻon” soʻzi bilan yasalgan nomlar juda koʻp uchraydi. Turkiy tildan bir qator hind-yevropa tillariga oʻzlashtirilgan qoʻrgʻon, yaʼni “*qalʼa, istehkom*” termini bilan yasalgan toponimlar Yevroosiyodan Tinch okeanigacha, Shimoliy muz okeanidan Hind okeanigacha boʻlgan hududlarda keng tarqalgan (Murzayev, 1984).

KATTAQO'RG'ON SUV OMBORI – Mahalliy aholi tilida Kattaqo'rg'on hovuzi. Ushbu inshoot O'zbekistonda qurilgan shu turdagi gidroobyektlarining birinchisi bo'lganligi uchun "O'zbekiston dengizi" deb ham nom olgan.

Ushbu suv ombori qurilishining birinchi bosqichi 1940-yil 25-fevralda boshlanib, 1941-yilning 12-avgustida tugallangan va bu davrda inshoot 120 mln. metr kub suv hajmiga ega bo'lgan. 1941-yilda boshlanib, qolgani urush tufayli suv omboridagi qurilish ishlari to'xtab qoladi. Faqat 1946-yil mayidan bu yerdagi ishlar yana davom ettiriladi. 1952-yilga kelib, suv omboridagi ishlar asosan tugallanadi va bu qo'shimcha tarzda 67 ming gektar yerini sug'orish imkonini beradi. 1962-yil Kattaqo'rg'on suv ombori qurilishining uchinchi navbati boshlandi. Qurilish tugashi bilan 1 milliard metr kub miqdorda suv to'plash imkoniyati tug'iladi. Suv omborining uzunligi 22 km., eni 12 km.dir (Tagiyev, 1973). Mazkur suv omborining nomlanishida uning Kattaqo'rg'on shahri yaqinida qurilganligi asos bo'lgan.

Kattaming va Kichikming (Katta ming yoki Kichik ming) – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloqlar. Ishtixon tumanida *Minglar* qishlog'i, Jizzax viloyatining G'allaorol tumanida *Mingqishloq* toponimlari bor. "*Ming urug'iga mansub kishilar yashaydigan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi. Minglar XIX asrda Zarafshonning janubi-sharqida, Buxoro, Toshkent, Hisor, Xiva, Qo'qon va Balx hududlarida yashaganlar.

KATTATAGOB – soy. Navoiy viloyatining Nurota tumani. *Tagab* – geografik termin, masalan: "Boburnoma"da *tagob* – "o'zan", "*daryo vodiysi*", "*qirg'oq*" ma'nolarida uchraydi.

Y.G'ulomovning fikriga ko'ra, Farg'ona va Buxoroda yer tagidan suv chiqadigan joyni *tagob* deb atashgan. Zarafshon vodiysida esa qaysidir bir daryoga bo'ysunadigan, masalan: *Tagobi nahri Qorasuv* – "*Qorasuv daryosidan sug'oriladigan joy*" ham **tagob** deb nomlangan.

KATTACHEK – qishloq. Namangan viloyatining Uchqo'rg'on tumani. *Katta* va *chek* ("yer ishlari") so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

KAVARZOR – Samarqand yaqinidagi qishloq. Kavar qovunga o'xshab uzun palak otib o'sadigan o'simlik, kovul ham deyiladi; *Kavarzor* – "*kavar*" (kovul) *ko'p joy*" ma'nosini anglatadi.

KAVKAZ – qishloq. Toshkent viloyatining Piskent tumani. **Kavkazovul, Kavkazqishloq** millatidan qat'i nazar, Kavkazdan kelgan odamlar (turklar – mesxeti turklari, qorachoylar, osetinlar, cherkeslar va boshqalar) kavkazliklar deyilgan.

KAVSAR – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumani. Bizningcha, bu yaqin atrofdagi suv manbai – mazali suvli buloq nomi edi. *Kavsar* "jannat manbasi"dir. Asli biron suv – buloq yoki ko'l nomi bo'lsa kerak. **Kavsar** – "*jannat bulog'i*" ma'nosini anglatadi (Qorayev, 1978).

KAYKOVUS KANALI – Boʻzsuvning oʻng qirgʻogʻidan suv olgan. Kaykovus kanalidan oʻng va chap tomonga 13 ta ariq suv oladi. Kaykovus kanali hozirgi Olmazor va Shayxontohur tumanlari hududlaridan oqib oʻtadi. Kaykovus kanali qadimgi ariqlardan boʻlib, uning qazilgan vaqti oʻrta asrlarga toʻgʻri keladi. Mazkur ariq haqida yozma manbalarda ham maʼlumotlar uchraydi. Jumladan, Muhammad Solihning “Tarixi jadidayi Toshkand” asarida ariq nomiga daxldor shunday rivoyat keltiriladi: “Kaykobus va podshoh Salor zamonlarida Kaykobusning buyrugʻi bilan shahardan uch farsax yerda Farrak daryosining Bandi podshoh degan joyidan katta kanal qazib chiqarildi. Toʻgʻondan 2 farsax masofada kanal ikki tarmoqqa boʻlingan: birinchi tarmoq shahardan chorak farsang (taxm.1,5 km.) janubdan oqib oʻtgan va Salor deb atalgan; ikkinchisi – bevosita shahardan oʻtib, Kaykobus nomi bilan mashhur boʻlgan”³⁹.

Muhammad Solih qadimgi davrda Boʻzsuv arigʻi Kaykobus (Kaykovus) atalganligi, keyinroq esa ushbu nom Boʻzsuvning faqat shahardan oqib oʻtgan shimoliy tarmogʻi uchungina saqlanib qolganligini qayd etgan.

Kaykovus kanali haqida Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” (“Sharafnomai shohiy”)⁴⁰ asarida ham maʼlumotlar bor. Unda yozilishicha, XVI asrda Kaykovus boʻyida (shahar qoʻrgʻoni tashqarisida) shu ariq nomi bilan atalgan bogʻ boʻlgan va bu bogʻ “Kaykovus bogʻi” deb atalgan, unda Toshkent sultonlari yashagan.

Bizning davrimizda xalq talaffuzida Kaykobus kanalining nomi “Kalkovuz” shaklida ommalashgan. “Kalkovuz” gidronimi “Kaykovus”, “Kaykobus” toponimlarining oʻzgargan shaklidir. Mazkur toponim “Kaykovus” antropotoponimi bilan bogʻliq. X–XI asrlar fors shoiri Abulqosim Firdavsiyning “Shohnoma” asarida yozilishicha, Kaykovus eron shohlaridan biri boʻlgan⁴¹.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Kaykovus arigʻi Sebzor dahasining Kohota, Otbozor, Yangi shahar mavze-mahallalari, Shatak, Qoshiqchilik, Qangʻlikoʻcha, Yuqori Taxtapul, Oʻrta Taxtapul, Quyi Taxtapul, Chiltoʻgʻon, Chaqar, Qumloq, Mozorxon, Halimkoʻp mahallalari, shuningdek, Koʻkcha dahasining Qoʻshtut, Qoziobod, Shahidontepa, Chigʻatoytepa mahallalari hamda Yangi shahar, Jarariq, Allon mavze-mahallalarining hududlaridan oqib oʻtgan. Ariqning suvlaridan mavzelardagi dala-bogʻlar, shahardagi tomorqalarni sugʻorishda, aholining suvga boʻlgan boshqa ehtiyojlarini qondirishda keng foydalanilgan. Ariq boʻylari bahor, yoz fasllarida odamlarning dam oladigan yerlari boʻlgan.

KASHAN – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Aftidan, *Kashkashondan* kelib chiqqan. Xalqaro savdo bilan shugʻullanadigan savdogarlar

³⁹ Oʻrinboyev A., Boʻriyev O. Toshkent Muhammad Solih tavsifida. – T.: Fan, 1983. – 44 b.

⁴⁰ Toshkent. Ensiklopediya. – T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. – 443 b.

⁴¹ Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. 3 kitobda / Forsiydan Sh. Shomuhamedov tarj. – Toshkent: Gʻ.Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashr., 1975. Birinchi kitob. – B. 303–325.

maxsus ijtimoiy mavqega ega edilar. Ularni kash-kashanlar deb nomlashgan. Kash-kashanlar ulkan boylik egalari bo'lishgan, feodal dehqonlari bilan bir xil pozitsiyada edilar. (Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Toshkent, 1976).

KASHAF – Qashqadaryo daryosi yuqori oqimining irmoqlaridan biri. Geograf, yozuvchi va sayyoh Yoqut Hamaviy eslatib o'tgan bu joy haqida (1179–1229) uning “Mujam ul buldon” lug'atida tilga olinadi. Tarixchi O.I.Smirnova *Kashafni Kesh* (Shahrisabz) shahri nomining dialektal shakli, deb hisoblaydi.

KASHTUD – Zarafshon daryosining yuqori havzasidagi qo'rg'on. “Boburnoma”da 906 (1500–1501)-yil tarixiy voqealari bayonida xarobaga aylangan qo'rg'on sifatida eslatilgan.

Samarqandni Shayboniyxon olgach, Bobur Shahrisabz orqali Hisorga keladi, so'ngra u yerdan Kamrud darasi orqali yurib, Kashtud qo'rg'oniga yetib boradi. “Fondin o'tgach, Kashtud ustig'a ilg'aduk. Kashtud qo'rg'oni xud buzuq ekandur. Bu muddatga anda kishi o'lturg'on emas ekandur. Andin o'tub Ko'hak suyining yoqasig'a kelib tushtuk” (B. 79).

KEGAYLI – Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi Amudaryoning quyi oqimi, o'ng sohilidagi pasttekislikda joylashgan. Tuman va shaharchaga nom bo'lib o'tgan Kegeyli kanali ham tuman hududidan oqib o'tadi.

Mahalliy xalq Kegeyli nomining kelib chiqishini tuman va shaharcha hududidan oqib o'tadigan Kegeyli kanali nomi bilan bog'laydilar. Bu kanalning ikki tomoni kegey daraxtlari, turang'ilar bilan burkanib turganligi uchun u Kegeyli nomini olgan deyiladi. Demak, tuman hududidan oqib o'tuvchi kanal sohillarida kegey daraxtining ko'pligi uni nomlashda xarakterli belgi vazifasini bajargan.

Keyinchalik shaharcha va tumanga ham shu nom berilgan. Binobarin, kanal nomini birlamchi, shaharcha va tuman nomini ikkilamchi deyish mumkin. Kegey daraxti tashqi ko'rinishidan oq qayinga o'xshaydi, asosan, suvga yaqin joylarda ko'proq uchraydi.

KELACHI – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq. O'zbek urug'larining kichik bir tarmog'i Kelachi deb ataladi (Қопаев, 1978).

Shuningdek, Buxoro viloyatining G'ijduvon, Shofirkon tumanlari, Navoiy viloyatining Konimex tumani, Marg'ilon shahrining mahallasida ham shunday joy nomlari mavjud bo'lib, u Kelachi etnonimi sifatida qayd etiladi.

KELES//KALAS – daryo. Sirdaryoning o'ng irmog'idir. Arab geograflaridan Istaxriy, Ibn Havqal asarlarida *Qalos* dashti, “Abdullanoma”da (XVI asr) *Kalas* suvi tilga olingan.

V.V.Bartold *Qalos* dashti hozirgi *Keles (Kalas)* nomi bilan atalgan deydi. *Qalos* dashti “Hudud ul-olam”da ham qayd qilingan.

Demak, dastlab *Qalos*, keyin *Qalas*, so'ngra *Kalas*, qozoq tili ta'sirida *Keles* bo'lib ketgan. Qozoq toponimisti Y.Qo'ychiboyev fikricha, *kele* – "til", -s esa "suv" so'zining qisqargan varianti: **Keles** – "til suv", "uzun suv" degani. Lekin bu atama "kal" va "os" (etnonim)dan birikkan gidronim, ya'ni "Oslar daryosi" ma'nosida ham bo'lishi mumkin.

KEMABOSHI – qishloq. Namangan viloyatining Norin tumani. *Kema*, eski o'zbek tilida – qayiq, *bosh* – kemandagi bosh qismi, kamoni. Aftidan bu yer qayiq turar joyi bo'lgan.

KEMEROSTI – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani. *Kemer* (qozoqcha), *kamar* (o'zbekcha) – g'or, *osti* – past, **Kemerosti** – "g'or ostidagi" ma'noni anglatadi.

KEMUXTGARON – Buxoro shahrining guzari. *Kemuxtgaron* – "shagren ishlab chiquvchi terichilar". Bu yerda aholining aksariyati hunarmandlar bo'lib, shagren (*kemuxt*) ishlab chiqarishgan va guzar shuning uchun ham shunday nomlangan.

KENAGAS – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. *Kenagas* yirik o'zbek qabilalaridan biri. Asosan Shahrisabz tumanida yashashadi. *Kenagaslar* haqida ma'lumotlar juda kam.

Qashqadaryo vohasida yashovchi *kenagaslar* o'zlarini mang'it urug'ining bir tarmog'i ekanliklarini qayd qilishadi. Aytishlariga qaraganda, mang'itlardan ajralgan *kenagaslar* keyinchalik ularga qarshi tinimsiz kurash olib borganlar. Mang'itlar bilan uzoq vaqt davomida olib borilgan bu kurash haqida tarixiy manbalarda anchagina ma'lumot bor. Bu qarama-qarshilik rus istilolaridan so'nggina so'ndi.

Bu haqida P.P. Ivanov shunday yozadi: "Mang'itlarga qarshi turgan urug' Shahrisabz hududini egallagan *kenagaslar* bo'lib, ular o'z yerlarini mang'itlar hisobiga kengaytirishga harakat qilardilar. Amir Haydarning o'g'li va vorisi Nasrullo (1827–1860) davriga kelib, Shahrisabz vaqtincha ishg'ol qilindi, ammo shahrisabzlik *kenagaslar*ning Buxoro amirlari tomonidan uzil-kesil bo'ysundirilishi 1870-yilgagina kelib chor qo'shinlari yordami bilan amalga oshirildi". *Kenagas* va mang'itlarning qarindoshligini mazkur qabilaga mansub kishilarning Qoraqalpog'istondagi hududiy geneologik aloqalari ham tasdiqlaydi.

Abulg'ozixon *kenagas-mang'itlarni* bir guruhga birlashtirgan edi. *Kenagas* boshliqlarining XV asrda Abulxayrxonni taxtga o'tqazishda qatnashgan yirik o'zbek qabilalari vakillari qatorida tilga olinishi ularning obro'si baland bo'lganligini ko'rsatadi. 35000 kishilik o'zbek *kenagaslar*ning yarmidan ko'pi Shahrisabz vohasida yashashgan.

I.Yavorskiy ma'lumotiga ko'ra, Shahrisabz *kenagaslari* bir qator urug'lar-ga bo'linib, ularning asosiylari beshta bo'lgan. Bular *qaysarali*, *taraqli*, *acha-*

mayli, chexut(chuyut), nonjemas, abaqlilardir (ushbu ma'lumotlarni 1924-yil tadqiqotlari ham tasdiqlaydi). Taraqli urug'i qoraqalpoq-kenagaslari tarkibida ham uchraydi. O'zbeklarda Chuyut urug'i ham bor, biroq ular mang'itlar tarkibidadir. Manbalar Kenagas qabilasining *ochamayli, andas* (yana biri *kalpis*), *mosh* (avoqli urug'ining bir bo'limi), *temirchi, chiljuvut, ayronchi, boyli, bolg'ali, bo'gajili, ko'sa, qaychili* urug'lari ham borligini ko'rsatadi. Qozoq va qirg'iz qabilalari tarkibida kenagaslar yo'q.

Shuningdek, Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri ham Kenagas deb nomlanadi va u shunday izohlanadi: "O'zbeklarda Kenagas degan urug' bor va bu urug' vakillari bu joyda yashaganlar, shu sababli bu joylar Kenagas deb atalgan. Haqiqatan ham, shunday nomli urug' borligi ilmiy manbalarda qayd etiladi: Kenagas o'zbek qabilasi tarkibidagi Avaqli urug'i bo'linmasi" (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи. – Этнографическое изучение быта и культуры узбеков. – Т., 1972. С. 17).

Kenagaslar Buxoro, Samarqand vohalarida, Farg'ona vodiysida va Afg'onistonning shimoliy qismida ham yashagan.

KENAGAS-MANG'IT – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq. Bulung'urdagi qoraqalpoqlar rivoyatiga ko'ra, Kenagas va Mang'it aka-uka bo'lishgan. Mang'itlar (mo'g'ul manbalarida *mankgut, manxut, mankut*) Rashid ad-din asari va "Sirli qissa"da tez-tez tilga olinadigan qabila sanalgan. Chingizxon faoliyatining boshlanishi davrida mang'itlar qabilasi boshlig'i Xuildar o'z urug'i bilan Jamug'adan ajralib, Chingizga qo'shiladi. Kerayit xoni Van bilan muhorabada mankgut va uruut qabilalari jangchilari dushman hujumini qaytarishdagi jasurliklari tufayli ularning sardori Xuildar sechen (chechan) Chingizxonning hurmatiga sazovor bo'lgan. Keyinchalik mankgut va uruutlarning bir qismi Jedi noyon mingligi tarkibiga qo'shilgan. Aftidan, Jo'ji ulusida o'rinlashgan ushbu guruh mang'it nomini olgan qabilaning asosi bo'lib xizmat qilgan. O'zbek davlatchiligi tarixida mang'itlar katta rol o'ynaganlar. "Abulxayrxon tarixi" asarida qayd qilinishicha, 1428-yili birinchi o'zbek xoni Abulxayrxonning Tura shahridagi tantanalarida mang'it aslzodalari *qo'ng'irot, nayman* va boshqa qabilalar boshliqlari qatorida bo'lishgan.

Olimlarning aytishlariga ko'ra, mang'itlar Shayboniylar yurishlarida qatnashib, hozirgi O'zbekiston hududiga kelib o'rnashganlar. Mang'itlar asosan uch tarmoqqa bo'linadi: *oqmang'it, qoramang'it, to'qmang'it*.

Mang'itlar tarkibida *baqirchi, ko'la tamg'ali, mang'it qozoq, chovakchak, uz* va boshqa urug'lar bo'lgan. Zarafshon vodiysida mang'itlarning *Qorabayir* urug'i ham qayd qilingan (Greibenkin, 1878). Mang'itlarning *oq mang'it* va *mirishkor* urug'lari tarkibida beklar nomli to'plari bo'lib, xalq ularni urug' deb hisoblagan (Nafasov, 1988: 30-31).

“*Mang’it*” so’zi etimologiyasi haqida bir qator fikrlar bor. Jumladan, “mankit” so’zi “*qalin o’rmon*” ma’nosida va o’zbek qabilasini bildirish uchun qo’llanganligi (Radlov, 1893–1911: 2020), “*mingat*” – *mingan* (mo’g’ulcha “*ming*”) so’zidan kelib chiqqanligi singari izohlar uchraydi. Tilshunos olimlar mang’it atamasini atroflicha o’rganishib, buryat – mo’g’ulcha *myangqaad* – *minglar* – *ming* + *at* (*lar*) so’zidan kelib chiqqan degan xulosaga kelganlar (Otajonova, 1987).

Mang’it, *ming* ikki qabila nomi bo’lsa ham ularning ma’no va yaratilish prinsipi bir xil, aholi sonining miqdoriga nisbat etilgan (Nafasov, 1988).

O’rtabo’z mang’it (Bulung’ur), *Mang’itobod* (Urgut), *To’qboy*, *Temirxo’ja*, *Isaboy*, *O’naki* (Pastdarg’om) kabi toponimlar *mang’it qabilasi* va uning urug’lari bilan bog’liq.

KENJABOYQASHQA (Kashka Kenjabay) – Qashqa so’zi bir nechta ma’nolarni anglatadi. Tamtum qishlog’ida (Jizzax viloyatining Zomin tumani) *Qashayjul* toponimi ham mavjud. Avvaldan yashayotgan odamlarning so’zlariga ko’ra, Pirat ismli kishi bo’lib, uning laqabi Kashay edi. Bu odam tez-tez tepalik yonbag’rida o’tinni sudrab borardi, go’yoki bu shaxs sharafiga yo’l *Qashayjul* deb nomlangan. Bizningcha, hamma narsa aksincha bo’lishi kerak.

K.K.Yudaxin *qashqa jol* – “*tog’li, to’g’ri yo’l*” so’zi sifatida e’tirof etadi. Bizning misolimizda ham *qashayjul* dastlab *qashajo’l* bo’lgan va bizgacha ham buzuq shaklda yetib kelgan. Qashqadaryo daryosining nomi ham xalq etimologiyasining natijasidir, deb bilishadi. Ushbu xulosa akademik V.V. Bartoldning tadqiqotlaridan kelib chiqadi. Uning yozishicha, X asrda Kesh shahri (Shahrisabz) va shu hududdan oqib o’tadigan daryo atroflari *Keshk-rud* deb nomlangan va Temur tarixida **Xashqa** shakli topilgan. Demak, Qashqadaryo daryosi nomining evolutsiyasi quyidagi shaklda ifodalanishi mumkin: **Keshrud** – **Keshk-rud** – **Xashka-rud** – **Xashqadaryo** va nihoyat, **Qashqadaryo**.

Qashqa so’zining etimologiyasiga kelsak, E.M. Murzayev va G. Konkashpaev bu haqida yetarlicha yozishgan. Prof. K.K. Yudaxin bu so’zning o’ndan ortiq ma’nosini beradi. Qashqa etnonimi ham mavjud. “Tepalik” ma’nosidagi **qash** so’zi qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda uchraydi (Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов. – М., 1984; Г.К.Конкашпаев. Казахские народные географические термины (Изв. АН Каз. ССР, серия географическая. – Алма-Ата, 1951; К.К.Юдахин. Киргизско-русский словарь. С. 203.)

KENJAYUZ – qishloq. Jizzax viloyatining Forish tumani. Qozoqlarga tutash hududlarda o’zbeklar ham juzga bo’linadi: *ulu (g’) yuz (katta yuz)*, *o’rta yuz* va *kenja yuz* (kichik yuz). Bizning kuzatuvimizni o’zbek etnografiyasining bilimdoni, tarix fanlari doktori B.X.Karmishevaning shaxsiy suhbatida tasdiqladi.

KENSAY – qishloq. Toshkent viloyatining Zangiota tumani. *Kensay*, odatda, “keng soy” deb etimonlashtiriladi. Ehtimol, **Konsoy** – “javhar sayi”, “tug‘ilgan joyi bilan soyi”ni ifodalagan bo‘lishi ham mumkin.

KEPEOVUL – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumanining “Otako‘l”, Chimboy tumanining “Tazg‘ara”, Qorao‘zak tumanining “Qarshig‘ali” OFY hududlarida shu nom bilan atalgan aholi punkti nomlari bor. Mazkur hududlar aholisining asosiy qismini qoraqalpoqlarning Ktay qabilasi Kepe urug‘idan bo‘lgan xalqlar tashkil qilganligi sababli ham shunday atalgan.

KERAY – turkiy va mo‘g‘ul tillariga mansub nom. Rashididdin *keray/kerey* so‘zi **qora odam** ma‘nosini anglatadi, deb izohlagan. Abulg‘ozi Bahodirxonning izohiga ko‘ra, *kerayit/kerait* etnonimining ma‘nosi – **qora qo‘y** (X.Doniyorov. O‘zbek xalqining shajara va shevalari. – Toshkent, 1968). Har ikki izoh ham xalq etimologiyasi bo‘lib, turkiy *qora/qara/gara* rang bildiruvchi so‘z bilan etnonim etimoni *keray/kerey* leksemasi o‘rtasida etimologik birlik mavjud, bir asosdan hosil bo‘lgan, degan xalqona qarashdan paydo bo‘lgan.

Rashididdinning yozishicha, bir hukmdorning yetti o‘g‘li bo‘lgan, barchasi qora rangli bo‘lgan, shu bois ularni *kerayit/kerait* deb atashgan. (Рашид-аддин. Сборник летописей. Т.1, кн.1. – М. – Л.: 1952. – С. 128).

Hozirgi o‘zbek tili va uning shevalarida *kerayit* etnonimining etimoni bo‘lmish *keray* nomiga muqobil so‘z yo‘q. Qozoq tilida *keray* etnonimi mavjud.

Qozoq tilshunosi, toponimisti A.Abdiraxmonov *kerey* etnonimi *ker* leksemasi va *-(ye)y* yasovchi qo‘shimchasidan yasalganligini ta‘kidlagan. **Ker** leksemasi qadimgi turkiy tilda *tog‘, qir, tog‘ tizmasi, tog‘ boshi, cho‘qqi* ma‘nolarni bildirishini aniqlagan (Abdurahmonov A. Qozog‘iston etnotoponimikasi. – Алматі: Вилим, 1979). Bu talqinga asoslanilsa, *-(ye/a)y* qo‘shimchasi mansublik ma‘nosini bildirib, **kerey** etnonimi *tog‘lik, tog‘da yashovchi* ma‘nosiga ega bo‘ladi. *Kerey* etnonimiga qo‘shilgan *-t* qo‘shimchasi jamoa, jamlik, kishilar uyushmasi ma‘nosini bildirsa, *kerayit* etnonimi *tog‘lik odamlar, tog‘da yashovchi jamoa* ma‘nosini anglatgan bo‘lib chiqadi.

Shuni ta‘kidlash joizki, Tojikiston Respublikasida yashovchi o‘zbek Laqaylari tarkibida ham *Kerey* urug‘i borligi aniqlangan. (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976).

Qadimiy etnonimlarning yuzaga kelishida kishilar jamoasi hayotida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan ikki holat ko‘proq e‘tiborga olingan. Birinchisi – totem, qavm jamoasi uchun muqaddas sanalgan mavjudot. Ikkinchisi – qavm jamoasining tamg‘asi. Etnik guruh va birlashmalarning nomlanishida ana shu ikki ijtimoiy, ma‘naviy, ruhiy, insoniy, jamoaviy mezon asosiy ta-

moyil hisoblangan. Ana shu tamoyil asosida *-t/-d/-at/-it/-ot/-ut* qo'shimchali etnonimlarning genezisi, morfema tarkibi, til birliklarining tabiati va ma'nosi tahlil qilinsa, ko'pgina etnonimlarning etimoni bo'lmish leksemalar qadimgi xalqlarning totemi nomi ekanligi ma'lum bo'ladi. Jumladan, **kerayit** etnonimining etimoni – *kerey/keray*.

Hozirgi mo'g'ul tilida **xereye(n)** – *qarg'a*. (Монгольско-русский словарь. – М., 1957). *Kerayit/kereyt/kireyt* qabilasining mo'g'ulcha shakli **xereyed** (Монгольско-русский словарь. – М.: 1957). **Xereyed** etnonimi *xereye (qarg'a)* leksemasi va *-d* jamlik qo'shimchasidan iborat. Turkiy *kerey/kirey/keray* va mo'g'ulcha *xereye* leksemalari bir etimonga ega. Bu leksemaning *gerey/girey/giray/geriy* fonetik varianti ham bo'lgan.

Buryat tilidagi ana shu fonetik variantning ham ma'nosi – *qarg'a*. Shu leksemadan buryatcha familiyalar yuzaga kelgan. Kerayit, kerey qabila, urug'larining nomlanishi ilk urug'chilik va undan oldingi ibtidoiy taraqqiyot davridagi totemistik tasavvur va qarashlar bilan bog'liq. Ibtidoiy jamiyatda kishilar guruhi tabiat va tevarak-atrofdagi mavjudot (hayvon, parranda, jon-zot, o'simlik, tabiat unsurlari va boshqa narsa)lar bilan yaqin munosabatda bo'lganligi tufayli ularni muqaddaslashtirishgan. Muqaddaslashtirilgan narsalar jamoasining yaqin mavjudoti yo narsasi deb bilib, totemiga – sig'inadigan narsasiga aylantirishgan, ular bilan qarindoshlik munosabati o'rnatishga intilganlar.

Har bir jamoaning o'z totemi bo'lgan, totem uchun, asosan, hayvonlar, parrandalar, turli jonivorlar tanlangan. Totem tasviri jamoaning tug'i-bayrog'iga tushirilgan. Shu tasvir va totem nomi davrlar o'tishi bilan jamoaning, urug' yo qabilaning nomiga aylangan.

Bu ibtidoiy, ijtimoiy, lisoniy jarayon ko'pgina qadimiy turkiy, jumladan, o'zbek etnonimlarining yaratilishida asosiy motiv bo'lib xizmat qilgan.

Quyidagi mavjudotlar totem vazifasini bajarganligini o'zbek etnonimlari isbotlaydi.

1. Hayvonlar: *avjin*, *uychi* (uy – sigir), *boybo'ri* (bo'ri), *chinox* (chin – bo'ri), *barlos* (bars – yo'lbars), *kiyikchi* (kiyik), *sariq* (sariq – qo'y), *toyloq* (tuya bolasi), *bag'ish* (bug'u), *yobu* (yobi – ot turi), *no'g'ay* (it), *tulkichi* (tulki), *to'pichoq* (ot), *qoraqursoq* (chiyabo'ri), *qo'chqorbuloq* (qo'chqor bo'luk), *kaltatoy* (ot turi), *qorabura* (tuya turi), *bo'ka*, *buqa*, *olchin*, *guvalak* (ko'palak), *tuyachi*, *esat* (sher), *quyin*, *qo'yli*, *qo'zichi*, *qo'zi*, *qo'chqor* (K.Sh.Marqayev. O'zbek etnonimlarining lisoniy tadqiqi. Filologiya f.n. diss. avtoref. – T.: 2007).

2. Qushlar, parrandalar: *burqut* (burgut), *kerayit*, *kerey* (qarg'a), *to'g'on* (lochin), *qarg'a*, *boyli* (qush turi), *bahrin* (yirtqich qush, lochin turi), *kojar* (qachur – burgut turi), *jovli* (chovli – lochin turi), *chuvalay*, *to'lg'a* (to'rg'ay), *chavgan* (lochin), *lochin*, *qamay* (qabay – humo qushi), *qovchin* (qov – oqqush), *qaychi*, *irg'oqli* (qush turi), *qoraqush*, *quchchi* (qushchi), *yomon* (qush turi),

ossaroy (os – qush turi), *yilqichi* (yilqi – qush turi) (K.Sh.Marqayev. O'zbek etnonimlarining lisoniy tadqiqi. Filologiya f.n. diss. avtoref. – T.: 2007).

3. Jonivorlar: *ilonli/ilonchi*, *qoramo'rcha*, *uyaz* (chivin), *o'nikki* (enaka – toshbaqa), *qirqoyoq*. Shuni ta'kidlash joizki, *-t/-d/-at/-it/-ot/-ut* qo'shimchali etnonimlarning etimoni bo'lmish leksemalar ham ma'lum bir hayvon yo qushlarning nomini bildirgan. Davrlar o'tishi bilan etnonimning fonetik va morfemik tarkibi o'zgarib, etimon asosi bilan qo'shimcha chegarasini aniqlash qiyin bo'lib qolgan (K.Sh.Marqayev. O'zbek etnonimlarining lisoniy tadqiqi. Filologiya f.n. diss. avtoref. – T.: 2007).

Turkiy, jumladan, o'zbek etnonimlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, bir qancha etnonimlar asosidagi leksemalar turli mavjudotlarning nomidir: *boyot/boyot*, *boyovut*, *boyli*, *boyqush/boyg'ut* etnonimlari asosidagi *boy* leksemasi qush turini anglatadi. *Qiyat/qiyot*, *sayat/sayyot*, *kerayit*, *qo'ng'irot* qabilalari nomlari etimoni *qiy* (*qiyg'ir/qirg'iy*), *say*, *kerey* leksemalari ham qush turi nomidir. *Esat* etnonimi asosidagi leksemaning ma'nosi – *sher*, *arslon*.

O'zbek tili etnonimi va etnonimiyasi til tarixining, dunyoqarashlar va falsafiy, madaniy-ma'rifiy tafakkur kechmishining nodir xazinasi va namunasi. Qiyosiy-tarixiy usul etnonimlarda zuhurlangan lisoniy, falsafiy, diniy, ma'naviy qadriyatlarni o'rganish va tahlil etishning yagona usuli. Kerayit etnonimi o'zbek, umuman turkiy xalqlarning eng ibtidoiy lisoniy birligi sifatida, tarix va falsafiy qarashlar birligi sifatida tadqiqqa arziydigan so'zdir, o'zbek tilidagi nominatsiya va motivatsiyaning o'zgaruvchanligini, bu jaryonning xalq hayoti bilan bog'liqligini ko'rsatuvchi dalildir.

KERAYIT – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Kerayitlar o'zbek xalqining shakllanishida ishtirok etgan yirik etnik guruhlardan biridir. *Kerayit*, *kerey*, *kareit*, *kirey* deb yuritiluvchi etnonim qozoq, qirg'iz, oltoy, tuva, boshqird, no'g'ay, buryat, mo'g'ul xalqlari tarkibida uchraydi.

Kerey etnonimi o'zbek va qoraqalpoqlar tarkibida kuzatiladi. Qoraqalpoqlarning qo'ng'irot arisi (tarmog'i) da ashamayli urug'i bor. Ashamayli, ochamaylilar o'zbek-qo'ng'irotlari tarkibida ham mavjud. O'zbek-laqaylarning Esanxo'ja urug'ida Oqsari tarmog'i bo'lib, bu qozoq-kereylarning urug'laridan biridir. Bu holat harbiy yurishlarda kereylarning bir qismi Movarounnahr ga ko'chib kelib, bu yerdagi aholi bilan aralashib ketganligini ko'rsatadi.

Kerey qabilasi ikki asosiy urug' – *Ashamayli* va *Abaqqa* bo'linadi. Ashamaylilar XIII asrda G'arbiy Oltoydan Irtishning quyi oqimi bo'ylab va undan g'arb tomon siljigan, Abaqlar esa o'z yerlarida – Janubi-G'arbiy Oltoy, Qora Irtish, Kenderli daryosi vodiysi va Saur tog'larining janubi-sharqiy yonbag'irlarida yashab qolgan. Ashamayli etnonimi "Tuya egari shaklidagi (X) tamg'a (ashamay)" nomi bilan bog'liq. Ashamaylilarning asosiy urug'lari Oqsari va Ko'rsari hisoblanadi. Kereylar o'rta asrlarda (X-XI), mo'g'ullarga qadar o'z

davlatiga ega bo'lganlar va buyuk Xitoy devoridan boshlab Onon, Qurilen daryolari, Dolon tog'lari, Dalaynor ko'li, Arg'un daryosi sohillari bo'ylab katta hududda yashaganlar.

Mo'g'ullarning jabri tufayli (XII asr) kerayit qabilasi o'z ona yurtidan ko'chishga majbur bo'lgan. Bir qismi Oltoyda qolgan. Kereyitlarning ma'lum qismi XIV asrda Dashti Qipchoq o'zbek qabilalariga qo'shilgan, keyinchalik ular bilan birgalikda Sharqqa qarab yurish qilgan.

Hozirgi O'zbekiston hududiga ular XV–XVI asrlarda kelib o'rnashganlar. Kerey etnonimi va bu nom bilan ataluvchi qabilaning kelib chiqishi haqida fikr yuritgan. N.Aristov, X.Xovorslar ularni turkiy tilli etnik guruhga mansub deb ko'rsatsalar, V.V.Bartold kereylar mo'g'ullardan bo'lgan, deb hisoblaydi.

Rashididdin “kerey” so'zining etimologiyasi haqida to'xtalib, qadimgi davrda bir podshoning yettita (sakkizta) o'g'li bo'lganligi va ularning ham-malari qora bo'lganligi uchun kereyitlar deb atashganligini yozadi. Uning aytishiga ko'ra, “*kerayit*” so'zining ma'nosi “*qora odam*”. Ushbu so'zning “*qora quy*” degan talqini ham bor.

Venger olimi Y.Nemet o'zining “Kereyit, kerey, giroy” nomli maqolasida *kerey* atamasi vengercha “*ker*” hamda turkiycha “*ker*” (*yuqori, yuksaluvchi*) so'zlaridan olinganligini yozadi. Vengerlar ichida “*ker*” deb nomlanuvchi toifa ham bor. A.Abdurahmonov ham *ker* so'zi qadimgi turkiy tillarda “*tog*”, “*qir*”, “*tog' tizmasi*”, “*tog' boshi*” kabi ma'nolarda qo'llanganligiga bir necha tarixiy lisoniy dalillar keltiradi.

Biroq ko'pchilik olimlar mo'g'ullarning kirey (kireyit, kereyit) qabila-si nomi “*qarg'a*” ma'nosidagi *kerey* so'zidir, deb izohlaganlar. Kereyit qabilasining mo'g'ulcha nomi xereyed. Demak, kerayit etnonimi mo'g'ulcha “*qarg'a*” totem nomidan kelib chiqqan bo'lib, kerey – “*qarg'a*”, -t affiksi esa ko'plik ma'nosini bildiruvchi “*lar*” qo'shimchasidir (Otajonova, 1987). Hozir-gi paytda o'zini kerayit deb hisoblovchi etnik guruh o'zbeklar orasida uchra-maydi. Ular mang'it, saroy, kenagas va boshqa qabilalar tarkibiga qo'shilib, qorishib ketganlar.

Kerayit O'zbekiston Respublikasi hududida ko'p tarqalgan so'z. Barcha tumanlarda, asosan, qishloq nomi sifatida uchraydi. Qashqadaryo viloyati-ni Qarshi, Koson, Shahrisabz, Kitob, G'uzor, Qamashi, Kasbi tumanlarida Kerayit qishlog'i bor. Viloyat hududida Kerayit degan mahalla, guzarlar ham bor. Yakkabog' tumanida bir tepaning nomi – Kerayittepa. Sho'rolar tuzumi davrida Kitob va Shahrisabz tumanlarida Kerayit qishloqlari nomi tuman, viloyat ma'muriyati tomonidan rasmiy tarzda o'zgartirilgan: Kerayit – Kel-dihayot (Kitob tumani). Kerayit – Kelhayit (Shahrisabz). Bu nomlar yirik qishloqlar nomi bo'lganligi sababli Keldihayot, Kelhayit tarzida “O'zbek sovet ensiklopediyasi”ga kiritilgan (Ўзбек совет энциклопедияси. 5-жилд. – Т.: – В. 425, 428).

Qishloq nomini almashtirishda nom asosidagi soʻzning maʼnosi tushunarli emasligi, oʻzbek tilining oʻtmishi va hozirgi holatidagi soʻzlarga oʻxshamasligi, boshqa tillardagi (tojikcha) soʻzlarga oʻxshashligi kabi tamoyillarni asos qilib olishgan. Qoraqalpogʻiston Respublikasining Xoʻjayli, Beruniy tumanlarida Kerayit, Karit, Karayit, Qoʻngʻirot, Amudaryo tumanlarida Karitovul etnotoponimlari mavjud (Atajonova A. Xorazm etnotoponimlari. – T.: Fan, 1997).

Oʻzbek xalqi tarkibidagi qadimiy qabilalardan biri – kerayit. Qozoq, qirgʻiz, oltoy, tuva, boshqird, noʻgʻay kabi turkiy xalqlarning ham kereyit, kerayit, kereyit qabilasi boʻlgan. Buryatlarning ham *kerey* /*kirey*/ *kireyit* qabilasi mavjud. Bu qabilaning moʻgʻulcha nomi *xereyed*, xuddi shu nomdagi qabila moʻgʻul xalqi tarkibiga kirgan. (Монгольско-русский словарь. – М.: 1957).

Maʼlum boʻladiki, bu qabila turli tovush qiyofasida turkiy va moʻgʻul xalqlari va tillari oʻtmishiga mansub. Tarixiy maʼlumotlarga koʻra, kerayitlar oʻrta asrlar (X–XI asrlar)da Moʻgʻulistonning Onon, Kerulen daryolarining boshida, Tula daryosi boʻylarida yashagan. (Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Т. 1, кн.1. – М. – Л.: 1952).

Kerayitlar yaqin oʻtmishda etnik birlik sifatida mavjudligini saqlab qololmagan. Ular iqtisodiy, maʼnaviy yaqin munosabatda boʻlgan *saroy*, *mangʻit*, *qoʻngʻirot*, *kenagas* va boshqa etnik birliklar tarkibiga qoʻshilib, singishib ketgan. Kerayit nomli qishloq, mahalla va ularning atrofida yashovchilar hozir oʻzlari va ajdodlarini kerayit qabilasiga mansub qavm deb hisoblashmaydi, ular etnik mansubliklarini unutishgan. Kerayit etnonimi turkiy va moʻgʻul tillarining Oltoy (davri maʼlum emas) davriga mansub lugʻaviy birlikdir. Etnonimning etimoni *keray* leksemasidir, *-it* qoʻshimchasi etnik qavm (urugʻ, qabila) nomlarida *jamlık*, *toʻda*, *toʻp*, *guruh* maʼnolarini anglatgan.

Turkiy qadimiy bir qancha etnonimlar tarkibida *-t/-d/-it/-at/-ot/-ut* qoʻshimchasining takrorlanishi etnik qavmlarning nomlanishi oltoy tili davrida yuz berganligini koʻrsatadi: *boshqirt* /*boshqird*, *arlot/orlot*, *bayot/boyot*, *boyovut*, *obot/ovot*, *qiyat/qiyot*, *sayot/sayyot*, *esat/usat/oʻsat*, *oʻsmat*, *burqut/burgʻut*, *oʻymovut/uymovut*, *mangʻit*, *makrit*, *mesit/masit*, *dugʻlat/duvlat*, *chubbat/chibat* (yuz qabilasining urugʻi), *boyqut/boygʻut*, *juyrat*, *chuyut*, *chiljuvut*, *qoʻngʻirot*, *oʻngʻut/oʻngat* va boshqalar. Boshqa turkiy xalqlarda ham bu qoʻshimcha bilan yasalgan etnonimlar mavjud.

Ozarbayjonlarda *sukait*, *kingit*, *juryat*, *munit*, *gurt*, *obot/avat*, *tangut*, *uryat*, *oʻngut*, *uyrat* etnik birliklari boʻlgan. G.A. Geybullayev bu etnonimlarni turkiy-moʻgʻul xalqlariga mansub umumiy etnonimlar deb atagan. (Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана. – Баку: Элм, 1986).

Qirgʻiz xalqining qabila, urugʻlari: *abat/avat*, *bargut/burgut*, *gʻilat*, *duulat*, *darxat*, *irkit*, *yomut*, *kerayit*, *kilet*, *kongurat*, *albat/almat*, *mangʻit*, *seyit*, *teyit*, *chal-teyit*, *sari teyit*, *olxonut*, *noigut*, *tunkait*, *merkit*, *torgut*, *chiljubut*

(С.М.Абрамзон. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л.: Наука, 1971).

Ayrim turkiy xalqlar nomi ham bu qo'shimcha bilan yasalgan: *yoqut, boshqird(t), uyrat*. Barcha etnonimlardagi qo'shimcha so'z yasash vazifasini bajar-gan, ma'lum bir qavmga mansub kishilar jamoasi ma'nosini anglatgan. Keray-it etnonimining yaralishida ham ana shu jarayon yuz bergan.

KERIZ – Jizzax viloyatining Zomin tumani, Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi qishloq nomi. *Keriz* (qozoqcha) – qoyalikdagi quduqlarni bir-biriga bog'laydigan va suv yuzasiga chiqadigan yer osti galereyalari – *tonnel-lari* (forscha va o'zbekcha talaffuzida *qoriz*)dir.

KEROVCHI – qishloq. Toshkent viloyatining Piskent tumani. *Kerovchi* (kereuchi) qurama o'zbeklar tarkibidagi urug'lardan biri sanaladi. Urug' vakillari, asosan, Toshkent vohasida yashagan.

KESAK – Andijon viloyatining Andijon, Jololquduq tumanlaridagi qish-loqlar nomlari. *Kesakli* – Buxoro viloyatining Olot tumani. *Kesek* – turkiy xalqlar (qirg'izlar, qozoqlar, o'zbeklar va boshqalar) orasida keng tarqalgan etnonim. Boshqirdlar va vengerlar *kese* etnonimiga ega. Venger olimi, aka-demik D. Nemetning fikrlariga ko'ra, **kese(k)** – “*naslning ajratuvchi qismi*” degan ma'noni anglatadi (Г.Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 272).

KESAKLI – Buxoro viloyatining Olot, Qorako'l tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Kesak* (“*kesik*”, “*qism*”) – urug'ning nomi. O'zbeklar tarkibiga kir-gan qoraqalpoqlarning qabilaviy birlashmalari tarkibida Qorakesak turkumi qayd etilgan. Qorakesak etnonimi qozoqlarda ham bor. *Mollo-kesak* va *mirza-kesek* urug'lari o'zbek qabilasi tukli tarkibiga kirgan(А.Д.Гребенкин. Узбеки. –С. 69, 70).

Qirg'izlarda *kesek* va *jooeksek* qabilalari bo'lgan. “Balki qozoqlar va o'zbeklar-qipchoqlarning qirg'iz etnonimi Kesek va Qora-kesek o'tmish-da genetik jihatdan bog'liq bo'lgan” (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 130).

Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanida *Kiyanni* qabilasining bir qismi sifatida *baylarkesak* avlodi qayd etilgan.

KETMONTEPA – Qirg'izistonning Namangan viloyatiga chegaradosh shahri. Nomdagi “**ketmon**” tojikcha “**kadmand**” so'zining talaffuzda buzil-gan ko'rinishi bo'lib, “*xaroba*”, “*vayrona*” ma'nolarini anglatadi.

Akademik V.V.Bartoldning fikricha, shimoli-sharqiy Farg'onadagi qadimiy Xaylam shahrining o'rni shu yerdadir. Ushbu joy tarixiy shahar o'rni bo'lgani uchun izoh berdik. Toshkentning Quyi Chirchiq tumanida ham Ketmontepa nomidagi qishloq bor.

KESH – shahar. Zamonaviy Shahrisabz (Qashqadaryo viloyati). “Yana bir tuman (Samarqandga qarashli) – Kesh; u Samarqandning janubida, yoʻlning toʻqqiz chaqirimida joylashgan. Dashtlar (atrofda) Kesha va shaharning oʻzi, uning tomlari va devorlari chiroyli gullar bilan qoplangan; shuning uchun u Shahrisabz deb ham yuritiladi (Бабу́р-наме, – Т., 1958).

Bu yerda ruscha tarjimada bitta soʻz: “*bahorda*” soʻzi tushirilgan. Biz uni joylashtiramiz va oʻqiymiz; “Dashtlar (atrofida) Kesha va shaharning oʻzi, uning tomlari va devorlari bahorda gullar bilan qoplangan. Shu yerdan shaharning nomi: “*yashil shahar*”. Barcha ehtimollar bilan **Kesh** ilgari **Kash** deb talaffuz qilingan yoki uning epiteti **Kashi dilkash** – “*Jozibali Kash*” edi. Olimlarning fikriga koʻra, ilk oʻrta asrda Kesh shahri oʻzining geografik holatiga koʻra zamonaviy Shahrisabz shahriga toʻliq mos kelmaydi.

Ushbu shaharni oʻrgangan professor M.E. Masson bu shahar XIII asrdan ilgari paydo boʻlgan, deb hisoblaydi va Kesh shahri taxminan Kitob shahri yaqinida joylashgan. Biroq uning qadimgi nomi uzoq vaqt davomida yangi shaharga munosabatida qoʻllanilgan va ayniqsa, uning sohasida ishlatilib kelingan (Е.М.Массон, Г.А.Пугаченкова. Шахрисабз при Тимуре и Улугбеке. – Труды САГУ. Вып. XI. Гуманитарные науки. Книга 6; Археология Средней Азии. – Ташкент. 1953).

KIGIZCHILIK – Andijon viloyatining Andijon shahridagi eski mahalla nomi. Qadimdan Andijon shahrida turli hunarmandchilik rivojlanib, kigiz (namat) bosadigan hunarmandlar oʻz mahallalarini tashkil qilib yashaganlar. Jundan (asosan qoʻy junidan) kigiz (namat) bosadiganlar ham oʻz mahallasini tashkil qilgan. Shuningdek, Fargʻona viloyatining Toshloq tumanida ham Kigizchi qishlogʻi bor.

KILDON – Samarqand viloyatining Bulungʻur tumanidagi qishloq nomi. Kildan (Kildon) – yuz oʻzbek qabilasining boʻlinmasi hisoblanadi.

KILDONARIQ – Samarqand viloyatining Bulungʻur tumanidagi ariq nomi. Kildon nomli qishloq ham bor. Xitoyzi urugʻining bir boʻlimi *Kildon (keldon)* deb ataladi.

KIRAKASHXONA – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. *Kirakash* – “*vagon savdosi bilan shugʻullanadigan shaxs*” deb sanalsa, *kirakashxona* – “*kirakashlar turadigan xona*” maʼnosini anglatadi.

KIRGILI – Fargʻona shahri yaqinidagi aholi punkti, endi u shaharning bir qismiga aylandi. Baʼzan *Qirgʻili* deb talaffuz qilinadi. Qoʻqon xonligi arxivlarida u Kirgil shaklida qayd etilgan (А.Л.Троицкая. Каталог архивов кокандских ханов). *Kirgili* etnonimi maʼlum (X.Doniyorov. Oʻzbek shajara va shevalari. B. 81.): qirgʻi – terka (с тамгой, похожей на терку). Baʼzan ular buni *qirguli* – “*dasht guli*” (**qir** – *dasht*, *gul*) deb izohlashadi.

KITOB – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Kitob dastlab shahar nomi bo'lgan, keyin tuman ham shu nom bilan atalgan. Tuman nomining bilimlarni saqlash hamda tarqatish, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, estetik qarashlarni shakllantirish vositasi va tarbiya quroli bo'lgan kitobga aloqasi yo'q.

Ayrim toponimik adabiyotlarda tuman nomiga tojikcha *kitf* – “yelka” va *ob* – “suv” so'zlari asos bo'lgan, deyilgan. Shahar atrofidagi baland Hisor va Zarafshon tog'lari suv ayirg'ich vazifasini bajarganligi uchun, shaharga Kitfiob nomi berilgan bo'lishi mumkin. Keyinchalik, joy nomlarining tejalish qonuniyatiga ko'ra, nom Kitob shakliga o'zgargan.

T.Nafasov yozishicha, shahar Oqdaryo qirg'og'ida joylashgan va uning qadimiy nomi Katob. U sug'dcha so'z bo'lib, *kat* – “qo'rg'on, qishloq” demakdir. Bu so'zning so'nggi ma'nosi qishloq, shahar. **Katob** – “daryo bo'yidagi qo'rg'on yoki suv bo'yidagi qishloq, shahar” ma'nosini anglatgan.

KIYIKCHIOVUL – Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi qishloq. O'zbeklar tarkibidagi Kesamir, Mang'it, Qo'ng'iro't qabilalari orasida *Kiyikchi* (kiyik – tog' echkisi) urug'i bo'lib, qishloq shuning uchun ham shunday atalgan.

KICHIK BESHRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Beshrabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Beshrabot* deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta so'z – *kichik*, *besh* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *kichik* so'zi qishloqning en va bo'y ko'lamini unchalik keng emasligini, maydoni *katta* komponentli qishloqqa nisbatan kichikroq ekanligini bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *besh* so'zi sonni, 5 raqamini bildiradi. Uning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi “qo'rg'on”, “qo'ra”, “hovli joy” kabi ma'nolarni bildiradi.

Demak, **Kichik Beshrabot** – “beshta kichikroq qo'rg'on” yoki “beshta kichikroq turar joy” degan ma'nolarni anglatadi.

KICHIK QUMRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2006-yilga qadar *Qumrabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Qumrabot* nomiga o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta so'z – *kichik*, *qum* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *kichik* so'zi “katta bo'lmagan” degan ma'noni bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *qum* so'zi esa, qattiq minerallar va tog' jinslarining sochiluvchan mayda donachalarini bildiradi. Ba'zan, *qum* termini *qumli cho'l* ma'nosida ham ishlatiladi. Apellyativning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi “qo'rg'on”, “qo'ra”, “hovli joy” kabi ma'nolarni bildiradi.

Demak, **Kichik Qumrabot** – “qumlikdagi kichikroq qo'rg'on” ma'nosini ifodalaydi.

KICHIK OQMACHIT – Fargʻona viloyatining Oʻzbekiston tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Bu nomlar ham toponimikaning nisbat qonuniga asosan yaratilgan. Bunday nomlardan *Kichik Beshkapa*, *Kichik Turk*, *Kichik Kenagas*, *Kichik Tagob* kabilarni keltirish mumkin.

KICHIK SAROY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Saroy* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Saroy* deb oʻzgartirilgan.

Toponimning asosini tashkil qilgan *saroy* soʻzi urugʻ nomi, etnonim. 92 bovli oʻzbek qavmlaridan biri *saroy* deb atalgan. Bu qabila vakillari, asosan, Zarafshon vodiysi, Jizzax hamda Andijon viloyatlarida yashagan. X.Doniyorovning maʼlumotlariga koʻra, saroy qabilasining *chemsaroy*, *qoʻngʻirotsaroy*, *jomonsaroy*, *chirgʻizsaroy*, *mojorsaroy*, *oltintamgʻalisaroy*, *qipchoqsaroy*, *jolongʻochsaroy* (*yalangʻochsaroy*) kabi tarmoqlari bor.

Demak, **Kichik Saroy** – “*saroy urugʻi vakillari yashaydigan kichikroq qishloq*” maʼnosini anglatadi.

KICHIKKOʻRPA – Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumanidagi joy nomi. Koʻrpali urugʻi nomi bilan atalgan.

M.Koshgʻariyning qayd qilishicha, *koʻrpa* soʻzi “*barra oʻt*”, “*yosh bola*”, “*qoʻzichoq*”, “*uloqcha*”, “*buzoqcha*” maʼnolarini anglatgan. Koʻrpa soʻzining koʻpgina maʼnolari unutilgan. Lekin baʼzi joylarda barra bedani “*koʻrpa boʻlib qolibdi*” deyishadi. Urugʻlar koʻpincha hayvon nomlari bilan atalishini hisobga olsak, **koʻrpa** etnonimi “*qoʻzichoq*” degan maʼnoni bildiradi. Akad. V.V. Radlov lugʻatida **koʻrpa** soʻzining “*kepak*” maʼnosi keltiriladi (Qorayev, 1978).

Shuni taʼkidlash joizki, Kattaqoʻrgʻon tumanidagi *Mullakoʻrpa*, Jizzax viloyatidagi *Koʻrpa*soy kabi toponimlar ham bir asosdan paydo boʻlgan.

KODAGCHASHMA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi gidronim (Gʻoʻs qishlogʻi). Kodag dialektal soʻz, bir tomoni ochiq, uch tomoni togʻ bilan oʻralgan joy. Bunday joylarda yovvoyi hayvonlar hujumidan saqlanish mumkin. Togʻda mollar koʻproq kodaglarda boqiladi. **Kodagchashma** gidronimi **kodagdagi**, yaʼni “*himoya joydagi chashma, buloq*” maʼnosini anglatadi.

KOFIRQALʼA – Qadimgi Fay (Pay) shahrining xarobasi oʻrni boʻlgan tepalik. Ushbu shahar yirik magistral kanal – Narpay (Nahri Pay)ning nomlanishiga sabab boʻlgan.

Tabariy Sugʻdda 720-yilda yuz bergan voqealar haqida hikoya qilar ekan, Fay shahri maligi (hokimi) Turkxoqon haqida toʻxtalib, u oʻzining 300 kishilik qoʻshini bilan arab lashkarboshisi Musayyib ibn Bishrga kelib qoʻshilganligini taʼkidlaydi.

Bundan koʻrinadiki, Fay shahri oʻrta asr Sugʻdi tarixida yirik mavqega ega boʻlgan markazlardan biri boʻlgan. Samarqand shahridan 12 km. masofada Dargʻom kanali boʻyida yana bir qadimiy yodgorlik – Kofirqalʼa tepaligi bor. Arxeologlar mazkur yodgorlikning V–VII asrlarga oidligini aniqlashgan. Har

holda Samarqand viloyatida “kofir” termini ishtirok etgan geografik nomlar anchagina bo‘lib, ular xalq rivoyatlari bilan chambarchas bog‘liq.

V.V.Bartold X asr Buxoro tarixchisi Narshaxiy *koh* so‘zini “*qasr*” ma‘nosida qo‘llaganini ta’kidlab, *pir-fir* va uning variantlari *par-vara-pur* so‘zlarining genezisi *bir* – “*devor, to‘siq*” ma‘nosida ekanligini qayd qilgan. *Koh+i+pir-fir/kohipir-ko:pir-kopir-kofir* – “*Tevaragi devor bilan o‘ralgan qo‘rg‘on (qasr)*”. “*Qal‘a*” ma‘no jihatdan “*koh*” so‘ziga teng, u X asrdan so‘ng qo‘shilgan. *Kohpir* tarkibidagi *koh* komponentining ma‘nosi unutilgach, shu ma‘nodagi *qal‘a* so‘zi kiritilgan (Nafasov, 1988: 101).

KOFURRABOT – Buxoro shahrining guzari. Bu nom “*kamfur (kofur) savdogarlari karvonsaroyi*” degan ma‘noni anglatadi.

Ba‘zi buxoroliklar daha nomini “*kofirlarning raboti*” deb tushuntirishga harakat qiladilar (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 143).

KOGON – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi asosan tekisliklardan iborat. XIX asr oxirida (1888) Kaspiyorti (Krasnovodsk – Toshkent) temir yo‘li qurilgandan keyin, shahar Buxoroning asosiy temir yo‘l stansiyasiga aylangan va unga Yangi Buxoro nomi berilgan. 1935-yildan buyon shahar yana avvalgi nomi bilan Kogon deb ataladi. Aholisining aksari qismi hozir ham temir yo‘l transportida ishlaydi.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, ilgari Kogonda yirik somon bozori bo‘lgan. Shahar nomining kelib chiqishi ham shu bozor nomi bilan bog‘liq, degan taxminlar mavjud. Shundan kelib chiqib, “*kohkon*” (tojikcha *koh* – “*somon*”), ya‘ni “*somon ko‘p joy*” so‘zi shahar nomiga asos bo‘lgan, deyish haqiqatga yaqinroq. Keyinchalik bu nom o‘zgarib, Kogonga aylangan bo‘lishi mumkin.

Mahalliy aholining ma‘lumotlariga ko‘ra, avvallari qishloq hududida gazlamaga gul bosuvchi kishilar yashagan. Qishloq nomiga qadimda shu yerda yashagan mahalliy aholining kasb-kori asos bo‘lgan bo‘lishi mumkin.

KOM – ariq. Buxorodagi mahalliy termin. **Komi Zar, Shapurkom** toponimlar va boshqalar shular jumlasidandir, biroq mazkur termin chuqurroq lisoniy, etimologik tahlilni talab qiladi.

KOMDE – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi o‘choqlari ko‘p bo‘lganligidan shunday atalgan deb hisoblaydi.

Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, toponim aslida *Komideh* deb atalgan. Keyinchalik fonetik o‘zgarishga uchrab, hozirgi holatga kelib qolgan. Apellyativning birinchi komponenti – *kom* so‘zi tojikcha so‘z bo‘lib, aslida, “*og‘iz*” degan ma‘noni bildiradi.

Ammo bu so‘zning “*katta ariq*” ma‘nosi Buxoro toponimiyasi uchun ayniqsa ahamiyatlidir. Chunki viloyatdagi aksariyat joy nomlari tarkibida bu so‘z ayni shu ma‘noda, ya‘ni “*katta ariq*” ma‘nosida keladi. Akademik V.V.Bartold mazkur termin to‘g‘risida fikr yurita turib, “*kom* so‘zi umumforsiy *jo‘y* so‘ziga

nisbatan kattaroq kanallarni bildiradi”, – deb yozadi. Uning ikkinchi komponenti – *deh* soʻzi esa “qishloq” maʼnosini anglatadi.

Demak, **Komde** toponimi – “katta ariq boʻyidagi qishloq” maʼnosini ifodalaydi.

KONIGIL – Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Xususan, **Kon-gil** – “loy koni”dir. Bu qishloqdan unchalik uzoq boʻlmagan joyda, bizning davrimizning boshidanoq sopol idishda ishlatiladigan loy, oq qum, qizil loy, sariq loy va boshqa loy turlari qazib olingan.

Temuriylar davrida keng tanilgan bu tekislik haqida birinchi marta Temur va Bobur tarixida soʻz yuritilgan. “Samarqand atrofida chiroyli oʻtroqzorlar joylashgan. Bitta mashhur (oʻlang) – Kanigil oʻtroqzori, u Samarqanddan sharqqa choʻzilib, biroz shimolga egilib, bitta sheriga (taxminan 2 km) choʻzilgan. Obi Rahmat deb ham nomlangan ariq Konigilning oʻrtasidan oqadi, suv u yerda yetti yoki sakkizta tegirmon boʻladi. Ushbu soyning qirgʻoqlari butunlay botqoqlikdir. Samarqandlik sultonlar uni har doim qoʻriqxona deb eʼlon qiladilar, ular har yili bu oʻtloqqa borib, bir-ikki oy yashab ham kelardilar” (Баburn-наме. – Ташкент, 1958).

Boburning soʻzlaridan ushbu soʻzning etimologiyasi (**lang** – soʻzma-soʻz “maysazor”) ekanligi koʻrinib turibdi, soy qirgʻoqlari botqoqlikdir. Forschada *gil* soʻzi “loy” degan maʼnoni anglatadi. **Konigil** – *loydan, botqoqlardan* iborat joyni bildiradi. Konigilda ohaktosh koni borligi maʼlum. Baʼzi odamlar *Konigil* “gullar moʻl-koʻl joy” degan maʼnoni anglatadi, deb oʻylashadi.

Bunday semantik va grammatik jihatdan asosli emas, chunki bu holda bu toponim **Gulzor, Guliston, Gulxona** va boshqalar ham shunday jaranglagan boʻlardi. Boburning Konigil “koniobgir”dan tuzilganligi haqidagi soʻzlari diqqatga sazovordir; *obgir* esa geografik termin boʻlib, “koʻlmak”, “botqoq” degan maʼnoni anglatadi, bu soʻz “Boburnoma”da bir necha bor takrorlangan. Konigil tarixda qonli urushlar arenasi va “Samarqand sultonlari” uchun dam olish va koʻngil ochadigan joy sifatida tanilgan. **Konigil** qishlogʻi hozirda ham mavjud.

KONIGIL OʻLANGI – Samarqand shahri yonida sharq tomonda joylashgan yalanglik.

“Boburnoma”da bu haqida ayrim tafsilotlar qayd etilgan: “Konigil Siyohob yoqasidadurkim, bu qora suvni Obirahmat ham derlar... Qora suvkim Obirahmat derlar, Konigilning oʻrtasidin oqar, yetti-sekkiz tegirmon suyi boʻlgʻoy... Juvozi kogʻazlar suyi tamom Konigildin keladur... Samarqand salotini hamisha bu oʻlangni qoʻruq qilurlar. Har yil bu oʻlangga chiqib bir oy, ikki oy oʻltururlar... Baʼzi derlarkim, bu oʻlangning asli oti “koni obgir” ekandur, vale tarixlarda tamom Konigil bitirlar”, – deb yozadi Bobur Samarqand shahri yaqin-atroflari tavsifida.

KONIMEX – Navoiy viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududining asosiy qismini tekislik va qumlik egallagan. Zarafshon vohasi-ning oʻrta qismida joylashgan. Zarafshon daryosidan Konimex kanali orqali suv oladi. Konimex qadimiy aholi punktlaridan biri. Mahalliy xalq tuman va shaharcha nomining kelib chiqishini **kon** (kom) – “*anhor, kanal*”; **mex** yoki **mugʻ** – “*otashparast*”, yaʼni **Konimex** – *otashparastlar anhuri* soʻzlari bilan bogʻlashadi. Darhaqiqat, joy nomlari tarkibida *kom* soʻzi – “*ariq, kanal, irmoq, daryo*” maʼnolariga ega.

Mugʻ, sugʻd tiliga tegishli soʻz, uning xalq talaffuzidagi buzilgan shakli – *mex* (*megʻ, miq*). Musulmonlar zardushtiylikka eʼtiqod qilgan kishini shu nom bilan atashgan. Mumtoz sheʼriyatda *mugʻ* soʻzi *mayxona egasi, soqiy* maʼnolarida ham ishlatilgan. Otashparastlik eʼtiqodi bilan bogʻliq joy nomlari mintaqa toponimiyasi tarkibida haligicha saqlanib qolgan.

KONCHOCH//KONICHOCH – Zarafshon daryosining yuqori oqimidagi togʻlar va daryolarning nomi. **Kanchach**, aslida **Konichoch** – *chacha koni*.

Maʼlumki, Choch (mahalliy shakl) yoki Shash (arabcha shakl) – bu Toshkent va uning atrofidagi oʻrta asrlarning nomi. Kanchach togʻlari *Choʻyanga-ron* – temir quyish ishchilari sifatida ham tanilgan.

Ehtimol, kondan quyma mahsuloti Chochga kelgan boʻlishi mumkin, shuning uchun bu joylarning nomi shundaydir.

KOPLONKIR – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Ustyurt chinkining bir qismi. Bu yerlarda chindan ham qoplon yashagan (hozir qolmagan).

KORABOYLI – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Moʻynoq, Xoʻjayli tumanlaridagi joy. **Qoraboy** – *turnaga oʻxshagan qush* (ruschasi – *baklan*).

Oʻzbeklarning Oʻz qabilasida, qirgʻizlarning Munduz qabilasida Qoraboy degan urugʻ boʻlgan.

KOREYS – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumani. Koreysovul – Sirdaryo viloyatining Boyovut tumani, Toshkent viloyatining Piskent tumani. Oʻzbekistonda, ayniqsa, Toshkent va Xorazm viloyatlarida 1920-yilda respublikaga koʻchib kelgan koreyslar juda koʻpchilikni tashkil qilgan. Shu qishloqda koreyslar yashaganligi uchun ham qishloq shunday nomlangan.

KOREYSQISHLOQ – Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon, Poyariq tumanlaridagi qishloq nomi. **Koreysqishloq** – *Koreyslar yashaydigan qishloq* maʼnosini anglatadi.

KORIZ – Samarqand viloyatining Qoʻshrabot tumanidagi qishloq. *Koriz* – *yer osti kanali, sizot suvlarni chiqarish uchun moʻljallangan yer osti galeriyalari va quduqlari sistemasi, yer osti sugʻorish sistemasi*.

Demak, koriz bir-birlari bilan yer ostida birlashtirilgan oqar quduqlar boʻlib, koriz trassasi belgilab chiqilgach, trassa boʻylab har 10 m. da quduqlar

qaziladi. Atama tojikcha **xok** – *tuproq* va **rextan**– *to'kmoq, quymoq* so'zlari-
dan yasalgan (Пенжиев, 1971).

V.L.Vyatkin o'rta asr Samarqandining atrofini o'rab olgan devor haqida gapirar ekan, *Korizgoh* yoki *Koriziston* (*koriz joyi*) darvozasi nomini qayd qiladi. Olim yashagan davrda bu yerda jarlik bo'lib, undan Shaharariq arig'i oqqan. Keyinchalik Korizgoh Nomozgoh yoki Iydgoz deb atala boshlagan. Darvozaning eng so'nggi nomi Xoja Ahror bo'lgan (Вяткин, 1902).

KOSAGARON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani, Navoiy viloyatining Qiziltepa tumani. *Kosa* – katta piyola, *kosagar* – kosa yasaydigan kulol, *-on* – o'plik qo'shimchasi. **Kosagaron** – *kulolchilar qishlog'i* ma'nosini anglatadi.

KOSARI – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi shaharcha (2013-yildan) nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, shaharcha hududida quduq mavjud bo'lib, yo'lovchilarga suv kosa idishda berilgan. Shuning uchun shaharcha *Kosari* deb nomlangan deyishadi.

Toponim, aslida, *Komisari* bo'lgan, keyinchalik dialektal talaffuzda o'zgarishga uchrab, hozirgi holatiga kelib qolgan.

Demak, geografik joy nomi *kom* va *sari* so'zlarining *-i* qo'shimchasi yordamida hosil bo'lgan. Uning birinchi komponenti – *kom* so'zi tojikcha so'z bo'lib, asli "*og'iz*" degan ma'noni bildiradi. Ammo, bu so'zning "*katta ariq*" ma'nosi ham bor.

Apellyativning ikkinchi komponenti – *sari* so'zi esa "*yuqori tomon*", "*bosh tomon*", "*yon tomon*" degan ma'nolarni anglatadi. Demak, *Kosari* – "*katta ariqning yon tomoni (dagi aholi punkti)*" ma'nosini anglatadi.

KOSON – Qashqadaryo viloyatidagi tuman, tuman markazi (1926), shahar (1972).

Qadimiy "Kushan" nomining (mil.avv. III va milodiy IV asrlar) o'zgargan ko'rinishi. Qadimgi Kushan imperiyasining nomi "Kushan" urug'i (etnonim) nomidandir.

Namangan viloyatidagi Kosonsoy, Farg'ona vodiysidagi qadimgi Kosonsoy shahri nomiga daxldor. Kushan imperiyasi miloddan avvalgi I va milodiy III asrlarda Markaziy Osiyoda hukmronlik qilgan. Aholisi Yuyechji qabilasi tarkibiga kirgan kushanlar bo'lgan.

Kushan etnonimining o'zgargan shakli – Koson. So'z o'rtasida *sh*→*s*, *u*/*a*→*o* tovush o'zgarishi yuz bergan: *kushan*→*kusan*→*koson*→*Koson*. IX asr yodgorligi "Hudud al-olam"da Kason, Somoniy va Yoqut asarlarida Kosan (В.В.Бартольд. Сочинения. Т. 1. – М., 1963–1973) nomi qayd qilingan.

Ayrim manbalarda uning hozirgi nomi *Kosonsoy* deb ham qayd etiladi (Namangan viloyatida). Bu "Boburnoma" asarida alohida tavsiflangan. "Kichikroq qasabadur. Axsining shimolida tushubtur... Yaxshi havoliq yerdur,

safoliq bog'chalari bor. Safo va havoda O'sh bila Koson elining taassubi bor" (B. 36). Koson yonidan oqib o'tadigan suv tarmog'i, Axsikatga oqib borgani sababli, Axsi suvi deb atalgan, hozirgi nomi Kosonsoy. "Axsi suyi Kosondin kelur" (B. 36). 1494–1502-yillarda Axsi uchun kechgan jang-jadallar Kosonni ham qamrab olgan.

KOSONSOY – Namangan viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Kosonsoy shahri O'zbekiston hududidagi qadimiy shaharlardan biri. Kosonsoyning har ikki sohilida joylashgan shahar dastlab Koson deb atalgan. Keyinchalik shahar nomiga soy so'zi qo'shilib, oykonim gidrooykonimga aylangan. Shaharga miloddan avvalgi IV–III asrlarda asos solingan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, shahar miloddan avvalgi I asrda Kushonlar saltanatining poytaxti bo'lgan. Kushonlar saltanati barham topganidan keyin ham Kosonsoy bir necha asr davomida Farg'ona vodiysining yirik shaharlaridan biri bo'lib turgan. V–VII asrlarga kelib, Buyuk Ipak yo'li tarmog'ining Farg'onadan o'tishi bilan shaharda savdo va hunarmandchilik yana ravnaq topdi. Kosonsoy tarixiga oid dastlabki ma'lumotlar qadimiy Xitoy sayyohi Chjan Syan (miloddan avvalgi 128-yil), arab geograflari Ya'qubiy, Muqaddasiy asarlarida uchraydi. Xususan, arab sayyohi va geografi Ya'qubiy asarida arablar bosqini davrida Kosonsoy poytaxt sifatida tilga olingan.

Bobur davrida Kosonsoy Farg'onadagi sakkiz shahardan biri bo'lgan. Shahar nomi qadimiy Xitoy manbalarida "*kesay*" yoki "*Gessay*" shaklida qayd qilingan. S.Qorayevning yozishicha, Koson nomi aslida *kas (kat)* – "*qishloq*" so'zidan olingan. Balki u sug'dcha *kat (kass)* – "*qishloq*", "*shahar*" so'zidan kelib chiqqandir, deb yozadi akademik A.Muhammadjonov.

KOSXO'R – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumani. Forscha *kos* – "*cho'chqa, yovvoyi cho'chqa*", *kosxo'r* – "*cho'chqani sevuvchilar*", laqabi ham-qishloq qo'shnilar tomonidan berilgan.

KOT – Xorazmning qadimiy poytaxti. Arab geograflari Istaxriy (БАГ, I. С. 283, 304 va b.), Ibn Havqqal (БАГ, II, С. 350, 402) Muqaddasiy (БАГ, III, С. 30, 49 va b.), shuningdek, Beruniy bu shahar haqida batafsil yozganlar.

Yaqutiyning fikricha (Якут Хамави. "Муджам ул-булдан". С. 222), *kat* so'zi xorazmiylar orasida "*dashtdagi o'qni, hatto ichida hech narsa yo'q bo'lsa ham*", degan ma'noni anglatadi.

Hozirgi Markaziy Osiyoda To'rtko'l so'zi bilan bir xil ma'noda qo'llanilgan (В.В.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 199). Eng mustahkam qism, ya'ni qal'a fil yoki fir deb nomlangan. Ushbu shahar xarobalari Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy viloyatida joylashgan (**Katqal'a**).

KOZA – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, qishloq nomi forsha-tojikcha *kozarey* so'zidan olingan bo'lib, "*bo'zga gul uruvchi*", "*bo'zga gul bosuvchi*" degan ma'noni anglatadi.

KOSHG'AR – Temuriylar davrida Markaziy Osiyodagi yirik shaharlardan biri. Buyuk Ipak yo'lining asosiy janubiy tarmog'i shu yerdan o'tgan va undan so'ng ikki tomonga – Badaxshon hamda Andijon yo'nalishlari orqali g'arbga davom etgan.

Amir Temur 1404-yili Axsikatdan to Xo'tangacha joylarni, jumladan, Koshg'arni nevarasi amirzoda Ibrohim Sultonga suyurg'ol qildi. XV asr boshlarida Koshg'ar ma'lum vaqt, aniqrog'i 14 yil bevosita Ulug'bek hukmida bo'ldi. Mo'g'ulistonda Naqshi Jahon, Shermuhammadxon va Vaysxon saltanati davrida (1415–1428) Koshg'arni Ulug'bek tayinlagan voliylar – Mir Sulton Malik do'ladaiy [dug'lat], xo'ja Muhammad Shoyista va Pirmuhammad barlos boshqarganlar. Vaysxondan so'ng Mo'g'ulistonda xonlik taxti uning o'g'li Eson-Bug'oxonga (1426–1461) o'tdi va u 35 yil hokimiyatni boshqardi (XV asr ikkinchi yarmida ham Mo'g'ulistonda xonlik taxtini Eson-Bug'oxon avlodlari egallab turgan). Eson-Bug'oxon saltanati davrida Oqsuv hokimi dug'lat Sayid Ali Sayid Ahmad o'g'li Koshg'arga muntazam yurishlar qilib, pirovardida uni olishga muvaffaq bo'ldi va chorak asr (1433–1457) davomida shaharni boshqardi. XV asrning so'nggi choragida Koshg'ar Mir Sayid Alining katta o'g'li Sansiz Mirzo qo'liga o'tadi va u yetti yil hokimlik qilib olamdan ko'z yumadi (vafoti 869/1464–1465).

“Boburnoma”da Koshg'ar Farg'ona viloyatining hamda Movarounnahrning sharqiy chegarasi sifatida qayd etilgan. XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Koshg'arni Abubakr Mirzo boshqargani va Umarshayx Mirzo o'limidan so'ng, O'zgand viloyatiga bostirib kirgani, so'ngra Koshg'ar Mo'g'uliston xoni Sulton Saidxon hukmiga o'tgani aytilgan. Sulton Saidxonning Zahiriddin Boburga qarindoshlik tomoni ham bo'lgan: “va xeshlig'i ham bizga bor erdi” (B. 266), deb yozilgan bu haqda “Boburnoma”da. Bu davrda Koshg'ar bilan Bobur davlati o'rtasida savdo va elchilik munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan; Andijondan Qobulga qulay yo'l Koshg'ar orqali o'tgan.

KOSHONOTA – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Manbalarda mazkur qishloq yaqinida Navqatepa nomli tepalik bo'lganligi ham ta'kidlanadi. Kushon davlati bilan bog'liq nom. III asrda Markaziy Osiyo kushonlari shohi Sug'dning Kushoniya shahrini o'z poytaxti qilib tanlaydi (Ter-Mkrtchyan, 1979: 44).

Xitoy manbalarida Kushoniya (hozirgi Koshonota qishlog'i o'rnidagi shahar va podsholik) Xe tarzida tilga olinadi va Sug'd knyazliklaridan biri deyiladi (ba'zi manbalarda Syuyshuanniszya yoki Guyshuanni deb yozilgan) va qadimgi Kangyuy podsholigiga qarashli Fumo shahri hududida ekanligi ko'rsatiladi (Malyavkin. 1989: 261).

V.L.Vyatkin vaqf hujjatlarida qayd qilingan Koshon qishlog'i haqida ma'lumot berar ekan, keyinchalik bu qishloq Koshonota nomi bilan atala boshla-

ganligi va bu yerda shu nomdagi avliyoning mozori mavjudligini qayd qiladi (Vyatkin, 1902).

Xitoy tarixchilarining yozishlaricha, Kushoniyada xitoy, turk, eron, rim hukmdorlari va hind braxmanlari suratlari tasvirlangan yirik imorat bo'lgan (Chavannes, Dokuments. P. 145). Kushoniya Sug'dning eng obod shahri hisoblangan (albatta, Samarqanddan keyin). Istaxriy uni "Sug'd shaharlari-ning yuragi" deb ataydi. Shahar musulmonchilikka qadar bo'lgan davrda mustaqil hokimlikning markazi bo'lgan. Kushonshoh unvoni Tabariy asarida tilga olinganligi ham shuni ko'rsatadi.

Ibn Xurdodbehning qayd qilishicha, Movarounnahr hokimi bir paytlar Kushonshoh deb nomlangan. Aftidan, bu ma'lumotlar Yuyechjilar yoki Kushonlar hukmronligi davriga oid bo'lsa kerak (Bartold I. 1963: 147). 1926-yilgi aholi ro'yxatida Kattaqo'rg'on tumanidagi yana bir qishloq – Rabot-i Koshoni ham tilga olinadi (Материалы., 1927: 96).

KOCHIXO'RO – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. *Kochixo'r* – jo'xori oshini sevuvchi, -o (ho) – ko'plik qo'shimchasi hisoblanadi.

KOCHIHO'R – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. Forscha *kochi* – jo'xori unidan bo'lgan osh; *kochiho'r* – jo'xori oshini sevuvchi. Laqabi hamqishloq qo'shnilar tomonidan berilgan.

KUBAY – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq. *Kobey* / *Kubey* haqida fikr yuritgan I.V.Dron no'g'aylar tarkibida uchrovchi mazkur etnonim Oltoydagi mo'g'ul va turkiy qabilalar orasida keng tarqalgan g'ozni muqaddas deb bilish haqidagi rivoyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Turk afsonalariga ko'ra, xunn davlati boshlig'i ukasining o'g'illaridan biri g'ozga aylangan. Aftidan, u g'oz urug'ining asoschisi bo'lgan. Sayan-Oltoy xalqlari – *tuva, xakas, teleut, kumanlarda* g'oz haqidagi totemistik tushunchalar saqlanib qolgan. Jumladan, "g'oz" kumanlar urug'i nomi bilan bog'liq. Kachinlarda ham *kubay* / *kobiy* urug'i bor. Yoqut tilidagi *kuba, qumiq* va uyg'ur tilidagi *kub, shor*, qirg'iz va oltoy tillaridagi *kuu, qad*, turk tilidagi *kuui* so'zlari **g'oz** ma'nosini ifodalovchi so'zlardir.

Tilshunos olimlarning fikricha, Biy daryosining irmoqlaridan biri *Ku* va *Kuman/Kuban* daryolari nomlari orasida bog'liqlik bor. Ularning aytishlaricha, *Kuman/Kuban* etnonimi **ku** -g'oz va **-man** -mon harakat oti yasovchi formantdan yasalgan. No'g'ay xalq eposi qahramoni Edigeyning ikkinchi ismi *Kubugul* bo'lib, mazkur nomning ma'nosi *Kubaug'ul*, ya'ni g'oz o'g'li deb izohlanadi.

O'tmishda *Nayman* qabilasining *Qorano'g'ay* urug'i tarkibida *ush kubi*, O'zbek-yuzlar tarkibida *beshkubi* etnik birliklari bo'lgan.

I.V.Dron *besh kubi* so'zlarining qisqarishi, ellipsisga uchrashidan *kubey* etnonimi kelib chiqqan, deb izohlaydi va *Kubey* so'zi Toshkent viloyatidagi qozoq va o'zbeklar orasida erkaklar ismi sifatida saqlanib qolganligini qayd qila-

di. (И.В.Дрон. Гагаузские этнотопонимы и этногидронимы ногойского происхождения. СТ, 1985, №3, С. 12).

Bizningcha, Oqdaryo tumanidagi *Ko'payi* qishlog'i nomi ham etnonim bilan bog'liq (*Ko'payi* urug'i Qo'shrabot tumanida qayd qilingan).

KULBA//KULBACHA//KULBACHI – qishloq. Buxoro viloyatining Qora-ko'l, Jondor tumanlari, Navoiy viloyatining Qiziltepa tumani. *Kulba* – *kichkina uycha, baxtsiz uy*, bu yerda *Kulba* – “*faqat kulbalardan iborat qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

KULLA – Andijon viloyatining Buloqboshi tumaniga qarashli qishloq. “**Kulli**”, “**kulla**” – *cho'qqi, balandlik* ma'nosida keladi (“Boburnoma”ga qaralsin). Qishloq qadimdan adirlikdan boshlangan, atrofga nisbatan balandlik edi, keyinchalik tekislangan. Qashqadaryo tomonda “*kullisoy*” bor (ya'ni, *tepa qoyadan boshlanadigan soy*).

KULOLO// KULOLON//KULOLXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan, Kogon, Buxoro tumanlari; Navoiy viloyatining Qiziltepa tumani. *Kulol* -*o(ho)* – forscha ko'plik qo'shimchasi. *Kulolho// Kulolxona* – “*kulollar yashaydigan qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

KULTEPA – Andijon viloyati Andijon shahrining markazidagi qariyalar xotirasida saqlanib qolgan qadimiy joy nomi.

Tilshunoslar fikricha, “*kul*” so'zi turkiy tilda “*xaroba*” ma'nosini ifodalagan. Bu yerda ilgari qadimiy qo'rg'on xarobasi bo'lgan bo'lishi mumkin.

KULCHAN – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani. Qipchoq-saroy urug'laridan birining nomi *kulchan* deb nomlangan (B.Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari).

KUMUSHKENT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Guliston* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Kumushkent* deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi ikkita so'z – *kumush* va *kent* so'zlaridan tashkil topgan. Uning birinchi komponenti – *kumush* so'zi qimmatbaho metallning nomi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *kent* so'zi esa sug'dcha bo'lib, “*katta qishloq*”, “*shahar*” degan ma'nolarni bildiradi.

Demak, *Kumushkent* – “*kumushyuvuvchilaryashaydigan qishloq*” deganidir. Qishloq nomiga aholining kasb-kori asos bo'lgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanida ham shu nomli qishloq mavjud.

KUMUSHKON – Chotqol cho'qqisining janubi-g'arbiy qismidagi yarim-metallar joyi (Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tumani). Qadimdan bu yerda kumush qazib olingan va nomi ham shu yerdan kelib chiqqan: *kumush* va *kon*.

KUNARUD – ariq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. **Ko'hna** – *eski, rud (ro'd)* – *daryo, ariq, kanal* ma'nolarini anglatadi.

KUNDAKOV – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani. **Kundakov** – “*kundalarni o‘rish*” ma’nosini ifodalaydi.

KUNJAK – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Nomning tarkibi arabcha *kunj* so‘zi va *-ak* qo‘shimchasidan iborat bo‘lib, “*burchak, chet joy*” degan ma’noni anglatadi. Qishloq ariq burchagida joylashganligi sababli shunday nom olgan. Qishloqning geografik o‘rni uning nomiga asos bo‘lgan.

KUNJIPAY – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo‘rg‘on tumani. Forscha *kunj* – *burchak*, **Pay** – *kanalning qadimgi nomi*.

KUNCHIBOG‘ – qishloq. Andijon viloyati Qo‘rg‘ontepa tumani. “**Kunchi** – mo‘g‘ul qabilalarining nomlaridan biri” (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 193); *bog‘*, **Kunchibog‘** – “*kunchilar urug‘iga tegishli bog‘*” ma’nosini anglatadi.

Bundan tashqari, **kunchubaq, kunchuvaq (kunshuvaq)** – “*quyoshli, quyoshli tomoni*” terminlari ham bor.

KUNCHIQAR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz tumani. *Kunchiqar* – *sharq*, aynan, “*quyoshning sharqdan chiqishi*” ma’nosini ifodalaydi.

KUNCHIQISH – qishloq. Surxondaryo viloyatining Termiz tumani. *Kunchiqish* – *sharq* (aynan, “*quyosh chiqishi*”); adabiy o‘zbek tilida “*sharq*” ma’nosidagi turkcha *kunchiqish* o‘rniga, arabcha *shar arab* xuddi shu ma’no-da ishlatiladi.

KURAN – qishloq. Navoiy viloyatining Konimex tumani. *Kuren* so‘zi mo‘g‘ulchadan kelib chiqib, “*halqa*” ma’nosini ifodalagan va shuning uchun ham ko‘chmanchilar turar joyini *kuren* deb atashgan. Ularning barcha narsalari o‘sha halqaga joylashtirilgan (Б.Я.Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 37); tunda hayvonlar va insonlar ham mazkur halqada qo‘nim topishgan.

KURENDAG – (Turkmaniston) tog‘lari va **Kurancha (Kurancha)** (Buxoro viloyati G‘ijduvon tumani) qishlog‘i nomlarida ham *kuren* termini aks etgan. Biroq **Ko‘ron** qishlog‘ining nomi boshqacha – “*ko‘rlar*” (balki bu laqab aholinikidir) so‘zidan kelib chiqqan.

KUYGANYOR – qishloq. Andijon viloyatining Andijon, Izboskan tumanlari. “*Yoqib yuborilgan oshiq*” sifatida tarjima qilinadi: aslida “*kuygan jar*”, yor – jar adabiy so‘zining dialektal varianti hisoblanadi.

KUYMOZOR – Namangan viloyatining To‘raqo‘rg‘on tumanidagi qadimiy qishloq nomi. *Kuymozor* oykonimining lisoniy shakllanishi haqida bir necha xalqona rivoyatlar va qarashlar mavjud:

1. Qadim zamonlarda buyuk zotlardan biri shu qishloq o‘rnida vafot etgan ekan. Odamlar u kishini hozirgi *Kuymozor* deb atalayotgan hududga dafn

etib, qabrdan yetti qadam uzoqlashganlarida qabrdan o't chiqadi va tevarak-atrofdagi qamishlar yonib, bu yerda ekin maydoni yuzaga keladi. Odamlar bu yerni bog' qilib, qabrni **Kuymozor** deb atabdilar. Natijada shu yerda katta bog', uning o'rtasida qabr saqlanib kelar emish. Keyinchalik ana shu qabriston – mozor atrofida yuzaga kelgan aholi manzili *Kuymozor* deb ataladigan bo'lgan ekan⁴².

2. O'tgan zamonlarda Koson (Kushon davlati markazi bo'lgan) tomondan ikki otliq bir qulni quvib keladi. Qul hozirgi qishloq chetida qamishzorga kirib yashirinibdi, otliqlar uni topa olmabdilar va g'azablanib qamishzorga o't qo'yib yuboribdilar. Qamishzor yonib tugab, uning o'rtasida yonib kulga aylangan murda qolgan emish. Murdani odamlar tuproq bilan ko'mibdilar, ammo qabr ham kuygan taxlitda qolgan emish. Odamlar uni "*kuygan mozor*" deb atabdilar. Keyinchalik qabr atrofida paydo bo'lgan qishloq ham unga nisbat berib **Kuymozor** deb ataladigan bo'libdi.

Demak, tarixiy voqeani ifodalovchi *kuygan mozor* otli birikmasi oykonimning etimoni bo'lib, nom "*kuygan mozor hududidagi aholi manzili*" degan toponimik ma'noga ega. Albatta, yuqoridagilar oykonim haqidagi xalq etimologiyasi talqinlaridir.

3. Yana bir rivoyatga ko'ra, arablarning Koson (hozirgi Kosonsoy)ga yurishlaridan birida aziz avliyolardan, sahobalardan birining qazo kuni yetib, shu yerga, ya'ni hozirgi qishloq hududiga kelganda o'z hamrohlariga: "Bu yer Alloh aziz etgan joy ekan, meni shu yerga dafn etinglar", – degan ekanlar. Sahobalar hayron bo'lib: "ey poki olam, bu yer bir tashlandiq yer bo'lsa, biz sizni mana shu qamishzorga tashlab ketamizmi?" – deganlarida, – "Unday demanglar, anavi qamishlar ortida odamlar yashaydi, bu yerlar avval bog'rog', so'ngra qishloq, undan keyin shahar bo'ladi", – degan ekanlar. Natijada u kishi shu yerga dafn etilibdi. Bu mozor qishloqdan pastda bo'lgan, uni "*Quy mozor*" deb atabdilar⁴³. Keyinchalik uning atrofida bunyod bo'lgan qishloq **Kuymozor** deb atalibdi, nom yillar davomida hozirgi **Kuymozor** shakliga kelib qolgan emish.

Demak, bu rivoyatga ko'ra oykonimning etimoni "*quyi mozor*" otli birikmasi. Oykonim "*quyi mozor hududidagi qishloq*" degan toponimik ma'noga ega.

4. Rivoyatlarga ko'ra Koson va Mug'ni musulmonlashtirish uchun kelgan allomalardan birining umri tugab, qazo kuni yetganida, u: "Mening qazo kunim keldi, shekilli, mening qabrim Koson bilan Axsining o'rtasida bo'lsin, chunki mening avlod-ajdodlarim Koson va Axsidadurlar. Men ularning har ikkalalariga ham birdek yaqinlikda bo'lay", – degan ekanlar. Bu vasiyatga ko'ra, Koson va Axsini o'rtasi deb, uni hozirgi qishloq hududiga dafn etgan-

⁴² Oripov B.N. Kuymozor. – Namangan, 1997. – B. 9.

⁴³ Oripov B.N. Kuymozor. – Namangan, 1997. – B. 10.

lar. Bu yerni axsiliklar *Ko'hi mozor*, *Yuqori mozor* deb ham yuritishar ekan. Keyinchalik shu yerda barpo etilgan qishloq ana shu mozorga nisbat berib, **Quyimozor** deb atalgan. Nom davrlar davomida hozirgi shaklga kelgan.

Anglashiladiki, qishloqning uch nomi bor: **Ko'himozor**, **Yuqori mozor va Kuymozor**. Hozirda mahalliy aholi jonli so'zlashuvda har uch nomni qo'llaydi, biroq rasmiy manbalarda **Kuymozor** nomi qo'llanadi⁴⁴.

Yuqorida keltirilgan, oykonimga oid xalq etimologiyasini ifodalovchi rivoyatlar tahlilidan ko'rinadiki, nom haqidagi keyingi ikki rivoyatda mantiqiy asos bor, oykonim talqinida ana shularga asoslansa bo'ladi.

B.Turdaliyev, T.Nu'monov va A.Haydarovlar qishloq mozorga nisbat berib nomlanganligini, ma'nosi *ko'hi (tog') mozor* yoki *quyi mozor* bo'lsa kerak, deb ko'rsatadilar⁴⁵.

Bizningcha, qishloq nomi atalish motiviga ko'ra tabiiy-geografik oykonimlar sirasiga mansub. Qishloq mazkur hudud uchun xarakterli bo'lgan *mozorni* va uning geografik joylashuv o'rni, ya'ni *quyini* asosga olish asosida nomlangan. **Kuymozor** oykonimining etimoni *quyi mozor* otli birikmasidir. **Quy i mozor** otli birikmasi davrlar mobaynida sayqallanib, lisoniy o'zgarishlarga uchrab, hozirgi shaklga kelgan. Aniqrog'i, nomga asos bo'lgan birikmaning birinchi qismi *quyi* tarkibidagi **i** unlisi tushib, so'z boshidagi **q** undoshi **k** undoshiga almashgan. Natijada nom aynan hozirgi shaklga kelib qolgan: *quyi mozor* > *kuyi mozor* > *kuy mozor* > *kuymozor* > *Kuymozor*. Qishloqni *Kuymozor* (ya'ni, *Quyimozor*), *Yuqori Kuymozor*, *Yangiobod* kabi qismlarga bo'linishi ham fikrimizni tasdiqlaydi.

KUSHON – qishloq. Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani, Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani. Bu qadimgi Kushonlar davlati toponimikasi-dagi nom (I asr oxiri – III asr boshlari) (L.S.Tolstova. Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezining dastlabki bosqichlarining aks sadolari uning tarixiy onomastikasida mavjud (Ономастика Средней Азии. – М., 1978).

KUCHAK – qishloq. Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani, o'zbeklarning Saroy qabilasi tarkibida *Kuchak* (kuchakto'pa) urug'i bo'lgan.

KUCHALA – Namangan viloyatidagi tog'. **Kuchala** – “*hosili nonga o'xshash zaharli mevali o'simlik*” deganidir.

KUCHALASOY – Namangan viloyatining Pop tumanidagi Rezaksoyning yuqori oqimidagi soy nomi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida *kuchala* so'zi ko'p ma'noli bo'lib, quyidagi ma'nolarda qo'llanadi: 1) **kuchala** – o't, o'simlik nomi, uning yana bir nomi – chayono't. Ensiklopedik lug'atda **kuchalaga**

⁴⁴ Наманганская область (Справочная политико-административная карта). – Узгеодезкадастр, 1996.

⁴⁵ Turdaliyev B., Nu'monov T., Haydarov A. Namangan viloyati toponimlaridan materiallar. 1-kitob – Namangan, 1995,.

"kuchaladoshlar oilasiga mansub tugunakli, ko'p yillik zaharli o't...", – deb izoh beriladi hamda Toshkent, Farg'ona, Samarqand viloyatlarining tog' o'rmonlaridagi zax yerlarda o'sishi ko'rsatiladi⁴⁶. "O'zbek tilining izohli lug'ati" da esa yanada aniqroq tarzda quyidagicha izohlanadi: *"Guli sariq, ko'k, safsar o'tsimon o'simlik hamda uning meditsinada ishlatiladigan zaharli tugmasimon mevasi"*⁴⁷. 2) **kuchala** – *terak, tol kabi daraxtlarning to'pguli*. Kuchalasoy gidronimi kuchala so'zining birinchi ma'nosi asosida shakllangan. Soy oqimining boshlanishida kuchala o'ti ko'p o'sishiga nisbat berilib, u *Kuchalasoy* deb nomlangan. Aslida mazkur qo'shma so'z shaklidagi gidronim *kuchalali* soy otli birikmasining gidronimik derivatsiya natijasida *kuchalasoy* tarzidagi qo'shma so'zga aylanishi mahsulidir: *kuchalali soy > kuchala soy > kuchalasoy > Kuchalasoy*. Demak, Kuchalasoy fitogidronimining etimoni *"atrofida guli sariq, ko'k, safsar, o'tsimon kuchaladoshlar oilasiga mansub tugunakli, ko'p yillik, zaharli o't – kuchala o'sadigan soy"* tushunchasini ifodalovchi *kuchalali soy* so'z birikmasidir.

KUCHUKARIQ – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi ariq nomi. Aslida *Ko'chakariq*. "**Ko'chak**" fors tilida *"kichik"* ma'nosidagi so'z (Muhammad G'iyosuddin, 1988). Demak, *Kuchukariq* aslida *Kichikariq* ma'nosidagi gidronim.

KUCHUKTEPA – Surxondaryo viloyati Termiz shahri yaqinidagi kichik tepalik. Qadimgi turkiy tilda *kuchuk* "kichik" degan ma'noni anglatgan.

KO'HAK – Cho'ponota tog'ining Samarqand yonidagi qadimiy nomi (*"kichik tog'", "tepalik"*). Arab geograflari tomonidan Istaxriyda (БАГ, I, С. 318), Ibn Havqalda (БАГ, II, С. 368) **Jabali Ko'hak** deb tilga olingan. Samarqand shahrining darvozalaridan biri **Bobi Ko'hak** (arabcha *bob* – "darvoza") deb nomlangan. O'rta asrlarda Zarafshon daryosi **Obi Ko'hak** (forscha *ob* – suv; daryocha) deb nomlangan.

KO'HAK DARVOZASI – Darvoza Cho'ponota tepaligi chegaralarida bo'lgan. Bu tepalikning o'rta asrlardagi nomi **Ko'hak** bo'lib, u *"kichik tog'", "tog'cha", "tepacha", "qircha"* ma'nolarini beradi. Hozir ham xalq ayrim joy nomlarini *"qircha"* so'zi bilan ifodalaydi.

Samarqand tumanidagi *"Qircha bozori"* toponimi xususida ham shu fikrni bildirish mumkin. Shuningdek, Zarafshon daryosi ham *Ko'hak* deb atalgan.

KO'HAK SUYI – Temuriylar davri yozma manbalarida *"Ko'hak"*, Buxoro shahri yonidan o'tgan bir tarmog'i *"Jo'yi Zar"* (Zar arig'i) nomlari bilan atalgan.

"Boburnoma" da bu daryo *Ko'hak suyi* va yuqori oqimidagi qismi *Kamrud* (to'g'risi: *Komrud*) *rudi* deb atalgan. "Ko'hak suyi (Samarqand shahrining)

⁴⁶ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 5-jild. – Toshkent, 2003. – B. 154.

⁴⁷ O'zbek tilining izohli lug'ati. I t. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 409.

shimolidin oqar, Samarqanddin ikki kuruh bo'lg'ay. Bu suv bila Samarqand orasida bir pushta tushubtur, Ko'hak derlar. Bu rud muning tubidin oqar uchun Ko'hak suyi derlar. Bu suvdin bir ulug' rud (ariq) ayribturlar, balki daryochadur, Darg'am suyi derlar. (Darg'am) Samarqandning janubidin oqar, Samarqanddin bir shar'iy bo'lg'oy. Samarqandning bog'ot va mahalloti va yana necha tumonoti bu suv bila ma'murdur. Buxoro va Qorako'lgachakim, o'ttuz-qirq yig'och yo'lg'a yovuqlashur, Ko'hak suyi bila ma'mur va mazru'dur. Mundog' ulug' daryo aslo ziroattin va imorattin ortmas, balki yozlar uch-to'rt oy Buxorog'a suv yetmas".

KO'HISIM – o'rta asrlarda Shosh viloyatida qayd qilingan kon. Dastlab, arab geograflari Ibn Xudodbex, Istaxriy, Muqaddasiy asarlarida tilga olingan. *Ko'hi* ism – "kumush tog'" demakdir.

V.Bartold *Ko'hisim* Ohangarondan janubda, Obliq qishlog'i ro'parasida bo'lgan, deydi. Konning Shosh viloyatida bo'lganini hisobga olsak, u Parkent tumanidagi Kumushkon toponimining o'zginasidir. Haqiqatan ham, ruda jinslari orasida kumush bor.

Shuningdek, toponimning arabcha nomi **Ma'dani Shash** – "*Shosh koni*", deb atalib, u Abbosiylar davrida tez-tez tilga olingan (B.B.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 229).

KO'KALDOSH – Buxoro, Toshkent shahridagi madrasaning nomi. *Ko'kaltosh*, keyinroq *Ko'kaldosh* – *tarbiyachi birodar*. "... o'zbek davridagi ko'p sonli binolar Turkistonda ko'kaltash taxallusini olgan shaxslarning nomlari bilan bog'liq" (B.B.Бартольд. Сочинения, т. II, ч. 2. С. 212).

KO'KBULOQ – qishloq. Surxondaryo viloyatining Denov tumani. *Ko'k* va *buloq* so'zlaridan tashkil topgan; **Ko'kbuloq** – "*toza suvli buloq*" ma'nosini anglatadi.

KO'KGUMBAZ – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani, Jizzax viloyati G'allaorol tumani. *Ko'k* va *gumbaz* (qurilish tipi) so'zlaridan hosil bo'lgan.

KO'KDALA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2006-yilga qadar *Niyozxo'ja* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Ko'kdala* deb o'zgartirilgan.

Mahalliy aholi qishloq hududidagi dalalarda yam-yashil o'simliklar qalin o'sganligi sababli qishloq shunday nomlangan, deb hisoblaydi. Xalq etimologiyasi haqiqatga juda yaqin.

Nomning tarkibi ikkita so'z – *ko'k* va *dala* so'zlaridan iborat. Apellyativning birinchi komponenti – *ko'k* so'zi "*o't-o'lan*", "*chim*", "*yam-yashil o'simliklar bilan qoplangan joy*" ma'nosini anglatadi. Buxoro viloyatining aksariyat hududlarida *ko'k* so'zi "*ko'klam*", "*yashillik*" ma'nolarida ishlatiladi. Uning ikkinchi komponenti – *dala* so'zi esa "*ekin ekilgan maydon*", "*ekinzor*", "*yer*" degan ma'nolarni anglatadi.

Demak, **Ko'kdala** – “yam-yashil o'simliklar bilan qoplangan maydon”, “o't-o'lan qalin o'sadigan dala-dasht” ma'nosidadir. O't-o'lan qalin bo'lib o'sadigan dala-dashtda tashkil topgan aholi manzilgohi ham hududning landshaftlari, tabiatiga bog'liq holda *Ko'kdala* deb nomlangan. Toponimga joyning tabiiy geografik xususiyatlari asos bo'lgan.

Ayrim tadqiqotchilar esa mazkur toponimni *Ko'k dala – yashil maydon* sifatida ham qayd etishadi.

KO'KYOR – qishloq. Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani, Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani. **Ko'kjar** – Jizzax viloyatining Baxmal tumani. *Ko'kjar* – qirg'iz urug'ining nomi. Ehtimol, xuddi shu etnonim o'zbeklar orasida bo'lishi kerak (toponimika ma'lumotlari ko'rsatganidek); **Ko'kyor** – uning dialektal variantidir.

Filologiya fanlari doktori V.L.Gukasyanning so'zlariga ko'ra, *kok yar* “chaqmoq” degan ma'noni anglatadi; *kok yargan* (aynan, “osmonni yorib o'tish”) (Советская тюркология, 1977).

KO'KJAR – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Qishloq qirg'izning manak urug'i *ko'kjar* avlodi nomi bo'yicha nomlangan.

KO'KMO'YIN – qishloq. Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani. *Ko'k mo'yin* (adabiy *bo'yin*). Farg'ona o'zbek-qipchoqlari va qirg'izlarning Bag'ish qabilasida *Ko'kmo'yin* urug'i qayd etilgan.

KO'KNORIYON – qishloq. Buxoro viloyati Romitan tumani. *Ko'knori* – ko'knori boshlaridan narkotik ichimliklar ishlatadigan narkoman, *-on (yon)* – forsha ko'plik ko'rsatkichi, **Ko'knoriyon** – *narkomanlar, giyohvandlar qishlog'i* ma'nosini ifodalaydi.

KO'KSARAKSOY – Namangan viloyati Chust tumanidagi soy. Chotqol tizmasining janubi-sharqiy yonbag'ridan *Ko'ldambassoy* nomi bilan boshlanadi.

Gidronimning tarkibi uch qismdan iborat: *ko'k, sarak, soy*. Ko'p ma'noli *ko'k* so'zining lug'aviy ma'nolaridan biri – “*tiniq, moviy, zangori*”. Hidronim tarkibidagi **ko'k** so'zi obyektning umumiy ko'rinishi, ya'ni unda oqayotgan suv moviy, tiniq, zangori tusda ekanligini ifodalaydi. *Sarak* so'zi esa *sarak-sarak* takroriy so'zga xos “*u yon-bu yon chayqalmoq*” ma'nosida qo'llangan⁴⁸.

Demak, *Ko'ksaraksoy* gidronimi “*suvi moviy, zangori tusli, u yon-bu yon chayqalib oquvchi soy*” degan ma'noga ega.

Toshkent viloyatining Ohangaron va Zangiota tumanlarida ham mazkur nomli toponim mavjud bo'lib, u quyidagicha izohlanadi: “*ko'k saroy – saroy* o'zbek qabilasining bo'linmasi. Ammo Amir Temur tomonidan qurilgan Samarqanddagi *Ko'ksaroy saroyi* bu nomni bezagi, ko'k rangi uchun olgan”.

⁴⁸ Qarang. O'zbek tilining izohli lug'ati, II t., 21-b.

KO'KSUV – O'zbekistondagi bir qancha daryo va soylarning nomlari (masalan, Chotqol daryosining so'nggi o'ng irmog'i, Oygaing daryosining eng katta irmog'i va boshqalar) *Ko'k* va *suv*; **Ko'ksuv** – “*daryodan oqadigan toza suv*”.

KO'KTIRNOQ – Orol dengizi bo'yidagi yarim orol. Etnograf B.X.Karmi-shevaning fikriga ko'ra, obyekt o'zbeklar va boshqa turkiy xalqlar orasida *Tirnoqli* – “*tirnoqlari bilan*” urug'ining nomi bo'yicha atalgan (Советская этнография, 1977).

KO'KTOSH – Samarqand viloyatining Urgut tumani. Ko'k rangdagi marmar tosh. Xalq orasida mazkur marmarning ust qismidagi chuqurchaga suv quyib ichilsa, ko'k yo'talga davo bo'ladi, degan tushuncha mavjud.

Bunday toshlar boshqa tumanlarda ham mavjud va xalq ularni shifobaxsh deb biladi. Samarqand tumanidagi *Sulfakabud* qishlog'i nomi ham fors-tojik tilidagi **sulfa** – “*yo'tal*” va **kabud** – “*ko'k*” so'zlaridan yasalgan bo'lib, bu toponim mazkur qishloqdagi ko'k tosh bilan bog'liq holda yuzaga kelgan.

Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanida ham shunday nomli qishloq bo'lib, u shunday izohlanadi: “**Ko'ktosh** – *mis suyuqligi, marmar, yashma*”.

KO'KTO'NLI – Andijon viloyati Paxtaobod tumanidagi qishloq (“*ko'k to'nlik ota*” ham deyiladi). Tarixda kalta chopon, to'n dastlab harbiylar kiyimi bo'lgan. Harbiy qismlar kiygan choponlari va bayroqlari rangi bilan ajralib turgan. Masalan, bayrog'i oq “oq tug'li” qism bo'lgan. Olachoponli qism bayrog'i oq, ko'k to'nlisi ko'k tug'li va h. k. (Muqanna qo'zg'oloni ishtirokchilari oq kiyimda va oq tug'da bo'lishgan).

Paxtaoboddagi shu nomli qishloqda qachonlardir shahid ketgan ko'k to'nli askar yoki uning komandiri dafn qilingan bo'ladi. Keyinchalik paydo bo'lgan qishloq nomi ham “*Ko'k to'nli*” deb atalib ketgan. Mavjud qabr esa, xalq udumi, e'tiqodiga binoan muqaddaslashtirilgan.

KO'KTUNLIK – qishloq. Andijon viloyatining Paxtaobod tumani. *Ko'k tunli(k) ota* – “*qandaydir qashshoq avliyo*” ma'nosini anglatadi.

Ko'ko'zak, Sario'zak ariqlari mashhur. Bu barcha toponimlar, asosan gidronimlar ushbu termindan kelib chiqqan. Shu bilan birga, Xorazm qo'ng'irotlarining bo'linmalaridan biri *kukuzeklar* deb nomlangan (К.Д.Задыхина. Узбеки дельты Амударьи. Сборник “Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1945–1948.”. – М., 1952).

KO'KO'ZAK – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir va Qorao'zak tumanlari shegarasidan oqadigan eski o'zan.

Bu so'zning grammatik shakli va etimologik paydo bo'lishida *Qorao'zak* nomiga bir qancha yaqinligi bor. A.Kaulbarsning bildirishiga qaraganda, 1873-yili *Ko'ko'zekda* suv bo'lmagan. Sababi, bu paytlari Amudaryo g'arbga ko'chgan. Bundan avval XVIII asrdagi ayrim tarixiy asarlarda *Ko'ko'zek*

nomini ko'p uchramiz. *Ko'ko'zek* deb atalishining sababi, hamma vaqtda o'zak suvi ko'k rangda oqan.

KO'KCHA – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Mahalla nomi Ko'kcha darvozasi va shu nomdagi qabila bilan bog'liq. Muhammad Solihning yozishicha, Ko'kcha darvozasining nomi qabila nomidan olingan, ya'ni ko'kcha qabilasidan. Tarixchi olim A.R.Muhammadjonovning fikriga ko'ra, **“ko'kcha”** so'zi aslida *“kohicha”* so'zining o'zgartirilgan shakli, *“kohicha”*, *“kohak”* so'zi *“qal'acha”* degan ma'noni anglatadi va bu yerda o'rta asrlarda harbiy qal'a bo'lganidan dalolat beradi. Mahalla aholisi asosan ko'nchilik, kosibchilik va to'qimachilik, mavzelarda dehqonchilik bilan shug'ullangan. Shahar tashqarisida mavzelari bo'lgan.

Ushbu nom respublikamizning boshqa joylarida ham uchraydi.

KO'KCHA ARIG'I – Kaykovus arig'ining chap tarmog'i, Shayxontohur va Olmazor tumanlari hududidan oqib o'tadi, Qoraqamishga borib quyiladi, uzunligi – 5,5 km. *“Ko'kcha”* gidronimi *“ko'kcha”* toponimidan kelib chiqqan, sababi, mazkur ariq *Ko'kcha* dahasidan oqib o'tgan.

Toponimning etimologiyasi xususida fikrlar turlicha: **Ko'kcha** dahasi *daraxtzor*, *ko'kalamzor*, *ekinzor* ko'p bo'lganidan shunday nom olgan; *“ko'kcha”* – forscha *“kohcha”* so'zining talaffuzda o'zgargan shakli bo'lib, *“kichik qarorgoh”* – *“qal'acha”* ma'nosini anglatadi⁴⁹. Ko'kcha arig'i shu qarorgoh hududidan oqib o'tganligi tufayli keyinchalik bu joyning nomini olgan; *“ko'kcha”* shaxs nomi sifatida XIY asrda, aniqrog'i, Rashiddin Fazlullohning *“Jome'at- Tavorix”* asarida uchraydi⁵⁰.

KO'KCHA DARVOZASI – Ko'kcha dahasining janubi-g'arbiy qismida. *“Ko'kcha”* toponimi haqida yuqorida so'z yuritilgandi, Muhammad Solih ma'lumotlariga ko'ra, qabila nomidan kelib chiqqan va etnotoponimlar guruhiga oid. Ko'kcha darvozasining nomi XX asr boshigacha saqlangan. Ko'kcha darvozasi shaharning g'arbiy devoriga qurilgan va undan Qoraqamish va Samarqandga yo'l ketgan.

KO'KQARG'A – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. *Qarg'a* – oltoylar orasida (H.A.Аристов. Заметки об этническом составе. С. 340), boshqirdlarda (Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 153), qoraqalpolarda (Каракалпакско-русский словарь. – М., 1958. С. 784), qirg'izlarda (С.М.Абрамзон. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии. – ТКАЭЭ. том 4, – М., 1960. С. 118), ўзбекларда (Племена кунграт, юз – Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 92, 97) umumturkiy etnonim bo'lgan.

⁴⁹ Muhammadjonov A. Qadimgi Toshkent. – T.: Sharq, 2002. – 24 b.

⁵⁰ Рашид ад-Дин. Сборник летописей. – пер. с персидского О.И. Смирновой. Прим. Б.И. Панкратова и О.И. Смирновой. Ред. А.А. Семенова. – М. – Л., 1952. Т. 1. Кн. 2. С. 74.

KO'LJOMON – dara. Jizzax viloyati Zomin tumani, Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Oq-qipchoqlar (oq qipchoqlar) tarkibiga kiruvchi *Jagaltay* urug'ining bo'linmasi nomi shunday nomlangan.

KO'LIBOLO – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumani. Forscha *ko'l-i bolo* – “yuqori ko'l” ma'nosini ifodalaydi.

KO'LIODINA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi oykonimning kelib chiqishini qishloq hududida qadimda yashab o'tgan Odina ismli boy tadbirkor ayol nomi bilan bog'lashadi.

Qishloqning asl nomi *Ko'lioyna* bo'lgan. Keyinchalik talaffuzda o'zgarishga uchrab, hozirgi holatga kelib qolgan bo'lishi mumkin. Uning birinchi komponenti – *ko'l* so'zi *quruqlikdagi chuqurliklarni to'ldirib turgan tabiiy suv havzasini* anglatadi. Ba'zan suvsiz katta chuqurlik ham *ko'l* deyiladi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *oyna* so'zi esa bu yerda “*shaffof*”, “*tiniq*” ma'nosida kelmoqda.

Demak, **Ko'liodina** – “*shaffof, tiniq suvli ko'l*” ma'nosidadir.

KO'LISHAG'OLON – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. *Ko'l* va *-i* – izofa ko'rsatkichi, *shag'ol* va *-on* – forsha ko'plik qo'shimchasi. **Ko'lishag'olon** – *shag'ollar ko'li* ma'nosini anglatgan, gidronim oykonimga aylangan.

KO'LSAG'A – Chimboy tumanidagi ovul nomi. *Sag'a* – qadimiy saqo so'zining talaffuz shakli, Xorazmda, shuningdek, Qoraqalpog'istonda “*kanal yoki ariqning boshi*” ma'nosini bildiradi. **Ko'lsag'a** – *kanal boshlanadigan joydagi ko'l* ma'nosini anglatadi.

KO' LXATIB – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumani. **Ko'l** va **xatib** – “*machit qo'riqchisi, xatibga tegishli ko'l*” ma'nosini ifodalaydi.

KO'MIRCHI – Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi mahallaning nomi. Viloyatda *Asalchi, Bug'doychi, Bo'tqachi, Ipakchi, Karpaychi, Ovchi, Pichoqchi, Sandiqchi, Taqachi, Temiryo'lchi, To'qimachi, Qaroqchi, Quruvchi* kabi toponimlar keng tarqalgan.

KO'NABIRLASHUV – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi qadimgi mahalla nomlaridan biri. Mahalliy aholi eskidan hamjihatlilikda, birgalikda va birlashib yashab kelayotganligi sababli mahalla shunday nomlangan.

KO'NAZEY – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahallaning tarixiy nomlaridan biri. Xorazmcha **ko'na** so'zi – *ko'hna, eski*, qadimgi ma'nolarini ifodalaydi va **zey** so'zi ham xorazmcha bo'lib, *zax* so'zining dialektal variantidir. Mazkur toponim *Kuna (ko'hna)* va *zey* (adabiy *zax*) – “*namlik, namli joy*” sifati izohlanadi.

Mahalliy aholi vakillarining fikrlariga ko'ra, mazkur nom ma'nosining ikkita varianti bo'lib, ular quyidagicha izohlanadi:

1. Mazkur hududda Zaytun buva nomli qabriston bo'lganligi tufayli, ushbu hudud **Ko'nazey** deb nomlangan.

2. Bu joydan eski zey yop o'tganligi tufayli, Ko'nazey deb atalgan. Bizningcha, ikkinchi varianti haqiqatga yaqinroqdir.

3. Aslida Ko'nazeydagi *ko'na* bu yerda eski ma'nosini ifodalamaydi, ya'ni u sifat emas, *ko'na* bu o'rinda *avvalgi*, *oldingi* ma'nolarini ifodalovchi ravishdir. Chunki uning avvalgi nomi Ko'nazey bo'lib, ijtimoiy taraqqiyot natijasida mazkur hududdagi aholining aksariyat qismi teparoqqa ko'chib o'tib, u yer yangi nom bilan atalgan. **Ko'nazey** nomi esa o'z holicha qolgan va shu tariqa u tarixiy nomga aylangan.

KO'NAOBOD – qishloq. Navoiy viloyati Konimex tumani. *Ko'na* – (“**ko'hna**, **eski**, **qadimgi**”), *obod* – “obodonlashtirish”, **ko'naobod** – “*qadimgi aholi punkti*” ma'nosini anglatadi.

KO'NPAZ – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumani. *Ko'n* – ajratilgan teri, *paz* (*puxtan*) – “*pech – o't yoquvchi moslama*” hozirgi zamon fe'lining forsha asosi. **Ko'npaz** – “*teri tayyorlovchi usta*” ma'nosini ifodalaydi.

KO'NCHILIK – Andijon viloyati Andijon shahrining Soyguzar dahasidagi eski mahalla nomi. Hayvon terisini oshlab (maxsus ishlov berib), undan asosan oyoq kiyimi va ot anjomlari uchun har xil charm mahsulotlari tayyorlaydigan hunarmand “*ko'nchi*” nomi bilan ataladi. Mahallada asosan ko'nchilar yashagan. Qo'qon shahrida ham **Ko'nchilik** mahallasi bor. Shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekistonning ko'plab shaharlaridagi mahalla (dahalar) ham shunday nomlanib, u **Kunchi** – terichi, *kunchilik* – terichilik ma'nosida qayd etiladi, bu yerda “*aholi charm ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan mahalla*”lar mavjud bo'lganligi uchun ham shunday nomlangan.

KO'PAKI – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq. B.O'rinboyev bu so'zni *ko'pak-ko'pay+i -ko'paylik*, *ko'pay* urug'iga tegishli kishilar ma'nosida deb izohlaydi. *Ko'paki* patronim, shu avlod kishilari yashaydigan qishloq. (O'rinboyev, 2003).

KO'PAKLAR – qishloq. Xorazm viloyati Urganch tumani. Mazkur toponim haqida turlicha rivoyatlar mavjud bo'lib, ular ishonchli bo'lmaganligi sababli biz ularni e'tirof etmadik. Aslida, *Ko'paklar* – etnonim, uning *Ko'pay* urug'iga tegishli ekanligini ko'pchilik tilshunoslar: B.O'rinboyev, T.Nafasov, Z.Do'simovlar qayd etishgan.

KO'PRIKBOSHI – qishloq. Andijon viloyatining Qo'shtepa, Xo'jaobod tumanlari. *Ko'prik* va *bosh(i)* so'zlaridan tashkil topgan.

KO'RBULOQ – Samarqand viloyati Urgut tumani. G'o's qishlog'idagi gidronim. Yog'ingarchilik ko'p bo'lgan yillardagina suv chiqadigan buloq. Gidronimning ikkinchi nomi Mizom degan shaxs tomonidan qazilishi bilan bog'liq. Xuddi shu joyda Mizomtepa nomli oronim ham bor.

Shuningdek, u appelyativning atoqli otga ko'chishidan hosil bo'lgan gidronim. Suv manbadan chiqib biroz oqqach, yana yerga singib ketganligi uchun shunday nom olganligi ham qayd etiladi.

KO'RG'ON – Buxoro viloyati G'ijduvon tumani, Farg'ona viloyati Quva tumani.

Qo'rg'on toponimi bir necha ma'nolarda qo'llaniladi: 1) qal'a, istehkom; 2) qo'rg'on, to'kilma cho'qqi; 3) devor bilan o'ralgan mulk; 4) qal'a devori.

KO'RQUDUQ – qishloq. Buxoro viloyatining Olot tumani. *Ko'r* va *quduq* so'zlari qo'shilishidan paydo bo'lib, *vaqti-vaqti bilan suv yetkazib beradigan quduqdir*.

KO'RMULLA – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq. Toponim *ko'r* va *mulla* so'zlaridan yasalganligi qayd etiladi. Qishloq nomi laqab bilan atalgan. Ehtimol, tarixiy shaxs bo'lsa kerak.

KO'RONCHA – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. *Ko'ron* – ko'zi ojizlar, *-cha* – toponim hosil qiluvchi kichraytish qo'shimchasi. *Ko'roncha* – “*kichkina kuron*” yoki “*ikkinchi kuron*” ma'nosini anglatadi.

KO'RPA – Andijon viloyati Xo'jaobod tumani janubidagi qishloq nomi. Tilshunos X. Doniyorov fikricha, “*ko'rpali*” nomida ham o'zbek urug'i bo'lgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, Shayboniyxon davridan boshlab ko'chib kelgan ko'chmanchi o'zbeklarning shu nomdagi urug'i o'rnashib qolgan qishloq “*Ko'rpa qishloq*” deb atalib ketgan. Janubiy O'zbekistonda “*Ko'rpachi*” nomida ham qishloq bor.

KO'RPALI//KO'RPASOY//KO'RPAQISHLOQ//KO'RPACHA//YANGIKO'RPA – respublikadagi qishloqlarning nomlari. Zamonaviy o'zbek tilida *ko'rpa* – *paxtali ko'rpa*. Va bu aholi punktlaridagi o'zbek oilasi *ko'rpa* yoki *ko'rpali* nomi bilan atalgan. “*To'shak*” degan ma'noni anglatuvchi “*ko'rpa*” so'zi fors tilidan kirib kelib, urug' nomi qadimgi turkiy *ko'rpa* so'zidan kelib chiqqan, uning ma'nosi “*bola*”, “*uloq*”, “*qo'zichoq*”, “*yosh o't*”, zamonaviy turkman tilida esa *korpe* – “*yosh*”, “*yangi*” va boshqalar. Demak, *Ko'rpa* urug'i “*kichik*” degan ma'noni anglatadi.

KO'SA – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani, Samarqand viloyati Narpay, Pastdarg'om tumanlari, Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Ko'sa* (“soqolsiz”) – *qo'ng'iro't*, *yuz*, *turkmanuz*, *saroy* qabilalarining urug'laridan biri (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков. – Этническое изучение быта и культуры узбеков. – Т., 1972. С. 14).

Shuningdek, Samarqand viloyati Samarqand tumanida ham **Ko'saho** nomli qishloq bor.

KO'SAQISHLOQ – Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi mahallalardan birining nomi.

Xalq etimologiyasida *"soqol, mo'ylovsiz kishilar yashaydigan qishloq"* deb izoh beriladi.

Aslida *Ko'sa – qo'ng'iroq, yuz, nayman* qabilalari tarkibidagi urug' nomidir. Bu nomdagi qishloqlar O'zbekistonning boshqa hududlarida (Jizzax, Samarqand viloyatlarida) ham keng tarqalgan.

KO'TARMA – Andijon viloyati Xo'jaobod tumanidagi qishloq. Sug'orish tarixidan shu narsa ma'lumki, *chig'ir*-charxpalak vositasi bilan soy yoki katta ariqdan olib quyiladigan suv – *"ko'tarma suv"*, **ariqcha** esa – *"ko'tarma ariq"* deyiladi. XIX asr birinchi choragida Shahrixonsoy ishga tushirilib, undan suv chiqarish qiyin bo'lgan o'ng qirg'oqdagi balandroq yerlarni sug'orish va o'zlashtirish uchun soydan suv chig'ir-charxpalaklar orqali *"ko'tarma ariq"*ga chiqarilgan. Shu tarzda keyinchalik paydo bo'lgan qishloq **Ko'tarma** nomi bilan atalib ketgan. Chiroqchi tumanida hozir ham **"Ko'tarma ariq"** bor.

Shuningdek, Andijon viloyatining Jalaquduq, Xo'jaobod, Shahrixon tumanlari; Jizzax viloyatining Jizzax tumani; Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani; Samarqand viloyatining Urgut tumanlarida ham shunday nomli toponimlar uchrashi qayd etilib, u qishloqqa suv yetkazib beradigan suv o'tkazgichi, tortish ko'prigi ekanligi e'tirof etiladi.

KO'CHAMALIK – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq. Chingiziylar davridagi mustahkam qal'alardan biri. *Ko'chamalik* (*"podsho yo'li"*) qishlog'idan Samarqand-Buxoro shoh yo'li o'tgan. Shuningdek, **Daqi Ko'chamalik** qishlog'i ham bo'lgan (**daqi** – *katta qishloqdan ajralib chiqqan yangi qishloqcha, qishloq*).

KO'CHKIOSIYO – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponimning etimologiyasi ma'lum emas. Uning birinchi komponenti – *ko'chki* so'zi turkiy *ko'shk* so'zining dialektal talaffuzda o'zgargan shakli bo'lishi mumkin. *Ko'shk* so'zi turkiy tilda *"dalahovli"*, *"shahar tashqarisidagi qasr"* demakdir, qadimda esa *"baland, bahavo qilib solingan yengil imorat"*ni bildirgan. Toponimning ikkinchi komponenti – *osiyo* so'zi esa *"tegirmon"* ma'nosini anglatgan. **Ko'chkiosiy**o so'zi *"shahar tashqarisidagi tegirmonli qishloq"* ma'nosidadir.

L

LABGARDON – Andijon viloyati Asaka tumaniga qarashli qishloq va ariq nomi. Labgardon – sugʻorish tarixida suv taqsimotining maxsus ixtiro qilingan usullaridan biridir (suv kamchil oylari ariq boshi qalin taxta bilan toʻsilib, suv faqat taxtaning kertib qoʻyilgan joyidan oqib tushadi. Labgardon deb shunga aytiladi). Asakada Shahrixonsoydan bosh oladigan bir ariq “Labgardon arigʻi” deb ataladi. Ekinlari shu ariqdan sugʻoriladigan qishloq ham shu nom bilan atalib ketgan.

LABZAK (YOKI JANGOB) ARIGʻI – Boʻzsuv kanalining oʻng tarmoqlaridan biri, shahar hududida sharqdan gʻarbga yoʻnalishda oqadi, suvi Quyi Boʻzsuv arigʻiga qoʻshiladi. Uzunligi taxminan 4 km. “Labzak” gidronimi “labzak” toponimi bilan bogʻliq.

Mazkur joy nomi forscha “**lab**” – “boʻyi”, “chekkasi” va arabcha “**zax**” – “nam, zax yer” – soʻzlaridan tashkil topgan. Yaʼni, “**labzak**” soʻzi “zax yer” maʼnosiga yaqin. Aslida ariqning nomi shu nomli hududdan oqib oʻtganidan kelib chiqqan.

Manbalarda Labzak nomli ariq XIX asrdan boshlab uchraydi. Uning xalq orasida “Jangob” degan nomi ham mashhur boʻlgan va bu nom qadimiyroqdir. Bu ariq XVIII asrda shahar markazidan oqib oʻtgan. Chorhokimlik davrida (XVIII asr) uning ikki sohili (asosan, hozirgi Sebzor mavzesi qismida) dahalararo boʻlib oʻtadigan janglar maydoniga aylangan. Shu boisdan ham suvning nomi shaharliklar orasida “**Jangob**”, yaʼni “*Urush suvi*” deb shuhrat topgan edi. Keyingi davrlarda ham Jangobda toʻqnashuvlar boʻlgani haqida yozma manbalarda maʼlumotlar uchraydi. Jumladan, “Aziz parvonachi xalqdan ortiqcha iftor puli olgani uchun qoʻzgʻolon koʻtarilgan... Jangobda jang boʻlgan”⁵¹. “Jangob” gidronimi XIX asr rus manbalarida “Yangob” shaklida xato yozilgan hollar ham bor⁵².

Oʻrganilayotgan davrda Labzak arigʻi Shayxontohur dahasining *Turk, Labzak* mavze-mahallalari, *Maraim xalfa, Raiskoʻcha, Orqakoʻcha* mahallalari, markaziy bozordagi *Qoshiqchilik* mahallasi, *Sebzor* dahasining Darvozakent mavze-mahallasi, *Zanjirli, Gʻishtmasjid, Qozikoʻcha, Tinchob, Kichik Jangoh*, markaziy bozorda joylashgan *Poyakilik, Hojikoʻcha-2, Hojikoʻcha-3* mahallalari, Koʻkcha dahasining *Ishqobod, Mahkama, Xodabozor, Beshyogʻoch* dahasining *Sarchopon, Eski Namozgoh*, markaziy bozordagi *Hovuzbogʻ-1, Gulbozor, Chorsu* mahallalaridan oqib oʻtgan. Shaharning aholi zich yashaydigan

⁵¹ Muhammad Solih. Tarixi jadidayi Toshkand. Oʻz FA ShI qoʻlyozmasi № 7791. v. 482 a.

⁵² План города Ташкента. – Ташкент, 1890.

joylarini suv bilan ta'minlagan bu ariq *Sebzor* va *Shayxontohur*, *Ko'kcha* va *Beshyog'och* dahalari o'rtasida chegara ham sanalgan.

LABZAK DARVOZASI – Sebzor (XIX asr o'rtalariga oid Eski Toshkent planida – Shayxontohur) dahasining shimoli-sharqiy qismida, Taxtapul va Oqqo'rg'on darvozalari oralig'ida joylashgan edi.

Toponim “Tarixi jadida...” da eslatilgan “O'zbek darvozasi” bilan turdoshga o'xshaydi. Muhammad Solih o'z asarida “Shayx Shibliy arig'i O'zbeklar darvozasidan shaharga kirib, Qiyot darvozasidan tashqariga oqib chiqadi”, deydi. Ana shu mulohazadan kelib chiqib, O'zbek va Labzak nomlari bitta darvozaga tegishli, deb faraz qilish mumkin.

Haqiqatdan ham, Shayx Shibliy (Chovli) arig'i Labzak darvozasi yaqinidan shaharga oqib kirib, Qiyot (Qo'qon) darvozasining yonidan – Eski shahardan oqib chiqadi⁵³. Yana bir sabab, “Tarixi jadidayi Toshkand” asari arab yozuvida yozilgan bo'lib, mazkur grafika bo'yicha Labzak va O'zbek so'zlarining ko'rinishi bir-biriga juda o'xshaydi.

“O'zbek” degan darvoza Muhammad Solih keltirgan XIV asr oxiri – XV asr darvozalari ro'yxatida ham bor. Unda muallif O'zbek darvozasining nomi o'zbek qabilasi nomidan olinganini ta'kidlaydi. Hozir ham Labzak darvozasining o'rni va atrofidagi yerlar Labzak deb ataladi.

LABIRO'D – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. Forscha **ro'd** – *daryo, kanal, lab* – *qirg'oq. Labiro'd* – *kanal qirg'og'i, kanal bo'yida* degan ma'noni anglatadi.

LABIHOVUZ – Buxorodagi me'moriy ansambl. *Labi hovuz* – *hovuz qirg'og'i, hovuzning qirg'og'ida* (ichadigan suvi bilan katta hovuz yonida).

LAKKON – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi Ispanza qishlog'i mahallalaridan biri. Toponimning ikkinchi qismidagi “kon” termini bir qator nomlarning yasalishida ishtirok etgan. Jumladan, *Haydarkon, Konigut, Konsoy, Konimansur, Kentov, Eskikon* va boshqalar bunday nomlarga misol bo'ladi.

Geolog R.A. Musin Isfara yaqinidagi Lyakon qishlog'i haqida yozar ekan, *Lyakon* – *Lyaxkon (mingta kon)*ning buzib talaffuz etilgan shakli, deb qayd qiladi va qishloq yaqinidagi tog'larda qadimgi kon izlari borligini ko'rsatadi.

T.Nafasov bu toponimni “... sug'dcha **lakka** (*maydon*) va – **on** (-lar) qo'shimchasidan hosil bo'lgan nom deb ko'rsatadi va “*chet maydonda qasrlari ko'p bo'lgan qishloq*” ma'nosini berishini ta'kidlaydi (Nafasov, 2009).

LANGARBOBO – qishloq. Namangan viloyatining To'raqo'rg'on tumani.

Hozirgi o'zbek tilida langar: “1) *langar*; 2) *arqonda yurishni muvozanatlashtiradigan tirgak*” kabi ma'nolarni ifodalaydi.

⁵³ План города Ташкента 1890 года.

Markaziy Osiyo, Xitoyning Shinjon viloyati, Afg'oniston va Eron toponimlari tarkibida langar so'zi 1) ibodatxona ma'nosida uchraydi; 2) buyuk odamlar qabri; 3) karvonsaroy; 4) to'xtash joyi, bekat; 5) qabul uyi kabi ma'nolarda uchraydi. (A.З.Розенфельд. Названия "Лянгар" в топонимике Таджикистана. ИВГО, т. 72, вып. 6., 1940. С. 861–864).

O'zbek urug'-qabilalari nomlari tarkibida *langar* tilga olinadi (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. S. 80).

LANGARTEPA – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Langar atamasi Markaziy Osiyo, Qozog'iston va ularga chegaradosh joylarga tarqalgan. U faqat oykonim sifatida ma'lum, ba'zi oronim va gidronimlar shu oykonimga obyekt turini bildiruvchi so'zlarning qo'shilishidan yasalgan: *Langarsoy, Langarariq* kabi.

Tadqiqotlarga ko'ra, *langar* so'zi juda ko'p tillarda uchraydi. A.Z.Rozenfeld **langar** so'zining *ibodatxona, karvonsaroy, xonaqoh, qabr, bekat* kabi ma'nolarni ifodalashini aniqlagan. Ibodatxona ma'nosi biron tilda saqlanib qolmagan, faqat joy nomlari sifatida saqlanib qolgan (Rozenfeld, 1940: 861–864).

Langartepa – qadimiy ibodatxona, sig'inadigan joy, musofirxona bo'lgan xaroba, tepalik bo'lgan qishloq ma'nosini ifodalaydi (Nafasov, 1988).

LATIFSOBUNGAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim tarkibidagi *Latif* so'zi kishining ismi. Toponimning ikkinchi komponenti – *sobungar* so'zi "*sovun ishlab chiqaruvchi kosib*" ma'nosini bildiradi. Qishloqqa Latif ismli sovunchi kosib asos solganligi sababli shunday nom olgan bo'lsa kerak.

LATTABAND – soy. Jizzax viloyatining Baxmal tumani, Samarqand viloyati Bulung'ur tumani. *Latta* va *band* – bog'lash.

Odatda, vafot etgan kishining qabriga, qabristonlardagi daraxtlarga yoki tayoqchalarga *alam* – "*bayroq*" deb nomlangan rang-barang matodan bo'lgan bayroq osib qo'yishgan, bu jarayon *lattaband* deb nomlangan. Ehtimol, bu daryo bo'yida muqaddas joylar mavjudligi uchundir.

LAVANDAK – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Forscha **lavand** – *dangasa; -ak* – erkalash-kichraytish affiks (ehtimol, taxallusdir).

LAYLAGON// LAYLAK// LAYLAKLAR – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani; Buxoro viloyatining Buxoro, G'ijduvon, Qorako'l, Olot tumanlari. **Laylagonsoy** – o'sha yerdagi ariq. *Laylak* va *-on* – forscha ko'plik qo'shimchasi; **Laylagon** – laylaklar. *Laylak* – (ellips- toponim); qarang: **Laylaklar, Laylakxona**.

LAYLAKKO'L – qishloq. Sirdaryo viloyatining Guliston tumani. *Laylak* va *ko'l*. **Laylakko'l** – *laylaklar ko'li* ma'nosini anglatadi.

LAYLAKUYA – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumani, Farg‘ona viloyatining Quva tumani. *Uya. Laylakuya – laylaklar uyi, “laylaklar joylashgan uy” ma’nosini anglatadi.*

LAYLAKXONA – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sho‘rchi tumani. *Laylak + xona* affiksi (aynan “uy”, “xona”), toponimlar tarkibida tez-tez nimanidir ko‘pligini ko‘rsatadi. **Bo‘rixona** – “*bo‘rilar ko‘p joy*”, **Qulonxona** – “*qulonlar ko‘p joy*”, **Kaptarxona** – “*kaptarlar ko‘p joy*”, **Laylakxona** – “*laylaklar ko‘p joy*”.

LAG‘MON – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani, **Lag‘mon-qishloq** – Surxondaryo viloyati Denov tumani. *Lahim, lag‘m* – yer ostidan yer-ning ustiga yer osti suvini chiqaradigan anjom; *-on* – forsha ko‘plik qo‘shimchasi.

LOLAZOR – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. **Lolazor** – *lola ekilgan joy, gulzor*. Xiva shahar kengashining 1988-yildagi qaroriga asosan Xiva – Urganch magistral yo‘li, G‘ovuk ko‘lining shimoli-sharqiy hududidagi tashlandiq bo‘lib yotgan, qishloq xo‘jalik ekinlari ekib bo‘lmaydigan joyida Xiva shahar aholisining keskin ravishda o‘sib borayotganligini inobatga olib, shahar aholisiga shaxsiy imorat qurish uchun yer uchastkalari ajratib berilgan.

1989-yilda elektr energiyasi uchun simyog‘ochlar o‘rnatildi va elektr energiyasi bilan ta‘minlandi. Uy-joylar qurila boshlandi. Ushbu sho‘rlangan yerlarni obodonlashtirib, ko‘kalamzorlashtirib gulzor, lolazorga aylantiramiz, degan maqsadda faollarning taklifi bilan 1991-yilda mahallaga “Lolazor” deb nom berilgan.

Bugungi kunga kelib, mahallada aholi sonining keskin oshib ketishi, mahalliy aholi vakillarining murojaatlari va takliflarini inobatga olib, mahalla uchta qismga ajratildi.

Birinchi qismi o‘sha **Lolazor** nomi bilan qoldirildi, ikkinchi qismi o‘zbek san‘ati, qo‘shiqchiligining rivojlanishiga munosib hissa qo‘shgan, o‘zidan boy ma‘naviy meros qoldirgan marhum san‘atkor, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘iston Respublikalarida xizmat ko‘rsatgan artist **Rahmatjon Qurbonov nomi** bilan ataldi. Uchinchi qismiga esa, o‘sha hududning ijtimoiy holatidan kelib chiqib, mazkur hududda usta-hunarmandlarning ko‘pligini inobatga olgan holda **Hunarmandlar** deb nomlandi.

LOYISH – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani markazi. B.O‘rinboyev mazkur toponim *loy/doy* va *ish/ij* qismlaridan tashkil topganligini ko‘rsatib, **doy** – *gil* va *loydan qilingan devorning bir qatori, qavati, paxsaning bir qatori, ish/ij* – *ichki qism*, ya‘ni **Loyish–Doyij–paxsa devorning ichki qismidagi joy**, deb izohlaydi (O‘rinboyev, 2003).

Loyish yozma manbalarda dastlab 1470-yilda bitilgan vaqfnomada *Doyij* shaklida tilga olinadi. *Doyij* haqida gapirilar ekan, u sharq tomondan *Hindu-*

von (hozirgi Qangli), Yangikat, Tug'luqxoja qishloqlariga, g'arb tomondan esa To'ram kanali va Muzan qishloqlariga, janub tomondan Jo'yi Divona kanali va Amiron qishlog'iga, shimol tomondan Vang qishlog'i hamda Jabbor kanaliga chegaradosh ekanligi ko'rsatilgan (Chexovich, 1974: 79).

Doyij keyinchalik talaffuzda Loyish shaklini olgan. Doyij "**dij/diz**" – qal'a, hisor, qo'rg'on" so'zi bilan bog'liq holda hosil bo'lgan toponim. Tojikcha "**dijbon**" – qutvol, qal'a hokimi termini ham shu so'z yordamida yasalgan. (Farhangi zaboni tojiki, 1-t. 1969: 369).

LOYQA – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. Loyqa toponimi Bulung'ur gidronimining nomdoshi bo'lishi mumkin. Balki *loyqa* – bu yerda *laqay* qabila nomining o'zgargan shaklidir.

LOYQAARIQ – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Bu yerda qayta ko'rib chiqish kerak: *qirq* – yirik o'zbek qabilalaridan biri; *yo* (aynan "*loyqa*", "*il*") – *laqay* qabila nomining o'zgargan shakli (ikki qabila ittifoqi: *laqay + qirq*) *Loyqaariqqa* aylangan.

LOYXO'ROKON ("*loyyeyuvchilar*") – asosan qurilish savdosi bilan shug'ullangan Buxoroning turar-joylaridan birida yashovchilarni mazax qilib laqab qo'yishgan.

LO'G'IMBEK – Andijon viloyatining Izboskan tumaniga qarashli katta qishloq. Xalq xotirasidagi talqinga qaraganda, aslida "lo'g'itbek" kalimasi (ya'ni, *yirik* yoki *semiz*, *katta boy* ma'nosida) talaffuzda buzilib, "*Lo'g'im-bek*" bo'lib ketgan. Ushbu qishloq kengliklari ham atrofi bilan tarixiy "*Ikkisuv orasi*", ya'ni *Miyonrudon* sarhadidadir. Bu yerlar qadimda chorva boqiladigan va ov qilinadigan chakalakzor, qamishzor yerlar bo'lgan. Shuning uchun qishloq nomi aslida "*Yulg'unbek*" (*yulg'un ko'katiga boy*, *qalin yulg'unzor*) degan ma'noda keladi.

M

MADADKOR – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin mustaqillik yillarida berilgan nom bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *madad beruvchi, madad qiluvchi; yordam, ko'mak ko'rsatuvchi* ma'nolarini ifodalaydi.

MADAMINOV – Farg'ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq nomi. **Madamin** ismi arabchada *ishonchli, maqtaladigan, maqtovga sazovorning ishonchi* degan ma'noni bildiradi. Bundan tashqari, Farg'ona viloyatida **Mirzo** (*kotib, savodli*), **Muqimiy** (*doimiy, turg'un*) nomli kishilar ismi ham joy nomlariga qo'yilgan.

MADANIY YER – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. *Madaniy* va *yer* so'zlari birikuvidan mazkur toponim hosil qilingan bo'lib, u **madaniy** – *sha-harlik, madinalik, Madinaga xos yer* hamda *yer – biror mamlakat, davlat, xalq, xo'jalik va shu kabilarga qarashli hudud* ma'nolarini ifodalaydi.

MADANIYAT – qishloq va mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot, Xonqa va Qo'shko'pir tumanlari.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagi ma'nolari qayd etiladi:

1. Jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmuyi.

2. Biror ijtimoiy guruh, sinf yoki xalqning ma'lum davrda qo'lga kiritgan yutuqlari darajasi.

3. O'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik, ma'rifat.

4. Madaniyatli shaxs talablariga javob beruvchi sharoit.

5. O'simlik yoki ekinning turlarini yetkazish, o'stirish, yetishtirish. (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 521-bet).

Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi ma'nolarning mujassam bo'lishini nazarda tutgan holda shunday nom qo'yilgan bo'lsa, ajab emas.

MADDOHON – Buxoro shahrining guzarlaridan biri. **Maddoh** – *azizlar-ning hayotini muqaddas tarixlarni mohirona so'zlab beruvchi shaxs; -on – forsha ko'plik ko'rsatkichi.*

MADIR – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mazkur termin "*Mard el*" tushunchasidan kelib chiqqan, deyiladi. Bir paytlar Xorazmni bosib olayotgan yov shu yerga kelganda qattiq qarshilikka uchraydi. Qishloq yigitlarining jasoratiga qoyil qolgan bosqinchilar bu o'lkani "*Mardlar eli*" ekan, deb ta'riflaydilar va qishloq shu nom bilan atala boshlangan. Keyinchalik "*Madir*" shaklida talaffuz etilgan.

Biroq, bizningcha, bular “xalq afsonalari” dir. Toponimning etimologiya-sini **mard** soʻzi bilan emas, balki **mazra** soʻzi bilan bogʻliq ekanligi haqiqat-ga yaqin boʻlib, u “*ekinzor, ekiladigan yer*” maʼnolarini ifodalaydi (Z. Doʻsi-mov, X. Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lugʻati. – Toshkent, 1977. 90-bet).

Shuningdek, manbalarda *Gʻozovot* kanalining nomi moʻgʻullar istilosidan oldin *mazra-madra-madir* deb atalgani ham qayd etiladi.

MAHALLA – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani, Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. Mahalla (arabcha **ma** – joy, **xala** – joylashish) – *shahar yoki katta qishloqning dahasi, baʼzan esa mustaqil qishloq* maʼnosini anglatadi.

MAHALLAQOZI – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. **Mahal-laqozi** – qozilar mahallasi, diniy qozilar yashaydigan qishloq maʼnosini ifo-dalaydi.

MAHALLIBOLO – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. **Mahal-la-i bolo** – “*yuqori, yuqorida turadigan mahalla*” maʼnosini anglatadi.

MAHALLIMIRZOYON – qishloq. Buxoro viloyatining Gʻijduvon tuma-ni. *Mahalla* – shahar yoki katta qishloqning dahasi, forscha **mirzo** – *xattot, yozuvchi -yon* – forscha koʻplik koʻrsatkichi. **Mahallimirzoyon** – *xattotlar ya-shaydigan mahalla* maʼnosini anglatadi.

MAHALLIMIRON – qishloq. Buxoro viloyatining Gʻijduvon va Peshku tumanlari. *Mahalla* – shahar dahasi, *mir* – hukmdor, *-on* – forscha koʻplik koʻrsatkichi. **Mahallimiron** – *hukmdorlar yashaydigan mahalla, hukmdorlar-ga tegishli mahalla*.

MAHMUDOʻTOGʻASI – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. **Mahmud** – atoqli ot; **oʻtogʻasi** termini bir necha maʼnolarga ega: *oʻtning kattasi*. Agarda bularni boʻlaklarga ajratsak, mazkur termin *oʻt+ogʻa+si* koʻrinishida boʻladi: *oʻt, ogʻa* va *-si* – uchinchi shaxs egalik qoʻshimchasi; bu degani, “*oila oʻtining kattasi*”.

Otashparastlikda har bir oila yoki urugʻ oʻzining katta, masʼul va jamoa-dagi boshliqlari bilan oʻzlarining muqaddas oloviga ega boʻlishgan. **Oʻtogʻ** – “*mayda parlar, qush patlari*” (Л.Будагов. Сравнительный словарь, т. I. С. 110.; В.В. Радлов. Опыт словаря, т. I, 1104); **oʻtogʻa** – *sultonlar (zodagonlar) bosh kiyim yoki sallasining ustida qoʻyib yuradigan qush patlari* (В.В.Радлов. Опыт словаря, т. I, 1104).

Erkaklar bosh kiyimida oval shaklidagi metallardan yasalgan zeb-ziynat buyumlari, rangli toshlar va boyoʻgʻli patlari singdirilgan, ularga toshlar va boyoʻgʻli patlari ulangan. Zahiriddin Muhammad Bobur bir necha bor *oʻtogʻa* soʻzini qoʻllagan: *soch oʻtogʻasi, qarqara oʻtogʻasi, oʻtogʻa sanchib* (Bobirno-

ma, T., 1960. 202, 222, 268-betlar). Boshqa variantlarga ko'ra – o'tov og'asi: o'tov (o'toq) – uy, og'asi – katta: **o'tov (o'toq) og'asi** – “uyning egasi, oilaning boshlig'i”.

MAHORAT – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'zga “O'zbek tilining izohli lug'ati”da shunday izoh beriladi: “*Biror ish, kasb uchun zarur yoki shu sohada orttirilgan ustalik, san'at, mohirlik*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 575-bet).

MAHSIDO'ZON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon, Buxoro tumanlari. *Mahsi, mahsido'z* – mahsi tikadigan; *-on* – forsha ko'plik ko'rsatkichi; **Mahsido'zon** – mahsi tikadigan va uni tikish bilan shug'ullanadigan qishloq ma'nosini anglatadi.

MAJOR – Samarqand viloyatining Narpay, Paxtachi tumanlaridagi qishloqlar. Major(majar) o'zbek millati tarkibiga kirgan urug'lardan biri. Ular XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Samarqand atrofidagi tog' yonbag'irlari, Narpay arig'i bo'ylari, Shahrisabz vohasida yashaganlar (Qopaev, 1978).

MAKRIT – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. *Makrit, markit, merkit* – etnonim. Ko'chmanchi o'zbeklarda (Т.И. Султанов. Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. Вопросы этнической и социальной истории. –М., 1982. С. 31, 42), *kerey qozoq* qabilalarida (Народы Средней Азии и Казахстана. Т. II, –М., 1963. С. 325), *tyolyos qirg'iz* qabilalarida (Я.Р.Винников. Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. – ТКАЭЭ. Т. I, –М., 1956. С. 166), *salir turkman* qabilalarida (Я.Р.Винников. К этнической истории туркменского населения Чарджоуской области. – Проблемы этногенеза туркменского народа. – Ашхабад, 1977. С. 112), shuningdek, oltoylar va qrim-tatarlarda *merkit (mekrit)* urug'i qayd etilgan.

MALIKON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *Malik* – hukmdor, shoh, *-on* forsha ko'plik qo'shimchasi; **Malikon** – hukmdorlarga tegishli bo'lgan qishloq ma'nosidadir.

MALLAXON – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. *Mallachek* – Andijon viloyati Baliqchi tumani. Bu qishloqlar bir paytlar Qo'qon xoni Xudoyorxonning o'g'li – Mallaxon; *chek* – xonlarning yer ajratmasi, ularning oila a'zolari, sud amaldorlari, ruhoniylar va boshqa e'tiborli shaxslar bo'lgan (А.Л. Троицкая. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – М., 1969).

MAMARLI – soy. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani. *Mamar* – o'tish, *kesib o'tish*: **Mamarli** – “*kesib o'tadigan soy*” ma'nosini anglatadi.

MAMUT – qishloq. Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq, O'rta Chirchiq, Quyi Chirchiq, Oqqo'rg'on tumanlari. Qozoqlarning *shanshqli* qabilasining bir urug'i *mamit* (mamut) deb atalgan.

MANAQ – qishloq. Xorazm viloyati Shovot tumani. Mazkur toponimning etimologiyasi haqida turlicha qarashlar mavjud bo‘lib, prof. Z.Do‘simovning fikrlariga ko‘ra, *Manaq* qirg‘izlarning kichik bir urug‘ining nomidir. Aslida *manaq* so‘zi eron tillar guruhiga mansub bo‘lib, *miyon* so‘zi orqali vujudga kelgan. Bu so‘z “*markaz, o‘rta*” degan ma‘noni bildiradi. Demak, **Manaq** toponimi “*O‘rta markaz, O‘rta qishloq*” nomli ma‘nolarni bildiradi (Z.Do‘simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug‘ati. –Toshkent, 1977. 92-bet).

MANAS – tog‘. Talas Olatov cho‘qqisi. O‘zbekiston va Qirg‘iziston chegarasida. Qirg‘iz Manas epik qahramoniga atab qo‘yilgan. Arg‘in qozoq qabilasi, *Saribag‘ish* va *chekirsayak* qirg‘iz qabilalarida *manas* urug‘i qayd etilgan.

MANG‘IT – shahar. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Amudaryo tumani, qishloq, Andijon viloyatining Xo‘jaobod tumani, Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani, Buxoro viloyatining Jondor tumani, **Mang‘itlar** – Xorazm viloyatining Gurlan va Hazorasp tumanlari, **Mang‘itobod** (Mang‘itobod) – Samarqand viloyatining Urgut tumani, **Mang‘itsolma** (Mang‘itsolma) – Xorazm viloyatining Gurlan tumani.

Mang‘it o‘zbek millati tarkibiga kirgan urug‘lardan birining nomi. O‘zbekistonda “mang‘it” komponenti bilan bog‘liq toponimlar ko‘p. Bularning barchasi o‘zbek qabilasi mang‘it nomi bo‘yicha atalgan (*-lar* – ko‘plik ko‘rsatkichi).

Shuningdek, *mang‘itlar* qoraqalpoq, qirg‘iz, turkman, no‘g‘ay va boshqa turkiy xalqlar tarkibiga ham kirgan.

MANG‘ITON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro, Vobkent, G‘ijduvon, Peshku tumanlari. Mang‘it, mang‘itlar – yirik o‘zbek qabilasi, ularning vakillari Buxoro xonligi hududida – Buxoro vohasida, Qarshi atrofida, Zarafshon daryosining quyi va o‘rta oqimlarida, Jizzax atrofida va Xorazmda yashashgan.

MANGULIK – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so‘zga “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da shunday izoh beriladi: “*abadiylik, abadiyat* (O‘zbek tilining izohli lug‘ati, II jild, 521-bet).

MANJULI – ovul. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Chimboy tumani. Qtay qoraqalpoq qabilalaridan biri *manjuli* deb nomlangan (Т.Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса, рис. 3, таблица родоплеменных делений).

MANJULI – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Chimboy tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqlarning qtay qabilasining bir urug‘i *manjuli* deb atalgan.

MAQPALKO‘L – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Otako‘l” OFY hududida joylashgan quruq ko‘l. Nomning paydo bo‘lishida ko‘lning tabiiy geografik xususiyati sabab bo‘lgan. Ko‘l olisidan qarasang,

baxmalday tovlanib, jilolanib turgan va shu xususiyati sabab *Maqpalko'l* nomini olgan.

MARAZ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Yag'nob tilida **baroz-baros** – *biroz past-balandlik, kichik dovon*. Baroz sug'dcha so'z bo'lib, tojik va o'zbek tillariga ham o'zlashgan. **Maraz-baroz** – *kichikroq balandlik*. Maraz so'zining ma'nosi o'zbek tilida o'z ma'nosini yo'qotgan (Nafasov, 1988). **Marazqishloq** – *tepalikdagi qishloq* ma'nosini anglatadi.

MARBUGAT – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Marbugat termini tarixiy nom hisoblanib, aslida, *Morbo'gat* shaklida yozilishi kerak bo'lib, forsha **mor** – *ilon* degan ma'noni va **bo'gat** so'zi esa sof turkcha hisoblanib, *suv yo'lidagi to'siq* ma'nosini ifodalaydi.

MARG'ILON// MARG'INON – Markaziy Osiyodagi qadimgi shaharlardan biri. Dastlab arab geografi va sayyohi Abu Abdulloh Muqaddasiyning 985-yilda yozilgan “Mamlakatlarni o'rganish uchun qo'llanma” asarida tilga olingan.

Toponim yozma manbalarda *Marg'ilon, Marg'inot* shaklida uchraydi. *Marg'ilon* fors tilidagi **Marg'** – “*o'tloq*” so'zi bilan aloqador deb hisoblovchilar ko'pchilikni tashkil etadi.

Marg'ilon toponimini o'rgangan J.Latipovning fikricha, bu so'z Marg'i etnonimidan olingan. Qadimgi atalishidagi *-on* yoki *-ot* qo'shimchalari ko'plik belgisi deb qaralsa, bu so'z “*marg'ilar yashaydigan joy*” ma'nosini bildiradi.

So'zning etimologiyasi esa yuqorida aytilganidek “*o'tloq, yam-yashil yer*” degan ma'noni anglatadi. Shahar nomini “*tovuq*” va “*non*” so'zlaridan iborat, deb izohlanishi afsonaga o'xshaydi.

Farg'ona viloyatidagi qasaba (shaharcha). “Boburnoma”da uning xo'jaligi haqida alohida tavsif berilgan; obod va sermeva joy sifatida ta'riflangan: “*anori va o'rigi asr-u xo'b bo'lur. Bir jins anor bo'lur, “donakalon” derlar... Yana bir jins o'ruk bo'lurkim, donasini olib, ichiga mag'z solib quruturlar, “subhoni” derlar, bisyor lazizdur. Ov qushi yaxshidur, oq kiyik yovuqta topilur. Eli sorttur... Sohibi “hidoya” Marg'inonning Rushdon (hozirgi nomi Rish-ton) otliq kentidindur*” (B. 35). Bobur Marg'inonning anorini o'sha kezlarda shuhrat qozongan Xo'jand anoridan yaxshiroq deb yozgan. Bobur hukmdorligi yillarida Farg'ona viloyatida kechgan tarixiy voqealarga Marg'inon ham bevosita daxldor bo'lgan. Boburning hukmdorlik taxtini egallashida jonbozlik ko'rsatgan beklar munosib taqdirlanadilar. Jumladan, Marg'inonni boshqarishga Ali Do'st tag'oyi tayinlanadi. Bobur 904/1498-yili Uzun Hasan, Sulton Ahmad Tanbal va ukasi Jahongir Mirzo isyonini bostirishida Marg'inonni o'zi-ga tayanch joy qilib belgilagan. Marg'inon aholisi yov hujumi paytlarida qattiq turib o'zlarini himoya qilganlar.

MARJANKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani “Janadaryo” OFY hududida joylashgan ko'l va aholi punkti nomi. Ko'l nomi

asosan ko'lining tabiiy geografik xususiyati negizida paydo bo'lgan. Olisdan qaraganda ko'lining suvi marjonday yaltiroq bo'lganligidan ko'l shu nom bilan atalgan. Keyinchalik esa bu nom ko'lining bo'yida joylashgan aholi punkti nomiga o'tgan.

MARZBON – Samarqand ostidagi tarixiy viloyat, arab geograflari asarlarida tilga olingan. Viloyat o'zining nomini mazkur viloyatning hukmdori Marzbon ibn Turgash nomidan olgan (В.В.Бартольд, Сочинения, т. I. С. 146). *Marzbon* so'zi "*hukmdor*" ma'nosini ifodalaydi.

MARZBON IBN TURGASH – Samarqandning o'rta asrdagi tumanlaridan biri. Mazkur tuman hokimi Marzbon ibn Turgash nomi bilan atalgan.

V. Bartoldning qayd qilishicha, Marzbon ibn Turgash sug'dning boshqa dehqonlari bilan birga Bag'dodga – xalifa saroyiga xizmatga chaqirilgan. 225/840-yili Ushrushona hokimi Afshinni xoinlikda ayblash jarayonida ishtirok etgan (Bartold, 1963).

"*Marzbon*" termin. **Marzbon** – *yer egasi, zamindor*. Fors tilida "**marz**" – *yer*; **marzb** ko'chma ma'noda *hokim va podshoh*. (Muhammad G'iyosuddin, 1988). Bu o'rinda *tuman hokimi* ma'nosidadir.

MARQAYUZ – qishloq. Andijon viloyatining Shahrixon tumani. Marqa – ming, yuz, qirq o'zbek qabilalarining bog'lovchisidir. Marqayuz – mazkur bog'lovchining komponentlaridan biri (**marqa** – *katta, bosh*).

MAROKAND – *Smarakansa – Samarqand... (toponimik manbalar)* Mashhur tilshunos V.A.Livshis Sug'd so'zining fonetik variantlari Sg'ud va Sug'ud ekanligi haqida to'xtalib, Zarafshon vodiysining hozirgi toponimiyasida o'lkaning qadimiy talaffuzi kamdan kam nomlarda, ya'ni Sug'du (Yag'nob daryosi vodiysidagi nom) va ehtimol, Sug'ot (yoki Sug'ut, Samarqanddan 75 km narida joylashgan qishloq nomi) so'zlarida saqlanib qolgan, deydi.

Sug'd deb atalgan mazkur hududda kushonlar, eftalitlar, turklar, somoniylar, qoraxoniylar, temuriylar, shayboniylar, joniylar, mang'itiylar singari sulolalar hukmronlik qilishdi. Ushbu davlatlarning siyosiy-iqtisodiy, savdo-sotiq va madaniy aloqalari ularning Sharq va G'arb o'rtasidagi mavqeyini belgilab bergan. Natijada Xitoydan tortib Vizantiya imperiyasiga qadar bo'lgan Buyuk Ipak yo'lida o'ziga xos munosabatlar shakllanganligini ko'ramiz.

X asrda yashab o'tgan Abu Bakr al-Xorazmiy "Samarqand Sug'di yer yuzining jannatlaridan biri", deb ta'riflagan bo'lsa, ingliz sayohatchisi Aleksandr Borns (1832) iqlimining ajoyibligi, suvi shirinligi tufayli "...bu qadimiy vodiy Aleksandr Makedonskiy davridan beri maqtovg'a sazovor bo'lib kelmoqda", – deydi. Ilk madaniyat o'choqlaridan biri bo'lgan Samarqand shahri va viloyati qadimiy nomlar – toponimlarning ham dunyoga kelishida, yaratilishi va saqlanib qolinishida katta o'rin tutadi. Joy nomlari xalq ijo-

di, hozirjavoblighi, teran kuzatuvchanligining mahsuli. U xalq tarixining bir qismini o'zida mujassamlantiradi.

Samarqand toponimiyasini o'rganish va lingvistik tahlil qilishda ularning yozma yodgorliklarda uchragan ilk shakllari, tarixiy, geografik adabiyotlar, dala materiallari asosida ish olib borish talab qilinadi. Viloyat hududiga tegishli eng qadimiy manbalar va bugungi ma'lumotlarni o'zaro qiyoslab o'rganish natijasidagina ularning tarixi va etimologiyasi haqida to'g'ri fikr yuritish mumkin. Ular o'zlarida xalq dunyoqarashi, rivoyatlari, diniy afsonalar, o'tmish haqidagi xotiralarni, etnik tushunchalar va turmushlar haqidagi ko'plab ma'lumotlarni saqlab qoladi. Toponimlar ko'pincha moziy haqidagi afsonalarga aylanadi. Sug'd haqidagi shunday ma'lumotlardan biri "Avesto" bo'lib (eramizdan avvalgi 1-ming yillikning birinchi yarmi), uning "Videvdat" qismida shunday deyiladi: "Men, Ahuramazda, birinchi marta eng yaxshi joy va mamlakatlarni Ariana-Vejani yaratdim... Ikkinchi bo'lib, sug'dlar yashayotgan joy – Gavani yaratdim...".

Bu Sug'd haqidagi ilk eslatma bo'lib, bundan keyingi bitiklarda u tez-tez uchrab turadi. Shuningdek, Doro I nomi bilan bog'liq Behistan, Persepol bitigida, Hamadondan topilgan kumush taxtachada, Suza yodgorligida, Shopur I bitiklarida, antik davr mualliflari Kvint Flaviy Arrian, Kvint Kuriy Ruf, Diodor Ssiliyskiy, Pompey Trog asarlarida Samarqand hududi bilan bog'liq toponimlar juda ko'p. Samarqandning geografik nomlari uchun Tan sulolasi (618–907) davrida bitilgan "Szyu Tan shu", "Sin Tan shu" kabi yilnomalar, arab xalifaligi davri va undan keyingi asrlarda yaratilgan asarlar, rus sayyohlari va sharqshunos olimlari ishlari ham muhim toponimik manbadir.

MARHAMAT – Andijon viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Mahalliy ma'lumotlarga ko'ra, 1898-yildagi Andijon qo'zg'olonida ishtirok etgani uchun buzib tashlangan bir necha qishloq o'rniga 1899-yilda boshqa joydan biroz yer ajratiladi, u joyda *Marhamat* ("in'om") qishlog'i bunyod etiladi. Qishloq nomi keyinchalik tumanga ham nom bo'lib o'tgan. Qadimgi nomi – *Mingtepa*.

Tarixda Andijon qo'zg'oloni nomini olgan Dukchi eshon qo'zg'oloni hozirgi Marhamat o'rnidagi Mingtepa qishlog'i va uning atrofida boshlangan. Qo'zg'olon shafqatsiz bostirilgach, rus mustamlakachilari mahalliy aholidan ayovsiz o'ch olgan. Mingtepa qishlog'i yer bilan yakson qilinib, uning o'rnida rus selosi qurilgan.

Mingtepa qishlog'i o'rnida qadimiy Davan podsholigining Ershi shahri xarobalari qisman saqlangan. Xitoyliklar miloddan avvalgi 101-yilda 60 ming kishilik qo'shin bilan Farg'ona vodiysiga bostirib kelib, Ershi shahrini qamal qilib, ishg'ol eta olmaganlar. Tarixiy manbalarda yozilishicha, shahar strategik jihatdan qulay joyda joylashgan.

O'zbek xalqi tarkibiga singib ketgan Ming qabilasi borligini ham unutmaslik kerak. Dastlab etnonimlar qandaydir etnik guruhlarining nomlari sifatida shakllangan, keyinchalik esa joy nomlari – etnotoponimlarga aylangan. T.Nafasovning yozishicha, *Ming (Minglar)* XV asrning oxiri – XVI asrning boshida Dashti Qipchoqdan ko'chib kelishgan.

Ba'zan, *Minglarni tumon* yoki *tumonming* ham deyishgan. Ming nomi ni “*ko'p*”, “*ko'pchilik*” degan ma'nosi ham borligi qayd qilingan. X.Doniyorovning yozishicha, “Minglar o'zbekning eng katta va e'tiborli qabilalaridan biri bo'lgan. Ular boshqalarga nisbatan oldinroq o'troq yashashga o'tganligi sababli, Minglarning asosiy qismi sipolashgan (shaharlashgan) va boshqa qabilalarga nisbatan oldinroq o'zlarining urug' - aymoqlarini unutgan”.

Ming qabilasi tarkibidagi urug'lar soni bo'yicha yagona fikr yo'q. Masalan, XIX asrning ikkinchi yarmida Zarafshon okrugida bu qabilani o'rgangan A.D.Grebenkin ma'lumotlariga qaraganda, “Minglar uchta asosiy urug' va ular tarkibidagi bir qancha tarmoqlardan iborat bo'lgan: a) *to'g'alilar (ahmad, chag'ir, tunnamoz, oqshiq va boshqalar)*; b) *bog'lonlar (chibli, qora, mirza va boshqalar)*; v) *uvoqtamg'alilar (kiyikxo'ja, chavutjayli, algal, o'ramas, to'qnamos, yarat va boshqalar)*”. XIX asrning oxiriga kelib Minglarning ko'pchiligi o'troqlashib, dehqonchilik bilan shug'ullangan.

MASLAHAT – qishloq. Andijon viloyatining Andijon tumani, Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. *Maslahat* – oldingi davrning kambag'al toponimi.

MATQULOBOD – qishloq. Farg'ona viloyatining Bog'dod tumani. Matqul (to'g'rirog'i, Muhammadqul) – qishloq asoschisining nomi, *obod* – obodonlashtirilgan (toponimlar tarkibida mazkur termin “*aholi joylashgan punkt*” ma'nosini ifodalaydi).

MAVLUSH – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani. Qo'ng'iroq qabilasining bir urug'i *Mavlish* deb atalgan (Qorayev, 1978).

MAVRILAR – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimni hosil qilgan *mavri* so'zi “*Mavrga, arablarga tegishli*” degan ma'nolarini bildiradi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, **Mavrilar** – “*mavr urug'i yashab o'tgan joy*” ma'nosini bildiradi.

MAXSUMLAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, **Maxsumlar** aslida **Maxdumlar** – “*chorvasi, mol-mulki ko'p bo'lgan, yetim-yesirlarga ko'maklashadigan kishilar yashaydigan joy*” demakdir. O'tmishda mullaning, ruhoniy shaxsning o'g'il farzandi *maxsum (maxdum)* deyilgan. Bu so'z adabiy tildagi *maxdum* (diniy ulamo va ruhoniylar unvoni va shu unvonga sazovor bo'lgan kishi) so'zining o'zgargan shakli. Toponim tarkibidagi *-lar* komponenti o'zbekcha ko'plik affiksidir.

Demak, **Maxsumlar** – “*maxsum unvonli kishilar yashaydigan joy*” ma’nosidadir.

MAYGIR – Andijon viloyatining Izboskan tumanidagi qishloq. Asli nomi “*Mohigir*”, ya’ni *baliq tutadigan joy* ma’nosida. Uzoq tariximizdan shu narsa ma’lum bo’ladiki, qadimda o’troqlashayotgan o’zbek urug’lari shu yerlarda ham baliq ovlab, keyinchalik o’troqlashib qolgan va shu nomda qishloq paydo bo’lgan.

“Boburnoma”da “Mohixona” deb yozilgan, ya’ni baliq tutadigan joy nomi bor. (“Suv to’kilur joylarda uy o’rnicha yerni chuqurroq qilib... (atrofiga) tosh qalarlar. Bu yerga suv quyidin bir eshik qo’yarlar... Ushbu bir eshikdin hech bir balig’ chiqqa olmas, kerak bo’lsa bu chuqurlarning birini ochib, qirq-ellik balig’ni bir zamonda (bir vaqtda – S.J.) (tutib) keltirurlar”, “Boburnoma”dan).

MAYDAYOBU – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani. *Yobu* (*yobu, jobi*) – *kichik o’zbek urug’i*, Zarafshon daryosining o’rta va quyi oqimida, qarshi cho’lida yashagan; *Mayda* – *mayda, yirik bo’lmagan* (bu yerda – *kam sonli*) *millat* tushunilgan.

MAYDAJOBU – Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Jobu*(*yobu*) turkiy etnonim, o’zbek qabilalaridan biri. Manbalarda *yobu, yovu, yovi, jobili* shakllarida uchraydi.

G’arbiy Turkklarning oliy hukmdorlik unvonlaridan biri yobg’u (yabg’u) deb atalgan. O’rxun-Enasoy yodgorliklarida ham “yabg’u” termini uchraydi. Qadimiy turklarda bu unvon qabila boshlig’i yoki qabilalar ittifoqi boshlig’iga berilgan.

Markaziy Osiyoning qadimiy xalqlaridan bo’lgan qarluq xonlari ham yobg’u deb atalgan. Yobular o’zbeklar orasida kichik guruhni (1926-yil ma’lumotlariga ko’ra, 4 mingga yaqin kishini) tashkil etgan. Tarqoq holda Zarafshonning o’rta va quyi oqimi (hozirgi Poyariq, Pastdarg’om, Kattaqo’rg’on, Narpay, G’ijduvon)da va Qarshi cho’lida yashaganlar. Yobular qozoqlar tarkibida ham mavjud.

Yobular avlodlari o’zbek millati tarkibiga singib ketgan. Yobular bilan bog’liq qishloq nomlari Samarqand, Buxoro va boshqa viloyatlarda ko’plab uchraydi. Paxtachi tumanidagi *Eshmatjobi*, Buxoro tumanidagi *Yobuxona*, Konimex tumanidagi *Yobiariq* kabi qishloqlar shular jumlasidandir.

MAYDAMILLAT – qishloq va mahalla nomi. Xorazm viloyatining Bog’ot tumani. *Mayda millat* – milliy ozchilik. O’zbekistonda kichik xalqlar vakillari, masalan, Markaziy Osiyo qipchoqlari va boshqalar shunday nomlangan edi.

MAYDON – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumani, Samarqand viloyatining Xatirchi tumani, Surxondaryo viloyatining Sherobod tumani. **Maydon** (arabcha) – *kvadrat, maydon*, bu yerda “*ochiq keng joy*”. **Maydon** (arabcha) – *dala*, bu yerda “*maydonning ochiq, oddiy joylari*” nazarda tutilgan.

MAYDONTOL – qiya. G'arbiy Tyanshan (Toshkent viloyati)dagi tog' tizmasi. **Maydon** va **tol** aynan "Tol", ehtimol, arabcha **To (I)** – *tepalik, cho'qqi, balandlik*. Demak, **Maydontol** – *bir xil balandlikdagi tepalik* ma'nosini anglatadi.

MAYJAP//MAYYOP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy va Taxta-ko'pir tumanida oqadigan kanal. 1979-yilda bu kanalni Mayjap aholi punktida istiqomat qiluvchi kishilar qazishadi va nomini shunday atashadi. Chimboy tumanida ham Mayjap kanali bor, u Qizilo'zek va Mayjap aholi punktlarining sharqiy tomonidan oqadi.

MAYMANAK – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani. (Maymanaqsoy – Qashqadaryo irmog'i). **Maymana** – (arabcha) *o'ng tomon, o'ng qanot; -ak* – erkalash-kichraytish affiksi (bu yerda: toponim hosil qiluvchi formant).

Ariqning bunday nomi Qashqadaryo daryosiga nisbatan: *"o'ng irmoq"* ma'nosida nomlangan bo'lishi kerak.

MAYMURG' – Samarqand viloyatidagi o'rta asr hokimliklaridan biri. Samarqandning janubi-sharqiy qismida joylashgan bo'lib, keyinchalik hududlariga to'g'ri keladi. Maymurg' hokimligining markazi *Boside* shahri Urgut tumanidagi Quldortepa yodgorligining o'rnida bo'lgan.

Istaxriyning yozishicha, Naxshabdan g'arb sari bir kunlik yo'ldagi Kesh viloyatlaridan birining nomi ham *Maymurg'* bo'lgan. **Maymurg'** sug'd tilidagi **mayn** – *qishloq* va **murg', marg'** – *o't-o'lan, ko'kat* so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, *"o't-o'lanli joydagi qishloq, yaylovda joylashgan ovul, bahor va yozda yashaydigan qishloq"* ma'nolarini bildiradi (Nafasov, 1988).

MAZANG – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. *Mazang* so'zining dastlabki ma'nosi *"yog'och kalit"*dir. Majoziy ma'noda **mazang** – *oziq-ovqat, shuningdek, qishloq xo'jaligi mollarini sotish bilan shug'ullanuvchi "joylashgan lo'lilar"*.

MAZANGKO'CHA – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. **Mazang** *"bolt"* degan ma'noni anglatadi. Bu yerda majoziy ma'noda qishloq xo'jaligi mahsulotlarining mayda savdosi bilan shug'ullanuvchi joylashgan lo'lilardir. **Mazangko'cha** – *lo'lilar joylashgan ko'cha; lo'lilar yashaydigan joydir*.

MAZARAK – hozirgi *Tortuvli* qishlog'ining eski nomi. Manbalarda *Mazarak* keyinchalik ikki qishloqqa bo'linib ketganligi ta'kidlanadi. Ulardan biri *Kapaqishloq* bo'lib, keyinchalik *Mirkand* (Dahbed volosti) deb atala boshlangan. Ikkinchisi Shaxob volostidagi *Turtig'ar (To'rtayg'ir)*dir (Chexovich, 1974).

MAZDAXIN yoki **MAZAXIN** – Samarqand shahridagi ariqlardan birining nomi. Keyinchalik *Navbaxchiyon* deb atala boshlagan (Vyatkin, 1902).

MAZDUBAST – Tuyamo‘yin gidrouzeli majmuasi yaqinidagi Amudaryo quruq irmog‘i.

Abu Rayhon Beruniyning yozishicha, Amudaryoning suvi mazkur quruq irmoq orqali Qoraqumga oqqan.

Bu komponent ikki qismdan tashkil topgan: *Mazda (Mazdak)* – mazdaizm ma‘budining nomi bo‘lib, *bast* elementi esa “*qal’a*”, “*to‘g‘on*”, “*kanal*” ma‘nolarini ifodalagan. Shunday qilib, **Mazdubast** – “*Mazda (Mazdak)ning to‘g‘oni*” ma‘nosini anglatgan.

MAZRAGON – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumani. Arabcha **mazraa** – *ekin maydonlari, dala*; **-gon** – forscha ko‘plik ko‘rsatkichi; **Mazragon** – *ekin maydoni* ma‘nosini ifodalaydi.

MAG‘ZON – mahalla, sobiq qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri. Mag‘zon nomi haqida turli farazlar mavjud: usti qattiq to‘sin bilan o‘ralgan mevalarning hosili ma‘nosidagi forsiy mag‘iz so‘zi va ko‘plikni bildiruvchi *-on* qo‘shimchasidan yaralganmish. **Mag‘iz+on** (*mag‘izi ko‘p, mag‘izli*) qo‘shilishidan **Mag‘zon** yaralganmish. Qishloq aholisi mag‘iz tayyorlash bilan mashhur bo‘lganmish.

Boshqa bir farazga ko‘ra, tojikcha **nag‘z** (ma‘nosi – *yaxshi, durust, a‘lo*) so‘ziga *on (u)* kalimasi qo‘shilib, *nag‘z on (u yaxshi)* yaralganmish. Odamlarning fe‘l-atvori yaxshi bo‘lgan emish. Farazlar nomning hozirgi shakliga berilgan talqinlardir.

Nomning qadimiy shakli – *Marg‘zor*. Sug‘dcha **marg‘** – *o‘t, ko‘kat, chorva xush ko‘radigan o‘simliklar*. *Marg‘* so‘zi shu ma‘nosida yag‘nobliklar tilida hozir ham ishlatiladi. *Yag‘nobliklar* – sug‘dlarning avlodlari. Ular Zarafshon daryosining bosh qismida yashashadi. *Marg‘* kalimasi eroniy tillarning bir qator yodgorliklarida zikrlangan.

Sug‘diy buddiy matnlarida, manixey yodnomalarida **marg‘** – *o‘tloq, o‘t o‘sgan joy*.

Qadimgi “Avesto”da **marg‘** – *o‘tloq, yaylov*. Tashtu tilida **marg‘a** – *xashakbop o‘t*. Eroniy tillarning bir qancha lahjalarida bu so‘z sal shakliy o‘zgacharoq ko‘rinishda. Tojik tili o‘tmishida bu kalima faol qo‘llangan. Ma‘nolari – *o‘t, ko‘kat; o‘tloq, o‘t ko‘p o‘sgan joy; chamanzor*.

X asrda tuzilgan Asadiy Tusiyning “Lug‘ati fors” qomusida bu so‘z shu ma‘nolarda zikr qilingan. Tojik tili o‘tmishida bu so‘zga *-zor* qo‘shimchasi qo‘shilgan: **marg‘zor**. Ma‘nosi – *chamanzor, sabzazor, o‘tloq*. Hozirgi fors tilida **marg‘zor** – *o‘tloq, yaylov; maydoni kichik o‘tloq*. *Marg‘zor* so‘zi o‘zbek tilida sug‘d va fors, tojik tillaridan X–XIII asrlarda o‘zlashgan.

XIV asr yodgorligi Qutbning “Xisrav va Shirin” dostonida qo‘llangan. A.Navoiyning “Sab‘ayi sayyor”, “Vaqfiya” va boshqa asarlarida *marg‘zor* kalimasi ko‘p qo‘llangan. Ma‘nolari – *ko‘m-ko‘k o‘tli joy, o‘tloq, chamanzor, sab-*

zazor, yaylov. Mag'zon qishlog'i nomining yaralishi Naxshab shahri kechmi-shi bilan bog'liq. Naxshabliklarning bahorgi va yozgi qarorgohi bo'lgan. Naxshabliklar chorvasining o'rni bo'lgan. Nom IX–X asrlarda yaratilgan. Tovush qiyofasi o'zbek tili ichida o'zgargan: *Marg'zor – mag'zor – mag'zon – Mag'zon.*

MAG'OKI ATTORI – Buxoro shahri guzari. Forschada *mag'ok* – 1) chuqur-lashtirish, xandaq; 2) g'or; 3) podval, yer osti uyi. *Mag'oki attori* – “Attorlar xandag'i”, kasb-hunarga ko'ra, G'uzor aholisining aksariyati attorlik buyum-lari savdogarlari bo'lgan. Bu yerda joylashgan masjid tuproqning cho'kishi natijasida asta-sekin chuqurlashib, depressiyani hosil qilgan. (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 215).

MAG'OKI KO'RPA – Choyshablar bozoridagi bo'shliq. “Buxoroning ush-bu choragi hududining muhim qismini savdo qatorlari egallagan. Bu yerda tayyor ko'rpalar sotilgan” (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 193). Shu yerdan dahaning, guzarning nomi kelib chiqqan.

MASHAD – Farg'ona viloyati Marg'ilon shahridagi mahalla nomi. Arabcha *Mashhad* so'zidan olingan bo'lsa, “*shahid qoni to'kilgan yoki shahid ko'milgan joy*” degan ma'noni anglatadi. Mashad so'zi urug' nomi bo'lishi yoki suvlik, daryoga aloqador bo'lishi haqidagi fikrlar ham aytiladi.

MASHAOVUL – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani. Qozoqlarning alimuli qabilasining *masha* urug'i bo'lgan. Qozoqlar *mayda pashshani masha* deyishadi.

MASHAT – qishloq. Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumani. *Mashat* – *toshli tuproqdagi buloqcha*, uning *bashat* (yoki *tashbashat*) – “*Toshli bashat*” varianti ham bor – buloqchadan chiqadigan suv shu yerning o'zida yerga sin-gib ketadi (K.K. Юдахин, Киргизско-русский словарь).

MACHIT (arabcha *masjid*) – 1) *musulmonlar ibodatxonasi*; 2) *kichik qishloq* (Изв. ТОРГО, т. I, 1899, вып. 2, Ташкент, 1900. С. 159); 3) *Xivada-gi birinchi ma'muriy birlik* (П.П.Иванов. Архив хивинских ханов. ЛГУ, 1940. С. 21).

MA'DANI SHOSH – Toshkent yaqinida joylashgan “Shash koni”. Bu haqida birinchi bor VIII–XIII asrlarda Abbosiylar sulolasi davrida zarb qilingan tan-galarda qayd etilgan.

MA'MUROBOD – qishloq. Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa tumani. Ma'mur, **Ma'murobod** – *ma'muriylar qishlog'i (shahri).*

MA'NAVIYAT – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Mazkur nom “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha izohlanadi: “*Insoniyatning fal-safiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy va shu kabi tasavvurlari va tushun-chalari majmuyi*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 564-bet).

MA'RIFAT – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallalarning nomlaridan biri hisoblanib, mazkur termin arabcha “*bilim, fan; ma'lumot*” ma'nolarini bildiradi.

MEHNAT GULI – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur toponim mehnat evaziga ko'p gullar ekilgan hudud, maydon joy bo'lganligi uchun ham shunday nomlangan.

MEHNATOBOD – qishloq. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumani, Farg'ona viloyatining Rishton tumani. *Mehnat va obod* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Mehnatobod** – *mehnat bilan obodonlashtirilgan* ma'nosini anglatadi.

MEHNATROHAT – qishloq. Namangan viloyatining Uchko'prik tumani. *Mehnat + rohat* – “zavqlanish”, “orom olish” (“mehnat – bu orom olish”) deganidir.

MEHTAR – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. **Mehtar** (forscha “*katta, baland, oliy*”) – *zakot va soliq yig'ish bilan shug'ullanadigan amaldor* (Абдуррахмони Тали. История Абдулфайзхана, перевод А.А.Семенова. – Т., 1959. С. 142; А.А.Семенов. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях их носителей в средневековой Бухаре//Советское востоковедение, т. V. – М. – Л., 1948).

MERGANLAR – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumani. *Mergan* – miltiqchi, ovchi, *-lar* – o'zbekcha ko'plik ko'rsatkichi.

Demak, *Merganlar* – “*ovchilar yashaydigan qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

MERGANCHA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. *Mergan* – qo'ng'irotlarning *oyinni* bo'limida *mergan, mergancha; kenagas, qovchin, mang'itlar* tarkibida *mergan* urug'i uchraydi. Ushbu etnonim turkiy tildagi *mergan*, mo'g'ul tilida uchraydigan **mergen** – *ovchi, usta otuvchi; dono, ziyrak, mohir* ma'nosidagi so'zdan yasalgan va urug' a'zolarining mashg'ulotlariga ishora qiladi (Marqayev, 2007).

MESIT – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani, Navoiy viloyatining Karmana tumani. *Mesit* – o'zbeklar tarkibidagi urug' (Т.И.Султанов. Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. М., 1982. С. 49; Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе. С. 423). Uchta o'zbek urug'larini (*mesit, yobu* (jobu) va *tama*) bog'lovchi, tarixda *uch urug'* sifatida mashhur. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida mesitlar Buxoro viloyati, Samarqand viloyati Narpay tumani, Qashqadaryoning quyi qismida, qisman Turkmanistonning Chorjo'y tumanida yashagan.

MEVAZOR – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallalarning nomlaridan biri. U mustaqillik yillarida qo'yilgan nom bo'lib, mazkur termin “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *mevali daraxtlar bilan band joy, mevali bog'* ma'nola-

rini ifodalashi qayd etilgan. Bunday nom respublikamizning ko'plab hududlarida uchrashini ta'kidlash lozim.

MEVASTON – Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. Rivoyat qilishlaricha, atrofi keng maydonlikda xon to'rtta shovvozga yer ajratib bergan. Bir kuni shu yerdan xon o'tayotgan vaqtda shovvozlar yerga poliz mahsulotlari, qovun-tarvuz ekkanliklarini ko'rib, hormang endi, nima harakat, bu qovun-tarvuzlarni qachon yeymiz, deb so'raganida shovvozlar, Alloh xohlasa qaytishingizda, deb javob bergan ekanlar va Allohning xohish-irodasi bilan xon qaytib kelishida kechga yaqin qovun-tarvuzlar pishib turganini ko'rib hayratda qolgan. Qovun bittasi uchta kosa bo'lagiga o'xshab pishgan, xon shundan bir bo'lagini yeb ko'rib, bu qovunning mag'zi tilni yoradigan va hudud mevaga kon ekan-ku, – deb, shundan ushbu hudud *Mevakon*, keyinchalik esa *Mevaston* deb nomlana boshlagan.

MESHKARON – qishloq, Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Forscha *meshigar* – *qo'y terisini ishlaydigan terichi*; *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi. **Meshkaron (Meshigaron)** – *qo'y terisini qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi va terichilar yashaydigan qishloq*.

MECHETLISOY – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi soy. **Machit, masjid, mechet** arabcha so'z bo'lib, "*sajda qilinadigan joy*" ma'nosidadir (Bartold, 1966).

MILTIQCHI – Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanidagi qishloq. **Miltiqchi** – *miltiq otadigan odam, miltiq otadiganlar yashaydigan joy* ma'nosini anglatadi.

MINGBULOQ – Namangan viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman 1994-yili Zadaryo nomi bilan tashkil qilingan. Ming soni uzoq o'tmishda eng katta miqdorni anglatgan va son-sanoqsiz, adadsiz ma'nosini bildirgan. Joy nomlari tarkibida ming – aniq sonni emas, balki ko'p, juda ko'p ma'nosini anglatadi.

Mo'g'ul va turkiy tillar uchun umumiy, mushtarak bo'lgan terminlardan biri buloq, u yer osti suvlarining tabiiy holda yer yuzasiga sizib chiqqan joyga aytiladi. Buloq so'zining areali ancha keng va toponimik termin sifatida barcha turkiy tilli hududlarda qo'llaniladi. Buloq so'zi "*oqmoq*", "*aralash-tirmoq*" ma'nosidagi *bula* fe'lidan kelib chiqqan, degan xulosa mavjud. Demak, *Ming-buloq* – "*buloqlar ko'p joy*".

MINGLAR – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq. Etno-toponim. Tuman, tuman-ming, mingiya deb ham ataladi. Minglar yirik o'zbek qabilalaridan biri.

Mas'ud ibn Ko'hisoniyning "Tarixi Abulxayrxoniy" nomli asarida o'zbeklar va ularning XV asrda tashkil topgan davlati to'g'risida gapirilar ekan, tuman – ming urug'i ham tilga olinadi. 1426–1427-yillarda Shohrux buyrug'i bilan

yangilangan temuriylarning shajara kitobi – “Mu’izz al-ansob”da, ulug’ – ming qabilasi tilga olingan.

A.D.Grebenkin ma’lumotlariga ko’ra, minglar Markaziy Osiyoga Chingizxon istilolaridan oldinroq kelib, Sir bo’ylab istiqomat qilganlar. O’rta asr tarixchilaridan Muhammad Yusuf munshiy “Tarixi Muqimxoniy” asarida 1702–1707-yillar voqealari haqida hikoya qilar ekan, Shibirg’on minglarning yurti bo’lganligini qayd etadi (Grebenkin, 1874).

Keksa kishilar xotirasida ota-bobolarining Balx tomonlardan kelganliklari haqidagi rivoyatlar saqlanib qolgan. Farg’ona o’tmishi haqidagi ma’lumotlarda minglar Vodil qishlog’iga XVII asrning boshlarida Samarqanddan kelishganligi, keyinchalik ularning avlodlari Qo’qonga ko’chib o’tganliklari ko’rsatilgan (Gubayeva, 1983).

Yozma manbalarda minglar Samarqand shahri atroflari, Urgut, Ishtixon, Kattaqo’rg’on – G’allaorol tumanlari (Jizzax viloyati), O’ratepa (Tojikiston Respublikasi), Sirdaryo bo’ylari, Qo’qon, Farg’ona, Buxoro, Surxondaryo, Xorazm, Qoraqalpog’iston, shuningdek, Turkmaniston, Boshqirdiston, Qirg’iziston, Tuva Avtonom Respublikasi hududlarida yashashlari ko’rsatilgan. Dastlab yirik qabila bo’lgan minglarning mamlakat siyosiy hayotidagi mavqeyi anchagina baland bo’lgan.

Rivoyatlarga ko’ra, bu narsa O’ratepa va Urgutda ko’proq ko’zga tashlangan. Rus istilosiga qadar mazkur tumanlarning beklari ming qabilasi vakillari bo’lib, ular hokimlikni amirning farmoni bilan emas, vorislik tufayli egalaganlar. Markaziy hokimiyatga esa nomigagina bo’ysunganlar. Zarafshon okrugidagi minglar asosan Urgut va Shovdor (hozirgi Samarqand va Toyloq) tumanlarida yashashgan. Mahalliy kishilarning aytishlaricha, ming atamasi “*ko’p, ko’pchilik*” so’zining sinonimi bo’lib, minglarning o’tmishda ko’p sonli bo’lishi bilan bog’lanadi.

Prof. X.Doniyorovning fikriga ko’ra, minglarning asosiy qismi sipolashib ketgan va shu sababli hozirgi vaqtda o’zlarining urug’lari tarmoqlarini unutib yuborishgan. Vaholanki, ularga qarindosh bo’lgan qabila – yuzlarda urug’lar ancha mo’tadil saqlangan. Olim o’z asarida minglarning bo’linishiga oid materiallar deyarli yo’q, deydi va urgutlik B.Xo’jamurodov, N.Berdiyev ma’lumotlariga tayanib, ming qabilasi haqida qisqagina to’xtalib, uning *voxtamg’ali, to’g’ali, bog’lon, o’ramas, jarat, ramadon va jalmat* urug’lari haqida yozadi (Doniyorov, 1968).

XIX asrning ikkinchi yarmida ming qabilasi haqida yozgan A.D.Grebenkin o’zining maqolasida anchagina keng ma’lumot beradi. Muallifning fikriga ko’ra, Zarafshon okrugidagi minglar quyidagi 3 urug’dan iborat bo’lib, ular, o’z navbatida, bir necha tarmoqlarga bo’lingan:

1. **To’g’alilar** (*ahmad, chag’ir, tunnamoz, oqshiq* va boshqalar);
2. **Bog’lonlar** (*chibli, qora, mirza* va boshqalar);

3. **Uvoqtamg'alilar** (*algal, chavutjayli, o'ramas, to'qnamoz, kiyikxo'ja va yarat*).

To'g'alilar bekozodalar, ya'ni beklar avlodi deb yuritiladi. (To'qa shevalarda *to'g'a* deyiladi. Tamg'asi to'qa shaklida bo'lgan urug' to'qali, talaffuzda to'g'ali deb atalgan. Chunonchi XX asr boshlarida D.N.Logofet to'g'alik degan etnonim borligini qayd qilgan edi (Doniyorov, 1968). Ming qabilasi urug'lari haqidagi manbalar bugungi kunda juda kam. Shunga qaramasdan, ayrim joylarda bu qabilaning urug'lari haqida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Jumladan, Urgut tumanidagi *Javtukalgal* qishlog'ida yashovchi Islom bobo Musayev (94 yosh, 1997-yil)ning aytishiga ko'ra, mingning *to'g'izsari, kiyikxo'ja* (bu urug' tarmog'i A.D.Grebenkinda ham keltirilgan), *murg'i, jonsiyit* tarmoqlari ham bor. Bundan tashqari, o'zlarining minglarga tegishli deb biluvchi bir qator urug'lar borki, ularning ushbu qabila jadvalida tutgan o'rnini aniqlash ancha mushkul. Bular: *drduv, erganak, boltali, bog'lon, ramadon, toshat, boymaliq* (*boymoqli*), *allot* (*arlot*), *chiyriq, qorag'uyli, monash, qozon, beshkal, kallar, xitoy, qorapocha, oqpocha, qalmoq, chuyut, chiljuvut, qorapo'choq, uyg'ur* va boshqalardir. Shuningdek, minglar yashayotgan hududda *Sanchiqul, Ochamayli, Ipakli, Taraqli, Cho'michli* (Urgut tumani) singari urug' nomlari bilan bog'liq toponimlar uchraydi.

Bu qishloqlar aholisi o'zlarini mazkur qabilaga tegishli deb hisoblashlariga ko'ra, minglarning tarkibi ancha murakkab ko'rinadi. Minglarning mamlakat siyosiy hayotida tutgan o'rni ancha katta bo'lib, XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Farg'ona vodiysida vujudga kelgan Qo'qon xonligi ming qabilasi vakillari tomonidan 1876-yilgacha, ya'ni Farg'ona vodiysining Rossiya qo'shib olinishigacha bo'lgan davrda boshqarildi. Samarqand viloyati Kattaqo'rg'onda *Kattaming, Kichikming, Ishtixonda Minglar*, Urgutda *Mirzabog'lon, Qorabog'lon, O'ramas, Jovtuk, Algal, Qozonariq, Beshkal* kabi toponimlar Ming etnonimi bilan bog'liq.

MINGON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan va Shofirkon tumanlari. Ming – o'zbek qabilalari tarkibiga kiruvchi yirik qabilalardan biri; *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi; qarang: **Minglar**.

MINGTEPA – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani. *Ming* va *tapa* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Mingtepa** – “*ko'pchilik tepaliklar va qo'rg'onlar*” ma'nosini anglatadi.

MINGCHINOR – O'zbekiston hududidagi bir necha bog'larning nomi. *Ming* va *chinor* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Demak, **Mingchinor** – “*sanoqsiz, ko'p chinor*” ma'nolarini ifodalaydi.

MINDON – Farg'ona viloyatining Farg'ona tumanidagi qishloq, etimologiyasi aniq emas. *Mingdan ortiq xo'jalik, uy bor* degan ma'noda bo'lishi mumkin. *-don* qo'shimchasi bilan hosil bo'lgan *Bilimdon, Bordon, Garimdon*,

Zohidon, Novgardon, Obodon, Roshidon, Maydon, Qadrdon kabilar shular jumlasidandir.

MINJIR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob, Shahrisabz, Yakkabog' tumanlari, Samarqand viloyatining Urgut tumani. **Minjir** (menjir) – o'zbek urug'i (kenagas qabilasi)ning nomi.

MIQ – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi qo'rg'on. Bu *mug'* – "otashparastlik" so'zidan kelib chiqqan. Mahalliy aholi vakillarining so'zlariga ko'ra, u yerdan eski tangalar, butun sopol idishlar va ularning qoldiqlari topilgan. U yerda *Mug'* xonliklari hukmronlik qilishgan, deb hisoblangan. Shu yerdan bir necha kilometr uzoqlikda Istiravshan (oldingi O'ratepa, Tojikiston) shahridan uzoq bo'lmagan joyda **Miqtepa** tog'i mavjud bo'lgan.

Mazkur nomni mahalliy aholi *mix* so'zi bilan bog'laydi. Shuningdek, Farg'ona vodiysi va boshqa joylarda **Mug'tepa** qo'rg'onlari uchraydi. Tojikistonning Panjakent shahri yaqinida mashhur **Mug'** tog'i joylashgan, u yerdan suyaklar va toshlarga bitilgan sug'd hujjatlari topilgan (VIII asr). Bularning barchasi Markaziy Osiyoda otashparastlar – (*mug'*)larning paydo bo'lishi izlaridir.

MIQCHAAR – qishloq. Farg'ona viloyatining Qo'shtepa tumani. Mahalliy aholi vakillari so'zlariga ko'ra, u yerda Andijon shahrigacha bo'lgan katta shahar joylashgan. Shahar **Niq** deb nomlanib, u "mustahkam" ma'nosini ifodalagan. **Niqshahar** vaqt o'tishi bilan **Miqchaarga** aylangan. Aslida bu otashparastlik – *mug'* nomi bilan bog'liqdir.

MIRBOZOR – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Mir(i) bozor* – bozorni tartibga solish bilan shug'ullanuvchi shaxs.

MIRJIQNING QUMI – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Qoraoy" OFY hududida joylashgan qumlik. Qumlikning bunday atalishiga qoraqalpoqlar tarixidagi tarixiy shaxs Aydosbiyning ukasi Mirjiq shu qumlikka yaqin joyda yashaganligi sabab bo'lgan.

MIRZAARIQ – Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi ariq. Ariqni XV asr boshlarida Mirzo Ulug'bek qazdirgan.

V.L.Vyatkin vaqf hujjatlarida tilga olingan *Sultoni arig'i* haqida to'xtalib, "... *Sultoni arig'i hozirgi Mirzaariqdir*", deydi (Вяткин, 1902).

Yuqoridagi izohlarda ariq nomlanishida Ulug'bekning faoliyati bilan bog'liqlik ko'zga tashlanadi. Xalq orasida Mirzo Ulug'bek sifatida mashhur bo'lgan Ulug'bek nomiga qo'yilgan obyektlar doimo Mirzo termini bilan bog'liq holda atalgan. Masalan, *Mirzo qo'rig'i, Puli Mirzo, Mirzo hammomi* va boshqalar.

MIRZAQISHLOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Toponim ming urug'ining mirzabog'lon tarmog'i nomidan hosil bo'lgan. Qishloqda, shuningdek, *o'ramas, erganak, drdu* va boshqa etnik

birliklar mavjud. Samarqand viloyatidagi *Mirzaovul*, *Mirzaqulchara* (*Mitan*), *Mirzaqishloq*, *Mirzabachcha* (*Narpay*), *Mirzabuloq* (*Bulung'ur*), *Mirzabog'lon* (*Urgut*) kabi qishloqlar nomlarida mirza termini mavjud.

MIRZACHO'L – Jizzax viloyati tarkibidagi tuman nomi. Mirzacho'l – O'zbekiston va qo'shni davlatlar (Qozog'iston, Tojikiston) hududidagi tekislik nomi. Mirzacho'l so'zini H.Hasanov shunday izohlagan: “Mirzacho'l – ruscha-da boshqa nom olgan: Южная Голодная степь (“Yalang dala”), Северная Голодная степь Qozog'iston hududida bo'lib, *Betpakdala* deyiladi. Mirzacho'l turlicha izohlab kelinmoqda, bu nom bir Mirzaning ismidan olingan, degan fikr ham bor. Agar bu nomga *marza* va *marzak* so'zlari asos qilib olingan bo'lsa, mantiqli izoh tug'iladi; masalan; “*Qizilqum chekkasidagi kichik cho'l*”, *marza* – “*chekkadagi yer*”; arabcha *marzak* – “*kichik*” so'ziga *daxldor*”.

S.Qorayevning yozishicha, XVI asrgacha bu hudud *Jizzax-Chinoz cho'li* deb atalgan. XVI asr oxirida hukm surgan Buxoro xoni – Abdullaxon dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-tijorat ishlarini, umuman obodonchilik ishlarini ancha avj oldirgan. U o'z amaldori – mirzosiga Jizzax-Chinoz orasidagi cho'lda karvonsaroylar, rabotlar, machitlar, sardobalar qurdirgan. Hozirgi Jizzax viloyati hududidagi Tuyatortar kanali qazilib, cho'lning janubiy va markaziy qismlarida katta maydonlarga suv chiqarilgan. Jizzax-Chinoz cho'lida bir qancha irrigatsiya inshootlari ham qurilib, dehqonchilik birmuncha rivojlangan. Ana shu davrdan, 1583–1598-yillardan e'tiboran *Jizzax-Chinoz cho'li* *Mirzoning cho'li* (Mirzacho'l) deb atala boshlagan.

Soha mutaxassislari orasida *Mirzacho'l* nomining ilk shakli *Marzacho'l* bo'lgan, keyinchalik xalq talaffuzida Mirzacho'l bo'lib o'zgargan, degan talqinlar ham bor. Masalan, P.G'ulomovning yozishicha, *marza* – *relyef shakli, tepasi qabariq shakldagi uzun cho'zilgan balandlik*. Marzalar tektonik yo'l bilan hosil bo'lishi, daryo, dengiz to'liqini keltirgan qumlardan vujudga kelishi, morena jinslarining to'planishidan paydo bo'lishi, kishilar tomonidan bunyod etilishi mumkin.

Boshqa izoh: Mirzacho'l so'zining kelib chiqishi Mirzo Ulug'bekning mamlatkatda olib borgan obodonchilik ishlari bilan bog'liq, cho'l nomidagi Mirza so'zini Ulug'bek nomi bilan aloqador, deb izohlovchilar ham topiladi. Mirza so'zining ilk shakli mirzoda, keyinchalik bu so'z mirzaga aylanib, kishilar ismi sifatida foydalanilgan.

MIRZAOBOD – Sirdaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. 1992-yilgacha tuman Komsomol (ruscha, *Kommunisticheskiy Soyuz Molodyoji*, o'zbekcha, *Kommunistik Yoshlar Ittifoqi*) nomi bilan yuritilgan. Tuman hududi Mirzacho'l tekisligida joylashgan. Yer yuzasi asosan tekislik, lyossimon qumoq va qumloqlar bilan qoplangan. Mirza so'zining ilk shakli mirzoda, keyinchalik bu so'z mirzaga aylanib, kishilar ismi sifatida foydalanilgan. “*Mirza*” so'zi fors-tojik tilida “*amirzoda, amir avlodi*” degan ma'noni bildiradi. XIV–XV asrlar va

undan keyingi davrlarda Amir Temur avlodlari, temuriy shahzodalar ismiga qo'shib aytilgan unvon. Keyinchalik (XVI–XIX asrlar) kotiblar unvoni o'rnida ham qo'llanib kelingan. Tuman hududi Mirzacho'lda joylashganligi bois, tumanga nom ham shunga mos holda ma'muriy-rasmiy tarzda tanlangan.

MIRZO//MIRZOARIQ – Zarafshon daryosidan chiqib, Bulung'ir kanaliga quyadigan kanal. XIV asrning oxirlarida Ulug'bek davrida qurilgan (CKCO – Справочная книжка Самаркандской области, вып. I, Самарканд, 1893. С. 169) va uning nomi bilan atalgan (Ulug'bek Mirzo Ulug'bek sifatida mashhur bo'lgan).

MIRZOBOG' – qishloq. Samarqand viloyatining Urgut tumani. Bog'; *Mirzobog'* – “*Mirzoning bog'i*”. Mirzo (mirzo bir necha ma'nolarda qo'llaniladi: 1) xon oilasi a'zolarining laqablari; 2) xattot, kotib; 3) amaldor, yirik zodagon, qabila boshlig'i).

MIRZOYON//MIRZOLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon, Kogon, Jondor, Vobkent tumanlari. *Mirza* (o'zbekcha) yoki *mirzo* (forscha) – *xattot, kotib, xon oilasi a'zosi, -yon* – forscha ko'plik qo'shimchasi.

MIRZORAVOT – qishloq. Namangan viloyatining Uychi tumani. **Mirzora-vot** – *mirzolar ravoti* ma'nosini anglatadi.

MIRZOTO'P – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. *Mirzato'p* – qo'ng'iroq qabilasi chanchiqli urug'i kazayakli bo'linmasining oilaviy-urug' guruhi (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории узбекского народа).

MIRISHKOR – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi tuman, Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi.

Mirishkor so'zi “*o'z ishinig mohir ustasi*”, “*omilkor*” degan ma'noni bildiradi. Shuni ham ta'kidlash joizki, o'zbek millati tarkibiga kirgan *mirishkor* (*merishkor*) nomli qadimiy qabila ham mavjud. Qabila nomi “*ov hokimi, amiri*” degan ma'noni anglatadi.

Shuningdek, Buxoro viloyatining Qorako'l tumani; Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani; Namangan viloyatining Namangan tumani; Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumanlarida ham shunday nomli qishloq bor. *Mirishkar* so'zi (forscha *mirishikor*) – “*ovchilar boshqaruvchisi*” shaklida o'zbek tiliga *mirishkor* – “*mohir, tajribali, bilimli*” sifatida kirib kelgan. Ehtimol, ular (*mirishkorlar*) bir vaqtlar etnik emas, balki ijtimoiy, hatto, ularning ismlariga ko'ra, etnik ko'rinishga ega bo'lgan professional guruhlar bo'lganlar (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории).

Etnolog, tarixshunos Б.Х.Кармышеvaning fikricha, *mir+i+shikor* (f-t) birikmasining soddalashgan shaklidan *mirishkor* etnonimi yuzaga kelgan, ma'nosi – *ov qilish bilan shug'ullanuvchi, ov begi* (Б.Х.Кармышева. Очерки

этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М, 1976. – С. 86).

Bu etnonimning *merishkar* tarzidagi talaffuz shakli ham bor. Urug', qabila nomlari majmuida fors-tojikcha izofa, qo'shma so'z etnonimlar deyarli uchramaydi. O'zbek xalqi etnonimlarining barchasi o'zbekcha, turkiy so'zlardir.

Etnonimlar asosidagi so'z va qo'shimchalarning turkiy haqiqatidan kelib chiqib, qabila nomini *mirishk/mereshk/merishk/mireshk+ar/er* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan so'z, deb izohlashga moyillik bor. Etnonimning birinchi qismi qabila uchun totem bo'lgan hayvon yoki qush nomi, degan faraz bor. So'nggi qismi esa *odam, kishi(lar), er, inson* degan ma'nodagi qadimgi turkiy so'zdir. **Qiyoslang:** *bulg'ar (bulg'a+ar), tatar (tat+ar), mojar, og'ar/oqar, soqar, suvor, jaloyir, uyg'ur, chandir, badir* – barchasi umumturkiy etnonimlar.

Bu – mulohazatalab fikr. Aholisining etnik tarkibi qishloqning nomlanishi uchun lisoniy va nolisoniy dalil bo'lgan.

O'tmishda boshqa mansabdorlar kabi mirshikorlarning ham xususiy yerlari, ekin maydonlari bo'lgan. Bu joylarda keyinchalik sekin-asta qishloq va mahallalar tashkil topgan.

Darhaqiqat, Mirishkor qishlog'i shu mansab egasiga qarashli yerlarda bunyod etilgan. Shu bois aholi maskani amal nomi bilan yuritilib kelgan. Asli-da Mirshikor tarzida shakllangan toponim nom tarkibidagi "sh" va "i" tovushlarining o'rin almashishi metateza hodisasi tufayli Mirishkor ko'rinishiga kelib qolgan (N.Oxunov. Jo'ydam, Mirishkor va Bahrin // Til va adabiyot ta'limi, 2011, № 9, 93-bet).

MIRMIRON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. *Mir* (amir so'zidan) – hukmdor, *Mir(i) miron* – hukmdorlarning hukmdori (shohonshoh tipidagi) so'zlari qo'shiluvidan hosil bo'lgan.

MIROB – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. **Mirob** – *sug'orish tizimida suvni taqsimlash bilan shug'ullanadigan shaxs* (aynan, "suvning hukmdori").

MIROBARIQ – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. *Mirob* – sug'orish tizimida suvni taqsimlash bilan shug'ullanadigan shaxs. **Mirobariq** – *mirobning arig'i, mirobga tegishli; ariqning atrofidagi qishloq* ham shunday nomni olgan.

MIROBLAR – Xorazm viloyati Urganch tumanidagi mahalla nomlaridan biri. **Mirob** – *suv taqsimoti va sug'orish tarmoqlarini nazorat qiluvchi shaxs*. Miroblar esa shu soha vakillari istiqomat qiladigan hudud nomi.

MIROBOD – Andijon viloyati Andijon shahrining g'arbidagi eski qishloq. Aslida uning nomi "Amirobod" dir.

“Amir” nomi Arab xalifaligi davrida hokimlarga berilgan unvon boʻlib, Sohibqiron Amir Temur moʻgʻul xonlaridan oʻzini farq qilmoq uchun bu unvonni qabul qilgan. Temuriylar sulolasi davridan esa amir unvoni mahalliy hokimlarga ham inʼom qilingan. Andijon, umuman Fargʻona vodiysi tarixida oʻtgan notinchlik davrida (XVI–XVII asrlar) biror oʻtkinchi amirning Qoradaryo sohilida yashagan qoʻrgʻoni keyinchalik qishloqqa aylanib, “*Amirobod*”, soʻngra “*Mirobod*” deb atalib ketgan. Amirning kimligi mahalliy tarixda hozircha maʼlum emas.

MIRONQOʻL – Samarqand tumanidagi qishloq. **Mironqoʻl** toponimini mirlar (*amirlar*) *kelib dam oladigan, sayr yoki ov qiladigan joy, amirlarga qarashli qoʻl* deb izohlash mumkin.

MIROXURI – Samarqand yaqinidagi tarixiy qishloq. *Miroxur* (*mir – ega, oxur – hayvon uchun oziq-ovqat*) – *saroy boshligʻi, xon oldidagi otlar va toʻlov summalari hamda boshqa kirimlar bilan shugʻullanuvchi. -i-* qoʻshimchasi toponim hosil qilishda obyektning Mirzaga tegishlilikini bildiradi: *Miroxuri – “otchilar va saroy boshliqlariga tegishli qishloq”*.

MISGARLAR – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumani. *Misgarlar – “misgarlar yashaydigan qishloq”* maʼnosini anglatadi.

MISGARLIK – Toshkent shahridagi mahalla. **Miskarlik** (*Misgarlik*) – *misgarning kasbi yoki hunari, toponimiyada – misgarlar yashaydigan mahalla yoki bozordagi misgarlar qatori*.

Mazkur toponim Fargʻona viloyatining Qoʻqon shahridagi mahalla nomi ham hisoblanib, u shunday izohlangan: “*Misga ishlov berish, mis idishlar yasash va uni taʼmirlash bilan shugʻullanadigan ustalar yashaydigan mahalla*”.

MISGARON – qishloq. Buxoro viloyati Gʻijduvon tumani. Forscha *misgar* – misdan roʻzgʻor buyumlarini tayyorlaydigan usta, *-on* – forsha koʻplik qoʻshimchasi. *Misgaron – mischilar yashaydigan qishloq* maʼnosini ifodalaydi.

MISIT – mahalla. Xorazm viloyati Qoʻshkoʻpir tumani. Mazkur nom aslida etnonim boʻlib, ushbu tumandagi tarixiy nomlardan biri hisoblanadi. *Masit// Mesit//Misit* shakllaridagi oʻzbek urugʻining nomlaridan biri. Albatta, *Masit* va *Mesit* shakllari *Misit*ning dialektal variantlaridir.

MISKEN – ovul. Qoraqalpogʻiston Respublikasi Toʻrtkoʻl tumani. *Mis va ken* (qoraqalpoqcha) – *konning paydo boʻlgan joyi* maʼnosini ifodalaydi.

MISKON – qishloq. Toshkent viloyati Boʻstonliq tumani. **Miskon** – *mis koni* (*mis va kon* soʻzlarining qoʻshilishidan tashkil topgan); Bu qadimgi **Rud-i Shash** – “*Shash koni*”. **Shash** (**Shosh**) – qadimgi Toshkentning nomi (arab geograflarida “*Chach*”).

MISR – Samarqand yaqinida Amir Temir tomonidan qurilgan qishloq va u Misr shahri shaʼniga atab qoʻyilgan. Ular Samarqanddan janubga qarab,

Darg'am kanalining chap qirg'og'ida joylashgan. **Misr** qishlog'i hozirda ham Samarqand viloyatining Narpay tumanida mavjud.

MITAN – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi toponim. Viloyat hududida uchraydigan substrat topoleksemlardan biri. Mitan so'zi bilan yasalgan geografik nomlar Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. *Misan/ mitan* leksemasi qadimgi eron tilidagi *mazvana* – “*yashash joyi, mavze*”, pahlaviy tilidagi *maehan*, sug'd tilidagi *mydn* (yangi eron tilidagi *mehan* – “*vatan*” so'zi-ga asos bo'lgan) atamalariga borib taqaladi. Bu so'z Markaziy Osiyo toponimi-yasida pahlaviylar davrida paydo bo'lgan.

Tarixchi olim O.I. Smirnova bu atama bilan yasalgan joy nomlarining Marv, Buxoro vohasi va Xorazmda keng tarqalganligini ko'rsatadi (O.I. Смирнова. К вопросу о среднеазиатских культах. Из среднеазиатской топонимике. Рукопись, В.А.Шишкин. Варахша. – М., 1933).

Biroq 1926-yilgi aholi ro'yxati materiallari bu so'zning Qashqadaryo, Farg'ona, Toshkent vohasidagi toponimlar tarkibida ko'pligini aniqladi.

Mazkur termin bilan yasalgan geografik nomlar Samarqand viloyatida ham uchraydi. Shuningdek, qo'shni hududlardagi *Muytan* (Xorazm), *Qoramitan* (Buxoro), *Maytun* (Toshkent viloyati Piskent tumani), *Urmitan* (Farg'ona viloyati, Tojikiston Respublikasi Panjakent tumani) kabi toponimlar qatorida *Chormitan* (Samarqand), *Mitan*, *Mitanchaariq*, *Mirzamitan* (Ishtixon), *Mitan*, *Qoraariqmitan* (Bulung'ur), *Zarmitan* (Qo'shrabot), *Semitan* (Xatirchi) kabi qishloq va ariqlar nomlarini ko'rsatish mumkin.

Bugungi kunda faqatgina tarixiy asarlar sahifalarida uchraydigan *Farmitan*, *Shirmitan* singari ko'plab nomlar ham ushbu termin bilan yasalgan nomlar soni o'tmishda ko'p bo'lganligini ko'rsatadi.

MIYONA – Namangan viloyati Chust tumanining *Varzik* qishlog'idagi ariq nomi. *Miyona* asli fors-tojikcha o'zlashma so'z bo'lib, hozirgi o'zbek adabiy tilidagi nafaol so'zlar sirasiga kiradi, lug'aviy jihatdan o'zbek tilida “*o'rtacha, o'rta*” degan ma'nolarni anglatadi. Masalan, *Furqat... to'laroq, qora soqol, miyona qad, Zavqiy singari xushchaqchaq odam edi*. (T.Obidov, Yusufjon qiziq).

Chunonchi, hozirgi o'zbek adabiy tilida “*biror belgi, xususiyati jihatidan o'rta vaziyatni egallaydigan, o'rtacha*” ma'nosini anglatuvchi *miyona* so'zi va uning o'zbekcha tarjimasini, ya'ni aynan bir so'zning o'zbekcha va fors-tojikcha muqobillari birikuvidan yuzaga kelgan “*o'rta miyona*” iborasi ham mavjud⁵⁴.

Varzik qishlog'idagi ariq hajman o'rtachaligiga, qishloq o'rtasidan oqib o'tganligiga ko'ra **Miyona** deb atalgan. Demak, “*o'rta, o'rtacha*” ma'nosidagi fors-tojikcha *miyona* so'zi **Miyona** gidronimining etimonidir.

Miyona – “*o'rta*”, “*o'rtacha*” ariq. Apellyativ leksik sathga mansub belgi tushunchasini ifodalovchi *miyona* so'zi onomastik konversiya (gidronimik

⁵⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati., I t., 463-b.

konversiya) asosida ariq nomi (gidronim)ga o'tgan. Gidronimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *miyona ariq > miyona > Miyona*.

MIYONQOL – Zarafshonning ikki irmog'i – Oqdaryo va Qoradaryo qo'shilgan joygacha bo'lgan obod hudud, Samarqand va Xatirchi qishlog'i oralig'i. Ba'zan **Miyonqolot** deb ham yuritiladi. "**Miyon**" fors-tojikcha "*o'rta*", "*oraliq*", **qol** – qadimgi fors tilida "*kanal, daryo*", **-ot** -arabcha ko'plik affiksi bo'lib, toponimlar tarkibida shu joyning tevarak atrofini ham bildiradi (Qorayev, 1978).

MIYONRUDON – Qoradaryo va Norin oralig'i nomi, o'rta asrlardagi Sirdaryoning irmoqlari. Ilk bor Istaxriy (BAΓ, I, C. 334, 346), Ibn Havqal (BAΓ, II, C. 395, 405), Muqaddasiy asarlarida tilga olinadi. Forscha **miyon** (miyona) – "*o'rta*", "*oraliq*", **ro'd** – "*daryo*", "*kanal*", **-on**- ko'plik ko'rsatkichi (qarang: *Miyanqol*). Mazkur daryo oralig'i boshqacha – *Rabotak o'rchini* deb nomlangan. Zahiriddin Bobur shunday yozadi: "Bu ikki suv orasini Rabotak o'rchini derlar" ("Bobirnoma", 1960. S. 111). "Rabatak urchinini, shuningdek, "Ikki daryo oralig'i sohasi" deb ham nomlangan ("Бабу́р-наме", Ташкент, 1958. С. 80).

MIYONSAROY – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Miyonsaroy – 1) saroy ma'muriy ansambli komponentlaridan biri. 2) *miyon saroy* (o'rta saroy) – saroy qabilasi bo'linmalaridan biri: *katta (ulug') saroy, miyon saroy* yoki *o'rta saroy, kichik (kenja) saroy*.

MOJOR//MOJAR//MAJOR – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani; Qashqadaryo viloyati Guzar, Chiroqchi tumanlari. Majarlar Magiylar tomonidan Vengriyaning umumiy aholisi bilan bog'liq qabila deb hisoblanadi.

MOKUSOZON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Forscha *moku* – moku to'quvchi, *muksoz* – moku tayyorlash bo'yicha usta (**-on** – ko'plik affiksi); **Muksozon** – *moku tayyorlagan ustalar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

MOLGUZAR – tizma. Turkiston oralig'idagi G'arbiy Sibir (hozirgi Jizxax viloyati). Etimologiyasi yuzasidan yagona to'xtamga kelinganicha yo'q. Ayrimlar (X.Hasanov va boshqalar) **Morguzarni** "*Ilon o'tti, ilon yo'li*" deb atashib, o'zbekcha *Ilono'ttining* forscha variantidir.

Ehtimol, Molguzar keng tarqalgan toponim hosil qiluvchi termin *marg'zor* – "*maysazor*", "*tog'ning ko'k qoyalari*"dan o'zlashgandir.

MORGUZAR – ariq. Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani. Fors-tojikcha *marg'zor* – "*chaman, maysazor*" deganidir.

MORKUSHON – Buxoro shahridagi Jarib mahallasining nomi. Forscha aynan "*ilon o'ldiruvchilar*" ma'nosini ifodalaydi.

Buxoro tarixining bilimdoni O.A. Suxarevning taxminicha, *Morkushon* mahallasining nomi bizgacha Buxoro shahri darvozasi – *Mardkushon* qadim-

gi nomini yetkazgan (V.V. Bartoldda–Merdkushan) hozirda *Mardkushon* (“*insonlarni o’ldiruvchi*”) (mahalla nomi) (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 65).

MORTEPA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Guzar tumani. Forscha *mor* – ilon, o’zbekcha– *tepa* so’zlaridan tashkil topgan (**Mortepa** – “*ilonlar tepaligi*”, “*ilonlar ko’p bo’lgan tepalik*”).

MOTRUD – Samarqand shahri yaqinidagi qishloqlardan biri bo’lgan Motrud tarixiy manbalarda *Matrid*, *Motrid*, *Maturit*, *Moturid* kabi shakllarda qayd qilingan. Qishloq nomi tarixchi Sam’oniy (XII asr), arab sayyohi Yoqut Hamaviy (XIII asr) asarlarida uchraydi. Zahiriddin Muhammad Bobur Motrid Samarqand shahri mahallalaridan biri ekanligini ko’rsatadi.

Motrud so’zining etimologiyasi haqida dastlab fikr bildirgan akademik B.Valixo’jayev o’z maqolasida: “Siyob arig’i qadimda Motrud arig’i deb nomlangan, chunki Motrud va Siyob (Siyohob) so’zlari orasida ma’no jihatdan yaqinlik bor”, deydi. U o’z fikrini davom ettirib, “*mot*” sug’dcha so’z bo’lib, u bir necha ma’noni, ya’ni “*qoramtir*”, “*qora*”, shuningdek, “*hayratga solmoq*, *hayajonga keltirmoq*, *mot qilib qo’ymoq*”ni bildirishini yozadi.

“*Rud*” – “*ariq*”, “*daryo*” ma’nosini anglatadi. Shunga ko’ra, “*Motrud*” so’zi “*qoramtir*” va “*hayratga soluvchi*, *hayajonga keltiruvchi*” ma’nolarini beradi. Qoramtirliigi tufayli keyinchalik Siyob (Siyohob) – Qorasuv tarzida nomlanishiga sabab bo’lgani ehtimoldan holi emas (Valixo’jayev, 1995).

Olimning yuqoridagi fikriga e’tiroz bildirmagan holda, ushbu toponimning vujudga kelishiga sabab bo’lgan boshqa jihatlarni qayd qilamiz.

Ma’lumki, inson hayoti bevosita suv manbalari bilan bog’liq bo’lib, qadimdan u ulug’lanib, muqaddas sanalib kelingan. Shuning uchun bo’lsa kerak, turli chashma, buloqlar bilan bog’liq joylar nomlarida ularning ahamiyatini alohida ta’kidlab turuvchi “*ota*”, “*xo’ja*” kabi so’zlar ko’p uchraydi. Jumladan, *Nur-ota* (Navoiy viloyati), *Shirvoqota*, *Xo’ja Amon*, *Xo’jachorchinor* (Urgut tumani), *Xo’ja Doniyor* (Samarqand shahri) va boshqalar. Zarafshon daryosining antik adabiyotlarda qayd qilingan nomi **Politimet** (“*ko’p hurmatli*”, “*qadrli*”) aslida sug’dcha “**Namiq**” – “*shonli*”, “*nomdor*”, “*hurmatli*” so’zining grekcha tarjimasidir. Ushbu narsa daryoning muqaddas sanalganligini ko’rsatadi (Beleniskiy, 1959: 77).

Suv va suv obyektlarini muqaddas deb bilish qadimiy bo’lib, bu hodisa dunyoning qariyb barcha xalqlarining folklori, diniy e’tiqodlari va urf-odatlarida kuzatiladi. Jumladan, G’arbiy Yevropadagi daryo, ko’l, chashmalarga sig’inish keng tarqalgan bo’lib, Buyuk Britaniya, Angliya, Shotlandiya, Irlandiyada muqaddas quduq va chashmalar son jihatdan ko’pchilikni tashkil qilgan.

Muqaddas sanalgan suv obyektlarini hurmatlash ayrim hollarda ularning nomlarini aytishni taqiqlagan. Jumladan, yoqutlar daryo yoki ko’lni nomi bi-

lan aytmay, *ebe* – *buvi* deganlar (Gritsenko, 1970). Ruslar ham daryoni “ona” deb atashadi (Волга-матушка).

“Suv egasi, xojasi” obrazi Shimoliy Yevroosiyo xalqlari orasida ham keng tarqalgan. Chunonchi, *yukagir*, *nganasan* va boshqa xalqlarda Ona-suv, Ona-yer, Ona-olov kabi tushunchalar mavjud.

Yuqoridagi holatlar ancha qadimiy davrlar bilan bogʻliq boʻlib, biz buni Motrud toponimida ham koʻramiz. Motrud toponimi ikki komponentdan, yaʼni *Mot*, *mat* va *rud* soʻzlaridan yasalgan. Ikkinchi komponent, yaʼni *rit*, *rud* soʻzi sugʻdcha *daryo*, *ariq* maʼnosida boʻlib, mazkur termin yordamida yasalgan koʻplab gidronimlar uchraydi. Masalan, *Shohrud*, *Panjrud*, *Yaxrud*, *Pasrud*, *Paxrud* kabi. *Mot*, *mat* soʻzi oʻrta asr fors tilida *mat* va *modar* shakllarida qayd qilinib, “ona” maʼnosida ekanligi koʻrsatilgan (Основы иранского..., 1981: 56).

Demak, *Motrud*, *Matrud* sugʻdcha soʻz boʻlib, “*Ona daryo*” maʼnosini beradi. Bunda suvning ilohiy va muqaddas hayotiy manba ekanligi hisobga olingan.

Koʻrinib turibdiki, Motrud oʻz nomini qishloq yaqinidan oqib oʻtadigan suv obyektidan olgan va u daryocha, yaʼni ariq suvining mohiyati, kishilar hayotidagi tutgan oʻrniga bogʻliq holda paydo boʻlgan nomning aholi punktiga koʻchishidan hosil boʻlgan.

MOVAROUNNAHR – musulmon Sharq adabiyotida IX asrdan boshlab mamlakat nomi sifatida mavjud va Temuriylar davri manbalarida ham bu anʼana saqlangan.

“Boburnoma”da uning chegarasi sharqda – Koshgʻar, gʻarbda – Xorazm, shimolda – Shosh, janubda – Termiz koʻrsatilgan. “Hazrati risolat zamoni-din beri ul miqdor aimmai islomkim (islom peshvolari) Movarounnahr-din paydo boʻlubtur, hech viloyattin maʼlum emaskim muncha paydo boʻlmish boʻlgʻay (shayx Abu Mansur Moturidiy, Xoja Ismoil Xartanak – Imom Buxoriy, Burhoniddin Margʻinoniy)”, – deb yozadi Bobur.

MOXOV//MOXOVXONA//PESXONA – Oʻzbekistonning avvalgi bir necha aholi punktlarining nomlari. Bunday mahallalarda (moxov yoki pes) kasalliklari bilan kasallangan insonlar yashashgan. Masalan, XIX asrda Samarqand ostidagi Moxov qishlogʻida 150 ta erkak va ayollar (har ikkala jinsga oid) alohida-alohida yashashgan (СКСО – Справочная книжка Самаркандской области, вып. I, Самарканд. 1893).

MOYBULOQ – Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumanidagi qishloq. Togʻlik tumanlarda **moybuloq** – *buloq*, *jilgʻa*. Gidronimiyada **moy** – *muqaddas buloq*, *koʻp suvli jilgʻani suv bilan taʼminlovchi chashma*. Qadimgi xalqlarda suv manbalari (buloq, koʻl, dengiz) muqaddas sanalgan, odamlar ularga topinganlar (Nafasov, 1988).

MOYGIR – qishloq. Andijon viloyatining Izboskan tumani. Forscha *mohi* – baliq, *mohigir* – baliqchi, baliq ovlovchi (Qishloq Siza daryosining qirg'og'ida joylashgan). **Mohigir** *Moygirga* aylangan.

MOYLI – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin ushbu hududning qadimiy nomlaridan biri bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagi ma'nolarni ifodalaydi: "a) *moyi bor, moy olish mumkin bo'lgan joy*; b) *moylangan, moy berilgan*; v) *sermoy, yog'li*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 6-bet). Ushbu hududda qadimdan moy yetishtirilgani uchun shunday nomlangan.

MOYLISOY – Andijon viloyati shimolidagi Chotqol tog'idan oqib tushadigan daryocha va atrofiga joylashgan shaharcha – posyolka nomi. Ba'zi tilshunoslar fikricha, "*moy*" qirg'izcha "*umoy*" so'zidan bo'lishi mumkin deyishadi, ya'ni "*muqaddas ona*" ma'nosida keladi. Bu kalima keyinchalik xalq tilida "*moy*" deb talaffuz qilinib kelingan. Shunga binoan "**Moyli soy**" aslida *Muqaddas ona-soy* ma'nosidadir. Keyinchalik xalq bu nomni atrofdagi neft koniga ishora qilib, "*Moyli-yog'li soy*" degan ma'no bergan. Janubiy O'zbekistonda "*Moy ariq*" nomli ariqlar bor.

MOYLIBOLTA – Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli, Qorao'zak tumanlaridagi ovullar nomi. Qoraqalpqlarning qipchoq qabilasi tarkibida *moylibolta* (*maylibalta*) urug'i qayd qilingan.

MOYLIJAR – Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Moyli* (neft dog'lari bilan) va *jar*.

MOYLIKO'L – qishloq. Sirdaryo viloyati Sirdaryo tumani. Qishloqning yonida "*Moyli ko'l*" joylashgan, hozirda u qurib ketgan.

MOYLISUV – daryo. Farg'ona vodiysi (Andijon viloyati Izboskan tumani). **Moylisuv** – *moylashgan suv* (vodiyning bu daryosida moyli suv chiqib turgan neft joyi qayd etilgan).

MOZORTEPA – Samarqand viloyatining Urgut shahri mahallalaridan birining nomi. **Mozor** arabcha "*sig'inish joyi*" demakdir. **Mozor** – *qabriston, avliyo qabri*. Mazkur termin musulmon mamlakatlarida keng tarqalgan.

Mozortepa mahallasi hududida qabriston mavjud. Mozor termini ishtirok etgan toponimlar ko'p. *Tolmozorsoy, Archamozorsoy* (Urgut), *Qoramozorsoy* (Bulung'ur), *Mozorariq* (Toyloq) kabi nomlar bunga misol bo'ladi.

MOSHLAR – qishloq. Xorazm viloyati Hazorasp tumani. Etnotoponim, birinchidan, toponimlarda *-lar-* ko'plik ko'rsatkichi faqat insonlar jamoasini ko'rsatadi (С.К.Караев. О показателях множественности в топонимах Узбекистана//Советская тюркология. – Баку, 1979, №5. С. 26–29). *Mash* (o'zbekcha talaffuzi *mosh*) – *kenegas* o'zbek qabilasi tarkibidagi *avaqli* urug'i bo'linmasi (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах уз-

беков Верхней Кашкадарьи. – Этнографическое изучение быта и культуры узбеков. –Т., 1972. С. 17).

MOSHTO'G'AY – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. *Mosh* va *to'g'ay* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Mosh** – iste'mol qilinadigan ekin turi. *To'g'ay* so'zi to'qayning dialektal variantidir. **To'qay** – *chakalakzor* ma'nosini ifodalaydi.

Demak, **Moshto'g'ay** – *oldinlari dukkakli mosh ekilgan chakalakzor, maydon, daladir.*

MOSH XO'RON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. *Mosh, moshxo'r* – *moshdan bo'lgan taomni sevuvchi, -on* – ko'plik ko'rsatkichi (qishloq aholisining taxallusi).

MUBORAK – Qashqadaryo viloyatidagi shahar (1982), tuman. Arab tilidan o'tgan **muborak** so'zining ma'nolari: *baxt keltiruvchi; xayrli, ezgu; tabarruk, muqaddas; tabriklash.* Kishi ismi ham ana shu ma'nolar asosida qo'yilgan.

Qarshi-Buxoro yo'li chap qirg'og'idagi qishloqning nomi *Xo'jamuborak* bo'lgan. U yerda *Xo'jamuborak, Muboraktepa* xonaqohi bor. Ziyoratga Muborak kishi ismi qo'yilgan. Bu kishining asl ismi Abdulla ibn Muborak al-Marvaziy bo'lgan. Marvda tug'ilgan. Buxoroda tahsil ko'rgan. Arabistonda ta'lim olgan. Fiqh ilmining peshvosi bo'lgan. O'nlab kitoblar yozgan. Hadislar to'plagan.

Shu kishining ismi qishloq nomlanishiga asos bo'lgan. Muqaddaslashtirish uchun xo'ja, ota so'zlari qo'shilgan. Kishi ismidan qishloq, ziyoratgoh nomi yuzaga kelgan. Tuman, shahar nomi esa qishloq nomidan olingan.

MUFTILAR – qishloq. Buxoro viloyati Shofirkon tumani. *Muftilar* – “*muftilar yashaydigan qishloq*” (ma'naviy va huquqiy masalalar bo'yicha xulosa beruvchi qonunshunoslar, shariatni talqin qiluvchilar).

MULIYON MAHALLASI – Samarqand shahridagi yirik mavzelardan biri bo'lib, Buxoroning mashhur Jo'yi Mo'liyon arig'i nomi bilan shakldosh.

Muliyon mahallasi o'tgan asr boshlarida Xo'ja Ahror volosti (bo'lisi)ga qarashli bo'lgan. Bu hududni sug'oruvchi ariq esa Jo'yi Mo'liyon nomi bilan atalgan. “Buxoro tarixi” asarining muallifi Muhammad Narshaxiy (X asr) Buxorodagi Jo'yi Mo'liyon nomi “mavoliyon” so'zining (birligi “mavoli”) oddiy xalq tilidagi buzilgan shakli, deb ko'rsatadi.

Samarqand shahridagi Jo'yi Mo'liyon haqida fikr yuritgan M.Y.Masson bu toponimning etimologiyasi haqida to'xtalib, uni “*xo'jalar, ulamolar arig'i*” ma'nosida deb izohlagan (Массон. Самаркандский мавзолей., 1958).

“*Mavlo*” so'zi izohli lug'atlarda arab tiliga mansubligi ko'rsatilib, u: a) sohib, malik, sarvar, b) g'ulom, chokar, ozod qilingan g'ulom, v) yaqin qarindosh, aqrabo ma'nolarida ekanligi, “*mavlon*” so'zi esa arabcha *Sohib, ustod, xo'ja* ma'nolarida ekanligi ta'kidlanadi (Farhangi zaboni., 1981).

Akademik V.V. Bartold "*mavlo*" terminining "*g'ulom*" so'zi o'rnida qo'llaniganini ko'rsatib, amir Ismoil Somoniy Buxorodagi Jo'yi Mo'liyonda o'z gvaridiyasi uchun uy-joy qurib berganligini qayd qiladi (Bartold, I, 1963).

Demak, Samarqand shahridagi Jo'yi Mo'liyon nomi etimologiyasining asosi butunlay boshqa zaminga qurilgan.

MULIK – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani. Arabcha *mulk* so'zidan kelib chiqqan, *xususiylik*, *mulk* (bizningcha, ovul kimningdir xususiy mulki bo'lgan).

MULIKJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumanining "Mulik" OFY hududini suv bilan ta'minlovchi kanal. "Mulik" OFY fuqarosi 69 yoshli (2017-yil) Asqarov Baxitbayning aytishicha, bu sug'orish tarmog'ini Mulik aholi punktida yashovchilar qazigan va kanal *Mulikjap* deb atalgan.

MULKDOR – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani. *Mulkdor* – *uy egasi, yer egasi*; zamonaviy ma'nosi – *ega*.

MULKI NAQIB – 1926-yilgi aholi ro'yxatida Kattaqo'rg'on uyezdi Ishtixon qishloq jamoasidagi qishloq deb qayd qilingan. Naqib shayxulislomdan so'ng ikkinchi o'rinda turuvchi imtiyozli ruhoniylar tabaqasiga kirgan. Naqib xon yo'qligida harbiylar o'rtasidagi masalalarni hal qilgan. Qoziaskar vazifasini bajargan. (Хаников. Описание Бухарского ханства, СПб, 1843. Стр.190).

MULKINAQIB – avvalgi Samarqand viloyatining Qoradaryo tumani. **Mulk** (arabcha) – *egalik qilish, ega bo'lmoq*. Forscha **naqib** – *yerto'la, yerosti yo'li* (Таджикско-русский словарь. М., 1954, 261).

Bu yerda *naqib* terminining "*yetakchi*", "*boshliq*" ma'nolari nazarda tutilmoqda. XVII–XIX asrlarda Buxoro xonligida *naqib* harbiy amaldor sanalgan, u harbiy qo'shin, ularning qurol-yarog'i, avangardi, o'ng va chap qanoti hamda harbiy qo'mondonlarni joylariga qo'yish uchun javobgar bo'lgan (А.Семенов. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в Средневековой Бухаре. – СВ, т. V, 1948. С. 137–153).

Mulkinaqib – *buyruq beruvchining mulki*. XIX asrda naqib lavozimining ahamiyati haqida Xanikov shunday yozgan (Н. Ханыков. Описание Бухарского ханства, СПб, 1843. С. 190): "Mazkur lavozim o'zining mavjudligi nuqtayi nazaridan nihoyatda muhim, u amirning yo'qligida harbiylarga tegishli qiyinchiliklar va qozi askarlarining huquqini ko'tarish masalalarining yechimini topishga ega (harbiy sudlar – S.K.), biroq hozirgi amir (Nasrulla 1827-yilda boshqargan) uning barcha amallaridan mahrum qilgan" (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, ч. 2, – М., 1964. С. 324).

MULKIOYOS – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Mulkioyos* (to'g'rirog'i, *Mulki Osiyo*) – "*Tegirmonning egasi*" (*qishloq tegirmonning atrofidaydo bo'lgan*).

MULKSAIDON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. *Mulk* – *egallik qilish, xususiylik, said (sayyid)* – *Muhammad payg‘ambarning avlodlari, -an* – forscha ko‘plik ko‘rsatkichi, *Mulksaidon* – *payg‘ambar avlodlarining mol-mulka egalik qilishi*.

MULLAYON – qishloq. Buxoro viloyati Romitan tumani. *Mulla* – musulmon ruhoniysi, *-yon* – forscha ko‘plik qo‘shimchasi, *Mullayon* – *musulmon ruhoniylari yashaydigan qishloq, mullalar ma‘nosini anglatadi*.

MULLAKUDING – Namangan viloyatining Namangan tumanidagi qishloq nomi. *Mullakuding* oykonimining lisoniy shakllanishi haqida quyidagi qarashlar mavjud:

1. Mullakuding (ilgarigi nomi Qozonqo‘rg‘on) qishlog‘ida Naqshbandiy tariqatining ko‘zga ko‘ringan piri murshidlaridan biri Xoja Ahmad Yassaviyning ukasi Sadir xoja avlodlaridan biri bo‘lgan Ne‘matulloh hoji yashagan ekan. U kishi Turkistonda Hazrat Yassaviy qo‘lida tarbiyalanib, Namangan hokimlari tomonidan ajratilgan hozirgi Mullakuding qishlog‘i yonidagi yerda xonaqoq qurdirib, xudojo‘ylik qilarkan. Aslida Ne‘matulloh hoji to‘qilgan matoga jilo beruvchi kudangar bo‘lgan ekan. Qishloq nomi kudangar Ne‘matilloh hojiga nisbat berib, *Mullakuding* nomini olgan emish.

2. Kunlarning birida Qo‘qon xonligining vakillaridan bir nechtasi Namangan beklari oldidan qaytayotib, hozirgi Mullakudingga Namangan tomonidan kiraverishdagi buloq yonida o‘tirgan uch kishiga duch kelishib, ulardan: “Bu yerda jam bo‘lib qolibsizmi?” – deb so‘rashibdi. Shunda ulardan biri: “Oramizda mullamiz ham bor” – deb, sheriklaridan kallasidan kattaroq salla o‘raganini ko‘rsatishgan. Shunda suvoriylardan biri, “mullalaringizning ham **kudingdek** kallasi bor ekan”, degan. Shu kungi uchrashuvdan keyin sheriklarini hazillashib “Mullakuding” deb chaqiradigan bo‘lishgan. Keyinchalik bu nom qishloq nomiga aylangan.

Yuqorida keltirilgan xalq etimologiyasiga mansub rivoyatlar tahlilidan ko‘rinadiki, nom haqidagi birinchi rivoyatda mantiqiy asos bo‘lib, oykonimning etimologik talqinida shunga asoslansa bo‘ladi.

Bizningcha, qishloq nomi **mulla** va **kuding** asoslarining qo‘shiluvidan yasalgan bo‘lib, tarkibiy tuzilishiga ko‘ra qo‘shma tarkibli oykonim. **Kudung** forscha *yog‘och to‘qmoq, kurakcha, jo‘va* ma‘nosini anglatib, *maxsus to‘qilgan matoni urib tekislash, silliqlash va unga jilo berish uchun ishlatiladigan to‘qmoqsimon yog‘och asbob* va shu asbob yordamida qilingan pardozni anglatadi. **Kudungar** so‘zi esa kasb oti bo‘lib, shunday kasb bilan shug‘ullanuvchi kishini bildiradi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da *kudungar, kudunglamoq, kudungchi* so‘zlari ham berilgan⁵⁵. Davrlar o‘tishi bilan *kudung* leksemasi tarkibida o‘zgarish yuz berishi natijasida *u* unlisi *i* unlisiga almashgan. Nom tarkibidagi

⁵⁵ O‘zbek tilining izohli lug‘ati. II jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – B. 419.

-gar kasb oti yasovchi qo'shimcha tushib qolgan. Natijada nom *Mullakuding* shakliga aylangan. *Mulla kudingar* otli birikmasi nom uchun etimondir.

Demak, nomning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *mulla kudungar* > *mul-la kuding* > *mullakuding* > *Mullakuding*.

MULLAOLIM – Qo'shrabot tumanidagi qishloq. Kishi nomi va laqabini ifodalovchi so'zlardan hosil bo'lgan toponim.

MUMLOYXONA – Surxondaryo viloyati Sherobod tumanidagi qoya. **Mumlayxona** (xususan, **Mo'miyoxona**) – “*mo'miyolar ko'p bo'lgan joy*”. O'zbekistonning janubi va Jizzax viloyatida mumiyoni *mumlay* sifatida talaffuz qilishadi.

MUQIMIY – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani. O'zbek shoiri va mutafakkiri Muqimiy – Muhammad Aminxo'ja Mirzaxo'ja o'g'li (1850–1903) sha'niga atab qo'yilgan.

MURATALI – qishloq. Toshkent viloyati Piskent tumani. Qirg'izlarning *butu, saruu* qabilalari tarkibida *muratali* urug'i bo'lgan.

MURG'AQ – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Forscha *murg'ak* erkalash ma'nosida: *murg'* – “*qush*”, “*tovuq*”; **murg'aq** – “*qushcha*”.

MURDASHO'YLAR – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumani. Forscha **Murdasho'y** – *murda yuvg'uchi, -lar* – ko'plik qo'shimchasi ko'rsatkichi. *Murdasho'ylar* – *murda yuvg'uchilar, murda yuvg'uchilar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

MURDOSH – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Balki *murdasho'y* – “*murda yuvg'uchi*” so'zidan o'zlashgandir. *Murdasho'y, g'assol* (forscha), *yuvg'uchi* kabi maxsus kasblar bo'lgan. Yirik shaharlar va qishloqlarda **Murdasho'y** yoki **Murdasho'yon** nomli dahalar bo'lgan, u yerda murda yuvuvchilar yashashgan.

MUROTALI – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'ka, Piskent tumanlari. *Muratali* – qozoq urug'ining nomi (bu tumanlarda qozoqlar ko'p bo'lgan), qirg'iz urug'ining tarkibida ham *murotali* urug'i bor.

MUSAQOQ – Nurobod tumanidagi gidronim va qishloq nomi. Mazkur nom ikki qismdan: *Muso*, ya'ni shaxs ismi va “*qoq*” so'zlaridan tashkil topgan. “**Qoq**” – *cho'llarda, taqir yerlarda yer ustidagi suvlar to'planadigan suv ombori*. Ko'pincha suv kam bug'lanishi uchun usti g'isht bilan yopilib, suvi yerga singib ketmasligi uchun ba'zilarining tagiga g'isht yotqizilgan bo'ladi. Adabiy tilda *sardoba*. **Sardoba** so'zi “*muxxona, yerto'la*” ma'nolarini bildiradi (M.E.Массон. Проблема изучения цестерн-сардоба. – Ташкент, 1935).

Qashqadaryo viloyatidagi sardobalar mahalliy aholi tomonidan “*qoq*” deb ataladi (M.Isomiddinov. Karvon yo'li bo'ylab. “Zarafshon” (sobiq “Lenin yo'li”) gaz., 1985-yil 6-mart). Masalan: **Tutliqoq**. Surxondaryo viloyati

Boysun tumanidagi *Sangboboqoqi*, *Bibichalarqoqi*, *Oydonoqoqi* gidronimlari “qoq” atamasining tarqalish areali keng ekanligini ko’rsatadi.

Shuningdek, Pastdarg’om tumanidagi *Qoq* qishlog’i nomi, cho’llarda to’planib qolgan qor-yomg’ir suvi, katta ko’lmak, ya’ni qoq so’zidan yasalgan deydi (Qorayev, 1978). Eski nomi *G’ijdon* (Samoniyda **G’ushdon** – *Shovdor tomoni yonidagi qishloq* deb tilga olinadi).

MUSOBOZORI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. *Musobozori*, *musobozor* – *turk* (aynan turklar), *kaltatoy*, *barlas* va *musobozori* umumiy nomi ostida mashhur bo’lgan Movarounnahrning dastlabki to’rt qabilalaridan biri.

T.Nafasovning ma’lumotlariga ko’ra, musobozori vakillari Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarining ko’pgina qishloqlarida yashashgan.

MUSOMUTAVALLI – qishloq. Xorazm viloyati Xiva tumani. *Mutavalli* (arabcha) – xayriya yoki diniy-ma’rifiy (madrasa, masjid) o’quv muassasasi-ning ishonchli vakili. Muso ismi bilan yuruvchi.

MUSTAQILLIK – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. O’zbekiston mustaqilligi e’lon qilingan davrdan boshlab, mamlakat mustaqiligining sha’niga atab qo’yilgan nom.

MUSTAHKAM – Andijon viloyati Asaka va Xo’jaobod tumanlari. *Mustahkam* – *buzilmaydigan* (dastlab bu qishloq xo’jaligi ishlari nomi bo’lgan).

MUSULMONQULARIQ – Andijon viloyatining Baliqchi tumanidagi Qoradaryo nomining boshlanishi, kanal. 1848–1852-yillarda Qo’qon xoni Xudoyorxonning qaynotasi Musurmonqulning rahbarligida qazilgan va uning nomi bilan atalgan.

MUYON – Farg’ona viloyati Quvasoy shahar kengashiga qarashli qishloq. **Mo’yon** so’zi tojikcha “**miyon**” – “o’rta” so’zi bilan aloqador bo’lishi mumkin. Yajob tilida **miyon** – “qishloq” degan ma’noni bildiradi. **Tovmyon** qishlog’i nomi shu so’z bilan aloqador bo’lib, “*suv bo’yidagi qishloq*”, degan ma’noni bildiradi (З.Дўсимов, 1977).

MUYTENOVUL – Qoraqalpog’iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning *muyten urug’i* bilan atalgan qishloqlar Taxtakopir, Qanliko’l, Qorao’zak tumanlarida keng tarqalgan.

MUZBEL – qishloq. Jizzax viloyati Baxmal tumani. *Muz* va *bel* – *egarcha*, *dovon*; **Muzbel** – *muzli dovon* (Turkiston tizmasi cho’qqisi orqali o’tgan dovonda bir xil nomli qishloq joylashgan).

MUZRABOT – Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman 1994-yilgacha Gagarin tumani deb yuritilgan. Muzrabot toponimi ikki tarkibiy qismdan iborat: *muz* va *rabot*. **Muz** – *suvning qattiq kristall holati*. Muz harorat 0°C dan pasayganda hosil bo’ladi. Ayrim holatlarda *muz* so’zi *sovuq* ma’no-

sida ham qo'llaniladi. Muz so'zi yordamida respublika toponimiyasi tarkibida ko'plab joy nomlari yaratilgan: *Muzbel, Muzbuloq, Muztog'* va boshqalar.

Rabot so'zi esa dastlab islom dini tarqala boshlagan davrlarda harbiylar uchun mo'ljallab qurilgan bino, istehkom ma'nosini anglatgan. Keyinchalik karvonsaroy (mehmonxona) ma'nosida ham qo'llanilgan. Rabot – o'rta asrlarda arablarning mustahkamlangan qarorgohi. Tarhi to'rtburchak, devorlarida minoralari bo'lgan. Dastlab (islom dini tarqala boshlagan davrda) g'oziylarga mo'ljallab qurilgan maxsus bino. Keyinchalik Rabot faqat qo'rg'on, istehkom ma'nosidagina emas, balki mehmonxona (karvonsaroy) mazmunida ham tushunilgan. O'rta Osiyoda VIII–X asrlarda ko'chmanchi aholi yashaydigan hududlar bilan chegaradosh joylarda ko'plab rabotlar qurilgan. O'rta asr shaharlarining savdo va hunarmandchilik do'konlari joylashgan qismini ham rabod (ravot) deb atashgan va VIII–IX asrlarda fors, tojik, o'zbek tillariga o'zlashgan. Shu sababdan, bu geografik termin Markaziy Osiyo, Eron va Afg'oniston hududida keng tarqalgan. Rabot termini ko'plab joy nomlari hosil qilgan.

MUG'AT – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumani. Markaziy Osiyolik lo'lilar o'zlarini *mug'at* deb atashgan ("Народы Средней Азии и Казахстана". Т. II. С. 597). So'z ikkita komponentdan tashkil topgan: *mug'* – otashparastlik, *-at* – arabcha ko'plik ko'rsatkichi.

MUG'IYON – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumani. Markaziy Osiyolik lo'lilar o'zlarini *mug'at* deb atashgan, *-yon* – forscha ko'plik ko'rsatkichi; **Mug'iyon** – otashparastlar qishlog'i.

MUG'LON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani. Mo'g'ullar (mo'g'ullar, mugallar) – keyinchalik o'zbek millati tarkibiga kirgan mo'g'ullar istilosi va hukmronligi davrida. Mo'g'ullar Janubiy O'zbekiston va Tojikistonning janubida, Samarqand viloyatida yashashgan (Б.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 85, 205). **Mug'lon** (forscha) – "mogollar".

MUG'ON – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani. **Mug'** – otashparastlik, forscha *on-* ko'plik ko'rsatkichi.

MUG'ONAK – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. *Mug'* – otashparast, otashparastlik, *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi, *-ak* – toponim hosil qiluvchi erkalash-kichraytish qo'shimchasi, **Mug'onak** – otashparastlar qishlog'i.

MUG'ONCHA – qishloq. Buxoro viloyati Romitan tumani. *Mug'* – otashparast, otashparastlik, *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi, *-ak* – toponim hosil qiluvchi erkalash-kichraytish qo'shimchasi, **Mug'oncha** – otashparastlar qishlog'i ("Ikkinchi Mug'on" ma'nosida).

MO'DIN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. Mo'g'ulcha **mod(on)** – *daraxt, o'rmon, daraxtzor* (Монгольско-русский словарь. –М.,

1957), qirg'izcha **mudun** – *o'rmon* (Б.О.Орузбаева. О киргизских и монгольских лексических параллелях в топонимике. – Известия АН Киргизской ССР. – Фрунзе, 1971).

MO'LA – mazkur termin tez-tez toponimlar tarkibida uchraydi. *Tosh ayol, toshdan ko'tarilgan tamg'a, nishon, belgi* ma'nolarini ifodalaydi.

MO'LABULOQ – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani. Bu yerda *mo'la* – *tosh bilan terilgan belgi*. **Mo'labuloq** – *belgilar qayd etilgan buloq*.

MO'LAQO'RG'ON – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani. Bu yerda *mo'la* – *tayanch minorasi*. **Mo'laqo'rg'on** – *tayanch minorali qal'a*.

MO'LALISOY – *soy nomi*. *Mo'lasi bo'lgan joy yoki soy*. *Mo'la* so'zining ma'nosi – *tuproq o'yib, chim yoki g'isht (tosh) qalab, baland qilingan so'risimon joy* degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, **mo'la** – *kuzatish, qo'riqlash, xabar berish obyekti ham hisoblangan*.

MO'LTON – qishloq. Xorazm viloyati Yangiariq tumani. **Mo'ltonlar** – *“O'rta Osiyo lo'lilari”* bo'lishi mumkin (Pokistonning Multon shahridan kelib chiqqan).

MO'MINOBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Xalq etimologiyasiga ko'ra, toponim *Mo'min ato* ismli shaxs nomiga shunday atalgan. Bu shaxsning nomi O.D.Chexovichning “Документы к истории аграрных отношений в Бухарском ханстве” asarida tilga olingan.

Tilshunoslikda *mo'min* so'zi va *Mo'min* ismi mavjud: *mo'min* – Tangrining borligiga iqror bo'lgan, imon keltirgan kishi, musulmon. *Mo'min* ismining ma'nosi *“dinga va Allohga ishonuvchi, imonli, xudojo'y, dinga va Allohga sadoqatini ham tilida, ham iqror yo'li bilan isbotlovchi”* demakdir.

Obod – *qishloq, ovul, yangidan bunyod qilingan aholi yashash maskani, yangi o'zlashtirilgan yerda qurilgan qo'rg'on*.

Nomshunos olim T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, *obod* so'zi IX asrdan boshlab, kishi ismiga qo'shilib qishloq nomlari yasab keladi. Bu holat Movarounnahr qishloq, mahalla nomlariga xos.

Demak, **Mo'minobod** – *“Mo'min ismli kishi qurgan qo'rg'on yonida tashkil bo'lgan qishloq”* ma'nosidadir.

Samarqand viloyatining Urgut tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud bo'lib, u aynan yuqoridagi kabi izohlanadi.

MO'YNOQ – Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi shahar va tuman nomi. *Mo'ynoq* – Qoraqalpog'istonning eng shimoliy shahri. Orol dengizining suvi chekinmasdan avval dengizning janubi-g'arbiy sohilida joylashgan edi. Tuman hududining aksari qismi Orol dengizining qurigan tubi (Orolqum) va Amudaryo deltasidagi ko'llardan iborat.

Mo'ynoq so'zi *bo'yin, bo'g'iz, daryo, ko'l, orol, quruqlik, tog', qir va hokazolarning tor, cho'ziq qismiga nisbatan qo'llaniladi*. Demak, *Mo'ynoq* nom sifa-

tida o'sha hudud relyefining turini bildiradi. U ba'zan geografik termin sifatida o'zi yoki ko'pincha rang, o'rin, shakl, xususiyat, belgini anglatuvchi so'zlar bilan qo'shib joy nomlari hosil qilishi mumkin.

T.Nafasov yozishicha, *Mo'ynoq* qadimgi turkiy tilga xos bo'lgan bo'ynoq so'zining qoraqalpoqcha talaffuz shaklidir. So'z boshida "-b" tovushi "-m" undoshiga o'zgargan. *Bo'ynoq* so'zi hozirgi kunda qoraqalpoq adabiy tilida uchramasa ham, o'rta asrlarda xalq nutqida qo'llanilgan. Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'atit turk" asarida, "*bo'ynoq*" – so'zini *tog' bo'yni* deb izohlagan.

MO'YTAN – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. *Mitan* qabilasi ba'zi joylarda *mo'ytan* (qoraqalpoqlarda – *muyten*) deb atalgan (Qorayev, 1978: 81).

MO'G'OL – Sirdaryo viloyati Xovos tumani, Jizzax viloyati Zomin, Baxmal tumanlari; Toshkent viloyati Piskent tumani, Samarqand viloyati Urgut tumanidagi qishloq. *Mo'g'ol*, *mug'ol* – etnonim. Nomning birinchi komponenti qishloq aholisining turkiy mo'g'ol qabilasidan ekanligini ko'rsatuvchi so'z. Respublikamizda *Mug'ol*, *Mug'oltov*, *Mug'altay* kabi nomlar anchagina.

Mo'g'ullar istilosi davrida O'zbekistonga kelib o'rnashib qolgan turkiy qabilalardan biri *mug'ul*, *mo'g'ul* deb ataladi. Rashiddinning qayd qilishicha, *mo'g'ul* so'zi dastlab *mungol* tarzida qo'llanib, "*kuchsiz, soddako'ngil*" ma'nosini bildirgan. Aholining etnik tarkibi qishloqning nomlanishiga asos bo'lgan.

MO'G'OLTOG' – O'zbekiston va Tojikiston hududlaridagi, Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi va Quramin cho'qqisining janubiy-sharqidagi tog'lar.

Mazkur tog' haqida Zahiriddin Bobur shunday yozadi: "Xo'jand qal'asi tepalikdagi joyda turibdi. Sayxun (Sirdaryo) daryosi Xo'jand qal'asining shimoliy tomoni, qal'adan o'q otish oralig'i yaqinidan oqadi. Daryo va qal'adan shimolda Munugil nomli tog' turibdi; aytadilarki, tog'da ko'p ilon, shuningdek, mazkur tog'da firuza va boshqa konlar joylashgan ("Бабу́р-наме" – Записки Бабу́ра. Т., 1958. С. 14).

Haqiqatdan ham tog'da turli xil konlar mavjud. Tog' mug'ol-mo'g'al-mo'g'ul-mug'ul (tojikcha **Ko'hi mo'g'ul**) ismli turk qabilasi nomi bilan atalgan. O'simliklar qatlamining qashshoqligi tufayli odamlar uni *Moxovtog'* deb ham atashgan.

N

NABI (Nabi) – Farg‘ona viloyati Beshariq tumanidagi qishloq. Nabi – payg‘ambar ma‘nosidagi ko‘chmanchi nomidir.

NADDOFON – Buxoro shahrining guzarlaridan biri. **Naddof** (forscha) – *jun, paxtadan to‘quvchi, -on* – ko‘plik ko‘rsatkichi; **Naddofon** – *to‘quvchilar*.

NAGAHON – Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi qishloq. Toponimist T.Nafasov mazkur toponimni quyidagicha izohlaydi:

1. Fors-tojikcha **nuh** (*to‘qqiz*) + *koh* (*saroy, qasr, ko‘shk, imorat*), *-on (-lar)* qo‘shimchasi – *qasrlari ko‘p bo‘lgan qishloq*.

2. So‘g‘dcha lakka (maydon) +-on(-lar) qo‘shimchasi. *Maydonlari ko‘p bo‘lgan qishloq*.

3. Qadimgi eron tillariga mansub **lakka+koh+on** – *chet maydonda qasrlari ko‘p bo‘lgan qishloq* (Nafasov, 2009).

NAMANGAN – mamlakatimiz tarkibidagi viloyat, shahar va tuman nomi. Namangan aholi soni bo‘yicha Farg‘ona vodiysida eng yirik shahar. Farg‘ona vodiysining qadimiy poytaxti Axsikat (Axsikent) 1620-yildagi qattiq zilzila natijasida vayron bo‘lganligi sababli, uning aholisi hozirgi Namangan shahri hududiga ko‘chib o‘tgan. Namangan tuz koni (“Namak kon”) yaqinida vujudga kelgan bo‘lib, shahar nomi o‘rta asrlarga oid tarixiy hujjatlarda birinchi marta tilga olinadi, deb yozilgan.

Taniqli toponimist olim H.Hasanov Namangan nomiga izoh berib, shunday yozgan: “Bu nom dastlab “Boburnoma”da tilga olingan bo‘lsa kerak. Unga bir qancha izoh berilmoqda: Namakkon – “tuz koni”; Nomiyyan – “aziz va nomdor kishilar shahri”; Namang – “marjon”, shundan Namangan – “marjon koni”. Biz -*gon* formatini “suv, daryo” deb taxmin qilganimiz tufayli bu nomda ham Namakgon – “sho‘rsuv”, “mineral suv”, “moyli suv” (ehtimol neft) deb izohlab ko‘rmoqchimiz. Naman asosi biron etnonimga (Nayman?) bog‘liq bo‘lib chiqishi ham ehtimol”.

S.Qorayevning yozishicha, nomga birinchi marta “Boburnoma”da ta‘rif berilgan. Taniqli olim nomni “*nav+mon+gon*” so‘zlari birikmasidan yuzaga kelgan deydi. *Nav* – “yangi”, *man* – “saroy”, *gon* – “suv yoki soy” demakdir. Ilgari nom *Navmangon* deb talaffuz qilingan. Shahar nomining mahalliy talaffuzi *Nomongon*.

NAMATGARON – qishloq. Buxoro viloyati G‘ijduvon tumani. Namad (forscha) – qo‘shma, voylok, -*gar (-gor, -kor)* – arbob nomi qo‘shimchasi.

NAMDONAK – qishloq. Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tumani. Ilk bor X asrda Muqaddasiy asarida *Namudanak* sifatida tilga olinadi (BAF, III, C. 48,

264). Agarda qishloqning nomini zamonaviy qabul qilsak, Namdonak bo'ladi: **namdon** – “*namli joy*”, “*ko'p suvli*”; -ak- toponim hosil qiluvchi affiks.

NAMOZGOH – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani, Surxondaryo viloyatining Denov tumani. Oddiy masjidlarda ibodat qiladigan, musulmonlarning yillik bayramlarida ibodat qilishi uchun keng bog'li va hovlili maxsus masjidlar namozgoh deb atalgan.

NAMUNA – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *namuna* so'ziga quyidagicha izoh beriladi: “*O'rnak bo'la oladigan, ibrat olsa, ergashsa arziydigan, shaxs yoki narsa: ibrat, o'rnak*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 17-bet).

Bundan tashqari, Farg'ona viloyati Qo'shtepa, Quva, Farg'ona tumanlarida keng tarqalgan qishloqlar nomi *Namuna* deb atalib, kishilar o'z qishloqlarini boshqalarga o'rnak, ibrat bo'lsin, degan maqsadda shunday nomlagan bo'lishlari mumkin.

NANAY – Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani, Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumanidagi qishloqlar nomlari. Markaziy Osiyodagi eng qadimiy toponimlardan biri. *Nanay* (Nanayya, Nani). “Nanayya – Shumer davridan mashhur bo'lib, bu qadimgi Mesopotam Quyosh (Oy) ilohi. Nanayya keyinchalik kushon va so'g'd manbalarida qayd etiladi. Bu ilohaning nomi shugnan tiliga o'tgan va u yerdagi “**nan**” so'zi “*ona*”, “*onajon*” ma'nosini ifodalaydi (Б.Г.Гафуров, Таджики, 1972).

Ta'kidlash mumkinki, “onajon” ma'nosidagi *nan* (nana) elementi turkiy tillarga ham o'tgan, masalan, xonning chap tomonidagi qabullarida do'rmanlarda *nānā* (“onajon”), qushonlarda *nānā* va naymanlarda *nānā* muhim ahamiyat kasb etgan (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, часть 2. С. 394).

Bizningcha, bu yerda *nānā* hozirgi *onaboshi* ma'nosida qo'llanilgan (*do'rman, qushchi* va *nayman* qabilalarida). Shunday qilib, “sug'd bo'linmalarida Nana ilohi yuqori o'rinlardan birini egallab turganligi haqida toponimiya-da o'z izini qoldirgan” (Б.Г.Гафуров, Таджики, 1972).

NARVON – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol tumani. **Narvon** – *turuvchi zinapoya (qishloq zinapoyali qoyada joylashgan)*.

NARMANQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani “Mulik” OFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixiga ko'ra, bu qumlik yonida Narman ismli yoshi ulug' inson istiqomat qilgan ekan.

NARPAY – Samarqand viloyatidagi tuman. Toponimning kelib chiqishi to'g'risida quyidagi taxmin ko'rinishidagi mulohazalar bor:

1. Dehqonchilik rivojlangan hududda ekin maydonlaridagi ekin qatori va kichik maydonlarini paykal deb atash hollari bor. Toponim naridagi paykal

birikmasidan shakllangan: *naridagi paykal* > *naripaykal* > *narpaykal* > *Nar-pay*. Bu nomga bunday munosabatda bo'lish sinxron munosabatning natijasi-da shakllangandir.

2. Toponim *nar* hamda *pay* so'zlaridan shakllangan. Xalq vakillari tomonidan tuyani nortuya, nor (zoonimlarning alohida bir turi, nor so'zi to'rt-ta ma'nosidan birinchi ma'nosi "Bir o'rkachli erkak tuya.") deb atash hollari uchraydi. **Nor** so'zidagi **o** unlisi talaffuzda **a** unlisiga almashgan: **o** > **a**. **Pay** so'zi fors-tojikcha bo'lib, *oyoq, qadam, narsaning quyi qismi* degan ma'nolar-ni anglatadi. **Nar** va **pay** so'zlari birikishidan mazkur toponim shakllangan: *nar+-i* > *nari* + *pay* > *naripay* > *Narpay*.

Bulardan anglashilib turibdiki, oldingi davrlarda tuyalar karvoni, ehtimol, Buyuk ipak yo'liga tutashgan karvon yo'llarida o'tib qaytadigan joy, tuyalar-ning oyog'i yetadigan hudud shunday tarzda nomlangani uchun hudud ham Narpay deb atalgan, ya'ni ushbu toponim qadimgi davrlarda ham savdo yo'li ustida joylashgani uchun shunday nomlanishi odat tusiga kirgan. Bugun-gi kunda texnika rivojlanib ketgan bo'lsa-da, ushbu nom tarixiylikni o'zida ifodalagani uchun xalq vakillari uni toponimlar tizimida saqlab qolishgan. Ushbu toponimni ham tarixiy, ham zootoponimlar deb belgilash o'rinlidir.

Zarafshon daryosidan olingan kanal (Samarqand viloyati). Mazkur kanal X–XI asrlarda musulmonlarning paydo bo'lishidan oldin irmoq sifatida arab geograflari asarlarida *Naxri Qay* nomi ostida, bu degani, bir o'rinda bitta nuq-ta o'rniga **f** harfining ustiga ikkita nuqta qo'yilgan, natijada **f** harfi **q** harfiga aylangan (arab tilida **p** harfining bo'lmaganligi sababli, arablar **p** tovushi bi-lan berilgan so'zlarni **f** tovushi orqali berishgan).

Mazkur toponim shunday qiyofada tarixchi Tabariy asarlarida (IX–X asr-lar) ham uchraydi. V.L. Vyatkin vaqf hujjatlarini o'rganib, uni shunday deb ta'kidlaydi, mazkur kanalning nomi bizning davrgacha ham va hozir ham mahalliy aholi tomonidan So'g'dning asosiy qismini sug'oradigan *Nahr-i Qay* emas, aynan *Nahr-i Pay*, aniqrog'i, *Narpay* (В.Л. Вяткин. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаята. СКСО – Справочная книжка Самаркандской области, вып. VII, 1902. С. 48).

NARPAYBOSHI – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. **Narpay** (xususan, **Nahripay** – *Pay kanali, Pay daryosi*) – Boshi Zarafshon daryosidan boshlangan qadimgi kanal. *Narpayboshi* – boshi Narpay kanalidan boshlan-gan, Narpay kanali boshlangan joy (qishloqning geografik holatini ko'rsatib turibdi).

NARSHAX – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi joy nomi. Etimologiya-si ma'lum emas. Bu joy Muqanna qo'zg'oloni bilan mashhur. Narshax qish-log'ida mashhur tarixchi Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiy tug'il-gan (X asr).

YIL 2836

Qishloq nomi ilk marotaba Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida tilga olingan. Narshax qishlog'i manbalarda *Narjak*, *Narjaq* ko'rinishlarida uchraydi. Mahalliy aholi qishloqni *Narchoq* deb ham ataydi.

Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, aslida *Nahrishoh*, ya'ni "bosh daryo" ma'nosida bo'lishi mumkin.

NASAF – Qashqadaryo viloyati hududidagi qadimgi shahar; qadimiy nomi Naxshab bo'lgan, IX–XIII asrlardagi arab manbalarida shahar nomi, asosan, Nasaf shaklida qayd etilgan. Mo'g'ullar istilosi davrida vayron qilingan, xarobalari Shulluktepa nomi bilan ma'lum, Qarshi shahridan taxminan 8 km shimoli-g'arbda (**yana q. Qarshi**).

Nasaf – *Naxshab* shahrining nomi arablardan o'zlashgan, keyinchalik **Qarshi**. Shahar mazkur nom ostida ilk bor arab geograflari Istaxriy (БАГ, I, С. 325, 343 и т.д.), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 377–379), Muqaddasiy (БАГ, III, С. 282–283) asarlarida tilga olinadi.

NASRIDDINOBO – Andijon viloyati Bo'z tumani markazining eski nomi. Qo'qon xoni Xudoyorxonning katta o'g'lining nomi bo'lib, u Andijon shahar hokimi edi. Uning chek yerlari bo'lgan. Jumladan, 1869–1871-yillari Ulug'nor kanali chiqarilishi munosabati bilan unga bugungi Bo'z tumani markazida yangi kanal bo'ylab 200 oilaga mo'ljallangan chek yer berilgan (А. Миддендорф. "Очерки Ферганской долины". СПб, 1886 г.).

Yangi paydo bo'lgan qishloq "*Nasriddinobod*" deb atalgan. Paxtaobod tumanida uning rahbarligida qazilgan "*Nasriddin arig'i*" ham bor. Shuningdek, Farg'ona viloyati, Rishton tumanida ham "*Chek Nasriddinbek*" qishlog'i bor.

NAVA – Samarqand viloyatining Urgut tumani *Kamongaron* qishlog'idagi ariq. XV–XVI asr vaqf hujjatlarida *Noveyi Xurdak* deb tilga olingan (Chexovich, 1974).

Xuddi shu joyda *Noveyi Kalon* deb atalgan ariq ham bo'lgan. Hozir bu ariqlar *Obiziyod* va *Nava* deb ataladi. Demak, nomlar shaklan biroz o'zgaragan bo'lishiga qaramay, asosiy ma'no saqlangan. Tog' bag'ridagi tik soylik *novur* termini bilan ataladi (Qorayev, 1970). Samarqand shahridagi o'rta asr kanali *Novadonning* etimologiyasi ham *nov* ("*joylob*") so'zi bilan bog'liq.

NAVBAHOR – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi shaharchaning nomi. Shaharcha 2014-yilga qadar *Xargo'sh* deb atalgan. Xalq etimologiyasiga ko'ra, bu yer hazrat Bahouddin Naqshbandiyning kelgan mehmonlar bilan xayrlashadigan joyi bo'lgan. Shu sababdan bu joy dastlab *Xayrxush* deb atalgan va keyinchalik talaffuzda *Xargo'sh* bo'lib ketgan.

Toponimist olim S.Qorayev *Xargo'sh* toponimi haqida fikr yuritarkan, "Tojik tilida **xargo'sh** – "*quyon*" degan so'z", – deb yozadi. Shaharcha nomi

2014-yil 28-aprelda *Navbahor* deb o'zgartirilgan. Xalq orasida shaharchaning hozirgi nomi "*erta ko'klam*" ma'nosini anglatadi, degan fikr mavjud. Ammo, *navbahor* so'zining "*yangi ibodatxona*" ma'nosi ham bor. Chunki ilk o'rta asrlarda Buxoroda *Navbexar* degan ibodatxona va darvoza bo'lgan.

Buxoro viloyatining Romitan tumanida ham *Navbahor* shakli "*erta bahor*" sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, arab geograflari asarlarida Buxoroda (Istaxri, БАГ, I. 306, 307-bet va b.) *Naubahor* va *Naubehor darvozalari* joylari e'tirof etiladi.

Ayrim olimlar (V.V.Bartold, V.Tomashek) mazkur toponimning oxirgi komponenti sanskritcha "ibodatchi" ma'nosida ekanligini ta'kidlashadi (*nau – yangi*).

Shuningdek, Xorazm viloyatining Gurlan tumanida shunday nomli mahalla mavjud. Mazkur termin fors tili orqali O'zlashgan so'z bo'lib, u mustaqillik yillarida qo'yilgan nom hisoblanadi va o'zbek tilining izohli lug'atida *erta, ilk bahor, bahorning boshi* ma'nolarini ifodalaydi (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 6-bet). Mazkur nom bilan viloyatning Bog'ot tumanidagi mahalla ham atalgan. Umuman, ushbu nom bilan ataladigan joylar Respublikamizning ko'pchilik hududlarida uchraydi.

Mazkur nom Farg'ona viloyatida ham keng tarqalgan joy nomlaridan biri. Aksariyat hollarda bu nom o'zbek tilidagi *erta bahor, ilk bahor, bahorning boshlanishi* ma'nosida ishlatilgan. Viloyatdagi qishloq va mahalla nomlari orasida *Navbahor* yetti marta takrorlanadi.

NAVBIRYOP – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin qadimiy nomlardan biri bo'lib, forscha **nav** – *yangi*, **bir** so'zi va **yop** (Xorazmda *yop* so'zi "*kichik kanal*" ma'nosini ifodalaydi) so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. O'sha davrlarda mahalliy aholining qo'l kuchi yordamida shunday bir kichkina kanal qazilib, aholi suv bilan ta'minlangan.

NAVBOG' – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Nav* – "yangi" va *bog'* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, "yangi bog'" ma'nosini anglatadi.

NAVZAMIN – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. **Navzamin** – "*yangi zamin*". Zamindan tashqari – ikkinchi katta Ustrushona shahri (Jizzax va Xo'jakent viloyatlari oralig'idagi tarixiy viloyat) nomi, Samarqand yaqinidagi shahar ham *Zamin* deb atalgan. "Zamin – Samarqand viloyatiga tegishli shaharcha (Yakut, Mu'djam, IV, S. 224)". Ta'kidlash joizki, **Nav Zamin** qishlog'i *Zamin* shahri o'rnida Samarqand atrofi yoki yaqinida paydo bo'lgan.

NAVKAND// NAVKAT// NAVKENT – hozirgi Namangan viloyati hududidagi qo'rg'on, Aysi yaqinida. "Boburnoma"da 905/1499–1500 va 908/1502–1503-yillar voqealari bayonida tilga olingan. Unda Zahiriddin Boburning Farg'ona vodiysida yakkahokimlik uchun Sulton Ahmad Tanbalga

qarshi olib borgan jang-u jadallari bir qismi Namangan viloyatida kechgani va Navkandni ham qamrab olgani haqida soʻz boradi.

Fargʻona viloyati Fargʻona va Beshariq tumanlari. Soʻgʻdcha *nav* – yangi, *kat* – qishloq. **Navkat** – *yangi qishloq* demakdir.

Fargʻona viloyati Quva tumani, Andijon tumani Asaka tumani, Namangan viloyati Yangiqoʻrgʻon tumani. Soʻgʻdcha *nav* – yangi, *kat* – qishloq, aholi punkti; eronli soʻgʻdlar *kat*, *kass*, *kent* soʻzlarini sinonim deb hisoblashadi. **Navkat**.

NAVKAR – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani, Navoiy viloyati Karmana tumani. “Moʻgʻul tilida **nokur (nikur)** – *doʻst, oʻrtoq, birodar, yoʻldosh, ilgaridan maʼlum xizmatkor*.

Forschadan *naukar* hindchaga oʻzlashgan. Forscha *naukar* Yevropa yozuvchilari asarlarida uchraydigan va ingliz-hind jargonlarida quyidagi shakllarni bergan: *nokar, noker, nouker* – “xizmatchi, xizmatkor” maʼnolarida (uy xizmatkori yoki harbiy fuqarolik xizmatchilari). Mazkur soʻz rus tilida *nuker* shaklida, asosan sharqshunoslik adabiyotida uchraydi” (Б.Я.Владимирцов. Монгольское “нокур”. ДАН-В, 1929. С. 288).

NAVQAZ – Samarqandning janubi-sharqiy hududidagi qishloq. Toyloq tumani. XIX asrgacha *Muni* nomi bilan maʼlum boʻlgan (Chexovich, 1974: 397).

B.Oʻrinboyevning aytishicha, toponim **nav** – *yangi* va **xoz** soʻzlarining birinchi boʻgʻinidan yasalgan, yaʼni **novoye xozyaystvo** – *yangi xoʻjalik* maʼnosida. Nomlanishda xoʻjalikning yangiligi, boshqa xoʻjalikka nisbatan keyinroq tashkil etilganligi koʻzda tutilgan. (Oʻrinboyev 2003).

Biroq V.L. Vyatkinning 1902-yilda chop etilgan asarida Navqaz qishlogʻi nomi qayd etilgani olimning bu fikrini inkor etadi (Vyatkin, 1902).

1926-yilgi aholi roʻyxatida Navkas shaklida berilgan. Bizningcha, toponim tojikcha **nav** – *yangi* va **-kas, -qaz** – *qishloq* soʻzlaridan hosil boʻlgan. Qishloqda *Navqazota* degan muqaddas joy bor.

NAVMITAN – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Sugʻdcha *nav* – *yangi*, *mitan* – *qishloq* va *qalʼa* maʼnolarini anglatadi (qarang: **Mitan**).

NAVOIY – shahar. Navoiy viloyati markazi. Buyuk oʻzbek shoiri, atoqli arbob Alisher Navoiy nomi bilan almashtirilgan (1441–1501). 1958-yilgacha Karmana shaharchasi boʻlgan.

NAVOLISOY – Toshkent viloyatining Piskent shahridagi daryoning oʻng irmogʻi (Toshkent viloyati Boʻstonliq tumani). **Navo** – *musiq*, **Navolisoy** – “*musiqali daryo; musiqiy tovushlar chiqaradigan daryo*” maʼnosini anglatadi.

NAVROʻZ – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Oʻzbekiston oʻzining mustaqilligini eʼlon qilgandan keyin koʻpchilik milliy qadriyatlarimiz va anʼanalarimiz, urf-odatlarimiz, jumladan, tarixiy nomlarimiz qayta tiklanib, koʻpchilik aholi punktlari nomlari Navroʻz deb atala boshlandi. Chunki sobiq

Ittifoq davrida bular taqiqlangan edi. Demak, *Navro'z – shamsiya yil hisobida yangi yilning birinchi kuni, yangi kun* ma'nolarini ifodalaydi.

Mazkur termin O'zbekiston o'z mustaqilligini e'lon qilgandan keyin qo'yilgan nomdir va u fors tili orqali o'zlashgan so'z bo'lib, "*yangi kun*" ma'nosini anglatadi.

NAVXOS – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Xorazm vohasining eng qadimgi nomlaridan bo'lib, u muqaddas "Avesto" kitobida ham qayd etiladi. **Navxos** forscha "**nav**" (nov) – *yangi*, "**xos**" (**xose**) – *qishloq, ovul, makon, qal'a, joy* kabi ma'nolarni ifodalab, "*yangi qishloq*" degan ma'noni anglatadi.

NAZAR MAHRAM – Andijon viloyati Shahrixon tumanidagi qishloq. Atama – kishi nomi (Nazar) va Qo'qon xonligi saroyidagi kichik mansab (mahram) so'zlaridan tashkil topgan. **Mahram** – *xon yonida yuradigan doimiy xizmatkori* (mahramboshi ham bo'lgan). Tarixiy hujjatlardan ma'lum bo'ladiki, mansab nomlari amal egasining nomiga qo'shilib ketgan. O'shanday kishi yashagan qishloq yoki xizmati evaziga berilgan chek yerning nomi "*Nazar mahram*" atalib ketgan.

NAYMAN – Andijon viloyati Andijon tumanidagi qishloq. "Nayman" – etnik guruh bo'lib, o'zbek millatining tarkibiga kirgan urug'lardan birining nomi. Shuningdek, qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq xalqlari tarkibida ham naymanlar bor. Tarixning guvohlik berishicha, Temuriylar sulolasining hukmronligi tugagach, ko'chmanchi o'zbeklar o'troqlasha boshlagach, nayman nomida qishloqlar paydo bo'lgan.

Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Yuqori Nayman* deb atalgan. 2006-yil 27-dekabrda *Xargo'sh Nayman* deb o'zgartirilgan. Toponimning birinchi komponenti – *xargo'sh* so'zi tojik tilida "*quyon*" degan ma'noni bildiradi. Nomning ikkinchi komponenti – *nayman* so'zi qabila nomi, etnonim.

Naymanlar – qadimda turkiy va mo'g'ul xalqlari tarkibida bo'lgan qadimiy qabila. O'zbek, qozoq, qirg'iz, no'g'oy, oltoy va boshqa turkiy xalqlar tarkibida naymanlar yirik qabila, qabila uyushmasi sanalgan. Bu qabila vakillarining O'zbekiston hududiga kelishi manbalarda XV asrning oxiri – XVI asrning boshlarida deb qayd qilingan. Naymanlar o'zbek xalqining *saroy* qabilasi bilan ittifoq, yonma-yon yashagan. Shu bois ularni *naymansaroy* deb ham atashgan.

Mo'g'ul tilida *nayman* so'zi "*sakkiz*" degan ma'noni bildirgan. Shu ma'no tufayli naymanlarni *sakkiz urug', qabila, turkiy xalq* deb ham izohlashgan.

Taniqli toponimist T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, etnonimning so'nggi qismi hisoblangan *man* (*mon*) so'zi turkiy tillarning o'tmishida "*odam(lar)*", "*kishi(lar)*", "*urug'*" ma'nosini bildirgan. Qishloq nomiga *nayman* urug'i nomi asos bo'lgan. 2014-yil 28-aprelda qishloq nomi *Nayman* deb o'zgartirilgan. Shuningdek, Respublikamizning ko'plab tumanlarida uchra-

yidigan qishloqlar nomidir. Naymanlar, A.D.Grebenkin ma'lumotlariga qaraganda, XIX asrning 70-yillarida Zarafshon, Farg'ona vodiylari va Xorazmda yashagan hamda uchta yirik urug'ga – *qo'shtamg'ali*, *sadirbek* va *voxtamg'ali* urug'lariga bo'lingan.

Bulardan tashqari, naymanlar *ag'ran*, *ayronchi*, *badir*, *biya*, *bag'anali*, *bukalay*, *burunsov*, *jag'alboyli*, *jestovon*, *jilonli* (ilonli), *jumaloqbosh*, *oltiota*, *oq-to'nli*, *segizuruv* (*sakkizurug'*), *sarinayman*, *to'rtuul* (*to'rto'g'il*, *to'rtovul*), *to'rt-tamg'ali*, *urguch*, *uchul*, *changali*, *cho'michli*, *qozoyoqli*, *qoragadoy*, *qorasiyroq*, *qarg'ali*, *qiltamg'ali*, *qo'ltamg'ali*, *chirqirovuq*, *chuvulloq*, *oltamg'ali* kabi mayda tarmoqlarga ham bo'linadi. Pastdarg'om, Kattaqo'rg'on va Narpay tumanlarida naymanlarning *oltio'g'il*, *po'lotchi*, *ulus*, *zarman*, *kichikdik*, *qoranyaman*, *zaxnayman* bo'laklari bor. Nayman etnonimi qirg'iz, oltoy, no'g'ay, shuningdek, qozoq xalqlari tarkibida uchraydi.

Akademik V.V. Bartold "*nayman*" so'zi mo'g'ulcha bo'lib, "*sakkiz*" ma'nosida ekanligi, demak, ushbu xalq sakkiz tarmoq (urug')ga bo'linishini ko'rsatadi.

Rashididdin nayman feodal davlati haqida hikoya qilar ekan, Bukaxon Taybuka, Buyruqxon, Qushluk (Kuchluk) kabi hukmdorlar nomini tilga oladi. Naymanlar shajarasida sof turkiy ismlar uchraydi. Naymanning uch o'g'li – Tokpan, Yelota, Ukrashlar bo'lib, ularning avlodlari keyinchalik nayman urug'lari tarmoqlarini tashkil qilgan.

Mazkur hudud (Andijon viloyatining Andijon va Buvayda tumanlari; Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumani; Toshkent viloyati Bekobod tumani; Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumani; Xorazm viloyati Gurlan tumani va b.)dagi aholi punktlarining nomlari o'zbek qabilasi *Nayman* nomi bilan atalgan.

Bundan tashqari, Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi qishloq nomlaridan biri ham *Nayman* deb atalgan.

NAYMANBO'STON – qishloq. Farg'ona viloyatining Toshloq tumani. *Naymanbo'ston* – nayman qabilalari ittifoqi va bo'ston.

NAYMANTEPA – qishloq. Samarqand viloyatining Jomboy tumani. **Tepa** yoki **to'pa** – *tepalik*, *urug'ning bo'linmasi* hisoblanadi.

NAYMANCHA – Samarqand viloyati Oqdaryo tumanidagi qishloq. *-cha* – erkalash-kichraytish qo'shimchasi; bu yerda – Nayman qishlog'i bilan bir qatorda paydo bo'lgan **Naymancha** – "*ikkinchi Nayman*" yoki "*kichik Nayman*" ma'nosidadir.

NEBO'SA – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. Nebo'sa yuz qabilasi xitoy yuz urug'i tarmoqlaridan biri nomi bilan atalgan qishloq.

NEBO'SAQO'NG'ICH – Jizzax viloyati Baxmal tumanidagi dara. *Nebo'sa* – o'zbek urug'ining nomi, *qo'nguch* – *manzil*, *yozda qushlar joylashgan yer* ma'nosini anglatadi.

NEKUZ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. Etnotoponim. Nekuz urugʻi turli hududlarda turlicha talaffuz qilinadi: *nekuz, nekus, nukuz, nukus, noʻkis, nukis* (qarang: **Nukus**).

NILOBA – qishloq. Surxondaryo viloyati Soriosiy tumani. *Nil, nilobi* (koʻk-qora rang). *Niloba* – avval suv obyektining nomi boʻlgan (gidronim).

NIYOZYOB – qishloq. Samarqand viloyati Paxtachi tumani. *Niyoz* – qishloq asoschisining nomi, *yobi* – harbiy qabila; *Niyozyobi* – *Niyaz Yobu* qabilalaridan biri sanaladi.

NIYOZMATCHEK – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumani. *Niyoz-matchek* – *Niyozmat* nomli yer ishlari odami (*chek*).

NISHABARIQ – Samarqand viloyatining Jomboy, Poyariq, Toyloq tumanlaridagi ariqlar nomi. Suvi pastlikka enib, tez oqqan ariqlar shunday atalgan. *Yana qarang: Juyruqariq, Tezariq.*

NISHON – Qashqadaryo viloyatida tuman (1975), shaharcha (2009), choʻl. XX asrning 30-yillarida Balxiyak choʻlida yangidan chorvachilik xoʻjaligi tuzildi. Yangi turdagi davlat xoʻjaligi boʻlganligi sababli ramziy va rasmiy tarzda “**Nishon**” deb nomlangan. **Nishon** (f.-t) soʻzining maʼnolari: *belgi, alomat; iz; moʻljalga olingan narsa; qora; medal*. Erlar, baʼzan qizlar ismi-nomi qoʻyilgan. XX asrning 70-yillari oʻrtasida shu hududda tuman tuzildi, xoʻjalik nomi tuman nomiga aylandi.

NODIRQOʻRCHI – Buxoro shahri guzari. **Nodir** – *atoqli ot, qoʻrchi* (turkcha) – *qurolga ega, qurollangan* (qoʻr – qurol). XVII asrda Buxoro amirligida shaxsiy *qoʻrchi* gvardiyasi boʻlgan, ular boshqa mamlakatlar aholisidan tashkil topgan qullardan iborat boʻlgan (История Узбекистана, т. II, Т., 1947, С. 81). Soʻnggi asrlarda Buxoro amirligida *qoʻrchi* – arsenal aslahaxona qoʻriqchisi boʻlgan.

NOMDANAK – qishloq. Toshkent viloyatining Zangiota, Parkent tumanlari. Dastlab Muqaddasiy asarida *Namudonak* tarzida tilga olingan. Toʻgʻrisi, *Namdonak* boʻlsa, *namdon* – “*sernam*”, “*sersuv*”, “*suv toʻplanadigan joy*” maʼnolarini ifodalab, *-ak* toponim yasovchi qoʻshimcha hisoblanadi.

NONVOYON – qishloq. Navoiy viloyati Qiziltepa tumani. *Nonvoy* (novvoy) – non yopuvchi, *-yon (-on)* – koʻplik koʻrsatkichi, *Nonvoyon* – *novvoylar; novvoylar yashaydigan qishloq* maʼnosini anglatadi.

NONVOYLAR – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2006-yilga qadar *Alisher Navoiy* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Novvoylar* deb oʻzgartirilgan.

Mahalliy aholining taʼkidlashicha, qishloq hududida avvallari novvoychilik bilan shugʻullanuvchi kishilar yashashgan. Mazkur toponim toʻgʻrisida mahalliy aholi bildirgan talqin haqiqatga juda yaqin.

Nonvoy – “*non pishiruvchi kishi*” demakdir. Toponim tarkibidagi –lar ko‘plik affiksi. Demak, **Nonvoylar** – “*non pishirish bilan shug‘ullanuvchi kishilar yashaydigan joy*” ma’nosidadir. Geografik joy nomining vujudga kelishiga shu hududda yashovchi aholining kasb-kori asos bo‘lgan.

NONXO‘R – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Nonxo‘r* (aynan) – *xo‘randa, boqimanda*. Bu yerda qayta ko‘rib chiqish kerak: podalarni suv bilan ta’minlash maqsadida yog‘ochdan nova qurilgan va u novaxo‘r deb nomlangan. *Novaxo‘r* – asta-sekinlik bilan *Nonxo‘rga* aylangan.

NORBO‘TA – qishloq. Andijon viloyatining Qo‘rg‘ontepa tumani. Qishloqqa Qo‘qon xonligi davrida Qo‘qon xoni Norbo‘tabiy (1769–1801) tomonidan asos solingan va mazkur qishloq uning nomida atalgan.

NORIN – Namangan viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Norin – Qirg‘iziston va O‘zbekistondagi daryo nomi. Daryo Markaziy Tyanshandan boshlanadi. Uzunligi 807 kilometr. Farg‘ona vodiysi hududida Norin Qoradaryo bilan qo‘shilib, Sirdaryoni hosil qiladi. Tuman hududining shimoli-g‘arbiy qismidan Norin daryosi oqib o‘tadi, daryo nomi tuman nomiga asos bo‘lib xizmat qilgan. Norin nomining tarqalish areali ancha keng va u turkiy hamda mo‘g‘ul xalqlari yashaydigan hududlarda uchraydi.

Norin nomi dastlab gidronim sifatida paydo bo‘lgan, keyinchalik shahar va tuman ham shu nom bilan atalgan. Norin so‘zi mutaxassislar tomonidan turlicha talqin qilingan. Masalan, H.Hasanovning yozishicha, **norin** so‘zi mo‘g‘ul tilida “*tor, ingichka*” ma’nolarini anglatadi. Hozirgi mo‘g‘ul tilida **na-riyn** – “*ingichka, nozik, tor, tang*” kabi ma’nolarga ega. Norin so‘zining ma’nosi unutilib, nutqdan chiqib ketgach, atoqli otga aylangan. Nom ma’nosidan ma’lumki, daryo o‘zanining qaysi bir qismi tor, siqiq bo‘lib, suvi tez oqqan bo‘lsa, dastlab o‘sha qismi shu nom bilan atalgan. Keyinchalik nomning areali kengayib, butun daryo shu nom bilan yuritilgan. Boshqacha aytganda, *Norinni tang, siqiq daryo*, deb izohlasa bo‘ladi. Qirg‘iz olimlari B.Yunusaliyev va S.Qudaybergenovlar ham **norin** so‘zining “*tor, kambar*” ma’nolari borligini qayd qilishgan.

S.Qorayev **norin** so‘zini etnonim hisoblab, o‘zbeklarning laqay, yuz qabilalari, shunindek Farg‘ona qipchoqlari tarkibida norin urug‘i borligini ta’kidlagan. E.M.Murzayev esa **norin** – “*serquyosh, oftobro‘y*” degan ma’noni anglatadi deydi. O‘zbek milliy taomlari orasida xo‘randa sevib iste’mol qiladigan norin taomi ham bor. Norin eng qadimiy taomlardan hisoblanib, o‘tmishda chorvador qabilalar o‘rtasida keng tarqalgan.

NOVA – Qashqadaryo viloyati Qarshi shahridagi mahalla. Tog‘li tumanlar aholisi nutqida **nova** – *toshni taroshlab yoki yog‘ochni yo‘nib, ichini kovak qilib o‘yib qilingan oqar suv yo‘li*. Dehqonobod tumanidagi bir qishloq Novabuloq deb nomlangan.

Nova – suv oqimi, vaqtincha suv saqlash, mollarni sugʻorish uchun yogʻoch, taxta, truba, quvur va shu kabilarda qilingan oxursimon suv oʻzani. Tojik tili oʻtmishida **nova** soʻzi suv, nam maʼnosini ham anglatgan. Fors tilida **nova** – ariq, kichik anhor, kanal. Togʻli tumanlardagi aholi nutqida **nova** – doimo suv oqib turadigan kichik oʻzan, jilgʻa. Suvi jilgʻa kabi oqib turadigan buloq yonidagi qishloq – **Novabuloq**.

NOVABOSHI – qishloq. Buxoro viloyati Gʻijduvon va Shofirkon tumanlari. **Nova** – ariq, kanal boshi soʻzlaridan tashkil topib, **Novaboshi** – ariq, kanalning bosh qismidagi qishloq maʼnosini ifodalaydi.

NOVADON – Samarqand shahridagi suv bilan taʼminlangan qadimgi ariq. **Nova** – ariq, kanal, **Novadon** – suvni yetkazib berish yoki chiqarib tashlash uchun moʻljallangan truba.

NOVALISOY – soy nomi. Togʻli tumanlardagi tojiklar shevasida *nova* – doimo suv oqib turadigan jilgʻa. *Nov* – suv oqishi, vaqtincha suv saqlash, sugʻorish uchun yogʻoch, taxta, truba va shu kabilardan qilingan oxursimon suv oʻzani demakdir. -a ot yasovchi affiks. *Nova* soʻzi tojik tili tarixida suv, nam maʼnosiga ham ega boʻlgan. Fors tilida *nova* – ariq, kanal, kichik anhor maʼnosida qoʻllanilgan.

NOVKAT – Fargʻona viloyatida koʻp uchraydi. **Nov** – tojikcha “yangi qishloq” degan maʼnoni bildiradi. Bu nom *Novkent*, *Novobod* koʻrinishida ham uchraydi. Viloyatda kishilar ismidan olingan **Nodira** (*noyob, qimmatli*), **Noib** (*koʻmak beruvchi*) kabi joy nomlari bor.

NOVQALI – dovon. Respublikamizda *Navqat* sugʻdcha “yangi qishloq” degan joylar bor. *Novqali* ham shunday toponimlar qatoriga kirishi mumkin. Lekin dovon *nov* – “soylik” joyda boʻlgani uchun shunday atalgan boʻlishi mumkin.

NOVCHANDIR – Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Bu nom “*nova (tarnov)* – suv oqadigan ariq yoqasidagi chandirlar” degan maʼnoni anglatadi (Ataniyozov, 1980).

NOGʻORAXONA – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Nogʻora; nogʻoraxona* – *nogʻoralar saqlanadigan joy, xona* maʼnosini ifodalagan, shuningdek, u yerda boshqa musiqa dastgohlari ham saqlangan.

NUJKAT – Ushrushona tarixiy viloyatining gʻarbiy qismidagi shahar. Aniq moʻnjal – Jizzax viloyati Baxmal tumanidagi Nushkent qishlogʻi. Bir xil nomli shahar Shoshda boʻlgan, shu joydan Chirchiq daryosi Sirdaryoga qarab oqqan (“Hudud ul-olam”, list 24 b.), *Bunjikentda* (Tojikiston Respublikasidagi hozirgi Panjakent) va *Isfijabda* (Qozogʻiston Respublikasidagi Sayram shaharchasi) *Nudkat* darvozalari boʻlgan. **Nuj** – “yaltiroq”, “gulsimon”, “chiroyli”; T.Nafasovning maʼlumotlariga koʻra, xorazmiy va sugʻd tillarida

no'sh-nush-nuz – “yangi”; *kat, ket* (sug'dcha) – “shahar”, “qishloq” ma'nolarini ifodalagan.

NUKUS – shahar. Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti. *Nukus* – mo'g'ul tilidan kirib kelgan: mo'g'ullar bosqini davrida nukusliklarning bir qismi Dashti Qipchoq dashtlarida o'tirib qolishgan; keyinchalik ular o'zbek ko'chmanchilari bilan (XV–XVI asrlar) Movarounnahrga kelishgan va o'zbek-qo'ng'iroq va kenegeslar tarkibiga kirishgan; Nukus (nikuz) termini 92 ta “o'zbek” qabilalari orasida tilga olinadi.

O'zbekistonda mazkur etnonim bilan nomlangan obyektlar oz emas: **Nukusqishloq, Balandnukus, Tayzannukus, Tavannukus, Nukuzko'l** (ko'l). **Nukusyap** (kanal) va boshqalar.

Qoraqalpoq toponimshunosi K.Abdimuratov, afsonalarga asoslanib, quyidagicha ta'riflaydi: **Nukus** – “*To'qqiz odam*” (forscha *nu(h)* – to'qqiz, *kas* – odam). Prof. E.M. Murzayev esa mazkur toponimning o'zagida forscha *kesh* (*kes*) – “uycha”, “uy” ma'nolari borligini qayd etadi.

Qoraqalpoqlarda *nukus, nukis, nekuz* degan urug' bor. Rivoyatga ko'ra, **Nukus (nukis)** – *surgun qilingan to'qqizta qizning o'g'illaridan tarqalgan kishilarning avlodi bo'lib, “To'qqiz kishi” demakdir* (tojikcha *no'h* – to'qqiz, *kas* – kishi). Bu rivoyat, xolos.

Toponimning etimologiyasi hamon noma'lum. Nukus qabilasi nekuz shaklida turk-mo'g'ul urug'lari tarkibida qadimgi tarixiy manbalarda, chunonchi, Rashididdinning “Jome at-tavorix” asarida ham tilga olingan. Nukus urug'i **Nukas** (“*yangi qishloq*”) degan ma'noni anglatadi, deyuvcilar ham bor. **Nukus (Nikuz)** degan joy nomlari Respublikamizning boshqa yerlarida ham uchraydi. Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahalla nomlaridan biri ham shunday nomlanadi.

Umuman, shunday nomdagi toponim respublikamizning ko'plab hududlarida uchraydi.

NURA – Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi dara. Qozoq va qirg'iz tillarida, o'zbek tilining shevalarida **nura** – “*yoriq*”, “*qoya*”, mo'g'ul tilida ham “*yoriq*”, **nuru** – “*tog' cho'qqisi*” ma'nolarini ifodalaydi (Монгольско-русский словарь, 1957. С. 277). O'zbek tilida **nuramoq** – “*parchalanmoq, qulamoq, qachonki tog'lar parchalansa, yoriqlar hosil bo'ladi*”. Oldinlari *Nurota* cho'qqisi *Nuratov* sifatida qayd etilgan. Ehtimol, **nura+tov** – “*yoriq tog'lar*”.

NURAFSHON – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa, Gurlan va Bog'ot tumanlari. Ushbu termin arabcha-forscha bo'lib, “O'zbek tilining izohli lug'ati”da mazkur so'z quyidagi ma'nolarda ifodalanadi: “*Nur sochuvchi, nur tarqatuvchi, nurli, porloq*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 66-bet).

NURLIYO'L – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin mustaqillik yillarida qo'yilgan nom bo'lib, u arabcha *yorug'lik* ma'nosini bildi-

ruvchi *nur* soʻziga oʻzbekcha *-li* qoʻshimchasini hamda kishilar yoki transport qatnovi uchun belgilangan uzun yer boʻlagi maʼnosini bildiruvchi *yoʻl* soʻzlari-ning qoʻshilishidan hosil qilingan nomdir.

NURLI MASKAN – mahalla. Xorazm viloyati Bogʻot tumani. Mazkur termin mustaqillik yillarida qoʻyilgan boʻlib, u *“hayotga nur bagʻishlaydigan hudud”* maʼnosini ifodalaydi.

NURLI HAYOT – mahalla. Xorazm viloyati Bogʻot tumani. Mazkur toponim *hayotga nur, yogʻdu bagʻishlaydigan, yogʻduli yashash* maʼnolarini ifodalash maqsadida shunday atalgan.

NUROBOD – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa va Gurlan tumanlari. Ushbu termin arabcha “yorugʻlik” maʼnosini bildiruvchi *nur* va forscha *“odam yashaydigan, ishlov berilgan”* maʼnolarini ifodalovchi *obod* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil qilingan toponim hisoblanadi.

Aslida, *obod* soʻzi bilan yasalgan geografik nomlar asosan aholi yashaydigan punkt nomlarini yasashda qoʻllanilib, u ishtirok etgan nomlar respublikaning turli hududlarida koʻplab uchraydi.

Shuningdek, Nurobod nomi Respublikada tuman markazi sifatida ham qayd etiladi. U *nur* va *obod* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

Obod soʻzi, toponimist T.Rahmatov qayd qilishicha, nomlar tarkibida kelib, *“yangidan qurilgan, tashkil qilingan”* maʼnosini beradi. Mazkur soʻz bilan yasalgan geografik nomlar asosan aholi yashaydigan punkt nomlarini yasashda qoʻllanilib, u ishtirok etgan nomlar faqat Markaziy Osiyo respublikalaridagina emas, Eron, Afgʻoniston va Pokistonda ham keng tarqalgan. Oʻrta eron tilidagi **apam** – *aholi yashayotgan joy, obod qilingan, gullatilgan* maʼnosidagi bu soʻz bilan yasalgan joy nomlari Eron hududida eramizning III–IV asrlari, sosoniylar davridayoq uchraydi. Shuningdek, **apam** soʻzi bilan yasalgan nomlar qadimgi Armanistonda ham uchraydi.

Markaziy Osiyoga **“obod”** terminining kirib kelishi arablar bosqini davrida, taxminan VII–VIII asrlarda fors-tojik dialektlarining tarqalishi bilan bogʻliq.

Yoqutning xabar berishicha, XIII asrda, ayniqsa, mahsuldor boʻlgan. Viloyatimizdagi *Rahmatobod arigʻi* (Samarqand tumani), *Yangiobod arigʻi* (Bulungʻur tumani) singari koʻplab geografik nomlar mazkur terminning joy nomlari yasashda hozir ham sermahsul ekanligini koʻrsatadi.

NUROTA – shahar. Navoiy viloyati Nurota tumani markazi. Dastlab (IX asr) *Nur* nomi ostida buxorolik tarixchi Narshaxiyda uchraydi (Narshaxiy, Buxoro tarixi, 16, 20-bet). Boshqa bir xil nomli aholi punktidan ajratish uchun uni *Nuri Buxoro* deb atashgan (masalan, Miyonqol va Zarafshon daryosi irmogʻi oraligʻidagi – Samarqand ostida Oqdaryo va Qoradaryo qishlogʻi **Nuri Miyonkoʻl** deb atalgan.

Nur soʻzi arab tilidan oʻzlashgan boʻlib, u “yorugʻ”, “oy” maʼnolarini ifodalaydi. “Nur” soʻzi bilan nomlangan joylar (**Nuriston, Nurobod, Nurota**) musulmon xaritalarida tez-tez takrorlanadi. Katta ehtimol bilan mazkur soʻz ostida islom dini nazarda tutiladi. *Nurota choʻqqisi (Nuratau)*ni moʻgʻulcha **Nuru** – “*togʻ choʻqqisi*” soʻzi bilan tushuntirish mumkin, biroq asossiz.

NURSUQ – Fargʻona viloyati Oʻzbekiston tumanidagi qishloq. Nom ikki qismdan tuzilgan, birinchi qismidagi **Nur** “*togʻ*”, “*togʻ tizmasi*” soʻzi bilan bogʻliq. Ikkinchi komponenti “**suq**” yoki “**suuq**” toponimiyada koʻp uchraydigan geografik termindir. U “*oʻzan, jar, soy*” kabi maʼnolarni bildiradi. **Nur-suq** – “*togʻ oʻzani, togʻdagi oʻzan*” degan maʼnoni bildiradi (Doʻsimov, 1977; Murzayev, 1974).

NURXON – qishloq. Fargʻona viloyati Toshloq tumani. Birinchi oʻzbek aktrisasi, raqqosasi Nurxon Yuldashxoʻjayeva (1913–1926) nomi bilan atalgan.

NOʻKAR – Buxoro viloyati Kogon tumani, Navoiy viloyati Karmana tumani. “Moʻgʻulcha *nokar, nokur* soʻzlari “*doʻst*”, “*yoʻldosh*” maʼnolarini ifodalagan. Qadimgi Moʻgʻulistonda erkin odamlar begona urugʻ va qabilalarning harbiy boshliqlariga xizmat qilishgan va ular *noʻkar* deb nomlanilgan” (Б.Я.Владимирцов. Монгольское “нокур”, ДАН-В, 1929. С. 287–288; Б.Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 87).

Askarlardan farqli ravishda, faqat harbiy yurishlarda chaqiriladiganlar ichida doimiy ravishda noʻkarlar xizmatda boʻlishgan. **Noʻkar** – *xon oʻrdasida urush vaqtida xizmatkor, ov qilishda yordamchi, hamma vaqtlarda xizmatda boʻlgan*. Mazkur soʻz mumtoz adabiyotda va oʻzbek adabiy tilida *navkar* sifatida qoʻllaniladi va “*xizmatchi*”, “*askar*”, “*harbiy*” maʼnolarini ifodalaydi. **Noʻkar** soʻzi turkiy tillarga XIII asrda fors-tojik tilidan kirib kelgan; *qarang: Navkar*. Ayrim tumanlarda kuyovni kuzatib boruvchi doʻstini *kuyovnoʻkar (kuyovnavkar)* deb atashadi.

NOʻXATAK – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani. *Noʻxatak* – paxtasi-mon astragul, yovvoyi oʻt; **Noʻxatak** – *koʻp oʻsimlik bor joy*.

NOʻXATPOYA – Andijon viloyati Xoʻjaobod tumanidagi joy. *Noʻxat, poya* – nimalardir ekilgan maydon, **Noʻxatpoya** – “*noʻxat ekilgan maydon*” maʼnosini ifodalaydi.

NOʻGʻAY MAHALLA – Andijon viloyati Andijon shahridagi sobiq Narimov koʻchasining eski nomi. “*Noʻgʻay*” – qadimgi turkiy urugʻlaridan birining nomi.

Stavropol oʻlkasida, Dogʻistonda, shuningdek, Chechenistonda *Noʻgʻay* nomida qishloqlar mavjud. Noʻgʻaylar Rusiya tarkibiga erta qoʻshilib kelgan. XIX asr oʻrtalaridan Rusiya qoʻshinlari Turkistonga yurish qilganida noʻgʻaylar

tarjimonlik qilishgan. Keyinchalik Rusiya mustamlakasiga aylantirilgan Turkiston viloyatlari, uyezd va shaharlar mahkamalarida no'g'aylar va tatarlar tarjimonlik lavozimida ishlashgan. Andijon uyezdida ishlaganlar oilalari bilan ko'chib kelishib, shaharning sobiq Narimonov ko'chasi bo'yida o'z mahkamalarini tashkil qilganlar. Hozirda kichrayib ketgan "Buransha" (aslida "Burxonshayx") arig'i ilgari shu mahallani oralab oqqan (shuning uchun "No'g'ayariq" ham deyilgan).

O'zbekistonning deyarli barcha viloyatlarida hozir ham "No'g'ay qishloq", "No'g'ay qo'rg'on" degan joylar bor.

NO'G'AYQO'RG'ON – qishloq. Toshkent shahri ostida. Povoljye tatarlarini no'g'aylar deb atashgan; *qo'rg'on* – qal'a, istehkom (toponimlar tarkibida tez-tez "qishloq" ko'rinishida uchraydi). Toshkent Qo'qon xonligi tomonidan zabt etilgandan so'ng (1810) Toshkentga tatarlar oqimi kirib borgan. Qo'qon xoni Madalixon (1822–1842) Toshkentga tatarlarni jalb qilish maqsadida ular uchun katta hududni – Tarxon kanalidan (hozirgi **Darxon ariq**) g'arbdan Qorasuvgacha, sharqdan janubdagi Sovuqbuloqqacha, shimoldan Salor arig'igacha barcha turdagi soliqlardan ozod qilingan yerlarni bergan.

NO'SHOB – Andijon viloyatining Rabotak o'rchini (tumani), Qoradaryo bilan Norin daryosi oralig'idagi kent. Zahiriddin Bobur 905 (1499–1500)-yili Jahongir va Tanbalga qarshi urushlar qilganida cherigi bilan qishlovni mazkur tumandagi **Armiyon** va **No'shob** kentlarida o'tkazgan (*yana q. Armiyon*).

O

OBBURDAN – Zarafshon tizmasining oʻrta qismida Mascho (“Boburnoma”-da “Masiyho”) tumanida joylashgan qishloq. “Boburnoma”da Mascho (“Masiyho”) togʻidagi qishloq deyilgan va shu yerdagi dovon “Obburdan doboni”, “Obburdan koʻtali” nomlari bilan tilga olingan. Bobur 907 (1501)-yil yozida Shayboniyxonning Oʻratepaga bostirib kelishidan xabar topgach, togʻli oʻlkaning ichkari qismlariga koʻchadi va Mascho togʻlaridagi Obburdan qishlogʻiga yetib boradi. U yerda bir toshga bir necha qator sheʼr oʻydirib bitadi.

OBDON – Toshkent viloyatining Piskent tumanidagi togʻ. **Obdon** (forscha) “*suv oʻrnashgan joy*” – *suvga boy joy, suvli joy, suv havzasi, kichik sardoba*.

OBDUZD – Buxoro viloyatidagi ariq. **Obduz** – “*suvni oʻgʻirlaydigan*” yoki “*oʻgʻirlangan suv*” – navbatsiz oʻzining yerlarini sugʻoradigan odam. Baʼzan esa obduz deb, yoʻqolib ketib, keyin yuzaga chiqadigan suv nomlangan.

OBIDIDA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani. Forscha **ob** – *suv, nam*; **dida** – *koʻz*. **Obidida** – “*koʻz yoshlari*”: kam suvli buloq oʻzining mayda tomchilari bilan shunday nomlangan (*qarang: Tomchi*).

OBIKANDA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. Fors tilida **obikanda** – *suv bilan qazilgan* (**ob** – *suv*, **kandan** – *yormoq, qazimoq*), **Obkand** – qalʼa atrofi qazilib, suv bilan toʻldirilgan (Abdullanoma, t. 1. 130-bet).

OBIOSIYO – Fargʻona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Mahalliy aholi tomonidan Obisiyo tarzida aytiladi.

S. Qorayevning (1999) yozishicha, bu nom suv yordamida harakatga keltiriladigan tegirmon bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Obisiyo toponimini geografik termin sifatida qaralsa, bu *qora suv*, yaʼni *buloq suvi* degan maʼnoni anglatadi.

OBIRAVON – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi buloq. Tojikcha “**ob**” – *suv* va “**ravon**” – *tekis, tinch, toʻgʻri* soʻzlaridan tuzilgan atama.

OBIRAHMAT – XV asrda Samarqand shahri yaqinidagi ariq; boshlanish qismidagi nomi Siyohob (hozirgi atalishi Siyob).

“Boburnoma”da Siyohobdan ajralib, Pushtayi Koʻhak (Choʻpon ota)ning etagidan aylanib oqqan ariq *Obirahmat* deb atalgan. “Yana Pushtayi Koʻhakning domanasida Konigilning qora suyining ustidakim, bu suvni Obirahmat ham derlar, [Temurbek] bir bogʻ solibtur Naqshi Jahongʻa mavsum” (B. 59).

Boshqa joyda “Obirahmat” degan nom butun ariqqa nisbatan ishlatilgan: “qorasuvkim Obirahmat derlar, Konigilning oʻrtasidin oqar, yetti-sekkiz tegirmon suyi boʻlgʻoy”.

Obirahmat – Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani minerallar koni va g'or deb ham yuritiladi.

OBIRO'SHAN – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi buloq nomi. Tojikcha “**ob**” – *suv* va “**ro'shan**” – *tiniq, toza, nurli* so'zlaridan yasalgan.

OBITAVON – Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumanidagi qishloq nomi. XIX asr oxirlarida Rossiyadan ko'chib kelgan ruslar tomonidan bunyod etilgan bo'lib, “*Orzu qilingan yer*” deb atalgan.

Boshqa bir manbalarda esa mazkur nom Markaziy Osiyocha nomini oldi va u “*Sovg'a qilingan suv*” ma'nosida qo'llanilgani qayd etiladi.

Keyinchalik mahalliy xalq uni *Obitavon* deb o'zlashtirib olgan.

OBITAHORAT – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Xususan, *Obi tahorat* – tahorat qilish uchun suv (gidronimdan oykonimga o'tgan).

OBIXON – Andijon viloyatining Raboti Sarhang o'rchini (tumani) tarkibidagi kent, Andijon shahridan O'sh shahriga borishdagi yo'lda joylashgan. Zahiriddin Boburning 905 (1499–1500)-yili Tanbalga qarshi urushlari voqealari bayonida eslatilgan.

OBISHIR – Farg'ona viloyati So'x tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Tojikcha “*sut, suv*” degani, ko'proq shirin ichimlik suviga nisbatan ishlatiladi. Viloyatdagi *Obirahmat, Obiravon, Obihayot* kabi toponimlar ham “*rahmat suvi*”, “*hayot suvi*”, “*ravon oqadigan suv*” ma'nolarida ishlatilgan.

OBLIQ – qishloq. Toshkent viloyatining Ohangaron tumani. Arab geograf-lari tomonidan *Abriq* yoki *Arpaliq* shaklida tilga olinadi va uni turkiy toponim deb sanash mumkin va Iloq davlatining hududlarida joylashgan ilk o'rta asrlar nomlanishi bilan identifikatsiyalash mumkin (Ohangaron vodiysi).

“Hudud ul-olam” asarida mazkur shahar **Abriq** deb nomlangan (Hudud ul-olam, I. 24 a).

Mazkur **Abliq** nomining zamonaviy yozilishining nisbatan yaqinrog'ini arab geografi Al-Idris keltiradi.

Shunday qilib, ilk o'rta asr shahri (**Abliq**) nomi grafik jihatdan aks ettirilgan barcha shakllarida turkiy so'z hosil qilishning talablariga muvofiq.

Qadimgi Iloq shahri bilan zamonaviy Abliqning identifikatsiyasi shu dalilni tasdiqlaydiki, M.Y. Massonning ta'kidlashicha, bu yerdan turli xildagi eski narsalar topilgan, shu jumladan, XII asrga iloq mis taalluqli tangalari, hattoki, bir marta butun uyum mis tangalari topilgan.

Mazkur nomning nisbatan mazmuniy ma'nosini M.Y. Masson tomonidan yozilgan xalq etimologiyasiga o'tkazish mumkin; **Abliq** nomi forscha **ob** (*suv*) o'zagidan va turkcha **-lik** qo'shimchasidan tashkil topgan bo'lib, “*mo'l-ko'l, serob suvli joy*” ma'nosini ifodalaydi (M.E. Массон. Ахангеран. С. 40). Farg'ona va Iloq chegaralari yaqinida joylashgan shaharlar ichida, *Abliqdan*

tashqari, yana *Namudlik*, *Itlak*, *Itlux* nomlari ham bo'lgan. M.Y. Massonning fikricha, ushbu turkiy nomlar Ohangaron daryosi oqimi bo'yicha Tunketning yuqori qismlarida paydo bo'lib, aks etgan bo'lishi ham mumkin (Iloqning poytaxti – S.K.), chunki bu joylar X asrda ko'chmanchi turkiylarga xizmat qilgan.

OBOD – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan va Xonqa tumanlari, Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumani, Andijon viloyatining Asaka, Xo'jao'bod tumanlari. Ushbu atama forscha *“odam yashaydigan, ishlov berilgan”* ma'nolarini beruvchi so'z asosida atalgan nom hisoblanadi. Demak, **Obod** – *“qulay va shinam”, “seraholi”*.

OBOD MAHALLA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq.

Qishloq 2006-yilga qadar *Arablar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Arablar* deb o'zgartirilgan. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Obod mahalla* deb o'zgartirilgan.

Nomning tarkibi ikkita so'z – *obod* va *mahalla* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *obod* so'zi ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlariga qo'shilib, joy nomini yasaydigan, *“obodonlashtirilgan”, “o'zlashtirilgan”, “gullab-yashnagan”* ma'nosidagi so'z, affiks. Uning ikkinchi komponenti – *mahalla* so'zi esa arabcha (*hal* – *“joylashmoq, o'rin olmoq”, ma* – *“o'rin”, “joy”* ma'nosidagi old qo'shimchasi) so'z bo'lib, *“shaharning yoki katta qishloqning bir qismi”,* ba'zi bir tillarda *“shahar chekkasi”, “shahar atrofi”* degan ma'nolarni anglatgani holda, bu so'zning ko'plik shakli hisoblangan *mahallot* tarixiy manbalarda, masalan, “Boburnoma”da *“shahar atrofi”* ma'nosida keladi.

Demak, **Obod mahalla** – *“katta qishloq (shahar)ning obodonlashtirilgan bir qismi”* degan ma'noni bildiradi.

OBODON – qishloq. Surxondaryo viloyatining Muzrabod, Denov tumanlari. *Obodon* – *obod degani*.

OBRON – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani, Navoiy viloyatining Karmana tumani. Forscha **Obi rabon** – *suv oqimi* ma'nosini anglatadi.

ODAMTOSH – o'xshatish asosida nomlangan qoya nomi. Tog'ning yuksak nuqtasidagi tik qoyatoshlar uzoqdan odam qiyofasiga o'xshaydi. Odam shakliga o'xshash tik va baland toshlari bo'lgan cho'qqi – *Odamtosh*.

Shuningdek, Chotqol tepaligining suv bo'limi qismi dovoni ham shunday nomlangan (Toshkent viloyati). Gaz paydo bo'lgan joy (Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani). Odam, tosh; **Odamtosh** – *inson gavdasini eslatadigan odam, tosh*.

ODOQ – Amudaryo qirg'og'idagi joy nomi. **Odoq (adak)** geografik terminologiyada: *“Tog' etaklari, daryo qirg'oqlari, uning oxiri, pastliklari”* (Э.М.Мурзаев. “Словарь географических терминов”. – М., 1984. С. 19). Maqol: *“Odoqda yerim bor dema, cho'lda – qo'yim, daryoda o'tlar suv tagida*

qolib ketishi mumkin, qo'ylar esa cho'lda o'tsiz, suvsiz qolib, bo'rilarga yem bo'lishi mumkin".

ODOQARIQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 1790-yilda tashkil topgan va mazkur nom bilan atalgan. Geografik joy nomining tarkibi ikkita so'z – *odoq* va *ariq* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *odoq* so'zi "*oyoq*", "*etak*" ma'nosidagi so'z. Nomning ikkinchi komponenti – *ariq* so'zi *suvni ma'lum bir joydan boshqa bir yerga olib borish uchun yer sathini qazib, hosil qilingan oqar suv yo'li va o'zani*"ni bildiradi.

Professor T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, yerlarni o'zlashtirish, dehqonchilik qilish, qishloqqa oqar suv keltirish uchun mahalliy aholi tomonidan qazilgan yagona suv o'zani nomi – *ariq*.

Demak, **Odoqariq** – "*ariqning oxiri, etagi*" degan ma'noni bildiradi. Qishloq nomiga uning geografik o'rni (ya'ni, ariqning quyi qismida, etagida joylashganligi) asos bo'lgan.

OFTOBACHI – Andijon viloyati Oltinko'l tumaniga qarashli qishloq. Qo'qon xonligi saroyida mehmonlarga xizmat qiladigan oftobachi lavozimi bo'lgan. Xudoyorxon o'z tog'asining o'g'li Abdurahmonni shu lavozimda ishlatgan va bir necha yuz tanob yerni chek qilib bergan. Hozirgi qishloq o'sha chek o'rnida. Ilgari "*Abdurahmon oftobachi cheki*" deyilardi. Andijon shahrida "*Aftobachi madrasasi*" ham bor edi. Umuman, "chek" nomi bilan ataladigan barcha qishloqlar ayrim xon amaldorlariga berilgan yerlarda paydo bo'lgan (masalan, *Mallachek, Sheralichek, Iso avliyochek, To'rachek, Cheki Nasriddin* va h.k.).

OFTOBRO'Y – Farg'ona viloyati So'x tumanidagi mahalla nomi. Aslida bu so'z geografik termin bo'lib, "*quyoshga qaragan kungay joyda joylashgan qishloq, mahalla*" degan ma'noni anglatadi.

OFTOBRO'YA – Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi qishloq. **Oftobro'ya** – *quyoshli tomon*.

OGAR – qishloq va tekislik. Jizzax viloyati Zomin tumani. Og'ar-oqar etnonimi qayd etilgan (X.Doniyorov; Shajara, S. 80); **qarang: Oqar**.

OHAKLIK – Samarqand ostidagi tog'lar va qishloq (Yuqori Ohaklik, Quyi Ohaklik). Amir Temur davrida Samarqandda masjidni yig'ish uchun bu yerda ohaktosh yetishtirilgan (В.Л. Вяткин. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаята – СКСО, вып. VI, 1902. С. 35). Shu yerdan bu nomlar: ohak, ohaktosh. Ohaklikni tez-tez Og'alik sifatida yozishgan, bu noto'g'ri.

Yoki Farg'ona vodiysida **Og'alik** etnonimi mashhur yoki og'alik, otalik terminini eslatuvchi ijtimoiy termin (В. Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886). Namanganda Agalik nomli masjid bo'lgan.

OHALIK – Samarqand yaqinidagi tog‘ va qishloq (Yuqori Ohalik va Quyi Ohalik). Bu yerdan Amir Temur zamonida jome masjidini qurish uchun tosh sindirib olingan, ohaktosh qazib chiqarilgan (V.L. Vyatkin). Demak, nom aslida *Ohaklik* bo‘lgan.

OHANGARON – daryo, vodiy va shahar nomi. Ohangaron daryosi Sirdaryoning o‘ng irmog‘idir. Ushbu gidronimning bir qancha talqinlari mavjud.

Masalan, dastlab Xo‘ja Ahrorning vaqf hujjatlarida *Soyi Ohangaron, Obi Ohangaron* shakllarida tilga olingan (XV asr.) (О.Д. Чехович, Самаркандские документы. С. 242, 269, 296.), *Daryoi Ohangaron* ham deyilgan. Bobur *Ohangaron jilg‘asi (havzasi)* deb tilga olgan bo‘lsa, mo‘g‘ullar kelmasdan oldingi manbalarda *Iloq* daryosi deb atalgan. Shuningdek, bu havzada qadimdan temirchilik rivojlangani uchun ham daryo *Ohangaron*, ya‘ni “*Temirchilar*” deb nom olgan bo‘lishi ham mumkin (*qarang: Angren*).

OLAJA – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumanining qadimiy qishloqlaridan biri. Rivoyatlarga ko‘ra, qishloqdan ola chopon kiygan bir pahlavon yetishib chiqqan. Bu pahlavon Xiva xonligiga bo‘lgan dushman hujumlarini daf qilishda juda katta mardlik ko‘rsatgan. Ana shunday pahlavonni Xiva xoni “*Olajali*” deb atagan va katta in‘om-ehsonlar hadya qilgan, shundan keyin *olachali* atamasi kelib chiqqan va qishloq nomi ham “**Olaja**” deb ataladigan bo‘lgan.

Ilmiy manbalarda **olacha** shakli qayd etilib, u (tojikcha talaffuzi *alocha*) – *hunarmandlikka oid yo‘l-yo‘l paxtani qayta ishlaydigan yoki yarim ipak gazlama ishlab chiqarish* ma‘nosini ifodalashi ta‘kidlanadi.

Balki mazkur *Olaja* termini *Olachaning* dialektal shakli bo‘lishi ham mumkin.

OLAYLUQ O‘RCHINI – Andijon viloyatidagi o‘rchin (tuman). “Boburnoma”-da 908/1502–1503-yil voqealari bayonida, Zahiriddin Boburning Tanbalga qarshi janglari tavsifida tilga olingan. Bobur Qubo (Quva)dan o‘tib, Olayluq o‘rchini orqali O‘shga bostirib boradi va shaharni egallaydi.

OLAQANOT – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. *Olaqanot* – uyg‘ur urug‘i (etnonim).

OLAQARG‘A – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog‘ tumani. *Qarg‘a urug‘i* o‘zbeklar, boshqird, qirg‘iz, qoraqalpoq, xakas, shorslar tarkibida qayd etilgan, ular bir necha bo‘linmalarga ega bo‘lgan: *ko‘k qarg‘a, qora qarg‘a, ola qarg‘a*.

OLATO‘N – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. Olato‘n – O‘zbek qabilasi o‘zning nomi (K.K. Кубаков. О некоторых родоплеменных группах верхней Кашкадарьи... Этническое изучение быта и культуры узбеков. 1972. С. 16; В. Jurayev. Yuqori Qashqadaryo o‘zbek shevalari, – Т., 1969. 161-b).

OLAXAMAK – qishloq. Namangan viloyati Namangan tumani. Qo‘qon xonlari arxivida tilga olinadi (A.Л. Троицкая. Каталог архивов кокандских ханов. С. 83). Olaxamak – etnonim.

OLAXOTIN – Urgut tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Mazkur tumandagi Kamongaron qishlog‘i yaqinida *Chashmayi Xotun* nomli buloq ham bor.

Umuman, xotin termini ishtirok etgan nomlar respublikamizda keng tarqalgan. Jumladan, Dabusiya qo‘rg‘oni yaqinidagi *Shirinxotin qishlog‘i*, Samarqand shahridagi Siyob kanali bo‘yidagi *Bandai xotin* mozori, Buxoro viloyatidagi *Xotinsoy* gidronimi, *Boyxotin* qishlog‘i (G‘ijduvon tumani), Navoiy tumanidagi *Marjonxotin* toponimi, Xorazm viloyatidagi Yomonxotin (joy, dala nomi, Hazorasp tumani), Toshkent viloyatidagi o‘rta asr shahri *Xotunkent*, Surxondaryo viloyatidagi *Xotin Rabot* qishlog‘i, Kattaqo‘rg‘on shahrining g‘arbiy tomonidagi *Poyandaxotin* qishlog‘i, Qashqadaryo viloyatidagi *Oloxotin* qishlog‘i, Toshkent va Chimkent (Qozog‘iston) shaharlaridagi *Xotinko‘pri* atamalari, Tojikiston Respublikasidagi *Arbobxotin* qishloqlari shular jumlasidandir.

Toponimist T. Nafasov Chiroqchi tumanidagi *Oloxotin* qishlog‘i etimologiyasi haqida to‘xtalar ekan, **ola** – arabcha *ulug‘, ulkan, yirik, katta* va **xotin** – eroniy tillardagi *tosh, pishiq g‘isht* so‘zlaridan kelib chiqqan, deydi va **Oloxotin qishlog‘i** nomini *tosh yoki pishiq g‘ishtdan qurilgan katta qo‘rg‘on (qishloq)*, deb izohlaydi (Nafasov, 1988).

Ayrim adabiyotlarda “xotin, xotun” terminiga berilgan talqinlarda boshqa holatni kuzatamiz. Jumladan, “G‘iyos ul-lug‘at” muallifi “xotun so‘zi turkiy bo‘lib, oliy tabaqadagi ayollar unvonini bildiradi, deydi” (“G‘iyos ul-lug‘at”, 1987: 292).

Mazkur so‘zning “malika”, “oliy tabaqadagi ayol” ma’nolari ham borligi bir qator boshqa lug‘atlarda ham qayd qilingan.

Terminning sug‘d tiliga aloqadorligi haqidagi fikrlar mavjud (J.Kloson).

E.Benvenist sug‘dcha *xwaten* va o‘zbekcha *xotin, xotun* so‘zlari orasidagi o‘xshashlikni tasodif, deb qaraydi (Shervashidze, 1990).

OLACHABAFON – Buxoro shahrining guzari (mahallasi). **Olacha** (tojikcha talaffuzi **alocha**) – *hunarmandlikka oid yo‘l-yo‘l paxtani qayta ishlaydigan yoki yarim ipak gazlama ishlab chiqarish*. **Bof** – boftan hozirgi zamon fe‘lining asosi; **-on** – ko‘plik soni ko‘rsatmasi. **Olachabafon** – “*alachani tayyorlash bo‘yicha usta*” ma‘nosini anglatadi.

OLACHAFURUSH – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumani. **Olacha** (**alacha**) – *hunarmandlikka oid yo‘l-yo‘l gazlama*, **alachafurush** – *mazkur gazlamani sotuvchi*. **Olachafurush** – “*olacha sotuvchilari yashaydigan qishloq*” ma‘nosini anglatadi.

OLG'A – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi XX asrning birinchi yarmi o'rtalarida paydo bo'lgan bo'lib, u ilg'orlardan biri bo'lishi kerak, deb shunday atalgan. Ushbu atama so'z sifatida *oldinga, ilgoriga* ma'nolarini ifodalaydi.

OLG'ABOS – Qoraqalpog'iston Respublikasi Qorao'zak tumanining g'arbiy tomonida Chimboy tumani bilan chegara hududida joylashgan aholi punkti nomi. *Olg'abos* atamasi ideologik atama hisoblanib, rivojlanishlar va yuksalishlar bo'lsin, degan yaxshi niyatlarda shu nom qo'yilgan.

OLDOSHMON – qishloq. Jizzax viloyati Baxmal tumani. Oldoshmon – o'zbek urug'ining nomi (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari).

OLIMBEKCHEK – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. Qo'qon xoni (XIX asr) Xudoyorxon Musulmonqulning pochchasi Qoradaryo daryosining chap qirg'og'idan kanal olib chiqqan (*qarang: Musulmonko'lariq*). Bu kanal-dan sug'oriladigan yerlar 50 ta taniqli insonlar tomonidan bo'lishilgan, ularning orasida harbiy boshliq Olimboy xon ham bo'lgan (**chek** – *yer solig'i*).

OLIMKENT – shahar. Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani. **Olim** – *insonning ismi*, **kent** – sug'dcha "*aholi punkti*" ma'nosini anglatadi.

OLIMLAR – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani: olim, -lar – ko'plik ko'rsatkichi; **Olimlar** – "*olimlar yashaydigan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

OLLAYORQUDUQ – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. Quduq, Olloyor – shaxs ismi; **Olloyorquduq** – *Olloyorning qudug'i*.

OLMAZOR – shahar tipidagi aholi punkti. Toshkent viloyati Chinoz tumani. Olma. Affiks -*zor* – joy nomini ifodalovchi affiks. Olmaliq va Olmazor toponimlari farqlanadi. Birinchidan, -*lik (-li)* affiksining kelib chiqishi turkcha, -*zor* qo'shimchasiniki esa fors-tojikchadir; ikkinchidan, -*lik (-li)* affiksi shunga ishora qiladiki, mazkur nom bilan yovvoyi olma o'sadigan joy nomlanishi nazarda tutiladi, -*zor* affiksi bilan esa olma bog'lari hosil qilingan hududlar nomlanadi.

OLMALIQ – shahar. Toshkent viloyati. Birinchi marta Mug tog'lari sug'd hujjatlarida uchraydi (Согдийские документы. III. С. 101). O'rta asrlarda Turkistonda (shu jumladan, Sirdaryoda) Olmaliq nomli bir necha toponimlar uchraydi – umumqabul qilingan etimologiyasi "Olmaliq".

OLMASUVON – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. X.Doniyorovning ma'lumotiga ko'ra uvol (olmasuvon) yuz qabilasining xitoyyuzi urug'i tarmoqlaridan biri. *Olmasuvon* – xitoy-o'zbek, o'zbek-turkman qabilalari urug'i (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. 84-bet; В.М. Мошкова. Некоторые общие элементы в родоплеменном составе узбеков, каракалпаков и туркмен. Труды института истории АН УзССР, т. 2. – Т., 1950. С. 180).

OLMACHI – qishloq. Jizzax viloyati Jizzax tumani; Sirdaryo viloyati Xovos tumani. Olmachi – etnonim (X. Doniyorov. O‘zbek shajara va shevalari. 80-bet).

OLMUROD – Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanidagi qishloq va mahalla nomi. **Olmurod** yoki **Ollomurod** – *Ollohning maqsadi, istagi* degan ma‘noni bildiradi. **Oxun** ismi ham ko‘plab toponimlarning asosini tashkil etib, tojik tilida *qadimgi ruhoniy tabaqasi, murabbiy, muallim* degan izohga to‘g‘ri keladi.

OLOT – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi Zarafshon daryosining eng quyi tekislik qismida joylashgan. Mutaxassislar tuman nomiga *arlot* (*arlat, alot*) etnik guruh nomi asos bo‘lgan deyishadi. Qadimgi turkiy etnonim tuman nomiga aylangan. Qabila nomi *orlot, allot, olot* shaklida ham talaffuz qilingan.

B.Karmishyevaning yozishicha, Chingizxon o‘z o‘g‘li Chig‘atoyga taqdim etgan to‘rtta qabiladan biri arlot bo‘lgan. Bu qabilaning asosiy qismi hozirgi Afg‘onistonning shimoliy qismida o‘rnashib qolgan. Movarounnahrda arlotlar son jihatdan kam bo‘lsa ham, nufuzli qabilalardan hisoblangan. Tarixiy manbalarda ko‘rsatilishicha, Buxoro amirlarini taxtga o‘tqazish tantanalarida arlotlar ham ishtirok etgan.

Arlot qabilasi 92 bo‘vli o‘zbek qavmlari qatorida ko‘plab marta tilga olingan. O‘rta asrlarning so‘nggi davrida arlotlar etnik mansubligini va butunligini unutgan, boshqa etnik birliklar tarkibiga singib ketgan. Muhammad Haydar Ayoziyning “Tarixi Rashidiy” asaridagi etnik nomlar izohida arlotlar haqida quyidagi ma‘lumotlar yozilgan: “*arlot, arlat, alot – kelib chiqishi mo‘g‘ullarga tutashadigan o‘zbek urug‘lardan biri*”.

Abulg‘ozi Bahodirxon “Shajarayi turk” asarida: “Arlotning ma‘nosi *otaning sevar o‘g‘li* temak bo‘lur. Arlot bir kishining ot turur. Ani otasi ko‘p sevar erdi. Aning uchun Arlot tedilar. Barcha arlot eli aning nasli turur”, – deb yozgan. Manbalarga ko‘ra, Chingizxon tomonidan Chig‘atoy ulusini boshqarish uchun ajratilgan to‘rt ming kishilik qo‘shin boshliqlaridan biri ham *arlot* urug‘idan (qolgani *jaloyir, barlos, qavchin*) bo‘lgan. Arlotlar Amudaryodan janubda, Shimoliy Afg‘oniston hududida o‘rnashganlar.

Keyingi asrlarda hozirgi O‘zbekistonning janubiy viloyatlari, shuningdek, Xorazmga ko‘chib turganlar. Bu nom hozirgi vaqtda etnonim va ba‘zan toponim sifatida Samarqand, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida ko‘proq uchraydi. Buxoro viloyatidagi Olot shahrining nomi ham “arlot” so‘zining fonetik o‘zgarganidir.

OLOTXONA – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Olot, arlot, alot – to‘rtta mo‘g‘ul qabilalarining nomlaridan biri, Chingizxon tomonidan o‘zining o‘g‘li Chig‘atoyga (*arlat*) berilgan; xona komponenti (aynan “xona”, “bino”) toponimlar tarkibida kelib, ma‘lum xalq (Arabxona) yoki qabila, urug‘ (Do‘rmanxona, Yobuxona) nomlarini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, o'zbeklar tarkibi va qazan tatarlarida arlat (arlot), allat (allot), alat urug'lari qayd etilgan.

OLTIARIQ – Farg'ona viloyati Oltiariq tumani markazi. O'tmishda Shohimardon soyidan oqib kelgan suv hamda qishloqdan chiqayotgan buloq suvlari hozirgi Oltiariq qishlog'iga yetib kelganda oltita ariqqa, oltita tarmoqqa bo'linib ketgan. Shu sababli bu joy ariqning soniga, miqdoriga nisbat berilgani holda Oltiariq deb atala boshlangan (Oxunov, 1994).

T.Enazarov toponimning yuzaga kelishi haqida to'rtta taxmin borligini qayd etadi:

1. Aytishlaricha, mazkur joy nomining paydo bo'lishida obyekt oldidagi oltita ariq nomlanish jarayonida yetakchi vosita bo'lgan. Mazkur fikrni N.Oxunov ham "O'tmishda Shohimardon soyidan oqib kelgan suv hamda Chimyon qishlog'idan chiqayotgan buloq suvlari hozirgi Oltiariq qishlog'iga yetib kelganda, oltita tarmoqqa bo'linib ketgan. Shu sababli bu joy ariqning soniga, miqdoriga nisbat berilgani holda Oltiariq deb atala boshlangan", – deb tasdiqlagan. Bu fikrga qo'shilib bo'lmaydi, chunki jiddiy e'tibor berilsa, ko'pchilik topoobyektlar yonida bir necha gidronimik (ariq)larning bo'lishi tabiiy hol.

2. Shevalarda *ariq//arig'* so'zi *toza, pok, to'g'ri, haq* ma'nolarida ishlatilishi e'tiborga olinsa, u holda Oltiariq toponimi oltita, ya'ni *juda ham ko'p toza, pok, haqqo'y insonlar yashagan joy*, degan ma'noni anglatadi. Ammo *ariq//arig'* so'zi Urganch, Xiva, Xonqa shevalarida yuqorida keltirilgan ma'nolarda uchrasa ham, Farg'ona shevasida qayd etilgan ma'nolarda uchramaydi.

3. Toponim *ort* va *ariq* ko'rinishidagi ma'noli bo'laklardan tashkil topgan. Toponimik derivatsiya jarayoni ta'sirida birinchi ma'noli qismda **r > l** tarzida fonetik o'zgarish ro'y bergan. Ikkinchi ma'noli qism o'rtasida **i** unlisi orttirilgan: *ort + ariq > ortariq > Oltiariq*. Istalgan bir obyekt ariqqa nisbatan ariq orti ma'nosida joylashishi aniq. Shuning uchun ortariq birikmasi toponim uchun etimon bo'lib kelishi mumkin.

4. Bu toponimning shakllanishida *ariq oldi* ma'nosidagi *oldi ariq* iborasi asos bo'lgan. Bizningcha, bu fikrda ham lingvistik, ham ekstralingvistik asoslar bor. Toponimning *old, -i, ariq* ko'rinishidagi ma'nolari bor. Ular birlashib, so'z, so'z birikmasi, qo'shma so'z va nihoyat, joy nomini hosil qilgan: *old+-i+ariq > oldi + ariq > olti ariq > Oltiariq*. Bunda **d > t** shaklidagi fonetik o'zgarish ro'y bergan. *Beshariq* toponimi esa *old ariq* ma'nosidagi *Peshariq*, uning fonetik o'zgargan shakli: **p > b**.

N.Oxunov bu obyekt ariqlarning miqdoriga qarab nomlangan, degan fikrini o'ylash kerak. **Olti** so'zining **old** yoxud **ort** so'zidan shakllanishini geografik omil ham tasdiqlaydi. Tabiiy geografik muhit e'tiborga olingan holda *oltita ariq boshlangan joy* **Oltiariq** deb atalgan. Bunday joy nomlari mikrotoponim-

lar jumlasiga kiradigan gidronimlar tizimida uchraydi. Ko'p suv oqadigan gidronimning kichik ariqlarga bo'lingan joyi Oltiariq deyiladi, ammo u yerda aholi yashamaydi.

Oldida ariq, daryo yoki buloq mavjud bo'lgan joy xalqning ta'biri bilan aytganda, eng yaxshi joy, bebaho yer sanaladi. Bu hol esa *old +-i > oldi+ariq > oltariq > Oltariq* tarzida toponimik derivatsiya jarayoni yuz berganini asoslashga yordam beradi. Ushbu toponim yonida joylashgan *old ariq* ma'nosidagi *Beshariq* va *Toshariq* toponimlari e'tiborga olinsa, ushbu hududda qonunning alohida shaklda amal qilinishini qayd etish lozim. Demak, uning etimoni *oldi ariq* yoki *ort ariq* shaklidagi birikma.

OLTIQOQ – ovul. Navoiy viloyati Tomdin tumani. **Olti, qoq** so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lib, *qoq* – bu *“suvi bilan turadigan ariq”*. Regional geografik adabiyotlarda Markaziy Osiyo bo'yicha **qoq** – *yog'inli kunlarda oziqlanadigan va loydan uzatilgan yer osti suvini saqlovchi ochiq moslama*. Yoz kelishi bilan ko'pchilik qoqlar yo'qolib ketadi (Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов. 1984. С. 24).

OLTINKON – qishloq. Namangan viloyati Pop tumani. *Oltin, kon* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Oltinkon** – *oltin paydo bo'lgan joy*.

OLTINKO'L – Andijon viloyati. Shu nomli tuman markazi. Shu damgacha *“Oltinko'l”* deb ta'riflab kelinadi. Ammo ushbu joyning tabiiy sharoiti shunday ediki, qadimda Andijonning asosiy o'zlashtirilmagan yerlari uning g'arb tomoni edi, asosan tashlama suvlar, chakalakzorlardan iborat bo'lib, (*“Buzoq o'ldi”, “qora yantoq”, “qayrantoq”, “yaylama”*larni eslang) yanada g'arbgga kelganda esa tabiiy ko'llar ko'p bo'lgan edi. Shayboniyxon davridan (XVI asr) ko'chmanchi o'zbeklar kelib, o'rnashib, Andijonning g'arb tomonlari sekin-asta o'zlashtirildi, ko'p qishloqlar qatori, *“Olti ko'l”* qishlog'i paydo bo'ldi. Zamonlar o'tishi bilan yerning unumdorligiga ishora qilib yoki tilning fonetik tabiatiga ko'ra talaffuzda **“Oltinko'l”** bo'lib ketdi.

Shuningdek, Xorazm viloyatining Gurlan tumani, Qoraqalpog'iston Respublikasining Qo'ng'iro't tumanida ham ushbu nomdagi joylar mavjud. **Oltinko'l** – aynan *“oltin ko'l”, “oltin suvli ko'l”* (bizningcha, suvning oltin rangli bo'lgani uchundir).

OLTINQAL'A – qishloq. Xorazm viloyatining Shovot tumani. *Oltin va qal'a* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

OLTINQUM – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri hisoblanib, mazkur hududdagi qumning ko'rinishi sariq, yaltiroq, tilla rangda bo'lganligi uchun ham mahallaning nomi aynan shunday atalgan.

OLTINSOY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Arablar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *O'rta Arablar*

deb o'zgartirilgan. Toponim tarkibi *o'rta* va *arablar* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *o'rta* so'zi "*markaz*", "*oraliq*" degan ma'nolarni bildiradi. Bu yerda qishloqning geografik o'rni atrofdagi qishloqlarga nisbatan solishtirilgan. Toponimning ikkinchi komponenti – *arablar* so'zi esa xalq nomi, etnonim.

Demak, **O'rta Arablar** – "*oraliqdagi (o'rtadagi) arablar yashaydigan qishloq*" ma'nosini anglatadi. Mahalliy aholi bu hududda qadimda arablar yashaganligini ta'kidlashadi.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Oltinsoy* deb o'zgartirilgan. Nom tarkibi *oltin* va *soy* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *oltin* so'zi *sariq-qizg'ish tusli qimmatbaho nodir metallni, zar, tillani* bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *soy* termini "*kichik daryo*", "*oqar suv*", "*suv yo'li*", "*vodiy*", "*suv oqadigan pastlik*" degan ma'nolarda mamlakatimizning bir qancha hududlarida joy nomlarini hosil qiladi.

Qashqadaryo toponimiyasi bo'yicha yetuk mutaxassis T.Nafasov esa *soy* so'zi (termini)ga quyidagicha ta'rif beradi: "*Soy – ikki tomoni qirsimon cho'ziq balandlik bilan o'ralgan, o'rtasi vodiy bo'lgan sayxonlik. Soy – bahor oylarida yog'in suvlari oqadigan, yozda qurib qoladigan, kichik o'zanli oqar suv*". Demak, **Oltinsoy** – "*suvi oltinga teng soy*" ma'nosidadir.

Shuningdek, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi daryo nomi. U Oqtovning janubiy cho'qqi qoyalaridan boshlanadi. **Oltinsoy** – *oltinli soy*, suvning oltin rangli bo'lgani uchundir.

OLTINTOV – Navoiy viloyati Qizilqum markazidagi qoldikli tog'lar. **Oltin-tog'** – *oltin tumshuqli tog'lar*.

OLTIO'G'IL – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay va Paxtachi tumanlari. *Oltio'g'il* ("*olti o'g'il*", "*olti aka-uka*") – etnonim sanaladi.

OLCHIN – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo va Kattaqo'rg'on tumanlari, Farg'ona viloyatining Bog'dod tumani, Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani. *Alchin* – turkiy xalqlar – o'zbeklar, qoraqalpoqlar, qozon tatarlari, boshqirdlar, qozoqlar tarkibidagi qabilalar ittifoqi.

Shunday nomli qishloq va mahallalar Xorazm viloyati Xonqa, Gurlan tumanlarida ham uchraydi. U o'zbek urug'larining qadimiy nomlaridan bo'lib, ular ham Chingizxon boshliq mo'g'ul bosqinchilariga qarshi mardonavor kurash olib borganlar.

S.Qorayevning lug'atida ham mazkur termin aynan shu ma'noda qayd etilib, ko'proq Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida tarqalganligini ta'kidlaydi.

Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq va tepalik nomi. Etnotoponim. *Olchin* – qadimiy turkiy urug' bo'lib, bu etnonimning etimologiyasi haqida turli farazlar bor.

Ammo ko'pchilik tadqiqotchilar olchin **al, ala** – *katta, ulug'*, **-chin//shin** esa mo'g'ul tilidagi *"xalq, qabila, kishi"* ma'nosidagi so'z deb hisoblaydi. Olchin etnonimini *"katta qabila"* ma'nosida talqin qilish A.Otajonova ishida ham uchraydi (Otajonova, 1995).

Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on, Narpay, Poyariq tumanlarida ham olchin so'zi ishtirokida yasalgan qishloqlar nomlari mavjud.

Shuningdek, Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi mahalla nomi ham shunday nomlanib, izohi aynan ekanligini qayd etish zarur.

OLCHINOBOD – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. **Olchinobod** – *alchin qabilasi vakillari tomonidan qurilgan, obodonlashtirilgan uylar*.

OLCHINTEPA – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani. Tepa; bu yerda *to'pa* o'zlashgan. Olchintepa – olchin urug'i tomonidan asos solingan qishloq.

OQSHUNGIL – Qoraqalpog'iston Respublikasining Xo'jayli tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqchada **shungil** – *"chuqurlik", "botiq", "daryoning chuqur qismi"* ma'nolarini anglatadi.

OQ BO'YRA – Andijon viloyati Asaka tumanidagi qishloq nomi. Shuningdek, Oloy tog'laridan vodiya oqib tushadigan daraning nomi.

Professor S.Qorayevning yozishicha, o'zbek qipchoqlarining bir urug'i *Oq bo'yra* deb ataladi. Ammo H. Hasanov fikricha, daryo nomi *Oq buvra*, ya'ni *Oq tuya* nomida keladi (talaffuzda *"oq bo'ra"* *"oq bo'yra"* bo'lib ketgan).

Qadimda *"Oq bo'ra"* daryosi O'shni oralab o'tgach, Andijonning sharq tomonidan aylanib, Qoradaryoga qo'shilgan. Bu haqida *"Boburnoma"*-da ham yozilgan (Andijon shimolida qadimiy *"Oqyor"* qishlog'i ham bor). Vodiy irrigatsiya tarixining (bizning tekshirishlarimiz) guvohlik berishicha, *Oq bo'ra* daryosining bir shoxchasi qadimda hozirgi Shahrixonsoy o'zani bo'ylab oqib, Asaka yerlarining bir qismini sug'organ va Shahrixonsoy ishga tushgach, unga qo'shilib ketgan. Asakadagi qishloq o'sha daryo nomida atalib ketgan.

OQAR//OG'AR – Zarafshon vodiysida tez-tez uchraydigan toponim. **Oqar** – turli qurilishlar bilan mashg'ul bo'lgan, qo'rg'onli yerlarni ifodalaydigan vaqf va tarixiy hujjatlarni bir necha bor eslatadigan ijtimoiy termin (О.Д. Чехович. Бухарские документы XIV в. – Т., 1965. С. 217; П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 10).

Akar (agar) etnonimi ham mashhur. *Akar* Turkmanistonda o'zanni ifodalaydi (Э.М.Мурзаев. Природа Синьцзяна и формирование пустынь Центральной Азии. – М., 1966).

Alisher Navoiy asarlarida *oqor* so'zi ikki ma'noda uchraydi: 1) urug' (qabila)ning nomi; 2) dasht, cho'lining nomi (A.K.Borovkov. *"Badai al-lugat"*. – М., 1961).

OQARIQ – Farg’ona viloyati Farg’ona shahar kengashiga qarashli qishloq nomi. Suvining rangiga ko’ra oqariq deb nomlangan. Odatda, doimo oqadigan, ko’proq qor suvidan to’yinadigan suvga nisbatan *oq* so’zi ishlatiladi.

OQBALIQ – qishloq. Toshkent viloyati Bo’ka tumani. Oqbaliq – qozoqlarning *джетыру* urug’, qabilasi (H.A.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен. С. 385) (Bo’ka tumanida qozoq ovullari bor).

Qo’shish mumkinki, **baliq** so’zi qadimgi turkiy tilda “*shahar*” ma’nosini ifodalagan.

OQBASLIKO’L – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtako’pir tumani “Ota-ko’l” OFY hududida joylashgan kichik ko’l. Ko’l atrofida juda ko’p aqbas oq-bosh o’simligining o’sishi ko’lining *Oqboshliko’l* atalishiga sabab bo’lgan.

OQBILOL – Farg’ona viloyati Farg’ona tumanidagi qishloq nomi. Tarixda birinchilardan bo’lib islom dinini qabul qilgan Bilol ibn Ruboh Habashiy nomi bilan bog’liq, deb izohlovchilar ham bor. Bu so’zni “*buloq*”, “*qo’ltiq*”, “*burchak*” kabi ma’nolari ham qayd etilgan.

OQBOSHTOV – Qashqadaryo viloyatidagi tog’lar. **Oqboshtov** – *oq boshli tog’* (balki yozda qorning oq dog’lari qolgani uchundir).

OQBO’YRA – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani, Farg’ona viloyati Oltiariq tumani, Andijon viloyati Shahrixon tumani. Oqbo’yrasoy – Samarqand ostidan o’tadigan daryo. Oqbo’yra – etnonim (ktayizi qabilasi xonxo’ja urug’i bo’limlaridan biri shunday nomlangan (Jizzax viloyati Baxmal tumani); nayman, arg’in qabilalari qozoqlari tarkibida akbura varianti ham bor, suan akbura etnonimini eslatadi, qirg’iz qabilalari tarkibidagi solto ham akbura urug’ida uchraydi. Farg’ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq. Oqbo’yra urug’ nomi sifatida qayd etiladi. Etimologiyasini aniqlashda nomning ikkinchi qismidagi *Buvra*, *Bo’g’ra*, *Bura* – “*Tuya, oq tuya*” so’zi bilan bog’lash ham mumkin. **Bura** yoki **bo’yra** geografik termin sifatida “*yonbosh, yonbag’ir, qirg’oq, chekka*” degan ma’noni anglatadi (Do’simov, 1977).

OQBULOQ – oqar suvi ko’p buloq. S.Qorayev *Oq buloq* birikmasida *oq* leksemasining rang ma’nosi yo’q, balki *oqmoq* harakatining davomli, davomiyligi, suvining ko’pligi, boshqa buloqlarga nisbatan suv miqdorining ortiqqligi ma’nosi bor, deydi. Toshkent viloyati Ohangaron tumani, Jizzax viloyati Forish va Zomin tumanlari, Andijon viloyati Jalaquduq tumani hududlarida ham shunday nomlar uchrashi qayd etilgan. **Oqbuloq** – *oq, yorug’ buloq* (ehtimol, suvning tez oqimi uchun obyekt shunday nomlangandir).

OQBURA – Farg’ona vodiysining janubi-sharqidagi daryo. Kichik Oloy tizmasining suvayirg’ich qismidan boshlanadi. Uzunligi 70 km, havzasining maydoni 2676 kv. km⁵⁶.

⁵⁶ O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. 6-jild. – Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2003. – B. 618.

Oqbura gidronimi Boburning “Boburnoma” asarida **Andijon rudi** deb berilgan va quyidagicha ta’riflangan: “*Andijon rudi O’sh maqomatinig ichi bila o’tib, Andijonga borur. Bu rudning har ikki jonibi bog’ot tushubtur, tamom bog’lari rudqa mushruftur, binafshasi bisyor latif bo’lur*”⁵⁷.

S. Jalilov fikricha ham, Andijon rudi aynan *Oqbura*⁵⁸. Manbalarda gidronim *Oqbura, Oqbo’ra, Oqbo’yra* shakllarida uchraydi⁵⁹.

Bizningcha, gidronimning asl shakli – *Oqbura*, barcha o’rinlarda ana shu shaklni qo’llash maqsadga muvofiq. *Oqbura* gidronimining bir necha etimologik talqinlari kuzatiladi:

1. *Oqbo’ra* (*Oqbura*) gidronimi tarkiban *oq* va *bo’ra* so’zlaridan iborat bo’lib, *bo’ra* – “*ikki o’rkachli tuya*” ma’nosidagi *bug’ro* // *bug’ri* so’zining fonetik varianti. Suv obykti suvining tuya, ya’ni *bug’ro* yurishiga nisbatlash asosida nomlangan. Keyinchalik mahalliy nutqda *bug’ro* tarkibidagi **g’** undoshi tushib qolgan, **u** unlisi **o’** ga almashgan: *oq bug’ro* > *oq bura* > *oqbo’ra* > *Oqbo’ra*. Bu, bizningcha, nomning xalqona etimologiyaga asoslangan talqini.

2. Respublikamizda bir necha *Oqbo’ra* nomli qishloqlar bor. Mazkur oykonimlar *oqbo’yra* etnonimi asosida vujudga kelgan. Etnonim *oqbo’yra, oqbuvra, oqbura* kabi fonetik variantlarga ega⁶⁰. *Oqbura* gidronimi ana shu etnonimning fonetik varianti asosida yuzaga kelgan. Demak, **Oqbura** – etnogidronim.

Bizningcha, *Oqbura* gidronimi *oq, bura* morfemalaridan tarkib topgan. *Oq* – suvning xususiyatini ifodalovchi so’z. *Bura* – bir necha tillarga mansub *muran* tarixiy gidronimik indikatorining fonetik varianti. Qadimgi turkiy til leksikasiga doir lug’atlarda mo’g’ulcha *muran* (mūrān) – daryo (reka) deb izohlanadi va “*O’g’uznoma*”, “*Muhabbatnoma*”da o’g’uz so’zi bilan sinonim sifatida *daryo* ma’nosida qo’llanganligi qayd etiladi⁶¹.

Abulg’ozixon esa *muran* so’zini quyidagicha izohlaydi: “*Oqib boraturg’an ulug’ suvni turkiy tilinda soy der. Tojik kechkinrud va uluqin rudxona der va arab vodiy der. Mo’g’ul muran der*”. U fikrini davom ettirib, *muran* tarkibli quyidagi gidronimlarni keltiradi: “*Mo’g’ul yurtining kun tug’ishinda sakkiz suv bo’lur. Ani sakkiz muran derlar. Shul suvlarning oralarida o’ltururlar erdi. Aning barchasi kelib Ayqiramurang’a qo’shilur. Ul sakkiz suvning otlari munnar turur: Ko’kmuran, O’nmuran, Qorausin, Sanbiquin, Aqrimuran, O’rmuran, Jig’anmuran, Jochamuran*”⁶².

⁵⁷ Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 35.

⁵⁸ Qarang. Jalilov S. Farg’ona vodiysining sug’orilish tarixidan. – Toshkent: Fan, 1977. – B. 24.

⁵⁹ Батраков В.С. Характерные черты сельского хозяйства Ферганской долины в период Кокандского ханства. Труды САГУ. Новая серия. 1955. – С. 115.

⁶⁰ Qarang. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 354.

⁶¹ Qarang. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 354.

⁶² Abulg’oziy. Shajarai turk. – Toshkent: Cho’lpon, 1992. – B. 35.

Demak, tarixda *muran* o'nlab gidronimlar tarkibida gidronimik indikator sifatida *soy* ma'nosida qo'llangan. Nom tarkibidagi *muran* til taraqqiyoti davomida *bura* shakliga kelib qolgan.

Turkiy tillarda *m-b* undosh fonemalari mosligi, ya'ni *m* undoshining *b* ga o'tish yoki buning aksi ko'p kuzatiladi: *men – ben, murun – burun, muni – buni, munday – bunday* kabi. Xuddi shu hodisa *muran* so'zida ham kuzatiladi: *muran > buran*. Shuningdek, so'z oxiridagi **n** sonor undoshi ham tushib qolgan.

Demak, gidronimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *oq muran > oq mura > oqmura > oqbura > Oqbura*. **Oqbura** suvning belgi-xususiyati asosida nomlangan gidronimlar sirasiga mansub bo'lib, "*oq suvli daryo*" ma'nosidagi *oq muran* otli birikmasi uning etimonidir.

Oqbura gidronimi haqidagi etimologik qarashlarimizni hududda mazkur suv obyektiga nisbatlash, aniqrog'i, obyektlardagi suv xususiyatlarini qiyoslash asosida nomlangan *Qoradaryo* gidronimining mavjudligi ham tasdiqlaydi. Shuningdek, Andijon shahrida *Oqbura, Qorabura* nomli ariqlar ham mavjud. Bu gidronimlar *bura*, ya'ni *muran* gidronimik indikatorining ma'no ko'lamini kengayganligini, u daryogina emas, ariq ma'nosida ham qo'llanganligini ko'rsatadi.

OQDARBAND – mahalla va qishloq. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Mazkur qishloq vakillari ta'rifiga ko'ra, "*xudodan oq yo'l tilagan, davlat boshi berk ko'cha*" degan ma'nolarni bildiradi. Mazkur hududda istiqomat qiluvchilarning aksariyati forsiylar bo'lib, ushbu nom uchta qism: "*oq-dar-band*" dan tashkil topgan. **Oq** – rang va poklik ramzini ifodalovchi sifat; **dar** – forsha so'z bo'lib, *eshik* ma'nosini ifodalaydi, **band** ham forsha so'z bo'lib, u *yopiq va mustahkamlangan* tushunchalarini bildiradi.

OQDARYO – Zarafshon daryosining o'ng irmog'i. N.G. Mallitskiy fikricha, muzlik tagidan oqib chiqadigan suv oqsuv deyiladi. Chunki tarkibidagi muz zarralari tufayli muzlik suvi oqish ko'rinadi.

V.L.Vyatkin ham tog' daryolari Oqsuv yoki Oqdaryo deb atalishini qayd qiladi. Samarqand viloyatidagi Oqdaryo va Qashqadaryo viloyatidagi Oqsuv nomlari V.L.Vyatkinning fikrini tasdiqlaydi.

V.V.Bartoldning kuzatishicha, tabiiy o'zanda oqadigan suv Oqsuv yoki Oqdaryo, kanal qazib oqizilgan suv esa Qorasuv yoki Qoradaryo deb ataladi (Bartold, III, 316).

A.N.Kononov esa, **Oqsuv** – "*oqar suv*" degan ma'noni bildiradi, deydi (Кононов. О семантике., 1954).

OQ YER – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani, Farg'ona viloyati Rish-ton tumani, Namangan viloyati Namangan tumani. **Oq yer** – *qayta ishlangan yerdan o'zlashgan*; Xorazmda – *sug'orilmaydigan qatlam*; tarixiy jihatdan **oq yer** (hur yer) – *yer solig'idan ozod yer*.

OQYOR – Andijon viloyati Andijon tumaniga qarashli qishloq nomi. “Oqbo‘ra” (Oq buvra) daryosi nomi bilan bog‘liq. Yuqorida yozilganidek, qadimda ushbu daryo O‘sh shahri oralab oqib, Andijonni sharq tomondan aylanib, Qoradaryoga qo‘shilgan. Bir tarmog‘i hozirgi Shahrixonsoy izidan sharqqa burilgan va Asaka yerlarini suv bilan ta‘minlagan (*Oq bo‘yra qishlog‘i nomiga qarang*). Oqbo‘ra asosiy qismining Qoradaryoga rudxona (poyma) siga quyilish joyida paydo bo‘lgan qishloq Oqyor (*oq jar – jarlik*) nomi bilan atalib ketgan.

OQJAG‘IS – Qoraqalpog‘iston Respublikasi. Hozirgi xalq rivoyatlarida va ayrim ilmiy adabiyotlarda bu nomni ko‘plab uchratamiz.

Oqjag‘is XIX asrning oxirida Qorateren ko‘liga uning sharqiy tomonidan quyilib turgan Ko‘ko‘zekning bir tarmog‘i bo‘lgan, Qorateren ko‘lining sharqiy tomoni u paytda Timpiy – Oyog‘i deb atalar edi (Hozir Taxtakopir tumani “Qorateren” OFY hududidan oquvchi Quvonishjarmaning oxirini Timpiy deb ataydi). Bundan Janasuv daryosi oqib, Orol dengiziga quyiladigan bo‘lgan.

Xiva hujjatlarida Janasuv daryosini Oqjag‘is oxiri deb ham atalganligini ko‘ramiz. **Oqjag‘is** nomi **oq** va **jag‘is** so‘zlaridan hosil bo‘lib, **oq** – *oq tuproqli yoqa, rash* degan ma‘noni, qoraqalpoq tilidagi **jag‘is** so‘zi esa, *daryo yoqasi, kema to‘xtaydigan joyni* anglatadi.

Oq – *barakali, mo‘l nasibali* degan ma‘noni anglatadi. Yana bir xalq orasidagi so‘zlarda Oqjag‘is haqida “bir paytlari shu Oqjag‘isning bo‘yida bir kemachi bo‘lgan ekan. U kemachi har doim ustiga oq kiyim, boshiga oq qalpoq kiyib yurgan, uzoqdan qaragan odamga u kishi ustidagi kiyimi bilan oppoq ko‘rinar ekan. Shu sababli ham, xalq bu joyni Oqjag‘is deb nomlagan”, degan rivoyatlar bor. XVIII asrning birinchi yarmida bu yerda Oqjag‘is xalqlarining katta qo‘rg‘oni bo‘ladi. Xiva xonligi davrida shimoldan keladigan dushmanlardan himoyalalanish va odamlarni xabardor qilish uchun olov yoqib turadigan joy bo‘lgan.

OQZOV – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. Kukzau (Ko‘kzov) – aynan shu tumandagi qishloq. Qirg‘izcha **zoo** – “*o‘simliklar siz ko‘rinmaydigan yalang‘och qoya*” (К.К. Юдахин. Киргизско-русский словарь. С. 291); forsha **zou** – “*egallab bo‘lmaydigan qoya, dara*” (Л.И. Розова. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Таджикской ССР. -М., 1975); turkmancha **zov, zav** – “*daraning boshidagi tik turmaydigan qoya*”; **qarang**: Qizilzau.

OQKO‘L – ko‘l. Xorazm viloyati Yangiariq tumani. **Oqko‘l** – “*oq ko‘l*” (bizningcha, suvning yorug‘ligi uchun shundaydir) yoki “*oqadigan ko‘l*” ma‘nosini ifodalashi mumkin.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Mulik” OFY hududida joylashgan quruq ko‘l. Ko‘l nomining kelib chiqishiga tabiiy geografik xususiyati, ya‘ni ko‘lning judayam sho‘r, tuzli ekanligi sabab bo‘lgan.

OQKO'TAL – Jizzaxdan Samarqandga boradigan yo'ldagi dovon, taxminan hozirgi Oqtosh qishlog'idan g'arbda joylashgan tog'larga to'g'ri keladi. "Boburnoma"da 905/1499–1500-yil voqealari bayonida eslatilgan. Unda yozilishicha, Toshkentdan Sulton Mahmudxon Samarqandni olish uchun lashkar tortib keladi. Oqko'taldan o'tib Raboti Sug'd va Kanboyga yetganida, Samarqand hukmdori Boysunqur Mirzo lashkar bilan qarshi chiqadi. Yuz bergan qattiq jangda Boysunqur Mirzo g'olib chiqadi. "[Boysunqur Mirzo] Kanboyda urushub yaxshi bosti. Uch-to'rt ming mo'g'ulning bo'ynig'a urdurdi").

OQQAMISH – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani. Amudaryoda birinchi bahorgi yarim suvli o'simlik ko'k qamish toshqini deb nomlangan.

Ehtimol, oqqamish irrigatsion termindir, balki oqqamish – qarmish nomli qipchoq urug'lari bo'linmalaridan kelib chiqqan bo'lishi mumkin (talaffuzda r tovushi ba'zan tushib qoladi).

OQQAPCHIG'AY – tog' dovonlaridan birining nomi. Toponimiyada oq so'zining ma'nolari ko'p: *oqmoq* fe'lining o'zagi; *qor bilan qoplangan (tog') baland, yuksak (tog')*; *qor suvlari bilan to'yinadigan (daryo, suv)*; *katta (balandlik)*; *suvi qurimaydigan, yozda bo'tana bo'lib oqadigan (suv, daryo)*.

Qapchig'ay – mo'g'ul, buryat, qozoq, qirg'iz tillarida *qoya, cho'qqi, balandlik; dara, tog' tizmalari yoki qirlar orasidagi chuqur soylik, suv oqadigan tangi*.

Janubiy O'zbekistonda *qapchig'ay* – *tog' bag'ridagi dara, doimo suv oqadigan tangi, tog'ning yonma-yon tizmasi yoki qir oralig'idagi chuqur soy*. **Oqqapchig'ay** – *tog'ning qorli cho'qqilari bilan tutashgan tizmasi oralig'idan oqadigan soyli dara* demakdir.

OQQOVOQ – qishloq. Chirchiq tumanidagi GES. **Qovoq (kabak)** – aynan "qadimgi" *daryoning baland ochiq qirg'og'i* (E.Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – Алма-Ата, 1974. С. 22); oq; **Oqqovoq** – *oq uzilish*. Bundan tashqari, qozoqlarning *suan* va qirg'izlarning *chekir sayak* qabilalarida *akkavak* urug'i bor.

OQQOVUN – Samarqand viloyati Jomboy, Bulung'ur tumanidagi qishloq.

B.O'rinboyev, qovchin urug'i Qovunchi shaklida toponimga aylangan, deb ko'rsatadi. Biroq A.D.Grebenkin ma'lumotida Zarafshon vodiysi qoraqalpoqlari tarkibida uchraydigan *Beshbola, Qovunchi, Oqqovun, Tungotar* kabi etnonimlar mazkur toponimning qovchin qabilasiga aloqador emasligini ko'rsatadi (Tolstova, 1963). Oqqovun atamasi Zarafshon qoraqalpoqlari tarkibidagi etnik birlik nomining toponimga ko'chishidan hosil bo'lgan.

Turkman va qoraqalpoqlar tarkibidagi Qo'ng'irot qabilalari *akkaun* urug'i deb belgilangan.

OQQORADARYO SUVAYIRG'ICHI – Samarqand shahrining shimoli-sharqiy chegarasida joylashgan Cho'ponota tepaligiga yaqin hududda quril-

gan suvayirg'ich nomi. U Ravotxo'jadan 33 km quyida Zarafshonni ikkiga: o'ng (Oqdaryo) va chap (Qoradaryo) tarmoqqa bo'ladi.

Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha, bu inshoot ilk o'rta asrlarda ham mavjud bo'lgan. XVI asrga kelib yangidan tiklangan. Abdullaxon ko'prigi deb nomlangan bu suvayirg'ichning qoldiqlari yirik ark shaklida hozirgacha saqlangan bo'lib, tarixiy yodgorlik sifatida arxitektor, arxeolog, irrigator va boshqa kasb egalarining diqqat-e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmoqda. 1971-yili A.Muhammadjonovning arxeologik qazishmalari davrida asosan pishiq g'ishtdan yasalgan ikkinchi arkning qoldiqlari, shuningdek, uchinchi arkning bir qismi mavjudligi aniqlandi.

1970-yili Oqqoradaryo suvayirg'ichi to'liq rekonstruksiya qilingunga qadar uni bir necha marta suv olib ketgan va natijada Miyonqol oroli va Buxoro viloyatiga shikast yetgan edi.

Ayniqsa, 1921-yilgi suv toshqini paytida Qoradaryoning chap qirg'og'ini 10 km masofada 50 dan 75 metrgacha enlilikda suv olib ketishi natijasida ikkita qishloq yo'q bo'lib ketgan va qanchadan qancha ekin yerlari ishdan chiqqan edi (Tagiyev, 1973).

Suvayirg'ichning nomi *Oqdaryo* va *Qoradaryo* so'zlarining birikuvi va gidronimik termin ("*ayirg'ich*") ishtirokida yasalgan. Manbalarda mazkur inshoot "*Oqdaryo suvbo'lgichi*" deb ham tilga olinadi (Shuls, 1969).

OQQO'YLI – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. Dulat qozoq qabilalarida, do'rmon o'zbek va qoraqalpoq qabilalaridagi аккойли urug'i, ammo turkmanlardagi аккоюнли – "oq qo'y" ma'nosidadir. Oqqo'yli – urug' nomi. *Qarang: Qoraqo'yli*.

OQQULA – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumani. Xususan, **haqqulloh** (haqqi Olloh – "**Olloh oldidagi qarz**") – *mulla, imom, eshonlarga to'langan dehqonlarning diniy solig'i*. Ammo hosildan kambag'allarga qurbonlik – **kapsan** deb nomlangan.

OQQUM – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin tarixiy nom hisoblanib, u rangni bildiruvchi *oq* va bir-biri bilan birlashmaydigan, mayda zarralardan tashkil topgan cho'kindi tog' jinsi ma'nosini bildiruvchi *qum* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan nomdir.

OQQO'RG'ON – Toshkent viloyatidagi tuman. Toponimning shakllanishi to'g'risida ikkita taxminiy fikr mavjud:

1. Uning shakllanishida ma'lum bir aholi punktidagi oq rangli uy – qo'rg'on asos bo'lgan: *oq > oq+qo'rg'on > Oqqo'rg'on*. Bu fikrda ham joy nomining yuzaga kelishi uchun qandaydir ma'noviy vosita borki, uni xalq etimologiyasi deyish noto'g'ri.

2. Mazkur toponim ikkita ma'noli qismdan tashkil topgan: *oq* va *qo'rg'on*. Albatta, *qo'rg'on* so'zi diaxron planda yasama so'zligini, uning o'zagi **qo'r** so'zi

ekanligini e'tiborga olish lozim. Biroq qo'rg'on so'zi bir butun holatda keli-shi uchun *qo'r+i+-g'+-on* shaklidagi so'z yasalishi ro'y bergan. Hosil bo'lgan **qo'rg'on** so'zi *himoya ta'siriga ega bo'lgan shahar, qo'rg'on* ma'nolarini anglatgan.

Qo'r va *-g'on* morfemalari o'zaro birikib, *qo'rg'on* so'zini hosil qilgan. Ush-bu yasaliş diaxron plandagi so'z yasalişhi. Shakllangan so'z toponimlashuv hodisasining toponimik derivatsiya jarayonidan toponimga aylangan: *quri// qo'ri+gan>qo'rgan>Qo'rg'on*. **Qo'rg'on** so'zi toponimik leksikada *joy nomi*, apellyativ leksika esa oddiy so'zlardan biri. **Qo'rg'on** so'ziga **oq** so'zining qo'shilishi bilan so'z birikmasi va qo'shma so'z, so'ngra toponim hosil bo'lgan: *oq+ qo'rg'on > Oqqo'rg'on*. Uning etimoni odatdagi nutqiy jarayon mahsu-li bo'lgan apellyativ leksikada faol ishlatuvchi **oq qo'rg'on** birikmasi bo'lib, u toponimlashuv natijasida joy nomiga ko'chgan: *oq+ qo'rg'on > Oqqo'rg'on*. Bu toponim ham *oq rangli*, ham *nisbatan balandroq bo'lgan qo'rg'on*, degan ma'noni anglatadi.

Bizningcha, **oq** so'zi bu toponim tarkibida *balandlik* ma'nosini ifodalagan. Bu hol *Oqsaroy, Ko'ksaroy, Qorasaroy* toponimlari bilan qiyoslansa bilinadi: **Qorasaroy** – *kichik saroy*, **Ko'ksaroy** – *katta va keng saroy*. **Oq** so'zi toponim-lar tarkibida *rang, hashamatli, dabdabali, baland, ulug'lik* ma'nolari bilan qo'llanadi.

Qayd etilishicha, Oqsaroyning bugungi kungacha saqlangan qismi quril-gan holatidagi balandligining yarmi ekan.

OQQO'RG'ON ARIG'I – Bo'zsuv kanalining chap tarmog'i. Uzunligi 8,2 km. Hozirgi kunda Yunusobod va Mirzo Ulug'bek tumanlaridan oqib o'tadi va bir nechta shoxobchalarga bo'linib ketadi, ularning eng kattasi – Darx-on arig'i. "Oqqo'rg'on" gidronimi shu shakldagi toponimdan hosil bo'lgan. XV asrda Toshkent atrofidagi mavzelardan biri Oqqo'rg'on deb atalgan va shaharning sharqiy chekkasida, Shibli arig'idan sharqda joylashgan, uning sharqiy chegarasi Salor kanaligacha yetgan. Oqqo'rg'on kanali o'rta asrlarda qazilgan. Uning suvidan Xoja Ahrorning Oqqo'rg'on mavzesidagi vaqf yerlari sug'orilgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Oqqo'rg'on arig'i Toshkentning Yangi shahar qismida shimoldan janubga oqqan va Salor kanaliga quyilgan. Uning suvidan *Qoramurut, Niyozbek, Oqqo'rg'on, Pushkin, Baliqchi, Namangan, Qo'yliq shohko'chasi, Xirurgiya ko'chalarini* obod qilishda, o'sha yerlardagi aholining suvga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda keng foydalanilgan.

OQLAR – qishloq. Surxondaryo viloyatining Angor, Denov tumanlari. Turkmanlarning arsari qabilasi tarkibida ak urug'i bor, guklek, yomut va er-sari qabilalarida esa aklar urug'lari mavjud (И.Н.Лезина, А.В.Суперанская. Словарь-справочник тюркских родоплеменных названий, ч. 1. – М., 1994).

OQMANG'IT – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus tumani. Mang'it qabilasining akmang'it bo'linmalari nomlari bo'yicha nomlangan (*qarang: Mang'it*).

OQMANG'ITOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning oqmang'it urug'i nomi bilan atalgan qishloqlar nomi. Chimboy tumanining "Baxitli", "Kenes", "Tazg'ara", "Tag'jap" OFY hududlarida bor.

OQMACHIT – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani, Andijon viloyati Shahrixon tumani, Navoiy viloyati Nurota tumani, Samarqand viloyati Samarqand tumani, Surxondaryo viloyati Soriosiyu tumani, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanlaridagi qishloq. **Oqmachit** – "hukmdorlar tomonidan qurilgan". Oq machit binosi aholi punktlarining boshqa xil rangdagi binolaridan tubdan ajralib turgan.

XVII–XIX asrlarda Buxoro xonligida qurilgan machitlar oqmachit deb nomlangan. Oq xonlikka qarashli ekanligiga, hajman kattaligiga ishora. Oqmachit – katta machit (Nafasov, 1988: 147). Qishloq mazkur joydagi machitga bog'liq holda nomlangan.

OQMO'YIN – Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq. *Oqmo'yin* (adabiy tilda *oqbo'yin*) – etnonim (*qarang: Qoramo'yin*).

OQOLTIN – Sirdaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. Nom tarkibidagi oq so'zi rang ma'nosini bildiradi. **Oltin** – *tilla, zar, sariq-qizg'ish tusli qimmatbaho metall*. Nom tarkibidagi oltin so'zi ramziy ma'noda qo'llanilgan va u nodir metallni emas, balki qimmatli sanoat xomashyosi bo'lgan paxtani ifodalaydi. Paxta yengil va to'qimachilik sanoati uchun qimmatli xomashyo bo'lganligi bois uni oltinga qiyoslashgan. Majoziy ma'noda oqoltin – paxta. Adabiy tilda paxtakorlar mehnatini sharaflab, ularning mashaqqatli mehnati bilan yetishtirilgan paxtani oqoltin deyishadi.

OQRABOT – qishloq. Buxoro viloyati G'ujduvon tumani; Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani (*qarang: Rabat*).

OQSAROY – qishloq. Xorazm viloyati Hazorasp tumani. Hali XVI asrning boshlarida Shayboniyxon yurishlarini tavsiflashda Urganch tevarak atrofidagi Oqsaroy joyi esga olinadi, u yerda Xiva yo'li bo'yicha Urganchga kirib kelgan Shayboniyxon otryadlaridan biri to'xtagan.

Akademik V.V. Bartoldning ta'kidlashicha, Oqsaroy saroyi Temirning ko'rsatmalariga ko'ra, 1380-yili xorazmlik asirga tushgan ustalar tomonidan Shahrisabzda qurilgan va shu yerdagi binolardan birining nomini olgan, ehtimol, Urganch atrofidagi qishloqning nomlari bo'yicha nomlangandir (В.В.Бартольд. Сочинения, т. III. С. 63). Panj tumanidagi qadimgi oqimlardan biri (Amudaryo tizimi) Oqsaroy (saroy – yirik o'zbek qabilalaridan biri) deb nomlangan (В.В. Бартольд. Сочинения, т. III. С. 161,319).

OQSOY – Markaziy Osiyo va O'zbekiston hududlaridagi bir necha aholi punktlari va daryolarning nomlari. **Oq, soy** – *daryo, soylik* (*qarang: Aksu*).

Oq komponenti deyarli turkiy xalqlarda ko'p sonli etnonimlarni hosil qiladi: (qozoqlarda) *oqbaliq*, (o'zbeklar va qirg'izlarda) *akbash*, (qirg'izlarda) *akbuyra*, (qozoqlarda) *akbura*, (qirg'izlarda) *akdjol*, (turkmanlarda) *akduglat*, (qirg'izlarda) *akechki*, (qoraqalpoqlarda) *akkaun*, (qozoqlarda) *akkiyik*, (qirg'izlarda) *akkozu*, (turkmanlarda) *akkumli*, (boshqirdlarda) *akkipchak*, (turkmanlarda) *ak* va *aklar*, (qoraqalpoqlarda) *akmangit*, (o'zbeklar va turkmanlarda) *aksari*, *aktundu*, (o'zbeklar, qirg'izlarda) *aktonni* va boshqalar.

Taxminiy ma'lumotlar bo'yicha, **ak** sifati bilan bog'liq turkiy xalqlar urug'-qabilalarining umumiy miqdori 200 dan ortiq birlikni tashkil qiladi. Qora komponenti bilan bog'liq turkiy xalqlardagi etnonimlar esa undan ham ko'pdir.

OQSOQOL – qishloq. Andijon viloyati Shahrixon tumani. **Oqsoqol** – *hamma uchun hurmatli odam, keksa yoshli, o'sha yerda shunday odam yashaydigan qishloq*.

OQSUV – daryo. Tog' qorlari, muzliklari bilan to'yinadigan suv, ko'p suvli, tezoqar daryo.

Umuman, *Oqsuv* – Markaziy Osiyoda keng tarqalgan termin hisoblanadi. Ko'pincha, suv nomlari (gidronimlar)ga aylangan.

Oq – *oqmoq* fe'lining o'zagi. **Oq** (suvning rangiga ishora) **suv** – *bo'tana suv, oqish rangdagi suv*. *Oq* – to'yinish manbaini, ya'ni *oq qor* bilan qoplangan toqqa va suvning miqdori hamda oqish tezligiga ishoradir. Shuningdek, **Oq-suv** – *“doimo oqib turuvchi daryo”* degan ma'noni ham bildiradi.

OQSUVAT//OQSUVLOT – Ustyurtdagi qiyalardan biri (Qoraqalpog'iston Respublikasi), *Jilg'indisuvlot, Sho'rsuvlot, Oxursuvlot, Suvlisuvlot* – Zarafshon daryosining qadimgi o'zani darasi Maxandaryo (Navoiy viloyati). Suvat yoki suvlat (suvlot) – adabiy “suvloq” (A.Muhammadjonov. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi. – T. 1972).

OQTEPA – Andijon viloyati Oltinko'l tumaniga qarashli qishloq. Oqtepa – balandlikka qurilgan qadimgi qo'rg'on o'rni.

Ustoz Yahyo G'ulomovning yozishicha (“Xorazmning sug'orilish tarixi”. – Toshkent. Fan, 1959), turk xoqonligi davridan boshlab (V asr) dehqonchilik vohalarida dala o'rtasida katta imorat (ko'shk)lar vujudga kelgan. Xarobalari hozirgacha saqlanadi.

O'zbekiston viloyatlaridagi katta miqdordagi qishloqlar va joylarning nomi, ba'zan qo'rg'on nomi: Andijon viloyati Andijon va Baliqchi tumanlari; Farg'ona viloyati Qo'shtepa va Buvayda tumanlari; Jizzax viloyati Zomin tumani; Samarqand viloyati Ishtixon tumani; Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani; Toshkent viloyati Qibray tumani; Samarqand viloyati Paxtachi tumani.

Madaniy qatlamlarning qoldiqlari va feodal dehqonlar o'sha paytlari ilk o'rta asrlar qal'a qurilishlari buzilgan joylar ham shunday nomlangan. Demak, yaqin-yaqinlargacha Toshkent shahrining o'zida sakkizta Oqtepa bo'lgan.

Xorazm viloyati Bog'ot tumanida ham shunday nomli toponim mavjud bo'lib, u shunday izohlangan: "Oqlik – poklik ramzi. Qadimda mahallada 4 ta tepalik bo'lib, uning tepa qismi oqarib ko'rinib, quyosh nurida yaltirab nur sochib turgan". Shularni inobatga olgan holda hudud shunday nomlangan. Shu nomdagi toponimlar Mustaqil diyorimizning ko'plab hududlarida uchrashini ta'kidlash zarur.

Piskent tumanidagi qishloqlardan biri ham Oqtepa deb nomlangan. *Oqtepa* – balandlik joyda bunyod etilgan qadimgi qo'rg'on o'rni. **Oq** so'zi bu o'rin-da ham *katta, baland, yuksak* ma'nosiga ega. *Oq tepa* – yon-atrofida shu tipdagi boshqa balandliklardan hajman katta bo'lgan tepa.

OQTEPAMETAN – Samarqand viloyati Bulung'ur tumanidagi qishloq. S.Qorayev Oqtepamitan – mitan qabilasining bir bo'limi, deb ko'rsatadi (Qorayev, 1978). Aslida Oqtepa o'rta asrlardagi feodal dehqonlarning qasrlari, ko'shklarining xarobalari bo'lib, tepalikning bir turi, qadimiy qo'rg'on xarobasining o'rni yoki xaroba qoldig'i (Nafasov, 2009).

Demak, **Oqtepamitan** – *Oqtepa yonida yashagan mitan qabilasi vakillari qishlog'i* ma'nosini anglatadi.

OQTOG'//OQTOV – ohaktosh, chaqmoqtosh, marmar va tog'ning boshqa yorug' bo'yoqlaridan uzatilgan bir necha tog' cho'qqilarining nomi (oqtog').

OQTOM – qishloq. Toshkent viloyati Bekobod tumani, Surxondaryo viloyati Denov tumani, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. **Oqtom** – *oq tom, aniqrog'i, oq uy. Boy feodallarning qarorgog'i* shunday nomlangan.

OQTOSH – tog' nomi. Tabiatda yuzlab minerallar va jinslar oq rangga ega. Biroq joy Oqtosh nomi bilan atalgan bo'lsa, u yerda kvars borligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, faqat kvarsni emas, tarkibida qo'rg'oshin, oltin va boshqalar bo'lgan rudani, ancha boy, sanoat ahamiyatiga ega kon mavjudligini ko'rsatadi. **Oqtosh** – *kvarsga boy joy, sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan toshli yer* degan ma'noni bildiradi.

Shuningdek, Samarqand viloyatida; Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani shahar posyolkasida ham Oqtosh nomli toponimlar mavjud. Xalqda ular: dala shpati, chaqmoqtosh – oqrang bo'yoqdorli, oq rangdagi tog' toshlari va mineral toshlar – oqtosh deb nomlangan.

OQTUMOR – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumani, Farg'ona viloyatining Dang'ara tumani. Tumor yoki dumor – Markaziy Osiyodagi qipchoq urug'i nomlaridan biri. Oqtumor (oq tumor) etnonimi shunday fikrga undaydiki, mazkur urug' bir necha bo'linmalarga ega: oq tumor va qora tumor (yoki sari(q) tumor), qirg'izlarda ham dumar nomli urug' bor.

OQTUMSHUQ – Orol dengizining avvalgi tumshug'i. Oq tumshuq – tumshuq, burun; Oqtumshuq – Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumanidagi qishloq. Oq tumshuq etnonimi ham bor.

OQTO'NLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani, Andijon viloyati Shahrixon tumani. Oqto'nli – etnonim: qangli qabilalarining yirik urug'laridan biri oqto'nli deb nomlangan (O'zbek sovet ensiklopediyasi, 6-t. 337-bet). Qashqadaryo viloyatida ayinni-qo'ng'iroq qabilasi ikki qismga bo'lingan – qarato'nlilar va oqto'nlilar (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 95). Bundan tashqari, muqaddas musulmonlar bo'lgan: *Oqto'nli (ota)* – “Oq to'ndagi muqaddas ota”, *Ko'kto'nli (ota)* – “ko'k to'ndagi muqaddas ota” (*Oqto'nli* – boy va *Ko'kto'nli* – kambag'al) hisoblangan. Ayrim joylarda bularga sig'inishgan.

OQTUPROQ – Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi qishloq. Kaolin, bo'r va boshqa oq rang turdagi narsalar xalqda oqtuproq deb nomlangan.

OQUY – Toshkentdagi joy nomi. “Oq-uy” bir tomondan, oq chayladan bo'lgan to'y kiyimlarini ifodalasa, boshqa tomondan, 10–12 ta katta arqondan bo'lgan katta o'tovlarni ifodalagan, XIX asr o'rtalarida qozoq aristokratlariga tegishli hisoblangan. Shu yerdan akuyli – “oq o'tov, soyabon”, bu degani, kelib chiqishi bo'yicha feodal ko'chmanchi aristokratlarga tegishli shaxs” (Е.М.Массон. Ахангеран. С. 5). Qirg'izlarning munduz qabilasi tarkibida akuyli urug'i mavjud.

OQO'RDA – Samarqand viloyati Pastrodarg'om tumanidagi qishloq. Oq o'rda – ko'chmanchi qabilalar boshliqlari, hukmdorlari kelish joyi, qarorgohi. O'rda – ko'chmanchi qabilalar boshliqlari qarorgohi, ular oq o'tovlarning biridan tashkil topgan. Toponim – xalqning tarixiy o'tmishidan guvohlik beradi.

OQCHA – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq tumani. *Oq, -cha* erkalash-kichraytish affiksi; *Oqcha* – erkalash-kichraytish ma'nosida *oppoqqina*; masalan, **Oqchadaryo** – *Oppoqqina daryo*. Qirg'izlarning *mungush* va turkmanlarning *ersari* qabilalari tarkibida *akcha* urug'i mavjud.

OQCHANGAL – qishloq. Farg'ona viloyatining Bog'dod tumani. *Oq* va *changal* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, *tikanli o'simliklar* ma'nosini anglatadi.

OQCHELAK – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. Qirg'iziston Respublikasi O'sh viloyatidagi Sarichelak ko'li. Qirg'izlarning *bugu* qabilasida *chelek* urug'i qayd etilgan (Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен. Живая старина, вып. 3–4. Спб, 1896. С. 449); ammo qirg'izlarning **argu** qabilasida – **chelekche** (Я.Р.Винников. Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. ТКАЭЭ, т. I. – М., 1956. С. 166).

Chelek (chelak) urug'i o'zbek qabila-urug'lari tarkibida ham bo'lgan, bu haqida yuqorida toponimlar keltirilgan.

OQCHO'RAG'ASI – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon va Kattaqo'rg'on tumanlari. Oqcho'rog'asi – qatag'on qabilasining bo'linmalaridan biri, uning vatani Afg'oniston (hozirda Qatag'on) hisoblanadi. Akchuragasi vakillari Samarqand atrofida yashashgan.

OQCHO'ROG'ASI – 1904–1905-yillardagi aholi punktlari ro'yxatida Kattaqo'rg'on uyezdi Mingariq volostidagi qishloq sifatida qayd qilingan. Qatag'on qabilasining bir bo'limi oqcho'rag'asi deb atalgan. Oqcho'rag'asilar Samarqand atroflarigacha yetib kelgan (A.D. Grebenkin). *Yana qarang: Qora-cho'ra.*

OQSHIX – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Turkmanlarning sakar qabilasi urug'ining nomlaridan biri, ersari shix (sheyx) deb nomlangan.

Oqshix – shix urug' (qabilalari) bo'linmasi. Buxoro viloyatining sharqiy tumanlarida oz bo'lmagan miqdordagi turkmanlar mavjud. Mazkur urug' ba'zan o'zbeklar o'rtasida ham qayd etilgan.

OQECHKI – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq tumani. Oqechki (oq echki) – o'zbek qatag'on qabilasi bo'linmalaridan biri.

Ma'lumki, ko'pgina qabila va urug'lar guruhlariga ajratilgan, nomlanishidan oldin rang bildiruvchi sifatlar turgan: oq, qora, sariq, ko'k va boshqalar. Masalan, qirg'iz qabilasi dyolyos tarkibida oqechki urug'i qayd etilgan.

OROL – Andijon viloyati Andijon tumani, Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani, Namangan viloyati Uychi tumanlaridagi qishloq. Orol – odam yashamaydigan yashil joy. Biroq bu yerlarda unday joylar yo'q. Balki oldinlari bo'lgandir.

OROL DENGIZI – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Bu gidronimning kelib chiqishi haqida bir qancha fikrlar bayon etilgan. Nega dengiz (katta ko'l) orol deb atalgan? Orol suv o'rtasidagi quruqlik-ku!

Xiva xoni, yirik tarixchi olim Abulg'ozzi Bahodirxon Amudaryo dengiziga quyiladigan joyni, deltani Orol deb atagan. Ana shu yerda orollilar degan elat yashagan. L.Berg o'zining "Orol dengizi" asarida (1908) Orol o'sha yerda yashagan xalq – orollilar nomidan kelib chiqqan, deb yozadi va Richkovning (1755) "Orol – ko'lda orol ko'p bo'lganidan shunday atalgan" degan fikrini o'rtaga tashlaydi.

Chindan ham Orol dengizida 300 dan ortiq orol bo'lgan. Tevarak-atrofdagi o'zbeklar, qozoqlar dengizni Orol (Aral) debgina atashsa, qoraqalpoqlar ham Aral yoki Atau ("Orol") deb atashar ekan.

Qoraqalpoq toponimisti Q.Abdimuratov Orol dengizi chindan ham orol – "suv o'rtasidagi quruqlik" so'zidan kelib chiqqan, degan.

OROLBOY – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Chimboy, Kegeyli tumanlaridagi ovul nomi. Qoraqalpoqlarning ktay qabilasida orolboy (aralbay) urug‘i bo‘lgan. Urug‘ vakillari ana shu ikki tumanda yashagan bo‘lsa kerak – Chimboy, Kegeyli tumanlarida 15 ga yaqin ovul shu urug‘ nomi bilan atalgan.

OROLLI – qishloq. Xorazm viloyati Hazorasp tumani. Orolli – Orol daryosi yaqinidagi Amudaryoning quyida yashaydigan o‘zbek urug‘i.

OROLPAYG‘AMBAR – Termiz shahri yaqinidagi (Surxondaryo viloyati) Amudaryoda odam yashamaydigan yashil o‘tloq. O‘sha yerda Orolpayg‘ambarning qabri. Arablar bosqinining dastlabki yillarida mazkur odam yashamaydigan yashil o‘tloq Jazirati Usmon (*Usmonning odam yashamaydigan o‘tlog‘i*) deb nomlangan – u yerda arab harbiy sarkardalaridan biri Usmon vafot etgan.

Keyinchalik mazkur odam yashamaydigan o‘tloq O‘rtaorol nomini olgan. Nihoyat Orolpayg‘ambar deb nomlangan, ishonchli manbalarga ko‘ra, u yerda “Zul Kiflning qabri joylashgan va shundan yorug‘lik sochilib turgan” (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, ч.1. С. 204).

ORTIQ OTAJONOV – mahalla. Xorazm viloyati Bog‘ot tumani. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yilning 12–13-dekabr kunlari Xorazm viloyatiga tashrifi doirasida berilgan topshiriqlari asosida o‘zbek san‘ati, qo‘shiqchiligi rivojiga munosib hissa qo‘shgan marhum hofiz, O‘zbekiston, Turkmaniston, Qoraqalpog‘iston xalq artisti Ortiq Otajonovning nomini abadiylashtirish maqsadida o‘zi tug‘ilib o‘sgan mahallaning nomiga Ortiq Otajonov nomi berildi.

OSIYO – qishloq. Buxoro viloyati Qoraqul tumani. Forscha **osiyo** – “tegirmon”; avvallari tegirmon xalq aholisi orasida katta rol o‘ynagan. Shuning uchun ham o‘zbekcha *tegirmon* va tojikcha *osiyo* tez-tez toponimlar hosil qilgan, hattoki, *Galategirmon* (o‘zbek), *Galaosiyo* (forscha) nomli tegirmonchilar guruhini uchratish mumkin.

OT UCHIB O‘LGAN ZOV – Samarqand viloyati Urgut tumanidagi Qizilbosh qishlog‘idagi toponim. Gap tuzilishiga ega bo‘lgan mazkur toponim ushbu obyektida yuz bergan voqea haqida xabar beruvchi nomdir.

Toponimiyada “*uchmoq*”, ya‘ni “yiqilib halok bo‘lmoq” fe‘li bilan yasalgan nomlar asosan tog‘lik joylarda ko‘proq uchrashi kuzatiladi. Bunday nomlar jar, zov kabi orografik obyektlar bilan bog‘liq hodisalar haqidagi hikoyalardir.

Xuddi shu tumandagi Qizilto‘riq qishlog‘i hududidagi *Taka uchdi*, *Nazar uchdi*, Qo‘shrabod tumanidagi *Umsun tushgan soy*, Nurobod tuman Sazag‘on qishlog‘idagi *Kampiro‘ldi*, *Oto‘ldi*, *Ho‘kizuchdi* (Urgut tumani Vag‘ashti qishlog‘i), *Mahmarayim o‘ldi*, *Tillatopdi* (Urgut tumani Terak qishlog‘i), *Otaquvdi* mahallasi (Oqdaryo, Kumushkent qishlog‘i) singari mikrotoponimlar ham mazkur turdagi nomlar jumlasidandir.

Bunday nomlar sug'd toponimiyasida ham kuzatiladi. "Uchmoq", "yiqilmoq" ma'nosidagi "parta" termini ishtirokida yasalgan nomlar soni anchagina. Masalan, *Husen parta*, *Shovak parta*, *Asp parta*, *Bobo partak* kabi (Xromov, 1975: 26–39). Bu shakldagi nomlar fe'l – toponimlar deb yuritiladi. Viloyat hududidagi *Umsuntushgansoy*, *Soykechar* (Qo'shrabod), *Otqamarsoy* (Go'zarkent), *Baytalo'ldisoy*, *Kampiro'ldi* – tog' nomi (Nurobod), *Otqamov* – joy nomi, *Tillatopdi*, *Kuntegmas*, *Mahmarayimo'ldi*, *Ho'kizuchdi* (Urgut), *Kampiro'ldi-qishloq*, *Kallakesar-qishloq*, *Jaruchg'on-qishloq* (Poyariq) kabilar mazkur turga kiradi.

OTAKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir hududida joylashgan ko'l, OFY va aholi punkti nomi.

Tadqiqotlar natijasiga ko'ra, mahalliy xalq og'zaki rivoyatarida bu ko'l bo'yida qoraqalpoqlarning mang'it urug'idan bo'lgan Annet bobo (qoraqalpoq tilida ota deyiladi) ismli kishi yashagan ekan. Odamlar ko'lni Annet ata ko'li demasdan, Otaning ko'li deb atashib, keyinchalik u Otako'l nomiga aylangan.

OTALIQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Mahalliy aholining ta'kidlashicha, geografik joy nomi ilgari *Atoloke* deyilgan, keyinchalik talaffuzda o'zgarib, shu holatga kelgan. Geografik joy nomini hosil qilgan *otaliq* so'zi qadimgi mansab, lavozim nomi.

Buxoro xonligi (amirligi)da eng katta amal – *vazir* unvoni *otaliq* deb atalgan. Buxoro xoni yoki amiri kamdan kam hollardagina eng hurmatli kishiga *otaliq* unvonini bergan. Otaliq Buxoro xonligi hayotida XVII–XVIII asrlarda, ayniqsa, katta rol o'ynagan va xonlarning tayanchi hisoblangan. Xon davlatni boshqarishda otaliq maslahatlari bilan ish ko'rgan. Otaliq mamlakatda sug'orish va qurilish ishlariga ham boshchilik qilgan. Otaliq tomonidan tashkil qilingan qishloq – *Otaliq*. Qishloq rasmiy-ma'muriy tarzda nomlangan.

OTQUDUQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Nishon tumani. **Otquduq** – *otli quduq* (otlar tomonidan chiqariladigan suv qudug'i).

OTCHOPAR – qishloq. Andijon viloyatining Andijon tumani. **Otchopar** – *ippodrom, otlar bilan musobaqa o'tkaziladigan joy* ma'nosini anglatadi.

OTSHOPARTEPA – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan tepalik. Tepalik nomining kelib chiqishida ushbu tepalik ustida azal-azaldan iloq (ko'pkari) o'yinlari bo'lib turgan.

OVGIR – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi kanal. Forscha **obgir** – "*suv olinadigan joy*", "*suv havzasi*", ba'zan "*botqoqlik*" ma'nosini ifodalaydi.

OVUSHQA – Andijon viloyatining Paxtaobod tumanidagi qishloq. **Obushqa** (ovushqa) eski o'zbek tilida "*keksa*", "*oqsoqol*", "*yoshi katta inson*".

Ayrim turkiy tillarda, jumladan, qirg'iz tilida "abishka" hozir ham shu ma'noda. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'atida "abishka" deb nomlanadi, chunki u aynan shu so'zdan boshlanadi.

OVXONA – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. Ehtimol, "Ov qilinadigan joy" yoki "suv ombori" (obxona) ma'nosidadir.

OVCHI – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani, Samarqand viloyatining Xatirchi tumani. A.P.Xoroshxin "o'zbek" qabilalarining 92 ta urug'i ichida avchini ham qayd etadi (А.П.Хорошхин. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. СПб, 1876. С. 512).

OVSHARBADAQ – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumani. **Avshar** – qadimgi o'g'uz qabilalarining nomi (Mahmud Koshg'ariyda – afshar).

Abulg'oz Bahodirxonning so'zlariga ko'ra, **avshar** – "tez ishlovchi", "tezkor" ma'nosini ifodalaydi (А.Н.Кононов. Родословная туркмен. С. 53); **badaq** – u ham etnonim. Biroq, ayrim manbalarda **Bodoq** xorazmiy so'z hisoblanib, *kichik ariq*, *arna* ma'nosini ifodalashi qayd etiladi.

Shunday ekan, **Afsharbadaq** – *Afshar arig'i* ma'nosida ham bo'lishi mumkin.

OXUNQAYNAR – qishloq. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. Qaynar – suv qaynab chiqadigan manba, suv otilib chiqadigan buloq; oxun – uyg'urlarning umumqabul qilingan laqabi (**Axunqaynar** – *uyg'urlar bulog'i*).

OYBEK – o'zbek urug'larining nomlaridan biri oybek, uning buyuk o'zbek yozuvchisi Toshmuhammad Musayev (Oybek) taxallusiga hech qanday aloqasi yo'q. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanida oybekto'b etnonimi va bir nomli qishloq bor; Xorazm viloyatining Shovot tumanida ham Oybek qishlog'i qayd etilgan, oybek urug'ining asosiy qismi Afg'oniston hududida yashaydi.

OYBEKTO'P – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. O'zbek urug'laridan kichik bir tarmog'i oybek deb ataladi (Qorayev, 1978, 89).

OYDIN – qishloq. Toshkent viloyatining Chinoz tumani. **Oydin** – *oysimon, oy bilan yoritilgan*, ko'chma ma'noda – *yorug'*, *aniq* ma'noni anglatadi.

OYDIN HAYOT – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. **Oydin** – "oy chiqib, hammayoq oy nuri bilan yorigan, yorug'" va **hayot** – *yashash, mavjud bo'lish, tiriklik* so'zlari orqali hosil qilingan joy nomi. Mustaqillik yillarida qo'yilgan toponim.

OYDINKO'L – Samarqand viloyatining Urgut, Toyloq tumanlaridagi ko'llar nomi. *Oydin* termini ba'zan *oyna* tarzida ham ishlatiladi (Hasanov, 1965). **Oydin** so'zi "tiniq, toza, yaltiroq" ma'nosida bo'lib, ko'l o'rtasining, asosan, suv chiqayotgan suv yuzasining tiniqligi bilan belgilanadi. Aksincha, **Ayronko'l** nomi *suvning loyqaligini* ko'rsatadi.

OYIM – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq tumani; Farg‘ona viloyati O‘zbekiston tumani. **Oyim** – beka ma’nosini ifodalaydi.

OYIM QISHLOQ – Andijon viloyati Jalaquduq tumaniga qarashli qishloq. Atoqli o‘zbek shoirasi Nodirabegimning nomi Mohlaroyim edi.

Bir qo‘lyozma hujjatda yozilishicha, Mohlaroyim Jalolobodagi “Hazrati Ayub” bulog‘i ziyoratiga ketayotib, Qoradaryo bo‘yidagi Dalvarzin qishlog‘ida to‘xtagan. Qo‘qonga qaytib kelib, o‘g‘li Muhammad Ali (Mada-li) xonga daryo vodiysining havosi ma‘qul bo‘lganini aytgan. Muhammad Alixon turli jamoalardan shu tomonga ko‘chirma qilib, barchaga chek bergan. Shundan boshlab (taxminan 1830-yillardan) hozirgi Oyim qishlog‘iga asos solingan.

Farg‘ona viloyatining Buvayda tumanida ham shunday atalgan mahalla nomi mavjud bo‘lib, unda *Oyimcha*, *Oyimcha qaqir* kabi qishloq va mahalla nomlari qayd etilgan. Ko‘pchilik tadqiqotchilar bu nomni Nodirabegimning taxallusi Mohlaroyimga nisbat berib qo‘yilgan, deb hisoblaydilar.

OYIMCHAQAQIR – Farg‘ona viloyati O‘zbekiston tumanidagi qishloq. **Oyimcha** – xonim, **qaqir** – quruq, suvsiz joy: **Oyimchaqaqir** – xonimga tegishli suvsiz, quruq joy.

OYISHAXONIM – shaharning g‘arbiy qismidagi eski bir katta mahalla nomi. Bizning tekshirishlarimizga ko‘ra, shoira Mohlaroyim-Nodirabegimning onalari nomiga XVIII asr oxirlarida ajratilgan chek bo‘lib, “Oyishaxonim cheki” deb atalgan. Keyinchalik, amir Umarxon davrida (1809–1822) kattagina qishloqqa aylanib ketgan va shu nomda guzar ham bo‘lgan. Bizning davrimizda hozirgi Oltinko‘l ko‘chasi bo‘yidagi mahallalardan biri.

OYOQ – qishloq. Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani. **Oyoq** – past, pastki degan ma‘noni ifodalab, “*pastki qishloq*” ma‘nosini anglatadi.

OYOQBOG‘ – qishloq. Xorazm viloyati Urganch tumani. **Oyoqbog‘** – pastki bog‘, pastdagi bog‘ ma‘nosini anglatadi.

OYOQQISHLOQ – qishloq. Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani. **Oyoq-qishloq** – pastki qishloq, pastda joylashgan qishloq ma‘nosini ifodalaydi.

OYOQCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani. **Ayakchisay (Oyoqchisoy)** – daryo, Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Qadimgi turkiy va ayrim zamonaviy turkiy tillarda **ayak (oyoq)** – “kosa”, “idish”, **ayakchi (oyoqchi)** – “idish tayyorlaydigan usta”. Undan tashqari, **ayak (oyoq)** so‘zi “pastki”, “oxirgi” ma‘nolarini ifodalaydi.

OYQOR – Turkiston cho‘qqisidagi balandlik (Jizzax viloyati Baxmal tumani). **Qar-g‘ar** (sug‘dcha) komponenti “tog‘”, “tog‘lar” ma‘nosini ifodalaydi (birinchi komponent noma‘lum). U yerda ham *Chimqortov*, *Shovqortov* nomli tog‘li cho‘qqilar bor.

OYNAKO'L – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani, Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani. *Oyna* va *ko'l* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Oynako'l** – *oynali ko'l*.

OYNASOZON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani. **Oyna**, **oyna-soz** – *oyna qo'yadigan odam*, *-on* – ko'plik qo'shimchasi. **Oynasozon** – *oyna tuzatadiganlar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

OYTAMG'ALI – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani, Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani, Samarqand viloyati Narpay, Poyariq tumanlari, Jizzax viloyati Forish tumani hududlaridagi qishloq nomi. Mazkur qishloqlarda sarixitoy urug'iga mansub aholi yashashiga ko'ra, oytamg'alilar xitoy qabilasi tarkibida ham bo'lsa kerak.

Oytamg'alilar do'rmon, qipchoq, qurama, qo'ng'iro't kabi o'zbek qabilalari tarkibiga kirgan urug'. Urug' tamg'asi yangi oy (taqa) shaklida bo'lgani uchun oytamg'ali deb atalgan (Qorayev, 1970). Oytamg'ali nomi bilan atalgan qishloqlar *Narpay*, *Poyariq* tumanlarida ham uchraydi.

OZOD – qishloq. Andijon viloyatining Shahrixon tumani, Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani. **Ozod** – *erkin*, *hur* ma'nolarini anglatadi.

OZODLIK – Farg'ona viloyatidagi ko'plab mahallalarga Respublikamiz mustaqilligini sharaflash maqsadida qo'yilgan joy nomi.

OG'ALIQ//OHAKLIK – qishloq va tog'. Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Temur davrida Samarqand va tumanlarda masjidnlarni tuzatishda ohak qo'shilgan. Og'aliq – qishloq. Andijon viloyatining Shahrixon tumani; Farg'ona vodiysida og'aliq etnonimi qayd etilgan; yana Qo'qon xonligida og'aliq ijtimoiy termini mashhur – rahbar shaxs hisoblangan.

OG'ARE – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Xalq etimologiyasiga ko'ra, mahsido'zlar bu yerda charmga oxirgi ishlovni berganlar va shuning uchun ham bu yerni "Oxiri" deb atashgan. **Oxiri** so'zi o'zgarib, hozirgi holatga kelib qolgan.

Toponimga asos bo'lgan *og'ar* so'zi urug' nomi, etnonim. S.Qorayev ham *og'ar* (*oqar*, *og'or*) nomli urug' mavjudligini yozgan. Toponimning ikkinchi komponenti hisoblangan *-ye* qo'shimchasining mazmuni noma'lum. Nima bo'lganda ham geografik joy nomiga *og'ar* urug'ining nomi, etnonim asos bo'lganligi haqiqatga yaqin.

OSHOQQAL'A – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Xorazmning ayrim hududlarida hozirgacha ham shaharni qal'a deb ataydiganlar bor. **Oshoq** so'zi ham Xorazmcha so'z bo'lib, *pastki*, *quyi* ma'nolarini ifodalaydi. Aytishlaricha, 1825-yilda Xiva xoni mazkur hududga eroniy larni ko'chirib olib kelib, bu joyning atrofini devor bilan o'ragan va

bu hudud qishloqning pastki qismida joylashganligi tufayli *Oshoqqal'a* deb nomlangan.

OCHAMAYLI – qishloq. Samarqand viloyati Bulung'ur, Urgut tumanlari; Toshkent viloyati Bekobod va Bo'ka tumanlari; Qashqadaryo viloyati Kitob tumani; Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli tumani hududlaridagi qishloq nomi. Achamayli qo'ng'iroq qabilasi, kenagas, yuz, do'rman, nayman, qurama qabilalari va vaxtamgali bo'lim urug'i. Achamayli etnonimi boshqa qabilalar, xalqlar, xususan, qoraqalpoqlar tarkibida ham uchraydi (ashamayli). Ho'kiz va qo'toslar uchun belgilangan egar va bolalar uchun egar esa achamay deb nomlangan. **Ochamayli** – “*urug' egari bilan*”, “*egarni eslatadigan tamg'ali urug*”. Etnograf N.A.Aristov achamayli etnonimini qadimgi qabila ach nomi bilan bog'laydi.

P

PAHLAVONLAR – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. *Pahlavon* va *-lar* ko'plik qo'shimchasini qo'shish orqali hosil bo'lgan. *Pahlavon* so'zi "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagi ma'noda qayd etilad: "*Barvasta va zabardast, jismoniy baquvvat, bahodir; botir, qahramon*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 245-bet).

PALANDARA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Forscha **palang** – *yo'lbars, qoplon; dara*, **Palangdara** – *qoplonlar darasi* ma'nosini anglatadi.

PANGAT – Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanidagi qishloq. T.Nafasov bu so'zni sug'd tiliga mansubligini ko'rsatib, u ikki morfemadan, ya'ni *pan+gat* dan tuzilganligini qayd qiladi. Birinchi qismi *pan-par-bar* – *yuqori, baland*. So'nggi qismi aslida **kat** (*qo'rg'on, hovli, qal'a, ovul, qishloq*) bo'lgan, **par** so'zi bilan birikib nom yasalgach, so'nggi davrlarda fonetik o'zgarishga uchragan: *parkat* – *pargat* – *pangat*. **Pangat (-parkat)** – *yuqori qo'rg'on (qishloq)* (Nafasov, 1988: 153).

Qashqadaryo viloyati Oltinsoy tumanida ham Pangat nomli qishloq bor.

PARAK – Chirchiq daryosi nomlaridan biri. Ilk bor "Hudud ul-olam", (9b, 24b, **Rud-i Parak**) hamda arab geograflari – Istaxriyda (БАГ, I, C. 109); Muqaddasiyda (БАГ, III, C. 52, 423, 428, 454) **Nahr-i Parak** sifatida tilga olinadi.

Arab geograflari daryoni **Nahri Turk** – *Turk daryosi* deb nomlashadi (БАГ, I, C. 344, 345; БАГ, III, C. 383, 404, 405). **Parak** (yoki **Farak**) shakli bilan bir qatorda, **Turk** shakli ham amalda qo'llanilgan, keyingi o'rta asrlar fors manbashunoslarining fikricha, xususan, Sharofiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"sida, Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" asarida, hatto, **Nahr-i Turkiston** varianti ham mashhur bo'lgan (Истахри-БАГ. I. C. 344).

Chirchiq daryosi Firdavsiyning "Shohnoma"sida ham "Turk" shaklida qayd qilingan. Istaxriy *Nahri Turkiston* deb aniq yozgan. Keyingi manbalarda (XV–XVI asrlar) ham daryoning *Obi Turk* (Sharafiddin Ali Yazdiy, "Zafarnoma", Toshkent, 1972) va *Obi Farak* (Hofiz Tanish Buxoriy, "Abdullanoma" – Toshkent, 1969., I jild) variantlari uchraydi.

Demak, mazkur daryo XVI asrdan *Chirchiq* deb atala boshlagan bo'lsa ham, qadimda va so'nggi davrgacha *Parak* va *Turk* deb ham yuritilgan. Keles daryosining bir irmog'i *Oq Parak*, Nishboshsoyning (Chirchiq havzasi) bir irmog'i *Parak* deb ataladi. Demak, *parak* (to'g'risi – *par*) qadimiy geografik

termin bo'lsa kerak (*Parkent* toponimini eslang). Ba'zilar *par* so'zi "*yuqori*", "*yuksak*" degan ma'noni bildiradi deyishadi, *par* qadimgi eroniy tilda *var* – "*qal'a*" so'zining talaffuz shakli bo'lishi ham mumkin.

PARKENT – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tarixiy manbalarda hozirgi *Parkent* nomi *Parkat* shaklida qayd qilingan. Nomning birinchi tarkibiy qismi bo'lgan *par* so'zining ilk shakli *parak* bo'lgan. Taniqli nomshunos olim Zarif Do'simovning yozishicha, ayrim o'zbek shevalarida *parak* so'zi – "*to'siq, devor*" ma'nosini anglatadi. Masalan, *Kamparak* (to'g'ri-ro'g'i, *kanti parak* – shahar devori) toponimi shu asosda yaratilgan. Qadimda Buxoro vohasidagi shahar va qishloqlarni o'rab olgan devor *parak* deyilgan.

Kent (*kat, kad, kand*) (sug'dcha "uy, hovli") – ilk va o'rta asrlarda Turonzaminda joy nomlari hosil qilishda faol qatnashgan topoformant. Sug'd yozuvi va arab geograflari asarlarida *kat, kas, kand, kend* shaklida uchraydi va dastlab "bir yoki bir necha oila yashaydigan, atrofi devor bilan o'ralgan hovli"ni anglatgan. Dastlab *kat* so'zining o'zi joy nomiga aylangan bo'lsa, keyinchalik *kat* so'zi qo'shimcha ma'no (*qishloq, shahar*) kasb etib, joy nomlarining tarkibiy qismiga aylangan. Mahalliy hamda arab tarixchi va geograflarining asarlarida, jumladan Ibn Havqalning "Masolik ul-mamolik" asarida esa 40 dan ortiq *kat* birikmasiga ega joy nomlari keltirilgan.

Kat so'zining turli shakllari hozir ham qishloq va shaharlar nomi tarkibida saqlanib qolgan. Arab geografi Istaxriy Ohangaron vodiysidagi o'n to'rtta shahar va qishloqlar nomini tilga oladi, shulardan yettitasining tarkibida *kat* (*kent*) so'zi mavjud. *Parkent* (*Parkat*) – "*devor bilan o'ralgan shahar*" ma'nosini anglatadi.

PARMITAN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. Vaqf hujjatlari-da **Farmiton** (**Farmitang**) qishloq sifatida qayd etiladi, ikkinchi komponent *mitan* esa "*qal'a*" (В.Л. Вяткин. СКСО – Справочная книжка Самаркандской области, вып. VII, 1902. С. 25) yoki "*qishloq*" ma'nosini ifodalaydi (Народы Средней Азии и Казахстана, I, -М., 1962. С. 138). *Par* komponenti eron tilida "*yuqori*", "*yuqorigi*" ma'nolarini bildiradi; Demak, **Parmitan** – **Yuqori Mitan** (*qarang: Mitan*).

PAROM//PAROMOVUL – qishloq. Sirdaryo viloyati Guliston tumani. Sirdaryo qirg'og'ida. Nom paromdan o'tishini eslatadi.

PAROMOVUL – Sirdaryo viloyati Guliston tumanidagi qishloq nomi. Bu qishloq daryo bo'yida joylashgan bo'lib, daryodan kechib o'tish uchun parom shu qishloqqa nom tariqasida qo'yilgan. Qishloq shuning uchun ham *Parom-ovul* deb yuritilgan.

PARPI OTA – qabriston. Toshkent viloyati Ohangaron tumani, Jizzax viloyati Jizzax, Zomin tumanlari. **Parpi ota** – *Parpining otasi, muqaddas, ko'pchilik kasalliklarni davolovchi "yordamchi"*.

PARCHAQORA – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg‘om tumani. *Parcha* etnonimlar tarkibida urug‘ va qabilalarning qoldiqlarini (zarralarini) ifodalaydi, qabilaviy birlashish yoki yirik o‘tmish qabilalari nomi ostida birlashtiradi. U kichkina qismni yoki urug‘-qabila ittifoqlari yoki katta o‘tmish qabilalarining qoldiqlarini ifodalashi mumkin (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа).

PARCHAQORACHANDIR – Pastdarg‘om tumanidagi qishloq. *Parcha* va *qorachandir* – *chandir* urug‘i tarmoqlaridir (**qorachandir** – “*qorako‘lli chandir*” degan ma‘nodadir) (Ataniyozov, 1980).

PARCHACHANDIR – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg‘om tumani. *Parchachandir* – *chandir* urug‘ining qoldiqlari (qarang: **Chondir**).

PARCHAYUZ – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani, Toshkent viloyati, Bekobod tumani. *Parcha* (forscha erkalash-kichraytish affiksi “*pora*”) – *parcha*, *qoldiq*, *nimaningdir kichkina qismi* (Л.Будагов. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, ч. I. С. 308).

Parcha termini o‘zbek qabilalarining qator nomlarida uchraydi: *parcha-burqut*, *parchaqaramang‘it*, *parchamitan*, *loqayparcha*, *parchaqipchoq* va boshqalar. *Parcha* termini urug‘ va qabilalarning turli qoldiqlari yoki qabilaviy birlashishlarini ifodalaydi.

Shuningdek, u kichkina qismni yoki urug‘-qabila ittifoqlari yoki katta o‘tmish qabilalarining qoldiqlarini ifodalashi mumkin. Agarda shunday bo‘lsa, *parchaqipchoq* qipchoq bo‘lmagan urug‘ va qabilalar hamda qator qipchoq qismlarini birlashtiradi. Bu xususida *parchaqipchoq* birlashmasiga kiradigan urug‘ nomlari va ularning tarkibi guvohlik beradi (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. – Т., 1974).

PASSURXI – qishloq. Surxondaryo viloyatining Boysun tumani. To‘g‘rirog‘i, **Past Surxi**; *surx(i)* – etnonim sanaladi.

PASTDARG‘OM – Samarqand viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman nomining kelib chiqishini mahalliy tilshunos, toponimistlar daryo (darg‘om) ning quyisi (quyisidagi yer, hudud) deb izohlaydilar. Haqiqatan ham Zarafshon daryosining pastki qismida joylashgan Darg‘om kanali tuman hududidan oqib o‘tadi. Darg‘om – Zarafshon daryosidan chiqadigan qadimiy kanal, ariq. Kanal uzunligi 100 kilometr ga yaqin. Qadimiy kanal haqida Bobur ensiklopediyasida shunday ma‘lumotlar berilgan: “Darg‘om – Samarqand shahrining janub tomonidan oqib o‘tuvchi katta ariq (kanal). Ko‘hak (Zarafshon) daryosidan boshlanadi va Samarqand atrofidagi Shovdor va Anhor tumanlarini hamda shaharning o‘zini suv bilan ta‘minlaydi. Qadimiy ariq ekanligi manbalarda qayd etilgan. Bobur Samarqand shahri va viloyatini tavsiflar ekan, Darg‘amni ham tilga olib o‘tgan. Jumladan, Bobur Samarqandga yurishlarining birida (1500-y.) Darg‘am yoqasiga tushgan”.

Kanal Zarafshon daryosidagi to'g'ondan boshlanib, Ulus cho'lida tugaydi. Tarixiy manbalar ariqning eramizdan avvalgi V–IV asrlarda qaziligidan xabar beradi. Klavdiy Ptolemey tuzgan kartada (II asr) bu ariq nomi Dargomoniy shaklida tilga olinadi. Toponimning ikkinchi tarkibiy qismidagi *darg'om* so'zini mutaxassislar quyidagicha izohlaydilar: *darg'* – “uzun”, *ob* – “suv”. Binobarin, nomning ilk shakli *Darg'ob* – “uzun yoki katta suv” demakdir.

PASTGUZAR – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. *Past, guzar* – daha, shahar va mahallalarda jonlangan gavjum joylar.

PASTKI ARCHA – Farg'ona viloyati Farg'ona tumanidagi qishloq. Toponimikada relyefga nisbatan qo'yiladigan joy nomi. Biror obyektning ikkinchisiga nisbatan quyida, etakda joylashganligini anglatadi. Viloyatdagi Pastki Beshkapa, Past Ko'prik, Pastki Mahalla, Pastki To'lash, Pastki Yakkatut kabi nomlar shu asnoda vujudga kelgan.

PASTKIARIQ – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi ariq. Pastki quduq, Pastki mo'g'ol (Bulung'ur), Pastkiguzarariq (Urgut tumani) kabi nomlar obyektlarning joylashgan geografik o'rnini bildiradi.

PASTHAZORA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. **Past Hazora**, qarang: *Xazara*.

PATAS – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani. Jilontamg'ali (Ilontamg'ali) guruhi urug'laridan biri *patas* deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 97. X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. 80-bet).

PATTA – qishloq. Buxoro viloyati Shofirkon tumani. **Patta** – *o'tinxona, o'tin vazifasini o'taydigan buta, kesar* – *kesmoq* fe'lidan olingan ravish – *o'tin yormoq, tayyorlamoq (o'tin)*.

PATTAKESAR – qishloq. Surxondaryo viloyati Termiz tumani. M.Y.Massonning fikrlariga ko'ra, bu yerda Amudaryodan o'tayotgan sayyohlarning narsalari tekshirilib, hujjatlar rasmiylashtirilardi – *patta; kesar, aniqrog'i, hisar* – “shahar”.

Boshqa variant bo'yicha **Pattakesar** – *patta butalari (to'qay teragi) kesiladigan joy*. “Maxobxorot”da saklar, toxarlar va kannlarning sovg'alari qatorida patta daraxtidan olingan matolar ham esga olinardi (M.E. Массон. Городища Старого Термеза и их изучение. Труды АН УзССР, серия I, история, археология, выпуск 2. Термезская археологическая комплексная экспедиция 1936. – Т., 1941. С. 104).

PAXTAGUL – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. **Paxta** – “*o'simlik*” va **gul** – “*yopiq urug'li o'simliklarning urchish uchun xizmat qiladigan gulband qismi*” so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan nom.

PAXTAZOR – Qashqadaryo viloyati Nishon tumanidagi qishloq. **Paxtazor** – *paxta maydoni (dalasi)*.

PAXTAKOR – Xorazm viloyati Gurlan, Xonqa va Qo‘shko‘pir tumanlaridagi mahalla nomlaridan biri. Ushbu termin “*paxta yetishtiruvchi, paxta teruvchi*” ma’nosini ifodalab, mazkur hudud faqatgina paxta yetishtirishga mo‘ljallanganligini bildiradi. Bunday nom respublikamizning ko‘plab hududlarida uchrashi va ko‘p sonli aholi punktlari nomi ekanligini ta’kidlash lozim.

PAXTAQAYNAR – Namangan viloyati Pop tumanidagi qishloq. *Paxta, qaynar* – *qaynamoq* fe’li asosidagi kelasi zamon sifatdoshi; **Paxtaqaynar** – *ko‘p paxta yetishtiriladigan joy*.

PAXTAOBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2014-yilga qadar *Qirg‘izon* deb atalgan. Toponimning asosini tashkil qiluvchi *qirg‘iz* so‘zi xalq nomi, etnonim. Toponim tarkibidagi *-on* ko‘plik affiksi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri **Qirg‘izon** – “*qirg‘izlar*” demakdir. Xalq etimologiyasiga ko‘ra, shu yerlik bir boy savdogar faqat *qirg‘izlardan* kelin qilgan va uni mahalliy aholi “*qirg‘izxon*” deb atagan. Qishloq nomiga mazkur epitet sabab bo‘lgan emish.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Paxtaobod* deb o‘zgartirilgan. Nom *paxta* va *obod* so‘zlaridan iborat. Apellativning birinchi qismi *paxta* – g‘o‘za o‘simligining nomi. G‘o‘za o‘simligining momig‘i ham *paxta* deb ataladi. Oykonimning ikkinchi komponenti *obod* so‘zi esa – ba’zi otlarga yoki ayrim sifat-larga qo‘shilib joy nomini yasaydigan, “*obodonlashtirilgan*”, “*o‘zlashtirilgan*”, “*gullab yashnagan*” ma’nosidagi so‘z.

Paxtaobod ko‘p sonli aholi punktlari, hatto kanallar nomi bo‘lib, u “*paxta ekib o‘zlashtirilgan joy*” ma’nosidadir yoki paxtaga asoslangan va paxta tufayli obod qilingan aholi punkti.

PAXTACHI – Samarqand viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman 1935-yili dastlab Paxtakor, keyinchalik, 1973-yili Paxtachi nomi bilan qayta tashkil etilgan. Tumanni nomlashda ham shu hududda yashaydigan aholining asosiy xo‘jalik faoliyati bo‘lgan paxtachilik muhim belgi vazifasini bajargan.

Paxta – g‘o‘za o‘simligining tola va chigitdan iborat asosiy mahsuloti. U to‘qimachilik, yog‘- moy, gidroliz, kimyo sanoati va xalq xo‘jaligining boshqa tarmoqlari uchun xomashyo bo‘lib xizmat qiladi. Nomning tarkibiy qismi bo‘lgan “*-chi*” biror maqsadda qilinadigan faoliyat, harakat, ishni anglatadigan toponimik qo‘shimcha. G‘o‘za ekish, paxta yetishtirish bilan shug‘ullanuvchi dehqon – paxtachi deyiladi.

PAXTACHILIK – Surxondaryo viloyati Denov tumanidagi qishloq. *Paxtachilik* – paxta yetishtirish bilan shug‘ullanish.

PAYNOB – qishloq. Andijon viloyatining Paxtaobod tumani. Forscha *poyonob* – *daryoning quyi oqimi, pastlik* ma’nosini anglatadi.

PAYSHANBA – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi shaharcha. V.L.Vyatkinning ma'lumotiga ko'ra, yirik bozorga ega bo'lgan Payshanba qishlog'iga so'nggi ashtarxoniylar davrida Qambarbiy tomonidan asos solingan. Bu paytda qishloq devor bilan o'rab olingan va madrasa qurilgan. Dastlab qishloq uning asoschisi nomi bilan "*qal'ayi Qambarbiy*" deb atalgan (Vyatkin, 1902).

PASHI – Sirdaryo viloyati Xovos tumanidagi qishloq nomi bo'lib, Toshkentning Oq ko'rpali degan qishlog'idan besh kishi chorvachilik qilish uchun ko'chib kelgan va shu bilan tojik tilida "*Panji*" deb atalgan. Keyinchalik talaffuzda o'zgarib, "*Pashi*" deb atalgan.

PASHSHAXONA – Surxondaryo viloyati Boysun tumani. *Pashshaxona* – pashsha va chivinlardan himoyalovchi vosita, ammo bu yerda "*pashshalarga to'la joy*" ma'nosidadir.

PACHKAMAR – Qashqadaryo viloyatidagi suv ombori va G'uzor tumanidagi qishloq. Ilgari kamar nomi bo'lgan. **Kamar** – *tog' yonbag'ridagi adirliliklarda, soy va qirliklar orasida tevaragi balandlik bilan o'ralgan, o'rta qismi pastqam, bir tomoni soyga yoki tekis joyga tutashgan berk joy*. **Pach** – *panj (besh)* so'zining o'zgargan shakli. **Pachkamar** – *yonma-yon joylashgan bir necha kamarlar bo'lgan joy*. Ana shunday joy quyisidagi qishloq nomiga aytilgan. Suv ombori nomi esa qishloq nomi bilan atalgan.

PESXONA – Buxoro shahrining oldingi mahallasi. **Pes** – *soxta moxovlik*, **pexsona** – *moxovlar yashaydigan joy*. 1930-yili mahalla *Ozodon* deb qayta nomlangan (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 253–254).

Markaziy Osiyoda oktabr to'ntarilishiga qadar, shu jumladan, O'zbekistonda bir necha aholi punktlari **Pesxona**, **Peslar**, **Pesqishloq**, **Moxovxona**, **Moxovqishloq**, **Moxovlar** deb nomlangan, biroq ularning barchasi (moxov) moxovlar koloniyasi deb hisoblangan.

PESHKU – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Mahalliy aholi *peshku* so'zini ikki xil talqin qiladi. Birinchisi, tuman nomi fors-tojik tilidagi *peshiko'y* – "katta yo'l ustidagi joy" ma'nosini bildiradi va shu nomdagi qishloqqa nisbatan ishlatilgan. Nom dastlab aholi punktining geografik o'rniga nisbatan ishlatilgan va keyinchalik tuman ham shu nom bilan atalgan.

Ikkinchi talqin bo'yicha, nom tojik tilidagi *pesh* – "old" va *ko'h* – "tog'" so'zlaridan iborat. Nom qo'llanish jarayonida ixchamlashgan va talaffuzda qulay bo'lgan peshku shakliga aylangan. Ikkinchi talqin ishonchliroq ko'rindi va u tuman hududining geografik joylashuviga ham mos keladi.

PESHQO'RG'ON – Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumanidagi qishloq. **Peshqo'rg'on** – *qal'a atrofida (qo'rg'on – qal'a, istehkom)*.

PILQAL'A – Beruniy yaqinidagi (Qoraqalpog'iston Respublikasi) shaharcha (xarobalar). *Fil (Fir)* – mustahkamlangan qism, qadimgi Kat shahri

markazining qal'asi (Istaxriy – БАГ, I, С. 301). *Pilqal'a – Filqal'a*, shahar, *Fir qal'asi*.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy shahri yaqinidagi shahar xarobasi. Pilqal'a qadimgi Xorazm poytaxti Kat shahrining ichki qal'asi – Fir (Fil)ning vayronasidir.

PIRMASTOBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Sho'robod* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Pirmastobod* deb o'zgartirilgan.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, toponim tojikcha *priman*, *ast* so'zlaridan olingan bo'lib, *“bizning ham tarbiyachimiz bor”* degan ma'noni anglatadi.

Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, bu talqin noto'g'ri. Uning yozishi-cha, toponim aslida *Pirmastiobod* bo'lgan bo'lsa kerak. Toponim *pir*, *masti* va *obod* so'zlaridan iborat. Nomning birinchi komponenti – *pir* so'zi *“keksa”*, *“qari”*, *“diniy mazhab boshlig'i”*, *“biror kasbning homiysi”* degan ma'nolarni anglatadi. Toponimning ikkinchi komponenti – *masti* so'zi *“yumshoq charmli poyabzal”* ma'nosidagi *mahsi* so'zining xalq nutqidagi talaffuz shakli. Uning uchinchi komponenti – *obod* so'zi esa *“o'zlashtirilgan”*, *“obodonlashtirilgan”* ma'nosidagi so'z.

Pirmastobod – *“keksa mahsido'z obod qilgan joy”*.

PISKENT – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Piskent shahri tarixiy manbalarda Biskat nomi bilan tilga olingan va u Toshkent vohasining eng qadimiy shaharlaridan biridir. Taniqli olim H.Hasanov Biskat fors-tojik tilidagi *bist* – *“yigirma”* va *kat* – *“qishloq”*, ya'ni *“yigirma qishloq”* so'zlaridan olingan bo'lsa kerak, deb yozgan. E'tiborli tomoni shuki, tojik tilidagi og'zaki nutqda *bist* so'zining *“t”* harfi tushib qolib, *bis* shaklida talaffuz qilinadi.

X asr arab geograflari Istaxriy, Ibn Havqal asarlarida Biskat Iloq viloyati tarkibiga kiritilgan. Shahar Shosh (Toshkent)dan Farg'onaga o'tgan karvon yo'lining ustida qulay joylashganligi tufayli IX–X asrlarda savdo-sotiq yaxshi rivojlangan. XII asr boshida mo'g'ul bosqinchilari shaharni vayron qilganlar. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, XIII asr o'rtalarida shaharning g'arbiy chekkasi yana qayta tiklangan.

V.V.Bartold va M.Y.Masson shaharni Ohangaron daryosining chap sohilidagi (hozirgi Piskent shahri chekkasidagi) yodgorlik qoldiqlari bilan aynan bir, deb ko'rsatadilar. Ularning ma'lumotlariga ko'ra, shaharning dastlabki joyi hozirgi Pushti Mahmud tepaligi bo'lib, u VI–VII asrlarda shahar qiyofasini kasb etgan.

Arab geografi Istaxriy o'z kitobida Ohangaron vodiysidagi 14 ta shahar va qishloqlar nomini qayd qilgan bo'lsa, shulardan 7 tasi kat qo'shimchali nomlardir. Shuni ta'kidlash joizki, kat unsuri asli sug'dcha bo'lib, dastlab

kas shaklida talaffuz qilingan, keyinchalik “s” harfi o’rniga “t”, ba’zan “d” harfi qo’llanilgan.

PISKOM – daryo. Chirchiqning asosiy o’ng irmog’i (Toshkent viloyati). Piskom nomli qishloq bor. Mazkur qishloq **Biskam** shaklida arab geografi Ibn Havqal asarida tilga olinadi (БАГ, II, С. 388). Zarafshon vodiysida magistral ariqlar *kom* deb nomlanadi (В.В.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 165). Ushbu ariqlar, o’z navbatida, ikkinchi darajali ariqlarning boshlanishini qayd etishgan: *djuu* (irmoq), *kom* – “dara”. Mazkur komponentli gidronimlar oz emas (см. Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов. – М., 1984, С. 247). **Piskam** toponimining birinchi qismiga kelsak, xalq etimologiyasi shunday, bu komponent tojikcha **bis** (adabiy *bist*) – “*yigirma*” ma’nosini ifodalaydi.

PISTALI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob va Koson tumanlari. **Pista**, **Pistali** – “*pista daraxtlari ko’p o’sadigan joy*” ma’nosini anglatadi.

PISTALITOG’ – tog’ cho’qqisi. Navoiy viloyati Nurota tumani. **Pistalitog’** – *pistali tog’lar, ko’p pistali daraxtlar o’sadigan tog’lar*.

PISTAMOZOR – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani, dara, Jizzax viloyati Zomin tumani. **Pistamozor** – *mozor (muqaddas joy), pista o’sadigan qabrison*.

PIYOZPOYA – joy nomi. Andijon viloyati Xo’jaobod tumani. *Piyoz* va *poya* – nimalardir ekilgan maydon. *Piyozpoya* – tez-tez piyoz ekiladigan maydon, dala.

PIYOZCHILIK – Farg’ona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq. Toponimikada *-chilik* qo’shimchasi dehqonchilik, hunarmandchilik sohasida band bo’lgan kishilar guruhini anglatadi. Viloyatdagi Bog’dorchilik, Dalachilik, Kosibchilik, Ko’nachilik, Taroqchilik, So’kchilik, Qandolatchilik kabi nomlar shunday paydo bo’lgan.

PISHAG’OR – “Yayloq tumanidagi qishloqlardan biri” (“Бабур-наме”, 1958. С. 74). “Muhammad Husayn Mirza Xo’jakentdan chiqib, Pishag’orga jo’nashga rozi bo’ldi. Zominga kira turib, qattiq isitma bo’ldim va o’sha isitmaga qaramasdan, tog’ yo’li bilan Zomindan o’tdim (bu yerdan o’zbekcha matnlarda tog’ yo’li bilan) va Xo’ja Robatga keldim” (“Бабур-наме”. С. 75, узб. издание. С. 118).

Mazkur toponimning har ikkala varianti ham “Boburnoma” asarining ruscha tarjimasida noto’g’ri berilgan. O’zbekcha nashrida – **Pashog’ar**, aslida, to’g’rirog’i, **Pishag’ar**; Pishag’ar qishlog’i Jizzax viloyatining Zomin tumanida joylashgan va haqiqatan ham “*katta yo’ldan bir necha nariroqdan*” o’rin olgan bo’lib, Bobur “bir paytlari u yerda yashagan”.

Pishag’ar nomi etimologiyasining bir necha variantlari mavjud. Ayrimlar mazkur nomning *Beshog’ar* – “*bash ariq*” so’zidan olinganini ta’kidlashsa, boshqalari *Peshag’ordan* olinganini tasdiqlashadi, bu degani, “*g’or oldidagi joy*”dir.

Har ikkala variantning ham xalq etimologiyasida tushuntirilishini yetarli asoslangan emas, deb hisoblash zarur. Sug'd tilidan o'zlashgan "g'ar" nisbatan ishonchlidir; shu yerdan **Pargar** (apargar) – "*tog'liklar, tog'li mamlakatlar*" nomi kelib chiqqan. Shunday qilib, sug'dcha **Pishog'ar** – "*tog' oldi*" ma'nosini ifodalaydi va haqiqatan ham mazkur qishloq Malg'uzor cho'qqisidagi tog' oldi hududlarida joylashgan (Н.Г. Маллицкий. Ягнобцы. ИТОРГО, XVII, вып. I. – Ташкент, 1930. С. 178; О.И. Смирнова. Вопросы исторической топографии и топонимики верхнего Зеравшана; Труды СТАЭ, т. I, 1946–1947 ("Материалы и исследования по археологии" СССР, МИА, №15), 1950. С. 56–66; "Страны и народы Востока". Вып. II, ИВЛ. –М, 1961. С. 224, 225; Н.Негматов. Усрушана в древности и раннем средневековье. – Сталинабад, 1957. С. 65).

Farg'ona viloyati Buvayda tumanidagi mahalla ham shunday nomlanadi. Toponim tarkibidagi *gar (g'ar)* elementi tojik tilidagi *tog'* so'zi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday talqinda ushbu nom *tog' oldidagi qishloq* ma'nosini bildirishi mumkin.

PISHENKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Taxtako'pir" OFY hududida joylashgan quruq ko'l nomi. Ko'lning nomlanishida ko'l bo'yida qalin qamish (mahalliy qoraqalpoq tilida pishen) o'simligi o'sganligidan Pishenko'l deb atalgan.

PICHOQCHI – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo va Pastdarg'om tumanlari. Zarafshon qipchoqlari urug'laridan biri (oq qipchoqlar) *pichoqchi* deb atalgan.

Shunday nomli toponim Xorazm viloyatining Hazorasp tumanida ham mavjud bo'lib, u tarixiy nom hisoblanadi va ushbu hududda pichoq tuzadigan hunarmandlar ko'p bo'lganligi uchun qishloq shunday nomlangan.

POLVONKO'L – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani, Namangan viloyati Norin tumani. *Polvon* – botir, kuchli, *ko'l*, **Polvonko'l** – *katta ko'l* (eks-kavator va boshqa katta mexanizmlar xalq tilida *polvon* deb yuritiladi). Ehtimol, qishloq katta ko'ldan paydo bo'lgandir.

POLVONTOSH – Andijon viloyati Marhamat tumani va Farg'ona viloyati Furqat tumanidagi mahallalar nomi. Ba'zi joylarda kichik bo'lsa ham og'ir, polvonlarga ko'tara oladigan palaxsa toshni polvontosh deyishadi. **Polvontosh** – *loy toshi, tosh, botirlarning kuchini o'lchashga xizmat qilgan*.

POLOSON – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. Filologiya fanlari doktori S.D.Nominxanovning fikricha, aholi punkti nomining kelib chiqishi mo'g'ulcha **balgas (un)** – "*shahar*" so'zi bilan bog'liq (Ц.Д.Номинханов. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР. Записки. Калмыцкого НИИ языка, литературы и истории, вып. 2. Элиста, 1962).

Professor Z.Do'simov Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomi shunday atalishini qayd etadi. Farg'ona vodiysida g'alvirning bir turi poloson deyiladi. Toponim forscha **Palas** ("darvesh") so'zi bilan aloqador degan fikrga qo'shilsak, **Palason** – "darveshlar" demakdir (Do'simov, 1977).

POMUQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumani. Ayrim turkiy tillarda **pamuk** – *paxta* ma'nosini anglatadi.

Professor T.Nafasovning fikrlariga ko'ra, **pomuk pomarg'** – "*pastki oy*" ("*yaylov*") so'zidan kelib chiqqan (*Pomarg'*, *Pamurg'*, *Pomug'*, *Pomuq*, "Mehnat va turmush" jurnali, 1973).

PONIQUI – manbalarda *Ravot foniqi* shaklida ham uchraydi. Oqdaryo tumanidagi qishloqlardan biri. V.L.Vyatkin bu qishloqning avvalgi nomi Xil-xona bo'lgan, deb ko'rsatadi. "XIX asrning birinchi yarmida, – deydi olim, – Ofarinkent yonida O'zbekkent qishlog'i bo'lib, uning g'arbida Xilvattepa, sharqida Mavlum qishloqlari bo'lgan. Shimoldan esa Gavband arig'i oqib o'tgan" (Vyatkin, 1902).

PONOB – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Rabotipoyon* deb atalgan. 2006-yil 27-dekabrda *Ponob* deb o'zgartirilgan. Qishloq nomi aslida *Poyonob* bo'lsa kerak. Nom *poyon* va *ob* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *poyon* so'zi "*joy, masofa va yo'lning oxiri, etagi*" degan ma'noni bildiradi.

Sharq toponimiyasining bilimdoni E.M.Murzayevning ma'lumotlariga qaraganda, geografik appellativning ikkinchi komponenti – *ob* so'zi esa forscha-tojikcha bo'lib, "*suv*", "*daryo*", "*kichik daryo*" kabi ma'nolarni anglatadi. Bu fikrni bir qancha o'zbek toponimist olimlari ham ma'qullaydilar.

Demak, **Poyonob** – "*daryoning quyi qismi*", "*suvning etagi*" degan ma'noni anglatadi.

PONSAD – Andijon viloyati Marhamat tumani, Farg'ona viloyati Buvayda tumanidagi mahalla nomi. **Ponsad** – *xonliklar davridagi lavozim*, asli **ponsadboshi** deyiladi. Qo'qon xonligida *polk (dasta) qo'mondoni* – *ponsadboshi* deyilgan. Fors-tojik tilida ponsad yoki "panjsad" – "beshyuz" degan ma'noni bildirgan va u xonlar davrlaridagi mansabdor shaxslar deb atalgan.

POP – Namangan viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Pop dastlab shahar nomi bo'lgan va u keyinchalik tumanga ham berilgan. Pop shahrining nomi X asrda noma'lum muallif tomonidan yozilgan "Hudud ul-olam" (Olam chegaralari) kitobida Pob shaklida tilga olingan va Shimoliy Farg'ona savdo yo'lida joylashgan obod shaharlardan biri sifatida ta'riflangan. XI–X asr arab sayyohlari Istaxriy, Ibn Havqal, Muqaddasiy, Ibn Xurdodbeh asarlarida *bob* shaklida qayd qilingan. "Boburnoma"da "*Pop qo'rg'oni*" deyilgan.

Mutaxassislar shahar nomi arabcha *bob* – "darvoza" so'zidan olingan va nom shaharning geografik joylashuvini o'zida aks etgan deyishadi. Bob so'zi

asta-sekin Pop bo'lib ketgan. Arablar istilosigacha shahar qanday nomlanganligi ma'lum emas. Pop tumani hududida o'tkazilgan arxeologik qazishmalar shaharga milod boshlarida asos solinganidan dalolat beradi. S.Qorayevning yozishicha, Turkistonda islom dinining tarqalishiga katta hissa qo'shgan kishilar ismiga bob so'zi qo'shilgan.

M.Mirakmalovning yozishicha, *bob* – “darvoza, eshik, kirish joyi”, toponimiyada “bo'g'oz (bo'g'iz)” ma'nosida qo'llaniladi. Pop tumanining nomi ham shu ma'noda vujudga kelgan.

PORLOQ – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'z “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha izohlanadi: “Porlab nur sohib turadigan, nurdek ravshan” (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 297-bet).

POROMON – Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Poromon oykonimining kelib chiqishi haqida mahalliy xalq orasida bir necha rivoyatlar kuzatiladi: “Arablar bu yerlarga bostirib kelgan davrlarda avliyosifat Hazratishoh buva urushdan nolib, tarkidunyo qilib Allohdan makon so'raganida: “Osmondan parcha non tushgan joy sening manzilgohing bo'ladi”, – degan xabar keladi va qishloqdagi Tutmozor oldiga osmondan yarimta non tushib, Hazratishoh buvaga yemish bo'ladi hamda u kishi shu yerda yashab qoladi. Shunga nisbat berib, qishloq **Poromon** deb atalgan emish⁶³.

Bu xalqona talqinga ko'ra, *pora non* (*yarimta non*) otli birikmasi oykonimning etimoni bo'lib, keyinchalik hozirgi shaklga kelib qolgan: *pora non* > *Poranon* > *Poramon* > *Poromon*. Bu ancha sodda talqin.

Bizningcha, **Paromon** oykonimining tarkibi **par**, **mon** kabi ma'noli qismlardan iborat. **Par** tarixiy-etimologik jihatdan qadimiy eroniy tillarga mansub bo'lib, *yuqori*, *baland*, *balandlik* ma'nolarini anglatgan⁶⁴. **Par** formanti *par* // *bar* // *par* // *pan* // *pal* // *fan* singari fonetik variantlarda bir qator tarixiy toponimlar tarkibida kuzatiladi: *Bo'rob*, *Panjob*, *Parmetan*, *Farxurdiza*, *Par-gar*, *Palgut*, *Fangat*, *Barko'h* kabi. Namangan viloyati toponimiyasida shu birgina oykonim tarkibida uchraydi.

O.Begimov tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, uning fonetik qiyofasi rang-barang, semantik doirasi keng⁶⁵.

Shuningdek, toponimist Z.Do'simov bu formantning **var** so'ziga bog'liqligini ko'rsatgan⁶⁶.

⁶³ *Qarang*. Qirg'izov Y., Akramov T. Bir o'lkaki... (Yangiqo'rg'on tumani tarixidan lavhalar). – Namangan, 1996. – B. 19.

⁶⁴ Nafasov T. Qashqadaryo qishloq nomasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – B. 210.

⁶⁵ Begimov O. Janubiy O'zbekiston toponimlarining o'zlashgan qatlami: Filologiya fan. nomzodlik disser. avtoref. – Toshkent, 1999. – B. 14.

⁶⁶ Do'simov Z. Xorazm toponimlari. – Toshkent: Fan, 1985. – B. – 17–18.

A. Muhammadjonov Farg'ona oykonimiga doir maqolasida "**Far**" yoki "**par**" – *tushmoq, enmoq, inmak, pastlamoq* tushunchalarini anglatishini qayd etadi⁶⁷. Bizningcha, **Paromon** oykonimi tarkibidagi **par** aynan shu tushunchalarni anglatadi. Oykonim tarkibidagi **-mon** formanti ham qadimgi eroniy til-larga mansub.

O. Begimov fikricha, **-mon** etimologik jihatdan sug'dcha *mayn – meyn – mein – me:n – (qishloq)* so'ziga daxldor⁶⁸.

T.Nafasov ham **-mon** formantining ma'nosini, bir o'rinda *qo'rg'on*, boshqa bir o'rinda *qishloq* deb izohlaydi⁶⁹.

Z.Do'simov Girdman toponimi tahlilida *-man // mon* Eron toponimiyasida uchraydigan *miyon – qishloq, markaz, o'rta* elementlari bilan aloqador bo'lishi mumkin, degan fikr ham bildiradi.

Kuzatishlarimizga ko'ra, **-mon** formanti *-man // -min* kabi fonetik variantlarda toponimlar tarkibida kuzatiladi: *Polmon, Shiramon, Zomin, Girdman, Gurdman, Xazarmon, Govushman* kabi.

Demak, **Paromon** oykonimi *par, mon* unsurlaridan tarkib topgan bo'lib, *quyida joylashgan qo'rg'on, qishloq* degan toponimik ma'noga ega. Qishloq nomlanish motiviga ko'ra geomorfologik oykonimlar guruhiga mansub, ya'ni joylashuv o'rnining relyef xususiyatlari asosida nomlangan.

Fikrimizni qishloqning O'ng'or tog'lari etagida, janubida joylashganligi ham tasdiqlaydi. Oykonim manbalarda, mahalliy aholi nutqida *Paramon, Paromon, Poromon* kabi fonetik variantlarda qo'llanadi. Nima uchundir **Paromon** oykonimi „O'zbekiston milliy ensiklopediyasi“ga kiritilmagan.

PORXANO'ZEK – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Qoraoy" OFY hududida joylashgan tabiiy o'zan. Mahalliy xalqning aytishicha, bu o'zan to'liqinli bo'lib, qattiq, quturib oqqanligi sabab shunday nom olgan. Mahalliy xalq tilida **porxan** so'zi *quturib, o'ynab kasallarni davolaydigan tabiblarga* aytiladi.

POVULG'ON – qishloq. Farg'ona viloyati Oltiariq tumani. **Paulgan** mo'g'ulcha "*To'xtab turish joyi*", "*dovon*" ma'nolarini ifodalaydi (Ц.Д.Номинханов. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР. Записки. Калмыцкого НИИ языка, литературы и истории, вып. 2, Элиста, 1962).

POYARIQ – Samarqand viloyati tarkibidagi tuman va shahar nomi. Tuman hududi Nurota tog' tizmalarining janubida joylashgan. Poyariq shahri 1991-yilgacha Narimonovka posyolkasi deb yuritilgan. Poyariq o'rnida

⁶⁷ Muhammadjonov A. Farg'ona nomining ma'nosiga doir // O'zbek tili va adabiyoti, 2007. – № 6. – B.10.

⁶⁸ Begimov O. O'sha asar, 11-b.

⁶⁹ Nafasov T. Qashqadaryo qishloq nomasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. –B. 22, 210.

1880-yillarda Rossiyadan ko'chib kelib o'rnashib olganlarning qishlog'i bo'lgan va dastlab Fyodorovka, Katalas deb atalgan. Poyariq nomi tuman hududidan o'tgan Poy arig'i (kanali) nomidan olingan. Poyariq nomi Narpay toponimining turkiy variantidir. Kanal Zarafshon daryosidan boshlanadigan ko'hna suv inshooti hisoblanadi.

POYON – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. **Poyon** – *past, pastki qism, pastki, pastda joylashgan*.

POYONIGUMBAZ – qishloq. Samarqand viloyati Paxtachi tumani. Forscha **poyoni** – *pastki, pastda joylashgan, gumbaz, ehtimol, sardobadir*.

POYGABOSHI – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. **Poyga** – *yugurish, musobaqa*, **Poygaboshi** – *yugurish boshlanadigan joy*.

POYTUG' – Andijon viloyati (temiryo'l stansiyasi – "Bashtok") Izboskan tumani markazi. Mustaqillik davrigacha ko'plab tarixiy manbalar oshkor qilinmasdan, turli voqealar, jumladan, ushbu nomning asl ma'nosi ham afsona-rivoyatlar bilan izohlab kelindi. O'shanday og'zaki rivoyatlarda aytilishicha, Hazrati Ali (r.a.) bu yerga kelib, dushmanga qarshi jang qilgan va o'z g'alaba bayrog'ini tikkan va "Poytug'" nomi shundan emish.

Geografiya fanlari doktori, professor H.Hasanov **Poytug'** toponimining ma'nosini "*To'g'onda*", "*To'g'onning yonida*" deb hisoblaydi (H.Hasanov. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T., 1965, 50-bet).

A.A. Semyonovning fikrlariga ko'ra, *poytug'* – "*bayroq o'rnatilgan joy*". Afsonalarga ko'ra, Hazrati Alining to'rtinchi xalifi o'zining g'alabasidan keyin bu yerga bayroq o'rnatgan va shu yerdan bu nom kelib chiqqan.

S.D. Nominxanovning so'zlariga ko'ra esa *tug'* so'zi mo'g'ul tilidan o'zlashgan. Mazkur qishloq *Poytiq*, *Poytoq*, *Boytoq* sifatida yoziladi va talaffuz qilindi va uning etimologiyasi murakkabligicha qolmoqda.

Qo'shish mumkinki, Buxoro xonligida dahboshi idorasi *poytug'* (paytog', poytoq) deb nomlangan (A.A.Семенов. Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени. "Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии". Вып. II. – Сталинабад, 1954. С. 48).

POZAGARI – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. Forscha **poza** – *omochning quyma tumeri*; **pozagar (pozarez)** – *temir quymalarini quyadigan usta*.

POCHVON – Urgut tumanidagi qishloq. **Poch** – *panj* (f-t) so'zining o'zgarган shakli. Toponimning ikkinchi qismi *juvon/-on* so'zining qisqargan shakli bo'lib, xalq rivoyatida yosh yigit ma'nosidagi so'z deyiladi. Qishloqqa beshta aka-uka asos solganlari uchun shunday nomlangan. O'zbeklarda beshbola, do'rman, yetti qashqa, oltibek urug'lari bor. Bu holat **Pochvon** – *besht yigit* nomining ham bo'lishi mumkinligini tasdiqlaydi.

PRIMKENT – Oqdaryo tumanidagi qadimiy qishloqlardan biri. Tarixiy manbalarda Afarun Samarqand afshini (hokimi) Gurak (711–738)ning ukasi sifatida tilga olinadi. Mazkur shaharga Afarinkas yoki Farankas (Ishtixon okrugi, hozirgi Frinket, Prinket) asos solgan (An-Nadim, 1, 18). Boshqa manbalarda Farankas G’urak tomonidan qurilib, Afarunga hadya qilingan deyiladi (An-Nasafiy, Tarixi Samarqand).

Samarqand shahri 712-yili arablar tomonidan ishg’ol qilingach, Afarunkas G’urakning qarorgohiga aylangan. Ba’zi manbalarda shahar nomi forscha *ofarin* so’zi ta’sirida paydo bo’lgan, deyishadi.

Aparun ismi sug’d aslzodalari orasida keng tarqalgan. Bu nomni sug’dcha **aparun, afarun** – “*duo qilmoq, oq fotiha bermoq, rag’batlantirmoq*” so’zlari bilan qiyoslash to’g’ri emas (СДСГМ, Юридические, 1962).

V.L.Vyatkin Afarinkent yoki Farinkent haqida gapirar ekan, bu shaharcha Zarafshon vodiysidagi eng qadimiy aholi punktlaridan biri ekanligini qayd qiladi.

“Qandiya” kitobida aytilishicha, Samarqand ixshidi (podshosi) G’urak VIII asrda bunyod qilgan bu shaharcha uning ukasi Afarun nomi bilan atalgan. Demak, **Afarunkent** – *Afarun shahri* ma’nosida. Keyinchalik, davr o’tishi bilan bu nom hozirgi **Primkent** shaklini olgan.

PUDINA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. *Pudina* (dialektal shakli) – *myata* (adabiycha *yalpiz*)dir.

PULIMUG’OB – Samarqand-Toyloq yo’lidagi joy nomlaridan biri. Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida bu toponim “Pulimag’ok” shaklida yozilgan.

Shuningdek, Bobur asarida shaharning shimoli-g’arbidagi Ko’li Mag’ok haqida ham muhtasir fikr yuritadi. Bundan tashqari, Buxoro shahridagi Mag’oki Attori masjidi nomining birinchi so’zi ham yuqoridagi geografik nomlarga shakldosh.

Lug’atlarda **mag’oq** – “*chuqur, past*” (“Farhangi zaboni tojik”, 1969: 668) ma’nosini anglatadi.

Demak, bu nom xalq etimologiyasida rivoyat qilinganidek, “*Mug’ suvi ko’prigi*” emas, “*chuqur ko’prik*” deb izohlanishi to’g’ridir. Dastlab Ibn Havqal asarida tilga olingan bu ko’prik nomi *Qantar* (arabcha “*ko’prik*”) va *jurd* (“*chuqur*”) so’zlaridan yasalgan (Qorayev, 2005). 1926-yilgi aholi ro’y-xatida Xo’jand tumanidagi Pulichuqur toponimi qayd etilgan (Материалы Всесоюзной, 1927).

Shuningdek, Samarqand viloyatining Samarqand tumanida shunday nomli toponim mavjud bo’lib, unga shunday izoh berilgan: *pul* – ko’prik, *mug’* – otashparastlik, *ob* – suv. **Pulimug’ob** – otashparastlar daryosining ko’prigi.

PULIHOKIM//PULHOKIM – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. To‘g‘rirog‘i, **Pulihokim** emas (hokim), **Pulixokin** – yer ko‘prigi (**pul** – ko‘prik, **xok** – yer, tuproq).

PULMAG‘OB – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Pul* – ko‘prik, *mag‘* (mag‘ok) – jarlik, chuqurlik, *ob* – suv, **Pulmag‘ob** – jar bo‘ylab oqadigan daryo orqali o‘tadigan ko‘prik.

PUXTABOFON – Buxoro shahridagi daha. Forscha *puxtabof* – to‘quvchi, -on – ko‘plik ko‘rsatkichi. “Daha aholisining deyarli barchasi to‘quvchilardan tashkil topgan edi” (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 105).

PUCHUG‘OY – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. *Puchug‘oy* – Farg‘ona qipchoqlari urug‘idan biri (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 117).

PUSHTAYI ZOG‘ON – Buxoro shahridagi daha. *Pushta* – tepalik, *zog‘* – qar-g‘a: **Pushtayi zog‘on** – “qarg‘alar tepaligi” ma‘nosini anglatadi.

PUCHUG‘OY – Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanidagi mahalla nomi. Aslida urug‘ nomidan olingan. Farg‘ona vodiysida keng tarqalgan o‘zbek qipchoqlari orasida Puchug‘oy urug‘i vakillari Qo‘qon atrofida keng tarqalgan (Gubayeva, 1983).

PO‘LAT – qishloq. Xorazm viloyati Shovot tumani. Po‘lati – qishloq. Samarqand viloyati Pstdarg‘om tumani. *Pulat* – forscha **po‘lod** – “temir”. Ammo bu oykonimlar etnotoponimlar hisoblanadi.

Po‘lat etnonimi variantlari bilan (*polot*, *pulat*, *po‘lat*) turkiy xalq urug‘-qabilalari orasida qayd etilgan: *polot* – qirg‘iz qabilalari tarkibida bagish qabilasi, turkman qabilalari tarkibida esa gyoklen qabilasi, *polat bachcha* – o‘zbek qabilalari tarkibida barlas qabilasi (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории, 1976. С. 79).

Polatkel – turkman qabilalari tarkibida teke qabilasi, *pulatlar* – turkmanlar qabilalari tarkibida ata qabilasi, *polot* – qirg‘iz qabilalari tarkibida adigine qabilasi, *pulatkel* – turkman qabilalari tarkibida ersari qabilasi, *pulatli* – turkman qabilalari tarkibida ersari qabilasi, *po‘latchi* – o‘zbek urug‘-qabilalari nomlarida uchraydi (X. Doniyorov. O‘zbek xalqi shajara va shevalari, 1968).

PO‘LATCHI – qishloq. Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on tumani. Po‘latli – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani, Buxoro viloyati Jondor tumani. *Po‘lat* – temir, *po‘latchi* va *po‘latli* – (o‘zbeklar va turkmanlardagi) etnonimlar.

PO‘STINDO‘ZON – Buxoro shahridagi daha. *Po‘stindo‘z* – mo‘ynali kiyim, po‘stin tikuvchi, -on – ko‘plik qo‘shimchasi. “Daha aholisining asosiy mashg‘ulotlari po‘stin tikish bo‘lib, uning nomlanishiga sabab bo‘lib xizmat qilgan” (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 79).

PO'STINLISOY – soy nomining kelib chiqishi etnonim hisoblanadi. Chunki *po'stin* – kaltatoylarning kichik urug'i bo'lgan, *-lik* esa affiksdir.

PO'STINNI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Qashqadaryo viloyatining qaziyag'li urug'i bo'linmalaridan biri po'stinni (po'stinli) deb nomlangan (B.Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari. 162-bet).

Q

QADIM – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. **Qadim** – *qadimlilik, uzoq o'tmish* (“*qadimgi*”, “*eski qishloq*” ma’nosida).

QAHAT – Buxoro viloyati Shofirkon va Vobkent tumanlari; Farg’ona viloyati Bag’dod tumanidagi qishloqlar nomlari.

Geografik joy nomiga asos bo’lgan *qahat* so’zi “*ocharchilik*”, “*hosilsizlik*”, “*yutgarchilik*” kabi ma’nolarni anglatadi. Bu yerda *qahat* so’zi urug’ nomi, etnonim. Qishloqlar hududida *qahat* urug’i vakillari yashaganligi sababli ham shunday nom olgan. Demak, etnooykonim “*qahat urug’i vakillari yashaydigan joy*” ma’nosidadir.

QALAJIQQAL’A – mahalla. Xorazm viloyati Bog’ot tumani. Bog’ot tumani-da joylashgan eng qadimgi osori atiqalardan biri Qalajiqqal’a hisoblanib, bu tarixiy obida xalq orasida *Dovudqal’a* deb yuritilgan.

Yodgorlik Hazorasp va Xiva tumanlari o’rtasida joylashgan bo’lib, arxeologik tekshirishlarga ko’ra, eramizdan oldingi V asrga oid ekanligi taxmin qilinadi. Bu qadimiy qal’ani o’z davrida mashhur tarixchi-arxeolog olimlardan akademiklar S.P.Tolstov va Y.G’.G’ulomovlar tekshirgan bo’lsalar ham, tadqiqot ishlari oxiriga yetkazilmasdan qolgan. Keyingi davrlarda arxeolog olimlarimiz prof. M.Mambetullayev, dotsentlardan Q.Sobirov, R.Abdirimovlar ham ba’zi qazuv-tadqiqot ishlarini olib bordilar. Olimlarimizning tadqiqotlari natijalariga asoslanib, Xorazmning miloddan avvalgi IV–V asrlarga oid qadimiy qal’alaridan biri Qalajiqqal’a bo’lgan.

Qalajiq qal’asi qadimda *Kardaronxos* deb yuritilgan. Bu nom qadimgi Xorazmning muqaddas “*Avesto*” davriga oid xorazmiy tiliga xos atama bo’lib, *hunarmandlar shahri* degan ma’noni anglatgan. Shaharda asosan temirchilik, qurol-aslaha yasash juda rivojlanganligi sababli aholi qal’ani temirchi ustalarning piri hisoblangan Dovud payg’ambar sharafiga *Dovudqal’a*, deb ataganlar.

Rivoyatlarga qaraganda, hozir ham qal’a qa’ridan temirchi bolg’asining sadolari eshitilib turar emish. Ko’hna Xorazm hududida Dovud payg’ambarga nisbat berilgan ko’plagan muqaddas qadamjolar borligi sababli bu mo’tabar shaxs haqida qisqacha to’xtalib o’tishni lozim topdik. Bu tarix miloddan oldingi X asrga borib taqaladi. Muqaddas kitoblar Tavrot, Injil, Zabur va Qur’oni karimda tilga olingan payg’ambar Dovud alayhissalom (1047–965) 82 yil umr ko’rib, eramizdan oldingi 1017–965-yillarda 52 yil Isroil-Yahudiy davlatida podsholik qilgan. Payg’ambarlik maqomiga erishgan Dovud alayhissalomga muqaddas kitob Zabur nozil qilinadi. O’zining ta’sirchan va yoqimli ovozi

bilan Zabur suralarini chiroyli qiroat ila aytib, barcha fuqarolarni mahliyo qiladi. Shu sababli ham yoqimli ovoz sohiblariga Dovudiy ovoz egasi deyiladi. U hukmronlik qilgan davrda mamlakat iqtisodiy-ijtimoiy ahvoli juda rivojlanadi. Natijada Dovud alayhissalom qalbida kibr alomatlari paydo bo'ladi. O'zining 40 nafar bahodir o'g'lonlari bilan mag'rurlanib, Xudoga shak keltiradi. Bundan Xudoning qahri kelib, ibodat chog'ida boshini sajda-ga qo'ygan 40 nafar o'g'ilning jonini oladi. Og'ir musibatga muhtalo bo'lgan Dovud alayhissalom uzoq muddat yig'lab, Yaratganga tavba qiladi. Xudoyi taolo Dovudning tavbasini qabul qiladi va unga: "Ey Dovud! 40 o'g'lingni beraymi yoki ularning o'rnini bosuvchi bitta o'g'il beraymi?" – deydi. Dovud alayhissalom bitta o'g'ilga rozilik bildirgach, Sulaymon tug'iladi. Eramizdan oldingi 1002–928-yillarda yashab, 74 yil umr ko'rgan Sulaymon alayhissalom 965–928-yillarda 37 yil Isroil-Yahudiy davlatida podsholik qilgan va payg'ambarlik maqomiga erishgan. Rivoyatlarga qaraganda, u yerusti va osti, ins-u jin, hayvonlar-u parrandalarga podsholik qilgan. Qadimiy Xorazm diyorida Hazorasp qal'asiga Sulaymon alayhissalom asos solganligi bois Sulaymonqal'a deyiladi.

Shunday qilib, ko'hna karvon yo'li ustida ikkita egizak qal'a – Hazorasp (Sulaymonqal'a) va Kardaronxos (Dovudqal'a) tarix sahifasida paydo bo'ladi. Bu tarixiy obida haqida o'tmish tarixchilaridan Abu Is'hoq al-Istahriyning "Kitob al-masolik val-mamolik", Abu Abdulloh al-Muqaddasiyning "Ahsan at-taqosim fi ma'rifat al-aqolim", muallifi noma'lum "Hudud ul-olam" asarlarida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Al-Istahriy va Al-Muqaddasiylar Kardaronxos qal'asining mustahkam baland devorlari, chuqur xandaqi va hashamatli yog'och darvozalari bo'lganligini yozadilar.

Kardaronxos qal'asi Xorazmning Sharqida Hazoraspdan keyin joylashgan istehkom bo'lib, minglab yillar davomida Xorazmga bostirib kelgan eroniy-lar, Aleksandr Makedonskiy, eramizning VIII asrida arablar, X asrda qorax-oniylar, XI asrda g'aznaviylar, XII asrda saljuqiylar, XIII asrda mo'g'ul bosqin-chilari, XIV asrda temuriylar, XVI asrda shayboniylar, XVIII asrda Nodirshoh lashkari hujumiga duchor bo'lib, qal'a aholisi turli tomonlarga ketib qolgan va qal'a xarobaga aylanib, devorlari yemirilgandan keyin xalq orasida Qal'ajiq, ya'ni Kichikqal'a nomi bilan atala boshlagan.

Hozirgi kunda bu tabarruk maskan respublikaning turistik marshrut-lari ro'yxatiga kiritilgan. Saxovatpesha tadbirkorlar va ma'rifatli rahbarlar homiyligida sayilgoh va shifo maskaniga aylantirilgan. Qal'aning janub to-monida saqlanib qolgan shifobaxsh balchiqli ko'l va yuqori haroratli qum uyumlari shifotalab insonlar va xorijlik sayyoh-mehmonlar bilan gavjum.

QALANDARXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani. **Qalan-dar, Qalandarxona** – "darvish va darbadarlar uchun uy", "darveshlar yashay-digan qishloq" ma'nolarini anglatadi.

Samarqand viloyatining Ishtixon tumani va Samarqand shahrining sharqiy qismidagi mahallalardan biri ham shunday nomlanib, unga deyarli shunday izoh beriladi.

QALANDARXO'JA – Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro'yxatida bu qishloqda 26 ta xonadon va 115 ta aholi punkti bo'lganligi qayd qilingan. Tarkibida “qalandar” termini ishtirok etgan joy nomlari jumlasiga Poyariq tumanidagi Qalandar, Samarqand shahridagi Qalandarxona kabi nomlarni kiritish mumkin. Shuningdek, Samarqand shahrida Eski Qalandar mahallasi ham bo'lgan (Мавзолей Иштархана. 1958: 165).

Qalandarlar (tojikcha “kambag'al darvesh”) haqidagi ayrim qaydlar V.L.Vyatkin, O.A.Suxareva, I.P.Petrushevskiy, A.L.Troitskaya va boshqalarining ilmiy ishlarida uchraydi.

Olimlarning ta'kidlashlaricha, qalandarlar o'zlarini shayx Bahouddin Naqshbandiy sulukiga mansub deb bilganlar. Qalandariya tariqatiga asos solgan kishi sifatida Shayx Safo (1740–1741-yillarda vafot etgan) nomi tilga olinadi. XVIII asrning birinchi yarmida Makkadan Samarqand shahriga kelgan Shayx Bobo Xoja Safo Ishratxona maqbarasi yaqinidagi G'ori Oshiqon degan joydan yer olib, bu yerda keyinchalik Qalandarxona deb nomlangan takya, ya'ni xonaqoh qurdirgan.

Bobo Xoja Safoning Samarqanddagi takya va qalandarxonaga asos solganini Abu Tohirxoja ham eslatadi. 1781-yili Shohmurodbiy Samarqand hokimi qilib tayinlangach, xaroba holiga kelib qolgan shahar devorlari tuza-tilib, sobiq Feruza darvozasi Qalandarxona deb atalgan. Bu yerdagi mahalla ham Qalandarxona deb yuritila boshlaydi.

Qalandarlar haqida birmuncha batafsil ma'lumot bergan A.L.Troitskayaning yozishicha: “Samarqand qalandarlarining yetakchi shayxlari Qalandariya mazhabiga asos solgan Shayx Safo avlodlari bo'lgan. Mazhabning region (joy)lardagi bo'limlari (butun o'lka, shuningdek, Buxoro, Koshg'ar, Afg'oniston va Xiva)ga Shayx Safo avlodlari bilan birga Samarqand shahrida irshod (arabcha *haq yo'lidagi ko'rsatma, qo'llanma*) olgan oddiy qalandarlar, eshonlar boshchilik qilganlar.

Qalandarlar yashagan joy tojikcha *xonaqoh* yoki *qalandarxona* deb yuritilgan. Bunday qalandarxona Toshkent shahridagi Beshyog'och dahasining Qo'g'urmoch mahallasida ham bo'lgan. Shayx odatda to'ra (turkiy “janob, aslzoda”), eshon to'ra (tojikcha – turkiy) yoki bobo deb atalgan (Troitskaya, 1975: 191–199). Ishtixon tumanidagi Safoxo'ja qishlog'i nomi ham Bobo Safo nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Har holda, Qalandarxo'ja qishlog'idagi xo'jalar o'zlarini samarqandlik va safoxo'jalik xo'jalar bilan qarindosh ekanliklarini ta'kidlashlariga ko'ra, ular orasida uzoq qarindoshlik munosabatlari mavjud.

Toponim tarkibidagi “xo’ja” so’zi va uning etimologiyasi munozarali masalalardan bo’lib qolmoqda. Mazkur termin haqida fikr yuritgan R.Y.Rassudova o’lkamizda xo’ja (ba’zi adabiyotlarda “xvo’ja” tarzida yoziladi) so’zi bilan bog’liq toponimlar keng tarqalganligini qayd etadi. Xo’ja termini faqat aholi punktlari nomlaridagina emas, balki aziz joylar (ziyoratgohlar), irrigatsiya inshootlari va boshqa obyektlar nomlarida ham uchraydi, deydi olim. “Xoja, xvoja, xo’ja so’zi forsha bo’lib, “rahbar, boshliq” ma’nosidadir. Mazkur so’z bundan tashqari yana bir necha ma’nolarda qo’llanadi. Ammo, asosan, ma’lum imtiyozga ega bo’lgan tabaqaviy guruhga mansub etnik birlikni ifoda etadi.

“G’iyos ul-lug’at” muallifi mazkur so’zni shunday izohlaydi: “Xoja – xudovand ma’nosida. Turon sultonlari laqabidir. Hindistonda xoja so’zi asosan “xo’ja” shaklida yozilib, shunday o’qiladi va aksari azizlar laqabidir.

Faqir turkiy lug’atlarda xo’ja so’zining malik (molik) ma’nosida ekanligini uchratdim. Shundan ma’lumki, ushbu so’z turkiydir” (G’iyos ul-lug’at, 1987: 318).

Xo’jalarning kelib chiqishini ko’pchilik arablarga mansub deb biladilar. Ba’zilar ularni arab sarkardalari bilan bog’lashsa, ba’zilar to’rt xalifaga yoki ulardan biriga aloqador deyishadi. Nihoyat payg’ambarimiz Muhammad alayhissalom avlodlari deb biluvchilar ham bor (Rassudova, 1978: 115–120).

A.G’afurov xo’jalar o’zlarini xalifalar avlodi deb bilishlari, ular bir qator imtiyozlarga egaliklari, ya’ni tan jazosidan ozod ekanliklari, jamoa ishlari – hasharlarga olinmasliklari va boshqalar haqida ma’lumot beradi. Shuningdek, olim “xo’ja, sayid va to’ra sinonim so’zlar bo’lib, ulardan birinchisi eroniy, ikkinchisi arab va uchinchi turkiy tilga mansub”, deb qayd qiladi (Gafurov, 1987: 93–94).

“Xo’ja” termini ishtirokida yasalgan joy nomlari, gidronimlar Samarqand viloyatida ko’plab uchraydi. Jumladan, R.Y.Rassudova Zarafshon vodiysidagi 1862 ta qishloq nomidan 62 tasi “xo’ja” termini ishtirokida yasalganligini ta’kidlab, bu regionda xo’jalarning asosiy qismi joylashganligini ko’rsatadi (Rassudova, 1978: 117). Masalan, Xo’jaqishloq (Urgut), Xo’ja (Jomboy, Narpay, Ishtixon, Paxtachi, Pastdarg’om), Xo’jalar (Ishtixon, Kattaqo’rg’on), Xo’jamazgil (Bulung’ur), Xo’jaariq (Toyloq), Xo’jagunjoyish (Samarqand tumani) va boshqalar. Olima ikkinchi bir ishida xo’jalarning asosan Miyonqolda joylashganligini va ular So’g’onchi, Dahbed, Loyish, Dabusiya, Ishtixon, Motrid, shuningdek, Samarqand shahri va uning atroflarida yashashlari haqida ma’lumot beradi (Rassudova, 1987: 70).

Shuningdek, “shayx”, “sheyx” (arabcha “yo’lboshchi, boshliq, oqsoqol” ma’nosida), “ishon”, “eshon” terminlari ishtirokida yasalgan joy nomlari ham uchraydi. Jumladan, Shayxlar (Shixlar) (Ishtixon), Ko’rshix, Eshonqishloq (Oqdaryo), Yakkashix (aslida Yakkashayx, Dovchar ham deyiladi) – qishloq

va qabriston, Olimshayx qabristoni (Aylovotxo'ja qishlog'ida), Toyirshayx qabristoni (Bahrin qishlog'ida), Darvishi qishlog'i va qabristoni (Poyariq), O'rtashiq (Samarqand tumani), Eshonqishloq (Urgut) kabilar shular jumlasidandir.

A.G'afurovning fikriga ko'ra, eshon so'zi unvon sifatida temuriylar davrida paydo bo'lgan. Dastlab uchinchi shaxs ko'plikni ifodalovchi olmosh keyinchalik darveshlar suluki shayxlarini ifodalash uchun qo'llanilgan. Biror-bir hurmatli shaxsni ta'kidlash kerak bo'lganda, u kishini "hazrati ishon" deb ataganlar. "Eshon" so'zi tabu (taqiqlangan so'zlar o'rniga qo'llanadigan ibora yoki so'z) vazifasini bajargan.

Muhammad Yusuf munshi asaridagi izohda esa "Ishon" so'zi Movarounnahr shevasida mahalliy darveshlar suluki boshliqlarining turdosh oti deyiladi. Shuningdek, mazkur so'z qadimiy bo'lib, buni mashhur Xuroson shayxlaridan Abu Said Meyxoniyning (1049-yil vafot etgan) "Hazrati ishon" iborasini oddiy darveshlarga nisbatan qo'llanilishiga qat'iy qarshi chiqqanligi haqidagi ma'lumot ham tasdiqlaydi (Мухаммад Юсуф. Мукимханская., 1956: 250). Ko'rinib turibdiki, ilmiy adabiyotlarda "eshon" termini haqidagi fikrlar mushtarak emas.

QALINPO'STIN – Farg'ona viloyati Quva tumanidagi qishloq. Toponim etimologiyasi ma'lum emas. Po'stin ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, Po'stinli urug' nomi ham qayd etilgan (Qorayev, 2001).

QALQONRUD – Zarafshon daryosidan keltirilgan qadimgi kanal (Buxoro viloyati). Ilk bor Narshaxiyda (Narshaxiy. Buxoro tarixi. – T., 1966, 35, 42-bet) **Xarqonrud** shaklida, arab geograflarida esa **Naxri Xarganrud** (Истахри, БАГ, 1, С. 310, Ибн Хаукал, БАГ, С. 360) sifatida tilga olinadi.

Bundan tashqari, Buxoro yaqinida **Harkonat Ulyo** (Narshaxiy, Buxoro tarixi, 35-bet) nomli ariq bo'lgan, u hozirda **Qalqonota** deb nomlanadi; ammo **Harqonat ul-Soniyo** – "Pastki Harqon" arig'i esa – hozirda **Xalqanrud**. Mazkur ariqning qirg'og'ida **Qalqonota** nomli qishloq bor.

A.Muhammadjonovning ta'kidlashicha, bu toponimlarning barchasi eroncha so'zlardan tashkil topgan: *xar* (*qal* shaklidan kelib chiqqan) – katta, buyuk, *kann* – kanal, ariq, *rud* – daryo, ba'zan kanal (*nahr* arabcha – "kanal", "ariq"). *-at* (-ata) komponentiga kelsak, Markaziy Osiyodagi ko'pchilik toponimlar tarkibida *ata* (ota) "muqaddas", "aziz", "muqaddas joy" ma'nolarini ifodalaydi, ammo aniq misollarda yuqorida tilga olingan toponimlarda *-ata* komponentini biz arabcha birlashtirish qo'shimchasi *-at* (*a*) deb hisoblaymiz.

QALMOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani, Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani, *Qalmoqon* – Buxoro viloyati Shofirkon tumani.

Qalmoqlar Movarounnahrda yashagan va ehtimol o'zbeklar tarkibiga kirgan turklashgan mo'g'ul qabilalarining avlodlaridir. Qalmoq qabilasi o'zbek qabilalarining barcha ro'yxatlarida tilga olinadi.

Qalmoq etnonimining etimologiyasiga keladigan bo'lsak, biz uning ma'nosini turkiy asosda izladik va qalmoq so'zini "*ajratilgan*", "*tushib qolgan*" deb tushuntirdik.

Biz nisbatan ishonchli deb, quyidagi variantni hisoblaymiz: mo'g'ul tilida *xalmig* "aralash", "gibrid" ma'nosini ifodalaydi (В.П. Дарбакова. К этимологии этнонима калмык. Сб. "Этнонимы". – М., 1970. С. 265–268).

QAL'ACHA – Farg'ona viloyati Quvasoy shahar hududida joylashgan qishloq. Qal'a, Qal'acha toponimlari keng tarqalgan. Atrofi baland devor bilan o'ralgan qo'rg'on shunday nomlangan. Bizning tadqiqotlarimizga ko'ra, bunday nom tabiiy jarayonlar, masalan, sel va toshqinga qarshi chora-tadbir ko'ruvchi qishloqlarga nisbatan ham qo'llangan bo'lishi mumkin (Ahmadaliyev, 2007).

QAMISHLIJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Bu jap Taxtako'pir tumanini "Mulik" OFY hududida Oqjay aholi punktining shimol tarafidan oqadi.

"Mulik" OFY fuqarosi 69 yoshli (2017-yil) nuroniy Asqarov Baxitbayning aytishicha, bu sug'orish tarmog'ining ikkala tarafida har doim qamish o'simligi o'sib turganligi Qamishlijap deb atalishiga sabab bo'lgan.

QAMISHLOQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. "Qamishlar ko'karadigan joy" ma'nosidagi qadimgi toponim, hozirda **Qamishli** ko'rinishdagi shakliga ega.

QANGLI – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo, Bulung'ur, Ishtixon, Jomboy tumanlari, Jizzax viloyati Jizzax, Zomin tumanlari, Navoiy viloyati Nurota, Xatirchi tumanlari; **Qangliovul** – Navoiy viloyati Nurota tumani; **Yamanqangli** – Jizzax viloyati G'allaorol tumani; **Qizilqangli** – Toshkent viloyati O'rtaChirchiq tumani, **Jilkashqangli** – Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tumani; **Altishqangli** – Toshkent viloyati Yangiyo'l tumani.

Qangli – o'zbeklar, qozoqlar, qoraqalpoqlar va boshqa turkiy xalqlar tarkibiga kiruvchi yirik qabila. *Qangli* qadimgi manbalarda *kanguy*, *kangar*, *kengar*, *kengeres* shakllarida tilga olingan.

VII–VIII asrlarda qangliliklarning asosiy qismi Sirdaryoning o'rta oqimida yashagan. Keyinchalik qangliliklar Xorazm, Zarafshon, Toshkent vohalari va nihoyat Farg'ona vodiysiga ham joylashib olishgan.

Qangli so'zining etimologiyasi noma'lum. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridagi tushuntirilishi (**qanq** – *arba*) ilmiy emas va u xalq etimologiyasidir.

Xorazm viloyatining Gurlan tumanida ham shunday nomli topoetnonim mavjud. O'zbeklar tarkibiga kirgan qangliliklar to'rtta yirik shoxlarga

bo'lingan: *sariqangli, qoraqangli, oqqangli* yoki *aktunli* (oq xalat), *ko'kqangli* yoki *ko'kto'nli*. Mazkur tarmoqlar, o'z navbatida, ko'plab mayda tarmoqlar, avlodlar, urug'larga bo'linib ketgan (K.Шаниязов. К вопросу расселения и родовых делений канглы//Этнографическое изучение культуры и быта узбекского народа. – Ташкент, 1972. С. 4–12).

QANGNI – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur, Jomboy, Ishtixon, Oqdaryo tumanlari. Qang'uy, qang'ar, kengeres toponimlari – qadimiy turkiy qabilalardan birining nomi. Urgut, Pastdarg'om tumanlaridagi Qing'ir nomli qishloqlar “qang'ar” so'zining fonetik shakllaridir. Demak, Qangni Qangli etnonimining dialektal varianti ham bo'lishi mumkin.

QANGLIOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Bunday atama bilan atalgan qishloqlar Taxtakopir tumanining “Qoraoy”, Chimboy tumanining “Kenes”, “Tazg'ara” OFY hududlarida bor. Bu qishloqlar aholisining asosiy qismini qoraqalpoqlarning qangli urug'idan bo'lgan xalqlar tashkil qiladi.

QANDEKLI – Shumanay, Qorao'zak tumanlaridagi ovullar nomi. Qoraqalpoqlarning qo'ng'iro't qabilasi tarkibida qandekli urug'i bor.

QANDI – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq, Qo'rg'ontepa tumanlari, Farg'ona viloyati Quva tumani. *Kandi* – qirg'iz qabilasi yoki urug'ining nomi, bagish va saruu qirg'iz qabilalari bo'limi (Я.Р.Винников. Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. – ТКАЭЭ, т. I, – М., 1956). Qandi urug'i qirg'iz-qipchoqlarda ham bor (K.Шаниязов. К этнической истории. С. 120).

QANJIG'ALI – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani, Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Qo'ng'iro't qabilasi yirik bo'limlaridan biri shunday nomlanadi (*qanjig'a*).

QANJIRG'A – Farg'ona viloyati Farg'ona shahar va Toshloq tumanidagi mahallalar nomi. Yukni bog'lash uchun egar orqasiga mustahkamlangan tasma, kamar shunday ataladi. Mazkur nom gidrologik termin bo'lib, daryo torayib kamar shaklida oqqan hududlarda joylashgan qishloq va mahallalarga beriladi.

QANLIKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududida joylashgan qadimiy ko'llarning biri, turkiy xalqlar tarkibiga singib ketgan qang'li qabilasining nomi bilan, Qanliko'l deb ataladi. Etnogidronim keyinchalik, tuman va shaharchaga ham nom bo'lib o'tgan. Qang'li so'zining ma'nosi noma'lum, ammo ayrim tarixiy manbalar-da, jumladan Mahmud Koshg'ariyning “Devoni lug'otit turk” asarida qang'li so'zi “arava” deb izohlangan. Qadimgi toxarlar tilida qang' so'zi “tosh” ma'nosini anglatgan.

QAMASHI – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududining bir qismini Qarshi cho'li egallagan. Qamashi nomi o'zbek-

qo'ng'iro't qabilasi tarkibidagi qamaychi urug'i nomidan olingan. T.Nafasovning yozishicha, qamay qadimgi turkiy etnonim. Turkiy qabila totem asosida nomlangan. Bu etnik guruh vakillari uchun lochinsimonlar turkumi, qarchig'aylar oilasiga mansub bo'lgan qamay qushi totem sifatida qabul qilingan. Bu qushning hozirgi o'zbek tilidagi nomi – qumoy va u O'zbekistonda Hisor tog'larida uchraydi. Qumoy tabiatda kamyob tur sanaladi. O'zbekiston "Qizil kitob"iga kiritilgan. Rivoyatga ko'ra qumoy qushi uchganda soyasi kimning boshiga tushsa, u davlat, saltanat va baxtga erishadi. Qush dastlab totem bo'lgan, keyinchalik urug' nomi, shahar nomi va tuman nomiga aylangan.

QAMCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani. Qamchi degan etnonim bor: kesamir o'zbek qabilasining urug'laridan biri *qamchi* deb nomlangan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 103), o'zbek-qipchoqlarda esa qamchili urug'i bor (К.Шаниязов. К этнической истории. С. 123).

QAMCHIQ – Farg'ona vodiysini Toshkent bilan bog'laydigan qadimiy dovon yo'li, Chatqol tog'ini kesib o'tadi. "Boburnoma"da Kendirlik deb tilga olingan. Keyinchalik bu yo'l tog'dan oqib tushgan kichikkina Qamchiqsoy nomi bilan "Qamchiqdovon" deb atalib ketdi.

QAMCHINBOP//QAMCHINBOF – qishloq, Buxoro viloyati Buxoro tumani. Qamchi; *qamchinbof* – qamchi tayyorlaydigan odam.

Qamchinbof – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. *Qamchin* so'zi *qamchi* so'zining xalq tilidagi o'zgargan shakli bo'lib, *otni yurishga undash uchun ishlatiladigan dastali asbobni* anglatadi. **Qamchinbof** – "*qamchin ustasi*", "*qamchin to'qiydigan usta*", "*ingichka tasmalarni o'rib qamchin yasovchi kishi*" ma'nosini anglatadi.

QAMCHINFURUSH – Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi mahallalardan birining nomi. *Qamchin yasash va uni sotish bilan shug'ullanadigan ustalar yashaydigan mahalla* ma'nosida bo'lishi mumkin.

QAPCHIG'AY – turkiy va mo'g'ul tillariga xos so'z. Zikrlangan tillarda **qapchig'ay** – *qoya, cho'qqi, tog' tizmasining tor, siqiq joyi*. **Arna qapchig'ay** – *suv o'yib ketgan cho'ziq jarsimon o'yiqlari bo'lgan tor dara, dara ichidagi soylik*. Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Bu nom respublikamizda keng tarqalgan gidrologik termindan olingan. Bu so'z mo'g'ul tilida "*dara*", "*jar*" degan ma'nolarni bildiradi.

QAQIR – qishloq. Farg'ona viloyatining Quva, Uchko'prik, Dang'ara tumanlari, Andijon viloyati Xo'jaobod tumani. **Dahanaqaqir** – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani; **Qaqirmahalla, O'rtaqaqir** – q., Farg'ona viloyati Farg'ona tumani; **Shukurqaqir, Sho'rqaqir** – Andijon viloyati Marhamat tumani, **Qaqirchek** – Namangan viloyati Uychi tumani; **Qizilqaqir** – Farg'ona

viloyati O'zbekiston tumani. *Qaqir* – suv yetib bormaydigan quruq joy (К.К.Ю-дахин. Киргизско-русский словарь. С. 328). Bizningcha, bunday *qaqir* etnonimi ham bor.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanida Oyimchaqaqir, Qizipqaqir degan qishloqlar ham bor. Qirg'izistonda ham Qaqir degan joylar mavjud.

Qaqir – “suv yetib bormaydigan, qaqrab yotgan yer” degan ma’noni anglatadi.

QAQPATOS – Qizilqumdagi (Navoiy viloyati) noqulay tog'. Qozoqcha *qaqpa, tas* – tosh. Bu yerda ularning shifer donalari qozon uchun qopqoq vazifasini o'tagan.

QARAMAN – Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumanidagi ovul. Turkmanlar, qozoqlarning bir urug'i qaraman deb ataladi. Xorazmda qayrag'och daraxtining bir turini qaraman (qora eman) deyishadi.

Shuningdek, Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanida Qoramom degan qishloq nomi ham mavjud bo'lib, u etnonim sifatida qayd etiladi.

QARAPCHI – qishloq. Urgut tumani. Yuz qabilasining bir tarmog'i. **Qarapchi** so'zi “*kambag'al, nochor*” (*kishi*) demakdir (E.Fozilov. Sharqning mashhur filologlari. – T., 1971, 51-b.). Ba'zi olimlarning fikricha, qarapchi so'zi qarovich nozir, nazorat qiluvchi deganidir, chunki qarapchilardan biylar, beklar, qo'mondonlar ko'p chiqqan (Qorayev, 2005:208).

QARMISH – Toyloq tumanidagi qishloq. Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa, Xorazm viloyatining Yangiariq tumanlarida ham shu nomdagi qishloqlar bor.

O'zbeklarning laqay, boshqirdlarning yurmati va qipchoq qabilalari tarkibida qarmish urug'i (etnonimi) qayd qilingan. Qarmish urug'i, shuningdek, qirg'iz-qipchoqlar tarkibida ham uchraydi (Ситняковский, 1900: 59).

QARSHI – shahar. Qashqadaryo viloyati markazi. Qarshi shahar nomi XIV asrda paydo bo'lgan. 2700 yillik tarixga ega bo'lgan Qarshi shahri o'tmishda boshqa nom bilan atalgan.

Qarshi shahrining azaliy nomi – Navkat. Eroniy tillarning qadimiy o'tmishida **nav** – *yangi*, **kat** – *qo'rg'on*, ya'ni *yangi qo'rg'on*. O'zbekcha Yangiqo'rg'on nomi bilan ma'nodosh. O'zbekiston xalqlari tarixiga bag'ishlangan yozma manbalarda Qarshi shahrining nomi Navtak, Navtaka, Navtoq tarzida bitilgan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Navtak nomi shaharga, Navtaka nomi esa viloyatga nisbatan qo'llangan. Ma'lumki, Navtak – hozirgi Yerqo'rg'on xarobalari o'rnida paydo bo'lgan qadimiy shahar namunasi. U miloddan qariyb 8 asr oldin qurilgan.

Akademik M.Y.Masson Navtaka nomi tarkibidagi taka so'zini sug'd tili-dagi toq, toqa so'ziga daxldor deb qaragan. Toq, toqa so'zi qurilishga doir atama. Hozirgi o'zbek, tojik tillaridagi chortoq, chordoq, peshtoq so'zla-

ining so'nggi uzvi ham shu so'z bilan manbadosh. Chortoq xonlar, beklar uchun qurilgan maxsus hashamatli bino, saroy, qasr, chordoq – bino tomi bilan shipi oraliq'idagi bo'shliq joy. Peshtoq binoning old tomonidagi hashamatli yuqori qismi, ark. Toq so'zi qadimgi bozor timini ham anglatgan. Tim deganda yon tomonlari ochiq, usti yopiq, savdo-sotiqqa mo'ljallab qurilgan chordara tushuniladi. Ba'zan esa gumbazli inshoot ham tim so'zi bilan atalganligi ma'lum. Kurdistonda Toqi Girra, Besutun tog'ida Toqi Bo'ston, Mesopotamiyada Tog'i Kasra nomli qadimiy qal'alar bo'lganligi ma'lum. Shuni aytish lozimki, Qarshi shahrining yozma manbalardagi qadimiy Navtak, Navtaka nomidagi tak, taka kalimasining toq so'ziga daxli borligini faraz qilish mumkin.

Ishonchliroq mulohaza shuki, Navtak, Navtaka nomining Navkat so'ziga daxli bor. Markaziy Osiyo joy nomlari tizimida kat eng ko'p tarqalgan so'zdir. Navkat degan qo'rg'on, qal'a nomlari har bir viloyat hududida bo'lgan. Kat so'zining Sharq o'lkalarida kant, kand, kend, kent, qand, qant shaklidagi nusxalari ham bo'lgan. Toshkent, Samarqand, Beshkent, Ishkent nomlari shu so'z yordamida hosil bo'lgan. Qarshidagi Kat qishlog'i, Xorazmdagi Kat qal'asi nomi asosida ham kat so'zi bor. Ma'nosi – qo'rg'on qal'a.

Tadqiqotlardan ma'lum bo'ladiki, Navkat nomining Ovrupo tillaridagi, geografik nomlar tizimidagi o'zlashma shakli Navtak, Navtaka nomining bu shakli dastlab yunon manbalarida muhrlangan. So'ngra Ovrupo, Sharq va Afrikaning boshqa tillariga, ellariga o'tgan. Keyinroq bu nom O'zbekistonga Ovrupo tillaridagi shakli bilan qaytib kelgan.

Demak, Navkat – birlamchi, Navtaka – ikkilamchi, azaliy nomning buzilgan, o'zgargan shakli. Navkat nomining birlamchi ekanligini O'zbekiston, Tojikiston, Qirg'izistondagi o'nlab Navqat degan qishloq nomlari ham tasdiqlaydi. Novqat – o'zbek tilida tovush shakli o'zgargan nom. Navkat – qadimgi eroniy tillardagi azaliy nom.

Qarshi shahrining ilk o'rta asrlardagi tadrijiy nomi – Naxshab. Naqshab, Naxshaf, Naqshaf tarzidagi talaffuz shakli ham bo'lganligi ma'lum.

Arab manbalaridagi shakli – Nasaf. Naxshab – sug'd tiliga xos so'z. Barcha eroniy tillarda ob – suv, daryo. Naxshab – daryo bo'yidagi qo'rg'on. Qashqadaryo viloyatidagi Kitob shahrining ham qadimgi shakli Katob tarzida bo'lgan. **Katov** – daryo bo'yidagi qo'rg'on. Naxshab, Katob (hozir Kitob) nomlarining shakli har xil bo'lsa ham, ma'nosi bir xil. Har ikkalasi ham daryo qirg'og'ida bunyod bo'lgan. Bir shaharning turli so'zlar bilan atalishiga sabab uning joylashishi o'rni bilan bog'liq. Shahar uchun asos bo'lgan qo'rg'onlar Zahrhoki Moron, Yerqo'rg'on, Shulluqtepa kabi xarobalar o'rnida bunyod bo'lgan. Eng so'nggi nomi Qarshi.

XVII asr tarixnavisi Mahmud ibn Valining yozishicha, "Kepakxon mo'g'ul u yerda bir ko'shk qurgan edi, mo'g'ul tilida ko'shkni qarshi ataganlari

uchun o'sha vaqtdan boshlab, ul shahar Qarshi nomi bilan mashhur bo'ldi". Kepakxon (Kebekxon) 1318–1326-yillarda mo'g'ul hukmdori bo'lgan. Uning mo'g'ul hukmdorligi markazini Qashqadaryo hududiga ko'chirgan. Qarshini mo'g'ullar poytaxtga aylantirgan. Mo'g'ul hukmdorligi uchun 1328-yilda qasr, qo'rg'on qurdirgan.

Tarixnavis qayd qilganidek, xon qasri ko'shkli, ancha mahobatli bo'lgan. Xon qasrini Qarshi deyish o'sha davr tiliga xos bo'lgan. XIV asr va undan oldingi davr mo'g'ul tilida xon ko'shki, ya'ni qarorgohi Qarshi deb yuritilgan. XI asr turkiy tilda, jumladan, o'zbek tilida ham xon, mamlakat hukmdori qasri Qarshi deyilgan.

XI asrning buyuk yodgorligi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida beklar yashaydigan va faoliyat ko'rsatadigan qarorgoh Qarshi atamasi bilan atalgan. Bu beklar evi odi qarshi turur, Bu qarshi ichindagi qarshi turur. Misradagi bek – yurt boshlig'i, evi – uyi, qarorgohi. Qarshi – qasr. Yusuf Xos Hojib asarida Qarshi so'zini o'rdu (O'rda), saroy so'zlari bilan juft so'z shaklida, ma'nodosh maqomida ham qo'llagan: Qarshi – o'rdu, qarshi – saroy, o'rdu – qarshi, saroy – qarshi. Misra so'ngidagi qarshi so'zi esa teskari, bir-birini ko'rolmaydigan (kishilar) ma'nosida. XI asr o'zbek adabiy tilida ikkita qarshi so'zi bo'lgan. Shuning birigina hozirgacha adabiy tilda saqlanib qolgan. Qarshi so'zining qasr, qo'rg'on, qal'a ma'nosi unutilgan. Faqat joy nomiga aylanib, maxsus maqomga ega bo'lgan.

Savol tug'iladi: shahar nomiga aylangan va qadimda qo'rg'on, ko'shk ma'nosidagi qarshi so'zi va zid, teskari ma'nosidagi Qarshi azaliy tabiatiga ko'ra bir so'zmi yoki shakldosh so'zlarmi? Ular orasidagi ma'noviy munosabatlarda uzviylik bormi, yo'qmi?

Shuni aytish o'rinliki, shahar nomi, kishi ismi bo'lmish Qarshi kalimasi va Qarshi so'zlari tarixan bir so'z. Ularning asosi bitta lug'aviy birlik bo'lgan. Bu lug'aviy birlikning hozirgi va qadimiy ma'nolari o'zaro bog'liq. Ma'nolar o'rtasidagi uzviylik hozir bilinmas darajaga kelib qolgan. Ma'noviy o'zaro daxldorlik tilimizning ancha uzoq o'tmishida bo'lgan.

Ma'lumki, o'zbek tili turkiy tillar guruhiga mansub qadimiy tillardan sanaladi. Turkiy tillarning hozirgi davrdagi miqdori 30 ga yaqin. O'zbek tili – shu tillarning bosh bo'g'inidan biri. Turkiy tillar guruhining yana ikkita qardosh guruhi ham mavjud. Biri – mo'g'ul tillari, ikkinchisi – tungus-manjur tillari guruhi. Ana shu 3 guruh tillar majmuyi Oltoy tillar oilasini tashkil qilgan. Shahar nomiga asos bo'lgan *qarshi* so'zi va uning aholi yashash maskani bilan bog'liq ma'nosi tungus-manjur va mo'g'ul tillarida saqlanib qolgan. Tungus-manjur tillar guruhiga mansub evenk tilida qarshi so'zining ma'nosi – to'siq, ya'ni moddiy narsa. Mo'g'ul tilining qadimiy o'tmishida va hozirgi adabiy til sathida xarsh (ya'ni qarshi) qasr. Shu bilan bir qatorda, bu so'z to'sqin, g'ov ma'nolariga ham egadir. Mo'g'ul guruh tillarga mansub buryat

tilida **xarsha (qarshi)** – *g'o'la, kunda, taxta kabi yog'och unsurlardan qilingan devor* ma'nosida. Bu tilda qarshi so'zining teskari, zid ma'nosi ham mavjud. **Qarshi – xarsh – xarsh** so'zining ibtidoiy ma'nosi *to'siq vazifasidagi devor*. Har qanday qasr, ko'shknig bosh, birlamchi unsuri, uzvi – devor.

Devor – moddiy birlik, inson faoliyati bilan yuzaga kelgan hosila narsa. Ana shu hosila narsa va u bajargan vazifa tilda qarshi so'zini yaratgan. Bu so'z xalqimizning o'troqlashish, turg'un maskanlar qurish faoliyati bilan bog'liq.

Ma'lum bo'ladiki, qarshi so'zining eng qadimiy ma'nosi – to'siq, devor. Devor bilan qurshalgan joy, maskan, ya'ni ko'shk, qal'a, qo'rg'on ma'nolari – ikkilamchi. O'zbeklarning turar joy, qurilish, me'morchilik madaniyati bilan bog'liq tarzda bu ma'nolar yuzaga kelgan. O'zbeklarda qarshi so'zining qadimiy ma'nosi asosida Qarshi, Qarshiboy, Qarshibek, Qarshixon, Qarshijon kabi erkaklar ismlari, Qarshigul, Qarshioy, Oyqarshi, Qarshiniso, Qarshibonu kabi qizlar ismlari ham paydo bo'lgan. Bu ismlar, odatda, ikkinchi yo uchinchi farzandlarga qo'yilgan. Dastlabki farzandlari nobud bo'lgan oilalarda shu ismlarni tanlash va qo'yish an'anasi hozir ham amalda. Bu ism muqaddas ismlar sirasiga kiradi. Ismning qudrati ism egasini turli ins-u jinslardan, balo-qazolardan asraydi, degan tasavvur bilan bog'liqdir. Chunki qarshi so'zidagi to'siq, devor ma'nosi ana shu kabi tasavvurning yaralishiga omil bo'lgan. Bu ism o'zbek xalqining bir necha ming yillar uzoq kechmishida paydo bo'lgan.

Qarshi so'zining yana bir azaliy ma'nosi, vazifasi va qo'llanishi ham bo'lgan. Bu fazilat o'zbek tilida saqlanmagan, ammo qardosh boshqird xalqi tilida, ma'naviyatida saqlangan. Boshqirdlarning qarshin qabilasi bo'lgan. Bu qabilaning qazray qarshin, qarg'a qarshin, satlig'an qarshin, aqbash qarshin kabi urug'lari bo'lgan. Ular Belaya (Oqsuv) daryosining bo'yida yashagan. Qarshinlar qang'li va qipchoqlar bilan yonma-yon, aralash yashaganligi ma'lum. Qarshin qabilasining tamg'asi eshik, darvoza shaklida bo'lgan. Tamg'a shaklining tanlanishi ham xalqning ibtidoiy tasavvuri bilan bog'liq. Eshik (darvoza)ning ham vazifasi to'siq bo'lish, ya'ni ochiq-yopiq holatda bo'lishi ayon. Qarshin etnonimi (qabila nomi) yasama so'z: so'z asosi qarshi, so'z yasovchi qo'shimcha **-n** yasovchisidir. Tamg'a nomiga so'z yasovchi qo'shimcha qo'shilib, qabila nomi yasalgandan so'ng etnonim yangi ma'noga ega bo'ladi. Qarshin – qo'rg'on qo'riqchisi, qasr posboni degan ma'noda. Shu tamg'a asosida uyushgan kishilar jamoasining mashg'uloti, faoliyati ularning nomlanishiga asos bo'lgan. Qarshi shahri tarixi bilan shug'ullangan muarrixlar bu nomga asos bo'lgan so'zning qaysi tilga mansubligi haqida turli xil mulohazalar bildirgan. Qarshi so'zining me'morchilik bilan bog'liq ma'nosi barcha turkiy tillar uchun umumiy bo'lgan.

XI asrning buyuk tilshunosi, turkiy xalqlar tillarining teran bilimdoni Mahmud Koshg'ariy qarshi – shoh qasri deb izohlagan.

XIV asr tarixnavisi Hofizi Abru “Turkiy tilda podshohning qasrini qarshi deydilar”, deb yozib qoldirgan.

Zahiriddin Muhammad Bobur “qarshi – mo’g’ulcha ottur, go’rxonani mo’g’ul tili birla qarshi derlar”, deb yozgan. Chingizxon saltanatidan so’ng Qarshi shahri nomlanishiga asos bo’lgan qo’rg’onning qurilganligi Boburning “qarshi – mo’g’ulcha ottur” deyishiga sabab bo’lganligi ayon. “Go’rxonani mo’g’ul tili birla qarshi derlar” deyishining boisi Kepakxon qurdirgan qasrda xon avlodi, ulug’ ruhoniy va mo’tabar shaxslar qabri bo’lganligi, mo’g’ullardan so’nggi rahbarlar bu qasrda yashamaganligi, qasrning qarorgohlik maqomini yo’qotishidir. Bobur bu qasrda bo’lgan vaqtda Kepakxon qurdirgan muhtasham qal’a maqbaraga aylangan. Turkiy tillarga mansub qarshi so’zining qasr, qo’rg’on, xon arki ma’nosi iste’moldan chiqishi ham Bobur mulohazasining paydo bo’lishiga sabab bo’lgan.

XVII asr tarixchisi Mahmud ibn Vali ham qarshi so’zining ko’shk ma’nosini qayd etib, uni mo’g’ulcha so’z deb zikr etgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshidan turkiy tillarning o’tmishini va o’sha davr holatini o’rgangan tadqiqotchilar ham qarshi so’zi haqida turfa xil mulohazalar bildirishgan. Volgabo’yi, Markaziy Osiyo turkiy tillari tadqiqotchisi va lug’atchisi L.Z. Budagov qarshi so’zi chig’atoy (XIV – XVI asrlar eski o’zbek tili) va uyg’ur tillariga mansub, deb fikr bildirgan. Uyg’ur tilida oltun qarshi – xon kengash qiladigan qarorgoh ma’nosida ekanligini aniqlagan.

Turkiy tillar qomuschisi V.V.Radlov esa Qarshi so’zini uyg’ur tiliga tegishli deb qaragan.

Sharq xalqlari tarixshunosi V.V.Bartold esa qarshi so’zini mo’g’ulcha deb qayd etgan. Mo’g’ullar bu so’zni uyg’urlardan olgan bo’lsa, aslida bu so’z turkiy xalqlarning kalimasi bo’ladi-da. Bu tarzda bahslar XIV–XVI asrlarda turkiy guruhga mansub o’zbek, uyg’ur, boshqird kabi tillarning adabiy nutq sathida qo’llanmaganligi, iste’moldan chiqqanligi sababli yuzaga kelgan. Aslida esa qarshi so’zi o’zbek, uyg’ur kabi tillarda bo’lgan.

QARSHILIK – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani. *Qarshilik* – Qarshidan ko’chib kelib, muqim joylashganlar, keyinchalik qishloqning nomini ham shunday atashgan bo’lsa kerak.

QARQARALI – qishloq. Jizzax viloyati Jizzax viloyati. *Qarqarali* (yoki qararali) – qipchoq urug’laridan biri. Ehtimol, bu yerda *qarqara* – qushqo’nmas, *qarqarali* – bug’doylarning mo’l-ko’l joyidir.

QARQARALI – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani. *Qarqarali* (yoki qaraqarali) – Janubiy Qozog’istonda yashab kelgan qipchoq urug’laridan biri. Qarqara degan qush ham bor (Qorayev, 1978:168).

QARG’A – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. **Qarg’alar** – qishloq. Xorazm viloyati Hazorasp va Yangiariq tumanlari, **Qarg’aovul** – Samarqand

viloyati Bulung'ur tumani; **Qarg'ali** – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. *Karga* (*qarg'a* – bu yerda etnonim): o'zbek, boshqird, qoraqalpoq va boshqa turkiy xalqlar tarkibidagi qadimgi urug'lardan biri (Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен. С. 340; Р.Г.Кузеев. Происхождение башкирского народа, С. 332, 371; Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 97, 213).

QARG'ALI – qishloq. Narpay tumani. Etnotoponim.

QARG'OVUL – qishloq. Bulung'ur tumani. Etnotoponim; *qarang*: **Qarg'alar**.

QATAG'AN//QATAG'ON – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri.

Mahalliy aholining to'qimalariga ko'ra, qadimda bu joylarga Yusuf yalovoshi o'g'li Qatag'on nevarasi hujum qilgan va qirg'in-barot urush bo'lgan. Shundan so'ng bu joylar qatag'on deb atala boshlagan.

Bizningcha, bu xalq og'zaki ijodi namunalaridan bo'lib, qaysidir bir “ijodkor” ijod qilgan bo'lsa kerak. Aslida esa *Qatag'on* – o'zbeklar tarkibiga kiradigan yirik qabilalardan birining nomi bo'lib, demak, u etnonim hisoblanadi va shu nom bilan mazkur qishloq atalgan. Fanda urug', qabila nomining joy nomiga ko'chishi etnotoponim deb ataladi.

Samarqand viloyatining Ishtixon, Xatirchi, Poyariq tumanlari; Navoiy viloyati Karmana tumani; Namangan viloyati Namangan tumani; Qashqadaryo viloyati Shahrisabz, Yakkabog' tumanlari. *Katag'an* – o'zbeklar tarkibiga kiradigan yirik qabilalardan biri. Qatag'onlarning asosiy qismi Afg'onistonning Qatag'on viloyatida yashaydi. Markaziy Osiyoda qatag'onliklar Tojikiston (Yaxsu va Quyi Vaxsh vodiysi, Qo'rg'ontepa shahri va Panj daryosining o'ng qirg'og'i) va qisman Janubiy O'zbekistonda qayd etilgan.

QATAG'ANSAROY – qishloq. Namangan viloyati Namangan tumani. *Qatag'ansaray* – etnonim (ikki o'zbek qabilalari – *qatagan* va *saray*) so'zlari qo'shilishidan tashkil topgan.

QATAG'ANO'YRAT – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. *Qatag'on* va *O'yrat* qabilalari vakillarining birlashishidan hosil bo'lgan qo'shaloq etnonim.

QATARIQ – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin yuzasidan mahalliy aholi quyidagi ta'rifni beradi: qator ma'nosini beruvchi *qat* hamda *ariq* gidronimi asosida hosil qilingan nomni mahalla nomiga ko'chirish orqali paydo bo'lgan nomdir, deydi.

Bizningcha, u qator so'zi bilan bog'liq emas, balki kat so'zining dialektal ko'rinishi bo'lib, forsha *kat* – “qishloq”, “istehkom”, “qo'rg'on”, “uy”, “aholi punkti” ma'nolarini ifodalab, ariq so'zining qo'shilishi natijasida, **katariq** – qishloq yoki aholi punkti *arig'i* ma'nosini ifodalaydi.

QATORMOYA – togʻ. Samarqand viloyati Narpay tumani. Uzoqdan tuyalar karvoni (*qator*)ni eslatadigan togʻ tizmasi shunday nomlangan. Bunday togʻ qatorlari tojik aholisi bilan birga **Shuturqator** deb aynan shu maʼnoda (tuya va qator deya) atalgan.

QAVOLA – Samarqand tumanidagi qishloq. Eski nomi Chahorparcha. Qishloqda Xoja Qavola ordfurush (“un sotuvchi, allof”) mozori mavjud (Vyatkin, 1902: 42). Qishloq nomi **qabola** – “*vasiqa*” soʻzi bilan bogʻliq. 1904-yilgi qishloq nomlari roʻyxatida Qavola qishloq jamoasi nomi qayd qilingan va unga Safedi hamda Gulbogʻ qishloqlari kirishi koʻrsatilgan.

“Qavola” termini arab, fors manbalarida, shuningdek, XV–XIX asrlarga oid rus hujjatlarida uchraydi. “Qabola” soʻzi haqida fikr yuritgan P.I.Petrov oʻz maqolasida musulmon sharqi va Rossiyada bu termin turlicha maʼnolarda qoʻllanilganligini qayd qiladi (Petrov, 1965: 113–115, 183). P.I.Petrov A.Y.Yakubovskiyning qabola soʻzi xalifalikda yerni teng sheriklikka ijaraga olishni bildiradi, degan soʻziga eʼtiroz bildiradi. Ushbu fikr huquq qonunlariga asoslanib chiqarilgan, aslida hayotda koʻpincha bu qonunlar chetlab oʻtilgan. XVI–XIX asrlar hujjatlarida garchi bevosita mazkur terminidan foydalanilmasa-da, davlat yerlarini ijaraga berish keng qoʻllanilganligi tasdiqlanadi (Chexovich, 1965: 227).

Demak, **Qabola, Qavola qishlogʻi** nomi *yer ijarasi bilan bogʻliq* holda paydo boʻlgan.

Buxoro viloyatining Gʻijduvon tumanida ham Qavola nomli qishloq qayd etilgan.

QAVCHINON – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi mahalla. Oʻrta asr manbalarida tilga olingan Farruxshid qishlogʻi keyinchalik Qavchunon deb atala boshlagan (Belenetskiy, 1973: 226). Qavchunon – etnotoponim. Qovchinlar Oʻzbekistonda Surxondaryo, Qashqadaryo, Fargʻona vodiysida, shuningdek, Tojikistonning Koʻlob vodiysida, Turkmanistonning janubi-sharqida yashashgan.

N.Xanikov XIX asrning oʻrtalarida qovchinlar Qarshi atroflarida koʻchib yurgan, deb yozadi (Н.Хаников. Описание Бухарского ханства. СПб, 1843, с. 15). V.V. Bartold tarixiy manbalar, jumladan, Sharafiddin Ali Yazdiy asarlariga asoslanib, qovchin soʻzi dastlab biron urugʻ yoki qabila nomi boʻlmay, balki qoʻshinlarining imtiyozli qismi, qoʻmondon qovchin, deb atalgan deydi (Bartold, 1968: 171–172).

Qovchinlar Amir Temur qoʻshini tarkibidagi imtiyozli qismlardan biri boʻlgan. I.Magidovich qovchin bilan qutchi bir urugʻning nomi boʻlib, turli joyda turlicha talaffuz qilinishi oqibatidir, deb yozgan (Magidovich, 1926: 213).

V.V. Radlov lugʻatida **qovchin** soʻzi “xoʻjayin, mehmon” deb izohlangan. Qovchinlar Surxondaryo, Qashqadaryo, Fargʻona vodiylarida va Turkmanis-

tonning janubi-sharqida yashashgan. N.Xanikov qovchinlar XIX asrning o'rtalarida Qarshi atroflarida ko'chib yurgan, deb yozadi. Oqdaryo tumanidagi Qavchunon (joy nomi), Navoiy viloyati Xatirchi tumani Bog'ikalon qishlog'ida gi Qavchinonariq nomlari ham ushbu etnonim bilan bog'liq. Shuningdek, Qashqadaryo viloyati Yakkabog', Qamashi, Qarshi tumanlarida Qovchinon, Beshkent tumani hududida Lagandiqovchin, Patronqovchin, Gamaqovchin kabi qishloqlar bor. Qarshi qo'rg'onida esa Qovchin darvozasi bo'lgan.

QAZNOQ – daryo, Surxondaryo viloyatidagi ko'l, Namangan viloyati Pop tumani. Pomirdagi cho'qqilardan biri Qaznoq deb ham ataladi. **Qaznoq** qadimgi turkiy tilda "*g'azna*" ma'nosini anglatadi. O'zbek tilining shevalarida esa *qaznoq* "omborxona" deb atalgan.

QAZNOQKO'L – Namangan viloyatining Pop tumanidagi ko'l nomi. Qaznoqko'l gidronimi morfemik jihatdan to'rt qismdan iborat: *qaz,-n,-oq, ko'l*. *Qaznoq* so'zi turkiy "*yerni chuqur hosil qilish maqsadida o'y, kavla*" ma'nosini anglatuvchi *qazi* fe'l asosiga *-n* va *-oq* affikslarining qo'shiluvidan yasalgan: *qazin + aq > qaz-naq > qaznaq*. Keyinchalik so'zning ikkinchi bo'g'inidagi *a* unlisi *o* ga o'zgargan: *qaznaq > qaznoq*⁷⁰.

Lug'atlarda **qaznoq (qaznoqcha)** so'zi "*ombor vazifasini o'tovchi kichikroq xona, hujra, yerto'la*", "*ombor*", deb izohlanadi⁷¹. S.Qorayev mazkur so'z qadimgi turkiy tilda "*xazina*", o'zbek shevalarida "*ombor*", "*kandik*" kabi ma'nolarni anglatishini ko'rsatadi⁷². Qaznoq so'zi Namangan hududiy shevalarida, jumladan, Pop tumani shevalarida "*ombor*", "*yerto'la*" ma'nosida qo'llanadi.

Qaznoqko'l tarkibi ana shu "*ombor*" ma'nosidagi "*qaznoq*" so'zi va umumturkiy *ko'l* gidronimik indikatoridan iborat bo'lib, *qaznoq ko'l* otli birikmasining qo'shma so'zga o'tishi asosida hosil bo'lgan: *qaznoq ko'l > qaznoqko'l > Qaznoqko'l*. Gidronimning etimoni "*ombor, yerto'la shaklidagi ko'l*" ma'nosini anglatuvchi *qaznoq ko'l* otli so'z birikmasidir. Suv obyektining tuzilishi ombor, yerto'laga o'xshashligi, ya'ni to'rtburchak chuqur shaklida suv to'playdigan ombor ekanligi bois shunday nom olgan. Shu bois *Qaznoqko'l* shakl tuzilishiga ko'ra nomlangan suv obyektlari sirasiga kiradi. Shuningdek, Surxondaryo viloyatidagi soy, Tojikiston Respublikasining G'arm tumanidagi qishloq, Pomir tog'ining cho'qqilaridan biri ham Qaznoq deb ataladi.

QAYIRMA – Namangan viloyati Chust tumani va Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanidagi qishloq. Toponim ikkita ma'noli qismdan tashkil topgan: qayir, -ma. *Qayir* so'zi topoasos bo'lib kelgan, *-ma* qo'shimchasi esa topofor-mant. Daryo va ko'llar bo'ylab cho'zilgan, suv ko'payganda suv bosib ketadigan pastak zahob yerlar qayir deyilgan. Mazkur so'z ba'zi manbalarda berch

⁷⁰ Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – B. 504.

⁷¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. – II t. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 536.

⁷² Qarang. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi, 164-b.

yer ma'nosida izohlangan. Unga borguncha baland-pastlik va turli burilishlardan o'tib boriladi. Qayir so'zining *daryo va ko'llar bo'yida cho'zilgan, suv ko'paygan vaqtda suv bosib ketadigan pastak zahob yer* ma'nosi arxaiklashgan. Hozirgi kunda bu so'z *buril* ma'nosini anglatadi, ya'ni uning ma'nosida o'zgarish ro'y bergan. Toponimning geografik joylashuvi ham arxaiklashgan ma'noni inkor etadi.

T. Nafasovning qayd etishicha, bu toponim barcha tumanlarda ariq va qishloq nomi bo'lib keladi. Ammo u *qayir* so'zini negadir turkiy hamda mo'g'ul tillariga oid bo'lgan *xayr* so'ziga bog'lab tahlil qilgan. Bu izohga qo'shilib bo'lmaydi. Mazkur oykonimni borib ko'rish uchun ungacha turli baland-pastlik hamda burilishlardan o'tib borish kerak.

Geografik omildan ko'rinib turibdiki, *qayir* so'zini *xayr* so'ziga bog'lashning hech bir zaruriyati yo'q. Yana *qayir* so'zining o'zbek tiliga oidligi ham asosiy dalil. Toponimning ikkinchi ma'noli qismi *-ma* topoformanti esa *-im* *+-a* ko'rinishidagi murakkab qo'shimchadan iborat. Qiyoslang: *bos+-im+a > bosma*; *ter+-im +-a > terma* kabilar.

Binobarin, ushbu toponimning nomlanishiga geografik omil asosiy vosita bo'lgan, chunki bu oykonimgacha bo'lgan dromonimlar (yo'llar) turli-tuman holatdagi qayrilish va baland-pastliklardan tashkil topgan. Mana shu holatni e'tiborga olgan aholi o'zlari yashaydigan joyni Qayirma deb atashgan. Qayirma va qayishish so'zlarining ma'nolari kuzatilsa, turli burilishlar asosida qayrilish, burilish ma'nolari yotadi. Qayirma joy nomi *qayishish* so'zining arxaik holati.

Demak, qayirma toponimining etimoni geografik omil vositasida topilgan qayrilish ma'nosidagi qayirma so'zi. U onomastik konversiya hodisasidan so'ng joy nomiga ko'chgan: *qayir+-ma > qayirma > Qayirma*.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Quva tumanidagi qishloq va mahalla nomi ham shunday nomlangan. Farg'ona vodiysida keng tarqalgan joy nomi bo'lib, aslida geografik termindan olingan. Daryo, soy yoki yo'lning burilish joyi shunday ataladi. Mazkur hududda joylashgan qishloqlar Qayirma, Qayilma deb atalgan. Bu nomni "**kayir** – *sug'oriladigan yer*" yoki urug' nomi deb izohlovchilar ham bor.

QAYNAQUVDI – Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani Suvtushar qishlog'i, guzar.

Toponimning kelib chiqishi to'g'risida quyidagi taxminlar mavjud:

1. Joy nomi suv qaynab toshgandagi holat – *qaynadi* – *quvildi* ma'nosidagi *qaynadi*, *quvildi* birikmasidan shakllangan: *qaynadi+quvildi > qayna quvildi > qayna quvdi > Qaynaquvdi*. Bu taxminiy fikrga qo'shilib bo'lmaydi.

2. Ushbu toponim uchta ma'noli qismdan tashkil topgan: *qayna*, *quv*, *-di*. Ushbu ma'noli bo'laklarning birinchisi sinxron planda bir o'zak morfemadan tashkil topgan. Ammo diaxron planda bu topoleksema ikki o'zak

morfemadan iborat: *qayin + ona*. Mazkur ikkala qism talaffuz qilingan vaqtda fonetik hodisalardan biri bo'lgan tovush tushishi hodisasi ro'y berib, ular bir o'zak morfema holatiga kelgan: *qayin + ona > qayinona > qayna*. Bu yerda ot so'z turkumidagi *qayna* so'zi toponim tarkibidagi topoasos vazifasini bajargan. Ikki so'zning birikishi tufayli *qayin + ona > qayinona > qayna* so'zi hosil bo'lgan. Bunda qo'llangan *qayn* so'zi *qayin* ko'rinishida bo'lib, urning tug'ishganlari ma'nosini bildiradi. *Qayin* so'zi qazin so'zi bilan o'zaro bog'liq. So'zdagi **z** tovushi **y** undoshiga almashgani (**z > y**)ni Mahmud Koshg'ariy qayd etgan. *Qazin* so'zi ayol ma'nosini anglatuvchi *xatun* // *qatun* so'zi bilan bog'lanadi.

Demak, *qazin (qayin)* va *ona* so'zlari *ayol* degan ma'noni ifodalaydi. *Qayna (qayin ona)* so'zi *xotin* yoxud *erning onasi* degan ma'noda qo'llanadi. *Qayin ota > qaynata* – *xotin* yoki *erning otasi*. *Qayinuka* – *er* yoki *xotinning ukasi*. Toponimning ikkinchi ma'noli bo'lagi *quv* so'ziga fe'lning o'tgan zamon formasini yasovchi *-di* qo'shimchasi qo'shilgan: *quv+di > quvdi*. Toponim oldin *qayin onasi quvdi* tarzida aytilgan, keyinchalik fonetik o'zgarish ro'y berib, hozirgi ko'rinishga kelgach, predikativ birikma hosil bo'lgan: *qayin onasi quvdi > qaynasi quvdi > qayna quvdi*. Uning zaminida esa predikativ birikma qolipli toponim shakllangan: *qayin onasi quvdi > qaynasi quvdi > qayna quvdi > Qaynaquvdi*.

Obyektlarning nomlanish jarayoni va joy nomlarining motivlanishidan ko'rinib turibdiki, milliy an'ana, ya'ni ekstralingvistik omil ushbu toponimning yuzaga kelishi uchun yetakchi vosita vazifasini bajargan. Qaynana kuyovini yoqtirmay qolishi, o'zingga uy-joy qur, deb turib olishi yoxud dangasa, ishyoqmas kuyovlarni ishlashga majbur qilishi sababli *qayna quvdi* predikativ birikmasi shakllangan. *Qaynaquvdi* toponimining etimoni *qayin onasi quvdi* yoxud *qaynasi quvdi* holatidagi predikativ birikma. *Qayin onasi quvdi > qaynasi quvdi* predikativ birikmadan toponimik derivatsiya jarayonida *Qaynaquvdi* toponimi yuzaga kelgan.

QAYNAMA – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. Yer ostidan otilib chiqadigan suv manbasi, buloq *qaynar*, shevalarda esa *qaynama* deb nomlangan.

QAYROQ – qishloq. Surxondaryo viloyati Angor tumani. *Qayroq* (tosh) – o'tkirlash toshi. Shunday toshlar evaziga qishloq shu nomni olgan, ularning katta ko'pchiligi o'tkirlash uchun mos kelgan. Shunday toshli tuproqlar yer ishlari uchun qulay bo'lgan.

QAYROQLI – Samarqand viloyatining Samarqand va Urgut tumanlaridagi yirik qishloqlar nomi.

S.Qorayev qayroqli so'zini urug' nomi deb ko'rsatadi (Qorayev, 1978: 164). Qishloq bir necha guzarlarni o'z ichiga oladi: *G'ishtmachit, Jinjak, Chabjayli*,

Qo'tir va boshqalar. Chabjayli (aynan Chavutjayli) qishlog'i ming qabilasining tarmog'i bilan bog'liq.

QAYCHI – Andijon viloyati Andijon tumanidagi qishloq. O'zbeklar tarkibidagi qo'ng'irotlarning bir urug'i "qaychili", "qaychi" deb atalgan.

Etnograf T.A.Jdankoning ma'lumotiga qaraganda, urug' tamg'asi qaychi shaklida bo'lgan. Qoraqalpoqlarning ham "qayshili" degan urug'i bor. Qishloqning paydo bo'lishi XVI asrlarga to'g'ri keladi.

QAYCHILI – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Qo'ng'irot qabilalari urug'laridan biri *qaychili* (uning tamg'asi qaychini eslatardi) nomi ostida mashhur bo'lgan. Shunday nom ostidagi urug' turkiy xalqlarda ham uchragan; masalan, *kayshili* urug'i xitoy qabilasining qoraqalpoqlar tarkibida ham tilga olinadi (T.A. Жданко. Очерки исторической этнографии каракалпаков (родоплеменная структура и расселение в XIX–XX вв.). ТИЭ, Новая серия, т. IX, – М. – Л., 1950. С. 39–40).

QASHAT – tabiiy obyekt, Jizzax viloyati Zomin tumani. Ushbu nomdagi aholi punktlari Qirg'iziston (Issiqko'l) va Tojikistonning Jergatal viloyatida mavjud. Qirg'iz tilida **kashat** – "*baland qirg'oq*" deganidir (К.К. Юдахин. Киргизско-русский словарь. – М., 1965. С. 363).

QASHQADARYO – O'zbekiston Respublikasidagi alohida viloyat, daryo nomi. Toponimning kelib chiqishi to'g'risida quyidagi fikrlar bor:

1. Yoshi ulug' insonlarning aytishicha, boshqalardan ajralib turadigan taniqli, belgili narsa qashqa deyiladi. Bu toponim *belgili daryo* degan ma'noni anglatadi.

2. "Qirg'izlarda qashqa "yo'lboshi" degan urug' bor (bu urug' o'zbeklarda ham bo'lsa kerak). Farg'ona vodiysidagi Yettiqashqa, Yuqori Chirchiq tumanidagi Beshqashqa, Bog'ot tumanidagi Qashqalar degan toponimlar o'sha urug' nomi bilan atalgan".

3. Toponimdagi qashqa topoasosi apellativ leksikada "1. Ot yoki mol peshonasidagi oqjoy, oq nishona; shunday nishonali ot, mol. 2. Betning ko'rinadigan yerida urilishdan qolgan nishona, masalan, yara, chaqa", degan ikkita ma'noga ega. Bunda ham toponim *nishonli daryo*, *belgili daryo* degan ma'nolarni bildiradi.

4. "Qashqadaryo gidronimi qadimgi Kesh (to'g'risi – Kash) shahri (Shahrisabz) nomining fonetik jihatdan o'zgarishi oqibatidir. Shahrisabz shahri-ning ikkinchi nomi Kash-i dilkash bo'lgan, Qashqadaryo avval Kesh (Kash) daryosi deb, Amir Temur davrida Xashqa (Xashqarud) deb atalgan va keyinchalik (tovush o'zgarishlarga uchrab) Qashqarud – Qashqadaryo bo'lib ketgan".

5. Bizningcha, onomastik leksikadagi qashqa topoasosining o'zagi qash-qosh hayvonning peshonasidagi oq joy, nishonli, belgili, qir, tepalik, tik qirg'oq, marza, alohida ajralib turadigan degani; qashqa tish – kurak tish,

qashqa qum baland yalang qum tepaliklari, qashqa tov – boshqalardan ajralib turgan yuksak tog‘, qashqa ot, otning qashqasiday iboralari ham buni isbotlab turibdi. Mana shu topoasosga daryo toponimik aniqlagichi toponimlashuv jarayonidagi topoobyektlarni nomlash zaruriyati tufayli qo‘shilgan va mazkur toponim shakllangan: *qashqa* > *qashqa+daryo* > *qashqa daryo* > *Qashqadaryo*.

Aslida, Kitob tumanidan oquvchi Oqsuv daryosi va Shahrisabz tumanidan oqadigan Tanqas daryosi birikib, Qashqadaryo gidronimini tashkil etgan. Ya‘ni avval gidronim nomlangan, keyinchalik mamlakatimizdagi bitta viloyat shu nom bilan atalgan.

Mazkur toponim tarkibidagi qashqa topoasosi geografik nomlar tarkibida faol uchraydigan termin. Janubiy Sibirdan boshlab, Markaziy Osiyoda, Afg‘onistonda, Eronda Qashqa, Qashqabuloq, Qashqayo‘l, Qashqaoshuv, Qashqasoy, Qashqasuv, Qashqatepa, Qashqatov, Qashqaqum kabi ko‘plab toponimlar (Ozarbayjonda – gashka) qayd qilingan. Gidronimlar tarkibida qashqa “tog‘ suvi”, “tezoqar toza suv”; qirg‘iz tilida ko‘k qashqa suv – “zilol tog‘ suvi”, qashqa yo‘l – “to‘g‘ri tog‘ yo‘li”, qashqa yo‘l bilan yurish – “aylanib yurmasdan to‘ppa-to‘g‘risiga yurish”, otliq qashqadan chiqdi – “otliq kishi tepa ortidan chiqib kelishi” ma‘nolarini bildiradi.

Xullas, toponim to‘g‘risida yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda qashqa so‘zidan tuzilgan toponimlarni uchga bo‘lib o‘rganish lozim:

- 1) qashqa urug‘idan nom olgan toponimlar;
- 2) tog‘ suvi, tiniq suv;
- 3) ayrim tog‘ yoki tepalik (qashqa yo‘l – tik tog‘ yo‘li).

Biz o‘rganayotgan Qashqadaryo toponimi esa etnonimdan shakllanmagan, balki quyidagi belgilar asosida tog‘ suvi, tiniq suv, ayrim tog‘ yoki tepalik (qashqa yo‘l – tik tog‘ yo‘li) shakllangan. Haqiqatan ham, Qashqadaryo viloyatining sharqiy qismi tog‘, tik tog‘ yo‘li bor va tog‘ suvi oqadigan joylardan iborat. Bu toponimning etimoni nomlanishga zarur bo‘ladigan geografik omilni o‘zida ifodalab turadigan qashqa daryo birikmasi. Ushbu toponim gidronimlar asosida shakllangan joy nomlaridan biri hisoblanadi.

QASHQALDOQLIQOQ – ko‘l. Xorazm viloyati. *Qashqaldoq*, po‘stin, qoq -ko‘lmak. **Qashqaldoqliqoq** – xak (ko‘lmak), bu yerda yovvoyi qashqaldoq yashaydi.

QASHQAR – Andijon viloyatidagi bir nechta aholi punktlarining nomi. Bular asosan uyg‘urlar yashaydigan qishloqlardir. Qashqarda (Shinjon) millatlaridan qat‘i nazar, Markaziy Osiyodan kelgan muhojirlarni andijonliklar deb atashgan, Sharqiy Turkistondan kelgan muhojirlarni esa O‘zbekistonda qashqarliklar deb nomlashgan. XVIII asrning o‘ttizinchi yillarida Qo‘qon xoni Madalixon (Muhammadalixon) Sharqiy Turkistonga qilgan yurishidan ko‘plab uyg‘ur oilalarini haydab chiqardi, ular **Qashqar**, **Qashqarqishloq** nomlarini olgan aholi punktlarini tashkil qildilar.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Marg'ilon shahridagi mahallalardan biri ham shunday nomlangan. XIX asrning qirqinchi yillarida Sharqiy Turkistondan ko'chib kelgan aholi joylashgan maskanlar shunday nomlangan. Viloyatda *Qashqari, Qashqarqishloq, Qashqarmahalla, Katta Qashqar, Qurboqashqar, Oxunqaynar* kabi joy nomlari uchraydi.

QASHQAR DARVOZASI – Shayxontohur dahasining sharqiy tomonida joylashgan. Darvoza nomi XIX asrda Qashqar shahridan bir miqdor aholining Toshkentga ko'chib kelib o'rnashib qolganligi bilan bog'liq.

XIX asrning 40-yillarida shaharning yangi tashkil topgan mazkur qismida, Qashqardan chekinib qaytayotgan qo'qonlik Muhammadalixon (1822–1842) qo'shini bilan kelgan qashqarliklar yashardilar. Bu yerlar to 1966-yilgi zilzilagacha Qashqar mahalla deb atalardi. Umuman, tarix mobaynida bu darvoza nomi o'zgarib kelgan.

Muhammad Solih keltirgan ro'yxatlarda XV asrda Turk, XIX asrda Xitoy va Oqqo'rg'on nomlari ma'lum bo'lgan. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mazkur darvozaning nomi manbalarda Qashqar darvoza shaklida uchraydi. Muhammad Solihning yozishicha, Turkalar darvozasining nomi turk qabilasi nomidan, XIX asr boshlarida bu yerda Turk mahallasi ham bor edi. Darvozaning Xitoy degan nomi haqida aniq yozma ma'lumotlar hozircha uchramagan bo'lsa-da, uni Buyuk ipak yo'lining bir yo'nalishi, aniqrog'i, shimoliy tarmog'i Toshkent shahri orqali o'tganligi va bu yerga Xitoydan savdo karvonlari kelgani, mazkur yo'ldan Xitoyga borilganligi bilan bog'lash mumkin.

So'ng mazkur darvoza Oqqo'rg'on nomi bilan mashhur bo'lgan. Muhammad Solihning yozishicha, shaharning sharqiy qismi yaqinidagi Xo'ja Ahrorning vaqf yerlari Oqqo'rg'on deb atalgan. Bu yerlar Shayx Shibli (Chovli) arig'ining sharqiy tomonida bo'lgan, ya'ni darvoza orqali shahardan aynan shu yerga chiqilgan⁷³.

QIBLA TOZABOG' – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. Qibla – mehrob, janub tomon, toza-yangi. Shaharning janubi-g'arbiy tomonida joylashgan, XX asrda Muhammad Rahimxon Feruz va uning o'g'li Isfandiyorxon tomonidan bunyod qilingan Qibla tozabog' bog'i – qarorgohi. U Muhammad Rahimxon Feruzxonning yozgi qabulxonasi bo'lgan. 2004-yildan buyon ushbu hudud "Qibla tozabog'" mahallasi nomi bilan yuritilib kelinmoqda.

QIBRAY – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Mahalliy rivoyatlarga ko'ra Qibray (qadimda Qibiray) nomi qadimiy turkiy urug' nomidan kelib chiqqan. Demak, etnik guruhning nomi shahar va tuman nomiga asos bo'lgan.

S.Qorayevning yozishicha, turkiy xalqlarning dug'lat (duvlat, dulat) qabilasining bir urug'i qibiray deb atalgan. Bu urug' vakillari afsonaviy Qibiray

⁷³ O'rinboyev A., Bo'riyev O. Toshkent Muhammad Solih..., 22-b.

botirdan tarqalgan degan rivoyat bor. Dug'lat – qadimiy turkiy qabilalar-dan birining nomi. Ular XIII asrda Chig'atoy ulusining sharqiy mintaqalari-da yashovchi yetakchi qabilalardan bo'lgan. Dug'latlar Sharqiy Turkistonda, Issiqko'lining janubida, Farg'ona vodiysining shimoliy hududlarida ko'chib yurganlar. Asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lgan. Zahiriddin Muhammad Boburning onasi Qutlug' Nigorxonim va "Tarixi Rashidiy" asarining muallifi Mirzo Muhammad Haydar dug'latlardan bo'lganlar. XV–XVI asrlar davomi-da dug'latlar bir qancha guruhlariga bo'linib ketgan. Ular Farg'ona, Toshkent, Samarqandga kelib joylashgan. Dug'latlar hozirda o'zbek, qozoq va qirg'iz xalqlari tarkibiga singib ketgan.

E'tiborli tomoni shuki, qibiray etnonimi birlamchi, Qibray etnotoponimi ikkilamchi. Qibiray urug'i o'zbek xalqining qadimiy o'tmishida bo'lgan. Shu etnonimdan aholi punkti, undan so'ng tuman nomi yuzaga kelgan.

QILICHMOZOR – Andijon viloyati Jalaquduq tumaniga qarashli qishloq. T.Nafasovning aniqlashicha, "qilich" – turkiy etnonim. Davrlar o'tishi bilan kishi ismiga aylangan (masalan, Qilich Burhoniddin). Jalaquduq tumanida-gi "qilich mozor" shu nomga asoslangan (xalq og'zida "Guruch mozor" deb talqin qilinadi).

Professor S. Ibrohimov "Gurov mozor" deb taxmin qilgan. Endilikda bu taxminlar barham topdi.

QILICHLI – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumani. Qilich-li urug' nomi bo'lsa kerak; chunonchi, qoraqalpoqlarning ktay qabilasining kichik bir tarmog'i qilishli (qilichli) deb atalgan (Qorayev, 1978: 171).

QING'IR – Samarqand viloyati Pstdarg'om, Urgut tumanlaridagi qishloq-lar. Mazkur nom O'zbekiston toponimiyasida Qang'ir, Qing'ir, Qo'ng'ir singari shakllarda uchraydi.

L.S.Tolstovanning fikriga ko'ra, mazkur nom pecheneglar qabilasi qan-g'arlari bilan bog'liq bo'lib, ularning Markaziy Osiyoga tarqalishi Orolbo'yi va Volgabo'yi qang'arlarining Dashti Qipchoq o'zbeklari tarkibida mazkur hududga kirib kelishlari bilan bog'liq (Tolstova, 1978: 15).

Mazkur etnotoponimning turkiy "qo'ng'ur" (qo'ng'ir) so'zi bilan bog'la-nishi xalq etimologiyasidir. Respublikada Qing'ir (Urgut, Baxmal), Qo'ng'ur (Bulung'ur), Boyqo'ng'ur (Oqdaryo), Yuqori Qing'ir (Ishtixon), Qang'ir (Farg'ona) kabi qishloqlar nomi ushbu etnonim bilan bog'liq.

QIPCHOQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Toponimni hosil qilgan *qipchoq* so'zi urug' nomi, etnonim.

Demak, *Qipchoq* – "*qipchoq urug'i vakillari yashaydigan joy*" ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, Xorazm viloyatining Bog'ot tumanida ham shunday nomli etnotoponim mavjud bo'lib, ularning deyarli bir xil izohlanishini ta'kidlash

lozim. Shu nomdagi toponim respublikamizning turli hududlarida uchraydi. Nomshunos S.Gubayeva (1983) qipchoqlarning Farg'ona vodiysida hududiy tarqalishini o'rganib, 20 dan ortiq joy nomlari qipchoq urug'lari nomiga qo'yilganligini yozadi.

QIPCHOQ CHORRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Quyi Chorrabot* deb atalgan. 2006-yil 27-dekabrda *Qipchoq Chorrabot* deb o'zgartirilgan.

Toponim *qipchoq*, *chor* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *qipchoq* so'zi xalq nomi, etnonim. Toponimning ikkinchi komponenti – *chor* so'zi esa forscha-tojikcha bo'lib, "To'rt" degan ma'noni bildiradi. Joy nomining uchinchi komponenti – *rabot* so'zi "qo'rg'on", "qo'ra", "hovli joy" degan ma'nolarni anglatadi (*qarang: Gulrabot*).

Demak, **Qipchoq Chorrabot** – "*To'rt tomoni rabotlardan iborat qipchoqlar yashaydigan joy*" degan ma'noni bildiradi.

QIPCHOQOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Bu etnonim ko'plab turkiy xalqlar orasida tarqalgan. Qoraqalpog'istonda 15 ga yaqin aholi punkti va ovullar shu nom bilan ataladi. XI–XII asrlarda Orol dengizi bo'ylarida, Sirdaryo va Jayiq dashtlarida Qipchoqlar deb atalgan qavmlar yashagan. Ular o'sha paytda "Dashti qipchoq" deb nomlangan katta hududni egallagan.

Hozirgi qoraqalpoqlar, qozoqlar, nog'aylar, qisman o'zbeklar, boshqirdlar va tatarlar o'sha vaqtdagi Qipchoq qavmiga birlashgan umumiy xalq bo'lgan.

Hozirgi Qipchoq urug'lari ham o'sha urug' asosida paydo bo'lgan. Qoraqalpog'iston hududidagi Qipchoq nomi bilan atalgan aholi punkti nomlari, daryo nomlarining negizi qadimgi qipchoqlar bilan aloqasi bo'lsa kerak.

QIRG'IZ – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. O'zbek millatiga mansub qabilalardan biri bo'lib, 92 bo'li o'zbek qavmlarining hamma shajaralarida qayd etilgan.

QIRG'IZQISHLOQ – Samarqand viloyati Ishtixon tumanidagi toponim. Manbalarda Katta qirg'iz va Kichikqirg'iz qishloqlari qayd qilinadi (Список населенных мест...1906: 46).

Kattaqo'rg'on tumanida ham Qirg'iz nomli qishloq bor. 92 bo'li o'zbek urug'laridan biri – qirg'iz.

O'zbek xalqi tarkibida yaxlit qirg'iz urug'i va turli qabila, urug'lar tarkibida qirg'iz degan urug', urug' tarmog'i borligi ma'lum. Qashqadaryoning o'rta oqimidagi saroylarning bir bo'limi qirg'izsaroy. Tojikistonning Xonaqadaryo bo'yidagi kaltatoylarning ham qirg'iz urug'i borligi aniqlangan (Nafasov, 2009: 375). Qishloq qirg'iz qabilasi yoki urug'i nomi bilan atalgan. Vaqt o'tishi bilan aholi o'z urug'i nomini unutgan. Hozirgi paytda qishloq Qirqqiz deb ataladi. Shunday ekan, bizningcha, qishloqning asl nomi Qirg'iz tarzida qo'llanishi ma'qul.

QIRG'ICHI – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani. Manbalarda Qaryag'ach yoki Krigach shakllari ham keltirilgan. Bir manbada Qiriya (qar'ya) Gachi, ya'ni Gachi qishlog'i deb tilga olingan. Keyinchalik Qirg'ichi deb talaffuz qilina boshlagan. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Bulung'ur tumani Bo'yrachi qishloq kengashida ham Qirg'ichi qishlog'i qayd qilingan.

QIRGULI – Farg'ona shahri yaqinidagi shaharcha. Mahalliy talaffuzda Qirgili deyiladi. Qo'qon xonlari arxivida Qirgil shaklida tilga olingan. Janubiy oltoyliklarda kergil urug'i bo'lganini hisobga olib, S.Gubayeva (1983) kirgili urug' nomi bilan atalgan deydi. O'zbeklarda ham qirg'ili ("Tamg'asi qirg'i shaklida") degan urug' bo'lgan. Qirg'ili – kirgili bo'lib o'zgargan bo'lishi mumkin.

QIRCHANG'ISOY – tabiiy obyektlar bilan o'ralgan joy. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. **Qirchang'i** – *nag toshi bilan qoplangan ariq ot*; **Qirchang'isoy** – *yaylovli joylar*.

QIRQYOP – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Qishloq hududidan o'tmishda ham, hozir ham o'nlab katta-kichik kanal, ariqlar va solmalar oqib o'tgan. Uning Qirqyop deb atalishiga sabab ham bu yerda sug'orish tarmoqlarining ko'pligidir.

Ta'kidlash joizki, toponim tarkibidagi *qirq* so'zi urug' nomi bilan bog'liq bo'lib, mazkur kanalni shu urug'ga mansub kishilar qazib, shundan so'ng ushbu hudud shunday nomlangan bo'lishi ham mumkin.

Shuningdek, tilshunos Masharif Safarov kanaldan keladigan suv haddan tashqari loyqali bo'lganligi uchun yil davomida ariqdan suv oqib turgan va keyingi yilga tayyorgarlik ko'rish o'sha ariqni tozalashdan ko'ra, yangi ariq qazilgani mahalliy aholi uchun yengilroq bo'lgan, har yili yangidan ariqlar qazilishi natijasida mazkur hudud shunday nomlanganini qayd etadi.

QIRQJIGIT – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumani. 1904–1905-yillardagi aholi punktlari ro'yxatida Kattaqo'rg'on uyezdi Mingariq volosti Chinortepa qishloq jamoasidagi qishloq sifatida qayd qilingan.

T.Nafasov qarluq qabilasi urug'lari haqida ma'lumot berar ekan, shunday yozadi: "...qarluqlarning qir(q)yigit, uzunoyoq, oltiuylik, gadoy... va boshqa urug' tarmoqlari" bor. Demak, Qirqjigit etnotoponimdir.

QIRQIBOLDI – Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq. Toponim tarkibidagi *qirq* so'zi urug' nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Qirq, Qirqketmon kabi toponimlar ham shu asnoda yaratilgan bo'lishi kerak.

QIRQISHAK – Narpay tumanidagi qishloq. Ironiya, ya'ni hazil tariqasida yasalgan toponim.

QIRQQIZ – soy nomi. Bir necha mayda tepalari bo'lgan joyga nisbatan soy shunday deb nomlangan. Morfema tarkibi *qirq + qiz*. *Qirq < qir, qirq –*

miqdor bildiruvchi soʻz; choʻziq yassi balandlik (qir). *Qiz* < *quz* – terskay bet; yirik balandlikning terskay tomondagi kichik balandlik; tiklik koʻlami yuksak boʻlgan balandlik; tekis joylardagi yolgʻiz tepa; qoʻrgʻonlarning xarobasidagi burj (minora) oʻrni. Shuningdek, **Qirqqiz** – “Tepasimon boʻrtib chiqqan balandliklari bir qancha boʻlgan joy; qoʻrgʻon burjlari, saroylar vayronasidan paydo boʻlgan kichik-kichik minorasimon koʻp balandlikdan iborat xarobazor” degan maʼnolarni ham anglatgan.

Qoraqalpogʻiston Respublikasining Ellikqalʼa tumanida Qirqqizobod nomli mahalla va qishloq nomi shu toponim bilan bogʻliq boʻlsa ajab emas.

QIRQLAR – Kattaqoʻrgʻon tumanidagi qishloq. Qirq – oʻzbek qabilalaridan biri.

QIRQOVUL, QIRQQISHLOQ – qishloq. Poyariq tumani. Qishloq qirq urugʻi vakillari yashaganligi uchun shunday nom olgan (Qorayev, 1978: 172).

QIYOT – Samarqand viloyati Kattaqoʻrgʻon tumanidagi qishloq nomi. Qiyot oykonimi Buxoro, Navoiy viloyati toponimiyasida ham uchraydi. “Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati”da izohlanishicha, qiyot – oʻzbek urugʻlaridan biri⁷⁴.

Abulgʻozi Bahodirxon fikricha, qiyot moʻgʻulcha, “togʻdan oqqan sel” maʼnosidagi **qiyon** soʻzining koʻpligidir⁷⁵. Bu fikrga V.V. Radlov ham qoʻshiladi⁷⁶. S.Qorayev koʻrsatishicha, *qiyonni*, *qiyanni* (*qiyonli*) urugʻining etimologiyasi ana shu qiyon soʻzi bilan bogʻliq⁷⁷. Demak, Qiyot oykonimi onomastik konversiya usulida qiyot etnonimidan hosil boʻlgan, “Qiyot urugʻiga mansub kishilar yashaydigan manzil, joy” degan maʼnoni anglatadi.

Shuningdek, Xorazm viloyatining Xiva shahri va Urganch tumanidagi mahallalar nomlaridan biri ham qiyot hisoblanadi. Qiyot – oʻgʻuzlar tarkibiga kirgan qadimiy qabilalardan birining nomi. Har ikkala mahalla nomlari qadimdan ham Qiyot nomi bilan atalgan. Xiva shahridagi Qiyot 1930-yillardan soʻng “Obod”, “Komsomol” deb atalgan. 1998-yildan Eski Qiyot qishlogʻi deb nomlangan. 2013-yil may oyidan boshlab “Qiyot” mahallasi deb nomlangan.

Bundan tashqari, Navoiy viloyatining Karmana tumani; Fargʻona viloyati Beshariq tumani; Samarqand viloyatining Ishtixon, Oqdaryo tumanlarida ham shunday nomli etnotoponim mavjud. Qiyot – 92 anʼanaviy oʻzbek qabilalaridan biri.

Xiva xoni Abulgʻozi Bahodirxon qiyot soʻzining kelib chiqishini quyidagicha izohlaydi: “Moʻgʻul dogʻdan on selni kiyon ter, kiyot aning jaʼmi

⁷⁴ Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lugʻati. IV jild. – Toshkent: Fan, 1985. – B. 48.

⁷⁵ Bahodirxon Abulgʻozi. Shajarayi turk. – Toshkent: Maʼnaviyat, 1990. – B. 81.

⁷⁶ Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. II т. – С. 858.

⁷⁷ Qorayev S. Geografik nomlar maʼnosi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 1978. – B. 170.

turur". Xon qadimgi o'zbek tilida (XVII asr) yozgan edi, endi bu jumla quyidagicha ko'rinadi: "Mo'g'ul tog'dan oqqan selni qiyon der, qiyot (bu so'zning) ko'pligidir": mo'g'ullar tog'lardan oqib tushayotganlarni qiyon, ko'plik bilan aytishadi (B.B.Радлов. Опыт словаря, т. II, 858).

Yuqorida ta'kidlangan nomlarining izohi deyarli bir xil ekanini qayd etish maqsadga muvofiqdir.

QIYQIM – Narpay tumani. Prof. B.O'rinboyev qiyib ishlangan narsalar chiqindisi ma'nosida: gazmolning savdodan ortgan bo'lagi; laxtak, parcha, qiyiq joy deb izohlaydi (O'rinboyev, 2003: 237). Qiyqim nomli qishloqlar Oqdaryo, Qo'shrabot tumanlarida ham uchraydi.

Bizningcha, qiyqim etnonim, ya'ni yirik qabilaning bir bo'lagi ma'nosida bo'lsa kerak. Venger akademigi D.Nemet kese(k) etnonimi "urug'ning bo'lingan, kesilgan qismi" ma'nosidagi qadimiy umumturkiy so'z – kesey so'zidan kelib chiqqan deb hisoblaydi. O'zbeklarning tuyoqli qabilasining mullakesak va mirzakesak (hozir shevada mullaesagi va mirzaesagi deb talaffuz qilina-di) degan urug'lari bo'lgan (Greibenkin, 1872: 69–70). Agar qiyqim va kesek so'zlarining ma'nolaridagi yaqinlik e'tiborga olinsa, qiyqim so'zi etnik birlikni bildirishi haqiqatga yaqin.

QIYRA – Poyariq tumanidagi qishloqlar nomi. Bo'zqiyra yoki Yuqoriqiyra va Qo'riqqiyra yoki Pastqiyra nomlari bilan yuritiladi. Qiyra qorovuz (qorauz)-qipchoq urug'ining bir tarmog'i. Demak, ushbu qishloqlar nomlari ham etnik birlik bilan bog'liq. Qo'shrabot tumanidagi Pangat qishlog'ida ham qiyra urug'i bor. Demak, etnonim keyinchalik joy nomiga aylangan.

QIYALI – Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi qishloq. O'zbekistonda keng tarqalgan joy nomlaridan biri. Garchi relyef qiyaligiga o'xshab ko'rin-sa-da, aslida bu urug' nomi etnonimdir (Qorayev, 2001).

QIYANNI – Urgut tumanidagi qishloq. Qiyonni (Shahrisabz), Qiyon (Bulung'ur), Qiyot (Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Oqdaryo) nomli qishloqlar bor. Qiyon o'zbek urug'laridan biri. Ko'pligi qiyot. Qiyot – 92 bovli o'zbek "qavmlari" qatorida tilga olingan qabilalaridan biri.

Abulg'ozining fikricha, **Qiyon** mo'g'ulcha so'z bo'lib, "*katta oqim, tog'dan pastga qarab oquvchi toshqin, tez, kuchli, sel*" ma'nosidadir. Qiyon urug'iga mansub kishilar mard va jasur bo'lganliklari tufayli ushbu nom bilan atalganlar (Rashididdin, 1952: 154). Bu fikrni V.V. Radlov ham tasdiqlaydi. Qiyonni, qiyanni urug'ining etimologiyasi ham mo'g'ulcha qiyon so'zi bilan ma'nodosh, Chingizxonning otasi Yesugey bahodir mazkur urug'dan bo'lgan. Qiyot – *qiyon* so'zining ko'pligidir.

QIZILTEPA – Navoiy viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. O'zbekiston toponimiyasi tarkibida Qiziltepa nomi ko'p uchraydi. Qizil so'zining rang ma'nosidan tashqari boshqa ma'nolari ham mavjud. Masalan, qadimiy turkiy tilda *qizil* so'zi janub tomonni anglatgan. Yana bir ma'nosi tog'larda o'simlik

o'smaydigan yoki kam o'sadigan qizil tuproqli joylarni nomlashda ham qizil so'zidan foydalanishgan.

Qiziltepa tumanining cho'l hududi tomon yerlar tuprog'i qizg'ish rangda, Ko'ktog' tomonda esa baland-past tepaliklar qip-qizil tuproqdan iborat. Shuning uchun aholi qadimdan bu joylarni Qiziltepa deb atab kelgan. Qiziltepa – qizil rangdagi tuproq va boshqa qattiq jinsli moddalar qotishmasi bilan qoplangan tepa.

QIZIRIQ – Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. Mutaxassislarining fikricha, tuman nomining ilk shakli Qizariq. Ko'p asrlik qo'llash jarayonida transformatsiyalashib nom sodda, ixcham va talaffuzga qulay bo'lgan shaklga kelgan. Respublika toponimiyasi tarkibida *qiz* so'zi bilan yasalgan joy nomlari ko'plab topiladi. Qizqal'a, Qizquduq, Qizariq, Qiztosh, Uchqiz, Qirqqiz, Yetimqiz va hokazo.

Ko'pincha qiz so'zi nomning asosiy tarkibiy qismini tashkil qiladi va aniqlovchi vazifasini bajaradi, ya'ni geografik obyektning tabiiy belgisini bildiradi. Ba'zi hollarda, qiz so'zi nomning so'ngida keladi. Tarkibida qiz so'zi bo'lgan barcha nomlarning yaratilish tarixi haqida ko'plab rivoyat va afsonalar to'qilgan. Ularda qiz (ayol)larning dushmanga, g'ayridinlarga qarshi kurashi, el obodligi yo'lidagi jasorati hikoya qilinadi.

Qiz so'zi bilan yaratilgan joy nomlarining hozirgi holati bilan uning asl ma'nosini aniqlash birmuncha murakkab. Chunki qiz so'zining qadimiy shakli – quz. Quz so'zi qadimiy turkiy tilda tog'ning quyosh nuri tushmas tomoni, terskay, ko'lami baland qoya, cho'qqi kabi ma'nolarni anglatgan.

O'zbek adabiy tilining XIII – XIV asrlar va undan keyingi taraqqiyotida quz so'zi qayd etilmagan, yozma manbalarda ham uchramaydi. Ammo xalq og'zaki nutqida bo'lgan, joy nomlari buning isbotidir. Quz so'zining o'rta asrlardagi ma'nosi yordamida Qizariq nomini izohlash mumkin. Qizariq – balandlik bag'ridagi ariq, adir yoqalab notekis joydan o'tkazilgan suv yo'li.

QIZILBOSH – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. *Qizilbosh* – “qizil boshli” bo'linmasi bir qator turkiy xalqlar: boshqirdlar, qirg'izlar (kesek, munduz qabilalari), o'zbeklar (qo'ng'iro't qabilasi) qabilaviy nomlarida uchraydi (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 93).

QIZILZOV//KO'KZOV//ZOVETAK – tabiiy obyekt nomlari (Jizzax viloyati Zomin tumani). Fors tilida **zou** – bu *dara*; Eronda bu so'z ko'pincha toponimlar tarkibida uchragan: **Kalezau, Sorxzau** (В.И.Савина. О типах словообразования топонимов Ирана //Топонимика Востока. М., 1964. С. 168).

Е.М.Мурзайев Terskey Alatov cho'qqisidagi **Zauka, Zaukuchok** toponimlarida *zov* terminini ko'radi (Э.М.Мурзаев. К географической терминологии и номенклатуре киргизов Тянь-Шаня. Изв. ВГО, 1940, т. 72, вып. 3. С. 322).

Qirg'izcha **zoo** – *o'tib bo'lmaydigan, o'simliklarsiz, yovvoyi qoyalardir* (К.К.Юдахин. Киргизско-русский словарь. С. 291).

Andijon viloyatida *zovlin*: *zovlinga tushib ketdi* (prof. S.Ibragimovning og'zaki ma'lumoti) variantlari qo'llaniladi. *Zov* so'zi o'zbek folklorida ham uchraydi: Odam jurmas tovlardan, Qush turalmas *zovlardan*, Mergen adir ovlardan, Qistab o'tub boradi. "O'tib bo'lmaydigan (odamlar uchun) tog'larda, hatto qushlar ham qarshilik ko'rsata olmaydigan jarliklarda, tog' etaklaridagi karlar ov qiladigan joylarda" "Tez yuguruvchi otlar" sayr qiladi.

QIZILISHTON – Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Hozirgi Payshanba shaharchasi mahallalaridan biri.

Prof. T. Nafasovning qayd qilishicha, qarluq qabilasi *qir(q)yigit, uzunoyoq, oltiuylik, gadoy, qizilishton, qozoqchi, turkman, shix, qorong'ulik, havash, temirchi, javlon, qul, to'rtuylik, eshakquloq, kalto'p, olchin* kabi urug' tarmoqlariga bo'linadi (Nafasov, 1988: 245). Tarixiy manbalarda mazkur regiondagi *Javlon, Raboti Javlon* (Список населенных... 1906:49), *Qizilishton, Olchin, Shixlar, Qozoqlar, Qirqjigit, Uzun, Oltibek, To'rtkapa, Havash, Qul* (Материалы..., 1927: 95–102) nomli qishloqlar tilga olingan. Kattaqo'rg'on shahri va uning atrofidagi aholi qarluq lahjasida so'zlashishadi.

Demak, mazkur toponimlar etnik birliklar bilan aloqador. Qizilishton – totem. Turkiy qabilalarning ko'pi turli hayvonlar, qushlar nomi bilan atalgan. Bunda ular muqaddas hisoblanib, u yoki bu qabilaning totemi (ongoni) bo'lgan. Jumladan, bahrin (lochinning bir turi), oqsunqor, burgut, jig'altoy kabi qush nomlari totem sifatida uchraydi. Demak, Qizilishton etnooykonim bo'lib, urug' totemi joy nomiga aylangan.

QIZILQIYOQ – q., Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani. Kiyak (o'zbekcha *qiyoq* yoki *bardi*) – "chakalak (o't)", ammo bu yerda Kiyak – etnonim, masalan, bayuli qozoq qabilasi orasida Kiyak turi qayd etilgan. (П.П.Семёнов. Географическо-статистический словарь. том II, СПб, 1865. С. 48).

I. Magidovich XX asrning 20-yillarida o'zbek qatag'on qabilasi orasida Kiyak (Kiyak) turini eslatib o'tgan (Материалы по районированию Средней Азии, кн. I. – Бухара, 1926. С. 194).

Shuningdek, Farg'ona viloyati So'x tumanidagi mahalla ham shunday nomlanib, unga shunday izoh beriladi: "O'simlik nomi bilan atalgan joy nomlari qatoriga kiradi. **Qiyoq** – *ensiz, keskir bargli ko'p yillik o'simlik*. Yovvoyi o'simliklar nomi bilan atalgan joy nomlaridan *Qorayantoq, Qorqchitol* kabilarini keltirish mumkin".

QIZILQOSH – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. "Qizil" va "qosh" so'zlaridan yasalgan. Etnonim bo'lishi mumkin.

QIZILQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi, Markaziy Osiyoning sharqidagi, O'zbekiston bilan Qozog'iston hududidagi cho'l.

Qoraqalpog'iston Respublikasining sharqiy katta qismini Qizilqum cho'li egallagan. Qizil so'zining ma'nosi ko'p: qizil rang, jigarrang, qon, oftob, sharq va hokazo. Hozirgi geografik kartalarda bu cho'lining nomi keng hududiy yoyilgan.

Aslida cho'lining Sirdaryo tomonidagi hamda markaziy va shimoliy qismlarigina Qizilqum deb atalib, Buxoro tomonidagi qismi Botoqqum deyilgan. Ba'zan barxanlar – ko'chma qumlar qizilqum deb yuritiladi. Qizilqumni ikki xil izohlash mumkin: Sharqiy cho'l yoki Oltingum. Qizil so'zining oltin ma'nosi ham bor. Muruntov oltin koni buning dalili.

QIZILNOVUR – tabiiy obyekt nomi, Surxondaryo viloyatining Boysun tumani. Kattanovur – Jizzax viloyati Zomin tumani. Novur – tog' yonbag'ridagi shaffof jarlik, katta toshlar (talus) uyumidir.

QIZILNURA – tog' nomi. O'pirilib tushgan tik jarlik joylar xalq orasida *nura* deyiladi. Ushbu joyda tog' jinslari qizil tusda ekanligidan shunday nom olgan.

QIZILOYOQ – Farg'ona viloyati Rishton tumanidagi qishloq nomi. Andijon viloyatining Jalaquduq, Marhamat, Paxtaobod, Qo'rg'ontepa tumanlarida ham shu nomdagi qishloqlar bor.

Qiziloyoq – qirg'iz qipchoqlarining bir urug'i. Qiziloyoq urug'i, shuningdek, qirg'izlarning kesak, do'lus, charu qabilalari, qoraqalpoqlarning qo'ldovli qabilasi hamda turkmanlar tarkibida ham qayd qilingan. Qizil so'zining tillo ma'nosi ham bor (Qorayev, 2001).

QIZILRAVOT – Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qadimiy qishloqlardan biri. Qizilravotning qadimiyligi haqidagi fikrimizni mazkur nomni Namangan viloyati Chortoq tumani Koroskon qishlog'i (sobiq kent)dagi Sulton Sayid mozorining shayxlari nomiga XVI–XIX asrlarda berilgan 146 ta hujjatdan iborat "yorliqlar to'plami"da ham o'nlab o'rinlarda uchrashi tasdiqlaydi. Masalan, "...*Adak arig'i Qizilravot (Mavzey) nishoni humoyun asosida uning otasi marhum Muhammad Sayid Fozil Alig'a taalluq bo'lg'on ekan...*"⁷⁸ Hujjat, ya'ni yorliq ostiga qo'yilgan hijriy yil sanasini, ya'ni "23-ramazonul muborak, sana 908. 4 muhrluq"⁷⁹ni hijriy yilning milodiy yil sanasiga aylantirish qoidasiga ko'ra, hozirgi yil hisobiga aylantirsak, quyidagi sana kelib chiqadi: $908 : 33 = 27,5$, $908 - 27 = 881$, $881 + 622 = 1503$.

Demak, Qizilravot 1500-yillarda ham mavjud bo'lgan. Bu qishloq 500 yildan ortiq tarixga egaligini anglatadi.

Qizilravot oykonimining etimologiyasi haqida bir necha xalqona qarashlar bor:

⁷⁸ *Qarang.* Juvonmardiyev A. XVI–XIX asrlarda Farg'onada yer-suv masalalariga doir. – Toshkent: Fan, 1965. – B. 81.

⁷⁹ Juvonmardiyev A., o'sha asar, 81-bet.

1. Hozirgi Shimoliy Farg'ona kanali (sobiq Yangiariq) qazilayotgan paytlarda kanalning Qizilravot hududidagi qismi suv yo'li qurilishi qonun-qoidalariga muvofiq qazilgan bo'lsa-da, suv yurmagan emish.

Aytishlaricha, tunda bir kuni bir oqsoqolning tushiga Xizr buva kirib: "Men burgan o'tlarining uchlarini bog'lab ketaman, ariq (hozirgi kanal)ni shunga qarab qazinglar", – degan emishlar. Shu voqeaga nisbat berib, kanalning xuddi shu hududida bunyod etilgan qishloq **Xizirobod** deb atalgan. Keyinchalik nom xalq jonli tilida **Qizilravot** shakliga aylanib ketgan emish.

2. Ikkinchi rivoyatga ko'ra, qishloqning shimoliy tomonidan, adirlar etagidan Xitoy bilan Sharq mamlakatlarini bog'laydigan yo'l o'tgan emish.

Yangiariq bo'ylarida savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchilarga qulaylik yaratish maqsadida karvonsaroylar qurilib, ravotlar, katta saroylar barpo etilgan. Qishloq shu ravotlar o'rnida bunyod etilgani bois avval **Ravot**, keyinchalik **Qizilravot** deb atalganmish⁸⁰.

Ko'rinadiki, nom haqidagi har ikki yuqoridagi talqin sodda, mantiqan va til nuqtayi nazaridan asossiz. Shuningdek, Xizirobodning Qizilravot shaklini olishi ham ancha qiyinroq.

Bizningcha, **Qizilravot** oykonimi *qizil* va *ravot* morfemalaridan iborat bo'lib, qo'shma tarkibli nomlar sirasiga mansub. Nom tarkibidagi **ravot** tarixiy oykonimik indikatori asli arabcha **rabot** so'zining fonetik varianti bo'lib, quyidagi ma'nolarni anglatadi:

- mustahkamlangan qo'rg'onlarda soqchilar turadigan joy yoki bir-biridan ma'lum masofada joylashgan istehkom, qo'rg'on;

- savdo yo'llaridagi mustahkamlangan manzil, karvonsaroy; shahardan chetroqdagi turaroy⁸¹.

Demak, bu so'z *istehkom*, *karvonsaroy*, *musofirxona*, *qo'rg'on* degan ma'nolarga ega. Qizil so'zi rangni ifodalashdan tashqari ayrim etnonimlar, toponimlar tarkibida "tilla" ma'nosida kuzatiladi: *qiziloyoq* (urug' nomi), *Abdulla qizil* kabi⁸². Qizil so'zi ko'proq narsa-buyumlarning belgisini – rangini ifodalaydi. Jumladan, qizil hududga, tuproqqa, suvga nisbatan ham qo'llanadi.

O'zbekiston toponimiyasiga xos **Qiziltov** (Namangan v. Norin t., Qashqadaryo v. Dehqonobod t.), **Qizilgaza** (Gazatog' qirrasi – Qashqadaryo v. Qamashi t.), **Qizilyop** (*yop* – *ariq*. Xorazm v.) kabi toponimlar tarkibida uchraydi. Yuqorida keltirilgan toponimlar tahlili asosida va hudud o'rnini kuzatish

⁸⁰ Bu haqida qarang. Musayev A., Dadajonova D. O'z asrining o'zbek allomalari. – Namangan, 2007.; Mirzomadinova M. Ona qishlog'im – Qizilravot // Uychinoma, 1999, 25. II. – B. 4.

⁸¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. – B. 332–333.

⁸² Qarang. Qorayev S. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – B. 51.

Qizilravot toponimi “qizil tuproqli yerdagi qo’rg’on” ma’nosiga ega, degan xulosaga keldik. Hozirgi qishloq (sobiq qo’rg’on) qizil tuproqli yerda bunyod etilganligi uchun dastlab “qizil tuproqli yerdagi rabot” deb atalgan, keyinchalik til taraqqiyoti davomida “qizil rabot” – “qizil ravot” shaklini olgan va hozirgi ko’rinishga kelgan: *qizil tuproqli yerdagi rabot* > *qizil rabot* > *qizil ravot* > *Qizilravot*.

QIZILTO’RIQ – Urgut tumanidagi qishloq. Etnotoponim. Ot bilan bog’liq nomlarga qarang: *Qorabayir*, *To’riayg’ir* kabi.

QIZILO’ZEK – Qoraqalpog’iston Respublikasi Moyjapning eski tarmog’i. U Kegeylidan oqib, Orol dengiziga quyiladigan bo’lgan. Qizilo’zek deb atalishining sababi, bir davrlari qish kunlari va erta bahorda har doim qizil suv oqib turgan. (Qish kunlari va erta bahorda muzli, ya’ni muz ustidan oqqan suvlarni qizilsuv deb atashadi).

QIZILCHAG’AT – joy, Jizzax viloyatining Zomin tumani, **Qorachagat** – tog’lar, Buxoro viloyati. O’zbekistonda *chag’at* toshli qiyalik – quyosh nurlari singari, kamdan kam o’simliklari bilan, Turkmanistonda mayda daralar bor (E.M. Murzayev), Qozog’istonda **shakat** – *siyrak o’simliklar bilan toshloq, sho’r tuproqli joylardir*.

QISHLIQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob, Qamashi, Yakkabog’ tumanlari. Hatto **Qishliqqishloq** qishlog’i ham bor.

T.I.Sultonov ko’chmanchi qabilalar ichidagi qishliqni tilga oladi (Т.И.Султанов. Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. Вопросы этнической и социальной истории. – М., 1982. С. 31, 43).

X.Doniyorov esa qishliqni asosiy o’zbek urug’-qabilalari qatoriga kiritadi (X.Doniyorov. O’zbek shajara va shevalari. 81-bet).

QODIRIYA – qishloq. Toshkent viloyatining Qibray tumani. Qodiriya XII asr Samarqandda asos solingan dervish ordenidir. XIV asr Turkistonda tarqalgan Abdul-Qodiriy Gilyani **Qodiriyalar** ma’nosida atashgan. (А.В.Пясковский. Революция в Туркестане. – М., 1958, С. 606.)

QOLGAN SIR – qishloq va ko’l nomi. Toshkent viloyati Bekobod tumani. *Qolgan Sir* – “Sirdaryo tomonidan qoldirilgan”, “Sirdaryoning eskisi”, “Sirdaryoning eski irmog’i”. *Qolgan Sir* – Aydar tuz konining ikkinchi nomi (Jizzax viloyati). Geologlar bu yerda neogen vaqtida Sirdaryo daryosining o’zani bo’lganligini aniqladilar. **Qolgan Sir** – “Sirdaryo tomonidan qoldirilgan”, bu degani, *Sirdaryoning eski o’zani*.

QOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg’om tumani. *Qoq* – suv bilan to’ldirilgan unchalik katta bo’lmagan idish ma’nosini anglatadi.

QORA – Jizzax viloyatining Baxmal tumani, Samarqand viloyatining Pastdarg’om tumani; **Qoralar** – Navoiy viloyatining Xatirchi tumani.

Qora – bu etnonim, masalan, qirq qabilasining bo‘linmalaridan biri Qora (qoracha) deb nomlangan. Bundan tashqari, *qora* komponenti deyarli barcha turkiy xalqlarda qabilaviy bo‘linish nomlarida ko‘p marta takrorlangan.

Qora urug‘i ko‘plab turkiy xalqlarda uchraydi: o‘zbeklar (qo‘ng‘irot), qozoqlar (nayman, argin, dulat, boyo‘g‘li), qoraqalpoqlar (keneges), qirg‘izlar (saribag‘ish), turkmanlar (ersarlar) va boshqalar. Rang belgilari turkiy xalqlarning urug‘-qabila nomlarida keng ifodalangan: *oq, qizil, sariq*. Rang belgilari orasida birinchi o‘rinni *qora* egallaydi: dastlabki ma‘lumotlarga ko‘ra, u 500 ga yaqin etnonimlarda uchraydi: *qora* komponentining o‘zi mustaqil etnonim sifatida qozoqlar, o‘zbeklar, qoraqalpoqlar, qirg‘izlar, turkmanlar, tuviniyaliklar orasida va boshqa turkiy xalqlarda bir necha bor takrorlangan.

Etnonimlarning ichida urug‘-aymoqni ifodalovchi qora komponentilari nisbatan ahamiyatli hisoblanadi: qoraaziq, qoraboy, qora-kesak, qora-bogish (qirg‘izlar orasida), qorabayir, qorako‘sa, qoramoyin, qorateri, qoraqo‘yli (o‘zbeklar orasida), qorabosh, qorabura, qorako‘z, qoratoy, qorato‘qay (qozoqlar orasida), qoraxo‘ja, qora-siyrak, qora-mang‘it (qoraqalpoqlarda), qora-barak, qora-balkan, qoragan, qoraman (turkmanlar orasida) va boshqalar. *Ko‘k, qizil, sori* ranglari oddiyroq taqdim etilgan.

Etnonimlarning rang belgilarining ma‘nolari hali ochib berilmagan.

QORAABDAL – Poyariq tumanidagi qishloq. Toponim “qora” va “abdal” so‘zlaridan tuzilgan. Abdallar tarixiy manbalarda eftalit nomi bilan mashhur bo‘lgan xalq vakillari bo‘lib, ularning nomi bilan bog‘liq toponimlar respublikamizning ko‘pgina viloyatlarida uchraydi.

Toponimist A.Turobovning qayd qilishicha, abdal qabilasi qadimgi Volgabo‘yi, Orol atroflarida yashagan massagetlar avlodi bo‘lgan eftalitlar yoki boshqacha aytganda, oq xunlar, xaytallar avlodidir. “Xaytal” so‘zi Buxoro lahjasida “pahlavon”, “jasur odam” degan ma‘noni ifodalaydi. Markaziy Osiyo toponimiyasida bu etnonim abdal shaklida uchraydi.

G.P. Vasilyeva abdal etnonimi turkman urug‘lari orasida, R.G. Qo‘ziyev esa boshqird urug‘lari orasida borligini qayd qilganlar.

Xorazm viloyatining Gurlan (Abdalboy, Mullaabdal), Yangi Urganch (Abdalaras), Bog‘ot (Abdalbova), Samarqand viloyatining Poyariq (Qoraabdal), Urgut (Xo‘jaabdal), Oqdaryo, Kattaqo‘rg‘on (Abdal) tumanlarida ushbu etnonim bilan bog‘liq geografik nomlar ko‘p uchraydi. Bundan tashqari, Jizzax viloyatining G‘allaorol tumanida ham shunday nomli toponim uchraydi. Abdallar – eftalitlar avlodlari, ular Hindiston, Afg‘oniston va ayniqsa, Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezida muhim rol o‘ynagan. Eftalitlar (xaytal) allaqachon suriya, yunon manbalarida Abdels deb nomlangan.

QORABOG'ANALI – qishloq. Jizzax viloyati Forish tumani, Navoiy viloyati Nurota tumani. Bag'anala urug'ining bo'linmalaridan biridir; o'zbeklar (yuz), qozoqlar (argin, nayman), qoraqalpoqlar (qipshaq).

QORABAYIR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi, Kosonsoy tumanlari, Samarqand viloyatining Poyariq tumani. Zarafshon mang'itlarining avlodlaridan biri (Гребенкин А. Д. Узбеки. "Русский Туркестан", выпуск 2, – М., 1872. С. 87), o'zbek-qipchoqlar qorabayir deb nomlangan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123, 130, 131).

Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq, Qashqadaryo viloyati Koson, Qarshi tumanlari, Zarafshon vodiysidagi mang'itlarning (Gребенкин, 1872: 87; Karmisheva, 1969: 29), o'zbeklar tarkibiga kirgan qipchoqlarning bir urug'i qorabayir deb atalgan (Shoniyozov, 1974: 123–131).

QORABALIQ – qishloq. Toshkent viloyatining Ohangaron tumani. Qorabaliq – tog' daryolarida yashovchi chavoq; qozoqlarning chanshкли qabilasida baliq etnonimi ham mavjud (М.Тынышбаев. Материалы к истории киргиз-казахского народа. – Ташкент, 1925. С. 67) va qirg'izlarning bugu qabilasida baliq urug'i bor.

QORABEL – dovon nomi. *Qora* – balandlikning nisbatan pastligini, yonidagi boshqa do'nglikdan vertikal ko'lamli jihatidan farq qilinishini bildiradi. Qorabel – tiklik sathi yuksak bo'lmagan cho'ziq balandlik.

QORABET – atrofi tabiiy obyekt bilan o'ralgan joy, Qashqadaryo viloyati Koson tumani. *Bet, betai* xalq geografik terminlari "qoyalik", "ekspozitsiya" degan ma'nolarni anglatadi. *Qorabet* – qora qoya, ehtimol shimoliy ekspozitsiyadir.

QORABOV//QORABOG' – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrobd tumani, Toshkent viloyatining Ohangaron tumani. *Qorabog'* (qoraboy, qorabak, qorabau) – bu umumturkiy etnonim, u o'zbeklarda (saroy, o'z, mang'it qabilalarida), qirg'iz, ozarbayjonlarda va boshqalarda uchraydi.

Soy va qishloq nomi. Ohangaron daryosining irmog'i. Qurama o'zbeklarining bir urug'i *qorabov* deb atalgan. Bu nom qishloqqa ham ko'chgan.

Surxondaryo viloyatining Boysun tumani. *Qorabog'* – o'zbek qabilasi urug'laridan biri (Б.Х.Кармишева. Очерки этнической истории. С. 109). *Bov* etnik termini (so'zma-so'z "bog'lama", "bog'") "qabila", "urug'", "bo'linma" degan ma'nolarni anglatadi: "92 bo'li o'zbek – 92 urug'dan iborat" o'zbek urug'lari bor; *Qorabov* natijada *qorabog'*ga aylandi.

Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahallalardan biri ham shunday nomlangan. O'zbek qabilalari ichida Saroy nomli katta qabila bo'lib, ushbu qabilalar bo'linmalarining birining nomi qorabog' deb atalgan. Ehtimol, shunga ko'ra mazkur hudud shunday atalgandir.

QORABOG'LI// QORABOYLI – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. *Qorabog'li* – etnonim, *-li* qo'shimchasi qayerdan ekanligini ko'rsatmoqda.

Atrofi tabiiy obyektlar bilan o'ralgan joy. Qoraqalpog'iston Respublikasining Mo'ynoq, Xo'jayli tumanlari. *Qoraboy* – bu chavandozga o'xshash katta qush. Qorabayli baklanlarning mo'l-ko'l joyidir. Qorabayli etnonim bo'lishi ham mumkin. O'zbekning o'z va qirg'izning muduz qabilalarida *qoraboy* urug'i bor.

QORABOLTI – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani. *Bolta* – bu urug'ning nomi (uning tamg'asi boltani eslatadi). Urug' bo'linmalaridan biri Qorabolta deb nomlangan. Shevalarda *bolta* so'zi (masalan, Toshkent atrofida) *bolti* sifatida talaffuz qilinadi.

QORABULOQ – buloq nomi. Suvi tiniq, toza, ohaktosh qatlamlari yorig'idan chiqadigan buloq, bu Piskom daryosi havzasidagi joy nomi bo'lib, *qora* so'zi bu yerda rangni bildirmay, yerosti suvlari sizib chiqqanligini bildiradi.

QORABURA – Andijon shahridagi eski mahalla nomi. Qo'ng'iroq urug'larining bir shoxchasi ham “qorabura” deb atalgan. Qadimiy turkiy tilda esa “Bug'ra”, “Buvra” deb totem, ya'ni muqaddas sanalgan hayvon (oq erkak tuya) tushunilgan (Oqbo'ra – daryo nomi).

Fikrimizcha, qachonlardir muqaddas sanalgan noyob hayvon nomi asrlar o'tishi bilan urug' nomi bo'lib qolgan (Qorabura). Urug' nomi esa keyinchalik joy nomiga aylangan bo'lsa kerak. Surxondaryoning Jarqo'rg'on tumanida, Tojikistonning Qo'rg'ontepa tumanida ham Qorabura qishlog'i bor.

QORAGUZAR – dovon. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. *Guzar* – daha, chorrahalar, ko'chalar, ba'zan esa dovonlar (forschadan *guzashtan* – o'tmoq, kesib o'tmoq, yo'naltirmoq)dagi jonlanish joyi.

QORADARAQ – qishloq. Toshkent viloyati Bekobod tumani. Uzoqdan qorayayotgan bog'larning massivlari “*qoradarax*” (shevalarda “qoradaraq”) deb nomlanadi.

QORAYOZBOBO – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq. Bu nomning kelib chiqishi to'g'risida turli rivoyatlar bor. Ularda qishloqning bunday nomlanishiga Qoriniyozbobo singari ismlar asos bo'lgan deyiladi. Qorayozbobo aslida uch so'zdan tashkil topgan: qora-yozi-bobo. Yozi – qadimgi turkiy va eski o'zbek tilida “cho'l, dasht” ma'nolarini ifoda etgan. “Qora” so'zi qo'shilib, toponimga aylangan. U ayni “qora cho'l, qora dasht” degan ma'noni ifoda etgan. Toponim tarkibidagi “bobo” so'zi esa shu joy nomiga diniy tus berilganiga ishoradir (Do'simov, 1977).

QORAYONTOQ – qishloq. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Mahalliy aholining ta'riflari bo'yicha Qorayontoq – yantoq o'sgan joyda yeri unumdor bo'ladi deb ko'chib kelingan, yantoq uzoqdan qop-qora ko'ringanligi sababli shu hudud Qorayontoq deb nomlangan. Biroq boshqacha qarashlar ham

bor, ayrim manbalarda u yovvoyi o'simlik sifatida qayd etiladi. Masalan: yovvoyi o'simliklar nomi bilan atalgan joy nomlaridan Qorayantoq, Qorqchitol kabilarni keltirish mumkin.

QORAKALTAK – Farg'ona viloyati Qo'shtepa tumanidagi qishloq. S.Gubayevaning (1983) yozishicha, qirg'iz-qipchoqlarning bir urug'i Qorakaltak deb atalgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Bulung'ur, Jomboy, Poyariq tumanlaridagi qishloqlar nomi shunday atalgan. Qipchoqlarning qoraqipchoq urug'i tarkibida qorakesak tarmog'i bo'lgan. Qozoqlarda qorakesak O'rta O'rdaning asosiy qabilalaridan biri. (С.А.Аманжилов. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. – Алма-Ата, 1959, 16.)

Shu bilan birga, qozoqlarning arg'in va olchin qabilalari tarkibida ham qorakesak degan urug' bo'lgan.

Umuman, kesak bir qancha turkiy xalqlarda keng tarqalgan etnonimdir. O'zbeklarning tuyoqli qabilasining mullakesak va mirzakesak degan urug'lari bo'lgan (Greibenkin, 1872: 69–70).

QORAKESAK – qishloq. Samarqand viloyati Bulung'ur, Jomboy, Poyariq tumanlari. Qoraqipchoqlar qabilasi tarkibida *qorakesak* urug'i mavjud bo'lgan. (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123); qozoqlar orasida *qorakesak* O'rta O'rdaning asosiy qabilalaridan biridir. (С.А.Аманжалов. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. – Алма-Ата, 1959, С. 16).

Bundan tashqari, qozoqlarning Arg'in va Alchin qabilalarida *qorakesak* urug'i bo'lgan. Umuman olganda, *kesek* (kesak) ko'plab turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan etnonimdir. Qirg'izlarda *kesek* va *jookesek* qabilalari ma'lum (Я.Р. Винников. Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии, ТКАЕЕ, том I. – М., 1956. С. 165, 166, 168.)

O'zbeklarning tuyakli qabilasi *mullakesak* va *mirzakesak* urug'larini o'z ichiga olgan (А.Г.Гребенкин. Узбеки, “Русский Туркестан” – сборник, 1872. С. 69, 70). Boshqirdlar orasida *kese* urug'i mashhur bo'lgan (Р.Г.Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 272–274).

Turkcha *kesek* so'zi urug'ning “ajratilgan qismi” ma'nosini ifodalaydi.

QORAKI – Bulung'ur tumanidagi qishloq nomi. Qoraqalpoq-qo'ng'iroq qabilasining qoramo'yin urug'i tarmoqlaridan biri qoraki bilan bog'liq nom.

QORAKIPCHOQ – qishloq. Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumani. *Qoraqipchoq* – qipchoq qabilasining alohida qismi nomi.

QORAKUNAS – qishloq. Farg'ona viloyati Quva tumani; shu nomdagi qirg'iz oilasi nomi bilan atalgan.

QORAKO'RPASOY – daryo. Farg'ona viloyatining Dang'ara tumani. *Qora-ko'rpa* – *ko'rpa* urug'ining o'zbek turkmanlarining bo'linmalaridan biri.

QORAKO'SA – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani, Nurota o'zbeklari – turkmanlari *qorako'sa* (ko'sa – soqolsiz) urug'laridan biri edi.

QORAKO'L – Buxoro viloyatidagi tuman va shahar nomi. Qorako'l toponimining paydo bo'lishi, ma'nosi va tarixi o'ziga xos talqinlarga egadir. Avvalo, qora (qara) so'zi: a) rangni; b) kattalik, buyuklik, yiriklikni; d) jonli narsani (uyingda biror qara bormi? – uyingda birov bormi?); e) qo'rqinchli, yovuz kuchlarni; f) panohni, yordam berishni (sizni qora tortib keldim – sizdan panoh izlab keldim); j) baxtsizlikni; h) arab tilida esa qara shaklida uchrab, qishloqni anglatadi (qora so'zining boshqa ma'nolari ham bor). Bularning qaysi biri Qorako'l toponimining paydo bo'lishiga asos bo'lgan bo'lishi mumkin? Aslida Qorako'l toponimining paydo bo'lishini yuqoridagi sakkiz holat bilan ham bimalol bog'lashga istagancha izoh topsa, uni shularga muvofiq rangiga qarab Qorako'l, o'lchamdan kelib chiqib Kattako'l; atrofida majusiylar yashagani uchun Majusiylar ko'li; odamlar ko'p cho'kib ketganligi uchun Yovuz ko'l; odamlar panoh topganligi uchun Panohko'l; baxtsizlikni ifodalaganligi uchun Baxtsizlik ko'li; qishloqqa arablar kelib asos solganligi uchun Qarako'l (Ko'l bo'yidagi qishloq) tarzida talqin qilsa bo'ladi. Chetdan qaralganda bu fikrlarning hammasida mantiq borday ko'rinadi.

Qorako'l nomi birinchi marta Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida uchraydi. Ma'lumki, XI–XV asrlar vohaga Dashti Qipchoqdan, Turkistonning boshqa hududlaridan turli qabila va urug'lar vakillarining ommaviy ko'chib kelishlari hamda suv mo'l-ko'l bo'lgan mazkur hududda o'troqlashishlari bilan xarakterlanadi. Ko'chib kelib, o'troqlashgan mazkur etnik guruhlar ichida turkiy tilda so'zlashuvchi turkeshlarga tegishli qora qabilalar ittifoqiga kiruvchi urug'lar vakillari ham bo'lganligi shubhasizdir.

Tarixdan ma'lumki, 766-yilda qarluqlardan yengilgan turkeshlarning bir qismi (jumladan, qora qabilalar ittifoqi) qarluq qabila ittifoqi, keyinchalik qarluq davlati tarkibiga kirgan. Bir davlat tarkibiga kirgan qoralar ham qarluq lahjasida gaplashishga o'tishgan. Qorako'l vohasi asosiy aholisining qarluq-chigil-uyg'ur lahjasida so'zlashishining, bu lahjada Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida, qadimiy turkiy yodnomalarda ishlatilgan so'zlarning uchrashi sababini shunda ko'ramiz.

Toponim tarkibidagi ikkinchi so'zga kelsak, fikrimizcha, aslida u ko'l emas, balki kul so'zining talaffuzga moslashgan shaklidir. *Kul* so'zi qadimiy turkiy tilda erk, erkin; xalqqa xizmat qiluvchi degan ma'noda ishlatiladi. Bundan xulosa sifatida aytish mumkinki, Qorako'l – erkin, erkli, ozod qoralar yurti degan ma'noni beradi. Uning rangga ham, ko'lga ham, kattalik o'lchamiga ham, yovuzlikka ham, qaraga (arabcha qishloq, ya'ni ko'l bo'yidagi qishloq), yuqorida sanalgan boshqa holatlarga ham mutlaqo aloqasi yo'q. Chunki tur-

kiy xalqlar tarqalgan Rossiyaning ko'plab hududlarida, xususan, Tatariston, Boshqirdiston, Tuva Respublikalarida, Omsk, Irkutsk, Orenburg, Chelyabinsk viloyatlarida va Sibirdagi boshqa hududlarda, Qirg'iziston, Tojikiston, Afg'oniston, Turkmaniston, Ruminiya, Armaniston va Ozarbayjonda, hatto, turkiy xalqlarning azaliy vatani Oltoydan chiqib, Bering bo'g'ozi orqali Janubiy Amerikaga borib qolgan, hozir hindu deb atalmish elatlar yashaydigan joylarda (Braziliyada 3 ta Qorako'l nomli toponim bor), mamlakatimizning Xorazm, Namangan, Farg'ona, Samarqand viloyatlarida, Qoraqalpog'istonda Qorako'l nomli o'nlab katta-kichik qishloqlar, shaharlar, posyolkalar, ko'llar, daryolar, tog' cho'qqilarining borligini biz fikrimizni tasdiqlovchi dalil sifatida keltirmoqchimiz. Chunki sanab o'tilgan aksariyat joylarda ko'l tugul, kattaroq hovuz ham mavjud emas. Bu holat esa mazkur urug' (qabila ittifoqi) vakillarining keng tarqalganligini anglatadi, afsuski, ularning tarixi haqida uzuq-yuluq ma'lumotlardan (L.N.Gumilyov, K.Shoniyozov asarlari) tashqari aniq ma'lumotga ega emasmiz.

Taniqli tarixchi P.P.Ivanovning yozishicha, Xiva xonlarining vasiqa hujjatlarida qorako'l urug'i qayd qilingan.

Qora so'zining botiq yer, pastqamlik ma'nolari mavjudligini hisobga olsa, Qorako'l – pastqamlikdagi ko'l ma'nosini ham anglatadi. Buxoro vohasidan Qorako'lga borishda Qorako'l yo'lagi orqali harakatlaniladi. Uning atrofi tekislik bo'lib, to'lqinsimon qirlardan iborat. Qorako'l vohasining atrofini ham baland qirlar o'rab turadi. Shu nuqtayi nazardan, hudud relyefi nisbatan botiq hisoblanadi. Narshaxiy tilga olgan juda katta ko'l aynan Qorako'l bo'lishi mumkin. Mahalliy aholi tuman hududida katta ko'l bo'lganligi haqida ma'lumotlar beradi. Hattoki, hozirgi kunda ham tumanda bir-biriga nisbatan yaqin joylashgan, atroflari botqoqlashgan kichik-kichik ko'lmak va ko'llar saqlanib qolgan. Tuman hududidagi tuproqlarning sho'rlanganligi va sizot suvlari-ning yer yuzasiga nihoyatda yaqinligi ham yaqin o'tmishda hudud suv ostida bo'lganligini dalillaydi. Shunday ekan, Qorako'l toponimini "pastqamlikdagi ko'l" deb ham izohlash mumkin bo'ladi.

QOROVULBOZOR – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Bu nomlar Qorovulbozor sardobasi nomidan olingan. Rivoyatga ko'ra, qadimda sardoba yonida karvonsaroy qurilib, kichkina bozorcha vujudga kelgan. Uning yonidagi tepalikda Buxoro amiri sarbozlarining qorovullik burji bo'lib, o'sha tepalik Qorovultepa, yonidagi bozorcha esa Qorovulbozor deb atalgan.

Qadimgi turkiy so'z qorovul – soqchi, kuzatuvchi, himoya qiluvchi ma'nolarga ega. Shahar atrofida, yirik va qadimiy aholi maskanlari va bozorlar tevaragida, katta savdo yo'llari, karvon yo'llarida xavf-xatar va tashqi dushman-dan xabar berish, mamlakatda ichki aloqalarni yuritish uchun qo'ldan, tuproq uyib barpo qilingan tepalar qorovultepa deyilgan. Ular boshqa tepalardan birmuncha balandroq qilib qurilgan.

Yana boshqa bir rivoyat bo'yicha sardoba yonida qora o'tovlar tikilgan, natijada qora ovul vujudga kelgan. O'tovlar oldida paydo bo'lgan bozor qora-ovulbozor deb yuritilgan. Yana bir taxminga ko'ra, Buxoroga qo'shni mam-lakatlardan kelayotgan savdo karvonlari sardoba yonidagi karvonsaroyda to'xtab, ularning mollari amirlikning shu yerdagi bojxona vakillari tomonidan tekshirilgandan so'ng savdogarlarga poytaxtga kirishga ruxsat etilgan.

Ayrim sabablarga ko'ra, ruxsatnoma ololmagan savdogarlar o'z mollarini shu yerdagi bozorda sotib yurtlariga jo'nab ketishgan. Ruxsatnoma olgun-gacha savdogarlar o'z mollarini ma'lum muddat o'zlari qo'riqlagan. Turli to-monlardan kelgan savdogarlar bilan doimo gavjum bo'lgan bozorda xavfsiz-likni ta'minlash muhim hisoblangan. Qorovullar turadigan, qo'riqlanadigan bozor – Qorovulbozor.

QORALARCHA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Qoralar – etnonim (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari, 81-bet). To-ponim hosil qiluvchi kichraytiruvchi *-cha* affiksi bu toponimning xuddi shu nomdagi obyektдан ("ikkinchi" ma'nosida) keyinroq paydo bo'lganligini bildiradi.

QORALI – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumani. Shevalarda olxo'ri **Qorali** (*qora olu*) deb nomlanadi. Qorali – ehtimol etnonim – qorali urug'i o'zbek musabozari qabilasining bir qismi sifatida qayd etilgan. (K.Кубаков, О некоторых родо-племенных группах узбеков Верхней Кашкадарьи// Этнографическое изучение культуры и быта узбекского народа. – Т., 1972. С. 20.)

QORAMON – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani, Xorazm viloyati Qo'shko'pir, Hazorasp tumanlari. Argin qozoq qabilalari orasida (M.C.Муканов. Этнический состав и расселение казахов среднего джуза. – Алма-Ата, 1974. С. 51) qoraman urug'i qayd etilgan. Xorazmda ingichka tojga ega bo'lgan qarag'ay turlaridan biri *qoramon* deb nomlanadi (F.Abdullayev. Xorazm shevalari. – Т., 1961, 60-bet). Ushbu daraxtning nomi, ehtimol, qora + eman – "qora eman" degan ma'noni anglatadi.

QORAMANQAL'A – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. *Qoraman* va *akman* turkman va qozoq qabilalari, bundan tashqari, Xorazmdagi qarag'ay turlaridan biri Karaman (Qora eman – "Qora eman") deb nomlanadi.

QORAMINOS – Narpay tumanidagi qishloq. Urgut tumanidagi Yuqori Ravot qishlog'i yaqinidagi dala nomi ham Qoraminos deb yuritiladi. Etnonim bilan bog'liq bo'lsa kerak.

QORAMOYINOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tu-manining "Taxtako'pir", "Qorateren" va Qorao'zak tumanining "Qarshig'ali", "Madaniyat" va "Qorao'zak" OFY hududlarida joylashgan qishloqlarning nomi.

Bu qishloqlar aholisining asosiy qismini qoraqalpoqlarning qoramo'yin urug'iga tegishli bo'lgan xalqlar tashkil qiladi.

QORAMO'YIN – Samarqand viloyati Bulung'ur tumanidagi qishloq, Andijon viloyati Shahrixon tumani, Farg'ona viloyati Rishton tumani. **Chekka-ramo'yun, Qipchoqqoramo'yun** – Farg'ona viloyatining Rishton tumani. Karamoyun – Farg'ona qipchoqlarining avlodlaridan biri (К.Шаниязов, К этнической истории узбекского народа. С. 116).

Xuddi shu nomdagi etnonim boshqa turkiy xalqlar tarkibida bo'lgan, masalan, qoraqalpoqlar orasida (ТИЕ, т. IX, – Л., 1950, см. табл. 6 – Родоплеменная структура каракалпаков), qirg'iz qabilalari Neigut va Dhyetegen (С.А. Абрамзон. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии. – ТКАЕЕ – “Труды Кыргызской археолого-этнографической экспедиции”, т. IV, 1960. С. 118). Ushbu qishloq nomi etnonim bilan bog'liq. T.A.Jdanko ma'lumotlariga ko'ra, qoraqalpoq-qo'ng'iroq qabilasining bir bo'limi *qoramo'yin* deb yuritiladi.

QORAMURT – qishloq. Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani. *Qoramurt* (“qora mo'ylov”) – mashhur o'zbek urug'i.

QORAMURCHA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani. Eng yirik o'zbek qabilasi lakay urug'laridan biri qoramurcha deb nomlangan.

QORANAYMAN – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay, Urgut tumanlari. O'zbeklar, qozoqlar va qirg'izlardan tashkil topgan Nayman qabilasi *qora nayman, oq nayman* va boshqalar kabi yirik birliklarga bo'lingan va boshqalar.

QORANAYMAN BOLTALI – Narpay tumanidagi qishloq. Etnotoponim. Urug' tamg'asi bolta shaklida bo'lgan. O'zbek qabilalaridan biri bo'lgan naymanlar, A.D.Grebenkin ma'lumotlariga qaraganda, XIX asrning 70-yillarida Zarafshon vodiysi, Farg'ona vodiysi va Xorazmda yashagan va uchta yirik uruqqa – *qo'shtamg'ali, sadirbek voxtamg'ali* urug'lariga bo'lingan.

Bulardan tashqari, naymanlar qoranayman, ag'ran, ayronchi, badir, biya, begonali, bo'kalay, burunsov, jag'alboyli, jestovon, jilonli (ilonli), jumaloq-bosh, oltiota, oqto'nli, sagizuruv (sakkizuruq), sarinayman, to'rtuul (to'rto'g'il, to'rtovul), to'rttamg'ali, urguch, uchul, changali, cho'michli, qozoyoqli, qoragadoy, qorasiyroq, qarg'ali, qiltamg'ali, qo'ltamg'ali, chirqirovuq, chuvulloq, oltamg'ali kabi mayda tarmoqlarga ham bo'linadi. Nayman etnonimi qirg'iz, oltoy, no'g'ay, shuningdek, qozoq xalqlari tarkibida uchraydi.

Akademik V.V. Bartold “nayman” so'zi mo'g'ulcha bo'lib, “sakkiz” ma'nosi-da ekanligi, demak, ushbu xalq sakkiz urug'ga bo'linishini ko'rsatadi.

QORANG'ISOY – tabiiy chegara, Jizzax viloyati Baxmal tumani. Qoran va – qorong'i, g'amgin, ayt – daryoning bo'sh joyi.

QORAOVULTO'BE – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan kichik tepalik nomi. Tarixiy manbalardan hammamizga ma'lumki, hozirgi Taxtako'pir hududida Qilish degan biy bo'lgan. U Xiva lashkarlarini ko'rish uchun shu joyga qoravul qo'ygan ekan, shu sababli ham Qoraovulto'be deb nomlangan.

QORAOY – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumanidagi OFY va aholi punkti nomi. "Qaraoy" deb nomlanishining sababini Hikmetulla Ayimbetov o'zining "Taxtako'pir ulli darbent ustide" nomli asarida quyidagicha yozadi: "Qoraoyni olisdan qorayib qop-qora tuman singari bo'lib ko'rinadigan terakzorlari bilan to'qaylari shu nomni olishiga sababchi bo'lgan". Haqiqatda ham bu hududda terakzorlar va to'qaylar juda ko'p tarqalgan.

QORAPICHOQ – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. Qorapichiq, oqpichiq, saripichiq urug'lari ma'lum.

QORAPOYCHA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani (pocha, poicha – baraban tayoqchasi, ikra); *qorapoycha* – "qora oyoqli" – etnonim.

QORAPCHI – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal, Zomin tumanlari, Samarqand viloyati Jomboy tumani; *qorapchi* – o'zbek qabilalaridan biri. Surxondaryo viloyatida qorapcha urug'i 16 urug'ga bo'lingan. Qadimgi turkiy tilda *qarapchi* so'zi "kambag'al" degan ma'noni anglatadi.

QORASADOQ – qishloq. Andijon viloyatining Xo'jaobod tumani. *Qorasadoq* – qirg'izlarning Kandi, Neigut, Sayak, Kesek qabilalari tarkibidagi urug'. Etnonim *qorasadoq* (qirqsoqoq) shaklida ham uchraydi.

QORASAQALJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududining shimoli-g'arbidagi Qorasaqal qishlog'ini suv bilan ta'minlovchi sug'orish tarmog'i. Qorasaqaljap atalishiga bu yopni shu qishloq aholisi birlashib qazganligi sabab bo'lgan ekan.

QORASAQALOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan qishloq nomi. Nomning kelib chiqishida bu qishloq aholisining asosiy qismini qozoqlarning qorasaqal urug'iga tegishli bo'lgan xalq tashkil qiladi.

QORASAROY – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Mahalla nomi qabila nomi bilan bog'liq. Sebzor dahasining shimoliy qismida joylashgan. "Qorasaroy" – etnotoponim. Aslida bu turkiy so'z, qadimgi turkiy qabilalardan birin-ning nomini bildiradi.

Qorasaroy mahallasining nomi qorasaroy qabilasi nomi bilan bog'liq. Muhammad Solihning yozishicha, XIV asrda Amir Temur buyrug'i asosida Toshkentning shimoliy qismidagi darvoza tiklangan va unga Qorasaroy darvozasi nomi berilgan. Olimning ehtimoliga ko'ra, ushbu darvozaga qorasaroy qabilasi vakillari qo'riqchilik qilganlar. XIX asrda ushbu hudud aynan shu nom bilan

saqlangan. XX asr boshlarida, boshqa darvozalar kabi, Qorasaroy darvozasi buzilib ketgan, biroq uning nomi shu hudud uchun saqlanib qoldi. Qorasaroy ko'chasi ham shu yerdan o'tgan.

QORASAROY DARVOZASI – Sebzor dahasining shimoliy qismida joylashgan. “Qorasaroy” – ikki o'zakli qo'shma etnotoponim. Aslida bu turkiy so'z bo'lib, qadimgi turkiy qabilalardan birining nomini bildiradi.

Mazkur darvoza, Muhammad Solihning yozishicha, XIV asrda Amir Temur buyrug'i asosida qurilgan. XIX asrda ham shu nom bilan saqlangan. XX asr boshlarida, boshqa darvozalar kabi buzilib ketgan va nomi darvoza turgan hudud uchun saqlanib qoldi. Qorasaroy ko'chasi va shu nomli aholi turar joylari ham mavjud. XIX asr o'rtalariga oid Eski Toshkent tarixida Sebzor dahasida Taxtapul va Qorasaroy darvozalari oralig'ida Teshik qopqa darvozasi ham ko'rsatilgan. Miller bu darvoza nomini “qopqan” (“qopqa”) shaklida yozgan.

Muhammad Solih mazkur darvozaning ikki xil nomini keltiradi: Teshik qofqa (Darvishak qofqa). “Teshik qopqa” – ikki so'zdan iborat toponim bo'lib, “shahar devoriga o'yib qurilgan kichik eshik” ma'nosini anglatadi. Mazkur darvoza XIX asr oxirlarigacha bor edi.

QORASIYROQ – Samarqand viloyatining Narpay va Pastdarg'om tumanlaridagi qishloq. Totkent q./kengashi. Qorasiyroq etnonim, masalan, laqaylarning kichik bir bo'limi qorasiyroq (qorapocha) deb ataladi.

L.S.Tolstova fikricha, juvonsiYROQ, qorasiyroq kabi etnonimlar qadimgi sarmat xalqining sirak qabilasi nomidan kelib chiqqan (Tolstova, 1978: 9–10). Urgut shahrining Andak mahallasida Qorapocha va Oqqocha toponimlari qayd qilingan.

T.Nafasovning qayd qilishicha, siyroq umumturkiy urug' nomi. (Nafasov, 2009: 384.)

Shuningdek, Sirdaryo viloyati Guliston tumani, Jizzax viloyati Jizzax tumani, Samarqand viloyati Narpay tumanidagi qishloqlar nomlari. *Qorasiyroq* – etnonim. Masalan, laqay qabilasining kichik bo'linmalaridan biri qarasiyrak deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории, с. 99, 101). L.S.Tolstovaning ta'kidlashicha, джувансы(й)рак, карасы(й)рак etnonimlari qadimgi sarmatlarning *sirak* qabilasi nomi bilan bog'liq (Л.С.Толстова. Отголоски ранних этапов этногенеза народов Средней Азии в ее исторической ономастике. “Ономастика Средней Азии”. – М., 1978. С. 9 – 10).

Shuningdek, Sirdaryo viloyati Mirzaobod tumanidagi qishloq nomi ham shunday atalgan bo'lib, parchayuz urug'ining bir bo'lagi deb e'tirof etilgan. Qishloq aholisining ko'pchiligini shu urug' vakillari tashkil etadi. “Siyroq” – “yuz”, “bet” degan ma'nolarni bildiradi. Urug' boshlig'i yuzi qora bo'lgani uchun “siyrog'i qora”, “qorasiyroq yigit” deb chaqirilgan. Shundan so'ng ushbu nom keng ommalashib, qishloqqa ham aynan shu nom beriladi.

QORASOQOL – Farg‘ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq. Urug‘ nomidan olingan. Qora so‘zi qatnashgan urug‘ nomlaridan Qorateri, Qoraxitoy, Qoraqushchi, Qoraqipchoq kabilarni keltirish mumkin.

QORASON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani. Ehtimol, etnonim. Masalan, Janubiy O‘zbekistonda yashovchi arablar tarkibida qorason etnonimi qayd etilgan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 113).

QORASUV – daryo. Ushbu gidronimdan qishloq nomlari yuzaga kelgan. Hidronimiyada *qora* – yerosti, sizot suvi ma‘nosini bildiradi. Ko‘pincha, Qorasuv va Oqsuv qiyoslangan. *Qorasuv* – tog‘ bag‘irlari va etaklarida yerosti, buloq suvlari bilan to‘yinadigan, hajmi ko‘p, rangi zangori, tiniq suv (jilg‘a, kichik daryo). *Oqsuv* – tog‘ ustidagi qor suvlari bilan to‘yinadigan bo‘tana, oqish rangli suv. *Qorasuv* – yilning barcha fasllarida birxil miqdordagi suv. *Oqsuv* esa yozda ko‘payib, yilning boshqa davrida kamayadigan suv.

QORATEGINCHI – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq tumani. *-chi* affiksi ot va fe‘ldan ma‘lum bir kasb egasi, uning vakili nomini, shuningdek, shaxsning mavqeyi yoki holatini ifodalovchi ismlarni hosil qiladi va toponimlarda u affiks singari ko‘rsatib beradi va *-lik* qo‘shimchasi ma‘lum bir joydan kelib chiqqanini qayd etadi: *Karateginchi* – Qorategin vakili, *alaychi* – Oloy vakili, *tagchi* – tog‘chi, tog‘lik va boshqalar.

QORATEYIT – qishloq. Andijon viloyatining Xo‘jaobod tumani. Teyit qirg‘iz qabilasi ikkiga bo‘linadi: *qorateyit*, *sariteyit* va boshqalar.

QORATEPA – tog‘ nomi. *Qora* – pastqam balandlik, yonidagi boshqa tepalikdan bo‘ylama ko‘lami jihatidan farq qilinishini bildiradi.

QORATEREN KO‘LI – Qoraqalpog‘iston Respublikasi. Qoraqalpoq yerining shimol tarafida, Qizilqumning shimoli-g‘arbida Terbenbes tog‘i deb nomlangan baland tepalik bor. Shu tepalikning tushish joyida Qorateren deb atalgan bir ko‘l bor. Mahalliy aholi ko‘lning suvi chuqur, suvining rangi qora bo‘lganligi bois Qorateren deb atalgan deyishadi. Yoshi ulug‘ otaxonlarning aytishicha, bu ko‘lning tagi bir paytlari katta bir shahar bo‘lgan, suv bosgandan so‘ng ko‘l bo‘lib ketgan. Qorateren ko‘lining suvi tagida haligacha o‘sha shahar bor deyishadi.

QORATERI – Samarqand viloyati Oqdaryo, Pastdarg‘om tumanlari, Namangan viloyati Norin tumani. Kichkina bo‘linma, urug‘ avlodi *tira*; *qorati-ra* – “qora avlodi” qorateri – “qora teri” tushunchasiga to‘liq aylangan. Qatag‘on o‘zbek qabilasining qorateri urug‘i ma‘lum (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 105).

QORATOYLOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. *Qora toyloq* – “qora tuyacha” – Tailak urug‘ining bo‘linmasi.

QORATUXUM – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani, Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumani. *Qoratuxum* – tuxum urug'ining kichik bo'linmasi (tuxum – nasl, oila).

QORAUZ – Poyariq tumanidagi qishloq nomi, etnotoponim. “Qorauz” etnonimi qadimiy turkiy qabila – uz nomi bilan bog'liq. Uzlarning asosiy qismi IX–X asrlarda qipchoqlar tarkibiga kirgan. Ularning yirik tarmog'i qorauzlar ilk o'rta asrlarda ancha katta mavqega ega bo'lishgan. Mo'g'ullarning Janubiy Rus yerlariga hujumidan so'ng uzlarning bir qismi qipchoqlar bilan Bolqonga ko'chib borib, usmonli turklar tarkibiga singib ketgan (Yeremeyev, 9). Ularning boshqa qismi qipchoqlar bilan birga Dashti Qipchoq yerlarida ko'chmanchilik qilib yashaganlar. Keyinchalik Zarafshon vodiysiga ko'chib kelib joylashganlar (Shoniyozov, 1971: 135) va bu hodisa mahalliy toponimiyada o'z izini qoldirgan.

QORAUY – qishloq. Andijon viloyati Shahrixon tumani. Ko'chmanchilar qora uy deb nomlangan uylarda yashagan; boylar, dvoryanlar oq uylarda yashar edilar; *Qora uy* “qora uy” so'zi kambag'allik, muhtojlikni anglatardi. Turkmanlarda Karauy yoki Karauyli qabilalari bo'lgan.

QORAUYMOVUT – ovul, Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli tumani. Bu uymaut, oymaut urug'lari bo'linmalaridan biri, shuningdek, saryuymout ham bor.

QORAUNAS – Paxtachi tumanidagi qishloq. Urgut tumanidagi Qozonariq arig'ining o'rta asrdagi nomi ham Qoraunnas bo'lgan. Yettisuvdagi Mo'g'uliston mo'g'ullari Movarounnahr chig'atoylarini qoraunas, ya'ni “qurama” deb ataganlar (Bartold, 1964: 36) O'zbekistonda qoraunas, qirg'izlarda qorag'unas urug'lari bo'lgan. Farg'ona viloyati Quva tumanida Qoraqunas qishlog'i bor.

QORAUPA – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. Zarafshon qipchoqlarining urug'laridan biri *karaupa* deb nomlangan. (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 179.)

QORAYANTOQ – Andijon viloyatida ushbu nomda Paxtaobod va Oltinko'l tumanlarida qishloq bor. Nomidan ham sezilib turganidek, yovvoyi yantoq o'sib yotgan sho'r yerlar asta-sekin o'zlashtirilib, Qora yantoq nomi qishloq nomiga aylanib ketgan.

Ushbu qishloqlar tarixi Qo'qon xonligi davrining XIX asr boshlariga to'g'ri keladi. Xalq talaffuzida nom buzilib, “qayrantaq” deb ham atalib ketgan (Oltinko'l tumanidagi qishloq shunday deb yozilib ketgan, bu to'g'ri emas).

QORAO'ZAK – Qoraqalpog'iston Respublikasidagi tuman, tuman markazi, OFY nomi. Qorao'zak nomining etimologiyasiga nazar solsak, o'zak degan mahalliy geografik termin bu qo'ldan qazilmagan, o'zi tabiiy turda paydo bo'lgan suv oqimi (o'zani) hisoblanadi.

O'zaklar ba'zi bir paytlari ikki ko'lni birlashtiruvchi yoki daryodan bo'linib dengizga oqib turadigan bo'lgan. Bunday o'zaklardan biri Qorao'zak – Zayir qishlog'ining yonidan oqib o'tib Shilimko'l bilan Taqirko'lni birlashtiruvchi o'zak bo'lib oqib turgan. Ayrim vaqtlarda daryoning suvi toshib tursa, ayrim vaqtlari qaytib turadigan bo'lgan va shunday qaytg'an vaqtlarda o'zakka toza suv tushmaganligidan suv rangi qorayib turganligi sababli, mahalliy xalq bu o'zakni Qorao'zak deb nomlagan bo'lishi mumkin.

Dastlab 1928-yili Zayirda Qorao'zak tumani tuzilgan. 1932-yili u yerni suv bosganligi sababli, aholisi hozirgi Shaxaman hududiga ko'chirilgan. 1945-yili u yerni ham suv bosganligi sababli Qorao'zak aholisi hozirgi o'rniga ko'chirilgan.

QORAXITOIY – Oqdaryo tumanidagi qishloq. 1926-yili aholi ro'yxatida So'g'onchi qishloq kengashi hududida deb ko'rsatilgan. Xitoylar hozirgi o'zbek xalqi tarkibiga singib ketgan yirik qabilalardan biri.

Tarixiy manbalarda kidanlar deb tilga olingan. Kidan qabilalari etnik birlik sifatida IV asrdan boshlab ma'lum bo'lgan bo'lsalar-da, eramizning birinchi yarim ming yilligida Markaziy Osiyoning siyosiy va harbiy tarixida unchalik yetakchi rol o'ynagan emaslar.

VI asrda kidanlar birinchi Turk xoqonligiga bo'ysunib, uning tutug'i tomonidan boshqarildi. VII asrda kidanlar sakkiz qo'sh (kocheviy)ga bo'linishadi. Biroq ular IX asr oxiriga kelib kuchaydilar. X asrda kidanlar 300 (500) ming kishilik qo'shinga ega bo'lishdi. Yelyuy Ambagay davrida kuchaygan kidanlar davlati uning vorisi Deguan hukmronligida, 937-yilda, Da-l-yao (Buyuk lyao) imperiyasi deb e'lon qilindi. Kidanlar davlati hududiga Xitoyning 16 ta shimoliy viloyatlari kiritildi. 947-yili Deguan Xitoy poytaxtini ishg'ol qilib, o'zini Xitoy imperatori deb e'lon qildi. Lyao imperiyasi tanazzulga uchragach, kidanlarning bir qismi Szin imperiyasiga bo'ysungan, bir qismi Yelyuy Dashi boshchiligida Sharqiy Turkiston tomon siljib, qorakidanlar (qoraxitoylar) davlatiga asos solganlar. Musulmon manbalarida xitoylar deb tilga olinadi. Ular 1137-yil Xo'jand yonida Samarqand xoni Mahmud qo'shiniga qattiq zarba berishdi. 1141-yili esa Qatvon cho'lida (hozirgi Bulung'ur cho'li) saljuqiylar sultoni Sanjar qo'shinini tor-mor qilishdi. Shundan so'ng ularning hukmronligi Yenisey daryolari bo'yidan Balx va Xorazmga qadar joylarga tarqaldi. Ammo 1211-yilda nayman podshosi Kuchluk tomonidan qoraxoniylar gurxoniga berilgan zarba mazkur sulola hukmdorligiga chek qo'ydi. Qoraxitoy xalqi xitoy nomi bilan turkiy xalqlar tarkibiga singib ketdi (Bartold, 1968: 542–546).

Xitoy qabilasi tarmoqlari hali to'liq o'rganilmagan. Ammo Oqdaryo tumanidagi Oytamg'ali qishlog'ida sarixitoy etnik birligi qayd qilinadi. 1904–1905-yillardagi aholi punktlari ro'yxatida Samarqand uyezdi Dovul volosti hududidagi Qorasuv qishloq jamoasida hududidagi Qorakaltak, Qorateri, Oshiqota, Boldir

qishloqlari qatorida Sarixitoy ham tilga olingan (Список населенных мест., 1906: 11). Qoraxitoy (xitoy) etnonimining geografik nomlarda saqlanib qolishi uzoq tarixning aks sadosidir.

Qoraxon (Qoraxon) – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Zarafshon vodiysi qipchoqlarining bir qismi oqqipchoqlar bo'lib, ularning tarkibida jag'altoy, shegarboy, bo'riboy (yoki bo'ri), oqpichoq, pichoqchi kabi tarmoqlar bor. Ular orasida jig'altoy urug'i yirik va ko'p sonli bo'lgan. Jig'altoyning avlodlari Quljomon, Shonazar va Qoraxonlar bo'lgan. Ishtixon tumanidagi shu nomdagi qishloqlar aholisi Quljomon, Shegarboy va Qoraxonning avlodlaridir (Shoniyoov, 1974: 129).

Shuningdek, Navoiy viloyatining Nurota tumanida ham shunday nomli etnotoponim mavjud. *Qoraxon* yoki *Qoraxoni* toponimlari Zarafshon vodiysida bir necha bor takrorlangan. Ular Xo'ja Qoraxoni urug'i bilan bog'liq. Mazkur qishloqlarning aholisi ushbu urug'ga tegishli edi. Qoraxoniylar qabilasi o'zini Qozog'iston Respublikasining Jambil (hozirgi Taraz) shahrida joylashgan Avliyo ota – “Muqaddas ota” nomi bilan mashhur bo'lgan avliyo Qoraxoniylar avlodlari deb hisoblashgan; shuning uchun o'tmishda bu shahar Avliyo ota deb nomlangan. (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 151. В.В. Бартольд. Сочинения, т. III, 340).

QORAXONI – Samarqand viloyati Ishtixon tumanidagi qishloq. Zarafshon vodiysida Qoraxoni degan toponimlar bir nechta tashkil qiladi.

Etnograf B.X.Karmisheva ma'lumotlariga qaraganda, bunday qishloqlar qoraxoni xo'jalari urug'i yashaganligi uchun shunday nom olgan. Qoraxoni urug'i vakillari o'zlarini Qoraxon avliyoning avlodlari hisoblaydilar. Bu avliyoning mozori Jambul shahridadir; shuning uchun ham bu shahar 1936-yilgacha Avliyoota deb atalgan (Karmisheva, 1974:179).

QORAQALPOQ – Andijon viloyati Andijon tumaniga qarashli shahar shimolidagi qishloq.

Qoraqalpoq xalqi asosan shu nomli respublikada yashasa ham, tarixning guvohlik berishicha, Xiva xonligi tashkil topgach, bir qism aholi Sirdaryo orqali Farg'ona vodiysiga kirib kelgan (tarixda Markaziy Farg'ona cho'li “qoraqalpoq cho'li” deb atalar edi).

Qoraqalpoqlar daryo bo'ylarida o'z qishloqlarini tashkil qilganlar va chorvachilik hamda bo'yra-bardon to'qish bilan shug'ullanishgan.

Vodiyning Sirdaryo bo'ylarida Qoraqalpoq qishloqlari paydo bo'lgan. Qishloqning Andijondagisi o'shalardan biridir. Bobog'ozi nomli ariq chiqarilib, atrofdagi yerlar o'zlashtirilgan (hozirgi “Bo'g'ozi” arig'i. Qarang: A. Толстова. Каракалпаки Ферганской долины. – Тошкент, 1939).

Shuningdek, Samarqand viloyatining Poyariq, Narpay tumanlaridagi qishloqlar ham shunday nomlangan. Etnotoponim.

92 boqli o'zbek qabilasi ro'yxatida qaraqalfaq shaklida qayd qilingan. Qoraqalpoqlar yoki Zarafshon vodiysida yashovchi ushbu qabila vakillari shevasi bilan aytganda qoralpoqlar o'zbek xalqi tarkibiga kirgan yirik etnik guruhlardan biridir. Respublikaning Zarafshon, Buxoro, Jizzax, Xovos, Toshkent kabi hududlarida, shuningdek, Tojikistonning O'ratepa tumanlarida qoraqalpoq qabilasiga mansub aholi istiqomat qiladi.

Zarafshon havzasidagi qoraqalpoqlar haqida A.D.Grebenkin quyidagi ma'lumotlarni yozib qoldirgan: "Ular yashayotgan hudud Zarafshonning o'ng qirg'og'idan boshlanib, shimol tomonga – Fubdin tog'larigacha, janubda Zarafshon qirg'oqlari bo'ylab, Cho'ponotadan Jumabozor tepaligigacha 12 vyorst masofada joylashgan. 37 ta qishloqda yashashadi, jami 1500 kishidan iborat".

Qoraqalpoqlar Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi Oqtepa-metan, Quyonchi, Qoraqo'ng'irot, Jalg'izog'och, Jonqo'roz, Jomonquyan-chi, Beshbola, Qorakesak, Karake, Jomboy tumanining "Jomboy" shirkat xo'jaligidagi Tatar, Besho'g'il, Quduqli, Mitan, Achamayli, Chuyit va boshqa qishloqlarda istiqomat qilishadi.

Qoraqalpoqlar Afg'on Turkistonining bir qator hududlarida, jumladan, Mozori Sharif atroflarida ham yashashadi. 1940-yilda bir necha ming qoraqalpoq (15000 kishi) Afg'onistonning Jalolobod shahri atrofiga ko'chirilgan edi.

Qoraqalpoqlarning O'zbekiston tomon siljishlarida ularning ota yurti bo'lgan Turkiston va Qoratovga 1723-yili jung'or xuntaychisi Sevan Rabdan boshliq istilochilarning hujumidan so'nggi voqealar sabab bo'ldi. Bosqinchilarga bo'ysungan bir guruh kishilardan tashqari qolgan barcha qoraqalpoqlar turli tomonlarga, jumladan, Xiva xonligiga, Yoyiq va Emba vodiysiga va Movarounnahrning markaziy viloyatlari – Samarqand, Buxoro hududlariga ko'chib, o'rnashadilar.

Qoraqalpoqlarning bir qismi 1758-yili Sirdaryoning yuqori oqimi, Farg'ona vodiysida va Xovos tumanlariga kelib o'rnashganlari tarixda yozib qoldirilgan.

Muhammad Vafo Karmanagiy o'zining "Tarixi Rahimxoniy" asarida 1754-yili 6000 ga yaqin qoraqalpoq Xovosga kelganligini, keyinchalik ularning Buxoro fuqaroligini qabul qilib, Samarqand yaqinidagi Konigil mavzeyiga o'rnashganlarini yozadi. O'zbek-qoraqalpoqlar Surxondaryo viloyati Shero-bod tumani Hamkon qishlog'ida (hozir ularning ko'pchiligi Angor tumanining Tallimoron qishloq yig'ini hududida istiqomat qilishadi), shuningdek, Dehqonobod tumanida ham yashashadi.

Samarqand o'zbek-qoraqalpoqlari o'tmishda o'zlarining Surxondaryodagi qoraqalpoqlar bilan aloqada bo'lganliklari haqida ma'lumot berishgan. Farg'ona vodiysidagi qoraqalpoqlarning urug'lari haqidagi ma'lumotlar kam

saqlangan. Ammo Zarafshon vodiysidagi qoraqalpoqlarning urug'lari haqidagi ma'lumotlar ancha.

XX asrda berilgan ma'lumotlarga ko'ra, O'rta Zarafshon hududida yashovchi qoraqalpoqlar uch yirik guruhga: qo'ng'irot-qoraqalpoq, qipchoq-qtoy-qoraqalpoq va uyshun-mitan-qoraqalpoqlarga bo'lingan. Har bir guruhga tegishli urug' yana alohida urug' tarmoqlariga bo'linadi (jami 25 ta urug' tarmog'i qayd qilingan). Zarafshon qoraqalpoqlari urug'lari tarkibidagi juda ko'p etnonimlar Xorazm qoraqalpoqlari tarkibidagi urug'lar nomiga o'xshash.

Shu bilan birga, A.D.Grebenkin Xorazmdagi qoraqalpoqlar tarkibida uchramaydigan beshbola, qovunchi, oqqovun, tungotar (qo'ng'irot urug'i tarkibida uchraydi) va boshqalarni ham qayd qiladi. Shuningdek, qipchoq-qtoylar tarkibidagi iletan-qipchoq, qorakesak, baqalchoq, qtoy-qoraqalpoq-to'palas, o'ray, saqman, burlak; uyshun mitanlar tarkibidagi yetiul, sariq-ucha, beshul, beshsait, obislar (abiz), jugontayak, baraqubak, mirzamitan kabi tarmoqlar ham yozib olingan. O'zbek-qoraqalpoqlar yashaydigan hududdagi juda ko'p toponimlar mazkur etnonim bilan aloqador bo'lib, ularni bilmasdan turib, bu joylardagi geografik nomlar haqida fikr yuritish qiyin.

Etnograf olimlarning qayd qilishlariga ko'ra, ushbu etnik birlikka tegishli ma'lumotlar geografik nomlarda juda yaxshi saqlangan. Masalan, Bulung'ur tumanidagi Qoramo'yin, Sabaloq, Qarake, Yamonqo'ng'irot, Turkman bolg'ali va Paxtachi tumanidagi Qoraqalpoq nomli qishloq ham ushbu etnonim bilan bog'liq.

QORAQAMISH – Toshkent shahridagi kanal. Xoja Ahrorning vaqf hujjatlarida **Obi Qaroqamish** sifatida ilk bor tilga olinadi (O.D. Чехович. Самаркандские документы. С. 292, 298). Ehtimol, qamishning mo'l-kolliigi tufaylidir.

QORAQASMOQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. Qo'ng'irot qabilasining Qo'shtamg'ali urug'ining bo'linmalaridan biri Qoragasmak (Karakasmak) deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 91; X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. 87-bet).

QORAQIPCHOQ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Qoraqipchoq – qipchoq qabilasining bir bo'limi sanaladi.

QORAQISHLOQ – respublikaning bir qancha aholi punktlari nomlari. *Qara* komponenti (so'zma-so'z "qora") etnonim nomining aks etishidir – bu qirq, qo'ng'irot qabilasining nomi (qora etnonimi boshqa turkiy xalqlar, xususan, turkmanlar, qozoqlar, qoraqalpoqlar, qirg'izlar va boshqalarda uchraydi). Biroq Sirdaryo viloyatining Boyovut mintaqasidagi Qoraqishloq bunday nomni Baxmal viloyatining shu nomli qishlog'idan oldi, uning aholisi bu nomni bergan.

QORAQIYA – tog'lar. *Qir* – qirsimon cho'ziq yassi balandlikning yonbag'ri. Qoraqiya – tog' bag'rida tutash nishabli balandlik, kungay bet degan ma'noni anglatadi.

QORAQO'YLI – qishloq. Toshkent viloyati Bo'ka tumani, Samarqand viloyatining Ishtixon, Pastdarg'om tumanlari; **Qoraqo'ylik** – Toshkent viloyati O'rtaChirchiq tumani. **Karakoyunl** (qora qo'y) va *akkoyunl* (oq qo'y) qadimgi turkman urug'lari. Ular *qorako'yli*, *oqqo'yli* shakllarida o'zbeklar tarkibida ham uchraydi (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari, 80, 81-b.); masalan, qirq qabilasi bo'linmalaridan biri *qorako'yli* deb nomlangan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Ishtixon, Pastdarg'om, Urgut tumanlaridagi qishloqlar. Qorag'o'yli urug'i qirq qabilasi tarkibida qayd qilingan. Olimlarning qayd qilishlaricha, qirq 92 bovli o'zbek elatiga kiruvchi urug' va qabilalar ichida ming va yuzdan keyingi uchinchi katta son hisoblanadi. Qariyalar uni yuzning ukasi deb hisoblaydilar. Aslida mingni ham, yuzni ham va qirqni ham siyosiy birlashmalar (uyushmalar) natijasida yuzaga kelgan etnik birikmalar deb atash haqiqatga mos bo'lsa kerak.

Bir qator tadqiqotchilarning ta'kidlashlaricha, qirq va yuzlar yaqin qarindosh qabilalardir. I.Magidovich ular ko'pincha birgalikda yashashlari hamda bir umumiy nom bilan (qirq-yuz) atalishlarini yozadi. Ba'zida esa o'zlarini farqlashadi deydi. Qirqlar, asosan, Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani, Jizzax viloyatining G'allaorol hamda Zomin tumanlarida, qisman Bekobod va O'ratega tomonlarda yashaydilar.

QORAQULONCHI – q., Buxoro viloyatining Qorako'l tumani. *Kulan* – yovvoyi eshak; bundan tashqari, *kulan* – bu o'zbeklar va qozoqlarning urug'i nomi; turkmanlar orasida *kulanchi* etnonimi mavjud. *Karakulanchi* – bu urug'ning bo'linmasi. *Ariqbuyi kulanchi* – kulanchi urug'i, ularning vakillari ariqning bo'yida yashashadi.

QORAQUM – O'rta Osiyodagi dasht. *Qorakum* – o'simlik bilan qoplangan harakatsiz, qattiq qum; *akkum* – harakatdan bo'shashgan qumlar, o'simliklardan mahrum qumlar.

Mahmud Koshg'ariyning so'zlariga ko'ra, o'g'uzlar qumlarni "*kayir*" deb atagan, Turkmaniston Fanlar akademiyasining akademigi Z.B.Muxamedovanning fikricha, Qoraqum nomi kayir kum – qum-qum juft so'zlaridan kelib chiqqan (З.Б. Мухамедова. Парные словосочетания туркменского языка с неясным компонентом. Изв. АН Туркм. ССР. Серия общественных наук, № 1, – Ашхабад, 1971. С. 62).

Qora so'zi hammasidan ham ko'proq "shimol", "oddiy" ma'nosini ifodalaydi. Shuningdek, Farg'ona viloyatidagi keng tarqalgan qishloq va mahallalar nomi ham shunday atalgan. Qora so'zi qumning rangini emas, uning relyefi va xususiyatlarini bildiradi. Qoraqum – ko'chmas, yopishgan qum ma'nosini anglatadi.

QORAQURSOQ – qishloq. Samarqand viloyati Bulung'ur tumani, Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani, Jizzax viloyati Jizzax, Zomin tumanlari. Qoraqursoq etnonimi. Bu, masalan, Qo'ng'iro't qabilasi urug'laridan birining nomi edi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 87, 92, 213; X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. 81, 87-bet). Shuningdek, Nurobod tumanida ham shu nomdagi qishloq bor.

QORAQO'TON – Urgut tumanidagi qishloq. Qora – “yirik, katta” qo'ton – 1) qo'y qamaladigan qo'ra; 2) qo'y qishlashi uchun qulay bo'lgan chuqur joy (relyef shakli) (Qorayev, 1970: 163). Samarqand viloyatida Boshqo'ton, Do'ngqo'ton, Samarqandqo'ton, Omonqo'ton degan joylar bor.

QORAQUSH – tog' nomi. *Qushtamg'ali, qushchi* – o'zbek urug'lari. Bu etnonimlar yasama so'z: *qush + tamg'ali, qush + chi*. Qoraqush ham urug' nomi. Etnonim kishilarning qadimiy totemistik tasavvuri bilan bog'liq: *qora qush* burgutning bir turi.

QORAHAVOL – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani. I.Magidovich o'zbek urug'lari va qabilalari ichida *karaxaval* etnonimini tilga oladi (Материалы по районированию Средней Азии, кн. 1, ч. 1. С. 181).

QORACHA – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon, Narpay tumanlari, Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Qirg, qatag'on, lakay qabilalarining urug'laridan biri *qoracha* deb nomlangan. (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari, 81, 86-betlar; Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 101, 106.) *Qoracha* urug'i ham qozoqlarning (jetiru qabilasi) va qirg'izlarning (munduz va saruu qabilalari) orasida ham bor.

QORACHAG'AT – tepalik, Qashqadaryo viloyati. Quyoshga qaragan holda, moloz bilan qoplangan, asosan loyli parchalar, o'simliklardan mahrum bo'lgan qiyalik *chag'at* deb ataladi.

QORACHAKMAN – Urgut tumanidagi qishloq. Etnotoponim bo'lsa kerak. Chunki X.Doniyorov oqchepkan (oqchakman) etnonimini qayd qilgan.

QORACHURA – 1926-yilgi aholi ro'yxatida Yuqori Darg'om rayonidagi (Toyloq tumani hududidagi) qishloq sifatida qayd qilingan. Hozirgi nomi Madaniyat.

Toponim “qora” va chura (chuhra) so'zlaridan yasalgan. (Shuning uchun mahalliy talaffuzda Qorachehra shaklida ham saqlanib qolgan.) Chuhralar (yoki mahramlar) xonlar, sultonlar, shuningdek, taniqli amirlar xizmatidagi zodagon yigitlar, mulozimlar. Ular saroydagi quyi darajali amaldorlar hisoblangan.

Tarixiy manbalarda chuhralardan tuzilgan qo'shin alohida harbiy bo'lim sifatida xon o'rdasini qo'riqlaganligi qayd qilinadi. Chuhraboshi (saroy mahramlari, tan soqchilari boshlig'i) o'zining asosiy vazifasidan tashqari, xonning kuryeri, elchisi vazifasini ham bajargan (Ahmedov, 1982: 170–171).

Ko'rinib turibdiki, Qorachura qishlog'i o'tmishda hukmdorlar saroyida xizmat qilgan chuhra, ya'ni mahramlardan biri bilan bog'liq bo'lganligi tufayli shunday nomlangan. "Chura", "chuhra" termini ishtirokida yasalgan ko'pchuhra, qirqchehra, chuhraog'asi, oqchuhra kabi so'zlar mavjud.

QORASHIX – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumani. Mashhur turkman qabilasi *shix* mavjud bo'lib, ularning vakillari O'zbekistonning janubidagi muqaddas joylarga g'amxo'rlik qilishgan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 118). *Qorashix* (qora shix) – mazkur qabilalardan biri bo'lsa, yana *oqshix* (oq shix) ham mashhurdir.

QORYOG'DI – Toshkent shahrining ko'chasi va mahallasi. *Qoryog'di* – bu birinchi qor ayollar bayrami, bunda ayollar va qizlar o'zlarining uylarining ikkinchi yarmisida bazm qilishgan (Н.А. Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен и сведения об их численности. "Живая старина". вып. III–IV. С. 367). Bu xalq etimologiyasi. Bizningcha, toponimning asosida arabcha-*qarya* "qishloq" so'zi bor.

QORJANTOG' – tog' tizmasi nomi, yonbag'ri qor bilan qoplanib yotganligidan shunday nom olgan.

QOROVUL – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Vahimchi mahallasidan bu yerlarga suv taqsimlagich o'tgan va shu hududda yashovchi odamlar bunga navbatma-navbat qorovullik qilganlar. Shu sababdan keyinchalik ushbu mahalla Qorovul nomini olgan.

QOROVULTEPA – tepalik, yirik aholi punktlari atrofida, katta yo'llar bo'yida tashqi dushman haqida xabar berish uchun qorovullar turadigan tabiiy va sun'iy balandlik. Shu nomli tog' ham bor. Qadimiy qo'rg'on xarobalari o'rni ham qorovultepalik vazifasini o'tagan.

QOSPANQUM – Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixi bu qumlik yonida Qospan ismli yoshi ulug' inson istiqomat qilgani bilan bog'liq.

Turkmanistonda ham **Kubatau** tog'i bor bo'lib, uning nomi "gumbazli tog'" (arabcha – Qubba – tonoz, gumbaz) degan ma'noni anglatadi.

QOVAN – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq. Qovon, Gumbaz va Batal qishloqlari qoraqipchoq urug'ining tarmoqlari nomlaridan olingan bo'lib, bular etnotoponimlardir (Shaniyazov, 1974: 123).

QOVUNSAYIL – qishloq. Farg'ona viloyati Farg'ona tumani. *Qovun*; *qovun sayil* – qovun yeyish maqsadidagi jamoaviy yurish.

QOVUNCHI – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp, Yangiariq tumarlari. Qovunchi – qovun yetishtiradigan va qovunchilik bilan shug'ullanadiganlar ma'nosini anglatadi. Ehtimol, bu kovchin etnonimining buzilgan talaffuzidir.

QOVCHIN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi, Qarshi, Yakkabog' tumanlari; Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Kauchin* – O'zbekistondagi qabila yoki urug' nomi.

Kauchinlar Surxondaryo, Qashqadaryo viloyatlarida, Farg'ona vodiysida, Tojikistonning Ko'lob vodiysida, Turkmanistonning janubi-sharqiy qismida yashagan. N.V.Xanikovning fikricha, XIX asrning o'rtalarida Kauchinlar Qarshi atrofida ko'chmanchi bo'lib yurishgan (Описание Бухарского ханства. СПб, 1843 г. С. 15).

V.V.Bartold tarixiy manbalarga asoslanib, *kauchin* so'zi dastlab alohida urug' yoki qabila nomi emas, balki harbiy qismning nomi bo'lganligini yozgan (В.В. Бартольд. Сочинения, т. V, С. 172).

I.Magidovich *kauchin* va *kutchi* mustaqil etnonimlar emas, balki bir xil naslning nomi, talaffuzidagi farqi ekanligiga ishongan (Материалы по районированию Средней Азии. Книга I, ч. I. С. 213).

V.V.Radlovning fikricha, *kauchin* so'zi "ega", "mehmon" ma'nolarini ifodalaydi (В.В.Радлов. Опыт словаря, т. II, 475).

QOYSHIKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan ko'l. Ko'lning Qoyshiko'l deb atalishining sababi, ko'l bo'yida istiqomat qiluvchi aholi asosan qo'y chorvachiligi bilan shug'ullangan.

QOZAYAQLIOVUL – qoraqalpoqlarning qozayaqli urug'i nomi bilan atalgan qishloqlar Chimboy tumanining "Qosterak", Qorao'zak tumanining "Olg'abos", "Qarshig'ali", "Qorabug'a" OFY hududlarida bor.

QOZIYOQLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani, Samarqand viloyati Narpay tumani. Bu Qozoyoqli etnonimining dialektal shaklidir.

QOZIUZZAT – qishloq. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. Xususan, *qoziyul-quzzot* – oliy qozi, bosh hakam.

QOZIXONA – Samarqand viloyati Toyloq tumanidagi qishloq nomi. Toponim ikki qismdan, ya'ni "qozi" va "xona" so'zlaridan tashkil topgan. 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro'yxatida Siyob volosti Jag'alvoyli qishloq jamoasidagi qishloq sifatida ro'yxatga olingan.

Qozi (ar.) – diniy unvon, qozi, sudya, shariat qonunlari bilan ish yuritgan holda hukm chiqaruvchi, shuningdek, fuqarolik ishini amalga oshiruvchi. Qozilik avloddan avlodga o'tgan. Qozilar davlatning boshqaruv ishlarida ham faol ishtirok etganlar.

Samarqand shahrining bosh qozisi XVI asr vaqf hujjatlarida Samarqand hokimi deb qayd qilingan. Samarqand qozisiga viloyatning yetti tumani qozilari bo'ysungan (Казийские документы XVI века. Введение. Стр. 6. – Ташкент, 1937; Мукминова, 323). Viloyat hududida *Qozimachit*, *Qoziqo'rg'on* kabi qishloq nomlari ham qayd qilingan.

QOZOYOQLI – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani, Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani. Qo'ng'iro't qabilasining urug'laridan biri *qozoyoqli* – “g'oz oyog'i” deb atalgan (o'zbek tilida *g'oz*, qozoq tilida *qaz*); etnonim sifatida boshqirdlar, qoraqalpoqlar va boshqa turkiy xalqlar tarkibida ham qayd etilgan.

QOZOQ – qishloq. Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on va Narpay tumanlari; **Qozoqlar** – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani; **Qozoqovul** – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on, Bulung'ur, Jomboy tumanlari; **Qozoqsoy** – Samarqand viloyati Narpay tumani; **Qozoqqishloq** – Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. Bu yerda “qozoq” so'zi ostida qozoqlar ko'zda tutilmayapti, balki o'zbek urug'i (o'zbekcha har ikkala etnonim ham bir xil yoziladi – qozoq) – o'zbeklar ichida, xususan, do'rman, laqay, qo'ng'iro't qabilalari tarkibida qozoq urug'i mavjud.

QOZOQOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumanining “Taxtako'pir”, Chimboy tumanining “Tazg'ara”, “Qizilo'zek”, Qorao'zak tumanining “Akademik Sabir Kamalov”, “Qarshig'ali” OFY hududlarida joylashgan qishloqlar nomi. Bu qishloqlar aholisining asosiy qismini qozoq millati vakillari tashkil etganligi Qozoqovul deb atalishiga sabab bo'lgan.

QOZOQOY – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumani “Tazg'ara” OFY hududida joylashgan joy va qishloq nomi bo'lib, nomning kelib chiqishida tabiiy geografik xususiyat va etnonim o'z aksini topgan. Bu joy yaqin atrofdagi hududlarga nisbatan pastroq, o'yroq bo'lganligi va bu hududda yashovchi aholining asosiy qismi qozoq millatiga mansubligi Qozoqoy nomining paydo bo'lishida katta rol o'ynagan.

QOZON – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. *Qozon* tom ma'noda “qozon” degan ma'noni anglatadi va bu yerda qabilaning nomi etnonim sifatidir.

QOZONARIQ – Urgut va Jomboy tumanlaridagi ariqlarning nomi. V.L. Vyatkin Jomboy tumanidagi (o'rta asrlardagi Sug'udi Kalon tumani) Xazon qishlog'i xalq tilida Qazon deb talaffuz qilingan, deydi.

Bizningcha, Qozonariq gidronimi urug' nomi bilan bog'liq bo'lsa kerak.

Toponimist E.M.Murzayev mazkur so'zga e'tibor berib, shunday yozadi: “Qozon turkiy so'z bo'lib, rus, ukrain, belorus va bolgarlar tomonidan o'zlashtirilgan va Rossiya hamda Bolqon mamlakatlari toponimikasidan mustahkam o'rin olgan. Tataristonning poytaxti Qozon shahri, Turkmanistondagi Kozonjik shahri, Ozarbayjondagi Qozonbuloq shaharchasi va Qozongul ko'li, Shimoliy Kavkazdagi Qozonsu daryosi, Qrimdagi Qazantip qo'ltig'i, Jung'or Olatovidagi Qozon daryosi shunday nomlardir. Urgut tumanidagi Qozonariq arig'ining o'rta asrlardagi bir nomi Bashmin bo'lgan.

Lurye Nahri Bashmin gidronimi sug'dcha pysmin – “qishloq orqasi” ma'nosini bildiradi, deydi (Lurye, 2004:125).

XV–XVI asr vaqf hujjatlarida esa Qoraunnas deb tilga olinadi. Yettisuvdagi mo'g'ullar Movarounnahrda chig'atoylarni “qoraunnas”, ya'ni “duragay, qurama” deb ataganlar.

Sharafiddin Ali Yazdiy (XV asr) o'zining “Zafarnoma” asarida turk-qoraunnaslarni tilga olgan. Ariq o'z nomini mazkur etnik birlikdan olgan bo'lishi tabiiy. Keyinchalik bu ariq Qozonariq deb atala boshlagan. Urgut tumanidagi Jozmon qishlog'ida “qozonto'pi” urug'i mazkur ariq yoqasida istiqomat qiladi. Samarqand viloyatidagi Quruqqozon, Quduqqozon (Bulung'ur), Qozonli (Poyariq), shuningdek, Xatirchi tumanidagi Qoraqozon qishloqlari nomlari ham etnik birliklar bilan bog'liq.

QOZONBULOQ – tog' cho'qqisi nomi. Bu nomning kelib chiqishi etnonim bo'lib, *qozon*, *qurqozon* degan urug' nomidan olingan.

QUL – Qoradaryo tumani Yodgorxo'ja qishloq kengashidagi qishloq. Shu tumandagi Jarboshi qishloq kengashi hududida ham Qul nomli qishloq qayd etilgan (Материалы., 1927: 99). Qul – qarluq qabilasi urug'laridan birining nomi. Etnonim toponimga asos bo'lgan.

QULDORTEPA – Samarqand viloyati Urgut tumanidagi qadimiy shahar xarobasining nomi. O'rta asr manbalarida tilga olingan Maymurg' hokimligining markazi. Maymurg' hokimligining hududida Samarqand vohasini sug'oruvchi Varag'sar to'g'oni va undan ajralib chiqadigan sug'orish tarmoqlarining ahamiyati katta bo'lgan. Syuan Szyan (630) ma'lumotiga ko'ra, Mi-moxe (Maymurg') vodiyni markazida joylashgan bo'lib, aylanasi 400–500 li (200–250 km)ga yaqin bo'lgan.

VIII asrning ikkinchi yarmida Maymurg' Abbosiylar xalifaligi tarkibiga kirgan (Птвеладзе, 1999: 231).

Tarixchilar Diodor Ssiliyskiyning “Tarixiy kutubxona” asarida qayd qilingan “Basista” toponimining o'rnini aniqlashda hozirga qadar biror to'xtamga kelishgani yo'q.

V.Tomashek 1899-yilda Basista haqidagi maqolasida (bu joyda Aleksandr Makedonskiy katta ov uyushtirgan edi) Diodor va Kvint Kursiy Ruflarning ma'lumotlariga tayanib, Maroqanda hududidagi Basista – qalin o'rmondagi suvga serob qo'riq (sug'dcha “paradiz”) bo'lgan deydi va bu so'zni eroncha “bazista” (“mo'l, boy joy”) so'zi bilan izohlaydi. Shuningdek, u Basistani Panjakent, Mag'iyon yoki Urgut hududida bo'lishi mumkin deb ham ko'rsatadi (Мончадская, 1959: 120–121).

Bizningcha, Xitoy manbalaridagi Boside (hozirgi Quldortepa yodgorligi) va Diodor tilga olgan Basista bitta nomning ikki xil shaklidir. Bu fikrni eng so'nggi ilmiy tadqiqotlar ham tasdiqlaydi (Птвеладзе, 1999: 31).

QULJOMON – qishloq. Ishtixon tumani. Oqqipchoqlarning jag‘altoy urug‘ining bir tarmog‘i quljamon deb atalgan (Qorayev, 1978: 182).

QULON – maydon, Navoiy viloyati Tomdi tumani. Kulon (qulon) – ko‘p sonli suruvlari Old, O‘rta va Markaziy Osiyoning dasht kengliklarida o‘tlab yurgan yovvoyi eshak yoki yovvoyi otning nomi. Qulon ov predmeti bo‘lgan. Masalan, Bobur qanday qilib eshakni ovlaganini yozadi. O‘zbek-qipchoqlar, qozoq-qipchoqlar, qirg‘izlarning Chong Bag‘ish qabilasida kulon etnonimi bor (K. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. – Т., 1974. С. 144).

Gulanji yoki Gulanchi – tarkibida Kulan etnonimi mavjud bo‘lib, ular arab, turkman qabilalarining salir va sayot tarkibidagi kulon ovchisi hisoblanadi (С. Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов. – Ашхабад, 1988. С. 54).

QULONQOQ – ovul. Navoiy viloyati Tomdi tumani. **Qulonqoq** – qulonlar suv ichadigan ko‘lmak.

QULONQORABOG‘ – Xorazm viloyatining Bog‘ot tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo‘lgan.

Mahalliy aholi fikrlariga ko‘ra, Qulonqorabog‘ – urug‘ vakillarining aralashib yashaydigan joyi, dehqonchilik qilish uchun betakror manzil bo‘lganligi uchun shunday nomlangan deyishadi.

Ammo ayrim ilmiy manbalarda qulon, qora kabi etnonimlar borligi ham qayd etiladi. Masalan, o‘zbek-qipchoqlar, qozoq-qipchoqlar, qirg‘izlarning Chong bag‘ish qabilasida kulon etnonimi bor (K.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. –Т., 1974. С. 144).

Shulardan kelib chiqqan holda mazkur nom haqiqatan ham aralash urug‘ vakillari yashaydigan joy ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin.

QULONTAQIR – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Bo‘zatov tumanidagi tog‘. Ilgari shu atroflarda ham qulon bo‘lganini ko‘rsatuvchi dalil (qulontaqir – qulonlar suv ichadigan ko‘lmak).

QULONXONA – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Bu qulonlar o‘sha davrning aks sadosi bo‘lib, bu yerda qulonlar ko‘p bo‘lgan **Qulonxona** – aynan, “qulonlar uchun joy”, ya‘ni qulonlar ko‘p bo‘lgan joy ma‘nolarini anglatadi.

QULONCHI – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani; **Ariqbo‘yiqulonchi**, **Xarobaqulonchi** (xarobalar) – Buxoro viloyati Qorako‘l tumani, **Qoraqulonchi** – Buxoro viloyati Qorako‘l tumani. *Kulonchi* – urug‘ning nomi (kamdan kam holatlarda *qulon* shaklida uchraydi).

QULTEPA – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumani, Toshkent viloyatining Piskent tumani, Surxondaryo viloyatining Sho‘rchi tumani. *Kultepa* – uy axlatlari va kullar tashaladigan joy ma‘nosini anglatadi.

QUM – turkiy soʻz. Forscha xum soʻzining oʻzgargan shakli – qum. Qishloq oʻrnida qadimda xum pishirilgan, xumdon boʻlgan. Sopol buyumlar tayyorlangan, xom gʻisht quyilib pishirilgan. Qarshi arki, bek qoʻrgʻoni uchun gʻisht tayyorlanadigan joy qishloq oʻrnida boʻlgan. Sopol buyumlar, machit-u madrasalar, qalʼalar uchun gʻisht pishirilgan joy shu hududda boʻlgani uchun Xumqishloq deb atalgan. Soʻz boshidagi tovush oʻzgarib, Qumqishloq qiyofasini olgan.

QUMARIQ – Qashqadaryo viloyati Kasbi tumanidagi qishloq. Qum bor joydagi ariq – Qumariq. Xum soʻzining oʻzgargan shakli qum. Oqar suv taqchil hududlarda band (toʻgʻon)ga xum qoʻyib, tagi va ogʻzi bir xil hajmdagi xum orqali ariqlarga oʻlchab berilgan. Xum, koʻza, moʻndi kabi sopol idishlar, quvurlar oʻlchov birligi va asbobi hisoblangan. Qumariq, asli Xumariq, suvi xumda oʻlchanib oqizilgan ariq va shunday ariq boʻyida yoki quyisidagi qishloq. Qum bilan bogʻliq joy nomlari koʻp: Qumboygʻundi, Qumguzar, Qumzor, Qumota, Qumrabot, Qumchiyal, Qumchoʻp, Qumqishloq, Qumqoʻrgʻon va boshqalar.

QUMBODOQ – Xorazm viloyati Bogʻot tumanidagi qadimgi mahalla nomlaridan biri. Mazkur termin tarixiy nom hisoblanib, u bir-biri bilan birlashmaydigan, mayda zarralardan tashkil topgan choʻkindi togʻ jinsi maʼnosini bildiruvchi *qum* va forscha *bodoq* (ariq, arna) soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan boʻlib, qumdan kesib oʻtgan ariq maʼnosini ifodalaydi, hozirda mazkur nom marhum hofiz, Oʻzbekiston, Turkmaniston, Qoraqalpogʻiston xalq artisti Ortiq Otajonov nomiga oʻzgartirildi.

QUMYOSQA – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. Qum – qumlik, qumlikning oxiri yaska hosil boʻlgan, yassi-yassi, tekis yer sathi. Qum bilan qoplangan joy, qumlikning oxiri boʻlgani uchun “qumyasqa” deb nom berilgan. Mahalla 1992-yilda ikkiga boʻlinib, “qumyasqa” nomi berilgan.

QUMKASHON – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. *Qum* (oʻzbekcha), *kash* – kashidan “Tashimoq”, “Tortmoq” hozirgi zamon feʼllarining asosi, *-on* – forscha koʻplik koʻrsatkichi. **Qumkashon** – qum tashuvchi, qum tashuvchilar qishlogʻi maʼnolarini ifodalaydi.

QUMQISHLOQ – mahalla. Buxoro viloyati Olot tumani; Qashqadaryo viloyati Qarshi sh. 80-yillar oxirida shahar tarkibiga mahalla maqomi bilan kirgan qadimiy qishloq. Qum va qishloq soʻzlarining oʻzaro birikib, nom boʻlish fazilati lisoniy va mantiqiy jihatdan mos emas. Qum soʻzi anglatgan tushuncha qishloqning belgisi boʻlishi mumkin emas. Qum ustida yoki qum koʻp joyda qoʻrgʻon (qalʼa, qishloq), hovli qurilmaydi.

QUMQOʻRGʻON – Surxondaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Qumqoʻrgʻon shahriga dastlab 1930-yillarda Qumqoʻrgʻon kanalining qazilishi va shu nomdagi qoʻriq yerlarning oʻzlashtirilishi munosabati bilan asos

solingan. Tuman hududida o'tgan asrning 50-yillarida Sherobod – Qiziriq massivida sug'oriladigan yerlarni kengaytirish maqsadida Janubiy Surxon suv ombori qurildi.

Qumqo'rg'on – nomi ikki tarkibiy qismdan iborat: qum va qo'rg'on. Qum – bir-biri bilan birlashmaydigan, mayda zarrachalardan tashkil topgan cho'kindi tog' jinsi. Qum – joy nomlari tarkibida ancha sermahsul qo'shimcha. Mazkur qo'shimcha aholi turar joylari turini bildiruvchi qal'a, qo'rg'on, rabot, guzar kabi so'zlar bilan birikib toponimlar hosil qilgan.

E'tiborli tomoni shuki, bu turdagi nomlar tarkibidagi mayda zarrachalardan tashkil topgan cho'kindi tog' jinsi bo'lgan qum so'ziga daxli yo'q. Aniqroq qilib aytganda, qumloq joy ustida bino, imorat qurish quruvchilik amaliyotiga xos emas. Binobarin, tuman nomini qumli, qum ko'p joyda qurilgan qo'rg'on deyish xato izoh hisoblanadi.

Demak, uzoq qo'llanish jarayonida nom transformatsiyalashgan va shakllan o'zgarib boshqa ma'no kasb etgan bo'lishi mumkin. Masalan, xum – g'isht, koshin, sopol idishlar pishiriladigan qurilma, xum so'zining o'zgargan shakli – qum. Mazkur izohga asoslanib aytish mumkinki, Qumqo'rg'on – xumdonlarda g'isht, koshin, sopol idishlar pishiriladigan joydagi qo'rg'on. Nomning dastlabki shakli – Xumqo'rg'on, uning o'zgargan shakli – Qumqo'rg'on.

QUNDUZAK – Toyloq tumanidagi qishloq. Qunduz va *-ak* (kichraytirish qo'shimchasi *-cha*) qismlaridan tashkil topgan. T.Nafasov mazkur turdagi so'zni ko'handiz+ak, ya'ni Ko'handiz – ko'hna diz – qadimiy qal'a so'zidan kelib chiqqan deb izohlaydi (Nafasov, 1988: 260).

QURAYISH – qishloq. Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani. 1924-yildagi tadqiqotlar natijalariga ko'ra Buxoro yaqinida *ersari* turkman qabilasining *qurayish* bo'linmalari qayd etilgan (bu etnonim katta ehtimol bilan arab qabilasi *qurayish* nomi bilan bog'liq. Ko'plab arablar Buxoro hududida yashaganlar, ko'pchilik vaziyatlarda ular o'zlarining tilini yo'qotishgan, biroq o'zlarining urug'-qabila nomlarini saqlashgan). Kollektivlashtirish va ko'chirish yillarida bu yerga kelgan odamlar yoshligidanoq qishloqni o'zlarining tug'ilgan qishloqlari nomi bilan atashlari mumkin edi.

QURALAS – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur, Ishtixon tumanlari, Navoiy viloyati Nurota tumani. Rashididdinning "Jome ut-tavorix" to'plamida (Рашид ад-дин, – М., 1952, II. С. 14), "Tavorixi guzida – Nusratnoma" asarida (Ташкент, 1967, 77) mo'g'ul qabilalari ichida *kuralas* tilga olinadi. Mulla Sayfiddin Axsikendiy (XVI asr)ning "Majmu at-Tavorix" va "Tuhfat ut-Tavorix-i xoni" (список Ленинградского отделения Ин-та Востоковедения АН СССР. С. 468. –Л. С. 266) asarlarida 92 ta o'zbek qabilalari ichida *kuralash* yoki *kuralas* qayd etilgan (Материалы по истории киргизов и Киргизии, вып. I. –М., 1973. С. 212), demak, *kuralash* (*kuralas*) turklashgan mo'g'ul qabilasidir. X.Doniyorov *g'o'ralas* urug'ini tilga oladi

(X.Doniyorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari. 81-b). Shubhasiz, quralas va g'oralas aynan bir xil nomlardir.

QURALPA – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumani. Qoraqalpoqcha – *quralpa* – birlashish.

QURAMA – tizma nomi, ushbu nom etnonim hisoblanadi. O'zbek xalqi tarkibiga kirgan etnik guruhlardan biri – *qurama*. X.Doniyorov ularni o'zbek urug'i sifatida qayd etgan. XV–XVI asrgacha quramalar Dashti Qipchoqda yashaganlar. XVII–XVIII asrlarda O'rta Osiyoga kelib, mahalliy xalqlarga singishib, turli yirik, urug'-qabilalar bilan aralashib ketgan.

QURBANOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning qurbon urug'i bilan atalgan qishloqlar Chimboy tumanining “Kenes”, “Qizilo'zek”, Qorao'zak tumanining “Qarshig'ali” OFY hududlarida bor.

QURBONOBOD – Jomboy tumanidagi ariq. Qurbon – kishi ismi va obod so'zlaridan yasalgan.

QURUQSOY – Urgut, Kattaqo'rg'on, Nurobod, Bulung'ur va boshqa tumanlardagi o'nlab soylarning nomi. Quruqsoy – suvsiz soy ma'nosida. Asosan bahor faslida suv oqib, yozda qurib qoladigan soy, efemer soy.

QURSHAB – daryo. Farg'ona vodiysi, Qoradaryoning irmog'i. Birinchi marta “Hudud ul-olam”da **Xursab** shaklida ishlatilgan. Ibn Havqal ham buni eslatib o'tadi (Naxri Xurshab, BAF, II, C. 392). **Xurush ob** – shovqinli daryo (forscha – *xurush* – shovqin; qichqiriq; *ob* – suv, daryo).

QURQOZON//QURUQOZON – qishloq. Samarqand viloyati Bulung'ur, Jomboy tumanlari, Jizzax viloyati Zomin tumani. Yuz qabilasining bo'linmalaridan biri *qurqozon* (*quruqozon*, *quriqqozon*), Farg'onada esa *quruqluqozon* deb atalgan. Shu bilan birga, qishloq jamoatchiligi, inqilobgacha bo'lgan davrlarda *qurqozon*, *qoraqozon* yoki *qozonsherik* deb nomlangan.

QUSXONATOV – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumani hududida joylashgan dengiz sathidan balandligi 138 metr bo'lgan tog' nomi. Rivoyatlarga hamda so'zlarning ma'nosiga e'tibor berilsa, tog' hududida qushlar ko'p bo'lganligi va bu esa tog' nomining paydo bo'lishida katta rol o'ynaganligini ko'ramiz.

QUTALI – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Qishloq qirg'iz urug'i *qutali* nomidan olingan.

QUTONKO'L – atrofi tabiiy obyektlar bilan o'ralgan joy nomi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli tumani. **Quton** – yovvoyi qushning nomi. Demak, Qo'tonko'l – qo'tonlar ko'p bo'lgan ko'l ma'nosini anglatadi.

QUTTISOZON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Forscha *quttisoz* – qutilar yasash ustasi; *-on* – ko'plik affiksi. **Quttisozon** – quti yasash ustalari yashagan yoki yashayotgan qishloq ma'nosini anglatadi.

QUTCHI – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani, Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Do'rman, qo'ng'iroq, qatag'on qabilalari tarkibida *qutchi* urug'i qayd etilgan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 93, 105, 108). Ba'zilar qutchilarni mustaqil qabila deb hisoblashadi. *Qutchi* va *kauchin* bir xil ma'noli degan fikrlar bor.

QUVA – shahar. Farg'ona viloyati. Ilk bor **Quba** shaklida "Hudud ul-olam" (24a), keyin Istaxriyda (БАГ, I, С. 333, 335, 347), Ibn Havqalda (БАГ, II, С. 392, 394, 396), Muqaddasiyda (БАГ, III, С. 27, 48, 262, 272) tilga olinadi.

O'rta asrlarda Quva mustaqil viloyatning poytaxti va Axsikatdan keyin ikkinchi Farg'ona shahri bo'lgan. Kuba (Kuva) etnonimi ma'lum. Masalan, XIX asrning 50-yillarida, Orenburg atrofida Qipchoq urug'i *kuva* qayd etilgan (Н.А. Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен и сведения об их численности. "Живая старина". вып. III–IV. С. 367).

Cherik qirg'iz qabilasi tarkibida *kuba* katta urug'i bo'lgan (С.М. Абрамзон. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии, ТКАЕЕ, т. IV, 1960. С. 50–51).

O'zbeklar-qo'ng'iroqlar ichida *kuva* etnonimi tilga olinadi (Н.Ф.Ситняковский. К генеалогической таблице узбекского рода Кунграт – ИТОРГО, т. VII, 1907. С. 22,23). Guseynzadening fikricha, **Kuba**, **Kubali**, **Kubadere-si** (Ozarbayjon), **Kubadag** (Turkmaniston), **Quva** (O'zbekiston) sifatidagi shunday toponimlar *kuba* etnonimi bo'yicha qayd etilgan ("Советская тюркология", 1971, вып. 2). Etnograf K. Shoniyozov esa, o'rta asrlarda qipchoqlar tarkibida mustaqil *kuba* (*kuva*) qabilasi mavjud bo'lganini qayd etadi (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 29).

QUVACHA – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Quvachi – quva qabilasidan bo'lgan kishi.

QUVONDARYO – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Sirdaryoning quyi tomonidan boshlanib, Orol dengiziga quyilgan.

A.Butakov 70 yoshdagi qirg'izning (qozoqning) biyi Maqtibay bilan gaplashganda, 1780-yillarda Quvondaryoning suvi Sirdaryoning suviga nisbatan ko'p bo'lganligini aniqlagan. Uning boshlanish joyi juda tez oqqan va hattoki toshlarni ham yumalatgan. Maqtibayning aytishiga qaraganda Quvondaryo shu paytda Sirdaryoning bosh tarmog'i bo'lgan. Janadaryoda unchalik suv ko'p bo'lmagan. Shuningdek, L.Berg Ulkendaryo (Amudaryo), Tallik, Janasuv, Qozoqdaryo va boshqa geografik atamalar haqida bir qancha ma'lumotlar beradi.

QUVONDIQ – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. Qozoq qabilasining Arg'in urug'laridan biri shunday nomlangan. I.P. Magidovich uni o'zbek lakay qabilasi orasida Kuyunduk urug'i bilan nomlanganini aytadi (Материалы по районированию Средней Азии, кн. 1, ч.1, 1926. С. 98).

QUVONISHJARMA – Qoraqalpog‘iston Respublikasining shimoliy tumanlarini suv bilan ta‘minlovchi katta kanal. A.B.Kaulbarsning “Amudaryoning quyi bo‘yi” deb nomlangan asarida Qoraqalpog‘iston toponimlari haqida ko‘plab tarixiy manbalarni uchratish mumkin.

A.B.Kaulbars 1873-yilgi Xiva yurishiga qatnashgan rus genshtabining polkovniki edi. U rus imperatorining geografiya jamiyatining topshirig‘i bo‘yicha Amudaryoning quyi qismini o‘rgangan. Polkovnik A.B. Kaulbars ruslarning yurishidan keyin 1873-yilning avgust va sentabr oylarida kema bilan Amudaryo bo‘ylab yuradi, Quvonishjarma orqali qoraqalpoqlarning ko‘plab aholi punktlarini ko‘rib chiqadi. U Quvonishjarmaning oldingi davrdagi oqimi haqida quyidagicha yozgan: Quvonishjarma ilgari Amudaryoning katta bir tarmog‘i bo‘lgan va u Ko‘ko‘zek deb nomlangan. Ko‘ko‘zek bu vaqtda Dovqara ko‘liga emas, uning g‘arbidagi Janasuvning hozirgi o‘zani orqali dengizga quyilgan. Xiva xoni Olloqulixon (1825–1842) davrida Quvonch ismli qoraqalpoqqa Ko‘ko‘zekdan Dovqara ko‘ligacha kanal qazishiga ruxsat beradi. Quvonchning boshchiligida Ko‘ko‘zekdan Dovqaraga kanal qazilib butkul Dovqara hududidagi yerlar suv bilan to‘ldiriladi. Bundan biz Quvonishjarma kanalining dastlabki nomining kelib chiqish sababi Quvonchning ismiga aloqadorligini ko‘ramiz.

QUDIYARKO‘L – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Taxtakopir” OFY hududida joylashgan ko‘l nomi. Ko‘l bo‘yida bessari urug‘idan bo‘lgan Qudiyar ismli kishi oilasi bilan yashagan. U ko‘l bo‘yida dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullangan.

QUYI BO‘ZSUV – hozirgi vaqtda Toshkentning janubi-g‘arbiy qismidan o‘tuvchi va shu hududdan oqib chiquvchi oqova, tashlama va grunt suvlarini o‘ziga yig‘ib boruvchi jarga aylanib qolgan kanal. Aslida u Bo‘zsuv kanalining davomi hisoblanadi.

Ma‘lumki, Bo‘zsuv – bu Chirchiqdan suv oluvchi va Toshkent shimolidan oqib o‘tuvchi yirik kanal. Shahar hududida undan Kaykovus, Anhor, Bo‘rijar kabi tarmoqlar oqib chiqadi. O‘z navbatida, ushbu ariqlardan mayda ariqlar suv oladi. Mazkur ariqlarning ba‘zilari ma‘lum bir joyda yirikroq ariqqa qo‘shiladi. Bunday ariqlardan biri – Jangob va Chorsu ariqlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan Quyi Bo‘zsuv arig‘idir. Bu ariq Bo‘zsuvdan oqib chiqqan tarmoqlarning birlashishi natijasida vujudga kelganligi sababli aholi tomonidan shunday deb nomlangan.

“Quyi Bo‘zsuv” gidronimi “Bo‘zsuvning pastki qismi” degan ma‘noni anglatadi. Mazkur ariqning nomi XIX asr oxiri – XX asr boshi rus manbalarida turlicha keltirilgan. Jumladan, 1890-yilgi Toshkent xaritasida u “Bozsu”⁸³, 1936-yilgi xaritada esa “Nij.Boz-su”⁸⁴ shakllarida berilgan. Bu davrda

⁸³ План города Ташкента. – Ташкент, 1890.

⁸⁴ План-путеводитель по городу Ташкенту. – Ташкент, 1936.

“Bo‘zsuv” nomli ariq shaharning janubi-g‘arbiy tomonidagi chegarasi ortidagi yerlarda oqqan, biroq u shahardan ancha pastroqda, Quyi Bo‘zsuv va Cho‘ponota ariqlari suvining qo‘shilishidan vujudga kelgan. XX asr boshida Quyi Bo‘zsuv arig‘i shahar hududida Mirlar, Chuqurqishloq, Andijon, Chaqar, Suzukota mahallalari, shahardan oqib chiqqach, Shofayzi, Uchtepa, Cho‘ponota, Teshikli-tepa, Beshqayrag‘och mavzellarini ichimlik suvi bilan ta‘minlagan muhim manba bo‘lgan.

QUYI QO‘NG‘IROT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Arabxona* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Bolo Arabxona* deb o‘zgartirilgan.

Qishloq nomiga *arab* xalqi nomi asos bo‘lgan. Shu sababdan ham bu geografik joy nomi etnotoponim hisoblanadi. Toponimning birinchi komponenti – *bolo* so‘zi “baland”, “yuksak”, “yuqori” degan ma’nolarni bildiradi. Toponim tarkibidagi *arabxona* so‘zi esa “arablar yashaydigan joy” ma’nosidadir. Demak, Bolo Arabxona – “yuqoridagi (teparoqdagi yoki *shimoldagi*) arablar yashaydigan joy” ma’nosini anglatadi.

2014-yil 28-aprelda qishloq nomi *Quyi Qo‘ng‘irot* deb o‘zgartirilgan. Toponim *quyi* va *qo‘ng‘irot* so‘zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *quyi* so‘zi “past”, “adoq”, “etak”, ko‘pincha “g‘arb” yoki “janub tomon” ma’nosini bildiradi. Toponimning ikkinchi komponenti – *qo‘ng‘irot* so‘zi esa qabila nomi, etnonim. O‘zbek xalqi tarkibidagi yirik qabilalardan biri *qo‘ng‘irot* deb ataladi. Qo‘ng‘irotlarning asosiy qismi hozir ham Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida yashaydi. Qozoq, qirg‘iz, qoraqalpoq xalqlari tarkibida ham qo‘ng‘irotlar bor.

Demak, Quyi Qo‘ng‘irot – “qo‘ng‘irot qabilasi vakillari yashaydigan pastroq (janubroq)dagi qishloq” demakdir.

QUYI NAYMAN – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Nayman* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Quyi Nayman* nomiga o‘zgartirilgan.

Toponim *quyi* va *nayman* so‘zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *nayman* so‘zi esa qabila nomi, etnonim. Naymanlar – qadimda turkiy va mo‘g‘ul xalqlari tarkibida bo‘lgan qadimiy qabila. O‘zbek, qozoq, qirg‘iz, no‘g‘oy, oltoy va boshqa turkiy xalqlar tarkibida naymanlar yirik qabila, qabila uyushmasi sanalgan. Bu qabila vakillarining O‘zbekiston hududiga kelishi manbalarda XV asrning oxiri – XVI asrning boshlarida deb qayd qilingan. Naymanlar o‘zbek xalqining *saroy* qabilasi bilan ittifoq, yonma-yon yashagan. Shu bois ularni *naymansaroy* deb ham atashgan. Mo‘g‘ul tilida *nayman* so‘zi “sakkiz” degan ma’noni bildirgan. Shu ma’no tufayli naymanlarni *sakkiz urug‘, qabila, turkiy xalq* deb ham izohlashgan.

Taniqli toponimist T.Nafasovning ma’lumotlariga ko‘ra, etnonimning so‘nggi qismi hisoblangan *man (mon)* so‘zi turkiy tillarning o‘tmishida

“odam(lar)”, “kishi(lar)”, “urug” ma’nosini bildirgan. Qishloq nomiga *nayman* urug’i nomi asos bo’lgan. Toponimning boshidagi *quyi* so’zi orqali uning joylashgan o’rniga ishora qilingan. Demak, Quyi Nayman – “janubdagi nayman qabilasi vakillari yashaydigan joy” ma’nosidadir.

QUYI SARIOSIYO – qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Sariosiyo* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Quyi Sariosiyo* deb o’zgartirilgan. Toponim *quyi* va *sariosiyo* so’zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *sariosiyo* so’zi esa forscha-tojikcha so’z bo’lib, “Tegirmon boshi” degan ma’noni anglatadi.

Qishloq nomiga uning geografik o’rni asos bo’lgan. Tumanda *Yuqori Sariosiyo* nomli qishloq ham mavjud (*qarang: Yuqori Sariosiyo*).

QUYI XALAJIYON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Xalajiyon* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Quyi Xaljiyon* deb o’zgartirilgan.

Mahalliy aholi geografik joy nomi paxtaning tolasi va chigitini ajratuvchi asbob – *haloji* nomidan kelib chiqqan, deb talqin qiladi. Apellativning ikkinchi komponenti – *xalaj* (*xalach-qalach*) so’zi qadimgi qabila nomi, etnonim.

Xalajlar X asrdayoq hamma turkiy xalqlardan janubda, hozirgi Afg’onis-tonning janubiy qismida yashaganlar.

Etnograf B.X. Karmishevaning ma’lumotlariga ko’ra, xalajlar Qabodiyonda (Tojikiston, Kofirnihon daryosi bo’yida) va Mug’on cho’li (Ozarbayjon) da ham o’rnashib qolganlar va fors tilida so’zlashganlar. Xalajlar asli turkiy xalq bo’lgan. Rashididdinning “Jome ut-Tavorix”, Mahmud Koshg’ariyning “Devonu lug’atit turk” asari va boshqa asarlarda tilga olingan.

Demak, Quyi Xalajiyon – “xalaj qabilasi vakillari yashaydigan janubroq-dagi qishloq” ma’nosidadir.

QUYIN – ovul. Qoraqalpog’iston Respublikasi Chimboy tumani. Kuin (*quyin*) – qoraqalpoq urug’larining nomlaridan biri (Т.А.Жданко. Каракалпакки Хорезмского оазиса, рис. 3, таблица родоплеменных названий; Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции, т. I. –М., 1953).

QUYIRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim *quyi* va *rabot* so’zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *rabot* so’zi “qo’rg’on”, “qo’ra”, “hovli joy” degan ma’nolarni anglatadi. Demak, Quyirabot – “atrofdagi qishloqlarga nisbatan pastroqda yoki janubroqda joylashgan qishloq” ma’nosidadir.

QUSHCHI – qishloq. Andijon viloyati Marhamat tumani. *Qushchi* – lochin, yirtqich qush bilan ovchi (qush), aftidan bu yerda kutchi etnonimining dialektal varianti bo’lishi mumkin.

QUCHCHI – qishloq. Navoiy viloyatining Xatirchi tumani, Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Quchchi* – **qutchi** etnonimining dialektal variantidir.

QO'BATOV – tog'. Shimoliy Xorazm. Professor Z.Do'simov tog'ning nomi "tekis tog'" degan ma'noni anglatadi, deb hisoblaydi. (Топонимы Северного Хорезма, АКД. – Т., 1970. С. 8).

QO'LD OV – Xorazm viloyati Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. *Qo'ldov-li* – qo'ng'irot qabilasining urug'laridan birining nomi shunday nomlangan. Ko'pincha *-li* etnonimlar tarkibida tushib qoldiriladi.

QO'NG'IR – tog' tizmasi, ust qismining rangiga ko'ra *Qo'ng'irtog'* deb nomlangan deyishadi. O'zbek tilida *qo'ng'ir* – qora-sariq rangli, to'q malla; to'q kulrang, qoramtir. S.Qorayevning fikricha, turkiy *qo'ng'ir*, *qongur*, mo'g'ulcha *xonxur* o'zakdosh so'z, ma'nosi past-baland, o'ydin-chuqur joy, balandlik bag'ridagi chuqurlik, cho'kma. O'tmishda bu so'z geografik termin bo'lgan, obyekt turini bildirgan. *Qo'ng'irtog'* – past tog', cho'l zonalarida mavjud bo'lgan cho'ziq va yassi tizma, balandlik.

Biroq professor Z.Do'simovning ta'kidlashicha, Samarqand viloyatining Jomboy tumanida ham Qo'ng'ir nomli qishloq mavjud bo'lib, u urug'ning nomi – etnonim deb qayd etadi va qo'ng'irot – ko'plik sonda deb e'tirof qiladi.

QO'NG'IRBOY – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumani. Boyqo'ng'ir va qo'ng'irboy etnonimlari, bizningcha, aynan bir xildir. L.S.Tolstovning fikricha, bunday etnonimlar kangarning pechejen qabilasining asosiy nomidan kelib chiqqan (Л.С.Толстов. Отголоски ранних этапов этногенеза народов Средней Азии в её исторической ономастике. Сб. "Ономастика Средней Азии". – М., 1978. С. 15).

QO'NG'IROT – qishloq. Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani; Samarqand viloyati Bulung'ur, Jomboy, Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Poyariq tumanlari, Navoiy viloyati Xatirchi tumani; Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'irot tumani; Andijon viloyati Shahrixon tumani; Xorazm viloyati Urganch tumani; Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani; Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. **Qo'ng'irotovul** – Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani; **Yomonqo'ng'irot** – Samarqand viloyati Jomboy tumani, Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Qo'ng'irot – yirik o'zbek qabilasi. XX asrning boshlarigacha qo'ng'irotliklarning asosiy qismi O'zbekistonning janubida va Tojikistonda, shuningdek, Zarafshon vodiysida, Xorazmning bo'sh dashtlarida va qisman Shimoliy Afg'onistonda yashashgan (Н.Ф.Ситняковский. К генеалогической таблице узбекского рода Кунград, ИТОРГО, т. VII, 1907; Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории). Qo'ng'irot – qishloq nomi. Toponimni hosil qilgan *qo'ng'irot* so'zi qabila nomi, etnonim.

Qozoq toponimisti A.Abdurahmonov Qozog'istondagi Qongirat nomini qongirat etnonimidan yuzaga kelgan, etnonim esa qongir+at birikmasidan vujudga kelgan, qo'ng'ir rangli ot totem bo'lganligi sababli shu nom bilan atalgan, deb ta'kidlaydi.

Taniqli nomshunos T.Nafasovning ma'lumotiga ko'ra, *qo'ng'iro't* – turkiy, mo'g'ul tillariga oid so'z, qadimgi turkiy qabilaning nomi. Qadimgi turkiy, mo'g'ul tillariga xos etnonim ekanligini toponim oxiridagi *-ot* (*-at*, *-ut*) qo'shimchalari isbotlaydi.

Rashididdinning ma'lumotiga ko'ra, “qong'iro't” (“onggirad”, “konkurat”) qadimiy mo'g'ul qabilalaridan biri bo'lib, ular Gobi cho'llari va Qurulen daryosi sohillari bo'ylab ko'chib yurganlar. Bu qabila naymanlar bilan yonma-yon yashagan. Rashididdin o'z kitobida qo'ng'iro't qabilasi haqidagi quyidagi rivoyatni keltiradi: “... bundan ikki ming yil oldin (muallif yashagan davr nazarda tutilmoqda) mo'g'ullar bilan turkiy qabilalar o'rtasida qattiq jang bo'lib, butun bir qabiladan ikki erkak va ikki ayol jon saqlab qoladi. Bu ikki oila o'rmonlar bilan qoplangan tog'lar orasidan o'zlariga joy topib yashay boshlaydilar.

Bu yer Ergunekun (*ergune* – tik, tikka; *kun* – cho'qqi, tog' yonbag'ri ma'nosida) deb atalgan. Bu joy o't-o'langa boy va xushhavo bo'lib, u yerga borish qiyin edi. Oila boshliqlarining ismlari Nukuz va Qiyan bo'lib, ularning avlodlari bu yerda yashab, ko'payganlar.

Natijada ular ayrim-ayrim obox (o'bog', turkcha umoq, uymoq, aymoq) larga bo'linib, o'zaro qarindosh bo'lgan turli nomlardagi jamoa (urug', qabila)larni tashkil qilganlar (“Mo'g'ul” so'zi “mungul”, ya'ni “kuchsiz”, “sodda” ma'nosida, “kiyan” esa tog'dan pastga oqib tushuvchi kuchli tez oqim, sel ma'nosidadir). Qiyanlar o'ta jasur, mard bo'lganlari uchun, bu so'z ularning nomiga aylangan. Qiyot “qiyon” so'zining ko'pligidir. Aholi soni ko'paygach, qabila boshliqlari kengashib, bu tor vodiya chiqib ketish yo'lini izlashgan va temir qazib olinadigan joydan yo'l ochishib, keng cho'lga yo'l olganlar. Birinchi bo'lib serurug' qo'ng'iro't qabilasi chiqadi. Ular yo'l-yo'lakay boshqa urug'larning o'choqlarini (xonadonlarini) toptab o'tadilar. Ergenekundan chiqishdagi ushbu harakatlari tufayli boshqa mo'g'ul qabilalari qo'ng'iro'tlar bilan yovlashib qolganlar. Rashididdin qo'ng'iro'tlarning afsonaviy ajdodi haqida gapirar ekan, uning “oltin idishdan” dunyoga kelganligini qayd qiladi. (Rashididdinda bu so'z ***bast-o'zarrin*** deb berilgan. “Bast” so'zi eski fors tilida “sopol ko'za”, kuva ma'nosida.)

Biror kishining farzandi aqlli va bilimli bo'lib voyaga yetsa, bunday odamni oltin idishga o'xshatishgan.

Aytishlariga qaraganda, qo'ng'iro'tlarning afsonaviy otalarining uchta farzandi bo'lgan. Birinchisi – Jurlik mergan. U hozirgi qo'ng'iro'tlarning bobosi hisoblanadi. Ikkinchisi – Kubay shire bo'lib, uning Ikiras va Olkunut degan o'g'illari bo'lgan. Uchinchi farzand – Tusubidavud. Uning Karanut va Kunklat degan o'g'illari bo'lgan. Bu hikoya qo'ng'iro'tlarning kelib chiqishi bilan bog'liq eng qadimgi rivoyatlardan biridir.

O'zbek va qozoq qo'ng'irotlari shajarasini qiyoslagan I. Magidovich quyidagilarni yozadi: "Ko'rinishidan mo'g'ul qo'ng'irotlari atrofiga uyushgan turkiy urug'larning tarkibi turli joylarda har xil bo'lgan". Xorazm va Buxoroning o'zbek qo'ng'irotlari etnik jihatdan bir bo'lib, Shayboniy istilolarida xuddi shu qo'ng'irotlar ittifoqi ishtirok etgan.

N.F. Sitnyakovskiy buxorolik qo'ng'irotlarning Shayboniy istilosi davrida, 400 yil avval Xivadan ko'chib kelganmiz, degan hikoyasini keltirib: "Bu ma'lumotni Xorazm va Buxoro qo'ng'irotlari urug'larining bir xilligi ham tasdiqlaydi", deydi (Материалы, 1926: 189–190).

Biroq tarixiy manbalar I. Magidovich va N.F. Sitnyakovskiylarning yuqoridagi fikriga qarshi o'laroq Xorazmda yashovchi o'zbek qo'ng'irotlarning Shayboniyxon istilolaridan ancha oldin ham bu yerda istiqomat qilganliklarini tasdiqlaydi.

Rashiddin XIV asrning oxirgi yillari voqealari haqida hikoya qilar ekan, To'xtaxonning xotini qo'ng'irot qizi Saljigayning ota yurti "Xorazmda" (Ko'hna Urganch yaqinida) ekanligini qayd qiladi (Тизенгаузен, 1884:70).

Qo'ng'irot nomli qabila qozoq va qoraqalpoq xalqlari tarkibida ham bor. Qo'ng'irotlar Dashti Qipchoqda Abulxayrxonning hukmronligini mustahkamlashda yaqindan yordam berganlar. O'zbek va qozoq xonlari orasidagi kurash yillarida qo'ng'irotlarning bir qismi Dashti Qipchoqni tashlab, Movarounnahr-ga kelib o'rnashdilar. Bir qismi esa Qozog'iston Respublikasining Shauldir, Turkiston, Aris va Suzoq tumanlarida yashab qoldilar. Ma'lumki, XIV asrning 70-yillarida Xorazm bo'ylab butun hokimiyat qo'ng'irotlarning so'fiylar sulolasi qo'liga o'tadi. Amir Temur bilan bo'lgan kurash yillarida ularning hukmronligiga putur yetadi.

Faqat XVIII asr oxiri va XIX asr boshlariga kelib, qo'ng'irotlar bu yerda yana o'z hukmronliklarini tikladilar va bu sulola 1920-yilgacha Xorazm xonligini boshqardi. Sharqiy Buxoroda esa qo'ng'irotlar XX asr boshlarida son jihatidan mang'itlardan so'ng ikkinchi o'rinda turardilar. Ular asosan G'uzordan boshlab Termizgacha va undan Bobotog' etaklarigacha bo'lgan hududlarda yashar edilar. Qo'ng'irot qabilasi bir necha yirik va ko'plab mayda tarmoqlarga bo'linadi.

O'zbek-qo'ng'irotlar va qoraqalpoq-qo'ng'irotlar yuzasidan fikr yuritgan barcha tadqiqotchilar ularning ko'pchilik urug'lari bir-biriga o'xshash ekanligini qayd qilganlar.

B.X. Karmishevaning qayd qilishicha, o'zbek-qo'ng'irotlar orasida qabila asoschisi Qo'ng'irotota yoki Qo'ng'irbiy haqidagi rivoyat mashhur. Rivoyatga ko'ra, Qo'ng'irbiyning birinchi – katta xotinidan to'rt farzand tug'ilgan. Bular: Voxtamg'ali, Qo'shtamg'ali, Konjig'ali va Oyinnilar bo'lgan. Beshinchi farzandi Tortuvli esa kichik xotinidan tug'ilgan. Kichik xotin tortuv (sovg'a) sifatida olinganligi uchun uning farzandi ham Tortuvli nomini olgan. Har bir urug'

an'anaviy urug' bo'lagi soniga ega bo'lgan. Asosiy, ya'ni katta xotindan tug'ilgan o'g'illaridan tarqalgan urug'lar 60 ta bo'lgan. Tortuvlilar esa 6 bo'lakdan iborat. Qo'ng'iro't o'g'illarining avlodlari quyidagicha bo'lingan: 18 ota vox-tamg'ali, 16 ota qo'shtamg'ali, 14 ota konjig'ali, 12 ota oyinni. Tortuvli esa 6 otaga bo'lingan. Bu 66 urug'ning har biri, o'z navbatida, yana bir qator kichik guruhlariga bo'lingan.

QO'NG'IROTKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani hududidagi quruq ko'l. OFY va aholi punkti nomi. Bu hududda bir paytlari katta ko'l bo'lgan va bu ko'l bo'yida qoraqalpoqlarning qo'ng'iro't urug'idan bo'lgan aholi ko'p yashagan. Shu sababli ham ko'l Qo'ng'irotko'l nomi bilan atalgan.

QO'QON – Farg'ona viloyatidagi qadimiy shahar. Dastlab "Hudud ul-olam" da, so'ngra, Istaxriy, Ibn Havqal, Muqaddasiy asarlarida Xo'qand (Xuvokand) va Xo'qand shakllarida qayd qilingan. "Boburnoma"da Xo'qon o'rchini (viloyati) shaklida tilga olingan.

Hozirgi Qo'qon shahri tarixiy Xo'qand o'rnida XVIII asrda o'zbeklarning ming urug'i boshlig'i Shohrux tomonidan barpo etilgan.

V.V.Bartold shahar nomining adabiy jihatdan to'g'ri shakli Xo'qand bo'lib, Qo'qon jonli tilda talaffuz etilishidir, deb yozgan.

Professor Z.Do'simovning (1977) yozishicha, uning Xo'qand deb aytilishiga sabab shuki, Chodak xo'jalari bu yerga kelganda, o'ydin-chuqur yerlarni ko'rgan va buning sababini so'rganlar. Shunda a'yonlar "xo'kqand", ya'ni cho'chqalar kovlagan deb javob berishgan ekan. Bu gap mazkur joy nomiga aylangan.

H.Hasanov (1985) Qo'qonni "Xo'qand – shamol shahri, sershamol shahar" deb izohlaydi. Toponimning ikkinchi komponenti "kand" (qishloq), shahar ma'nosidadir, d tovushining tushishi o'zbek tili uchun xos xususiyat. Nomning birinchi qismi qo' yoki hu "shamol" degan ma'noni bildiradi. Shunday qilib, Qo'qon "shamol shahri" degan ma'noni anglatadi. Bizningcha, yuqoridagi barcha izohlar ilmiy jihatdan to'la tasdiqlanmagan, ilmiy tahlilga muhtojdir.

QO'QON DARVOZASI – Shayxontohur dahasining sharqiy qismida joylashgan. "Qo'qon" toponimi Qo'qon shahri nomidan olingan. Sababi, ushbu darvoza orqali Toshkentdan Qo'qon tomon borilardi. Bu yo'lning boshlanishi hozirgi Toshkentning Mustaqillik ko'chasi va Farg'ona yo'li bilan Qo'yliq yonida Chirchiq daryosi orqali, so'ngra To'ytepa yo'nalishi bilan Qo'qongacha davom etgan va XIX asrda Farg'ona vodiysi bilan Toshkent shahri o'rtasidagi asosiy yo'l sanalgan.

Muhammad Solih XIX asrdagi Qo'qon darvozasi XIV–XV asrlardagi Qiyot darvozasiga to'g'ri kelishini ta'kidlaydi. Uning yozishicha, Qiyot darvozasining nomi – qiyot qabilasi nomidan. Qiyot – o'g'uzlar tarkibidagi qadimgi turkiy qabilalardan. VII–X asrlarda Dashti Qipchoqda yashab, ko'chmanchi

chorvachilik bilan shug'ullangan. O'g'uzlar davlati yemirilgach (XI asr), qiyotlar ham bo'linib ketgan. Katta qismi Turkmanistonga, bir qismi Bolqon yarim-oroliga ketgan, Dashti Qipchoqda qolgan qismi esa keyinchalik o'zbek, qozoq va qoraqalpoq xalqlari tarkibiy qismlaridan birini tashkil etgan. Ular XX asr boshlarida, asosan, o'troqlashib, chorvachilik va dehqonchilik bilan shug'ullanishgan.

Lekin qiyotlar butun O'rta Osiyo hududi bo'ylab asta-sekin tarqalganlar. Shu jumladan, XIV–XV asrlarda va undan so'ng Toshkentda ham qiyotlarning ma'lum bir guruhi yashagan va o'n ikki darvozadan biri ularning nomi bilan atalgani bunga dalildir.

QO'QONQARAPCHI – qishloq. Sirdaryo viloyati Yangiyer tumani. Qorapchi qabilasining bo'linmalaridan biri *qo'qonqarapchi* yoki *qarapchiqo'qoni* deb ataladi.

QO'QONQISHLOQ – Andijon viloyati Paxtaobod tumani markazi.

Qo'qon xonligi tarixiga bag'ishlangan tadqiqotlarda yozilishicha, XIX asrning 20-yillarida xonlikda yer-suv munosabatlari murakkablashib, agrar masalalarni hal qilish uchun Qo'qon atrofidagi turli urug'lar Andijon sharqiga, keng yaylov tomonlarga ko'chib kelishgan. Burgan-yantoq bosgan yerlar sekin-asta o'zlashtirilib, "Qo'qonqishloq" nomini olgan aholi punktiga asos solingan. Xudoyorxon o'g'li Nasriddinbek boshchiligida Qoradaryodan kanal qazilib (sobiq "Nasriddinbek arig'i"), ko'plab yerlar o'zlashtirilgan, qishloq (shuningdek, Uyg'urobod ham deyiladi) asta-sekin kengayib boradi. Chorizm bosqini yillariga kelib maxsus "qo'qonqishloq volosti" tashkil topadi. 1926-yil sentabr oyida o'tkazilgan rayonlashtirishda volost o'rnida Paxtaobod nomli yangi rayon tashkil topadi. Shuningdek, Andijon sharqidagi Qorayantoq, Madaniyat shimolidagi Burgandi qishloqlari ham o'sha davrda tashkil topgan.

Mazkur nomdagi qishloqlar Andijon viloyatining Marhamat tumani, Namangan viloyatining Namangan tumani, Sirdaryo viloyatining Xovos tumanlarida ham mavjud. **Qo'qonqishloq** – aynan "qo'qon qishloq", ya'ni "qo'qonliklar tashkil etgan qishloq" ma'nolarini anglatadi.

QO'RIQ – Farg'ona viloyatidagi qishloq va mahallalar nomi. Qo'riq – himoya qilinadigan joy, qadimda o'tin olinadigan, istirohat va ov qilinadigan yerlar, ya'ni qo'riqxonalar shunday nomlangan. Bundan tashqari, bir vaqtlar ekin ekilib, keyin tashlab qo'yilgan yer ham *qo'riq* deb ataladi.

QO'RIQSOY – atrofi tabiiy obyektlar bilan o'ralgan joy, Jizzax viloyati Zomin tumani. *Qo'riq* – "begona odamlar uchun taqiqlangan, qirol xalqining o'zi uchun mo'ljallangan joy: yozgi ko'chmanchi xonlar uchun joy". Ko'pchilik ushbu termin mo'g'ulchadan kelib chiqqan, deb hisoblaydi. V.V. Bartoldning yozishicha, mo'g'ullar orasida xon qabristoni taqiqlangan joy sifatida

hamma joyda bir xil termin – *qo'ruq* so'zi bilan belgilangan (B.B. Бартольд. Сочинения, т. IV. С. 383). Qizig'i shundaki, qirol mulki ma'nosidagi bu so'z mo'g'ullar Markaziy Osiyoga kelishidan deyarli ikki asr oldin, bundan ming yil avval yozilgan Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida uchraydi (Narshaxiy. Buxoro tarixi. 1966, 33-bet).

Mazkur termin "Boburnoma"da ham qayd etilgan. O'zbek adabiy tilida *bokira* so'zi bilan *qo'riq* muvaffaqiyatsiz berilgan. O'zbekistonning ayrim tumanlarida *qo'riq* so'zi daryo bo'yidagi serqatnov o'tloqlarni anglatadi.

Ushbu termin qozoq tilida bir xil ma'noga ega. **Qo'riqsoy, Kattaqo'riq, Kichikqo'riq** toponimlari bir necha bor takrorlangan.

QO'RUQBADAY – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. *Qo'ruq* (qo'riq) – qo'riqchi, pichan o'radigan, *baday* – etnonim (*qarang: Baday*). Qo'riqbaday – "Baday urug'ining pichan o'ruvchisi" ma'nosini anglatadi.

QO'RG'ON – Farg'ona vodiysida keng tarqalgan joy nomlaridan biri. Atrofi devor bilan o'ralgan mustahkam hovli qo'rg'on deb ataladi. Qo'rg'on so'zining "mozor", "qal'a", "istehkom", "qo'ra" ma'nolari ham bor. Vodiya-dagi Buzuqo'rg'on, Qo'rg'ontepa, Qo'rg'onariq, Qo'rg'onobod, Qoraqo'rg'on, Ol-tiqo'rg'on, Oqqo'rg'on, Jarqo'rg'on, Qumqo'rg'on, Tepaqo'rg'on, To'raqo'rg'on, Uchqo'rg'on, Hasanqo'rg'oncha, O'rtaqo'rg'on kabi toponimlarda qo'rg'on so'zi yuqoridagi ma'nolarda ishlatilgan.

QO'RG'ONTEPA – Andijon viloyatida shu nomli tuman markazi joylashgan katta qishloq-shaharcha.

Umuman, O'zbekiston hududida "qo'rg'on" so'zi qo'shilib aytiladigan aholi punktlari ko'plab uchraydi. Birgina Farg'ona vodiysida Uchqo'rg'on, Bozorqo'rg'on, Tepaqo'rg'on, Yangiqo'rg'on, To'raqo'rg'on va h.k.lar bor. Bu xildagi joy nomlarining tarixi ikki davr bilan bog'liq. Yo arablar kelgach vayron qilinib, yangidan qad ko'targan joy, yoki mo'g'ullar istilosidan so'ng paydo bo'lgan qishloqlar. Ayrimlari esa (masalan, Tepaqo'rg'on, Qo'rg'oncha) Shayboniylar davri bilan bog'liq. 1976-yili Qo'rg'ontepaning qadimiy qismida (Eski Qo'rg'ontepada) arxeologik tekshirishlar olib borilganda VII asrga oid ashyolar va turarjoy qoldiqlari kovlab olingan.

Demak, Qo'rg'ontepaning tarixi eramizning dastlabki asrlariga borib taqaladi.

QO'RG'ONCHA – qishloq. Farg'ona viloyati Qo'shtepa, Quva, Toshloq, O'zbekiston tumanlari; Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani; Andijon viloyati Izboskan, Xo'jaobod, Shahrixon, Baliqchi tumanlari; Namangan viloyati Namangan, Uychi tumanlari. "Zarafshon vodiysida bir-biridan ajratilgan va har tomonga tarqalgan hovlilar (qal'a va qo'rg'oncha) qator binolarda ko'zga tashlanadi. Ularning aksariyati to'rtburchak shaklga ega, baland devor balandligi 5 yoki undan ortiq arshin, tepasi tishchalar bilan tugaydi. Yaxshi

qo'rg'oncha mudofaa vazifasida ikkinchisining afzalliklariga ega bo'lmasdan, kichik qo'rg'onga o'xshaydi" (Н.Ф.Ситняковский. Заметки о Бухарской части долины Зерафшана, ИТОРГО. Т. I, вып. II, 1900. С. 160–161.)

Qo'rg'oncha Farg'ona vodiysida – barcha binolari devor bilan o'ralgan minora yoki aholi punkti – katta aholi punktidan paydo bo'lgan kichik qishloq.

QO'RG'OSHIQAL'A – shaharcha. Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani. I–V asrlarda mavjud bo'lgan shahar xarobalari. (*Qo'rg'oshinql'a* – “yetakchi shahar”).

QO'TIRBULOQ – Oqdaryo. Toyloq tumanidagi qishloq. Obyektdagi buloqlar bilan bog'liq toponim. Qo'tirbuloqning suvi shifobaxsh. Hayvondan qo'tir kasalini yuqtirgan bolalar buloq suviga cho'miltirilsa yoki bir necha bor ichsa, kasallikdan tuzalib ketadi. Buloq suvidagi minerallar bunga yordam beradi. Shu bois xalq Qo'tirbuloqni qo'tir kasalligini tuzatadigan suvli buloq deb ham sharhlaydi. Bunday joylar suvining shifobaxshligi sababli qadamjoga aylantirilgan (Nafasov, 2009: 399–400).

Shunday nomdagi qishloq nomi, ya'ni toponim Buxoro viloyatining Vobkent tumanida ham mavjud bo'lib, aynan shunday ma'noni ifodalashi qayd etiladi.

QO'YLIQ – Toshkent chekkasidagi joy. H.Hasanov uni *quyilik* – “pastlik”, “soy” sifatida tushuntiradi (H.Hasanov. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. 57-b.). Qo'shish mumkinki, *durmen* urug'i bo'linmalaridan biri *qo'yli* (*qo'yli* – *qo'yliq*) deb nomlangan. Bundan tashqari, mo'g'ul sarkardalaridan biri Qo'yliq deb nomlangan, mo'g'ul generallarining nomlari Markaziy Osiyo toponimlarida kam uchraydi (Чигатай, Бука и т.д.).

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, Toshkentda Qo'yliq nomi bir necha bor takrorlangan.

QO'ZIBOZOR – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. *Qo'zi* – qo'zichoq, *Qo'zibozor* – “qo'zi sotadigan va sotib oladigan bozor” ma'nosini anglatadi.

QO'ZIQO'LOQLI – atrofi tabiiy obyekt bilan o'ralgan joy nomi. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. *Qo'ziqu'loq, -li* – egalik affiksi (*Qo'ziqu'loqli* – qo'ziquloq o'sadigan joy). Balki, etnonim bo'lishi mumkin.

QO'ZICHI – Urgut tumanidagi qishloq. Qo'zichi etnonim, o'zbek urug'laridan biri. Etnonimiyada hayvon nomlari ko'p, totem sanalgan hayvon nomlari etnonim bo'lib qolgan. *-chi* affiksi ko'plik, jamlikni bildiradi. Etnonimdan qishloq nomi yuzaga kelgan (Nafasov, 1988: 260).

QO'G'AY – qishloq. Andijon viloyati Izboskan tumani. **Yangiqo'g'ay** – qishloq. Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani. *Qo'g'ay* – Farg'ona vodiysidagi o'zbek-qipchoq urug'laridan biri. **Qo'g'ayo'lmas** qishlog'i – shu nomdagi o'zbek-qipchoq qabilasi nomi bilan atalgan (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 116).

QO'G'AYARIQ – Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumanining Qo'g'ay, Qo'g'ayo'lmas qishloqlari hududidagi ariqlardan birining nomi. Gidronimning bir necha etimologik talqini kuzatiladi. Gidronimning shakllanish asosi va tarixi Qo'g'ay toponimi bilan bog'liq.

T.Enazarov fikricha, Qo'g'ay toponimining etimoni o'simlik nomini anglatuvchi *qo'g'a* so'ziga -y qo'shimchasini qo'shish bilan hosil bo'lgan *qo'g'ay* yasama so'zi hisoblanadi.

T.Nafasov qo'g'ay so'zini quyidagicha izohlaydi: *Qo'g'a – ichi g'ovak bo'lib, yumshoq, ho'l va quruqligida ham sinmaydigan, egiluvchan, poyasining qirralari kesimta shaklida bo'lgan ko'p yillik o'simlik. Undan bo'yincha, to'qim, arqon, ip va xurjunsimon asboblari yasalgan*⁸⁵. Lug'atlarda ham **qo'g'ay** "*bo'yincha yasash, qovun osib saqlash uchun ishlatiladigan ichi g'ovak va yumshoq, bardiga o'xshash bo'lib o'sadigan ko'p yillik o'simlik*", deb izohlanadi. Qo'g'ay *qovg'a* deb ham yuritiladi⁸⁶.

T.Enazarov fikricha, shunday o'simlik o'sadigan joyning nomi qo'g'a so'zining oxiriga y undoshini qo'shish bilan hosil bo'lgan yasama so'zdan onomastik konversiya asosida mazkur toponim shakllangan: *qo'g'a>qo'g'ay>Qo'g'ay*.

Biroq bu talqinga qo'shilib bo'lmaydi. *Qo'g'ay* so'zi etnonim ham hisoblanadi. O'zbek elatining eng katta va asosiy qabilalaridan biri qipchoqlar hisoblanadi. Qipchoqlar O'zbekistonning Samarqand va Kattaqo'rg'on o'rtasidagi tumanlarida, Amudaryoning o'ng sohilida, Farg'ona vodiysining shimoli-sharqiy va shimoli-g'arbiy qismlarida o'troqlashib qolganlar. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida Farg'ona vodiysida qipchoqlar 70 ming kishini tashkil etgan. Qipchoqlar *qo'g'ay, bug'ach, kumushoy, o'lmas, yashiq, jaydaq, puchug'oy, elaton, bug'az, og'im, toz, sirmoq, yettiqashqa, qutlug' seid, cherik, ko'kbo'yin, to'rayg'ir, tovu'di, chang'aroqchi, chiyal, qulon, oqbo'yra, qarabovur, boshqird, tikan, qoratikan, sariqipchoq, qarabo'yin* kabi urug'larga bo'linar edi⁸⁷.

Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatidagi Qorabo'yin, Tovul, To'rayg'ir, Yashiq, Qo'g'ay, Puchug'oy, Elatan, Qoratikan kabi etnotoponimlar yuqorida keltirilgan qipchoq etnonimlari asosida shakllangan⁸⁸.

Qipchoqariq gidronimi ham ana shunday nomlardan biri. Ariq qipchoq qabilasiga mansub aholi yashaydigan Qo'g'ay va Qo'g'ayo'lmas qishlog'i hududidan oqib o'tganligiga hamda qo'g'aylar tomonidan qazilganligiga ko'ra shunday nomlangan.

⁸⁵ Нафасов Т. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988. – Б. 265.

⁸⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II т. – Б. 592, 646.

⁸⁷ Қаранг. Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа. – Ташкент, 1974. – С. 109 – 110, 116

⁸⁸ Қаранг. Охунов Н. Топонимлар ва уларнинг номланиш хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 10.

Demak, Qo'g'ayariq gidronimining etimoni *qo'g'aylar arig'i* otli birikmasidir. Buni lisoniy jihatdan quyidagicha ifodalash mumkin: *qo'g'aylar arig'i* > *qo'g'ay ariq* > *Qo'g'ay ariq* > *Qo'g'ayariq*. *Qo'g'ayariq* – etnogidronim.

QO'G'AYO'LMAS – qishloq. Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani. *Qo'g'ay* va *o'lmas* – Farg'ona o'zbek-qipchoqlarining urug' bo'linmalari.

QO'SHAMOZOR – Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Mazkur hududdagi obyektning juftligiga ko'ra nom olgan.

QO'SHARIQ – Andijon shahrining shimoli-g'arbidagi eski qishloq, hozir esa yangi dahaning nomi. "Boburnoma"da ta'kidlanishicha, Boburning katta onasi bo'lmish Eson Davlatbegim (Umarshayxning qaynonasi)ga Andijon shimolidagi "qo'sh tegirmon" mavzeyida katta chorbog' qurib berganlar. Katta ona doimo ushbu chorbog'da yashagan. Tekshirishlarimizning ko'rsatishicha, zamonlar o'tib "qo'sh tegirmon" nomi "qo'shariq" deb atalib ketgan.

QO'SHQAYRAG'OCH – qishloq. Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumani. *Qo'shqayrag'och* – qarachaylar juftligi.

QO'SHKECHIK – Farg'ona viloyati Quva tumanidagi qishloq nomi. Nom geografik termin bo'lib, "kechuv", "kechib o'tmoq" so'zlaridan olingan. Turkiy xalqlar yashaydigan hududlarda daryolarning sayozroq, kechib o'tish mumkin bo'lgan joylarida tashkil etilgan qishloqlar shu nom bilan yuritilgan. Otkechuv, Dashtkechuv kabi qishloqlar mavjud.

QO'SHKO'PIR – tuman. Xorazm viloyatidagi tumanlardan biri. Ushbu hududda bir joyda ikkita ko'prik joylashganligi uchun u *Qo'shako'pir* deb atalgan, keyinchalik u mahalliy sheva vakillari nutqida *Qo'shko'pir* deb nomlangan.

QO'SHRABOT – qishloq. Andijon viloyati Jalaquduq tumani, Samarqand viloyati Qo'shrabot tumani. *Qo'sh* – ikkilik, *rabot* – 1) mustahkamlangan ustunlar va turar joylar; 2) karvonsaroy, mehmonxona.

QO'SHSOQA – Bu qishloq Toyloq tumanida joylashgan. Qishloq yaqinida Qo'shsoqa ota nomli tabarruk joy ham bor.

"Samariya" kitobining muallifi mozarlar haqida fikr yuritib, bir o'rinda shunday deydi: "Hazrati xoja Soqqa mozori Shovdor tumanida Soqqa degan joyda, baland bir tepaning kunbotar tomonida va uning ostidadir. Ushbu tepa Amir Temur tomonidan soldirilgan Dilkusho bog'ining janub tomonida. Xoja Saqqo (aslida saqo bo'lishi kerak) Bahouddin Naqshbandning xalifalaridan biri bo'lib, uning mozori bilan shaharning orasi uch chorak tosh chamasi yo'l".

Demak, Xoja Saqo keyinchalik mahalliy aholi tilida Qo'shsoqqa tarzida qo'llanilgan. Bu nomning noto'g'ri talaffuz qilinishi oqibatidir. **Soqa** arab tilida "*suv beruvchi, suv tashuvchi*" ma'nosidagi so'z bo'lib, bu xojaning o'z murshidi huzuridagi xizmatlariga majoziy ishora, termin. "**Soqa**" so'zi hozir Xorazm viloyatidagi sug'orish inshootlari nomlarida uchraydi.

QO'SHTAMG'ALI – qishloq. Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani, Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani, Samarqand viloyati Samarqand tumani. **Past Qo'shtamg'ali** (Quyi Qo'shtamg'ali) – Navoiy viloyati Nurota tumani; **Tov Qo'shtamg'ali** – Samarqand viloyati Ishtixon tumani; **Yuqori Qo'shtamg'ali** – Samarqand viloyati Bulung'ur, Ishtixon tumani. *Qo'shtamg'ali* (“ikkilangan tamg'a”) – qo'ng'iroq, nayman, yuz va Nurota turkmanlari qabilalari, shuningdek, boshqa urug'-qabilalari, xususan, qarapchi o'zbek-qipchoqlari urug'laridan birining nomi shunday atalgan. Qozoqlar va qoraqalpoqlar tarkibidagi *костамгалы* – qabila nomidir.

Demak, Qo'shtamg'ali nayman qabilasi urug'laridan birining nomi, etnonim. Etnonim joy nomiga aylangan.

QO'SHTEGIRMON – qishloq. Farg'ona viloyati Bag'dod tumani, Surxondaryo viloyati Sherobod, Sho'rchi tumanlari. *Qo'shtegirmon* – ikkili tegirmon (qo'shtegirmonlilar qishlog'i).

QO'SHTEPA – Bo'ka tumanidagi qishloqlardan birining nomi. *Qo'sh* – juft, yonma-yon joylashgan ikki narsa. **Qo'shtepa** – *yonma-yon turgan qo'sh tepa* demakdir. Andijon viloyatining Jalaquduq, Qo'rg'ontepa tumanlari. *Qo'shtepa* – qo'sh tepalik, ikkita tepali tepalik.

QO'SHTOL – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. **Qo'shtol** – *juft tol* ma'nosini anglatadi.

QO'SHCHI – qishloq. Farg'ona viloyati Beshariq tumani, Samarqand viloyati Paxtachi tumani, Xorazm viloyati Urganch tumani. *Qo'shchi*: 1) shudgor, boyning xizmatkori; 2) 1919–1930-yillarda O'zbekistonda mavjud bo'lgan dehqon mardikorlari, raislari va yeri kam qashshoq dehqonlar ittifoqining nomi; 3) *qo'shchi* yoki *qushchi* – bu o'zbeklar va qirg'izlar orasidagi urug'ning nomi.

QO'SHQUDUQ – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. *Qo'sh* – ikkili, juft, ikkilangan; quduq; **Qo'shquduq** – *qo'shaloq, qo'sh quduq*.

QO'SHHOVUT – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Bu yerda va Nurota tumanining qo'shni qishloqlarida arabcha *hovuz (havza)* so'zi hovut deb talaffuz qilinadi. Toponimlar tarkibida adabiy havz, havd shaklida uchraydi (A.L. Хромов. Очерки по топонимии и микротопонимии Таджикистана, вып. 1. – Душанбе, 1975. С. 19).

Turkmanistonda *gumbez* (tonoz, gumbaz) *gumbet* sifatida talaffuz qilinadi (Б.И.Вайнберг. Топонимика как источник по истории туркмен Хорезма, сб. “Топонимика Востока”. –М., 1962. С. 44).

Qaziy so'zini (diniy hakam) – Kavkazda *kadi* sifatida talaffuz qilinadi. Shu tariqa, *hovuz* so'zi O'zbekistonning barcha tumanlarida (*hovuz, auz, ouz*) shakllarida originalga yaqinroq tarzda talaffuz qilinadi.

R

RABAX – ariq. Buxoro shahri. Istaxriy asarida (БАГ, I, С. 307) tilga olinadi. **Rabax** deb nomlangan (arabcha *rabax* – kirim) – ariqqa kirim keltiradigan.

RABOTAK – qishloq. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. Rabot (e'tiqod uchun kurashuvchilarning mustahkam qarorgohi) + erkalash-kichraytish qo'shimchasi *-cha*.

RABOTAK O'RG'INI – ikki daryo oralig'idagi Sirdaryo daryosining irmoqlari – Qoradaryo va Norin, viloyatning tarixiy nomi (Farg'ona vodiysi). Bobur *tuman, orchin* (o'rchin) terminlarining qo'llanilishini shunday tushuntiradi, pargana: "Samarqand va Buxoro va yana bu navohida viloyatchalarnikim, bir ulug' viloyat tahdida bo'lg'ay, tuman derlar. Va Andijon va Koshg'ar va ul orada o'rchin va Hindustonda pargana derlar" ("Boburnoma". – T., 1960. 189-b.) Mazkur hudud yana **Ikki suv orasi** (o'zbekcha) va **Miyon rudon** (forscha) – "Ikki daryo oralig'i" deb ham nomlangan.

RABOTIMALIK – monumental arxitektura yodgorligi (Navoiy shahri yonida), u *Raboti-Malik* ("Shoh raboti") – mustahkam turar joy deb o'zining nomini olgan, u Shams ul-mulk Nosir o'g'li Ibrohim (1078–1079) tomonidan qurilgan (В.В.Бартольд. Сочинения, Т. II. С. 378).

Ehtimol, rabot nomi **Malik (Cho'li Malik)** nomi bilan bog'liqdir, chunki ushbu hududda rabot joylashgan.

RABOTISARIQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, bu yerda hayot kechirishni boshlagan ilk oila ekin ekish maqsadida yerlarni tekislayotgan vaqtda sariq buyum topib olgan, shu tariqa qishloq nomi vujudga kelgan.

Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, toponim *rabot* va *sariq* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi qismi – *rabot* so'zi "qo'rg'on", "qo'ra", "hovli joy" degan ma'nolarni anglatadi. Uning ikkinchi qismi – *sariq* so'zi urug' nomi, etnonim. Sariq – umumturkiy etnonim. O'zbek xalqi tarkibida ham *sariq* degan urug' bo'lgan. Qo'ng'irotlar qo'shtamg'ali bo'limining *qoraqursoq* urug'i tarkibida *sariq* deb ataluvchi kichik urug' mavjud. Janubiy Tojikiston laqaylari tarkibida *sorichol* urug'i, *sori*, *sorimraz*, *sorimbachcha* degan urug' tarmoqlari borligi ma'lum.

Etnograf B.X.Karmishevaning ma'lumotlariga qaraganda, qatag'onlarning *sari (sori)*, *sariqatag'on*, *sariboshqatag'on* urug'lari bo'lgan. Mang'it, batosh va boshqa qabilalarning ham *sari (sariq, sarig')* urug'i bor. Taniqli toponimist T.Nafasovning yozishicha, sariqlar o'tmishda *uyshun*, *qo'ng'irot*, *batosh*, *mang'it*, *uyg'ur*, *nayman*, *qipchoq*, *qangli*, *qirg'iz*, *no'g'ay* kabi qabilalar tarkibi-

ga qo'shilib singishib ketgan. Sariq – totem. Tatar tilida *сарык* – qo'y. Totem nomi urug', qabila nomiga aylangan.

Demak, Rabotisariq – “sariq urug'i vakillari yashaydigan qo'rg'on” ma'nosidadir (*qarang: Gulrabot*).

RABOTIO'G'LON – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. *O'g'lon* so'zi – xon maqomini olmagan hovlidagi sarkarda yoki navbatchi bo'lgan Chingizxon avlodi. Rabot ana shunday o'g'lonlarning biriga asoslangan.

RABOTIXOSA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Nom *rabot* va *xosa* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi qismi – *rabot* so'zi “qo'rg'on”, “qo'ra”, “hovli joy” degan ma'nolarni anglatadi. Uning ikkinchi qismi – *xosa* so'zi “mo'tabar”, “imtiyozli” degan ma'noni anglatadi.

Demak, Rabotixosa – “mo'tabar kishilar yashaydigan qo'rg'on (qishloq)” degan ma'noni anglatadi. Lekin qishloqning nima sababdan bunday atalganligi noma'lum.

RABOTISHAYX – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Nom – *rabot* va *shayx* so'zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi qismi – *shayx* so'zi esa “oliy musulmon ruhoniylari vakili”, “mazor va boshqa ziyoratgohlar mu-tasaddisi” degan ma'noni anglatadi.

Demak, **Rabotishayx** – “*shayxlar (ruhoniylar) yashaydigan qo'rg'on*” ma'nosidadir.

RABOTIESHON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Nom *rabot* va *eshon* so'zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *eshon* so'zi esa “ruhoni” degan ma'noni anglatadi. Demak, **Rabotieshon** – “*eshon-lar (ruhoniylar) yashaydigan qo'rg'on*” ma'nosidadir.

RABOTOBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Rabot* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Rabotobod* deb o'zgartirilgan. Mahalliy aholi qishloq qadimgi Buyuk ipak yo'li yoqasida joy-lashganligi hamda yo'lovchilar to'xtab dam olganligi sababli shunday nom olgan, deb talqin qiladi.

Toponim *rabot* va *obod* so'zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi kompo-nenti – *obod* esa “o'zlashtirilgan”, “obodonlashtirilgan” ma'nosidagi so'z.

Demak, **Rabotobod** – “*obodonlashtirilgan qo'rg'on*” degan ma'noni bildi-radi.

RABOTCHA – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. *Rabotcha* – “kich-kina rabot” (-*cha* erkalash-kichraytish affiksi O'zbekiston sharoitlarida kam-dan kam holatlarda “ikkinchi” ma'nosini ifodalaydi: Nayman – **Naymancha** (Ikkinchi Nayman), Do'rman – **Do'rmancha** (Ikkinchi Do'rman).

RADZADA – Buxoro shahridagi daha. “Chaqmoq bilan o'ldirilgan” ma'no-sini ifodalaydi. Arabcha *ra'd* so'zi o'qotar qurolni ifodalash uchun qo'llanilgan (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 224).

RAHMATILLO – Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Kishilarga qo‘yiladigan bu ism Xudoning rahmdilligi, marhamati degan ma‘noni anglatadi.

RAJAB – hurmat-ehtirom yoki rajab oyida tug‘ilgan bolaga shunday nom qo‘yiladi.

RAJABAMIN – Samarqand shahri mahallalaridan biri. Rajab, ya‘ni shaxs nomi va “amin” (Buxoro xonligida tuman yoki qishloq oqsoqoli; bozorda sotuvchilardan soliq yig‘ib oluvchi amaldor, pattachi. **Amin** so‘zi asli arabcha *bo‘lib*, ma‘nosi “*ishonchli*” demakdir) so‘zlaridan yasalgan. Urgut tumanidagi Qurbonqulamin toponimi ham shu tarzda hosil bo‘lgan.

RAMADON – qishloq. Toshkent, Chinoz, Bo‘ka, Zangiota tumanlari. *Ramadan* o‘zbeklar tarkibidagi urug‘lardan biri, qozoqlarda ham *ramadan* urug‘i bo‘lgan.

RAPQON – qishloq. Farg‘ona viloyati Beshariq tumani. Qo‘qon xonining arxiv hujjatlarida **Rafiqonqishloq** shaklida uchraydi (А.Л.Троицкая. Каталог архива Кокандских ханов. С. 292).

Hozirgi talaffuzi (rapqon) forscha *rafiqon* – “o‘rtoqlar, do‘stlar” so‘zlaridan kelib chiqqan. Andijon viloyatining Izboskan tumanida aynan shu ma‘nodagi **O‘rtoqlar** qishlog‘i mavjud (o‘zbekcha). Ehtimol, bu qandaydir bir qishloq jamiyatini ifodalaydi.

RAS AT-TOQ – Samarqand shahridagi Siyob bozori va uning atrofida gi hududni o‘z ichiga olgan mahalla. “Toq” so‘zi “gumbazli savdo inshooti” ma‘nosida bo‘lib, bozor binolarining asosiy qismi mazkur hududda joylashgan edi.

Ras at-toq – “bozor boshi” ma‘nosidadir. Bozor do‘konlari ushbu joydagi Jo‘yi Arziz (“qo‘rg‘oshin kanal”)ning ikki qirg‘og‘i bo‘ylab qurilgan edi.

Istaxriyning qayd qilishicha, Ras at-toq shaharning eng gavjum joyi bo‘lib, bozor do‘konlari Jo‘yi Arzizning ta‘miriga qishin-yozin qarab turuvchi mug‘larga vaqf qilingan. Samarqand qadimdan o‘z bozorlari bilangina emas, bu yerda ishlab chiqilgan qimmatbaho gazlamalari bilan ham mashhur bo‘lgan. Samarqandliklar IX–X asrlardayoq kimxob, karbos, zandanchi, vadori kabi gazlamalar bilan savdo qilishib, jahon bozoriga chiqqanlar. Shaharda keyingi asrlarda ham savdo-sotiq keng rivojlangan.

RAS QANTARAYI G‘OTFAR – Samarqand shahrining o‘rta asrdagi mashhur G‘otifar mahallasi bilan bog‘liq toponim. Mazkur nomni “G‘otifar ko‘prigi boshi” deb izohlaydilar.

Nizomiy Aruzi Samarqandiy (XII asr) ma‘lumotiga ko‘ra, G‘otifar mahallasi o‘zining sarv daraxtlari bilan mashhur bo‘lgan. G‘otifar mahallasi (Ko‘ksaroy) arkining shimoliy hududida joylashgan bo‘lib, keyinchalik Lolazor nomi

bilan mashhur bo'lgan. Ark yonidan o'tgan Novadon kanali ustiga qurilgan ko'prik esa G'otifar ko'prigi nomi bilan atalgan.

Mahalla 1590-yil 28-aprelda bitilgan vasiqada "Samarqand atrofida Lolazor nomi bilan mashhur bo'lgan G'otifar mahallasi" deb qayd qilingan.

Abulqosim Firdavsiy o'zining "Shohnoma" asarida G'otifarni haytal (eftalit)lar shohi deb ko'rsatadi.

Demak, mahalla kishi nomi bilan atalgan. Bu yerda mashhur olim va shoir-lardan Umar Xayyom, Xoja Shamsiddin G'otifariy, Xoja Mavlono G'otifariylar yashaganlar.

RAVALLIK – Jizzax shahridagi mahalla. Qo'shni Rabot qishlog'i aholisi Jizzaxga kelib joylashgan va u joy **Ravotlik** (ravotlik, ravotliklar) deb atalgan, keyinchalik esa **Ravallik** nomini olgan.

RAVG'ANGARON – Buxoro shahridagi daha. Forscha *avg'an* – yog', moy, *avg'angar* – yog' ishlab chiqarish joyida ishlovchi, yog' yetishtiruvchi, *-on* – ko'plik qo'shimchasi.

RAVON – qishloq. Farg'ona viloyati Rishton tumani. *Ravon* – joriy suv, *obi ravon*.

RAVOT – Samarqand viloyatining qariyb barcha tumanlarida "rabot, ravot" termini ishtirokida yasalgan joy nomlari uchraydi. Masalan, Beklar Ravoti, Ravot, O'rta Ravot, Yuqori Ravot (Urgut t.) kabi.

Dastlab (VII–VIII asrlarda) rabotlar musulmonlarning chegara yerlarida-gi arab askarlarining otlari turadigan istehkomlar bo'lgan. Keyinchalik (IX–X asrlarda) ko'chmanchi turklar islom dinini qabul qilganlaridan keyin harbiy harakatlar boshqa hududlarda olib borildi, avval qurilgan rabotlarning binolarini esa odamlar karvonsaroy sifatida ishlata boshladilar.

Ayrim rabotlarning binolari xonaqohlar sifatida ishlatilib, ularda turli so'fiy tariqatlarga mansub zohidlar qo'nim topgan. Shuning uchun o'rta asr-larda qurilgan karvonsaroylar ham ko'pincha "rabot" deb atalgan. Rabotlar, odatda, xususiy mulk sifatida ayrim shaxslar yoki diniy tashkilotlar tomoni-dan ajratilgan mablag'larga qurilgan. Chunki bunday ishga pul tikish ko'p foy-da keltirgan, shuning uchun uni ochishga hokimiyatdan maxsus ruxsat olish talab etilgan.

Qurilgan rabotlar atrofida keyinchalik qishloqlar vujudga kelib, ularning aholisi kelib ketuvchi karvonlarga xizmat ko'rsatish bilan shug'ullangan. Bu, ayniqsa, cho'l va dashtlarda joylashgan rabotlarga xos bo'lgan hol edi. Xusu-siy rabotlar, odatda, ularni qurdirgan shaxslarning ismlari bilan aytilgan (Ibn Havqal, 2011: 105–106).

O'zbekistondagi ko'p sonli aholi punktlari nomlari. *Ravot* (aniqrog'i, *ribat*) arabchadan o'zlashgan bo'lib, dastlab (arablar bosqini davrida) dushmanlar hujumidan chegarani qo'riqlovchi ot otryadlari uchun stan-siya (to'xtash joyi) (B.B. Бартольд. Сочинения. –Т. I. С. 247) yoki chega-

rada musulmonlar egalik qiluvchi mustahkam joy ma'nosini ifodalagan (B.B.Бартольд, Сочинения, т., III. С. 119).

Keyinchalik ravot so'zi bir necha ma'nolarda qo'llanilgan: 1) qo'rg'onchi qorovullar; 2) savdo yo'llari uchun mustahkam turar joy (ravot); 3) karvonsaroy, doimiy turuvchi hovli. Ba'zan rabot so'zini forscha-tojikcha *rabad* (aniqrog'i, rabaz) so'zi bilan ("qal'a devori", keyinchalik "shahar ichi", "shahar atrofi") adashtirishadi.

Rabat deb "otlar bog'lab qo'yiladigan joy" (terminning etimologik jihatdan kelib chiqishi ham shunday) atalgan; rabat deb qozilar uchun (e'tiqod uchun kurashuvchilar) qayta nomlangan, chunki ular chegara punktlarida joylashib, "ularning musulmonlar va echkilarga hujumini aks ettirib, dushmanlar bilan yuzma-yuz yashashgan" (B.B.Бартольд. Сочинения. Т. II. Ч. II. С. 202).

Rabat deb devorlarning o'zlari nomlangan, chunki bu arabcha termin arab mualliflari tomonidan qo'llanilgan (B.B.Бартольд. Сочинения. Т. II. Ч. I. С. 200). Hozirgi o'zbek tilida "ravot" so'zi qishloq nomlari sifatida ham, shuningdek, to'rt tomoni devor bilan o'rab olingan hovli ma'nosida ham qo'llanadi. Ravot Xorazm viloyati Urganch tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Ribot yoki rabot – arabcha "otlarni bog'laydigan yer", "bog'lamoq" fe'lidan olingan. Boshqa manbalarda Rabot – qo'rg'on, istehkom ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi.

Ko'rinib turibdiki, yuqorida keltirilgan izohlar bir-birini to'ldirib, bir-biriga yaqinligi namoyon bo'lmoqda.

RAVOTXO'JA – O'rta asrlarda Varag'sar – "To'g'onboshi" nomi bilan mashhur bo'lgan joy atamasi. – *varg'* sug'dcha leksema bo'lib, "shox-shabba, qamish, xashak, chim va tuproqdan qurilgan to'g'on" ma'nosidadir. **Sar** – bosh ma'nosida. Bu yerda suv taqsimlagich inshooti bo'lgan.

Akademik V.V.Bartold qo'rg'onning nomi XII asrda yashagan, qabr toshi Toshkent muzeyida saqlanayotgan Xo'ja Abu Zakariyo Varag'sariy (844-yil vafot etgan) ismidan olingan, deydi.

Ba'zi olimlar Varaq so'zini "kichik qo'rg'on", "qo'rg'oncha" tarzida izohlashga moyildirlar.

RAVOTXO'JA TO'G'ONI – Urgut tumanidagi Ravotxo'ja qishlog'i yaqinida qurilgan to'g'on. To'g'on Samarqand shahri va mahallalarini, shuningdek, Darg'om cho'l zonasini suv bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur suv inshooti ming yillar davomida suv uchun kurash obyekti bo'lib xizmat qildi. Bir necha marta buzilgan to'g'on 1929-yil 1-mayda hozirgi ko'rinishida qayta tiklangach, Zarafshon suvi 511 metrlik tunnel orqali Yangi Darg'om kanaliga oqaboshladi. Mazkur inshoot irrigatsiya tarixida butunlay yangi voqea bo'ldi va u rasmiy hujjatlarda "Birinchii May to'g'oni" deb atala boshladi. Ammo 1950–1951-yillarda to'g'on bahorgi toshqinlar natijasida yana ishdan chiqdi. 1960-yillarda qaytadan tiklandi va to'g'onning ta'mirla-

nishi yangidan 52 ming gektar yerni sug'orish imkonini berdi. Mazkur suv inshooti mahalliy aholi tilida Ravotxo'ja to'g'oni deb yuritiladi, ya'ni qishloq nomi bilan aloqador holda gidronim yasalgan.

RAYIMQULKO'SA – Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. Shaxs nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Odatda, antroponimlarning joy nomlari tarkibida uchrashi ushbu shaxsning xalqqa qilgan xizmati bilan bog'liq. Bu o'rinda mazkur qishloqdan yetishib chiqqan shaxsning xotirasi hurmatiga qo'yilgan nomni ko'ramiz. Hozir rasman Diyor deb yuritiladi. Toponimning ikkinchi qismi "ko'sa" terminidan iborat. Ko'sa fors-tojikcha so'z bo'lib, "soqoli yo'q" shaxsga nisbatan qo'llanadi.

Mazkur so'z ishtirokida yasalgan toponimlar anchagina bo'lib, shulardan biri Samarqand shahri yaqinidagi Ko'saho mahallasidir.

Toponimist Sh.S.Kamoliddin mazkur nom o'rta asrlarda Ko'sakon shaklida qo'llanilganligini qayd qilib, "ko'sa" so'zi laqab tarzida bo'lganligini ko'rsatadi, mahalla aholisi Turk xoqonligi, keyinchalik qoraxoniylar davrida Sharqiy Turkistondan kelgan kishilardan iborat bo'lgan, deb ma'lumot beradi (Kamoliddin, 2006).

Samarqand viloyati hududida "ko'sa" termini bilan yasalgan toponimlar jumlasiga Poyariq tumani Qoraabdal qishloq kengashidagi Ko'sa, Qoradaryo tumani Qipchoq qishloq kengashidagi Tog'ayko'sa kabi qishloqlar nomlarini ham kiritish mumkin. Shuningdek, Narpay, Pastedarg'om tumanlarida Ko'sa nomli qishloqlar bor. Prof. B.O'rinboyev "ko'sa" qo'ng'irot, yuz, nayman, saroy, turkman yuz, qatag'on, laqaylar tarkibida uchraydigan urug' deb qayd qiladi (O'rinboyev, 2002).

RAYONOBOD – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Obod* – "obodonlashtirilgan", "aholisi ko'p" ma'nosidagi toponim hosil qiluvchi so'z.

RAZMAZ – O'rta asr toponimiyasida keng tarqalgan nomlardan biri. 1926-yilgi aholi ro'yxatida qayd qilingan Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi Razbiron, Vobkent tumanidagi Razmas, Qashqadaryoning Beshkent tumanidagi Razmaz, G'uzor tumanidagi Xojarazmaz, Poyariq tumanining Yuqori Ilonli qishlog'i kengashi hududidagi Razmaz, Kattaqo'rg'on shahri yaqinidagi Razi singari qator joy nomlari o'zaro shakldosh bo'lib, etimologik jihatdan yaqin nomlardir.

XV asr vaqf hujjatlarida Kattaqo'rg'on tumani hududidagi Razmaz kanali ekin maydoni sifatida tilga olingan.

V.L.Vyatkin Razmaz kanali keyinchalik Dasht nomi bilan atalgan ariq bir bo'lsa kerak, deb ta'kidlaydi. Mazkur nomlar tarkibidagi birinchi komponent forscha "raz" – uzum, tok ma'nosida. Apellativning ikkinchi komponenti arabcha mazra' – aynan ekin maydoni, yer ma'nosidagi termin bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Mazra' so'zi og'zaki nutqda qisqartirilib, mas, maz tarzida talaf-

fuz qilingan. Razmaz kanali, qishlog'i nomi ba'zi manbalarda Razmaz shaklida ham uchraydi.

Demak, **Razmaz** – *uzumzor, tok ekilgan maydon* ma'nosidadir. Xuddi shunday termin "Taxta raz" – uzumzor Sayfiddin Boxarziyning 1326-yilgi vaqf hujjatlarida ham qayd qilingan. Arman manbalarida ham xuddi shu ma'noda ishlatilgan. Dastlab yirik tokzor, uzumzor nomi bo'lgan Razmaz keyinchalik kanal va qishloqqa ham qo'yilgan bo'lishi tabiiy.

REGDAMIN – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Geografik joy nomi aslida *Regizamin* bo'lsa kerak. Apellativning birinchi komponenti – *reg* so'zi forscha-tojikcha bo'lib, "*mayda qum*" degan ma'noni bildiradi. Uning ikkinchi komponenti – *zamin* (o'zgarib *daminga* aylangan) so'zi ham forscha so'z bo'lib, "*yer*", "*tuproq*", "*ekin ekiladigan joy*" ma'nolarini anglatadi.

Demak, **Regdamin** – "*qumli yer*", "*qumloq joy*" ma'nosidadir. Mahalliy aholi ham toponimni shunday izohlaydi.

REGZOR – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Forscha *regzor* – qumloq joy, qum, qumloq dasht ma'nolarini ifodalaydi.

REGIYON – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. Forscha *reg* – qum, *regiyon* – qumloq, qumloq joy ma'nolarini anglatadi.

REGISTON – Samarqand, Buxoro va Toshkent shaharlaridagi maydon. *Registon* – qumloq joy.

Ayrim Markaziy Osiyo shaharlarida ichki qal'a – *ark* yoki *registon* deb nomlangan (Материалы по районированию Средней Азии, кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма, ч. 2. –Хорезм, –Ташкент, 1926. С. 40).

Keyingi paytlarda *Registon* deb tez-tez bozor bo'lib xizmat qiladigan va qum bilan yotqizilgan shaharning markaziy maydonlari atalgan. Afg'oniston va Eronda **Reg, Regi, Registon** nomlari ostidagi qumloq dashtlar bor.

REGISTON ARIG'I – Kaykovus kanalining chap qirg'og'idan (Zarqaynar ko'chasiga yaqin joydan) boshlangan. Uzunligi 2,5 km. Zarqaynar ko'chasi bo'ylab Imomsoib masjidi, aholi zich yashaydigan mahallalar orqali o'tib, Jangob arig'iga quyilgan.

"Registon" gidronimi "Registon" toponimidan olingan. Aslida "registon" toponimi forscha "reg" – "qum" va "iston" o'rin-joy yasovchi qo'shimchalardan tashkil topgan. O'rta asrlar shaharlaridagi *Registon* qum-shag'al to'kib tekislangan markaziy maydondan iborat edi.

Markaziy Osiyoning yirik shaharlarida, jumladan, Buxoro, Samarqand va Toshkentda ham *Registon* bo'lgan. Toshkentdagi *Registon* bozori hozirgi "Chorsu" metro bekati hududiga to'g'ri keladi. Ushbu joydan oqib o'tgan ariq ham "Registon" nomini olgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida mazkur ariq Sebzor dahasining Uchko'cha, Asuvot, Chuvalachi, Hasanboy, Sebzor, Chigitboshi, Oxunguzar-1, Oxun-

guzar-2, Oxunguzar-3, G'ishtko'prik, Eskijuva, Hojiko'cha-1, Hojiko'cha-2, Hojiko'cha-3 mahallalaridan oqqan. Shaharliklar ariq suvidan sug'orishda va ichimlik suvi olishda keng foydalanganlar. Registon arig'ining shaharning markaziy bozoridan o'tgan qismida esa, ariq bo'ylab hordiq chiqarish joylari, oshxona va choyxonalar barpo etilgan.

REGISTONAK – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim tarkibi *registon* so'zi va *-ak* (erkalash-kichraytirish affiksi) affiksidan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *registon* so'zi forscha-tojikcha bo'lib, “*qumli cho'l*”, “*qumloq maydon*”, “*qumloq*” ma'nosini anglatadi. Demak, Registonak – “*kichikroq qumloq*” ma'nosidadir.

REGRIZ – qishloq. Navoiy viloyati Karmana tumani. Forscha – *regrez* yoki *regsho'y* – “eski daryoning irmoqlarida va ariqlarda qumni yuvish orqali oltin ishlab chiqariladigan joy, oltin izlovchi”. Zarafshon daryosining irmoqlarida gilamda yoki qo'yning terilarida qumni yuvish orqali hozirgacha oltin yetishtirilgan.

REZAKSOY – Namangan viloyati Chust tumanidagi soy nomi. Rezaksoy gidronimi uch ma'noli qismdan tarkib topgan: *reza*, *-k*, *soy*.

Mazkur gidronim *Rezak* oykonimi asosida yuzaga kelgan bo'lib, oykonim morfemik jihatdan *reza* – *asos* va *-k* affiksidan iborat. *Reza* so'zi asli fors-tojikcha bo'lib, eski o'zbek tilida quyidagi ma'nolarda qo'llangan: 1) *mayda*, *ushoq*; 2) *bebaho*; 3) *yosh bola*⁸⁹.

Hozirgi o'zbek tilida esa quyidagi ma'nolarda qo'llanadi: 1) *uncha katta bo'lmagan*; *mayda*, *kichik*; 2) *mayda narsa*⁹⁰. *Rezak* toponimi uchun *reza* so'zining birinchi, “*mayda*, *kichik*” ma'nosi etimon hisoblanadi.

Demak, *reza* asosiga kichraytirish ma'nosini ifodalovchi *-(a)k* affiksi qo'shiluvidan yasalgan *rezak* yasama sifati “*kichkina*” degan ma'noga ega. *Rezak* kichkina demakdir.

Toponimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *reza + k > rezak > Rezak*. Apellativ leksik sathga mansub so'z onomastik konversiya asosida toponimga, aniqrog'i, oykonimga – qishloq nomiga o'tgan. Keyinchalik *Rezak* toponimi negizida yana bir nom – *Rezaksoy* gidronimi hosil bo'lgan. *Rezakning soyi* otli birikmasi lisoniy taraqqiyot va toponimik derivatsiya natijasida qo'shma so'z shaklidagi gidronimga aylangan: *rezakning soyi > Rezak soyi > Rezak soy > Rezaksoy*. *Rezaksoy* gidronimi uchun “*kichkina joydagi soy*” ma'nosini ifodalovchi *Rezakning soyi* otli birikmasi etimon hisoblanadi.

Soy *Rezak* qishlog'idan boshlanganligiga ko'ra shunday nomlangan bo'lishi mumkin.

⁸⁹ Rahmonov V. O'zbek klassik adabiyoti asarlari uchun qisqacha lug'at. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – B. 127.

⁹⁰ O'zbek tilining izohli lug'ati, I t, 621-b.

RIVDOD – VIII asrda Samarqand ixshid (hokim)larining qarorgohi bo'lgan. Rivdod shahrida (xitoycha Amudi) eftalitlar davrida ajdodlar ibodatxonasi bo'lib, bu yerga qurbonlik qilish uchun Kan (Samarqand)ga bo'ysunuvchi hokimlar yig'ilishgan (Смирнова, 1970: 103).

Maqdisiy Maymurg'da ko'plab qasrlar bo'lganligini qayd qilar ekan, bu rustoqning yirik qishlog'i Rivdodda ixshidlar qasri joylashganligini yozadi (Bartold, 1, 1963: 145).

Rivdod Samarqandning janubida, shahardan bir farsax masofada, Tali-barzu shahristoni o'rnida bo'lgan, deb ko'rsatiladi (Grigoryev, 1940: 87).

Tarixiy hujjatlarda uchraydigan Rivdod nomli ko'cha va darvoza o'tmishda ushbu toponim mashhur bo'lganligini ko'rsatadi.

Ba'zi olimlar Rivdod – “adolat qal’asi” ma’nosini anglatadi, deb yozishadi (Mahmudov, 2007). Tilshunos olim P.B.Lurye esa bu nom sug'dcha *ruv* va *dod* so'zlaridan yasalgan bo'lib, “Riv (xudosi) bergan (yer)” ma’nosini bildiradi, deydi (Lurye, 2004).

RIVDOD DARVOZASI//BOB AR-RIVDOD – Rivdod qishlog'i Samarqand ixshidlari (hokim)ning qarorgohi bo'lib, uning xarobalari shahardan bir farsax (7–8 km) uzoqlikdagi Talibarzu tepaligi o'rnida, Ravanak qishlog'i yonida joylashgan.

Darvoza qishloqqa boriladigan yo'l va uning shahardan chiqiladigan chegarasidagi qarorgoh nomi bilan atalgan.

RISHTON – qishloq. Farg'ona viloyati Rishton tumani. Shahar sifatida ilk bor “Hudud ul-olam”da (list 24a) arab geograflari – Ibn Havqalda (BAГ, II, C. 395–396), Muqaddasiy asarlarida tilga olinadi (BAГ, III, C. 272). Mavjud talqinlar shuni ko'rsatmoqdaki, Rishton termini *rashidon* – “haqiqiy yo'ldan yuruvchi” so'zlaridan kelib chiqqan, ilmiy emas, diniy tushunchalar orqali asoslangan.

ROHKENT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim *roh* va *kent* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *roh* so'zi forscha-tojikcha bo'lib, “yo'l” degan ma'noni bildiradi. Apellativning ikkinchi komponenti – *kent* so'zi asli sug'dcha bo'lib, “qishloq”, “shahar” degan ma'nolarni anglatadi. Demak, Rohkent – “yo'l bo'yidagi qo'rg'on”, “yo'l chetidagi qishloq” degan ma'nolarni anglatadi.

ROMITAN – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Romitan – O'zbekistonning qadimiy shaharlaridan biri. Mahalliy rivoyatga ko'ra, romitan so'zi “Tan oromi” degan ma'noni anglatadi. Romitan atamasi turkiy mitan urug'i nomidan kelib chiqqan, degan taxminlar ham mavjud.

Romitan, Zarmitan, Parmitan, Navmitan, Xurmitan kabi toponimlar qadimiy nomlar sirasiga kiradi. Ularning barchasi mitan qo'shimchasi yordamida yasalgan qo'shma nomlardir. O'rta Osiyo hududida mitan so'zi bi-

lan yaratilgan aholi punktlari nomlari ancha ko'p bo'lgan. A.L.Xromovning aniqlashicha, o'tmishda aholisi sug'd tilida so'zlashgan hududlarda ular keng tarqalgan. Sug'd tilida medan, metan so'zi bilan kat, kad (hozirgi kent) so'zlarining ma'nosi o'zaro yaqin bo'lgan. Ular turarjoyuy, qo'rg'on, qishloq ma'nolarini anglatgan.

Bunday qo'shma nomlarning barchasida metan so'zi qo'shimcha sifatida nomning oxirida kelgan va uning turini bildirgan. Yuqorida tilga olingan barcha nomlar sug'd tilida yaratilgan: Rometan (roh – "yo'l"), Parmitan (par – yuqori, baland), Navmitan (nav – yangi) va hokazo.

Narshaxiyning yozishicha, Romitan – Buxorodan ham qadimiyroq shahar. Ba'zi manbalarda uni Buxoro deb ham ataganlar.

Arab geograflari va sayyohlari X asrda Buxoro vohasidagi 30 ga yaqin shaharlar qatorida Romitan nomini ham tilga olganlar. Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" (XVII asr) asarida yozishicha, Romitan Buxoro viloyatidagi 10 ta tumanning biri, o'rta asrlarda "Samjon" (Romitaning ikkinchi nomi) deb atalgan. Rus tadqiqotchisi V.V.Bartoldning yozishicha, hozirgi vaqtgacha o'z nomini saqlab kelgan Romitan Buxoro atrofidagi eng ajoyib shaharlardan biri bo'lgan.

ROMISH – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Forscha *romush* – dam, dam olishdir.

ROSTBADAN – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Yangihayot* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Rostbadan* deb o'zgartirilgan. Mahalliy aholi uni qishloqning qadimiy nomi deb ataydi, ammo uning ma'nosi to'g'risida birorta ham aniq ma'lumot bera olmaydi.

XIV asrda yozilgan tarixiy hujjat, ya'ni Sayfiddin Boxarziyning maqbarasi vaqfnomasida tilga olinadi.

Nom *Roshbadal* yoki *Roshibadal* ko'rinishida bo'lgan. Buxoro va Qorako'l vohalarining aksariyat hududlarida mahalliy aholi suv oqadigan chuqurlikning ikki chetini (ariq, kanal, zovur (Buxoro viloyatida zovur *zahkash* deb ataladi) bo'ylab cho'zilgan, aslida shularni tozalaganda chiqarib tashlangan loy, tuproq, qumloqdan hosil bo'lgan balandroq yerni) *rosh* deb atashadi (masalan, *ariqning roshi*, *kanalning roshi*, *zahkashning roshi* va hokazo).

Xorazm shevasida *rosh* so'zi hozirda ham faol qo'llanilib, u *ariqning cheti*, *qirg'og'i* ma'nosini ifodalaydi. Bu hududda *rosh* so'zi "*cheti*", "*yon tomoni*", "*labi*" ma'nolarida ishlatiladi. *Badal* so'zi esa "*chakalakzor*", "*butazor*" ma'nosini bildiradi. Demak, **Rostbadan** (aslida *Roshbadal*) – "*ariq chetidagi chakalakzor*" ma'nosidadir.

ROVISTON – qishloq. Namangan viloyati Namangan tumani. *Roviston* – "iste'mol qiladigan o'tsimon o'simlik o'sadigan joy" (*rov* – iste'mol qiladigan o'tsimon o'simlik, o'zbekcha – ravoch).

RUDI ZAR – Buxorodagi qadimgi kanallardan biri. Arab geograflari asarlarida *Nahri Zar* sifatida qayd etilgan (Istaxri. БАГ, I, С. 307, 311) (qarang: *Shoxrud*).

RO'BOHXONA – adir. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Forscha *ro'boh* – tulki, tulkicha; *Ro'bohxona* – tulkilar ko'p joy.

RO'DA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Ro'da* – qipchoq-saroyliklarning unchalik katta bo'lmagan bo'linmalaridan biri (B. Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo shevalari, 3-b.; К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С.124).

RO'DAK – Toshkent shahrining sharqiy tomonidan oqib o'tadigan Solar kanalining eski nomi. XV–XVI asrlar vaqf hujjatlarida tilga olinadi (B.B.Бартольд. Сочинения, т. III. С. 219; О.Д.Чехович. Самаркандские документы. С. 292, 298). *Ro'dak* – “ariq” (*ro'd* – daryo), (qarang: *Salar*).

RO'DASOY – daryo. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. Forscha *ro'd* – daryo, ariq, kanal; o'zbekcha *soy* – ariq. Hammasidan ham ishonarlisi, soy ruda etnonimi bo'yicha nomlangan.

RO'DAXO'R – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Forscha *ro'da* – ichaklar, ichki, *ro'daxo'r* – ichaklarni sevuvchi (aholining nomlashi shunday bo'lgan).

RO'DBOR – Markaziy Osiyo, ayniqsa, Zarafshon vodiysida keng tarqalgan geografik termin. “Toza” ko'rinishida toponim hosil qiladi. *Ro'dbor* – daryo bo'yi, tez-tez “daryo” ma'nosida qo'llanilgan. (qarang: *Jo'ybor*).

RO'YI BOZOR – qishloq. Buxoro viloyatidagi Kogon tumani. Forscha – *ro'yi bozor* «bozor maydoni» ma'nosini anglatadi.

S

SABALOQ – o‘zbek qoraqalpoqlari qoramo‘yin, kenagas-mang‘it, qora-qursoq va boshqa bir necha urug‘larga bo‘linadi. Mazkur urug‘ nomlarining ko‘pchiligi qishloq nomlari sifatida etnotoponimlar tarkibidan o‘rin olgan.

Sabaloq qishlog‘i Bulung‘ur tumanidagi Qoramo‘yin qishloq kengashi hududida joylashgan. Qoramo‘yinlarning bir tarmog‘i sabaloq deb ataladi.

Etnograf olim T.A.Jdanko fikricha, “saba” so‘zi “qimiz solinadigan mesh” ma‘nosidadir. Sabaloq nomi bilan yuritiladigan ikkinchi bir qishloq Bulung‘ur tumanining Tungotar qishloq kengashi hududida uchraydi. Shuningdek, Jomboy tumanida ham Qo‘rg‘onsabaloq, Toshloqsabaloq, Sabaloq nomli qishloqlar bor.

SABZAVOR//SEBZOR – XV asrda viloyat va shahar. Hozir shu nomdagi shahar, ma‘muriy-hududiy jihatdan Eronning Xuroson ostoni (viloyati) tarkibida, viloyatning shimoliy qismida joylashgan.

“Boburnoma”da 911/1505–1506-yil voqealari bayonida eslatilgan. Unda Sulton Husayn Mirzo bilan o‘g‘illari, ayniqsa, Badiuzzamon o‘rtasida yuzaga kelgan nizolar Sabzavorni ham qamrab olgani aytilgan.

Toshkent shahridagi Sebzor mahallasi ham balki shu tarixiy nom bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

SABIYON – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. Forscha *sabiya* – “qiz”; *-on (yon)* – ko‘plik qo‘shimchasi.

SABOT – Sirdaryo viloyati Xovos tumanidagi qishloq. Bu qishloqning nomi tarixiy bo‘lib, katta savdo yo‘li ustida joylashgan. Bu nom arab geograflari Ibn Havqal, Istaxriy va Muqaddasiy asarlarida tilga olinadi. “Sabot” – arabcha nom bo‘lib, “yom”, “bekat”, “karvonsaroy” demakdir.

SADDA – qishloq. Farg‘ona viloyatining Toshloq tumani. Arabcha *sadd (a)* – baryer, devor ma‘nolarini ifodalaydi.

SADQOQ – qishloq. Farg‘ona viloyati Farg‘ona tumani. *Sadqoq* – qadimgi toponim: Markaziy Osiyoda qadimda tabib, ayollar tug‘ilishi bilan shug‘ullanuvchilarga sadqoqchi deb atashgan (“Домусульманские верования и обряды”. –М., 1975. С. 74–75). Keyinchalik *-chi* qo‘shimchasi tushib qolgan.

SAFARNIYOZKALONTAR – qishloq, Xorazm viloyatining Gurlan tumani. *Kalontar* yoki *bobo* – ko‘plab hunarmandlar mahallalaridagi saylanadigan oqsoqol, qabila boshlig‘i. *Safarniyoz* – atoqli ot, ism.

SAFIROBOD – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. Forscha *safir* – elchi; *Safirobod* – elchi tomonidan asos solingan qishloq.

SAGRABOT – qishloq. Andijon viloyati Paxtaobod tumani. *Sang* – tosh, *sangrabot* – toshli rabot ma’nosini anglatadi (qarang: **Rabot**).

SAINXIDREYLI – qishloq. Buxoro viloyati Qorako’l tumani. Xidreyli (xi-direli) – turkman urug’i. *Sayin* “yaxshi”, “ajoyib” ma’nolarida mo’g’ul tilidan o’zlashgan” (Б.Я.Владимирцов. Общественный строй монголов. С.125).

SAKBONLAR – Xiva xonligidagi qishloq (masjid) (M.Yo’ldoshev. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. – T., 1959). Forscha *sag* (sak) – it, *sagbon* – itboqar, *-lar* – ko’plik qo’shimchasi.

Bu olovga sig’inish davriga oid toponim bo’lishi mumkin. Ushbu davrda o’liklarning jasadlari yeyish uchun itlarga tashlangan va tozalangan suyaklar ossuariylarga – suyakdonlarga joylashtirilgan.

Akademik A.R.Muhamadjonovning ta’kidlashicha, *sakbon* (*sukbon*) “bozor qarovchisi” degan ma’noga ega (arab).

SAKSONKAPA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani, Surxondaryo viloyati Sho’rchi tumani. *Sakson* + *kapa* – uycha, kulba (etnonim bo’lishi mumkin).

SAKU – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani, Namangan viloyati Uychi tumani. Ushbu joy nomlarining kelib chiqishi qadimiyroqdir. Seku – o’tirish yoki yotish uchun joy (Древнетюркский словарь. –Л., 1969. С. 494), qirg’iz tilida esa *seki* – tog’ etaklaridagi kichik tekis qirra. Mo’g’ullar *sagu* – *degere sagu* atamalarini “yirik mulkdor bo’lib o’tirish” degan ma’noda qo’llashgan. Aynan ushbu so’z buyuk xonning taxtga o’tirishi va unda qolishini ham anglatgan (Б.Я.Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 125). Ushbu qishloq nomining kelib chiqishini biz aynan shu oxirgi ma’no bilan bog’liq, deb hisoblaymiz.

SAQOV – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. *Saqov* (tili buruq, soqov) – qatag’on va loqay o’zbek qabilalari bo’linmalaridan biri.

SAQOXONA – Buxorodagi maktablar oldidagi binoda suvga to’ldirilgan qumg’on bo’lib, uning suvi har kuni yangilanib turgan. Qumg’on yonida qovoqdan yasalgan uzun dastali sarxum bo’lgan. Mazkur suv chanqaganlar uchun xizmat qilgan (О.А.Сухарева. Квартальная община Бухары. –М., 1976. С. 178).

SAQOCHI – qishloq. Xorazm viloyati Hazorasp tumani. Saqo (sag’a) – Xorazmda kanalning boshi (arabcha *saqa* – sug’orish), saqochi – kanal boshlanishi (saqosi)da olib boriladigan ishlarga boshchilik qiluvchi usta.

SALLOX – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Sallox – jangchi, ya’ni qoramolni so’yish va terisidan ajratish bo’yicha mutaxassis.

SALLOXXONA – qassobxona. Salloxxona – Buxoro shahri darvozalaridan birining nomi.

SALOR – kanal. Toshkent shahri. Xoja Ahrorning vaqf hujjatlarida (XV asr) Rudak – “kichik kanal” nomi bilan uchraydi (О.Д.Чехович. Самаркандские документы. С. 292, 298).

Demak, Salor – lashkarboshi, oqsoqol, boshchi, sipohsolor – bosh qo‘mondon.

SALOR ARIG‘I – Bo‘zsuv arig‘idan boshlanib, Chirchiq daryosiga quyiladi, uzunligi 65 km. Ikki qismdan iborat: bir qismi shahar hududida – Yunusobod, Mirzo Ulug‘bek, Hamza, Mirobod, Yakkasaroy va Sergeli tumanlaridan, ikkinchi qismi Toshkent viloyati Zangiota, Yangiyo‘l tumanlaridan oqib o‘tadi.

Salor qadimiy ariq, qazilgan vaqti, arxeologik tadqiqotlarga ko‘ra, miloddan avvalgi birinchi mingyillikka to‘g‘ri keladi. Ariq sohili bo‘ylab olib borilgan arxeologik qazishmalar chog‘ida Qovunchitepa, Niyozboshitepa, Ko‘gaytepa va boshqa joylarda mil.avv. V–I asrlarga oid qadimgi dehqonchilik madaniyati yodgorliklari topilgan.

IV–XI asrlarda Salor bo‘yida Toshkentning qadimgi markazi – Madinat ash-Shosh, shuningdek, Danfig‘ankat, Shuturkat va boshqa aholi maskanlari joylashgan.

XIII asrda Markaziy Osiyoga bostirib kirgan mo‘g‘ullar kanalning ko‘p qismini buzib yuborganlar. Hozirgi vaqtda undan suv oluvchi ariqlar ichida eng kattasi Polvon ariqdir. “Salor” gidronimi aslida harbiy-tarixiy atamadir.

Arabchada “solor” – “sipoh”, “sarkarda”, “bosh qo‘mondon”, “boshliq” degan ma‘noni anglatadi. Shuningdek, uning “podshoh” degan ma‘nosi ham bor⁹¹. Mazkur gidronimning paydo bo‘lishi haqida bir nechta fikrlar mavjud: Salor – ushbu ariqni sipohsolor, ya‘ni bosh qo‘mondon qazdirganini bildiradi. Muhammad Solih keltirgan rivoyatda Salor arig‘i Kaykovus va podshoh Salor zamonlarida qazdirilgan ariqning nomi va u (XIX asr 2-yarmida) shahardan chorak farsang (taxm. 1,5 km.) janubdan oqib o‘tgan.

Demak, “Salor” qadimgi podshohning ismi bo‘lgan. Rivoyatdan ariqning nomi podshoh Salor ismidan olingan, deb taxmin qilish mumkin. Boshqa fikrga ko‘ra, “solor” – bu etnotoponim, qadimgi turkiy qabila nomidan olingan⁹². Xi-toy olimlarining tadqiqotlari natijasiga qaraganda, salorlar o‘g‘uzlar avlodi bo‘lib, milodiy I–IV asrlarda “Turo” nomi bilan atalgan 44 turkiy qabilaning biri hisoblanadi.

Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida qadimgi solur (silg‘ur) o‘g‘uzlar tarkibiga kirgan bir qabilaning nomidir, deb ko‘rsatilgan. Ushbu fikr “Islom” qomusida ham uchraydi. Qomusda, shuningdek, solur

⁹¹ O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Z.M.Ma‘rufov tahriri ostida. Ikki tomli.– M.: Rus tili, 1981. T.2. S–H. – B.67.

⁹² Ho‘jayev A. Chinga borib qolgan samarqandlik solorlar // Moziydan sado. – T., 2003. – № 3–4. – B. 33–36.

atamasi O'g'uzxonning olti o'g'lidan birining ismi bilan bog'liq bo'lganligi va bu atama bilan atalgan qabila qadimgi davrlarda Sayxun daryosi (Sirdaryo), Issiqko'l atrofida va Xurosonda yashaganligi, keyingi davrlarda ular bo'linib, har tarafa tarqalganligi qayd etilgan. Xitoy yilnomalarida salorlar XIV asrdan tilga olina boshlangan⁹³.

Yirik turkshunos olim E.R.Tenishev salorlar Tangritog' tomonidan g'arbga ko'chganda, ularning bir qismi Samarqandda o'troqlashib qolganligi va yana bir qismi Turkmaniston hududiga borib joylashib, turkman millati tarkibiga kirganligini ko'rsatadi. Salor qabilalari kelib o'troqlashgan ba'zi hududlar keyinchalik ularning nomi bilan atala boshlagan.

Rus tilida "salor" gidronimi "salar" shaklida talaffuz qilinadi va yoziladi. XX asr boshlarida Toshkent shahrining sharqiy chegarasi Salor arig'ining o'ng qirg'og'i bo'ylab o'tgan va uning suvidan Toshkentning Yangi shahar qismi aholisi keng foydalangan. Salorning kichik tarmoqlari Parkent, Asaka yo'li, Namangan, Solar, Qo'yliq, Mahram shohko'chalaridan o'tgan.

Shuningdek, ariqning o'ng sohilida shaharning ot bozori barpo etilgan. Kanalning chap sohili bo'ylab esa asosan harbiy bo'linma, zavod, dala hovlilar joylashgan. Salor arig'i mazkur yerlar aholisini suv bilan ta'minlashda, dalalarni sug'orishda, zavodlarning faoliyat yuritishida muhim suv manbayi bo'lgan.

SALTIR – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumani. Qoraqalpoqlar tarkibidagi qipchoq qabilalaridan biri Saltir deb nomlangan (Т.А.Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса, рис. 3, Таблица родоплеменных делений).

SALUR – qishloq, Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Solur (Salur) – qadimgi o'g'uz-turkman qabilasi. Buxoro viloyatida ko'plab turkmanlar mavjud. Salur etnonimi Ozarbayjon, O'zbekiston, Tojikiston, Turkiya, Xitoyda ham uchraydi (З.Б.Мухамедова. Исследования по истории туркменского языка XI–XV вв. – Ашхабад, 1973. С.23).

SAMANDARAK – Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq. O'zbek tilida och malla, somon rangli ot saman ot deb ataladi. Saman ot topilgan qishloq deb izohlanishi ilmiy asosga ega emas.

SAMARQAND – shahar, viloyat markazi, dunyodagi eng qadimgi shaharlardan biri. Antik davrda Marakanda nomi bilan atalgan.

Shahar nomining kelib chiqishi to'g'risida ko'plab taxminlar va afsonalar mavjud. Hatto Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" singari nufuzli manbada ushbu nomning etimologiyasiga oid bir fikr ham mavjud. Samarqand Markaziy Osiyo va butun dunyodagi eng qadimiy shaharlardan

⁹³ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – T., 2004. T. 7. "Parchin-Soliq". B.450.

biridir. Samarqand toponimining kelib chiqishi aniqlanmagan. Ba'zilar shahar nomining birinchi qismi, Samar, atqli ot deb hisoblaydilar. Biroq tarixda bunday nom ma'lum emas. Sug'd tilidagi Kent so'zi "shahar", "qishloq" degan ma'noni anglatadi.

Samarqand tarixini biluvchilardan biri I.I.Umnyakov Marakanda – sug'dcha Smarakans nomining yunoncha shakli, degan fikrni ilgari surdi.

Shahar nomi turli arab va fors manbalarida turli xil variantlarda uchraydi: Samarian, Saramanka, Sarakanna, Sanmangan, Somakiyan, Sumron, Samaran, Simroyat, Shamirkent, Semizkent. Chingizxon haqidagi qadimiy mo'g'ullar hikoyasi – "Samimiyat afsonasi"da u Samisgen shaklida, V asrdagi Xitoy manbalarida Sivangin va boshqa ko'rinishlarda uchraydi.

Samarqand – Marakand shahri makedoniyalik Aleksandr davrida Sug'd davlatining poytaxti bo'lgan. *Samar* bu davlat hukmdorining qizi bo'lgan va *kand* so'zi "*qishloq, shahar*" degan ma'nolarga ega; shuning uchun ham **Samarqand** deb nomlanadi (Shayx Sulaymon Buxoriy "Lug'ati chag'atay va turki usmoni").

Shunday qilib, Samarqand nomining kelib chiqishi aniq belgilanmagan. Ammo, shu bilan birga, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Koshg'ariy, Zahiriddin Bobur, fors olimi Mirxond (XV asr), Temur saroyiga kelgan (XV asr) Rui Gonsales de Klavixo shahar nomini quyidagi turkiy so'zlardan olingan deb hisoblashadi: *semiz va kent* – "yog'li", "boy shahar". Samarqand haqida zikr qilingan dastlabki manbalar miloddan avvalgi I asrga oid (Strabonning "Geografiyasi"), ammo qadimiy mualliflar Sug'd poytaxtining nomlarini keltirgan voqealar, Buyuk Iskandar (miloddan avvalgi 329–327) Markaziy Osiyoga bostirib kirgan davrni tasvirlaydi.

Buyuk fors tarixchisi Fazlulloh Rashhididdin (1247–1318) ushbu manzilgohlardan biri haqida shunday yozadi: "Boshqa yo'l Chuchjou shahriga olib boradi, u yerga daryo sohili bo'ylab boriladi; u yerda ko'p uzum va mevalar bor. Ushbu shaharcha yaqinida yana Simali degan joy bor; ushbu shahar aholisining aksariyati samarqandliklardir, ular Samarqandning odatiga ko'ra ko'plab bog'lar barpo qilishgan" (Рашид ад-дин. Сборник летописей, т. I, кн. 1. –М. – Л., 1952. С. 214). **Simali** nomi nimani anglatishi bizga ma'lum emas; balki bu Samarqand nomining xitoycha aytilishidir (Samarqand hududi xitoy manbalarida Kan nomi bilan ham mashhur). Ammo ushbu nom ostida boshqa joylar ma'lum. Fors tarixchisi Juvayniy Xon Guyukni tasvirlar ekan, Beshbaliq shahridan (Jung'oriyada) 7 kunlik shimol tomon yo'lda joylashgan **Samarqand** shahrini esga olib o'tadi.

Bu xabar, deya yozadi V.V.Bartold, G'arbiy Mo'g'ulistonda Sug'diy mustamlakasi mavjudligini ko'rsatadi. Yigirmanchi asrning 40-yillariga qadar Qozog'iston Respublikasining Qarag'anda viloyatidagi Temirtau shahri **Samarqand** deb atalgan; balki bu yer ham Sug'diy mustamlakalaridan biri

bo'lgandir; Nura daryosidagi ushbu shahardan uzoq bo'lmagan joyda **Samarqand suv ombori** qurildi. "Hudud ul-olam" (25-b.) nomli anonim geografik asarda Movoraunnahrning janubi-sharqiy burchagida, Badaxshondan Vaxsh orqali Tibetga boradigan yo'lda X asrda **Samarqandak** nomli katta manzilgoh – "kichik Samarqand" esga olinadi. Samarqand nomi boshqa joylarda ham uchragan.

Zahiriddin Boburning yozishicha, amakisi Ulug'bek Mirzo Afg'onistondagi bitta qishloqni ham Samarqand deb atagan. O'zbekiston xaritasining o'zida "Samarqand" nomi bir necha bor takrorlangan. Ulardan ba'zilar bir necha asrlar oldin yuzaga kelgan, ba'zilar esa 40–50 yil oldin yangi yerlarni o'zlash-tirish natijasida paydo bo'lgan.

Biz ularni bu yerda sanab o'tamiz (ba'zi joylar eski ma'muriy-hududiy bo'linmada ko'rsatilgan): Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi **Bog'i Samarqand** qishlog'i; Farg'ona viloyatining Bag'dod tumanidagi **Samargand** qishlog'i, Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumanidagi **Samarqand Makay** qishlog'i; Toshkent viloyatining Bo'ka tumanidagi 2 ta qishloqqa, Chinoz tumanidagi 2 ta qishloqqa **Samarqand** nomi berilgan; Piskent tumanida **Samarqandovul** va **Samarqandqishloq** joylari mavjud; Samarqand viloyatida **Samarqandariq** va **Samarqandqo'ton** hududiy birliklar mavjud; Turkiston tizmasining bir cho'qqisi ham **Samarqand** deb nomlangan.

Bundan tashqari, Buxoro, Toshkent, Nasaf (Qarshi) kabi shaharlarda azaldan Samarqand darvozalari mavjud bo'lgan. Turli manbalarda shahar turli nomlar bilan atalgan. Shahar nomi zamonaviyroq shaklda (Smarakans) dastlab yozma manbalarda Mug' tog'idan topilgan Sug'd manbalarida (VIII asr boshlari) uchraydi.

Arab va fors tiliga oid keyingi barcha yozma manbalarda shahar nomi barqaror shaklga (**Samarqand**) ega bo'lgan. "Samarqand" nomi nafaqat Markaziy Osiyoda, balki Afg'oniston, Mo'g'uliston, Qozog'istonda, hatto Sharqiy Turkistonda ham ko'plab Sug'diy mustamlakalarning manzilgohlariga berilgan. Shunisi aniqki, shahar nomi sug'd tiliga oid. Bunda *kand* so'zi "aholi yashash punkti" degan ma'noga ega bo'lishiga qaramay, birinchi komponentning (Samar) etimologiyasi hozirgi kunga kelib ham asoslanmagan.

SAMARQAND DARVOZASI – Beshyog'och dahasining g'arbiy qismida. "Samarqand darvoza" toponimi Toshkent shahrining xalqaro aloqalar tarixi bilan bog'liq. Sababi, bu darvoza orqali Toshkentdan Samarqandga olib boruvchi yo'l o'tgan.

Mazkur darvoza nisbatan kechroq, taxminan XVII asrda qurilgan. Zero, uning nomi Muhammad Solihning XIV–XV asrlardagi Toshkent darvozalari ro'yxatida keltirilmagan. Biroq, keyingi davrga oid manbalarda (Miller, A.K.Geyns, N.A.Mayev, A.I.Dobrosmislov ma'lumotlari, Toshkentning 1890-yilgi xaritasi) Samarqand darvoza nomi qayd etilgan.

Hozirgi kunda ushbu darvozaning o'rnida ramziy darvoza o'rnatilgan bo'lib, bu yerda "Samarqand darvoza"si nomli ko'cha, mahalla va "Samarqand" oshxonasi mavjud.

SAMARCHIQ – Toshkent viloyatidagi bir necha qishloq va dovonning o'rta asrlarga oid nomi. *Samarchiq* – o'zbek qabilalarining kichik tarkibiy qismi.

SAMGAROVUL – Toshkent viloyati Bo'ka tumanida shu nomda 2 ta qishloq bor. Tojikistonning Asht tumanidagi Samg'ap qishlog'idan ko'chib kelgan kishilar obod qilgan qishloqlar.

SANGAR – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. *Sang* – tosh, tarozi toshi, *sangar* – tosh yo'nuvchi, tosh taroshlovchi ma'nosini bildiradi. Bu joyda tosh taroshlovchi ustalar yashagan. Inqilobgacha va undan so'nggi yillarda ham tosh bilan ishlaydigan tosh taroshlovchilar Sulton Uvays tog'idan katta-katta xarsang toshlarni olib kelib, ustunlar, un chiqaruvchi tegirmonlar, naqqoshlik mahsulotlari va shunga o'xshash har xil asbob-uskunalar yasaganlar. Mahalla 1989-yil 25-oktabrda tashkil qilingan.

SANGARDAK – qadimiy qishloq, Surxondaryo viloyati Denov tumanidagi ikkita daryo ham Sangardak deb nomlanadi. Arab geografi Ibn Havqal (X asr) Kesh viloyatidagi 16 ta hududni sanab o'tgan, shu jumladan, ichki Sangardak va tashqi Sangardak. Sangardak qishlog'i Kesh viloyati poytaxti Saganpan shahridan 1 kunlik masofada, Sangardak daryosi yaqinida joylashgan (Denov) (В.В.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 124, 189). *Sang* – tosh, tog'; *gard* – qal'a; fors-tojik tilida *sangar* – istehkom, barrikada (Таджикско-русский словарь. –М., 1954. С. 340); -ak – kichraytirish affiksi.

SANGBUR – qishloq, Navoiy viloyati Karmana tumani. Forscha *sangbur* – tosh tarosh, tosh kesuvchi, tegirmon toshi ma'nosini anglatadi.

SANGZOR – daryo va vodi, Jizzax viloyatining Baxmal va G'allaorol tumanlari. Ayrim hollarda ruscha variantini Sanzar ko'rinishida xato yozishadi, bu esa uning talaffuz qilinishida xatolikka olib keladi. Forscha *sangzor* yoki *sangusor* – "Toshli joy", "Toshga to'la joy" ma'nolarini ifodalaydi.

SANGISTON – qishloq, Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani. Forscha **Sanguiston** – toshloq yerlar, toshli tog'lar, baland tog'lar ma'nosini anglatadi.

SANGISURX – dovon, Buxoro viloyati. Forscha *sang* – tosh, *surx* – qizil, ya'ni *qizil qoya* ma'nosini anglatadi.

SANGLOH – g'or, Navoiy viloyati Nurota tumani. *Sanglah* – tog' daryosining toshli o'zani. O'zbekcha *toshloq* va forscha *sangloh* (sangloq) kelib chiqishi va ma'nosi jihatidan bir xil; ammo **sangloh** deganda, odatda, *dumaloq toshlarga boy daryo* tushuniladi.

O'zbekistonning turli joylarida ushbu atama fonetik qonuniyatlar natiijasida quyidagi joy nomlarini shakllantiradi: **Sanglax, Sangalak, Sanganak, Saganak.**

SANGRIZA – qishloq, Qashqadaryo viloyati Yakkabogʻ tumani. Forscha *sangreza* – shagʻal degan maʼnoni anglatadi.

SANGROBOD – Andijon viloyati Paxtaobod tumanidagi eski qishloq. “**Sang**” – forschada *tosh*, **robod** – qalʼa maʼnosida.

Demak, “**Sangrobod**” – *atrofi tosh devorlar bilan oʻrab olingan makon*. Shundan maʼlum boʻladiki, ushbu qishloq qadimiy tarixga ega.

SANGUZAR – qishloq, Navoiy viloyati Nurota tumani. Sanguzar – toshli kechuv, *sangzor* – toshli joy degan maʼno kasb etishi mumkin.

SANDIQLI – choʻl, Xorazm viloyati Hazorasp tumani. *Sandiqli* – turkman urugʻlaridan birining nomi (Инструкция по русской передаче географических названий Туркменской ССР. –М., 1971. С. 35).

SANCHGIL – qishloq, Surxondaryo viloyati Boysun tumani. Qoʻngʻirot urugʻining tarkibiy qismlaridan biri turli joylarda turlicha nomlanadi: chanchiqli (K.Doniyorov. Oʻzbek shajara va shevalari. 81-bet), chanchiq-li (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 90–94), sanchkuli (I.Magidovich), sanchiqli, sanchgil va boshqalar. Bularning barchasi bir xil etnonimning fonetik variantlari.

SANCHIQOʻL – Nurobod tumanidagi qishloq. Bu atamaning asl shakli Sanchqoʻldir. Ushbu soʻzning birinchi qismi sanch boʻlib, tarixan ikki maʼnoda qoʻllangan. Birinchidan, *sanchmoq* feʼlining oʻzagi, ikkinchidan, togʻ qiyasidan, oʻrdan pastga tushiladigan nishab yer.

Sanch soʻzi ana shunday ikki maʼnoga egaligi toʻgʻrisida Fathalixonning “Kitobi lugʻati atrokiya” va V.V.Radlovning “Turkiy tillar lugʻati tajribasi” (IV tom, 309-bet) nomli asarlarida maʼlumot beriladi.

Demak, Sanchqoʻl degan soʻz tarkibidagi sanch soʻzi oʻzining ikkinchi maʼnosi bilan olingan boʻlib, **Sanchqoʻl** – *togʻ orasida yuqoridan pastga qarab ketgan nishab qoʻl*, soy degan maʼnoni anglatadi. Xuddi shu maʼnodagi Sanchqoʻl degan nom Urgut tumanining togʻ zonasidagi bir qishloqning ham nomi hisoblanadi.

Qizigʻi shundaki, Urgut va Pastdargʻom tumanlarining togʻ zonasida emas, pasttekisliklarida joylashgan yana ikkita Sanchqoʻl degan qishloq bor. Bu qishloqlar togʻ yoʻllarida joylashmagan boʻlsalar-da, baribir shunday atalishining sababi shuki, pastdagi Sanchqoʻllarning tub aholisi bir vaqtlar togʻ orasidagi qishloqlardan koʻchib kelib, yangi manzilga ham oʻzlari tugʻilib oʻsgan joy nomini berganlar, deydi olim.

Lekin bu oʻrinda olimning fikriga qoʻshilib boʻlmaydi. Chunki “Sanchiqul” qatagʻon, saroy va boshqa oʻzbek qabilalari tarkibiga kiruvchi urugʻlardan biri sifatida mashhur. Demak, mazkur qishloq nomlari etnotoponimlardir.

SAODAKON – Buxoro shahridagi daha. *Saodakon* – “baxtlilar”, ehtimol, urugʻ nomidir (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 253).

SAODAT – Fargʻona viloyati Qoʻqon shahridagi mahallalardan biri. Arab tilida “baxt, rohat, tole” degan maʼnoni bildiruvchi bu soʻzdan toponim yasalgan. Kishi ismlaridan Saodatli (rizqi moʻl, badavlat), Sattor (himoya qiluvchi, afv etuvchi), Sobir (mahkam, chidamli, sabr qiluvchi), Sodiq (sadoqatli, vafodor, halol), Soli (haqqoniy, vijdonli), Sulton (davlatboshi hokim), Sunbula (bir xil yulduzlar turkumi) kabilardan ham viloyatda qator joy nomlari vujudga kelgan.

SARAPOYON – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Ayrim “ijodkorlar” mazkur nomni “sara” (yaxshi) va “poyon” (gulzor) soʻzlarining qoʻshilishidan tashkil topgan, deb ham talqin qilishadi, **poyon** aslida *gulzor* emas, *oxiri* degan maʼnoni ifodalaydi.

Demak, Sarapoyon tumandagi serunum va serfayz qishloqlardan biri hisoblanib, u forsiy-turkiy termin boʻlib, uch qismdan iborat. Sar-ob-yon, yaʼni sar – bosh, ob – suv, yon – makon maʼnolarini bildirib, suv-kanal boʻylariga joylashgan hududlarga aytilgan.

SARBOZOR – qishloq, Jizzax viloyatining Gʻallaorol tumani, Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani. Forscha *sari bozor* – bozorning boshi, bozorning birinchi qatorlari, bozorga kiraverishdagi joy, bozor maydoni (oʻzbekcha paralleli – *Bozorboshi*).

SARBOZXONA – Qashqadaryo viloyatining Kitob va Qarshi shaharlaridagi joy. Forscha *sarboz* – “boshini, hayotini xavf ostiga qoʻyuvchi odam” – Buxoro xonligidagi piyoda askar, *sarbozxona* – sarbozlar binosi.

SARDOBA – Sirdaryo viloyati Oqoltin tumani markazi boʻlib, Samarqand viloyati Paxtachi tumanida ham Sardoba qishlogʻi bor.

“Sardoba” – tojikcha “sard” – “sovuq”, “ob” – “suv” soʻzlaridan hamda ot yasovchi -a qoʻshimchasidan tarkib topgan boʻlib, “muzdek suv saqlanadigan joy” degan maʼnoni bildiradi.

“Sardoba” asli suv inshooti nomi. Oqar suvi boʻlmagan joylarda usti gumbazsimon qilib yopilgan, tagi va devorlari tosh, gʻishtdan terilgan, suv kiradigan teshigi, ustida moʻrisi va suvidan foydalanish uchun odam kirib chiqadigan maxsus joyi boʻlgan qadimiy suv havzasi – Sardoba deb yuritilgan.

Bu nomdan koʻplab joy nomlari kelib chiqqan: **Sardoba** (koʻp bora uchraydi), **Sardoba Malik**, **Sardoba Raimbek**, **Katta Sardoba**, **Yakka Sardoba**, **Yusuf Sardoba**, **Sardobaoʻgʻiz** va shu kabilar. Usti gumbazsimon boʻlgani uchun baʼzan *gumbaz* deb ham yuritiladi. Sardoba “sovuq suv” degan maʼnoga ega (M.E.Массон. Проблема изучения систерн-сардоба. –Т., 1935).

SARJOYLOQ – dala, chegara, Toshkent viloyati Ohangaron tumani. Oʻrta asrlarda Ohangaron vodiysi *Iloq* yoki *Ayloq* deb nomlangan. Forscha *sar* – bosh, boshliq; turkiy *joyloq* (yayloq) – “yaylov”; *Sarjaylak* – oʻrta asr *Iloq* yoki *Ayloq* nomlarining oʻzgargan varianti (M.Y.Masson).

SARIBOSH – qishloq. Navoiy viloyati Qiziltepa tumani. *Saribosh* “sariq boshli” – qabila, urug’ nomi: masalan, Zarafshon vodiysidagi qipchoq o’zbek urug’laridan biri *sarivosh* deb nomlangan (qipchoqlar “b” va “p” o’rniga ko’pincha “v” tovushini ishlatishgan, masalan, *tepa* emas, *teva*).

Shuningdek, Samarqand viloyatining Pastdarg’om tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud. Saribosh (“Sariq boshli”) – qatag’on va tagchi qabilalarining bir qismi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 84, 197, 199).

SARIBULOQ – Poyariq tumanidagi yerosti sizot suvlari boshlanishi joyidagi buloq nomi. “**Sar**” – *bosh* so’zi ishtirokida yasalgan nom. Buloqboshi ma’nosida.

SARIJO’GA – qishloq. Farg’ona viloyati Qo’shtepa tumani; kanal, Farg’ona viloyatining Bo’z, Qo’shtepa tumanlari. **Jo’ga** – *ko’lning sayoz joyi. Jo’gada baliq bo’lmaydi*.

Prof. N.G.Mallitskiy, turkiylashgan forscha *sarijo’ga so’zi* “suv kechimining boshlanishi” deya ta’riflanadi (Н.Г.Маллицкий. О некоторых географических терминах, имеющих отношение к Средней Азии. “Известия ВГО”, вып. 5, 1945).

SARIKOR – qishloq. Toponim *sari* va *kor* so’zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *sari* so’zi “*bosh tomon*”, “*yuqori tomon*”, “*yon tomon*” degan ma’nolarni bildiradi. Toponimning ikkinchi komponenti – *kor* so’zi esa “*ish*” degan ma’noni bildiradi.

Demak, Sarikor – “*ishning boshi*” demakdir. Qishloq atrofi bog’lar bilan o’ralgan, shu sababdan ham u Sarikor, ya’ni “*ishning boshi*” deb atalgan. Bu albatta xalq etimologiyasi. Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, toponimning ikkinchi komponenti – *kor* so’zi aslida *kar*, ya’ni urug’ nomi, etnonim. Toponim dastlab *Sarikar* deb atalgan. Demak, **Sarikar** – “*kar urug’i yashaydigan hududning yuqori tomoni*” demakdir.

SARIKO’L – Qoraqalpog’iston Respublikasi Taxtako’pir tumani “Qoraoy” OFY hududida joylashgan ko’l va aholi punkti nomi. Ko’lning Sariko’l nomi bilan atalishini uning bir tomonini katta qumlar egallagani bilan izohlash mumkin. Ko’l bo’yida joylashgan aholi punkti nomi ham ko’l nomi bilan ataladi. Sariko’l nomi bilan atalgan ko’llar Qoraqalpog’iston Respublikasining ko’pchilik tumanlarida bor.

Shuningdek, qishloq – Samarqand viloyatining Pastdarg’om tumanida shunday atalgan qishloq ham mavjud. *Sari(q) + ko’l*.

SARIQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. Sariq – turkman qabilasi (urug’ining) nomi. O’zbek qo’ng’irot urug’ining bir qismi ham *sariq* deb atalgan.

SARIQALOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. O‘zbekistonning janubida toshdan qurilgan qoramol chorvaxonasi qaloq deb nomlangan (*qalamoq* fe‘lidan – yotqizmoq, barpo qilmoq); *toshqaloq* nomli bolalar o‘yini – mayda toshlardan uylar qurish.

SARIQAMISH – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani, Sariqamish neft koni – Farg‘ona viloyati; Sariqamish havzasi – Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Turkmaniston. Sariq qamish – qamish turi. Quyidagi toponimlar tarkibida ushbu element uchraydi: **Oqqamish** (ovul, To‘rtko‘l tumani), **Qoraqamish** (ariq va mahalla, Toshkent). Nima uchun turli ranglardagi qamish? Savol o‘z javobini kutmoqda.

Ehtimol, bu o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, qirg‘iz-qipchoq, boshqirdlarning tarkibiga kirgan *qarmish* urug‘i nomining fonetik variantidir (*r* tovushi ko‘p holarda tushirib qoldirilgan).

SARIQISHLOQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. Qishloqda Sari urug‘i vakillari yashagan. Laqay, qatag‘on qabilalari tarkibida hamda qirg‘iz, turkman, boshqird va boshqa turkiy xalqlarda *sari(q)* etnonimi keng tarqalgan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 92, 101, 105, 118, 229, 245; Р.Г.Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 81, 115, 192; К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 29–31).

Ko‘pchilik olimlar *sari* xalqini qipchoq-qumonlar bilan bog‘lashadi. Bu yorqin, sariq degan ma‘nolarga ega (В.В.Бартольд. Сочинения. Т. V. С. 395, 396, И.Г.Добродомов. Из древнерусской этнонимии. СЕ, 1966, № 3. С. 122–128).

SARIQO‘L – Nurobod tumani. Bu toponimni ikki xil talqin qilish mumkin: ko‘lning boshi, boshlanish joyi, tepasi va sariq ko‘l, ya‘ni rangi, ko‘rinishi sariq bo‘lgan ko‘l. Bulardan birinchisi to‘g‘riga o‘xshaydi. Chunki qishloqda yashovchi aholi tojikcha-o‘zbekcha Sari ko‘l (ko‘lning boshi, tepasi) deb atagan bo‘lishi mumkin. Xitoyning Shinjon Uyg‘ur avtonom tumaniga qarashli bir tog‘ vodiysida yashovchi tojik etnik guruhi ham o‘z qishlog‘ini Sariko‘l deb ataydi. Sarigul yoki Sarig‘o‘l nomli qishloq Qo‘shrabot tumanida ham bor.

SARIQUM – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumani “Qoraoy” OFY hududida joylashgan qumlik. Qumlikning Sariqum deb nomlanishining sababini qumlikning rangi sariq bo‘lganligi bilan izohlash mumkin. Bunday nom bilan atalgan qumliklarni Qoraqalpog‘iston hududida ko‘plab uchratamiz.

SARIQO‘RG‘ON – Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanidagi qishloq. Ushbu toponimni “yuqori, bosh tomonda joylashgan qo‘rg‘on” deb izohlash mumkin. Bunda *So‘x daryosining yuqori qismida joylashgan qo‘rg‘on*, degan ma‘no kelib chiqadi.

Toponimikada sari(q) urug'i ham qayd etilgan. Sariq qipchoqlar tarkibiga kirgan etnik guruh sifatida tilga olingan. Bunday yondashuvda **Sariqo'rg'on** – *sariqlar yashaydigan qo'rg'on*, degan ma'noni bildiradi.

SARILAR – Samarqand viloyati Jomboy tumanidagi ariq nomi. **Sari** – *Oqdaryo tumanidagi ariq*. Sari (sariq) etnonimi bilan bog'liq gidronimlar.

SARIMSOQTEPA – qishloq, Namangan viloyati Chust tumani. Sarimsoq + tepa; **Sarimsoqtepa** – *yovvoyi sarimsoq o'sadigan tepalik* ma'nosini anglatadi.

SARIOSIYO – qishloq, Surxondaryo viloyatining Boysun, Sariosiyo tumanlari, Buxoro viloyatining Vobkent tumani, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani, Samarqand viloyatining Samarqand tumani.

Forscha *sariosiyo* – “tegirmon yonida”; o'zbekcha paralleli: **Tegirmonboshi** (qarang). Toyloq tumanidagi qishloq. Fors-tojikcha “sar” – bosh va “osiyo” – tegirmon so'zlaridan tuzilgan toponim. Urgut tumanidagi Tersak qishlog'ining mahallalaridan biri ham Tegirmonboshi deb yuritiladi.

Yoqut Hamaviy Darg'om rustog'i (tuman)dagi Hahsar qishlog'i haqida ma'lumot berar ekan, uning Samarqanddan ikki farsah (bir farsah 6–7 km.ga teng) uzoqlikda ekanligini qayd qiladi. V.A. Livshis mazkur so'z sug'dcha “bu-loqboshi” ma'nosida ekanligini ko'rsatadi (Livshis, 1962). Qishloqdan Samarqand shahrigacha bo'lgan masofa 12–14 km. Demak, Hahsar hozirgi Toyloq tumanining Sariosiyo qishlog'i atroflarida bo'lgan.

SARIPANJA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim *sari* va *panja* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *sari* so'zi “*yuqori tomon*”, “*bosh tomon*”, “*yon tomon*” degan ma'nolarni anglatadi. Uning ikkinchi komponenti – *panja* so'zi esa “*barmoq*” ma'nosini bildiradi.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, qishloq joylashgan hududda katta ariq besh-ta kichik qismlarga bo'lingan. Shu sababdan ham ariqning boshlanish qismi ma'nosida shunday atalgan. Mahalliy aholining bu izohi haqiqatga juda yaqin.

Toponimning etimoni *Saripanjob* bo'lsa kerak, deb yozadi M.M.Avezov. Saripanjob keyinchalik o'zgarib, hozirgi holatga kelib qolgan.

SARIPUL – Samarqand yaqinidagi Zarafshon daryosining Qoradaryo va Oqdaryo o'zanlariga ajralishi natijasida paydo bo'lgan Miyonqol orolidagi qadimgi qishloq.

XV asrda Temuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi urushlar natijasida vayron qilingan. Forscha *sar* – bosh, yonida; arab. *pul* – ko'priq, *Saripul* – “ko'priq yonida”; o'zbek tiliga o'zlashgan kalkasi – **Ko'priqboshi**.

Kattaqo'rg'ondan 8 km.cha masofada Narpay kanali yaqinidagi Firagat qishlog'i yonidagi yirik shahriston xarobalari (Chexovich, 1974).

Ishtixon va Qushoniya (hozirgi Koshonota qishlog'i) o'rtasidagi yirik va boy qal'alardan (keyinchalik qishloq) biri. U XVI asr manbalarida Miyonqolning qishloqlaridan, deb ko'rsatiladi.

Somoniylar asarida qishloq Xushuvagʻn deb tilga olingan. Ibn Xurdodbeh maʼlumotlariga koʻra, Xushubagʻn nomidagi yana bir qishloq Samarqand-Zomin yoʻlida, sakkiz farsax (60 km.ga yaqin) masofadagi joyda ham boʻlgan.

SARISUV – qishloq. Toshkent viloyati Chinoz tumani. *Sarisuv* – sariq suv, loyli suv maʼnolarini anglatadi. Ushbu gidronim urbonimga aylangan.

SARITAMGʻALI – qishloq. Toshkent viloyati Ohangaron tumani. **Saritamgʻali** – qurama-oʻzbeklar qabilasining bir qismi.

SARITEYIT – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Teyit – katta qirgʻiz qabilasi. Keksa avlod vakillari sariteyit soʻzini “katta teyit” (forscha *sar* – bosh, asosiy) deyдилar. Toʻgʻri varianti *sari teyit* – “sariq teyit” (*qora teyit* etnonimi ham mavjud).

SARIOʻYMOVUT – ovul, Qoraqalpogʻiston Respublikasi Kegeyli tumani. *Sarioʻymaut* (sariq oʻymovut) – oʻzbeklar, qozoqlar va ehtimol qoraqalpoqlarning tarkibiga kirgan oʻymovut urugʻining bir qismi (qarang: **Uymaut**).

SARIOʻROQLI – qishloq, Samarqand viloyatining Bulungʻur tumani. *Sariq oʻroqli* – oʻroqli urugʻining bir qismi (qarang: **Oʻroqli**).

SARICHASHMA – Bulungʻur tumanidagi qishloq. Fors-tojikcha “sar” – bosh va “chashma” – buloq, yaʼni “buloqboshi” maʼnosida. Urgut tumanidagi Tegirmonboshi va Toyloq tumanidagi Sariosiyo toponimlari tarkibidagi elementlar ham shu maʼnoni anglatadi.

Samarqand viloyatining Jomboy tumanida ham mazkur nom bilan atalgan qishloq mavjud.

SARISHIRIN – ovul. Qoraqalpogʻiston Respublikasi Xoʻjayli tumani. *Shirrin* – oʻzbeklarning 92 urugʻidan birining nomi, *sari* – sariq, *sarishirin* – *shirin* urugʻining katta tarkibiy qismlaridan biri.

SARMANQUM – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Taxtakopir tumani “Mullik” OFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixi bu qumlik yonida Sarman ismli yoshi ulugʻ inson istiqomat qilganligi bilan bogʻliq, degan fikrlar bor.

SARMOZOR – qishloq. Fargʻona viloyati Qoʻshtepa tumani, Samarqand viloyati Kattaqoʻrgʻon tumani. **Sarimozor** (forscha) “mozor yonida”, “qabriston yonida” maʼnolarini anglatadi.

SAROBI – Sirdaryo viloyati Xovos tumanidagi qishloq. Tojikchadan tarjima qilinganda “suv boshi” degan maʼnoni bildiradi. Bu qishloq tepada joylashgan, suv shu baland qishloqdan oʻtganligi uchun Sarobi deb atalgan.

SAROY – Namangan viloyatining Chortoq tumanidagi qishloq nomi. Mahalliy aholi oykonimning shakllanishini “karvonsaroy” soʻzi bilan bogʻlaydilar. Qishloq hududida Qirgʻiziston, Zarkent, Hazratishohni Chortoq bi-

lan bog'laydigan karvonsaroylar bo'lgan emish. Dastlabki paytlarda uchta karvonsaroy bo'lganligi taxmin qilinadi. Qolgan yerlar qamishzor va butazorlar bilan qoplangan.

Bu saroylar Eshonboy, Sulaymonqul, Xo'jamurod dodxo va Eshonxo'ja boylarga tegishli bo'lgan. Karvonsaroylar yo'l bo'yida bo'lganligi uchun karvonlar kirib tunab keta bergan. Hozir ulardan asar ham qolmagan⁹⁴. Qishloq ana shu karvonsaroylarga nisbat berib, Saroy deb atalgan emish.

Bizningcha, nom saroy etnonimi asosida shakllangan. Saroy – qipchoq qabilasi urug'laridan birining nomi. Saroy – o'zbeklar tarkibiga kirgan eng yirik qabilalardan biri. O'zbek qavmining barcha ro'yxatlarida qayd etilgan, saroylarning shevalari adabiy tilga yaqin.

Saroylarning kichik bir guruhi qozoqlarning arg'in qabilasi tarkibida ham bo'lgan. 1924–1926-yillarda o'tkazilgan aholi ro'yxatiga ko'ra, O'zbekiston hududida yashovchi saroylarning soni 50 mingdan ortiq bo'lib, ulardan 15 ming kishi Buxoro vohasida, 20 ming kishi Karmana vohasida yashaganlar. Jumladan, Namangan viloyatida ham saroylar mavjud. Ular, bizningcha, Chortoq, To'raqo'rg'on tumanlarida yashashadi.

Saroylar tarkibida bir qancha kichik va katta qabilalar mavjud bo'lgan. Masalan, az-saroy, qipchoq-saroy, qirg'iz-saroy, qorabog'-saroy, nayman-saroy va boshqalar. Bularning har biri, o'z navbatida, yana bir qancha urug'larga bo'lingan⁹⁵.

Professor X.Doniyorovning fikricha, saroy qabilasi yana quyidagi urug'larga bo'linadi: chem saroy, qo'ng'irot saroy, jomon saroy, mojar saroy, oltin tamg'a saroy, soydan tuman saroy va jolong'och (yalang'och) saroy kabi⁹⁶.

Saroylar etnik birlashma sifatida XIV–XV asrlar davomida Dashti Qipchoqda shakllangan bo'lib, XVI asrda boshqa o'zbek qabilalari bilan birga O'zbekiston hududiga kelib joylashgan⁹⁷.

Namangan viloyati toponimlari tizimidagi Saroy oykonimi ham ana shu etnonim asosida shakllangan bo'lib, *saroy urug'iga mansub kishilar yashaydigan joy* degan ma'noni anglatadi. Saroy urug'ining bir tarmog'i Qatag'onsaroy deb yuritiladi. To'raqo'rg'on tumanidagi Qatag'onsaroy oykonimi shu etnonim asosida shakllangan. Samarqand viloyatining Bulung'ur, Urgut, Jomboy, Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Pastdarg'om tumanlaridagi qishloqlar nomi.

Mazkur etnonim Saroyqo'rg'on, Ishqimsaroy, Fozilsaroy, Yuqorisaroy, O'rtasaroy kabi toponimlar tarkibida uchraydi.

1870-yillarda A.D.Grebenkin yozib olgan rivoyatga ko'ra, saroylar yashagan asosiy hudud Balx viloyati bo'lib, ular keyinchalik shimol tomon siljish-

⁹⁴ Қаранг. Жамоа. Чортоқ тумани тарихи. – Тошкент: Университет, 1995. – Б. 21

⁹⁵ Қаранг. Санаев И. Бу кўҳна дунё. – Тошкент: Адолат, 1996. – Б. 30–31.

⁹⁶ Дониёров Ҳ. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент.

⁹⁷ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Тошкент, 2004.

gan va G'uzor atroflari, Qarshi va Jom oralig'idagi cho'lga va Kattaqo'rg'on yaqinida joylashganlar. Olimning fikricha, (O'zbekiston hududiga) saroylarning o'nta asosiy urug'idan faqat ikkitasi – jomon-as va to'qboylar kelishgan (Гребенкин А.Д. Узбеки, "Русский Туркестан, Сборник изданий по поводу Политехнической выставки". Вып. 2. – М., 1872). O'rta Osiyoni rayonlashtirish komissiyasi 1924–1925-yillarda saroylar mazkur hududda joylashganliklarini tasdiqladi.

Shuningdek, Shahrisabz vohasida saroylarning boshqa tarmoqlari qatori as-saroy urug'i ham qayd etildi. Saroylarning bir qator urug'lari toponimlar sifatida uchraydi. Jumladan, Sazag'on (Nurobod), Dav (Narpay), To'qboy, Sanchiqul (Pastdarg'om), Sevaz (Urgut) va boshqalar.

Bundan tashqari, respublikadagi ko'plab aholi punktlarining nomlari bor. *Saroy* – o'zbeklarning, qisman qozoqlarning katta qabila ittifoqi: az-saroy, qipchoq-saroy, qirg'iz-saroy, qo'ng'irot-saroy, mojar-saroy, nayman-saroy, qorabog'-saroy va boshq. saroyning bo'linmalari mavjud.

Saroyliklar Qashqadaryo vodiysi, Jizzax shahri atrofida, qisman Farg'ona vodiysida, Zarafshon vohasida ixcham yashagan.

SAROYDEYNA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi kollektor nomi. Kollektor Naqib kollektoriga nisbatan shimolroqdan boshlanadi. U Romitan va Vobkent tumanlari chegarasi bo'ylab o'tkazilgan bo'lib, Shimoliy kollektorga quyiladi.

Toponim asli *Saroydehcha* bo'lgan. Keyinchalik o'zgarib *Saroydehna*, undan keyin esa *Saroydeyna* shaklini olgan. Apellativning birinchi komponenti – *saroy* yirik o'zbek qabilalaridan biri bo'lib, asli *saroyi*, ya'ni "*saroyda xizmat qiluvchilarning avlodlari*" ma'nosidadir.

Bu qabila vakillarining Buxoro vohasida, Samarqand, Qashqadaryo, Jizzax va Andijon viloyatlarida yashaganliklari ma'lum. Toponim tarkibidagi *dehcha* so'zi "*kichkina qishloq*" degan ma'noni bildiradi (tojikcha *deh* – "*qishloq*").

Demak, **Saroydehcha (Saroydeyna)** – "*saroy urug'i vakillari yashaydigan kichkina qishloq*" deganidir.

SAROYQISHLOQ – qishloq. Sirdaryo viloyati Sardoba tumani. Qishloqqa Jizzax viloyati G'allaorol tumani Saroy qishlog'idan kelgan aholi vakillari tomonidan Mirzacho'ldagi dashtli yerlarni o'zlashtirish yillarida asos solingan.

SAROYLIK – mahalla. Jizzax viloyati Jizzax shahri. Saroylik – mahallada yashovchi saroy qabilasi vakillari ma'nosini anglatadi.

SARONA – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. Forscha *sarona* – tarixiy: *pul yoki mulk bilan to'lanadigan jonbosh solig'i*.

SARONON – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. Tojikcha *sarona* – jon boshidan olinadigan soliq; *saronon (saronagan)* – soliqlar; "*saron*" so'zining "*harbiylar*", "*sarkardalar*" degan ma'nosi ham bor (Qorayev, 1978).

SARTBULOQ – Poyariq tumanidagi qishloq. Toponim fors-tojikcha “**sard**” – *sovuq* va *buloq* soʻzlaridan yasalgan. Sard soʻzi ogʻzaki nutqda “T” tarzida talaffuz qilingan. Mazkur toponim qishloq yaqinidagi gidroobyekt suvi harorati bilan bogʻliq holda yaratilgan.

SARROJON – Buxoro shahridagi daha. Sarrojon – egar-jabduq ustalari. *Sarroj* – egar-jabduq (-on – koʻplik qoʻshimchasi (koʻrsatkichi)). “Kvartalda egar-jabduq ustalarining yoʻqligi bu joy oʻz nomini uzoq vaqt oldin olganligidan dalolat beradi” (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 201).

SARROFON – qishloq. Navoiy viloyati Karmana tumani. Oʻrta Osiyo xonliklarida pulni almashtirish, zargarlik buyumlarini sotish va sotib olish bilan shugʻullanadigan odamlar sarrof deb nomlangan – “pul maydalaydigan odam” (arabcha *sarf* – chiqim). *Sarrofon* – pul maydalaydigan odamlar. Buxoroda **Sarrofon** mahallasi mavjud boʻlgan, **Toqi Sarrofon** meʼmoriy yodgorligi “Pul maydalaydigan odamlarning arkasi, darvozasi” (XVI asr) maʼnosini anglatgan.

Xulosa shuki, *sarrof* – pul maydalaydigan odam; qimmatbaho toshlarni baholovchi shaxs (-on – koʻplik qoʻshimchasi koʻrsatkichi). Sarroflar pulni maydalash va chet el valutarini ayirboshlash bilan shugʻullanishgan.

SARSONQUM – choʻl. Fargʻona viloyati Qoʻshtepa tumani. Sarsonqum – adashgan, harakatlanuvchi qumlar maʼnolarini anglatgan.

SARTAROSHLAR – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim ilgari shu yerda yashagan aholining kasb-koriga bogʻliq holda shunday nomlangan. Sartarosh – *soch-soqol oluvchi usta*. Toponim tarkibidagi -lar esa koʻplik qoʻshimchasi. Demak, **Sartaroshlar** – “*soch-soqol oluvchi ustalar yashaydigan joy*” deganidir.

SARTBOʻGAJELI – qishloq, Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. *Sartboʻgajeli* – qoʻngʻirot qabilasi boʻgajeli urugʻining nomi.

SARTQISHLOQ – 1926-yilgi aholi roʻyxatida Mitan tumanidagi Qoʻshrabot qishloq kengashi hududidagi aholi punkti nomi sifatida qayd qilingan.

Toponim “sart”, yaʼni etnonim bilan aloqador. Qoʻngʻirotlarning vox-tamgʻali boʻlimining urugʻi boʻgajil. Sart esa boʻgajil urugʻining bir tarmogʻi (Nafasov, 2009).

SARTOVUL – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq. Sart – etnonim va ovul soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

SARTYUZ – qishloq, Toshkent viloyati Bekobod tumani; **Sartjuzi** – qishloq, Jizzax viloyati Baxmal tumani. *Sartyuzi, sartjuzi* – yuz qabilasining qismi (qarang: **Yuzqishloq**).

SARTYUZI – Samarqand viloyati Bulungʻur tumanidagi qishloq. Yuz qabilasining bir tarmogʻi sartyuzi deb ataladi. Etnonimdan joy nomi hosil boʻlgan.

SARFAROZ – dovon, Qashqadaryo viloyati. Forscha *sarfaroz* – *sarafroz* – *yuksak, baland, buyuk, ulug'* ma'nolarini anglatadi.

SASSIQBULOQ – Nurobod tumanidagi buloq nomi. Suvning hidi bilan bog'liq nom. Bulung'ur tumanida ham Sassiqbuloqsoy nomli ikkita soy bor. "Sassiq" so'zi mazkur gidroobyekt suvi tarkibidagi minerallar haqida xabar beruvchi belgidir.

SASSIQSOY – daryo. Namangan viloyati. *Sassiq* – qo'lansa, chirigan va *soy* – *soy*, kichik daryo ma'nolarini anglatadi.

SATANG – qishloq. Samarqand viloyatining Urgut tumani. *Satang* – olifta, bashang (qishloqdoshlarning qo'ygan laqablari) ma'nolarini anglatadi.

SAVAY – qishloq. Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani. Filologiya fanlari doktori S.Ibrohimov va filologiya fanlari nomzodi S.Jalilovning e'tiroflariga ko'ra, qishloq uning asoschisi Isoboy nomi bilan atalgan.

Qirg'iz mutaxassisi S.M.Abramzonning ma'lumotlariga ko'ra, qadimiy qirg'iz qabilalarida savay urug'i bor (Абрамзон С.М. Этнический состав киргизского населения. – ТКАЕЕ, т. 4. –М., 1960. С. 127).

SAXOVAT – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri hisoblanadi. Ushbu termin arab tilidan o'zlashgan bo'lib, o'zbek tilining izohli lug'atida mazkur so'z quyidagi ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi: a) "qo'li ochiqlik, oliyhimmatlilik, saxovatlilik; baland himmatlilik, saxiylik; b) tabiiy boylik, mo'l hosil, to'kinlik, mo'llik" (O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild, 464-bet).

SAXTIYON – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani, Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. *Saxtiyon* – Orolbo'yi ko'chmanchi o'zbek qabilalaridan birining nomi. Saxtiyon terisining o'zbekcha nomlanishi – *saxtiyon* ushbu tilga olingan qabila nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. L.S.Tolstova saxtiyan toponimini qadimiy davlat hisoblangan Sug'diyona nomi bilan bog'laydi.

SAYG'OQ – quduq, Buxoro viloyati Buxoro tumani. Qachonlardir bu yerlarda ko'p sayg'oqlar bo'lgan.

SAYDOV – Poyariq tumanidagi qishloq nomi. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Kattasaydov, Qirqsaydov, O'rtasaydov qishloqlari nomlari qayd etilgan.

Xo'ja Ahrorning 1546-yili tuzilgan vaqf hujjatida Said Ohu shaklida qayd qilingan. Mazkur hujjatda Said Ohu yerlari bilan chegaradosh Adak, Kurtushayx, Jonqo'rg'on yerlari, shuningdek, Siyohob (Qorasuv) arig'i ham tilga olinadi. Adak (Andak deb ham yoziladi) hozirgi O'ymovut qishlog'i o'rnida bo'lgan. Professor V.L.Vyatkin mazkur qishloq nomi mahalliy aholi tilida Saydov tarzida talaffuz qilingan, deb ko'rsatadi. Aslida ikki komponentdan iborat bo'lgan geografik nom talaffuzda eliziya (tovush tushishi)ga uchrab, bir so'zga aylangan. Toponimning birinchi komponenti "said" so'zi arabcha bo'lib,

“saodatli, baxtiyor, baxtli” ma’nosida. Mazkur leksema sharq mamlakatlarida “sayid” (xo’jayin, hukmdor) shaklida payg’ambarimizning avlodlariga nisbatan ishlatiladigan terminga aylangan.

O’zbek toponimiyasida mazkur leksema ishtirokida yasalgan geografik nomlar soni anchaginadir. Jumladan, manbalarda Dam Said (Juyidivona bo’lisi), Besh Said (Kabud bo’lisi), Dovul Said, Saydon (Oqdaryo), Saidkent (G’ijduvon), Saidxotun (Romitan) kabi toponimlar qayd qilingan. Bizningcha, Said Ohu (Saydov) qishlog’i nomidagi ikkinchi komponent “ohu” (terminning asl shakli “axi, axiy” bo’lib, og’zaki nutqda o’zgargan. “Axi” arabcha “birodar, oshna” ma’nosida) so’zi so’fiylik tariqati a’zolariga beriladigan unvon sifatida XIII–XIV asrlarda Kichik Osiyo, Eronda keng tarqalgan, jumladan, Markaziy Osiyoda ham ishlatilgan. Buni Sayfiddin Boxarziyning nabirasi shayx Yahyoga tegishli vaqf hujjatida (1333-yil) xoja Abdulla axi nomi tilga olingani ham tasdiqlaydi. Bu termin boshqa o’rinlarda ham uchraydi.

Ko’rinib turibdiki, Said axi(y) toponimi talaffuzda o’zgarib Said Ohu, Saydov shakllarida qo’llana boshlagan.

Demak, qishloq nomi so’fiylik tariqati a’zolari ismi yoki unvoni bilan bog’liq holda yaratilgan.

SAYXUNOBOD – Sirdaryo viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman 1952-yili dastlab Vernevolinskoye nomi bilan tashkil qilingan. 1959-yili Sirdaryo va Guliston tumanlari tarkibiga qo’shilgan. 1970-yili Voroshilov tumani nomi bilan qayta tashkil etilgan. 1984-yildan boshlab tuman Sayxunobod nomi bilan yuritiladi.

Tuman hududidan O’rta Osiyoning eng yirik daryolaridan biri – Sirdaryo oqib o’tadi. Tumanga nom tanlashda daryo belgi (oriyentir) vazifasini bajargan. Binobarin, daryoning arabcha nomi bo’lgan “Sayxun” so’ziga “obod” qo’shimchasini qo’shish orqali yaratilgan nom tumanga berilgan. Nom tarkibidagi obod so’zi juda qadimdan joy nomlari yasashga ixtisoslashgan qo’shimcha sanaladi. Bu so’z doimo nomlarning so’nggi komponenti bo’lib, belgi vazifasini bajarib kelgan.

SAYILJOY – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani. *Sayil* – xalq sayillari, *Sayiljoy* – xalq sayillari bo’lib o’tadigan joy ma’nosini anglatadi.

SAYROB – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. Forscha *sari ob* – daryoning boshi (aynan – suvning boshi) ma’nosini anglatadi.

SAYROM – qadimiy shahar va viloyat. Hozir ham shu nomda, ma’muriy jihatdan Qozog’istonning Chimkent viloyatiga qarashli. Chimkent shahridan 12 km sharqda. Qadimgi nomi Ispijob bo’lgan. Sayrom kichik viloyatining markazi sanalgan.

Amir Temur 1404-yil kuzida Konigildagi katta to’yda Movarounnahrda sharqdagi hududlarni, jumladan, Sayromni ham Mirzo Ulug’bekka suyurg’ol

qilib maxsus yorliq imzolagan. XV asrda Sayrom ma'muriy jihatdan Temuriylar davlati tarkibida edi; XV asr birinchi yarmida Mirzo Ulug'bek, ikkinchi yarmida Sulton Abusaid Mirzo, so'ngra uning to'ng'ich o'g'li Sulton Ahmad Mirzoning mulki doirasiga kirgan.

Keyinchalik Sulton Ahmad Mirzo Sayromni Umarshayx Mirzoga beradi.

Zahiriddin Bobur "Boburnoma"da 899/1494-yil voqealari bayonida bu haqida: [Sulton Ahmad Mirzo] Toshkand va Shohruxiya va Sayromni olib edi, necha mahal tasarrufida edi. So'ngra Toshkand bila Sayromni inisi Umarshayx Mirzog'a berib edi" (B. 44), deb yozgan. XV asr oxirgi choragida Sayrom Mo'g'uliston xoni Sulton Mahmudxon hukmida bo'lgan.

SAYXON – qishloq. Jizzax viloyati Jizzax tumani, Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani. *Sayxon* – ochiq joy, maydon, dala ma'nolarini ifodalaydi.

SAYXUN – Temuriylar davrida ko'proq "Xo'jand daryosi" (Obi Xo'jand) nomi bilan mashhur bo'lgan, biroq o'sha davr tarixiy manbalarida an'anaviy nomi "Sayxun" ham baravar yozilavergan. Daryoning Farg'ona vodiysida Axsikat shahri yonidan oqib o'tgan qismi "Axsikat daryosi" (Obi Axsikat) deb atalgan.

"Boburnoma"da Sayxun XV asrda "Xo'jand daryosi" deb atalgani ("Sayxun daryosikim, Xo'jand suyig'a mashhurdir." – B.34), qish faslida qalin muzlashi va Bobur, keyinroq Shayboniyxon qo'shinlari bilan daryodan muz ustidan Shohruxiya tomonga o'tganlari qayd etilgan; Sayxunning irmoqlaridan ikkitasining nomi – *Axsi suyi* (hozirgi Kosonsoy) va *Chir suyi* (hozirgi Chirchiq daryosi) ham eslatilgan.

Zahiriddin Bobur Farg'ona vodiysidagi harbiy harakatlarida bir necha marta Xo'jand daryosidan kechib yoki sollar vositasida o'tgani ma'lum.

SAZAG'ON – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani. Naimansaroy urug'i bo'linmalaridan biri sazag'on deb atalgan (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков. С. 14).

SAZANJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumanidagi ovul. Sazan – baliq, "sozda – balchiqda yashaydigan (baliq)", ilgarilari zog'orabaliq deyilar edi, jap, yap (yop) – o'rtacha kanal. *Sazanjap* – sazan yetishtiriladigan ariq.

SAG'ANA – qishloq. Toshkent viloyati Piskent tumani. *Sag'ana* (sog'ona) – maqbara, qabr. Aziz-avliyoning mozori yonida bo'lganidan shunday nom olgan.

SAG'ANAQ – ariq. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani. *Sag'anaq* – **sang-lax** terminining shevadagi talaffuzidir.

SAG'BON – Toshkent shahridagi mahalla. Forscha *sag'* – it, kuchuk, *-bon* – kimningdir ortidan yurib yoki nimanidir saqlash bilan shug'ullanuvchi shaxs

nomini hosil qiluvchi qo'shimcha; *sag'bon* – it boqish bilan shug'ullanuvchi odam – itboqar.

Shaharning shimolida mol haydab boriladigan bozor *Sag'bon* joylashgan va u yerda insonlar hayvonlar kelib chiqishi mahsulotlarini qayta ishlash bilan shug'ullanishgan. Hayvonlar go'shtlarini chakana narxlarda sotib oluvchilarga butun bir guruh ovchilar – *sag'bonlar* xizmat qilishgan.

Boshqa versiyalar bo'yicha toponim qadimiy din bilan bog'liq: otash-parastlar jasadlarni itlar va boshqa hayvonlarga yeyish uchun tashlashgan, suyaklarni esa maxsus yashiklarga yig'ib, ularni ko'mishgan. Shu tarzda *Sag'bon* – itboqar toponimi yuzaga kelgan.

Toshkent tumanida *Sag'bon* qishlog'i bor. Biz akademik A.Muhammadjonovning fikrlarini nisbatan ishonchli deb hisoblaymiz, unga muvofiq *Sag'bon* arabcha *suqbon* so'zidan kelib chiqqan: arabcha *suq* – “bozor”, *ban* (bon) – parvarish qilish, kuzatish; *suqbon* keyinchalik *sag'ban* – “kuzatuvchi, bozor nazoratchisi” (mahalla esa bozorning yonida bo'lgan) shaklini olgan.

SAG'BON DARVOZASI – Ko'kcha dahasining shimoliy qismida. “*Sag'bon*” toponimining etimologiyasi haqida aniq ma'lumot yo'q.

Muhammad Solihning “Tarixi jadidayi Toshkand” asarida keltirilgan XIV asr oxiri – XV asr darvozalari ro'yxatida *Su'boniyon*, XIX asr darvozalari ro'yxatida esa *Sag'bon* shakllarida berilgan. Ehtimol, “*Su'boniyon*” so'zi davrlar mobaynida xalq talaffuzida o'zgarib, qisqargan va “*Sag'bon*” shaklini olgan-dir. *Sag'bon* darvozasi XX asr boshlarida bor edi va uning nomi *Sag'bon* mahallasi nomida keyinchalik ham saqlanib qoldi.

N.G.Mallitskiy “*Sag'bon*” mahallasida itboqarlar (psari) ko'p bo'lgani uchun, shunday atalgan, degan taxminni aytgan⁹⁸.

SAGINAK – qishloq. Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tumani. Forscha *sangin* – toshli, toshloq, *-ak* – erkalash-kichraytish affiksi.

SAG'ONIYON – Surxondaryo vohasining o'rta asrlardagi arablashgan nomi; tez-tez arab geograflari Istaxriy (БАГ, I, 288, 295, 296, 340 и др.), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 332, 337, 400 и др.) va Muqaddasiy (БАГ, III, С. 22, 34, 262, 273 и др.) asarlarida tilga olinadi.

SAHOBA – qishloq. Samarqand viloyati Paxtachi tumani. Arabcha *sahoba(t)* – Muhammad s.a.v. safdoshlari, sahobalari. Bu kabi nomga ega joylar ziyoratgoh hisoblanadi.

SEBZOR – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Mahalla nomi hudud tabiati bilan bog'liq. “**Sebzor**” – qo'shma toponim, “*seb*” va “*zor*” qismlardan (forscha “*seb*” – “olma”) hosil bo'lgan bo'lib, “*olmazor*” degan ma'noni anglatadi. Ya'ni *Sebzor* dahasi *olmazor*, umuman bog'lari ko'p yer bo'lgan. Aholisi asosan hunarmandchilik (kosibchilik, to'quvchilik, chitga gul bosish va b.), savdo-sotiq,

⁹⁸ Маллицкий Н.Г. Ташкентские махалли... – С.6.

shahar tashqarisidagi yerlarda esa bog'dorchilik hamda dehqonchilik bilan shug'ullangan.

SEBISTON – qishloq. Navoiy viloyatining Xatirchi tumani. Forscha *seb* – olma ko'p joy, olma bog'i ma'nosini ifodalaydi, (qarang: **Sebzor**).

SEGAZA – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. Ehtimol, *g'azo* geografik atamasi bilan bog'liqdir. "Tog' qoyasining turtib chiqqan joyi", bundan tashqari, *gaza* – bu ovchilar qushlarni ovlash paytida berkinadigan chayla, *se* – uch (forscha).

SEGAZAQUM – Andijon viloyati Shahrixon tumaniga qarashli katta qishloq. Ushbu nom haqida ham har xil og'zaki to'qimalar, naql-u rivoyatlar mavjud.

Ammo quyidagi tarix diqqatga sazovor: Qo'qon xoni Umarxon (1809–1822) ov qilishni yaxshi ko'rar edi. Tarixchi Hakim to'ra "Muntahob at-tavorix" asarida yozishicha, Umarxon 1818 (hijriy 1234)-yili minglab odamlar bilan ovga chiqib, Marg'ilonning Quva chakalakzorlarida ov qilgan, so'ngra Shahrixonidan Andijon atrofiga kelgan. "Segazaqum" nomli odam yashamaydigan qumloq dashtda kiyik ovi qilgan va o'zi bir kunda 20 ta kiyik otgan.

Bu nomdagi "gaza" so'zi "tog' tepasi" yoki "pistirma" ma'nosiga ega. Bu qishloq atrofida tog' yo'q, ammo qadimiy qum sahrosidan hamon nishona qolgan (odamlar bod kasalidan shifo topish uchun avgust o'rtalaridan boshlab qumga tushadilar).

Demak, qum oralig'i azaldan ov qilishga mo'ljallangan bo'lib, uch joyda pistirma qilingan. "Segazaqum" nomi shundan kelib chiqadi.

SEKILOV – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Qirg'izcha *seki* – tog'lardagi uncha katta bo'lmagan bo'rtiq joy, *-lov* – toponim hosil qiluvchi affiks.

SEKIRTMA – Jizzax viloyati Molguzar tog' tizmasidagi dovon. *Sekirtma* – geografik termin, tog'lardagi zinasimon joylar shu nom bilan ataladi, *seki* – moq "sakramoq" fe'lining dialektal variantidir.

SELGA – Surxondaryo viloyati Bobotog' tizmasi yonbag'ridagi dara va qishloq. *Selga* yoki *selgoh* (sel yig'iladigan joy) – sel ko'p keladigan o'zan, loyli qorishmalar to'planib qoladigan o'zan (qarang: **Selxona**).

SELGISOY – Namangan viloyati Pop tumanining G'urumsaroy qishlog'ida-gi soy nomi. Mahalliy aholi nutqida gidronimning **Selgasoy** fonetik varianti ham kuzatiladi. Kishilar gidronimning mana shu variantiga asoslanib, ya'ni gidronim tarkibidagi *-ga* jo'nalish kelishigi affiksiga asosiy e'tibor qaratgan holda, uning ma'nosini "sel uchun soy", "sel kelgandagina suv oqadigan soy" deb izohlaydilar: *sel + ga + soy > Selgasoy*.

Biroq bunday izoh anchayin sodda va til me'yorlariga tushmaydi, nom tarkibida pleonazm hodisasi mavjud: jo'nalish kelishigi affiksi ortiqcha.

Ma'lumki, nomlash jarayonining asosiy tamoyillaridan biri – soddalik. Shunday ekan, xalq soyni Selgasoy (sel uchun soy) tarzida emas, balki sodda va aniq tarzda Selsoy deb nomlagan bo'lardi.

Demak, Selgasoy – Selgisoy gidronimining orfoepik jihatdan buzilgan varianti. Selgisoy gidronimi uch ma'noli qismdan tarkib topgan: *sel, gi, soy*. "Yomg'irdan, jaladan yoki qor erishidan hosil bo'ladigan kuchli suv oqimi" ma'nosidagi arabcha *sel*⁹⁹ so'zidan *-gi* affiksi vositasida "*suvi, nami qochib bir qadar quruq*" ma'nosidagi *selgi* so'zi yasalgan. Unda suv sel kelgandagina bo'lishi, qolgan paytlarda qurib qolishi kabi omillarni asos qilib olish asosida soy *Selgi // Selgisoy* deb atalgan. Natijada apellativ selgi so'ziga umumturkiy soy gidronimik indikatorining qo'shiluvi asosida Selgisoy gidronimi shakllangan: *sel + gi > selgi + soy > Selgisoy*.

Bu gidronimning modelini quyidagi tarzda ifodalash mumkin: apellativ so'z > qo'shma so'z > gidronim. Demak, Selgisoy // Selgasoy gidronimi "*quruq soy*", "*suv kelgandagina suv oqadigan soy*" degan ma'nolarni anglatadi.

SELINLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Nishon tumani. *Selin* – cho'l bo'shoqli o'simligi; *selinli* – shunday o'simlik ko'p o'sadigan joy.

SELSOY – dara va qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. *Selsoy* (ba'zida *seldara*) – sel ko'p keladigan soy. Tojikistonda sellar tez-tez oqadigan kanallar *selroha* deb ataladi (*roh* – yo'l, *-xo* – ko'plik affiksi). Tojikistonning janubiy qismida mineral manbalar bu kabi o'zanlarda joylashgan (qarang: *Selga, Selxona*).

SELXONA – ariq. Namangan viloyati Chust tumani; kanal, Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani. Bu nom ushbu ariqlardan sel ko'p kelgani uchun berilgan. *Selxona* – "sel yig'iladigan joy" (qarang: *Selga*).

Samarqand viloyatining Urgut tumanida ham shunday nomli gidronim mavjud. Mazkur nom arabcha *sel* – "tog' vodiylari, soylar va jarlardan qisqa vaqt ichida juda katta tezlik bilan oqib keluvchi tosh aralash loyqa suv oqimi" va fors-tojikcha *xona* so'zlaridan hosil bo'lgan.

SEMIZKEND – Samarqand shahrining turkiy nomi, uning katta hajmi va boyligi bilan bog'liq. *Semizkend* – katta shahar (Mahmud Koshg'ariy. "Devon", t. I. 330-b).

SEPATTA – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Forscha *se* – uch, *patta* – butasimon o'simlik ma'nolarini anglatadi.

SEPLAN – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Kalqo'rg'on qishloq kengashi hududidagi toponim sifatida qayd qilingan. Tojikcha *se + pul + on uch* – ko'prik. Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanida ham Seplan nomli qishloq bor.

⁹⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II т. – Москва: Рус тили, 1981. – Б. 36.

SERAK//SERAKARIQ//CHEKSERAK – qishloq. Fargʻona viloyati Beshariq tumani. Mahalliy aholining nomlanishi (*serak*) forscha *siyoh reg* – qora qum soʻzlariga borib taqaladi. *Serak* soʻzi aslida etnonim hisoblanadi.

SERGELI – qishloq. Toshkent viloyati Oqqoʻrgʻon tumani. Toshkent shahrining shahar tumani. Sergeli – qozoqlar qabila ittifoqi. Ushbu ittifoq vakillari XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Kazigurt, Karjantau, Chimyon tizmalari atrofida, Badam, Keles, Chirchiq daryolari vodiysida yashashgan. Sergeli 12 ta qabiladan tashkil topgan. *Sirgʻali* (sergeli) urugʻi oʻzbek qabilalari tarkibida ham uchragan (X.Doniyorov. Oʻzbek shajara va shevalari).

SEROB – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Yakkabogʻ tumani. *Serob* – 1) suvga boy, sersuv; 2) moʻl-koʻl, barakali maʼnolarini ifodalaydi.

SERTUT – qishloq, Fargʻona viloyati Oltiariq tumani. *Ser* – koʻp, moʻl-koʻl maʼnosidagi forsiy affiks boʻlib, *tut* – tut daraxtini anglatadi. *Sertut* – “Tut daraxti koʻp joy”. Toponim yasallishining kamdan kam uchraydigan usuli.

SESU – Buxoro viloyatining Buxoro shahridagi daha. “Uch yoʻl kesishmasidagi joy” maʼnosiga ega (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары).

SETALAK – Buxoro yaqinidagi dara nomi. Forscha *se* – uch, arabcha *tal* – tepalik, *-ak* – kichraytirish-erkalash affiksi (*setalak* – “uch tepalik”).

SEVAS – qishloq, Samarqand viloyati Urgut tumani; *Sivas* – qishloq, Qashqadaryo viloyati Kitob tumani. Saroy qabilasining urugʻlaridan birining nomi *sivaz* (sevas) boʻlgan.

SIDDIQIYON – Buxoro shahridagi kvartal. Maʼnosi “Samimiy”, urugʻ nomi bilan bogʻliq boʻlishi mumkin – “Siddiqning avlodlari” (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары). Arabchadan Siddiq ismi “haqiqatgoʻy” maʼnosini anglatadi.

SIJJAK – qishloq, Toshkent viloyatining Boʻstonliq tumani. Forscha *se* – uch, *jak* – jarlik, chuqur. *Sijjak* “uch jarlik” maʼnosini anglatadi.

SIMOB – dovon, Oloy togʻ tizmasi, Soʻx va Isfara daryolari oraligʻida joylashgan. Fargʻona vodiysi azaldan tarkibida simob mavjud boʻlgan kinovar (qizil rangli mineral) minerallari bilan mashhur. Oʻsh shahridan (Qirgʻiziston Respublikasi) Xoʻjabaqirgʻonsoygacha qadimiy kinovar ishlab chiqarilgan joylari tez-tez uchraydi. Arab geografi Muqaddasiyning (X asr) yozishicha, Kuba (Quva) shahri yaqinida simob buloq boʻlib oqqan.

SINA – qishloq, Surxondaryo viloyati Denov tumani, Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. *Sina* (siyna) – geografik termin, relyefning ijobiy shakli, tepalik, alohida bitta tepalik (ayol “koʻkragi”), *bogʻ*.

SINGIR//YETIMSINGIR//KATTASINGIR//KICHIKSINGIR//TUYASINGIR – chegaraviy hududlar, Qashqadaryo viloyati. Koʻp joylarda singir “choʻqqi”, “tosh” degan maʼnoni anglatadi (termin forscha *sang* – tosh soʻzi

bilan bog'liq: *sangin* – "toshli"). **Sengir** – *tog'ning burni, devorning oxiri* (Древнетюркский словарь. –Л., 1969. С. 495). Sengir (singir) Bobur, Munis, Ogahiyning tarixiy asarlarida "mustahkam harbiy inshoot" ma'nosida uchraydi (В.В.Бартольд. Сочинения т. III. С. 184). *Sangar* – istehkom, barrikada (Таджикско-русский словарь. – М., 1954. С. 340).

SINCHI – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. *Sinchi* – ot bilimdoni yoki otlarga qanday g'amxo'rlik qilishni biladigan odam. Zarafshon qipchoqlarining urug'laridan biri Sinchi deb nomlangan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 124, 132).

SIOB – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani. *Siob*, to'g'ri shakli *siyoh ob* – "qora suv", buloq suvi. Qishloq **Qarasu** (qarang) daryosi bo'yida joylashgan.

SIPAYYOP – kanal. Xorazm viloyati Xonobod kanalidan boshlanadi. Aslida *Sipohi yob* – bu qo'shinlarning arig'i, chunki kanal atrofidagi yerlar qo'shinda-gi askarlarga bo'lib berilgan (В.В. Бартольд. Сочинения, т. III. С. 182).

SIRG'ALI – Oqdaryo tumanidagi bo'lis nomi. Manbalarda dastlab volost (bo'lis) nomi sifatida uchraydi. Mazkur termin bilan ataluvchi nomlar respublikamizda ko'p. Jumladan, Toshkentdagi Sergeli tumani nomi ham ushbu so'z bilan bog'liq. Sirg'ali so'zi aslida etnonim bo'lib, urug' nomidir.

Akademik V.V.Radlov sirg'ali urug'ini yuz qabilasining tarmoqlaridan biri sifatida ko'rsatadi. Sirg'ali urug'i haqidagi ma'lumotlar boshqa ko'pgina etnograf olimlarning ishlarida ham uchraydi.

Masalan, etnograf olim K.Shoniyozov Zarafshon vohasida yashovchi jetiuruv o'zbek-qipchoqlar tarmog'ining bir bo'limi "sirg'ali" ekanligini qayd etadi.

Shunday fikr professorlar X.Doniyorov, H.Hasanov asarlarida ham mavjud. Toponimshunos S.Qorayev Jizzax viloyati Zomin tumanidagi Sirg'ali, Sirg'aliog'ar qishloqlari haqida yozar ekan, sirg'ali (sergeli, sergali)lar XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Qoziqurt, Qorjontov, Chimkent etaklarida, Keles, Bodom, Chirchiq daryolari bo'ylarida yashaganliklarini qayd qilib, sergeli (sirg'ali)lar 12 urug' tarmog'idan iborat, deb ko'rsatadi.

Demak, sirg'ali turkiy (o'zbek, qozoq va boshqa xalqlar) urug'laridan biri bo'lib, u ko'plab toponimlarning yaratilishiga asos bo'lgan. Urug'ga sirg'ali deb nom berilishi esa, uning tamg'asi sirg'a shaklida bo'lganligi bilan bog'liq. Oqdaryo tumanida bugungi kunda ushbu nomdagi toponimning uchramasligi davr o'tishi bilan mazkur so'zning o'z mohiyatini yo'qotishi bilan bog'liq.

SIRDARYO – Markaziy Osiyodagi eng uzun daryo, biroq suv hajmi bo'yicha Amudaryodan keyingi o'rinda turadi. Ushbu daryo turli manbalarda turlicha nomlangan: qadimgi yunon tarixchilarining asarlarida **Yaxartes** (Yaksart), ba'zan **Tanais**, zardushtiylarning muqaddas "Avesto" kitobida **Danu**, **Yao-sha**, X asrga oid "Hudud ul-olam" anonim asarida **Xashart**, qadimgi turkiy

runiy yozuvlarida **Yenchiog'uz**, Firdavsiyning "Shohnoma" asarida va Hamdallah Qazvinining "Qalblar saodati" asarida (1339) **Gulzarriyun**, arablar istilosidan keyingi ko'plab yilnomalarda **Sayxun**, arab geografi Ibn Xurdodbehning (IX asr) asarlarida **Xishart** va **Kankar**, Beruniy asarlarida **Xasart**.

Shu bilan birga, daryo, oqim joyiga qarab, **Obi Farg'ona** (Farg'ona daryosi), **O'zgand daryosi**, **Obi Xo'jand** (Xo'jand daryosi), **Naxri Shosh** (Shosh, Choch daryosi), **Banokat daryosi** deb ham nomlangan.

Shuni ta'kidlash kerakki, Yaxartes va Yaksart, Xashart va Enchuog'uz – barchasi "Marvarid daryosi" degan ma'noni anglatgan. Daryoning zamonaviy **Sirdaryo** nomi qachon paydo bo'lgan? Rim tarixchisi Pliniy (I asr) skiflar (saklar) bu daryoni **Silis** deb ataganliklarini yozib qoldirgan.

Ba'zi olimlar (V.V.Bartold, S.G. Klyashtorniy, H.Hasanov) Silisni **Sir** bilan bir xil deb hisoblashgan.

Shunday qilib, Sirdaryo qadimgi davrlarda o'rta va yuqori oqimlarda **Yaksart**, past oqimlarida esa – **Silis** (Sir) deb nomlangan. XIII–XIV asrlarda Jend shahri yaqinidagi quyi oqim nomi – **Siro'rda**. Ushbu dalillar mazkur daryoning (Sirdaryo) eng qadimgi nomlaridan biri nafaqat xalq og'zida saqlanib qolganligi, balki asta-sekin ushbu daryoning asosiy nomiga aylanib ulgur-ganidan dalolat beradi.

Ba'zilar daryoning nomi **Sir**, ya'ni bo'yoq degan ma'noni anglatadi, deya ta'kidlashadi ("sariq daryo" (loyli daryo), **Sirdaryo** – "tog' sirtlaridan oqib keluvchi daryo").

Ushbu talqinning ilmiy mohiyati professor H.Hasanov tomonidan e'tirozga sabab bo'lgan. Biz ushbu buyuk daryoning nomini uning bo'yida yashagan qabila (silis – sir) nomi bilan bog'liq ekanligi eng munosib izoh deb hisoblaymiz.

Sirdaryo Markaziy Tyanshanda joylashgan Oqshiroq tog'idagi Petrov muzligidan boshlanuvchi Qorasoy hamda Tarag'ay daryolarining qo'shilishidan vujudga kelgan Norin bilan Farg'ona tizmasidan suv yig'uvchi Qoradaryoning Farg'ona vodiysi sharqiy chekkasida birlashishidan vujudga keladi¹⁰⁰.

Sirdaryo O'zbekistonning Andijon, Namangan, Farg'ona, Toshkent, Sirdaryo viloyati, Tojikistonning Sug'd viloyati va Qozog'istonning Janubiy Qozog'iston hamda Qizilo'rda viloyatlari bo'ylab avval g'arb, janubi-g'arb tomon, so'ngra esa shimoli-g'arbga oqib borib, Orol dengiziga quyiladi. Sirdaryo – qadimiy va tarixiy daryo.

Sirdaryo gidronimining turlicha nomlar bilan qadimgi tarixiy, geografik, badiiy asarlarda uchrashi ham fikrimizning yorqin dalilidir. Sirdaryo gidronimi dastlab Rim tarixchisi Pliniy asarida (milodning I asri) "**Silis**" shaklida uchraydi¹⁰¹.

¹⁰⁰ Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – B. 85

¹⁰¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 7-j. – Toshkent, 2004. – B. 640.

E.Safoyeva va I.Shoyimardonovlarning ko'rsatishicha, Silis "sarmat", "sar", "sir" so'zlari bilan asosdosh (o'zakdosh) bo'lib, hammasi shu daryo bo'ylarida istiqomat qilgan sart nomli qabilaga aloqador. *Sir* va *Silis* nomlari bir-biriga monanddir. *Sir* – Sirdaryoning qadimiy sak tilidagi nomi.

Bunday fikr P.Baratov ishlarida ham kuzatiladi. U: "*Silis*" yoki "*Sir*" so'zlari daryo qirg'oqlarida yashagan qabila nomidan olingan bo'lsa kerak, degan taxminlar bor", – deb yozadi¹⁰².

Demak, Silis, *Sir* bir so'zning fonetik variantlaridir. XIII–XIV asrlarda Sirdaryo etagida Jand shahri yaqinida Jo'jixonning o'g'illari va nabiralari-ning o'rdasi *Siro'rd*a deb atalgan. Qadimgi turkiy yodgorliklarda *sir* etnonimi uchraydi: "*Qapg'an xoqon Turk sir xalqi yerida urug' ham, xalq ham, kishi ham [yerga] ega ham bo'lmas edi*"¹⁰³. Bu dalillar *Sir* etnonim ekanligini, asrlar davomida daryo nomiga aylanganligini va hozirga qadar yetib kelganligini ko'rsatadi.

XVI asrda Muhammad Solih yozgan "Shayboniynoma" asarining o'nlab o'rinlarida ham daryo nomining *Sir* varianti kuzatiladi: *Bu ariq birla yetishti lashkar, Sir bo'yin ayladilar tunla maqar. Sovuq aylab erdi Sirga ta'sir, To'ngub erdi, topo olmay tadbir...*¹⁰⁴ Ayrim tarixchi olimlar fikricha, "Avesto"da tilga olingan keng sersuv daryo – **Ranxa** hozirgi Sirdaryoning qadimiy nomi bo'lishi mumkinligini ta'kidlashadi¹⁰⁵.

Biroq "Avesto"ning yangi nashrida Ranxa gidronimi Amudaryo deb izohlangan. "Avesto"da quyidagi parcha kuzatiladi: *O'ldirdi danulik Varashavani, Va yovuzlik tarqatuvchi Pitasnani*. Mazkur parchadagi kichik harflar bilan berilgan *danu* so'ziga kitobning lug'at qismida quyidagicha izoh berilgan: "Danu – turlar qabilasining nomi. Ehtimol, ana shu qabila sohilida istiqomat qilgan daryoning nomi ham bo'lishi mumkin (Don, Sirdaryo)". Demak, asar tarjimoni fikricha, bu asardagi *Danu* Don yoki Sirdaryoning qadimiy nomi¹⁰⁶.

Sirdaryo gidronimi qadimgi yunon tarixshunoslari asarlarida, G'arbiy Yevropa manbalarida *Yaxartes* (*Yaksart*), ba'zan *Tanaïs* tarzida kuzatiladi.

Pliniyning ma'lumotiga ko'ra, daryoni baqtriyaliklar *Laksat*, skiflar *Silyas* deb atashgan. *Laksat* aynan *Yaksart* nomining variantidir. *Tanaïs* asli antik shahar (mil. av. III a. – mil. V a.), Don daryosining quyi oqimi bo'yida joylashgan.

¹⁰² Safoyeva E., Shoyimardonov I. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitishda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish. – Toshkent: O'qituvchi, 1993. – B. 24.

¹⁰³ To'nyuquq bitiktoshi // Abdurahmonov G., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. – Toshkent: O'qituvchi 1982. – B. 79

¹⁰⁴ Muhammad Solih. Shayboniynoma. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – B. 128.

¹⁰⁵ Qarang. Sagdullayev A. Qadimgi O'zbekiston ilk yozma manbalarda. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – B. 22.

¹⁰⁶ Qarang. Avesto (Asqar Mahkam tarjimai). – Toshkent: Sharq, 2001. – B. 350.

Yunon muarrixlari Don va Sirdaryoni shunday ataganlar¹⁰⁷. Anglashiladiki, Tanais asli polisonim – shahar nomi, keyinchalik daryo nomiga – gidronimga aylangan, ya’ni gidropolisonimdir, biroq bu nom manbalarda kam uchraydi. Klavdiy Ptolemey “Geografiyadan qo’llanma” asarida yozishicha, Yaksart daryosi sohillari yaqinida yaksartlar degan katta qabila yashagan¹⁰⁸. Shuningdek, Bihistun kitoblarida Sirdaryo ortidagi qabilalar saklar deb atalgan. Gerodot “Tarix” asarida “*Forslar barcha skiflarni saklar deb ataydilar*”, – deb yozadi¹⁰⁹.

Bizningcha, yaksartlar ana shu saklarning bir urug’i. Demak, Yaksart nomi yaksart etnonimining onomastik konversiya asosida gidronimga (daryo nomiga) o’tishi asosida shakllangan: *yaksart* > *Yaksart*. Yaksart gidronimi pahlaviychada *Yaxshart* shaklida uchraydi.

Sharqshunos I.Markvart Yaxshart gidronimini *Yaxsha, arta* kabi ma’noli qismlar (morfemalar)ga ajratib, uning etimonini “*haqiqiy, toza gavhar*”, deb izohlaydi. Yaxsha – gavhar so’zi daryoning xitoycha va turkiycha nomlari tarkibida ham mavjud.

Qadimgi turkiy yodgorliklarda Sirdaryo gidronimining **Yinchuo’guz**, ya’ni **Injuo’guz** shakli kuzatiladi: “*Injuo’guzni kechib Tinsi o’g’li yotadigan Bangligak tog’ini...*”¹¹⁰

S.G.Klyashtorniy Yinchuo’guz Sirdaryoning o’rta oqimi, lug’aviy ma’nosi: Inju (marvarid) daryo, deb ko’rsatadi¹¹¹. Yinchu hozirgi o’zbek adabiy tilidagi inju so’zining tarixiy fonetik varianti bo’lib, “marvarid, gavhar” ma’nolarida qo’llanadi. O’g’uz so’zi turkiycha bo’lib, “daryo” ma’nosini anglatadi.

S.G.Klyashtorniyning ko’rsatishicha, daryoning xitoycha nomi “chjen chu je” ham aynan ana shu Yinchuo’guzning tarjimasi. Sug’dchasi *Yaxshart, Yaksart* > *Yaxsha arta (asl marvarid)dir*. Yaksartning xitoycha transkripsiyasi – *Yaosha, Yausha* yoxud *Yosha*. Islomiyat davridagi arab va fors manbalarida Beruniyning “Qonuni Mas’udiy”, muallifi noma’lum “Hudud ul-olam” asarlarida gidronim *Xashart* shaklida uchraydi.

Bizningcha, Xashart ham Yaksart nomining fonetik varianti bo’lib, *Yaksart, Yaxshart, Chinchuxe, Yinchu, Xashart* kabi daryoning tarixiy nomlari aynan bir ma’noga ega. Shuningdek, daryo Firdavsiyning “Shohnoma” asarida va Hamidulloh ibn Abu Bakr Mustavfiy Qazviniyning “Nuzhat ul-qulub” (“Qalblar rohati”) asarida *Gulzarriyun* tarzida tilga olinadi. Mazkur nom ham daryo-

¹⁰⁷ O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. 8-j. – Toshkent, 2005. – B. 252.

¹⁰⁸ O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. 10-j. – Toshkent, 2005. – B. 365.

¹⁰⁹ O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. 7-j. – Toshkent, 2005. – B. 437.

¹¹⁰ To’nyuquq bitiktoshi // Abdurahmonov G., Rustamov A. Qadimgi turkiy til. – Toshkent: O’qituvchi, 1982. – B. 77.

¹¹¹ Кляшторный С.Г. Тонюк-Ашида Юаньжен. – Тюркологический сборник. К шестидесятилетию А.Н.Кононова. – Москва: Наука, 1966. – С. 75

ning yuqoridagi nomlariga monand. Daryoning bu badiiy nomi Gulzarriyun – fors-tojikcha “gul” va “zar” soʻzlaridan tarkib topgan boʻlib, “*gulga monand zar, oltin*” degan maʼnoni anglatadi.

Badiiy gidronim *Gulzarriyun*, bizningcha, Yaksart – “asl marvarid” maʼnosidagi yaksart etnonimi asosida shakllangan daryoning qadimiy nomi, Yoxshart, Xashart esa mazkur nomning fonetik variantlari. *Yinchu* (fonetik varianti Inju) gidronimning turkiy, *Chjenchuje* esa xitoycha muqobilidir. *Yaxshart, Chjenchuje, Yinchu* nomlari daryoni mohiyatan gavharga qiyoslash asosida shakllangan. Arablar esa daryoni *Sayhun* deb ataganlar. Jumladan, Alisher Navoiy *Sayhun suyi*, Zahiriddin Muhammad Bobur ham *Sayhun* gidronimini qoʻllagan: *Oqib haddi sharqiyda Sayhun suyi, Borib haddi gʻarbiyda Jayhun suyi*¹¹². Yoki: “*yetti pora qasabasi bor; beshi Sayhun suyining janub tarafida, ikki shimol jonubida*”.

Shuningdek, XVI asr oxirlarida, aniqrogʻi, 1596-yillarda yaratilgan Hofiz Tanish Buxoriyning “*Abdullanoma*” asarida *Sayhun* varianti kuzatiladi: “(*Chingizxonning*) *ikkinchi oʻgʻli Chigʻatoyxondirki, (u) Qoshgʻar chegarasidan va Sayhundandan (tortib) to Jayhun labigacha (boʻlgan yerlarga) uning muborak hukmi joriy edi*”¹¹³.

Isʼhoqxon Ibrat tarixiy asarida *Sayhun*, *Sirdaryo* nomlarini teng qoʻllaydi: “*Xoʻqand xonligʻiga Qoshgʻar va Pomir, yaʼni Shugʻnon hududigʻacha Oʻrol koʻlina muttasil oʻlub, butun Sayhun daryosini komilan shomul oʻlub...*” Yoki: “*Fargʻona gubernasi shimoli-sharqiy tarafidan Samarchin, yaʼni Yettisuv shimoli-gʻarbiy tarafidan Sirdaryoga nafs Turkiston gʻarbi-janubiy tarafidan Buxoro xonliqi mahkumi to Pomir, yaʼni Shugʻnon hukumati mustaqilasiga muttasildur.*”¹¹⁴ Ayrim manbalarda *Jayhun* (*Amudaryo*) nomi bilan *Sirdaryo*ning *Sayhun* nomi “*Gʻarbiy Osiyodagi Jayxon va Sayxon (asli Jayhon, Sayhon) ga nisbat qilib qoʻyilgan*”, – degan izoh ham kuzatiladi¹¹⁵. Siyhon yoki Sayhon – Kichik Osiyoning janubi-sharqiy qismidagi daryo. U Qaysariyadan boshlanadi va Tarsusga yaqin joyga suvini quyadi. Umaviylar va vizantiyaliklar hukmronligi davrida asirlarni ayirboshlash shu yerda amalga oshirilgan¹¹⁶.

*Sirdaryo*ning arablar kelganidan keyin *Sayhun* deb atala boshlanganligini eʼtiborga olinsa, bu fikrda ancha asos bor. Toponimiyada bir joy nomining ikkinchi joy nomiga koʻchishi – qadimiy anʼana.

¹¹² Алишер Навоий. Садди Искандарий. Хамса. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – Б. 328.

¹¹³ Ҳофиз Таниш Бухорий. Абдулланом (”Шарафномаи шоҳий”). Биринчи китоб; Форс тилидан С.Мирзаев тарж. Сўз боши ва изоҳлар муаллифи: Б.Аҳмедов. – Тошкент: Шарқ, 1999. – Б. 50.

¹¹⁴ Ибрат. Фарғона тарихи. – Тошкент: Камалак, 1991. – Б. 282–284.

¹¹⁵ Қаранг. Сўз мулкига саёҳат. Амударё // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 1996. – Б. 89.

¹¹⁶ Қаранг. Ал-Мунжид. – Байрут: Католик, 1966. – Б. 276.

O'zbekiston toponimiyasida Sayhun gidronimi asosida shakllangan bir necha joy nomlari kuzatiladi. Jumladan, *Sayxunobod* – Sirdaryo viloyatidagi tuman nomi, ya'ni gidroxoronim (suv obyekti nomi bilan atalgan tuman), Sayhun Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumanidagi shaharcha nomi, ya'ni gidrooykonim (suv obyekti nomi bilan atalgan shaharcha nomi) va boshqalar¹¹⁷.

Manbalarda Sayxun gidronimining imlosi turlicha beriladi. Jumladan, Boburning "Boburnoma" asarida *Sayxun*, Ibratning "Ta'rix-i Farg'ona" asarida *Sayhun*, fors-tojikcha "G'iyos ul-lug'at", arabcha "Al-Munjid" kabi lug'atlarda *Sayhun*, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da va boshqa ayrim manbalarda esa *Sayxun* kabi.

Sir variantiga doir turlicha talqinlar kuzatiladi. Jumladan, S.Qorayev kitobida ko'rsatilishicha, bu nomning bir nechta variantlari bo'lib, ularni quyidagicha izohlaydilar: "*Sirli daryo*", "*sir*", ya'ni "*rang*", "*bo'yoq*" so'zidan; *Sirdaryo* – *tog' oralaridan, sirtlaridan oqib keluvchi daryo*; *Saridaryo* – "*sariq daryo*", ya'ni *loyqa suv*; *Serob* – "*ko'p suvli*"¹¹⁸. A.Xudoyorov fikricha, bu variantlardan faqat bittasi – "*Sirdaryo*" sal asosliroq¹¹⁹.

Bizningcha, gidronimning *Sirli daryo*, *Sirdaryo*, *Saridaryo*, *Serob* kabi variantlari ilmiy manbalarda kuzatilmaydi va **Sir** nomining "*rang*", "*bo'yoq*" so'zidan olingan deb izohlash juda jo'n hamda sodda talqin. Osetiyalik sharqshunos B.Albarov daryo nomi haqida qiziq mulohaza yuritadi: "*Sarmast – sart – silis – sir*" so'zlarining o'zagi bitta: bular hammasi shu daryo bo'ylarida istiqomat qilgan sar ismli qabilaga aloqador: daryo nomi hind-yevropacha sal (tuz) so'zidan olingan – daryo o'zanidan tuz yig'ilib, etaklarda yuzasi oqarib turadi, ya'ni "*Tuzli daryo*" demakdir".

Demak, B.Albarov fikricha, sar va sal aynan bir so'z. Bu talqin ham ancha asossiz. Sirdaryo qaysi yerdan oqib o'tishiga qarab, *Obi Farg'ona* (yoki Farg'ona daryosi), *O'zgan daryosi*, *Obi Xo'jand* (Xo'jand suvi), *Nahr ash-Shosh* (Shosh daryosi), *Banokat daryosi* deb ham atalgan¹²⁰.

Tahlillardan anglashiladiki, daryo tarixda o'nlab nomlar bilan atalgan. Jumladan, yuqori va o'rta oqimlarida Yaksart, quyi oqimida Sir (Silis), arablar tomonidan Sayhun kabi. Hozirda bu nomlardan Sirdaryo varianti faol qo'llanadi. Sirdaryo gidronimi morfemik jihatdan *sir* va *daryo* ma'noli qismlaridan tarkib topgan bo'lib, sir etnonimi asosida shakllangan. Sir so'zining etnonim deb qaraydigan bo'lsak, gidronimning etimoni "*sirlar daryosi*" otli birikma-

¹¹⁷ Қаранг. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 7-ж. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2004. – Б. 435.

¹¹⁸ Қораев С. Географик номлар маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1978. – Б. 112.

¹¹⁹ Худоёрлов А. Дарёларнинг кўҳна номлари // "Маърифат" газетаси, 2007, 20 январь, 14-бет.

¹²⁰ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 7-ж. – Тошкент, 2004. – Б. 640.

si. Birikma davrlar davomida sayqallanib, qo'shma so'zga, undan qo'shma tarkibli nomga, ya'ni gidronimga aylangan: *Sirlarning daryosi* > *Sirlar daryosi* > *Sir daryo* > *Sirdaryo*.

Shuningdek, hozirda ham o'zbek she'riy nutqida gidronimning *Sir* yoki *Sayxun* shakllari kuzatiladi: *Amu bilan Sirdan suv ichgan, Zarafshonni loylatib kechgan Chavandozlar bordir bu elda* (H.Olimjon. "O'zbekiston"). Nomning *Sayxun* shakli tarixiy, badiiy asarlardagina qo'llanadi. *Sirdaryo* gidronimi va uning varianti hamda muqobillari tahlili nomlar xalq tarixi, tili haqida yorqin ma'lumot beruvchi lisoniy xazinaligidan dalolat beradi.

SIRMOQ – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani, Namangan viloyati Norin, Uchqo'rg'on tumanlari. *Sirmoq* – Farg'ona qipchoqlarining urug'laridan biri (K. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 116).

SITORAJURIDA – dara. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. Forscha *sitora jurida* – "ulduz tushgan", "ulduz tushgan joy", ya'ni yashin urgan joy.

SIYOB – yerosti sizot suvlaridan boshlanuvchi ko'plab ariqlarning nomi. O'zbek tilida Qorasuv deb ataladi. Siyobibolo, Siyobituman Samarqand tumanidagi ariqlar. Samarqand shahrining shimoli-g'arbiy tomonida oquvchi Siyob kanali XIX asr boshlarida *Siyohobi Kaloni puli Mirzo* deb yuritilgan.

V.L.Vyatkinning qayd qilishicha, Zarafshonning janubiy tarmog'i, hozirgi Qoradaryo ham Siyohobi Kalon deb atalgan (Vyatkin, 1902). Miyonqoldagi Siyohob kanali esa Hazarayi Siyohob nomi bilan yuritilgan bo'lib, u joyni sug'organ, keyinchalik bu joy Hazara deb atalgan (Chexovich, 1974).

Siyob gidronimining o'zbekcha shakli Qorasuv bo'lib, Samarqand, Paxtachi, Bulung'ur, Ishtixon, Poyariq va boshqa tumanlardagi o'nlab ariqlar shunday ataladi. O'zbekiston, umuman, Markaziy Osiyodagi juda ko'plab soy va jilg'alarining nomi.

Akademik A.N.Kononov "qora" terminini toponimikada "yer, quruqlik" ma'nosida keladi, shunga ko'ra, *qorasuv* – "yerdan sizib chiqqan suv, ya'ni bu loq suvi", "*oqsuv*" esa – "oqar suv" degan ma'noni bildiradi, deydi.

Aslida esa tog'lardagi qor, muzlardan to'yinadigan oq suvlardan farq qilib (q. *Oqsuv*), buloq va sizot suvlari qorasuv deyiladi. Chunki buloq suvidan hosil bo'lgan soy haqiqatan ham qoramtir ko'rinadi. Bunday suv Qorasuv yoki Qoradaryo, o'z o'zanidan oqayotgan suv *Oqsuv* yoki *Oqdaryo* deb ataladi (Qorayev, 1978).

SIYOKORON – Buxoro shahridagi daha. Ma'nosi – "siyohchilar". Aholining asosiy mashg'uloti "ishlatilgan poyabzallarni tuzatish, bo'yash va sotish edi". "Siyokori" – bu dahaga nom berishga asos bo'lib xizmat qildi (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 122).

SIYOHREG – joy nomi. Surxondaryo viloyatining Boysun tumani. Forscha *siyoh reg* – "qora qumlar" ma'nolarini anglatadi.

SIZA – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. *Siza* – nam, ho‘l; *siza yer* – nam, ho‘l yer ma‘nolarini ifodalaydi.

SOBLIQ//SOYLIK – arab geografi Ibn Havqalning yozishicha, Isfijob (Sayram) va Shosh (Toshkent) viloyatlarining chegarasi oralig‘ida joylashgan Kalas dashtida Sirdaryo viloyatidan Soblaq tog‘igacha ko‘chmanchi qochoqlarning himoyasi uchun devor qurilgan.

Ehtimol, bu Chirchiq vodiysida aniqlangan katta himoya devorining xarobalari va uning qoldiqlari hisoblanadi.

SOBUNGARON – Buxoro viloyatidagi daha. *Sobungar* – sovun tayyorlovchi, *-on* – ko‘plik qo‘shimchasi. “Sovun tayyorlovchilar” zamonaviy avlod xotirasida bo‘lmagan.

Aholining xabar berishicha, amir hukmdorlari dahalarida aholi zich joylashgan hududlarda sovun tayyorlash taqiqlangan” (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 164–165).

SOLIN – Samarqand viloyati Bulung‘ur tumanidagi qishloq. Solin o‘zbek urug‘larining kichik bir shoxobchasi. Solin urug‘i tog‘ayto‘bi, jobuvchisolín, shodmonto‘bi, kavratsolin, davlatsolin, uyazsolín, qirsadoqsolin degan tar-moqlarga bo‘lingan (Qorayev, 1978, 113).

Shuningdek, Jizzax viloyatining Zomin tumanida ham shunday nomli toponim mavjud. Solin – Tagaytobi, Jabuvlisalyi, Shadmantobi, Kavratsalin, Davlasalin, Uyazsalín, Kyrسادaksalin va boshqalarning birlashmalaridan tashkil topgan o‘zbek qabilasi.

Salín qabilasi vakillari Zarafshon vodiysi va Markaziy Osiyoning boshqa joylarida tarqoq holda yashashgan.

SOLOVOT – qishloq, Surxondaryo viloyati Termiz tumani. Bu so‘z **Solihobod** – “*Solih tomonidan obod qilingan*” degan ma’noga ega bo‘lib, bunda Solih – mahalliy hukmdorning ismidir.

SOMJAN – Qorako‘l ko‘lining va Zarafshon daryosi quyi oqimining o‘rta asrlarga oid nomi (qarang). Sug‘diy tilida **Somjan** so‘zi “qora havza” degan ma’noga ega bo‘lgan (A.A.Хромов. О структурных особенностях иранской топонимии в период IX–X вв., сб. “Восточная филология” ТаджГУ, вып. III, 1974. С. 14). **Bargin-i Farrax** – **Qorako‘l** ko‘lining o‘rta asrlarga oid nomlaridan biri bo‘lib, “keng havza” degan ma‘noni anglatgan.

SORVONON – Buxoro shahridagi daha: *Sorbonon* – “Tuya haydovchi podachilar”. Bu yerda harbiy xizmat sinfining vakillari bo‘lgan, ular amirning tuyalarini boshqargan va ularning yordamchilari tuyalarni boqishgan (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 127).

SOVOT – qishloq. Sirdaryo viloyatining Xovos tumani. Karvon yo‘lidagi tarixiy qishloq. Ilk bor arab geograflari Istaxriy (БАГ, I С. 379, 403), Muqad-

dasiy (БАГ, III, С. 49, 365, 342), Ibn Xurdodbeh (БАГ, VI, С. 27) asarlarida tilga olinadi. *Sabat* arab tilida *karvonsaroy*, *yom* ma'nolarini ifodalaydi ("Hudud ul-olam" Минорского. С. 354); o'zbek tilining Xorazm va Buxoro shevalarida *sabat* "ayvon" ma'nosini ifodalaydi (O'zbek xalq shevalari lug'ati. –Toshkent, 1952. 35, 228-b.).

SOVUQBULOQ – ko'plab buloqlarning, shuningdek, aholi punktlarining nomi. *Sovuq buloq* – sovuq suvli buloq, gidronim oykonimga aylangan.

SOVUNCHI – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallaning qadimiy nomlaridan biridir. Mazkur hududda yashovchi kishilar qadimda sovun ishlab chiqarish bilan shug'ullanishgan va shuning uchun ham shu nom bilan atalgan.

SOVURBULOQ – Farg'ona shahar kengashiga qarashli qishloq. Toponim tarkibidagi asosiy geografik termin buloqdir. Yuqorida aytilganidek, bu so'z "oqmoq", "aralashmoq" fe'lidan olingan. Buloqning xarakteri, shakli, soni, egasini ifodalovchi so'zlar qo'shilib, ko'plab joy nomlari hosil bo'lgan, jumladan, *Buloq*, *Buloqboshi*, *Yettibuloq*, *Zarbuloq*, *Mingbuloq*, *Oqbuloq*, *To'qqizbuloq*, *Qo'shbuloq* kabi joy nomlarida "buloq" so'zi asosiy toponimdir.

Demak, Sovurbuloq turli xil kasalliklarni davolashda ishlatiladigan shifobaxsh suvi tufayli shunday nomlangan, degan izoh mavjud.

SOYAQISHLOQ – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani. *Soya* – soya, ko'lanka, *Soyaqishloq* – soyadagi qishloq (quyosh kam tushadigan joy) ma'nosini ifodalaydi.

SOYOT – Xorazm viloyati Xiva tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. Mahalliy aholi vakillarining fikrlariga asosan, qadimda sayot degan ovchi bo'lgan va u qushlar, turli xil hayvonlarni ovlab, shu joyda yashab, o'ziga makon qilgan hamda u yerda keyinchalik bog' barpo qilgan va shuning nomi bilan *Soyot* deb atashgan.

Biroq ilmiy manbalarda *Sayot* boshqacha talqin qilinadi. Chunki mazkur nom bilan atalgan toponimlar respublikaning boshqa hududlarida ham uchraydi. Xususan, S.Qorayevning lug'atida *Sayot* (sayotli, sayotlar) – XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Amudaryo bo'yida, qisman Zarafshon vodiysida yashagan etnik guruh sifatida qayd etiladi.

SOYBO'YI – Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanidagi qishloq. O'zbek adabiy tilida **soy** – *ikki cho'ziq adir yoki qir, past tizmalar orasidagi pastlik joy, vodi.* Ikkinchi ma'nosi ana shunday *soy*, *soyloq*, *vodiydan oqadigan suv*: *Ayoqchisoy*, *Sho'robsoy*, *Makritsoy*, *Toshbuloqsoy*. So'nggi ma'no – *uzun o'zanga ega bo'lmagan oqar suv*. Shu ma'no soy so'zining eng qadimiy ma'nosi. **Soybo'yi** – *oqar suv, jilg'a bo'yi(dagi qishloq).*

Tog'li hududlarda terskay va kungay atamalari ekspozitsiya, ya'ni quyosh nuriga zid yoki to'g'ri joylashgan tomon ma'nosida qo'llaniladi. Dehqonobod

tumanidagi qishloqning nomi **Terskay**. Uning ma'nosi – *tog' va tog' tizmalarining, qir va boshqa balandliklarning shimolga qaragan, quyosh nuri kam tushadigan tomoni*. Qishloq joylashgan o'rniga ko'ra nomlangan.

O'zbekistonda, ayniqsa, Farg'ona vodiysidagi bir necha aholi punktlarining nomi. Soy: 1) ariq; 2) quruq irmoq; bo'y – qirg'oq. Soy bo'yi – daryo qirg'og'i, daryo atrofi (quruq irmoq, daryo atrofida joylashgan qishloq).

Farg'ona viloyatining Farg'ona, Yozyovon, Qo'shtepa tumanlarida o'ndan ortiq takrorlanadigan joy nomlaridan biri. Soykeldi, Soyyoni, Qorasoy kabi nomlarda ham toponim yasovchi so'z sifatida soy ishlatiladi. Soy so'zining ikki xil ma'nosi mavjud. Asosiy ma'nosi kichik daryo, oqar suv bo'lsa, qo'shimcha ravishda soylik, keng vodi, dara ma'nosini ham anglatadi.

SOYKECHAR – qishloq. Navoiy viloyatining Nurota tumani. *Soykechar* – daryo orqali o'tiladigan yo'lak ma'nosini ifodalaydi.

SOYQISHLOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumani. *Soyqishloq* – daryoning qirg'og'idagi qishloq ma'nosini anglatadi.

SOYLIQ – qishloq. Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani. Tarixiy asarlarda Chirchiqning madaniy chizmalarida Sobliq yoki Soyliq tog'lari tilga olinadi.

Arab geografi Ibn Havqal asarlarida (X asr) hozirgi Chirchiq daryosi bo'ylarida *Sobliq* yoki *Soyliq* tog'lari tilga olingan. O'sha tog'lar yaqinida hozir *Soyliq* qishloq joylashgan.

Akademik V.V.Bartold esa mazkur hududda haligacha ham Soyliq qishlog'i borligini va uni oronimga aylanganini qayd etadi (B.B.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 229). *Soyliq* (soylik) – *chuqur bo'lmagan soy, vodiyning soyi*.

SOYMAHALLA – qishloq. Andijon viloyatining Paxtaobod tumani. *Soymahalla* – daryoning qirg'og'idagi mahalla ma'nosini anglatadi.

SOG'ARJ – Poyariq tumanidagi Sog'ishtepa yodgorligi. Sog'ishtepa akademik Y.Buryakovning ma'lumotiga ko'ra, Sug'dning shahar darajasidagi ulkan aholi punktlaridan biri bo'lgan Sog'arjning xarobasidir. O'rta asr muarrixlari Al-Yaqubiy (IX asr) va Sam'oniylar (XII asr) asarlarida tilga olingan Sog'arj Ishtixon tumani tasarrufiga kirgan.

V.L.Vyatkin Sog'arj Movarounnahrning eng qadimgi aholi punktlaridan biri ekanligini ta'kidlab, uning arab istilolari davrida ham yirik qishloqlardan biri bo'lganligini yozib qoldirgan. Sog'arj Yangiqo'rg'ondan 4 vyorst (km) masofada bo'lgan (Вяткин. Материалы., 1902: 62). Ayniqsa, XVI–XVII asrlarda mashhur bo'lgan bu qishloq tasavvufning taniqli vakillaridan biri Burxoniddin Sog'arjiyning vatani hisoblanadi.

Hofiz Tanish Buxoriy o'zining asarida ushbu tumanni mustaqil ulus sifatida qayd qiladi va uni "Sog'arj viloyati" deb tilga oladi (Hofiz Tanish Buxoriy, I, 2000: 36). Sog'arj joniylar yoki ashtarxoniylar davrida Samarqand viloyatining muhim markazlaridan biri bo'lgan (Bartold, I, 1963: 36). Sog'ishtepada

olib borilgan qazilmalar jarayonida (arxeolog G.Vafojev) bu yerdagi machit xarobalaridan oq marmardan yasalgan 2,5 metrlik ustun topilgan bo'lib, unda Ulug'bek davridagi amirlardan Davlatxojaning o'g'li Nuriddinning topshirig'iga ko'ra ushbu ustun 1415-yilda machit uchun tayyorlanganligi yozilgan. Sog'arj ashtarxoniylar davriga kelib o'z mavqeyini yo'qotadi. Mang'itlar hukmronligida Sog'arj o'z o'rnini keyinchalik Yangiqo'rg'on nomi bilan mashhur bo'lgan Dushambe qo'rg'onga bo'shatib bergan (1801-yilda Yangiqo'rg'on Dushambe qo'rg'on nomi bilan tilga olinadi. Bu davrda u devor va xandaqlar bilan o'ralgan, arki bo'lgan shahar edi. Qal'a darvozasi oldida madrasa va jome machiti bor edi. V.L.Vyatkin o'zi yashab turgan davrda madrasaning mavjud bo'lganligini ta'kidlaydi).

Yoqut asarida yozilishicha, Ishtixon tumanining shimoli-sharqiy hududi Sog'arj tog'lari bilan chegaradosh bo'lib, bu joyda shu nomdagi qishloq ham bo'lgan (Bartold, I, 1963: 147).

Markaziy Osiyo toponimiyasida "shov", "sov" komponentlari bilan yasalgan bir qator nomlar uchraydi. Jumladan, Shovdor, Savdor (Urgut tog'lari), Shavg'ar (Turkiston shahrining o'rta asrlardagi nomlaridan biri, Qoz.R), Shavkat (Ustrushonadagi o'rta asr shahri), Shovqar cho'qqisi (Jizzax viloyati) va boshqalar (Qorayev, 1978).

Olimlar Yag'nob toponimiyasida uchraydigan *Shovdor (Shoudor)*, *Shoug'ar* kabi nomlar haqida gapirar ekanlar, ular tarkibidagi *shou*, *shov* komponenti sug'dcha "*qora*" ma'nosidagi so'z bo'lib, ikkinchi qismi *g'ar* esa "*dovon*, *tog*" ma'nosidadir, deyishadi. Shunga ko'ra, Shovg'ar so'zini "*qoratog*" deb izohlashgan (Хромов, 1975: 15).

Ko'rinib turibdiki, "*shov*", "*shav*", "*sov*" elementlari yordamida yasalgan nomlar geografiyasi keng bo'lib, *Sog'arj* nomi ham shular jumlasidandir. Biz bu o'rinda mazkur toponimning *Shovg'arch* – *Shovg'arj* – *Sovg'arj* – *Sog'arj* – *Sog'ish* – *Sog'ishtepa* – *Sog'ishmon* shakllarida o'zgarib borganligini kuzatamiz.

Demak, dastlab tog' nomi bo'lgan *Sog'arj* so'zi keyinchalik qishloq nomiga nisbatan ham qo'llanila boshlagan.

SOHIBZODA – Buxoro shahrining dahasi. *Sohibzoda* "xo'jayini tomonidan kaltaklangan" – so'fiyning laqabi. Uning qabri ziyoratgoh hisoblanadi (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 100).

SOHIBKOR – Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomi. Ushbu termin arabcha+forscha bo'lib, *ishbilarmon*, *ish beruvchi*, *yollovchilar*, *o'z ishining ustasi*, *omilkor* ma'nolarini ifodalaydi.

SOCHAK – Toyloq tumanidagi qishloq. Toponimist T.Nafasov 1926-yilgi qishloqlar ro'yxatida Kitob tumanida Sochak nomli qishloq qayd qilingani haqida to'xtalib, ushbu nomning qadimiy shakli *sang+i+choh* – *sangi+choh* – *sangichak* – *songi+chak* – so: -*chak* – *sochak* bo'lgan deb ko'rsatadi va

Sang+i+choh – chuqurlikdagi tosh, chuqur joydagi tosh ma'nosida ekanligini yozadi (Nafasov, 2009: 233).

Shuningdek, 1490-yilgi vaqf hujjatida Toshkent viloyati Chirchiq daryo-sining quyi qismida Sachak nomli qishloq bo'lganligi ta'kidlangan (Chexovich, 1974).

SOCHTEPA – qishloq, Farg'ona viloyatining Beshariq va O'zbekiston tumanlari. **Sochtepa** (shoshtepa, chochtepa) – *qo'rg'on, sun'iy tepalik, loydan barpo qilingan qal'a* ma'nolarini anglatadi.

SU – tomon, yo'nalish (sesu, chorsu), *suq* – shu ma'nosida, biroq kichraytirish mazmunidagi affiks bilan (sesuq, chorsuq). **Chorsuq** – “chorraha”. Arabcha *suq* – “bozor”, “rasta” (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 90, 303).

SUDOCHE – Qoraqalpog'iston Respublikasi Mo'ynoq tumanidagi ko'l. Qoraqalpoq toponimiisti Q.Abdimuratov Sudoche qoraqalpoqcha – “suvi dushshi”, ya'ni “suvi chuchuk (ko'l)” so'zlaridan kelib chiqqan deydi. Agar shunday bo'lsa, bu nom Dushshiko'l (Chuchukko'l) bo'lar edi.

Turkiy toponimlar tarkibida suv so'zi toponim oxirida keladi: Achchi-suv, Shirinsuv, Qorasuv, Oqsuv. Ilgarilari So'rko'l (Sho'rko'l) deb atalgan. Bu yerlarda Uraldan ko'chirib keltirilgan ruslar yashagan va ko'lni Sudoche – “sudak balig'i ko'li” deb atagan (qoraqalpoqlar bu baliqni *sil balig'i* deb ataydilar).

SUFON – Farg'ona viloyati Quvasoy shahar kengashiga qarashli qishloq. Mazkur toponimning etimologiyasi ma'lum emas. Toponim tarkibidagi *-on* affiksi tojikcha bo'lib, kishilarning qandaydir ijtimoiy guruhga (millatga, urug'ga, kasbga) mansubligini bildiradi, Arabon, Manvitop, Kosagaron, Kokshon kabi. Bunday yondashuvda Sufon biror guruhga (masalan, so'filar) mansub kishilar yashaydigan joy ma'nosida bo'lishi mumkin.

SUFRATOSH – qishloq, Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. *Supra* (forsa talaffuz – *sufra*) – dasturxon, un elash uchun mo'ljallangan to'shama. *Sufratosh* – dasturxon shakldagi tosh ma'nosini anglatadi.

SULAYMON//SULAYMONBEK – qishloqlar, Andijon viloyati Baliqchi tumani, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. XIX asrning 60-yillarida, Musulmonqulariq kanalidan boshlanuvchi **Mazgilsoy** (qarang) arig'i qazilganida, yangi o'zlashtirilgan yerlar Qo'qon xoni Xudoyorxonning o'g'li Sulaymonbekka berildi va bu yerlarda paydo bo'lgan manzilgoh Sulaymonbek deb nomlandi. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanida ham Sulaymonbek qishlog'i bor edi.

SULDUZ – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani. Sulduz – bu XIII–XIV asrlarda Ozarbayjon, Eron, Xuroson va Movarounnahrda ham yashagan mo'g'ul qabilasi.

“Sulduz” nomi Oʻrta asr yozma yodgorliklarida keltirilgan oʻzbek qabilalarining roʻyxatlarida uchraydi, biroq XX asrga tegishli shu kabi roʻyxatda ushbu nom uchramaydi.

Bu shuni anglatadiki, bu vaqtga kelib, Sulduzlar Movarounnahrda va Xuroson aholisi orasida assimilatsiya boʻlib (aralashib) ketishgan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 172).

Demak, sulduz moʻgʻulcha soʻz: *sulde* – bayroq, -z – koʻplik qoʻshimchasi, *sulduz* – bayroqdorlar.

Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq ham shunday nomlangan. Etnotoponim.

Chingizxon va uning avlodlari huzurida sulduzlardan chiqqan amirlar – Shire avlodlari katta hurmatga sazovor boʻlganlar. Bu qabiladan chiqqan amirlarning bir qismi Moʻgʻulistonda xoqon huzurida, qolganlari Xitoy, Eron va boshqa joylarda xizmat qilganlar. Elxoniylar (halokular) huzurida amir Choʻpon boshchiligidagi sulduzlar turk-moʻgʻul koʻchmanchi harbiy aslzodalari orasida eng kuchli guruhni boshqarganlar. Abu Said davrida otaliq boʻlgan amir Choʻpon Eronda hokimiyatni qoʻlga olib, choʻponiylar sulolasiga asos solgan. XIV asrning 50-yillarida sulduzlar Balx rayonida yashashgan. Amir Qozagʻon oʻlimidan soʻng, sulduz qabilasi boshligʻi Uljoyd buqa sulduz Balx viloyatining bir qismini egallab oladi.

“Sulduz” nomi oʻzbek qabilalari roʻyxati berilgan oʻrta asr yozma yodgorliklarida uchraydi. Biroq XX asr boshlaridagi oʻzbek urugʻlari nomlari qatorida kuzatilmaydi. Bu davrga kelib, sulduzlar Movarounnahr va Xuroson aholisining asosiy qismiga singib ketganlar (Begaliyev, 2004: 96).

Bundan tashqari, Andijon viloyati Oltinkoʻl tumanidagi qishloq. Barcha tarixiy asarlarda “sulduz” – 92 oʻzbek urugʻi qatorida sanab oʻtiladi. “Sanamlar husnidin maqsud yor ermish Navoiyga, Agar barlos, agar tarxon, agar arlab, agar sulduz” (Alisher Navoiy). Gʻazalda ham “sulduz” urugʻi qayd etilgan. Bu urugʻning Fargʻona vodiysiga kelib oʻrnashib qolishi XVI asrdan boshlangan. Shayboniylar boshliq oʻzbek koʻchmanchi urugʻlarining qishloqlari paydo boʻlib, oʻtroqlashish jarayoni boshlangan. Rasmiy hujjatlarda, matbuotda “Suv yulduz” shaklida yozilishi notoʻgʻri. Professor A. Nurmonov ham shu fikrni tasdiqlaydi.

SULTON UVAYS – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Amudaryoning oʻng sohilidagi togʻlar. Markaziy Osiyoda tasavvuf targʻibotiga asos soluvchilardan biri arab Uvays Qarniy nomi bilan atalgan (VII asr). Sulton unvoni unga keyinchalik Markaziy Osiyo xalqlari tomonidan berilgan. Tizmaning janubi-gʻarbiy yonbagʻrida Sulton Uvaysning ziyoratgoh afsonaviy qabri bor.

Togʻlarga zoʻhid olim Karna ibn Uvays nomi berilgan, u Osiyodagi Movarounnahr musulmonlarini tarki dunyo qilishga chorlagan. Uning “mazorlari” Markaziy Osiyoning koʻp joylarida uchraydi.

Ammo aslida u VII asrda Arabistonda yashagan va bu joylarga hech qachon tashrif buyurmagan.

SULTONMURODBEK – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. XIX asrning 60-yillarida, Musulmonqulariq kanalidan boshlanuvchi **Mazgilsay** (qarang) arig'i qazilganida, yangi o'zlashtirilgan yerlar Qo'qon xoni Xudoyorxonning ukasi Sultonmurodbekka berildi va bu yerlarda paydo bo'lgan manzilgoh **Sultonmurodbek** deb nomlandi.

SULTONOBOD – qishloq. Farg'ona viloyatining Buvayda va Quva tumanlari. Antropotoponim. Ko'rinishidan, qishloq Qo'qon xoni Xudoyorxonning ukasi Sultonmurodga tegishli yerlarida paydo bo'lgan va uning nomi bilan atalgan. **Sultonmurod** nomli qishloqlar bor. Jonli nutqdagi joy nomlari qisqartirilib talaffuz qilinishini ko'p kuzatishimiz mumkin. Masalan, Surxondaryo viloyatining markazi bo'lgan shaharga **Sherali** ismli kishi asos solgan va **Sheraliobod** nomi o'rniga qisqartirilib, **Sherobod** deb nomlangan.

SULUVQO'RG'ON – qishloq. Samarqand viloyati Paxtachi tumani. *Sulu*, *suluv* – go'zal, **Suluvqo'rg'on** – go'zal qal'a ma'nosini anglatadi.

SULUK – qishloq. Farg'ona viloyati Qo'shko'pir tumani, Navoiy viloyati Nurota tumani, Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Ayrim shevalarda *zuluk* so'zi *suluk* tarzida talaffuz qilinadi.

Agar joyga chindan ham zuluklarning borligi uchun shunday nom berilgan bo'lsa, unda ushbu nom yana bitta tarkibiy qismga ega bo'lar edi, masalan, *-li* affiksiga (Zulukli).

Ehtimol, bu "Sug'd", "sug'dliklar" nomlarining shevadagi shakllaridir (B.B.Бартольд. Сочинения, т. II, ч.1. С. 190, 454).

SUMBUL – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. *Sumbul* (sunbul) – ildizpoyali o'simlik turi. Sumbul (gulisumbul) – efir moyiga ega o'simlik, Markaziy Osiyoning tog'li hududlarida o'sadi (bu yerda qo'shimcha komponentlarsiz toponim).

SURUN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani. Keneges qabilasining qismlaridan biri Surun deb ataladi (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах. С. 17).

SURUNCHAK – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Qishloq Qirg'iz *manak* urug'ining *surunchak* qabilasi nomi bilan ataladi.

SURXIYON – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. *Surx(i)* – etnonim, *-yon* – ko'plik qo'shimchasi.

SURXONDARYO – O'zbekiston janubidagi daryo (qadimda – *Chaganrud*). Ehtimol, daryo dastlab Surxob deb nomlangan ("qizil daryo") va vaqt o'tishi bilan Surxondaryoga o'zgargan.

Ushbu taxmin o'rinlidir, chunki uning yuqori qismi (Denov shahriga qadar) Qizilsuv deb nomlanadi ("qizil daryo"), daryo nomining kelib chiqishi

etnonim bilan bog'liq bo'lishi mumkin, turkman urug'laridan biri *surx(i)* deb nomlangan, *-an* – ko'plik qo'shimchasi. *Surx* komponenti ko'p bora takrorlanadi: **Surxoni** (Jarqo'rg'on tumani), **Pasurxi** (Boysun tumani), **Surxiyon** (Buxoro viloyati Kogon tumani).

SURXTEPA – Farg'ona shahridagi mahalla nomi. Nom ko'pincha *surx*, ya'ni qizil tepa deb izohlanadi. Biroq bu so'zning yangi degan ma'nosi ham bor. *Surx* nomli urug' nomi borligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Qo'shko'pir tumanida ham shunday nomli qishloq bor. U forscha **Surxtepa**, o'zbekcha **Qiziltepa** kabi “qizil tepalik”, “qizir balandlik” (qizil tepalik yaqinidagi qishloq, qizil tepalikka ega qishloq) deb ataladi.

SUTKENT – Oqdaryo tumanidagi toponimning birinchi qismi sut-sud – katta foyda evaziga qarz beruvchi kishi ma'nosida (O'rinboyev, 2003).

-kent topoleksemasi qadimgi eron tilidagi *-kan/-kan* va qadimgi hind tilidagi *-khan* – “qazimoq”, “kavlamog” so'zlaridan kelib chiqqan *-kan kata* – “uy, shahar” so'ziga borib taqaladi.

Ushbu termin Markaziy Osiyo toponimiyasida eng ko'p tarqalgan tiplardan biridir (Abayev, 1956).

Arab muarrixlari va geograflari (Samoniy, Yoqut) asarlarida qayd qilingan toponimlarda bu terminning ilk o'rta asr sug'd tilida *-kad*, *-ked*, *-ket* shakllarida ishlatilganini ko'ramiz. Samarqand atrofidagi Binket, Isbiket, Naukedak, Rudfagked kabi qishloqlar nomlar tarkibidagi *ket*, *ked* kabi terminlar ham shuni ko'rsatadi.

Turkiy tilda bu so'z *kent*, *qand* tarzida talaffuz qilinib, X–XI asrlardayoq “shahar”, “qishloq” ma'nolarida qo'llanilgan. Shuningdek, bu topoleksemaning Mug' yodgorliklarida uchraydigan *-kt*, *-kat*, *-ks* *-kas*) va *-kis* (*-kans*) shakllarini tadqiq qilgan V.A.Livshis ular bir so'zning variantlari degan xulosaga keladi (Согдийские документы. 1962: 11.85).

Mazkur fikrni arab manbalari ham tasdiqlaydi. Ularda bir nom ikki variantda yozilganligini va bu holat ularni aniqlashda xalaqit bermaganligini kuzatamiz. Masalan, *Kebudandjaket* – *Kabuzanjakas*, *Barkat* – *Barkas*, *Kurdukat* – *Kurkas*, *Nuket* – *Nukas*, *Ardlanket* – *Ardlankas*, *Xotunkat* – *Xotunkas* kabi. Eski o'zbek tilida bu so'z mustaqil termin sifatida amalda bo'lgan bo'lsa, hozir faqat toponimlar tarkibida uchraydi, deydi toponimist T.Rahmatov.

Biroq kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, shimoliy o'zbek shevalarida “*kent*” termini mustaqil leksema sifatida hozir ham amalda ishlatilib kelmoqda. *-kent* topoleksemasi bilan yasalgan geografik nomlar viloyatda ko'plab uchraydi. Masalan, Mirzakent kollektori, Qo'tirkent arig'i, Shirinket (Jomboy), Mo'g'ulkent, Uzvonkenti, Morkent, Totkent (Narpay), Zatkanariq (Kattaqo'rg'on), Sutkent (Oqdaryo), Go'zalkent (Pastdarg'om), O'zbekkent (Samarqand tumani) va boshqalar.

SUTXO'R – qishloq. Kattaqo'rg'on tumani. Birovlarga katta foyda evaziga qarz beruvchi boy, foydaxo'r, sudxo'r (Qorayev, 1978). Biroq birgina sutxo'r (to'g'rirog'i, sudxo'r)ning butun bir qishloqqa nom berishi ishonarli emas.

Toponimist S.S.Gubayeva O'sh viloyatining Aravon tumanidagi turk qabilasi tarkibida sutxo'r urug'ini qayd qilgan (Gubayeva, 1983: 70).

Demak, sutxo'r – etnonim. **Sug'd** – Zarafshon vodiysining o'rta va yuqori qismi. IX–XII asrlar geograflari Kesh (Shahrisabz), Nasaf (Qarshi) va Buxoroni ham Sug'dga kiritganlar. Qadimgi fors manbalarida Sug'da, Sug'uda deb qayd etiladi. Yunonlar Sogdiana deb atashgan.

So'g'd so'zining etimologiyasi haqida turlicha fikrlar bor. Chunonchi, lug'atlarda "sug'ud", "sug'd" so'zining "pasttekislik", "sersuv, obod joy" kabi ma'nolari qayd qilingan.

Ayrim olimlarning fikrlariga ko'ra, Sug'd toponimi "toza", "muqaddas" so'zidan olingan. Bu nom qadimgi Eron tilidagi "so'xta" – yoqmoq, o't bilan tozalangan so'zidan kelib chiqqan (Основы иранского., 1979: 304).

Tilshunos V.A.Livshis Sug'd so'zining fonetik variantlari Sg'ud va Sug'ud ekanligi haqida to'xtalib, Zarafshon vodiysining hozirgi toponimiyasida o'lkaning qadimiy talaffuzi kamdan kam nomlarda, ya'ni So'g'du (Yag'nob daryosi vodiysidagi nom) va ehtimol Sug'ot (yoki So'g'ut, Samarqanddan 75 km narida joylashgan qishloq nomi) so'zlarida saqlanib qolgan, deydi.

Samarqand respublikamizning eng ko'hna shahri va viloyati sifatida mashhurdir. Bu, o'z navbatida, uning qadimiy yozma bitiklarda tilga olinishi-ga sabab bo'lgan. Shahar asrlar davomida olimlar, shoirlar diqqat markazida bo'lib kelgan. X asrda yashab o'tgan Abu Bakr al-Xorazmiy "Samarqand Sug'di yer yuzining jannatlaridan biri" deb ta'riflagan bo'lsa, ingliz sayohatchisi Aleksandr Byorns (1832) iqlimining ajoyibligi, suvi shirinligi tufayli "...bu qadimiy vodiy Aleksandr Makedonskiy davridan beri maqtovg'a sazovor bo'lib kelmoqda", deydi.

SUVBUZGAN – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumani. *Suvbuzgan* – suv (sel) toshqini zarar yetkazgan yer ma'nosini anglatadi.

SUVQORA/QORASUV – Amudaryodagi kanallardan biri qadimgi Xorazm poytaxti – Katning sharqida joylashgan. "Tabaqat-i Nosiri" asari muallifi Minhojiddin Juzjoniyy **Kara-su** shaklida esga oladi. Ibn-Asirda (XIII asr) esa – **Su-kara** shaklida uchraydi va bu nomning "qora suv" ma'nosi ham keltiriladi.

SUVLIARIQ – Farg'ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq. Sersuv ariq ma'nosida nomlangan. Toponimikadagi nisbat berish, qiyoslash qonuniya-ti asosida Belariq, Jarariq, Ko'lariq, Toshariq, Yangiariq, Qoraariq, Qumariq kabi qishloq va mahalla nomlari yaratilgan.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Qo'shko'pir tumanida shunday nomli qishloq mavjud. *Suvliariq* – suvli ariq.

SUVLIQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Suvlik* – suvi mo'l (joy) ma'nosini anglatadi.

SUVUTI – qishloq. Toshkent viloyati Piskent tumani. *Sug'uti* (suvuti) – sug'dlik: *sug'ud*, *sug'ut* – 1) pat, botqoqli joyda yashaydigan odam; 2) oqar suvi mo'l bo'lgan haydalgan yerli joyda yashaydigan odam.

SUXMONARIQ – Bulung'ur tumani. Sariqipchoq urug'ining bir bo'limi so'qmon (to'g'rirog'i, suxmon) deb ataladi (Shoniyozov, 1974).

SUYENARIM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Mo'ynoq tumanidagi ko'l. Ruslar usach ("mo'ylovli") deb ataydigan baliqni Amudaryo etagida suyen (suvan, so'gen) deyishadi. Arim qoraqalpoq tilida "pastlik, chuqurlik, soylik" demakdir.

SUYENJO'L – Orol dengizi sohilidagi joy. *Suyenjo'l* qoraqalpoq tilida "Suyen yo'li" degan ma'noni anglatadi.

SUZOQ – Andijon viloyati Shahrixon va Xo'jaobod tumanlaridagi qishloq. Suzoq vodiya kelib o'rnashib qolgan qipchoqlarning mayda urug'laridan biri. Qirg'izistonning Jalolobod viloyatiga qarashli tuman nomi ham So'zaqdir. Ammo rasmiy axborotlarda Suzaq yozilib ketgan va xalq og'zida Suvi uzoq deb talqin qilinadi.

SUG'UMBOY – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani. Sug'umboy – o'zbek qirg' qabilasini kichik bo'g'ini.

SUG'UT – qishloq. Buxoro viloyati Shofirkon tumani. *Sug'ut*, *Sug'ud* – Sug'd Sug'diyona; *sugud* – 1) past, botqoqli joy; 2) oqar suvi mo'l bo'lgan haydalgan yer.

SO'FIQISHLOQ – Andijon viloyati Jalaquduq tumani markazining eski nomi, tarixdan shu narsa ma'lumki, Qo'qon xoni Xudoyorxon 1853-yili qipchoqlar ustidan g'alaba qilgach, So'fibek ismli ota bir, ona boshqa ukasini Andijonga hokim etib tayinlagan. O'shanda So'fibek bugungi Jalaquduq atrofiga urug'laridan ko'chirib keltirgan, o'z nomidagi qishloqqa asos solgan. Yerlar o'zlashtirilib, yangi xo'jaliklar paydo bo'lgan va keyinchalik "So'fiqishloq" nomini olgan. 1859-yili Xudoyorxon (vaqtincha) taxtdan ketgach, So'fibek shahar hokimligidan olingan. Jalaquduq tumani tashkil topganda uning markazi So'fiqishloq deb ko'rsatilgan.

Bundan tashqari, Sirdaryo viloyatining Mirzaobod tumanidagi qishloq ham shunday nomlangan bo'lib, qishloqda dinga berilgan so'filar ko'p bo'lgani uchun qishloq keyinchalik xalq orasida shu nom bilan atalgan deyiladi.

SO'FILAR – qishloq. Farg'ona viloyati Qo'shko'pir tumani. So'filar – so'fi, muazzinlar (masjid xizmatchilari) ko'p yashaydigan joy. Shu nomli etnonim mavjud. Qo'shtamg'alisaroy urug'ining bir qismi supi (sufi) deb nomlana-

di (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах. С. 14; В. Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo shevalari, 162-b.).

SO'FN – Farg'ona viloyati Toshloq, Uchko'prik, Quva tumanlaridagi qishloqlar nomi. So'fi – masjidda azon aytuvchi kishi. Qishloqlar ikki ma'noda shunday nomlangan bo'lishi ham mumkin. Birinchidan, so'fi yashaydigan yoki azon chaqiriladigan qishloq, ikkinchidan, sodda, xudojo'y kishilar istiqomat qiladigan qishloq yoki mahalla.

SO'KSO'K – qishloq va ariq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. *So'kso'k* – saksovulning qadimiy nomi. Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” (1-tom, 448-b) va Alisher Navoiyning asarlarida uchraydi.

Ba'zi olimlarning fikriga ko'ra, *so'kso'k* – bu yulg'un (daraxt turi) (A.K.Боровков. Бадаи ал-лугат, –М., 1961. С. 192). Xiva tarixchisi Munis bu masalaga oydinlik kiritdi (1778–1829): “Bu jihatdin Xorazm diyorida qahat va goloshoyih bo'ldi... *Xivakning* oliy imoratlari munxadim bo'lib, o'rniga *so'kso'k* va yulg'un ko'kordi”.

SO'LOQIYON – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. Demak, So'loqiyon, *So'loqli* urug'ining o'zgargan shakli bo'lishi mumkin.

SO'LOQLI – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani; Jizzax viloyatining Jizzax, Baxmal, Zomin tumanlari. *So'loqli* (so'lakli) – yuz qabilasining urug'laridan biri.

Ushbu urug' vakillari Toshkent, Sirdaryo, Samarqand viloyatlari va qo'shni Tojikistonning ushbu viloyatlar bilan chegaradosh tumanlari hududlarida yashaganlar (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari, 84-b.).

So'loq – kichik shoxli qoramolga belgi (tamg'a) qo'yish usuli, agar quloqning old qismi belgilangan, kesib tashlangan bo'lsa, *oldingi so'loq* deb nomlangan, agarda quloqning orqa qismi belgilangan, kesib tashlangan bo'lsa, *keyingi so'loq* deb atalgan.

SO'PI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi, Kitob, Shahrisabz tumanlari. So'pi (so'fi) – so'fiy (masjid xizmatchisi). Bu yerda *so'pi* – etnonim. Masalan, Qo'shtamg'alisaroy urug'laridan biri so'pi deb atalgan (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах. С. 14, В. Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari, 162-b.).

SO'PIQISHLOQ – Urgut tumanidagi qishloq. Qo'ng'iro't qabilasining kichik bir guruhi so'pi deb ataladi. Mazkur nom etnotoponim bo'lib, Jizzax viloyatining Baxmal tumanida ham So'pi nomli qishloq bor. Urgut shahridagi mahallalardan biri ham Sufiyon, ya'ni so'filar deb ataladi.

SO'QOQ – qishloq. Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tumani. Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asarida *soqaq* so'zi “oq bug'u” degan ma'noda berilishini e'tiborga olib (H.Hasanov. O'rta Osiyo joy nomlari

tarixidan. –T., 1965, 20-b), *so'qoq* toponimini ushbu so'z bilan bog'laydi. Sababi, shayx Xo'ja Ahrorning vaqf hujjatlarida (XV asr) ushbu qishloqning nomi **So'xox** ko'rinishida uchrashini e'tiborga olsak, ushbu sharhni uncha muvaffaqiyatli deb bo'lmaydi (О.Д.Чехович. Самаркандские документы XV–XVI вв. –М., 1974. С., 251, 275, 330, 407 и др.).

SO'RJA – Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumanidagi joy. So'r – sho'r, sho'rxok, so'rja – sho'r joy; O'zbekistonda – Sho'rcha.

SO'X – qishloq. Farg'ona viloyati Rishton tumani. O'rta asrlarda So'x yirik savdo markazi bo'lgan. Birinchi marta “Hudud ul-olam” asarida tilga olingan (24-a bet): “So'x tog'lar orasida, Butman va Farg'ona chegarasida joylashgan”, arab geograflari asarlarida – Istaxriy (БАГ, I, С. 335, 337), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 395, 397, 398, 406), Muqaddasiyda (БАГ, III, С. 345) shu nomli daryo bilan bog'lanadi.

SO'XTAARIQ – ariq. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. Forscha *so'xta* (so'xtan – yonmoq, kul bo'lmoq) – yongan, kuygan; ko'chma ma'noda – qurib qolgan.

SO'ZOQ – qishloq. Samarqand viloyati Bulung'ur tumani, Andijon viloyatining Xo'jaobod tumani. *So'zoq* – manzilgoh (Древнетюркский словарь. С. 509). Etnograf Т.А.Идanko tadqiqotlari natijalariga ko'ra, *Suzak* – qozoqning akasi, qozoqlarda *sozak* nomli urug' bor. Qardosh xalqlar – qozoqlar, o'zbeklar va qirg'izlarning qabila nomlari ko'p jihatdan o'xshashdir.

Qadimgi turk tilida so'zoq “xalq turadigan joy”, “manzilgoh” degan ma'noni anglatgan (Koshg'ariy, 1963: 509).

SO'G'ANCHI – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Qadimgi turkiy va ba'zi turkiy tillarda *so'g'an* so'zi *piyoz*; *so'g'anchi* – piyoz yetishtiruvchi dehqon degan ma'nolarga ega.

Ehtimol, bu etnonimdir, oltoylarda Sogonchi urug'i bo'lgan (Ойротско-русский словарь. –М., 1947).

Xorazm viloyatining Yangiariq tumanida shu ma'noga ega Piyozchi hududi mavjud.

SO'G'D//SO'G'DIYONA – Zarafshon va Qashqadaryo vodiylarini qamrab olgan tarixiy mintaqa. So'g'd nomi birinchi marta Eron hukmdori Doro Buyukning mixxat yozuvida esga olingan (miloddan avvalgi VI asr). Arab geograflari asarlarida – Istaxriy (БАГ, I, С. 286, 288, 295), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 109, 337 и др.), Muqaddasiy (БАГ, III, С. 35, 259 и др.) Al-So'g'd shaklida uchraydi.

Sharqshunos I.Markartning so'zlariga ko'ra, So'g'd eroniy *sux*, *sox* – “yaltiramoq”, “yonmoq”, “porlamoq” so'zlarga borib taqaladi. “G'iyos al-lug'at” kabi qadimgi lug'atlarda suv to'planadigan pasttekislik Sug'd (So'g'd) deb nomlangan.

Sharqshunos V.L.Vyatkinning kuzatuvlariga ko'ra, mahalliy aholi sug'oriladigan unumdor yerlarni sug'ud deb atashgan (О.И.Смирнова. Каталог монет города Пенджикент (Материалы 1949–1956 гг. –М., 1963. С. 24).

Qo'shimcha qilib aytish mumkinki, fors tilida *sug'ud* so'zi "past, botqoqli joy, oqar suvi mo'l bo'lgan haydalgan yer" degan ma'no ham kasb etishi mumkin.

SO'G'ONCHI – Oqdaryo tumanidagi qishloq. Bu yerda shayx Muslim otaning xonaqosi bo'lgan. Qishloq yerlarining sharqiy qismidan Jo'yi Devona arig'i oqib o'tadi. Shuningdek, Xina qishlog'i arig'i, Qorabuloq degan joy hamda shimolda Kampir devor va g'arbda Qoraxitoy arig'i bo'lgan (Vyatkin, 1902).

Toponim "*so'g'on*" – *piyoz* so'zi va *-chi* affiksidan yasalgan. So'g'onchi etnonim bo'lishi mumkin (Qorayev, 1978).

T

TABASHARSOY – daryo. Toshkent viloyatining Qurama tizmasi yonbag'rida joylashgan. Forscha *taboshir* – bo'r, oq loy ma'nolarini anglatadi.

TAVOVIS – Buxorodan 50 km sharqda katta tarixiy qishloq, Navoiy viloyati Qiziltepa tumani. Qishloqning qadimiy nomi **Arqud** yoki **Arfud** bo'lgan. *Tavovis* "Tovus" degan ma'noga ega. "Arabchadan "Tovuslar" degan ma'nodagi nomni qishloq 91/710-yilda olgan: arablar bu yerda ilk bor, Narshaxiyning so'zlariga ko'ra, mahalliy boylarning uylarida saqlanadigan tovuslarni ko'rishgan" (B.B.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 149. Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy. "Buxoro tarixi". –T., 1966, 20-b.).

TAGALAK – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Geografik joy nomining aniq etimologiyasi ma'lum emas.

M.M.Avezovning fikricha, toponimni hosil qilgan *tagalak* so'zi "*gumbazsimon balandlik*", "*aylana tepalik*" ma'nosini anglatadi. Hududida ana shunday balandlik mavjud bo'lgan qishloq – Tagalak.

TAGBANDBOFON – Buxoro shahridagi kvartal. *Tagband* – belbog' tikuvchi usta, *-on* – ko'plik qo'shimchasi (ko'rsatkichi). "Aholining ko'pchiligi kamar to'qish bilan shug'ullangan" (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 273).

TAGIJAR – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. *Tag* – ostki qism, *jar* – jarlik. *Tagijar* – pastki jarlik. Toponim yasalishining kamdan kam uchraydigan usuli.

TAGOB – respublikadagi ayrim joylarning nomi. *Tagob*, *takob* – "Boburnoma"da "irmoq", "soy", "jarlik" ma'nolarida uchraydigan geografik atama.

B.X.Karmishevaning so'zlariga ko'ra, u hozirgi tojik tilida xuddi shu ma'noda qo'llaniladi. Farg'ona vodiysi va Buxoroda yerosti suvlari chiqadigan joylar tagob deb ataladi. Zarafshon vodiysida daryo suvi bilan sug'oriladigan yerlar ham tagob deb yuritiladi: *tagobi nahri Qorasuv* – Qorasuv daryosidan sug'oriladigan yerlar.

Bundan tashqari, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq ham shunday atalgan. Viloyatda Axta-Tagob, Katta Tagob va Kichik Tagob kabi joy nomlari bor.

Tagob geografik termin bo'lib, "o'zan, soy, qirg'oq" ma'nolariga ega. Farg'ona va Buxoroda yerosti suvlari chiqib yotgan joylarni tagob deyishadi. Tagob so'zini tojiklar hozirgi vaqtda ham shu ma'noda ishlatadilar. Zarafshon

daryosining bosh tomonida Tagobimayn qishlog'i bor. Zarafshon vodiysida ma'lum bir kanaldan sug'oriladigan maydon ham tagob deb yuritilgan (Do'simov, 1977).

Shuningdek, Qashqadaryo viloyati Kitob tumani sharqi va shimolidagi qishloqlarning umumiy nomi ham shunday atalgan. Ma'nosi suv tagi. Bu ibtidoiy ma'nosi. Hozirgi ma'nosi – qorli, yuksak tog'lar tagi, qor suvlari bilan to'yinadigan suv manbalari (daryo, jilg'a) bo'yidagi aholi maskanlari.

TAZAR – Samarqand shahridagi mahallalardan biri shu nom bilan ataladi. Tazar arig'i ham bo'lgan. 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro'yxatida Xo'ja Chorux qishloq jamoasidagi Rus Tazari qishlog'i va Tazar arig'i nomlari qayd qilingan. Tazar – yerosti suvlari oqiziladigan kanal (Shishkin, 1969).

TAZG'ARA – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumani hududidagi eski o'zan va Chimboy shahridan 3 km uzoqlikdagi OFYning nomi. Tarixiy manbalarga qaraganda, bu nom Chimboyning o'g'li Tazg'ara nomiga qo'yilgan.

TAYLAQOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumanidagi ovul. Endigina tug'ilgan tuya bolasi, bir yoshgacha buta (bo'taloq), bir yoshdan oshsa, toyloq deyiladi.

Taylaqovul – qoraqalpoqlarning taylaq (toyloq) urug'i nomi bilan atalgan. O'zbeklar, qozoqlar, qirg'izlar, turkmanlar tarkibida ham taylaq (toyloq) urug'i bo'lgan. Orol dengizida bir orol Taylaqjegen (Toyloq yegan) deb atalardi. Bu yerda birovning toylog'ini so'yib yeb qo'yishgan bo'lsa kerak.

TAYLOQ/TOYLOQ – Toyloq tumani markazi. Bu yerda Tayloqota nomli muqaddas joy ham mavjud. 1904–1905-yillar manbalarida Tayloqipoyon va Tayloqibolo nomlari keltirilgan.

Tayloq, toyloq – urug' nomi. Oqtayloq, qoratayloq tarmoqlari bor. Tayloq, toyloq – bir yoshdan oshgan tuya bolasi. Tayloq totem, shu asosda urug' nomi yasalgan. Urug' nomidan qishloq nomi yuzaga kelgan.

Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanidagi Tayloq qishlog'i nomi ham shunday hosil bo'lgan (Nafasov, 2009). 1904–1905-yillar ma'lumotlarida Samarqand uyezdi Juyidevona volosti Qo'ng'iro't qishloq jamoasida Toyloq va O'tarchi Toyloq qishloqlari nomlari qayd qilingan.

TAYPOQ – Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi qishloq va mahalla nomi. O'zbek tilida bu so'z *yapaloq*, *biroz yassiroq* degan ma'noda ishlatiladi. Agar relyefga nisbatan olinsa, yassi, tekis joydagi qishloq ma'nosida ishlatilgan bo'lishi mumkin.

TAKABARAZ – chegaraviy hudud. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Taka-Teke* – "Tog' echkisi", *baraz* – (tog' echkisi ko'p uchraydigan) tog' qoyasi.

TAKAYONG'OQ – qishloq nomi. Toshkent viloyati. Tog' echkisi – kiyikning erkagi ham, urg'ochisi ham umumiy nom bilan *taka* deyiladi.

TAKAQISHLOQ – Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on tumanidagi qishloq nomi. Toponim sug‘dcha “Taka” va o‘zbekcha qishloq so‘zlaridan yasalgan.

A.L.Xromov Yag‘nob toponimiyasida “Taka” termini ishtirokida yasalgan bir nechta joy nomini qayd qiladi va sug‘d tilida “Taka” so‘zi “past, pastki, quyi” ma’nolarini anglatishini ko‘rsatadi. Olim G‘artaka (“Pastki tog”), Xantaka (“Pastki ariq”), Kattaka (“Pastki qishloq”) kabi nomlarni keltiradi.

Viloyat hududida sug‘d tiliga mansub toponimlar ko‘pligini nazarda tutsak, mazkur nomning etimologiyasini izohlash qiyin emas.

Demak, Takaqishloq nomining ma’nosi “Pastdagi qishloq, Quyiqishloq” ma’nosidadir. O‘zbek toponimiyasidagi *Pastki Ravot, Yuqori Ravot, Quyiqishloq, Ingichka bolo, Sochaki bolo, Sochaki poyon* singari nomlar ham fikrimizni tasdiqlaydi.

Boshqa izoh: toponimist S.S.Gubayeva dala materiallari asosida “Taka” so‘zining patronim, ya’ni ma’lum oila boshlig‘ining ismi yoki laqabi asosida nomlangan kichik urug‘ ekanligini ko‘rsatib, Farg‘ona vodiysidagi Takalar mahallasi toponimini qayd qiladi. Olima ushbu nom turkmanlarning “Taka” etnonimi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligini ham ko‘rsatadi.

“Taka” etnonimi bilan bog‘liq Tekeli (Qozog‘iston Respublikasi), Taka, Takali (O‘zbekiston Respublikasi), Teke-koy, Teke-maxla, Tekeler-Jomiy, Tekeler-kyabir, Tekeler-sag‘r (Bolgariya) singari toponimlar, shuningdek, qirg‘izlarda “Teke”, turkmanlarda “Taka, takali” kabi urug‘lar mavjud (Gubayeva, 1983: 8–21).

Bundan tashqari, Poyariq tumanining Eski Jomboy uchastkasida ham Takaqishloq bor.

TAKALIK – dovon. Jizzax viloyatining Nurota tizmasi. Demak, *Takalik* – tog‘ echkisi ko‘p bo‘lgan joy degan ma’noni anglatadi.

TAKALIK – Farg‘ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq. S.Gubayeva (1983) bu kabi nomlarni tashqi ko‘rinishiga qarab (takasi bor qishloq) etimologiyasini aniqlash xato bo‘lishi mumkinligini yozadi. O‘zbek, qirg‘iz, qozoq, turkman, qoraqalpoq millati tarkibiga kirgan shu nomdagi urug‘ qayd etiladi.

TAKIYA – daha. Buxoro, Qo‘qon shaharlari. Takiya – darveshlarning boshpanasi, yotoqxona, kashandalar yig‘ilgan choyxona; XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxorodagi to‘quvchilar yotoqxonasi (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 35).

TAQACHI – qishloq. Toshkent viloyati Bekobod tumani, Andijon viloyati Paxtaobod tumani. Toshkent shahridagi mahalla nomi. *Taqachi* – taqa yasaydigan va otlarga taqa qoqadigan temirchi ma’nolarini anglatadi.

TAQIRQAL’A – ovul. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Amudaryo tumani; *qal’a* – shahar, **Taqirqal’a** – taqir joydagi shahar ma’nosini anglatadi.

TALIJA – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro, Shofirkon tumanlari. *Tal, tall* (arabcha) bir vaqtlar qal’a sifatida xizmat qilgan va xandaq bilan o’ralgan sun’iy tepalik (O.Д.Чехович. Бухарские документы XIV в. С. 218); *-ja -cha* affiksining o’zgargan shakli, **Taliya** – **Talcha** “kichik tepalik”, “sun’iy tepaliklari bo’lgan qishloq” (qarang: **Talcha**).

TALLAK – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. **Tal(l)** – tepacha + (toponim yasaydigan) *-ak* kichraytirish affiksi.

TALLAKOTA – qishloq. Toyloq tumanidagi qishloq. Tall – “Tepa” va *-ak* – cha hamda *ota* so’zlaridan yasalgan nom.

TALLIBARZU – Samarqand tumanidagi qadimiy shaharcha xarobasi. Arab tarixchisi Al-Muqaddasiy (X asr) asarida tilga olingan Rivdod shahri-ning hozirgi nomi.

“Tal” – tepa va “Barzu” so’zlaridan tuzilgan nom bo’lib, Barzu tepaligi, qo’rg’oni demakdir. Barzu (sug’dcha baroz – “ulkan, baland, yuksak” ma’no-laridagi so’z) qadimiy sug’d pahlavoni ismi. O’rta asrlardagi mashhur “Barzu-noma” dostonining bosh qahramoni.

TALLI-BORZU – Samarqand yaqinidagi tepalik, xuddi shu nomdagi Sug’d shahrining xarobalari.

Ibn Havqalning so’zlariga ko’ra, Talli-Borzu shahri mustaqil Maymurg’ mulkini tashkil qilgan va u Samarqand hukmdorlarining qarorgohi va mus-tahkam qal’asi hisoblangan (O’zbek sovet ensiklopediyasi, t.10, 522-b.).

Talli-Borzu “baland tepalik” ma’nosini ifodalaydi yoki “Barzu tepaligi” (ehtimol, Firdavsiy asari (“Shohnoma”) qahramoni nomi bilan bog’liqdir, Barzu (shaxs ismi) – “buyuk” yoki “juda hurmatli” ma’nosidadir.

TALLIGANDUM – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim *tal* (aslida *tall*) va *gandum* so’zlaridan iborat. Apellativning birinchi kompo-nenti – *tal* (aslida *tall*) arabcha so’z bo’lib, “tepalik”, “do’nglik”, “pastak tog’”, “tuproq va qum uyumi” kabi ma’nolarni bildiradi.

Bu termin nafaqat mamlakatimizda, balki Eron, Afg’oniston va Ozarbay-jonda ham ko’plab toponimlar hosil qilgan. Uning ikkinchi komponenti – *gan-dum* so’zi esa *bug’doy*ning tojikchada atalish shaklidir.

Demak, Talligandum – “*bug’doy o’suvchi tepalik*” ma’nosidadir.

TALLIG’ULON – Pastdarg’om tumanidagi toponim. Tal, tall (ar.) termini Markaziy Osiyoda, ayniqsa, Buxoro, Samarqand va Xorazm viloyatlari hudud-larida “Tepalik” ma’nosida ko’p uchraydi.

Tallig’ulon – “Tall” (ar.) – tepa va forscha *g’ulon(m)* – qul so’zlaridan yasalgan atama. Tallig’ulon hozirgi Yangibog’ qishlog’ining g’arbiy tomonida-gi kanal nomi. Eski nomi Soyi Haydar. V.L.Vyatkin fikricha, soy keyinchalik Talli G’ulon deb atala boshlagan.

Olimning aytishicha, Xoja Ahror yerlarida Talli Kalon yoki Kulog'on nomli bog' bo'lgan va bu nom Talli G'ulon tarzida talaffuz qilinishi mumkin (Вяткин. Материалы... 1902).

TALLIQULUH – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim *tal* (aslida *tall*) va *quluh* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *tal* (aslida *tall*) arabcha so'z bo'lib, "*tepalik*", "*do'nglik*", "*pastak tog*", "*tuproq va qum uyumi*" kabi ma'nolarni bildiradi (qarang: **Talligandum**). Toponimning ikkinchi komponenti – *quluh* so'zi aslida *quduq* bo'lsa kerak.

Demak, Talliquluh – "*uzun cho'zilgan qumliklar orasidagi quduq*" ma'nosidadir.

TALLIYULG'UN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani. Arab. *tal(l)* – tepalik, *yulg'un* o'simlik nomi. **Talliyulg'un** – "yulg'un o'sadigan tepalik" demakdir.

TALPUSHMON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Nom *tal* (aslida *tall*) va *pushmon* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *tal* (aslida *tall*) arabcha so'z bo'lib, "*tepalik*", "*do'nglik*", "*pastak tog*", "*tuproq va qum uyumi*" kabi ma'nolarni bildiradi.

Bu termin nafaqat mamlakatimizda, balki Eron, Afg'oniston va Ozarbayjonda ham ko'plab toponimlar hosil qilgan. Uning ikkinchi komponenti – *pushmon* so'zining ma'nosi esa noma'lum. Xorazm shevasida pushaymon so'zining dialektal shakli pushmon deb yuritiladi.

TALTAYJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Qoraoy" OFY hududidan oquvchi kanal. Ibrayimo'zek kanalidan bo'lingan. Kanal nomiga kelsak, bu sug'orish tarmog'i eniga juda keng qazilgan, bu esa kanal nomiga asos bo'lgan.

TALXOBISOY – daryo. Surxondaryo viloyati, Ko'hitang tog' tizmasining sharqiy yonbag'irlaridan boshlanadi. Talxob: *talx(a)* – achchiq, *ob* – daryo, suv, soy.

TAMA – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi Amudaryo tumani; Navoiy viloyati Karmana tumani; Xorazm viloyati Xonqa, Yangiariq tumanlari; **Tamaovul** – Toshkent viloyati Bo'ka tumani. *Tama* – Zarafshon vodiysi va Xorazmda yashagan qabilaning nomi. *Tama* urug'i (qabilasi) *mesit* va *jabu* urug'lari bilan uch urug' qabilaviy ittifoqini tashkil qilgan.

TAMABAHRIN – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. **Tamabahrin** – *tama* va *bahrin* qabilalari ittifoqi (qarang).

TAMAYRAT – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. *Tama* (qarang) va *oyrat* qabilalari ittifoqi. O'yrot qabilasi A.P.Xoroshxinning "Ro'y-xat"ida (Сборник статей, касающихся до Туркестанского края, СПб, 1876. С. 512) va "Nasabnomayi uzbekiya" nomli o'zbek qabilalarining nasabnomasi

kitobidan o'zbek qabilalari ro'yxatida qayd etilgan (H.Ханыков. Описание Бухарского ханства. СПб., 1843. С. 58).

TOMDI – Navoiy viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman-ga nom bo'lgan tom-di so'zi buloqning nomi, uning to'la shakli Tomdibuloq. Markaziy Qizilqumda kenglik bo'ylab cho'zilgan tog' Tomditov deb ataladi. Tomditovda ohaktosh, marmar, boksit, oltin va boshqa qazilma boyliklar ochilgan. Gidronimlar aholi turar joylariga nom bo'lib o'tganida ular o'rtasida ma'no va vazifa jihatidan ba'zi bir ayirmaliklar yuz beradi. Bunda ikki holatni inobatga olish kerak. Birinchidan, suv obyekti hozirda mavjud bo'lsa, u holda bu nom gidronim sifatida tilda keng qo'llaniladi, uning aholi punktini ifodalashi ikkinchi darajali bo'lib qoladi. Shunda, Tomdibuloq, Oydinbuloq deganda darhol buloq nomi tushuniladi. Ikkinchidan, nom tarkibidagi suv obyekti hozirda mavjud bo'lmasa, vaqt o'tishi bilan, uning oykonimik vazifasi birinchi o'ringa chiqadi. Bunday holatlarda nomning gidronimik ma'nosi emas, oykonimik ma'nosi yashashni davom etadi.

Suv obyektlari nomlarining paydo bo'lishiga turli xil omillar sabab bo'lgan. Ular qanday sabablarga ko'ra yaratilganligini aniqlash va nomlanish tamoyillarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Miqdori, hajmi, shakl tuzilishi, paydo bo'lgan vaqtiga qarab nomlangan suv obyektlari ko'plab topiladi. Bunday nomlar suv miqdori, son-sanog'i va hajmini belgilashga qaratilgan. Suvi kam bo'lganidan toshlardan tomchilab oqib tushadigan buloq – tomchi, tom-di buloq deyiladi.

Qozoq toponimisti Y.Qo'ychuboyev Qozog'istondagi Tomdi degan bir necha joy nomini tom “devor, uy” deb izohlaydi. Nomning to'liq shakli Tomdibuloq, u aslida suv obyektlarining nomi ekanligi hech kimda shubha qoldirmaydi. Buloq nomi (gidronim), tog'ga (oronim) va keyincha, shu hududda tashkil qilingan tuman va shaharchaga (oykonim) ham berilgan.

Buloq boshqa geografik obyektlarni nomlashda mo'ljal, oriyentir vazifasini bajargan. Chunki buloq suv tanqis bo'lgan cho'l hududida inson hayoti va faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Mavjud toponimik qonuniyatlar-ga ko'ra, yangi geografik obyektga nom uzoqdan qidirilmaydi, balki yonidagi obyektning nomi unga ham beriladi.

TANGI – joy. Toshkent viloyati Ohangaron tumani. *Tangi* (forscha *tang* – tor) – tor tirqish. Bobur asarlarida uchraydi (“Бабур-наме”. – Т., 1961).

Ushbu termin respublikaning janubida keng qo'llaniladi: **Ichkaritangi** – “Ichki tangi”, **Tortangi** – “Tor tangi”, **Chortangi** – “To'rt tangi” (Jizzax viloyati Zomin tumani), **Qoratangi** – “qora tangi” (Jizzax tumani).

Pokistonda *tangi* – ko'ndalang tirqish (Л.Дадли Стамп. Словарь общегеографических терминов. Т. 2. –М., 1976. С. 283). Eronda *tangi* – tog'ning tor tirqishi (Словарь географических терминов и других слов,

формирующих топонимии Ирана. Составитель В.И.Савина. – М., 1971. С. 209). Ozarbayjonda *tangi* – chuqur dara (R.M.Yuzbashev).

TANGISOY – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi soy. Tangi – tor dara va soy soʻzlaridan yasalgan. Nom *tor daradagi soy* maʼnosida (Qorayev, 1970).

TANDIR – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. Tandir – kulcha yopish uchun pech, koʻchma maʼnoda – *issiq joy* maʼnolarini anglatadi.

TANISHAHAR ARIGʻI – Boʻzsuv kanalining chap tarmoqlaridan, uzunligi 4,7 km. Shayxontohur tumanida, gʻarb tomonga yoʻnalib, Abay, Olmazor koʻchalarini, Xalqlar doʻstligi shohkoʻchasini va Beshyogʻoch hamda Samarqand darvoza koʻchalarini kesib oʻtadi.

Tanishahar gidronimi tan va shahar morfemalaridan tashkil topgan. Tan forsha-tojikcha soʻz boʻlib, bir nechta maʼnolarga ega, bu yerda tan soʻzining “kimsaga tegishli qism, ulush yoki narsa”¹²¹ degan maʼnosi toʻgʻri keladi. Yaʼni Tanishahar – bu shaharga tegishli degani. Shu bois, Tanishahar gidronimi mazkur ariqning aynan shahar hududida oqishini anglatishi mumkin.

XX asr boshlarida Tanishahar arigʻi Eski shahar hududida sharqdan gʻarbgacha tomon yoʻnalgan boʻlib, Shayxontohur dahasining Yuqori Mergancha, Eski Oʻrda, Shahidontepa, Qoratosh, Beshyogʻoch dahasining Murod, Koʻkmasjid, Xonaqoh, Balandmasjid, Tikanlimozor, Badirboy, Qabsota, Mirlar, Andijon mahallalaridan oqqan va shaharning gʻarbiy chegarasida Quyi Boʻzsuvga quyilgan. Mazkur hududlarning aholisi Tanishaharning suvidan ichimlik suvi olishda, dala-bogʻlarni sugʻorishda keng foydalangan.

TANTIQCHEK – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. Qishloq Qoʻqon xoni Xudoyorxon tomonidan Tantiq ismli kishiga ajratilgan yer uchastkasi oʻrnida paydo boʻldi (XIX asrning 60-yillari).

TARAGʻAY – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Taragʻay* – oʻzbek urugʻining nomi (B.Joʻrayev. Yuqori Qashqadaryo oʻzbek shevalari. – Toshkent, 1969); shevada *taragʻay* – “oʻrmonsiz, taqir joy” maʼnosini anglatadi.

TARAQQIYOT – mahalla. Xorazm viloyati Qoʻshkoʻpir tumani. Mazkur termin arab tilidan oʻzlashgan soʻz boʻlib, “yuksalish, olgʻa harakatlanish, rivojlanish, oʻsish” maʼnolarini ifodalaydi hamda u mustaqillik yillarida atalgan toponim hisoblanadi.

U oʻzbek tilining izohli lugʻatida shunday izohlanadi: “Rivojlanishning oddiydan murakkabga, quyidan yuqori yoʻnalgan shakli, uning yuksalishi” (Oʻzbek tilining izohli lugʻati, III jild, 677-bet).

TARVUZPOYA – joy nomi. Surxondaryo viloyati Jarqoʻrgʻon tumani. *Tarvuz* + *poya* – ekin maydoni. **Tarvuzpoya** – tarvuz yetishtiriladigan maydon.

¹²¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 115-6.

TARLI – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Kegeyli tumanidagi quruq o‘zan. Q.Abdimuratov bu toponimni Tariqli, Tariqpoya deb izohlagan. Haqiqatan ham qoraqalpoqlar va boshqa turkiy xalqlar, jumladan, jelovchi o‘zbeklar tariqni tari deyishadi. Dastlab bu yer Tarili deb atalgan, keyin Tarli bo‘lib ketgan. Demak, Тарылы – “Tariqli maydon”, ya’ni tariq ekilgan maydon ma’nosini anglatadi.

TARLOQ – Toshkentdagi joy nomi. Xadra maydonining janubida joylashgan. Qadimgi nom. Qadimgi turkiy tilida *тарыл* – don, non. Tarig‘laq – haydalgan maydon. Avval *Tarig‘lag‘* shaklida, keyinchalik – *Tarig‘laq*, hozirda esa – *Tarloq* shakliga ega.

TARMAKO‘CHGAN – chegaraviy hudud. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Tarma* (forscha) – qor ko‘chkisi, *ko‘chgan* – ko‘chmoq fe‘lining o‘tgan zamon shakli: *Tarmako‘chgan* – “qor uyumi ko‘chib tushgan joy”.

TARNOV – Samarqand shahri atrofidagi mavze. Zahiriddin Bobur 902-yil ramazon (1497-yil may) oyida Andijondan yurish boshlab, Samarqandga yetib keladi va poytaxtni egallash uchun jang-jadallar olib boradi. “Yana bir qatla ham Xiyobonda Tarnov navohisida chopqulash bo‘ldi”.

TAROB – qishloq, Buxoro viloyati Jondor tumani. Tarixiy yilnomalarda **Tarob** Buxorodan qadimiyroq ekanligi ta’kidlanadi. Qishloq haqida ilk ma’lumotlar Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida tilga olingan (Narshaxiy M. Buxoro tarixi. – Toshkent, 1966, 45, 92, 101-bet).

Qishloq mo‘g‘ullarga qarshi dehqonlar va hunarmandlarning, shuningdek, Mahmud Torobiy boshchiligidagi mahalliy boy va din ulamolariga qarshi qo‘zg‘olonlari bilan mashhur (1238-y.).

TAROQLI – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani, Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. Vaxtamg‘ali va jilontamg‘ali (ilontamg‘ali) urug‘larining qismlaridan biri *tarakli* deb nomlangan (taroq – taroq, urug‘ning tamg‘asi shakliga ko‘ra taroqni eslatgan).

Taroqli – juz (yuz), qangli, xitoy qipchoq, qo‘ng‘irot qabilalari tarkibida uchraydigan urug‘ nomi. Urug‘ning tamg‘asi taroq shaklida bo‘lgan va bu etnonim uchun asos bo‘lgan. Tamg‘asiga ko‘ra urug‘, urug‘iga ko‘ra qishloq nomlangan.

TAXIRQUDUQ – qishloq. Navoiy viloyati Qiziltepa tumani. *Taxir* – achchiq, achchiqroq + *quduq*, **Taxirqudug‘** – achchiq suvli quduq.

TAXKO‘H – tog‘. Oqtov tizmasi (Navoiy viloyati Nurota tumani). *Taxt* + forscha *ko‘h* – tog‘ (**Taxko‘h** – taxt – tog‘, tog‘ – taxt).

TAXTAKO‘PIR – tuman. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumani, (qarang: **Taxtako‘prik**, **Taxtapul**). Qoraqalpog‘iston Respublikasining shimoli-sharqiy, Qizilqum cho‘lining shimoli-g‘arbiy hamda Orol dengizi-

ning janubi-sharqiy qismida joylashgan tuman. Taxtako'pir tumani shimoli-sharqda Qozog'iston Respublikasi, sharqda O'zbekiston Respublikasining Navoiy viloyati bilan, janubda Qoraqalpog'istonning Ellikqal'a, Beruniy, g'arbda Qorao'zak, Mo'ynoq tumanlari bilan chegaradosh. Yer maydoni 21,12 ming km². Taxtako'pir tumani dastlab 1928-yil 10-mayda tashkil topgan. 1963-yili Chimboy tumaniga birlashgan va 1965-yilning 29-dekabr sanasida yana Taxtako'pir nomi bilan ajralib chiqqan.

Taxta – bu yog'och va **ko'pir** – u qirg'oqdan bu qirg'oqqa o'tish uchun suv, chuqurlik ustiga qurilgan yo'l, qurilma hisoblanadi. Nomning kelib chiqish tarixi taxtadan ko'prikning qurilishi bilan bog'liq. Bundan bir asr ilgari hozirgi Taxtako'pir hududiga suv keltiruvchi Quvonishjarma kanalining bir tarmog'i Bosay deb nomlangan. U daryoning ikki tomonida xalq istiqomat qilgan. Ikki tarafdagi xalqning bir-birlari bilan bordi-keldi qilishlari uchun daryoga ko'prik judayam zarur bo'lgan va el oqsoqollari bir bo'lishib, maslahatlashib, bu ahamiyatli va savobli ishga kirishadi.

Ko'prikning qurilishiga Xojamet bo'lis boshchilik qiladi. Barcha xalq hasharga keladi. Ko'prikni qurish uchun Chimboydan ustalar keltiriladi, asosan ko'prikni qurishda Qosbao'li o'g'li Qalimbetboyning uzun oqteraklaridan foydalanilgan. Ko'prikni qurish ishlari qish oylarida bo'lgan.

Asosiy qurilish materiallari taxta (yog'och)dan bo'lganligi sababli ko'prik Taxtako'pir deb nomlana boshlagan. Ko'prik 1904-yili qurilgan (ayrim manbalarda 1903-yil. Bilish mumkinki, ko'prik qurilishi 1903-yilning qish mavsumida boshlanib, kelasi yili tugallangan).

Xorazm viloyatining Gurlan tumanida ham shunday nomli qishloq bor. Ushbu atama xodadan uzunasiga tilib olingan yassi yog'och bo'lagi ma'nosini bildiruvchi *taxta* so'ziga u qirg'oqdan bu qirg'oqqa o'tish uchun qurilgan qurilma ma'nosini bildiruvchi *ko'pir* (*ko'prik*) so'zini qo'shish bilan hosil qilingan nom hisoblanadi.

Andijon viloyati Xo'jaobod tumani, Farg'ona viloyatining Quva tumanida ham shu nomli toponimlar mavjud. *Taxtako'prik* – taxtadan qilingan ko'prik (*qarang: Taxtapul*).

TAXTAQORACHA – Samarqand va Shahrisabz orasidagi dovonning nomi.

V.V.Bartold fikriga qaraganda, bu dovon Amir Temurning 1398-yilda qurilgan Taxta qoracha degan saroyi nomi bilan atalgan. Taxtaqoracha dovoni Itmak doboni shaklida ham qayd qilingan. *-cha* toponim yasovchi affiksdir. Xalq orasidagi nomi Ovg'a, Ag'ba. Toj – ovg'a-ag'ba-dovon, yo'l o'tgan tog', ko'htal. Itmak, toj, ag'ba so'zining turkiy tarjimai bo'lsa kerak. *Itmak* – *o'tmak* – *o'tiladigan tog'*, *oshib o'tiladigan yo'li bor tog'*.

V.Radlovning fikricha, *marqa* qabilasining shu nomli urug'ining nomlashi bilan bog'liqdir (В.Радлов. "Среднезарафшанская долина. Записки ПГО по отделению этнографии", т. VI, СПб. 1880. С. 61).

TAXTAPUL – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani; mahalla, Toshkent shahri. O'zbekcha *taxta* – yog'och, *taxta*, arab. *pul* – ko'prik (*Taxta-pul* – taxtadan qilingan ko'prik).

TAXTAPUL DARVOZASI – Sebzor dahasining shimoliy qismida joylashgan. Taxtapul – forscha qo'shma toponim (*taxta* va *pul*), tarjimasi yog'och-ko'prik degan ma'noni anglatadi.

Mazkur darvozaning nomi Muhammad Solih XIV asr oxiri – XV asr boshi uchun bergan ro'yxatida ham bor. Darvozaning nomi XIX asr oxiri – XX asr boshlarida chop etilgan yozma va kartografik manbalarda ham aks etgan. Miller ro'yxatida u Taxtakus shaklida yozilgan¹²².

Ushbu darvoza XX asr boshlarigacha saqlanganiga qaramay, uning nomi keyinroq ham mahallalar nomlarida aks etgan: Yuqori Taxtapul, O'rta Taxtapul, Quyi Taxtapul mahallalari.

Taxtapul toponimi hozir ham shu mahallalar o'rnidagi bir nechta mahallalarni birlashtirgan hududning nomi sifatida saqlanib qolgan.

TAYANCH – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Ushbu toponim mustaqillikdan keyin qo'yilgan nom bo'lib, u o'zbek tilining izohli lug'atida quyidagicha izohlanadi: "a) narsani ko'tarib, uning tik, barqaror turishi uchun xizmat qiladigan vosita, ustun, tirgak, tirnovich; b) yordam yoki himoya qiladigan kimsa: yordamchi, himoyachi, homiy (O'zbek tilining izohli lug'ati. IV jild, 33-bet).

TEGALAK – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. **Tegalak** – "o'rtaliq" degan ma'noni anglatadi va bu mahalla "Xosyon" qishlog'ining o'rtalig'ida joylashgani uchun shu nom bilan atala boshlangan.

TEGANA – Urgut tumanidagi qishloqlardan biri bo'lib, unga kiraverishdagi yo'l ko'rsatkichiga endilikda Teganabegim deb yozib qo'yilgan. Bunga toponimning Amir Temur onasi ismi bilan bog'lanishi sabab bo'lgan. Biroq buyuk sarkarda onasi ismining qishloq nomiga hech qanday aloqasi yo'q.

To'g'ri, tegin va takin so'zlari asosida bir umumiy ma'no ("shahzoda") bo'lsa-da, biroq bu o'rinda etnonim, ya'ni urug' nomi bilan bog'liqlik mavjud.

Tegana (chegana) o'zbek xalqi tarkibidagi urug'lardan biri ekanligini dastlab qayd qilgan olim prof. X.Doniyorov uning 92 bo'vli qabilalardan qaysi biriga tegishli ekanligini ko'rsatmagan (Doniyorov, 1968).

Har holda olimning tegana so'zi etnonim ekanligi haqidagi fikri e'tiborga molik. Chunki Samarqand viloyati aholi punktlari ro'yxatida (1904–1905-yillar) Xo'jand uyezdining Umbet qishloq jamoasidagi Tegana qishlog'i nomi keltiriladi va u uyezd markazidan 80 vyorst (km) masofada ekanligi ko'rsatilgan.

Xuddi shu ro'yxatda Kattaqo'rg'on uyezdining Xo'jaariq volosti Arziqul qishloq jamoasidagi Charteganak qishlog'i ham qayd qilingan (Список

¹²² Соколов Ю. Ташкент, ташкентцы и Россия. – Ташкент: Узбекистан, 1965. – С.34.

населенных мест..., 1906: 54–114). 1926-yilgi aholi ro'yxatida Samarqand okrug Yangiqo'rg'on tuman Tengatopdi qishloq kengashi hududida joylashgan Tagan qishlog'i nomi tilga olinadi.

Mazkur qishloq Qorabuloq, Qarapchi, Sart yuzi kabi aholi punktlari bilan yonma-yon qayd qilingan (Список..., 1927). Agar Urgut tumanidagi Tegana qishlog'i ham Qarapchi, Kishanxo'ja kabi aholi punktlari yonida ekanligini nazarda tutsak, bu etnonimlar orasida bog'liqlik borligi aniq bo'ladi.

TEGIRMONBOSHI – Farg'ona viloyatining Qo'shtepa tumani, Surxondaryo viloyatining Denov tumani, Andijon viloyatining Asaka tumani, Samarqand viloyatining Pastdarg'om, Urgut, Kattaqo'rg'on tumanlari, qishloqlar nomlari. Tegirmonning joylashishi asosida nom olgan qishloq. Urgut tumani Tersak qishlog'idagi Tegirmonboshi mahallasi ham shu tarzda nomlangan. Samarqand shahridagi Sariosiyo toponimi esa shu nomning tojikcha variantidir. *Tegirmonboshi* – tegirmon yoni.

TEGIRMONTOSH – qishloq. Toshkent viloyati Yangiyo'l tumani. *Tegirmontosh* – tegirmonda don yanchish uchun ishlatiladigan tosh; tegirmon toshlari olinadigan joy ma'nolarini anglatadi.

TEZAKCHI – Poyariq tumanidagi qishloq. Bu qishloqda oqqipchoq urug'iga mansub kishilar yashashadi. Tezakchi so'zi etnonim bo'lishi mumkin. Chunki Qozog'iston Respublikasining Qarnoq qishlog'ida ham tazak to'pi bor.

TEYIT – qishloq. Toshkent viloyati Quyi Chirchiq va Yuqori Chirchiq tumanlari; Sariteyit – Jizzax viloyati Baxmal tumani. Teyit – katta qirg'iz qabilasi quyidagi qismlarga bo'lingan: teyit, sariq teyit. Farg'ona vodiysidagi **Qorateyit, Sariteyit** aholi punktlari nomlari shundan dalolat beradi.

Teyit qirg'izlarning *teyit* qabilasi bo'lgan (tarmoqlari: boyteyit, qorateyit, sariteyit, o'g'riteyit va b.).

TELIMING – qishloq. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. *Telming* – qishloq, Navoiy viloyati Konimex tumani.

Tiliming (teliming) – etnonim; masalan, Farg'ona vodiysidagi qoraqalpoq urug'laridan biri *tiliming* deb nomlangan, qirg'iz jookesek va boston (bo'ston) qabilalarida *telmen* yoki *telmin* urug'i mavjudligi qayd qilingan.

XIX asr Qo'qon xonlari arxivida *Tilimning* shaklida uchraydi (А.Л.Троицкая. Каталог архива кокандских ханов. – М., 1968. С. 97–100).

TELOV – qishloq. Toshkent viloyati Ohangaron tumani, Farg'ona viloyati Beshariq tumani. *Telov* – qurama-o'zbeklarning 5 urug'idan birining nomi.

TEMIR DARVOZASI – rus adabiyotida uchraydigan Jizzax shahri yaqinidagi daraning nomi.

Qadimgi turkiy nomi *Temir kapug* – “Temir darvozalar” ruslar uchun Tamerlanning (Amir Temur) ismi bilan bog'liqlik joyi yo'q; hozirgi mahalliy nomi *Ilanutti* (qarang).

TEMIRQISHLOQ – Namangan viloyati To‘rao‘rg‘on tumani. *Temirqishloq* “Temirli qishloq”. *Temir* etnonim bo‘lishi ham mumkin. Xiva xoni Abulg‘ozi Bahodirxon (1603–1664) *temirli* urug‘ini tilga oladi (bunda etnonim tarkibidagi *-li* egalik affiksi ko‘p hollarda tushirib qoldirilgan).

TEMIRQOVUQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. Qadimgi turkiy tilda temirqapig‘ – “*temir darvoza*” degan ma‘no kasb etgan.

Turkiy tilda tor daradan o‘tgan tog‘ yo‘li *Temirqapug‘* deb nomlangan, forscha **Darbandi ohanin**, arabcha **Bobil Hadid**. Ushbu tillardagi keltirilgan nomlarning barchasi “temir darvoza” degan ma‘noga ega. **Buzg‘alaxona** darasi “tog‘ echkilariga to‘la joy (Qohlug‘) va Jizzax yaqinidagi **Ilono‘tdi** – “ilon izi” darasi qadimda **Temirqapug‘** deb nomlangan.

TEMIRQUDUQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. *Temirquduq* – temir to‘r bilan o‘ralgan quduq ma‘nosi haqiqatdan yiroq. Bu yerda *temir* etnonim ekanligi ishonarliroq. Qashqadaryoning yuqori oqimida (“Этнографические особенности культуры и быта узбекского народа”. – Ташкент. 1972. С. 17), qozoqlarning alimuli va dulat qabilalari, o‘zbeklarning saroy qabilasi, qirg‘izlarning adogene, bugu, sayak va solto qabilalari tarkibida *temir* urug‘i mavjudligi ta‘kidlangan.

TEMIRXANJAP – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumani “Qorateren” OFY hududida oquvchi kichik kanal nomi.

Mahalliy aholining aytishicha, qoraqalpoqlarning qipchoq urug‘idan bo‘lgan Temirxan ismli bo‘lis nomiga qo‘yilgan ekan. Sababi, bu sug‘orish tar-mog‘ining qazilishiga Temirxan bo‘lisning o‘zi boshchilik qilgan.

TEMIRXO‘JA – Samarqand viloyati Pstdarg‘om tumanidagi qishloq nomi. Mang‘it qabilasi urug‘laridan biri temirxo‘ja deb ataladi. Urug‘ nomi toponimga ko‘chgan. Temirxo‘ja etnotoponim bo‘lib xizmat qilgan.

TEMIRCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Kenagas qabilasining kichik urug‘laridan biri *temirchi* – “Temirchi usta” deb atalgan.

TENGECHOSHGAN QUMI – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Qorao‘zak tumani hududida joylashgan qumlik.

Rivoyatlarga qaraganda, Xiva xoni shu qumlik bo‘ylab kelayotganda odam-lar uning oldiga chiqib yo‘lini to‘sgan ekan, xon esa oldiga chiqqan olomonni tarqatish maqsadida tanga sochgan deyishadi.

TENTAK – 1926-yilgi materiallarda Metan tumanidagi Tentak va Ten-takovul qishloqlari nomlari qayd qilingan (1926, 109). Aftidan, bu nomlar ironiya (hazil) tarzida paydo bo‘lib, keyinchalik joy nomlari tarkibidan mus-tahkam o‘rin olgan. Shuningdek, Qoraqalpoq tentak, Shilqim (Mitan), Jin, Soqov, Chinoq (Narpay), Past o‘pka, O‘pka (Kattaqo‘rg‘on), Ko‘saho (Samar-qand tumani) kabi qishloq nomlari ham shu yo‘l bilan hosil bo‘lgan.

Shuningdek, Samarqand viloyati Oqdaryo, Ishtixon tumanlari. *Tentakovul* – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. *Tentak* – urug'ning bir qismi.

Masalan, Qo'ng'iro't qabilasi urug'lari tarkibida *tentak* etnonimi bir necha bor takrorlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 91, 92).

Barlos qabilasi tarkibidagi *qirqtentak*, *elliktentak*, laqay qabilasi tarkibidagi *tentakavlod* patronimlari ma'lum. Qirg'izlarning teyit qabilasining chapan urug'ida (Jizzax viloyatining Baxmal tumani) *tentek* (*beshtentek*, *tentekto'p*) patronimlari mavjud. *Tentak*, *jinni* etnonimlari (patronimlari) o'z avlodlarining laqablari bilan bog'liq.

TENTAKSOY – daryo. Andijon viloyati. **Tentaksoy** – quturgan (shiddatli) daryo ma'nosini anglatadi.

ТЕПА – to'pa – to'ba – ko'plab toponimlar tarkibida uchraydigan termin. Etnotoponimlar tarkibidagi *tepa* atamasi boshqacha ma'noga ega bo'lishi ham mumkin. Gap shundaki, xalq qabila, urug', qism tushunchalarini bir-biridan ajratmagan va bunday etnik bo'linmalarni belgilash uchun ular top (to'p), topar (to'par), toba (to'ba), tuba so'zlaridan foydalanishgan.

Turkiy tillarda, xususan, boshqird tilida tuba urug' degan ma'noga ega. Shunday qilib, **Durmantepa**, **Naymantepa**, **Uyshuntepa** (qo'shimchalar: Koratepa) va boshqalar kabi etnotoponimlar tarkibidagi *tepa* elementining tepalikka hech qanday aloqasi yo'q va shu manzillarda shu nomli (*top*, *topa*, *toba*) qabilalar va urug'lar vakillari yashaganligini bildiradi.

Bundan tashqari, jonli nutqdagi bu kabi elementlarning talaffuzi va geografik nomlarining yozilishi ko'p hollarda o'xshash emas. Top (to'p) turkiy gala, to'da – qarindoshlik bilan birlashtirilgan bir nechta oilalardan bo'lgan qishloq jamoasining nomi. Jamoada umumiy yaylovlar, yoqilg'i tayyorlash joylari, suvdan umumiy foydalanish tizimi va umumiy maydonlar mavjud edi va ularni boshliq (oqsoqol) boshqargan.

Munisning "Firdavs ul-iqbol" asaridan olingan ma'lumotlarga ko'ra, XVII asr boshlarida, Xiva xoni Abulg'ozixon davrida, *to'pa* bir necha qabilalar va qabilalarning birlashmasi edi; o'zbeklar quyidagi tartibda 4 guruhga bo'lingan va ularni 4 to'pa deb atashgan: uyg'urlar va naymanlar – bitta to'pa. Do'rmanlar, yuzlar va minglar uyg'urlarga qo'shilishgan; payg'ambarning avlodlari, shayxlar va burloqlar – naymanlarga, qo'ng'iro't va qiyotlar – yana bir to'pa; jaloyirlar va ali-eli qiyotlarga qo'shilishgan; nukuslar va mang'itlar – uchinchi to'pa, kenagaslar nukuslarga qo'shilishgan, xo'ja-eli – mang'itlarga; qonli va qipchoqlar – to'rtinchi to'pa; ularga o'n to'rt urug' qo'shildi, shuning uchun ham ular o'n to'rt urug' nomini olishgan (Шер-Мухаммад Бен Аваз-бий Мираб. Фирдаус ал-икбал, – кн.: Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII вв. –Алма-Ата, 1969).

ТЕПАQISHLOQ – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Tepa-qishloq* – tepalikdagi qishloq ma'nosini anglatadi.

TEPAQO'L – Nurobod tumanidagi qishloq. Toponim ikki soʻzdan: tepa va qoʻl soʻzlaridan yasalgan.

Tilshunos J.Hamdamovning fikricha, mazkur nomdagi ikkinchi komponent qoʻl, kul, koʻl va hatto gʻoʻl tarzida ham talaffuz qilinib, uning haqiqiy va tarixan toʻgʻri shakli qoʻldir. Qoʻl soʻzi qadimiy turkiy va eski oʻzbek tillarida koʻp maʼnoli soʻz boʻlib, toponimiyada “togʻ orasidagi vodiy, soy” maʼnosida ishlatiladi.

Darhaqiqat, Mahmud Koshgʻariy (XI asr) oʻzining “Devonu lugʻotit turk” asarida qoʻl soʻziga izoh berib, “Togʻ choʻqqisidan pastga toʻgʻri tushgan vodiydagi (tekislikdagi) baland joy” deb tushuntiradi.

Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning “Qutadgʻu biligʻ”(XI asr) asaridagi qoʻl soʻzi “vodiy, daryo oʻzani, pasttekislik” maʼnolarida ishlatilgan.

Olim A.Navoiy, Z.M.Bobur va boshqalarning asarlaridagi misollar asosida qoʻl soʻzi “Togʻning yuqori qismidan boshlanib, togʻ etagidagi tekislikka, dasht yoki choʻlga tutashib ketgan suvli yoki suvsiz havza, vodiy, soylik maʼnolarini anglatadi”, degan xulosaga keladi (Hamdamov, Sarikoʻlmi..., 1995).

TEPAQO'RG'ON – Fargʻona viloyati Uchkoʻpriktumani, Namangan viloyati Namangan, Pop, Chust tumanlari; Samarqand viloyati Narpay tumanidagi qishloq va mahalla nomi.

Tepaqoʻrgʻon – Fargʻona vodiysidagi bir qoʻrgʻon, tepalik shunday nomlanadi. Ushbu terminning boshqa variantlari – *qoʻrgʻontepa*, *tuproqqoʻrgʻon*, *shoshtepa (chochtepa)*.

Tepaqoʻrgʻon-Qoʻrgʻontepa tuproqdan uyib qilingan baland tepalik maʼnosida. Tepa iborasining ijtimoiy voqelik bilan qoʻshilishidan viloyatda Aziztepa, Arabtepa, Goʻrtepa, Zindontepa, Kitkontepa, Simtepa, Sobirtepa, Sochtepa (Chochtepa), Tepalik, Tepatagi, Tepa Jaloir, Shahartepa, Qorovultepa kabi joy nomlari shakllangan.

TEPALIK – qishloq. Fargʻona viloyatining Buvayda tumani. *Tepalik* – alohida tepalik, balandlik maʼnosini anglatadi.

TEPASO'G'ANCHI – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani. *Soʻgʻon* (sogun) – piyoz, *soʻgʻonchi* – piyoz yetishtiruvchi odam. Turkiy xalqlar, qozoqlar, oltoylar va boshqalarning qabila nomlari tarkibida *soʻgʻonchi* yoki *soʻgʻanchi* urugʻi uchraydi. Etnonim boʻlishi mumkin.

TERAK – Urgut tumanidagi qishloq. T.Nafasov terak – tik oʻsadigan daraxt ekanligi va shunday daraxt bor joy Terak deb atalishini qayd qilgan holda, yana boshqa bir izohni ham keltiradi. Qadimiy turkiy tilda *terngak/ternak/teranguk/ternguk* – buloq suvi, qaynab chiqadigan yerosti suvi; jilgʻa. Beshterak, Beshdarak nomlaridagi terak, darak soʻzlari ham **terngak** soʻziga daxldor. Shimoliy Kavkazdagi Terek daryosi nomi ham shu soʻz bilan bogʻliq. Terak – buloq, jilgʻa (Nafasov, 2009).

TERAKZOR – qishloq. Andijon viloyatining Ulugʻnor tumani. Demak, *Terakzor* – qator teraklar ekilgan maydon maʼnosini anglatadi.

TERAKLIK – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim kelib chiqishiga koʻra fitonim hisoblanadi. Chunki toponimning kelib chiqishiga terak daraxtining nomi asos boʻlgan. *Terak* – daraxt nomi. *-lik* toponim yasovchi qoʻshimcha.

Demak, Teraklik – “*Terak daraxti koʻp oʻsadigan joy*” degan maʼnoni bildiradi. Haqiqatan ham qishloq yaqinidan oquvchi Komariq yoqasiga mahalliy aholi koʻplab teraklar ekishgan.

TERAKLISOY – daryocha. Toshkent viloyati. *Terakli* + *soy* – soy, ariq.

TERAKTAGI – qishloq. Andijon viloyatining Andijon, Paxtaobod tumanlari, Fargʻona viloyatining Toshloq tumani. *Teraktagi* – terak ostida, terak yonida, terakzor maʼnolarini ifodalaydi.

TERMIZ – shahar. Surxondaryo viloyati markazi. Qadimgi shaharlardan biri. Shahar oʻz nomini Makedoniyalik Aleksandr davrida olgan deb hisoblashadi. I.V.Mushketov shahar xarobalarini qazish paytida juda koʻp yunon tangalarini topdi. Shaharning koʻplab nomlari mavjud edi: **Tarmad, Tarmiz, Tarmid, Tarmit, Termed, Termez, Termid, Termiz, Tirmid, Tirmiz** va boshqalar.

Termiz nomining kelib chiqishi boʻyicha V.Tomasek Baqtriya tilidagi “narigi qirgʻoqdagi manzilgoh” yoki “daryoning narigi tomoni” maʼnosidagi *Taromayetxa* soʻzi bilan bogʻlangan etimologiyani taklif qildi.

Xalq etimologiyasi: *Tirimiz* (adabiycha *tirikmiz*): “biz tirikmiz”, Ali al-Hakim Termiziyning oʻgʻli shayx Abu Abdulloh Muhammad shunday degan, deb izohlanadi. XIV asrdan boshlab shahar Madinat ur-rajal – “oʻgʻlonlar shahri” degan epitetga ega boʻlganligi taʼkidlanadi.

Professor M.Y.Masson ushbu nom Gʻarbiy Yevropa va rus adabiyotida turlicha yozilganligini taʼkidlaydi. Jumladan, **Tarmad, Tarmid, Tarmiz, Tarmeiza, Termed, Termesh, Termiz, Termis, Termouz, Tirmid, Tirmiz**, arman manbalarida – *Drmat*; X asrdan boshlab (“Hudud ul-olam”) – *Termiz*.

Yunoncha *termos* – “issiq”, “jazirama” soʻzi bilan bogʻlashadi (M.E.Массон. Городища старого Термеза и их изучение. Труды АН Уз ССР; серия 1, История, археология, вып. 2, Термезская археологическая комплексная эксплуатация, 1936 г., Изд-во УзФАН).

TERSAKSOY – Urgut tumani. Togʻning keskin burilgan joyidagi soy va qishloq nomi. Qadimgi turkiy tilda ters soʻzi “orqa, shimoliy taraf” degan maʼnoni anglatadi.

Toponimist E.M.Murzayev bu haqida ajoyib bir fikrni bayon qilganki, biz unga toʻliq qoʻshilamiz. “Turk tillarida shunday bir oʻxshashlik mavjud boʻlib, bu Kungay (quyoshli, janubiy taraf), Ters (chappa, orqa) soʻzlaridir. Xuddi

shunday Tersak, Ters, Tersu, Tersakan daryolarining nomi kelib chiqqan", deb ta'kidlaydi olim.

Haqiqatan ham Tersak qishlog'i Urgut tog' tizmasining quyosh nuriga teskari, ya'ni shimoliy yonbag'rida oqayotgan Tersak soyining bo'yida joylashgan.

TESHIKTEPA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponim *teshik* va *tepa* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *teshik* so'zi "*o'yi*q" degan ma'noni bildiradi. Uning ikkinchi komponenti – *tepa* tabiiy geografik termin bo'lib, "*do'nglik*", "*tepalik*", "*balandlik*" kabi ma'nolarini bildiradi.

Demak, Teshiktepa – "*o'yi*q *tepalik*", "*o'yi*q *balandlik*" deganidir. Mahalliy aholining ma'lumotlariga ko'ra, qadimda qishloq hududida katta tepalik bo'lgan. Keyinchalik uni o'rtasidan teshib, ikkiga bo'lib ariq o'tkazishgan. Shu tariqa qishloq nomi Teshiktepa bo'lib qolgan.

TESHIKTOSH – Andijon viloyati Jalaquduq tumaniga qarashli qishloq. Adirlikning tosh-shag'alli baland qismi ostida ungur-g'orsifat joy azaldan chorva boquvchilarga muvaqqat boshpana xizmatini bajargan. Keyinchalik shu adirlik bag'rida paydo bo'lgan qishloq "Teshiktosh" deb nom olgan.

Surxondaryo viloyatining Boysun tumanida ham Teshiktosh nomli g'or bor. Bu yerda ibtidoiy odamlar ham yashagani isbotlangan.

Shuningdek, O'zbekistondagi ko'plab joylarning nomi shunday atalgan. *Teshiktosh* – "teshilgan tosh": inson o'ta oladigan kattalikdagi teshikka ega xarsangtosh ma'nolarini anglatadi.

TIG'IRIQ – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Tig'iriq* – xitoyiziylar qabilasining 12 ta bo'linmasidan biri (X.Doniyorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari, 84-bet).

TIKO'ZEK – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Mo'ynoq tumani. *Tik* – tikka, *o'zek* – ariq, o'zan ma'nolarini ifodalaydi.

TILLAKAMAR – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. *Tilla* – oltin, *kamar* – g'or (Tillakamar – *oltin g'or*, *oltin topilgan g'or*).

TIM – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. Fors va o'zbek tillarida tim "yopiq bozor" yoki "savdo rastasi" degan ma'nolarni anglatadi; bozor soqchisi *timbon* deb nomlangan.

Tim so'zi sug'diy matnlarda va musulmon adabiyotlarida uchraydi va "do'kon", "savdo binolari" ma'nosida ishlatilgan, shu jumladan, "katta karvon-saroy" ma'nosiga ham ega bo'lgan. *Tim* so'zi sug'd tiliga xitoy tilidan o'zlashgan (O.И.Смирнова. Очерки из истории Согда. – М., 1970. С. 133).

Yoqut (XIII asr) o'zining "Mu'jam ul-buldon" lug'atida sug'ddagi **Tim** manzilgohi haqida ma'lumot mavjud (В.В.Бартольд. Сочинения, т. 1. С. 183) degan.

Nurobod tumanidagi qadimiy qishloqlardan bir ham shunday nomlanadi. Yoqut Hamaviy (XIII asr) Ibn al-Faqhga tayanib, Samarqand Sug'didagi Tim qishlog'i haqida o'z asarida yozib qoldirgan.

Hozirgi Tim qishlog'i yaqinidagi 400–500 m² maydonga ega bo'lgan o'rta asr makoniga mansub tepalik mazkur qishloq anchagina katta mavqega ega joylardan biri bo'lganligini ko'rsatadi.

Tim qishlog'i 977–978-yillarda bunyod etilgan Arabota yodgorligi bilan mashhur. "Tim" termini sug'd yozuvlari va o'rta asr musulmon mualliflari asarlaridayoq uchraydi. Sug'dcha "Tiyim" (arabcha "Tim") so'zi "do'kon, savdo binosi" ma'nosida bo'lib, tarixchi O.I.Smirnovaning ta'kidlashicha, xitoy tilidan o'zlashgan.

Yoqut tim so'zini xurosonliklar xon (savdogarlar yashaydigan mehmon-xona) deb qo'llashlarini qayd qiladi. Mazkur so'z forslar tomonidan karvon-saroy, ya'ni matolar sotiladigan joy ma'nosida qo'llangan.

TIMPIYJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Qorateren" OFY hududida joylashgan Qoramo'yinovulning g'arbiy tomonidan oquvchi sug'orish tarmog'i. A.Kaulbarsning 1881-yilgi asarida Qorateren ko'lining g'arbiy bo'limi Timpiyayag'i deb atalgan. Bu kanal juda sekin oqqanligi sababli shunday atalgan.

TIRAOVUL – qishloq. Samarqand viloyati Jomboy tumani. Tira (tire) – etnografik termin. Biron urug'-qabilaning bir bo'limi tira deyiladi.

TIRGARON – qishloq. Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani. *Tir* – kamon o'qi, *tirgar* – kamon o'qi yasaydigan usta, *-on* – ko'plik qo'shimchasi.

TIROVUL – qishloq. Samarqand viloyati Jomboy tumani. *Tira* (tire) – urug'ning qismi; *Tiraovul* – shu nomli urug' vakillari yashaydigan ovul.

TOBILG'ILI – joy. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Tobilg'i* – tavolga, qattiq daraxt butasi, *Tobilg'ili* – tobilg'i o'sadigan joy.

TOBON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani, Navoiy viloyati Karma-na tumani. Forscha *tobon* toponimiyada "lovullagan", "qizib turgan" degan ma'nolarda qo'llaniladi.

Dastlab bu nom *Toboni mavze* – jazirama joy" yoki *Toboni regzor* – "qay-noq qum" shakllarida ishlatilgan bo'lishi mumkin. Keyinchalik lisoniy vositalar tejamkorligi qonuniyatiga ko'ra, obyekt qisqartirilib, *Tobon* tarzida yuritila boshlagan.

TOVLICHIBAR – qishloq. Jizzax viloyati Baxmal tumani. *Chibar* – qirg qabilasining bir qismi, *tovli* – tog'li; **Tovlichibar** – tog'lik chibor (qandaydir "dashtlik chibor" ham bo'lganidan dalolat beradi).

TOVOQSOY – daryo, vodi. Toshkent viloyati. *Tovoqsoy* – gir atrofi baland tepalar, tog'lar bilan o'ralgan tovoqsimon chuqur yer.

Shuningdek, Toshkent viloyatidagi soy va qishloqlar ham shunday nomlangan. Mazkur nom soyning shaklidan olingandir. Soy keng hamda sayoz bo'lganligi uchun shunday nom berilgan. Soydan esa bu nom qishloqqa ham ko'chgan.

TOVOQCHI – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. *Tovoq* – katta chuqur kosa, *tovoqchi* – xuddi shunday idishlarni tayyorlovchi usta ma'no-larini anglatadi. *Tovoqchi* etnonim bo'lishi mumkin. Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarining ayrim hududlarida *tovoqtarosh* nomi ham mavjud. Masalan, ko'plab joylarda mahalliy lo'lilar *tovoqtarosh* deb nomlangan (lo'lilar ko'pincha yog'och kosa yasash bilan shug'ullanishgan).

TOVUL – qishloq. Farg'ona viloyati Beshariq tumani. XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida bu yerda *tovuldi* qabilaviy guruhi istiqomat qilgan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа).

Ilmiy manbalarda e'tirof etilishicha, qipchoqlarda shu nom bilan ataluvchi urug' nomi qayd etilgan.

TOG'AY – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani, joy nomi. Toponimning kelib chiqishi haqida ikki xil faraz bor:

1. Inson va hayvon organizmining qismlaridan birining nomi shunday. Shunga asoslanib, topoobyektlar nomi ham Tog'ay deb atalgan. Bu toponimning togay etnonimi va to'qay so'zlari bilan bog'lash holatlari bor. Ammo tog'ay etnonimi ushbu toponim uchun ikkilamchi jarayon, ya'ni oldin toponim hosil bo'lgan. So'ngra shu topoobyektda yashaganlar ma'nosida tog'ay etnonimi yuzaga kelgan. Bu etnonim bilan atalgan obyekt Xorazm viloyati Hazorasp tumani-dagi qishloqlardan birining nomi sanaladi: Tog'ay. To'qay so'zini Tog'ay toponimiga bog'lab bo'lmaydi. Sababi, *o'* unlisining *o* unlisiga o'tishi fonetik jarayon sifatida uchramaydi. Bu xalq etimologiyasi.

2. Bu joy nomi ikki topoleksemadan tashkil topgan: *tog'* (ta:g'), oyoq. Tog' yerning tepalikka nisbatan baland ko'tarilgan qismi ma'nosini bildirib, VII–XVI asrlarda *ta:g'* tarzida aytilgan. Keyinchalik *a:* unlisi *o* unlisiga cho'ziqligini yo'qotib o'tgan: *ta:g' > tog'*. Oyoq gavdaning tayanib turiladigan va harakatlanish uchun xizmat qiladigan a'zosi bo'lib, qadimgi turkiy tildagi qadamlamoq ma'nosidagi *a:d* fe'lining *ay* shaklidan *-aq* qo'shimchasi qo'shish bilan yasalgan: *a:y+aq > a:yaq > ayaq > oyoq > oyoq*. Ayni shu so'zning *azaq* tarzida-gi shakli ham bor. *Ta:g'* va *ayaq* so'zlari o'zaro birikib, so'z birikmasini hosil qilish jarayonida fonetik hodisalardan biri bo'lgan tovush tushishi hodisasi ro'y bergan: *ta:g'+ayaq > ta:g'ayaq > ta:g'ay > tog'ay*. Mazkur holda *ayaq* so'zidagi ikkinchi bo'g'in talaffuz jarayonida tushib, birinchi topoleksemada-gi *a:* unlisi cho'ziqlikni yo'qotib, *o* unlisiga o'tgan: *a > o*. Bunda toponimlashuv hodisasining toponimik derivatsiya jarayoni asosida hosil bo'lgan birikma toponimga ko'chgan: *tag'+ayoq, > ta:g'ayaq > tag'ay > tog'ay > Tog'ay*. Bino-

barin, ikkinchi fikrda asos bor. Tog'ning tugashi yoxud tog'ning oxiri degan ma'no mazkur toponimning ma'nosi bo'lib, uning etimoni *ta:g' ayaq (ta:g' oyoq)* birikmasi.

Ushbu toponim ko'p qo'llanadigan lug'aviy asoslardan hosil bo'lgan bo'lsa ham, kam qo'llanadigan va kam obyektli toponimlar jumlasiga kiradi.

TOG'AYTAMA – Samarqand viloyati Narpay tumanidagi qishloq. Tog'ay kishi ismi. Tama (toma) 92 bo'vli o'zbek urug'lari ro'yxatida uchraydi.

S.Qorayevning fikricha, tama asli mo'g'ul qabilasi bo'lib, Dashti Qipchoq o'zbeklari tarkibiga kirgan va XV–XVI asrlarda Movarounnahr (asosan, Zarafshon vodiysiga) va Xorazmga kelib o'rnashgan (Qorayev, 1978).

Tama qabilasi bilan bog'liq nomlar Poyariq (Tamoyrot), Narpay (Tama-qishloq) tumanlarida uchraydi.

TOG'AYTO'BI – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Tog'ayto'bi* – marka qabilasi (yoki katta urug'i) tarkibiga kirgan oltita Salin urug'idan biri (X.Doni-yorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari, 83-bet).

TOG'LI – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol tumani. Ehtimolga ko'ra, etnonim bo'lishi mumkin (qarang: *Tog'lik*).

TOG'LIK – Farg'ona viloyatining Buvayda, Qo'shtepa tumanlaridagi qishloqlar nomi. Sharqiy Turkistondagi etnik guruhlardan birining nomi. Bundan tashqari, qirg'izlarda ham shunday urug' qayd etilgan. Tog'lik, tog'chi, toqchi shaklida uchraydi.

TOG'TOSH – dovon. Hisor tizmasi (Qashqadaryo viloyati). Tog'tosh yoki (tog'-u tosh) – tog'lar, tog'li joylar.

TOJIK – qishloq, Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani, Farg'ona viloyatining Qo'shtepa, Toshloq tumanlari; **Tojikqishloq** – Farg'ona viloyatining Qo'shtepa, Quva tumanlari; Jizzax viloyatining Baxmal tumani; **Tojikkent** – Buxoro viloyatining Qorako'l tumani; **Tojiklar** – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani.

Ushbu qishloqlarda asosan tojiklar yashaydi. **Tojikmahalla** – Toshkent viloyatining Toshkent tumani. Boshqa xalqlar bilan, xususan, o'zbeklar bilan yashaydigan hududlarda tojik etnonimini o'z ichiga olgan boshqa nomlardagi joylar mavjud (shu bilan birga, o'zbek etnonimi va boshqalar).

Boshqa xalqlar, jumladan, o'zbeklar bilan tojiklar qo'shni yashaydigan hududlarda shunday qishloqlar uchraydi.

TOZ – Pastdarg'on, Qo'shrabot, Narpay tumanlaridagi qishloqlarning etnonim bilan bog'liq nomi. Tojikiston Respublikasi Qo'rg'ontepa tumanidagi toz urug'ining shig'ir, qaychi, turpich, chirchiq, o'rta singari bir necha bo'limlari bor.

Shuningdek, Gurlan tumanidagi (Xorazm viloyati) toz-qozoqlar o'zlarini sakkiz arisli (bo'limli) tozlar deb ataydilar va bessari toz, chergas toz, jasto-

von toz, keldiboy toz, oqserka toz kabilarga bo'ladilar. Tozlar qadimgi qipchoq urug'laridan biridir.

Ehtimol, Toz ismi urug' nomidan olingan bo'lishi mumkin, olimlar toz qadimiy turkiy qabilalardan biri deb ko'rsatishadi. Mo'g'ullarning hujumi va qipchoq qabilalari ittifoqining tarqalib ketishi munosabati bilan janubiy rus cho'llaridagi toz urug'i bir necha mustaqil guruhlariga bo'lingan. Bir qismi hozirgi Boshqirdiston hududiga ko'chib borib, o'sha xalq bilan aralashib ketgan.

Boshqa guruhleri esa Dashti Qipchoqning janubiy qismi tomon siljib, bir qator turkiy xalqlar, jumladan, qozoq, qoraqalpoq, qirg'iz, o'zbek xalqlarining tarkibiga kirgan.

Toz etnonimi o'zbek-turkman, o'zbek-qatag'on, o'zbek-mang'itlar, shuningdek, Amudaryoning quyi oqimida yashovchi o'zbeklar tarkibida ham uchraydi. Xatirchi tumanidagi (Navoiy viloyati) Tos kanali nomi ham toz urug'i bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Toz laqab sifatida kishi ismlari tarkibida ham keladi. Abdurazzoq Samarqandiy "Matla' us-sa'dayn va majma' ul-bahrayn" asarida XV asr davlat arboblariidan biri Pir Ali Toz haqida ma'lumot beradi. Bu tozlarning siyosiy hayotda faol ishtirok etganliklarini ko'rsatadi.

TOZABOG' – Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. Toza – yangi, chang-g'ubordan xoli, musaffo.

Mahallaning Tozabog' nomi bilan atalishiga sabab, hudud Xiva xonining dam oladigan bog'ining nomi bilan atalgan. Xiva xoni qal'a atrofidagi unumdor va hosildor yerlarda havoni tozalash va ko'rkamlik ato qilish maqsadida to'rtta bog' yaratgan.

Bu shaharning to'rt tomonida bo'lib, g'arb tomonida "Qibla Tozabog'", shimol tomonida "Orqa Tozabog'", janub tomonida "Bog'ishamol", sharq tomonida "Chodrabog'" bog'larini tashkil qilgan. Ushbu bog'larda mevali daraxtlarning eng shirinlari, eng yaxshi navlari bo'lgan. Mazkur navlar xonga qarashli eng nomdor bog'lardan keltirib ekilgan, ayniqsa, Xorazmning shirin anjiri, anori, xon nashvatisi va olmalari shu bog'larda bo'lgan.

TOZABOZOR – qishloq. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Bu yerda *toza* elementi "ozoda" emas, "yangi" (ravish) degan ma'no kasb etadi (**Tozabozor** – yangi bozor).

TOZADO'RMON – qishloq. Xorazm viloyati Urganch tumani. *Tozado'rmon* – "Yangi Do'rmon" (qarang: **Do'rmon**).

TOZAYOP – ariq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. *Toza* – yangi, *yop* – katta ariq.

TOZAYORGAN – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin Gurlan shevasidagi *yangi* ma'nosini ifodalovchi "toza" va "yormoq" fe'li sifat-dosh shaklining qo'shilishidan hosil qilingan nom bo'lib, XX asrning boshlar-

ida ushbu hududdan yangi ariq qazilib, mahalliy aholi suv bilan ta'minlangan va shuning uchun ham Xorazm shevasiga xos bo'lgan so'z bilan atalgan. Mazkur o'rinda ham toza so'zi yangi ma'nosini ifodalamoqda.

TOZAUURUQ – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani. **Tozauruq** – yangi urug'lar.

TOZG'ARA – eski irmoq. Qoraqalpog'iston Respublikasining Chimboy tumani. K.Abdimuratovning kuzatuviga ko'ra, Tazgara so'zi Tajigara shaxs ismidan kelib chiqqan. Jizzax viloyatida Tazgara darasi mavjud.

Tasqara (tazg'ara) – qoraqush, shuningdek, go'zal bo'lmagan, xunuk. Bu etnonim bo'lishi mumkin.

TOYBADAY – etnonim. *Baday* urug'ining qismi (qarang: **Baday**).

TOYIRSHAYX – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq va ariq nomi. Tohir – kishi ismi va shayx (ar.) – oqsoqol so'zlaridan yasalgan toponim. Bu o'rinda shayx so'zi diniy unvon ma'nosida kelgan.

TOYQIR – Zarafshon daryoning quyi oqimidagi qurigan irmog'i. Buxoro viloyatining Olot tumani. U quyidagi mazmunga ega: *tagi qir* – “Tepalik ostida”. Ushbu tavsif grammatik jihatdan asoslanmagan.

TOYLOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumani. *Toyloq* – etnonim; o'zbeklar va qoraqalpoqlar orasida Toyloq urug'i qayd etilgan bo'lib, ushbu urug' *oq toyloq* va *qora toyloq* kabilarga bo'linadi.

Toyloq – bir yoshga to'lgan tuya. Bu yerda Toyloq (toyloq) – urug'ga nomi berilgan totem bo'lishi mumkin. Toyloq – erkaklar ismi.

TOQI SARROFON//TOQI TELPAKFURUSHON – Buxorodagi bozorlar nomlari. *Toq* so'zi “arkli binolar” ma'nosini anglatuvchi eng qadimiy me'moriy terminlardan biri, shu jumladan, “yopiq savdo rastalari”. Yuqoridagi bozorlar ham shunday bo'lgan: **Toqi Sarrofon** – pul maydalaydigan bozor, **Toqi Telpakfurushon** – do'ppi sotuvchilar bozori (O.I.Смирнова. Очерки из истории Согда. – М., 1970).

TOQIDO'Z – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Toponim forscha-tojikcha *taqiyado'z* so'zining o'zgargan shakli bo'lib, “do'ppi tikadigan usta” degan ma'noni bildiradi.

Qishloq aholisi qadimda do'ppi tikish bilan shug'ullangan. Qishloq nomiga shu yerdagi aholining kasb-kori asos bo'lgan.

TOQIMBETJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani “Mulik” OFY hududida Jalanashqumning yonidan oquvchi kichik kanal. Kanalni qazishda qoraqalpolarning shao'jeli urug'idan bo'lgan Toqimbet ismli kishi brigada rahbari bo'lgan va kanal shu kishining nomi bilan atalgan.

TOQCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani; Toqchilik – qishloq, Jizzax viloyatining Jizzax tumani. **Toqchilik** – *toqchi* qabilasi vakillari

yashaydigan hudud, masalan, **Saroylik** – “saroy qabilasi vakillari yashaydigan hudud”.

TOQCHIYON – qishloq. Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani. Tog’chi (toqchi) – “tog’lik” o’zbek dashti qipchoq qabilasi; *-yon-(-an)* – forscha ko’plik qo’shimchasi. Ular tog’larda, tojiklardan balandroq joylarda yashashgan, ba’zan o’zlarini qatag’onlar deb atashgan (B.X.Karmyшева. Очерки этнической истории. С. 83–85).

I.Magidovich *saroy* qabilasi tarkibida toqchi urug’i mavjudligini ta’kidlagan (Территория и население Бухары и Хорезма, кн. 1, ч. 1. С. 181).

TOLMOZORSOY – Urgut tumanidagi soy. Mozor (ar.) – avliyolarning qabri, sig’inadigan joy (Murzayev, 1979: 97). Archamozorsoy (Urgut tumani), Qoramozorsoy (Bulung’ur), Mozorariq (Toyloq tumani) kabi atamalar gidronimiyada ko’p uchraydi.

TOLTEPA – tepalik. Sirdaryo viloyati Xovos tumani. **Toltepa** – jiydalar o’sadigan tepalik (arabcha – *tal* va o’zbekcha *tepa* – “tepalik”) ma’nosini anglatadi.

TOMA – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mazkur terminning ma’nosi haqida turli fikr-mulohazalar bo’lib, ayrim qariyalarning aytishicha, bu yerda odam yashamagan, bu yer faqat o’tloq va qamishzorlardan iborat bo’lgan, o’tloqlarga odamlar bahor va yoz oylarida kelib mol boqishgan, chiqirlar qurib, dehqonchilik qilib ko’chib kela boshlaganlar. Toma-toma ko’l bo’lur, deganlaridek, odam ko’chib kelib, bu yerni obod maskanga aylantirganlar. Biroq, bizningcha, bu munozaralidir, chunki, prof. Z.Do’simovning “Xorazm toponimlari” nomli monografiyasida Toma urug’ nomi ekanligi qayd etiladi.

Shuningdek, S.Qorayevning lug’atida u o’zbek urug’laridan biri deb qayd etilib, ushbu termin O’zbekistonda, xususan, Zarafshon vodiysida joy nomlari shaklida uchrashi ta’kidlanadi (S.Qorayev, 1970).

Mazkur muallifning fikricha, tama asli mo’g’ul ko’chmanchi qabilasi bo’lib, Dashtiqipchoq o’zbeklari tarkibiga kirgan va XV–XVI asrlarda o’zbeklar bilan birga Movarounnahr (asosan Zarafshon havzasiga) va Xorazmga kelib o’rnashgan, deydi. Demak, Toma, bu aslida etnonimdir.

TOMDIBULOQ – ovul. Navoiy viloyati Tomdi tumani. Tomchilab suv beradigan buloq *tomdi*, *tomchi* deb ataladi. Qozog’istonlik toponimist E.Koichiboyev *tamdi* toponimini “devor” ma’nosidagi so’zlar bilan bog’laydi.

TOMCHI – qishloq, Jizzax viloyatining Forish tumani; dara, Jizzax viloyatining Zomin tumani, **Tomchisoy** – daryo, Surxondaryo viloyati. *Tomchi* (qatra) – tomchilab suv beradigan buloq ma’nosini anglatadi.

TOMCHILISOY – daryo. Muzrobotsoy irmog’i (Surxondaryo viloyati). *Tomchi* – qatra (Tomchiliso – tomchilab suv beradigan buloq).

TONGOTAR – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Nomni hosil qilgan *tongotar* soʻzi “*tong otish payti*”, “*subhidam*” maʼnosini anglatadi.

Xalq etimologiyasiga koʻra, qishloq boshqa aholi punktlariga nisbatan sharqroqda joylashganligi sababli shunday atalgan. Ammo shuni ham taʼkidlab oʻtish kerakki, professor S.Qorayevning maʼlumotlariga koʻra, *tongotar* nomli urugʻ mavjud.

Shuni hisobga olsak, toponimning vujudga kelishiga etnonim sabab boʻlgan boʻlishi ham mumkin.

TORARIQ – qishloq. Samarqand viloyati Pastdargʻom tumani. *Tor ariq* – keng boʻlmagan ariq.

TORYOP – ovul. Qoraqalpogʻiston Respublikasining Amudaryo tumani. *Tor yop* – tor (keng boʻlmagan) ariq (yop) maʼnosini anglatadi.

TORJILGʻA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani. *Tor jilgʻa* – tor (keng boʻlmagan) soy.

TORQAPCHIGʻAY – daryo. Qashqadaryo viloyati; qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. **Torqapchigʻay** – tor dara.

TORTUVLI – qishloq nomi. Kattaqoʻrgʻon, Narpay, Oqdaryo tumanlarida uchraydi. Tortuvli oʻzbek urugʻlaridan biri, baʼzi bir fikrlarga koʻra, qanjigʻali urugʻining bir tarmogʻi.

B.X.Karmishevaning maʼlumotiga koʻra, tortuvli urugʻi qoʻngʻirot qabilasining ajdodi – Qoʻngʻirot otaning kichik xotinidan tarqalgan; Qoʻngʻirot ota keksayganda kichik xotini oʻgʻil tugʻib tortuv (tortiq – sovgʻa) qilgani uchun, undan tarqalganlar tortuvli deb atalgan ekan (Karmisheva, 1979).

Oqdaryo tumanidagi Tortuvli qishlogʻi oʻrta asr vaqf hujjatlarida Mazarak nomi bilan qayd qilingan. Qishloq yonida Muzaraktosh nomli tepa bor (Вяткин. Материалы..., 1902). Vaqt oʻtishi bilan Mazarak ikki qishloqqa ajralgan. Ulardan biri Kapa qishloq boʻlib, keyinchalik Mirkand (Dahbed volosti) deb atala boshlagan. Ikkinchisi Shoxob volostidagi Turtigʻar (hozirgi Turaygʻir)dir (Chexovich, 1974).

Tortuvli toponimi Navoiy viloyatining Xatirchi tumani, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanida ham qayd etiladi.

Tartuvli (tortuvli) – koʻpchilik olimlarning fikriga koʻra, oʻzbek qanjigʻali urugʻining bir qismining nomi.

Afsonaga koʻra, *tartuli* – Qoʻngʻirot qabilasining boshligʻi, Qoʻngʻirot otaning unga sovgʻa sifatida taqdim (tortuv) qilingan kenja ayolidan boʻlgan beshinchi oʻgʻlining avlodlari (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории).

TOTKENT – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloqlardan biri. Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” asarini nashrga tayyorlaganlar quyidagilarni yozishadi: “Sayyid Jaloliddin Kosoniy (1542–1549-yillar orasida

vafot etgan) manqibida aytilishicha, Totkand Samarqanddan Buxoroga boradigan yo'l ustida joylashgan mavze. Buxorodan Zominga boradigan yo'l ustidagi beshinchi mavzedir... uning aniq o'rnini belgilab bo'lmadi", deb ko'rsatiladi (Hofiz Tanish, 1999).

Professor B.O'rinboyev bu nomni tot – tosh va *kent* – qishloq so'zlaridan tashkil topgan, deb ko'rsatadi. M.Koshg'ariy asarida "Tot" so'zi ikki ma'noda, ya'ni fors tilida so'zlashuvchilar va islomni qabul qilmagan uyg'urlarni bildiruvchi so'z sifatida ko'rsatilgan (Koshg'ariy, 1965).

Tot so'zi hozirgi kunda fors tilida so'zlashuvchi unchalik yirik bo'lmagan xalq nomi sifatida ham qo'llaniladi.

Bizningcha, mazkur nomning tosh so'ziga aloqasi yo'q. Ehtimol, o'tmishda bu yerda yashagan aholi nomi toponimning yuzaga kelishiga ta'sir qilgan. Har holda, viloyatda uchrovchi *O'zbekkent*, *Mo'g'ulkent*, *Tojikqishloq*, *Arabqishloq* shaklidagi toponimlarning ko'plab uchrashi turli xalqlar nomlarining hosil bo'lishida faol ishtirok etishidan darak beradi.

K.Shoniyozovning dala tadqiqotlari materiallarida Farg'ona vodiysida yashagan qipchoq qabilasining qiziloyoq urug'i qayd qilinib, mazkur urug' tarkibidagi qo'ng'urboy, toti yoki tot, jetkan, xurmachi, ko'chachi, biylo tarmoqlari haqida ma'lumotlar yozib olingan (Shaniyazov, 119).

Demak, Totkent "Totlar qishlog'i" ma'nosida bo'lib, etnotoponimdir. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Metan rayonidagi Qo'shravot qishloq kengashiga qarashli Toti qishlog'i qayd etilgan (Материалы..., 1927).

TOSHARIQ – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. *Tosh ariq* – toshli ariq.

TOSHBULOQ – tog' nomi. Suvning chiqish o'rne, tosh orasidan chiqqanligi, suv chiqqan joy tevaragiga toshdan devor yoki to'siq qilinganligidan darak beradi. Shu nomli buloq ham bor. Demak, *Toshibuloq* – suv manbayi atrofi tosh bilan o'ralgan buloq ma'nosini anglatadi.

TOSHKENT (arab yozuvida *Toshkand* shaklida yozilgan, hozirda o'zbek tilida *Toshkent* ko'rinishida yoziladi, *Toshkan* shaklida talaffuz qilinadi; – O'zbekiston Respublikasi poytaxti. Dunyoning eng qadimiy va eng yirik shaharlaridan biri, ikki ming yildan ziyod tarixga ega.

Shaharning hozirgi nomi taxminan ming yil muqaddam Markaziy Osiyoning qomusiy olimlari Abu Rayhon Beruniy va Mahmud Koshg'ariy asarlarida tilga olingan. Ularning ikkalasi ham bu nomni "tosh qal'a" yoki "tosh minora" ma'nosida bayon qiladi.

Toshkent haqidagi dastlabki ma'lumotlar miloddan avvalgi II asrga oid qadimiy Xitoy yilnomalarida mavjud. Bu yilnomalarda Toshkent vohasi Yuni deb nomlanib, Kangyuy davlatining bir qismi bo'lgan hudud sifatida tavsiflanadi. Voha markazi Yuni shahri bo'lgan.

Keyinchalik, xitoyliklar bu hududni Chjeshi yoki Cheshi, shuningdek, shunchaki Shi deb atashgan. V.V.Bartold xitoy iyeroglifining bu belgisi “tosh” ma’nosida ishlatilgan deb yozadi o’z asarida, bu E.Shavanning O’rxun ekspeditsiyasi asarlar to’plamiga kiritilgan (Sankt-Peterburg, 1903).

Toshkentning xitoycha nomini keyingi turkiy tillardagi nomi bilan solishtiradi. “Xitoy transkripsiyasi, shubhasiz, musulmon davrida ma’lum bo’lgan “chach” nomiga mos keladi”, deya ta’kidlaydi akademik (B.B.Бартольд. Сочинения, т. III. – М., 1965. С. 499).

Choch(iston) shaklidagi Toshkent vohasining qadimiy nomi “Zardusht Ka’basi”dagi Fors shohi Shopur 1 ning 262-yildagi yozuvida qayd etilgan. Sug’d matnlarida Choch IV asrda, VII asrda, Afrosiyob yozuvida eslanadi.

Arablar *Chochni Shoshga* aylantirdilar. “Shosh – bu shaharning turkiy tildagi nomi, ya’ni Toshkand nomidan olingan” (Абу Райхан Беруни. Избранные произведения. – Ташкент, 1963).

Choch-Shosh – Tosh(kent) – bu bitta so’zning fonetik evolutsiyasimi yoki shahar nomining ushbu variantlarining har biri mustaqil ma’noga egami? “V–XI asrda birinchi marta tilga olingan hozirgi turkiy nomning Choch yoki Shosh shakllari bilan qanchalik bog’liqligi hali ham jumboqli” (V.V.Bartold). Bu masala bo’yicha olimlar o’rtasida kelishuv mavjud emas.

Masalan, taniqli tilshunos prof. E.A.Polivanov *Toshkent* toponimi *Toj-kent* deb izohlagan: “Tojiklar shahri”, ya’ni “arablar shahri” (Markaziy Osiyoda arablar dastlab tojiklar deb nomlangan. Biroq aksariyat olimlar ushbu fikrlar qarama-qarshiligini turkiy tildagi “Tosh” so’zi bilan bog’lash orqali yechim topishni ma’qul ko’rishadi (Sug’d tilida Choch “Tosh” degan ma’noni anglatadi).

Bundan tashqari, o’rta asrlarda Choch-Shash – Toshkent bilan bir qatorda shaharning parallel nomlari ham bo’lgan; **Binkat**, ehtimol, “Taniqli shahar” degan ma’no kasb etgandir (arab tilidagi manbalarda, masalan, Beruniyda), **Tarband** (IX–X asrlardagi arab tarixchilari Belazuriy va Toboriy asarlarida), **Tarkan** (Mahmud Koshg’ariy asarlarida). Toshkent shahri Ros-siyada XVI asrda tanilgan va “*Toshko’ra*” nomi bilan “Katta chizmalar kito-bi”ga kiritilgan.

Biroq. XVII asrga kelib, qadimiy Shosh nomi va shaharning boshqa nomlari o’rnini asta-sekin Toshkent toponimi egalladi. Shunday qilib, Toshkent toponimining etimologiyasi, uning variantlari va parallel nomlari hozirgi kunda ham bahsli bo’lib, o’z yechimini kutayotgan masalalardan hisoblanadi.

TOSHKENTI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Qash-qadaryo viloyatida qoziyog’li urug’ining tarkibiy qismlaridan biri toshkenti – “Toshkentlik” deb nomlangan (B.Jo’rayev. Yuqori Qashqadaryo o’zbek sheva-lari).

TOSHQOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Qoq* – cho'ldagi ko'lmak. *Toshqoq* – tog'ning chuqurchalaridagi ohak ma'nosini anglatadi.

TOSHQUDUQ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. *Toshquduq* – toshli quduq, osti toshdan qilingan quduq ma'nosini ifodalaydi.

TOSHQO'RG'ON – qishloq. Namangan viloyati Chust tumani. *Toshqo'rg'on* – tosh qal'a yoki tashqi shahar. "Temurbekning nabirasi Jahongir Mirzoning o'g'li Muhammad Sulton Mirzo Samarqandning tosh qo'rg'onida – chaqarda bir madrasa solibtur" ("Бабыр-наме". – Т., 1958).

TOSHLOQ – qishloq. Andijon viloyatining Jalaquduq va Marhamat tumanlari; Namangan viloyatining Norin, Uychi, Yangiqo'rg'on tumanlari; Samarqand viloyatining Samarqand tumani. *Toshloq* – toshloq joy, toshloq hudud.

Shuningdek, Toshkent viloyatining Quyi Chirchiq tumanidagi qishloqlardan birining nomi ham shunday atalgan. *Toshloq* deganda, ko'pincha qirrali toshlar tushuniladi, yumaloq, silliq toshlardan iborat soylik shu ma'nodagi tojikcha *sangloq* so'zi bilan ataladi.

TOSHMASJID – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2014-yilga qadar *Qalti* deb atalgan.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, jinoyatchilar amirning buyrug'i bilan aynan shu yerda qatl qilingan. Geografik obyekt jinoyatchilar qatl qilingan joy ma'nosida shunday atalgan.

"*Qatl*" so'zi talaffuzda o'zgarib, *Qalti* shakliga kelib qolgan emish. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Toshmasjid* deb o'zgartirilgan. Toponim – *tosh* va *masjid* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *tosh* so'zi "*alo-hida turgan qoya*", "*tog*" kabi ma'nolarni bildirgani holda qattiq tog' jinslarining umumiy nomini anglatadi. Uning ikkinchi komponenti – *masjid* (arabcha masajada – "*sajda qilinadigan joy*") so'zining bir nechta ma'nolari bor.

Bular: 1) bir-biridan uzoqroq joylashgan bir necha tarqoq xonadonlarni birlashtirib turgan muassasa; bunda machit (masjid) xonadonlar qaysi man-badan suv ichsa, o'sha suv nomi bilan atalgan;

2) katta qishloqlarning bir qismi, ba'zan shaharlarning mahalla yoki guzari ham machit (masjid) nomi bilan atalgan; machit (masjid) ma'muriy birlik bo'lib ham xizmat qilgan;

3) qishloq bilan machit (masjid) bir ma'noda ishlatilgan, ya'ni ikkalasi bir nom bilan yuritilgan.

Qishloqda toshdan qurilgan masjid mavjud. Shu sababdan ham qishloq mazkur nomni olgan.

TOSHOVUL – qishloq. Toshkent viloyatining Quyi Chirchiq tumani, Qoraqalpog'iston Respublikasining Xo'jayli tumani. **Toshovul** – toshloq yerlardagi ovul.

TOSHOXUR – dovon. Morguzar tizmasi (Jizzax viloyati). *Oxur* – qoramol uchun oxur. **Toshoxur** – toshdan yasalgan oxur ma’nosini anglatadi.

TOSHRABOT – qishloq. Navoiy viloyati Qiziltepa tumani. *Toshrabot* – toshli, toshdan yasalgan rabot (rabot – istehkom, soqchilik posti, karvon-saroy).

TOSHAQA – kanal. Xorazm viloyati. *Saqa* (arabcha) – “sug’ormoq”, *saqa* so’zi Xorazmda “kanal boshi” degan ma’noni anglatadi.

Kanal 1828-yilda Xiva xoni Olloqulixon tomonidan Polvonyop kanalining boshida qurilgan. Grunti sertosh, toshli bo’lgani uchun kanal **Toshsaqa** – “Toshli bosh kanal” nomini olgan.

TOSHHOVUZ – qishloq. Farg’ona viloyati Qo’shtepa, Quva tumanlari. **Toshhovuz** – “Toshli hovuz” (basseyn) ma’nosini anglatadi.

TUVADOQ – qishloq, Farg’ona viloyati Bag’dod tumani, Andijon viloyati Asaka tumani. *Tuvadoq* (adabiyicha *tuvaloq*) – to’valoq. Etnonim bo’lishi mumkin.

TUGAL – qishloq. Qashqadaryo viloyati G’uzor tumani. Etnonim bo’lishi mumkin. O’zbeklarning *tugalan*, *tugul* urug’lari manzilgohlari O’zbekistonning janubida qayd etilgan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории).

TUGMA – Samarqand viloyatining Kattaqo’rg’on tumanidagi qishloq va ariq nomi. Katta Tugma va Kichik Tugma qishloqlariga bo’linadi. V.L.Vyatkinning qayd qilishicha, Kattaqo’rg’on tumanida *Kulbayi Tugmagon* deb atalgan qal’a bo’lgan (Vyatkin, 1902: 49). Etimologiyasi ma’lum emas.

TUYOQLI – qishloq. Bulung’ur, Jomboy, Urgut tumanlari. Tuyoqli – etnonim. Tuyoqlilar 12 otaga bo’linadi. Bular quyidagilardir: *chagal*, *cho’bat*, *o’ray*, *olomon*, *tengali*, *mullaesagi*, *beshyuz*, *qoshtamg’ali*, *mirzaesagi*, *cholyuvut*, *chuyut*, *oqchepkan*. Xalq tuyoqlilarni yuzlarga qo’shadi.

Tuyoqlilarning urug’ tarmoqlari nomlari toponimlar tarkibida ko’p uchraydi. Masalan: *O’rayepak*, *Cho’bot yelpak* (Toyloq tumanidagi qishloqlar), *Beshyuz* kabi.

TUZBOZOR – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. *Tuzbozor* – tuz sotadigan bozor yoki tekislikdagi bozor ma’nosini anglatadi.

TUZKON – ko’l. Jizzax viloyati. *Tuzkon* – tuz koni (tuz olinadigan ko’l).

TUL – Farg’ona viloyatining Rishton tumanidagi qishloq nomi. Tul – arabcha so’z bo’lib, “uzun, cho’zinchoq” degan ma’noni bildiradi. Qishloq konfiguratsiyasidan (shaklidan) shunday nom olgan bo’lishi mumkin.

TULKIOBOD – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. *Tulki* – etnonim bo’lishi mumkin. Masalan, boshqirlarda, qirg’izlarning saribag’ish qabilasida *tulka* (*tulke*) urug’i bor.

TULKICHI – dara. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. Qo'ng'iro't qabilasi va qatag'on qabilasining bo'linmalaridan biri *tulkichi* deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 93).

TUMA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani, Andijon viloyati Marhamat tumani. *Tuma* – qirg'iz urug'laridan biri (*qora tuma, oq tuma*). *Tuma* etnonimi o'zbek laqay qabilasi tarkibida, qozoqlarning o'rta juzida, shuningdek, boshqirdlar orasida qayd etilgan (Р.Г.Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 165, 166; Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 233).

Tuma (tumat) qabilasi haqida ma'lumotlar o'rta asr manbalarida zikr qilingan (Рашид ад-дин. Сборник летописей, т. I, кн. 2. – М.-Л., 1952. С. 122). Shunga asoslanib, R.G.Kuzeyev tuma so'zini mo'g'ul komponenti deb ta'kidlaydi (Р.Г.Кузеев. “Происхождение башкирского народа”. С. 428).

TUMAN – qishloq. Namangan viloyati Pop tumani. *Tuman*: 1) o'n ming kishilik qo'shin, o'n ming va undan ortiq qo'shin taqdim qilgan ma'muriy-hududiy birlik; 2) etnonim: qozoqlarning arg'in nomli qabilasida va o'zbeklarda tuman urug'i qayd qilingan.

TUMAR – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi, Asaka tumanlari; Samarqand viloyatining Ishtixon tumani; Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani. *Tumar (dumar)* – qipchoq urug'i nomi sanaladi.

TUMARTO'P – qishloq. Namangan viloyati Norin tumani. Demak, *Tumarto'p* – qipchoq *tumar* (qarang) urug'ining bo'linmasidir.

TUMOR – Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi qishloq. O'zbek tilida duo bitilgan qog'ozli uchburchak taqinchoq tumor deb ataladi. S.Gubayeva (1983) qirg'izlarning bo'sto'nli urug'ining bir tarmog'i Tumor (Dumor) deb atalishini yozadi.

TUNQOTAR//TONGOTAR – respublikadagi bir nechta aholi punktlarining nomlari. *Tunqotar* (so'zlashuv tilida – *tongotar*) – hokimning tungi qo'riqchisi. Masalan, Buxoro amirining ertalabgacha bo'lgan tungi tinchligini navbat bilan ikki qo'riqchi (tunqotar) qo'riqlagan. Sayohat paytida amir dam olayotganda, tunqotar o'tovni aylanib yurib, to'qmoq bilan taqillatib yurgan.

TUPROQQAL'A – Xorazm viloyatidagi yangi tashkil qilingan tuman nomi va Buxoro viloyati Romitan tumanidagi qishloq. Miloddan avvalgi 1-ming yillik va milodiy VI asrga oid qal'aning xarobalari. **Tuproqqal'a** – tuproq qal'asi, tuproqdan qilingan qo'rg'on ma'nolarini anglatadi.

TURBAT – qishloq. Farg'ona viloyatining Toshloq, Quva tumanlari. Qozog'iston Respublikasi Chimkent viloyatida **Turbat** qishlog'i bor.

Turbat so'zi arab tilida “qoldiqlar, tuproq, qabr, buyuk odamlarning maqbarasi, ziyoratgoh” kabi ma'nolarga ega.

Samarqanddagi Temuriylar maqbarasi – Go’ri Amir **Turbati Temur** nomi bilan ham tanilgan. “Turbat” deb nomlanuvchi yerlar (Turvati), odatda muqaddas ziyoratgohlar hisoblangan. S.D.Nomixonov *turbatni* mo’g’ul qabilasining nomi deb hisoblagan. Ta’kidlash joizki, qadimda Turbat degan turkmo’g’ul qabilasi ham qayd etilgan.

TURG’AQ – qishloq. Farg’ona viloyati Uchko’prik tumani. *Turg’ak* etnonimi ko’chmanchi o’zbeklar orasida keng tarqalgan. Qadimgi turkiy tilda turg’a – “qo’riqchi”, “soqchi” (Древнетюркский словарь. – Л., 1969).

TURK – Farg’ona viloyati Quva va Uchko’prik tumanlaridagi qishloqlar nomi.

O’zbekiston hududida XVI asrgacha yashagan qarluq, barlos, kaltatoy, musobozori, mo’g’ul qabilalari turk deb atalgan, bulardan tashqari, turk degan alohida qabila ham bo’lgan.

Viloyatdagi *Turkiston*, *Turklar*, *Turkravosh*, *Turkqishloq* deb ataladigan qishloqlar nomida ham turk so’zi toponimning asosini tashkil etadi.

TURK DARYOSI//OBI TURK – daryo. Chirchiq daryosining qadimiy nomlaridan biri. **Trk** ko’rinishidagi arab yozuvidagi uchta undoshlarning birikmasi ilk marotaba Firdavsiyning “Shohnoma” asarida uchraydi. Parak (Farak) daryosini arab geograflari Turkiy daryo – **Nahri Turk** deb ham atashgan (Istaxriy. БАГ, I, С. 344–345; Ibn Havqal. БАГ, II, С. 368, 404–405). Istaxriyda bir joyda (344-bet), hattoki, **Nahri Turkiston** birikmasi ham uchraydi. Oxirgi O’rta asrlarning fors manbalarida, xususan, Temur tarixida **Ob-i Turk** xuddi shu ma’noda keltirilgan (Шарафиддин Али Язди. “Зафарнаме”. С. 273 а, 282 а) (qarang: **Chirchiq** va **Parak**).

TURKI POYON//TURKI BOLO (Kattaturk//Kichikturk) – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloqlar. O’zbekiston hududida XVI asrgacha yashagan qarluq, barlos, kaltatoy, musobozori, mo’g’ul qabilalari turk deb atalgan, bulardan tashqari, turk degan alohida qabila ham bo’lgan (Народы Средней Азии, 1.1, 171). Bu qabilalarning hammasi o’zbek millati tarkibiga qo’shilib ketgan.

TURKISTON – XV asr manbalarida Farg’ona vodiysidan shimoldagi joylar va Sirdaryoning quyi havzasidagi o’ng sohil yerlar shunday atalgan.

“Boburnoma”da XV asr ikkinchi yarmi voqealari bayonida shahar (Yasi shahri) va o’sha atrofdagi viloyat shu nom bilan qayd etilgan. “Tarixi Rashidiy” asarida Turkiston o’lka nomi tarzida (Movarounnahr va Turkiston shaklida) keladi. “Boburnoma”da Sulton Abusaidning o’g’li Sulton Ahmad Samarqand taxtida hukmronligi chog’ida Turkiston hokimligiga taniqli amirlaridan bo’lmish Muhammad Mazid tarxonni tayinlagani, so’ngra undan mazkur viloyatni Shayboniyxon olgani, 903 (1497–1498)-yili Zahiriddin Bobur Andijondan Samarqand taxtini egallagani kelganida Shayboniyxon temuriy

hukmdor Boysung'ur Mirzoning iltimosi bilan Turkistondan Samarqandga kelgani va Bobur qo'shinidan yengilib qaytib ketgani yozilgan. "Shayboniyxon Turkistondin ilg'ab bizning yurtumiz ustiga kelib turdi. Bizning cherikimiz yaqin emas edi. Qishloq maslahatig'a ba'zi Raboti Xojag'a, ba'zi Kobulg'a, ba'zi Sherozg'a borib edilar. Bovujud hozir cherik kishisi bila yasab chiqildi. Shayboniyxon turush bermay, Turkistong'a murojaat qildi" (B.58). Shuningdek, 906 (1500–1501)-yil voqealari bayonida Shayboniyxonning Turkistondan yana Samarqandga bostirib kelgani, muvaffaqiyatsizlikka uchrab, Buxoro tomon chekingani ham aytilgan.

Shuningdek, Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi qishloq va mahalla nomi ham Turkiston deb atalgan. Markaziy Osiyo va Yevrosiyoning qadimiy-tarixiy nomlaridan biri sanaladi.

Mazkur hudud qariyalarining aytishicha, bir zamonlar janubiy Qozog'istonning Turkiston shahridan uchta oila kelib, shu yerda joylashadi va muqim yashab qoladi. Yillar o'tishi bilan ular ko'payib, qishloq aholisining muayyan qismini tashkil etadilar.

Shundan keyin mazkur qishloqlar ham ular ko'chib kelgan shaharning nomi bilan Turkiston deb atala boshlaydi.

TURKMAN – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani. Mo'minxo'ja qishloq jamoasiga qarashli qishloq. Bu toponim qarluq qabilalari tarkibida tilga olingan (*qarang: Qirqjigit*).

TURKMAN BOLG'ALI – Bulung'ur tumanidagi qishloq, etnotoponim. Qoraqalpoq-qo'ng'irotlarning bolg'ali tarmog'ining bir bo'lagi turkman deb ataladi. Atama mazkur urug' nomi bilan bog'liq.

TURKMANQISHLOQ – Samarqand viloyatining Poyariq, Pastdarg'om va Samarqand tumanlarida turkmanlar yashayotgan qishloqlar (Атаниёзов, 1980:347).

TUTAK – Namangan viloyati Chust tumanining G'ova qishlog'idagi jilg'a nomi. Jizzax viloyatining Zomin, Forish va Navoiy viloyatining Nurota tumanlarida Tutak deb ataluvchi qishloqlar ham bor.

Mazkur nom etimologiyasi haqida S.Qorayevning bir necha qarashlari kuzatiladi:

1. *Tutak* so'zi o'tmishda "choynakning tumshug'i", "tog' kasali" degan ma'nolarni anglatgan¹²³.
2. Sug'diycha *tutk* so'zi mazkur toponimlar ma'nosini ochib beradigan "kalit" bo'lib xizmat qiladi. VIII asrda Farg'onada oliy hokim, ya'ni ixshiddan keyingi vazir tutk deb atalgan, tutk katta hokimiyatga ega bo'lgan.
3. Tutk etnonim bo'lishi ham mumkin.

¹²³ Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston, 1978. – B. 128.

Ammo Namangan viloyati gidronimik tizimiga oid Tutak gidronimi-ning mazkur talqinlarga aloqasi yo'q. O'zbek tilida fors-tojik tilidan o'zlashgan *tutak* so'zi bo'lib, u "*paxtadan ip yigirishda ishlatiladigan qovoq naycha*" ma'nosini anglatadi¹²⁴. Shuningdek, o'zbek tilida "*paxtadan ip yigirish uchun tayyorlangan pilta*" ma'nosida fors-tojikcha *tutak* so'zi ham mavjud. Suv obyekti shakliy tuzilishiga ko'ra ana shu asbobga qiyoslash, o'xshatish kabi nolisoiniy omillar asosida so'z gidronimiga aylangan: *tut + ak > tutak > Tutak*.

Demak, jilg'aning shakliy ko'rinishi tutakka, paxtadan ip yigirishda ishlatiladigan qovoq naychaga o'xshashligiga ko'ra Tutak deb nomlangan. Anglashiladiki, suv obyekti o'xshatish, qiyoslash omili asosida nomlangan bo'lib, uning etimoni asbob tushunchasini ifodalovchi *tutak* so'zidir.

TUTI XOLAJON – Jomboy tumanidagi qishloq nomi (shu tumanda Tut nomli toponim ham bor). V.L. Vyatkinning kitobida *Tuti Xalajon, Dudi Xaladjan* shakllarida keltirilgan (Vyatkin, 1902: 65).

O.D.Chexovich mazkur toponimni Tudxaladjan tarzida qayd qilar ekan, uning Sug'udi Kalon tumanining qishloqlaridan biri ekanligini va u Riyunidan g'arbda joylashganligini ko'rsatadi (Chexovich, 1974: 394).

V.A.Livshis Mug' tog'idan topilgan bitikdagi "Tut" so'zi Markaziy Osiyo toponimiyasida ko'p uchrashini ta'kidlaydi. (СДГМ. Юридические документы, 1962: 59). Tuti xolajon toponimining ikkinchi komponenti *xalaj* va *-on* qismlaridan tashkil topgan bo'lib, xalajlar tuti degan ma'noni bildiradi. Bu yerda *tut* toponimik termin bo'lishi mumkin. Xalajlarni olimlar eftalitlar bilan yaqin qarindosh bo'lgan elat sifatida qayd qilmoqdalar. Xalajlar (xalach, xelej, qalach) tarixiy manbalarda o'g'uz qabilalaridan biri deb ko'rsatilgan (Рашид ад-дин, 1952: 76).

Xalajlar qadimgi turkiy qabilalardan biri bo'lib, ular VI asrda Toxariston, Seyiston va ularga chegaradosh viloyatlarga borib o'rnashganlar. Xalajlar hozirgi kunda Eron, Afg'oniston, Hind, Ozarbayjon, Qabodiyon (Tojikiston Respublikasi) va boshqa joylarda etnik birlik sifatida saqlanib qolgan.

O'zbekistonda esa tarixiy toponimiyada o'z izini qoldirgan. Xalajlar bilan bog'liq geografik nomlar Buxoro viloyatida Xalajiyoni Oqrabot, Yuqori Xalajiyon (G'ijduvon), Xalach (Vobkent), Xalach 1, Xalach 2 (Romitan), Xalach (Arabxona), Xalachxo'ja, (Buxoro tumani), Samarqand viloyatidagi Xolajon (Ishtixon) kabi toponimlarda saqlanib qolgan (Материалы..., 1927).

Akademik Y.G'ulomov Xorazmdagi *Nahri Xalaj* va *Xolijon* toponimlari haqida gapirar ekan, ularning turkiy xalaj qabilasi bilan aloqadorligini ta'kidlaydi (G'ulomov, 1959: 204).

Tud qishlog'i haqida to'xtalar ekan, Somoniy bu qishloq Samarqanddan uch farsang masofada, Vedar yonida deb ko'rsatadi. "Tut" komponenti

¹²⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati. II t. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 231.

bilan yasalgan toponimlar XVI asr vaqf hujjatlarida ko'plab uchraydi. Jumladan, Shovdor tumanidagi Vaxashti qishlog'i yonidagi Tuti Husayn, ankori, Tut Qutlug' xoja ankori, Tut Hurdak ankori, Oyjon ismli ayolga tegishli tut bor (ankor toponimik termin bo'lib, dastlab yer maydoni hajmini bildiruvchi o'lchov birligi ma'nosida ishlatilgan, degan fikr bor) (Чехович. Вакуфный документ..., 66). Tut so'zi bu o'rinda daraxt ma'nosida yoki yer maydoni ma'nosida qo'llangan bo'lishi mumkin.

TUYABO'G'IZ – O'rta Chirchiq tumanidagi suv ombori va shaharcha. Toshkent viloyati Bo'ka, Piskent tumanlaridagi qishloqlar. Daryoning tuya bo'g'iziga – bo'yniga o'xshab oqadigan joyi *tuyabo'g'iz* yoki *tuyamo'yin* deb ataladi; *tuyabo'g'iz* degan urug' ham bo'lgan. Tuyabo'g'iz suv omborining boshqacha nomi esa *Toshkent dengizi* ham deb ataladi. Lekin H.Hasanov "tuya xalqumi" deb izohlashni noto'g'ri, ya'ni bu so'z "xashak", tuya bo'g'iz – "tuya yeydigan o't" demakdir, – deb hisoblaydi.

TUYATORTAR – Samarqand viloyati orqali Zarafshondan Jizzaxga keltirilgan kanal. Tuyatortar deb nomlanishidan qurilishda asosiy transport faqat tuya bo'lganligini bilish mumkin (Y.G'ulomov. Jizzax tarixiga oid, "Qizil O'zbekiston gazetasi", 1963-yil, 3-yanvar. *Yana qarang:* A.Anorboyev, Tuyatortar kanali qurilishi tarixi. "Arxeologlar hikoya qiladi" to'plami. – T., 1974, 51–56-betlar).

TUYACHI – Izboskan tumaniga qarashli qishloq. Uning ma'nosi haqida turli fikrlar mavjud. Mavjud adabiyotlarda tuya: 1 – Totem, ya'ni johillik davrida (Islom dinidan ilgari) tuyaga sig'inganlar (xususan, oq tuyaga). 2– Tuyachi – xabarchi, aloqachi ma'nosida keladi (davlatning maxsus ishlariga odam yig'uvchi).

Bizning tekshirishlarimizcha, "Tuyachi"ning ma'nosi tuyakash, ya'ni karvon boshlig'i (forschada "Sarbon"). Qishloqning paydo bo'lib, shunday nomlanib qolishi qachonlardir tuya karvoni boshlig'i shu yerda o'rnashib qolgani bilan bog'liq. Tuyachi qishlog'i Janubiy O'zbekistonda ham bor.

TUYAYAYLOV (asli *teva yaylov*, *teva* so'zi keyinchalik *tuva*, so'ngra *tuya* bo'lib ketgan) – tepa, ust qismi o'tli, ko'katli joy bo'lganligi uchun tepasi yaylovli joy.

TO'DA – Farg'ona viloyati Oltiariq va Rishton tumanlari; Buxoro viloyati G'ijduvon tumani; Namangan viloyati Norin tumaniga qarashli qishloq.

To'da – o'zbeklar tarkibidagi qipchoq urug'larining bir shoxchasi. Shu nomli qishloq Farg'ona viloyatida ham bor.

Ammo Janubiy O'zbekistondagi To'da qishlog'i nomini urug' nomidan emas, balki "To'p", "To'plangan" ma'nosida deb talqin qiladilar.

Farg'ona vodiysidagi To'da qishloqlari o'zbeklarning Ming, Saroy urug'lari shoxchasiga mansub. Bu urug'lar O'zbekiston janubiga tarqalmagan.

TO'DAARIQ – Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumanining Yashiq, Baxt qishloq fuqarolar yig'inidagi ariqlar nomi. Asli *"bir yerga to'plab yoki uyib qo'yilgan narsa: uyum, to'p, to'plam; bir yerga to'plangan kishilar guruhi"*¹²⁵ va boshqa ma'nolarni ifodalovchi fors-tojikcha to'da so'zi etnonim – o'zbek urug'laridan birining nomi¹²⁶.

Farg'ona viloyatining Rishton, Buvayda, Namangan viloyatining Pop, Norin, Andijon viloyatining Baliqchi tumanlaridagi *To'da, To'dako'cha, To'da mahalla* kabi toponimlar ham *to'da* etnonimi asosida shakllangan¹²⁷.

Bu nomlar avvalo to'da urug'iga mansub kishilar yashaydigan hududlarning kengligidan va mazkur urug' vakillari respublikaning bir qancha hududlariga tarqalganligidan dalolat beradi. To'daariq gidronimi ham to'da etnonimi, aniqrog'i, To'da oykonimi asosida yuzaga kelgan. Ariq to'dalar yashaydigan Norin tumanining To'da qishlog'i tomon oqib o'tishiga nisbat berilib, To'daariq deb nomlangan.

Demak, To'daariq gidronimining etimoni *to'dalarning arig'i* qaratqichli so'z birikmasidir. *To'dalarning arig'i* so'z birikmasi til taraqqiyoti natijasida qo'shma so'z shaklidagi gidronimga aylangan: *to'dalarning arig'i* > *to'dalar arig'i* > *to'da ariq* > *to'daariq* > *To'daariq*.

TO'DAKO'L – Buxoro viloyatidagi suv ombori. **To'dako'l** – ko'llar guruhi.

TO'LABOY – Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi qishloq va mahalla nomi. O'zbeklarda farzandga to'la-to'kis, kamchiliksiz bo'lsin, degan ma'noda shunday nom beriladi. Viloyatda To'xta (omon bo'lg'in, o'lmagin, yasha), To'xlimergan (ikkinchi farzand) kabi kishilar ismidan ham joy nomlari yaratilgan.

TO'LAQISHLOQ – Ishtixon tumanidagi qishloq. To'laqishloq ilk bor 1893-yilgi ma'lumotlarda Dahbed volostidagi Oqdaryo daryosidan sug'oriluvchi qishloqlardan biri sifatida tilga olinadi (CKCO на 1896 г., 1896: 42).

Toponim mazkur joydagi to'lalar – adir va qirlar yonbag'irlaridagi inshootlar nomidan hosil bo'lgan. To'lalarning ayrimlari hozirgi paytda ham mavjud bo'lib, ulardan og'il sifatida foydalaniladi. Ba'zilar o'z nomiga ham ega: Teshik to'la, Kabutar to'la kabi. Qo'shrabod tumanida To'labosti ("Oqtepa" sh/x) nomli qishloq, Urgut tumanida To'lajar nomli toponimlar bor.

TO'MENQAL'A – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani. Qoraqalpoq tilida *to'men* – quyi, *qal'a* – shahar. Demak, quyiqal'a ma'nosini anglatadi.

TO'NMO'YIN – Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli, Chimboy tumanlaridagi ovullar nomi. Qoraqalpoqlarning mang'it qabilasi tarkibida mo'yin-to'n urug'i qayd qilingan.

¹²⁵ O'zbek tilining izohli lug'ati, II t. – B. 242.

¹²⁶ Qarang. S.Qorayev. Geografik nomlar ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston, 1978. – B. 129.

¹²⁷ Qarang. Oxunov N. Joy nomlari ta'biri. – Toshkent: O'zbekiston, 1994. – B. 52–53.

TO'PAK – Sirdaryo viloyati Mirzaobod tumanidagi qishloq. O'zbek urug'laridan bo'lgan parchayuz urug'ining bir bo'lagi to'pak deb atalib, nom shundan olingan.

TO'PALAS – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq. Professor B.O'rinboyev toponim tojikcha to'pol – tog'dagi yoki uning yonbag'ridagi tekis maydoncha) so'ziga *-ak* (kichraytirish qo'shimchasi *-cha*) qo'shilgan, ya'ni *to'polak* – tog' yonbag'ridagi tekis maydondan oquvchi jilg'a ma'nosida, deb ko'rsatadi (O'rinboyev, 2003).

X.Doniyorov "Shajara"sida esa mazkur so'z, ya'ni to'polos o'zbek urug'laridan biri deb ko'rsatilgan (Doniyorov, 1968). Bizningcha, X.Doniyorov fikri haqiqatga yaqin. Chunki o'zbek urug'lari orasida *-s, -z* bilan tugagan etnonimlar anchagina. Masalan, kenagas, uyas, chilkas, sevas va boshqalar.

Fikrimizni o'zbek qoraqalpoqlar qabilasi tarkibiga kirgan joy qoraqalpoq to'palos urug'i nomi ham tasdiqlaydi.

TO'PAR – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani; Xorazm viloyati Xiva tumani; Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. *To'par* – urug'ning bir bo'linmasi.

TO'PARARIQ – ariq. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. Demak, **To'parariq** – urug' bo'linmasiga tegishli ariq ma'nosini anglatadi.

TO'PQORA – qishloq. Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumani. *To'pqora* yoki *qora to'pi* – *qora* urug'ining bo'linmasi.

TO'POLONDARYO – daryo. Surxondaryoning eng katta irmog'i. *To'polon* – tartibsizlik, g'alayon; **To'polondaryo** – shiddatli daryo ma'nosini ifodalaydi.

TO'PCHI – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Mazkur hududning shunday nomlanishiga asosiy sabab Xiva xonligi davrida xonlikning to'plari ushbu hududda saqlanilgan va mahalla ham shu nom bilan atalgan.

TO'PCHOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani. *To'pchoq* – ayg'ir, go'zal ot (masalan, "Boburnoma"da uchraydi); etnonim bo'lishi mumkin.

TO'RAQO'RG'ON – Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumanidagi shahar nomi. To'ra – toifa nomi. *To'ra* o'zbek tilida ko'p ma'noli tarixiy so'z sifatida quyidagi ma'nolarda qo'llangan: yuqori tabaqaga mansub kishi, zodagon, oqsuyak, aristokrat, aslzoda; xonlar davrida va Turkistonda katta amaldor, hokim¹²⁸.

Demak, **To'raqo'rg'on** – yuqori tabaqaga mansub kishilar, amaldorlar, hokimlar yashash joyi – *qo'rg'oni*. *To'ralarning qo'rg'oni* otli birikmasi oykonimning etimoni hisoblanadi, nom lisoniy taraqqiyot davomida hozirgi shaklga kelgan: *To'ralarning qo'rg'oni* > *To'ralar qo'rg'oni* > *To'raqo'rg'oni* > *To'raqo'rg'on*. Is'hoqxon Ibratning To'raqo'rg'on haqidagi qaydlari ham fikrimizni tasdiqlaydi.

¹²⁸ O'zbek tilining izohli lug'ati, II tom, 253-bet.

TO'RAOBOD – qishloq. Andijon viloyati Izboskan, Xo'jaobod tumanlari. To'raobod – to'ra tomonidan obod qilingan (*to'ra* – yuqori mansabdagi odam).

TO'RIAYG'IR – Oqdaryo, Pastdarg'om tumanlaridagi qishloqlar nomi. Tilshunos olim B.O'rinboyev qipchoqlarning bir urug'i to'rtayg'ir yoki to'rayg'ir deb atalishini qayd qiladi.

Etnograf K.Shoniyozov to'riayg'ir yoki to'rtayg'ir Sirdaryobo'yi qipchoqlari bilan bog'liq yirik urug' bo'lgan deb ko'rsatadi. To'riayg'ir ("To'riq ot, ayg'ir") yoki to'rttamg'alilar XVII asrgacha Janubiy Qozog'istonning Qora-buloq mavzesida yashashgan. Jung'orlar hujumidan so'ng bir necha bo'lakka bo'linib ketgan to'riayg'irlarning bir qismi Zarafshon vodiysiga, boshqa qismi Farg'ona vodiysiga, shuningdek, Qirg'iziston, Koshg'ar va Toshkent hududlariga joylashgan (Шаниязов, 1971: 141).

TO'RTAYG'IR – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo, Pastdarg'om tumanlari; Farg'ona viloyati Dang'ara tumani. Farg'ona qipchoqlarining urug'laridan biri *to'riayg'ir* (to'rttag'ayn yoki to'rttamg'ali) deb nomlangan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 116, 123).

To'rtayg'ir, ehtimol, to'riayg'ir etnonimining fonetik variantidir. *To'rtayg'ir, to'ruayg'ir, torayg'ir* – garchi semantik jihatdan ular bir-biridan farq qilsa ham, bir xil etnonimning fonetik variantlaridir: *to'rtayg'ir – to'rtta ayg'ir, ot, to'riayg'ir – (to'riayg'ir) – to'riq ayg'ir, ot*.

TO'RTDIVAL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Ellikqal'a tumani. Aynan "choldevor, vayrona"; to'rtko'l (to'rtkil) ham shu ma'noda.

TO'RTKO'L – Andijon viloyati Izboskan tumaniga qarashli qishloq. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida "To'rt burchak" ma'nosida keladi ("To'rti gul", "To'rt kil", "To'rt ko'l").

Demak, qadimda "To'rtko'l" "To'rt burchak" ma'nosini bildirgan. Shuning uchun V.V.Bartold tarixiy asarlarda uchragan "To'rtko'l" so'zini "chor devor xarobasi" deb izohlagan.

Bundan ma'lum bo'ladiki, To'rtko'l qishlog'i nomini "To'rtta ko'l" (ya'ni suv havzasi) deb izohlash ilmiy jihatdan to'g'ri emas (afsuski, mana shunday talqin qilish xalq orasida tarqalgan). Qoraqalpog'istonda shahar, Buxoroda tuman, Shahrisabzda ham qishloq To'rtko'l nomi bilan ataladi.

Bulardan anglashiladiki, "To'rtko'l" qadimiy "chordevor" – eski qishloq vayronasi (darhaqiqat, Izboskandagi To'rtko'l qishlog'ida o'rtasi 16 gektarlik, atrofi tepaliklar bilan o'ralgan to'rtburchak yodgorlik bor, hozir qabriston).

TO'RU – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Qoziyog'lining qismlaridan biri *toru* deb nomlangan (B.Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari).

TO'QBOY – qishloq. Toshkent viloyati Bekobod, Quyi Chirchiq tumanlari; Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. *To'qboy* – etnonim. Masalan, mang'it

qabilasining urug'laridan biri *to'qboy* deb nomlangan. Mazkur etnonim Boburda ham tilga olinadi (Boburnoma. – T., 1960). Ilmiy manbalarda yuz qabilasining urug'laridan biri *to'qboy* deb atalgan.

Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanida A.D.Grebenkin tomonidan 1870-yilda yozib olingan rivoyatga ko'ra, o'zbek-saroylar joylashgan asosiy hudud Balx viloyati bo'lib, ular keyinchalik shimol tomon siljishgan va G'uzor atroflariga hamda Qarshi va Jom (Samarqand) o'rtasidagi cho'llarga o'rnashganlar. Bir qismi Kattaqo'rg'on cho'llariga o'rnashgan.

A.D.Grebenkinning so'ziga qaraganda, bu yerga saroylarning o'nta asosiy urug'idan faqat ikkitasi – jomon-as va to'qboy urug'lari kelishgan (Grebenkin, 1874).

Demak, to'qboy etnonim. Etnik birlik qishloq nomining yaratilishiga asos bo'lgan. Mang'it qabilasining bir tarmog'i ham to'qboy deb atalgan.

TO'QIMBOY – qishloq. Yuqori Chirchiq tumani. *To'qum* (to'qim) so'zi urug'lar nomlari tarkibida ko'p uchraydi. Shu bilan birga *Tuqimboy* degan ism ham bor.

TO'QQIZARIQ//TO'G'IZARIQ//TO'G'IZBOY – Samarqand viloyati Poy-ariq tumanidagi ariqlar. To'quz yoki to'g'izboy qipchoq qabilasi urug'laridan biri.

TO'QMANG'IT – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson, Qarshi, Chiroqchi tumanlari; Xorazm viloyati Shovot tumani. O'zbeklarning mang'it qabilasi ikki guruhga bo'lingan: *oq mang'it* va *qora mang'it*.

Mang'it qabilasining yirik urug'laridan biri To'qmang'it deb atalgan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 154–155).

TO'QMON – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo, Ishtixon tumanlari. *Tokman* – etnonim. Masalan, Uvol qishlog'ida (Jizzax viloyati Zomin tumani) *to'qmon* – urug'-oila guruhi.

TO'QSABA – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani, **Qo'shto'qsaba** – qishloq. Buxoro viloyati Romitan tumani. Ushbu so'z bir nechta ma'nolarga ega:

1) Toqsaba (o'z bayrog'iga ega qo'shin, *tug' – tuq* – bayroq) – Buxoro xonligida (amirlikda) yuksak (harbiy) unvon. Uning vazifasiga xonga (amirga) taom tortish va Xarqon tumanini boshqarish kirgan (А.А.Семенов. Бухарский трактат. О чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре. – СВ, № 5, 1948. С.150).

2) Uran (jangovar da'vat, shior): Dashtiqipchoq, Zarafshon qipchoqlari, qipchoq-qoraqalpoqlar orasida Sharqiy Boshqird qabilasi qipchoqlar toqsaba deb nomlangan. Etnograflarning fikriga ko'ra, yuqorida aytib o'tilgan uran *toqsabaning* dastlabki o'rta asr qipchoq qabilasining nomi. "Toqsaba" etnonimi XIX asrning oxiri – XX asrning boshlariga qadar Qozog'istonning boybaqti urug'ining umumiy bo'linmasi nomi sifatida saqlanib qolgan.

Dastlabki o'rta asr toqsaba qabilasining asosiy qismi, ehtimol, qozoqlar, O'zbekiston qipchoqlari va Qoraqalpog'iston qipchoqlarining bir qator qabilaviy birlashmalari tarkibida assimillatsiya bo'lib ketgan" (K.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 154).

TO'QUMDO'ZI – Buxoro shahridagi daha. To'qumdo'z – eshakka egar yasovchi usta, *to'qumdo'zi* – shu ish bilan shug'ullanadigan hunarmand. Bu yerda aholi tuyalar va eshaklarga egarlar yasash bilan shug'ullanganlar (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 171).

TO'G'AYOVUL – qishloq. Sirdaryo viloyati Guliston tumani. Manzilgoh avvalgi qamishzorlar o'rnida paydo bo'lgan (tug'ay – chakalakzor).

TO'G'ALI – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. *To'qa* (shevada – *to'g'a*) – to'qa. To'qa shaklidagi tamg'aga ega urug' *to'g'ali* deb nomlanadi. Masalan, XX asrning boshlarida D.N. Logofet tomonidan *togalik* etnonimi mavjudligi ta'kidlangan.

Ming qabilasining bir urug'i to'g'ali deb ataladi. To'g'ali urug'i, o'z navbatida, ahmad, chag'ir, tunnamoz, oqshiq va boshqa tarmoqlarga bo'lingan (Greibenkin, 1874).

XX asr boshlarida D.N.Logofet to'qalik nomli etnonim borligini qayd qilgan edi (Logofet, 131).

TO'G'ONBULOQ – buloq. Jizzax viloyati Baxmal tumani. *To'g'onbuloq* – to'silgan buloq.

TO'G'UZ – qishloq. Surxondaryo viloyati Sherobod tumani. *To'g'uz* (adabiycha – to'qqiz) – etnonim. Masalan, Zarafshon o'zbek-qipchoqlarning urug'laridan biri *toguzuru* yoki *toguzboy* ("To'qqiz urug'") deb nomlangan (K.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123).

Toguz//togiz elementlari alohida yoki boshqa komponentlar bilan birga qirg'izlar, qozoqlar, o'zbeklar, qoraqalpoqlar va boshqa turkiy xalqlarning nomlari tarkibida uchraydi: *toguz*, *toguzak*, *toguzbay*, *toguzguzi*, *toguzqipchoq*, *to'g'uzo'g'uz*, *toguzuygur*, *toguzuruv*, *toguzuul* va boshqalar.

U

UDAMALI – qishloq. Jizzax viloyati G'allaorol tumani. *Qirq* qabilasining kichik bir bo'linmasi udamali (o'damali) deb nomlangan.

ULTOV – Samarqand viloyatining Narpay tumani. Tarkibi *ul+tov*. Aslida *Ul(ug')* va *tov* – tog' demak. **Ultov** – *ulkan tog'* demak (O'rinboyev, 2003: 183).

ULUG'BEK – Farg'ona viloyati Farg'ona shahridagi mahallalardan biri, mutafakkir olim, davlat arbobi Mirzo Ulug'bek nomi bilan ataladi. Ulug'bek (buyuk, ulkan), Usmon (jasorat, mardlik, qo'rqmas) kabi kishilar ismi ko'plab joy nomiga qo'yilganligini ko'rish mumkin.

ULUG'NOR – Andijon viloyati Ulug'nor tumanidagi kanal. S.Jalilov ko'rsatishicha, kanalning asl nomi Ulug'nahr¹²⁹. P.Ivanov mazkur suv obyekti haqida: "Farg'onaning eng yirik kanallaridan biri", – deb yozadi¹³⁰. الغ نهر so'zi abjad hisobiga ko'ra hijriy 1286 (milodiy 1869–1970)-yilni, ya'ni kanal qazilgan yilni anglatadi.

S.Jalilovning ta'kidlashicha, keyingi davrda *Ulug'nahr* so'zining talaffuzi buzilib, Ulug'nor tarzida aytiladigan bo'lgan. N.P.Ostroumov ham "Xudoyorxon haqida qo'shiq" nomli maqolasida gidronimni Ulug'nor tarzida bergan¹³¹.

Bu haqida A.Middendorf "Ulug'nahr" deb atalishini qattiq turib talab qilishadi", deb yozadi.

Demak, kanal hajman kattaligiga ko'ra Ulug'nahr deb nomlangan. "*Ulug'daryo, katta daryo*" ma'nosidagi *ulug' nahr* otli birikmasi gidronimning etimovidir: *ulug' nahr* > *ulug'nahr* > *Ulug'nahr* > *Ulug'nar* > *Ulug'nor*.

Xuddi shunday o'zbek tilida arabcha **nahr** so'zida *h* tovushining tushib qolishi *Narpay* (Sam. v. Paxtachi t.) gidronimida ham kuzatiladi: *Nahrpay* > *Narpay*. O'zbek tili gidronimiyasining bir qismini Sirdaryo, Qashqadaryo, Norin, Chirchiq, Oqbura, Kosonsoy, Surxondaryo, Zarafshon kabi yirik suv obyekti nomlari – makrogidronimlar tashkil etadi. Mazkur makrogidronimlar qadimiyligi, tarixiyligi, turli variant va shakllarga, sinonimlarga egaligi bilan xarakterlanadi. Biz quyida ana shunday ayrim gidronimlarning etimologik tahlilini berishga harakat qildik.

¹²⁹ Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixidan. – Toshkent: Fan, 1977. – B. 42.

¹³⁰ Иванов П. Очерки по истории Средней Азии. – Москва, 1958. – С. 128.

¹³¹ Bu ma'lumotlar S.Jalilov kitobidan olindi. *Bu haqda qarang*: Миддендорф А. Очерки Ферганской долины. СПб, 1882.– С.20; Mulla Olim. Tarixi Turkiston. – Toshkent, 1915 (Litografiya). – B. 86. (Sharqshunoslik instituti fondi, inv.№5751); Остроумов Н.П. Песня о Худаярхане // Записки Вост. Отд. Имн. Арх. общ. 1887. Т.II. – С. 191.

ULUS – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg‘om hamda Nurobod tumanlari. Ulus so‘zining xalq, yurt ma‘nolari bor. Ma‘nosidan qat‘i nazar, qanjig‘ali va qo‘shnamg‘ali urug‘larining bir bo‘limi, dahasi ulus deb atalgan (T.Nafasov). Xon yoki uning xonadoniga tegishli qishloq, mulk ulus deb atalgan. Bu so‘z qadimgi turkiy tilda qishloq, mamlakat, viloyat ma‘nosida bo‘lgan. Hozirgi turkiy tillarda ulus “qabila, xalq”, mo‘g‘ul tilida “davlat” ma‘nosida qo‘llaniladi.

UNGUT – qishloq. Toshkent viloyatining Ohangaron va O‘rta Chirchiq tumanlari; Farg‘ona viloyatining Quva tumani; Andijon viloyatining Shahrixon tumani. Ungut (ongut) – ilk o‘rta asrlarda Mo‘g‘ulistonning janubiy tumanlarida yashagan xalq. Mo‘g‘ul istilosi davrida ungutlar Markaziy Osiyoga kirib kelib o‘troqlashgan. Ungut (ongut) qabilasi o‘zbek urug‘-qabilalari nomlarining ko‘plab “ro‘yxat”larida uchraydi.

URGANJI – Andijon viloyati Izboskan tumaniga qarashli qishloq. Qadimda Urganch shahridan chiqqan kishilarning nomidan. Urganji – “urganchlik” ma‘nosidadir. Biz ko‘rgan ayrim manbalarga qaraganda, Xiva xonlari zulmidan ozor chekkan urganchliklar (Xorazm) Sirdaryo bo‘ylab yuqori tomon suzib, yillar davomida Farg‘ona vodiysigacha kelganlar va daryo bo‘ylarida o‘rnashib, o‘z qishloqlarini tashkil qilganlar.

Ko‘pincha qishloqlar Sirdaryoga yaqin joylashgan. Farg‘ona, Namangan, Buxoro, Jizzax viloyatlarida ham “Urganji”, “Urganjiyon”, “Urganji bog” nomida qishloqlar bor. Vodiydagi qoraqalpoq qishloqlari tarixi ham xuddi shunday (qaralsin: A.Толстова. Каракалпаки Ферганской долины. – Нукус, 1958).

Boshqa bir ma‘lumotlarda Navoiy viloyati Karmana tumani; Namangan viloyati Namangan tumani. Urganji “urganchliklar” – etnonim, Urganchdan chiqqanlar. Bir ma‘lumotlarga (I.Magidovich, A.D.Grebenkin) qaraganda, urgandji – Chingizxon tomonidan Xorazm poytaxti Urganch vayrona qilinganidan keyin tirik qolgan va Buxoroga keltirilgan hunarmandlarning avlodlaridir.

Boshqa ma‘lumotlarga (N.B.Veselovskiy, O.A.Suxareva) qaraganda, urgandji – Urganchdan chiqqanlar, XIX asr oxirida Buxoro va boshqa joylarga ko‘chib o‘tganlar.

URGANJIXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *Urganjixona* – “urganchliklar uyi” – urgandji guruhi vakillari yashaydigan qishloq shunday nomlanadi.

URGANCH – Xorazm viloyati tarkibidagi shahar (viloyat markazi) va tuman nomi. Urganch nomining kelib chiqishi miloddan avvalgi VII–VI asrlarga borib taqaladi. “Avesto” kitobida Vurukash (Orol) dengizi bo‘yida Urga (Urva) shahri bo‘lganligi qayd etilgan. Tabiiy ofatlar (suv toshqini, qurg‘oqchilik) tufayli Urga shahri hozirgi Ko‘hna Urganch hududiga

ko'chirilgan. VIII asrgacha "Gurganj" nomi bilan yuritilgan. 712-yilda shahar arablar tomonidan bosib olingandan keyin "Jurjoniya" deb ataldi. 1221-yili mo'g'ullar egallagandan so'ng shahar nomi Urganch shaklida yuritila boshladi. XIV asr Yevropa manbalarida shahar (Ko'hna Urganch) Urgant shaklida tilga olinadi. Ko'hna Urganch shahri hozirda Turkmaniston Respublikasi hududida joylashgan.

Hozirda Xorazm viloyati markazi bo'lgan Urganch shahri 1929-yilgacha Yangi Urganch deb atalgan. Shaharga 1646-yilda Xiva xoni Abulg'oz Bahodirxon tomonidan asos solingan. Gap shundaki, Amudaryo o'z yo'nalishini o'zgartirib Orol dengizi tomon oqa boshlagandan so'ng Gurganj shahri (Ko'hna Urganch) suvsiz qolgan.

Abulg'oz Bahodirxon o'sha vaqtda qal'a va uning atrofida tarqoq holda yashagan aholini ko'chirib Amudaryoning janubiy qismlarida joylashtirgan va aholi yashagan hudud atrofini qal'a devori bilan mustahkamlab, unga "Toza Urganch", ya'ni "Yangi Urganch" deb nom bergan. Shundan keyin qadimiy Gurganj shahrining nomi Ko'hna Urganch bo'lib qolgan. Yangi Urganch bilan Ko'hna (Eski) Urganch oralig'i 170 km.

Xorazm toponimiyasini o'rgangan professor Z.Do'simov shahar nomining kelib chiqishi haqida turli rivoyatlar saqlangan deydi. Jumladan, Hur ismli qiz va Ganj nomli yigit muhabbati sharafiga Hurganj yoki hur – "quyosh (yoki baxt)", ganj – "xazina", ya'ni "baxt xazinasini" degan ma'noni bildiradi. Urganch so'zi xorazmiy tilida "katta shahar", "katta qal'a" kabi ma'nolarga ega bo'lganligi qayd etiladi (З.Дўсимов, Х.Эгамов. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Тошкент, 1977. 137-бет).

URGUT – Urgut tumani markazining nomi. Qadimiy nomlardan biri. Bobur Urgut qo'rg'oni haqida gapirar ekan, uning Shovdor tog'lari (hozirgi Chaqilikalon) yonbag'rida ekanligini qayd qiladi.

Tarixchi Muhammad Yoqub ibn Doniyolbiy o'zining "Gulshanam mulk" asarida 1797–1798-yillarda Movarounnahrda kuchli zilzila bo'lib o'tganligi va bu yer qimirlashi davrida Urgut qo'rg'onidagi binolar vayronaga aylanganligini yozib qoldirgan. U "zilzila shunday kuchli bo'ldiki, hatto yarim sir (1600 gramm) keladigan bir bo'lak devor kesagini ham topish amri mahol bo'ldi", deydi (Bartold, VIII, 1965: 100).

Urgut dastlab qo'rg'on nomi bo'lgan. Shuning uchun bo'lsa kerak, o'rta asr tarixiy asarlarida ko'proq Andak qishlog'i tilga olinadi.

Farg'ona viloyati va Tojikiston Respublikasidagi Urmetan qishloqlari, Panjakent shahri xarobasidagi Urdokan nomlari tarkibidagi birinchi komponent "ur, urd" sug'd tilidagi "vouru" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "ko'tarma, tepa, baland, yuqori" ma'nolarini anglatadi.

"Kat, kot, gut" topoleksemalari "shahar, qishloq, qo'rg'on, istehkom" nomlarini yasashda ishtirok etadi (Nafasov, 2009: 22).

Gut topoformanti qatnashgan oykonimlar jumlasiga Farg'ona okrugi Quva tumani Tolmozor qishloq kengashi va Madraim qishloq kengashidagi Naygut va Naygut kalsalim qishloqlari, Andijon okrugi Asaka tumanidagi Pastki Ungut va Yuqori Ungut qishloqlari nomlarini ko'rsatish mumkin (Материалы..., 1927).

Demak, Urgut toponimi "tepalikdagi qo'rg'on, istehkom" ma'nosidagi so'z bo'lib, u joylashgan o'rniga nisbatan nomlangan.

V.L.Vyatkin shahar faqat mang'itlar hukmronligi davriga kelib, Urgut deb atala boshlagan, undan oldin Arkut deb nomlangan, deydi (Vyatkin, 1902: 35).

Tilshunos Z.Do'simov toponimni arg'u qabilasi nomi bilan bog'lash mumkin, deydi va Mahmud Koshg'ariy arg'u – turk qabilasi deb ko'rsatishiga asoslanib, nomning qadimgi manbalardagi varianti Arkut (arg'u va -t "lar" affiksi) asosida Urgut so'zi "arg'u, arg'ular yashaydigan joy" ma'nosini bildiradi, deydi (Do'simov, Egamov. 1977: 138).

Respublikamizda Urgut so'zi bilan aloqador toponimlar ko'p. Jumladan, Andijon viloyatining Jalaquduq tumanida Urgut, Narpay tumanida Pasurgut, Kalurgut, Urgut mahalla kabi toponimlar uchraydi (Материалы Всесоюзной..., 1927). Hozirgi Urgut shahri Kalangar, G'uzni, Kamardon, Andak, Kulollik, So'fiyon, Navbog' va boshqa nomlar bilan ataluvchi, jami yigirmata mahalladan tashkil topgan.

URGUTSOY – Urgut shahri markazidan oqib o'tuvchi soy. Gidronim tarkibidagi soy so'zi tog'liq joylardagi suv obyektlari nomlarining qariyb hammasida uchraydi.

Olimlar "kichik daryo, irmoq" ma'nosida ekanligini qayd qiladilar. Turkiy tillardan fors, mo'g'ul, tungus-manjur tillariga ham o'tgan.

Soy so'zi X–XIII asr yodgorliklarida "vulqon oqibatida paydo bo'lgan toshloq joy, yalanglik, toshloq joy" ma'nolarida ham qo'llanilgan.

Yana bir nomi **Sag'anaq** (sangloq – "sang" (tosh) va -loq qo'shimchasi-dan tashkil topgan). Urgut tumanida yuzga yaqin soy bo'lib, ularning nomlarida obyektning o'zni, mahalliy landshafti va boshqa xususiyatlari aks etgan, masalan: *Go'rkamarsoy*, *Yang'og'lisoy*, *Obiro'shansoy*, *Kaltaqo'lsay*, *Arpaliksoy*, *Xirixonasoy*, *Mapiro'llisoy*, *Yumalatmasoy*, *Bulbulzorsoy* va boshqalar.

URDIBALAN – 1926-yilgi aholi ro'yxatida Oqdaryo tumani Qatag'on qishloq kengashidagi Qatag'on, Kubay, To'g'ay, Xina, Fozilsaroy, Chambil qishloqlari qatorida tilga olingan.

URUSQISHLOQ – Miyonqoldagi qishloq nomi. Urus toponimi Kitob, Yakkabog' tumanlarida ham uchraydi. Buxoro shahri yaqinida Uruson nomli qishloq va shahar mahallasi bor.

Shuningdek, XVI asr Buxoro hujjatlarida Havzi Aruson, Havzi Arusoni kuhna kabi nomlar qayd qilingan.

S.Qorayev mazkur toponimlarni Aruson (tojikcha “kelinlar”) so’zining o’zgargan shakli deb ko’rsatadi (Qorayev, 1970).

B.X.Karmisheva Kitob yaqinidagi qishloq nomi kenagas qabilasining urus urug’i bila aloqador deydi. Olima *urus//oris* urug’i o’zbeklarning qo’ng’iro’t va kenagas qabilalari tarkibida, shuningdek, qozoq, qoraqalpoq xalqlari tarkibida uchrashini ham qayd qiladi (Кармышева, 1978).

Oris//o’rus//o’ris so’zi shoti, aravaning shotisi ma’nosida bo’lib, bu o’rin-da qabilaning bir tarmog’ini bildirib, metafora tarzida qo’llanilgan.

B.X.Karmisheva bu so’z atoqli otdan kelib chiqqan, degan fikrni ham bildiradi. B.Ibragimov Samarqand yaqinidagi Xoja Kafshir mahallasidagi Bog’i Oris toponimi haqida to’xtalar ekan, ikki fikrni bildiradi:

1) bog’ rus savdogarlari to’xtaydigan joy yoki rus diplomatlari reziden-siyasi bo’lishi, shuningdek, rus qullari tomonidan qurilgan bo’lishi mumkin;

2) bu bog’da Oltin O’rda hukmroni Urus xonning nevarasi Baroqxon meh-mon bo’lgan va uning sha’niga shunday nom olgan bo’lishi mumkin.

URUSON – Buxoro dahalaridagi guzarlardan biri. O.A.Suxareva afsonalar-ga asoslanib, dahada rus asirlari istiqomat qilgan, nomi shu bilan bog’liq, deb yozgan.

Keyinchalik u toponimning kelib chiqishini boshqacha tushuntirgan: buxoroliklar ma’lumotiga ko’ra bu nom shuning uchun berilgan, qadimda bu yerda rossiyalik elchilar joylashishgan. Bu nomni XVI asr hujjatlarida tilga olingan Buxoro yaqinidagi Uruson qishlog’i mavjudligi bilan bog’lash kerak. Daha o’z nomini mazkur qishloq yoki o’zbek qabilasi uruson nomidan olgan bo’lishi ehtimoldan xoli emas (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С.140).

A.N.Kislyakov Uruson Arusoni Buxoro dahasi nomining xalq etimologiya-sidir – “Buxoro kelinlari” (комментарии к “Воспоминаниям” Садриддина Айни. – М. – Л., 1960. С. 1025). Haqiqatan ham, XVI asr vaqf hujjatlarida **Havzi Arusoni kuhna** nomli joy esga olingan (О.Д.Чехович. Бухарские документы. С. 58, 138), Jo’ybor shayxlari arxivlarida **Havzi Aruson** va **Havzi Arusoni Balandeyi Buxoro** nomlari keltirilgan (П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. – М. – Л., 1954. С.163). *Aruson* vaqt o’tishi bilan *Uru-songa* aylangan deyish mumkin. *Ulus* yoki *urus* o’zbek urug’lari ham mashhur; balki uruson uning ko’plik shaklidir.

USRUSHONA – Jizzax va Xo’jand o’rtasidagi tarixiy tog’li mamlakat. Ilk bor arab geograflari Istaxriy (БАГ, I, С. 288, 292 va boshq.), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 9, 109, 329 va boshq.) asarlarida uchraydi.

V.A.Livshis mazkur viloyatning sug’d manbalaridagi ko’plab yozilish variantlaridan (**Istravshan, Osrushana, Osrushna, Sutrushana, Usru-shuna, Usiaravshan, Ustrushana, Sutrushana**) tarixiy viloyatining haqiqiy

talaffuzga yaqin deb *Istrushana* shaklini hisoblaydi (Согдийские документы с горы Муг, вып. II. – М., 1960. С. 87).

USTALAR – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Ustalar – forsha so'z bo'lib, jamiyatda biror kasb-hunar bilan shug'ullanuvchi malakali mutaxassis, o'rgatuvchi, muallimlar, usta duradgorlar ma'nosini ifodalaydi. Mazkur hududda kishilarning katta ko'pchiligi biror-bir kasb-hunar egalari bo'lganligi uchun ham mahalla nomi shunday atalgan.

USTUVORTEPA – Urgut tumanidagi tepaliklardan birining nomi. Mazkur joyda o'rta asrlarda Ankori Istixar nomli mavze bo'lgan. Keyinchalik mavze nomi tepalikka ko'chgan.

Istixar xalq tilida Ustivor shaklida talaffuz qilingan. Ustuvortepa qadimiy arxeologik inshoot bo'lib, undan topilgan moddiy madaniyat yodgorliklari (Ardisura Anaxita haykalchasi, ikki boshli tuyada taxtda o'tirgan podsho tasviri tushirilgan sopol parchasi, yosh yigit haykali boshi singarilar) uning VI–VII asrlarga oid ekanligini ko'rsatadi.

Nom tarkibidagi ankor termini toponimikaga oid bo'lib, u dastlab “yer maydoni hajmini bildiruvchi o'lchov” ma'nosida bo'lgan. Xo'ja Ahror Valining vaqf hujjatlari to'plamidagi joy nomlari tarkibida Ankori Amir Shodi, Ankori G'iyos, Ankori Nove, Ankori Miyon kabilar qayd qilingan.

Toponimiyada uchraydigan Angor, Eski Angor kabi nomlar ankor termini bilan bog'liq bo'lsa kerak, deydi toponimshunos S.Qorayev. Bug'doy, arpa kabi ekinlar o'rib olingandan keyin qolgan g'alla poyasi (ang'iz) ham angor deyiladi. *Istaxr* fors-tojik tilida *ko'l* demakdir. Mazkur tepalik yonida mahalliy aholi tomonidan ko'l deb ataladigan mavze hozir ham mavjud.

Demak, Istixartepa, Ustuvortepa “ko'l yonida joylashgan tepa” ma'nosini anglatadi.

UVOL – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. Bu so'z birinchi marta XVI asrda **Vol** shaklida Abdullaxon tarixida qayd etilgan (“Абдуллонома”, т. II. –Т., 1969, стр. 220, В.В.Бартольд. Сочинения, т. III. С. 217).

Uvali etnonimi mavjud (masalan, Bahrin qabilasining bo'linmalaridan biri *uvoli* deb nomlangan). *Uvol* yoki *uval* – Xitoyizi urug'ining bo'linmalaridan biri (X.Doniyorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari, 81–84-bet).

UYAZ//UYAS – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal, Zomin tumanlari; Samarqand viloyatining Bulung'ur, Jomboy tumanlari.

B.X.Karmisheva ma'lumotlariga qaraganda, *uyas* (*uyaz*) – marqa qabilasining 16 urug'laridan biri (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 96). Uyaz boshqa urug'lar tarkibiga kirgan. Masalan, uyaz va salin qabilalari ittifoqi *uyassalin* deb atalgan. Qadimgi turk tilida *uyaz* “pashsha”, “chivin”ni anglatgan (Девону луғотит турк, т. 1. С. 112; Е. Фазылов. Выдающиеся филологи Востока. – Ташкент, 1971).

UYG'UR – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Bu etnonim Markaziy Osiyoning ayrim hududlarida yashovchi xalqning nomidir. Uyg'ur millatiga mansub xalq vakillari mazkur hududda yashagani uchun ushbu nom bilan atalgan.

UYG'UROBOD – Andijon viloyati Paxtaobod tumanidagi qishloq nomi. Uning tarixi XIX asr boshlariga to'g'ri keladi. XVIII asr o'rtalaridan uyg'ur-Shinjong viloyatini Xitoy bosib olgach, mustamlakachilikka qarshi harakatlarni boshlagan uyg'ur yo'lboshchilari 1827-yili Qo'qon xoni Madalixondan yordam so'rashgan. Kelasi yildan Qo'qon armiyasi Uyg'uristonga yurish qilib ko'pgina viloyatlarini Xitoydan ozod qilgan. Qaytishida taxminan 70 ming uyg'ur oilasi ular bilan birga Farg'ona vodiysiga ko'chib o'tib, asosan, uning sharqiy viloyatlari – Andijon, O'sh, O'zgan atroflariga, o'zlashtirilmagan yerga joylashtirilgan.

Vodiydagi barcha uyg'ur qishloqlari, jumladan, Uyg'urobodga (Andijondagi Eskilik katta mahallasiga) ham o'shanda asos solingan.

UYSHUN – Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani va Andijon viloyatining Andijon tumaniga qarashli qishloq. Uyshun juda qadimgi qabila nomi.

Tarixiy manbalarda eramizdan oldingi birinchi mingyillikda ham Usin, Uysun nomida qabila bo'lgan.

Alisher Navoiy ham "Xamsa"da Uyshun qabilasini tilga oladi. Peterburglik arxeolog marhum A.N.Bernshtam fikricha, Usun va Kushon (kusan) kelib chiqishi jihatidan bitta tomirga ega ("Kushon imperiyasi").

Asrlar o'tishi bilan ushbu nom bilan o'zbek qabilasidan biri atalib ketgan. Uyshun qishlog'ining paydo bo'lishi, fikrimizcha, XVI asrlarga (ko'chmanchi o'zbeklarning o'troqlasha boshlagan davriga) to'g'ri keladi. Surxondaryo, Toshkent, Xorazm viloyatlarida ham Uyshun qishlog'i bor.

Uyshun nomi bilan atalgan qishloq, ovul, mahalla, guzar, bozor respublikamizning ko'pgina viloyat va tumanlari hududida mavjud. Andijon, Xatirchi, Urganch tumanlarida Uyshun qishlog'i bor. Andijonda Uyshun-mahalla, Uyshunchek, O'rta Chirchiq tumanida Uyshunovul nomli qishloqlar borligi ma'lum. Boshqa hududlarda ham Uyshun nomli aholi maskanlari borligi tabiiy. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tatariston, Boshqirdiston, Qoraqalpog'iston kabi turkiy tilli respublikalar hududida Uyshun nomli toponimlar mavjudligi ehtimoldan xoli emas. Chunki bu tur joy nomlarining barchasi qadimiy turkiy qabila nomi asosida yuzaga kelgan. Ma'lumki, *uyshun~uyshin~uysun~uysin~usun* miloddan oldin ham turkiy xalqlarda nufuzli qabilalardan sanalgan. O'zbek, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, boshqird, tatar, nug'oy xalqlarining o'tmishi va taraqqiyotida katta mavqega ega bo'lgan.

Markaziy Osiyo, Ural, Oltoy, Volgabo'yi, Kavkaz hududlarida joy nomiga aylangan bu so'z turkiy xalqlarda etnonim (xalq, qabila, urug' nomi) sifatida mashhur bo'lgan, ana shu vazifada uzoq vaqt qo'llangan.

Nomshunoslikning bosh tamoyillaridan biri etnonimlarni joy nomlari, kishi ismlari, taxalluslar, laqablarga ko'chirib, tilda yangi lug'aviy birlik yaratishdir. Tildagi ana shu tarz nomlash me'yori va talabiga ko'ra, uyshun qabila nomi ana shu etnik birlik aholisi yashagan hududning nomiga aylangan. Uyshun etnonimi tarixan yasama so'z: *uy+shun*. Har ikkala qismi ham azalda mustaqil so'z bo'lgan. Etnonimning azaliy shakli aniqlovchi+aniqlanmish qolipida bo'lgan. Uy so'zi uyg'ur, uyrat, uychi, o'ymovut kabi o'zbek etnonimlari tarkibida ham uchraydi. Uy, o'y so'zli qabila, urug' nomlari boshqa turkiy xalqlarda ham bo'lishi tabiiy.

Turkiy xalqlar tillari va madaniyatining ilk davrlar tadqiqotchisi A.N.Bernshtam fikricha, *uyshun//uysun kushan//kusan* etnonimlari bir man-badan kelib chiqqan.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixchisi B.G'.G'afurov esa, Sharq xalqlari tillarida *usuan//usvan* etnonimii bo'lgan, bu so'z kelib chiqishiga ko'ra, *uyshun//uysun//usun kushan//kusan* etnonimlariga daxldor.

Qozoq tilshunosi T.Jonuzoqov turkiy tillarning oltoy davri o'tmishida uy-o'y so'zi bo'lgan, o'rmon, daraxtzor ma'nosini anglatgan degan qiyosiy-tarixiy mulohaza asos bayon qilgan.

Uyshun etnonimining so'nggi qismi *shun* so'zi umumoltoy tiliga xos. Turkiy, mo'g'ul va tungus-manjur tillarida bu so'z turli tovush qiyofasida uchraydi: *shun//sho'n//shin//sun//o'n//sin//jun//jo'n//jin//chun//so'n//chin//yun//yo'n//yin//dun//do'n//din//zun//zo'n//zin*.

So'zda *sh//s//j//ch//y//d//z* tovush uyg'unligi va almashinuvi bor. So'z boshi, o'rtasi va oxirida bu tovushlar uyg'unligi, o'tmishi, almashinuvi turkiy, umuman, oltoy tillari oilasiga mansub tillarga xosdir. Bu holat, ayniqsa, tillar o'tmishida birmuncha kuchli bo'lgan. Turli tovush qiyofasida bu so'z ayrim turkiy tillarda saqlanib qolingani: yoqut tilida *zo'n* – xalq, odamlar, qabila; to'va tilida *cho'n* – xalq, qabila; chuvash tilida *sin//shin* – xalq, kishilar.

Qadimgi xunlar tilida *jun* – *jo'n* tarzida bo'lgan. Turkiy, mo'g'ul, tungus-manjur tillariga oid bu so'z odam(lar), kishi(lar), odamlar uyushmasi ma'nosini anglatgan. Ana shu ma'no zahirida bu so'zning urug', qabila, xalq ma'nosi ham yuzaga kelgan. O'zbek xalqi tarkibida bo'lgan *qovchin*, *olchin*, *boysun* (*boysin*) etnonimlarining so'nggi unsuri *chin~sun~sin* so'zi ham genezisiga ko'ra ana shu so'zga daxldor.

Uyshun etnonimi – birlamchi, Uyshun toponimi – ikkilamchi. Etnonimga aholining yashash joyi, joyning tabiiy belgisi asos bo'lgan: **uyshun** – *o'rmon kishisi, daraxtli joyda yashovchilar*. Joy nomi (qishloq, ovul) esa aholining qaysi qabilaga mansubligi asosida yuzaga kelgan: uyshun – uyshun qabilasiga mansub kishilar yashagan hudud (joy).

UZUMZOR – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mahalla aholisining ko'pchilik qismi asosan azal-azaldan uzumchilik bilan

shug'ullanib kelgan. Uzunzor – uzumchilik rivojlangan va uzum bog'i ko'p hudud va mahalla shuning uchun ham shunday nomlangan.

UZUN – Surxondaryo viloyatidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi viloyatning shimoliy qismida joylashgan. Relyefi, asosan, tog' va adirlıklardan iborat. Shu sababdan, suv manbalari nisbatan ko'p, tuman hududidan To'polondaryo, Obizarang, Qoratog', Qorasuv, Surxon daryolari oqib o'tadi.

Uzun nomida shaharcha joylashgan hudud nazarda tutilgan bo'lishi mumkin. Tevarak-atrofdagi aholi punktlariga nisbatan qiyoslaganda, uning uzunasiga o'lchami katta, cho'zilgan, en ko'lami qisqa bo'lganligi, shaharchaning shunday atalishiga sabab bo'lgan. Shaharcha nomi ilgari Uzunqishloq – uzunasiga cho'zilgan maydondagi qishloq, soy, ariq yoki jar yoqasidagi cho'ziq maydonda qurilgan qishloq bo'lgan. Keyinchalik nomning ixcham va talaf-fuzda qulay bo'lishi uchun qishloq so'zi tushirilib qoldirilgan bo'lishi ham mumkin.

Boshqa izoh: Uzun nomli aholi punktlari respublikaning boshqa viloyatlarida ham bor. Uzun so'zining joy nomlari shaklida qayta-qayta takrorlanishi, uning zamirida qandaydir etnik guruh nomi borligini bildiradi. Mutaxassislar tomonidan Qashqadaryo qo'ng'irotlari, Zarafshon, Farg'ona qipchoqlari tarkibida uzun degan urug' borligi aniqlangan. Qozoq qipchoqlarining o'rtajuzida, qirg'izlarning bag'ish qabilasi tarkibida ham uzun urug'i mavjudligi ma'lum. T.Nafasovning yozishicha, Surxondaryo qo'ng'irotlarining qo'shtamg'ali bo'limiga qarashli bandi kuchuk urug'ining ko'sa, uzun, beshog'och, boybotir, jobuv, damg'orin, galamulla, xo'ja tarmoqlari bor. Uzun etnik guruh nomi shaharcha va tumanga nom bo'lib o'tgan. E'tiborli tomoni shuki, aslida uzun chorvadorlar tamg'asining nomidir. Chorvadorlar tamg'ani old va orqa oyoqqa, hayvon sag'rasiga qo'yishgan.

Urug' va uning bo'limlari tamg'asining shakli, ko'rinishi, bosish o'rni, miqdoriga ko'ra bir-biridan farq qilgan va shu asosda nomlangan. Mazkur etnik guruh nomiga tamg'asining shakli asos bo'lgan degan fikr ham bor. Masalan, akademik K.Shoniyozov ma'lumotiga ko'ra, mollarning oldingi oyog'iga cho'ziq chiziq qilib bosilgan tamg'ani uzun deb atashgan. Ularning tamg'asi boshqa urug'larnikidan cho'ziqligi bilan ajralib turgan.

UZUNKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Qoraoy" OFY hududida joylashgan ko'l. Ko'l shakli bo'yicha uzun bo'lib joylashganligi Uzunko'l nomiga asos bo'lgan.

UZUNQISHLOQ – Samarqand viloyati Oqdaryo, Narpay, Samarqand, Urgut tumanlari. *Uzunli* – Narpay tumani. **Uzun** – etnonim. Masalan, qo'ng'iroq qabilasi tarkibidagi bandikuchuk urug'ining bo'linmalaridan biri *uzun* deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории).

Uzun – qo'ng'iroq qabilasi qo'shtamg'ali bo'limiga mansub urug' nomi. Chorvadorlar tamg'ani molning old yoki orqa oyog'iga bosishgan. Molning old

oyog'iga tamg'a bosgan urug' uzun deb atalgan va uning tamg'asi shakli ham cho'ziqroq (uzunroq) bo'lgan. Uzun etnonimining paydo bo'lishi mana shu xususiyatlarga asoslangan (Шаниязов, 1971: 153). Uzun nomli qishloqlar Namangan, Surxondaryo, Farg'ona, Jizzax viloyatlarida ham bor. Lekin Uzunbuloq, Uzunjilg'asoy (Bulung'ur), Uzunbuloqsoy (Jomboy), Uzunsoy (Nurobod) gidronimlari, Paxtachi tumanidagi Uzunquduq qishlog'i (Paxtachi) kabi nomlar tarkibidagi "uzun" so'zi obyektning shaklini ko'rsatadi.

USHOQTEPA – Qashqadaryo viloyati Koson tumanidagi qishloq. Ushoq – kichik, kichkina, mayda, hajm jihatdan birmuncha kichik. "Boburnoma"da kichik tog'larga nisbatan "ushoq tog'lar" iborasi ishlatilgan. Ushoqtepa – tevarak-atrofdagi boshqa balandliklarga nisbatan en va tik ko'lami jihatdan ancha kichik bo'lgan tepa. Shu tepa atrofidagi qishloq Ushoqtepa deb atalgan.

USHTURKET – Shosh viloyatidagi o'rta asr shahri (Ибн Хаукаль, БАГ, II, С. 389; Ибн Хордадбех, БАГ, IV, С. 27). Chirchiq daryosi sohilida Toshkentdan 50 km g'arbroqda joylashgan. Mo'g'ullar tomonidan vayron qilingan (XIII asr boshida). Keng tarqalgan etimologiyasi – "tuya shahri" (forscha *shutur* – tuya) (В.В.Бартольд. Сочинения, т., I. С. 227).

UCHKO'PRIK – Farg'ona viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman relyefi, asosan, tekislik, uning janubiy qismi Turkiston tog' tizmasining shimoliy etaklaridagi adirlar, markaziy qismi qadimdan dehqonchilik qilib kelayotgan tekisliklardan iborat. Tumanning markaziy qismidan Katta Farg'ona kanali oqib o'tadi. Uch so'zi joy nomlari tarkibida aniq uch raqamni (miqdor, son) yoki belgilangan hududning yoki narsaning oxiri, so'nggi joyini anglatgan. Joy nomi ilgari bir-biriga yaqin masofada uchta ko'prik mavjud bo'lganligidan darak beradi. Ana shunday uchta bir xil, bir-biridan uncha uzoq bo'lmagan masofada joylashgan ko'priklar geografik obyektni nomlashda belgi vazifasini bajargan.

Ko'prik – to'siq (daryo, kanal, jar yoki boshqa joylar)dan yo'l o'tkazish uchun quriladigan muhandislik inshooti. Ilgari ko'priklar ko'pincha yog'och va xarsangtoshlardan qurilgan. Qadimiy yog'och ko'priklar saqlanib qolmagan. O'rta asrlarda arkli xarsang ko'priklar ko'proq qurilgan. O'rta Osiyoda ko'proq yog'och va tosh ko'priklar foydalangan. Diniy nuqtayinazardan ko'prik qurish o'tmishda ham, hozir ham xayrli va savobli ish hisoblanadi.

UCHKO'RPA – qishloq. Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumani. Uchko'rpa "ko'rpa urug'ining uchta vakili" – etnonim, **Ko'rpa** (qarang).

UCHQUDUQ – Navoiy viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi, asosan, Qizilqum cho'lida joylashganligi bois, tabiiy omillar (yaylov, qum, quduq) asosida shakllangan toponimlar keng tarqalgan. Buning asosiy sababi shuki, mahaliy aholi xo'jalik faoliyatida yaylov, quduq, qum, suv kabi tabiiy landshaft komponentlari muhim rol o'ynaydi.

Mahalliy aholi hududning tabiiy sharoiti va o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olib, geografik obyektlarni nomlashda turli toponimik terminlardan ham foydalanishgan. Masalan, Qizilqum cho'lida suvning tanqisligi, uni izlab topish, to'g'ri saqlash va oqilona foydalanish hayotiy zarurat ekanligi sababli, geografik obyektlarni nomlash jarayonida gidrografik terminlarni keng qo'llashga sabab bo'lgan. Shuning uchun, tabiiy-geografik omillar asosida shakllangan toponimlar orasida suv obyektlari bilan bog'liq nomlar ko'pchilikni tashkil qiladi.

Yuqorida qayd qilingamdek, tuman hududida, asosan, cho'l landshafti hukmron, bu holat joy nomlarida ham o'z aksini topgan. Ularda cho'l landshaftining o'ziga xos xususiyatlari, relyef shakllari, quduqlar va boshqa oqar suvlar manbalari aniq belgilangan. Masalan, Quruqquduq, Shirinquduq, Sho'rquduq, Uzunquduq va hokazo. Uchquduq nomi dastlab gidrografik obyekt – quduqqa tegishli bo'lgan. Keyinchalik shu atrofda barpo qilingan shahar va tumanga ham berilgan. Joy nomlari tarkibidagi "uch" – so'zi aniq son, raqam, miqdorni, ba'zan bir necha ma'nosini ham anglatgan. Yonma-yon joylashgan quduqlar soni uchtdan kam bo'lmagan.

Quduq – suv olish maqsadida qazilgan tor va teran chuqurlik ma'nosida. Oqar suv bo'lmaganligi sababli mahalliy aholi asosan quduqlar qazib yerosti suvlaridan foydalanishgan. Quduqlar soni geografik obyektini nomlashda belgi vazifasini o'tagan. Uchquduq shahridan viloyat markazi Navoiy shahrigacha 300 km. Uchquduq shahri 1961-yilda Muruntov oltin konining ishga tushirishi munosabati bilan barpo etilgan. Uchquduq zamonaviy sanoatlashgan shahar, oltin, uran, oltingugurt, marmar ishlab chiqaruvchi tog'-kon sanoati korxonalari ishlab turibdi. Navoiy tog'-kon metallurgiya kombinatining "Shimoliy" kon boshqarmasi, Ko'kpatos geologiya-razvedka ekspeditsiyasi va bir qancha qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. Tuman hududidan Navoiy – Uchquduq – Nukus yo'nalishidagi katta avtotrassa va Uchquduq – Miskin temiryo'l tarmog'i o'tgan. Tuman ma'muriy markazi – Uchquduq shahri (1978-yildan).

UCHQORA – qishloq. Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on, Urgut tumanlari; Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Uchqora etnonim bo'lishi kerak, balki *qora* urug'ining bo'linmasidir.

UCHQO'RG'ON – Namangan viloyatidagi shahar nomi. "Uchqo'rg'on tarixi" kitobi mualliflarini afsus bilan ta'kidlashlaricha, Uchqo'rg'ondagi insoniyat sivilizatsiyasining boshlang'ich davri u yoqda tursin, aqalli o'rta asrlarga taalluqli arxeologik yodgorliklar ilm-fan mulkiga aylantirilmagan.

Holbuki, goh kanal o'tkazish, goh yer ochish bahonasida tekislanib ketgan *Munchoqtepa*, *Yassitepa*, *Oqtepa*, *Uchtepalar* hozir nima uchundir Qirg'iziston hududiga o'tib qolgan. Mug' singari yodgorliklardan topilgan topilmalar 2 ming yildan ilgari bu yerda hunarmandchilikni taraqqiy ettirgan insonlar yashaganligidan guvohlik beradi¹³².

¹³² Uchqo'rg'on tarixi. – Uchqo'rg'on, 1995. – B. 12.

Demak, bu Uchqo'rg'on tarixiy shahar ekanligidan dalolat beradi. T.Nu'monov va boshqalar *Uchqo'rg'on* polisonimi haqida fikr yuritib, shaharning uch joyida qal'a bo'lgan, shuning uchun ham *Uchqo'rg'on* deb nomlangan, degan izoh beradilar. Bu fikr mantiqan asosli. Uchqo'rg'on nomining yuzaga kelishi haqida quyidagi qarashlar mavjud:

1. Qadimgi Uchqo'rg'on Norin daryosining o'ng sohilidagi Mug' (hozirgi Qirg'iziston hududida) va yana 2 ta qo'rg'on (Qizilravot)dan iborat bo'lgan. Hozirgi Uchqo'rg'on hududi keyinchalik o'zlashtirilgan. Demak, shahar uchta devor bilan mustahkamlangan aholi punkti, aholi yashash manzilidan iboratligiga nisbat berib, Uchqo'rg'on deb atalgan.

2. "Uchqo'rg'on tumani" kitobi mualliflari fikricha, polisonim *uchqo'riqon* etnonimi asosida yuzaga kelgan. Ularning talqinicha, Mo'g'ulistonning Kosho-Saydam vodiysida Ko'kshin – Urxun daryosi qirg'og'ida topilgan, Bilga xoqon inisi Kultegin sharafiga 732-yilda yozdirgan Kultegin bitiktoshida aytilishicha, Bilga xoqonning ota-bobosi Bumin xoqon va Istami xoqonlar vafot etganlarida azaga kelgan turk urug'lari orasida uchqo'riqon urug'i ham tilga olinadi. Hozirgi Uchqo'rg'on shahriga asos solgan kishilar ana shu uchqo'riqonlar bo'lishi, bu nom soddalashib, keyinchalik Uchqo'rg'onga aylanganligi ehtimoldan xoli emas¹³³. Demak, ular talqinicha, Uchqo'rg'on etnopolisonim. Bizningcha, nom haqidagi birinchi qarash asosli. Uchqo'rg'on polisonimi *uch* va *qo'rg'on* kabi morfemalardan iborat bo'lib, "*uch aholi yashash manzilidan iborat shahar*" degan ma'noga ega. Polisonimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *uch qo'rg'onli* > *uch qo'rg'on* > *uch+qo'rg'on* > *uch-qo'rg'on* > *Uchqo'rg'on*. Demak, "*uch qo'rg'onli*" otli birikmasi polisonim uchun etimon hisoblanadi.

UCHOLISH – Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Qadimgi turkiy so'z bo'lib, hozirda daryo yoki ariq suvining bo'lingan, tarqatiladigan joyi ma'nosida ishlatiladi. Ucholish, Besholish kabi joy nomlari mazkur termin asosida yaratilgan. Bunday gidronimlar qatoriga Artizonbo'yi, To'g'onboshi kabi suv bilan bog'liq nomlarni kiritish mumkin.

UCHTURGON – Sirdaryo viloyati Xovos tumanidagi qishloq nomi. Mahalliy aholining aytishicha, XIV–XV asrlarda bu yerdagi balandlik yonbag'ridagi buloq yaqiniga uchta aka-uka kelib joylashgan va shu yerda bir umrga yashab qolib ketishgan. Shundan so'ng esa bu yer Uchturgon (uch aka-uka yashagan) degan nom bilan atalib qolgan. Bu buloqning shifobaxshligi aniqlangach, hozirda Xovos tog' sanatoriysi tashkil etilgan.

UCHSHIRDON – joy nomi. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Shirdon* – somonning o'tovsimon g'arami (mayda somon, ustidan yer bilan qoplangan).

¹³³ Uchqo'rg'on tumani. – Uchqo'rg'on, 1995. 13–14-b.

V

VAHIMKOR – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro va Vobkent tumanlari. Vaqf tuproqlari-yerlariga ishlov beradigan odam vaqfkor deb nomlangan; **Vahimqor** – *vaqfkor* soʻzidan kelib chiqqan (qarang: **Vahim**).

VAHIMCHI – Xorazm viloyatining Qoʻshkoʻpir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Vahimchi vahimachi soʻzining dialektal varianti boʻlishi mumkin. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida vahimachi soʻzi shunday izohlanadi: “Vahima qiluvchi, vahima tarqatuvchi, kishilar yuragiga gʻulgʻula soluvchi” (Oʻzbek tilining izohli lugʻati, I jild, 452-bet). Biroq mahalliy aholining afsonalariga koʻra, ushbu hududda xonlik davrida hech kim yashamagan va bu joylar masjidga vahm qilingan deyishadi.

VALIK – Fargʻona viloyatining Quvasoy shahar kengashiga qarashli qishloq. Geomorfologiyada uyib yasalgan koʻtarma, balandlik val deb ataladi. Rus tilidagi *zaval, uval, obval* kabi soʻzlari ham *uyum, toʻp, tepa, oʻprilish, qulash* degan maʼnoni anglatadi. Ehtimol, qishloq atrofidagi joy relyefini oʻrganish orqali nom maʼnosini ochish mumkin boʻlar.

VAQF CHORSU – Fargʻona viloyatining Qoʻqon shahridagi mahalla nomi. Vaqf arabcha soʻz boʻlib, mulkdor tomonidan diniy muassasa ixtiyoriga daromaddan foydalanib turish, ammo oʻzini sotmaslik sharti bilan vasiyat qilingan mulk (yer-suv, bino, savdo rastalari, tegirmon). Chorsu toʻrt koʻcha kesishgan joy, bozor maʼnosida ishlatiladi.

VARGANZA – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi shaharcha (2009) nomi. Roʻdakiy asarlarida *vargʻ* – toʻgʻon, band maʼnolarini ifodalaydi. X–XIX asrlar tojik tili manbalarida *vargʻ* – band, toʻsib toʻplangan suv havzasi maʼnolarida qayd etilgan (Farhangi zaboni tochiki, 1. – M., 1969. –C. 226).

Yangi sugʻd tili deb tan olingan yagʻnob tilida *vargʻ* – dalaning yuqori tomoni. *Zoy* – joy, maydon, yer; ekinzor deganidir (Андреев М.С. и Пещерова Е.М. Ягнобские тексты. –М. – Л., 1957. – С. 344, 369). Sugʻd tilida *vargʻ* – suv toʻplanadigan joy, band, toʻgʻon maʼnolarini ifodalab, *-on* qoʻshimchasi oʻrin-joy oti yasovchi qoʻshimchasidir (Лившиц В.А., Хромов А.Л. Согдийский язык // Основы иранского языкознания. –М., 1981. 436). Dastlab vodiy, soylik nomi sifatida shakllangan. *Vargʻonzoy*→*vargʻanzoy*→*varganzay*→*varganza*→*Varganza* – suv bandi yonidagi joy (shaharcha).

VARZAK – Fargʻona viloyatining Toshloq tumanidagi qishloq nomi. Bu nom mutaxassislar tomonidan turli xil izohlanadi. S.Qorayev (1978) *varz* tojikcha “ekin”, “ziroat” ekanligini, *varza* – “dehqon” degan maʼnoni bildi-

rishini yozadi. Bunda *varzak* soʻzini “ekinzor” maʼnosida tushunish mumkin. E.Murzayev (1984) *varz* soʻzining “baland”, “yuqori” degan maʼnosini aytsa, Z.Doʻsimov (1977) bu soʻz “atrofi oʻralgan baland qoʻrgʻon”ni anglatishini yozadi. Demak, professor Z.Doʻsimovning fikri haqiqatga yaqindir.

VARZIGON – Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi boʻlib, u “yer egasi” (forschadan *varza* yoki *varzigar* – “dehqonlar”) maʼnosini ifodalaydi.

VARZIK – Namangan viloyati Chust tumanidagi qishloq nomi boʻlib, u forsha *varz* – “ekin” maʼnosini ifodalaydi va *-ik (-ik)* – erkalash-kichraytish qoʻshimchasi hisoblanadi.

VARQ – Navoiy viloyatining Karmana tumanidagi qishloq nomi. Istaxriyda **Varag** (aniqrogʻi, *Vargʻ*) shaklida uchraydi va u sugʻdcha “Toʻgʻon” maʼnosini ifodalaydi. Mazkur soʻz *vargʻ*, *bandivargʻ* shakllarida shoir Rudakiy asarlarida ham aynan shu maʼnolarda uchraydi. Samarqand va Buxoroda toʻgʻon tuzatish boʻyicha oxirgi davrlargacha **varkban** (varqbon) deb atashgan.

VARQSAR – Robaxoʻja qishlogʻining hozirgi nomi (Samarqand viloyati Samarqand tumani). Istaxriy (BAF, I, 342) asarlarida, Muqaddasiyda **Varagaser** shaklida tilga olinadi. *Varg* – “Toʻgʻon”, forsha *sar* – “bosh”; *Varqsar* – “Toʻgʻonning boshi”. Buxoro atrofida aynan shu maʼnodagi Ras al-Varg (arabcha – “bosh”) degan joy bor.

VARSIN – Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloq nomi (Somoniylar asarida Naxshab viloyatidagi Varsan qishlogʻi qayd qilingan). Hozirgi Samarqandning Panjakent yoʻlining oʻrta asrlardagi nomi Darb Varsanin boʻlgan. Shunga koʻra, Samarqand shahri darvozalaridan birining nomi ham Varsin deb atalgan.

Oʻrta asr tarixiy kitoblari tilga olingan Varsanin (hozirgi Varsin) qishlogʻi shu yoʻl yoqasida boʻlgan. Qishloq ham, yoʻl ham oʻz nomini shahardan 4,5 kilometr uzoqlikda joylashgan Tali Varsin tepaligi (qadimiy qoʻrgʻon xarobasi boʻlishi mumkin) nomidan olgan.

Joy nomlari talaffuzida ayrim tovushlarning tushib qolishi hodisasini hisobga olsak, “Varsin” soʻzini “var”– qoʻrgʻon, “*san(g)in*” – tosh soʻzlaridan tashkil topgan atama sifatida “*Toshqoʻrgʻon*” deb izohlash mumkin (Nafasov, 2009: 77).

D.Buyaner Kavkazdagi Varsan toponimi haqidagi maqolasida ushbu nomni oʻrta eron tilidagi *varsa* – “soch, moʻy” (avesto. *Varasa*, sugʻd. *wrs*, qad. hind tilida *valca* – “novda, shox”) soʻzi bilan bogʻlaydi. Muallifning aytishicha, Varsan toponimi eron tilidan kelib chiqqan boʻlib, u (vars) oʻzakka unumdor (*-an(a)*) suffiksi qoʻshilishi yordamida hosil boʻlgan. Yahudiy tilida bu toponim kalkasi *seir* shaklida ishlatilgan boʻlib, bu soʻz qadimgi yahudiy tilida “sochli, moʻyli, jun bilan qoplangan” maʼnosida boʻlgan. Aftidan, bu soʻz togʻga nis-

batan qo'llanilgan va "To'qayzor" ma'nosida ishlatilgan. Tali Varzin toponimi Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani Sarichashma qishloq kengashida ham uchraydi (Материалы..., 1927: 125).

VARSIN//VARSANIN DARVOZASI (Yarkas deb ham tilga olinadi) – mahalla va qishloq. Darvoza o'z nomini ushbu mahalla atamasidan olgan. O'rta asrlarda mashhur bo'lgan bu toponim endilikda qishloq nomida saqlanib qolgan. Uning nomi sug'dcha wrs – "soch tolasi", "ip" so'zidan yasalgan, degan fikr bor (Lurye, 2004:21, 85). Bu joyning nomi turkiy *vars* (*varsak/varsag*) etnonimi bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin (Mirzazade, 1988:97–100). Ozarbayjonda ham o'rta asrlarda Varson nomli qishloq bo'lgan.

VATANPARVAR – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu atama o'z vatani, xalqini sevuvchi ma'nosini bildiruvchi ma'nosini ifodalab, u mustaqillik yillarida yangicha yondashuv asosida qo'yilgan joy nomidir.

VATKAN//VATAK – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloqlar nomidir. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida Vatkana nomli qishloq bor. *Vat* so'zi sug'd tilida "uy, hovli, qo'ra, saroy" ma'nolarini beradi.

T.Nafasov *xona* (ovul, qishloq, joy) so'zining bir variantini "*kana*" deb qayd qiladi. Sug'd tilida "uy" ma'nosidagi "g'amak" so'zi ham bor.

Demak, Vatkan nomi sug'dcha "qo'rg'on", "devor bilan o'ralgan qal'a" ma'nolarini beradi. **Vatak** – "*vat*" – "qishloq, qo'rg'on" so'zi va *-ak* (*-cha*) qo'shimchalaridan tashkil topgan bo'lib, "qishloqcha" ma'nosidadir (Nafasov, 2009:78). 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro'yxatida Vitkan qishlog'i qayd qilingan (Список населенных..., 1906: 31). Poyariq tumanidagi Vatrak toponimi ham etimologik jihatdan yuqoridagi nomlar bilan aloqadordir.

VAYROT – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Prof. B.O'rinboyevning aytishiga ko'ra, qadimgi turkiy qabilalardan biri uyrot, ayrot-oyrot deb atalgan. Etnonim yasama so'z bo'lib, mo'g'ul va buryat tillaridagi uy-ay-oy – "o'rmon, daraxtzor, chakalakzor", rat -arat – "xalq" demakdir. So'z oldidagi *v* harfi -tovushi fonetik jarayon asosida paydo bo'lgan (O'rinboyev, 2003:47).

VAZIR – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu so'z arabchada *yuk ko'taruvchi* ma'nosini bildiradi. Termin sifatida o'rta asrlarda Yaqin va O'rta Sharq davlatlarida, shu jumladan, O'rta Osiyo xonliklarida hukumat idorasi yoki kengashi (*devon*) boshlig'i ma'nosida ishlatilgan.

Shuningdek, Xorazm vohasining o'rta asr shahar-qal'alaridan biri ham ushbu nom bilan atalgan. Tarixiy manbalarga ko'ra, Shayboniylardan Mustafaxon tomonidan XV asr o'rtalarida asos solingan. Ko'hna Urganchdan 60 km masofada joylashgan. Shayboniylarning Xorazmdagi mulki markazi bo'lgan. XVII asrda Abulg'oziy Bahodirxon xonlik markazini Yangi Urganchga o'tkazgan, Vazir aholisini esa ushbu qishloq hududiga ko'chirgan.

VAZKERD – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi oʻrta asr qishloqlaridan biri. Qoʻlyozma manbalarda Urkud, Zardkerd, Vazkerd shakllarida uchraydi. V.V.Bartold qishloq nomining oʻqilishi toʻgʻri aniqlanganicha yoʻq deydi. Ammo De Guyedan keyin V.V.Bartold mazkur toponimni Vazkerd tarzida oʻqishni toʻgʻri deb topgan (Bartold I., 1963: 145). Somoniy Samarqand shahridan 4 farsah masofada joylashgan Vazd yoki Vzd qishlogʻi haqida maʼlumot beradi.

Olimlarning aytishlaricha, Ibn Havqalda keltirilgan Vazkerd va Vzd bitta qishloq (Bartold, IV, 1966: 91). Ibn Havqal (X asr) Shovdor togʻi yonbagʻridagi xristianlar qishlogʻi Vazkerd haqida toʻxtalar ekan, shunday deydi: "Samarqanddan janubda Shovdor togʻi bor. Samarqand atrofida havosi toza, yerlari serhosil va yaxshi mevalarga boy bundan boshqa tuman yoʻq. Aholisi sogʻlom va kelishgan kishilardir. Cherkov doim xristianlar bilan gavjum. U koʻchmas mulkka ega. Bu joy Vazgerd nomi bilan mashhur" (Bartold, 1966: 99).

V.L.Vyatkin Vazkerd qishlogʻi hozirgi Qingʻir qishlogʻi oʻrnida boʻlgan deb koʻrsatadi (Vyatkin, 1902: 37). Mugʻ yozma bitiklarida 721-yilgi Devashtich isyonida xaxsarlik va rustaliklar qatori vazkartliklar ham qatnashganliklari yozilgan.

Demak, mazkur qishloq tarixi ancha qadimiydir (Smirnova, 1970: 248). "Vzd" soʻzi Yagʻnobdagi geografik nomlardan biri – Vizdi Ritda saqlanib qolgan. A.L.Xromovning qayd qilishicha, Vizdi rit toponimi "Vzd daraxti yolgʻiz oʻsgan joy" maʼnosini anglatadi (Xromov, 1975: 28). Lurye Vazkerda nomining birinchi qismi *weh* – "eng yaxshi" va *-azd* – "mashhur", ikkinchi qismi esa *kart/kirt/jird* – "yaratdi" soʻzlaridan yasalgan, deydi (Lurye, 2004:177–178).

VAGʻONZIYAK – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, qishloq nomi aslida *Vargʻonzayak* boʻlgan, keyinchalik oʻzgarishga uchrab, hozirgi holatga kelib qolgan. Toponim ikkita soʻz – *vargʻ* va *zoyak* soʻzlaridan tashkil topgan. Uning birinchi komponenti – *vargʻ* soʻzi sugʻdcha boʻlib, "*suv toʻplanadigan joy*", "*toʻgʻon*", "*band*" degan maʼnolarni anglatadi.

Yangi sugʻd tili deb tan olingan yagʻnob tilida *vargʻ* – "*dalaning yuqori tomoni*" demakdir. Toponim tarkibidagi *-on* qoʻshimchasi sugʻdchada oʻrinjoy yasovchi qoʻshimcha hisoblanadi. Nomning ikkinchi komponenti – *zayak* soʻzi esa "*partov yer*" maʼnosini anglatadi.

Demak, Vagʻonziyak (aniqrogʻi, *Vargʻonzayak*) – "*partov yerdagi toʻgʻon*", "*suv toʻplanadigan partov yer*" degan maʼnolarni anglatadi.

VOBKENT – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi choʻl bilan voha orasidagi tekislikda joylashgan. Vobkent koʻhna shaharlardan biri. XIV asr oid tarixiy manbalarda shahar Vobkana nomi

bilan tilga olinadi. XVI asrdan boshlab Vobkent ikki nom – Vobkana va Komot deb yuritila boshlagan. XVII asrning tarixchi olimi Mahmud ibn Valining “Bahr ul-asror” asarida Vobkent tumani nomi Komot shaklida qayd qilingan.

Vobkent nomini o’g’uz shevasidagi “vob” yoki “vahobkent” – “bo’z, qo’riqdagi qishloq ma’nosini anglatadi”, deb ta’rif beriladi. Bu izoh ishonarli emas, chunki nom tarkibidagi “-kent” topoformanti sug’d tiliga tegishli so’z ekanligi isbot talab qilmaydi. O’rta asrlarda Zarafshon daryosi havzasida joylashgan hududlarda sug’d tili keng tarqalganligi qayd qilingan.

Tarixiy nomlar tarkibidagi “kent” so’zining ilk shakllaridan biri kand. Mutaxassislar joy nomlari yasashda ancha faol bo’lgan “-kand”, “-kant”, “-kat” qo’shimchasini sug’d tiliga daxldor ekanligini aniqlashgan. Ma’lumki, O’rta Osiyo hududidagi qadimda o’z tili, yozuvi va davlati bo’lgan xalqlardan biri – sug’dlar.

Sug’d tili jonli til sifatida saqlanib qolmagan bo’lsa-da, mazkur tilda yaratilgan joy nomlari hozirgacha saqlangan. Mo’g’ qal’asidan topilgan sug’d tiliga oid hujjatlarda bu topoformant uch xil ko’rinishda (-kat, -kan, -kas) uchraydi. Bu so’zlarning ma’nosi – uy, hovli, keyingi davrlarda qishloq, shahar.

Vobkent haqidagi ma’lumotlar Mirzo Badening “Majma’ al-arqom” (XVIII asr) hamda XIX asrga oid vaqf hujjatlarida ham uchraydi. Vobkentda qadimda madrasa, hammom, bozor, masjid, Ko’hna Vobkand, Vobkand qo’rg’oni kabi tarixiy obidalar bo’lib, hozirda saqlanmagan. Me’moriy yodgorliklardan shahardagi minora (XII asr) saqlanib qolgan. Minoraning tashqi ko’rinishi ko’p jihatdan Buxorodagi Minorayi Kalonga o’xshaydi. Vobkent minorasining umumiy balandligi 40,3 metrni tashkil etadi.

O’rta asrlarda Vobkent atrofida bir necha qishloq-qo’rg’onlar bo’lgan. Tuman hududida joylashgan ana shunday mashhur qishloqlardan biri – Narshax. “Buxoro tarixi” asarining muallifi tarixchi olim M.Narshaxiy (X asr) shu qishloqda tavallud topgan. Abubakr Muhammad ibn Ja’far an-Narshaxiy (899–959) Somoniylar saroyida kotiblik qilgan. 943–944-yillarda “Buxoro tarixi” (“Tahqiqi viloyati Buxoro”) nomli asar yozib, uni somoniylar amiri Nuh ibn Nasrga bag’ishlagan. Tuman ma’muriy markazi Vobkent shahri (1981-yildan).

VOBKENTDARYO – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi daryo nomi. Daryo Zarafshon daryosining Buxoro viloyati chegarasiga yaqin joyda tarqoqlanganida vujudga kelgan g’arbga tomon oquvchi tarmog’i. U Vobkent aholi punktining janubidan oqadi.

Vobkent aholi punkti nomining shu yerdan oqib o’tuvchi daryo nomiga ko’chishidan hosil bo’lgan. Etimologiyasi Vobkent bilan bir xil bo’lib, “bo’z yerdan oquvchi doimiy katta suv oqimi”, “qo’riq yerdan oquvchi daryo” degan ma’noni bildiradi.

VODIL – Farg‘ona viloyatining Farg‘ona tumani markazi. Ko‘pchilik “ochiq ko‘ngil” (vo-dil) deb ifodalasa, ba‘zilar **Vodil** – “ko‘ngilni xush qiladigan, ko‘ngilni ochadigan” joy degan ma‘noda, deb tushuntiradilar.

Ilmiy tadqiqotlarda arabcha “vodiy” so‘zi bilan bog‘lovchilar ham bor, arabcha vodiy – soy, daryo so‘zidan kelib chiqqan bo‘lishi ham mumkin (Qorayev, 1970). Qishloq Shohimardonsoy darasi og‘zida joylashgan. Daryo shu daradan o‘tgach, “ochiqko‘ngillik” bilan ko‘plab joylarga suv beradi. Qishloq nomi ana shundan olingan deyishadi.

VORI – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog‘ va Kasbi tumanlaridagi qishloqlar nomi. Yonidagi Zarvas, Kengqo‘l, Tatar qishloqlari aholisi Vori shaklida ham talaffuz qilishadi. XX asrning 70-yillari o‘rtasida tog‘ yonbag‘ridagi Vori qishlog‘i aholisini Kasbi tumanidagi bo‘z yerga ko‘chirishadi. Bu qishloq ham Vori deb ataladi.

“Avesto”da vara – devorlari ichida odamlar yashaydigan shahar, istehkom, turar joy (Tolstov S.P. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. – T., 1964. – B. 102).

Nomshunos Z.Do‘simovning yozishicha, vara so‘zi hozir ham nomlar tarkibida *var*, *vur*, *bur*, *buru* shakllarida uchraydi (Do‘simov Z. Xorazm toponimlari. – T., 1985. – B. 17). Qadimgi eroniy tillarga mansub bu so‘z joy nomlarining boshida va oxirida muqimlashgan. Uning *Vordon* (*Shahrissabz*), *Varaxsha*, *Vardona*, *Vardiza*, *Vardanze* (Buxoro), *Varzik* (Chust), *Vorux* (Farg‘ona), *Varag‘deh*, *Varag‘zon* (Xorazm) shakllari ham mavjud. Qishloq nomlari oxirida: *Zinvar*, *Zevar*, *Vaxshivor* (Sariosiyo), *Bo‘riariq* (Qarshi), *Bo‘rimetan* (Kitob), *Bo‘rixona* (Koson) kabi qishloq nomlari tarkibidagi bo‘ri so‘zi ham “Avesto”dagi *vara* so‘ziga daxldordir.

Dalvarzin (Surxondaryo, Andijon, Toshkent) nomi tarkibida ham *var* so‘zi mavjud. Eroniy tillarning ilk o‘tmishiga xos *vara* so‘zi so‘nggi davrlar o‘zbek tilining joy nomlari tizimida tovush tarkibi jihatidan o‘zgarishga uchragan: *vara*→*vora*→*vori*→*Vori* – tevaragi devor bilan o‘ralgan istehkom, qo‘rg‘on.

VORISTON – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Eron tillarida *vara* – odam yashaydigan istehkom, qal‘a, shahar. *Vara-vora-vori* – qo‘rg‘on, qal‘a (Nafasov, 1988:52), *-iston* toponim o‘rin-joy yasovchi qo‘shimcha hisoblanadi.

VOSHI – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Xalq etimologiyasiga ko‘ra, qishloq nomi dastlab *Mirvoshi* deyilgan, keyinchalik bu so‘z qisqarib, *Voshi* deb atalgan.

Tarixiy manbalarda, jumladan, “Rashahot”da uchraydi. Naqshbandiya tariqati pirlaridan biri Amir Kalon Voshiy shu qishloqdan bo‘lgan. Toponimning aniq etimologiyasi ma‘lum emas. Balki, uning nomi bilan atalgandir.

X

XADRA – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Shayxontahur dahasida Janggoh, Hovuzbogʻ, Gulbozor, Degrez, Shoʻrtepa mahallalari bilan chegaradosh va bir tomoni Toshkoʻchaga tutashgan boʻlgan. Hozir bu yerda “Xadra maydoni”, “Xadra” mehmonxonasi joylashgan.

“Xadra” soʻzi qoʻshma toponim (arabcha “xad” – chegara, forsha “roh” – “yoʻl”, “koʻcha”) “yoʻlning chekkasi” degan maʼnoni anglatadi. “Xadra” toponimi haqida olimlarning turlicha fikrlar mavjud. Jumladan, Y.Gʻ.Gʻulomov, H.T.Zarifovlar “xadra” – “xaddi roh” – “yoʻlning chekkasi”, “chegarasi”, “shaharning chekkasi” degan maʼnoni bildiradi, -deyishadi. H.Hasanov ham “xadra” – “xon oʻrdasining chegarasidagi yoʻl” deb sharhlaydi. F.A.Abdullayev esa “Xadra” – “notekis”, “past-baland”, “yaroqsiz” maʼnosini bildiradi, -deydi (adrang-adra-hadra). A.R.Muhammadjonov “xadra” soʻzi “adirli yer”, “yoʻlning chekkasidagi yer” maʼnosini anglatishini yozadi. Ehtimol, shahristonning sharqiy darvozasi orqali oʻtgan yoʻl shaharning baland qismi – “xadra” “notekis”, “past-baland”, “yaroqsiz” maʼnosini bildiradi deydi (adrang-adra-xadra). Olimning fikriga koʻra, qadimda Xadra mahallasining maydoni Registon nomi bilan mashhur boʻlgan. Demak, Xadra mahallasining nomi mahallaning uning notekis, adrlri yerda, shaharning chekkasidagi yoʻl boʻyida joylashganidan dalolat beradi. U taxminan X–XI asrlarda vujudga kelgan. XIV asrga kelib shahar hududi kengaygan. XIX asrga kelib Xadra mahallasi yerlari shahar markaziga toʻgʻri kelib borgan, biroq uning nomi avvalgidek saqlanib kelgan.

Shuningdek, Xadra nomli mahalla nomlari respublikamizning koʻplab hududlarida uchraydi.

XAJIVON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Geografik joy nomining aniq etimologiyasi maʼlum emas. Xalq etimologiyasiga koʻra, qadimda haj safaridan qaytayotgan hojilar shu yerda toʻxtab oʻtishgan, shu sababdan qishloq *Xojivon* deb atalgan va keyinchalik oʻzgarib, hozirgi shaklga ega boʻlgan.

XAKAN – Andijon shahri janubidagi qadimiy qishloq. Fikrimizcha, Xakan “xoqon” nomining xalq talaffuzida buzib aytilishidir.

Milodiy V asrda Turk xoqonligi (yangi davlat) tashkil topganida Fargʻona vodiysi ushbu xoqonlik tarkibidagi avtonom hokimlik edi. Andijon shahri tarixini oʻrganish maqsadida olib borgan tekshirishlarimiz natijasiga koʻra, Turk xoqonligiga tobe boʻlgan Fargʻona hokimligining markazi bugungi Xakan qishlogʻida joylashgan va shahar maqomida boʻlgan.

Afsuski, yozma manbalarning yo'qligi ilmiy jihatdan uzil-kesil xulosa qilishga shoshilmaslikni taqozo etadi (zotan, Turk xoqonligi tarixi haqida ham yozma manba saqlanmagan). Bobur ham "Vaqoye" (Boburnoma) asarida Andijonning Xakan darvozasi va Xakan arig'ini bekorga tilga olmagan.

XALA – Namangan tumanidagi ariq nomi. *Xala* so'zi asli fors-tojikcha bo'lib, o'zbek tilida quyidagi ma'nolarda qo'llanadi:

1) eshak, tuya kabi hayvonlarni niqtab tezroq yurgizish uchun ishlatiladigan uchli tayoqcha, ya'ni xalacho'p;

2) sanchiq, qattiq og'riq;

3) ko'chma.

Biror ishni amalga oshirishda lozim bo'ladigan turtki; tezlatuvchi omil. Masalan, *Sho'rvaga yiqiling, domla, izzattalab bo'lib, o'zi chaqirishini kutib yursangiz, yovg'onsirab o'lasiz. Xala kerak, xala* (A.Qodiriy. "Obid ketmon")¹³⁴.

Shuningdek, o'zbek tilida "*doimo xala, niqtash bilan yuradigan (eshak, ot haqida)*" ma'nosida xalakash (f-t.) so'zi ham mavjud¹³⁵.

Ariq nomi *xala* so'zining yuqorida keltirilgan ko'chma ma'nosi asosida vujudga kelgan. Ariqda suv doimo kimningdir turtkisi, tezlatishi hisobiga oqishi bois **Xala** deb atalgan.

Demak, "*xala bilan oqadigan ariq*" ma'nosidagi **xala ariq** otli birikmasi gidronimning etimonidir: *xala ariq > xalaariq > Xalaariq > Xala*.

XALAJIYON// XALAJON//XALACH – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro, Vobkent tumanlari; Samarqand viloyatining Ishtixon tumani *Xalach* (xalaj, kalach) – taxminan VI asrdan Amudaryodan janubda – Toxariston, Seyiston va ular bilan qo'shni viloyatlarda qo'nim topgan turkiy qabilalaridan biri. O'rta asrlarda ular tarqoq tarzda O'zbekistonning hozirgi hududida (Qashqadaryo vohasi va Zarafshon vodiysi) ham yashagan. Keyingi asrlarda *xalajilar* ma'lum darajada mahalliy aholi orasida aralashib ketgan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 83, 196, и др.).

XALQOBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumani; Xorazm viloyati Yangibozor tumanidagi qishloqlarning nomi. Nom *xalq* va *obod* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *xalq* so'zi biror mamlakat yoki davlat aholisini, millat yoki elatni anglatadi. Uning ikkinchi komponenti – *obod* so'zi ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib joy nomini yasaydigan, "*obodonlashtirilgan*", "*o'zlashtirilgan*", "*gullab-yashnagan*" ma'nosidagi so'z, affiks. Demak, Xalqobod – "*biror hudud aholisi, millat yoki elat tomonidan o'zlashtirilgan, obodonlashtirilgan joy*" ma'nosini anglatadi.

¹³⁴ *Qarang.* O'zbek tilining izohli lug'ati. – Moskva: Rus tili, 1981. – II t. – B. 312–313.

¹³⁵ O'zbek tilining izohli lug'ati, 313-b.

XAN – Oqdaryo tumanidagi ariq nomi, Xanariq. Aftidan, Eron tiliga xos “xan” soʻzidan. Avesto tilida xan – “manba, quduq” (Toporov, Trubachev, 1962: 227).

XARASHKET – Toshkent viloyatidagi oʻrta asr shaharchasi; Chirchiqning chap qirgʻogʻida, Shoshning ikkinchi yirik shahri boʻlgan Binkatdan 1 far-sax uzoqlikda joylashgan edi. Prof. Y.M.Masson Xarashket “qulonlar shahri” yoki “yovvoyi eshaklar” degan maʼnoni anglatadi, deb yozgan (M.E. Массон, Ахангеран. С. 114).

XAROS – ovul Qoraqalpogʻiston Respublikasi Toʻrtkoʻl tumani. Forscha *xar* – eshak, *as* – tegirmon – hayvon kuchi yordamida harakatga keltiriladigan tegirmon.

XARROT – guzar. Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri. Charmgar, Rogu-zar, Beshgumbaz, Qarluqxona, mahallalarida guzar nomi – Xarrot. Xarroti, Xarrotguzar degan joy, guzar ham boʻlgan.

Koson, Shahrisabz, Gʻuzor shaharlarida ham shu nomdagi guzarlar boʻlgan. Samarqand, Buxoro kabi qadimiy shaharlarda Xarrotguzar, Xarroti, Xarrotlik koʻp. Xarrot – arabiy kalima.

Oʻzbek tiliga X–XIV asrlarda oʻzlashgan. Maʼnosi – yogʻochni oʻyib, gul, bezak, naqsh soluvchi usta, yogʻochsoz. Yogʻoch, taxtalarga naqsh oʻyib, solib bezak beruvchi usta, eshik, darvoza, ustun, bolor va shiftlarga, peshtoqlarga naqsh soluvchi usta shahar hunarmandlari orasida xarrot deyilgan.

Shahar hunarmandchiligida yogʻochdan qurilish jihozlari yasovchi, uy quruvchi usta duradgor deb atalgan boʻlsa, oʻta didli bezak va naqsh solib, yogʻoch hunarmandchiligida nom taratgan usta xarrot deb farqlangan. Xarrot+i – xarrot hunarmandchiligi demakdir. Guzar xalqining kasb-koriga nisbat berilib, ularning yashagan, ishlagan, savdo-sotiq qilgan maskanlari nomlangan.

XARTUM – Andijon viloyati Andijon tumaniga qarashli qishloq. Ushbu qishloq nomining asl tarixiy maʼnosi aniq emas. Afrika qitʼasining shimoli-sharqidagi Sudan davlatining poytaxti ham Xartum nomli shahardir. Ayrim sudralib yuruvchi va sutemizuvchi hayvonlarning uzun oʻsgan burun qismi ham xartum deyiladi (masalan, filniki). Qorinoyoqli molluskalarning ham oʻljasini ushlaydigan nozik xartumi bor. Bularning barchasi arab tilida “xur-tum” deya atalib kelgan. Sudan poytaxti Xartum shahri Oq Nil va Koʻk Nil daryolarining qoʻshilib, shimol tomonga burilgan joyida paydo boʻlgan. Xarit-ada goʻyo fil xartumiga oʻxshab ketadi. Bizning Xartum qishlogʻining jugʻrofiy jihatdan joylashgan oʻrni hozir Andijonsoy oʻrni boʻlmish qadimgi daryo oʻza-nining adir bilan kesishgan joyidadir. Agar qishloqning tabiiy oʻrni hisobga olinsa, arablar kelganida “xartum” (Xurtum) deb nomlanib qolgan boʻlishi mumkin. U holda qishloq tarixi ming yillarga borib taqaladi.

XATIRCHI – Navoiy viloyati tarkibidagi tuman nomi. Tuman hududining shimoliy qismi Nurota tog' tizmasi va tog' etagi qiya tekisliklaridan iborat. Janubiy qismi Oqdaryo, Qoradaryo va qisman Zarafshon daryosi vodiylarini o'z ichiga oladi. Tumanga nom bo'lgan xatirchi so'zini mahalliy xalq xachirchi, xachir (uy hayvoni, ot bilan eshak duragayi) sotuvchi deb izohlaydi. O'zbekistonda qadimdan xachir yetishtirish va xo'jalik maqsadlarida ulardan yuk tashishda va ulov tarzida samarali foydalanib kelingan. Xachir O'zbekistonda avtomobil transportining rivojlanishi bilan deyarli yo'qolib ketdi.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida xachir so'zi qatir (xatir) shaklida uchraydi. XIX asrning o'rtalarida Buxoroga kelgan rus tadqiqotchisi N.Xanikov joy nomini Xatircha shaklida qayd qilgan. Nomning ilmiy etimologiyasi noma'lum, qo'shimcha toponimik tadqiqotlarni talab qiladi. Ba'zan, hayvon turi geografik obyektni nomlashda asos bo'lgan bo'lsa, boshqa vaqtda nom majoziy ma'noda qo'llanilgan bo'lishi ham mumkin.

Taniqli olim S.Qorayev zootoponimni qanday qilib aniqlash mumkinligi haqida shunday yozgan: "Agar joy nomi qandaydir hayvonning nomi bilan bog'liq bo'lsa, unda toponimdan keyin -li, -lik, -xona kabi qo'shimchalar qo'shiladi, agar etnonim bo'lsa, hayvon nomi hech qanday qo'shimchasiz yoki ko'plikni bildiruvchi -lar qo'shimchasi bilan ifodalangan bo'ladi".

Tuman ma'muriy markazi – Yangirabot shahri (1972-yildan). Rabot so'ziga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da (1981) quyidagicha izohlar berilgan: birinchisi, mustahkamlangan qo'rg'onlarda soqchilar turadigan joy yoki istehkom qo'rg'on. Ikkinchisi, savdo yo'llaridagi mustahkamlangan manzil, karvonsaroy, uchinchisi, shahardan chetroqdagi turar joy.

Rus olimi, akademik V.V.Bartold rabot so'ziga boshqacharoq ta'rif bergan. Olimning fikricha, musulmon olami kabi Turkistonda ham islom dushmanlariga qarshi mudofaa urushi olib borish maqsadida rabotlar (to'g'risi, ribot) qurilgan. Ularda g'ozilar dushmanlar bilan yuzma-yuz yashab, ulardan doimo xabardor bo'lib turib, hujumlarini daf qilganlar. Hozirgi tushuncha bilan aytganda, rabotlar islom askarlari uchun kazarma vazifasini bajargan.

XAVASH – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. B.O'rinboyev *xavash* – habash – Efiopiya davlati umumiy nomi habash deyilgan. Xavash etnooykonimdir, deb izohlaydi (O'rinboyev, 2003: 187).

Bizningcha, ushbu toponim T.Nafasov asarida tilga olingan qarluq qabilasi nomi *xavash* bilan bog'liq holda paydo bo'lgan.

XAYROBOD – mahalla va qishloq. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Mahalliy aholi fikriga ko'ra, Xiva xonligi davrida boshqa millat vakillarini bir yerga joylashtirish maqsadida ushbu hududga olib kelingan va turli millat vakillari bo'lganligi tufayli bu joy notinch bo'lgan va bu yerlarni obod qilish maqsadida Xayrli obod qilamiz deb, Xayrobod deb nomlaganlar.

Demak, xayr-sadaqa orqali obod qilingani ta'kidlanadi.

Ilmiy manbalarga murojaat qilinganda boshqacha ta'riflar ham uchraydi. Xususan, mazkur toponim forscha *Xarabod* so'zi bilan bog'liq. *Xarabod* – "mayxona, ko'ngil ochish joyi yoki so'filarning nola qiladigan, sig'inadigan joyi" degan ma'noni ifodalashi qayd etiladi (Персидско-русский словарь, т. I. С. 543).

Shuningdek, Buxoro viloyatining Vobkent tumani; Andijon viloyatining Paxtaobod tumanlarida aynan shu nomli toponim mavjud bo'lib, u xayr – ezgu amal, *obod* – obodon, **Xayrobod** – ezgu amal uchun obodonlashtirilgan degan ma'noda ekanligi qayd etiladi.

XIDIRSHA – Andijon viloyati Xonobod shahriga qarashli qishloq. "Қыдырша", "Xidirsho" degan urug' nomidan olingan. Xidirsha qishlog'ining aholisi o'zbeklashib ketgan. "Xidirali" nomi aslida "Xidir eli"dan olingan. Surxondaryo viloyatida ham Xidirsha nomidagi qishloq bor.

XIRABEK – Andijon viloyati Andijon tumanidagi qadimiy qishloq. Qadimgi turkiy tilda "kara", "xara" tepalik, o'rtacha baland do'nglik ma'nosida keladi.

Darhaqiqat, Xirabek qishlog'i adirlar yonbag'rida joylashgan. "Boburnoma"da "xarabuk" deb yozilgan. "Xirabek"dagi "bek", bizningcha, tepaliklarning balandrog'i degan ma'noda qo'shilgan bo'lsa kerak.

XIRSXONA – Urgut tumani. Fors-tojikcha "xirs" – ayiq va xona so'zlaridan tashkil topgan nom. Mazkur obyektida ayiq yashaganligi uchun shunday atalgan.

XITOIY – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Markaziy Osiyoda yashovchi xitoy, ktay qabilasini etnograflar hamda tarixchilar qoraxitoy (qorakidan yoki kidan)lar bilan bog'laydilar.

O'rxun-Yenisey bitiklarida Turk xoqonlariga qaram qabila sifatida tilga olingan. X asrda kidanlar shimoliy Xitoyni bosib olgach, bu mamlakat ushbu qabila nomi bilan atala boshladi. XII asrda kidanlar davlati tor-mor qilindigach, ularning bir qismi g'arb tomon siljidi va kidanlar davlati tuzildi. Davlat Gurxon tomonidan boshqarilib, uning qarorgohi Chu daryosi vodiysidagi Orlovka qishlog'i yaqinida bo'lgan.

XIII asr boshlarida mazkur davlat barham topib, mo'g'ul istilosidan so'ng kidanlar mustaqil xalq sifatida tilga olinmaydi. Ularning nomi ktay (xitoy, xtoy) shakllarida o'zbek, qoraqalpoq, qirg'iz, boshqird va boshqa bir qator turkiy xalqlar tarkibida qabila sifatida uchraydi. Bir davrda mavjud bo'lib, yonma-yon yashagan qipchoq va kidan davlatlari tugatilgach, xitoy va qipchoqlar aralashib yashay boshladilar.

Bu holat Zarafshon vodiysida o'zbeklar orasida ham, Xorazm qoraqalpoqlarida ham seziladi. Xitoy-qipchoq guruhi Qrim va Kavkazdagi no'g'aylar orasida ham uchraydi.

1868-yilda Zarafshon vodiysidagi o'zbeklar haqida ma'lumot bergan V.V.Radlov qitoy-qipchoqlarni bitta qabila deb qaraydi va ularni ikki tarmoqqa – qitoy va qipchoqlarga bo'linadi, deb ko'rsatadi.

XIX asrning 80-yillariga oid yana bir ma'lumotda "...qitoy-qipchoqlar bir-birlari bilan mustahkam aloqada bo'lib, rivoyatlarga ko'ra, yaqin qarindoshlardir. Ular amirlarga, shuningdek, har qanday hokimiyatga nafrat bilan qaraganlar (Greibenkin, 1878 : 99–100), deb yozilgan.

P.P.Ivanov xitoy-qipchoqlarning 1821–1825-yillardagi qo'zg'oloni haqida yozar ekan, "xitoy va Qipchoq urug'lari bir-birlariga yaqinlashib ketganlar, sharq mualliflari ularni bir qabila deb bilgan", deydi.

Biroq xitoy va qipchoqlarning yaqinligi qarindoshlik tufayli emas, ko'proq siyosiy ittifoq xarakterida bo'lgan. Chunki mazkur qabilalarning urug' tuzilishlari ham, uronlari ham farqli bo'lib, bu holat ular orasidagi quda-andachilikka yo'l ochib bergan. Agar ular qarindosh bo'lganlarida ichki nikohga yo'l qo'yilmagan bo'lardi (Ivanov, 1958: 29).

Samarqand viloyatida mazkur qabila bilan bog'liq nomlar: Qoraxitoy (Narpay, Oqdaryo), Xitoy, Xitoyquduq (Kattaqo'rg'on), Sarixitoy (Oqdaryo) kabilar uchraydi.

XIVA – Xorazm viloyatidagi tarixiy shahar nomlaridan hisoblanadi. U o'sha davrlarda Buyuk ipak yo'lida joylashgan bo'lib, rivoyatlarga qaraganda, Xivaning ko'hna qismi o'rnida (hozirgi Ichan qal'a o'rnida) sahro bo'lgan. Maridan Gurgan tomon (hozirgi Ko'hna Urganch) o'tadigan (hozirgi "Ipak yo'li"ning shimoliy shoxobchasi) hududda karvonlar yurgan. Bu yerdan o'tadigan yo'l bo'yida toza suv saqlanadigan Xivaq nomli quduq bo'lgan. Bo'lg'usi shaharning nomi ham ana shundan kelib chiqqan. Bu Xivaning bunyodga kelishi haqidagi rivoyatlardan biri (A.Abdurasulov. Xiva, 1997).

Prof. Z.Do'simovning fikrlariga ko'ra, nomning etimologiyasini Xorazmiy tilidan izlamok kerak, chunki nomning qadimiyligi buni taqozo qiladi. Xorazmiy tili bilan qarindosh deb hisoblangan osetin tilida ko'pgina xorazmiy so'zlar saqlangan. Bu toponimiyada ham o'z aksini topadi. Nuxos, Pirnaxos, Darxos toponimlari Osetiyada ham uchraydi.

Shunday ekan, Xiva toponimini hozirgi Osetiya toponimiyasidagi **Xiauv** – "qishloq" so'zi bilan bog'lash mumkin.

Demak, Xivak yoki Xiva "kichik qishloq" ma'nosini anglatadi (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –Toshkent, 1977. 141-bet). Xiva shahri 1990-yil 12-dekabrda YUNESKOning umumjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritildi va "Xiva – sharq gavhari" deb e'tirof etildi.

XIZR ELI – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu qishloqning nomini afsonaviy Xizr nomi bilan bog'lashadi. Xizr – islom rivoyatlaridagi shaxs, taqvodor inson. Xizr Qur'onda tilga olinmagan, lekin ulamolar Qur'on-

da “Allohning quli” nomi bilan tilga olingan shaxsni Xizr deb talqin qiladilar. Xizrga odamlarda Allohga bo’lgan e’tiqodni qo’llab turish uchun Iso, Ilyos va Idris singari abadiy hayot ato etilgan. U hayot bulog’idan “obi hayot” ichgan va umri boqiy bo’lgan.

XOJA DIYDOR – Samarqand viloyati va Samarqand shahridan shimoli-sharq tomonda joylashgan qo’rg’on. “Boburnoma”da Zahiriddin Boburning 1497–1501-yillarda Temuriylar saltanatini egallash uchun kurashlari voqealarida eslatilgan. Bobur 903 (1497)-yili ma’lum muddat Samarqand shahrini qamal qilib, so’ngra qishlov uchun Xoja Diydor qo’rg’oniga boradi; 1500-yili Samarqandni qayta olganida, Shayboniixon dastlab Xoja Diydorda turgan, so’ngra Buxoroga chekingan. Bobur 1501-yili, to’rt oylik qamaldan so’ng, o’sha yilning kuzida shaharni tark etadi. U Shayxzoda darvozasidan chiqib, Xoja Diydor orqali yurib, Dizak (Jizzax)ga boradi.

XOJA KATTA – Andijon shahri atrofidagi mavze. Zahiriddin Bobur 908 (1502–1503)-yili Tanbalga qarshi janglar olib borganida, g’animning parokanda bo’lganini eshitib, Andijonga qarab yuradi. Sulton Ahmad Tanbalning inisi Muhammad Kalpuk shahardan chiqib, ikki o’rtada to’qnashuv bo’ladi. Kalpuk shaharga chekinadi. Mazkur janglarning bir qismi Xoja Katta mavzeyida kechgan.

XOJA KAFSHIR – Samarqand shahri atrofidagi mavze, shaharning janubiy tomondagi devoriga o’rnatilgan So’zangaron darvozasidan chiqqan yo’nalishda joylashgan. “Boburnoma”da 901 (1495–1496)-yil voqealari bayonida Samarqandda tarxonlar isyoni, Boysung’ur Mirzo bilan Sulton Ali Mirzo o’rtasidagi urush-talashlar, Boysung’ur Mirzoning qochib, Xoja Kafshirga Xojago Xojaning uyiga borgani haqida so’z boradi. Asardagi 906 (1500–1501)-yil voqealari tafsilotlarida esa, Bobur askarlari bilan Shayboniixon askarlari o’rtasidagi to’qnashuvlar bir qismi Xoja Kafshirda yuz bergani aytilgan. “Yana bir navbat Qosimbek yigitlarni boshlab, So’zangaron darvozasidin chiqib, o’zbeklarni Xoja Kafshirg’acha qavlab, bir necha o’zbekni tushurub bosh kesib keldi”.

XOJA KORDZAN – Samarqand shahri atrofida janubi-g’arbiy yo’nalishda joylashgan mavze. “Boburnoma”da 901 (1495–1496)-yil voqealari bayonida Boysung’ur Mirzo bilan Sulton Ali Mirzo o’rtasida Samarqand taxti uchun kurash munosabati bilan eslatilgan. So’ngra 906 (1500–1501)-yil voqealari bayonida, Sulton Ali Mirzo Samarqandni Shayboniixoniga bergani va Shayboniixon Xoja Kordzan mavzeyida Xoja Ahrorning o’g’li Xoja Yahyoni va uning ikkita o’g’lini o’ldirtirgani aytilgan. “Xoja Yahyodin chun Shayboniixon mutavahhim edi, ikki o’g’li Xoja Muhammad Zakariyo va Xoja Boqiy bila Xuroson sari ruxsat berdi. Keynidin bir necha o’zbek borib, hazrati Xojani iki yigit o’g’li bila Xoja Kordzan navohisida shahid qildilar”.

XOJAMETOVUL – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumani “Otako‘l” OFY hududida joylashgan aholi punkti nomi. Hammamizga tarixdan ma‘lumki, Xojamet ismli bolis bo‘lgan va aholi punktining nomi shu kishining ismiga qo‘yilgan.

XOLMUROT BAKOVUL – Samarqand uyezdidagi Quyiqishloq, qishloq jamoasidagi toponim. Mazkur toponim 1926-yilgi aholi ro‘yxatida tilga olinmagan. Xolmurot bakovul qishlog‘i Usta Abdulla, Vatak, Jartepa, Qurbonqul amin qishloqlari bilan bir hududda joylashganligiga ko‘ra, u hozirgi Urgut tumanining shimoli-sharqiy tomonida bo‘lganligi ko‘rinib turibdi. Bakovul taom xonga tortiq qilinishidan oldin tatib ko‘ruvchi shaxs (Мукимханская история. 1956: 277). Bu o‘rinda qishloqda yashab to‘ylarda bakovullik qilib obro‘ orttirgan shaxs nomining toponimga ko‘chishi kuzatiladi.

XONAQO – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumani. *Xonaqo(h)* so‘zi bir qancha ma’noga ega:

- 1) musofirxona, darvishlar uyi;
- 2) masjidning ichki qismi, ibodatxona;
- 3) eshon xonasi, u yerda so‘fiylar zikr bilan shug‘ullangan. Toponimiyada mazkur termin faqat bitta ma’nosida qo‘llaniladi.

Akademik V.V.Bartold so‘zlariga qaraganda, *xanaka* forscha *xona*-ning sug‘dcha shakli bo‘lib, keyinchalik musulmon darvishlari tomonidan o‘zlashtirilgan, u so‘z bilan islomgacha bo‘lgan Sug‘dda buddaviy va moniy zohidlar hujrasi nomlangan (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, ч.1. С. 216–217).

XONAMAK – Namangan viloyati Yangiqo‘rg‘on tumani Rovut qishlog‘ida-gi ariq. Gidronim haqida bir necha qarashlar bor:

1. Namangan viloyati toponimlarini o‘rgangan T.Nu‘monov, B.Turdaliyev, A.Haydarovlar Xonamak gidronimi etimologik jihatdan Namangan polisonimi bilan aloqador bo‘lsa kerak, degan fikrni bildirishadi va: “ariq tepaliklar orasi-dan chiqadi.

Ehtimol, u yerdan qadimda tuz (namak) olingan. Tojikcha izofaviy birikma *kon namak* birikmasi fonetik jihatdan o‘zgarib, Xonamak tarziga kelib qolgan bo‘lishi mumkin”, degan xulosaga kelishadi¹³⁶. Ularning talqinicha, Xonamak gidronimining etimoni – tuz koni ma’nosidagi *kon namak* forsiy izofali birikmasi bo‘lib, gidronimning shakllanish jarayoni quyidagicha: *koni namak* > *kon namak* > *Konnamak* > *Xonnamak* > *Xonamak*.

Bizningcha, ariq joylashgan hududda tuz koni bo‘lmagan. Shuningdek, ulardagi mahalliy aholi – o‘zbeklar. Shu bois gidronimni tojikcha lug‘aviy birlik, ayniqsa, forscha izofaviy birikma asosida shakllangan degan xulosaga kelish o‘rinsizroq.

¹³⁶ Qarang. Turdaliyev B., Nu‘monov T., Haydarov A. Namangan viloyati toponimlaridan materiallar. – Namangan, 1995. – B. 75.

2. Ayrim mahalliy aholi vakillarining fikricha, Xonamak gidronimi ikki ma'noli qismdan tashkil topgan: *xon* va *amak*. *Amak* so'zi hozirgi o'zbek adabiy tilidagi *amaki* so'zining qipchoq lahjasidagi fonetik varianti. Ariq Qo'qon xonligi davrida kavlanganligiga ko'ra **Xonamak** deb nomlangan. Demak, bu talqinga ko'ra, *xon amaki* birikmasi gidronimning etimoni hisoblanadi. O'tli birikma onomastik konversiya usulida gidronimga o'tgan: *xon amaki* > *xon amak* > *xonamak* > *Xonamak*. Bizningcha, *Xonamak* gidronimi *xon amak* morfemalaridan iborat bo'lib, unda *xon* so'zi o'z ma'nosida, *amak* so'zi "ariqcha" ma'nosida qo'llangan. *Amak* gidronimik indikator bo'lib, izohli lug'atda qayd etilmagan, biroq o'zbek shevalarida *uchamak*, *beshamak* so'zlari tarkibida aynan ariqcha ma'nosini anglatadi. Jumladan, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *beshamak* so'zi berilgan va: "O'qariqdan suv olib, besh-o'n egatga birdan suv taratib sug'orish usuli va shunday ariqcha" deb izohlangan¹³⁷.

Demak, *xon qazdirgan amak* o'tli birikmasi *Xonamak* gidronimining etimovidir. Gidronimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *xon qazdirgan amak* > *xon amak* > *xonamak* > *Xonamak*.

XONARIQ – Toshkent viloyatidagi kanal. M.Y.Masson so'zlariga qaraganda, kanalning to'g'ri nomi **Kanarik**: qadimiy *kann* – "katta, buyuk" (M.E.Массон. К истории горного дела на территории Узбекистана. –Т., 1953. С.14). V.V.Bartoldning **Xanariq** Qo'qon xoni Madalixon davrida qazilgan bo'lib, uning nomi *xon* termini bilan bog'liq bo'lgan.

XONQA – Xorazm viloyatidagi tumanning nomi, mazkur tumanning markazi, shaharcha. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, shaharning nomi X asrgacha Darxos bo'lgan. *Dar* – "uzoq, yiroq" va *kas* yoki *xos* – "qishloq, qo'rg'on", ya'ni "Uzoqdagi qo'rg'on, yiroq" ma'nosini anglatgan.

Keyinchalik Xonqa yoki Xonaqoh deb atalgan. Y.G'ulomovning yozishicha, shaharda mashhur yassaviycha Said otaning o'g'li yoki jiyaniga atab qurilgan xonaqo bo'lgan. Shahar mo'g'ullar istilosi davrida vayron etilgan va faqat xonaqo saqlanib qolgan. Keyinchalik xonaqo atrofida hayot boshlangan. Natijada bu xonaqo shahar nomiga aylangan. Xonaqoning Xonqaga aylanishi isbot talab qiladi. Chunki Xonaqodagi *a* tovushi pozitsiya jihatdan ancha mustahkam va uning tushishi Xorazm shevalari uchun xarakterli emas (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 1977. 142-bet).

Demak, mazkur toponimning etimologiyasi hali ham aniqlik talab etadi.

XONQIZ – Farg'ona viloyati Farg'ona tumanidagi qishloq. Toponimning kelib chiqishi haqida xalq orasidagi "xonning qizi" haqidagi rivoyat afsonadir. Aslida nom ikki komponentdan – Xon va Qiz geografik terminlaridan tuzilgan.

¹³⁷ O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. – 1-j. – B. 245.

Xon, xan soʻzlari E.Murzayevning fikriga qaraganda, zardushtiylarning “Avesto” kitobida ham uchraydi. Bu soʻz “quduq, chashma buloq” maʼnosini bildiradi. *Qiz* yoki *xis* termini esa “balandlik, yuqori” maʼnolariga ega. Fors tilida ham *xis* soʻzi shu maʼnoni ifodalaydi.

Demak, **Xonqiz** – “qizbuloq, yuqori buloq” maʼnosidadir. Xonlik davrlarida devor bilan oʻralgan istehkom “kuren” deb nomlangan; bostirma paytida atrofdagi odamlar shu yerda yashirinishgan (Документы архива Хивинских ханов. – М., 1967. С. 41).

Kuren, shuningdek, “boshpana” “istehkom” degan maʼnolarni ham anglatadi (Материалы по истории киргизов и Киргизии, вып. I, М., 1973. С. 243). Ruscha *kuren* shu soʻzdan kelib chiqadi. Oʻzbek tilidagi *koʻch-koʻron* – “koʻchirish paytidagi uy-roʻzgʻor buyumlari” ham ushbu moʻgʻulcha soʻz bilan bogʻliq.

XONOBOD – Andijon viloyati Qoʻrgʻontepa tumaniga qarashli sobiq qishloq (hozir shahar) nomi, Xonobod nomida qishloqlar anchagina bor (Namanagan, Xorazm, Ohangaronda va boshqa joylarda). Xonlar tomonidan chek berilib, oʻrnida paydo boʻlgan qishloqlar shunday atalib ketgan. Andijondagi Xonobod qishlogʻi qaysi xon shaʼniga atalgani haqida qoʻlimizda maʼlumot yoʻq. Biz toʻplagan maʼlumotlarda aytilishicha, Xudoyorxon har yili bahorda Navroʻz bahonasida “Bibi seshanba” (“Bu shishanbi”) nomidagi ziyoratgohga kelib turgan (Xonobod yoʻlidagi qadimiy joy). Shundan Xonobod qishlogʻi Xudoyorxon nomi bilan bogʻliq degan xulosaga kelish mumkin. Xorazm viloyati Qoʻshkoʻpir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. Mahalliy aholi vakillarining qayd qilishicha, bu joylarga qadimda xon vakil yuborib, bu yerlarni obod qildirgan va shundan keyin Xonobod deb atala boshlagan. Biroq, qaysi xon tomonidan amalga oshirilgani toʻgʻrisida maʼlumot yoʻq.

Ilmiy manbalarda, xonlar tomonidan obod qilingan yerlar, hududlarga chek berilib, soʻngra oʻsha hudud shunday nomlanib kelingani manbalarda taʼkidlangan (Z.Doʻsimov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lugʻati. – Toshkent, 1977.).

XONCHARVOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumani. **Xoncharvoq** – “Xonning charbogʻi” maʼnosida (Qorayev, 1978: 138).

XORAZM – dunyodagi eng qadimgi joy nomlaridan biri. Zardushtiylarning muqaddas kitobi “Avesto”da (mil. avv. X–XX asrlar) *Hvairizm* yoki *Hvayrizem* shaklida, qadimiy fors yozma manbalarida – Huvarazmi va VI asrda ijod qilgan buyuk yunon tarixchisi miletlik Gekatey asarlarida esa *Xorasmiya*//*Xorazmiya* shaklida qayd etilgan.

Gerodot bu maʼlumotni tasdiqlagan. **Xorazm** arab geograflarining (IX–XI asrlar) asarlarida **Xvarizm** sifatida uchraydi.

Xorazm nomining kelib chiqishi toʻgʻrisida bir nechta fikrlar mavjud. Arab geograflari – Muqaddasiy va Yoqut Hamaviyning Xorazm nomining paydo

bo'lishi haqida yozganlarida afsona keltirilgan: shoh g'azablanib, bir nechta fuqarolarini inson yashamaydigan joylarga badarg'a etishni buyurgan. Biroq u yerda o'tin va go'sht (ya'ni Amudaryodagi baliqlar) mo'l bo'lgan. Quvg'inlar bu o'lkani o'zlashtirib, unga Xorazm (*xova* – go'sht, *razm* – o'tin) deb nom berishdi. Ammo bular xalq afsonalari hisoblanadi.

Ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, Xorazm so'zi ikki komponentdan iborat. Toponimning ikkinchi komponenti (*zmii, zim, zem*) "yer", "o'lka", "joy" degan ma'noni anglatishiga hech kim shubha qilmaydi. Biroq, *xvar* yoki *xor* birinchi komponentning paydo bo'lishi munozarali hisoblanadi.

Ba'zilar uni "unumdorjoy", boshqalari – "yomoniyer", uchinchilar – "pasttekislik" deb izohlaganlar (С.П.Толстов. По следам древнехорезмийской цивилизации. – М. – Л., 1948. С. 80, 87).

М.Н.Боголюбовning fikriga ko'ra, Xorazm toponimi uchta tarkibiy qismdan iborat: *xuvar* (vara) – *zim*.

Eron tillarida *var* (vara) – "devor", "to'siq", "qal'a", "o'tar", *zim* (*zem*) – "yer", "o'lka", *hu* – "yaxshi" degan ma'nolarni anglatadi; shunday qilib, Xorazm – "yaxshi o'tarlarga ega bo'lgan mamlakat", "chiroyli o'tar – varalarga ega yer" degan ma'noni anglatadi (М.Н.Боголюбов. Древнеперсидские этимологии, сб. "Древний мир" посвященный академику В.В.Струве. – М., 1962. С. 368–370).

XORISTON – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumani. Xoriston (forscha) – tikanlar, tikanli o'simliklar ko'p o'sadigan joy.

XORKASH – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent, Shofirkon tumanlari. Forscha *xorkash* – yoqilg'i sifatida sotish uchun dashtda tikan, cho'tka, o'lik daraxt yig'adigan kishi.

XORSAFED – Buxoro viloyatining Jondor tumani. Forscha *xor* va *seyf* – oq tikanak (o'simlik) ma'nosini anglatadi.

XOSYON – mahalla va qishloq. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. "Xosiyon" – forscha "xistyon" so'zidan olingan bo'lib, "tanlangan, saralangan" degan ma'noni ifodalaydi. Vaqtlar o'tishi bilan mahalliy sheva vakillarining nutqida "*xosyon*" shaklida qo'llanila boshlangan. Buni faqat dastlabki ma'lumot sifatida qarash lozim, chunki mazkur toponim bo'yicha boshqacha yondashuvlar ham bor. Ular hozircha o'z tasdig'ini topmagan.

Aslida, Xosyon forscha "xos – ovul, qishloq, istehkom" va o'zbekcha "yon – tomon, chekka" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, "*chekkadagi qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

XOSRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Mahalliy aholi qishloq nomini "*xohish bilan tashkil qilingan qo'rg'on*" deb izohlaydi.

М.М.Аvezovning fikricha, nom *xos* va *rabot* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *xos* so'zi *imtiyozga ega aholini* yoki *yuqori tabaqa*

vakilini bildiradi. Uning ikkinchi komponenti – *rabot* soʻzi “*qoʻrgʻon*”, “*qoʻra*”, “*hovli joy*” degan maʼnolarni anglatadi (qarang: **Gulrabot**).

Demak, Xosrabot – “*imtiyozli aholi yoki yuqori tabaqa vakillari yashaydigan qishloq*” deganidir.

XOTUNKAT – Oʻrta asr shahri, Shosh poytaxti Binket (Toshkent) shahridan 2 farsahda joylashgan. Shahar “Hudud ul-olam” (24b-varaq), Istaxriy (БАГ, II, С.386), Muqaddasiy (БАГ, III, С. 48, 264); xitoy manbalarida turkiy shaklda qayd etilgan (Бичурин. Собрание сведений о народах, т. I. – М., – Л., 1950. С. 288). *Xatun* soʻzi (arablashgan shakl) yoki *katun* qadimgi tildagi “xonim”, “xonning rafiqasi” – Xotunkat va “xon rafiqasining shahri” degan maʼnoni anglatgan.

XOVOS – Sirdaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi, asosan, viloyatning janubiy qismida joylashgan. Relyefi pasttekislik, qir, baland adir va togʻlardan iborat. Oʻrta Osiyodagi eng kuchli shamollardan biri Xovos shamoli nomi bilan yuritiladi. Xovos shahri avtomobil va temiryoʻl chorrahasida joylashgan.

Xovos qadimiy shahar, u dastlab X asr arab geograf va sayyohlari Istaxriy, Ibn Havqal, Muqaddasiy asarlarida tilga olingan. Hozirgi Xovos shahri 1899-yili chor Rossiyasi tomonidan Ursatyevskaya temiryoʻl stansiyasi sifatida barpo etilgan. Tuman 1955-yildan 1966-yilgacha Boyovut, 1966-yildan 1975-yilgacha Yangiyer tumani nomi bilan yuritilgan. Tuman hududi, asosan, viloyatning janubiy qismida joylashgan, relyefi notekis. Mutaxassislar nomining etimologiyasi aniq emas, qoʻshimcha etimologik tadqiqotlar talab qiladi, deb yozganlar.

Eʼtiborli tomoni shuki, joy nomlari asrlar osha yashab, koʻp hollarda oʻtmish “guvohlari” sifatida koʻp voqea-hodisalar haqida “hikoya qilib beradi”. Soʻnggi vaqtlar Xovos soʻzining etimologiyasi haqida quyidagi talqin ilmiy manbalardan aniqlandi. Boburiylar hukmronligi davrida Hindistonda yashab ijod qilgan forsiyzabon shoir va olim Sirojiddin Alixon Orzuning (1689 – Agra, 1756 – Dehli) “Charogʻi hidoyat” lugʻatida mahalliy forsiy tilli xalq xavos soʻzini avom, xizmatkor maʼnosida qoʻllashini taʼkidlagan.

XUDOYON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani, *Xudo* – hukmdor, shoh, *-yon* – koʻplik affiksi; xudoyon oʻrniga tez-tez xudat soʻzi ishlatilgan; masalan, Buxoro hukmdori musulmon davrida buxorxudot unvoniga ega boʻlgan, Chagʻoniyon hukmdori (Surxondaryo vodiysi) – *chagʻonxudot* (qarang: **Xudoyzod**).

XUDOYORXON – Fargʻona viloyatining Oʻzbekiston tumani. Qishloq Qoʻqon xoni Xudoyorxonning (1845–1875) koʻplab yer ulushidan birida paydo boʻlgan.

XUDOYZOD – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. Arablar kelishi va islom dinining tarqalishidan oldin *xudo* (xuday) soʻzi hozirgiday “Xudo”ni

emas, shunchaki oddiy “mezbon”, “janob”, “podshoh, *zoda* (zod) bo’lsa – “tug’ilgan”, “o’g’il” (xudoyzod – xo’jayinning o’g’li) ma’nosini anglatgan.

XUDOYNKAT – Shosh viloyatidagi Benaket (keyinchalik Shohruxiya) shahridan uzoq bo’lmagan Chirchiq daryosining chap qirg’og’ida joylashgan o’rta asr shahri. **Xudoynkat** (sug’dcha) – “shoh xonim shahri” ma’nosini bergan (B.B.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 226). Islom dini qabul qilinishigacha *xudo* so’zi “xo’jayin”, “janob”, “hukmdor” degan ma’nolarni anglatgan.

XUMSON – Toshkent viloyatidagi qishloq va soy nomi. Xumson xumga o’xshagan soy so’zidan olingan, degan fikr bor. Lekin tojikcha *xun* so’zidan olingan bo’lishi ham mumkin. Bunda *xun* – o’ch olish ma’nosida qo’llanilgan.

XUROSON – mamlakat, tarixiy o’lka. Ma’muriy jihatdan XV asrda Temuriylar davlati tarkibida bo’lgan. Movarounnahr va Xuroson ma’muriy-hududiy jihatdan XV asrning 50-yillarida ma’lum vaqt va Sulton Abusaid vafotidan (1468) so’ng uzil-kesil ikkita siyosiy-ma’muriy birlikka bo’linib ketdi.

Zahiriddin Bobur siyosiy maydonga chiqqanda Xurosonni Sulton Husayn Mirzo, ya’ni Husayn Boyqaro (1469–1506) boshqarardi. U ota tomondan Mirzo Umarshayx va ona tomondan Mirzo Mironshoh avlodi sanalgan.

“Boburnoma”da bu haqida: “Sulton Husayn Mirzo karimut-Tarafayn edi, asl podshoh edi”, deyilgan (B.128). Umuman olganda, “Boburnoma”da Xuroson o’lkasining XV asr ikkinchi yarmi – XVI asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy tarixi bilan bog’liq anchagina muhim tafsilotlar mavjud.

Temuriylar davlatining Xurosondagi hukmdori Sulton Husayn Mirzoning davlatdorlik bobida olib borgan siyosati va amaldagi ishlari, viloyatdagi ichki nizolar, feodal tarqoqlik, Zahiriddin Bobur 1506-yili Sulton Husayn Mirzo taklifi bilan shayboniylarga qarshi jang qilish maslahati uchun Kobuldan Xurosonga kelishi, Sulton Husayn Mirzoning vafoti, undan keyin uning o’g’illari Badiuzzamon va Muzaffar sheriklikda podshoh bo’lganlari, Boburning Hirot temuriylari bilan Murg’ob daryosi vodiysida uchrashuvi, ularning taklifiga binoan qisqa muddat, 1506-yil dekabrning dastlabki yigirma kuni Hirotida bo’lgani va Hirot shahri topografiyasi haqida yozib qoldirgan nodir ma’lumotlari, Shayboniynonning 1507-yili Xurosonga yurish qilib, Hirotni egallagani, Safaviylar bilan Shayboniylar munosabatlari, jumladan, Marvda Shayboniynon bilan Shoh Ismoil o’rtasida bo’lgan jang va Shayboniynonning o’limi, 932/1525–1526-yil voqealari bayonida Buxorodan Ubaydullaxon cherik tortib kelib Marv shahrini egallagani, 935/1528-yil voqealari bayonida Shayboniylar davlatidan Marvda 105 ming kishilik lashkar yig’ilgani va Shahzoda Tahmospning Iroqdan qirq ming askarni boshlab kelib, Domg’onda, so’ngra Jom atrofida janglar qilgani, g’alabaga erishgani tafsilotlari ana shular jumlasidandir.

Zahiriddin Bobur Xurosonning Sulton Husayn Mirzo saltanati davridagi madaniy-ma'naviy hayoti haqida ham nodir ma'lumotlar keltirgan. "Sulton Husayn Mirzoning zamoni ajib zamone edi, ahli fazl va benazir eldin Xuroson, bataxis Hiri shahri mamlu edi. Har kishiningkim bir ishga mashg'ullug'i bor edi, himmati va g'arazi ul edikim, ul ishni kamolg'a tegurgay" (B.136-137).

XUZOR – hozirgi nomi G'uzor, Qashqadaryo viloyatidagi shahar va tuman. "Boburnoma"da viloyat maqomida Xuzor viloyati deb qayd etilgan va ma'muriy jihatdan poytaxt Samarqandga bo'ysungan. Shuningdek, Zahiriddin Bobur 1500-yili Samarqand shahrini Shayboniixonidan olganida, Xuzor viloyati ham ma'lum vaqt uning ixtiyoriga o'tgan.

XUSHRABOT – Poyariq tumanida Xidireli turkmanlari yashayotgan qishloq. Xushrabot "yoqimli karvonsaroy" degan ma'nodadir (Атаниёзов, 1980: 347).

XO'BON – Andijon shahri yaqinidagi kent. "Boburnoma"da 905 (1499-1500)-yil voqealari bayonida Zahiriddin Bobur Xo'bon kenti va uning atroflarida Sulton Ahmad Tanbal va Jahongir Mirzoga qarshi jang qilgani yozilgan. "Tanbal Jahongirni olib, o'ng yonimizdin evrulub Xo'bon degan kentgakim, Andijon sari yonimizda bizdin uch yig'och bo'lg'ay edi, kelib kirdi... Xo'bonning sharqi-janub tarafidan Saqo otliq kentgakim, Xo'bondin bir shar'iy bo'lg'ay, yetishib edukkim, g'anim kishisi Xo'bon kentidin yasab chiqti. Biz ham ildamroq-o'q yuruduk... Xo'bon kentiga-o'q tushtuk. Mening avval masof urushi urushqonim ushbu edi. Tengri taolo o'z fazl va karami bila fath va zafar ro'ziy qildi" (B.72).

XO'JA KORSON – Kattaqo'rg'on va Rabinjon shaharlari orasidagi qadimiy Karzan shahri nomining o'zgargan shakli. Yoqut Hamaviy (XIII asr) va Sam'oniylar (XII asrlar) asarlarida tilga olingan mazkur shahar (keyinchalik qishloq) o'rta asrlarda juda mashhur bo'lgan. Devashtich qo'zg'oloni (722-yil) davrida mazkur qishloqdan chiqqan Karzanch (ushbu nom nisba bo'lishi kerak) isyonning faol rahbarlaridan biri sifatida Muhammad Jarir at-Tabariy (X asr) asarida tilga olingan. Qishloq temuriylar davrida Xoja Kordzan (xalq etimologiyasiga ko'ra, xoja va "kord" – pichoq hamda "zan" – urmoq so'zlari-dan tashkil topgan) nomi bilan atalgan. Bunga 1500-yilning avgustida ushbu qishloq yaqinida Xoja Ahror Valining kichik farzandi Xoja Qutbiddin Muhammad Yahyoning Shayboniixon odamlari tomonidan o'ldirilishi asos bo'lgan.

Biroq qishloq nomining qadimiy manbalarda ham uchrashini hisobga olsak, *Korzan*, *Xoja Korzam*, *Xo'ja Korson* nomlari bilan mashhur bo'lgan bu qishloq nomining Xoja Yahyoning o'ldirilishi bilan bog'liq jihati yo'qligi aniq bo'ladi.

XO'JAABDOL – Urgut tumanidagi qishloq. Ikki qismdan iborat toponim. Nomning ikkinchi qismi – "abdol, abdol" o'zbek millati tarkibiga kirgan etnik

guruhlardan biri. Bu qabila Hindiston, Afg'oniston va xususan, Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezida muhim rol o'ynagan xalq – eftalit, ya'ni haytallarning avlodidir (Qorayev, 1978).

Eftalitlar tarixiy manbalarda *ye-da*, *xeptal*, *xaytal*, *abdal* va boshqa shakllarda tilga olinadi. Eftalitlar ilk o'rta asrlarda tarix sahniga chiqib, V–VI asrlarda yirik davlat tuzishib, Axshunvar (Firdavsiy Xushnavoz deb qayd qilgan), To'raman, Mihirakula, G'otfar kabi hukmdorlari bilan mashhur bo'lgan. Vizantiyalik Feofan eftalitlar shohi Vaxshunvar unvoni bilan yuritilgan. Uning nomi Eftalon bo'lgan va shunga ko'ra qabilasiga eftaliylar degan nom berilgan deydi. "Tan-shu" yilnomasida: "ye-da shohning urug' nomi edi, keyinchalik uning vorislari davlatni ham shu urug' nomi bilan atay boshladilar", deb qayd qilingan. Haqiqatan ham "ye-da, eftal" urug' nomi ekanligi ko'rinib turibdi. Vizantiyalik Feofan Eftalon shoh nomi deb bergan ma'lumotiga B.G'afurov shubha bilan qaraydi va bu xalq etimologiyasi bo'lsa kerak, degan fikrni bildiradi (G'afurov, 1972: 251).

Qizig'i shundaki, eftalitlarning qaysi tilda gaplashganliklari hozirga qadar munozarali bo'lib kelmoqda. Ko'pchilik olimlar ularni eroniy tilda gaplashgan, deb ko'rsatadilar (L.S.Tolstova, B.G'afurov).

Biroq o'rta asr manbalarida boshqacha ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, Dinovariy (X asr) ularni "Turklar" desa, Prisk Pontiyskiy "gunn" deydi va ularning Kunxa ismli shohi haqida ma'lumot beradi. O'rta asr manbasi "Baxmonyasht"da IV asrning 80-yillaridagi voqealar haqida hikoya qilinar ekan, eftalitlar "Turklar va qizil xioniylar" deb ataladi va ular eroniy emas, deb ko'rsatilgan.

Hind manbalarida ham eftalitlar "xuna yoki oq xunlar" deb nomlangan. Eftalitlar tarixi, kelib chiqishi bilan shug'ullangan Sh.Uyfalvi eftalit hukmdorlarining portretlarini tahlil qilar ekan, "...bular tatarlar bo'lib, mo'g'ullarga juda yaqindirlar", degan xulosaga keladi (Trofimova, 1968: 180).

Eftalitlarning kelib chiqishi, tili, yozma yodgorliklari masalalari yuzasidan akad. B.G'afurov ham keng ma'lumot bergan. Bizningcha, ilk manbalar asosida fikr yuritish masalaga oydinlik kiritishi mumkin. Bal'amiy (X asr)ning qayd qilishicha, haytal so'zi "pahlavon", "jasur odam" degan ma'noni bildirgan. Shu bilan birga, keyingi asrlarda abdal deganda "gadoy, darvesh" tushunilgan.

Shuningdek artistlar, sozandalar, qalandarlar, maddohlarning jargoni "abdol (abdol) tili" deyilgan. Abdal urug'i turkmanlar tarkibiga ham kirgan (Karmisheva, 1974).

"Abdol" so'zi ishtirokida yasalgan toponimlar geografiyasi ancha keng. *Abdal* (Kattaqo'rg'on), *Qoraabdol* (Poyariq), *Abdalaras* (Yangi Urganch), *Abdalboy* (Gurlan) va boshqa nomlar fikrimizni tasdiqlaydi.

XO'JAABDUDARUN – Samarqand shahrining janubi-sharqiy chekkasidagi maqbara; bu maqbara IX asrda o'tgan Samarqand qozisi, arab olimi Abdalmaziddin qabridir.

Abdalmaziddinni avliyo va xalifa Usmonning evarasi hisoblaganlar. Maqbara shaharning 40 chaqirim keladigan Devori Qiyomat nomli devorining ichkari tomonida bo'lgani uchun shunday nom olgan (*darun* – ichkari).

Saljuqiylar sulolasidan bo'lgan Sulton Sanjar davrida XII asrda qurilgan maqbara XV asrga kelib buzilib ketgan; hozirgi gumbazli xonaqoh Ulug'bek davrida qurilgan (Qorayev, 1970).

XO'JAYDUQ – Urgut tumanidagi qishloq. Tarixiy manbalarda *Idaj*, *Iduj*, *Idux* shakllarida qayd qilingan. Sam'oniy (XII asr) uning Samarqand shahridan uch farsah (21 km) uzoqlikdaligini va Shovdor tog'lari yonbag'rida joylashganligini ko'rsatadi. XVI asr vaqf hujjatlarida ushbu joy Yadux, Xoja Yadux nomlari bilan tilga olinadi. Qishloqdagi chashma va Shirvog'ota nomi bilan mashhur muqaddas joy uning qadimiy tarixi bilan bog'liq.

Toponim tarkibidagi “duq” so'zi sug'd tilida “chuqur, o'ra, choh” ma'nosini beradi (Xromov, 1975: 18). Qishloq yaqinidagi tog' yonbag'rida Shirvoqota degan sig'inadigan joy bo'lib, u yerdagi choh (g'or) ichida qabr bor. Mahalliy aholi uni muqaddas deb biladi.

Demak, toponim *xo'ja* va “duq” so'zlaridan tashkil topgan, ya'ni “chohdagi yoki g'or ichidagi xo'ja” ma'nosidadir.

XO'JAQISHLOQ – Farg'ona viloyatida keng tarqalgan qishloq va mahallalar nomi. Xo'ja Ahmad Vali, Xo'jaariq, Xo'jaqishloq, Xo'jamagiz, Xo'jao'ldi kabi toponimlar tarkibida xo'ja asosiy termindir. Markaziy Osiyoda va boshqa musulmon davlatlarida alohida imtiyozga ega bo'lgan oqsuyak, zodagon tabaqa vakillari sharafiga qo'yilgan nom.

XO'JALIK – qishloq. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Mazkur termin “O'zbek tilining izohli lug'ati”da jamiyat ishlab chiqarish kuchlarining tegishli taraqqiyot bosqichiga muvofiq keluvchi ishlab chiqarish munosabatlari majmuyi, ijtimoiy ishlab chiqarish usuli ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, IV jild, 434-bet).

Shunday nomli mahalla Jizzax shahrida ham mavjud bo'lib, Xo'jalik – hojilar yashaydigan mahalla sifatida qayd etiladi.

XO'JAMAKON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2014-yilga qadar *Ko'ppos* deb atalgan. 2014-yil 28-aprelda qishloq nomi *Xo'jamakon* deb o'zgartirilgan.

Nom *xo'ja* va *makon* so'zlaridan iborat. Toponim tarkibidagi *xo'ja* so'zi aslida forscha so'z bo'lib, “*xo'jayin*”, “*boshliq*”, “*sohib*” degan ma'nolarni anglatgan. Bu ma'no zamirida *xo'ja* so'zining bir qancha ma'nolari paydo bo'lgan. Qozoq va qirg'iz tilida eski usuldagi maktab o'qituvchisini *xo'ja* deyishgan.

Ko'pgina xalqlarda diniy ruhoniylarni, mullani *xo'ja* so'zi bilan atashgan. Markaziy Osiyoning ayrim xalqlarida yoshi ulug' kishi, oqsoqol, oila boshlig'i, er kishini *xo'ja* so'zi bilan ifodalashgan. Bu so'zning “*janob*”, “*mulk egasi*”, “*jasoratli odam*”, “*tabib*” ma'nosi ham bor.

Ba'zi mamlakatlarda *xo'ja* so'zi faxriy unvonni ham anglatgan. Xo'jalar o'tmishda ijtimoiy tabaqa hisoblangan, shu bois jamiyatdagi ma'lum bir imtiyozlarga ham ega bo'lganligi manbalarda qayd qilingan.

Shuni ta'kidlash lozimki, ba'zi turkiy xalqlarda *xo'ja* qavmi urug', qabila maqomida ham bo'lgan. Qoraqalpoq xalqi, o'zbeklarning laqay qabilasida *xo'ja* degan urug', urug' bo'limi borligi aniqlangan. Xo'ja so'zli aholi maskanlarining ko'pchiligi anhor, ariq, daryo bo'yida, katta yo'l yoqasida, dehqonchilik uchun qulay yerlarda, yirik qishloqlar yaqinida joylashgan. Toponimning ikkinchi komponenti – *makon* so'zi "*maskan*", "*maydon*", "*turarar joy*", "*yashash joyi*", "*biror narsa to'plangan yoki to'p bo'lgan joy*" kabi ma'nolarni anglatadi.

Demak, Xo'jamakon toponimining ma'nosi – "*xo'jalar yashaydigan joy*" ma'nosidadir.

XO'JA OBOD – Andijon viloyati tumani nomiga qo'yilgan katta qishloq. Ushbu nomni xo'jaobodliklar Zahiriddin Muhammad Bobur davri bilan bog'laydilar.

Tarixdan ma'lumki, 1499-yili avji yozda Bobur qo'shini bilan O'shga ketishda tog' yonbag'ridagi Lotkan qishlog'ida bir kecha qo'nib o'tgan.

Xotiralarda aytilishicha, Bobur o'z mulozim xo'jalardan kimgadir shu yerda (bahavo bo'lgani sabab) bir qishloq barpo qilishni buyurgan. Dilkushod qishlog'i tarixini va Xo'jaobod nomini ham shunga bog'laydilar.

Ta'kidlash joizki, tarixiy manbalarda bu haqida ma'lumot uchratmadik.

XO'JA PORSO – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, toponim *xo'jalar* yashaganligi sababli shunday nomlangan. Toponim *xo'ja* va *porso* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *xo'ja* aslida forscha so'z bo'lib, "*xo'jayin*", "*boshliq*", "*sohib*" degan ma'nolarni anglatgan.

Toponimning ikkinchi komponenti – *porso* so'zi esa "*pok*", "*xudojo'y*" degan ma'noni bildiradi.

Demak, Xo'japorso – "*xudojo'y xo'jalar yashaydigan joy*" ma'nosidadir.

Boshqa talqin: bu nom naqshbandiya tariqati peshvolaridan biri, Bahouddin Naqshbandiyning shogirdi Muhammad Porso (1363–1419)ning nomi bilan bog'liq bo'lishi ham mumkin. Vobkentda bu shaxsning qadamjosi mavjud.

Muhammad Porso qadimdan Xo'ja Porso nomi bilan mashhur bo'lib, "Fasl ul-xitob" nomli asarning muallifidir.

XO'JA YLI – Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi shahar va tuman nomi. Nomning Xo'jaeli talaffuzi ham bor. Tuman hududi Amudaryoning quyi oqimi chap sohilida joylashgan. Relyefi asosan tekisliklardan iborat. Xo'jayli nomi xo'jaeli so'zining qisman o'zgargan va mahalliy xalq talaffuzida qulay bo'lgan shakli.

Xo'ja (fors-tojik tilida, "xo'jayin, sohib") – islom mamlakatlarida turli davrlarda turlicha ma'noda ishlatib kelingan faxriy unvon va murojaat turi. Ijtimoiy tabaqa sifatida sayyidlardan keyingi o'rinda turgan. Xo'jalarning kelib chiqishi haqida har xil fikrlar bor. Ba'zi ma'lumotlarda xo'jalar chor-yorlardan tarqalgan deyilsa, boshqasida arablarning istilochilik yurishlarida boshchilik qilgan sarkardalarning avlodlari hisoblanadi. Movarounnahrda xo'jalar muayyan imtiyozlarga ega bo'lganlar.

Mutaxassislar Xo'jayli nomini XVII asr oxiri – XVIII asr boshlarida paydo bo'lgan deyishadi. 1874-yili rus tadqiqotchisi A.L.Kun Xo'jayliga kelgan va shaharning paydo bo'lishi tarixi haqida mahalliy xalqdan quyidagi rivoyatni yozib olgan. Rivoyatga ko'ra, hozirgi Xo'jayli shahriga asos bo'lgan qal'ani Turkistondan ko'chib kelgan eshon Alamin Xo'ja qurgan. Shuningdek mahalliy aholi orasida shaharga so'fiylarning yassaviylik tariqatiga mansub xo'jalar tomonidan asos solingan degan rivoyatlar ham bor.

Shahar atrofida miloddan avvalgi IV–III asrlarda aholi yashaganligini arxeologik qazilmalar davomida topilgan ashyoviy dalillar tasdiqlaydi. Xo'jayli yonidagi Mizdaxqon shahar xarobasi buning isbotidir. Yangi Xo'jayli (temiryo'l stansiyasi) 1952–1953-yillarda temiryo'l o'tkazilishi munosabati bilan qurilgan.

Tarixiy va me'moriy yodgorliklardan Mizdaxqon o'rta asr shahri xarobalari, uning hududida Gabr qal'a tepaligi, Jo'mard tepaligi, Antakiya shahar tepaligi (XIV asr), Mazlumxon Suluv maqbarasi (XII asr oxiri – XIV asr boshi), Shamun Nabi maqbarasi, Rajab Xalifa uyi, Qirqcho'pon yodgorligi saqlangan. Tuman ma'muriy markazi Xo'jayli shahri (1970-yildan).

XO'ROBA – Farg'ona viloyati Farg'ona tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Ichish uchun yaroqli suv ma'nosida bo'lishi mumkin.

Y

YABIQIPCHOK – ovul. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Chimboy tumani. *Yabiqipchoq* – ikkili etnonim (yobu va qipchoq qabilalari ittifoqi).

YAKKABOG‘ – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Yakkabog‘ tumani Qashqadaryo viloyatining sharqiy qismida joylashgan. Yakkabog‘ nomi respublika toponimiyasida yagona emas, balki boshqa mintaqalarda shu nomli geografik obyektlar uchraydi. Ta’kidlash joizki, har bir geografik nomning o‘ziga xos “yuk”i bor, zero, unda aniq ma’noga ega bo‘lgan turlicha tarixiy, lisoniy, geografik ma’lumotlar mujassam.

Shu sababdan toponimga tarixiylik nuqtayi nazaridan to‘g‘ri yondashib, uning hamma tarkibiy qismlari to‘g‘ri tahlil qilinsagina izoh ishonarli bo‘ladi. Qadimgi yunon faylasufi Platonning ta’biri bilan aytganda, “Kim nomning haqiqiy ma’nosini to‘g‘ri anglasa, u joyni ham yaxshi biladi”. Yakkabog‘ ham real voqelikni o‘zida in’ikos etgan nomdir.

Nomning tarkibidagi yakka – yolg‘iz, tanho kabi ma’nolarga ega so‘z. Bundan xulosa shuki, bog‘ shu turdagi boshqa obyektlardan alohida joyda joylashganligi sababli unga nisbatan yakka so‘zi qo‘llanilgan. T.Nafasovning yozishicha, bog‘ sug‘dcha so‘z. Sug‘d tilidan qadimgi turkiy tilga o‘tgan. Dastlab bog‘ so‘zi tok, tokzor ma’nosini anglatgan. So‘ngra mevali daraxtlar ko‘p, qalin ekilgan joy ma’nosiga ega bo‘lgan.

Hozirgi vaqtda manzarali o‘simliklar ekilgan joy, daraxtlar va gullar ekilib obod etilgan, atrofi o‘ralgan joy ham bog‘ deyiladi. Masalan, O‘zbekiston milliy bog‘i, G‘afur G‘ulom nomidagi dam olish va istirohat bog‘i, Jizzax shahridagi “O‘rda” ekologik bog‘i va boshqalar. Yakkabog‘ so‘zining hozirgi davrdagi ma’nosi atrofida boshqa bog‘lar bo‘lmagan, alohida joyda barpo qilingan, tevaragi devor yoki panjara bilan o‘ralgan mevali bog‘.

YANGIARIQ – Xorazm viloyatidagi tumanlardan birining nomi, tumaning markazi. Mahalliy aholi vakillari va umuman, ko‘pchilik aholi mazkur nomni yangi qazilgan ariq ma’nosida deb talqin etishadi va unga shubha ham qilishmaydi. Chunki Xorazmda bu ma’noda *yop, arna, kanal, solma* so‘zlari qo‘llaniladi.

Ammo toponimning kanal, ariq so‘ziga hech qanday aloqasi yo‘q. Prof. Z.Do‘simovning fikricha, Yangiariq toponimining ikkinchi qismi ark so‘zi bilan bog‘liqdir. Bu so‘z “Boburnoma”da podshoh o‘rdasi, V.V.Radlovning lug‘atida “qal’a” manosida ekanligi, uning doimo baland joyda o‘rnashib, hukmdor saroyi shu yerda bo‘lganligi qayd etiladi.

Xorazm shevalarida ark “xon saroyi, saroy” ma’nolarida qo‘llanilgan. Yangiariq bilan Xiva o‘rtasida o‘rik, olma yetishtirgan qishloqlari bo‘lgan. Bu

joylarda xon sayillar, yig'inlar o'tkazgan va ma'lum ma'noda xonning maxsus joyi vazifasini o'tagan.

Shunday ekan, Yangiariq xonning "yangi joyi" ma'nosidadir. Oldingi saroy, arkdan farq qilish uchun xalq uni yangi deb atagan.

Toponimiyada bunday hodisalar ko'plab uchraydi. Masalan, Eski shahar, Yangi shahar, Eski ko'prik, Yangi ko'prik va hokazo. Demak, Yangiariq shevada – Yangoriq (yangi – ravish) (З.Дўсимов, Х.Эгамов. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Тошкент, 1977. 151-бет).

YANGIYO'L – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Tuman hududi, asosan, tekislikdan iborat bo'lib, Chirchiq daryosining beshta terrasasi (ko'hna qayir) ajralib turadi. Hozirgi tuman hududida XX asrning 40-yillarida umumdavlat ahamiyatiga ega, Katta o'zbek traktining qurilishi va uning tuman iqtisodiyotida muhim ahamiyat kasb etishi tuman nomlanishiga sabab bo'lgan deb taxmin qilinadi. Shunday bo'lsa, Yangiyo'l nomining paydo bo'lishini ijtimoiy voqealik bilan bog'liq desak, to'g'ri bo'ladi.

Chirchiq daryosining o'ng sohilida joylashgan Yangiyo'l shahri 1934-yilgacha Qovunchi deb atalgan. S.Qorayevning yozishicha, qovchin etnonimi qovunchi bo'lib ketgan bo'lishi mumkin.

YAVONCHI – qishloq. Narpay tumani. Yavon (yovon) – cho'l, dasht, biyobon, yalanglik. Yavonchi – cho'lda yashovchi, dashtlik, sahronishin (Qorayev, 1978: 161).

YAYDOQ – Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomiga *arab* xalqi nomi asos bo'lgan. Shu sababdan ham bu joy nomi etnotoponim hisoblanadi. Toponimning birinchi komponenti – *toshloq* so'zi "*tosh ko'p joy*", "*sertosh yer*", "*toshzor*" degan ma'nolarni bildiradi.

Toponim tarkibidagi *arabxona* so'zi esa "*arablar yashaydigan joy*" ma'nosidadir. Demak, Toshloq Arabxona – "*arablar yashaydigan sertosh joy*" ma'nosini anglatadi. Qishloq 2014-yilga qadar *Toshloq Arabxona* deb atalgan. 2014-yil 28-aprelda *Zafarobod* deya o'zgartirilgan. Nomning tarkibi ikkita so'z – *zafar* va *obod* so'zlaridan iborat. *Zafar* arabcha so'z bo'lib, "*g'alaba*", "*yutuq*", "*muvaffaqiyat*" degan ma'noni anglatadi. Oykonimning ikkinchi komponenti – *obod* so'zi esa ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib joy nomini yasaydigan, "*obodonlashtirilgan*", "*o'zlashtirilgan*", "*gullab-yashnagan*" ma'nosidagi affiks sanaladi.

YEVKESAK – Qo'rg'on tepa tumaniga qarashli qishloq (Oyim qishlog'i atrofida). Qirg'izlarning "Ichkilik" bo'limi tarkibida "Jookesak" degan qabila nomidan olingan. Ushbu qabila vakillari o'zbeklar bilan yonma-yon yashashgan (Труды киргизской археолого-этнографической экспедиции. – М., 1956). Yana bir tarixiy manba – "Majmuat tavorix" da yozilishicha, Bulg'achi ismli oqsoqol o'g'illaridan birining ismi Joo Kisek edi. Shu o'g'il oilasi o'rtnashib qolgan. Joy keyinchalik ushbu nom bilan atalib ketgan.

Shuni ham aytish kerakki, Zarafshon vodiysida o'rnashib qolgan qipchoqlar tarkibida "Qorakesak" nomida ham urug' bor. Jalaquduq tumanida "Kesak" qishlog'i ham bor.

YELIMPAZ – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Yelim – hozirgi zamon "qaynatish", "pishirish" asosi. Yelimpaz – yelim ishlab chiqaruvchi, yelim ishlab chiqarish va pishirish bilan shug'ullanadigan mutaxassis sanaladi. Demak, Yelimpaz – bu yelim ishlab chiqaruvchilar qishlog'i, bu yerda ko'plab yelim ishlab chiqaruvchi ustalar mavjud bo'lgan.

YERTEPA – Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanidagi qishloq nomi. Yer – "tuproq, tepa – tepalik, cho'qqi" ma'nolarini anglatadi. *Yertepa* esa "unchalik katta bo'lmagan tepalik" ma'nosini ifodalaydi.

YESIMO'ZEK – Qoraqalpog'iston Respublikasi Qorao'zak tumanidagi Sayman va Qostamg'ali aholi punktlarining g'arbidan oqib o'tuvchi kanal. Kanal 1709-yili qoraqalpoq millatidan bo'lgan Yeshim Muhammedning boshchiligida qazilgan va shundan so'ng o'sha hudud Yesimo'zek deb atalgan.

YESTEK – Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqlar tarkibiga kirgan qipchoqlarning bir urug'i yestek deb atalgan. Mazkur urug' vakillari shu hududda yashaganligi sababli qishloq shunday nomlangan.

YETIMAK – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani, **Yetimak** – yetim bola, ehtimol, bu etnonimdir. Chunki qozoq qabilasi qo'ng'irotlarda yetimlar yoki jetim derlar qabilasi bor. Yetimakning og'irligini o'lchash uchun bir birlik mavjud – 500 gramm. Ferma ishchisi (kambag'al) yetimak deb ham nomlangan.

YETIMTOG', YETIMTOV – Samarqand (Nurota tizmasi yonida) va Navoiy viloyatidagi qoldiq tog'lar (Markaziy Qizilqum va Tomditovning janubig'arbiy qismida). Yetim va tov – tog' ("yolg'iz tog'", "past tog'" ma'nosida) so'zlarining qo'shilishidan mazkur nom hosil bo'lgan.

YETIMSHOQ – Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. **Yetimshoq (yetimshoh)** – "avlod urug'i – yetim" ma'nosini ifodalab, u etnonim sanaladi.

YETTIKECHUV – Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumani va Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi daryodan o'tish joyi.

Toponimning kelib chiqishi to'g'risida bir qancha fikr-mulohazalar bor:

1. Agar sheva vakillari gap bo'laklarini aralashtirib qo'llashlarini hisobga olsak, yettikechuv topogidronimi "kechuvga yetib keldi", degan ma'noni ifodalashi haqida o'sha yerda yashovchilar gapirib berishgan.

2. Toponim uchta ma'noli qismdan tashkil topgan: *yetti, kech, -uv*. *Yetti* so'zi miqdor-sonni bildiradi. *Kech* payt va harakatni bildiradigan omonim

soʻz boʻlib, harakat maʼnosidagi *kech* soʻzi koʻpriksiz joydagi suvdan oʻtadigan sayoz joy maʼnosini ifodalaydi, -uv harakat nomi yasovchi qoʻshimcha sanaladi. Apellativ leksikada bu maʼnoli qismlar faol qoʻllanadi: *yetti + kech + uv > yetti kechuv > yettikechuv*. Hosil boʻlgan predikativ birikma nomlanish talabi bilan toponimlashuv hodisasi taʼsirida onomastik leksikaga oʻtib, mavjud obyektlarning nomlash zaruriyati tufayli obyektning nomi sifatida ishlatilgan: *yetti+kech+-uv > yetti kechuv > Yettikechuv > yettikechuv*. Undagi *yetti* soʻzi koʻplik maʼnosini ifodalaydi. Bu toponim kishilar suv oʻzanidan doimo oʻtishi mumkin boʻlgan sayoz joy maʼnosini anglatadi. Ushbu toponimning etimoni *yetti+kech+-uv > yetti kechuv* predikativ birikmasi sanaladi. Mana shunday predikativ birikma qolipli toponimlar mamlakatimiz toponimlari tizimida juda kam qoʻllanadi.

Shuning uchun ham ularni bir obyektli toponimlar sirasiga kiritish oʻrinli. Mazkur toponimni ham shu guruhga kiritish lozim.

YETTISOY – Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq. *Yeti* – bu yerda bir necha, koʻplik maʼnosida, aynan yettita emas. *Yettisoy* – bir necha jilgʻalar, soylar tutashgan joy. Soy nomi qishloq nomiga oʻtgan. Qashqadaryo viloyatining Qamashi, Chiroqchi, Dehqonobod tumanlaridagi Yettiquduq qishloqlari ham xuddi shunday, koʻp quduqli, yonma-yon joylashgan, yaqin masofada bir necha quduqlar boʻlgan joy hisoblanadi.

YETTIURUGʻ – qishloq. Sirdaryo viloyati Guliston tumani. Yettiurugʻ (soʻzma-soʻz – “yetti urugʻ”) – oʻzbek-qipchoq urugʻi nomi hisoblanadi va bu urugʻ vakillari Zarafshonning oʻrta oqimida, qisman Toshkent vohasida yashagan.

YESHKILI – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Kegeyli tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqlarning qoʻngʻirot qabilasining bir urugʻi yeshkili (echkili) deb atalgan va shu qabila vakillari shu hududda yashaganligi uchun mazkur hudud shunday nom olgan.

YETTI QASHQA – Andijon viloyatining Baliqchi tumanidagi Chinobodga yaqin qishloq. XVII asrda oʻtgan mulla Sayfiddin Axsikatiyning “Majmu at-tavorix” asarida quyidagi maʼlumot keltirilgan: Sayid Mirjalol ismli ulugʻ shayxga (aftidan Mahdumi Aʼzam farzandlaridan) qoʻl berib murid boʻlish uchun Oq Temur qipchoq degan oqsoqol yetti oʻgʻli bilan kelishgan (manbada ularning nomlari ham keltirilgan). Yetti ogʻa-ini oq qashqali bir xildagi boʻz ot minib kelishgan. Ular janglarga ham doimo mana shu qashqa ot bilan kirishardi. Shundan ogʻa-inilar “yetti qashqa” deb atalib ketgan. Ulardan bittasi oʻrnashib qolgan joy – qishloq shu nom bilan atalib ketgan.

Boshqa manba – “Jangnoma” (Mulla Shavqiy asari)da keltirilishicha, XIX asrning 40-yillarida, yaʼni urugʻ boshliqlaridan mulla Xolbek va Muham-madyor davrida Yetti qashqa qishlogʻi ancha kengaygan.

Shuningdek, Namangan viloyatining Uchqo'rg'on tumanida ham shunday nom borligi qayd etiladi. *Yettiqaşqa* – qipchoq urug'laridan birining nomi.

XVI–XVII asrlarda Yettiqaşqinlar Qozog'istonning janubiy qismida (Kulan, Qarqara shaharlari hududida) yashagan. XVIII asrda boshqa qipchoq urug'lari bilan birgalikda qalmoqlarning hujumi ostida ular avval Toshkent vohasiga, keyin Farg'ona vodiysiga ko'chib kelib, tog'oldi hududlarida joylashdilar. O'zbek-qipchoq shevasining vakillari Yettiqaşqa o'zbeklar tarkibiga kirdi.

Mulla Sayfiddin Axsikatiy tomonidan tojik tilida yozilgan "Majmu at-tavorix" asariga ko'ra, yettiqaşqa – peshonalarida oq dog'lar bo'lgan yetti kulrang otga minib yurgan Oq Temur Qipchoqning yetti o'g'lining avlodlaridir. Aslida qadimgi turkiy *qaşqa* – "boshliq", "ajdod", "bek", "shahzoda" degan ma'noni anglatadi.

YERQOCHGAN – Jizzax viloyati Do'stlik tumanidagi maydon va joy nomi. Shuningdek, Toshkent shahridagi joy nomi ham sanaladi.

Toponimning kelib chiqishi haqida quyidagi taxminlar bor:

1. Oldinlari odamlar o'zlari dehqonchilik qilayotgan yerlarni o'lchashda turli kamchilikka yo'l qo'yishgani uchun yer qochgan iborasini qo'llashgan. Keyinchalik bu ibora shu joyning nomiga aylangan. Bunda toponim agronimlardan biri sanaladi.

2. Toshkent shahrida 1966-yilda bo'lgan zilzilaning markazi xalq tilida ham shunday nomlangan. U jarlik va alohida obyektning nomi. Mazkur predikativ birikma uchta ma'noli qismdan tashkil topgan: *yer*, *qoch*, *-gan*. Toponim predikativ birikmadan shakllangan: *yer qochgan*. Tabiiy hodisalardan biri bo'lgan zilzila tufayli yerning silkinishi natijasida unda katta yoriqlar paydo bo'lgan.

Ushbu toponimning nomlanishiga zilzila bo'lmish geografik, ya'ni ekstralingvistik omilning ta'siri seziladi. Shuning natijasida nomlanish zaruriyati va toponimning motivlanish talabi bilan oldin predikativ birikma yuzaga kelgan. So'ngra esa u toponimga aylangan: *yer+qoch+-gan* > *yer qochgan* > *yer qochgan* > *Yerqochgan*.

Ushbu toponim birinchi ko'chish qonuni asosida nomlanish talabi bilan boshqa obyektlarga ham nom sifatida qo'llanilgan. Toponimning etimoni yer yorilib ketgan ma'nosida qo'llanuvchi ot + sifatdash ko'rinishidagi predikativ birikma: *yer qochgan*. *Yer* so'zining sakkizinchi ma'nosi (biror punktdan naridagi joy), *qochmoq* so'zining ikkinchi ma'nosi (biror tomonga yo'l olmoq, nari ketmoq, biror joydan uzoqlashmoq) bilan birgalikda mazkur predikativ birikmani hosil qilgan: *yer+qoch+gan* > *yer qochgan*. Toponimik derivatsiya hodisasi tufayli bu predikativ birikma obyektning nomiga aylangan.

YERQO'RG'ON – qishloq nomi va Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahri yaqinidagi qadimiy shahar xarobalari. Yer va qo'rg'on – qal'a, istehkom ma'nosini anglatadi. Yerqo'rg'on – "yer bilan qiyoslagan qal'a" ma'nosini ifodalaydi.

YETTIQUDUQSOY – daryo. Qashqadaryo viloyatining G‘uzor tumani Kansay irmog‘i. Yetti va quduq (“sayi, u yerda yetti quduq bo‘lgan”) so‘zlari-ning qo‘shilishidan hosil bo‘lgan.

YOBIARIQ – qishloq. Navoiy viloyatining Konimex tumani. Yobu o‘zbeklar tarkibidagi qabila nomlaridan sanalgan. Demak, Yobu va ariq so‘zlarining qo‘shilishidan mazkur nom hosil qilingan.

YOBUXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Yabi (yobu) o‘zbeklar tarkibidagi qadimgi qabila nomi hisoblanadi. Yobularning asosiy qismi Zarafshon vohasida yashashgan. Yabi yoki jabi, shuningdek, qipchoq, qoraqalpoq qabilalari tarkibida va turkmanlarning gyoklen tarkibida ham bo‘lgan. Shu qabila vakillari yashaganligi sababli qishloq shunday nom olgan.

YOBU//YOVU//YOVI//JOBI//JOBILI – Zarafshon vodiysida ko‘p uchraydigan joy nomlari sanaladi. Yobu o‘zbek urug‘laridan birining nomi. *Yobi//yobu* so‘zining ma‘nosi *oddiy, jaydari ot* demakdir. Ot nomining etnos nomiga o‘tishi totem bilan aloqadordir. Samarqand viloyatida Ishmat yobu, Niyoz yobu, Maydajobu (Narpay), Yavu (Kattaqo‘rg‘on, Pastdarg‘om) nomli qishloqlar bor.

Ular Zarafshon daryosining o‘rta va quyi oqimlarida tarqoq holda (asosan, hozirgi Poyariq, Pastdarg‘om, Kattaqo‘rg‘on, Narpay va G‘ujduvon hududlarida) va Qarshi dashtlarida yashashgan.

YOVG‘IR – mahalla. Xorazm viloyati Qo‘shko‘pir tumani. Mazkur toponim tumandagi tarixiy nomlardan biri hisoblanib, mahalliy aholining rivoyatlariga ko‘ra, bir paytlari mazkur hududga yov bostirib kelayotganida, u yerda tandir bo‘lganligi hamda xalqning og‘zi bir ekanligi sababli, dushman orqaga qaytib ketgan va shuning uchun ham ushbu hudud Yovg‘ir deb nomlangan ekan.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da ham yovg‘ir so‘zi joy olmagan. Balki yovg‘ir, yovqur so‘zining dialektal variantidir.

YOZYOVON – Farg‘ona viloyatidagi tuman va tuman markazi hamda Markaziy Farg‘onadagi cho‘l nomi. Bu nom xalq etimologiyasida “yozi yomon, issiq” deb izohlanadi. Aslida esa bu toponim tarkibidagi har ikkala so‘z “yoz” ham, “yovon” ham, “cho‘l, dala, tekislik” demakdir.

Toponimning xalq orasidagi izohlari joyning tashqi ko‘rinishi asosida vujudga kelgan. Bu nomning yoz (fasli) so‘zi bilan aloqasi yo‘q.

M.Koshg‘ariyning yozishicha, yoz yoki yozi – “bo‘shliq, ochiqlik, cho‘l; yovon – “dasht, tekislik” degan ma‘noni bildiradi.

Xorazm shevalarida “yovon” hozir ham “qishloq, shahardan uzoq joy” ma‘nosida qo‘llaniladi. Shunday qilib, qishloq nomi cho‘l nomi asosida vujudga kelgan (Do‘simov, 1977; Qorayev, 2015; Oxunov, 1989).

YOYILMA – Andijon shahrining g‘arb tomoni, qadimda shu nom bilan atalgan. Nom asli jug‘rofiy atama bo‘lib, bizning tekshirishlarimizga ko‘ra,

Andijon shahrining “Boburnoma” asarida tilga olingan to‘qqizta arig‘ining barchasi sharqdan g‘arbga tomon oqqan.

XVI asrdan boshlab, ko‘chmanchi o‘zbek urug‘lari asta-sekin o‘troqlashib, atrofda ko‘plab qishloqlar paydo bo‘ladi va yerlar o‘zlashtiriladi. Biroq shahar oralab oqib o‘tadigan katta ariqlar yangi yerlarni sug‘orishga texnik jihatdan tayyor emas edi. Katta ariqlardan, xususan, Burxonshayx, Xo‘tan, Jo‘ybozor ariqlaridan yangi yerlar sug‘orilgach, tashlama – “paynob” suvlar tekis joylarda oqib yotgan. O‘shandan boshlab, bu joyning nomi “yoyilma” deb atalib ketgan (keyinchalik suv tartibga solingan, ammo nom saqlanib qolgan).

Shuningdek, Farg‘ona viloyatining Rishton tumanidagi qishloq nomi va Marg‘ilon shahridagi mahallalardan biri ham Yoyilma deb yuritiladi. Bu so‘z aslida turkiy tillarga xos bo‘lib, *keng* degan ma‘noni bildiradi. Ayrim o‘zbek shevalarida hozir ham Yoylam, Yoyilma ma‘noni ifodalash uchun qo‘llaniladi.

N.Oxunovning yozishicha (1989), *Yoyilma* aslida geografik atama bo‘lib, yoyilmoq fe‘lidan olingan. Daryo, soy, ariq suvning keng, tekis joydagi oqimi yoyilma deb ataladi.

YOM – Samarqand viloyati va Samarqand shahridan janub tomonda joylashgan kent, shu yerdan oqib o‘tuvchi soy Yom suvi (hozirgi Jom soyi) deb atalgan.

O‘z vaqtida Sohibqiron Amir Temur Movarounnahrni mo‘g‘ullar istilosidan ozod qilish uchun olib borgan jang-jadallarning bir qismi ana shu Yom atroflarida kechgan.

“Boburnoma”da Boburning 902-yil ramazon oyida (1497-yil may-iyun) Andijondan Samarqandga yurishi munosabati bilan esga olinadi. Bobur Samarqand shahrini egallashdan avval uning yaqin-atrofidagi bir qancha kent va qo‘rg‘onlarni oladi va Yom ham shular jumlasidan bo‘lgan. “Qarobuloqdin ko‘chub, suv kechib, Yom to‘g‘risida tushtuk”.

YOMONQANGLI – Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on tumanidagi qishloq nomi. *Yomon* va *qangli* (etnonim) so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan.

YOMONQUYONCHI – Samarqand viloyatining Bulung‘ur tumanidagi qishloq. T.Nafasov tarkibida *yomon/jomon* so‘zi ishtirok etgan etnonimlar ko‘pligini qayd qilar ekan, *jomonsaroy*, *jomonqo‘ng‘irot*, *jamansho*, *jomonjoq* urug‘larini misol qilib keltiradi. *Yomon/jomon* so‘zi yasama, tarkibi *yo/jo+mon/-ma*. Etnonim boshidagi so‘zning qadimiy shakli *jov/job/jab/chov/chav/chab*. Ma‘nosi – lochin. *Yomon/yobon* qush nomi. Qush totemidan urug‘ nomlangan, urug‘ nomi qishloq nomiga asos bo‘lgan deydi (Nafasov, 2009). Qoraqalpoq qiyotlarining tarkibidagi qo‘ldovlilarning *jomon* quyonchi shoxobchasi bor (O‘rinboyev, 2003).

YOMONTELPAK – Samarqand viloyati Urgut tumanidagi qishloq. O‘zbeklarda qoraqalpoq, qoratelpak urug‘lari bor. *Yomontelpak* qadimiy urug‘ nomlaridan biri bo‘lishi mumkin. Yangi nomi Gulobod.

YOMONTO'P – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq nomi. Yomonto'p kichik bir urug' nomi sanaladi (O'rinboyev, 2003).

YORDON – Farg'ona viloyatining Farg'ona tumanidagi qishloq nomi. *Yor* so'zi “jar” ma'nosini anglatishi haqida quyida aytilgan. *Don* ko'plik ma'nosida ishlatilgan bo'lishi mumkin. Masalan, Bordon, Garimdon, Zohidon, Mingdon, Roshidon kabi.

YORIY – Zarafshon vodiysining yuqori qismidagi kent. 906 (1500)-yili Shayboniyxon Samarqandni qo'lga olgach, Bobur Kesh tomonga ketadi. U yerdan Chag'oniyon, Kamrud, Sara dovoni, Iskandarko'l, Kashtud orqali yurib, Yoriy kenti to'g'risida Zarafshon daryosidan o'tadi. So'ngra Samarqand tomon yurib, shaharni egallaydi. “Yorining to'g'risidin Ko'hak (Zarafshon) suyidin ko'pruk bila kechtuk. Yoridin o'tub Shunqorxona tog'idin oshib, Yor-yayloqqa kelduk”. Demak, *yor* etnonimi va *-iy* qo'shimchasining qo'shilishidan mazkur oykonim hosil bo'lgan.

YORKATAY – Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qishloq. Oykonim *yor* va *katay* morfemalaridan tarkib topgan. *Yor* oykonim tarkibida *jar* ma'nosida qo'llangan.

Bizningcha, *katay* so'zi hozirgi *katak* so'zining fonetik o'zgarishga uchragan varianti. O'zbek adabiy tili va shevalarida fors-tojikcha *katak* ko'p ma'noli so'z sifatida quyidagi ma'nolarda qo'llanadi:

1) parranda yoki ayrim jonivorlar turishi uchun maxsus ishlangan uycha, bo'lma;

2) kichik-kichik bo'limlar, uyalar, teshiklarning biri¹³⁸.

Shuningdek, o'zbek tilida *katak* so'zi asosida yasalgan “*katakday kichik, ko'rimsiz hovli, uy, xona*” ma'nosida qo'llanuvchi *katalak* so'zi ham mavjud: Bor-u yo'q uylarini banda bayon gar qilsam: Bir *katak*, ikki kapa, uch olachuq, to'rt *katalak* (Maxmur).

Dalillardan anglashiladiki, *katak* so'zi *uy* ma'nosida ham qo'llanadi. Namangan, jumladan, Uychi tumani shevalarida ham *katak* so'zi *uy, uycha* ma'nolarida ishlatiladi: *Tovuqqa katak qildim. Bizni uy misoli bir katalak, juda tor* (Shevadagi so'zlashuv nutqidan). *Yorkatay* oykonimi tarkibidagi *katay* so'zi ana shu *katak* so'zining fonetik varianti. *Yorkatay* oykonimi uchun *jardagi uy* ma'nosidagi *yor katak* otli birikmasi etimon hisoblanadi. Vaqtlar o'tishi bilan *katak* so'zining ikkinchi bo'g'inidagi *-k* undoshi *-y* undoshiga o'zgargan. *Yorkatay* oykonimining lisoniy shakllanishi quyidagicha: *yordagi katak > yor katak > yorkatay > Yorkatay*.

YORQISHLOQ – Jalaquduq tumaniga qarashli Oqbo'ra daryosi bo'yidagi qishloq. Bu nom “yor” so'ziga bog'liq holda vujudga kelgan. O'zbek tilida “jar”, “jarlik” nomida keladi.

¹³⁸ O'zbek tilining izohli lug'ati. II t. – M: Rus tili, 1981. – B.372.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida "yor" – "jar" o'yilgan yer ma'nosida keladi. Bas, anglashiladiki, qishloq qadimda "Oqbo'ra" daryosi yoqasida paydo bo'lgani sabab, "yor (jar) qishloq" nomini olgan. "Yor" so'zi bilan atalgan nomlar ko'p uchraydi (Yortepa, Yorqo'rg'on (Namangan viloyati), "yormozor", (Farg'onada), "oqyor", "kuyganyor" (Andijon) va h.k.).

YORMISH – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu termin "kichik ariq" ma'nosini ifodalab, shu hududda bir paytlari qo'l kuchi yordamida kichkina ariq qazilib, mazkur hududga suv keltirilgan hamda o'sha kichkina ariq Yormish deb nomlangan va Yormish arig'i bo'yida joylashgan mahalla ham shu nom bilan atalgan.

YORMOZOR – Farg'ona shahar kengashiga qarashli qishloq.

Toponim ikki so'zdan: *yor* va *mozor* so'zlaridan kelib chiqqan. Toponim tarkibidagi *yor* so'zi "jar" ma'nosini anglatishini bundan qariyb X asr oldin M.Koshg'ariy aytib o'tgan edi. "Jar" so'zining "yor", "yar" shaklida talaffuz etilishidan Farg'ona vodiysida Yorboshi, Yortepa, Yorqatoy, Yorqin, Yorqigiloq, Yorqo'rg'on, Oqjar, Oqyor, Kuyganyor, Ko'kyor, Yortagi, Yorko'cha kabi joy nomlari vujudga kelgan.

Mozor – O'zbekistonda toponimlar tarkibida ko'p uchraydigan termin. Bu so'z arabcha bo'lib, lug'aviy ma'nosi "sig'inish joyi" demakdir. Joy nomlarini tanlashda yaxshi mo'ljal vazifasini bajarib, saqlanish vaqti uzoq bo'lganligi uchun ko'p nomlar tarkibida mazkur so'z uchraydi. Masalan: *Arabmozor*, *Buvimozor*, *Ko'kmozor*, *Mozorboshi*, *Mozortagi*, *Oqmozor*, *Sarmozor*, *Terakmozor*, *Tolmozor*, *Xurmozor* va boshqalar.

YORTEPA – Namangan viloyatining To'raqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Toponimi to'g'risida ikkita taxmin mavjud:

1. Hamdard, hamdard tepa ma'nolarini anglatadigan nom: Yortepa. Kishilar ba'zan ruhan qiynalishganda o'zlariga do'st-yor, ya'ni hamdard va hamfikrlarni qidirishlari bor haqiqat. Mana shu jarayon oqibatida oronim, ya'ni tepalik Yortepa deya nomlangan. Aholi talaffuzda qisqalikka erishish uchun do'st-yor tepa deyish o'rniga *yor tepa* > *Yortepa* deb atashgan.

2. Mazkur toponim ikkita ma'noli qismdan shakllangan: *yor*, *tepa*. Birinchi ma'noli qism aslida uchta bo'g'indan iborat bo'lgan: *yarilgan* (*yor* so'zi oldin *ya:r* holida cho'ziq aytilgan, keyinchalik cho'ziqlik kamaygan). U (birinchi bo'g'in) talaffuz vaqtida va nomlanish jarayonida iqtisod tamoyili asosida qisqarib, *yar* holatida kelib qolgan. Ushbu qismga toponimlashuv jarayoni oqibatida *tepa* toponimik aniqlagichi, ya'ni oronimik xarakterdagi indikator qo'shilgach, unda tovush o'zgarishi va bo'g'in(lar) tushishi hodisasi ro'y bergan: *yarilgan* > *yarilgan+tepa* > *yaril tepa* > *yar tepa* > *yortepa* > *Yortepa*. *Tepa*(liklar) tabiiy-geografik obyektlardan biri bo'lib, o'z-o'zidan yorilmaydi,

tabiiy ofat bo'lgan zilzila tufayli yer, shu jumladan, tepalar ham ma'lum bir vaqtdagina yorilishi geografiya va geologiyaga oid ilmiy kuzatishlarda tasdiqlangan. Bu toponimning etimologik tahlilida geografik va rekonstruksiya usullari leksik, fonetik tamoyillar bilan birga ishlatilgan.

Demak, ekstralingvistik omil ta'sirida ushbu oronimik obyekt, aniqrog'i, tepalik nomlangan. Toponim haqidagi birinchi taxmin xalqona etimologiya-ning bir ko'rinishi bo'lsa, ikkinchi taxmin ancha ishonchli ilmiy mulohazadir. Yorilib ketgan tepa ma'nosidagi ushbu toponimning etimoni *yarilgan tepa* // *yorilgan tepa* birikmasi sanaladi.

YOSH O'SMIR – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur nomni mahalliy aholi vakillari ikki xil variantda talqin qilishadi: 1) ushbu hududda yosh-o'smirlarga sport bilan shug'ullanishiga barcha shart-sharoitlar yaratilgani bo'lsa; 2) mazkur hududda asosan yosh oilalar ko'chib borib joylashgan yer sifatida.

YUZON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. *Yuz* – o'zbek qabilasi: *-on* – forscha ko'plik qo'shimcha ko'rsatkichi. Demak, **Yuzon** – yuz qabilasi vakillari yashaydigan qishloq ma'nosini anglatadi.

YUKSALISH – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. O'zbek tilining izohli lug'atida *yuksalish* – *taraqqiy etish, rivojlanish, o'sish, yuksak darajaga erishish, kamol topmoq* kabi ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 80-bet).

YUQORI – Farg'ona viloyati Farg'ona tumanidagi qishloq. Toponimika-da relyefga nisbatan qo'yiladigan joy nomi. Biror obyektning ikkinchisiga nisbatan yuqorida, balandda joylashganligini anglatadi. Viloyatdagi Yuqori, Yuqori Archa, Yuqori Gulshan, Yuqori Mang'it, Yuqori Qishloq, Baland Masjid kabi nomlar shu asnoda vujudga kelgan.

YUQORI BO'YRABOF – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Bo'yrabof* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Bo'yrabof* deb o'zgartirilgan. Apellativ tarkibidagi *bo'yrabof* so'zi forscha-tojikcha so'zdan olingan bo'lib, *"bo'yra to'quvchi"*, *"bo'yrachi"* degan ma'noni bildiradi. Bo'yra – tozalangan qamish poyalarini ma'lum o'lchamda kesib, taroshlab, bo'g'imlari orasidan ko'ndalangiga ip o'tkazib, tekis qilib to'qib, to'shamcha, uy-ro'zg'or ashyolari, qorauiy chetani sifatida tayyorlanadigan moslama.

Demak, Yuqori Bo'yrabof – *"bo'yrachilar yashaydigan teparoqdagi joy"* degan ma'noni bildiradi. Aholining kasb-kori qishloqning nomiga asos bo'lgan.

YUQORI QATAG'ON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Qatag'on* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Qatag'on* deb o'zgartirilgan. Apellativning ikkinchi komponenti – *qatag'on* so'zi esa qabila nomi, etnonim.

Qatag'onlar o'zbeklar tarkibiga kirgan yirik qabilalardan biri. Qatag'onlarning asosiy qismi Afg'onistonning Qatag'on viloyatida yashaydi; Markaziy Osiyoda qatag'onlar Tojikistonda (Quyi Vaxsh, Yaxsuv vodiylari, Panj daryosining o'ng sohili, Qo'rg'on tepa shahrida) va qisman Janubiy O'zbekistonda qayd qilingan.

Demak, Yuqori Qatag'on – *“qatag'on urug'i vakillari yashaydigan baland (yoki shimol)roqdagi qishloq”* ma'nosidadir.

YUQORI QIPCHOQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Qipchoq* deb atalgan. 2006-yil 26-iyulda *Yuqori Qipchoq* deb o'zgartirilgan. Toponim *yuqori* va *qipchoq* so'zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *qipchoq* so'zi esa xalq nomi, etnonim.

Demak, Yuqori Qipchoq – *“qipchoq urug'i vakillari yashaydigan baland (yoki shimol)roqdagi joy”* ma'nosidadir.

YUQORI PICHQOCHI – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Pichqochi* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Pichqochi* nomiga o'zgartirilgan. Apellativning ikkinchi komponenti – *pichqochi* so'zi urug' nomi, etnonim. Zarafshon vodiysidagi qipchoqlar (oq qipchoqlar)ning bir urug'i *pichqochi* deb atalgan.

Demak, Yuqori Pichqochi – *“pichqochi urug'i vakillari yashaydigan baland (yoki shimol)roqdagi qishloq”* ma'nosidadir.

YUQORI RABOTAK – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Rabotak* deb atalgan. 2009-yil 29-iyulda *Yuqori Rabotak* deb o'zgartirilgan. Toponim *yuqori* va *rabot* so'zlari hamda *-ak* affiksidan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *rabot* so'zi *“qo'rg'on”, “qo'ra”, “hovli joy”* degan ma'nolarni anglatadi.

Demak, Yuqori Rabotak – *“balandroqdagi (yoki shimolroqdagi) kichikroq qo'rg'on”* degan ma'noni anglatadi.

YUQORI SARIOSIYO – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Sariosiyo* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Sariosiyo* deb o'zgartirilgan. Toponim *yuqori* va *sariosiyo* so'zlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *sariosiyo* so'zi esa forsha-tojikcha so'z bo'lib, *“Tegirmon boshi”* degan ma'noni anglatadi.

Qishloq daryo yoqasida suv tegirmonlari bo'lganligi uchun ham shunday nomlangan. Qishloq nomiga uning geografik o'rni asos bo'lgan.

YUQORI SO'FILAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *So'filar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori So'filar* deb o'zgartirilgan. Toponim tarkibidagi *yuqori* so'zi qishloqning geografik o'rnini bildiradi.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, qishloqda ilmiy, ma'rifatli insonlar ko'p yashaganligi sababli u shunday nom olgan. Geografik joy nomiga mahalliy aholi

tomonidan berilgan bu izoh haqiqatga yaqin. Toponim tarkibidagi *so'fi* so'zi *masjidda azon aytuvchi kishi, muazzin* ma'nosidadir.

Demak, ular ma'rifatli kishilar bo'lishgan. Masjidda azon aytuvchi muazzinlar ko'p bo'lgan qishloq – so'filar. Demak, Yuqori So'filar – “*muazzinlar yashaydigan teparoqdagi (yoki shimolroqdagi) qishloq*” ma'nosidadir.

YUQORI XALACH – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Xalach* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Xalach* deb o'zgartirilgan. Apellativning ikkinchi komponenti – *xalach* (*xalaj – qalach*) so'zi qadimgi qabila nomi, etnonim.

Xalajlar X asrdayoq hamma turkiy xalqlardan janubda, hozirgi Afg'onistonning janubiy qismida yashaganlar.

Etnograf B.X.Karmishevaning ma'lumotlariga ko'ra, xalajlar Qabodiyonda (Tojikiston, Kofarnihon daryosi bo'yida) va Mug'on cho'li (Ozarbayjon)da ham o'rnashib qolganlar va fors tilida so'zlashadilar. Xalajlar asli turkiy xalq bo'lgan; Rashiddinning “Jome ut-tavorix”, Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” va boshqa asarlarda tilga olingan. Demak, **Yuqori Xalach** – “*xalach qabilasi vakillari yashaydigan baland (yoki shimol)roqdagi qishloq*” ma'nosidadir.

YUQORI XOSRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Xosrabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Xosrabot* deb o'zgartirilgan. Toponim *yuqori, xos* va *rabot* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Apellativning ikkinchi komponenti – *xos* so'zi *imtiyozga ega aholini* yoki *yuqori tabaqa vakilini* bildiradi. Apellativning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi “*qo'rg'on*”, “*qo'ra*”, “*hovli joy*” degan ma'nolarni anglatadi.

Demak, **Yuqori Xosrabot** – “*imtiyozli aholi yoki yuqori tabaqa vakillari yashaydigan (balandroqdagi yoki biri ikkinchisiga nisbatan shimolda joylashgan) qishloq*” deganidir.

YUQORI XO'JARABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Xo'jarabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Xo'jarabot* deb o'zgartirilgan. Toponim *yuqori, xo'ja* va *rabot* so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan. Apellativning ikkinchi komponenti – *xo'ja* so'zi esa asli forsha bo'lib, “*xo'jayin*”, “*sohib*” degan ma'nolarni anglatadi. Bu so'z toponimlar tarkibida ko'p marta takrorlanadi va bir necha ma'noni anglatadi:

1) sayidlardan keyin turadigan va dastlabki to'rt xalifa – choryorlarning avlodlari deb hisoblanadigan hukmron tabaqa;

2) biron kimsa yoki narsaning egasi;

3) birinchi bo'lib islom dinini qabul qilgan kishi. Keyingi vaqtlarda ma'lum va mashhur xo'jalarni *xoja* shaklida yozish hollari uchramoqda. Toponim-

ning uchinchi komponenti – *rabot* soʻzi “*qoʻrgʻon*”, “*qoʻra*”, “*hovli joy*” degan maʼnolarni anglatadi.

M.M.Avezovning fikricha, qishloqqa choryorlarning avlodlari tomonidan asos solinganligi sababli, mahalliy aholining maʼlumotlariga koʻra esa qishloqda xoʻjalar avlodi yashaganligi sababli u shunday nom olgan.

YUQORI CHOʻRIKALON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Choʻrikalon* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Choʻrikalon* deb oʻzgartirilgan. Mahalliy aholi qishloq aholisining toʻrtidan bir qismi mehnatkash xalq boʻlganligi uchun dastlab *Chorikoron* deb atalgan, keyinchalik oʻzgarishga uchragan, deb hisoblaydi.

Qishloq dastlab *Choʻlikalon* deb atalgan. Toponim boshidagi *yuqori* soʻzi qishloqning geografik oʻrnidan kelib chiqqan holda keyinchalik qoʻshilgan.

Choʻlikalon soʻzi forsha-tojikchada “*ulkan biyobon*”, “*oʻsimligi siyrak yoki umuman oʻsimlik oʻsmaydigan katta dala-dasht*” degan maʼnoni bildiradi.

YUQORI SHAYXON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Shayxon* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Shayxon* deb oʻzgartirilgan.

Mahalliy aholi qishloqda ilgari shayxlar yashaganligi sababli shunday nom olgan, deb hisoblaydi. Toponim tarkibidagi *yuqori* soʻzi qishloqning geografik oʻrnini bildiradi. Geografik joy nomining ikkinchi komponenti – *shayx* soʻzi “*oliy musulmon ruhoniylari vakili*”, “*mozor va boshqa ziyoratgohlar mutasaddisi*” kabi maʼnolarni anglatadi. Toponim tarkibidagi *-on* qoʻshimchasi koʻplik affiksidi. Demak, Yuqori Shayxon – “*shayxlar yashaydigan balandroqdagi (yoki shimolroqdagi) joy*” maʼnosidadir.

YUQORI YANGIKENT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Yangikent* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Yuqori Yangikent* deb oʻzgartirilgan. Nom *yuqori*, *yangi* va *kent* soʻzlaridan iborat. Apellativning ikkinchi komponenti – *yangi* soʻzi “*ilgari mavjud boʻlmagan*”, “*yaqindagina paydo boʻlgan*” degan maʼnoni anglatadi. Apellativning uchinchi komponenti – *kent* soʻzi esa sugʻdcha boʻlib, “*katta qishloq*”, “*shahar*” degan maʼnolarni bildiradi.

Demak, Yuqori Yangikent – “*yuqoriroqda yaqin davrda vujudga kelgan qishloq*” maʼnosidadir.

YUQORIBOGʻ – mahalla. Xorazm viloyati Urganch tumani. *Yuqori* va *bogʻ* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. *Yuqori* soʻzi Xorazm shevasida tepa, *baland* maʼnolarida qoʻllaniladi. *Bogʻ* esa forsha soʻz boʻlib, mevazor, chamanzor maʼnolarini ifodalaydi.

Demak, **Yuqoribogʻ** – tepa, yuqorida joylashgan bogʻ maʼnosini anglatadi.

YUQORISAROY – Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. Saroy 92 boʻli oʻzbek qabilalaridan biri. Saroylar, asosan, Buxoro vohasi, Qarshi va Shahri-

sabz tumanlarida yashashadi. Shuningdek, Zarafshon tog'lari yonbag'irlarida va hozirgi Balx shahri atroflarida ham istiqomat qiladilar. Qisman Jizzaxda va Andijonga yaqin joylarda ham bor.

A.D.Grebenkinning so'ziga qaraganda, bu yerga saroylarning o'nta asosiy urug'idan faqat ikkitasi – jomon-as va to'qboy urug'lari kelishgan (Grebenkin, 1878: 89).

Mavjud ma'lumotlar saroylarning *oltintamg'asaroy, soydantumansaroy, miyonsaroy o'rtasaroy, chinsaroy, oqsaroy, chanikilsaroy, o'zsaroy, seviz sivar* tarmoqlari (urug'lari) borligini ko'rsatadi.

Saroy qabilasi nomi bilan bog'liq toponimlar respublikamizning Andijon, Navoiy, Namangan, Samarqand, Qashqadaryo, Farg'ona va boshqa viloyatlarida uchraydi. 1926-yilgi aholi ro'yxatida *Maydayavusaroy, Yakkasaroy, Kunsaroy* (Beshkent tumani), *Naymansaroy* (Chiroqchi tumani), *Saroy, Sivar* (Kitob tumani) va boshqa bir qator qishloq nomlari qayd etilgan.

YUQORICHANDIR – Pastdarg'om tumanidagi qishloq (*"yuqorida, kun chiqishda joylashgan chandirlar"* ma'nosida) (Ataniyozov, 1980: 347).

Z

ZAFRANJI – Samarqandning janubi-gʻarbiy qismida joylashgan qishloq. Dargʻom kanaliga yaqin, Goʻrkov qishlogʻining sharqiy qismida boʻlgan (ehtimol, hozirgi Balxiyoni bolo qishlogʻi oʻrnida boʻlgan) (Vyatkin, 1902).

ZAFAROBOD – Jizzax viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Zafarobod nomi ikki qismdan iborat, *“zafar”* arabcha *gʻalaba, fath, yutuq, muvaffaqiyat, “obod”* – baʼzi otlarga yoki ayrim sifatlariga qoʻshilib joy nomini yasaydigan, *“obodonlashtirilgan”, “oʻzlashtirilgan”, goʻzal, chiroyli, tartibga solingan* maʼnosidagi affiks soʻz. Obod – asli ob – “suv” soʻzidan kelib chiqqan degan fikr mavjud. *Zafarobod – gʻalabalar, yutuqlar, muvaffaqiyatlar evaziga obod etilgan maskan, joy* demakdir.

ZANGIOTA – Toshkent viloyati tarkibidagi tuman nomi. N.Oxunov tuman nomiga asos boʻlgan Zangiota (asli ismi Oyxoʻja ibn Toshxoʻja, 1258) shaxsi haqida shunday yozgan: Zangiota tasavvuf taʼlimotining mashhur namoyandasi Toshxoʻjaning farzandlaridir.

Bu zoti kiromning asl nomlari Oyxoʻja boʻlib, Zangiota laqablaridir. Zangiota laqabining berilishiga sabab – ul kishining qora tanli ekanligidir. Oyxoʻja dadalari hayotliklari davrida ota himoyalari, ul zot vafotlaridan soʻng padar ishoratlariga koʻra Sulaymon Boqirgʻoniy (Hakim ota) xizmatlarida boʻlganlar, ayni chogʻda, Ahmad Yassaviyni oʻzlariga pir deb bilganlar, bu moʻtabar mashoyixga murid boʻlganlar.

Aytishlaricha, Zangiota butun hayotlari davomida halol mehnat qilib, tirikchilik qilganlar. Mahalliy aholining mollari boqib kun kechirganlar. Zangiota chorvani balo-ofatlardan saqlaydigan muhofazachi, uning koʻpayishiga yordam beruvchi ulkan homiy boʻlganlar. Zangiotaning nazari tushgan choʻponlarning ishlari yurishib, mollari koʻpaygan, ularga qut-baraka kirgan. Zangiota turk avliyolarining eng moʻtabarlaridan biri boʻlgan.

Buyuk shoirimiz Alisher Navoiy oʻzlarining *“Nasoyim ul-muhabbat”* asarlarida bu haqda shunday deb yozganlar: *“Zangi ota – Turkiston mashoyixidindur va koʻp mashoyix suhbat va xizmatiga yetib va turk ulusida mashohirlaridandur. Aning bobida ham koʻp soʻzlar manquldur”*. Tuman ushbu buyuk zot nomlari bilan atalgan.

Avliyo, tasavvufning taniqli vakili boʻlgan. Toshkent shahrining Samarqand darvoza koʻchasidagi Zangiota mahallasida tugʻilib oʻsgan, degan taxmin bor. Arab naslidan, qora tanli boʻlgani uchun zangi (zanji), hurmat yuzasidan va oliy himmatligi uchun Zangibobo Himmatiy deb atashgan. Zangiotaning qabri Zangiota tumanidagi Zangiota qishlogʻida joylashgan. Zangiota dafn

etilgan mozar yonida masjid va madrasa qad ko'targan. Bu joy ziyoratgoh sanaladi¹³⁹.

Dahaning ikkinchi atalishi – “Beshog'och” qo'shma toponim bo'lib, “besh” va “og'och” o'zaklaridan tashkil topgan (“og'och” yoki “yog'och” – masofa o'lchov birligini anglatgan, taxminan 7–8 km). Beshog'och – “beshinchi yog'och”, ya'ni “beshinchi stansiya”, Eski Toshkentdan hisoblaganda beshinchi karvonsaroy ma'nosida ham talqin qilinadi¹⁴⁰.

Tarixchi Muhammad Solihxo'ja asarida mazkur toponim “Beshog'och” shaklida berilgan va qabila nomi ekanligi qayd etilgan¹⁴¹. Beshog'och dahasi Toshkentning janubiy qismini tashkil etib, Ko'kcha, Sebzor, Shayxontohur dahalari bilan tutashgan. Chegarasi shimoli-g'arbdan Quyi Bo'zsuv bo'ylab (hozirgi Uyg'ur va Samarqand darvoza ko'chalari oralig'idan), sharq tarafdan Beshog'och – Xadra yo'nalishi bo'ylab (hozirgi Furqat ko'chasidan) o'tgan. Dahaning janubida beshog'ochliklarning bog'lari va dehqonchilik yerlari (mavzelari) joylashgan. Beshog'och dahasining yerlari ancha notekis bo'lgan, unda Chuqurko'prik va Zaxariq ariqlari jarliklar hosil qilgan edi.

XIX asr oxirlarida Beshog'ochda uch darvoza (Samarqand, Kamolon, Beshog'och), 75 masjid, 3 madrasa (eng kattasi – Abulqosim madrasasi) bo'lgan¹⁴². N.G.Mallitskiyning ro'yxatida daha hududida 76 mahalla va shahar atrofidagi yerlarda unga tegishli 36 mavze qayd etilgan. 1876-yilgi “Turkiston o'lkasi yilnomasi” (“Ежегодник Туркестанского края”) xabarlariga ko'ra, Beshyog'ochda 1400 xonadon bo'lib, ularda 12450 kishi yashagan, aholisi misgarlik, egarchilik, tikuvchilik, pishiq g'isht tayyorlash kabi kasblar bilan mashhur bo'lgan. Daha hududida bog'lar ham ko'p bo'lgan. Beshyog'och dahasi hozirgi Shayxontohur tumani hududiga to'g'ri keladi.

ZAG'ORKASH – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Forscha *zag'orkash* – kanalning turi, drenaj xandag'i, kollektor, drenaj tizimini o'zlashtiradigan kanal turi. Zag'ora deb tuproq va toshlar bilan aralashgan toshqinlar, butun oqimlar atalgan, *o'rta* fors tilida “suv bilan namlangan tuproq”. XVI asrda bu turdagi kanallar zaxkash yoki zahbar deb atalgan (О.Д.Чехович. Бухарские документы в XVI в. – Т., 1965. С.219; П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 152, 153; О.Д.Чехович. Терминологические заметки. “Народы Азии и Африки”. – М., 1964).

ZAKKASHMAHALLA – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. “Zakkash” *zakhkash* so'zining dialektal varianti bo'lib, u *botqoqlik* ma'nosini bildiradi.

¹³⁹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zangiota. T.3. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – B. 666.

¹⁴⁰ Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T, 1965. – B. 19.

¹⁴¹ O'rinboyev A., Bo'riyev O. Toshkent Muhammad Solih..., – B. 25.

¹⁴² Toshkent. Ensiklopediya... – B. 75.

ZAKOSH – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon, Romitan tumanlari. Buxoroda zahkash ortiqcha suvni yutadigan kanal turi, drenaj xandag'i, kollektor, drenaj tizimi bo'lgan. XVI asrgacha bu kanal Zag'orkash deb nomlangan.

ZANGIBOYI – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. Zangivayi bu Samarqand yaqinida joylashgan uchta arab qabilasidan biri, keyinchalik ular Darg'om kanali bo'yidagi yerlarga joylashib olgan (Этнографические очерки узбекского сельского населения. – М., 1969).

ZANGIOTA DAHASI – xalq orasida ko'proq "Beshog'och" deb nomlangan. "Zangiota" – qo'shma toponim, ("zangi" – "qora", "ota" – "shayx", "pir"), antropotoponimlar guruhiga mansub. Dahaning nomi Zangiota laqabi bilan mashhur bo'lgan mutasavvuf shayx Oyxo'ja ibn Toshxo'ja (vafoti 1258-yil) sharafiga shunday atalgan. Zangiota "podachilar piri" sifatida mashhur bo'lgan, shu sababdan uni ko'pincha Cho'ponota deb ham ataganlar¹⁴³.

ZANGULASOZI – Buxoro shahrining guzari. Forscha *zangula* – qo'ng'iroq, *Zangulasoz* – qo'ng'iroq yasash ma'nosidadir (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары, С. 199).

ZANJIRBOG' – qishloq. Samarqand viloyati yaqinida. Zanjir va bog' so'zlaridan tashkil topib, *Zanjirbog'* – *chegara bilan o'ralgan bog'* ma'nosini anglatadi. Biroq bunday talqin – Sanjarfag'n nomining metamorfozi va keyingi qayta fikrlash natijasidir. Sanjarfag'n hozir ham Zanjirbog' shaklida Yangiariqning o'ng qirg'og'idagi qishloqda mavjud (B.B.Бартольд. Сочинения. Т. 1. С. 144; Вяткин. Материалы по истории. С. 88).

Sanjarfag'n yuzasidan arab geograflari tomonidan ham ma'lumotlar berilgan (Истахри. БАГ, I. С. 320–323, Ибн Хаукал, БАГ, II. С. 369–373, Мукаддаси, БАГ, III. С. 266–279). Vaqf hujjatlarida Sanjarfag'n joyi Zanjirbog' nomi ostida mashhur bo'lgan. Sanjarfag'n toponimining birinchi komponenti sanskritcha *sangarma* – "cherkovchi", "jamoat joyi" so'zidan kelib chiqqan, komponent esa so'g'dcha fag'n – "ma'bud" ma'nolarini ifodalaydi (O.I.Смирнова. Места домусульманских культов Средней Азии (по материалам топонимики). "Страны и народы Востока", вып. 10. – М., 1971. С. 94).

ZARANGBULOQ – Qashqadaryo viloyati Qamashi tumanidagi qishloq. Zarang – yapaloq bargli, yog'ochi qattiq, tog' va toshli yerlarda ancha sekin o'sadigan daraxt. Zarang – uzoq yillar ekin ekilmay tuprog'i zichlashib, yuzasi qotib qolgan yer. Zarang daraxti tosh orasida, tog' ichida o'sadi. Buloq zarang yerda – adirda qazilgan. Zarang yerda bunyod etilgan buloq (yonidagi qishloq) – Zarangbuloq. Muborak tumanidagi bir qishloq Zarbuloq deb yuritiladi. "Katta, ulkan, bosh, yuqori, ust" ma'nosidagi arabcha "zar". Zarbuloq – katta buloq, ko'p suvli buloq. Zar – shirin suvli buloq. Buloq nomi qishloq nomiga aylangan.

¹⁴³ O'rinboyev A., Bo'riyev O. Toshkent Muhammad Solih... – B. 27.

ZARAFSHON – Daryo nomi. Xitoy manbalarida Na-mi deb tilga olingan. (Bichurin (Iakinf) 1950: 272–274). Shunga asoslanib, Tomashek daryoning qadimgi ariycha nomi “Nomiq” bo’lgan, degan fikrni bildiradi (Tomashek. Sogdiana, p. 19–20).

Antik tarixchilarning asarlarida *Politimet* (“hurmatli”) deb tilga olingan. Bu mahalliy nomning kalkasi (tarjimasi) bo’lsa kerak. Narshaxiyda Rudi Mosaf shaklida tilga olinadi (Narshaxiy. Buxoro tarixi, 1966: 15).

O’rta asrlarda Zarafshon daryosi asosan Ko’hak nomi bilan mashhur bo’lgan. Shuningdek, Vodiy us-Sug’d, Nahr ul-Buxoro, Haromkom nomlari bilan ham tilga olinadi (Muhammadjonov, 1972: 62–65).

XVIII asr boshlarida ba’zi bir manbalarda daryo Ko’hak nomi bilan bir qatorda “Zarafshon” deb ham yozila boshlagan. Uning keyingi nomi birinchi marta “Tarixi Roqimiy” asarida tilga olinadi (Muhammadjonov, 1972).

Biroq Zahiriddin Muhammad Boburning qizi Gulbadanbegimning “Humoyunnoma” asaridagi Zarafshon bog’i haqidagi hikoyaga ko’ra, bu nom XVI asrda ham mashhur bo’lgan (Azimdjanova, 1977). Daryoning Zarafshon deb atalishi to’g’risidagi afsonalardan birini K.F.Butenev quyidagicha keltiradi: “...makedoniyalik Iskandar daryoning yuqori qismida oltindan to’g’on qurdirib, suvni bog’lagan. Oltin to’g’ondan oqib o’tgan suv uni yuvib, mayda oltin zarrachalarini o’zi bilan quyiga olib borgan”. Shuning uchun daryo “Zarafshon”, ya’ni “oltin keltiruvchi” nomini olgan, – deydi u (Butenev 1842). Ba’zi olimlar Zarafshon daryosining etimologiyasini daryo suvining hayotbaxsh ahamiyatiga bog’lashadi.

Shuningdek, *Zarafshon* – forscha *zar* – oltin, “*afshon* – sochiluvchi, tarqaluvchi”dir. Ilk va o’rta asrlarda daryoning quyi oqimida qumdan oltinni yuvish ishlari bilan qadimdan shug’ullanishgan, XIX asrning 30-yillarida ham ko’rish mumkin edi, maxsus oltin ishlab chiqaruvchilar quyoshda zar sochib turgan tillalarni qo’yning terisi bilan tozalab ish olib borishgan.

Ayrimlar ta’kidlashadiki, daryo bunday nomni maydonlarni sug’orish ma’nosiga ham ega bo’lganligidan olgan. Daryo antik geograflar tilida Politimet nomi ostida, o’rta asrlar arab tili mualliflari ishlarida esa Namik, Rudi Masaf, Haramkam, Rudi Sharg, Samdjan (sug’dcha – “qora suv idishi”), Vodiy us-Sug’d (arabcha – “Sug’d daryosi”), Nahr ul-Buxoro (arabcha – “Buxoro daryosi”) tarzida nomlangan, Nahr ul-Ko’xak (arabcha) yoki Daryoyi- Ko’xak (forscha – *Ko’hak* – hozirgi Cho’ponota, Samarqand ostidagi tepaliklar shunday nomlangan). Daryoning hozirgi nomi XVII asrda ham uchraydi. Shu munosabat bilan quyidagilarni ta’kidlash mumkin. Mug tog’lari bilan tilga olingan sug’d hujjatlarida Zarup joyining nomi yoki qishlog’i “Tilla suv”, “Oltin suvli” tarzida nomlangan, manbalarda qayd etilishicha, Zarafshon daryosi ham sug’dcha nom bo’lishi mumkin (Согдийские документы с горы Муг. выпуск III. – М., 1962).

ZARG'ALDOQ – qishloq. Andijon viloyati Xo'jaobod tumani. *Zarg'aldoq* – *sariq qush* (qishloq nima uchun shunday nomlangani noma'lum) ma'nosini anglatadi.

ZARGARLAR// ZARGARLIK – mahalla. Xorazm viloyati Urganch tumani. Zargarlik – badiiy hunarmandlik sohasi: oltin, kumush, mis, qalay kabi rangli metallardan zeb-ziynat buyumlari (taqinchoqlar), bezak buyumlari yasash kasbi hisoblanadi. Zargarlar – zargarlik kasbi bilan shug'ullanuvchilar ma'nosini anglatadi. Jizzax viloyatining Jizzax tumanidagi qishloq nomi bo'lib, Zargarlik aynan “zargarlik kasbi” ma'nosini ifodalaydi.

ZARGARON – Samarqand shahridagi mahallalardan biri. Tarixchi olim M.M.Abramov uning XVIII asrda paydo bo'lganligini qayd etib, mahallada yashovchilarning asosiy qismi o'zbek va tojiklardan iboratligi, bir qismi eroniyar ekanligini yozadi.

Biroq Zargaron nomi Jaloliddin Rumiylar asarida qayd etilganini hisobga olsak, bu mahalla tarixi ancha qadimiy ekanligini taxmin qilish mumkin. Mahalla aholisi asosan ayollar uchun tilla, kumush va boshqa rangli metallardan zeb-ziynat buyumlari yasash bilan mashg'ul bo'lganliklari uchun Zargaron (Zargarlar) deb atalgan.

Bundan tashqari, Buxoro viloyati G'ijduvon tumanidagi qishloq nomlaridan biri hisoblangan toponimni quyidagicha izohlaydilar: Zargar – ustaning tilla ishlanmalari, Zargaron – zargarlar qishlog'idir.

ZARDBULOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi buloqlardan biri. Fors-tojikcha “*zard*” – *talx, achchiq* va o'zbekcha “*buloq*” so'zlaridan yasalgan nom. Gidronimiyada Achchibuloq, Achchisuv kabi nomlar ko'p uchraydi.

ZARKENT – Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumani, Farg'ona viloyatining Quva tumani, Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumanidagi qishloqlar nomlari. *Zar* – oltin, *kent* – shahar, qishloq, aholi punkti. (Shoshda) Muqaddasiyda tilga olingan qishloq Zarankent. V.V. Bartold uni Toshkent viloyatining zamonaviy qishlog'i Zarkent deb qayd etadi (B.B. Бартольд. Сочинения. Т. 1. С. 232).

Arab geograflaridan Muqaddasiy (X asr) o'z asarida Shosh viloyatida tilga olingan Zarankent qishlog'ini V.V.Bartold hozirgi Zarkent bo'lishi mumkin degan. Etimologiyasi noma'lum. *Zar* – “oltin”, *zer (zerin)* – “quyi”, “etak”; *Zerinkat* – “pastdagi qishloq”, “tog' etagidagi qishloq” ma'nosini anglatadi. Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq ham shunday nomlanib, u quyidagicha izohlanadi: toponimning birinchi qismidagi “zar” tojikcha “sar” so'zining o'zgargan shakli bo'lib, “yuqori, baland, tepa” ma'nosini bildiradi, “kent” esa “qishloq” demakdir.

Demak, Zarkent – “balandlikdagi qishloq, tepalikka joylashgan qishloq” ma'nosini anglatadi (Do'simov, 1977; Oxunov, 1994; Qorayev, 1978).

ZARMITAN – qishloq. Navoiy viloyatining Qiziltepa tumani. Birinchi mar-
ta Muqaddasiy asarida to'liq masjidi bilan mustahkamlangan qishloq sifati-
da tilga olinadi (БАГ, III. С. 282). *Zar* – oltin, *metan* – (sug'dcha) “qishloq”
(Народы Средней Азии, I. С. 188), *metan* etnonimi ham bor.

ZARMITANCHA – qishloq. Navoiy viloyatining Qiziltepa tumani. “Kichik
Zarmitan” – bu yerda ilgari Zarmitan deb nomlangan qishloq yaqinida paydo
bo'lgan “Ikkinchi Zarmitan” ma'nosida qo'llanilgan.

ZARTEPA – Jizzax viloyatining Baxmal tumani, Surxondaryo viloyati-
ning Jarqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. *Zar* – oltin, *tepa* – cho'qqi, tepalik.
Qachonlardar oltin tanga topilgan qo'rg'onlar shunday nomlangan. T.Na-
fasovning ta'kidlashicha, u Hisortepa (arabcha *hisor* – qal'a) so'zidan kelib
chiqqan.

ZARHAL – Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi mahalla nomi. Bronza
yoki oltin suvi yuritilgan yozuv yoki naqsh shunday ataladi. Zardek nuraf-
shon mahalla ma'nosida bo'lishi mumkin.

ZATAN – XVIII asrda Zaxtan shaklida tilga olinadi. Miyonqolning
yuqori qismidagi yirik qishloqlardan biri. Zatan keyinchalik ikkiga, ya'ni
Qo'shqo'rg'on va Do'langa ajralgan (Chexovich, 1974:270). V.L.Vyatkinning
fikriga ko'ra, Zatan hozirgi Qo'shqo'rg'on o'rnida bo'lgan.

ZAFAROBOD – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq
2006-yilga qadar Arabxona-1 deb atalgan. 2008-yil 20-avgustda Toshloq
Arabxona deb o'zgartirilgan.

Qishloq nomiga arab xalqi nomi asos bo'lgan. Shu sababdan ham bu joy
nomi etnotoponim hisoblanadi. Apellativning birinchi komponenti – *toshloq*
so'zi “tosh ko'p joy”, “sertosh yer”, “toshzor” degan ma'nolarni bildiradi.

Toponim tarkibidagi *Arabxona* so'zi esa “arablar yashaydigan joy” ma'no-
sidadir. Demak, *Toshloq Arabxona* – “arablar yashaydigan sertosh joy”
ma'nosini anglatadi. Qishloq 2014-yilga qadar Toshloq Arabxona deb atalgan.
2014-yil 28-aprelda Zafarobod deya o'zgartirilgan. Nomning tarkibi ikkita
so'z – “zafar” va “obod” so'zlaridan iborat. “Zafar” arabcha so'z bo'lib, “g'ala-
ba”, “yutuq”, “muvaqqafiyat” degan ma'noni anglatadi. Oykonimning ikkinchi
komponenti – *obod* so'zi esa ba'zi otlarga yoki ayrim sifatarga qo'shilib, joy
nomini yasaydigan, “obodonlashtirilgan”, “o'zlashtirilgan”, “gullab-yashna-
gan” ma'nosidagi affiks sanaladi.

ZAFRANJI – Samarqandning janubi-g'arbiy qismida joylashgan qishloq.
Darg'om kanaliga yaqin, Go'rkov qishlog'ining sharqiy qismida bo'lgan (ehtimol,
hozirgi Balxiyoni bolo qishlog'i o'rnida bo'lgan) (Vyatkin, 1902).

ZAXKASH – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumani. Buxoro vo-
hasida irrigatsiya termini hisoblangan zahkash (ba'zan zaxbar) avvalgi kabi
botqoqlik yerlari emas, hozirda u “drenaj kanali”, “kollektor”, “suv xandaqi”
kabi ma'nolarda qo'llaniladi (О.Д.Чехович. Терминологические заметки,

“Народы Азии и Африки”. – М., 1964, №66. С. 69–70; О.Д.Чеховичу Бухарские документы XIV. – Ташкент 1965. С. 219).

ZAHARTEPA – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani; zahar va tepa soʻzlaridan tashkil topgan (Zahartepa – “zaharlangan tepalik”); Zahartepa, balki Shahartepa yoki Zartepa toponimlaridan kelib chiqqandir.

ZEVARSOY – daryo. Kshtut daryosining oxirgi chap irmogʻi (Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani) – forsha *zevar* – chiroy demakdir. **Zevarsoy** – “*chiroyli, manzarali vodiy*” maʼnosini anglatadi.

ZIYOKOR – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin fors tili orqali oʻzlashgan boʻlib, u “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da *ilm tarqatuvchi, maʼrifatparvar, bilim targʻib qiluvchi* maʼnolarini ifodalaydi.

ZIYORAT – Buxoro viloyatining Buxoro, Qorakoʻl tumanlari va Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanidagi qishloq nomi. Ziyorat – muqaddas joylarni ibodat qilish (muqaddas joy atrofida qishloq paydo boʻlgan) maʼnosini anglatadi.

ZILXA – Fargʻona viloyatining Oltiariq tumanidagi qishloq. Kavkaz tizmasida *Zilgʻa* nomli choʻqqi qayd etiladi.

ZINAK – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. *Zin* – sugʻd tilida togʻ beli (togʻning ikki choʻqqi oʻrtasidagi qismi)dir. *Zinak* esa – kichik togʻ beli demakdir. Atama sugʻdcha *zin* – togʻ beli va *-ak (-cha)* affiksidan tashkil topgan. Tojikiston Respublikasi Xoʻjand viloyati Ayniy tumanida *Zin* nomli mavze va *Zinak* nomli mahalla ham bor.

ZINGARON – Samarqand shahridagi mahalla nomi. Tojikcha *zin+gar+on* morfemalaridan tashkil topgan. *Zin* – egar, egarga oʻxshash jihozlar, *-gar* kasb-kor maʼnosidagi soʻz yasovchi affiks, *-on* koʻplikni bildiruvchi qoʻshimcha. Oʻtmishda ot, tuya, eshak kabi oyoq-ulov hayvonlari ustiga qoʻyiladigan egar va shunga oʻxshagan jihoz yasovchi kishilar yashagan guzar, mahalla.

ZINDONTEPA – Fargʻona viloyatining Quva tumanidagi qishloq nomi. *Zindon* – qamoqxona, yerosti qamoqxonasi demakdir. Demak, **Zindontepa** – *tepalikdagi qamoqxona* maʼnosini anglatadi.

ZIRABULOQ – qishloq va togʻlar. Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumani. *Zira* – “qaragʻay urugʻi” va *buloq* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlib, *zira oʻsadigan buloq* maʼnosini ifodalaydi.

ZOVRAQ//ZAVURAQ – Andijon viloyati Andijon tumanidagi katta qishloq. Ushbu toponim “Zovur” soʻzidan kelib chiqqan. “Hisorak”, “Hovuzak” nomlaridagi kabi “*ak*” affiksi toponim, yaʼni nom yasovchi hisoblanadi. Aslida, “Zovur ariq” boʻlishi ham mumkin, sugʻorish shoxobchasining chuqurligiga ishora. Qishloq azaldan mevali bogʻlar va serhosil ekin maydonlariga serob boʻlgani sababli xalq “Zarvaraq” nomi bilan bogʻlaydi. Ammo bu toʻgʻri emas. Manbada qayd qilinishicha, XVIII asrda qirgʻiz urugʻidan chiqqan Boybiche

Zovur ismli kishi shu yerdagi yer-suvini sotib ketgan. "Zovraq" – o'sha nomdan deyiladi.

ZOG'ZA – mahalla. Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahri. Xalq nutqida Zag'za talaffuzi ham bor. Fors-tojikcha *zog'* – qarg'a (qush). *Zog'-zog'an* deganda, qarg'alar-quzg'unlar tushunilgan. *Zog'za* mahallasi shahar girdida, daryoga tutash bo'lgani, u yerda bog'-rog'lar ko'p bo'lgani, Charmgar mahallasi odamlarining yozlik bog'oti, yozda ko'chib chiqadigan qarorgohi bo'lgani, qish oylari ko'chib kelib qarg'a singari qushlar yashagani sababli *zog'lar-qarg'alar* joyi deb atalgan deyishadi.

Mahalla nomini qarg'a-quzg'un ma'nosidagi *zog'*, *zog'-zog'an* so'ziga aloqador deb bilish ilmiy, amaliy asosga ega emas. Eroniy tillarda zah, zax – nam joy, suvli yer, suv chiqqan joy. Suvli xandaq ham zah, zax deyilgan. Sug'd tilida *zoy* – *joy, yer (kichik parcha)*. Uzoq o'tmishda buloq singari yer tagidan suv chiqadigan joyi bo'lgani uchun Zaxzoy deyilgan. So'ng o'zbeklar nutqida o'zgarib Zag'za, Zog'za qiyofasiga o'tgan.

ZODIYON – Farg'ona viloyati Rishton tumanidagi qishloq. Asli Zohidon bo'lib, "*Zohidlar*" – *tarki dunyo qilgan kishilar*" ma'nosida deb hisoblaydilar. Tojikcha *on (-yon)*, o'zbekcha *-lar* qo'shimchalari toponim yasovchi affiks-lardir (Qorayev, 1970). Viloyatda kishilar ismidan Zebiniso (ayollar ko'rki, bezagi, huri parisi), Zohiriy (arabcha – ko'rinib turgan, oshkor bo'lgan), Zulfiya (tojikcha – jingalak sochli qiz) kabilardan ham joy nomlari yasalgan.

ZOMIN – qishloq. Toshkent viloyatining Bekobod va Piskent tumanlari. Zominovul – qishloq. Jizzax viloyatidagi Zomin tumanidan ko'chib kelganlar yashaydigan qishloq bo'lganligi uchun shunday atalgan.

Movarounnahrda qadimiy aholi maskanlaridan biri ham Zomin deb atalgan. Buyuk ipak yo'lida joylashgan. Hozirgi vaqtda O'zbekistonning Jizzax viloyati tarkibidagi shaharcha, Zomin tumanining ma'muriy markazi. Suv ta'minoti ushbu maskandan oqib o'tuvchi Zominsuv soyidandir. XV asrda ma'muriy jihatdan Samarqand viloyati tarkibida bo'lgan.

Zomin O'rta asrlarda yirik shahar bo'lgan. Birinchi marta ushbu nom (Zomin) X–XI asrlardagi arab geograflari – Istaxriy (БАГ, I, 326, 327, 335 va b.), Ibn Havqal (БАГ, 2, p. 379,380, 382), Muqaddasiy (БАГ, 3, 49,52, 265, 277) va boshqalar tomonidan tilga olinadi. Oxirgi o'rta asrlarda u Susanda, Sarsanda, Sabza ("yashil") deb ham nomlangan.

ZOMINQISHLOQ – Sirdaryo viloyatining Boyovut tumani va Toshkent viloyatining Bo'ka tumanidagi qishloq. Urushdan keyingi davrda Zomin tumanidan bo'lgan harbiy odamlar shunday nomlangan.

ZULFIQOR – to'rtinchi xalifa Alining afsonaviy farzandi. "Aqli" degan ma'noni anglatadi. Qo'qon yaqinidagi Qo'qon xoni Xudoyorxondan (XIX asr) yer uchastkasini olgan Zulfiqor ismi nomiga Zulfiqor qishlog'i paydo bo'lgan.

O'

O'BA – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro, G'ijduvon, Romitan tumanlari. Qadimgi turkiy tilda *oba* – qabila, urug' (Девону луғотит турк, т. I. С.114; Древнетюркский словарь. С. 362).

Ko'pchilik turkiy tillarda *oba* – 1) ko'chmanchi qabilalarning otlari; shunday joylarda ko'chmanchilar yashaydigan joy, oila; 2) to'da, qo'rg'on, cho'qqi (В.В.Радлов. Опыт словаря, т. I: столбик 1157), turkman tilida va Xorazmda – qishloq.

O'KLAN – Poyariq tumanidagi toponim. Qishloq vaqf hujjatlarida Dehnav nomi bilan qayd etilgan (Вяткин. Материалы..., 1902: 67). XIX asrning o'rtalarida Buxoroga kelgan sayyoh N.Xanikov "Nasabnomayi o'zbekiya" kitobidan keltirgan ro'yxatda o'klan (o'g'lon) urug'i qayd qilingan (Qorayev, 1978:162).

O'KRASH yoki **O'KRACH** – Samarqand viloyatining Narpay, Toyloq, Urgut va boshqa tumanlaridagi qishloqlar nomi. Etnotoponim. Nayman qabilasi-ning yirik tarmoqlaridan biri o'krach (o'krash) deb ataladi.

O'QCHI – Toshkent shahrining qadimgi mahallasi nomi. U Mergancha, Olmazor, Tepaqishloq mahallalari bilan chegaradosh bo'lgan. 100 dan ortiq xonadon yashagan. Aholisi, asosan, o'zbeklar (600 nafar kishidan ortiq) bo'lib, hunarmandchilik, jumladan, bo'zchilik, qizalish (ot yopig'i) tikuvchiligi, nilchilik (mato ranglash), katta ikki g'ildirakli Qo'qon arava o'qini yasash, degrez (cho'yangar)lik, savdo-sotiq, shahar atrofidagi mavzelarda, xususan, Qorasuv havzasida dehqonchilik (sholikorlik) va bog'dorchilik bilan shug'ullangan. XIX asrning 60-70-yillaridan mahallaning bir qismida mahalliy yahudiy savdogarlarning turar joylari, shahar bozorida esa Juhudrasta paydo bo'lgan. O'qchining janubi-sharqida Anhor bo'yida Toshkent shahrining Qo'y-mas (Qatag'on) darvozasi joylashgan. Anhorning so'l sohilida qad ko'targan Tali Qo'y-mas qo'rg'onini va darvozani Qatag'on va Qiyot urug'iga mansub o'qchi sarbozlar qo'riqlagan. Shu boisdan mahalla O'qchi nomi bilan yuritilgan.

Ushbu nom Farg'ona viloyatida ham uchraydi.

O'LMAS – Namangan viloyatining Norin tumanidagi qishloq. Qishloq nomi o'zbeklarning qipchoqlar tarkibidagi "o'lmas" nomidan olingan. Farg'ona vodiysi tumanlarida shu nomdagi qishloqlar anchagina. Shuningdek, "Katta o'lmas", "Qo'g'ay o'lmas" qishloqlari mavjud. "O'lmas ariq" ham bor.

O'NIKKI – qishloq. Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani. Mang'it qabilasining bir bo'lagi o'nikki deb atalgan (Qorayev, 1978: 162).

O'RAZTOY – qishloq. Samarqand viloyatining Poyariq tumani. Zarafshon qipchoqlarining bir urug'i o'raztoy deb atalgan (Шаниязов, 1974: 123).

O'RAY – qishloq. Bulung'ur, Jomboy tumanlari. Baxmal tumanida ham bor. Zarafshon vodiysidagi qipchoqlarning sariqipchoq urug'iga kiradigan kichik bir to'par o'ray deb atalgan (Shoniyo'zov, 1974: 124).

O'RAYELPAK – Toyloq tumani. O'ray (q.) – urug' nomi. Elpak ham etnonim bo'lishi mumkin – shu tumandagi Chuvat (cho'bot) elpak degan qishloq ham elpak so'zining etnonim ekanligini ko'rsatadi (Qorayev, 1978: 162).

O'RAMAS – Urgut tumanidagi qishloq. A.D.Grebenkin Zarafshon okrugidagi minglar haqida to'xtalib, bu qabila to'g'ali, bog'lon va uvoqtamg'ali urug'laridan iborat ekanligini ta'kidlaydi. Uvoqtamg'alilar, o'z navbatida, algal, chavutjayli, o'ramas, to'qnamoz, kiyikxo'ja va yarat (jarat) tarmoqlariga bo'lingan (Grebenkin, 1874: 332).

Demak, O'ramas etnotoponim. Paxtachi tumanidagi O'ramas qishlog'i ham shu asosga ega.

O'RDAY – qishloq. Andijon viloyati Xo'jaobod tumani. *Orday* (mo'ynaq) qirg'izlarning adigina qabilasi urug'i (Н.Ф. Ситняковский. Перечисление некоторых родов киргизов, обитавших в восточной части Ферганской области; ИТОРГО, т. 2, вып. 1, 2, Т., 1900. С. 102).

O'RMONBEK – Andijon viloyati Baliqchi tumaniga qarashli qishloq nomi. So'nggi Qo'qon xoni Xudoyorxonning 1865-yili tavallud topgan o'g'liga O'rmonbek deb ism qo'yilgan va bo'lg'usi taxt vorisi sifatida uning nomiga katta chek yerlar berilgan edi.

Afsuski, xonlik chorizm tomonidan bosib olinib, xon orzusi ro'yobga chiqmadi, O'rmonbek qishlog'i esa hamon bor.

O'ROQLI – qishloq. Bulung'ur tumani. O'roqli degan urug' bo'lgan. "So'loqlining to'yida o'roqlining ne ishi bor" degan matal bor (so'loqli ham urug').

O'RTAVUZ – Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq. Ikki tomoni uzun yassi balandlik bilan o'ralgan, o'rtasi pastqam, chuqur soylik, qo'riq, o'ti ko'p yer – *buz/bo'z*, o'rtavuz – o'rtasi *buz/bo'z* deyiladigan chuqur soylikdan iborat bo'lgan dala. Shu dala bo'yidagi qishloq – O'rtavuz. Dala, yaylov nomi qishloq nomiga o'tgan, qishloq dala atrofida joylashgan.

O'RTAYOP – mahalla va qishloq. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Mahalliy aholi vakillarining ta'riflariga ko'ra, mazkur qishloqning o'rtasidan yop – kichik kanal kesib o'tganligi tufayli ushbu hudud O'rtayop deb atalgan.

O'RTAKO'RG'ON – Farg'ona viloyati Furqat tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Atrofi devor bilan o'ralgan mustahkam hovli *qo'rg'on* deb atalgan, boshqa ma'nolari haqida quyida so'z yuritiladi. *O'rta* so'zi biror obyektning geografik o'rni o'rtada, markazda joylashganini bildiradi. Bunday nomlardan

O'rta ko'cha, O'rta qo'ng'iro't, O'rta o'qchi, O'rta qishloq kabilarni keltirish mumkin.

O'RTASAROY – qishloq. Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani; Navoiy viloyati Xatirchi tumani. O'rta – oraliqdagi, Yuqori va Pastki qishloqlari o'rta-sida joylashgan Saroy.

Bundan tashqari, o'rta saroy – saroy qabilalarining 3 yirik bo'linmalaridan biri: bosh saroy – asosiy saroy, o'rta saroy va kichik saroy yoki kenja saroy – kichik saroy.

O'SKU – Nurobod tumanidagi qishloq. O'zGU (O'zbekiston davlat universiteti, hozirgi SamDU)ning qishloq xo'jalik ekinlari joylashgan hududdagi qishloq. O'zGU mahalliy shevada O'sKU shaklida talaffuz qilingan. Asli nomi Boybishe.

O'TAMAYLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani.

O'TAMBETCHUNGUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan o'y nomi. Bu o'yni yonida O'tambet ismli yoshi ulug' inson istiqomat qilgan ekan, bu esa o'yni nomiga o'tgan.

O'TARCHI – qishloq. Ishtixon, Oqdaryo, Pastdarg'om tumanlari. O'tarchi qabilasi turli manbalarda tilga olingan. Dashti Qipchoq o'zbeklaridan bo'lgan o'tarchi qabilasi XV–XVI asrlarda Movarounnahrda kelib, Farg'ona vodiysi, Buxoro, Samarqand viloyatlarida tarqoq holda yashagan.

XX asr boshlariga kelganda o'zbek qabilalari tarkibida o'tarchi urug'i qayd qilingan. O'tarchi "vaqtincha yashovchi" (ko'chmanchi) demakdir (Qorayev, 1978: 164).

O'tarchi nomidagi qishloqlar Samarqand viloyatining Ishtixon, Oqdaryo, Pastdarg'om tumanlarida uchraydi. Manbalarda O'tarchi Toyloq qishlog'ida (Oqdaryo tumani) ham qayd qilinadi.

O'ZBEKYOP – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. *O'zbek* va *yop* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

O'zbek – etnonim, u O'zbekiston xalqi, millatining nomi. *Yop* so'z Xorazmiy so'zi elementi bo'lib, u *kichik kanal* ma'nosini ifodalaydi. O'sha davrlarda mahalliy aholini suv bilan ta'minlash maqsadida o'zbek urug'iga mansub kishilar *yop* qazishgan, shu sababli *O'zbekyop* deb atalgan.

O'ZGARISH – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Mazkur termin "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izohlanadi: "Taraqqiyot tarixida yuz beradigan keskin burilish, bir holatdan boshqacha holatga o'tish, o'zga-chaholat yuz berishi" (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 137-bet).

O'YILMA – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Ushbu termin *o'y (pastlik, chuqurlik ma'nosida)* so'zi asosida hosil qilingan bo'lib, pastlikda, chuqurlikda joylashgan yer, joy, mahalla ma'nosini bildiradi.

O'YQAL'A – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumani. *O'y* – chuqur, past joy, Xorazmda *qal'a* – shahar, mustahkamlangan shahar. Demak, **O'yqal'a** – *pastda joylashgan qal'a* ma'nosini anglatadi.

O'YMOVUT – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanida ikkita O'ymovut qishlog'i bor. Ularning har ikkalasi ham Qashqadaryoning chap qirg'og'ida joylashgan. So'nggisining aholisi XX asrning 50-yillarida daryo bo'yidagi bo'sh yerlarni o'zlashtirish uchun Qumdaryo qirg'og'idagi lalmi joyda joylashgan O'ymovut qishlog'idan ko'chib kelishgan. Ko'chirilgan aholi yangidan tashkil qilgan qishlog'ini avvalgi qishlog'i nomi bilan O'ymovut deb atashgan. Qishloq aholisi o'zlarini mang'it deb hisoblashadi. O'ymovut degan urug' borligini bilishmaydi.

Shahrisabz tumanida ham bir qishloqning nomi – O'ymovut.

Jizzax viloyatining G'allaorol tumanida O'ymovut qishlog'i mavjud. O'ymovut, O'ymavut, Uymavut nomli qishloq, mahalla, ovullarning respublika-mizning boshqa viloyat va tumanlarida bo'lishi tabiiy.

Chunki o'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug', qabilalar sirasida o'ymovut etnonimi ham mavjud. Zikrlangan qishloq nomlari O'ymovut etnonimi bilan bog'liq. Etnonim qishloq nomiga aylangan.

Nomlanish motiviga ko'ra, qishloq, mahalla, ovul yo boshqa joyning nomlanishida shu yerdagi aholining etnik mansubligi va tarkibi inobatga olinadi.

Qishloq xalqining urug'i – mang'it, nomi – O'ymovut. O'ymovut qabila, urug'i o'tmishda mang'itlar tarkibida bo'lganligini, mang'itlarning urug'i bo'lganligini qishloq nomiga asoslanib taxmin qilish mumkin. Abulg'oziy Bahodirxonning yozishicha, mo'g'ullarning ham o'ymavut urug'i bo'lgan. Xalq o'rtasida o'rmavut talaffuz shakli ham bo'lganligini ta'kidlagan. O'ymovut etnonimi yasama so'z. *O'y, movut* so'zlaridan tarkib topgan. Etnonim tarkibidagi ikki so'z ham hozirgi, eski o'zbek tili lug'at xazinasida uchramaydi. Bu holat etnonim asosidagi so'zlar o'zbek tilininggina emas, turkiy tillarning ilk o'tmishiga oidligini isbotlaydi. Etnonim oxiridagi *-t* qo'shimchasi ham buni dalillaydi: qorayit, qo'ng'iro't, mesit, makrit, chuyut, chiljuvut, uyrat, juyrat, to'langit, boshqirt, boyovut, boyivut, arlot, qirot, uyot, isat, quyot, burqut. Bu qo'shimchaning *-at-/it-/ot-/ut* tovush qiyofasidagi nusxalari bo'lgan. Bu qo'shimcha etnonimlar tarkibida jamlik, to'p, jamoa, kishilar guruhi, odamlarning kichik uyushmasi ma'nosini anglatgan. Bu qo'shimchaning so'zlarga qo'shilib, zikrlangan ma'noni ifodalashi ilk urug'chilikkacha bo'lgan davr ibtidoiy jamoachilik davrida yuz bergan. Shu bois so'z tarkibiga shunchalik jipslanib ketganki, ko'pincha bu tur etnonimlarni tarkibiy qismlarga ajratish qiyin.

Qiyosiy tadqiq asosida ibtidoiy etnonimlarning tarkibini, ma'nosini, yaralish motivlarini aniqlash mumkin. Etnonimning tarkibi uch qismdan ibo-

rat: *o'y-movu-t. O'y/uy/ud/ut* so'zi turkiy tillar o'tmishida *buqa, ho'kiz, sigir* ma'nolarini anglatgan.

Mo'g'ul tilida *buqa, ho'kiz* – *udus/o'dus* deb atalgan. Movut so'zining qadimiy shakli *mug'ut/mo'g'ut/mugut/bug'ut/bugut* tovush qiyofasida bo'lgan. Bu so'z rus xalqining XI asr yodgorligi "Igor jangnomasi" da etnonim maqomida qo'llangan. *Mug'ut/mugut* etnonimi yasama bo'lib, ikki qismdan iborat. Etnonimga *bug'u/bugu/mug'u/bo'g'u/bo'gu/mo'g'u/mo'gu* so'zi asos bo'lgan. Bu so'z ko'pgina turkiy tillarda *bug'u* (hayvon turi)ni bildirgan. Kuchli, bilag'on, dono, zehnl kabi ko'chma ma'nolarga ega bo'lgan. Bu ko'chma ma'nolar *bug'uning* tabiatidan kelib chiqqan, ko'chma ma'no ko'pincha odamlarga nisbatan qo'llangan. Ana shu so'zga *-t* qo'shimchasi qo'shilib, *mug'ut/mo'gut/mugut/bug'ut/bugut* etnonimi yuzaga kelgan. Vizantiya manbalari va rus solnomalarida *poloveslarning* *bovut/bout* degan turkiy qabila nomi tilga olingan. Zikrlangan bu ikki so'z bir etnonimning tovush nusxalaridir.

Qiyosiy tahlildan ma'lum bo'ladi, *o'ymovut* etnonimining qadimiy shakli *o'y/uy + bug'u/mug'u + t* tovush qiyofasida bo'lgan. Ma'nosi – erkak (nar) *bug'u*. Ma'lumki, jahon xalqlari, jumladan, turkiy xalqlarning ilk o'tmishida turli hayvonlar, qushlar, hasharotlar, jonivorlarning ma'lum bir turlari muqaddaslashtirilgan, ularga topinishgan. Har bir urug', qabilaning o'ziga xos muqaddas jonivorlari (totemi) bo'lgan. Ana shu jonivor tasvirini tug' – bayrog'iga tushirib, u bilan faxrlanishgan. Mazkur urug', qabila vakillari ilk o'tmishda erkak (nar) *bug'uni* totem deb qabul qilishgan. Shu jonivor va uning tug'idagi tasviri asosida urug', qabila nomi yuzaga kelgan.

O'ymovut – erkak *bug'uga* sig'inuvchi jamoa. Bu – ibtidoiy kishilarning tasavvuri va dunyoqarashi asosida urug', qabila nomi yaralgan.

Samarqand viloyati Poyariq tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud. Mazkur etnonim etimologiyasi haqida fikr bildirgan toponimist T.Nafasov N.A.Baskakovning fikriga qo'shilib, ushbu nomning totemizm bilan bog'liqligini qayd qiladi (T.Nafasov, 2009: 228).

O'G'UZRABOT – qishloq. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. O'zbek qabilasining nomi *o'g'uz* va *rabot* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridagi 22 o'g'uz qabilalari haqidagi ma'lumot keltirilgan.

Ayrim manbalarda Rabot – e'tiqod uchun kurashuvchilarning mustahkam qarorgohi, deb qayd etilsa, ba'zilarida rabot – istehkom, soqchilik posti, karvonsaroy tarzida ta'kidlanadi.

Demak, O'g'uzrabot – o'zbek xalqining genetik tarkibiga kirgan qabilalardan birining nomi.

G'

G'ADIR ARIG'I – Bo'zsuving chap tarmog'i, uzunligi 4,7 km. Hozirgi vaqtda Mirobod tumanidan oqib o'tadi. Rakat arig'iga quyiladi. XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlariga oid rus manbalarida G'adir arig'i "Gadrachako"¹⁴⁴, "Gadra"¹⁴⁵, "Gadragan"¹⁴⁶ shakllarida yozilgan. Mazkur davrda G'adir arig'i Yangi shaharning sharqiy, markaziy va janubi-sharqiy qismlaridan shimoldan janubga bo'lgan yo'nalishda oqqan va shu hududda joylashgan Minor, Yangi shahar Minor ko'chalari, Mahram shohko'chasi, Qashqar, Samarqand, Chimkent, Koljent /Xo'jand/ ko'chalarini suv bilan ta'minlagan.

G'AJIRQOYA – tog'. Surxondaryo viloyati. *G'ajir* (dialektal) – grif, (adabiy – tasqara); qoya.

G'AJIRUCHTI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. *G'ajir* – murda bilan oziqlanadigan yirtqich qush; *uchti* (uchdi) – (shunday yirtqich qushlar to'planadigan joy).

G'ALABA – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. Sobiq Ittifoq davrida mazkur hudud Pobeda deb nomlanib, mustaqillikdan keyin u G'alaba deb nomlangan. Ushbu hududda Ikkinchi jahon urushi ishtirokchilari sharafiga yodgorlik majmuasi o'rnatilganligi sababli mahalla shunday atalgan.

G'ALVASOY – Chirchiq daryosining irmog'i. Soyda gil, gilvata qatlamlari borligi sababli, shundan gilvota so'zi olingan. Keyinchalik esa G'alvasoyga aylanib ketgan. *G'alvasoy* shu so'zdan olingan bo'lishi ham mumkin.

G'ALCHA – qishloq. Namangan viloyati Namangan tumani. *Galcha* – *g'archa* – "tog'lik" (sug'dcha *g'ar* – "tog'"). Galchalar deb tekislikda yashaydigan aholini atashgan, yangi sug'd tili egalari (fors tilidan kuchli farqlanadigan) nisbatan madaniyat darajasi past bo'lgan aholidir.

G'ALCHAQISHLOQ – Toyloq tumanidagi qishloq. Sug'd tilida *g'ar* – tog' degan ma'noni bildiradi. G'alcha, to'g'rirog'i g'archa – "tog'lik" degani. Hozirgi tojik tilidagi Ko'histon o'rta asrlarda G'archiston deb atalgan. Qishloq aholisining bir qismi tojiklar, ya'ni tog'liklar bo'lib, toponimning hosil bo'lishida shu holat hisobga olingan.

¹⁴⁴ План города Ташкента. –Ташкент, 1980.

¹⁴⁵ Маль Н. Русский Ташкент // Ежемесячные приложения к журналу "Нива" на 1984 г., –Ташкент, 1984. –С. 126-162.

¹⁴⁶ Добромослев А.И. Ташкент в прошлом и настоящем. –Ташкент, 1912. –С. 140.; План путеводитель по городу Ташкенту. –Ташкент, 1936.

G'ARBIY BESHRABOT – qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Go'jaxo'r* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *G'arbiy Beshrabot* deb o'zgartirilgan (qishloqning avvalgi *Go'jaxo'r* nomi etnik guruh laqabi, etnonim bo'lgan).

Toponim *g'arb*, *bes*h va *rabot* so'zlaridan iborat. Apellativning birinchi komponenti – *g'arb* so'zi qishloqning geografik o'rnini bildiradi. Apellativning ikkinchi komponenti – *bes*h so'zi sonni, 5 raqamini bildiradi. Apellativning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi "*qo'rg'on*", "*qo'ra*", "*hovli joy*" degan ma'nolarni anglatadi.

Demak, *G'arbiy Beshrabot* – "*g'arbdagi beshta qo'rg'on*" yoki "*g'arbdagi beshta turar joy*" degan ma'nolarni anglatadi.

G'ARIBIYA – guzar. Buxoro shahri. *G'arib* – *musofir*, *adashgan*; *G'aribiya* – "*uysizlar uchun boshpana*" ma'nolarini anglatadi.

G'ARG'A – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumanidagi ovul. *G'arg'atubek* – Kegeyli tumani. Turkmanlarning go'klen qabilasi tarkibida *g'arg'a* urug'i bo'lgan. Boshqirdlar, qoraqalpoqlar, qirg'izlar, o'zbeklar tarkibida *g'arg'a* urug'i qayd qilingan.

G'ARQARALI – Jomboy tumanidagi qishloq. *G'arqarali*, *qarqarali* – etnonim. Janubiy Qozog'istonda yashab kelayotgan qipchoq qabilalaridan biri. *Qarqara* degan qush ham bor (Qorayev, 1978: 168). Ehtimol, totemdir. 1904-yilgi ma'lumotlarda Shoxob volostidagi (hozirgi Oqdaryo tumani hududida) *Kallar qarqarali* qishlog'i qayd qilingan.

G'AYRAT – Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mustaqillik yillarida atalgan mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'z "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday ma'noda izohlangan: "*Ish-harakatga bo'lgan kuchli intilish, berilish hissi, ishtiyoq*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 22-bet).

G'AZALKENT – shahar. Ba'zi olimlar arab geograflari asarlarida qayd qilingan *Gazak* shahrini hozirgi *G'azalkent* deb izohlaydilar. H.Hasanovning fikricha, *G'azalkent* toponimi *g'izol* – "*ohu*" so'zidan tashkil topgan.

G'AZNACHI – qishloq. Farg'ona viloyati Bag'dod tumani. *G'aznachi* (adabiy – *xazinachi*) – xon (davlat) *g'aznachisi*.

G'IJDUVON – Buxoro viloyati tarkibidagi tarixiy shahar va tuman nomi. *G'ijduvon* shahri Abu Bakr Muhammad Narshaxiyning "*Buxoro tarixi*" nomli kitobida Muqanna qo'zg'oloni sababli birinchi marta tilga olinadi. Shahar nomi *G'ujduvon* shaklida ham talaffuz qilinadi.

G'ijduvon toponimining kelib chiqishi haqida mahalliy xalq orasida turlicha talqinlar mavjud. Masalan, *Kishtuvon* tojikcha "*kish*" – "*ekin ekuvchi*", "*Tuvon*" – *manzil*, ya'ni dehqonlar manzili yoki *G'ujidehon* tojikcha *g'uj* – "*ko'p*", *dehon* – "*qishloqlar*", ya'ni *qishloqlari ko'p joy*. Xalq og'zida *G'ujdevon* tojikcha, *g'uj* – "*ko'p*", *devon* – "*devlar*", ya'ni "*devlar makoni*" degan rivoyat ham bor.

Boshqa bir mahalliy rivoyat bo'yicha, Buxoroning olim-u fuzalolari bilan bahslashishga, bellashuvga kelgan bir sharqlik donishmand g'ijduvonlik bir hunarmand uyida mehmon bo'lgan, uy egasining bilimdonligi, sandiq to'la kitoblari, sahifalashtirilgan qo'lyozmalarini ko'rib, Buxoroga borish fikridan qaytgan deyishadi. Shu voqeadan keyin donishmand bu yurt yashaydigan odamlarining g'ij-g'ij kitob to'la jevonlari bor, uning nomi ham G'ijdevon, G'ijduvon bo'lsin degan ekan. Mahalliy xalqning bu izohlari taxmin va rivoyatlar-ga asoslangan soxta etimologiyadir.

Buxoro vohasi toponimiyasida "-duvon", "-tuvon" qo'shimchali toponim-lar ko'p: Qoqushtuvon, Buzunduvon va boshqalar. S.Qorayev bu toponimni boshqacharoq izohlagan. Olimning yozishicha, "Buxoro amirligidagi qishloq-lar ro'yxatida hozirgi Turkmanistondagi Turkmanobod (avvalgi Chorjo'y) shahri yaqinida Kishtuvan, Olot tumanida Kishtuvon, Zarafshon bo'yida Ke-machi degan qishloqlar qayd qilingan. Kishti – "kema, qayiq"; kishtibon – "kema haydovchi", "darg'a".

Zarafshon daryosi qadimda Amudaryoga quyilgan. O'sha davrlarda daryo suvi hozirgiga nisbatan bir necha marta ko'p bo'lgan va unda kemalar qatna-gan bo'lishi mumkin. G'ijduvon, Kishtuvon degan joylar Zarafshon o'zanidan uzoqroq bo'lishi mumkin, ammo daryo tez-tez o'zanini o'zgartirib turishini unutmashlik kerak.

G'ISHTBAND – Jom qishlog'i yaqinidagi to'g'on, suv ombori. *G'isht* va *band* so'zlaridan yasalgan toponim – *b a n d* topoleksemasi. *-band* fors-tojik tilidagi "*to'smoq, bekitmoq, bog'lamoq*" ma'nosidagi so'z bo'lib, toponimiya-da "*To'g'on, suv ombori*" ma'nosida qo'llanadi. Bu topoleksema bilan yasalgan toponimlar juda kam. Nurota tumanidagi Xonbandi, Ishtixon tumanidagi Zarband kabi toponimlar shular jumlasidandir.

Professor B.O'rinboyev Zarband toponimini "sari-band" – "to'g'on boshi, usti, yuqori" so'zlaridan tashkil topgan, deb ko'rsatadi.

Arxeolog A.Muhammadjonov o'zining quyi Zarafshon vodiysining sug'ori-lish tarixiga doir asarida X asrda qurilgan Xonbandi (Forish), Kattaqo'rg'on tumanidagi Jom qishlog'i yaqinidagi G'ishtband (XII asr), XVI asrda qurilgan Abdullaxonbandi (Nurota) kabi toponimlarni ham keltirgan. Yuqoridagi to-ponimlar tarkibidagi band leksemasi "suv ombori" ma'nosini beradi.

Bundan tashqari, kanallarning bosh qismiga o'rnatiladigan to'g'onlar Zarafshon vodiysida "varaq, varg', varq" va "band" nomi bilan atalgan. Samar-qandning sharqidagi Raboti Xojada qurilgan to'g'on o'rta asrlarda Varqsar nomi bilan mashhur bo'lgan.

G'OVAZON – Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumani markazidan 8 km shimoli-sharqda joylashgan qishloq nomi. Tumandagi qipchoq shevalari-ni o'rgangan F.Abdullayev qishloq nomining etimologiyasiga oid asosli mate-

rial va ma'lumotlar uchrata olmaganligini e'tirof etgan holda, nomni qishloq o'rtasidagi "**g'avazan teve**" deb ataladigan tepalik nomi bilan bog'laydi¹⁴⁷.

Mahalliy keksalarning aytishicha, bu tepada qadimda "*erovul (er+ovul)*" turgan. G'ovazon shimol tomondan qadimiy Xo'jasho'rkent va Qorachasho'rkent qishloqlariga tutashgan bo'lib, uning ikkinchi nomi **Sho'rkent-boshi**.

Demak, tepa mudofaa maqsadida qurilgan bo'lib, yuqoridagi ikki qishloq shu yerdan mudofaa qilingan.

F.Abdullayevning fikricha, G'ovazon so'zining o'zagi fors-tojikcha *«gav»*. Gav o'zbek tilida *g'av, g'ov* shaklida qo'llanadi, *«to'siq yoki yo'g'on qamishpoya va hayqiriq, qiyqiriq, qichqiriq»* kabi ma'nolarni anglatadi, *-zon* esa *«zadan – urmoq»* so'zining affiksga aylangan shakli¹⁴⁸.

Yo'g'on qamish bilan o'ralgan, hayqirib xabar berish uchun xizmat qilgan tepalik – *«urmoq»* so'zining affiksga aylangan shakli.

Demak, yo'g'on qamish bilan «o'ralgan hayqirib xabar berish uchun xizmat qilgan tepalik» ma'nosini anglatuvchi *«g'avazon teve»* – g'ovazon tepa birikmasi oykonimning etimoni bo'lib, *«maxsus qo'riqlash, xabar berish joyi»*-ni anglatadi. Davrlar davomida oykonim tarkibida fonetik o'zgarishlar ro'y berib, *g'av, zan* so'zlari *g'ov, zon* shakllariga o'tgan, ya'ni, *a* unlisi *o* tarzida talaffuz qilinadigan bo'lgan: *g'avazan teve > G'avazan teve > G'avazan > G'ovazon*.

G'OZIYON – Buxoro shahridagi guzar. *G'ozi* – muqaddas urush ishtirokchisi, ishonch uchun kurashchi, *-on, -yon* qo'shimchalari ko'plikni ifodalagan (**G'oziyon**).

G'OZOVOT – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. Mahalliy aholi fikrlari va rivoyatlariga ko'ra, qadimda bu joyda ko'l bo'lgan, bu ko'lga g'ozlar kelib qo'ngan va keyinchalik boshqa joyga uchib ketishgan. Vaqtlar o'tib, bu yerlarga odamlar kelib yashashgan, shu sababli "g'ozlar kelib obod bo'ldi" ma'nosida qo'yilgan.

Bizningcha, bu ta'rif munozaralidir. Prof. Z.Do'simovning ma'lumotlariga ko'ra, u aslida G'oziobod bo'lib, mahalliy aholi shevasida G'ozovot tarzida talaffuz qilingan hamda Xorazmda shu nom bilan qishloq ham bor deyilgan. Na-faqat Xorazmda, balki butun mamlakatlarda biror-bir kanalga nom berishda shu kanalni qurgan kishining nomi yoki laqabidan foydalanilgan.

"Shubha yo'qki, – deb yozadi akademik Y.G'ulomov, – Abulg'oziy Madriy yoki Nasriy kanalini (G'ozovot kanalining oldingi nomlari) qayta tiklashda tashabbus ko'rsatgan.

¹⁴⁷ Qarang. Abdullayev F. O'zbek tilining qipchoq shevasi // O'zbek dialektologiyasidan materiallar. – Toshkent: Fan, 1957. – I tom. – B. 326

¹⁴⁸ Qarang: Таджикиско-русский словарь. – М. 1954. – С. 473.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Madriy yoki Nasriy kanallari G'ozovot kanalining oldingi nomi emas, balki ular Polvon kanalining oldingi nomlari, aynan Polvon kanaliga ulab, G'ozovot kanali vujudga kelgan. Bu haqida tilshunos M.Safarov shunday yozadi: "Buning uchun Durgadik qishlog'ining sharqidan 3 kilometr narida Qulum Hoji chegarasida Polvonyopdan G'ozibodga suv chiqarib, partov qazilgan, kanalning quyi tomoni tartibga solingan va u yerda G'ozibod qal'asi barpo etilgan". G'ozibod (xalq tilida G'ozovot) Abulg'oziy nomi bilan bog'liq ekan (M.Safarov). Bu fikrni prof. Z.Do'simov ham tasdiqlagan. Kanal mo'g'ullar istilosidan oldin Madra yoki Madir, keyinchalik Nahri Nosiriy deb atalgan (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. -Toshkent, 1977. 157-bet). Demak, Qo'shko'pir tumanidagi G'ozovot nomi qadimiy-tarixiy nomlardan biri bo'lib, uning nomlanishi Abulg'oziy nomi bilan bog'liq ekan.

G'ONCHI – ariq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani. "Abushqa" lug'atida shunday tushuntiriladi:

1) otning ustiga qo'yilgan ko'rpani kemirmasligi uchun uning bo'yniga bog'langan tayoq:

2) arqonni kemirmasligi va uzib olmasligi uchun itning bo'yniga bog'langan tayoq. Qo'qon xonligida *g'anchi* so'zi ijtimoiy termin sifatida "hayvon hovlisi ishchisi" deya qayd etiladi, qator vaziyatlarda «cho'pon» deb ham aytiladi (А.Л.Троицкая. Ганчи, Ганчибаши в Кокандском ханстве (XIX в.) Тюркологические исследования, – М. – Л., 1963. С. 250–255).

XVII-XVIII asrlardagi fors tili manbalariga asoslanib, B.A.Ahmedov *g'anchini* Xurosonda ko'chmanchilik qilgan turk-mo'g'ul qabilasi sifatida aniqlaydi.

G'UZNI – Urgut shahridagi mahallalardan biri. Toponim "g'uz" (aslida o'g'uz) va "-ni" komponentlaridan hosil bo'lgan. Turkiy-o'g'uz qabilalari qadimiy qabilalardan biri bo'lib, arab bitiklarida ular *g'uz* deb tilga olinadi.

Akademik V.V.Bartoldning qayd qilishicha, Urxun yodgorliklarida ham tilga olingan g'uzlar VI asrda Xitoydan to Qora dengizgacha hududni egallagan yirik imperiyaga asos solganlar. O'g'uzlar to'quz o'g'uzlar deb ham tilga olinadi. Shunga ko'ra, ular to'qqiz urug'ga bo'lingan (Bartold, 1968: 524). -ni affiksi esa etnonimlar tarkibida kelib, -li ma'nosini ifodalaydi. Masalan: oyinni, qiyanni, chayanni, muazzamoni, oqto'nni kabi (Qorayev, 1991: 117). Demak, "G'uzni – g'uzli, ya'ni g'uzlar yashaydigan joy" ma'nosidadir.

G'UZOR – Qashqadaryo viloyatida tuman (1926), shahar (1977). Qadimgi turkiy toshbitiklarda *Xuzor/Xuzar/Xazar* tarzida bitilgan nomning tarkibi, ma'nosi, qaysi tilga mansubligi noaniqroq. Muhimi – bu nomning Xuzor/Xuzar/Xazar tarzida V–VII asr qadimgi turkiy yodnomalarda bitilganligi va turkiy xalqlar yashaydigan eng chekka hududdagi shahar nomi sifatida izoh berilganligidir.

Xalq rivoyatlarida turlicha izohlanib keladi: *xuk+zor* – *cho'chqa yo'llari bo'lgan joy*. Yoki mo'g'ulcha *gazar (tal gazar)* – *cho'l, dasht joy*; *xol* – *gazar – eng chekka joy*. Bu izohlarning barchasini ilmiy izoh deb bo'lmaydi.

G'uzor nomi turkiy xazar etnonimi bilan bog'liq bo'lishi haqiqatga yaqinroq. Xazar/hazar – qadimgi turkiy qabila, xalq nomi. Xazar/hazar qabilalar ittifoqi yaqin o'tmishda Afg'oniston hududida yashaganligi ma'lum. Kavkazda – Kaspiy dengizi atrofida o'tmishda Xazar davlati bo'lgan. Kaspiy dengizi Xazar dengizi deb ham atalgan.

O'zbekistonning turli tuman va viloyatlarida Xazara, G'azara, G'azira, Hazira, Hazora, Hazara kabi tovush qiyofasida farqlanadigan qishloq nomlari bir nechta. Shu nomlar ham G'uzor nomi bilan adashlikka ega. Qadimgi turkiy qabila, xalq nomidan G'uzor nomi yaralgan.

G'O'LBA/G'O'LVA – Samarqand viloyati, Oqdaryo, Samarqand, Pastdarg'om tumanlari, Jizzax viloyati Zomin tumani. G'o'lba, Qo'lba toponimlari boshqa tumanlarda ham uchraydi. Etnonim bo'lishi ham mumkin.

Toyloq tumanidagi qishloq. Qadimda sopoldan ishlangan, hozir temirbeton va sopoldan qilingan quvurlarning xalq shevalaridagi nomi *g'o'lva*, *g'o'lba*, *g'ulba*, *g'urba*, *g'o'rba*. Jar yoki o'yi joydan suvni ariq orqali o'tkazish imkoniyati bo'lmagan joyda quvur o'rnatilib o'tkazilgan suv yo'li (Nafasov, 1988: 268).

Demak, G'o'lva quvur o'rnatilib suv o'tkazilgan joydagi qishloq.

G'O'RIM – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun va Sherobod tumanlari. *G'o'rim* – geografik terminning dialektal shakli, *qurum* – qoyalardagi uyum toshlar shunday nomlanadi.

G'O'S – Urgut tumanidagi qishloq. Mazkur qishloqdagi G'avsul A'zam nomi bilan atalgan ziyoratgohning xalq tilidagi atamasi. G'avsul A'zam Osiyo va Afrika mamlakatlarining bir qator rayonlarida keng tarqalgan Qodiriya darveshlik tariqatining asoschisi Abdulqodir G'iloniy (XII asr)ning laqabi bo'lib (Троицкая. Женский зикр...: 173–174), *g'avs-madad*, *yordam*, *madadkor*, *yordamga yetib keluvchi*, *yordam ko'rsatuvchi* va *a'zam – ulug', ulkan* so'zlaridan tashkil topgan.

Qishloq o'rtasidan oqib o'tuvchi G'o'ssoy soyi va qishloq yuqorisidagi Soyg'o's qishloqlari nomlari tarkibidagi "soy" termini "toshloq, jarlikdagi jilg'a" kabi ma'nolarni anglatadi. G'o's qishlog'i Soyguzar, Quyiguzar, Yettiuy-luk, Ko'mirtepa, O'rtaguzar, Chinorguzar mahallalaridan tashkil topgan.

SH

SHABADA – qishloq. Fargʻona viloyati Oʻzbekiston tumani. Shabada – shamolcha. Ammo qishloq boston qirgʻiz urugʻining shabada boʻlinmasi nomi boʻyicha nomlangan. Katay boshqir qabilasi boʻlinmasidan biri *шабуда* deb nomlangan.

SHAGARAQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi, Yakkabogʻ tumanlari. Qashqadaryo viloyatida saroy qabilasi qipchoqsaroy urugʻi boʻlinmasidan biri shagarak deb atalgan (B.Joʻrayev. Yuqori Qashqadaryo shevalari, 3, 163-bet). Zarafshon vodiysida etnonim shigarak sifatida qayd etilgan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 124).

SHAHAR ARIGʻI – Kaykovus kanalining chap qirgʻogʻidan, Yangish koʻchasi oldidan boshlanadi, uzunligi 5 km. Sobir Rahimov (hozirgi Olmazor) tumanidan oqib oʻtadi. Bu ariq Yangish, Sagʻbon, Forobiy koʻchalarini hamda Beruniy shohkoʻchasini kesib oʻtadi va qolgan suvi Koʻkcha arigʻiga qoʻshiladi.

Mazkur ariq Toshkentning Eski shahar qismidan oqib chiqqanligi sababli, "Shahar arigʻi" nomini olgan. Shuni ham taʼkidlash lozimki, 1936-yilgi Toshkent shahar xaritasida "Shahar" deb nomlangan suv tarmoqlari Kaykovus kanaldan ham chap, ham oʻng tomonlarga oqqan shaklda tasvirlangan¹⁴⁹. Chap tarmogʻi Eski shaharga, Koʻkcha dahasining Qoziobod, Hastimom, Hofizi Koʻhakiy, Langar, Sarxumdon mahallalari hududidan oqib, Jangob arigʻiga quyilgan. Oʻng tomonga oqqan Shahar arigʻi esa Toshkentning shimoliy chegarasi tomon yoʻnalgan va shahardan oqib chiqib, Koʻkcha dahasining Sagʻbon mahallasi, shahar atrofidagi Achavot, Yangi shahar mavze-mahallalarining hududlarini suv bilan taʼminlagan.

SHAHARTEPA – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumani. *Shahartepa* – *shahar tepaligi*, *aholi punkti* maʼnolarini anglatadi.

SHAHIDMOZOR – qishloq. Namangan viloyati Norin tumani. Shohid – eʼtiqod uchun oʻldirilgan, mozor – qabriston maʼnolarini anglatadi.

SHAHIDON – qishloq. Namangan viloyati Toʻraqoʻrgʻon tumani. *Shahid* – *din uchun vafot etgan*; *-on* – koʻplik affiksi.

SHAHIDTEPA – Andijon shahrining gʻarbiy chekkasidagi qadimiy qishloq nomi (hozir shaharga qoʻshilib ketgan). Tarixiy manbalarga qaraganda moʻgʻullar istilosi davrida halok boʻlgan mahalliy xalq vakillaridan biri dafn qilingan joy, uning atrofida keyinchalik qishloq paydo boʻlgan.

¹⁴⁹ План путеводитель по городу Ташкенту. -Ташкент, 1936.

SHAHRI SABZ – Qashqadaryo viloyatidagi shahar, tuman (1929). Janubiy Sug'dning uch ming yillik tarixga ega bo'lgan bu shahri qadimda Kesh deb atalgan, XIV asrdan Shahrisabz nomi bilan yuritilganligi manbalarda zikr etilgan. "...bahorlar sahrosi va shag'ri va bomi va tomi ko'b, sabz bo'lur uchun Shahrisabz ham derlar" (Bobur. Boburnoma. –T., 1960. –B. 108) tavsifidan ma'lumki, Shahrisabz – shaharning dastlab norasmiy, xalqona nomi bo'lgan. Tabiiy belgilari va fazilatlari shaharning nomlanishiga asos bo'lgan. Shahrisabz – bog'-u bog'otlari, daraxtlari, ko'kat-u poliz ekinlari, o't-o'lanlari bisyor shahar.

SHAHRISON – Andijon viloyati tuman va shahar nomi. Uning (xon shahrining) barpo etilgan vaqti shu nomli soy (kanal) qazilib, yangi yerlar o'zlashtirilishi bilan bog'liq.

Qo'qon xoni Umarxon (1809–1822) taxtga o'tirgach, manbada yozilishicha, Ro'ziqul Dodho (yoki amin) deganga Qoradaryodan boshlab yangi kanal – Shahrisonsoy chiqarish ishini tashkil qilishni buyurgan.

Farg'ona vodiysining birinchi rus tadqiqotchisi, akademik A.F.Middendorfnig yozishicha, Umarxon Andijon bilan Qo'qon o'rtasida yangi shahar barpo qilishni rejalashtirgan. Shaharga asos solinishi va kanalning ishga tushgani deyarli bir vaqtga to'g'ri keladi.

Ibrat To'raqo'rg'oniy "Tarixi Farg'ona" asarida yozishicha, abjad hisobida *G'aral* so'zidagi harflarning arifmetik yig'indisidan shaharga asos solingan yil (ya'ni 1816–1817-y.) chiqadi.

Mahalliy tarixchi Mirza Olim Mushrifning "Ansob-is-salotin" asarida yozilishicha, shoir Fazliy Namangoniy Shahrisonsoyning ishga tushgan tarixini xon tilidan aytilgan "Manzuri mo" (bizga manzur – ma'qul) degan kalimasiga yashirgan. Abjad hisobida ushbu so'z harflaridan 1821–1822-yillar chiqadi. Shahar tarixini Muhammad Ayub ismli muhandis chizib bergan, degan ma'lumot saqlangan. Xonning orzusi – shaharda xalqaro savdoni rivojlantirish edi. Shuning uchun dastlabki yillari Shahrixonga Xitoy, Rossiya, Turkiya va Hindistondan savdogarlar kelgan. Shahrixonida bozor kuni juma kun deb e'lon qilingan. T.Enazarovning fikrlariga ko'ra toponim to'g'risida quyidagi taxminiy mulohazalar bor:

1. O'sha yerda yashovchilarning tushuntirishlaricha, bu toponim xonga atalgan shahar nomi: shahri+xon > shahrixon > Shahrixon. Bunda joy nomi ni tashkil qilgan ikki topoleksemani *-i* shaklidagi turkiy izofa bog'lab turibdi. Uning ma'nosi "xonga atalgan shahar", etimoni, ya'ni uning ilk shakli va ma'nosi esa shahri+xon > shahrixon birikmasidir.

2. Amir Umarxon o'z hukmdorligi davrida mahbuslar ko'payganligi uchun noqulay sharoitdan chiqish maqsadida Qo'qon bilan Andijon o'rtasida 1814–1815-yillarda bir qishloqni vujudga keltirib, Dorul Omon – ozodlik eshigi, deb atagan. Bu qishloq tez o'zgarib ketgani va shahar holatiga kirib

borayotgani uchun keyinchalik Shahrixon deyishgan. Ushbu nom mazkur topoobyektda bugungacha saqlanib kelinmoqda: qishloq > Dorul Omon – ozodlik eshigi > shahrixon > Shahrixon. Xullas, toponimning etimoni forscha *shahar*, *-i* turkiy izofa va turkiy xon soʻzidan iborat boʻlgan shahrixon birikmasi, qishloq va Dorul Omon nomlari esa joy nomining arxaik nomlaridir. Uning maʼnosi esa *xon qurdirgan shahar*, *xonning shahri*, demakdir.

Bizningcha, mazkur toponim toʻgʻrisidagi birinchi taxmin xalqona etimologiyaning bir koʻrinishi boʻlsa, ikkinchi taxmin ancha asosli va ishonarli dalillarga ega. U tarixiy xronologik jihatdan shakllanishi toʻgʻri belgilangan tarixiy toponim, aniqrogʻi, toponimning tarkibida kishiga xoslikni bildiruvchi *xon* soʻzi borligi uchun uni antropotoponimlardan biri deyish oʻrinli sanaladi.

SHAHKARUD – daryo, Buxoro. Toʻgʻrirogʻi, Shaharrud – shahar daryosi. Qadimgi nomi Rud-i Zar; arab geograflari asarlarida Nahr-i Zar (БАГ, men., p. 307, 311) (Eron *roʻd*, arab *nahr* – bir xil narsa, yaʼni daryo, irmoq degani). Uning toʻliq nomi Rud-i shahr-i Buxoro – Buxoro shahrining daryosi (O.D. Chexovich. Buxoro hujjatlari, 59-bet). Keyinchalik, qisqartirilib, Shahrud deb atala boshlandi.

SHAKAR – qishloq. Fargʻona viloyatining Qoʻsh tepa va Fargʻona tumanlari, Shakartepa – Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumani. Oʻzbeklarning urugʻ-qabila nomlari roʻyxatida shirin (“mazali”) qabilasi mavjud, qirgʻizlarning sheker (shakar) urugʻi bor.

Fargʻona viloyatida Shakartepa, Shakarqishloq nomli qishloqlar ham bor. Bir qancha turkiy xalqlarning urugʻ-aymoq nomlari koʻp jihatdan oʻxshash ekanligini esga olsak, oʻzbeklarda ham “shakar” degan etnonim qayd etilgan. (Qorayev, 1978). Biroq professor Z.Doʻsimov shakar soʻzi sugʻdcha chakar yoki *chakir* boʻlib, “xizmatkor, kambagʻal” degan maʼnoni anglatishini qayd etadi (Doʻsimov, 1977).

SHAKARAVON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Xalq etimologiyasiga koʻra, shu hududdagi quduqlardan birining suvini ichgan mangʻitlar “suvi va mevalari shirin ekan”, deyishgan. Qishloq nomi shundan kelib chiqqan.

SHAKARBULOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumani. *Shakarbuloq* – *totli suvga ega buloq* maʼnosini anglatadi.

SHAKARJOʻY – Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi qishloq nomi. *Shakarjoʻy* – *totli suvli ariq* maʼnosini ifodalaydi.

SHAKARKENT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim *shakar* va *kent* soʻzlaridan iborat.

Xalq etimologiyasiga koʻra, qadimda qishloq hududida Shakarganji Vali ismli kishi yashab oʻtgan, qishloq shu kishi nomi bilan atalgan. Aslida unday

emas. 92 bo'li o'zbek qavmlari tarkibida shirin degan qabila tilga olingan; qirg'izlarda sheker urug'i bo'lgan. Bir qancha turkiy xalqlarning urug'-aymoq nomlari ko'p jihatdan o'xshash ekanligini hisobga olsak, o'zbeklar tarkibida ham shakar degan etnonim bo'lgan. Nomning ikkinchi komponenti – *kent* so'zi esa so'g'dcha bo'lib, “katta qishloq”, “shahar” degan ma'nolarni bildiradi. Zahiriddin Muhammad Bobur ham qishloqni *kent* degan. Binobarin, Shakarkent – “shakar urug'i vakillari yashaydigan qishloq (shahar)” degan ma'noni bildiradi.

SHAKARTERI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Xalq etimologiyasi – shirin po'stli (anor). Aslida shakar-tira – shakar urug'i (tira – urug'ning bo'linmasi).

SHAKKASH//SHOXKASH – Toyloq tumanidagi qishloq. Qishloq nomi zaxkash so'zidan olingan. Zax – fors-tojik tilida “tuz, sho'r”, *kash* – qo'shimcha. Zaxkash deganda partov va zax suvi oqadigan ariq, zovur tushunilgan. Zax so'zi Markaziy Osiyoda zak, zag, zex shakllarida uchraydi. Ko'p joylarda zax yerni zaxkash deyishadi (Qorayev, 1978: 57).

SHAMBA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Shanba – shanba kuni (bu kun bozor bo'ladigan kun hisoblangan).

SHAMOLGO'Y – joy nomi. Jizzax viloyatining Zomin tumani. Shamolgo'y (adabiycha – shamolgoh) – shamol aylanib turadigan joy, goh – joy nomini hosil qiluvchi affiks: *janggoh* – “jang maydoni”, *shamolgoh* – *doimo mayin shamol esib turadigan joy* ma'nosini anglatadi.

SHAMOLLI – qishloq nomi. Surxondaryo viloyatining Denov tumani. *Shamolli* – *shamol tarafga qaragan* ma'nosini ifodalaydi.

SHAMOLTIYMAS – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumani. *Shamoltiymas* (adabiycha – tegmas) – *shamol bormaydigan joy* ma'nosini anglatadi.

SHAMSIOBOD – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Toponimning birinchi komponenti – *shams* so'zi “quyosh” ma'nosidadir. M.M.Avezovning fikricha, *Shamsi* – tarixan mashhur bo'lmagan kishining ismi, antroponim. Uning ikkinchi komponenti – *obod* so'zi esa ba'zi otlar yoki ayrim sifatlarga qo'shilib joy nomini hosil qiladigan, “obodonlashtirilgan”, “o'zlashtirilgan”, “gullab-yashnagan” ma'nosidagi affiks. Shamsi ismli kishi qo'riq yerlarni o'zlashtirib, bunyod etgan qishloq – Shamsiobod.

Demak, qishloq nomiga unga asos solgan kishining nomi sabab bo'lgan.

SHAMSHIRGARON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan, Shofirkon tumanlari. Shamshir (forscha talaffuzda *shamsher*) – qilich. Shamshegaron esa qilich, *shamshir yasash bo'yicha ustalar* ma'nosini anglatadi.

SHANBA – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloqning bunday nom bilan atalishiga o'ziga xos sabab bor. Ilgari haftaning shanba kuni qishloq joylashgan hududda chorva va dehqon bozori bo'lgan. Shu sababdan ham qishloq mazkur nomni olgan.

SHANG'I – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahalla nomlaridan biri bo'lib, mazkur so'z "O'zbek tilining izohli lug'ati"da baland va qo'pol ovozda gapiradigan shaxs ma'nosini ifodalashi qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, IV jild, 544-bet). Tarixiy nom bo'lishi ham mumkin, etimologiyasi noma'lum.

SHAQPAQTI – joy nomi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumanini. Qoraqalpoqcha *shaqpaq(tas)* – *chaqmoqtosh*, *-ti* – egalik affiksi, *Shaqpaqti* – *chaqmoqtoshli* ma'nosini anglatadi.

SHAQSHAQI BALXI – Buxoro shahridagi avliyoning mozori; Shaqshaqi – noto'g'ri, u arabcha shaqiqa. Bu mozor bilan bog'liq ibodat shundan iboratki, u yerda odamlar bosh og'rig'idan davolanishgan. Afsona bo'yicha avliyo Balxdan kelgan bo'lgan (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 57).

SHARILLOQSOY – qishloq. Jizzax viloyati Jizzax tumani. *Sharshara* shevalarda *sharillaq*, *sharloq*, *sharlovuq* tarzida talaffuz etiladi (Samarqand viloyati Xatirchi tumanida Sharloq nomli qishloq va kichik daryo bor).

SHARQIY BESHRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar Beshrabot deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda Sharqiy Beshrabot deb o'zgartirilgan. Toponim *sharq*, *bash* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – sharq so'zi qishloqning geografik o'rnini bildiradi. Apellativning ikkinchi komponenti – *bash* so'zi sonni, 5 raqamini bildiradi. Apellativning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi "qo'rg'on", "qo'ra", "hovli joy" degan ma'nolarni anglatadi (qarang: **Gulrabot**).

Demak, *Sharqiy Beshrabot* – "sharqdagi beshta qo'rg'on" yoki "sharqdagi beshta turar joy" degan ma'nolarni anglatadi.

SHARQIY GULISTON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar Guliston deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda Sharqiy Guliston deb o'zgartirilgan. Toponim tarkibidagi *sharqiy* so'zi qishloqning geografik o'rnini bildiradi. *Guliston* – *ilgari dasht yerda tashkil qilingan obod, o'zlashtirilgan joy*. Bog'-bo'stonga aylangan kichik maskan ham guliston deb ataladi. Guliston so'zi o'tgan asrning 70-yillarida o'zlashtirilib, tashkil qilingan bog'-rog'li joylarga nisbatan qo'llangan. Joyning tabiiy belgisini bildiruvchi *guliston* so'zi toponimikadagi nom yasaliish usuli talabiga ko'ra toponimga – qishloq nomiga aylangan. Mahalliy aholi qishloqda bog'-rog'lar ko'p bo'lganligi sababli shunday nomlangan, deb talqin qiladi. Bu xalq etimologiyasi haqiqatga juda yaqindir.

SHARQIY QATAG'ON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2006-yilga qadar *Qatag'on* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Sharqiy Qatag'on* nomiga o'zgartirilgan. Nom tarkibidagi *sharqiy* so'zi qishloq joylashgan hududning geografik o'rnidan dalolat beradi. Toponim *sharq* va *qatag'on* so'zlaridan iborat. Nomning birinchi komponenti – *sharq* so'zi "*kun chiqish tomoni*" degan ma'noni bildiradi. Toponimning ikkinchi komponenti – *qatag'on* so'zi etnik qabila nomi, etnonim. Qatag'onlar o'zbek xalqi tarkibiga kiruvchi urug'lardan biri. Qatag'onlarning asosiy qismi Afg'onistonning Qatag'on provinsiyasi (viloyati)da yashaydi. Markaziy Osiyoda qatag'onlar Tojikiston (Vaxsh daryosining quyi oqimida, Panj daryosining o'ng sohilida, Qo'rg'ontepa shahrida) va qisman Janubiy O'zbekistonda uchraydi.

Demak, *Sharqiy Qatag'on* – "*qatag'on urug'i vakillari yashaydigan sharq-roqdagi qishloq*" ma'nosidadir.

SHARQIY O'ZBEKON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar O'zbekon deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda Sharqiy O'zbekon deb o'zgartirilgan. Nomning birinchi komponenti – *sharqiy* so'zi qishloq geografik o'rnining boshqa qishloqlarga nisbatan kunchiqar – sharq tomonida joylashganligidan darak beradi. Toponimning ikkinchi komponenti – o'zbekon so'zi esa tojikcha bo'lib, "o'zbeklar yashaydigan joy" degan ma'noni anglatadi.

Demak, Sharqiy O'zbekon – "boshqa aholi punktlariga nisbatan sharq-roqdagi o'zbeklar yashaydigan joy" ma'nosidadir.

SHARQIYA – ariq. Toshkent viloyatida Ohangaron daryosidan boshlanadi. Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida mo'g'ullar davrida u yerda *Benaket* (*Binakat, Binakas, Finakat, Fanakat, Fanakant*) shahri bo'lgan bo'lib, u Chingizxon tomonidan vayron qilingan. 1392-yilda Temur shaharni qayta tikladi va uni o'z o'g'li Shohrux (Ulug'bekning otasi) nomiga Shohruxiya deb nomladi. U XVIII asrgacha mavjud bo'ldi. Shaharga ariq keltirilgan bo'lib, uning nomi hozirgacha noto'g'ri Sharqiya shaklida yetib kelgan.

SHARRAKBULOQ – suvi balandlikdan otilib tushib, shovqin bilan oqadigan gidroobyektlarning umumiy nomi. Bulung'ur tumanida *Sharsharsoy, Sharbuloq* (qishloq va soy nomi) bor.

SHAVKAT – shimoliy Ustrushonada joylashgan o'rta asr shahri, Samarqand va Xo'jand o'rtasidagi yo'lda muhim savdo-sotiq punkti. Ilk bor Mug'tog'idagi sug'd hujjatlarida esga olinadi (Согдийские документы с горы Муг, вып. II. С. 94, 95, 102), shuningdek arab geograflari Istaxriy (БАГ, I. С. 331, 335), Ibn Havqal (БАГ, II. С. 398), Muqaddasiyda (БАГ, III. С. 49, 342, 345) uchraydi. Sug'dcha "*shau*" – *qora*, "*kat*" – *shahar* ma'nolarini anglatadi.

SHAXOB ARIG'I – Oqdaryo tumani. Qirqdarxon qishlog'i yaqinida Oqdaryoning chap qirg'og'idan chiqarilgan. Dahbed, Katta va Kichik Kumushkent,

Qoraniyoz, Naymancha, Kapa, Tarnov, Darugarxo'ja, Jar, Jontugal, Tariqchi Balxi, Qorateri, Boybicha, Do'rmon qishloqlarini sug'oradi.

SHAYBONIYXON MADRASASI – Shayboniyxon madrasasi bilan yon-ma-yon ikkinchi bir madrasa ham mavjud bo'lganligi uchun ular birgalikda Qo'shmadrasa nomi bilan mashhur bo'lgan. Madrasa qurilishi bevosita Shayboniyxon tomonidan amalga oshirilgani tufayli bino xon nomi bilan atalgan. Shayboniyxon madrasasi XX asrning birinchi yarmigacha saqlanib kelgan bo'lsa ham, keyinchalik shahardagi qurilish ishlari tufayli buzilib ketdi. Shayboniyxon halok bo'lgach (1510-yil), uning jasadi mazkur madrasa hovlisidagi sufa, ya'ni dahmaga qo'yiladi. Shayboniylar dahmasi nomi bilan ma'lum bo'lgan bu sufada o'ttiz uchta qabr toshi bor. Shahardagi rekonstruksiya munosabati bilan toshsufa keyinchalik Sherdor va Tillakori madrasalari oralig'ida joylashtirildi. Shu o'rinda Samarqand shahridagi madrasalar nomini ham tilga olish bu yerda bo'lgan oliy o'quv yurtlari haqidagi tasavvurimizni boyitadi.

Professor V.L.Vyatkinning asarida Madrasayi Safed, Amir Qosim madrasasi, Mir Burunduq madrasasi, Saroymulkxonim madrasasi, Mavlono Qutbiddin Sadr madrasasi, Alovuddin Alayka Ko'kaldosh madrasasi, Shahzoda Abdulla madrasasi, Shahzoda Muhammad Qosim madrasasi, Javzoniya madrasasi, Mulla Abdurahim madrasasi, Amir Alayka madrasasi va boshqalar tilga olinganki, ular mazkur zaminda qadimdan ilm va fanga bo'lgan munosabat baland bo'lganligini ko'rsatadi.

SHAYTONLAR – qishloq. Xorazm viloyati Urganch tumani. Aslida, Shayton – iblis, ko'chma ma'noda – ayyor, mug'ambir ma'nolarini anglatadi. Biroq boshqir va turkmanlarda shayton(lar) urug'i borligini inobatga olsak, bu yerda Shayton urug' nomi sifatida qaraladi.

SHAYX ZAYNIDDIN DAHASI – u xalq orasida ko'proq Ko'kcha deb atalgan. "Shayx Zayniddin" joy nomi ikki so'zdan tashkil topgan murakkab toponim bo'lib, antropotoponimlar guruhiga kiradi va XII asrda yashab o'tgan mashhur shayx Zayniddin ismidan olingan. Shayx Zayniddin boboning to'liq ismi Shayx Zayniddin bobo Ko'hi Orifon Toshkandiy bo'lib, mazkur shayx 1164–1259-yillarda yashagan, toshkentlik. Otasi Shayx Shahobiddin Abu Hafs Umar Suhravardiy Bag'dodning katta mutasavviflaridan bo'lib, suhravardiya tariqatini yaratgan. O'g'li Zayniddinni Shosh (Toshkent)ga yuborgan. Zayniddinbobo hozirgi Ko'kcha dahasida hayot kechirgan va tasavvuf ilmi bilan shug'ullangan.

Tarixiy manbalarda Zayniddinbobo "sayidlarning ulug'i va sharif kishilarning karomatlisi va buyugi", "oriflarning qutbi va ishonchli rahnamosi" deb ta'riflanadi. Amir Temur 1391–1392 va 1402-yillar Zayniddinbobo

maqbarasini ziyorat qilgan va ta'mir ettirgan¹⁵⁰. Dahaning ikkinchi nomi – "ko'kcha" haqida aniq ma'lumot mavjud emas. Muhammad Solihning yozishi-cha, Ko'kcha darvozasining nomi qabila nomidan olingan, ya'ni ko'kcha qabilasidan¹⁵¹. Tarixchi olim A.R.Muhammadjonovning fikriga ko'ra, "ko'kcha" so'zi aslida "kohicha" so'zining o'zgartirilgan shakli, "kohicha", "kohak" so'zi "qal'acha" degan ma'noni anglatadi va bu yerda o'rta asrlarda harbiy qal'a bo'lganidan dalolat beradi¹⁵². Ko'kcha dahasi shaharning shimoli-g'arbiy, g'arbiy qismlarida joylashgan; Sebzor, Shayxontohur va Beshyog'och dahalari bilan chegaradosh bo'lgan. Chegarasi sharqdan Sag'bon ko'chasining janubi-sharqiy tarafidan Quyi Bo'zsuv bo'ylab (hozirgi Uyg'ur va Samarqand darvoza ko'chalarining oraliq'ida) o'tgan; dahaning g'arbida ko'kchaliklarning bog'lari va polizlari (mavzelari) bo'lgan. Podaxona arig'i dahadagi yirik ariqlardan sanalgan. Yer yuzasi ur-qir bo'lsa-da, unda bog' va ekinzorlar ham anchagina edi. Daha aholisiga qarashli chorbog'lar Nazarbek, Keles daryolari bo'yida ham joylashgandi. XIX asr oxirlarida Ko'kchada 3 darvoza (Sag'bon, Chig'atoy, Ko'kcha), 60 masjid va 2 madrasa bo'lgan.

N.G.Mallitskiy ro'yxatida mazkur dahada 56 ta mahalla va shahar atrofidagi yerlarda unga tegishli 43 mavze qayd etilgan¹⁵³. Daha aholisi asosan ko'nchilik, kosibchilik va to'qimachilik, mavzelarda dehqonchilik bilan shug'ullangan. Eskijo'va bozorining janubiy qismi Ko'kchaga kirgan. Ko'kcha dahasining yerlari hozirgi Shayxontahur tumaniga to'g'ri keladi.

SHAYXZODA DARVOZASI – Samarqand shahri devoriga shimoliy tomondan o'rnatilgan darvoza. "Boburnoma"da Zahiriddin Bobur 906 (1501)-yili Shaybonixon bilan jangda yengilganida Shayxzoda darvozasi orqali shaharga qaytgani va to'rt oy Samarqandda qamalda qolgani voqealari bayon qilingan. Qamal chog'ida g'anim bilan qisqa to'qnashuvlar ko'proq Shayxzoda darvozasi atroflarida yuz bergan, himoyada Bobur o'zi ham qatnashgan. "Bir kun Shayboqxon Ohanin darvozasi bilan Shayxzoda darvozasi orasida urush kelturdi, menkim ko'mak edim, urush munda bo'lg'och munda keldim... Ul kuni Shayxzoda darvozasining ustidin o'q uchida bir bo'z otliqning otini novak o'qi bila yaxshi ottim" (B.84). Bobur Samarqandni tashlab ketishida ham Shayxzoda darvozasidan chiqqan. "Shayxzoda darvozasidin chiqildi. Volidam xonimni olib chiqtim. Yana ikki xotun chiqti: biri Bichka xalifa edi, yana biri Minglik ko'kaldosh edi. Mening egachim Xonzodabegim ushbu chiqqonda Shayboqxonning iligiga tushti" (B.86), – deb yozadi Bobur bu haqida.

¹⁵⁰ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Shayx Zayniddin bobo maqbarasi. T.9. – T., 2005. – B. 679.

¹⁵¹ O'rinboyev A., Bo'riyev O. Toshkent Muhammad Solih..., 19-b.

¹⁵² Muhammadjonov A. Qadimgi Toshkent, 57-b.

¹⁵³ Mallitskiy N.G. Toshkent mahallalari va mavzelari. /Ruschadan U. Qo'chqor tarj.– T., 1996. – B. 16..

SHAYXIISLOM – aniqrogʻi, Shayxulislom boʻlsa kerak. Kattaqoʻrgʻon uyezdi Girdiqoʻrgʻon qishloq jamoasiga qarashli qishloq nomi. Shayxulislom arabcha soʻz boʻlib, dastlab faxriy unvon va qozikalon soʻzining sinonimi sifatida qoʻllanilgan. Keyinchalik musulmon ruhoniylari oʻrtasidagi yuqori lavozimlardan biri. Shayxulislom mutavalli vazifasini ham bajargan. Hukmdor maʼlum hududdagi aholidan soliq yigʻish vazifasini ham topshirishi mumkin boʻlgan (Mukminova, 1966: 322).

SHAYXON – Samarqand shahridagi Lolazor mahallasini sugʻorgan oʻrta asr ariqlaridan biri. Hozir Kattaqoʻrgʻonariq nomi bilan yuritiladi.

SHAYXONTOHUR ARIGʻI – Boʻzsuvning oʻng tarmoqlaridan biri, uzunligi 2,1 km. 1966–1974-yillarda ariqning suvi beton quvurlarda oqadigan qilindi, u oʻz yoʻlida M-13, M-14, Janggoh mavzelari hududi va qoʻshni koʻchalarga ham suv beradi, qolgan suvi Jangob arigʻiga tushirilgan. “Shayxontohur” gidronimining paydo boʻlishi ancha qadimgi tarix, XIV asrga boradi va “Shayxontohur” antropotoponimi bilan bogʻliq. Aniqrogʻi, bu toponim mashhur tarixiy shaxs – shayx Xovandi Tohur ismining qisqartirilgan shaklidir. Mazkur shayx Toshkentda XIV asrda yashagan va vafot etganlar, qabri ustiga keyinchalik maqbara bunyod etilgan va u hozirgacha saqlangan¹⁵⁴.

Toshkent shahrining ana shu qismi keyinchalik “Shayxontohur” nomini oldi va toʻrt dahadan birining nomiga aylandi. Shayxontohur arigʻi ham ushbu daha nomi bilan atalgan. Shayxontohur arigʻi haqidagi maʼlumotlar Muhammad Solihning “Tarixi jadidayi Toshkand” asarida ham berilgan: “Shayxontohur dahasida uchta ariq bor. Birinchisi – Shayxontohur arigʻi boʻlib, Kaykobus kanalidan suv oladi. Boshlanish joyi Anhordan, Ganjtepa degan joydan. Bu ariq daha oʻrtasidan sharqdan gʻarbga oqib oʻtib, dahaning bir qismini suv bilan taʼminlaydi. Shayxontohur arigʻi Ganjtepadan boshlangandan soʻng Xoʻja Ahror jome masjidi tomon oqib keladi, soʻngra shahar bozoridan, keyin Darvishxon Namozgohining shimolidan oʻtadi va Koʻkcha darvozasi yonidan shahar tashqarisiga chiqadi. Bu yer Shayxontohur dahasining gʻarbiy chegarasidir. Bu ariqda bir nechta tegirmon va objuvozlar qurilgan”¹⁵⁵.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida mazkur ariq Shayxontohur dahasining Pastak, Zanjirli, Shayxontohur, Quyi Oqmasjid, Yuqori Oqmasjid, Darxon, Orqakoʻcha, Raiskoʻcha mahallalaridan oqib oʻtib, Jangob arigʻiga quyilgan. Shayxontohur arigʻi mazkur mahallalarda yashovchi aholining asosiy suv manbayi boʻlgan.

SHAYXONTOHUR DAHASI – “Shayxontohur” toponimi koʻp oʻzakli murakkab antropotoponim boʻlib, “Shayx”, “Xovand”, “Tohur” soʻzlaridan tarkib topgan va XIV asrda yashagan mashhur shaxs – Shayx Xovandi Tohur

¹⁵⁴ Shayxontohur toponimi haqida yuqorida batafsil maʼlumotlar keltirilgan.

¹⁵⁵ Oʻrinboyev A., Boʻriyev O. Toshkent Muhammad Solih..., 45-b.

ismining biroz qisqartirilgan shaklidir. Shayx Xovandi Tohur 1355-yili vafot etgan. Shayx Xovandi Tohur hozirgi Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanining tog'li Bog'iston qishlog'idan bo'lib, Shayx Umar Bog'istoniyning o'g'lidir. XIV asrda yashab o'tgan Shayx Xovandi Tohur o'sha vaqtlarda Shosh shahrida eng mo'tabar, o'z davrining o'qimishli shaxslaridan, taniqli din ulamalaridan biri bo'lib, urf-odat, odob-axloq mavzusiga oid kitoblar, hatto she'rlar ham yozgani ma'lum. Vafotidan so'ng biroz vaqt o'tgach, u kishi dafn etilgan ko'rimsiz mozor murid va shogirdlari tomonidan obodonlashtirilib kengaytirilgan, turli hajmdagi binolar qurilib, shaharning eng katta qabristoniga aylantirilgan.

XIV asrning oxirlarida bu yerga Shayxontohur nomi berilgan. XIX–XX asrlar boshida shaharning to'rt dahasidan biri, ya'ni shu maqbara joylashgan daha uning nomi bilan yuritilgan.

1992-yildan boshlab Toshkentning eng katta tumanlaridan biriga Shayxontohur nomi berilgan. XV asrda yashagan mashhur shayx toshkentlik Xoja Ubaydullo Ahror Valiy Shayx Xovandi Tohurning nevarasi bo'lgan. U Shayx Xovandi Tohur qabri ustiga ixcham va naqshinkor maqbara qurdirgan. Mazkur maqbara keyinchalik ta'mirlanib turgan.

Shayx Xovandi Tohur o'g'illarining qabrlari ham shu maqbara atrofiga bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. Bundan tashqari, maqbaraning shimoliy tomonidan Shayxontohur nomi bilan yuritilib, doimiy oqib turuvchi shifobaxsh zilol suv arig'i bo'lib, uning bo'yida besh yuz yillik qadimiy katta chinorlar qabristonga soya-salqin solib, qator tuzilib turgan.

Shayxontohur dahasi XVIII asr oxirlarida tashkil topgan bo'lib, shaharning sharqiy tomonida joylashgan (hozirgi Shayxontohur tumani hududida), Beshyog'och, Ko'kcha, Sebzor dahalari bilan tutashgan. Chegarasi shimoldan Jangob arig'idan, g'arbdan Beshyog'och – Xadra yo'nalishi bo'ylab (hozirgi Furqat ko'chasidan) o'tgan. XIX asr ikkinchi yarmidan boshlab Anhorning chap sohilida Beklarbegi o'rdasi va mavzelar o'rnida yangi shahar barpo etilgan. Dahada Shayx Xovandi Tohur maqbarasi katta ziyoratgoh joyi bo'lgan, bu yerda sayillar ham o'tkazilgan. Daha yerlari Anhordan boshlangan ariqlardan sug'orilgan va boshqa dahalarga nisbatan bu yerda bog'lar, ekinzorlar ko'p bo'lgan. XIX asr o'rtalarida Shayxontohur dahasi hududida uchta darvoza (Qo'ymas, Qo'qon va Qashqar) bo'lgan, ular Yangi O'rda qurilgan vaqtda o'rnatilgan; 70 masjid, 3 madrasa, shuningdek karvonsaroylar, tegirmonlar, har mahallada 1–2 tadan choyxona bo'lgan¹⁵⁶. Shayxontohur Eski shahar bozori (hozirgi Eskijo'va bozori)ning bir qismini o'z ichiga olgan.

Aholisi hunarmandchilik – degrezlik, egarchilik, gazlama to'qish va boshqa sohalarda band bo'lgan, ayni paytda, shahar tashqarisidagi yerlar (Oqqo'rg'on, Yalang'och, Qorasuv, Bo'z, Sho'rtepa, Posira va boshqa mavzelar)da dehqon-

¹⁵⁶ Toshkent. Ensiklopediya... – 388-b.

chilik va bog'dorchilik bilan ham mashg'ul bo'lgan. N.G.Mallitskiyning ro'y-xatiga ko'ra, dahada 70 mahalla va shahar atrofidagi yerlarda unga tegishli 31 mavze bo'lgan¹⁵⁷.

SHAYXONTOHUR – mahalla. Toshkent shahri. XIV asrda yashagan (1359-yilda vafot etgan) Shayx Umar Bog'istoniyning o'g'li toshkentlik Shayx Xovandi Tahur ("shayx" – soflik sultoni) nomiga atalgan. Umuman olganda, Shayx – chol, avliyolar qabrida yashovchi "qorovul", bu joylarni tozalovchi, olov yoquvchi, chiroqchi deb atalgan (А.Диваев. Несколько слов о могиле святого Хорхут-ата. Записки Вост. Отделения Императорского русского археологического общества, т. X, вып. I–IV, (СПб. 1897, с. 193).

SHAG'AL – qishloq. Navoiy viloyatining Nurota tumani. Shag'al – shoqol. Bundan tashqari, qo'ng'iro't qabilasi bo'linmalaridan biri shagal deb atalgan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории). Vuxoro viloyatining Kogon tumanida Shag'alak, Samarqand viloyatining Narpay tumanida Shag'alon qishloqlari bor.

SHERALICHEK – qishloq. Andijon viloyati Baliqchi tumani. Sherali – Qo'qon xonligidagi chek – yer ulushi olgan bir amaldorning ismi. "Bu ulushga yer egasi nomiga qo'yilgan qishloqlar kirgan" (А.Л.Троицкая. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – М., 1969. С. 9).

SHERDAN – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. Qirg'iz-qipchoqlarning urug'laridan biri *sherdan* deb atalgan (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 118). Etnonim boshida *Sherdan tugan* – *Sher avlodi* deb atalgan, keyin qisqartirilib *Sherdan* deb atala boshlangan.

SHEROBOD – Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman va shahar nomi. Sherobod ikki ming yildan ziyod tarixga ega. U shahri Haybar deb atalib, makedoniyalik Iskandar (Aleksandr) davrida ham mavjud bo'lgan. Akademik V.V.Bartoldning taxminicha, Sherobod hozirgi nomini XVII asr boshlarida olgan bo'lib, Sheroboddaryoning o'ng sohilida qal'a qurgan o'zbeklarning qo'ng'iro't qabilasi hukmdori Sher Ali nomi bilan atalgan.

T.Nafasovning yozishicha, nomning ikkinchi tarkibiy qismi bo'lgan "obod" so'zi IX asrdan boshlab Movarounnahrda joy nomlari yasashda faol qo'llaniladi. *Obod* qo'shimchasi ko'pincha kishilar nomiga qo'shilib joy nomlari yasagan, uning ma'nosi – yangidan qurilgan, shaxs tomonidan bunyod etilgan. *Sherobod* nomini *Sher* ismli kishi qurgan qo'rg'on deb izohlash mumkin, ammo asos ishonchli emas.

S.Qorayev *sher* so'zini etnonim deb hisoblaydi. Olimning yozishicha, o'zbeklarning saroy, qirg'izlarning saruu qabilasi tarkibida sher, sherbachcha urug'lari bo'lgan. U Sherobod, Sherkent, Sherqishloq, Sherqo'rg'on kabi oykonimlar o'sha sher etnonimining in'ikosi deb hisoblaydi.

¹⁵⁷ Mallitskiy N.G. Toshkent mahallalari..., 57–59-b.

Mahalliy rivoyatga ko'ra, *Sherobod* atamasi "*shohrabot*" – *bosh rabot*, *katta rabot* ma'nosini bildiradi. *Rabot* – *qo'rg'on*, *qal'a*, *istehkom*, *atrofi devor bilan o'ralgan turar joy*. Sherobod yonida Termiz yo'lidagi so'nggi bekat – Roziq raboti (X asr) bino bo'lgan. Sheroboddaryo oqib keladigan tog' darasi yoqalab o'rta asrlarda Markaziy Osiyoni Afg'oniston va Hindiston bilan bog'lovchi muhim savdo yo'li o'tgan. XIX–XX asr boshlarida Sherobod Buxoro amirligiga qarashli bekklik markazi hisoblangan.

SHERUSHI – Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli, Chimboy tumanlaridagi ovullar nomi. Qoraqalpoqlarning qitay qabilasi, qozoqlarning kerey qabilasi tarkibida sherushi urug'i qayd qilingan.

SHIKORBEGI – Farg'ona viloyati Qo'qon shahridagi mahalla nomi. *Ov begi*, *ovni boshqarib turuvchi rahbar* ma'nosida ishlatilgan bo'lishi mumkin.

SHILVI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. Shilvi – shilvi, uchqat – buta; qisqargan toponim.

SHIRVOQOTA – Urgut tumanidagi ziyoratgohlardan biri. Xo'jayduq qishlog'ining ustki tomonidagi g'orda joylashgan. Bu yerda mahalliy aholi muqaddas deb biladigan qabr mavjud. Toponim uch qismdan: sug'dcha "*shir*" – *yaxshi*, *asl*, *toza*, *pok* (Основы иранского..., 1981: 419) va "*bog*", "*voq*" so'zlaridan yasalgan.

Sug'dcha *bag'n* – *ibodatxona*, *bag'* – *xudo*, *iloh* so'zlari qatnashgan nomlar ilk islom davri manbalarida ancha ko'p saqlangan. Ular asosan turli yozma bitiklarda, vaqfnomalarda saqlanib qolgan. Hozirgi toponimiyada juda oz.

Respublikamiz tarixiy toponimiyasida bu termin ishtirokida yasalgan nomlar o'tmishda ko'p bo'lgan. O.I.Smironova ularning soni o'ttizdan ortiq bo'lganligini qayd qiladi. Toponim tarkibidagi uchinchi komponent "*ota*" so'zi kishilarning diniy tushunchalari tufayli yuzaga kelgan bo'lib, xalq nazariyada muqaddas hisoblangan joylar bilan bog'liq bo'lib, suv nomlari tarkibida ko'plab uchraydi.

Ismoilota arig'i (Poyariq tumani), Boyliota qishlog'i (Ishtixon) kabilar shular jumlasidandir. V.L.Vyatkin Urgut yaqinidagi Ispan diza qishlog'i (hozirgi Ispanza) haqida gapirar ekan, undan sharqroqdagi Kadud qishlog'i va soyini ham tilga oladi. Kaduddan shimolroqda Hinduvon, sharqda esa G'o's, janub tomonda bevosita Shayxolon tog'lariga yondosh Shirmitan (sug'dcha aynan "yaxshi qishloq") qishloqlari joylashganligini qayd qiladi (Ваткин. Материалы..., 1902: 26).

Respublikamiz toponimiyasida "*shir*" termini ishtirokida hosil bo'lgan nomlar Jomboy (Shirqo'rg'on), Bulung'ur (Shirqo'rg'onpoyon, Shirqo'rg'onbolo) tumanlarida uchraydi.

SHIRIN – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mazkur so'zning "O'zbek tilining izohli lug'ati"da bir qancha ma'nolari beriladi: "*a) shirasi o'tkir, shira-*

li; b) ta'mi yoqimli, mazali, lazzatli; d) kishi huzur qiladigan, orom oladigan, lazzatlanadigan, xush yoqadigan, yoqimli, yoqimtoy; e) ahil totuv" (O'zbek tilining izohli lug'ati, IV jild, 579).

Boshqa ilmiy manbalarda mazkur Shirin termini etnonim sifatida ham qayd etilib, turkiy xalqlar tarkibida uchrovchi qadimiy komponentlardan biri ekanligi ta'kidlanadi. Shirin nomi etnonim sifatida keyingi asrlarda unutilgan. Ammo geografik nom shaklida turkiy xalqlar yashayotgan hududlarda keng uchrashi bu nom arealining katta ekanligini ko'rsatadi.

Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, qadimda Avshyo tabib nomli kishi Bibi Shirin (bu ikkala shaxs ham tarixan mashhur emas) nomlariga atab qo'ygan emish. Bu talqin noto'g'ri.

Geografik nomga asos bo'lgan *shirin* so'zi "*totli*", "*shirali*", "*mazali*" kabi ma'nolarni anglatadi.

Shu bilan birgalikda, o'zbek xalqi tarkibida shirin deb ataluvchi urug' nomi, etnonim mavjudligi aniqlangan. Demak, *Shirin* – "*shirin urug'i vakillari yashaydigan joy*" degan ma'noni anglatadi.

Shuningdek, *shirin* so'zi yordamida hosil qilingan toponimlar mamlakatimizning ko'plab hududlarida uchraydi. Masalan: Shirinlar – Xorazm viloyati Gurlan tumani; *Shirintepa* – Samarqand viloyati Narpay tumani; *Katta Shirin va Kichik Shirin* – Samarqand viloyati Ishtixon tumani; *Sari Shirin* – Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jayli tumani; *Shirinqo'ng'irot* – Xorazm viloyati Yangibozor tumani. *Shirin* – o'zbek qabilasi.

Respublikamizning bir qator hududlarida, jumladan, Narpay (Shirin Xotin), Kattaqo'rg'on (Shirin), Xatirchi (Shirin Bahrin, Shirin ovul), Vobkent (Shirin), Yangiyo'l (Kattashirin, Kichikshirin) tumanlarida shirin leksemasi bilan bog'liq nomlar uchraydi.

Shuningdek, Rossiya Federatsiyasining Xakasiya avtonom oblastida Shirin nomli tuman ham mavjud.

Shirin qabilasi turkiy xalqlar etnogenezida ishtirok etgan komponent sifatida tez-tez tilga olinadi. Jumladan, Qrim xonligida mamlakat siyosiy hayotida yetakchi rol o'ynagan yuqori tabaqa vakillari orasida Barin, Argin, Sejeut, Mangit, Yashlov qabilalari sardorlari qatori Shirin qabilasi vakillari ham faol ishtirok etgan (Nekrasov, 1988: 22).

O'zbek toponimiyasida shirin nomi yozma manbalardan o'rta asr vaqf hujjatlarida uchraydi. Sayfiddin Boxarziyning nevarasi shayx Yahyoning vaqfnomasida (1326) Shirin kanali va qishlog'i nomlari tilga olinadi.

SHIRINQUDUQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani. Shirin, ya'ni chuchuk suvli quduq.

SHIRINQO'NG'IROT – qishloq va mahalla. Xorazm viloyatining Yangibozor tumani. Juft etnonim: ikki qabila shirin va qo'ng'irot ittifoqlarining birlashishidan tashkil topgan.

SHIVAR – Samarqand shahridagi toponim (mahalliy shevada *shivar* – *nam, sersuv joy*). Obirahmat va Siyob ariqlarining o'rtasi va u yerda joylashgan ko'lining atroflari shunday deb ataladi.

V.V.Bartold *Shibertu* – "*balchiqli joy*" degan ma'noni anglatadi, deb yozgan edi.

S.Qorayev mazkur so'z va uning etimologiyasi haqida batafsil to'xtalib, Ligeti (mo'g'ul tilida "*shibar*" – "*balchiq, loy, botqoq*"), Z.Rozenfeld (ba'zi tojik shevalarida *shiber, shiver* – "*botqoqlik*"), I.I.Zarubin (shug'non tilida *shibar* "*botqoqlik, sernam o'tloq*")larning fikrlarini keltiradi.

Shuningdek, Jizzax viloyati Zomin, G'allaorol tumanlarining suv bo'ylaridagi o'tloqni shiver (shiber) deyishadi, deydi. Xorazmda shavr – chimzor, sersuv o'tloq yer (Qorayev, 1970: 105–109). Urgut tumani shevalaridan birida "*shiver – ko'k, o'tloq joy, suv tushib turgan maysa*" ma'nosida. Demak, Samarqand shahrining shimoli-sharqiy hududidagi mazkur mavze ham joy tabiatiga mos tarzda nomlangan.

SHIVILI – Toshkent shahri mahallasi nomi. Toshkent ruslar tomonidan bosib olinganidan keyin nom *Chauli* deb yozilgan. Bu antroponim ham bo'lishi mumkin – Markaziy Osiyoda Shibli ismli bir qancha mashhur shaxslar bor. Keng tarqalgan arab ismi Shibli "yo'lbarscha"ni anglatadi, shivili yoki shivli etnotoponim bo'lishi ham mumkin, ehtimol, ming qabilasi bog'lon urug'ining bir bo'g'ini chivli deb atalgan. *Ch* va *sh* tovushlari o'zaro almashadi.

SHIX – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. Shix toponimi shayx so'zining dialektal variantidir. Aytishlaricha, mazkur hududga qadimda Mashhad shahridan shayxlar kelib, muqim o'rnashib qolib ketgan va bu joy shundan buyon Shix deb atala boshlagan. Manbalarda "*Shayx*", "*Sheyx*" – arabcha "*yo'lboshchi, boshliq, oqsoqol*" ma'nosini ifodalashi qayd etiladi.

SHIXBOG'I – qishloq. Xorazm viloyati Yangiariq tumani. Shix shayx so'zining dialektal varianti bo'lib, ular qabilasiga qarashli bog' nomi.

SHIXLAR – qishloq. Xorazm viloyati Tuproqqal'a tumani. S.Qorayevning fikrlariga ko'ra Shix – turkman qabilasi, bu munozaralidir. Shixlar o'zlarini birinchi xalifa Abu Bakr avlodlari deb hisoblaydilar. Shix – *shayx*, so'zma-so'z "*mo'ysafid*". 2020-yili mazkur nom Shayxlar deb o'zgartirildi.

Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Shix, to'g'risi shayx – "oqsoqol" demakdir (Qorayev, 1978: 157). Shuningdek, o'zbek qabilalari tarkibida shix urug'i ham qayd etilgan. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Qoradaryo tumani Oqqo'rg'on qishloq kengashida Shixlar nomli ikkita qishloq qayd qilingan.

Xorazm viloyati Xiva shahri. Shixlar (aslida "shayxlar" bo'lib, Xorazm shevasida shixlar deb atalib, hozirda shu nom saqlanib qolgan) mahallasi kelib chiqishi bo'yicha quyidagi qarashlar mavjud. Shayx – musulmonlarda

eng yuqori diniy martaba bo'lib, "Qur'oni karim" va "Hadis" ilmini chuqur egallagan va barcha tomonidan e'tirof etilgan kishilarga beriladigan yuksak unvondir. Ushbu mahallada Islom dini kirib kelgan dastlabki yillarda buyuk "shayxlar" yetishib chiqqan bo'lib, shayxlar yashaydigan mahalla hisoblangan va keyinchalik mahalliy aholi vakillari nutqiga moslashtirilib, "Shixlar" deb atala boshlagan.

SHIG'OVUL – Andijon shahridagi mahallalardan birining eski nomi. *Shig'ovul* asli mo'g'ulcha so'z bo'lib, *"elchi qabul qiluvchi saroy amaldori"* ma'nosida ishlatiladi (yasovul, bakovul, qorovullarga taqqoslang). Xivada shu nomli qishloq bor. Qarshi shahrida ham Shig'ovul mahallasi bor (ammo nomning kelib chiqishini Shayxovuldan deb izohlaydilar).

SHISHAKI – Namangan tumanining Shishaki qishlog'idan oqib o'tuvchi ariq nomi. Shishaki gidronimining etimologiyasi haqida bir necha qarashlar bor:

1. Mahalliy qarashlarga ko'ra, Shishaki nomining etimologiyasi fors-tojikcha *"shishak"* so'zi bilan bog'liq. *"Shishak (f-t) – bir yoki ikki yoshli qo'y"*¹⁵⁸.

Aytishlaricha, o'tmishda chorva ichidan bir yoki ikki yoshli qo'ylarni ajratib olib, naslini yaxshilash maqsadida hozirgi Shishaki qishlog'i o'rnida boqilgan emish. Shunga ko'ra qishloq Shishaki deb atalgan ekan¹⁵⁹.

Demak, Shishaki oykonimining etimoni *shishaki* so'zi bo'lib, oykonim *"shishak qo'ylar boqiladigan joy"* degan ma'noga ega. Ana shu hududdagi ariq ham qishloq nomiga nisbat berish asosida Shishaki deb atalgan.

2. Bir guruh qishloq keksalarining izohlashlaricha, qishloq shakllanayotgan paytlarda bu yerda uzumzorlar barpo qilinib, uzumning maxsus navi yaratilgan va u *"Shishak"* deb atalgan. Bunday uzum boshqa joyda yetishtirilmasligi bois qishloq Shishaki deb atalgan. Bu qarashga ko'ra Shishaki oykonimining etimoni uzum navini ifodalovchi Shishaki fitonimi bo'lib, nom *"Shishaki uzum navi yetishtiriladigan joy"* degan ma'noga ega. Keyinchalik ana shu Shishaki oykonimiga nisbat berish asosida ariq ham shunday atalgan.

3. Ayrim manbalarda keltirilishicha, ilgari bu yerlarda suv bo'lmagan. Mahalliy aholi quvur bilan To'raqo'rg'ondagi soydan suv olib kelib shishaklab taqsimlashgan. Shishak hisob so'z bo'lib, bir shishak hozirgi 18 litrga teng. Shunga nisbat berib, ariq Shishaki deb atalgan¹⁶⁰. Keyinchalik gidronim asosida oykonim yuzaga kelgan.

Demak, bu qarashga ko'ra Shishaki gidronimining etimoni shishak hisob so'zi bo'lib, nom *"shishaklab suv taqsimlanadigan suv obyeksi"* degan ma'noga

¹⁵⁸ O'zbek tili izohli lug'ati. II t. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 419.

¹⁵⁹ Namangan tumanining o'tmishi va buguni. – Toshkent: Universitet, 1996. – B. 33.

¹⁶⁰ *Qarang.* Turdaliyev B., Nu'monov T., Haydarov A. Namangan viloyati toponimlaridan materiallar. 1-kitob. – Namangan, 1995. – B. 88.

ega. Mazkur gidronim asosida yuzaga kelgan Shishaki oykonimi esa *“shishak-lab suv taqsimlanadigan ariq joylashgan joy”* ma’nosini anglatadi. Bizningcha, gidronim haqidagi mana shu etimologik talqin asosli, biroq shishak so’zi manbalarda kuzatilmaydi.

SHISHMAXA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Nomning etimologiyasi noma’lum. Mahalliy aholining fikricha, toponim tojikcha shashmox so’zining o’zgargan varianti. *Shashmox* – *“olti oy”* degan so’z.

SHODLIK – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan va Xonqa tumanlari. Mustaqillik yillarida qo’yilgan nom bo’lib, mazkur so’z *“O’zbek tilining izohli lug’ati”*da *shod-xurram holati, xursandlik, sevinch, quvonch* ma’nolarini ifodalashi qayd etiladi (O’zbek tilining izohli lug’ati, IV jild, 591-bet).

SHODMONTO’BI – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Yuz qabilasi salin urug’i bo’linmalaridan biri shodmonto’bi deb atalgan (X.Doniyorov. O’zbek shajara va shevalari, 83-bet).

SHOHIMARDON – Farg’ona viloyati Farg’ona tumanidagi qishloq. *“Mardon”*lar shohi deb izohlanadi. Diniy nomlar jumlasiga kirib, Mardon-Ali nomi bilan bog’liq degan rivoyatlar bor. Shohimardon aynan tarjima qilinganda erkaklar podshohi, zo’ri, pahlavoni degan ma’noni bildiradi.

Farg’ona viloyatida Shohimardondan kelgan kishilar tomonidan qurilgan qishloqqa Shohimardonobod deb nom berilgan. Farg’ona viloyatida Shoimbek (xursand, xushchaqchaq bek), Shomirza (Shoh va Mirza so’zlaridan iborat), Shopo’lat (mustahkam, o’lmas), Shahob (olovdak yolqinli, otashin) kabi kishilar ismlaridan joy nomlari vujudga kelgan.

SHOHRUXIYA – XV asrda Toshkent viloyatidagi yirik shahar, Sayhun daryosi (Sirdaryo)ning o’ng qirg’og’ida joylashgan. *“Boburnoma”*da uning qadimgi nomi Banokat ekanligi ta’kidlangan: *“Toshkand va Shohruxiyakim, Shosh va Banokat bitirlar”* (B.59). Banokatni Chingizxon lashkari vayron qildi. Amir Temur bu yerda yangi mustahkam qo’rg’on barpo etdi va u *“Shohruxiya”* deb nomlandi. Movarounnahrda Mirzo Ulug’bek hukmronligi yillarida Shohruxiya savdo karvonlari Xitoyga borib keladigan Buyuk ipak yo’lida joylashgan xalqaro ahamiyatga molik muhim shahar bo’lgan; karvonlar Sayxun daryosidan shu yerdan o’tgan.

Shohruxiya XV asrda Movarounnahrda kechgan ko’pgina siyosiy va harbiy voqealarga daxldor bo’lgan.

*“Boburnoma”*da qayd etilishicha, Sulton Ahmad Mirzo Toshkent, Shohruxiya va Sayromni egallab, keyinroq uni Umarshayx Mirzoga beradi. XV asr oxirgi choragida Shohruxiyada tarixiy ahamiyatga molik sulh tuziladi va bu haqida Mirzo Haydarning *“Tarixi Rashidiy”* asarida muhim ma’lumotlar bor. Unda yozilishicha, 890/1485-yili Temuriy shahzodalar – Andijondan Umar-

shayx Mirzo (vaf. 899/1493–1494) va Samarqanddan Sulton Ahmad Mirzo (vaf. 899/1493–1494), shuningdek Mo'g'uliston xoni Yunusxon Toshkentdan yo'lga chiqib, Shohruxiyaga keladilar. Ulardan har biri Shohruxiyani egallashni maqsad qilgan edi. Temuriylar saltanati ma'naviy hamda siyosiy hayotida muhim o'rin egallagan Xoja Ahror Vali Samarqanddan yetib kelib, uchala hukmdorni o'z huzuriga chorlaydi va tomonlarni yarashtirishga erishadi. 890/1485-yili Shohruxiyada tuzilgan ushbu sulh shartiga ko'ra Toshkent viloyati Yunusxonga beriladi. Shunga ko'ra Shohruxiya dastlab Yunusxon, vafotidan (892/1486–1487-y.) keyin esa o'g'li Sulton Mahmudxon hukmida bo'lgan va ma'muriy-hududiy jihatdan Mo'g'uliston tarkibiga kirgan. Sulton Mahmudxonning hukmronligi to Shayboniyxon bu viloyatni olgunga (908 / 1502–1503-y.) qadar davom etgan. "Muhammad Shayboniyxon Sulton Mahmudxon bila Olachaxong'a shikast berib, Toshkand va Shohruxiyani olg'on mahalda, ushbu So'x bila Hushyor ko'hpoyalarig'a kelib, bir yilg'a yovuq tanqisliq bila o'tkarib, Kobul azimati qildim" (B.35), – deb yozadi Bobur bu haqida.

SHOFAYOZ – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponimni hosil qilgan *Shofayoz* so'zi tarixan mashhur bo'lmagan kishining ismi, antroponim.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, qishloq shu hududda yashagan Shofayoz Qalandar ismli avliyo nomi bilan atalgan. Mazkur talqin qanchalik darajada rost yoki yolg'on, bunisi noma'lum. Ammo shunisi aniqki, qishloq kishi nomi bilan atalgan. Qishloqni amaldagi qonunga mos ravishda shu hudud tabiatining o'ziga xos xususiyatlari yoki qadimgi nomini tiklagan holda (agar mavjud bo'lsa) qayta nomlash maqsadga muvofiq.

SHOFIRKON – Buxoro viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Shofirkon O'zbekistonning qadimiy shaharlaridan biri, tuman tashkil qilingan vaqtda uning nomi tumanga ham berilgan. Nomning qadimiy shakli – Shopurkom. Muhammad Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida yozilishicha, shahar nomi *Shopurkom*, ya'ni *Shopur qazdirgan ariq* (kanal) nomidan kelib chiqqan. Joy nomlari tarkibida kom so'zi "ariq, kanal, irmoq, daryo" ma'nolarida qo'llanilgan. Keyinroq ariq yonida paydo bo'lgan qal'a va shaharga ham shu nom berilgan.

Shofirkon haqida ayrim ma'lumotlar Mahmud ibn Valining "Bahr ul-asror" (Geografiya) asarida (XVII asr) ham keltirilgan. Sadriddin Ayniyning yozishicha, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Shofirkon va uning atrofidagi qishloqlarni bir necha marta qum bosgan.

SHOLG'OMPOYA – joy nomi. Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanini. Sholg'om, poya – nimadir ekiladigan maydon; Sholg'ompoya – odatda, sholg'om ekiladigan maydon.

SHOLG'OMXO'RON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Sholg'omxo'r – sholg'omni yaxshi ko'ruvchi, *-on* – ko'plik affiksi (qishloq aholisi laqabi).

SHOLIKOR – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Ushbu termin so'z sifatida sholi ekib, guruch yetishtirish bilan shug'ullanuvchi dehqon ma'nosini bildirib, mazkur hudud faqatgina sholi yetishtirishga mo'ljallangan bo'lgani uchun ham qishloq shunday nomlangan.

SHOLIKORLAR – qishloq. Xorazm viloyatining Urganch tumani. *Sholikorlar* – sholi yetishtirish bilan shug'ullanuvchilar ma'nosini anglatadi.

SHOPAYZIQULOQ – mahalla. Toshkent shahri. *Quloq (quloq)* – ariqning asosiy kanalidan ajraladigan joyi. Shopayzi – ariq qurgan insonning ismi.

SHOSUVAR – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Shohsuvar – shohlarcha, shohona (ism ham bo'lishi mumkin).

SHOTILIK – dara. Andijon viloyati Xo'jaobod tumani. Shoti – narvon, shotilik – zinadek tik qiyalik.

SHOTUT – qishloq. Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani. Shotut – qora tut, qora tut daraxti.

SHOTUTDARYO – soy. To'polondaryoning (Surxondaryo viloyati) o'ng irmog'i. Shotutdaryo – Shotut qishlog'i daryosi.

SHOVVA – qishloq. Navoiy viloyati Nurota tumani. *Shovva* – sharshara ma'nosini anglatadi.

SHOVVALI – qishloq. Samarqand viloyati Ishtixon tumani. *Shovva* – sharshara, *-li* – egalik affiksi; *Shovvali* – sharsharali ma'nosini ifodalaydi.

SHOVDOR – Samarqand yaqinidagi tog'lar. Buxoro xonligida (amirligida) ma'muriy-hududiy birlik – Shaudar tumani bo'lgan. Toponim ilk bor X asrda ibn Havqalda uchraydi: Samarqanddan janubda Saudar tog'lari joylashgan (BAΓ, II. C. 37 r.). sug'dcha *shou* – qora, *dor* – tosh. Markaziy Osiyoda ohak, marmar va boshqa oq jinslardan tarkib topgan tog'lar Oqtog' va boshqa qora jinslardan iborat tog'lar esa Qoratog' deb atalgan. Shaudar – Samarqand yaqinida joylashgan Qoratog' tog'larining sug'dcha nomi.

SHOVDOR TUMANI – Samarqand viloyatidagi tuman. Samarqand shahridan janub va janubi-g'arb tomonda joylashgan. "Boburnoma"da unga aniq tavsif berilgan. "Yana Shovdor tumanidur. Shahar va mahallotqa payvasttur. Xeyli yaxshi tumandur. Bir tarafi Samarqand bila Shahrisabz orasidan tog' voqi' bo'lubtur, kentlari aksar bu tog'ning domanasida tushubtur. Yana bir tarafi Ko'hak daryosidur, xushhavo va pursafo, suyi farovon. Ne'mati arzon xeyli yaxshi tuman tushubtur. Misr va Shom ko'rgan ravandalar muncha chog'liq yer nishon bermaydurlar"(B.61). Tumanning ma'muriy markazi (dorug'anishini) sifatida Raboti Xoja ko'rsatilgan. Zahiriddin Bobur 903–906

(1497–1500)-yillar davomida poytaxt Samarqandni egallash uchun, shuningdek, Shayboniyxonga qarshi harbiy harakatlari paytida o'z qo'shini bilan ko'pincha Shovdor tumani hududidagi qo'rg'onlarda, jumladan, uning markazi Raboti Xojada to'xtagan.

SHOVDORARIQ – Toyloq tumanidagi qadimiy kanallardan biri. Darg'om kanalining o'ng sohilidan ajralib chiqqan yirik sug'orish inshooti. Hozirgi Urgut tog'lari o'rta asrlarda Shovdor nomi bilan mashhur bo'lgan.

Shu nomdagi tuman esa hozirgi Urgut, Toyloq, Samarqand tumanlari va Panjakent (TojR) hududlarini qamrab olgan.

Shovdorariq gidronimi tuman nomi bilan bog'liq holda saqlanib qolgan tarixiy atama hisoblanadi. Shuningdek, 1926-yilda aholi ro'yxatida Poyariq tumanidagi Shovdorbuloq qishlog'i (hozir G'allaorol tumaniga qarashli) qayd qilingan.

SHOVQOR – tog'. Turkiston tizmasi, Jizzax viloyati va Tojikiston Respublikasi chegarasida joylashgan. Sug'dcha *shou* – *qora, gar, kar* – *tog'lar*.

SHOVOT – Xorazm viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi viloyatning shimoli-g'arbida, Shovot kanalining sohilida joylashgan. Shovot so'zi – Shohobod nomining mahalliy shevadagi talaffuzi natijasida paydo bo'lgan. Tuman va shaharchaning nomi XVII asrning oxirlarida qurilgan Shohobod kanali va Shohobod qal'asining nomi bilan bog'liq.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, 1681-yili Xiva xoni Anushaxon (1664–1686-yillar hukmronlik qilgan) Abulg'oziy Bahodirxon o'g'li, Eski Vadoq arig'i o'rnida, yangi kanal qazdirgan va uni mahalliy aholi Shohobod kanali deyishgan. Kanalni bunday nom olishiga sabab, Anushaxon Mashhad shahrini qo'lga kiritgandan keyin, shoh unvoniga sazovor bo'lgan. Shoh – ayrim musulmon mamlakatlarida hukmdor (podshoh, qirol) unvoni. Shoh unvoni dastlab Sosoniylar davlatida qo'llanilgan.

S.Qorayevning yozishicha, Shohobod kanali dastlab Purfayz (ya'ni Serfayz) deb atalgan. Purfayz so'zi abjad hisobida kanalning qurilgan yilini (hijriy 1092-yil) ham ko'rsatib turgan. Abjad – qadimgi arab alifbosi tarkibidagi harflardan tuzilgan va har qaysi harfning son qiymatini eslab qolish uchun yasalgan sakkizta so'zning birinchisi va shartli umumiy nomi.

SHOXON – dovon. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. *Shoxa* – *novda, tog' tarmog'i, -on* – ko'plik affiksi.

SHOSH – arab manbalarida Chirchiq vodiysi va Toshkent viloyatining (Choch viloyati) o'rta asrdagi nomlari.

SHOSHTEPA – Toshkent viloyatidagi Chirchiq, Ohangaron tumanlaridagi bir qancha tepaliklar shunday atalgan. Boshida Shosh eski siyosiy-geografik atamasini ko'rib, viloyat nomi haqida o'ylaging va Shoshdagi tepa yoki istekom sifatida tarjima qilging keladi. Ammo bu atama qayd etilgan o'rta asr

viloyati sarhadlaridan uzoqda keng tarqalgan. Markaziy Osiyoda Shoshtepalar (talaffuzda “shishtepa”) Chu daryosi vodiysidan Qashqadaryo va Surxondaryo vodiysigacha boʻlgan hududda maʼlum. Afgʻonistondagi Badaxshonda Koʻkcha daryosi ustida, Fayzobod darasi yuqorirogʻida Shashpul koʻprigi bor. *Shosh* soʻzi ishtirokidagi murakkab nomlar Hindiston shimolida ham uchraydi. Masalan, Sindda katta va mollar haydab oʻtiladigan yoʻlda XVI asrda Shashnaxar degan joy boʻlgan, u yerda Ibn Batuta soʻzlariga koʻra, Marvarounnahrda kelgan otdagi savdogarlar har bir ot uchun 7 kumush dinor miqdoridagi birinchi toʻlovni amalga oshirgan. Bu atamaning kelib chiqishi sugʻd va turk tillaridagi chosh, shosh – “uyum” (xususan, qozonda uyib qoʻyilgan yanchilgan bugʻdoy, palov yoki shish – “*shish*”, “*shishish*”)dan boʻlishi mumkin. Shunday qilib, shashtepa – “sunʼiy uyilgan tepalik” degan maʼnoni anglatadi.

SHTOB – Urgut tumanidagi qishloq nomi. Oʻtgan asrning 30-yillarida mazkur qishloq hududida shoʻro askarlari shtabi joylashgan. Shtab talaffuzda Shtob boʻlib ketgan. Aslida *Algar* deb atalgan. Yana bir nomi *Novboshi*.

SHUKURCHI – qishloq. Buxoro viloyati Shofirkon tumani. *Shukur* – katta soyabon, shoh soyaboni; *shukurchi* – shoh soyabonini olib yuruvchi.

SHULLUKCHIH – Buxoro shahrining koʻchasi. Shullukchi (fors.) – zulukchi, -*ho* – koʻplik affiksi. Zulukchilar hovuzlarda zuluk boqishgan.

SHUNQOR – qishloq. Fargʻona viloyati Beshariq tumani. Shunqor – shumqor, lochin; bu yerda etnonim (shunqorli oʻzbek urugʻi maʼlum).

SHOʻMEKEYOVUL – Qoraqalpogʻiston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning shoʻmekey urugʻi nomi bilan atalgan qishloq Taxtakopir tumanining “Mulik” OFY hududida joylashgan.

SHOʻMISHLI – Qoraqalpogʻiston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning shoʻmishli urugʻi nomi bilan atalgan qishloq Taxtakopir tumanining “Otakoʻl” OFY hududida joylashgan.

SHOʻR – qishloq. Fargʻona viloyatining Beshariq, Dangʻara tumanlari. *Shoʻr* – *tuzli*, *shoʻrxok* maʼnolarini anglatadi.

SHOʻRAQOʻRGʻON – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumani. *Shoʻraqoʻrgʻon* – *qizilmiya oʻsib yotgan qalʼa* maʼnosini anglatadi.

SHOʻRALISOY – qishloq. Toshkent viloyatining Yangiyoʻl tumani. *Shoʻra* – *shoʻra*, -*li* – egalik affiksi; *Shoʻralisoy* – *shoʻra oʻsadigan soy* maʼnosini ifodalaydi.

SHOʻRARIQ – qishloq. Namangan viloyati Norin tumani. *Shoʻr* – *shoʻr*: *Shoʻrariq* – *suvi shoʻr ariq*.

SHOʻRYOP – ariq va qishloq. Xorazm viloyati Hozorasp tumani. *Shoʻryop* – *shoʻr ariq* (kanal). Hozirda shunday nomli qishloq mavjud emas.

SHO'RISTON – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumani. *Sho'riston* – *sho'rlangan yer* ma'nosini anglatadi.

SHO'RQAQIR – qishloq. Andijon viloyatining Marhamat tumani. *Sho'r-qaqir* – *sho'r tuproqli suvsiz joy* ma'nosini ifodalaydi.

SHO'RQAL'A – qishloq. Xorazm viloyatining Xiva tumani. Xorazmda shahar qadimdan qal'a deb atalib kelingan. Xorazmning yeri, tuprog'i tarkibida tuzning ko'pligi sababli ko'pgina nomlar tarkibida sho'r so'zi ishtirok etishiga sabab bo'lgan. Demak, *Sho'rqal'a* – *sho'rlangan tuproqli shahar* ma'nosini anglatadi.

SHO'RQISHLOQ – Farg'ona viloyati Bag'dod, Buvayda, O'zbekiston tumanlari; Andijon viloyati Marhamat tumani; Namangan viloyati Namangan tumani. *Sho'rqishloq* – *sho'r tuproqli qishloq* ma'nosini anglatadi.

SHO'RQO'RG'ON – qishloq. Namangan viloyati Namangan tumani. *Sho'rqo'rg'on* – *sho'r tuproqli qo'rg'on, qal'a* ma'nosini ifodalaydi.

SHO'ROB – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. *Sho'rob* – *sho'r suv arig'i* nomidan kelib chiqqan.

SHO'RSUV – O'zbekiston tumanidagi shaharcha nomi. Suvlik nomi shaharcha nomiga qo'yilgan. Suvning maza-ta'mi, hidi va haroratiga qarab nomlangan toponimlar orasida Sho'rsuv, Achchiqsuv, Sassiqsuv, Totlisuv, Issiqsuv kabilar uchraydi.

Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanida shahar posyolkasi nomi *Sho'rsuv* – *sho'r suv arig'idan olingan*.

SHO'RTEPA – O'zbekistondagi bir qancha tepalik, do'ngliklar nomi. *Sho'rtepa* – *sho'r tuproqli tepalik* ma'nosini anglatadi.

SHO'RO'ZAK – ariq. Sirdaryo viloyati Guliston tumani. O'zbekistonda, shu jumladan, Qoraqalpog'iston Respublikasida ham o'zak (o'zek) komponenti bilan murakkablashgan toponim ko'p, asosan gidronimlar uchraydi: *Ko'ko'zak, Injenero'zak, Terano'zak* va boshq.

Qadimgi turkiy tilda *ozuk* – *katta bo'lmagan suv hovuzi* (М.Кошгари. “Девон”, Т. 1. С. 101); hozirgi turkiy tillarda *ozuk* – *anhor, daryocha* (В.В.Радлов. Опыт словаря, 1, 1302). *Uzak (uzek) ukuz* – “daryo” so'ziga borib taqaladi: o'kuz+ak – “kichik daryo”, “daryocha”.

Sirdaryo viloyati Sayxunobod tumanidagi qishloq va ariq nomi. “O'zak” so'zidan tarkib topgan. Xususan, suv joy nomlari o'rnida o'zak, o'qo'zak (daryocha) so'zining o'zgarishidan paydo bo'lgan.

SHO'RCHI – Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman va shahar nomi. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, IX–XII asrlarda Sho'rchi tumani hududida Barangi qishlog'i bo'lgan. Ibn Xurdodbeh va Kudain asarlarida qayd qilinishicha, Barangi qishlog'ida bir necha masjid bo'lgan. P.G'ulomov sho'r so'ziga

quyidagicha ta'rif bergan: "sho'r – qurg'oqchil o'lkalarda yerning pastqam joylarida minerallashgan yerosti suvlarining chiqishi, ko'llarning yozda qurib qolishi natijasida tuproqda xlorid va sulfat tuzlarining yig'ilishidan hosil bo'ladigan botqoq, sho'r yer".

Nom tarkibidagi sho'r – suvda eriydigan, ekinlar hosilini keskin kamaytiradigan, ortiqcha zararli (zaharli) minerallashgan tuzlarni ko'p miqdorda mavjudligini anglatadigan so'z. Biroq shu narsa aniqki, nomdagi qo'shimcha shaklan o'zgargan, chunki "-chi" affiksi kasb-hunarni anglatuvchi qo'shimcha hisoblanadi.

Binobarin, nomning dastlabki shakli Sho'rcha yoki Sho'rji bo'lishi mumkin. T.Nafasov *Sho'rcha* nomini *sho'r suvli quduq*, *Sho'rji* so'zini esa *sho'r suvli hovuz* yoki *sho'r suvli ko'l*, deb izohlagan. Har ikkala holatda ham nom dastlab suv obyektiga tegishli bo'lganligi aniq.

SHO'YITOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning shyt urug'i nomi bilan atalgan qishloqlar Chimboy tumanining "Baxitli" va "Qizilo'zek" OFY hududlarida tarqalgan.

CH

CHAGANTEPA – qabriston (mozor). Toshkent viloyati Qibray tumani. Ehtimol, mo'g'ulcha *sagan* (*chagan*) – oq, *tepa* – tepalik.

CHAGRAK – mahalla. Andijon shahri. Bobur yozadi: Andijon viloyatining ko'chmanchi qabilalari orasida chograk qabilasi ham bor ("Бабуp-наме". – Т., 1958. С. 44).

S.Gubayeva Andijondagi mahalla ushbu etnonim bilan nomlanganligini ta'kidlaydi.

Etnograf S.M.Abramzonning fikriga ko'ra, chagrak qabilasi (chograk) qirg'izlar tarkibiga kirgan va chogorok urug'ini hosil qilgan (С.М.Абрамзон. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л., 1971. С. 36).

CHAKKALAR – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur toponim yuzasidan turlicha variantlar mavjud bo'lib, birinchisi, Gurlan tumani mahalliy aholisining so'zlariga qaraganda, shaxs laqabi bo'lgan "chakka" so'zi asosida hosil qilingan nom; ikkinchisi, aholining chekka hududlarda yashashini inobatga olib, dialektal variant hisoblangan Chakkalar deb atalgan bo'lishi ham mumkin, uchinchisi, manbalarda u chek so'zi bilan bog'liq bo'lib, xonlarning yer ajratmasi, ularning oila a'zolari, sud amaldorlari, ruhoniylar va boshqa e'tiborli shaxslar bo'lganligini qayd etish mumkin (А.Л.Троицкая. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – М., 1969. С. 8–9).

CHAKKASHOLIKOR – qishloq va mahalla. Xorazm viloyati Urganch tumani. Xorazm shevasiga xos bo'lgan *chakka* so'zi bu yerda *chekka* ma'nosini ifodalab, sholikor – *sholi yetishtiruvchi shaxs* tushunchasini bildiradi.

Ilmiy manbalarda *chakka* so'zining boshqacha talqinlari ham uchraydi: A.Diboning "Turkiy tillarning tayanch leksikasi etimologik lug'ati" kitobida yozilishicha, o'zbek tilidagi *chakak*, ya'ni *pastki jag'* so'zi boshqa turkiy tillarda *chega*, *chiga* shaklida ishlatiladi va *chakka* ma'nosini beradi.

Bizningcha, keltirilgan izohning biz tahlil qilayotgan toponimga hech qanday aloqasi yo'q.

CHALAQARG'A – qishloq. Poyariq tumani. Qarg'a degan urug' bor (q. Qarg'ovul). Chala qozoq, chala qirg'iz deganday, qarg'a urug'i bilan qondosh urug' vakillari chala qarg'a deb atalgan bo'lsa kerak (Qorayev, 1978).

CHAMANZOR – Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur toponim fors tilidan o'zlashgan bo'lib, *gulzor*, *ko'kalamzor* ma'nolarini ifodalaydi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da esa shunday ma'nolar-

ni ifodalashi qayd etiladi: *“Gulzor, gulxona, gulshan”* (O‘zbek tilining izohli lug‘ati, IV jild, 453-bet).

CHANG‘ARAQCHI – qishloq. Andijon viloyati Izboskan tumani. Chang‘araq – o‘tovning yuqori (konussimon) halqasi. Arava solig‘i ham changarak deb aytilgan: XIX asrning oxirida daxyanka – dehqondan daromadning o‘ndan bir qismi miqdorida olinadigan soliq o‘rniga qozoqlar va qoraqalpoqlar uchun shunday soliq belgilangan. Soliq yig‘uvchi ham changaraqchi deb atalgan. Changarakchilarning qipchoq urug‘i vakillari Farg‘ona va Zarafshon vodiylarida yashagan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа).

CHANGARON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Xalq etimologiyasiga ko‘ra, ilgari bu yerda qumloq joylar ko‘p bo‘lgan va sal shamolga ham chang ko‘tarilib, qishloq ustiga tushgan. Shu sababli qishloq Changaron deb atalgan. Toponimga mahalliy aholi tomonidan berilgan bu izohda anchagina haqiqat bor nazarimizda.

Demak, *Changaron* – *“chang yo‘li”* ma‘nosidadir. Boshqa bir talqin: Changaron so‘zi urug‘ nomi bo‘lishi ham mumkin. Farg‘ona va Zarafshon vodiylarida chang‘aroqchi degan qipchoq urug‘i bo‘lgan. Ular chang‘aroq (o‘tovning ustki qismidagi tuynuk chambaragi) yasash bilan shug‘ullanganliklari sababli shunday nom olganlar.

Bular hisobga olinsa, *Changaron* – *“chang‘aroq urug‘i vakillari yashaydigan joy”* demakdir.

CHANDIRARIQ – Pastdarg‘om tumanidagi Chandir qishlog‘ini suv bilan ta‘minlaydigan ariq (Ataniyozov, 1980).

CHANDIRQIYOT – qishloq va mahalla. Xorazm viloyati Urganch tumani. Ayrim manbalarda, Chandir turkman urug‘iga mansub bo‘lib, o‘zbeklar tarkibida ham tilga olingan. Abu Xayyon esa chandir so‘zini *“duragay, qurama”* deb izohlagan.

Bizningcha, mazkur mahallaning nomi tarixiy bo‘lib, turkiy urug‘lari nomlari hisoblangan chandir va qiyot etnonimlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan.

Chandirqishloq (Chandirqishloq) – Pastdarg‘om tumanidagi chandirlar yashaydigan qishloqlar (Ataniyozov, 1980).

CHAPARASHLI – Samarqand viloyati Poyariq tumanidagi qishloq. 1926-yilgi aholi ro‘yxatida mazkur tumandagi Chaparashli poyon (Qo‘sh-tegirmon q/k), Chaparashli bolo (Xosiyat q/k) va Chaparashli (Qorakesak q/k) kabi qishloqlar qayd qilingan (Материалы...1927: 113–114).

Chaparashli Ulug‘ Juz qozoqlarining qabilalaridan biri (Vostrov, Mukanov, 1961: 50). Chaparashlilarning bir qismi o‘zbeklarning ikki urug‘-qabila birlashmasi – qipchoq va qirqlar tarkibiga ham kirgan.

Aftidan, ular yuqorida ko‘rsatilgan qabilalarning bir qismi bilan birgalikda XVII–XVIII asrlarda Markaziy Osiyoga kirib kelgan (Shoniyozov, 1974).

CHAQAR – qishloq. Samarqand viloyati Narpay, Ishtixon tumanlari; Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani; Andijon viloyati Xo‘jaobod tumani; Buxoro viloyati Shofirkon tumani. Toshkent shahrining mahallasi. Chaqar – shahar devori ortida mustahkamlangan (B.B.Радлов. Опыт словаря, т. III, 1833). S.D.Nominxanovning so‘zlariga ko‘ra, Chakar toponimi mo‘g‘ul urug‘laridan birining nomi bilan atalgan.

Darhaqiqat, mo‘g‘ullarning chaxar (saxar) qabilasi ma‘lum (Б.Я.Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 131, 133, 155).

Tirik tojik tilida *chakar* – “*ko‘cha*”, “*yo‘lak*” ma‘nosida ishlatiladi (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 105).

CHAQMOQ – qishloq. Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani. Chaqmoq – chaqmoq (ehtimol, chaqmoq urishi bilan bog‘liq).

CHARKAS – Miyonqoldagi kanal va mavze nomi (Chexovich, 1974: 270). O‘zbek xalqining shajarasi – “Nasabnoma”larda charkas, chilkas, chixilkas kabi fonetik variantlarda uchraydi. Qrimning geografik nomlarida cherkes shaklida qayd qilingan (Lezina, 1988, 159).

Turkiy xalqlar tarkibidagi jelkayes, serkech, serkash, charkas, cherkez, cherkesh va boshqa shakllari bu turkiy etnonimning turli hududlarda uchraydigan fonetik variantlaridir.

O‘zbekiston toponimiyasida Quyi Chirchiq tumanining Yangikeldi qishloq kengashida Chilkeskent qishlog‘i va Xorazm viloyatining Xiva tumani Gandimiyon qishloq kengashida Cherkes qishlog‘i nomlari qayd qilingan.

CHARMGAR – Qashqadaryo viloyati Qarshi shahrining mahalla, gazar nomlari. Ikki qismdan iborat: forsiy *charm* so‘zi, kasb-hunarni anglatuvchi *-gar* qo‘shimchasi. Qiyoslang: zargar, halvogar, sovungar, kudungar, chilangar, so‘zangar, na‘lgar, kimyogar, rixtagar, xodimgar, kosagar, sehrigar, pargar, savdogar, jodugar. Quyidagi so‘zlar tarkibida ham shu qo‘shimcha bor: jilavgar, da‘vogar, jafogar, tayyorgar, ig‘vogar, afsungar, bozinger, sitamgar, firibgar, javobgar, talabgar, soxtagar, nag‘magar, hiylagar, ishvagar.

Charm kalimasi eroniy tillardan o‘zlashgan. O‘zbekcha muqobili – *ko‘n, teri*. Oyoq kiyimlari (kavush, etik, mahsi, mo‘kki, choriq), bosh kiyimlari (telpak, quloqchan, bo‘rk), belbog‘, ot jihozlari (ayil, pushtan, jungan, no‘xta, uzanigibog‘), qora uy qismlarini tutashtiradigan tasmachalar, turli tasmalar, uy jihozlari va asboblari, chorvadorlarning turli buyumlari, suv idishlari (mesh, sanoch, tulup, qovg‘a), sariyog‘ solinadigan idishlar, turli g‘ilofdonlar va boshqa qadimiy ashyolar qoramol, qo‘y, echki va boshqa hayvonlar terilaridan tayyorlangan.

Zikrlangan ashyolar va hozir iste‘molda bo‘lmagan xo‘jalikbop buyumlar teridan tayyorlangan. Terilarga ishlov berish va ulardan xo‘jalik ashyolari tayyorlovchi hunar sohiblari charmgar deb atalgan.

CHARMGARON – Buxoro shahrining dahasi. Charmgar – ko'nchi, -on – ko'plik ko'rsatkichi. Ko'pchilik aholining mashg'uloti teri ishlab chiqarish bo'lgan (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 116). Shuning uchun daha shunday nomlangan.

CHATQOL – daryo. Chirchiq daryosining bosh irmog'i. Istaxriy (БАГ, I. С. 334, 346), Ibn Havqal (БАГ, II. С. 339, 392, 395, 396), Muqaddasiy (БАГ, III. С. 48, 262) asarlarida Jidgal okrugi va daryo nomi sifatida esga olinadi va ular uni Jidgil deb hisoblashgan. M.Y.Masson esa uni Chotqol deb hisoblaydi. Haqiqatan ham, "Hudud ul-olam" asarida mazkur nom Jadgal shaklida to'g'ri berilgan va uning talaffuzi ham hozirgi talaffuziga juda yaqin.

Etnograf M.S.Andreyev Darvoz tojiklari *qayinni chotg'ol* deyishlarini aytgan.

Shayx Sulaymonning chig'atoycha – usmoniy turkcha lug'atida chotqol – "notekis yer, dara", hozirgi qirg'iz tilida chatqal – "ikki tog' orasidagi dara, soylik", deb qayd etilgan.

Bu so'z, o'z navbatida, ikki tarkibiy qismdan iborat: chat, chot – ikki daryo bir-biriga qo'shilgan joydagi oraliq; qal (qol) – "soylik, jilg'a" ma'nosidagi qo'l so'zining fonetik varianti bo'lishi mumkin.

CHAVGAN – Andijon viloyati Andijon tumaniga qarashli qishloq (Bo'ta-qora yo'lida). "Chavgan" (xalq tilida "chavkan") qo'ng'iro't urug'ining bir tarmog'idir (G'uzor tumanida ham shu nomda qishloq bor).

Bu yerda shuni ham aytib o'tish joizki, "qipchoq saroylari" qabilasi-ning "qirq ayoq" ("chilayoq") tarmog'i "chavtik" deb atalgan bo'lib, ularning tamg'asi "chov", ya'ni cho'mich shaklida bo'lgan. O'zbek tilidagi "chovli" (lag'mon suzgich) o'sha tamg'aga nisbatdir.

CHAVDUR – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Chaudur (choudur) – turkman urug'i. Buxoro viloyati, ayniqsa, Qorako'l tumanida ancha ko'p turkmanlar istiqomat qilishadi. Ehtimol, o'zbeklar orasida ham etnonim qayd etilgan bo'lishi mumkin.

CHAG'IZMON – Urgut shahrining shimoli-sharqiy hududida joylashgan qishloq. Toponim o'rta asr vaqf hujjatlarida Chag'izmun shaklida qayd qilingan (Vyatkin, 1902: 35).

Mug' hujjatlarida chag'z rug'ax so'z birikmasi "botqoq yonida" deb izohlangan. Sug'd tilida *chag'z rug'* so'zi – aynan "qurbaqa tekisligi" deb tarjima qilingan. Yag'nob (yangi sug'd) tilidagi chag'zloy "botqoq" ma'nosidadir. Bu so'z yag'nob-sug'dcha chag'z – "qurbaqa" va turkiy – "loy" so'zlaridan tuzilgan (СДМГМ, Юридические., 1962: 52). Agar qishloq nomini sug'd tiliga xos deb olinsa, bu nom "chag'z" – qurbaqa va "mon" (mevan) – makon so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, bu yerda o'tmishda botqoq yoki soy bo'lganligini ko'rsatadi.

Bunda *Chag'izmon* – “qurbaqalar makoni, botqoq”, “botqoq yonidagi qishloq” ma’nosini bildiradi. Lekin qishloqning tog’ga yaqinligi va bu yerda suv obyekti yo’qligi bunday xulosa chiqarishimizga yo’l qo’ymaydi. Shuningdek, sug’d tilida *chug’d*, *chug’z* – “boyg’uli” ma’nosidagi so’z (Основы иранского языкознания... 1979:61). Mazkur fakt asosida toponimni “boy-g’ulilar makoni” tarzida izohlash mumkin. Bunda nom ironiya, hazil tariqasida yuzaga kelgan bo’lib chiqadi.

Demak, *Chag'izmon* toponimining etimologiyasi kelgusi izlanishlarda aniqlanishi mumkin. Biroq “qurbaqa” so’zining geografik nomlar yasashida ishtirok etishi toponimiyada uchrab turadi. Jumladan, Toshkent shahrining mashhur mavzalaridan biri Qurbaqaobod deb ataladi.

Sharqshunos olim N.G.Mallitskiyning ma’lumot berishicha, Qurvaqavod (Qurbaqaobod) zax, qisman botqoq joyning masxaraomuz (ironiya tarzidagi) nomidir (Mallitskiy, 1996: 17). Xuddi shunga o’xshash, Qurbaqa chandir (Buxoro viloyati Qorako’l tumani), Qurbaqaqishloq (Xatirchi tumani) nomli toponimlar ham bor (Материалы..., 1927: 73, 87).

Urgut tumanidagi Jozmon, Kattaqo’rg’on tumanidagi Jizmon, Xatirchi tumanidagi Juzman, Ishtixon tumanidagi Juzmon kabi toponimlarning tarkibidagi “mon” (sug’dcha mevan”) so’zi “makon” ma’nosidadir.

CHAG’ONIYON – hududiy jihatdan hozirgi Surxondaryo viloyatining shimoliy qismiga to’g’ri keladi. Surxondaryo (uning eski nomi Chag’onrud) havzasidagi, taxminan hozirgi Jarqo’rg’on shahridan daryoning boshlanish qismigacha bo’lgan hudud qadimda Chag’oniyon davlati deb atalgan. Uning poytaxti, arxeologik tadqiqotlar xulosalariga ko’ra, hozirgi Denov shahridan olti kilometr janubda joylashgan Budrachtepaga to’g’ri keladi.

XIV asr o’rtalarida Chig’atoy ulusining xoni Qozon Sultonxon bilan amir Qazag’on o’rtasidagi hokimiyat uchun jang-jadallarning bir qismi Chag’oniyon viloyatida kechgan.

Amir Temur 1370-yili Balxga Amir Husayn ustiga yurishida Chag’oniyonda to’xtab, shu yerda lashkar to’plagan. Chag’oniyon Buyuk ipak yo’lidagi viloyat bo’lgan. Mirzo Shohrux saltanatida 1419–1422-yillarda Temuriylar davlatidan Xitoyga borgan elchilar qaytishda Hirotga boruvchi bir guruhi Koshg’ar – Qorategin – Hisori Shodmon – Chag’oniyon yo’nalishi bo’yicha yurgani va Termizga kelib Jayxundan o’tgani, so’ngra Hirot yo’nalishida g’arbga safarini davom ettirgani ma’lum.

Temuriylar davrida Chag’oniyon viloyati Movarounnahrning madaniy-ma’rifiy go’shalaridan sanalgan. XIV asrning 90-yillarida naqshbandiya tariqatining yirik namoyandasi xoja Alouddin Attor Buxorodan Chag’oniyonning Dehnav qishlog’i (hozirgi Denov shahri)ga ko’chib keladi va shu yerda muqim yashab, naqshbandiya tariqatini targ’ib qiladi. Vafotlaridan so’ng o’sha yerda dafn etilganlar va qabrlari hozirgacha katta ziyoratgohdir.

“Boburnoma”da XV asr ikkinchi yarmida Movarounnahrning janubiy hududlari – Termiz, Chag’oniyon, Hisor, Xatlon, Qunduz, Badaxshondan to Hindukush tizmasigacha Sulton Abusaidning o’g’li Sulton Mahmud Mirzoning (857/ 1453–900 / 1495) mulki bo’lgan, deyiladi. So’ngra mazkur joylar Xisravshoh, keyinchalik Shayboniylar ixtiyoriga o’tadi. Zahiriddin Bobur Movarounnahrda hukmronlikni egallash uchun kurash yillarida bir necha marta Chag’oniyyonda bo’lgan.

Chag’oniyon o’rta asrlarda Surxondaryo vodiysining nomi. Birinchi marta X asrdagi muallifning noma’lum asarida eslatib o’tilgan. Viloyatning asosiy shahri ham Chaganian deb atalgan (qarang: **Denov**).

Markartning Chaganian mo’g’ulcha chagan – “oq”dan kelib chiqqan, degan fikri V. V. Bartold tomonidan rad etilgan.

Chag’onro’d – Surxondaryo daryosining qadimiy nomi. Birinchi marta “Hudud ul-olam” (VI)da tilga olingan, Temur tarixida takrorlangan (*Sharafuddin Ali Yazdi, “Zafar-name”* – T., 1972, l. 136-b.). Chagan komponenti noma’lum (rud – daryo).

CHEK – qishloq. Andijon viloyati Xo’jaobod tumani. Respublikada, ayniqsa, Farg’ona vodiysida chek komponenti ko’pincha geografik nomlar tarkibida uchraydi. *Chek* so’zi quyidagi ma’nolarda ishlatiladi: 1) chegara, chiziq; 2) Farg’ona vodiysida – maydon o’lchovi; M.Nalivkin va M.S.Andreyevlarning so’zlariga ko’ra, Farg’onada chek 432–450 kvadrat metrga teng bo’lgan; 3) oraliq; 4) xon, amir, uning oila a’zolari, amaldorlar, ruhoniylar, mashhur kishilarning yer uchastkasi.

Oxirgi ma’nosida chek so’zi toponimlar tarkibida qayd etilgan. 1909-yilda nashr etilgan aholi punktlari ro’yxatiga ko’ra, Skobelevda (hozirgi Farg’ona), Qo’qon, Marg’ilon, Andijon, O’sh uyezdlarida bu so’z Qo’qon xoni Xudoyorxon davridan qolgan 50 dan ortiq geografik nomlarda uchraydi. Xon ko’plab saroy amaldorlari va qarindoshlariga yer uchastkalari ajratib bergan, ushbu yerlarda ishlash uchun odamlar ko’chirilib, keyin aholi punktlari paydo bo’lgan. Keyinchalik bu qishloqlarga amaldorlar, yer egalari nomlari berilgan.

Shunday qilib, ushbu termin yerga xususiy mulkchilik, odamlar o’rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning “izi”dir.

CHEK QISHLOQLARI – chek so’zining bir necha ma’nolari bor: chegaramoq, to’xtatmoq (chek qo’ymoq), qur’a solmoq (ya’ni, chek tashlamoq), taqdir – qismat, (chekiga tushgan) va h.k.

Hozirgi zamonaviy ma’nosi chek-yer uchastkasi, ya’ni tomorqa olmoq. Qo’qon xonligi davrida, ayniqsa, XIX asrning 30–40-yillaridan boshlab aholi ko’payib borishi munosabati bilan, shuningdek, murakkablashib borayotgan agrar munosabatlarni hal qilish maqsadida sug’orish tarmoqlari kengaytirilib, davlat lavozimlariga ko’tarilgan kishilarga hamda xon avlodlariga yangi sug’orilgan yerlardan chek qilib bo’lib berish boshlangan.

Farg'ona viloyatidagi hozirgacha nomi saqlanib qolgan Chek qishloqlarining paydo bo'lish tarixi shundan. "Nasriddinbek cheki", "O'rmonbek cheki", Xudoyorxon o'g'illariga berilgan chek yerlar va ayrim davlat lavozimidagilarga berilgani "Oftobachi chek", "A'lamchek", "Sherali chek", "Mad'yar chek" va h.k. Chek olgan xon avlodlari yoki amaldorlar bunday dehqonchilik yerlarini, o'z navbatida, bo'lib-bo'lib qaramog'idagi odamlar, qarindosh-urug'lariga taqsimlagan. Ariq boshi yoki ariq etagi, qumloq yoki sho'rxok yerlar – barchasini talash bo'lmasin uchun o'lchab qo'yishgan. "Qur'a tashlash" yo'li bilan xonadonlarga xatlab berilgan ("chekingga tushsa – chekchayma" iborasi o'shandan, ya'ni tekkanini ol, taqdiringdan o'pkalama). Chek nomli qishloqlar shulardan paydo bo'lgan.

CHEKTAMG'A – qishloq. Jizzax viloyati Baxmal tumani. Qirg'izlarning Manak urug'ining bo'linmalaridan biri chektamg'a deb nomlangan (bu qishloqda qirg'izlar yashagan).

CHEKCHUVALDOQ – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq. Chuvaldoq yoki Chuvulloq etnonimi bir necha urug' tarkibida, chunonchi, parcha va sari, qipchoq urug'larining tarmoqlari orasida, Zarafshon vodiysidagi naymanlar tarkibida, qo'ng'iroq qabilasining shoxobchalari orasida qayd qilingan (Qorayev, 1978).

Chekchuvuldoq Farg'ona viloyatining Bag'dod, O'zbekiston tumanlaridagi qishloq nomlari hamdir. Chuvuldoq – kichik urug'ning nomi; Chekchuvuldoq – chuvuldoq urug'ining yer uchastkasi.

CHEKSHO'RA – Farg'ona viloyati Farg'ona tumanidagi qishloq. Sho'r yerlarda o'sadigan yovvoyi o'simlik *sho'ra* deb ataladi. Biroq chek so'zining yuqoridagi ma'nolaridan kelib chiqib tahlil qilinsa, sho'ra biror etnik guruhning nomi bo'lishi mumkin.

CHELAK – Toshkent viloyati Bekobod tumani, Samarqand viloyati Poyariq tumani. Chelak (so'zma-so'z "chelak") – etnonim.

Misol uchun, do'rman urug'i bo'linmalaridan biri ko'kchelak (ko'k chelak) deb nomlangan. Oqchelak bo'linmasi ham bo'lishi kerak; bu haqida Oqchelak (Samarqand viloyati Poyariq tumani) toponimi dalolat beradi.

Bu etnonimlar juft bo'ladi degan fikrni tasdiqlaydi: oq (oq) – qora (qora), ko'k (ko'k) va sari(q) (sariq). 1926-yilgi aholi ro'yxatida Raim (Chelek) shaklida qayd qilingan. Shuningdek, Qozog'iston Respublikasining Olmaota viloyatida Chilik tumani mavjud.

Toponimist S.Qorayevning ma'lumotiga ko'ra, do'rmon urug'ining bir shoxobchasi ko'kchelak deb atalgan. Poyariq tumanida Oqchelak nomli qishloq bor.

Demak, Chelak – etnotoponim. Chelak urug'i oqchelak va ko'kchelak kabi tarmoqlarga bo'linadi (Qorayev, 1978).

Toponimist Y.Koychibayev Qozog'istonning Ilek vodiysidagi Shilik (rus tilida Chilik) mavzesi nomini keltirar ekan, uning ma'nosi qozoq tilida "Tol" ekanligini ko'rsatib, *Shilikti* toponimi "*Tol o'sgan joy*", deb izohlaydi (Койчибаев, 1974: 253).

CHEM – Andijon viloyati Andijon tumanidagi mashhur Xakan qishlog'i o'ramiga qarashli kichik qishloq. Qadimda tevaragini xandaq qazib, o'rab mol-qo'y, yem-xashak saqlanadigan joy Chem deb atalgan.

Tashqi dushmandan saqlanish uchun atrofi o'rab olingan qo'rg'on ham (masalan, Chimkent – Chemkent shahri) shu nomdan olingan. Janubiy O'zbekiston tumanlarida ham Chem nomida qishloqlar bor.

Chem nomli qishloq Jizzax viloyatining Zomin tumanida ham bor. *Chem – to'siq, g'ov, devor ma'nolarini ifodalaydi. Mulla Norqulning chemi – toza suvni hayvonlardan himoya qilish uchun to'siq* degan ma'noni anglatadi.

Qashqadaryo viloyatida *chem – qal'a, saroy, istehkom*. Shu yerdan Shaft Chem (Shahrisabz) – qal'a devori degan nom kelib chiqqan. Ehtimol, Chimkent, Chimqo'rg'on kabi nomlar ushbu so'z bilan bog'liq bo'lishi mumkin (qadimgi davrlarda har bir qishloq o'ziga xos chem – qal'a bo'lgan).

CHETARIQ – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. *Chetariq – chekka, olisdagi ariq*.

CHETKO'PIR – qishloq. Xorazm viloyatining Urganch tumani. Chet – chekka, atrof, ko'pir (adabiycha ko'prik) – ko'prik. *Chetko'pir – chekkadagi ko'prik* ma'nosini anglatadi.

CHIBAT – Bulung'ur tumani. Chibat (chubat) uz urug'ining bir bo'limi (Jo'rayev, 1969, 162). Toyloq tumanidagi Chubot Elpak qishlog'i nomi tarkibidagi *chubot* so'zi ham shunga aloqador. Elpak ham etnonim (Qorayev, 1978: 152).

CHIBINQISHLOQ – Samarqand viloyatining Poyariq tumanidagi qishloq va mahallalar nomlari. Qo'shrabot tumanida Chibinodirqishloq bor.

Shuningdek, 1926-yilgi aholi ro'yxatida Chibitovul va Chibin qishloqlari (Mitan tumanidagi Bozorjoy qishloq kengashi hududida) nomi qayd qilingan. Bulung'ur va G'allaorol tumanlarida "chivinto'p", Turkiston tumanining Qarnoq qishlog'ida chibin (Qozog'iston Respublikasi) kabi etnik guruhlar uchraydi.

Poyariq tumani Ishqimsaroy qishlog'ining mahallalaridan biri Chibin-qishloq deb ataladi. Xuddi shu tumandagi Choshtepa qishlog'idan chibit etnonimi yozib olingan va hokazo. Ko'rinishda hazil tarzida qo'yilgan nomlarga o'xshash bunday etnonimlar o'tmishga doir atamalar bo'lib, fonetik o'zgarishga uchraganligi tufayli ma'nosida "siljish" paydo bo'lgan.

XIX asrda A.D.Grebenkin Zarafshon vodiysidagi ming qabilasi tarkibida chibli urug'i borligini qayd qilgan (Grebenkin, 1874: 332).

Bizningcha, japni, chapni, chipni, chibli etnonimlari keyinchalik xalq tili-da chibin, chivin, chibit shaklida talaffuz qilina boshlagan (Begaliyev, 2004: 70–71). Chunki mazkur soʻz M.Koshgʻariyda “japni”, Rashiddiddinda “chibin” shaklida qayd qilingan.

Oʻgʻuz qabilalaridan biri sifatida koʻrsatilgan bu atamani Rashiddiddin “jangovor” maʼnosida deb izohlagan (Rashiddiddin, 1952: 89).

CHILGIJIYDA – qishloq. Fargʻona viloyati Beshariq tumani. Fargʻona vodiysida chillakini (“erta pishish”, “erta”) chilgi sifatida talaffuz qilishadi. *Chilgijiyda* – *erta pishib yetiladigan jiyda* maʼnosini anglatadi.

CHILDUXTARON – 1) Andijon shahri yaqinidagi mavze, Oʻshga boradigan yoʻnalishda joylashgan. “Boburnoma”da 904 (1499)-yili Zahiriddin Bobur bilan Sulton Ahmad Tanbal va Jahongir Mirzo oʻrtasida saltanat uchun kurash voqealari bayonida eslatilgan. “Tanbal Jahongirni olib kelib, Andijonning bir sharʼisi Pushtayi Ayshning olidagʻi oʻlangga tushti. Bir-ikki qatla Childuxtaron bila yasab, Pushtayi Ayshning domanasigʻa keldi” (v.66a). Bobur 908 (1502–1503)-yili Samarqandda Shayboniixonidan magʻlub boʻlganda Andijonga qaytadi, ukasi Jahongir Mirzo va Sulton Ahmad Tanbalga qarshi urushib, Andijonni egallagan. “Oʻshdin otlanib, yarim kecha Andijonning bir kuruhida Childuxtaron roʻbaroʻyigʻa kelduk” (B.91), soʻngra vaziyat ogʻirlashib, Movarounnahrni tark etishga majbur boʻlgan. 2. Murgʻob vodiysidan Hirot shahriga boradigan yoʻlda joylashgan mavze. “Boburnoma”da Zahiriddin Bobur 1506-yili shayboniylarga qarshi jang qilish maqsadida Sulton Husayn Mirzo farzandlari bilan uchrashish uchun, Qobuldan qoʻshin bilan Murgʻob daryosi vodiysiga keladi va ularning iltimosi bilan Childuxtaron orqali yurib, Hirotga boradi.

CHILDUXTOR//CHILDUXTARON – Markaziy Osiyoda keng tarqalgan toponim – Childuxtor(on) – “qirgʻ qiz” tushunchasi baʼzi qadimiy diniy eʼtiqod bilan bogʻliq; (qarang: **Qirqqiz**).

CHILJUGUT – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. Chiljugut – etnonim; misol uchun, qirgʻizlarda chiljubut urugʻi bor (С.М.Абрамзон. Этнический состав киргизского населения. – ТКАЕЕ. Т. ИВ. – М., 1960. С. 134).

CHILON – qishloq. Andijon viloyatining Andijon, Izboskan, Asaka va Marhamat tumanlari. *Chilon (jiyda)* – *unabi* maʼnosini anglatadi.

CHILONZOR – turar joy massivi, Toshkent shahri. N.G.Mallitskiy Chilonzor Chinorzardan – “chinorlar oʻsadigan bogʻ”dan kelib chiqqan deydi (Н.Г.Маллицкий. Ташкентские махалля и мауза. С. 16). Chilonzor chilon (jiyda) – unabi, (zor – biror narsaga toʻlib-toshgan joy)dan kelib chiqqan ham boʻlishi mumkin. Buxoro va Surxondaryo viloyatlarida ham shu nomli qishloq bor.

CHILONZOR ARIG'I – Anhor kanalining chap tarmoqlaridan biri, uzunligi 2,2 km. Hozirgi Chilonzor tumanidan oqib o'tadi. Gidronim Chilonzor toponimi bilan bog'liq.

Chilonzor toponimi "chilon" va "zor" so'zlaridan iborat bo'lib, "chilon jiyda o'sadigan bog'" ma'nosini anglatadi¹⁶¹.

Biroq N.G.Mallitskiyning fikricha, Chilonzor aslida Chinorzor, ya'ni "chinor bog'i" demakdir¹⁶². XX asrning birinchi choragida Chilonzor arig'i Toshkentning janubiy hududini va unga tutash bo'lgan shahar atrofi yerlari (hozirgi Yakkasaroy tumanining Chilonzor ko'chasi va uning tor ko'chalari)ni suv bilan ta'minlagan.

CHILSUTUN – Mirzo Ulug'bek tomonidan Samarqand shahri yaqinidagi Pushtayi Ko'hak (Cho'pon ota) tepaligining etagida barpo etilgan imorat. Zahiriddin Bobur "Boburnoma"da 903 (1497–1498)-yil voqealari bayonida bu haqida aniq tafsilotlar yozib qoldirgan. "Yana Pushtayi Ko'hakning domanasida g'arb sori [Ulug'bek mirzo] bog'e solibtur, Bog'i Maydong'a mavsum. Bu bog'ning o'rtasida bir oliy imorat qilibtur, Chilsutun derlar; du oshyona, sutunlari tamom toshdin. Bu imoratning to'rt burchida to'rt manordek burjlar qo'poribturlarkim, yuqorig'a chiqar yo'llar bu to'rt burjdindur. O'zga tamom yerlarda toshdin sutunlardur. Ba'zini morpech xiyora qilibturlar. Yuqorig'i oshyonining to'rt tarafi ayvondur, sutunlari toshdin, o'rtasi chordara uydur. Imorat kursisini tamom toshdin farsh qilibturlar" (B.60).

CHILTANOB – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Forscha chil – qirq, tanob (maydon o'lchov birligi – taxminan 0,5 gektar) so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

CHIM – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani, Farg'ona viloyati Farg'ona tumani. Chim – chim palaxsasi. Uni Chem toponimi bilan bog'lash to'g'ri (qarang).

CHIMBOY – Toshkent shahridagi mavze, Samarqand va Qashqadaryo viloyatlaridagi qishloq, Qamashi tumanidagi tog'. Toponimdagi chim ma'noli bo'lagi esa urug' nomini anglatadi. Shuning uchun qayd etilgan topoobyektlarga urug' nomi nom sifatida ko'chgan. Buning isboti, chim ma'noli qismlardan iborat toponimlarning tarqalish chegarasidir: Samarqand viloyatida Chimboy, Chimboyobod; Kitob tumanida Chimboyariq, Chimboytepa; Yakkabog' tumanida Chimboytepa; Toshkent shahrida Chimboyariq va Chimboy kabi toponimlar uchradi.

"Chim urug'i vakillari yashagan joy" degan ma'no Chimboy toponimining ma'nosini ifodalaydi. Uning etimoni "chim va boy" birikmasi sanaladi. Un-

¹⁶¹ Qorayev S. Geografik nomlar..., 133-b.

¹⁶² Маллицкий Н.Г. Ташкентские махалли... –С. 18.

dan “chimboy” etnonimi hosil boʻlgan. Soʻngra etnonimdan toponim vujudga kelgan: chim+boy > chim boy > chimboy > Chimboy.

Qoraqalpogʻiston Respublikasi Chimboy tumani va tuman markazi nomi. Chimboy shahri oʻrnida ilgari qalin toʻqaylar boʻlgan, u yerni har xil yovvoyi oʻsimliklar qoplagan. U yerda qoraqalpoq ovullarining biridan Chiniboy degan yigit ish izlaydi va oʻsha qalin toʻqayda oʻziga imorat soladi va dehqonchilik bilan shugʻullanadi. Toʻqayzorlarni tozalab, dehqonchilik qiladi va moʻl hosil oladi. Olgan hosildan sotib tirikchilik qilgan ekan. Buni koʻrgan odamlar bu yerlarga koʻchib kela boshlagan. Soʻngra bu yerlar kattalashib, shaharga aylangan. Chiniboy saxiy kishi boʻlgan va xalqqa juda koʻp foydasi tekkan, keyinchalik bu yerlar Chimboy atalib ketgan.

CHIMBOYLIK – qishloq. Toshkent viloyatining Boʻstonliq tumani. Chimboylik – chimboy urugʻi vakili maʼnosini anglatadi.

CHIMYON – qishloq va togʻ nomi. Toshkent viloyatining Boʻstonliq tumani. Oʻzbek tilida Chimyon – “chim”, “qir” deb yoziladi. Mahmud Koshgʻariyda chumgʻon – qir.

Chimyon nomli qishloq Fargʻona viloyatining Fargʻona tumanida ham bor. Chimyon aslida Chimgan boʻlib, *oʻtzor, yashil vodi*y degan maʼnoni anglatadi.

Chimyon Chashmadamiyon yoki Chilkon soʻzlaridan olingan. Chashmadamiyon “suv (buloq) koʻp”, Chilkon esa “konlari koʻp” joy demakdir. Haqiqatan ham bu yerdan neft konlari koʻp topilgan. Lekin bu nom boshqa yerlarda ham uchraydi (Toshkent viloyatidagi Chimyon togʻlari va boshqalar).

Mahalliy xalq Chimyonni chimzor maʼnosidagi *chimyon* soʻzidan kelib chiqqan deydi.

Lekin Chimqoʻrgʻon, Chimkent kabi bir qancha nomlar “chem”, yaʼni “qoʻrgʻon” soʻzidan kelib chiqqan, degan fikrlar ham bor.

Sugʻdda chim (chem) soʻzi hozir ham “qoʻrgʻon, qalʼa” maʼnosida ishlatiladi. Chim (Chem) – ihota, toʻsiq, gʻov maʼnosini anglatib, ayniqsa, respublikamiz janubida Chim komponentli toponimlar koʻp uchraydi (Qorayev, 1970).

Chimyonsoy soyini baʼzi kishilar chim qon (chimli, oʻt-oʻlanli joy, chim palaxsasi oʻyib olish mumkin boʻlgan joy) deb izohlaydilar. Fargʻonada Chimyon shaharchasi, Qoʻrgʻontepa tumanida Chimyon qishlogʻi bor. Chashmadamiyon (suvi, bulogʻi koʻp), Chilkon (konlari koʻp joy) degan tavsiflar ham bor.

M.Koshgʻariyning “Devonu lugʻotit turk” (XI asr) asarida chumgan oʻtzor, shirin ajriq. Chivgin oʻt – hayvonlarni semirtiradigan oʻt. Chim – yerdan oʻrib olib, oftobda quritiladigan oʻt, deb izohlangan. Shuningdek, chimyon ikki komponentli hisoblanadi, yaʼni chim (ildiz, tomirlari zich oʻrnashishi sababli qalin boʻlib oʻsadigan oʻt-oʻlan) va -yon affiksi. Chimyon – *oʻt-oʻlan qalin oʻsgan joy* degan maʼnolarni ham anglatadi. Chunki xalq tilida chim oʻt (past boʻyli, zich boʻlib oʻsgan oʻt) birikmasi mavjud, degan fikrlar ham bor.

CHIMILDIQ – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani. Chimildiq (yoki go‘shanga) – parda, ostona (bu ma’noda “o‘tib bo‘lmas”, “tog‘lar bilan har tomondan yopiq”) ma’nolarini anglatadi.

CHIMQARTOV – O‘zbekiston va Tojikiston chegaralaridagi Turkiston tizmasining cho‘qqilaridan biri. Sug‘dcha *chem* (chim) – to‘siq, g‘ov, devor; kar, gar – tog‘.

CHIMQO‘RG‘ON – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qamashi, Yakkabog‘ tumanlari; Toshkent viloyati Piskent tumani; Jizzax viloyati Forish tumani. Qo‘rg‘on – qal’a, chim – chim; ehtimol *chem* – to‘siq, g‘ov.

CHINGIZ – qishloq. Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani; Navoiy viloyati Karmana tumani. Chingizkent – Samarqand viloyati Narpay tumani. Chingiz – etnonim (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 207).

CHINDOVUL – Qashqadaryo viloyati Koson tumani, Namangan viloyati Chust tumani.

CHINDAUL – 1) suv tashuvchi; 2) O‘rta Osiyo xonliklarida lashkar ot-yradini orqadan qo‘riqlovchi bo‘lgan askar. Namangan viloyatining Kosonsoy tumanidagi qishloq nomi.

Olim Alisher Navoiy *-vul* harbiy va saroy xodimlarini bildiradigan qo‘shimcha deb yozganligini ta’kidlagan, *hirovul*, *qoravul*, *yasovul*, *bakovul*, *shig‘ovul* terminlarini asos qilib olgan holda, *Chindovul* oykonimining etimonini “qo‘shinning eng orqadagi qismi, avangard” ma’nosini ifodalovchi *chindovul* harbiy termini bilan bog‘liq, deb ko‘rsatadi.

Mahalliy aholi fikricha, bu nom tojikcha *chin* so‘zidan olingan bo‘lib, “gul termoq” degan ma’noni anglatadi. T.Nu‘monov va boshqalar ta’kidlaganidek, bu fikrga qo‘shilish qiyin, chunki *Chindovul* oykonimi etimonida “gul termoq” ma’nosi kuzatilmaydi.

Yana xalq orasida oykonim etimonini *chin ovul* – 40 ovul birikmasi bilan ham bog‘lash kuzatiladi. Rivoyatlarga ko‘ra, Shoh Jalil degan kishi Kosonsoyga borgan, ammo u yerdagi oqsoqollar uni Koson (hozirgi Kosonsoy)ga kiritmaydilar. Shoh Jalil o‘z karvoni bilan hozirgi *Chindovul*ga kelgan. Odamlar uni yaxshi kutib olishgan. Shoh Jalil bu yerga 40 ta ovul tikib yashagan.

Shunga nisbat berib, *Chindovul* oykonimining etimoni “*chin ovul*”, ya’ni “qirq ovul” birikmasi deb hisoblashadi. Mazkur talqin anchayin ishonchsiz.

Bizningcha, *Chindovul* oykonimi *chin* – xitoy etnonimiga ovul indikatorining qo‘shiluvidan yasalgan bo‘lib, oykonim *Xitoy qishloq* degan ma’noga ega.

Til taraqqiyoti davomida *chin ovul* otli so‘z birikmasi onomastik konversiya asosida joy nomiga, ya’ni oykonimga aylangan, bu jarayonda nom tarkibidagi ikki asos o‘rtasidagi *-d* undoshi orttirilgan. Qishloq ortida Xitoysoy nomli gidronimning mavjudligi ham buni tasdiqlaydi.

CHINNIXONA – Samarqand yaqinidagi saroy. XV asrning 40-yillarida Ulug‘bek (1394–1449) buyrug‘i bilan qurilgan. Chinni – forfor. Chinnixona – bu chinni xona. Bu Ulug‘bekning dam olish xonasi bo‘lgan.

CHINOBOD – Andijon viloyatining Baliqchi tumani, Toshkent viloyatining Qibray tumani, Samarqand viloyatining Poyariq tumani, Surxondaryo viloyatining Termiz tumani, Xorazm viloyatining Xiva tumani. Chin – haqiqiy, sof, obod – obod, seraholi (Chinobod – obod aholi punkti). Ushbu nom ham “chem” so‘ziga borib taqaladi. “Chem” va “chim” hamda “chin” so‘zlarining o‘zagi tarixan bitta (Chimkent, Chimqo‘rg‘on, Chinobod).

Bizning tekshirishlarimiz xulosasiga qaraganda Chinobod qishlog‘ining tarixi shunday: 1840-yillardan qipchoqlarning urug‘ boshlig‘i Musulmonqul Qoradaryoning hozirgi “Yetti qashqa” qishlog‘i yuqorisidan Baliqchi tomonga Yangi kanal qazdirgan. O‘sha yangi sug‘oruv arig‘i bo‘ylarida Qo‘qondan ko‘chib kelganlar hozirgi Chinobod o‘rnidagi joy atrofini o‘rab yangi qishloqqa asos solganlar (biroq 1880-yildan Qoradaryo suvi kanalga urib ketib, o‘rnida daryoning yangi o‘zani paydo bo‘lgan. Eski o‘zan hozir ham “qolgan daryo” deb ataladi). Surxondaryoda ham Chinto‘qqizobod qishlog‘i bor. Ammo Angor tumanidagi Chinobod nomini “chinrovob” so‘ziga bog‘laydilar.

Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi mahalla nomlaridan biri ham Chinobod deb atalgan. Bunday nom respublikamizning ko‘plab hududlarida uchrashini ta’kidlash lozim.

CHINOZ – Toshkent viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. Chinoz – o‘zbeklar tarkibiga singib ketgan qabilalardan birining nomi. Rashiddin Fazlullohning (XIV asr) “Jome-at-tavorix” tarixiy asarida yozilishicha, mo‘g‘ullarning tayjuit qabilasi tarkibidagi urug‘lardan biri chinoz (mo‘g‘ulcha – bo‘ri) deb atalgan. Keyinchalik chinozlar tayjuitlardan ajralib, mustaqil qabila bo‘lganlar.

XIII–XIV asrlarda chinoz qabilasi ham boshqa bir qancha mo‘g‘ul qabilalari kabi Dashti Qipchoqning sharqiy qismiga kelib o‘rnashganlar. XVI–XVII asrlarda ularning bir qismi Qarshi cho‘li va Toshkent vohasiga ko‘chib kelib, o‘troqlashib ketgan. Dashti Qipchoqda qolgan qismi esa qoraqalpoqlar tarkibiga kirgan.

Bo‘ri – chinoz urug‘ining totemi, muqaddas hayvoni hisoblangan. Totem nomidan urug‘ nomi yuzaga kelgan. E’tiborli tomoni shuki, totemistik dunyoqarash ibtidoiy jamoa davrida paydo bo‘lgan, insoniyatning tabiat hodisalari va mavjudotlariga bo‘lgan munosabatini o‘zida aks etadi. T.Nafasovning yozishicha, totemistik qarashlarda insoniyatning tabiat unsurlari – yer, havo, suv, olov, tuproq, o‘simlik va hayvonlarga sig‘inish, ularning bir qismini yoki bittasini muqaddas deb bilish g‘oyasi mujassam. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, chinoz urug‘i vakillari bo‘rini muqaddas hayvon deb bilishgan va unga

sig'inishgan. Urug' nomiga asos bo'lgan bo'ri tasviri urug' tug'i (bayrog'i)ga ham tushirilgan.

CHINOQ – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Chinoq “qulog'i kesilgan”, etnonim bo'lishi mumkin. Xuddi shu tumanda Tauchinak – “Tog'li chinoq” qishlog'i bor. Bu ushbu fikrni to'ldirishga xizmat qilishi mumkin.

CHINOR – qishloq. Toshkent viloyatining Ohangaron, Bo'stonliq tumanlari, Surxondaryo viloyatining Denov tumani; Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. Chinor – ming yil umr ko'radigan daraxt nomi. Demak, fitonimdan toponim hosil bo'lgan.

CHINSAROY – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani. Chin saroy – haqiqiy saroy (saroy – o'zbek qabilasi). Qabila-urug' nomlarida ko'pincha chin – “haqiqiy” va yolg'on – “yolg'on”, “qo'shilgan” sifatlari qo'llanilgan.

CHIRIK – qishloq. Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani. Mo'g'ul, qadimiy turkiy tillarda chirik (cherik) – “armiya”, “lashkar”. Cherik etnonimi ma'lum (К.Шаниязов. К этнической истории народа).

CHIRIKJIYDA – qishloq. Farg'ona viloyatining Beshariq tumani. *Chirikjiyda* – *chirigan jiyyda* ma'nosini anglatadi.

CHIRIQSHLOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumani. “Chirik” va “qishloq” so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan nom.

CHIRKAY – qishloq. Farg'ona viloyatining Buvayda, Beshariq tumanlari, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. Qirg'iz tilida, o'zbek tilining shevalarida chirkay – pashsha. Ehtimol, bu etnonimdir. Adigene va sayak qirg'iz qabilalari tarkibida cherkey urug'i qayd etilgan (Этнический состав киргизского населения. ТКАЕЕ. Т. IV. – М., 1960. С. 134).

CHIRQIROVUQ – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumani, Samarqand viloyati Ishtixon, Pastdarg'om tumanlari. Chirqirovuq – etnonim (X.Doniyov. O'zbek shajara va shevalari; К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 124, 133).

CHIROQCHI – Qashqadaryo viloyati tarkibidagi shahar va tuman nomi. T.Nafasovning yozishicha, IV–X asrlarda Chiroqchi katta va obod shahar bo'lgan. Shahar mo'g'ullar istilosi davrida xarobaga aylangan. Tuman nomiga asos bo'lgan *chiroqchi* so'zini ikki xil izohlash mumkin: *chiroqchi* – *chiroq yasovchi hunarmand*; *chiroqchi* – *qabriston (xonaqoh) kabi joylarda chiroq (sham) qo'yib, yoqib yuruvchi kishi*.

Odatda, nomlanayotgan geografik obyekt qaysi bir xususiyati yoki ma'lum bir faoliyati yoki hodisa va voqealar bilan kishilar diqqatini jalb qilgan taqdirda nomlashga asos bo'lishi mumkin. Masalan, turkiy xalqlar tarixini o'rgangan A.Divayevning yozishicha, Sirdaryo bo'yidagi Qo'rqu

ota ziyoratgohiga qarab, qabriston mozorlarini tozalab yuradigan kishini chiroqchi deyishgan.

Mutaxassislarning fikricha, yoritgich, yog'du ma'nosidagi chiroq o'zlashma so'z. Eroniy tillarga xos bo'lgan *charog'* so'zi eski o'zbek tiliga xuddi shu tarzda o'zlashgan. O'zlashib bo'lgach, tovush qiyofasida o'zgarish yuz bergan. Barcha eroniy tillarda mavjud bo'lgan *charog'* so'zi *yoritgich*, *sham* ma'nosidan tashqari, majoziy ma'noda farzandga nisbatan ham qo'llangan.

T.Nafasov Chiroqchi nomining bir necha xil izohini keltirgan. Ular orasida chiroqchi turkiy qabila yoki urug' nomi degan xulosa ilmiy nuqtayi nazaridan eng ishonchlisi hisoblanadi. Olimning yozishicha, qadimgi turkiy urug'-qabila nomidan Chiroqchi nomi yaralgan deb qarash ilmiy jihatdan asosli, tarixan ishonchlidir.

CHIRCHIQ – Sirdaryoning eng katta va eng sersuv o'ng irmog'i, Toshkent viloyatidagi daryo.

Dastlab daryo "Hudud ul-olam", so'ngra arab geograflari Istaxriy, Muqaddasiy asarlarida Parak, Nahri turk, Nahri Turkiston nomlari bilan tilga olingan.

Zahiriddin Muhammad Bobur "Boburnoma" asarida daryoni Chir suyi nomi bilan qayd etadi: "Sulton Ahmad Mirzokim, Toshkandga mo'g'ul ustiga cherik tortib, Chir suyinikim, Toshkandtin ikki sha'riy yo'l bo'lg'ay, bu suvning yoqasidakim shikast topdi...".

Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma"sida ham gidronim Chir suvi deb berilgan: "Chahorshanba kuni kechasi mamlakatni qo'lga oluvchi sipoh Chir suvi bo'yiga (askargoh) qurdi".

H.Hasanov izohlashicha, "*chir*" so'zi *gullagan*, *burqiragan*, *tezoqar*, *sharlovuq*, *shovullagan* degan holatlarga nisbatan ishlatiladi. Haqiqatan ham, bu daryo tez, ayniqsa, yuqori qismida toshdan toshga urilib, ko'pirib oqadi. Chiq qo'shimcha bo'lib, kichiklikni bildiradi. Demak, *Chirchiq* – *kichkina*, *lekin shovullab oqadigan suv* ma'nosidadir.

S.Qorayev fikricha, Chirchiqni Sirchiq, ya'ni "kichik sir" deb izohlash to'g'ridir. Qirg'iz xalqining "Manas" nomli qahramonlik dostonida Chiyirchiq gidronimi kuzatiladi. Ayrim olimlarning fikricha, ana shu Chiyirchiq aynan Chirchiq.

Demak, Chirchiq Sirchiqning til taraqqiyoti davomida yuzaga kelgan fonetik varianti. Sir (Sirdaryo) fonetik o'zgarish bilan Chirga o'tgan. Keyinchalik kichik ma'nosini ifodalovchi *-chiq* affiksini olgan. "Kichik sir" ma'nosidagi *Sirchiq* so'zi gidronimning etimonidir. Gidronimning lisoniy takomili quyidagicha: *Sir* > *Chir* > *Chir* + *chiq* > *Chirchiq*.

CHITGAR – Namangan viloyatining Kosonsoy tumanidagi qishloq. *Chit* (f.-t.) – *paxta tolasidan to'qilgan mato*. Chit va *-gar* morfemalaridan tarkib topgan *chitgar* so'zi fors-tojikcha bo'lib, eskirgan so'zlar sirasiga mansub.

Chitgar – kustar (o'z uyida biror mahsulot ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi shaxs, hunarmand), to'qimachilik korxonasida chitga gul beruvchi usta. Qishloqda bir necha shunday ustalar bo'lganligiga nisbat berib, unga Chitgar deb nom berilgan. Demak, Chitgar oykonimi chitga gul beruvchi ustalar yashash joyi, degan toponimik ma'noga ega.

CHITGARON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimni hosil qilgan chit so'zi paxta tolasi ipidan to'qilgan gazlama nomi. Forscha *chitgar – chitga naqsh soladigan usta, -on* – ko'plik affiksi.

Demak, *Chitgaron – “chit to'quvchi yoki unga gul bosuvchi ustalar”* demakdir. Aholining kasb-kori qishloq nomiga asos bo'lgan.

CHIG'ANOQ – Namangan viloyatining Pop tumanidagi qishloq nomi. Chig'anoq so'zi ko'p ma'noli bo'lib, o'zbek tilida quyidagi ma'nolarda qo'llanadi:

- 1) shilliq qurt // shilliq;
- 2) ba'zi umurtqasiz jonivorlarning, masalan, molluskalarning turli shakllarda bo'ladigan kosasi;
- 3) anatomik termin: tirsak; tirsak suyagi.

Shuningdek, chig'anoq so'zi o'zbek va qirg'iz tillarida tirsak ma'nosida qo'llanadi. Tirsak – qo'lning bilak suyagi bilan yelka suyagi qo'shiladigan, bukilib burchak hosil qiladigan joyi; narsalarning burchak hosil qilib bukilgan joyi yoki qismi. Qishloq Sirdaryoning ana shunday burchak hosil qilib bukilgan hududida joylashganligiga nisbat berib, Chig'anoq deb atalgan.

Demak, *Chig'anoq* oykonimi *burchak joydagi yashash manzili* degan toponimik ma'noga ega.

CHIG'ATOY ARIG'I – Kaykovus kanalining o'ng tarmoqlaridan biri; uzunligi 3 km. Bu ariq Sobir Rahimov (hozirgi Olmazor tumani) va Shayxontohur tumanlaridan oqib o'tadi, undan 9 ta shoxobcha suv oladi, Qoraqamish arig'iga quyiladi. “Chig'atoy” gidronimining paydo bo'lishi taxminan XIV asrga to'g'ri keladi, “chig'atoy” antroponimi va “chig'atoy” etnonimi bilan bog'liq.

Ma'lumki, Chig'atoy (XIV asr) O'rta Osiyoda hukmronlik qilgan Chingizxonning ikkinchi o'g'lining nomi. O'sha davrda O'rta Osiyo hududi “Chig'atoy ulusi” deb nomlangan. Keyinroq ushbu atoqli otdan Amir Temurning buyrug'i bilan Toshkent shahri devorlari tiklanib, unda 12 ta darvoza bunyod etilgan. Darvozalarning biri ushbu turkiy qabila nomi bilan “chig'atoy darvozasi” deb nomlangan.

Chig'atoy arig'i esa, Chig'atoy darvozasi yonidan oqib o'tganligi tufayli, uning nomi bilan atalgan. Asrimizning boshlarida Chig'atoy arig'i Ko'kcha dahasining Chig'atoytepa mahallasi, shuningdek, dahaga tegishli bo'lgan, shahar tashqarisida joylashgan Yangi shahar mavze-mahallasi, Kichik-qo'riq, Beklar-begi-qo'riq, Ingichka-qo'riq, Ko'ksaroy mavzalaridan o'tgan va uning suvidan

shu yerlardagi dala va bog'larni sug'orishda, aholini suv bilan ta'minlashda keng foydalanilgan.

CHIG'ATOY DARVOZASI – Ko'kcha dahasining shimoli-g'arbiy qismida, antropotoponim; nomining kelib chiqishi Chingizxonning (1155–1227) o'g'li Chig'atoyning (vafoti 1242-y.) ismini bildiradi. Ma'lumki, XIII asrda Chingizxon o'g'illariga o'z saltanatini taqsimlab, Markaziy Osiyo yerlarini ikkinchi o'g'li Chig'atoyga bergan va keyinchalik mazkur hudud Chig'atoy ulusi deb atalgan. Chig'atoy darvozasining nomi xonning sharafiga qo'yilgan. Mazkur darvoza nomi Muhammad Solihning ikkala ro'yxatida ham keltiriladi. Chig'atoy darvozasining nomi XX asr boshlarida mahallalar nomlarida ham uchraydi: Chig'atoy tepa, Chig'atoy-chaqar, Chig'atoy-Yangi shahar¹⁶³. Hozirgi vaqtda mazkur hudud Sobir Rahimov (hozirgi Olmazor tumani) tumaniga tegishli sanalib, bu yerdagi mahallaga "Chig'atoy darboza" nomi berilgan¹⁶⁴.

CHIG'IR – qishloq. Andijon viloyati Xo'jaobod tumani. Chig'ir – chigir (cho'michli g'ildirak bo'lib, yerlarni sug'orish uchun suv chiqarib bergan).

CHIG'IRIQ – qishloq. Toshkent viloyati O'rta Chirchiq tumani. Chig'iriq – urug'lik paxta tozalash uchun qo'lda qilingan sodda mashina.

CHODAK – qishloq. Namangan viloyati Pop tumani. Mahalliy aholining so'zlariga ko'ra, Chodak nomi forscha *choh* – chuqur, *deg* – qozon so'zlaridan kelib chiqqan.

CHOLDAR – Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi qishloq nomi. Qozoq qabilalar ittifoqi sergeli (sirg'ali) tarkibiga kirgan 12 qabiladan biri chaldar-shaldar (ehtimol "qariyalar") deb nomlangan.

CHOLQISHLOQ – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumani. Chal etnonimi ma'lum (chol – "keksa odam"). *Cholqishloq* – chol urug'i vakillari yashaydigan qishloq.

CHOLMUYIN//CHOLMO'YIN – qishloq. Samarqand viloyati, Poyariq tumani. Qipchoq urug'lari bir bo'linmasi *cholmo'yin* deb atalgan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123, 125).

"Chol" termini qadimiy turkiy tilda bo'z rang, kulrangni bildirgan. Mo'yin, aynan *bo'yin* – *avlod*, *bo'lim* ma'nosida. Qipchoqlar tarkibida qoramo'yin, ko'kmo'yin urug'lari bo'lgan.

CHONDIR – Buxoro va Samarqand viloyatidagi aholi punktlari nomi. Mahalliy aholi uni *chandir* – *qattiq* (*go'sht teri*) so'zi bilan bog'laydi.

Ayni paytda, chandir – bu turkman urug'i bo'lib, o'zbeklar orasida ham qayd etilgan. *Chandir* qadimgi turkiy tilda "*qurama*", "*duragay*" degan ma'noni anglatadi.

¹⁶³ Маллицкий Н.Г. Ташкентские махалля... – С.13.

¹⁶⁴ Толипов А. "Чигатой дарбоза" деб аташди // "Маҳалладош" газетаси. 1991 йил 31 октябрь.

CHORBAKR – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. To‘rt (chor) avliyo – Abu Bakr Is‘hoq Kalobodiy, Abu Bakr Tarxon, Abu Bakr Ahmad ibn Sa‘d, Imom Abu Bakr Fazl (X asr) dafn etilgan Chorbakr maqbarasi nomiga atalgan.

CHORBOG‘ – Uchko‘prik tumanidagi qishloq nomi. To‘rtburchak shaklidagi, shahar chetidagi katta bog‘ yoki tok, mevali va xushmanzara daraxtlar hamda polizdan iborat bo‘lgan bog‘ shunday nomlangan. Viloyatda Chor qo‘shimchasi bilan Chordarra, Chorsu, Chorraha, Chortoq, Chorchaman, Chorchinor kabi joy nomlari yaratilgan.

XV–XIX asrlarda tarixiy manbalarda keng qo‘llanilgan chorbog‘ (so‘zmaso‘z “To‘rt bog‘”) ma‘nosi hanuzgacha aniqlanmagan va Markaziy Osiyoning turli hududlarida har xil ishlatilgan: bog‘, qishloq uyi, har tomondan panjara bilan o‘ralgan bog‘ va h.k. “Chorbog‘ ... o‘zbekcha ma‘noda faqat atrofdagi mulk orasida joylashgan to‘ralarga xos qo‘rg‘on deb qaralishi mumkin” (П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 35; О.Д.Чехович. Самаркандские документы. С. 393).

CHORBOG‘INAV – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim *chorbog‘* va *nav* so‘zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *chorbog‘* so‘zi forscha-tojikcha bo‘lib, “*To‘rt tomoni bog‘ bo‘lgan uy yoki qo‘rg‘on*”, “*To‘rt tomoni devor bilan o‘ralgan bog‘*”, “*dala hovli*” kabi ma‘nolarni anglatadi.

XIV–XV asrlarda Amir Temurning Samarqandda 14 bog‘i – chorbog‘i bo‘lgan. Bog‘larning gir atrofi saroylar bilan o‘ralgan edi. XV–XVI asrlarda chorbog‘lar boy yer egalarining mulki hisoblangan. Ba‘zan shaharning ikki tomoniga teraklar ekilgan bosh xiyoboni chorbog‘ deyilgan.

Hozir ko‘p joylarda gir atrofi devor bilan o‘ralgan har qanday bog‘, shuningdek shahar chekkasidagi bog‘lar chorbog‘ (chorvoq) deyiladi. Farg‘ona vodiysida chorvoq degan urug‘ bo‘lgan. Toponimning ikkinchi komponenti – *nav* so‘zi ham forscha bo‘lib, “*yangi*” degan ma‘noni bildiradi.

Demak, *Chorbog‘inav* – “*To‘rt tomoni bog‘ bo‘lgan yangi uy yoki qo‘rg‘on*”, “*To‘rt tomoni devor bilan o‘ralgan yangi bog‘*” ma‘nosidadir. Mahalliy aholi qishloq nomini uning hududida yangi bog‘lar tashkil qilinganligi sababli shunday atalgan, deb hisoblaydi.

CHORBOG‘KENT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim *chorbog‘* va *kent* so‘zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *chorbog‘* so‘zi forscha-tojikcha bo‘lib, aynan “*To‘rt bog‘*”, “*To‘rt tomoni bog‘ bo‘lgan uy yoki qo‘rg‘on*”, “*To‘rt tomoni devor bilan o‘ralgan bog‘*”, “*dala hovli*”, “*Tokzor*”, “*mevali bog‘*”, “*park (tabiiy istirohat bog‘i)*” va “*poliz*” kabi ma‘nolarni anglatadi (qarang: **Chorbog‘inav**). Toponimning ikkinchi komponenti – **kent** so‘zi esa “shahar”, “aholi punkti” degan ma‘noda; *kend* (*kent*) termini asli *kat* so‘zining dialektal shaklidir.

Demak, *Chorbog‘kent* – “*To‘rt tomoni bog‘ bo‘lgan qishloq yoki qo‘rg‘on*”, “*To‘rt tomoni devor bilan o‘ralgan aholi punkti*”, “*qal‘a*” ma‘nosidadir.

CHORBOG'TURANG'I – qishloq. Farg'ona viloyati Beshariq tumani. Chorbog'turang'i shaklida Qo'qon xonlari arxivida ko'rsatilgan (А.Л.Троицкая. Каталог архива кокандских ханов. С. 74, 93, 292, 296). Ushbu toponim *"Turangi (turangil) – mayda bargli terak o'sadigan chorbog"* degan ma'noni anglatadi; (qarang: **Chorbog'** va **To'rang'il**).

CHORVOQ – shahar posyolkasi. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani; Samarqand viloyatining Xatirchi tumani; Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani.

CHORVOQ – Toshkent viloyatidagi aholi punkti va suv ombori nomi, (aslida Chorbog'). Chorbog' deb turli mevali daraxtlar o'tqazilgan bog'ga aytiladi. Odatda, bunday bog'ning o'rtasida imorat bo'ladi va daraxtlar to'rt tomonini egallab turadi.

CHORDARA – qishloq. Farg'ona viloyati Oltiariq tumani; Navoiy viloyati Konimex tumani; Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on, Samarqand tumanlari.

Chordara – to'rt eshikli xona (ikkitasi shimolga, ikkitasi janubga qaragan) yoki mansarda, cherdak xonasi. M.Y.Massonning so'zlariga ko'ra (Ахангеран. Археолого-топографический очерк. – Ташкент, 1953. С. 45), mahalliy aholi bu termin bilan Farg'ona va Sirdaryoning quyi oqimi bo'ylab ko'plab eski tashlandiq istehkomlarni nomlaydi.

Shunday qilib, *chardara, chaldivar, "xarobalar", "katta shahar"* ma'nolarini anglatadi.

CHORJO' GUZARI – Movarounnahr bilan Xurosonni bog'lab turgan Amudaryodagi asosiy guzarlardan biri. Xurosondan Buxoroga boradigan eng yaqin yo'l ushbu guzar orqali o'tgan. Guzarda tashkil topgan aholi maskani IX–XII asrlar yozma manbalarida Amul, Amul ash-shatt, keyinroq Omo'ya nomlari bilan atalgan.

Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma"sida keltirilgan ma'lumotga ko'ra, XIV asr ikkinchiyarmida Omo'ya Amudaryoning o'ng sohilida bo'lgan (hozirgi Forob qishlog'i).

"Boburnoma"da Xusravshoh Sulton Mahmud Mirzoning to'ng'ich o'g'li Sulton Mas'ud Mirzoni tutib, ko'zlarini ko'r qildirgani, uni dastlab Keshga, so'ngra u yerdan Chorjo' guzari orqali Hirotga – Sulton Husayn Mirzo huzuriga olib borganlari haqida xabar beriladi.

CHORJO'Y – Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Forscha *chor* – to'rtta, *jo'y* – ariq ma'nolarini anglatadi.

CHORJO'Y ARIG'I – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani. Bu ariq Toshloq qo'rg'onchasi yaqinida, Qulqishloqdan yuqoriroqda suv oladi. Qirq, Po'latdarxon, Dahbed, Marg'ilontepa, Boqibiy, Nashab, Zakot, Misit, Balxi, Silot, Zaxzafrat, To'la qishloqlari shu ariqdan sug'oriladi.

CHORMINOR – Buxorodagi me'moriy yodgorlik (XIX asr). Forscha *chor* – to'rt, *minora* – burj; yodgorlik 4 ta minoradan tashkil topgan.

CHORMITAN – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq. Sug'dcha *mitan* – “qishloq”, “qal'a” va *chor* – to'rt ma'nolarini anglatadi.

CHOROBOD – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. Forscha *chor* – to'rt, *rabod* – karvonsaroy, mehmonxona ma'nolarini ifodalaydi.

CHOROG'IL – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani. *Chor* – to'rt, *og'il* – saroy, *chorva uchun omborxona* ma'nolarini anglatadi.

CHORPORA – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. *Chor* – to'rt, *pora* – bo'lak; to'rtta qismdan iborat qishloq; etnonim bo'lishi mumkin.

CHORRAHA DARVOZASI – boshqa nomi “chorsu darvozasi”. Samarqand shahri devoriga g'arbiy tomondan o'rnatilgan darvoza. “Boburnoma”da 903 (1497–1498)-yili Samarqandda yuz bergan tarxonlar isyoni voqealari bayonida eslatilgan va isyon sababchilaridan bo'lmish Muhammad Mazid tarxon Chorraha darvozasi orqali qochib, Buxoroga borgani aytilgan.

Shuningdek, 905 (1495–1496) – 906 (1495–1496)-yillar voqealari bayonida Sulton Ali Mirzo onasining gapiga kirib, Chorraha darvozasidan chiqib, Shayboniyxon huzuriga bosh egib borgani va halok etilgani aytilgan. “Sulton Ali Mirzoning onasi Zuhra begi og'a beaqlig'idin maxfiy Shayboniyxong'a kishi yiborur, bu mazmun bilakim, Shayboniyxon ani olur bo'lsa, o'g'li Shayboniyxong'a Samarqandni bergay. Otasining viloyati [Hisor]ni olg'ondin so'ng Sulton Ali mirzog'a bergay... Sulton Ali mirzo... kengashmay bir necha yovug'idag'i kichik-kirim bila Chorraha darvozasidin Bog'i Maydong'a Shayboniyxon qoshig'a bordi... Bu bedavlat xotun chun noqisi aql edi, erga tegar havosi bila o'g'lining xon-u monin barbod berdi... To'rt-besh kundan so'ng Qulba o'langida o'lturdilar... Bu besh kunluk o'lar jon uchun yomon ot bila bordi” (B. 77–78).

CHORRAHA – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomlaridan biri. *Chorraha* – *yo'lning kesishgan joyi* ma'nosini anglatadi.

CHORSU – Samarqand shahridagi XVIII asrga oid yodgorlik. Mazkur yodgorlik o'rni Mirzo Ulug'bek davrida Choponbozor nomi bilan mashhur bo'lgan. Avesto tilida “chavrisuk” (aynan ma'nosi “To'rt taraflı”) so'zi keyinchalik “chahorsu” (tojikcha “chorsu”) deb talaffuz qilinib, shaharlardagi *usti gumbaz yopiq bozor* ma'nosida ishlatila boshlagan.

Sug'dlar o'z bozorlarini “*vacharn*” (ba'zan metatezaga uchragan “*varchan*” shakli qo'llangan) deb atashgan (mazkur so'z hozirgi tilimizda juft holda qo'llanadigan “bozor-o'char” so'zining ikkinchi qismida uchraydi). O'rta asr arab mualliflari Markaziy Osiyo bozorlarini “*suk*”, ko'plikda “*asvok*” deb, forslar esa “*bozor*” deb atashgan.

Samarqand shahri qadimdan bozorlarga boy bo'lsa-da, uning asosiy yirik

bozori azaldan hozir "Siyob bozori" nomi bilan mashhur bo'lgan joyda bo'lib kelgan. Jumladan, islomgacha bo'lgan davrda ham shaharning asosiy bozori Kesh darvozasi (hozirgi Xizr masjidi o'rnidagi darvoza) yonida bo'lgan, deyiladi tarixiy asarlarda. Arab mualliflari bu joyni "Ras at-toq" ("Toq boshi") deb tilga oladilar. "Toq" so'zi me'morchilik termini bo'lib, "gumbazli bozor inshooti, binosi" ma'nosidadir.

Hozirgi kunda bu termin Buxoro shahridagi "Toqi sarrofon", "Toqi telpakfurushon" singari geografik nomlarda saqlanib qolgan. Samarqand o'zining bozorlari bilan keyingi davrlarda ham mashhur bo'lib keldi. Chunonchi, XV-XVI asrlarda shahardagi Bozori Amir Tangriberdiqu, Bozori Kulohbardoron (Sarbadoron), Bozori Masjidi Jurjoniya, Bozori Rismon, Bozori Xarroton, Bozori Muhammad Chap singari savdo hududlari tarixiy hujjatlarda tilga olinganki, bular Samarqandning qadimdan hunarmandchilik, savdo-sotiq gullab-yashnagan shaharlardan biri bo'lib kelganligini ko'rsatadi.

CHORSU ARIG'I – Bo'zsuv kanalining o'ng qirg'og'idan suv olib, g'arbga tomon oqqan. Ariqning yo'nalishi hozirgi Shayxontohur tumani hududiga to'g'ri keladi; uzunligi taxminan 4,4 km. Gidronim Chorsu toponimidan kelib chiqqan.

Chorsu toponimi forscha "chor" – "to'rt" va "su" – "tomon" so'zlaridan tashkil topgan; lug'aviy ma'nosi "to'rt tomon" demakdir. Bu shartli tushuncha bo'lib, faqat to'rt ko'cha emas, balki beshta, hatto olti-yettita ko'chani ham kesishgan joyini anglatgan. Chorsu – markaziy bozorning, aniqrog'i, usti yopiq (tim) ko'chalarning boshlanishi bo'lgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Chorsu arig'i Shayxontohur dahasining Quyi Mergancha, Yuqori Mergancha, Qoziko'cha, Qo'rg'ontagi, O'roqchilik, Egarchi, Tarloq, Sho'rtepa mahallalari, shuningdek, Ko'kcha dahasining Jarlimasjid, Qalandarxona, Sirlimasjid, Qug'irmoch, Temirchi, Mirzag'oz, Mirlar, Eski Namozgoh mahallalaridan oqqan, bozor hududidan o'tgan qismida yoz faslida suv bo'yi o'ziga xos oromgoh sanalgan.

CHORTOQ – Namangan viloyatidagi shaharlardan biri. Chortoq shahriining nomlanishi haqida turlicha qarashlar mavjud. Chunonchi, rivoyatda aytilishicha, qadim zamonda bir podshoh bo'lgan ekan. Uning aytgani-aytgan, degani-degan ekan. Bir kuni sayohat qilib, eng xushmanzara joyga borib qolibdi. Tabiati, havosi, suvlari, kishilari unga yoqib qolibdi. Shu yerda taxt qurmoqchi bo'libdi. Qishloqning kunchiqar tomoniga ikkita, kunbotar tomoniga ikkita tuproqdan tog' uydinib, ustiga to'rtta taxt qurdiribdi. Tepaliklar shunaqa hashamatli qurilgan ekanki, odam tagiga borib qarasa, do'ppisi tushib ketar ekan. Taxtlar bitgach arzanda, tannoz qizlarini oldirib kelib, to'rttovini to'rtta taxtga o'tqazdirib qo'yibdi. Ammo qizlar bir-birlari bilan bordi-keldi qila olmabdilar. Shunda otalariga: "Biz opa-singillar bir-birimizni ko'rolmay

qiynalmoqdamiz, bizning bir-birimiznikiga borib kelishimiz uchun yerosti va yer ustidan yo'l soldirib bering", – deb iltijo qilishibdi. Podsho rozi bo'libdi. To'rt taxtni bir-biri bilan bog'lovchi yo'llar qurdiribdi.

Shundan keyin to'rt malika shu joyda qolib, uzoq yillar yashashibdi. Joyning nomi esa **Chortoq**, ya'ni **chor taxt** deb ataladigan bo'libdi¹⁶⁵.

Geografiya fanlari doktori, professor H.Hasanov Chortoq oykonimini boshqacharoq talqin etadi: "Chortoq Namangan yonidagi qishloq. Buni "To'rt tog'" deb izohlanadi, lekin bunday emas. To'rt gumbazli (to'rt toqisi bo'lgan) inshoot (ark, qo'rg'on, qorovulxona) Chortoq deyilgan. Ba'zan to'rt tomonida turadigan qorovulxonalar (baland minoralar) ham Chortoq deb atalgan"¹⁶⁶.

Demak, joy o'rtasida baland ark, qorovulxona bo'lganligi bois shunday atalgan.

S.Qorayev esa Chortoq toponimini quyidagicha izohlagan: "Chortoq Namangan viloyatidagi kurort va posyolka. Aslida Chortoq so'zi ikki so'zdan – *chor* (to'rt) va *toq* (ark, gumbaz) so'zlaridan tarkib topgan bo'lib, "to'rt go'shali", "gumbaz" demakdir, toq so'zi Markaziy Osiyodagi eng qadimgi me'morchilik termini bo'lib, "*arkli bino*" ma'nosini anglatadi. Peshtoq (imoratning oldi tomonidagi toq), toqi ravoq (hashamatli saroy). Chortoq so'zlari ana shu iboralardan tarkib topgan. Ayvon, boloxona, qorovulxona ham chortoq deyilgan".

Shuningdek, S.Qorayevning "O'zbekiston viloyatlari toponimlari"¹⁶⁷ kito-bida yuqoridagi fikrlarga qo'shimcha tarzda Chortoq *chordoq* shaklida ham talaffuz etilgan. Otashparastlarning ibodatxonasi ham chortoq deyilgan, degan fikrlarni bildirgan. Chortoq yeri tekis, serunum, sug'orish imkoniyat-laridan foydalanish oson bo'lganligi sababli yonidagi qo'shnilardan biri bo'lgan Sauralar bosib olishga harakat qiladilar. Ulardan himoyalani sh uchun qishloqning eng xavfli tomonlariga to'rtta tepa ko'targanlar va tun-u kun us-tida kuzatuvchilar turgan. Agar uzoqdan xavf sezilsa, gulxan yoqilib, qo'shni tepa hamda butun aholi xabardor qilingan.

Mashhur sharqshunos olim, yirik tarixchi Yan Vasiliy Grigoryevich ko'rsatishicha, Markaziy Osiyoning O'zbekiston qismining o'zida erkin mas-sagetlar, sug'dlar, saklar mingdan ortiq sun'iy tepalar ko'tarib, undan qoro-vulxona sifatida foydalanganlar.

T.Nu'monov va B. Turdaliyevlar Chortoq astionimi haqida quyidagi fikr-larni bildiradilar: "Chortoq – bu Chortoq tumanining markazi – shahar. Chor-

¹⁶⁵ Murodov M., Shayxova M. Asotirlar va rivoyatlar. 1-kitob. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1990. – B. 68–70.

¹⁶⁶ Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – Toshkent: Fan, 1995. – B. 56–57.

¹⁶⁷ Qorayev S. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – B. 98.

toq fors-tojikcha soʻzga aloqador boʻlib, *choxar* – toʻrt, *toq* – ustun, yaʼni *toʻrt ustun ustiga qurilgan qorovulxona, chayla* maʼnosini anglatgan”¹⁶⁸.

Demak, *Chortoq* soʻzi joy oʻrniga mos boʻlib, chet dushmanlardan saqlanish uchun vujudga kelgan qorovulxona, baland minora vazifasini oʻtaydigan inshoot maʼnosini ifodalab, davrlar oʻtishi mobaynida oʻz qadr-qimmatini yoʻqotmay shahar nomiga aylangan.

CHORTUT – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Chor tut** – *toʻrt tut daraxti* maʼnosini anglatadi.

CHORXAROS – guzar. Buxoro shahri. Forscha *chor* – toʻrt, *xaros* – tegirmon (hayvonlar kuchi bilan harakatga keltiriladigan) maʼnolarini ifodalaydi.

CHORCHAMAN – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani. Oʻrta asrlarda yirik feodallar (qarang: **Chorbogʻ**) alohida maydonlarga boʻlingan boʻlib, ularda turli xil manzarali va mevali daraxtlar va gullar ekilgan, bu boʻlaklar *chorchaman* (*chor* – toʻrtta, *chaman* – oʻtloq, butazor, gulzor) deb aytilgan.

CHORSHANBA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Chorshanba – chorshanba. Markaziy Osiyoda goh u yerda, goh bu yerda har kuni bozor boʻlgan. Aholi punkti bozor boʻlgan kun nomi bilan atalgan. Bunday qishloqlarning toʻliq nomlari: Dushanbabozor (Dushanba), Seshanbabozor (Seshanba) va boshqalar boʻlib, keyinchalik bozor soʻzi tushirib qoldirilgan.

CHOTKOʻPIR – Xorazm viloyatining Urganch tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Xorazm shevasiga xos boʻlgan *chot* va *koʻpir* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. *Chot* – shox-shabba; *koʻpir* – koʻprik, u qirgʻoqdan bu qirgʻoqqa oʻtish uchun suv yoki chuqurlik ustiga qurilgan qurilma.

Demak, **Chotkoʻpir** – *shox-shabba va loydan qurilgan koʻprik*.

CHOVKAY – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani. Ehtimol, etnonim. Misol uchun, qirgʻiz-qipchoqlarning jamonong urugʻi boʻlinmalaridan biri chokvoy deb aytilgan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа).

CHOVLI ARIGʻI – Boʻzsuv kanalining chap tarmogʻi. Shaharning shimoli-sharqiy qismidan janubga yoʻnalgan boʻlib, Salor kanaliga quyilgan. Uzunligi 7 km. Hozirgi vaqtda ariq Mirzo Ulugʻbek, Yunusobod va Mirobod tumanlari hududidan oqadi.

Mazkur gidronim maʼnosi haqida ikki xil fikr mavjud. Birinchisiga koʻra, “shibli” – bu “zax yerlar, oʻtloq” demakdir, yaʼni bu ariq shunday joylardan oqqanligi bois Chovli deb atalgan.

Ikkinchi fikrga koʻra, bu gidronimning toʻgʻri atalishi “Shibli”. Ariqning nomi mashhur tarixiy shaxs Shayx Shibli ismidan olingan. Keyinchalik aholi tomonidan “shibli” soʻzi “chovli” shaklida talaffuz qilinadigan boʻldi.

¹⁶⁸ Nuʼmonov T., Turdaliyev B., Haydarov A. Namangan toponimlaridan materiallar. – Namangan, 1995. – B. 78.

Shayx Shibli – tasavvufning mashhur shayxi, komil avliyolardan. Uning to'la ismi Shibliy Abu Bakr Ja'far binni Yunus (862–947)¹⁶⁹. Shibli arig'i haqida Muhammad Solihning "Tarixi jadidayi Toshkand" asarida ham ma'lumotlar qayd etilgan.

Muallif, Shayxontohur dahasini ta'riflaganda, dahaning uchta asosiy ariqlaridan biri – Shibliy arig'i ekanligini ta'kidlab, shunday yozgan: "Uchinchi ariq Shayx Shibli yoki Shibli arig'i bo'lib, u ham buloqdan suv oladi, boshlanish yeri shahar devoridan tashqarida, O'zbeklar (Labzak) darvozasi yaqinidagi Mirzo Yusufning yerida. Shu joyda shaharga doxil bo'lib, Xo'ja Darvozning yerlaridan o'tadi va Qiyot darvozasi yaqinida shahardan oqib chiqadi, so'ngra davom etib, Mirobod mavzeyini suv bilan ta'minlaydi"¹⁷⁰.

1936-yilgi Toshkent xaritasida Chovli arig'i "Chauli" shaklida yozilgan¹⁷¹. Mazkur davrda Chovli arig'i shimoldan janubga yo'nalgan bo'lib, Yangi shaharning markaziy qismi bo'ylab asosiy ko'chalardan o'tgan va janubi-sharqda Salor kanaliga quyilgan.

CHOYXONA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq katta yo'l yoqasida joylashgan bo'lib, uning hududida juda ko'p choyxonalar – choy ichib hordiq chiqariladigan joy mavjud. Shu sababdan qishloq yuqoridagidek nom olgan. Geografik joy nomiga mahalliy aholi tomonidan berilgan mazkur izoh haqiqatga juda yaqin.

CHOSHTEPA – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Hozirgi Toshkent shahrining janubi-g'arbiy chekkasida yo'n arig'i bo'yida miloddan avvalgi I-II asrlarda tashkil topgan qadimgi Toshkent shahri xarobalarining keyingi davrlarda tepalik shaklida mavjud holatining nomi. Toponimning qadimgi shakli sug'dcha "choch" (yoki "chosh") so'zlaridan olingan va "Tosh uyumi", "Tosh qo'rg'on" ma'nolarini anglatadi. Buyuk Ipak yo'lida tashkil topgan va uning nomi qadimgi xitoy manbalarida "Chjeshi" bo'lib, "Tosh qo'rg'on" degan ma'noni anglatadi, ya'ni mahalliy atalishidan tarjima qilib berilgan.

Forsiy adabiyotlarda Abulqosim Firdavsiy "Shohnoma" asarisidan boshlab, shahar nomi "Choch" shaklida uchraydi va nazmlarda "Kamoni chochiy" ("Chochiy kamon") ko'p eslatiladi. Arablar shaharni bosib olgach, arab tilida "ch" tovushi bo'lmagani sababli, arab yozuvidagi manbalarda "Choch" o'rniga "Shosh" yozildi va ushbu shakldagi toponim arab, fors va turkiy tallarda yozilgan arab yozuvidagi yozma merosdan keng o'rin oldi. Biroq hozirda yana "Chosh" shaklida yuritila boshlangan.

Shuningdek, mazkur nom Samarqand viloyatining Poyariq, Urgut tumanlari, Navoiy viloyatining Xatirchi tumani, Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz kabi tumanlarida ham uchraydi.

¹⁶⁹ Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. Mukammal asarlar to'plami. T. 7. – T.: Fan, 1991. B. 372.

¹⁷⁰ O'rinboyev A., Bo'riyev O. Toshkent Muhammad Solih..., 45-b.

¹⁷¹ План-путеводитель по городу Ташкенту. – Ташкент, 1936.

CHOCH – Chirchiq vodiysi va Toshkent viloyatining oʻrta asrlardagi nomi. Birinchi boʻlib, VIII asrning birinchi choragidagi Sugʻd yozuvlarida (Согдийские документы с горы Муг, вып. II. С., 78, 79, 81, 82) va Firdavsiyning “Shohnoma”sida uchraydi. Arab manbalarida u Shash shaklida qayd etilgan: Istaxriy (БАГ, I, С. 281, 288, 291 и др.), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 9, 329, 337, 340 и др.), Muqaddasiy (БАГ, III, С. 25, 34, 36, 258 и.т.д.). (qarang: **Toshkent**).

CHUBALACHI//CHUBALANCHI – qishloq. Fargʻona viloyatining Bagʻdod tumani, Xorazm viloyatining Yangibozor tumani. Oʻzbek urugʻ-qabilalar roʻyxatida chubalachi etnonimi mavjud. Kuraminlar va oʻzbek-qipchoqlar orasida *chubalanchi* urugʻi qayd etilgan va xususan, kuraminlarning tama qabilasining oytamgʻali urugʻining boʻlinmasi *chubalanchi* (chuvalachi) deb nomlangan.

CHUBATELPAK – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. Juft etnonim – *chubat* va *elpak* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

CHUBUTON – Buxoro guzarlaridan biri (daha). Bu chuvit yoki chuyut qabilalar guruh nomini anglatadi (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 160). Ikkinchi nomi qirgʻizoyim (“Qirgʻiz xonim”).

CHUMCHUQLI – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand, Urgut tumanlari. *Chumchuqli* (chimchiqli) urugʻi qayd etilgan, chumchuq – qush.

CHUQUN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. Oʻzbekistonning janubida chuqur *chuqun* deb aytiladi.

CHUQUR – qishloq. Surxondaryo viloyati Denov tumani, Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani. *Chuqur* – *chuqur, kamgak* maʼnolarini anglatadi.

CHUQURAK – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumani va Buxoro viloyati Shofirkon tumani. *Chuqurak* – *katta boʻlmagan chuqurcha* maʼnosini anglatadi.

CHUQURARIQ – Samarqand tumanidagi gidronim. Oʻrta asr vaqf hujjatlarida Xoʻja Kafshir mahallasidagi kanal deb qayd qilingan (Чехович, 1974: 396).

CHUQURBEKAT – qishloq. Toshkent viloyati Boʻka tumani. *Chuqurbekat* – chuqurlikda joylashgan pochta stansiyasi.

CHUQURKOʻL – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomlaridan biri sanaladi. *Chuqurkoʻl* – *chuqur koʻl* maʼnosini anglatadi.

CHUQURKOʻPRIK ARIGʻI – Anhor kanalining oʻng tarmogʻi, Toshkentning qadimgi ariqlaridan, hozirgi vaqtda qirgʻoqlari oʻpirilib, kengayib, jarlikka aylangan Boʻzsuvga quyiladi. Chuqurkoʻprik gidronimi “*chuqur*” va “*koʻprik*” soʻzlaridan tuzilgan. Relyef shakli bilan bogʻliq, yaʼni ariqning qirgʻoqlari past qismiga qurilgan koʻprik mavjudligidan shunday nom olgan. Mazkur

gidronim 1890-yildagi Toshkent xartidasida “Uch Kur Kupryuk” shaklida xato yozilgan¹⁷². XX asr boshlarida Chuqurko‘prik arig‘i Eski shaharning janubiy qismida sharqdan g‘arbga oqqan. U Shayxontohur dahasining O‘qchidarvoza, Yuqori Mergancha, O‘qchi, Qozi Nizomiddin va Beshyog‘och dahasining Zevak, Yalanqar 1, Chaqar, Ma‘dalixon, Laklak, Chuqurko‘prik mahallalari aholisi uchun muhim suv manbayi bo‘lgan.

CHUQURKO‘CHA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Toponim *chuqur* va *ko‘cha* so‘zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *chuqur* so‘zi “*o‘yilgan past joy*”, “*o‘yiq*”, “*chuqurlik*” degan ma‘nolarni bildiradi.

Bu so‘zga taniqli toponimist T.Nafasov quyidagicha ta‘rif beradi: “Chuqur – tabiiy hodisalar (yer ko‘chishi, yorilishi, sel kabi yog‘in suvlarining yuvib ketishi, o‘pirilish, zilzila...) tufayli hosil bo‘lgan uzun yo‘tub teran o‘yiq, qazilgan, o‘yilgan chuqurlik, yer sathidan past joy”. Toponimning ikkinchi komponenti – *ko‘cha* so‘zi esa “*yo‘l*”, “*qishloq*” degan ma‘noni bildiradi.

Demak, Chuqurko‘cha – “*atrofdagi hududga nisbatan chuqur, xalqob joyda joylashgan qishloq*” deganidir. Qishloqning nomlanishiga u joylashgan hududning relyefi sabab bo‘lgan.

CHUQURQISHLOQ – Qashqadaryo viloyatining G‘uzor tumani, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomlaridan sanaladi. *Chuqurqishloq* – *chuqurlikdagi qishloq* ma‘nosini anglatadi.

CHUQUROBSHIR – qishloq. Surxondaryo viloyati Sho‘rchi tumani. Agar *obi sho‘r* bo‘lsa – *tuzli suv*; agar *obshor* bo‘lsa – *sharshara, oqim*.

CHUQURSOY – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi gidronim. Hidroobyektning joylashgan holatini ko‘rsatuvchi atama.

CHURASH – qishloq. Samarqand viloyati Poyariq tumani. **Churasharik** – Poyariq kanalidan (Samarqand viloyati) boshlanadigan ariq. Zarafshon vodiysi o‘zbek-qipchoqlari urug‘laridan biri *churash* deb atalgan.

CHUST – shahar. Namangan viloyati Chust tumani markazi. Manbalarda XV asrdan boshlab qayd etila boshlaydi. Etimologiyasi noma‘lum. Forscha *chust* – “*tez*”, “*harakatchan*” (suv haqida bo‘lishi mumkin); “*chiroyli*”, “*go‘zal*”, “*loyiq*” (tabiat haqida) degan ma‘noni anglatishi ehtimoldan xoli emas. Mazkur shahardan tashqari, O‘zbekistonda bir qancha aholi yashash punktlari *Chust* (Chustnon) deb ataladi.

CHUVAMA – Andijon viloyati Izboskan tumaniga qarashli qishloq. Ayrim lug‘atshunoslar qo‘ng‘irot urug‘i tarkibida “*chuvama*”, “*chug‘urtma*” qavmi borligiga ishora qiladilar. Mahalliy xalqda quyidagi naql mavjud: qo‘shni qishloqqa kelin tushirib ketayotganlar shu yerdan o‘tib ketishayotganlarida yoshlar sho‘xlik qilib, kelin o‘ltirgan arava g‘ildiragining o‘qidan “*chuv*

¹⁷² План города Ташкента. – Ташкент, 1890.

cho'pi"ni sug'urib olganlar (qo'qonaravanning g'ildiragi o'qdan chiqib ketmasligi uchun o'qni teshib o'tkazib qo'yilgan yo'g'on cho'p "chuv" deyiladi). Natijada, aravanning bir g'ildiragi o'qidan chiqib ketib, kelin yiqilib tushgan. Shundan so'ng shu joy nomi "chuv olma" (Chuvama) atalib ketgan. Taniqli turkiyshunos, professor Qozoqvoy Mahmudov fikricha, *chuvama* so'zi *cho'g'alma* so'zining talaffuzda buzilib aytilishidir. U *chuvalmoq*, *ulg'aymoq* ma'nosini anglatadi.

CHUVRINDI – Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq. Urug' nomidan olingan bo'lsa-da, so'zning etimologiyasi ma'lum emas. Eski kiyim ma'nosida bo'lishi ham mumkin.

CHUVULLOQ – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol, Zomin tumanlari, Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani; **Chuvullakovul** – Toshkent viloyatining Bo'ka tumani; **Chekchuvuldak** – Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. *Chuvulloq* (chuvuldoq) etnonimi ko'plab urug' va qabilalar tarkibida, masalan, sariq qipchoq urug'lari, Zarafshon naymanlari va qo'ng'iroq qabilasi orasida qayd etilgan.

CHUYUT – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur, Jomboy tumanlari, Navoiy viloyatining Konimex, Karmana tumanlari. *Chuyut* (chiyit) etnonimi ma'lum (K.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. B. 81). Masalan, chuyut urug'i Qashqadaryo viloyati, shuningdek, Zarafshon va Farg'ona vodiylaridagi kenagas qabilasi tarkibida qayd etilgan. Chuyut uyshun qabilasi tarkibida ham esga olingan. Etnonim **Chuyut**, **Chuit**, **Chilchuyut** (Chilchuit) toponimlari tarkibida saqlanib qolgan.

CHO'BBOZ – Buxoro shahrining dahasi. *Cho'bboz* – yog'ochoyoq ustidagi akrobat, u yerda Mirzojon cho'bboz yashagan, uning kasbi bilan kvartal nomi atalgan.

CHO'JA – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumani, Namangan viloyati Norin tumani. Farg'ona vodiysida *jo'jani cho'ja* deb talaffuz qilinadi. *Cho'ja* etnonim bo'lishi mumkin, buni *Cho'jaarab*, *Cho'jaariq*, *Cho'jayuziya* toponimlari ko'rsatib turibdi.

CHO'LBAYIR – Surxondaryo viloyatidagi Hisor tizmasining janubiy-g'arbida joylashgan tog'lar. *Bayir* – Markaziy Osiyoning cho'l va yarimcho'l hududlaridagi qum tepaliklar va ular orasidagi pastliklar; *cho'l* – qumlik, dasht.

CHO'LIGULISTON – qishloq. Farg'ona viloyati Toshloq tumani. *Cho'liguliston* – *gullagan cho'l*, *gullagan o'lkaga aylangan cho'l* ma'nosini anglatadi.

CHO'MBAG'ISH – Farg'ona viloyati Buvayda tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Aslida, Cho'ngbag'ish bo'lishi mumkin. Qirg'iz urug'lari orasida Boybag'ish, Qorabag'ish, Saribag'ish kabi nomlar uchraydi. Bu so'z qirg'iz tilida los (bulan) demakdir.

CHO'MICH – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumani. Cho'mich (aniqrog'i, cho'michli) etnonim.

CHO'MICHLI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumani; Jizzax viloyatining Jizzax tumani; Samarqand viloyatining Narpay, Poyariq, Pastdarg'om tumanlari. *Cho'michli* – etnonim; masalan, qo'ng'iro't qabilasi vaxtamg'ali bo'linmasining bir urug'i cho'michli deb atalgan (Б.Х.Кармышева. Этническая история узбекского народа. С. 90). Bu etnonim boshqa turkiy qabilalar tarkibida ham uchraydi, misol uchun, qoraqalpoqlarda (sho'mishli). Cho'michli urug'i zarafshonlik o'zbek-qipchoqlar orasida ham bo'lgan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123).

Samarqand shahri yaqinidagi qishloq ham Cho'michli deb ataladi. Vaqf hujjatlarida bu yerda Samarqand shahri mahallalaridan birida Yom joylashganligi qayd qilinib, keyinchalik u Cho'michli qishlog'i deb atala boshlanganligi yozilgan. Shuningdek, bu hududda Sharafi Durji nomli mavze bo'lib, u g'arbda Siyob arig'i, sharqda Yam qishlog'i arig'i va Temur bakovul arig'i hamda shimolda Oqtepa balandligi bilan chegaradosh bo'lgan. O'sha paytda bu yerda Ibodulla shayx Azizon xonaqosi va Xoja Xub (Cho'p) Sivor mozori ham bo'lgan. Keyinchalik Sharafi Durji mavzesi o'rnida Xo'ja qishlog'i va Ibodulla Shayx Azizon mozori joylashgan. Aftidan, hozirgi Obi Rahmatning yuqori qismi Yam arig'i deb atalgan. Temir Baqovul arig'i esa Xalifa Hasan arig'i deb atalgan (Вяткин, 1902).

Qishloq "cho'michli yoki cho'mich tamg'ali" degan urug' nomi bilan atalgan. Cho'michli qishlog'i Samarqand viloyatining Urgut, Poyariq tumanlarida ham bor.

CHO'NGTOCH – Surxondaryo viloyatining Denov tumanidagi qishloq nomi. *Cho'ngtosh* – *palaxsa*, *xarsang tosh* ma'nolarini anglatadi.

CHO'NTAK – Andijon viloyatining Asaka shahri istirohat bog'ining dam olishga qulay bo'lgan mashhur joyidir. Biz ko'rgan tarixiy manbada yozilishi-cha, Qo'qon xoni Xudoyorxon Asakani "Bog'i Eram"ga aylantirish maqsadida yuqoridan adir qirg'og'i bo'ylab suv keltirgan va yozlik qarorgohi tashkil qilgan (1871–1872-yillar). Biroq chorizm hujumi boshlanib, uning rejasi amalga oshmagan. Qarorgoh o'rni "Asaka cho'ntagi" nomi bilan atalib ketgan.

Andijon viloyatining Asaka tumanida shunday nomli toponim mavjud bo'lib, u – etnonim bo'lishi kerak, deb faraz qilingan.

CHO'PONLAR – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumani. *Cho'ponlar* – *mol*, *qo'y*, *echki* va *boshqa uy hayvonlarini boquvchi podachilar* ma'nolarini anglatadi.

CHO'PONOTA – Samarqand yaqinidagi tepalik. *Cho'ponota* – cho'pon-ota, avliyo, cho'ponlar homiysi. Joy Ko'hak (*qarang*) nomi bilan mashhurroq.

CHO'RASH – Poyariq tumanidagi qishloq. Etnotoponim. Cho'rash, O'raz-

toy, Qrimxo'ja etnonimlari qatorida qipchoq qabilasining to'g'uzboy urug'i tarkibidagi kichik bo'lak. K.Shoniyozovning ko'rsatishicha, bu etnonimlar o'rta asrning so'nggi yillarida shakllangan (Shoniyozov, 1974: 137).

CHO'RIKALON – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Mahalliy aholi qishloq aholisining to'rtidan bir qismi mehnatkash xalq bo'lganligi uchun dastlab *Chorikoron* deb atalgan, keyinchalik o'zgarishga uchragan, deb hisoblaydi. Toponimning etimologiyasi noma'lum.

Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, qishloq dastlab *Cho'likalon* deb atalgan. Cho'likalon so'zi forscha-tojikchada "*ulkan biyobon*", "*o'simligi siyrak yoki umuman o'simlik o'smaydigan katta dala-dasht*" degan ma'nolarni anglatadi.

CHO'YANBO'QSOY – Chaulisoy daryosining (Ohangaron daryosi tizimi) irmog'i. *Cho'yan, cho'yanbo'q* – tarkibida cho'yan bo'lgan toshqol. Namdanak qishlog'idan 12 km janubiy-sharqda arxeologlar qo'ygan toshqol va archa qoldiqlarini – cho'yan quyish izlarini topishgan. Umuman olganda, Ohangaron vodiysi – Markaziy Osiyo kon-ruda sanoatining eng qadimiy markazlaridan biri, bu haqida *Ohangaron* – "Temirchilar" nomining o'zi dalolat berib turibdi.

CHO'YANCHI – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumani; Surxondaryo viloyatining Sherobod tumani. *Cho'yanchi* – "quyuvchi" (cho'yanchi) – cho'yan va bronzadan qozon, omochning cho'yan poynagi, o'zangi va boshq. Uyda kerak bo'ladigan asbob-anjomlarni tayyorlaydigan usta; (qarang: **Degrez**).

CHO'YANCHIYON – Kadan yaqinidagi qishloq. Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani. Hozirgi Cho'yanchi qishlog'iga to'g'ri keladi (Vyatkin, 1902: 53). Kasb-hunar nomidan hosil bo'lgan toponim (O'rinboyev, 2003: 209).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. –М. –Л., 1958.
2. Abdullayev F. A. Xorazm shevalari. I. –Т., 1961.
3. Abdullanoma: Hofiz Tanish ibn Mir Muhammad Buxoriy. Abdullanoma. –Т., 1966, I jild, II jild, 1969.
4. Абдураимов М. А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI – первой половине XIX века. –Т., 1966.
5. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. –Л., 1971.
6. Абрамзон С.М. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии. ТКАЭЭ, т. IV, 1960.
7. Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Т., 1966.
8. Avezov M.M. Arid o'lkalar toponimlarining tabiiy geografik asoslari (Buxoro viloyati misolida) (monografiya). –Т.: Universitet, 2021.
9. Avezov M.M. Buxoro viloyatidagi geografik joy nomlari va ularning tabiiy geografik xususiyatlari // Professor Suyun Qorayev – zamondoshlari nigohida. Professor Suyun Qorayevning 90 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Т.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2015.
10. Avezov M.M., Jumayev I.S. Joy nomlarida hudud tabiiy sharoitining aks etishi (Buxoro viloyati toponimlari misolida) // Zamonaviy geografiya va O'zbekiston tabiiy-resurs potensialini baholash. Iqtidorli talabalar va yosh olimlarning respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –Т., 2015.
11. Avezov M.M., Mirakmalov M.T. Buxoro toponimiyasiga doir muhim manba // Geografiya fani va ta'limining zamonaviy muammolari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –Т., 2015.
12. Avezov M.M., Mirakmalov M.T. Buxoro viloyati oronimlari va gidronimlari (monografiya). –Т.: VNESHINVESTPROM, 2020.
13. Avezov M.M., Hamroqulova M.O'. Quyi Zarafshon tabiiy geografik o'lkasidagi joyning geografik o'rniga bog'liq toponimlar // O'zbekiston Geografiya jamiyati IX syezdi materiallari. –Т., 2014.
14. Азимджанова С. А. Индийский диван Бабура. –Т., 1966.
15. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. –Т., 1948.
16. Андреев М. Местности Туркестана, интересные в археологическом отношении. –Ташкент, «Средне-Азиатский вестник», 1896.
17. Андреев М. С. По Таджикистану. Отчёт экспедиции. 1925 г. –Т., 1927.
18. Арандаренко Г.А. Досуги в Туркестане 1874–1889. –СПб, 1889.
19. Аристов Н. А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. «Живая старина», год VI. СПб, 1896.
20. Архангельский Н. П. Среднеазиатские вопросы географической терминологии и транскрипции. –Ташкент, 1935.

21. Атаниязов С. Топонимика Юго-восточного Туркменистана. Автореферат кандидатской диссертации. –Ашхабад, 1966.
22. Ахмадалиев Ю. И. Фаргона вилояти топонимлари. –Фаргона, 2009.
23. Ахмедов Б. А. Государство кочевых узбеков. –М., 1965.
24. Бакрон. Жаҳоннома – Мухаммад ибн Наджип Бакран, Джаханнаме (Книга о мире). Издание текста, введение и указатели Ю.Е.Борщевского.
25. Бартольд В. В. Сочинения, т. I. –М., 1963.
26. Бартольд В. В. Сочинения, т. II. –М., 1964.
27. Бартольд В. В. Сочинения, т. III. –М., 1965.
22. Бартольд В. В. Сочинения, т. IV. –М., 1966.
23. Бартольд В. В. Сочинения, т. VI. –М., 1966.
24. Бартольд В. В. Сочинения, т. VII. –М., 1967.
25. Бартольд В. В. Сочинения, т. VIII. –М., 1970.
26. Бартольд В. В. Сочинения, т. IX. –М., 1972.
27. Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. –СПб., 1903.
28. Баскаков Н. А. Тюркские языки. –М., 1959.
29. Begmatov E. Joy nomlari – Ma'naviyat ko'zgusi. – Т., 1998.
30. Begmatov E. O'zbek ismlari. –Toshkent, 1998.
31. Begmatov E., Uluqov N. Onomastik terminlar izohli lug'ati (bibliografik ko'rsatkich). –Namangan, 2006.
32. Беляев Б.И. Арабские источники по истории туркмен IX–XIII вв. МИТТ, т. I. –М. –Л., 1939.
33. Бернштам А.Я. Памятники старины Таласской долины. Историко-археологический очерк. –Алма-Ата, 1941.
34. Boburnoma: Zahiriddin Muhammad Bobur. –Т., 1960.
35. Богомолова К.А. Следы древнего культа воды у таджиков. Известия отд. общественных наук. АН Таджикской ССР. –Душанбе. Вып. II. 1952.
36. Боровков А.К. Лексика Среднеазиатского тефсира XII–XIII вв. –М., 1963.
37. Боровков А.К. Бадаи ал-луғат – словарь Тали имани Гератского к сочинениям Алишера Навои. –М., 1956.
38. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I–II. СПб., 1869–1871.
39. Bo'riyeva X. Toshkent shahrining tarixiy toponimiyasi (XIX asr oxiri – XX asr boshlari)yu –Т., 2009.
40. Buxoro tarixi: Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Т., 1966.
41. Vahobov M. O'zbek socialistik millati. –Т., 1960.
42. Веселовский Н.И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве. СПб., –М., 1877.
43. Веселовский С.Б. Топонимика на службе у истории. «Исторические записки», выпуск. – М., 1945.

44. Вильданова А.Б. Бухарские ирригационные и канцелярские термины. «Народы Азии и Африки», 1964.
45. Вильданова А.Б., Чехович О.Д. Об общинном землепользовании, обозначаемом термином «пайкал». «Народы Азии и Африки», 1965.
46. Винников Я.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине. – СЭС II. –Т., 1959.
47. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. –Л., 1934.
48. Востоков А.Х. Задача любителям этимологии. «Санкт-Петербургский вестник», СПб, 1812, № 2, сб. 204–215.
49. Вяткин В.Л. Материалы к исторической географии Самаркандского вилайета, СКСО, вып. VII. 1902.
50. Вяткин В. Памятники древностей Самарканда, изд. 3-е. –Т., 1933.
51. Гафуров А. Рассказы об именах. –Душанбе, 1968.
52. «Географические названия» («Вопросы географии», т. 58). –М., 1962.
53. Гребенкин А.Д. Узбеки. Сб. «Русский Туркестан», вып. 2. –М., 1872.
54. Гребенкин А.Д. Мелкие народности Зерафшанского округа. – СРТ. Вып. II, 1872.
55. Губаева С.С. Этническая история населения Ферганы конца XIX – начала XX вв. (По данным топонимии). –Т., 1983.
56. Гулямов А.Г. Проблемы исторического словообразования узбекского языка. Докторская диссертация. –Т., 1957.
57. Гулямов А.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. –Ташкент, 1957.
58. Дамбе В.Ф. Исследования по вопросам топонимики Латвийской ССР. –Рига, 1962.
59. Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari. –Toshkent, 1968.
60. Дульзон А.П. Вопросы этимологического анализа русских топонимов субстратного происхождения. –ВЯ, 1959.
61. Дусимов З. Историко-лингвистический анализ топонимов Хорезма. Дисс. док. фил. наук. –Т., 1989.
62. Do'simov Z. Xorazm toponimlari. –Toshkent, 1985.
63. Do'simov Z. Xorazmdagi tarixiy nomlar // Filologik tadqiqotlar. –Urganch, 2000.
64. Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –Т., 1977.
65. Do'simov Z. Shimoliy Xorazm toponimlari. Nomzodlik dissertatsiyasi. –Toshkent, 1970.
66. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. –Т., 1964.
67. Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixidan. –Toshkent, 1977.
68. Жданко Т.А. Каракалпаки Хорезмского оазиса. Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1945–1948 гг. «Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции», т. I. –М., 1952.

69. Жучкевич В. А. Топонимика. – Минск, 1965.
70. Жуковский В. А. Древности Закаспийского края. Развалины Старого Мерва, СПб., 1894 (МАР, вып. 16).
71. Jo'rayev V. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari. – Toshkent, 1969.
72. Загоровский В.П. Как возникли названия городов и сел Воронежской области. – Воронеж, 1966.
73. Задыхина К.Л. Узбеки дельты Амударьи. – Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции, т.I.//Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1945–1948. –М., 1952.
74. Закиров А. Лексико-семантическая характеристика этнонимов Джизакской области; Исследования по лексике и фразеологии языков разных систем. –М., 1990.
75. Закиров А. А. Топонимия Джизакской области Узбекской ССР; автореф. дисс. кан. фил. наук. –М., 1991.
76. Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. – ТКИПС, 1925.
77. Зафарнома – Шарафиддин Али Яздий, Зафарнома. –Тошкент, 1972.
78. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. –Тошкент, 1960.
79. Заҳириддин Муҳаммад Бабури. «Бабури-наме». –Ташкент, 1958.
80. Зинин С. И. Ономастика Республик Средней Азии и Казахстана. Краткий библиографический указатель литературы за 1917–1972 гг. –М., 1972.
81. Ibrohimov S. Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi. –Toshkent, 1959.
82. Иванов П. П. К истории развития горного промысла в Средней Азии. Краткий исторический очерк. –Л. –М., 1932.
83. Иванов П.П. Из области Среднеазиатской хозяйственной терминологии. ИАН-ООН, 1935.
84. Иванов П.П. Хозяйство джуйбарских шейхов. К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI–XVII вв. – М. – Л., 1954.
85. Иванов П.П. Архив хивинских ханов XIX в. – Л., 1940.
86. Ishayev A. Shimoliy Xorazmdagi ba'zi toponimik nomlarning etimologiyasi // filologiya masalalari. Toshkent davlat chet tillar ped.in-ti asarlari. –Toshkent, 1963.
87. Yo'ldoshev M. X. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. –Т., 1959.
88. Кадырова Ш. М. Микротопонимы Ташкента. Автореф. дис.канд.филол.наук. – Ташкент, 1970.
89. Каримова Л.Г. Топонимы североузбекских говоров. Автореф. дис. канд.филол.наук. –Ташкент, 1972.
90. Кармышева Б.Х. О некоторых древних тюркских племенах в составе узбеков (по этнографическим данным). Труды международного конгресса востоковедов. Т. III. –М., 1960.
91. Кармышева Б. Х. Сведения об узбекских родах семиз и кесамир. Труды АН Тадж. ССР. –Ташкент, XVIII, 1953; Сборник статей по истории и филологии Средней Азии, посвященный А. А. Семенову. –Сталинабад, 1953.

92. Кармышева Б. Х. Очерки этнографической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. –М., 1976.

93. Карпенко Ю.А. Топонимия Буковины. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. –Киев, 1967.

94. Конкашпаев Г.К. Казахские народные географические термины. «Изв. АН Казахской ССР», № 99, серия географическая, вып. 3. –Алма-Ата, 1951.

95. Конкашпаев Г. К. Словарь казахских географических названий. –Алма-Ата, 1963.

96. Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абул-Гази-хана хивинского. –М. –Л., 1958.

97. Кононов А.Н. О семантике слов кара и ак в тюркской географической терминологии // Изв. отд. общественных наук АН Таджикской ССР. –Душанбе, 1954.

98. Крачковский И.Ю. Арабские географы и путешественники. ИГГО. Т. L.XIX, 1937.

99. Крачковский И.Ю. Бируни и его роль в истории восточной географии. «Бируни. Сборник статей под ред. С.П. Толстова». –М. –Л., 1950.

100. Кубаков К. О некоторых родоплеменных группах узбеков верхней Кашкадарьи. «Этнографическое изучение культуры и быта узбекского народа» –Т., 1972.

101. Кузеев Р. Г. Происхождение башкирского народа. –М., 1973.

102. Латипов Дж. Топонимия города Маргелана и его окрестностей (лингвистический анализ). Автореф. дис. филол. наук. –Т., 1975.

103. Лебедева А.И. Словообразование в псковской топонимике «Ученые записки» (ЛГУ), № 198, серия филологических наук. Вып. 24. – Л., 1956.

104. Лившиц В.А. Согдийские письма с горы Муг. –М., 1960 (XXV Международный конгресс востоковедов, Доклады делегации СССР).

105. Лившиц В.А. Два согдийских документа с горы Муг, ВДИ. 1960.

106. Лигети Л. Монгольские элементы в диалектах хазара в Афганистане. Краткие сообщения ин-та народов Азии. № 83, Монголоведение и тюркология. –М., 1964.

107. Логофет Д.Н. В горах и на равнинах Бухары (очерки о Средней Азии). СПб., 1913.

108. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Вып. I–III. –СПб., 1909.

109. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом, т.I. –СПб, 1911.

110. Лойфман Н.Я., Попов С.А. Топонимические названия Оренбургской области. –Оренбург, 1960.

111. Лунин Б.В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении. –Т., 1965.

112. Маллицкий Н.Г. О некоторых географических терминах, имеющих отношение к Средней Азии «Изв. Всесоюзного географического общества», –Т. 77, вып. 5, 1945.

113. Маллицкий Н. Г. Учебное пособие по географии Таджикистана. – Ташкент-Сталинабад, 1929.

114. Маллицкий Н. Г. Ташкентские махалля и мавза. – «В.В.Бартольд», –Т., 1927.

115. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. –М. –Л., 1951.

116. Мандельштам А.М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей с древнейших времен до XX в. м. э. Сталинабад, 1957 (Труды ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР, т, LIII).

117. Марр Н.Я. Из переживаний доисторического населения Европы племенных и классовых в русской речи и топонимике. –Чебоксары, 1925.

118. Масальский В. И. Туркестанский край, СПб., 1913 (Россия Полное географическое описание нашего отечества, под ред. П.П.Семенова-Тянь-Шанского. –Т. XIX).

119. Массон М.Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк. –Ташкент, 1953.

120. Массон М.Е. Городища старого Термеза и их изучение. «Термезская археологическая комплексная экспедиция 1936 г.». –Ташкент, 1940 («Труды УзФАН». ср. 1, вып. 2).

121. Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. –Ташкент, 1953.

122. Массон М. Е. Краткий очерк истории изучения Средней Азии в археологическом отношении. Труды САГУ, новая серия. Вып. XXXI. Археология Средней Азии. –Ташкент, 1956.

123. Массон М.Е. Новые картографические данные о прошлом Туркменистана XVIII в. Известия АН Туркменской ССР, №1, 1958.

124. Матвеев А.К. Историко-этимологические разыскания. «Ученые записки УралГУ, вып. 36. –Свердловск, 1960.

125. Материалы по истории туркмен и Туркмении (МИТТ). Арабские и персидские источники. Т. I (VII–XV вв.). Под ред. С.Л.Волина, А.А.Ромаскевича и А. Ю. Якубовского. Труды ИВ Академии наук, XXIX. –М. –Л., 1939.

126. Материалы по районированию Средней Азии, кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма, ч. 1, Бухара. –Ташкент, 1926.

127. Материалы по районированию Средней Азии, кн. II. Территория и население Бухары и Хорезма, ч. 2. Хорезм. –Ташкент, 1926.

128. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I том. –Тошкент, 1960.

129. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. II том. –Тошкент, 1961.

130. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. III том. –Тошкент, 1963.

132. Мгеладзе Д.С., Колесников Н.П. Слова топонимического происхождения в русском языке. –Тбилиси, 1965.

133. Минорский В. Худуд ал-олам – Hudud al-Alam, Translaed and explaenen By V. Minorsky. –London, 1970.

134. Mirakmalov M.T. Xalq tabiiy geografik terminlari. –T.: "Fan va texnologiya nashriyoti", 2009.

135. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. Buxoro viloyatidagi xorologik va xronologik oykonimlar // O'zGJ axboroti. 47-jild. –T., 2016.

136. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. Buxoro viloyati geografik joy nomlarining o'rganilish tarixi // O'zGJ axboroti. 46-jild. –T., 2015.

137. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. Hududiy toponimiya va geografik joy nomlarining rayonlashtirilishi // Farg'ona vodiysi tabiatidan foydalanish va muhofaza qilishning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. II qism. –Namangan., 2014.

138. Mirakmalov M.T., Avezov M.M., Asrorov D.Q. Vobkent tumani toponimlari (monografiya). –T., "MUMTOZ SO'Z", 2017.

139. Mirakmalov M.T., Avezov M.M., Shamuratova N.T. Quyi Zarafshon tabiiy geografik okrugidagi fitonim va zoonimlar // Zamonaviy geografiya va O'zbekiston tabiiy-resurs potensialini baholash. Iqtidorli talabalar va yosh olimlarning ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –T., 2015.

140. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. O'lkamiz o'simlik va hayvonot dunyosini o'rganishda joy nomlarining o'rni // Orol dengizi mintaqasida yuzaga kelgan ekologik ofatning atrof-tabiiy muhitga ta'siri. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –Buxoro, 2015.

141. Монгольско-русский словарь. –М., 1957.

142. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам «Вакф-наме». –Ташкент, 1966.

143. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. –М., 1984.

144. Мурзаев Э. М. Средняя Азия. –М., 1957.

145. Мурзаевы Э.В. Словарь местных географических названий. –М., 1959.

146. Мусин Р. Сўз мағзидан ер бағрига. –Тошкент, 1967.

147. Муталлибов С.М. «Дивану лугат-ит турк» Махмуда Кашгарского. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. –Ташкент, 1967.

148. Муҳаммаджонов А.Р. ва Неъматов Т. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Я. Ғ. Ғуломов таҳрири остида. –Тошкент, 1957.

148. Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi. –Toshkent, 1972.

149. Muhammadjonov A.R. "Dahkat" oykonimining etimoni va "kat" substrati // O'zbek tili va adabiyoti, 2000.

150. Muhammadjonov A.R. Namangan toponimining etimologiyasi haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 1993.

151. Muhammadjonov A.R. "Kalobod", "Kalhovuz", "Kalos", "Miyonkol" gidronimlari va "kal", "kol", "kolot" substratlari haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 2004.

152. Набиев Р. Н. Новые документальные материалы к изучению феодального института «Союргал» в Фергане XVI–XVII вв., Известия АН УзССР. Серия общественных наук, № 3, 1959.

153. Наимов С.Н. Ойконимы Бухарской области. Автореф.дис.канд.филол.наук. –Ташкент, 1984.

154. Naimov S.N. Buxoro viloyati joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Buxoro, 1997.

155. Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Toshkent, 1966.

156. Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati (O'zbekistonning janubiy rayonlari). –Toshkent, 1988.

157. Nafasov T. Qishlog'ingiz nega shunday atalgan? –Toshkent, 1989.

158. Nafasov T. O'zbek nomnomasi. –Qarshi, –Nasaf, 1993.

159. Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. –Toshkent, 2009.

160. Никонов В. А. Введение в топонимику. –М., 1965.

161. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. –М., 1966.

162. Ne'matova Y. Zarkent oykonimi xususida / O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. 2-qism (Prof. Mazluma Asqarovaning 80 yilligiga bag'ishlangan ilmiy to'plam). – Toshkent, 2005.

163. Ne'matova Y. Kuymozor oykonimi // Til va tarjima muammolari: Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent: Fan, 2007.

164. Ne'matova Y. Qipchoq urug'larini ifodalovchi etnonimlar asosida shakllangan oykonimlar / Til, tarjima va adabiyot kengliklarida (prof. N.Otajonov tavalludining 60 yilligiga bag'ishlangan to'plam). – Toshkent: Fan, 2007.

165. Ne'matova Y. Namangan viloyati oykonimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi: Filol. fan. falsafa dok. ... disser. – Farg'ona, 2018.

166. Ne'matova Y. Poramon // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011.

167. Ne'matova Y. Chindovul va Saroy oykonimlari xususida // O'zbek filologiyasining dolzarb masalalari. – Namangan, 2006.

168. Номинханов Ц.Д. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР. «Записки (Калмыцкий научно-исследовательский ин-т языка, литературы и истории)», вып. 2. Элиста, 1962.

168. Оллоёров Қ.М., Оллоёрова В.М. Халқ дostonлари ономастикаси. – Тошкент, 2018.

169. Орлов А.Ф. Происхождение названий русских и некоторых западно-европейских рек, городов, племен, местностей. –Вельск, 1907.

170. Охунов Н. Топонимия Кокандской группы районов. Автореф.дис. канд.филол.наук. –Ташкент, 1978.

171. Oxunov N. Joylar va nomlar. –Toshkent, 1986.

172. Oxunov N. Toponimlar va ularning nomlanish xususiyatlari. –Toshkent, 1989.

173. Oxunov N. Joy nomlari ta'biri. –Toshkent, 1994.

174. Oxunov N. Til va joy nomlari. –Toshkent, 1988.

175. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII–XIV веков. –М., –Л., 1960.

176. Подольская Н.В. Исследование топонимики в связи с данными этнографии // «Материалы и исследования по русской диалектологии», 2. –М., 1961.
177. Попов А. И. Географические названия. –М. –Л., 1965.
178. Поспелов Е.М. Топонимика и картография (Географические названия). –М., 1962.
179. Поспелов Е.М. Современное состояние топонимики в СССР. Изв. АН СССР, серия географическая, 1966.
180. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т. I–IV. СПб., 1893-1911.
181. Рашид ад-диню Сборник летописей, т. I, кн.1, –М. –Л., 1952.; т. I, кн. 2, –М. –Л., 1952.
182. Решетов В.В. К вопросу о термине «курама» и кураминцах. Бюллетень АН УзССР. 1945.
183. Розенфельд А. З. Топонимика Нижнего Каратегина в связи с некоторыми вопросами его истории. «Известия отд. общ. наук АН Таджикской ССР». –Сталинабад, 1956.
184. Ромаскевич А.А. Персидские источники по истории туркмен и Туркмении X–XV вв. МИТТ, 1. –М. –Л., 1939.
185. Семенов А.А. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре. СВ, №5, 1948.
186. Семенов А. А. К вопросу о происхождении Саманидов. – «Труды ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР». Т. XXVII. –Сталинабад, 1954.
187. Семенов А.А. К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбани хана. – МИТУ, вып. I, ТИИАЭ АН Тадж. ССР, т.XII. 1952.
188. Семенов А. А. Материальные памятники иранской культуры в Средней Азии. –Сталинабад, 1945.
189. Семенов А.А. О среднеазиатском (бухарском) термине «агалык». Доклады АН Таджикской ССР, вып. III, 1952.
190. Семенов А.А. Очерк поземельно-податного и налогового устройства бывшего Бухарского ханства. –Ташкент, 1929.
191. Семенов А.А. Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени. –Сталинабад, 1954.
192. Семенов-Тянь-Шанский В.П. Как отражается географический пейзаж в народных названиях населенных мест. –М.: «Землеведение», 1924.
193. Сергеев И.В. Тайна географических названий. –М., 1963.
194. Серебренников Б.А. О методах изучения топонимических названий ВЯ. 1959.
195. Ситняковский Н.Ф. Заметки о Бухарской части долины Зеравшана, ИТОРГО, т. I, вып 2, 1900 (Список арыков и населенных пунктов).
196. Слоним И.Я. О происхождении некоторых географических названий. Страны и народы Востока. Выпуск 1. –М., 1959.

197. Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики верхнего Зарафшана // «Труды СТАЭ» т. I, 1946–1947 (МИА, № 15), 1950.
198. Смирнова О.И. Места домусульманских культов Средней Азии (по материалам топонимики), «Страны и народы Востока», вып. X. –М., 1971.
199. Смирнова О. И. Очерки из истории Согда. –М., 1972.
200. Соболев Л.Н. Географические и статистические сведения о Зерафшанском округе. ЗРГО, т. IV, 1874.
201. Соболевский А.И. Названия рек и озер русского Севера. «Известия 2 отд. Акад наук», т. 32. –Л., 1927.
202. Согдийские документы с горы Муг, вып. I. Чтение, перевод и комментарии А. А. Фреймана. –М., 1962.
203. Согдийские документы с горы Муг, вып. II. Чтение, перевод и комментарии В. А. Лившица. –М., 1962.
204. Согдийские документы с горы Муг, вып. III. Чтение, перевод и комментарии М. Н. Боголюбова и О. И. Смирновой. –М., 1963.
205. Соколов Ю. А. Ташкент, ташкентцы и Россия. –Ташкент, 1966.
206. Список населенных пунктов Узбекской ССР. I–VIII части. –Ташкент, 1935.
207. Сухарева О.А. Бухара XIX – начало XX вв. –М., 1966.
208. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. –М., 1976.
209. Сухарева О.А. О терминологии, связанной с исторической топографией городов Средней Азии (куча, махалла, гузар). Народы Азии и Африки. –М., 1965.
210. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства (историко-этнографические очерки). –Ташкент, 1958.
211. Толстов С.П. Древний Хорезм. –М., 1948.
212. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. –М. –Л., 1948.
213. Толстова Л.С. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса // Этнография имен. –М.: Наука, 1971.
214. Толстова Л.С. Отголоски ранних этапов этногенеза народов Средней Азии и её исторической ономастике // Ономастика Средней Азии. –М.: Наука, 1978.
215. Топонимика Востока. –М., 1962.
216. Топонимика Востока (Новые исследования). –М., 1964.
217. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. –М., 1962.
218. Троицкая А.Л. Каталог архива кокандских ханов XIX века. –М., 1968.
219. Туйчиев У. Отражение этнонимов в топонимии Булунгурского района // Ономастика Средней Азии. –Фрунзе: Илим, 1980.
220. Туйчиев У. Этнонимы и этническая география Джамбайского района // Ономастика Средней Азии. 2. –Фрунзе, 1988.

221. Uluqov N. Beshatmon, Miyona gidronimlari // Filologiya masalalari (Tursunboy Nu'monovning 80. yilligiga bag'ishlangan to'plam). – Namangan, 2007.

222. Uluqov N. Jo'y, olish, kanda gidronimik aniqlagichlarining etimologiyasi va ma'noviy xususiyatlari // Til, tarjima va adabiyot kengliklarida (professor Ne'matilla Otajonov tavalludining 60 yilligiga bag'ishlangan to'plam). – Toshkent: Fan, 2007.

223. Uluqov N. Namangan viloyati fitogidronimlari xususida // O'zbek tilshunosligi muammolari. –T., 2003.

224. Ulukov N. Namangan viloyatidagi ariq nomlari // O'zbek tili va adabiyoti, 2004.

225. Uluqov N. Namangan viloyatining "jo'y" tarkibli gidronimlari // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2002.

226. Uluqov N. Norin gidronimi // Til va tarjima muammolari: Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent: Fan, 2007.

227. Uluqov N. Oqbura va Ulug'nor gidronimlari xususida // Aktualniy problemi filologii: Materialy regionalnoy nauchnoy konferensii. – Namangan, 2009.

228. Uluqov N. "Saddi Iskandariy"dagi gidronimlar xususida //Navoiyga armug'on. –Toshkent: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti. 2003.

229. Uluqov N. Sirdaryo gidronimi // Filologiya masalalari. – Toshkent, 2007.

230. Uluqov N. O'zbek tili gidronimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2008.

231. Uluqov N., Ne'matova Y. "Qizilravot" va "Uchqo'rg'on" etimologiyasi xususida // Til va adabiyot ta'limi, 2012.

232. Умняков И.И. Значение трудов акад. В.В. Бартольда по истории Средней Азии, – МПВНКВ. С. 675–682; ср.: журн. «Фан ва турмуш», 1957, № 3.

233. Умурзаков С. Очерки по истории географических открытий и исследований Киргизии. –Фрунзе, 1959.

234. Фазылов Э. Староузбекский язык. Хорезмийские памятники XIV в. т. I. –Ташкент, 1966.

235. Фазылов Э.И., Зияева М.Т. Изысканный дар тюркскому языку. –Ташкент, 1978.

236. Ханьков Н. Описание Бухарского ханства. –СПб., 1843.

237. Хорошхин А.П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. –СПб., 1876.

238. Худойберганов Р.Ю. Ўзбек исмларининг имлоси хусусида//Филологик тадқиқотлар. –Тошкент, 2008.

239. Xudoyberganov R.Y. Joy nomlari – Vatan tarixini o'rganishda muhim manba//Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Urganch, 2013.

240. Чехович О.Д. Бухарские документы XIV в. –Ташкент, 1965.

241. Чехович О.Д. Самаркандские документы XV–XVI вв. –М., 1974.

242. Чехович О.Д. О некоторых терминах среднеазиатских актов. Иранская филология. Труды научной конференции по иранской филологии. –Л., 1964.
243. Чехович О.Д. Терминологические заметки. «Народы Азии и Африки». 1964.
244. Шаниязов К. К этнической истории узбекского народа. –Ташкент, 1974.
245. Шаниязов К. Узбеки-карлуки. –Ташкент, 1964.
246. Шарафуддин Али Язди. «Зафар-наме». –Ташкент, 1972.
247. Шишкин В.А. К исторической топографии Старого Термеза. – «Труды УзФАН, сер. 1, вып. 2, 1940 (Термезская археологическая комплексная экспедиция 1936 г.).
248. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek adabiy tili va o'zbek xalq shevalari. – Toshkent, 1962.
249. Шостакович В.Г. Историко-этнографическое значение названий рек Сибири. «Известия Восточно-Сибирского отдела русского географического общества». –Иркутск, 1926.
250. Щербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текстов X–XIII вв. из Восточного Туркестана. –М. –Л., 1961.
251. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. –М., 1965.
252. Юлдашев М.Ю. К истории крестьян Хивы XIX века. –Ташкент, 1966.
253. Якубовский А.Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа. – Ташкент, 1941.
254. O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild. –Toshkent, 2020.
255. O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild. –Toshkent, 2020.
256. O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild. –Toshkent, 2020.
257. O'zbek tilining izohli lug'ati. IV jild. –Toshkent, 2020.
258. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. –Toshkent, 2020.
259. O'rinboyev B. Jizzax viloyati toponimlari. –Jizzax, 1992.
260. O'rinboyev B. Samarqand viloyati toponimlarining izohli lug'ati. – Samarqand, 1997.
261. Qorayev S. Geografiya darsliklaridagi termin va geografik nomlar to'g'risida. 1953.
262. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosini bilasizmi? –Toshkent: O'zdatnashr, 1970.
263. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. –Toshkent: O'zdatnashr, 1978.
264. Қораев С. Географические названия и термины УзСЭ – свод знаний (К завершению издания Узбекской Советской энциклопедии). –Ташкент, 1981.
265. Қораев С. География этнопонимов Узбекистана. Тезисы XI го международного конгресса по ономастике. –София, 1972.
266. Қораев С. Древнетюркские топонимы Средней Азии. Тезисы XI го международного конгресса по ономастике. –София, 1972.
267. Қораев С. К выходу топонимического словаря – рецензия (В.А.Никонов. Краткий топонимический словарь). //Общественные науки в Узбекистане. –М., 1967.

268. Кораев С. К. Етимологии топонимов «Сибир» и «Шибир»// «Общественные науки в Узбекистане», 1966.
269. Qorayev S. Navoiy va toponimika// «O'zbek tili va adabiyoti», 1968.
270. Qorayev S. SSSRdagi geografik nomlar lug'ati. –Toshkent: O'zdamnashr, 1964.
271. Qorayev S. Toponimika. –Toshkent, 2006.
272. Qorayev S. Toshkent toponimlari. –Toshkent: Fan, 1991.
273. Qorayev S. Toponimika. –Toshkent: O'ZKP MK nashriyoti, 1970.
274. Qorayev S. Etnonimika. –Toshkent: O'zbekiston, 1979.
275. Qorayev S. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. –Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
276. Qorayev S. O'zbekiston Respublikasi geografik nomlarining o'zbek tilida yozilishi asosiy qoidalari. –Toshkent. O'zgeodezkadastr, 2004.
277. Qorayev S. O'zbekiston toponimlarini hosil qiladigan asosiy terminlar va boshqa so'zlar lug'ati. –T.: O'zgeodezkadastr, 2001.
278. Qorayev S., G'ulomov P., Rahimbekov R. Geografik nomlar va tushunchalar izohli lug'ati. –T.: O'qituvchi, 1980.
279. G'aybullayev S. Qorako'l vohasi toponimlari. –T., 2015.
280. G'ulomov Ya. G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. –M., 1959.
281. Hakimov Q.M. Kartadagi so'z. –T.: “VNESHINVESTPROM”, 2018.
282. Hakimov Q.M. Jizzax viloyati toponimlari. –Jizzax: “Sangzor” nashriyoti, 2014.
283. Hasanov H. Beruniy asarlarida toponimika // Beruniy va ijtimoiy fanlar. –T., 1972.
284. Hasanov H. Geografik terminlar lug'ati. –Toshkent, 1964.
285. Hasanov H. Geografik nomlar siri: ilmiy-ommabop ta'rif. –Toshkent, 1985.
286. Hasanov H. Yer tili. –T., 1977.
287. Hasanov H. Zahiriddin Muhammad Bobur. –T., 1966.
288. Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. –Toshkent, 1965.

MUNDARIJA

Muqaddima	3
Lugʻatning tarkibi va tuzilishi	8
A	11
B	45
D	95
E	120
F	124
G	129
H	140
I	145
J	156
K	179
L	228
M	233
N	267
O	282
P	312
Q	328
R	399
S	410
T	453
U	490
V	502
X	508
Y	526
Z	540
Oʻ	548
Gʻ	553
SH	559
CH	581
Foydalanilgan adabiyotlar	610

**O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining
Ma’naviyat va davlat tilini rivojlantirish masalalari
departamenti**

O‘ZBEKISTON JOY NOMLARINING IZOHLI LUG‘ATI

Muharrirlar
Badiiy muharrir
Texnik muharrir
Sahifalovchi

G. Azizova, T. Mirzayev
D. Mulla-Axunov
R. Ahmedov
G. Ahmedova

Nashriyot litsenziyasi AA 0049. 20.03.2020-yil.
Bosishga 2022-yil 12-sentabrda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 $\frac{1}{16}$. Bosma tabog‘i 39. Adadi 1000.
Buyurtma № 21-13.

“Donishmand ziyosi” MChJ nashriyotida nashrga tayyorlandi.
Toshkent shahar, Navoiy ko‘chasi, 30-uy.

“Donishmand ziyosi” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahar, Navoiy ko‘chasi, 30-uy.